M. ANNÆUS LUCANUS

DE

BELLO CIVILI,

CUM

HUG. GROTII, FARNABII,

NOTIS INTEGRIS,

ET VARIORUM

SELECTISSIMIS.

ACCURANTE

CORN. SCHREVELIO.

EDITIO NOVA.

Londini:

TYPIS EXCUDEBAT J. F. DOVE;

PROSTANT VENALES APUD R. PRIESTLEY.

MDCCCXVIII.

CANDIDO

ET

BENIGNO LECTORI,

S. P. D.

EN tibi, LECTOR, LUCANUM, in quo illustrando, quantum operæ et laboris adhibitum sit, non aliunde rectius cognoscere poteris, quam si Editionem hanc cum aliis, quæ hactenus editæ sunt, conferre velis: nam prima mihi cura fuit, Textum ipsum quam emendatissimum exhibere, ex variis editionibus inter se collatis, sed accuratissimus nobis videbatur, Clariss. nec non incomparabilis Viri, *H. Grotii;* quis enim dubitat a tanti nominis auctore quid prodiisse, non satis amussitatum; et multis parasangis præstare; ideo et ejus etiam vestigia pressimus. Insuper etiam Variantes Lectiones in calce libri adjecimus, quas et Cl. *Grotius* magna diligentia et judicio ex Vett. Mss. collegit, deprompsit. Notas etiam summo studio et labore selectas ex Variis exhibemus, sed Cl. *Grotii* et *Farnabii,* integras et suo loco insertas. Variorum notas præcipue ex *Hortensio, Sulpitio, Salmatio, Gronovio,* et aliorum notis collegimus, quæ huic Auctori illustrando conducere mihi videbantur. Argumenta etiam ex *Sulpitio* singulis libris addidimus. Numeris arithmeticis versus et notas distinximus; quo et Lector singula statim obvia haberet. Supplementum *Lucani* ab *Anglo* quodam antehac seorsim editum, et huic materiæ aptissimum adjunximus, ne quid esset quod hic desideraretur.

AD LECTOREM.

Indicem præterea Cl. *Grotii* opera *Th. Pulmanni* et aliorum concinnatum, exhibemus, rerum, verborum, &c. locupletissimum.

Hæc sunt, Benigne Lector, quæ Te scire volui, quæ si grata Tibi fuerint, et me a malevolorum morsu vindicare pergas, et plura indies meditanti fautor accesseris, non deero Tuis commodis et usui promere, quæ cum Bono Deo in animo mihi sunt, in lucem dare. Vale et his fruere.

M. ANNÆI LUCANI

VITA,

EX COMMENTARIO ANTIQUISSIMO.

M. Annæus Lucanus patrem habuit M. Annæum Melam ex provinciâ Bæticâ Hispaniæ interioris Cordubensem Equitem Rom. illustrem inter suos; notum Romæ, et propter Senecam fratrem, clarum per omnes virtutes virum, et propter studium vitæ quietioris; quod sequens, magis à turba recedebat, minùs latebat. Matrem habuit et regionis ejusdem, et urbis, Aciliam nomine, Acilii Lucani filiam, oratoris operæ apud proconsules frequentis, et apud clarissimos viros non nullius ingenii; adeò non improbandus, ut in scriptis aliquibus hodie quoque duret ejus memoria; cujus cognomen huic inditum apparet. Natus est III. Non. Novemb. C. Cæsare Augusto Germanico II. L. Cæsiano I. Coss. Sed in patria sua non valuit educari: fatorum, credo, decretis, ut id ingenium, quod Orbem fama sui impleturum cresceret, in domina mundi aleretur urbe. Octavum enim mensem agens Romam translatus est. ac ne dispar eventus in eo narraretur ejus qui in Hesiodo refertur, cùm opinio tunc non dissimilis maneret. cuna infantis, quibus ferebatur, apes circumvolarunt, osque insidere complures, aut dulcem jam tum spiritum ejus inhaurientes, aut fœcundum, et qualem nunc existimamus, futurum significantes. Præceptoribus tunc eminentissimis est eruditus, eosque intra breve temporis spatium ingenio adæquavit: unà verò studentes superavit profectibus. Declamavit et Græcè et Latinè cum magna admiratione audientiæ. Ob quod puerili mutato in Senatorium cultum, et in notitiam Cæsaris Neronis facilè pervenit, et honore vix dum ætate debito dignus judicatus est. Gessit autem Quæ-

sturam: in qua cum collegis, more tunc usitato, munus gladiatorium edidit, secundo populi favore. Sacerdotium etiam accepit auguratus. Equidem hactenus tempora habuit secunda. Quæ autem sequuntur, mutata invidia et odio Neronis, ipsi exitium, domesticis luctum miserabilem attulerunt. Inter amicos enim Cæsaris, quod tam conspicuus fieret profectus in poetica, frequenter offendebatur. Quippe et certamine pentaeterico acto in Pompeii theatro laureis, recitante Nerone, fuerat coronatus, et ex tempore Orphea scriptum in experimentum ingenii ediderat; et tres libros quales videmus. Quare inimicum sibi fecit Imperatorem. quo ambitiosè imitante, non hominum tantùm, sed et artium sibi principatum vindicante, interdictum est ei poetica, interdictum est etiam causarum actionibus. Hoc factum Cæsaris juvenili æstimans animi calore, speransque ultionem, à conjuratis in cædem Neronis socius assumtus est: sed parum faustè. Deceptus est enim à Pisone et consularibus, aliisque prætura perfunctis illustribus viris. Dum vindictam expetit, in mortem irruit. Nam sua sponte coactus vita excedere, venas sibi præcidit; periitque prid. Kal Maias, Attico Vestino et Nerva Syllano Coss. XXVII. ætatis annum agens: non sine jactura utilitatis; cum patriæ, quæ tantam immaturè amisit indolem; tum studiorum quoque. reliqui enim VII. Belli Civilis libri locum calumniantibus, tanquam mendosi non darent. qui tametsi sub vero crimine non egent patrocinio, de iisdem dici, quod in Ovidii libris præscribitur, potest: *Emendaturus, si licuisset, erat.* Exstant ejus et alii complures; ut, Iliacon, Saturnalia. Catascomon. Silvarum X. Tragœdia Medea imperfecta. Salticæ Fabulæ XIV. et Hippamata prosa oratione in Octavium Sagittam et pro eo, de incendio Urbis. Epistolar. ex Campania. Non fastidiendi quidem omnes: tales tamen, ut Belli Civilis videntur accessio.

TESTIMONIA

ET

JUDICIA

DE

LUCANO.

LUCANUS ipse de Opere suo in VII.

HÆC et apud seras gentes, populosque nepotum,
Sive sua tantum venient in sæcula fama;
Sive aliquid magnis nostri quoque cura laboris
Nominibus prodesse potest, cùm bella legentur,
Spesque metusque simul, perituraque vota movebunt:
Attonitique omnes veluti venientia fata,
Non transmissa, legent, et adhuc tibi, Magne, favebunt.

Et in X.

Invidia sacræ, Cæsar, ne tangere famæ:
Nam, si quid Latiis fas est promittere Musis,
Quantum Smyrnæi durabunt vatis honores,
Venturi te meque legent: PHARSALIA nostra
Vivet, et a nullo tenebris damnabitur ævo.

TACITUS Annal. XVI.

Mella, quibus Gallio et Seneca parentibus natus, petitione honorum abstinuerat, per ambitionem præposteram, ut Eques Romanus Consularibus potentia æquaretur. Simul acquirendæ pecuniæ brevius iter credebat per procurationes administrandis Principis negotiis. Idem Annæum Lucanum genuerat grande adjumentum claritudinis.

Idem X.

Et Lucanus Annæus, Plautiusque Lateranus Consul designatus, vivida odia intulere [*conjurationi in Neronem.*] Lucanum propria

causæ accendebant, quòd famam carminum ejus premebat Nero, prohibueratque ostentare, vanus æmulatione. *Mox:* Lucanus, Quinctianusque et Senecio diu abnuere. Pòst promissa impunitate corrupti, quò tarditatem excusarent, Lucanus Atillam matrem suam, Quinctianus Glicium Gallum, Senecio Annium Pollionem, amicorum præcipuos, nominavere. *Deinde:* Non enim omittebant Lucanus quoque et Senecio passim conscios edere. *Postea:* Exin M. Annæi Lucani cædem imperat [*Nero.*] Is profluente sanguine, ubi frigescere pedes manusque, et paulatim ab extremis cedere spiritum, fervido adhuc et compote mentis pectore intelligit, recordatus carmen a se compositum, quo vulneratum militem per ejusmodi mortis imaginem obiisse tradiderat, versus ipsos rettulit; eaque illi suprema vox fuit.

Versus, quos morientem Lucanum pronunciasse ait Tacitus, sunt qui hos esse existiment:

Scinditur avulsus, nec sicut vulnere sanguis
Emicuit lentus; ruptis cadit undique venis;
Discursusque animæ diversa in membra meantis
Interceptus aquis. ——

Alii hos:

Sanguis erant lacrymæ: quæcunque foramina novit
Humor, ab iis largus manat cruor: ora redundant,
Et patulæ nares: sudor rubet: omnia plenis
Membra fluunt venis, totum est pro vulnere corpus.

STATIUS PAPINIUS *Præfatione ad Librum secundum Sylvarum.*

Excludit volumen Genethliacon Lucani, quod Polla Argentaria carissima uxorum, cùm hunc diem fortè consecraremus, imputari sibi voluit. Ego non potui majorem tanti auctoris habere reverentiam, quàm quòd laudes ejus dicturus Hexametros meos timui.

Ejusdem Genethliacon Lucani:

Lucani proprium diem frequentet,
Quisquis collibus Isthmiæ Diones
Docto pectora concitatus œstro, &c. *nam reliqua ibi lege.*

M. FABIUS QUINTILIANUS

Lucanus ardens et concitatus, et sententiis clarissimus, et, ut dicam quod sentio, magis Oratoribus quam Poetis annumerandus.

MARTIALIS de Natali Lucani.

Hæc est illa dies, quæ magni conscia partus
 Lucanum populis et tibi Polla dedit.
Heu Nero crudelis, nullaque invisior umbra;
 Debuit hoc saltem non licuisse tibi.

Idem de Lucano.

Sunt quidam qui me dicunt non esse Poetam,
 Sed qui me vendit Bibliopola putat.

Idem alibi:

—— unicumque Lucanum
Facunda loquitur Corduba.

AUCTOR Dialogi de Causis corruptæ eloquentiæ.

Exigitur enim jam ab Oratore poeticus decor; non Attii aut Pacuvii veterno inquinatus; sed ex Horatii et Virgilii et Lucani sacrario prolatus.

SIDONIUS APOLLINARIS Carm. IX.

Non quod Corduba præpotens alumnis
Facundum ciet, hic putes legendum.
Quorum unus, &c.
Pugnam tertius ille Gallicani
Dixit Cæsaris, ut gener socerque
Cognata impulerint in arma Romam:
Tantum dans lacrymas suis Philippis,
Ut credat Cremeræ levem ruinam;
Infra et censeat Alliam dolendam,
Ac Brenni in trutina Jovem redemtum;
Postponat Trebiam, &c.

D. HIERONYMUS in Chronico Eusebiano num. MMLXXX. in anno X. Neronis.

M. Annæus Lucanus Cordubensis Poeta in Pisoniana conjuratione deprehensus, brachium ad secandas venas medico præbuit.

Inscriptio vetus.

M. ANNÆO. LUCANO
CORDUBENSI. POETÆ
BENEFICIO. NERONIS
FAMA. SERVATA.

EX

L. FLORI

HISTORIARUM

LIB. IV. CAP. II.

Bellum Cæsaris et Pompeii.

JAM pæne toto orbe pacato, majus erat imperium Romanum, quam ut ullis externis viribus extingui posset. Itaque invidens Fortuna principi gentium populo, ipsum illum in exitium suum armavit. Ac Mariana quidem Cinnanaque rabies intra urbem se præcluserat, quasi experiretur; Sullana tempestas latius, intra Italiam tamen detonuerat; Cæsaris furor atque Pompeii, Urbem, Italiam, gentes, nationes, totum denique qua patebat imperium, quodam quasi diluvio, et inflammatione corripuit, adeo, ut non recte tantum civile dicatur, ac ne sociale quidem, sed nec externum; sed potius commune quoddam ex omnibus, et plus quam bellum. Quippe si duces ejus inspicias, totus senatus in partibus; si exercitus, hinc XI. legiones, inde XVIII. flos omnis et robur Italici sanguinis; si auxilia sociorum, hinc Gallici Germanique delectus; inde Deiotarus, Ariobarzanes, Tarcondimotus, Cothus, omne Thraciæ, Cappadociæque, Ciliciæ, Macedoniæ, Græciæ, Italiæ, totiusque robur Orientis; si moram belli, quatuor annis, et pro clade rerum breve tempus; si locum et spatium ubi commissum est, intra Italiam; inde se in Galliam Hispaniamque deflexit; reversumque ab occasu, totis viribus in Epiro Thessaliaque consedit; hinc in Ægyptum subito transiliit; inde respexit Asiam, Africæ incubuit; postremo in Hispaniam remigravit, et ibi aliquando defecit. Sed non et odia partium finita cum bello. Non

enim prius quievere, quam in urbe ipsa, medio senatu, eorum, qui victi erant, odia, victoris sese cæde satiarent. Causa tantæ calamitatis eadem, quæ omnium, nimia felicitas. Siquidem Quincto Metello et Lucio Afranio consulibus, cum Romana majestas toto orbe polleret, recentesque victorias, Ponticos et Armenios triumphos in Pompeianis theatris Roma cantaret, nimia Pompeii potentia apud otiosos (ut solet) cives movit invidiam. Metellus ob imminutum Cretæ triumphum, Cato adversus potentes semper obliquus, detrectare Pompeium, actisque ejus obstrepere. Hic dolor transversum egit, et ad præsidia dignitati paranda impulit. Forte tunc Crassus genere, divitiis, dignitate florebat, vellet tamen auctiores opes. Caius Cæsar eloquentia, et spiritu, et jam consulatu allevabatur. Pompeius tamen super utrumque eminebat. Sic igitur Cæsare dignitatem comparare, Crasso augere, Pompeio retinere cupientibus, omnibusque pariter potentiæ cupidis, de invadenda Rep. facile convenit. Ergo cum mutuis viribus in suum quisque decus niteretur, Galliam Cæsar invadit, Crassus Asiam, Pompeius Hispaniam, tres maximos exercitus: et jam sic orbis imperium, societate trium principum occupatur. Decem annos traxit ista dominatio. Exinde quoniam mutuo metu tenebantur, Crassi morte apud Parthos, et morte Juliæ Cæsaris filiæ, quæ nupta Pompeio, generi socerique concordiam matrimonii fœdere tenebat, statim æmulatio erupit. Jam Pompeio suspectæ Cæsaris opes, et Cæsari Pompeiana dignitas gravis. Nec hic ferebat parem, nec ille superiorem. Nefas! sic de principatu laborabant, tanquam duos tanta imperii fortuna non caperet. Ergo Lentulo Marcelloque consulibus rupta prima conjurationis fide, de successione Cæsaris senatus idemque Pompeius agitabat: nec ille abnuebat, si ratio sui proximis commitiis haberetur consulatus; absenti, quem decem tribuni, favente Pompeio nuper decreverant, tum dissimulante eodem negabatur. Veniret, et peteret majorum more. Ille contra flagitare decreta, ac nisi in fide permanerent, non se demissurum exercitum. Ergo ut in hostem decernitur. His Cæsar agitatus, statuit præmia armorum armis defendere. Prima civilis belli arena, Italia fuit; cujus arces levibus præsidiis Pompeius insederat; sed omnia subito Cæsaris impetu oppressa sunt. Prima Arimino signa cecinerunt. Tum pulsus Etruria Libo, Umbria Thermus, Domitius Corfinio. Et peractum erat bellum sine sanguine, si Pompeium Brundusii op-

primere, ut cœperat, potuisset. Sed ille per obsessi claustra portus nocturna fuga evasit. Turpe dictu. modo princeps patrum, pacis bellique moderator, per triumphatum a se mare lacerata et pæne inermi nave fugiebat. Nec Pompeius ab Italia, quam senatus ab urbe fugatur prior: quam pæne vacuam metu, Cæsar ingressus, consulem se ipse facit. Ærarium quoque sanctum, quia tardius aperiebant Tribuni, jussit effringi; censumque et patrimonium populi Romani ante rapuit quam imperium. Pulso fugatoque Pompeio, maluit prius ordinare provincias, quam ipsum sequi. Siciliam et Sardiniam annonæ pignora, per legatos habuit. Nihil hostile erat in Gallia. pacem ipse fecerat. Sed ad Hispanienses Pompeii exercitus transeunti per eam duci, portas claudere ausa Massilia est. Misera, dum cupit pacem, belli metu in bellum incidit: sed quia tutis muris erat, vinci eam sibi jussit absenti. Græcula civitas, non pro mollitia nominis, et vallum cædere, et incendere machinas ausa, et congredi navibus: sed Brutus, cui mandatum erat bellum, victos terra marique perdomuit: mox dedentibus sese ablata omnia præter (quam potiorem omnibus habebant) libertatem. Anceps variumque, et cruentum in Hispania bellum cum legatis Cn. Pompeii Petreio et Afranio; quos Ilerdæ castra habentes, apud Sicorim amnem obsidere, et oppido intercludere aggreditur. Interim obundatione verni fluminis, commeatibus prohibet. Sic fame castra tentata sunt, obsessorque ipse quasi obsidebatur: sed ubi pax fluminis rediit; populationibus et pugna campos aperuit; iterum ferox instat; et cedentes ad Celtiberiam consecutus, aggere et vallo, et per hæc siti ad deditionem compulit. Sic citerior Hispania recepta est, nec ulterior moram fecit. Quid enim una post quinque legiones? Itaque ultro cedente Varrone, Gades, Fretum, Oceanus, omnia felicitatem Cæsaris sequebantur. Aliquid tamen adversus absentem ducem ausa fortuna est circa Illyricum et Africam, quasi de industria prospera ejus adversis radiarentur. Quippe cum fauces Adriatici maris jussi occupare Dolabella et Antonius, ille Illyrico, hic Corcyræo littore castra posuissent, jam maria late tenente Pompeio, repente castra legatus ejus Octavius, et Libo ingentibus copiis classicorum utrimque circumvenit: deditionem fames extorsit Antonio. Missæ quoque a Basillo in auxilium ejus rates, quales inopia navium fecerat, nova Pompeianorum arte Cilicum actis sub mari funibus, captæ quasi per indaginem. duas tamen

æstus explicuit: una, quæ Opiterginos ferebat, in vadis hæsit, memorandumque posteris exitum dedit. Quippe vix mille juvenum manus, circumfusi undique exercitus per totum diem tela sustinuit; et cum exitum virtus non haberet, tamen ne in deditionem veniret, hortante tribuno Vulteio mutuis ictibus in se concurrit. In Africa quoque par et virtus et calamitas Curionis fuit, qui ad recipiendam provinciam missus, pulso fugatoque Varo jam superbus, subitum Jubæ regis adventum, equitatumque Maurorum sustinere non potuit. Patebat victo fuga, sed pudor suasit, ut amissum sua temeritate exercitum, morte sequeretur. Sed jam debitum par fortuna flagitante, sedem bello Pompeius Epiron elegerat, nec Cæsar moratus; quippe, ordinans a tergo omnibus, quamvis hiems media prohiberet tempestate, ad bellum navigavit: positisque ad Oricum castris, cum pars exercitus ob inopiam navium cum Antonio dimissa, Brundusii moram faceret; adeo impatiens erat, ut ad arcessendos eos, ardente ventis mari, nocte concubia, speculatorio navigio, solus ire tentaverit. Exstat ad trepidum tanto discrimine gubernatorem vox ipsius: Quid times? Cæsarem vehis. Contractis in unum undique omnibus copiis, positisque comminus castris, diversa erant ducum consilia. Cæsar pro natura ferox, et conficiendæ rei cupidus, ostentare aciem, provocare, lacessere, nunc obsidione castrorum, quæ erant sedecim millium vallo obducta (sed quid his obesset obsidio, qui patente mari omnibus copiis abundarent?) nunc expugnatione Dyrrhachii irrita, (quippe quam vel situs inexpugnabilem faceret) ad hoc, assiduis in eruptionem hostium præliis (quo tempore egregia virtus Scævæ centurionis emicuit, cujus in scuto centum atque viginti tela sedere) jam vero direptione urbium sociarum, cum Oricum et Gomphos, et alia castella Thessaliæ vastaret. Pompeius adversus hæc nectere moras, tergiversari simul, ut hostem interclusum undique inopia commeatuum terreret, utque ardentissimi ducis consenesceret impetus. Nec diutius profuit duci salutare consilium. Milites otium, socii moram, principes ambitum ducis increpabant. Sic præcipitantibus fatis, prœlio sumta est Thessalia: et Philippicis campis, urbis, imperii, generis humani fata commissa sunt. Nunquam ullo loco tantum virium populus Romanus, tantum dignitatis fortuna vidit. Trecenta amplius millia hinc et illinc, præter auxilia regum et senatus. Nunquam imminentis ruinæ manifestiora prodigia, fuga victimarum, examina, insignes interdiu tenebræ. Dux

ipse et nocturna imagine theatri sui audiens plausum in modum planctus circumsonare, et mane cum pullo amiculo (nefas) apud principia conspectus est. Nunquam acrior neque alacrior exercitus Cæsaris fuit. Inde classica prius, inde tela. Annotatum quoque committentis aciem Crastini pilum; qui mox adacto in os gladio, sic inter cadavera repertus, libidinem ac rabiem qua pugnaverat, ipsa novitate vulneris præferebat. Sed nec minus admirabilior illius exitus belli. Quippe cum Pompeius adeo equitum copia abundaret, ut facile circumventurus sibi Cæsarem videretur, circumventus ipse est. Nam cum diu æquo marte contenderent, jussuque Pompeii fusus a cornu erupisset equitatus, repente hinc signo dato, Germanorum cohortes tantum in effusos equites fecere impetum, ut illi esse pedites, hi venire in equis viderentur. Hanc stragem fugientes equitatus, levis armaturæ ruina comitata est. Tunc terrore latius dato, turbantibus invicem copiis, reliqua strages quasi una manu facta est. Nec ulla res magis exitio fuit, quam ipsa exercitus magnitudo. Multus in eo prælio Cæsar, mediusque inter imperatorem et militem. Voces quoque obequitantis exceptæ, altera cruenta, sed docta, et ad victoriam efficax, Miles, faciem feri: altera ad jactationem composita, Parce civibus: cum ipse sequeretur. Felicem utcunque in malis Pompeium, si eadem ipsum, quæ exercitum ejus, fortuna traxisset. Superstes dignitati suæ vixit, ut cum majore dedecore per Thessalica Tempe equo fugeret, pulsus Larissa; in deserto Ciliciæ scopulo; fugam in Parthos, Africam, vel Ægyptum agitaret: ut denique in Pelusiaco littore, imperio vilissimi regis, consiliis spadonum, et, ne quid malis desit, Septimii desertoris sui gladio trucidatus, sub oculis uxoris suæ liberorumque moreretur. Quis non peractum esse cum Pompeio crederet bellum? Atque acrius multo atque vehementius Thessalici incendii cineres recaluere. Et in Ægypto quidem adversus Cæsarem sine partibus bellum. Quippe cum Ptolemæus rex Alexandriæ, summum civilis belli scelus peregisset, fœdusque amicitiæ cum Cæsare medio Pompeii capite sanxisset, ultionem tanti viri manibus quærente fortuna, causa non defuit. Cleopatra regis soror affusa Cæsaris genibus, partem regni reposcebat. Aderat puellæ forma, et quæ duplicaretur ex illo, quod talis passa videbatur injuriam: odium ipsius regis, qui Pompeii cædem partium fato, non Cæsari dederat, haud dubie idem in ipsum ausurus si expedisset. Quam ubi Cæsar restitui

jussit in regnum, statim ab eisdem percussoribus Pompeii obsessus in regia, quamvis exigua manu, ingentis exercitus molem mira virtute sustinuit. Ac primum ædificiorum proximorum atque navalium incendio, infestorum hostium tela submovit: mox in peninsulam Pharon subitus evasit: inde depulsus in maria, mira felicitate ad proximam classem enatavit, relicto quidem, in fluctibus paludamento, seu fato, seu consilio, ut illud ingruentibus hostium telis saxisque peteretur. Tandem receptus a classicis suis, undique simul hostes adortus, de imbelli ac perfida gente, justa generi manibus dedit. Quippe et Theodotus magister, auctor totius belli, et ne virilia quidem portenta, Pothinus atque Ganymedes, diversi per mare et transfugio et morte consumti. Regis ipsius corpus obrutum limo repertum est in aureæ loricæ honore. In Asia quoque novus rerum motus a Ponto, plane quasi de industria captante fortuna hunc Mithridatico regno exitum, ut a Pompeio pater, a Cæsare filius vinceretur. Rex Pharnaces magis discordiæ nostræ fiducia, quam virtutis suæ, infesto in Cappadociam agmine ruebat. Sed hunc Cæsar aggressus, uno, et (ut sic dixerim) non toto prælio abtrivit, more fulminis, quod uno eodemque momento venit, percussit, abscessit. Nec vana de se prædicatio est Cæsaris, ante victum hostem esse, quam visum. Sic cum exteris. At in Africa cum civibus multo atrocius quam in Pharsalia. Huc reliquias partium naufragarum quidam furoris æstus expulerat: ne reliquias diceres, sed integrum bellum Sparsæ magis, quam oppressæ vires erant. Auxerat sacramentum ipsa clades Imperatoris: nec degenerabat ducum successio. Quippe satis ample sonabat in Pompeiani nominis locum, Cato et Scipio. Accessit copiis Mauritanus rex Juba, videlicet ut latius vinceret Cæsar. Nihil ergo inter Pharsaliam et Thapson, nisi quod amplior, eoque acrior Cæsarianorum impetus fuit, indignantium post Pompeium crevisse bellum, &c.

M. ANNÆI LUCANI

CIVILIS BELLI,

SIVE

PHARSALIÆ,

LIBER PRIMUS

SULPITII ARGUMENTA IN LIBROS LUCANI.

Primus habet belli causas, utque actus ab ira
Præcipiti Cæsar Rubiconis transilit undas,
Vicinumque minax invadit Ariminon; inde
Excipit attonita dejectos urbe Tribunos;
Ad bellumque suos animat, revocatque cohortes,
Auxilium fidum: terror tum scribitur Urbis:
Et fuga Pompeii trepidans, pavidique Senatus.
Post hæc prodigia et vatum responsa canuntur.

M. ANNÆI LUCANI

CIVILIS BELLI

SIVE

PHARSALIÆ,

LIBER PRIMUS.

BELLA per Emathios plus quam civilia campos,
Jusque datum sceleri canimus, populumque potentem
In sua victrici conversum viscera dextra;

PHARSALIÆ.] Vere ὑπερκριτικῶς videtur mihi Jul. Cæs. Scaliger in Hypercritico suo cap. 6. ubi inter alia Lucanum notat, quod pessimo consilio opus hoc inscripserit *Pharsaliam*. Quippe ne tantilla quidem operis pars illius ea regio: uti Thebais, Ilias, &c. Quod tamen viri tanti pace dicatur, optima ratione nomen huic operi inditum arbitror ab illo loco in quo Pompeius cum Cæsare de summa rerum dimicavit, victusque fugit, cujus pugnæ eventum, totius belli fortuna secuta est.

1. *Bella plus quam civilia*, &c.] *Plus quam civile*, est haud dubio gravius, dirius, inhumanius quam civile: quod ipsum præ aliis bellorum generibus gravitate, diritate, inhumanitate excellit. Sic Florus lib. 4. cap. 11. *adeo ut non recte tantum civile dicatur*, &c. *sed potius commune quoddam ex omnibus et plus quam bellum.* id est, pæne non bellum, sed vastitatem quandam instar diluvii aut inflammationis, quæ *ceu cœlo demissa lues inimicave tellus*, peragraret orbem terrarum, omniaque popularetur, velut pestilentiam aut terræ motum. *Gronovius.* *Emathios.*] Macedonia olim dicta est ἠμαθία. A. Gell. lib. 14. cap. 6. Plin. lib. 4. cap. 10. et Solin. cap. 14. Ad Dyrrhachium quidem Macedoniæ oppidum difficiliore pugna certatum est, debellatum autem in campis Pharsalicis, inter Macedoniam et Thessaliam, dictis a Pharsalo Thessaliæ oppido. Passim vero noster promiscue hoc nomen usurpat, quod proprie Macedoniæ debetur.

2. *Jusque datum sceleri.*] Licentiam factam sceleribus. Uno enim belli civilis nomine, infinitæ teguntur injuriæ. Ita infra: *semel omnia victor jusserat.* Seneca: *Et Senatus consultis plebisque scitis sæva exercentur, et publice jubentur vetita privatim.* Cyprianus: Homicidium quum admittunt singuli, crimen est: virtus vocatur, cum publice geritur. *Grotius.* *Jusque datum sceleri*, &c.] Cui non dictus Hylas? Quis in scelere hoc explicando non assumit sibi jus criticum? Video quid sentiat H. Grotius: *Licentiam factam sceleribus.* Audio quid moneat doct. I. S. *Jus Imperii, per bellum hoc scelestum, translatum ad Cæs.* Cæteros interpretes nihil moror. Verum Poeta, ut ego arbitror, profitetur velle se bellum civile, quod passim lib. 4. vs. 26. et 228. lib. 5. vs. 314. &c. *scelus* vocat, canere; idque non temerario quodam tumultu aut cœco furore, intra urbis mœnia aut Italiam, ut in Syllana modo tempestate aut Cinnana rabie: sed justis, uti præ se ferebant, utrinque causis, justis exercitibus et præliis, pari gratia atque autoritate gestum, vs. 666. hujus lib. *Scelerique nefando nomen erit virtus.* vide et lib. 2. vs. 540. et lib. 3. vs. 228.

3. *In sua viscera.*] Quod Pop. Rom. in mutuam cædem ruerit. *Victrici dextra;*] Qui virtute et opibus suis totum orbem suo imperio subjecerat. *Hortensius.*

Cognatasque acies: et rupto fœdere regni
Certatum totis concussi viribus orbis,
In commune nefas: infestisque obvia signis
Signa, pares aquilas, et pila minantia pilis.
Quis furor, o cives? quæ tanta licentia ferri,
Gentibus invisis Latium præbere cruorem?
Cumque superba foret Babylon spolianda trophæis
Ausoniis, umbraque erraret Crassus inulta;
Bella geri placuit nullos habitura triumphos?
Heu, quantum potuit terræ, pelagique parari
Hoc, quem civiles hauserunt, sanguine, dextræ!
Unde venit Titan, et nox ubi sidera condit,

VARIANTES LECTIONES CODICUM,
quibus usi Theod. Pulmannus et Greg. Bersmannus.

12 *licuit.* 13 *terræ pot. pel. pot. pelagi terr.* 14 *fuderunt.*

4. *Cognatasque acies.*] Hinc inde, socerum et generum; parentes, liberos; fratres, cognatos, &c. *Rupto fœdere regni.*] Quo convenerat, ut Pompeius Hispanias et Italiam, Cæsar Gallias, Crassus Asiam obtineret. Vere *concussi*: nam totus orbis ex omnibus plagis horum armis motus, ad ferenda auxilia sollicitatus fuit. *Hortens.* Quod fœdus dissiluit morte Crassi apud Parthos, et Juliæ Cæsaris filiæ, infra vs. 100. &c.

5. *Totis concussi*, &c.] Pompeium secutis Hispaniis et Oriente; Cæsarem Galliis.

6. *In commune nefas.*] Canimus certatum fuisse non sine nefario utriusque partis scelere, in oppressionem libertatis, communis salutis, adeoque Reip. interitum. *Infestisque obvia signis*, &c.] Robur utrinque floris Italici, iisdem freti auspiciis, signis vocalibus ac mutis, virtute pari, pugnæ genere et armis usi iisdem.

7. *Aquilas.*] Rom. Imperii insignia et vexilla. *Pila minantia pilis.*] Pilum erat Romanorum telum missile, de quo vide Pol. l. 6. et Liv. l. 31. Veget. l. 1. c. 24.

8. *Quis furor*, &c.] Per indignationem avertit exclamationem ad cives jam fato defunctos; quos vesanus amor ac libido imperandi ad bellum civile acuit; quorum amplificat amentiam, deplorando communem omnium calamitatem. *Hort.*

9. *Gentibus invisis*, &c.] Nomini R. infestis, Imperii nostri hostibus.

10. *Cumque superba*, &c.] Cumque e re et gloria nominis R. fuisset, cædem Crassi ulcisci, spolia et insignia R. repetere, quibus Crasso ademptis superbiunt jam Parthi et Persæ, quorum imperii sedes est Babylon, opibus et potentia florens. *Trophæis.*] Proprie, victoriæ monumentis, hostium exuviis, in eo loco quo τρέπεσθαι, id est, fugæ dare terga cœpissent, suspensis.

11. *Ausoniis*, &c.] Romanis, Italis, ab Ausone Circes et Ulyssis F. *Erraret.*] Ex Platonicorum mysteriis; ut umbræ insepultorum circa Stygiam paludem errare credantur centum annos: Maro lib. vi. Æn.

Centum errant annos, volitantque hæc litora circum; (visunt.
Tunc demum admissi stagna exoptata re-

Qui anni purgationi et vernaculandis animis dedicantur, quibus vitiorum sordes eluantur, ut aliquando Elysii felicitate fruantur. *Hortens.* *Erraret*, &c.] Circa Stygiam paludem; non admittendus transvehendusque nisi sepulturæ compos et vindictæ. *Umbra inulta.*] Crassi cæde inulta.

12. *Nullos habitura*, &c.] Bello civili vincentibus nullus decernebatur triumphus.

13. *Heu, quantum*, &c.] Exclamatione pathotica hyperbolice ostendit; iis copiis multa regna debellari potuisse. Partitur etiam orbem terrarum in quatuor mundi plagas. *Hortens.*

15. *Unde venit Titan*, &c.] Περίφρασις iv. plagarum cœli et orbis terrarum.

Quaque dies medius flagrantibus æstuat horis,
Et qua bruma rigens, ac nescia vere remitti,
Astringit Scythicum glaciali frigore pontum:
Sub juga jam Seres, jam barbarus isset Araxes,
Et gens si qua jacet nascenti conscia Nilo.
Tunc, si tantus amor belli tibi Roma nefandi,
Totum sub Latias leges cum miseris orbem,
In te verte manus: nondum tibi defuit hostis.
At nunc semirutis pendent quod mœnia tectis
Urbibus Italiæ, lapsisque ingentia muris
Saxa jacent; nulloque domus custode tenentur,
Rarus et antiquis habitator in urbibus errat:
Horrida quod dumis, multosque inarata per annos
Hesperia est, desuntque manus poscentibus arvis;
Non tu Pyrrhe ferox, nec tantis cladibus auctor
Pœnus erit: nulli penitus discindere ferro
Contigit: alta sedent civilis vulnera dextræ.

19 *nunc S* 21 *Tum.* 26 *tenetur.* 28 *multos.* 31 *erat.* 31 *descindere.*

16. *Quaque dies*, &c.] Periphrasis meridiei.

17. *Et qua bruma*, &c.] Ad Septentriones.

18. *Scythicum.*] Quicquid barbarum sævumque intelligi volumus, id *Scythicum* appellamus.

19. *Seres*, &c.] Scythiæ pop. vellere nobiles. Plin. lib. 6. cap. 17. Solin. cap. 63. vide infra lib. 10. vs. 292. *Araxes.*] Armenii, Araxis fl. accolæ jampridem victi fuissent.

20. *Et gens si qua jacet*, &c.] Et si qui ad Nilum orientem accolunt. Nili autem fontes ignoravit vetustas, quos e montibus Lunæ in Mauritania Inferiori ducunt recentiores.

21. *Tunc, sic tantus*, &c.] His quatuor mundi cardinibus sub imperium attractis, tum concurrite ad arma civilia, si omnino bellum civile placet; quando minima vel jactura vel periculo imperii, ad satietatem licebit dimicare. *Hort.*

23. *In te verte manus*, &c.] Hostem, ubi foris cessavit, domi reperisti, neque solitudinem tuam, desolationem et vastitatem exterorum hostium potentiæ aut sævitiæ imputes, sed armis tuis o Roma. *Suis et ipsa Roma viribus ruit.*

24. *At nunc*, &c.] Nunc, inquit, si quis quæsierit quam ob rem multa Italiæ oppida eversa sint aut deserta; non ab externis hostibus id evenisse comperiet: sed Romanos ipsos bellorum civilium causam extitisse. *Omnibon.* *Pendent quod mœnia.*] Increpat, quod eo maxime tempore secum dissederit, quum Italia esset semidiruta, afflictaque cladibus; tum ob bella Punica; tum ob civilia Syllæ et Marii, adeo ut pene sit interiturum nomen Romanum. *Sulpitius.*

30. *Pyrrhe ferox*, &c.] Pyrrhus Epirotarum rex in auxilium a Tarentinis accitus, magno Romanis terrori fuit, mari, terra, viris, equis, incognitisque in id tempus elephantis; neque armis solum, sed consiliis et dolis eos aggressus est: tandem victus, castris exutus, ab Italiaque exactus.

31. *Pœnus erit.*] Ita rectius, quam *erat.* Grotius. *Pœnus erit.*] *Generaliter.* Pop. Carthaginensis; vel Annibal, qui bello Punico secundo, Italiam vastavit, resque Romanas attrivit. *Nulli penitus*, &c.] Nec his, nec aliis hostibus. *Discindere.*] In totum dissipare et quasi delere Romanum imperium. *Sulpitius.*

32. *Alta sedent.*] Calamitas bello civili accepta, profunda est et pestifera.

Quod si non aliam venturo fata Neroni
Invenere viam, magnoque æterna parantur
Regna deis, cœlumque suo servire Tonanti
Non sisi sævorum potuit post bella gigantum:
Jam nihil o Superi querimur: scelera ipsa, nefasque
Hac mercede placent: diros Pharsalia campos
Impleat: et Pœni saturentur sanguine manes:
Ultima funesta concurrant prœlia Munda.
His, Cæsar, Perusina fames, Mutinæque labores
Accedant fatis: et, quas premit aspera, classes,
Leucas: et ardenti servilia bella sub Ætna.
Multum Roma tamen debet civilibus armis,
Quod tibi res acta est. Te, cum statione peracta

35 *diis.* 37 *ista.* 44 *debes.*

33. *Quod si non aliam.*] Aperta ad Principem assentatione, cum suspicione ironiæ. approbat cladem belli civilis, ex qua magnum præmium et solatium est exortum, videlicet Neronis felix imperium; cui ad id aditus non patuissent, nisi prius tanta cæde respubl. fuisset oppressa, et a Cæsaribus occupata: Argumentaturque a Jovis exemplo. *Sulpitius.* *Quod si non aliam.*] Assentatio quam vix excusaverit Ironia.

34. *Magnoque æterna parantur.*] Idque Jovis exemplo, ad quem devictis gigantibus firmius cœli devenit regnum. *Magno parantur.*] Magno pretio acquiruntur.

35. *Cœlumque suo servire Tonanti,* &c.] Scelesta et nefaria bella civilia, quæ mox recenset.

38. *Hac mercede,* &c.] Quod hinc Neroni ad Imperium Rom. patuit aditus. *Pharsalia campos.*] De campis Pharsalicis supra. in his depugnatum est inter Pompeium et Cæsarem, mox inter Octavium Antoniumque, et Cæs. percussores; sed vide infra vs. 687.

39. *Et Pœni saturentur,* &c.] Sanguine nostro inferias referamus umbris Carthaginensium, qui bellis Punicis interierunt.

40. *Ultima funesta,* &c.] Ad Mundam Hispaniæ urbem, Pompeii liberi devicti sunt, Cn. cæsus, Sextus fuga elapsus: Pompeianorum cæsa 30. M. Cæsar ut victos obsideret, e congestis cadaveribus aggerem struxit.

41. *His, Cæsar.*] Avertit orationem ad Cæsarem Neronem. *Perusina fames.*] Perusiam Thusciæ urbem, quo L. Antonius confugerat, Augustus per famem in deditionem compulit. *Mutinæque labores,* &c.] Antonius D. Brutum in Mutina urbe Cisalpinæ Galliæ obsedit, in quo obsidione levando uterque Consul Hircius et Pansa cæsus est. quem tamen Augustus obsidione liberavit.

43. *Leucas,* &c.] Insula in sinu Ambracio, item promontorium Epiri, inter quod et Actium, Octavius Antonium et Cleopatram navali certamine vicit. *Servilia bella sub Ætna.*] Non servile illud bellum a Syro Enno in Sicilia motum A. U. DCXVIII. quod nihil ad rem præsentem. verum intellige navale bellum in Siculo mari, ad quod Sex. Pompeius concitaverat armaveratque ergastula contra Augustum, a quo Sextus victus in Asiam profugit.

44. *Multum Roma.*] Post varias urbium clades et calamitates recensitas; per correctionem aliquam felicitatis partem vicissim opponit; idque in gratiam Neronis, hominis sceleratissimi, a quo malæ gratiæ postea fuerunt habitæ Lucano. *Hortens.* *Roma debet.*] Non, ut ante, *debes.* Est enim ad Neronem, non ad Romam apostrophe. *Grotius.*

45. *Quod tibi res,* &c.] Duplex hinc mihi videtur sententia duci posse: una, civilia arma vel eo nomine Imperio Rom. utilia fuisse, quod sub umbram unius principis monarchæ redactum esset: altera, quod bellis civilibus Roma jam defuncta esset, nec metuenda amplius, Nerone regnante. *Hortens.* *Cum statione,* &c.] Emensus vitæ spatium, et imperio feliciter functus.

Astra petes serus, prælati regia cœli
Excipiét gaudente polo: seu sceptra tenere,
Seu te flammigeros Phœbi conscendere currus,
Telluremque nihil mutato sole timentem
Igne vago lustrare juvet: tibi numine ab omni
Cedetur: jurisque tui natura relinquet
Quis deus esse velis; ubi regnum ponere mundi.
Sed neque in Arctoo sedem tibi legeris orbe:
Nec polus adversi calidus qua mergitur Austri;
Unde tuam videas obliquo sidere Romam.
Ætheris immensi partem si presseris unam,
Sentiet axis onus. librati pondera cœli
Orbe tene medio. pars ætheris illa sereni
Tota vacet, nullæque obstent a Cæsare nubes.
Tunc genus humanum positis sibi consulat armis,
Inque vicem gens omnis amet: pax missa per orbem

48 *flammiferos.* 48 *transcendere.* 50 *juvat.* 51 *Credetur.* 51 *jurique tuo.* 54 *aversi.* 54 *vergitur, vertitur.* 58 *tene in med.* 60 *Tum.*

46. *Serus.*] Longævus. *Prælati.*] Quod tu prætulisti terris; et quod illic maluisti quam in terris regnare. Sed Hortensius interpretatur *prælati*, pro ampli et spatiosi.

47. *Polo.*] Cœlitibus. *Seu sceptra tenere.*] Seu Jovis, seu Phœbi munus locumque velis, &c. Arbitrio tuo permittetur, quis deus esse velis. Imitatio Virgil. 10. Georg.

Tuque adeo quem mox quæ sint hab. &c.

49. *Nihil mutato,* &c.] Non metuentem incendium mutato auriga, ut quondam Phaetonte.

51. *Jurisque tui natura.*] Alii, *Jurique tuo natura.*

52. *Sed neque in Arctoo,* &c.] Relatus vero in deos, et sideribus additus, noli sedem tibi eligere versus alterum polorum, unde obliquo intuitu impedito, parumque efficaci Romam conspicias; sed juxta æquatorem, ut recto, propinquo et gratioso vultu nos intuearis. Hæc omnia Ironice et Amphibologice dicta quidam volunt, ut quæ Neronem innuant strabum et obesum; sed persistere videtur in illa invocatione et imitatione Virgiliana 1. Georg.

Qua locus Erigonem inter Chelasque, &c.

54. *Polus qua mergitur.*] Ita maluimus, quam *vergitur*. Nam et Germanicus in Arateis, *pars mersa sub undas Oceani*, de polo Antarctico et ipse loquens. Et Avienus: *subit altera mersa sub undas Pars Erebum.* Grotius. *Mergitur.*] Alii, *vertitur.*

55. *Obliquo sidere.*] Obliquo intuitu, qui est a Polo Antarctico Romam versus, impedito sane terræ tumore. Vel per obliquum sidus, obliquum horizontem intelligit, quem in omnibus cardinibus habent, præter eos, qui sub æquinoctiali degunt. *Hortens.*

57. *Sentiet axis onus.*] Et sic cœli cursus impediretur, et hac vel illac inclinaretur. *Librati.*] Suspensi æquali pondere. *Sulpitius.*

58 *Orbe tene medio.*] Consiste in medio cœli; nam nec cernes Romam obliquo sidere, nec eris axibus oneri. *Idem.*

59. *Tota vacet.*] Libera sit, nec inter illam et terras aliquid interponatur, sed perpetuo pateat, ut a terris semper conspiciare. *Idem.*

61. *Inque vicem.*] Tmesis. Mutuus ubique erit amor.

Ferrea belligeri compescat limina Jani.
Sed mihi jam numen: nec, si te pectore vates
Accipiam, Cirrhæa velim secreta moventem
Sollicitare Deum, Bacchumque avertere Nysa.
Tu satis ad dandas Romana in carmina vires.
Fert animus causas tantarum expromere rerum:
Immensumque aperitur opus, quid in arma furentem
Impulerit populum, quid pacem excusserit orbi.
Invida fatorum series, summisque negatum
Stare diu; nimioque graves sub pondere lapsus,
Nec se Roma ferens. sic, cum compage soluta
Secula tot mundi suprema coegerit hora,
Antiquum repetens iterum chaos; omnia mistis
Sidera sideribus concurrent. ignea pontum
Astra petent: tellus extendere littora nolet,

64 *Excipiam, Accipio.* 66 *vires dandas.* 72 *Non se.* 76 *nollet.*

62. *Belligeri compescat,* &c.] Jani belli pacisque indicis, ex instituto Numæ, templum apertum significabat urbem in armis esse; clausum, erat pacis signum, quod contigit sub Numa, iterum post primum Punicum bellum, et sub Augusto ter. *Compescat.*] Claudat portam æneam et vectibus ferreis munitam. *Sulpitius.*

63. *Sed mihi jam numen,* &c.] Aliis post mortem et ἀποθέωσιν Deus expecteris, mihi in vivis Deus haberis propitius et præsens adeo, ut mihi tuo numine afflato non sit opus, quod alii faciunt vates, Delphici Apollinis vel Nysæ Bacchi, quorum in tutela Poetæ sunt, ἐνθουσιασμὸν votis expetere.

64. *Cirrhæa velim secreta,* &c.] Cirrha, oppidum Phocidis haud procul a Delphis, ubi Apollinis Delphici celebre oraculum.

65. *Nysa.*] Nysæ fuere decem, omnes fere Baccho sacræ; præcipue, Indica, Arabica, Delphica.

67. *Causas tantarum,* &c.] Causas sex recenset noster, sed vide quas et Cæsar reddit lib. 1. civilis belli.

70. *Invida fatorum,* &c.] *Prima causa,* fatalis necessitas, quæ periodum crescendi, et ἀκμὴν consecuta, jam declinare et ad occasum vergere cœperit. *Invidens Fortuna principi gentium populo, ipsum illum in exitium suum armavit.* Florus lib. 1. cap. 2. *Summisque negatum.*] Summa cadunt subito. *Magna repente ruunt.* Et, *Tolluntur in altum, Ut lapsu graviore cadant.* Claud.

71. *Nimioque graves sub pondere,* &c.] Suo sub pondere, viribus et amplitudinis mole defatigata, pressa et ruens.

Ipsa suas vires odit Romana juventus,
Et quas struxit opes, male sustinet.

Petr. Arbit.

72. *Nec se Roma ferens.*] Nimia Romanorum potentia. Estque tanquam exemplum superioris versus, summa graves lapsus dare, ubi suo pondere cœperint ruere. Romanum imperium ad summum pervenerat, relinquitur, hoc ipsum quod sequitur, magna ruina casurum esse. *Hortens.* *Sic, cum compage,* &c.] Non secus atque ipsa universi machina, consummato tandem tempore et quasi ætate sua, solutis compagibus, legibus atque fœderibus rerum, in Chaos et confusam molem, unde initio extracta et concinnata est, reditura sit.

74. *Antiquum repetens,* &c.] Ita legit Janus Rutgersius, cum vulgati habeant, *Antiquum repetent iterum chaos omnia; mistis Sidera.*

76. *Tellus extendere,* &c.] Litora extensa et opposita non valebunt, ut antea, mare coercere et excutere, quo minus terra obruatur.

Excutietque fretum: fratri contraria Phœbe
Ibit, et obliquum bigas agitare per orbem
Indignata, diem poscet sibi: totaque discors
Machina divulsi turbabit fœdera mundi.
In se magna ruunt. lætis hunc numina rebus
Crescendi posuere modum. nec gentibus ullis
Commodat in populum, terræ, pelagique potentem,
Invidiam Fortuna suam. Tu causa malorum
Facta tribus dominis communis Roma, nec unquam
In turbam missi feralia fœdera regni:
O male concordes, nimiaque cupidine cæci,
Quid miscere juvat vires, orbemque tenere
In medio? dum terra fretum, terramque levabit
Aer, et longi volvent Titana labores,
Noxque diem cœlo totidem per signa sequetur;

81 *lætisque.*

77. *Fratri contraria Phœbe.*] Luna non sequetur solem certis et solitis per Zodiacum vicibus: sed contrario feretur motu.

78. *Obliquum orbem.*] Zodiacum intelligunt. *Bigas agitare,* &c.] Lunam bigis, solem quadrigis vehi fingunt poetæ.

80. *Fœdera mundi.*] Leges illas certas, vicesque ortus et occasus siderum, stellarumque meantium remeantiumque perpetuo.

81. *Lætis hunc,* &c.] Felicibus ac florentibus imperiorum rebus, ne ultra quam humana ferant, vel sperent, vel affectent.

82. *Nec gentibus ullis,* &c.] Neque tamen ulli exterarum gentium permissum est trium principum exercere odium suum invidiamque erga nos.

84. *Invidiam Fortuna suam.*] Hoc est, Fortuna nulli exterarum gentium permisit, evertere statum Imperii Rom. Sed fœdus trium principum, causa fuit exitii Rom. *Sulpitius. Tu causa malorum.*] *Secunda causa.* Fœdus (quam Varro Tricipitinam appellavit) Crassi, Cæsaris, Pompeii, qui opibus, dignitate, gloria et spiritu florentes, sibi invicem conciliati, atque affinitate conjuncti inierunt societatem, ne quid in Repub. agi paterentur, quod ipsis tribus non placuisset, partiri itaque provincias et exercitus, Pompeius Hispanias et Libyam per legatos administrabat; Crassus, cui Syria contigit, ad bellum Parthicum profectus est; Cæsari imperium Galliæ in alterum quinquennium prorogatum, ferale autem et perniciosum extitit hoc imperii divisi fœdus. quippe, *Nec regna socium ferre, nec tedæ sciunt.*

85. *Dominis communis Roma.*] Dominus, et rex nomina invidiosa, et Romanis libertatis assertoribus semper exosa.

86. *In turbam,* &c.] In plures principes divisi.

87. *O male concordes,* &c.] O male sarta gratia conjuncti, atque invadendæ Reip. libidine transversim acti, sperastisne diuturnam hanc potuisse fieri πολυκοιρανίαν?

88. *Orbem tenere in medio.*] Orbem inter vos partiri, ac sub vestrum jus vindicare. Vel, servare orbem dubium, cujus imperio parere debeat. *Hortensius.*

89. *Dum terra fretum,* &c.] Quandiu constabant sibi rerum naturæ fœdera, ut aquas sublevet terra inferior, ut aer, quasi orbis περιφέρεια contineat et undique coerceat terram quasi centrum, pondere libratam suo vs. 91. lib. 5. ut sol diurnos annuosque absolvat cursus, ut nox diei vicissim succedat; tamdiu, id est, semper, dissilient consociati regni fœdera.

91. *Signa sequetur.*] Zodiaci, cujus sex signa per vices obscurata admittunt noctem, tanquam in æquinoctio.

Nulla fides regni sociis, omnisque potestas
Impatiens consortis erit. nec gentibus ullis
Credite; nec longe fatorum exempla petantur:
Fraterno primi maduerunt sanguine muri.
Nec pretium tanti tellus, pontusque furoris
Tunc erat: exiguum dominos commisit asylum.
  Temporis angusti mansit concordia discors,
Paxque fuit non sponte ducum. nam sola futuri
Crassus erat belli medius mora. Qualiter undas
Qui secat, et geminum gracilis mare separat Isthmos,
Nec patitur conferre fretum: si terra recedat,
Ionium Ægæo frangat mare: sic, ubi sæva
Arma ducum dirimens, miserando funere Crassus
Assyrias Latio maculavit sanguine Carras,
Parthica Romanos solverunt damna furores.
Plus illa vobis acie, quam creditis, actum est
Arsacidæ: bellum victis civile dedistis.
Dividitur ferro regnum: populique potentis,
Quæ mare, quæ terras, quæ totum possidet orbem,
Non cepit fortuna duos. nam pignora juncti

94 *ne*. 103 *franget*. 107 *actum*.

93. *Nec gentibus ullis*, &c.] Neque Argis et Thebis petenda erunt exempla, ipsa prima urbis nostræ rudimenta maduerunt sanguine alterius e conditoribus, Remi scilicet a fratre Romulo cæsi, prætextu contemptus, quod novum vallum transilisset.

97. *Asylum*.] Romulus asylum in urbe aperuerat, quo omnes qui confugerant in partem et fortunam novæ urbis invitavit.

98. *Temporis angusti*, &c.] Modico admodum tempore duravit concordia hæc inter Pompeium et Cæsarem non sincera, expectante utroque dissidii occasionem.

99. *Nam sola futuri*, &c.] *Tertia causa*. Cædes Crassi apud Parthos, quem, quoad vixit, uterque respexit, metuens scilicet ne novas res molientibus ille interveniret. Medius itaque intercedens dirimebat bellum civile. non secus atque Isthmos Achaicus seu Corinthiacus, id est, angusta terra inter duo maria, obstat quo minus confundantur et commisceant se Ionium ab Occidente et Ægæum ab Oriente.

103. *Frangat*.] Ita rectius quam *franget*. Grotius.

105. *Carras*.] Urbem Mesopotamiæ, quo noctu se fugiens receperat Crassus. *Charan*.

106. *Solverunt damna*, &c.] Aperuerunt viam simultati Cæs. et Pompeii erupturæ.

108. *Arsacidæ*, &c.] O Parthi, ab Arsace auctore imperii; lib. 8. vs. 218.

109. *Dividitur ferro regnum*.] Mortuo enim Crasso, in duas partes respub. divulsa fuit, ut inter duos de principatu ferro decerneretur. *Hortens*. *Populique potentis*.] Imperii Rom. amplitudo non ferebat duos, non suffecit duobus. ad 120. vs. infra.

111. *Nam pignora juncti*, &c.] *Quarta causa*. Mors Juliæ Cæsaris filiæ, quæ nupta Pompeio et jam gravida, ubi congis vestem, temere domum e comitiis,

Sanguinis, et diro ferales omine tedas.
Abstulit ad manes, Parcarum, Julia, sæva
Intercepta manu. quod si tibi fata dedissent
Majores in luce moras, tu sola furentem
Inde virum poteras, atque hinc retinere parentem;
Armatasque manus excusso jungere ferro,
Ut generos soceris mediæ junxere Sabinæ.
Morte tua discussa fides, bellumque movere
Permissum est ducibus: stimulos dedit æmula virtus.
Tu nova ne veteres obscurent acta triumphos,
Et victis cedat piratica laurea Gallis,
Magne times: te jam series, ususque laborum
Erigit, impatiensque loci fortuna secundi.
Nec quenquam jam ferre potest, Cæsarve priorem,
Pompeiusve parem. quis justius induit arma,

120 *Permissum.* 121 *facta.*

in quibus orta contentione, cæsus fuerat Domitii servus, delatam cruore respersam vidisset, animo consternata et viro suo timens abortum fecit mortuaque est. Hæc immatura propter Rempubl. morte intercepta, fœdus et jus affinitatis pessime civilis belli omine abstulit. *Pignora juncti.*] Fœdus et jus affinitatis, quæ nuptiarum lenocinium utrumque alteri junxit, mors Juliæ rupit.

112. *Ferales tedas.*] Tristes nuptias malo omine secuturæ discordiæ secum Julia sua morte abstulit, immatura morte intercepta. *Hortens.*

113. *Parcarum.*] Parcæ tres finguntur, Clotho, Lachesis et Atropos, penes has omnium mortalium ratio constare existimatur. Ita dictas volunt per antiphrasin, quod nulli parcant.

114. *Intercepta manu.*] Nimis præmatura morte intercepta, propter rempub. quæ incolumis et quieta, ea superstite, manere potuisset.

118. *Ut generos soceris,* &c.] Cum Sabini armis vim et illatam ignominiam ulturi, repeterent virgines suas a Romanis sub Romulo raptas; Sabinæ inter utramque aciem passis crinibus progressæ, precibus et lacrymis pacem exorabant, patresque viris conciliabant.

120. *Stimulos dedit æmula virtus.*] *Quinta causa.*] Duorum ducum æmulatio. *Jam* (inquit Florus lib. 4. c. 2.) *Pompeio suspectæ Cæsaris opes, et Cæsari Pompeiana dignitas gravis. Nec hic ferebat parem, nec ille superiorem. Nefas! sic de principatu laborabant, tanquam duos tanta imperii fortuna non caperet.*

121. *Tu nova ne veteres,* &c.] Tu Pompei, times, ne nova Cæsaris gesta, ac triumphi de Gallis, Germanis et Britannis qui eum manent, obscurent veteres illos tuos triumphos de Armeniis, Mithridate, Afris, Siculis, Hispanis, Cilicibus piratis.

122. *Piratica laurea.*] Triumphus de piratis, Cilicibus scil. quos Pompeius intra diem quadragesimum, quum vitam petiissent, in deditionem accepit, incruenta victoria. *Sulpitius.*

123. *Magne times.*] Magnus est Pompeius appellatus et salutatus á Sylla quum reverteretur ab Africa. *Sulpit. Te.*] O Cæsar.

124. *Impatiensque loci,* &c.] In transgressu oppiduli cujusdam in Alpibus, Cæsar dixisse fertur: Mallem hic primus esse quam Romæ secundus. Plutarch. et Velleius Paterc.

125. *Nec quenquam,* &c.] Sequitur Florus: *Nec hic ferebat parem; nec ille superiorem.* Æquior Pompeio Dion: Πομπήϊος μὲν οὐδενὸς ἀνθρώπων δεύτερος, Καῖσαρ δὲ καὶ πρῶτος πάντων εἶναι ἐπεθύμει. *Grotius.*

126. *Pompeiusve parem,* &c.] Pompe-

Scire nefas: magno se judice quisque tuetur:
Victrix causa Deis placuit, sed victa Catoni.
Nec coiere pares: alter vergentibus annis
In senium, longoque togæ tranquillior usu
Dedidicit jam pace ducem: famæque petitor
Multa dare in vulgus: totus popularibus auris
Impelli, plausuque sui gaudere theatri:
Nec reparare novas vires, multumque priori
Credere fortunæ. stat magni nominis umbra.
Qualis frugifero quercus sublimis in agro
Exuvias veteres populi, sacrataque gestans
Dona ducum: nec jam validis radicibus hærens,
Pondere fixa suo est: nudosque per aera ramos
Effundens, trunco, non frondibus, efficit umbram:
At quamvis primo nutet casura sub Euro,
Tot circum silvæ firmo se robore tollant,
Sola tamen colitur. Sed non in Cæsare tantum
Nomen erat, nec fama ducis: sed nescia virtus
Stare loco: solusque pudor non vincere bello.
Acer, et indomitus; quo spes, quoque ira vocasset,

130 *longeque.* 137 *veteris.* 138 *hæret.* 139 *suo.* 140 *umbras.*
141 *Et, Sed.* 142 *tollent.* 146 *tulisset.*

ius neminem secum dignitate exæquari volebat, 1. com. Cæs.

128. *Victrix causa.*] Cæsariana. *Sed victa Catoni.*] Magna certe Catonis laus, utpote cujus judicium de justiore causa conferatur judicio deorum. verum ut ait Cic. pro Ligario: *Nunc melior certe ea judicanda est, quam etiam dii adjuverunt.*

129. *Nec coiere pares.*] Qua differentia duces concurrerent aperit; et Pompeium quercui annosæ sacratæque comparat: Cæsarem fulmini. Tum describit illos ab ætate, usu belli et pacis, liberalitate, cupiditate honorum et ingeniorum acrimonia. *Sulpitius. Hortensius. Alter vergentibus annis.*] Pompeius jam prope sexagenarius, 12. annorum ocio fretus, artes, usum, et munia strenui Imperatoris dedidicerat, ex largitionibus et ludis captans populi favorem.

133. *Sui gaudere theatri.*] Quod ad Mitylenæi theatri exemplar, sed multo magnificentius e marmore Romæ extruxerat. cum (inquit Florus) Ponticos et Armenios triumphos in Pompeianis theatris Roma cantaret, nimia Pompeii potentia apud ociosos (ut solet) cives movit invidiam.

135. *Magni nominis umbra.*] Quod ob rerum gestarum magnitudinem consecutus est, salutatus primum a Syllæ exercitu, nomine Magni.

137. *Exuvias veteres*, &c.] Spolia, *ἀναθήματα*, tropæa.

141. *At quamvis.*] Ita melius quam *Et.* Grotius. *Primo nutet*, &c.] Primo quocunque vento casum minata.

144. *Nescia virtus.*] Altiora usque petens Cæsar (inquit Paterculus) supra humanam et naturam et fidem evectus, dux erat bello peritissimus, civis in toga (nisi ubi vereretur ne quem haberet parem) modestissimus.

Ferre manum, et nunquam temerando parcere ferro:
Successus urgere suos: instare favori
Numinis: impellens quicquid sibi summa petenti
Obstaret: gaudensque viam fecisse ruina.
Qualiter expressum ventis per nubila fulmen
Ætheris impulsi sonitu, mundique fragore
Emicuit, rupitque diem, populosque paventes
Terruit, obliqua præstinguens lumina flamma:
In sua templa furit: nullaque exire vetante
Materia, magnamque cadens, magnamque revertens
Dat stragem late, sparsosque recolligit ignes.
Hæ ducibus causæ suberant: sed publica belli
Semina, quæ populos semper mersere potentes.
Namque ut opes nimias mundo fortuna subacto
Intulit, et rebus mores cessere secundis,
Prædaque et hostiles luxum suasere rapinæ:
Non auro, tectisve modus: mensasque priores

152 *pavore.* 154 *perstringens præstringens.* 158 *suberant causæ.*

147. *Ferre manum.*] Conferre, conserere pugnam. *Temerando parcere ferro.*] Temere cruentando, ubi res vim et arma posceret. infra lib. 1. vs. 439.

149. *Impellens quicquid,* &c.] Ita Seneca de Xerxe: *Divina atque humana impellentem et mutantem quicquid obstiterat, trecenti stare jusserunt.* lib. 6. de Benef. cap. 31.

150. *Ruina.*] Cum hostium clade perrupisse confertas acies. *Hortensius.*

151. *Qualiter.*] Cæsaris heroicum impetum in rebus gerendis, non minus eleganti comparatione amplificat, a natura fulminis et ejus effectis. *Hortens.* *Expressum ventum,* &c.] Ex opinione Zenonis, qui fulmen voluit esse validam incensionem e nubibus inter se vi ventorum collisis erumpentem et vehementi cum impetu ad terras ruentem.

153. *Rupitque diem,* &c.] Protulit lucem; *vel,* clarore suo et fulgore diei lucem superavit.

154. *Obliqua præstinguens,* &c.] oblique contortum, oculis offuso lumine, aciem perstringit. Alii, *perstringens.*

155. *In sua templa furit,* &c.] In Jovis ipsius fulminatoris templa; *vel,* in cœli convexa. Hæc enim sunt templa cœli. quod, nulla illi materia obstante, pergit et retorquetur, et dissipatam flammam conglobat. *Joach. Camer.*

156. *Magnamque cadens,* &c.] In descriptione effectuum fulminis, respicit ad celeritatem Cæsaris in obeundis expeditionibus.

157. *Recolligit.*] Puncto temporis vibrationem illam in omnes mundi plagas emissam, colligit, ut nescias quo remearit. *Hortensius.*

158. *Sed publica belli,*] *Sexta et ultima causa.* Romanorum vitia, ex diutina pace et nimia felicitate luxus in ædificiis, cibis, vestibus: avaritia, ambitio, dominandi libido, seditiones, studia partium, &c.

159. *Populos potentes.*] Assyrios, Persas, Lacedæmonios, Carthaginenses, Corinthios, Milesios, Asiæ multos populos. *Mersere.*] Evertere, delevere.

160. *Opes nimias mundo,* &c.] Asiaticas, Attalicas, Ponticas, Cyprias, Corinthiacas. *Luxuriam spoliorum et censum in damna furentem.* Petron.

161. *Et rebus mores.*] Et boni mores cœperunt depravari vitiis,quæ suadent res secundæ. *Martial.* 11. l. 6. ep. *Mores.*] Casti, incorrupti ex urbe excesserunt.

163. *Auro,* &c.] Vasis aureis, *vel* Hendiadys, Auratis tectis, lacunaribus auro

Aspernata fames: cultus gestare decoros
Vix nuribus, rapuere mares: fœcunda virorum
Paupertas fugitur; totoque accersitur orbe,
Quo gens quæque perit. tunc longos jungere fines
Agrorum, et quondam duro sulcata Camilli
Vomere, et antiquos Curiorum passa ligones
Longa sub ignotis extendere rura colonis.
Non erat is populus, quem pax tranquilla juvaret,
Quem sua libertas immotis pasceret armis.
Inde iræ faciles, et, quod suasisset egestas,
Vile nefas: magnumque decus, ferroque petendum,
Plus patria potuisse sua: mensuraque juris
Vis erat: hinc leges, et plebiscita coactæ;
Et cum Consulibus turbantes jura Tribuni:

166 *arcessitur, arcersitur.* 167 *tum.* 167 *funes.* 168 *calcata.* 177 *Hinc cum.*

renidentibus. *Mensasque priores,* &c.] Veterum Rom. hominum continentium et frugalium cibi jam fastiditi, *Ingeniosa gula est. Siculo scarus,* &c. Petron. *vel* ipsæ mensæ. *Nil rhombus, nil dama sapit, nisi sustinet orbes Grande ebur e citro factos,* &c. Juvenal. 11. Sat. et noster, 10. lib. *Orbes sectos Atlantide sylva.* Et Petronius, *Ecce Afris eruta terris Citrea mensa.*

164. *Cultus gestare decoros,* &c.] Multitia, vestes sericas et bombycinas, quæ fœminis vix indulgerentur, sumpsere viri. *Et tot nova nomina vestis, Quæque virum quærunt.* Petron. Arbit.

165. *Fœcunda virorum,* &c.] Quæ strenuos et egregios olim produxit viros. *Fabricium, et incomptis Curium capillis, utilem bello tulit et Camillum Sæva paupertas et avitus apto cum lare fundus.* Horatius lib. 11. Ode 12. et Val. Max. lib. 4. cap. 4.

167. *Quo gens quæque perit.*] Aurum, luxus, omniumque vitiorum materia, Lacedæmoniis aliisque gentibus fatalis. *Tunc longos jungere,* &c.] Jam non contenti agellis quos viri continentissimi, Camillus aravit, Curius fodit, censentes illum perniciosum esse civem cui non sufficerent 7. jugera; extendebant hos agros usque ad ignotos sibi colonos, vicinorum coemptione et adjectione; *vel,* Ipsi non sua manu agros colebant, sed alienis colendos elocabant; *vel* latifundia in provinciis sub ignotis colonis possidebant.

173. *Inde iræ faciles,* &c.] Ab hoc fastu et luxu faciles erant ad iras, vindicandasque injurias; hinc pro levi erat omne aggredi nefas, ad quod sua egestas ære alieno gravatos impulerat; *vel,* peccata, quæ quis e tenuioribus atque egenis designare pro vili et levi habebant, grandia aggrediebantur scelera, visumque est decus magnum, &c. ut seq.

174. *Magnumque decus,* &c.] Honorem ingentem, et pro quo ferro dimicandum esset, existimabant, posse plus reliquis civibus, et suo arbitrio Rempub. gerere, leges ferre, &c. *Sulpitius.*

175. *Mensuraque juris.*] Quod quisque potuit, licuit.

176. *Vis erat.*] Vi enim et favore, non jure et legibus omnia agebantur. *Hinc leges et plebiscita coactæ.*] Ita Priscianus accepit, leges et plebiscita vi coactas esse. Posset tamen videri scripsisse Lucanus: *hinc leges et plebis scita coactæ.* Plebis coactæ scita. Similes tamen locutiones priscis usitatæ et Grammaticis notæ. *Salmas.* Plin. Exerc. 1265. *Leges et plebiscita coactæ.*] Coactæ dicuntur leges, cum non exercentur, vel violenter promulgantur. *Sulpitius. Leges, et plebiscita coactæ.*] Coss. et Senatus ferebant leges; Tribuni et plebs, plebiscita, *scivit plebs.*

177. *Et cum consulibus,* &c.] Tribuni contra nitentes quum Coss. omnia confundebant jura. *Turbantes jura.*] A consulibus discordantes.

Hinc rapti pretio fasces, sectorque favoris
Ipse sui populus; letalisque ambitus urbi;
Annua venali referens certamina Campo:
Hinc usura vorax, avidumque in tempore fœnus,
Et concussa fides; et multis utile bellum.
Jam gelidas Cæsar cursu superaverat Alpes;
Ingentesque animo motus, bellumque futurum
Ceperat. ut ventum est parvi Rubiconis ad undas,
Ingens visa duci patriæ trepidantis imago,
Clara per obscuram vultu mœstissima noctem,
Turrigero canos effundens vertice crines,
Cæsarie lacera, nudisque adstare lacertis,
Et gemitu permista loqui: Quo tenditis ultra?
Quo fertis mea signa viri? si jure venitis,
Si cives: hucusque licet. Tunc perculit horror
Membra ducis, riguere comæ, gressumque coercens
Languor in extrema tenuit vestigia ripa.

178 *fasces precio.* 181 *tempora.* 183 *cursu Cæs.'* 192 *Tum.*

178. *Hinc.*] Ex luxu et cupiditate. *Rapti pretio fasces,* &c.] Consulatus, cujus insignia, fasces et secures, venalis factus est: dum populus favoris sui auctionator, largitionibus potentium corruptus suffragia vendebat, nec sine contentione et rixis, non raro ad cædem usque in Campo Martio, quo Kal. Januar. ad comitia descendebat. *Emptique Quirites, Ad prædam strepitumque lucri suffragia vertunt. Venalis populus, venalis curia Patrum. Est favor in pretio.* Petron. Arb. *Sectorque.*] Venditor suorum suffragiorum populus, quum pecunia corruptus suos magistratus venderet. *Sector* a seco, qui incidit aliquid dividitque. πράτης Gr. Sectores item appellantur, qui lucelli vilis spem secuti, bona damnatorum in auctionibus coemabant, revendebantque eadem pluris. *Hort.*

181. *Usura.*] Pecunia quæ in fœnore sorti accedit, quod ea ex usu acquiratur. Græci τόκος vocant, quasi partum pecuniæ. Fœnus Varroni de Ling. Lat. idem quod usura. *Hortens. Usura vorax,* &c.] *Gemino deprensam gurgite prædam Fœnoris illuvies usuque exederat æris.* Arbiter.

182. *Concussa fides.*] Labefactata credito. *Multis utile bellum.*] Qui re profligata et perdita misceri omnia turbarique cupiebant, opesque ex bellis civilibus, proscriptionibus et auctionibus sperabant.

185. *Ceperat.*] Conceperat. *Rubiconis ad undas.*] Fluvii, qui Italiam a Gallia citeriore disterminat. Ad Rubiconem erecta stabat columna marmorea, in qua insculptum erat hoc Senatusconsultum: IMPERATOR, MILES, TIROVE ARMATE, QUISQUIS ES HIC SISTITO, VEXILLUM SINITO, ARMA DEPONITO, NEC CITRA HUNC AMNEM RUBICONEM, SIGNA, ARMA EXERCITUMVE TRADUCITO. SI QUIS ERGO ADVERSUS PRÆCEPTA IERIT FECERITVE, ADJUDICATUS ESTO HOSTIS POP. ROM. AC SI CONTRA PATRIAM ARMA TULERIT, &c.

186. *Ingens visa duci patriæ,* &c.] Videtur hoc affinxisse poeta, ex eo somnio, quo Cæsar (ut refert Plutarchus) sibi visus est matri stuprum inferre; vide sis ostentum quod Cæsari ad Rubiconem cunctanti et cogitabundo factum est, apud Sueton. 32. cap. Jul. Cæs.

188. *Canos effundens,* &c.] Propter antiquitatem.

189. *Lacera,* &c.] Ob discordiam.

192. *Hucusque licet.*] Ad Rubiconem.

Mox ait: O magnæ qui mœnia prospicis urbis
Tarpeia de rupe tonans, Phrygiique penates
Gentis Iuleæ, et rapti secreta Quirini,
Et residens celsa Latialis Jupiter Alba,
Vestalesque foci, summique o numinis instar
Roma, fave cœptis: non te furialibus armis
Persequor: en adsum victor terraque, marique
Cæsar, ubique tuus, (liceat modo) nunc quoque miles.
Ille erit ille nocens, qui me tibi fecerit hostem.
Inde moras solvit belli, tumidumque per amnem
Signa movet propere. sic cum squalentibus arvis
Æstiferæ Libyes viso Leo comminus hoste
Subsedit dubius, totam dum colligit iram;
Mox ubi se sævæ stimulavit verbere caudæ,
Erexitque jubam, et vasto grave murmur hiatu
Infremuit: tum torta levis si lancea Mauri
Hæreat, aut latum subeant venabula pectus,
Per ferrum tanti securus vulneris exit.

199 *summi qui.* 205 *tulit.* 205 *sic in sq. sicut sq.* 206 *Pestiferæ.* 209 *jubas, vasto et.*

195. *O magnæ qui mœnia,* &c.] O Jupiter qui coleris in monte Capitolino, seu Tarpeio, dicto a Tarpeia Vestali, quæ ibi obruta est scutis Sabinis, ex pacto proditæ arcis. *Jupiter omnipotens, et tu Saturnia Tellus,* &c. *Testor ad has acies invitum arcessere Martem, Invitas me ferre manus,* &c. Cæs. apud Petronium.

196. *Phrygiique penates,* &c.] Quos Trojæ flammis ereptos secum in Italiam Æneas duxit. Apollinem et Neptunum ut quidam volunt. ut alii Minervam, Jovem, Junonem, hoc est, tres aeris regiones, penatesque, per quos penitus spiramus; e gente autem Iuli Cæsar originem duxit.

197. *Rapti secreta Quirini.*] Sacra mysteria Romuli in cœlum translati. Plutarchus in Romulo.

198. *Latialis Jupiter Alba.*] Cui tanquam Latii præsidi sacra in monte Albano dedicavit Ascanius statuam, ferias, viscerationem.

199. *Vestalesque foci,* &c.] Ignis, quem e Troja ab Ænea in Italiam advectum, virgines inextinctum conservant in Vestæ templo, huc a Numa ex Alba translatum.

202. *Nunc quoque miles.*] Etiam nunc quum videas arma contra te ferre, propugnator tamen tuus defensorque sum.

204. *Tumidumque per amnem.*] Imbribus et resolutis nivibus auctum. mox vers. 217.

205. *Sic cum squalentibus.*] Illustrat rem, comparatione ducta a natura leonis Libyci: qui hoste viso venatore, anceps aliquandiu cunctatur; dum ira concitatus, quædam ejus signa proferat, priusquam in hostem armatum vel vincere vel vinci paratus feratur. *Squalentibus.*] Propter siccitatem desertorum Libyæ. *Hort.*

206. *Æstiferæ.*] Quod meridiei subjecta sit Libya: vel quia ob æstum, nullas prope aquas habeat. *Hoste.*] Venatore.

208. *Caudæ.*] Cauda, quæ animi index, crebro ictu se flagellat, atque ad iracundiam excitat. Plin. 8.

209. *Vasto hiatu.*] Magna oris apertione.

210. *Torta lancea.*] Immissa.

211. *Subeant.*] Ingrediantur. *Venabula.*] Venatorium telum.

212. *Per ferrum,* &c.] Per ipsum, quo transfigitur, venabulum in venatorem ruit.

Fonte cadit modico, parvisque impellitur undis
Puniceus Rubicon, cum fervida canduit æstas:
Perque imas serpit valles, et Gallica certus
Limes ab Ausoniis disterminat arva colonis.
Tunc vires præbebat hyems, atque auxerat undas
Tertia jam gravido pluvialis Cynthia cornu,
Et madidis Euri resolutæ flatibus Alpes.
Primus in obliquum sonipes opponitur amnem
Excepturus aquas. molli tum cetera rumpit
Turba vado fracti faciles jam fluminis undas.
Cæsar ut adversam superato gurgite ripam
Attigit, Hesperiæ vetitis et constitit arvis,
Hic, ait, hic, pacem, temerataque jura relinquo;
Te fortuna sequor: procul hinc jam fœdera sunto.
Credidimus fatis, utendum est judice bello.

217 *Tum.* 217 *hauserat.* 218 *pluviali.* 221 *tunc.* 224 *Hesperies.*
225 *hic pacem linquo, temerataque jura.* 227 *vindice.*

Securus erit.] Negligens vulnus, per ipsam hastam ruit in venatorem. *Sulpicius.*

213. *Fonte cadit modico.*] Dilatat narrationem a descriptione fluvii Rubiconis, quem supra diximus labi inter Ravennam et Ariminum; et priusquam ad mare Hadriaticum, in quod effunditur vadoso ostio, perveniat, cum obscuro humilique amniculo misceri. Æstate modicus est, propter æstum, ut omnes fere amnes, si non augeantur imbribus: hyeme, imbrium niviumque accessu augentur. *Hortens.*

214. *Puniceus Rubicon,* &c.] A colore terræ, *vel* allusum ad Etymon. Alii leg. *Pumiceus.*

216. *Limes ab Ausoniis.*] Id est, terminus citerioris Galliæ et Italiæ erat Rubicon.

217. *Tunc vires,* &c.] Mense Januario. *Auxerat undas.*] Non *hauserat.* Causas enim explicat, cur Rubico esset solito aquosior, longos imbres et nives Alpinas. *Grotius. Auxerat undas.*] Alii leg. *hauserat,* quia seq. *gravido cornu.* hoc est, aquis pleno.

218. *Tertia jam,* &c.] Tertia luna ab interlunio, quæ fere pluvia est; vel, quid si intelligamus, pluisse jam tres noctes? *Gravido cornu.*] Pleno: tunc enim cornua Lunæ potissimum implentur, quum ad plenilunium ipsa accedit: Vel potius ad plenitudinem aquarum referre licet. *Cynthia.*] Luna: ut Cynthius Sol, Lunæ frater a Cyntho monte Deli, ubi simul colebantur.

219. *Alpes.*] Nives ex Apenninis Alpibus.

220. *Primus in obliquum,* &c.] Equites primum ingressi amnem, fluminis impetum sistunt, quo tutius transeant pedites.

224. *Vetitis et constitit,* &c.] Et, Senatus Consulto, ut supra vers. 93. Et, quia Rubicon terminus erat provinciæ Cæsaris.

225. *Hic, ait, hic,* &c.] Emphasis in particula locali est, significans omnia armis nunc agenda; quod vel ipso Senatusconsulto tacite arguebatur, quum jactam esse aleam ipse diceret. *Hortens. Temerataque jura relinquo.*] Violata a Pompeio et Senatu. Consecutus cohortes (inquit Suetonius) ad Rubiconem fluv. qui provinciæ ejus finis erat, paulum constitit: ac reputans quantum moliretur, conversus ad proximos, *etiam nunc,* inquit, *regredi possumus: quod si ponticulum transierimus, omnia armis agenda erunt.* Cunctanti ostentum tale factum est, &c. Tunc Cæsar: *Eatur,* inquit, *quo deorum ostenta et inimicorum iniquitas vocat: Jacta est alea.* Sueton. Jul. Cæs. cap. 3. et Appian. lib. 2. de civ. bello. *Judice fortuna cadat alea.* Cæs. apud Petronium.

227. *Credidimus fatis.*] Ad somnium

Sic fatus, noctis tenebris rapit agmina ductor
Impiger, et torto Balearis verbere fundæ
Ocyor, et missa Parthi post terga sagitta:
Vicinumque minax invadit Ariminum, ut ignes
Solis lucifero fugiebant astra relicto.
Jamque dies primos belli visura tumultus
Exoritur: seu sponte deum, seu turbidus Auster
Impulerat, mœstam tenuerunt nubila lucem.
Constitit ut capto jussus deponere miles
Signa foro, stridor lituum, clangorque tubarum
Non pia concinuit cum rauco classica cornu.
Rupta quies populi, stratisque excita juventus

228 *tenebris noctis.* 229 *it torto.* 231 *et ignes, et ignem.* 238 *concinnunt.* 239 *populis.*

respicit, quo per quietem visus sibi fuerat matri stuprum afferre, et a conjectoribus admonitus fuerat, ut terra, quæ omnium parens esset, aliquando ipsius potestati subjiceretur. *Judice bello.*] Ut bellum æquitatem causæ judicet, quod ei victoriam est daturum, cujus causa sit justior. *Hortens. Judice.*] Alii, *vindice.*

228. *Noctis tenebris.*] Fretus suorum consensu Cæsar, clam cohortibus aliquot præmissis ex Ravenna, ubi ex consuetudine sua convivio frequenti se dederat, et dissimulanter ne qua suspicio rerum movendarum oriretur, publico spectaculo interfuerat, sub noctem rheda profectus fuit, et Ariminum versus, nulli communicato consilio, iter tetendit. Inde Rubicone ante diem digressus, ex improviso Ariminum occupavit, reliquis legionibus ex hibernis evocatis, quas subsequi jusserat. Hic Tribuni pleb. illi occurrerunt, qui in concione conspecti, vehementer militum animos ad ultionem incenderunt. *Hort.*

229. *Et torto,* &c.] Amplificatio celeritatis in obeundis rebus, et velocitatis in faciendo itinere. *Torto Balearis,* &c.] Lapide misso e funda Balearica. Baleares insulæ duæ sunt in mari Mediterraneo, Gymnasiæ olim dictæ, hodie *Majorca* et *Minorca*; quarum incolæ erant funditores peritissimi; quibus id unum ab infantia studium. Cibum puer a matre non accepit, nisi quem ipsa monstrante percussit. Flor. lib. 3. cap. 8.

230. *Post terga sagitta.*] Parthi dum se fugere simulant, sagittas ab inguine ductas in hostem a tergo mittunt.

231. *Ariminum.*] Umbriæ urbem in Flaminia via. *Ut ignes.*] Ita pro *et* reposuimus, quo rectius cohæreret sententia, quæ turpiter hiabat. Primo diluculo capit Ariminum. cætera gesta orto jam die. Appianus: Ἀρίμινόν τε αἱρεῖ περὶ ἕω. Sic olim conjecimus. Nunc id durius videtur, et scriptum potius a Lucano:

Vicinumque minax invadit Ariminon: ig-
Solis lucifero fugiebant astra relicto. (*nes*

Nam sic et in secundo pro *Auximum* Græca terminatione *Auximon* posuit, quia versus aliter eam vocem non recipiebat. Interjecerunt copulam, quibus inusitata hæc desinentia displicebat. *Grotius. Ut ignes.*] Oriente Sole stellas obscurante, *quarum ultimus extat Lucifer.*

233. *Jamque dies,* &c.] Quæ capta jam urbe insecuta sint, splendide simul et graviter commemorat. Cives undique ad arma concurrunt, haud secus ac si Pœnus aut Gallus oppidum primo assultu occupasset. *Hortens.*

234. *Seu sponte deum,* &c.] Seu deorum voluntate evenit hoc civilis tempestatis signum, sive inductis ad Austro nubibus: mœstus utique erat. sic initio lib. 7.

236. *Miles,* &c.] Cæsaris milites, jussi occupato foro classica canere, aquilas ponere.

238. *Non pia,* &c.] Impios belli civilis concentus.

239. *Quies populi,* &c.] Somnus.

Diripiunt sacris affixa penatibus arma,
Quæ pax longa dabat: nuda jam crate fluentes
Invadunt clypeos, curvataque cuspide pila,
Et scabros nigræ morsu rubiginis enses.
Ut notæ fulsere aquilæ, Romanaque signa,
Et celsus medio conspectus in agmine Cæsar,
Diriguere metu, gelidos pavor alligat artus,
Et tacito mutos volvunt sub pectore questus:
O male vicinis hæc mœnia condita Gallis!
O tristi damnata loco! pax alta per omnes
Et tranquilla quies populos: nos præda furentum,
Primaque castra sumus. melius fortuna dedisses
Orbe sub Eoo sedem, gelidaque sub Arcto,
Errantesque domos, Latii quam claustra tueri.
Nos primi Senonum motus, Cimbrumque ruentem
Vidimus, et Martem Libyes, cursumque furoris
Teutonici. quoties Romam fortuna lacessit,
Hac iter est bellis. gemitu sic quisque latenti,

240 *Diripuit.* 246 *gelidus.* 246 *occupat.* 247 *tacitos muto, tacito multos.* 247 *in pect.* 249 *missa.* 254 *furentem.*

240. *Diripiunt sacris,* &c.] Obvia quæque et templorum parietibus suspensa arma rapiunt.

241. *Fluentes,* &c.] Dissolutos. vimineas sc. crates corio a blattis et vetustate exeso nudatas.

246. *Diriguere,* &c.] Ariminenses.

247. *Et tacito mutos volvunt.*] Hypallage. vel lege, *Et tacitos muto volvunt.*

248. *O male vicinis,* &c.] O urbem nostram male sitam contra Galliam, et in cardinibus Italiæ, expositam omnibus qui Italiam invaserint.

251. *Primaque castra sumus.*] Primum oppidum in quo hostis castra ponit.

252. *Orbe sub Eoo sedem.*] *Sub curru nimium propinqui solis, in terra* (ut veteribus creditum) *domibus negata. Gelidaque sub.*] *Vel sub gelidaque,* conjunctione copulativa frequentius a Lucano usurpata pro disjunctiva. *Arcto.*] *Quod latus mundi nebulæ malusque Jupiter urget.*

253. *Errantesque domos.*] Scytharum ἁμαξοβίων. vel etiam, Nomadum, Numidarum, *Quorum plaustra vagas rite trahunt domos. Latii,* &c.] Fauces et limites Italiæ.

254. *Nos primi,* &c.] Enumerat exempla quorundam exterorum hostium, quorum incursiones, Ariminenses primi sustinuerunt, et quidem cum insigni suorum clade. *Hortens. Senonum motus.*] Hi ulturi injuriam Fabii legati, qui contra jus gentium Gallorum ducem hasta trajecerat, exercitum a Clusio movent ad Urbem. Romanos occurrentes ad Aliam fluv. profligant, Romam contendunt, quam diripiunt, diruunt, incendunt, Capitolium 7, menses obsident; tandem Camilli interventu Roma liberata est. A. V. 365. *Cimbrumque ruentem.*] Cimbri e Germaniæ Chersone et Teutones post multos Rom. coss. et procoss. cum exercitibus fusos, a Mario victi tandem, cæsique sunt. A. V. 652. divisim posuit eos poeta, quod diversis pugnis et diverso itinere superati sunt.

255. *Martem Libyes,* &c.] Secundum bellum Punicum. quamvis non hac iter erat Annibali, Asdrubali forte.

257. *Gemitu sic quisque,* &c.] Indignabantur hæc Ariminenses, sed tacite. comparatione ducta ab avibus hiberno frigore

Non ausus timuisse palam: vox nulla dolori
Credita: sed quantum, volucres cum bruma coercet,
Rura silent, mediusque jacet sine murmure pontus;
Tanta quies. Noctis gelidas lux solverat umbras:
Ecce faces belli, dubiæque in prœlia menti
Urgentes addunt stimulos, cunctasque pudoris
Rumpunt fata moras: justos Fortuna laborat
Esse ducis motus, et causas invenit armis.
Expulit ancipiti discordes urbe Tribunos
Victo jure minax jactatis curia Gracchis.
Hos jam mota ducis, vicinaque signa petentes
Audax venali comitatur Curio lingua:
Vox quondam populi, libertatemque tueri

260 *tacet.* 261 *quies populis.* 268 *fata.*

constrictis, et a maris medii tranquillitate.

258. *Vox nulla dolori.*] *Credita*, commissa; nullus enim audebat aperta voce deplorare dolores. *Sulpitius.*

261. *Noctis gelidas*, &c.] Dies orta, noctem fugarat.

262. *Ecce faces belli*, &c.] Q. Cassius et M. Antonius trib. pl. a Marcello et Lentulo Coss. Senatu excedere jussi, quod pro Cæsare intercederent, urbe egressi, noctu, conducto curru, servilique veste amicti ad Cæsarem profugerunt, et cum iis Curio, de quo lib. 1. vs. 799. erat autem is eo tempore Ravennæ, ut habet Cæsar, 1. com. expectabatque suis lenissimis postulatis responsa.

264. *Laborat.*] Conatur efficere, ut justi videantur.

266. *Expulit ancipiti discordes urbe Tribunos Victo jure minax jactatis curia Gracchis.*] Acceperunt verbum *jactare*, ut apud Ciceronem in Verrem: *jactatus domi suæ vir primus et homo honestissimus.* et alibi: *clamore conviciorum jactatus.* Quomodo si accipias, *jactare, vexare, raptare, tractare* ejusdem contumeliæ. Is sensus merito nimis tenuis viris doctissimis visus, cum trucidati fuerint uterque, itaque levi mutatione scribunt, *mactatis.* Est autem vir eruditus, qui et alium in vulgata reperit sensum: videlicet Senatum, exprobrata tribunis Gracchorum seditione: eundem exitum his interminatum esse, ni curia excederent. Nobis vero *jactati Gracchi* sunt, in Tiberim projecti. Id enim nunquam antehac in sacrosancto tribuni, in honesto triumviri coloniis deducendis, imo ne ullius quidem in civis corpore editum nefas unicum recordatur hic Lucanus. Jam illa junctim, *jactatis Gracchis victo jure minax*, non continent aliquam formulam consulti aut sententiarum in tribunos vibratarum; sed sunt simplex ac mera descriptio curiæ, quasi dixisset: Senatus, per Gracchos in Tiberim tractos et jactos victis partibus plebis et jure tribunitio superior ac minax, urbe tribunos expulit. Ejus descriptionis veritatem firmat Velleius lib. 11. *Hoc initium in urbe Roma civilis sanguinis gladiorumque impunitatis fuit. Inde jus vi obrutum, potentiorque habitus prior.* Et plus uno loco Salustius. *Ancipiti.*] Dubia; nam pars Cæsari, pars Pompeio favebat. *Discordes.*] Resistentes Senatui et Pompeianis.

267. *Victo jure.*] Violato Tribuniciæ potestatis sacrosancto jure. *Minax jactatis*, &c.] Senatus, exprobrata Tribunis Gracchorum seditione, his eundem exitum interminatus est, ni curia discederent.

269. *Audax venali*, &c.] Curio nuper Trib. pl. Cæsari infestus, populo acceptus, ad dicendum paratissimus, plurimo ære alieno gravatus a Cæsare levabatur, factusque suarum partium. *Venali lingua.*] Suam enim operam vendiderat Cæsari. *Audacem* vero appellat, quia contra Senatum Cæsarem tuebatur.

270. *Vox quondam pop.*] Olim Tribunus, qui pro populo loquebatur.

Ausus, et armatos plebi miscere potentes.
Utque ducem varias volventem pectore curas,
Conspexit: Dum voce tuæ potuere juvari
Cæsar, ait, partes, quamvis nolente Senatu
Traximus imperium tunc, cum mihi Rostra tenere
Jus erat, et dubios in te transferre Quirites.
Sed postquam leges bello siluere coactæ,
Pellimur e patriis laribus, patimurque volentes
Exilium: tua nos faciat victoria cives.
Dum trepidant nullo firmatæ robore partes,
Tolle moras: semper nocuit differre paratis.
Par labor atque metus pretio majore petuntur.
Bellantem geminis tenuit te Gallia lustris,
Pars quota terrarum. facili si prœlia pauca
Gesseris eventu, tibi Roma subegerit orbem.
Nunc neque te longi remeantem pompa triumphi
Excipit, aut sacras poscunt Capitolia laurus:
Livor edax tibi cuncta negat: gentesque subactas
Vix impune feres: socerum depellere regno

273 tua. *275 tum.* *277 At.* *277 bello leges.* *279 faciet.* *282 tenentur.* *287 haud.*

271. *Miscere potentes.*] Non, reconciliare, ut volunt quidam. sed inter se committere. propter participium *Ausus*; vel, intra conditionem privatorum redigere. laborabat enim, ut et Pompeius exercitus deponeret.

273. *Dum voce tuæ,* &c.] Generis deliberativi hortatoria oratio est Curionis. Exordium constat benevolentia, quam sumit ab officio personæ suæ erga Cæsarem; cui satis abunde se fecisse testatur, quamdiu tribunatum gessit, et quidem invitis adversariis. *Hortens.*

275. *Traximus imperium.*] Produximus, ut tibi Imperium in alterum quinquennium prorogaretur. *Tunc, cum mihi Rostra,* &c.] Quamdiu licuit mihi e suggesto (rostris navium Antiatum exculto) concionem ad popul. habere eumque tibi conciliare, ad partes tuas inflectere.

276. *Dubios.*] Incertos cui faverent. *Transferre.*] Flectere Pop. Romanum eorumque animos fingere, ut id quod peteres, ipsorum suffragiis et beneficio obtineres. *Hortens.*

277. *Postquam leges,* &c.] Postquam leges vi oppressæ inter arma siluere, Imperiumque a Senatu et Coss. delatum est Pompeio, tribuni Curia ejecti.

279. *Nos faciat.*] Nos restituat.

280. *Dum trepidant,* &c.] Sed mature facto opus est, ut imparatos aggrediaris.

282. *Par labor atque,* &c.] Labore eodem quo Gallos debellasti, Romam tibi subjicies totumque terrarum orbem.

283. *Bellantem geminis,* &c.] Decem quidem annorum Imperium decretum Cæsari fuerat, sed pacata jam intra 9. annos Gallia, C. Marcellus ad Senatum retulit, ut Cæsari ante tempus succederetur. ita supererat annus decimus.

286. *Nunc neque.*] Negatur tibi de Gallia devicta triumphum agere, imo vix impune feres bene gestum bellum.

287. *Laurus.*] Lauro coronati triumphantes ascendebant Capitolium, et ipsum lauro ornatum.

288. *Gentesque subactas.*] A turpi. adeo scil. gratos experieris, ut vix fuerit tibi impune, Galliam sub imperium tantis laboribus et periculis traxisse.

289. *Socerum depellere,* &c.] Pompeius

Decretum est genero. partiri non potes orbem:
Solus habere potes. Sic postquam fatus, et ipsi
In bellum prono tantum tamen addidit iræ,
Accenditque ducem, quantum clamore juvatur
Eleus sonipes, quamvis jam carcere clauso
Immineat foribus, pronusque repagula laxet:
Convocat armatos extemplo ad signa maniplos:
Utque satis trepidum turba coeunte tumultum
Composuit vultu, dextraque silentia jussit:
Bellorum o socii, qui mille pericula Martis
Mecum (ait) experti, decimo jam vincitis anno.
Hoc cruor Arctois meruit diffusus in arvis,
Vulneraque, et mortes, hyemesque sub Alpibus actæ?
Non secus ingenti bellorum Roma tumultu
Concutitur, quam si Pœnus transcenderet Alpes
Annibal. implentur valido tirone cohortes:
In classem cadit omne nemus: terraque marique

304 *conscenderet.*

quasi rex non admittet Cæsarem socerum suum in partem dignitatis. supra vers. 126.

290. *Partiri non potes.*] Εἷς βασιλεὺς, εἷς κοίρανος ἔστω. Pompeius non fert parem, neque tu superiorem.

291. *Sic postquam.*] Hoc est, juxta parœmiam, ad quam allusit, *Currenti calcaria addidit*, excitabat Cæsarem eo, quo sua sponte ferebatur.

293. *Clamore juvatur.*] Certantes equos adhortationem et gloriam intelligere scribit Plinius.

294. *Eleus sonipes.*] Equus in certamine Olympiaco prope Elidem Achaiæ oppidum. *Quamvis jam carcere clauso Immineat foribus, primusque repagula laxet.*] Τὰς ὕσπληγγας χαλᾷ. Sed ὕσπληξ et ἀφετηρία communis stadii et circi. ut in stadio ὕσπληξ repagulum erat sive regula linea, quæ laxabatur et aperiebatur exituris in stadium cursoribus; ita ὕσπληγγες in circo carcerum *repagula* vocabantur, quibus laxatis et apertis ostiis emittebantur equi. *Salmas.* Plin. Exerc. pag. 924. *Carcere clauso.*] Loco, unde celetes, vel currus dato signo prosilirent.

295. *Pronusque repagula laxet.*] Ferox lentet et impellat obices et funes, ἀφετήρια, quæ provolaturum coerceant.

296. *Maniplos.*] Militum contubernia lib. 7. vers. 508. ordines, centurias legionis decimæ tertiæ, hanc enim evocaverat, reliquæ nondum convenerant.

297. *Tumultum.*] Murmur, fremitum.

299. *Bellorum o socii*, &c.] Oratio gen. Deliberativi, hortatoria, continens conquestionem de injuriis suis, iniquitate adversariorum, a quibus re bene gesta tam indigne excipiantur: insectationem Pompeii, confirmationem militum a felicis successus spe. vide sis orationem quam Cæsari tribuit Petronius Arb. *in specimine civilis belli.*

301. *Arctois*, &c.] Gallia, Germania, Britannia.

302. *Mortes*, &c.] Sociorum.

303. *Non secus ingenti*, &c.] Contra me diutinis laboribus optime de patria meritum omnia hostilia parantur, perinde ac contra infestissimum hostem. per invidiam inimicorum, exercitum deponere jubeor, triumpho spolior, ad causam dicendam revocor in ordinem, successor mihi ante tempus missus, delectos tota Italia habitus adversum me patriæ hostem declaratum, sylvæ cæsæ ad naves extruendas. *Vincendo, certior exul: sanguine Germano, sexagintaque triumphis, Esse nocens cœpi.* Cæs. apud Petronium.

Jussus Cæsar agi. quid? si mihi signa jacerent
Marté sub adverso, ruerentque in terga feroces
Gallorum populi? nunc, cum Fortuna secundis
Mecum rebus agat, Superique ad summa vocantes,
Tentamur. veniat longa dux pace solutus
Milite cum subito, partesque in bella togatæ,
Marcellusque loquax, et nomina vana Catones.
Scilicet extremi Pompeium, emptique clientes
Continuo per tot satiabunt tempora regno?
Ille reget currus nondum patientibus annis?
Ille semel raptos nunquam dimittet honores?
Quid jam rura querar totum suppressa per orbem,
Ac jussam servire famem? quis castra timenti
Nescit mista foro? gladii cum triste minantes
Judicium insolita trepidum cinxere corona,
Atque auso medias perrumpere milite leges

308 averso. 312 Partes. 313 Catonum, Catonis. 315 sociabunt. 319 Ad, Et

307. *Quid*, &c.] Quid aliud facerent, si amissis signis victos nos insequerentur hostes. Jam vero cum victores redeamus diis faventibus, sic utique excipimur? Sed veniat, &c.

311. *Dux pace solutus.*] Pompeius, supra vers. 130.

312. *Subito.*] Evocato et tumultuarie conscripto. videtur Poeta ad id alludere, quod Faonius Pompeio illudens, ob ea quæ jampridem dictitarat: *Age*, inquit, *tellurem pede concute Pompei, ut exercitus inde educas, jam tempus postulat.* Plutarch. Pomp. et Appian. 2. *Partesque*, &c.] Senatus paci quam militiæ aptior.

313. *Marcellusque loquax.*] Consul, lingua magis quam manu strenuus. *Nomina vana Catones.*] Ita rectius quam *Catonis*, ut vulgati, aut *Catonum*. Grotius. *Nomina vana Catones.*] Ut, *nomen inane Sophos.* Alii leg. aliter. quem Cæsar infestum sibi supra modum habuit. eum autem perstringit quasi nominis (quia *Catus* sapientem significat) vanitate fultum.

314. *Extremi Pompeium.*] Inter remotissimas nationes, namque Pompeio favebant reges Orientis. *vel* infima de plebe. *Emptique*, &c.] Quos beneficiis et largitione sibi fecit obnoxios, *mercedibus emptæ, Ac viles operæ: quorum est mea Roma noverca.* Petron.

315. *Continuo*, &c.] Inexplebili utcunque regnandi cupiditate actum, a Syllæ morte usque ad hæc tempora?

316 *Ille reget*, &c.] Illine permissum triumphare ante annum triumphi legitimum ætatis tricesimum? triumpharat autem de Hiarba Numidarum rege Pompeius annum 24. agens.

317. *Raptos nunquam*, &c.] Præturam nullis adjutus suffragiis sibi adsumpserat 23. annos natus. Consulatum solus obtinuerat, præfecturas plurimas, et jam prorogatas ad quadriennium provincias.

319. *Suppressa per orbem, Ac jussam.*] Ne quid aliunde frumenti adferretur, quo urbs fame laborans Pompeio præfecturam annonæ delegaret. Quod dictitabat Clodius. Non propter famem scriptam esse legem, sed ut lex scriberetur factam esse famem. unde nonnulli legunt *Ad jussam. Servire famem.*] Subjectam esse Pompeio, ut famem faciat quum velit. *Castra timenti*, &c.] In quæstione de Clodii cæde et actione Miloniana ad reprimendum populi tumultum Pompeius armatis militibus forum sepserat, quam insolitam coronam Cicero in oratione pro Milone, *novam judicii formam et inusitatam frequentiam* vocat.

321. *Judicium triste.*] De pœna capitis

Pompeiana reum clauserunt signa Milonem?
Nunc quoque ne lassum teneat privata senectus,
Bella nefanda parat suetus civilibus armis,
Et docilis Syllam scelerum vicisse magistrum.
Utque feræ tigres nunquam posuere furorem,
Quas nemore Hyrcano, matrum dum lustra sequuntur,
Altus cæsorum pavit cruor armentorum;
Sic et Syllanum solito tibi lambere ferrum
Durat, Magne, sitis: nullus semel ore receptus
Pollutas patitur sanguis mansuescere fauces.
Quem tamen inveniet tam longa potentia finem?
Quis scelerum modus est? ex hoc jam te, improbe, regno
Ille tuus saltem doceat discedere Sylla.
Post Cilicasne vagos, et lassi Pontica regis
Prælia, barbarico vix consummata veneno,
Ultima Pompeio dabitur provincia, Cæsar;
Quod non, victrices aquilas deponere jussus,

324 *lapsum.* 334 *tamen.* 335 *descendere.*

ob cædem perpetratam in via Appia, monumento majorum Clodii; nam eam viam lapidibus straverat Appius Claudius. *Insolita corona.*] Multitudine armatorum. *Hortens.*

322. *Atque auso medias.*] Cum judicia et leges absque armis et armatis vigere et florere debeant; ille judicia forensia armatis clausit. *Hortens.*

324. *Nunc quoque,* &c.] Ab antecacta malorum et scelerum, ut ita dicam, assuetudine, præsentia consilia virulenter insectatur, quæ longa consuetudine ab institutore et magistro suo Sylla, ab adolescentia imbiberit, ex quo etiam hanc indolem eum hausisse dicit. *Hortens. Ne lassum,* &c.] Ne senectutem agat privatam et ociosam.

326. *Docilis Syllam,* &c.] Scelere facile superaturus, crudelitatis et scelerum omnium magistrum suum Syllam, sub quo meruerat Pompeius 23. annos natus, summo honore a Sylla habitus, ut cui uni venienti assurgeret, caput nudaret, honorificeque eum appellaret, Magni nomine (ut ferunt nonnulli) a Sylla primo salutatum.

328. *Nemore Hyrcano.*] Hyrcana sylva Scythiæ.

330. *Sic et Syllanum,* &c.] Per aversionem Pompeii bibendi sanguinis jugem sitim applicat comparationi, quam semel quondam ex Sylla hausit. Idque hanc ob causam Pompeio objicit, quod cædibus ac proscriptionibus civium sub Sylla aleretur, quando bona proscriptorum ab eo hastæ subjiciebantur. *Hort.*

334. *Regno.*] Invidioso imperio, nec inferiore Syllæ dictatura.

335. *Tuus saltem.*] Cui studebas, magister sceleris, qui te sibi adfinitate devinxit, tibi in matrimonium data Æmilia privigna. *Doceat discedere Sylla.*] Qui annos 60. natus se dictatura abdicavit et privatus Puteolis egit.

336. *Cilicasne vagos.*] Piratas maria infestantes a Pompeio devictos, infra lib. 2. vers. 5. 7. *Lassi Pontica,* &c.] Mithridates rex Ponti per annos 40. cum Romanis bellum gessit a Sylla et Lucullo attritus profligatusque, a Pompeio tandem victus est. in turri a Pharnace filio obsessus, male tentatum veneno (adversus quod amuletis et antidotis se munierat) spiritum ferro expulit.

338. *Ultima Pompeio,* &c.] Egone resto ultimus hostis debellandus?

339. *Quod non,* &c.] Quod jussu Senatus non dimiserim exercitum victorem ante triumphum.

Paruerim? mihi si merces erepta laborum est,
His saltem longi, non me duce, præmia belli
Reddantur: miles sub quolibet iste triumphet.
Conferet exanguis quo se post bella senectus?
Quæ sedes erit emeritis? quæ rura dabuntur?
Quæ noster veteranus aret? quæ mœnia fessis?
An melius fient piratæ, Magne, coloni?
Tollite jampridem victricia, tollite signa:
Viribus utendum est, quas fecimus. arma tenenti
Omnia dat, qui justa negat: nec numina desunt.
Nam neque præda meis, neque regnum quæritur armis:
Detrahimus dominos urbi servire paratæ.
Dixerat: at dubium non claro murmure vulgus
Secum incerta fremit: pietas, patriique penates
Quamquam cæde feras mentes, animosque tumentes
Frangunt; sed diro ferri revocantur amore,
Ductorisque metu. Summi tum munera pili

341 *cum duce.* 349 *deerunt.* 350 *nec, nec.* 351 *Distrahimus.* 355 *duro.*

341. *His saltem longi.*] His saltem militibus stipendia, honoresque reddantur, et agri assignentur in quibus jam emeriti quiescant. nisi forte agris digniores censendi sint Cilices illi piratæ, quos a se devictos Pompeius in mediterranea submovit et Solos Colonias deduxit. Emeriti qui sint, vide quæ ad vers. 622. lib. 3. *Reddenda est gratia vobis: Non solus vici.* Cæsar apud Petronium. *Non me duce.*] Hæc vera lectio præ vulgata *cum duce.* Accipiat miles præmia, vel alio Imperatore. Cui convenit quod sequitur, *sub quolibet.* Grotius.

343. *Conferet exanguis.*] Commiserationis locus ad militum animos incendendos, ab ætate scil. et incommodis militiæ. His ergo agri assignentur, in quibus jam emeriti, et quiescant et consenescant. *Hortens.*

347. *Tollite.*] Epilogus constat exhortatione ad sumenda arma contra inimicorum injurias. *Tollite,* &c.] Verum non verbis sed viribus res decernenda est, tollite itaque signa, &c. *victores ite ferentes, Ite mei comites, et causam dicite ferro,* &c. Petron.

348. *Arma tenenti,* &c.] At hic dabit, si vos abnueritis. manu capulum gladii concutiens inquit Tribunus; vel, ut Appianus refert, *Cæsar* provinciæ prorogandæ præfecturam petens.

349. *Nec numina desunt.*] *Deerunt* habet MS. Puteanorum, quod haud dubie rectius. Est enim sperantis. *Grotius.*

350. *Nam neque,* &c.] Causa ab honesto et justo; quum neque regnum, neque dominationem affectet ullam, nec lucrum sectetur; sed defensionem dignitatis suæ, honores et præmia militum pro exhaustis laboribus militaribus: quæ omnia justa sunt et honesta. *Hortens.*

351. *Detrahimus,* &c.] Asserimus urbem nostram in libertatem.

353. *Pietas, patriique,* &c.] Quanquam pietas in patriam, in uxores, et liberos nonnihil animos videbantur debilitare, quo minus illis bellum facerent; assuetudine tamen longa bellorum adeo erant efferati, ut Imperatores dignitatis tuendæ causa, bellum quam pacem maluerint. *Hortens.*

354. *Cæde feras,* &c.] Assiduitate bellorum efferatas. *Tumentes.*] Victoriis.

355. *Frangunt.*] Mitigant.

356. *Summi tum,* &c.] Cum in legione essent præter velites et pilanos tria militum genera, *hastati, principes, triarii;*

Lælius, emeritique gerens insignia doni,
Servati civis referentem præmia quercum;
Si licet, exclamat, Romani maxime rector
Nominis, et fas est veras expromere voces;
Quod tam lenta tuas tenuit patientia vires
Conquerimur. deeratne tibi fiducia nostri?
Dum movet hic calidus spirantia corpora sanguis,
Et dum pila valent fortes torquere lacerti,
Degenerem patiere togam, regnumque Senatus?
Usque adeo miserum est civili vincere bello?
Duc age per Scythiæ populos, per inhospita Syrtis
Littora, per calidas Libyæ sitientis arenas.
Hæc manus, ut victum post terga relinqueret orbem,
Oceani tumidas remo compescuit undas:
Fregit et Arctoo spumantem vortice Rhenum.

357 *ferens.* 359 *Scilicet.* 359 *ductor.* 360 *jus est.* 360 *causas.* 363 *hæc.* 368 *Libyes.* 371 *vertice.*

atque hi singuli in decem partes dividerentur, quibus partibus præficerentur Centuriones; primæ quidem cohortis ceu ordinis Triariorum (namque hi ætate, usu, fortitudine cæteris præstabant) centurio appellabatur *Primipilus*, cujus voluntati et imperio milites omnes parerent, eratque ille consilii particeps.

357. *Emeritique gerens,* &c.] Gerens quernam coronam donatam in testimonium servati civis, hostisque in prælio cæsi; de coronis cæteris vide A. Gellium lib. 5. cap. 6. erat forte evocatus. vide quæ ad vers. 471. lib. 7.

358. *Quercum.*] Totum pro parte, coronam quernam. Supra enim demonstratum est, querna corona eum militem donari solere, qui civis civem in prælio servasset.

359. *Si licet, exclamat.*] Hortatoria oratio est Lælii ad Cæsarem, ut eo pergat, quo ire constituerit. Reprehendit verecunde, quod non suo jure militum opera utatur. Monet affectus ab indigno; commemorat sua præclara facinora et virtutem militum pro Imperatore suo navatam: promittit insuper suam operam; et ultro sacramento se obligat ad obeunda jussa Imperatoris, etiam impia, si sit opus. *Hortens.* *Maxime Rector.*] Exordium ductum a benevolentia, quam captat a persona Cæsaris, quum eum Rom. nominis maximum Rectorem nominat. *Idem.*

361. *Lenta tuas.*] Attentio a verecunda reprehensione patientiæ, qua Senatus abutitur.

363. *Dum movet,* &c.] *Dum spiritus hos regit artus.*

365. *Degenerem patiere togam.*] Togatos inertes et imbelles. *Regnumque Senatus.*] Atrociter et invidiose, Senatus auctoritatem *regnum* nominat: et docet in ipsa narratione impotentem dominationem Senatus, et invidiam gloriæ alienæ. *Hort.*

367. *Duc age,* &c.] Amplificatione locorum promptos militum animos ac benevolos erga Ducem arguit. *Hortens.* *Syrtis.*] Syrtes duæ sunt, Major et Minor, sinus in mari Libyco, propter fluctus arenasque affluentes ac refluentes importuosi atque navigantibus infesti; vide Sallustii bell. Jug. Orationem 5. Dionis Prusæi. Procopium 6. Ædif.

368. *Per calidas Libyæ.*] Per deserta Libyæ aquarum expertia.

369. *Hæc manus.*] Δεικτικῶς. suam ostendens.

370. *Oceani.*] Cum Britanniam aggressus est.

371. *Arctoo vortice.*] Ob impetuosum violentumque ejus cursum, qui ubi maxime vorticosus est, circa originem suam, nullis navigiis navigabilis; et multis amnibus auctus in Oceanum Septentrionalem infunditur. *Hortens.* *Spumantem vortice Rhe-*

Jussa sequi tam posse mihi, quam velle necesse est.
Nec civis meus est, in quem tua classica Cæsar
Audiero. per signa decem felicia castris,
Perque tuos juro quocumque ex hoste triumphos;
Pectore si fratris gladium, juguloque parentis
Condere me jubeas, plenæque in viscera partu
Conjugis, invita peragam tamen omnia dextra.
Si spoliare Deos, ignemque immittere templis,
Numina miscebit castrensis flamma Monetæ:
Castra super Thusci si ponere Tybridis undas,
Hesperios audax veniam metator in agros.
Tu quoscumque voles in planum effundere muros,
His aries actus disperget saxa lacertis:
Illa licet, penitus tolli quam jusseris urbem,
Roma sit. His cunctæ simul assensere cohortes,
Elatasque alte, quæcumque ad bella vocaret,
Promisere manus. It tantus ad æthera clamor,
Quantus, piniferi Boreas cum Thracius Ossæ

372 *velle, posse.* 381 *Signa.* 384 *disperdet.* 386 *Hisque simul cunctæ, His junctæ simul.* 388 *in æth.*

num.] Fl. vorticosum. Galliam a Germania dividentem, 3. ostiis se in Mosam et Oceanum Septentrionalem exonerantem.

372. *Jussa sequi, &c.*] Necesse mihi est, in tuam gratiam eniti, ut ea possim quæ volo. vide quæ nos ad epigr. lib. 12. Martialis. Sunt qui legunt, *Tam velle mihi quam posse necesse est.*

373. *Nec civis, &c.*] Neque erit mihi pro cive, contra quem tubæ tuæ canent signa belli.

374. *Per signa decem felicia castris.*] Victricia omnibus in locis, quibus jam per decem annos castra metatus es, quia quotannis in statis castris hybernabant. vel per aquilas 10. legionum. licet una tantum adfuerit, cæteræ subsequerentur.

377. *Plenæque, &c.*] Gravidæ uxoris.

378. *Invita peragam, &c.*] Utut horreat refugiatque manus.

379. *Si spoliare, &c.*] Commendat insuper operam suam pro Cæsare, ab impio, in Deos: quos, ad ineundam Imperatoris gratiam, exemplo Brenni et aliorum quorundam sacrilegorum, qui delubrum Delphicum et multa alia Græca templa diripuerant, suis donariis non verebitur spoliare. *Hortens.*

380. *Numina, &c.*] Ignis e castris nostris incendet statuam Junonis dictæ Monetæ, quod ab æde Junonis audita est vox quæ docebat, qua ratione plena fieret procuratio propter terræ motum. ædem autem hanc dedicavit L. Fu. Camillus a monendo nomen *Monetæ* inditum.

381. *Castra super.*] Si patriam obsidere, juxta Tibrim castra metatum. *Thusci.*] In Thuscia orti.

382. *Veniam metator in agros.*] Castra metabor. *Metator.*] Sunt vero in re militari *metatores*, qui præcedentes locum castris eligunt.

384. *Aries actus.*] Machina bellica ad subruendos muros. vid. Vegetium l. 4. c. 14. et Am. Marcel. et quæ nos ad 490. vs. 3. l.

385. *Illa licet, &c.*] Sublatas in assensus signum manus, fortitudinis et fidei pignora.

386. *Assensere cohortes.*] Assensum testantur clamore, quantus non cedit fragori sylvæ pineæ in Ossa Thessaliæ monte depressæ aut sublatæ, Boreæ e Thracia flantis impulsu.

Rupibus incubuit, curvato robore pressæ
Fit sonus, aut rursus redeuntis in æthera silvæ.
Cæsar ut acceptum tam prono milite bellum,
Fataque ferre videt, ne quo languore moretur
Fortunam, sparsas per Gallica rura cohortes
Evocat, et Romam motis petit undique signis.
Deseruere cavo tentoria fixa Lemano,
Castraque quæ Vogesi curvam super ardua rupem,
Pugnaces pictis cohibebant Lingonas armis.
Hi vada liquerunt Isaræ, qui gurgite ductus
Per tam multa suo, famæ majoris in amnem
Lapsus, ad æquoreas nomen non pertulit undas.
Solvuntur flavi longa statione Rutheni:
Mitis Atax Latias gaudet non ferre carinas,
Finis et Hesperiæ promoto limite Varus:

390 *pondere.* 391 *sonitus rurs.* 391 *æthere.* 397 *Castraque Vogesi.* 397 *ripam.* 398 *cohibentia.* 398 *Lingones, Ligones.* 403 *Arax.* 404 *milite.*

394. *Sparsas per*, &c.] Hanc orationem Ravennæ habitam scribit Cæsar lib. 1. civ. bell. *Conclamant* (inquit) *legionis decimæ tertiæ quæ aderant milites (hanc enim initio tumultus evocaverat, reliquæ nondum convenerant) sese paratos esse Imperatoris sui, Tribunorumque Pl. injurias defendere. Cognita militum voluntate Ariminum cum ea legione proficiscitur: ibique Tribunos Pl. qui ad eum confugerant, convenit, reliquas legiones ex hibernis evocat, et subsequi jubet.*

396. *Deseruere cavo*, &c.] Evocati discessere qui tentoria fixerant juxta lacum Lemanum. *Lac de Lozanne et Geneve. Lemano.*] Lemanus lacus Allobrogum est, Genevam et Lausannam urbes alluens, Rhodanumque impermistis aquis transmittens. Plinius inter miracula fluminum recenset quod Rhodani dulces aquæ in Lemano lacu supernatent. *Hortens.*

397. *Vogesi.*] Vogesus sive Mosegus rectius, qui et *Vosecus* a nonnullis appellatur, in finibus Lingonum, unde Mosæ fontes decurrunt, haud procul a fonte Maronæ fluminis. *Vocetus* Tacito in Helvetiis est: ad cujus montis radicem vetus oppidum Vindonissa fuit, posteris temporibus ab Alemannis Rhenum transgressis, ita vastata, ut ne vestigia ejus exstent, præter nomismata, antiquitatis monumenta, quæ illic effodiuntur. *Hortensius. Vogesi curvam.*] Montis Lotharingiæ, ex quo Mosa profluit. *Mont de faucilles. Super ardua rupem.*] Non *ripam*. Mons enim Vogesus, et in monte castra. *Rupem* pro monte dici usitatissimum. *Grotius.*

398. *Cohibebant.*] Reprimebant, ne quid molirentur. *Lingonas armis.*] Celtarum pop. *le pays de Langres.*

399. *Isara.*] Galliæ Narbonensis fluv. *Lysere*, qui in Rhodanum influens, amittit nomen.

400. *Famæ majoris.*] Nam Rhodano mixtus amittit suum nomen.

402. *Solvuntur flavi*, &c.] Præsidio Romano solvuntur Rhuteni pop. Narbonensis Galliæ, *de Rouvergne*. flavi crinibus, vel epitheton a ratione nominis.

403. *Atax Latias gaudet.*] Fl. ex Pyrenæo ortus, *Aude*. non ulterius habet naves Rom. *Non ferre carinas.*] Non navigari a militibus Romanis.

404. *Hesperiæ promoto limite.*] Prolatis Italiæ finibus, quæ olim angustior. Alii leg. *milite. Limite.*] Ita scribendum, non *milite*. Promoto limite est, prolatis Italiæ finibus; quæ olim angustior. Lectionem hanc ex conjectura sola a nobis positam, confirmat idem. MS. Putean. qui diserte sic habet. *Grot. Varus.*] Alpinus

Quaque sub Herculeo sacratus nomine portus
Urget rupe cava pelagus: non Corus in illum
Jus habet, aut Zephyrus: solus sua littora turbat
Circius, et tuta prohibet statione Monœci.
Quaque jacet littus dubium, quod terra, fretumque
Vendicat alternis vicibus, cum funditur ingens
Oceanus, vel cum refugis se fluctibus aufert.
Ventus ab extremo pelagus sic axe volutet,
Destituatque ferens: an sidere mota secundo
Tethyos unda vagæ lunaribus æstuet horis:
Flammiger an Titan, ut alentes hauriat undas,
Erigat Oceanum, fluctusque ad sidera tollat,
Quærite, quos agitat mundi labor: at mihi semper
Tu, quæcumque moves tam crebros causa meatus,
Ut superi voluere, late. Tunc rura Nemossi

405 *Quique sub*, *Qua super*. 405 *numine*. 408 *Menethi*, *Meneti*. 410 *Vindicat*. 414 *æstuat*. 418 *mones*. 419 *lates*. 419 *Menetis*, *Nemetis*. *Nanetis*, *Turn*.

fluv. Italiam a Narbonensi Gallia disterminat. *Varo*.

405. *Quaque sub Herculeo*, &c. *Monœci*.] In ora Liguriæ arx est et portus Herculis *Monœci*, quod pulsis hostibus ibi habitarit; vel quod nullus ibi cum eo coleretur. ὡς μόνος οἰκῶν.

406. *Urget*.] Repellit. *Pelagus*.] Mare Ligusticum, quod a proxima Liguria nomen habet. Ligures enim inter Macram et Varum flumina sedes habuere, circa ima Alpium latera, quæ sita sunt in Ligusticum pelagus obversa. *Hortens*. *Corus in illum*, &c.] Ventus, qui adversus Aquilonem flat ab Occasu solstitiali: ἀργέστης.

407. *Zephyrus*.] Qui adversus Eurum flat, Favonius, *Solus sua*, &c.] Ventus Narbonensi provinciæ tantum notus. vide Gell. lib. 2. cap. 22.

408. *Circius*.] Sic dictus, quod omnia turbet et circumvertat; quo minus portus naves in statione adversus Circium tueatur. De hoc A. Gell. Galli ventum ex sua terra flantem, quem sævissimum patiuntur *Circium* appellant; a turbine opinor ejus ac vertigine. *Monœci*.] Herculis Monœci portus est, in ora Ligustica, ut dictum. *Hortens*. *Monœci*.] Forte *morari*.

409. *Quaque jacet*, &c.] Evocavit cohortes e Belgarum oris, quas fluxus ac refluxus maris senis quibusque horis aut circiter faciunt, ut nunc maria sint, nunc terræ. cujus æstus et reciprocationis causam, an fiat impulsu stellæ polaris, an lunæ motu an solis influentia, videant et exquirant philosophi, qui mundi naturam causasque rerum exquirunt: me certe latent.

410. *Vendicat*.] Attribuit sibi.

411. *Aufert*.] Retrahit se.

412. *Volutet*.] Volvat.

413. *Destituatque ferens*.] An eo cessante fiat refluxus. *An sidere mota secunda*.] Luna, quæ post Solem secunda est; vel *secundo*, id est, favente et prospero. *Sulpitius*.

415. *Hauriat undas*.] Attrahat, ebibat quo alatur. Stellas enim igneæ esse naturæ et τρέφεσθαι ἐκ τῆς ἐπιγείου ἀναθυμιάσεως opinabantur Heraclitus et Stoici. Plutar. de placitis philos. et Cic. 2. de natura deorum.

Convexa polus dum sidera pascet.

Virgil. 1. Æneid. vide libro 9. versu 313.

417. *Quos agitat mundi labor*.] Hoc est, o philosophi, qui naturam mundi, studio et labore investigatis. *Sulpitius*. *Mihi*.] Me; *vel*, quantum ad me.

419. *Late*.] Scil. mihi semper late, ac sis obscura. *Sulpit*. *Nemossi*, &c.] Metropolis et capitis Avernorum. male legitur

Qui tenet, et ripas Aturi, qua littore curvo
Molliter admissum claudit Tarbellicus æquor,
Signa movet, gaudetque amoto Santonus hoste:
Et Biturix, longisque leves Suessones in armis:
Optimus excusso Leucus Rhemusque lacerto,
Optima gens flexis in gyrum Sequana frænis:
Et docilis rector rostrati Belga covini:
Arvernique ausi Latio se fingere fratres,
Sanguine ab Iliaco populi; nimiumque rebellis
Nervius, et cæsi pollutus sanguine Cottæ:
Et qui te laxis imitantur Sarmata braccis
Vangiones: Batavique truces, quos ære recurvo
Stridentes acuere tubæ: qua Cinga pererrat
Gurgite: qua Rhodanus raptum velocibus undis

420 *Satyri.* 422 *movent.* 422 *admoto.* 423 *Saxones, Sexones, Sassones, Sausonas, Axones.* 424 *Leucas.* 426 *monstrati.* 427 *Alvernique.* 427 *Latiis.* 430 *laxatis.*

Monethis et *Nemetis.* Quo enim tantum mihi lævus abiret poeta, relictis Aquitanis, ad ripam Rheni?

420. *Aturi*, &c.] Fl. Tarbellorum in Aquitania. *Ador* vel *Dour.*

421. *Claudit Tarbellicus æquor.*] *Ancon* emendat Scaliger. *Tarbellicus æquor.*] Tarbeia, oppidum Aquitaniæ Stephano, *Tarbe*, sed Josepho Scal. *Auqx.*

422. *Signa movet.*] Discedit. *Santonus.*] Galliæ Aquitaniæ pop. ea regio *Xanctoignc.* *Hoste.*] Romano, olim hoste.

423. *Biturix.*] Galliæ Aquit. urbs *Bourges.* forte qui Bituriges *Bourdeaux* *Longisque leves.*] Hastis pugnaces, vel longo bello subacti. *Suessones.*] Alii legunt *Axones*, pro accolis Axonis fluvii, in Rhemorum finibus. *Suessones.*] Notus Galliæ populus. Vestigia vocis manuscripti præferunt, *Sexones.* Vulgo *Axones* male. *Grotius.* *Suessones.*] Rhemis vicini *Soissons.*

424. *Optimus excusso.*] Jaculandi peritus. *Excusso lacerto.*] Ad jaculandum. *Leucus.*] Galliæ Belgicæ pop. quorum urbs *Toul.* *Rhemusque lacerto.*] Galliæ pop. quorum primaria urbs *Rhemes.*

425. *Optima gens*, &c.] Sequanæ fluv. *Seine* accolæ. *Burgoignons.* equitandi periti.

426. *Et docilis rector.*] Et Belgæ pop. Oceano, Rheno, Matrona, et Sequana, inclusi, e vehiculis falcatis prœliantes. *Rostrati Belga covini.*] Male legitur *monstrati.* *Covini.*] Covinus, vehiculum falcatum est, cujus multus usus fuit, apud Gallos et Britannos in prœlio.

427. *Arvernique*, &c.] *Les gens d'Auvergne*, videntur pro Heduis positi, quibus sunt vicini. Hedui autem *primi in urbe jus adepti sunt; datum id fœderi antiquo, et quia soli Gallorum fraternitatis nomen cum pop. Rom. usurpant.* Tacit. l. 11. et Cic. ad Trebatium 7. et ad Attic. 1.

428. *Iliaco populi*, &c.] Trojano; proditur enim Antenorem exstruxisse Clarum montem.

429. *Nervius.*] Galliæ Belgicæ pop. ferocissimus *de Tournay.* *Cæsi pollutus*, &c.] Apud Eburones Tetutius Sabinus et Arunculus Cotta cum quinque cohortibus in hybernis cæsi sunt fraude Ambiorigis. et apud Carnutes C. Fusius Cotta rei frumentariæ præfectus.

430. *Sarmata braccis.*] De quibus Ovid. 3. Trist. *Pellibus et sutis arcebant frigora braccis.* et Mela lib. 2. braccæ autem caligarum fluxarum genus: a qua veste, ea Galliæ pars dicta est Braccata, quæ postea Narbonensis. vide Bayfium de re vest. et Jos. Scal. ad 4. lib. Propertii, et Is. Casaub. ad Suetonii August. et Ald. Manut. Quæsit. per ep. 22. et quæ Cluverius libro 2. de Antiq. German. cap. 16.

431. *Vangiones.*] Wormacenses, *Wormes.* *Batavique.*] Hollanders.

432. *Acuere.*] Incitavere in bella.

In mare fert Ararim: qua montibus ardua summis
Gens habitat cana pendentes rupe Gebennas:
Pictones immunes subigunt sua rura; nec ultra
Instabiles Turonas circumsita castra coercent.
In nebulis Meduana tuis marcere perosus
Andus, jam placida Ligeris recreatur ab unda.
Inclyta Cæsareis Genabos dissolvitur alis.
Tu quoque lætatus converti proelia Trevir:
Et nunc tonse Ligur, quondam per colla decora
Crinibus effusis toti prælate Comatæ:
Et quibus immitis placatur sanguine diro
Teutates, horrensque feris altaribus Hesus;

436 *Pictonus immunis subigit.* 437 *Instabiles Tricoros, vel Turonos.* 437 *coercet. alii autem hunc versum postponunt sequenti. In nebulis.* 438 *ripis.* 438 *Medualle, Meditana.* 439 *Addus.* 440 *Menabos. alii autem hunc versum omittunt.* 441 *Liger.* 442 *decore.* 444 *placatus.*

Cinga pererrat, &c.] Fl. e Pyrenæis non procul a Narbonensi provincia. Cæs. lib. 1. belli civ.

433. *Rhodanus*, &c.] *Le Rhosne* in quem ad Lugdunum influit Arat. *la Saone.*

435. *Gebennas.*] Montes, qui Arvernos ab Helviis discludunt, nivales.

436. *Pictones.*] Quinque hos versus manuscripti antiqui omnes non habent. Itaque omnino adducor, ut adjectitios credam. *Grot. Pictones.*] Aquitaniæ pop. quorum regio *Poictou. Immunes*, &c.] Amotis præsidiis R.

437. *Turonas.*] Ita reposuimus ex MS. quo usus Canterus, in quo, *Turonos.* Ejusdem libri fide hunc versum illi *In nebulis*, præposuimus, aliquo nunc sensu, qui nullus alias. *Grotius. Turonas.*] Quorum territorium *Touraine ;* urbs *Tours.*

438. *In nebulis*, &c.] Et Andegavenses a fontibus fluv. Meduanæ *le Mayne*, movent Ligerim versus. *le Loyre.*

439. *Andus.*] Malim *Andis.* Nam plurale est *Andes.* Grotius.

440. *Genabos.*] Eadem urbs quæ Genabum aliis, ut facile genera mutantur in peregrinis vocibus. Ita autem rescripsimus pro *Menabos.* Grotius. *Genabos.*] Oppidum ad Ligerim situm *Gian.* in Carnutibus. *Alis.*] Turmis, præsidiis.

441. *Converti prælia.*] E Gallia in Italiam transferri bella. *Trevir*] Pop. Belgiæ, quorum metropolis *Triers.*

442. *Tonse Ligur*, &c.] Gallia olim omnis fuit Comata. Cisalpina in qua Ligures primum posuerunt capillos, sumpseruntque togas, unde et Togata dicta: Transalpina omnis Comata, præter Narbonensem provinciam, quæ Braccata dicta fuerat. Plin. libro 1. cap. 17. et lib. 3. cap. 44. Sunt qui *Liger* legunt, et Ligeris fluv. accolas intelligunt.

443. *Prælato.*] Dicit Ligures virtute, Comatis prælatos.

445. *Teutates, Hesus ; et Taranis Scythicæ*, &c.] Mercurius, Gallis Theutatis, Ægyptiis ΘΕΥΘ. Plato in Phædro et Philebo. Cic. lib. 3. de Natur. Deor. Livius lib. 36. Lactant. de fals. rel. c. 6. Hesus, sive Heus ; Mars, quem asperrima placavere cultura ; nam victimæ ejus fuere mortes captorum. Cæs. com. 6. de bel. Gal. Jornandes lib. de reb. Gothicis. Jupiter, quasi βρονταῖος, *Tonans*, a Tatan, quod Wallis Britannis qui veteris Gallicæ linguæ vestigia et reliquias retinent (*tonitru* sonat) ut videtur Phil. Cluverio l. 1. de antiquitate Germaniæ, cap. 9. His omnibus litatum humanis hostiis, uti Dianæ Tauricæ. vide Cæs. lib. 6. de bello Gall. Solin. cap. 34. Melam l. 3. c. 2. Lactant. lib. 1. de falsa relig. c. 21. Pythæi Adversaria lib. 1. cap. 3. Cluverium lib. 1. de Antiq. Ger. cap. 22. 26. et 28. *Hesus.*] *Esus* habent manuscripti, quomodo hoc nomen et apud Lactantium legitur. *Grotius.*

Et Taranis Scythicæ non mitior ara Dianæ.
Vos quoque qui fortes animas, belloque peremptas
Laudibus in longum vates dimittitis ævum,
Plurima securi fudistis carmina Bardi.
Et vos Barbaricos ritus, moremque sinistrum
Sacrorum Druidæ positis repetistis ab armis.
Solis nosse deos, et cœli numina vobis,
Aut solis nescire datum: nemora alta remotis
Incolitis lucis. vobis auctoribus, umbræ
Non tacitas Erebi sedes, Ditisque profundi
Pallida regna petunt: regit idem spiritus artus
Orbe alio: longæ (canitis si cognita) vitæ
Mors media est. certe populi, quos despicit Arctos,
Felices errore suo, quos ille timorum
Maximus, haud urget leti metus. inde ruendi
In ferrum mens prona viris, animæque capaces
Mortis: et ignavum rediture parcere vitæ.
Et vos crinigeros bellis arcere Caycos
Oppositi, petitis Romam, Rhenique feroces

448 *demittitis, extenditis.* 453 *datum est:* 458 *despicis, aspicit.* 461 *animique rapaces.* 462 *ignavum est.* 463 *cirrigeros,* Lips. 463 *urgere.* 464 *Romam petitis.*

447. *Vos quoque,* &c.] Transitio ad aversionem Gallorum, quorum sacerdotes Gallia pacata ad intermissa studia et sacra se convertebant: et pro concione laudabant eos, qui fortiter in præliis occubuissent. *Hortens.*

449. *Securi fudistis carmina.*] Bellico tumultu et trepidatione, soluti: inter arma enim silent musæ. *Bardi.*] Ὑμνηταὶ καὶ ποιηταί, inquit Strabo l. 4. qui præter hos et Dryidas tertium genus τῶν τιμωμένων recenset, οὐάτεις, ἱεροποιοὺς καὶ φυσιολόγους. Mela cap. 2. lib. 3.

450. *Et vos,* &c.] Post Cæsaris obitum restituistis diræ et immanitatis religionem, et sacra plusquam Scythica, humanis hostiis æræ admotis et a tergo cæsis.

451. *Druidæ.*] Πρὸς τῇ φυσιολογίᾳ καὶ τὴν ἠθικὴν φιλοσοφίαν ἀσκοῦντες δικαιότατοι, &c. Strabo lib. 4. horum erat sacrificia curare, jura religionis interpretari, &c. Cæs. lib. 6. de bello Gallico, magi et sacerdotes Gallorum. Marcell. l. 15. vide et Cluverium de antiq. German. l. 1. c. 24. Mel. 2. c. 3. lib.

452. *Solis nosse Deos.*] Propter paradoxa et diversas a cæteris sapientibus opiniones, de Deo, anima, mundo, &c.

453. *Nemora alta,* &c.] Unde et iis nomen, a δρῦς. Plin. lib. 16. cap. 44.

454. *Vobis auctoribus,* &c.] Vos asseritis animas e corporibus migrantes non descendere ad inferos, sed orbe alio in alia corpora migrare, atque hinc felices prædicat Septentrionales, qui disciplina horum instituti, τὸ πάντων φοβερώτατον, mortem contemnunt, imo appetunt, ut quæ viam ad immortalitatem sternat. Pomp. Mela cap. 2. lib. 3.

458. *Mors media est.*] Id est, media morte pervenitur ad æternam illam vitam. *Sulpitius.*

462. *Ignavum.*] Quia turpe existimant, mortem effugere.

463. *Et vos crinigeros,* &c.] Et vos in præsidiis positi ad cohibendos Chaucos (quos Claudianus ad Stiliconem appellat Chaycos. *Frisios, Groningenses, Bremenses et Luneburgenses*) evocati a Cæsare

Deseritis ripas, et apertum gentibus orbem.
Cæsar, ut immensæ collecto robore vires
Audendi majora fidem fecere, per omnem
Spargitur Italiam; vicinaque mœnia complet.
Vana quoque ad veros accessit fama timores,
Irrupitque animos populi, clademque futuram
Intulit, et velox properantis nuntia belli
Innumeras solvit falsa in præconia linguas.
Est qui, tauriferis ubi se Mevania campis
Explicat, audaces ruere in certamina turmas
Afferat, et qua Nar Tyberino illabitur amni
Barbaricas sævi discurrere Cæsaris alas:
Ipsum omnes aquilas, collataque signa ferentem,
Agmine non uno, densisque incedere castris.
Nec, qualem meminere, vident: majorque, ferusque
Mentibus occurrit, victoque immanior hoste.

474 *turbas.* 475 *labitur.* 479 *feroxque.*

465. *Orbem apertum.*] Orbem Germanicum dicit. *Hortens.*

466. *Cæsar, ut immensæ.*] Ab enumeratione populorum, quos vicerat Cæsar; quique eum in Italiam ex castris secuti ad bellum fuere; ad omissam, vel intermissam rerum gestarum seriem, redit Poeta: et primum quidem diserte simul et graviter narrat, quanta trepidatione, tumultu ac pavore, urbem, totamque Italiam, fama ejus adventus compleverit. Ordine commemorat ea, quæ belli proœmia comitari solent. *Hortens.* *Cæsar,* &c.] Cæsar evocatis legionibus et subsequi jussis, Pisaurum, Fanum, Anconam cæteraque Italiæ urbes præsidiis firmat. Cæs. 1. civ. bel.

469. *Vana quoque,* &c.] Fugæ igitur, et conversiones omnibus in locis summa trepidatione fieri cœptæ, &c. quum Cæsarem cum universis copiis adesse crederent. Appian. 2. *Arma, cruor, cædes, incendia, totaque bella Ante oculos volitant,* &c. Petron.

471. *Velox properantis,* &c.] *Fama malum, quo non aliud velocius ullum.* Æneid. 4. Virg. *Interea volucer motis conterrita pennis, Fama volat, summique petit juga celsa Palati.* Petron.

472. *Præconia.*] Denuntiationes.

473. *Est qui,* &c.] Sunt qui falso divulgant, turmas Cæsaris vastare Umbriam, cujus oppidum est Mevania, *Bevagna,* quam alluit Clitumnus armentis gratus. *Tauriferis.*] Eo indicat, inde eximios tauros Romam mitti solere, qui pro victimis cædebantur.

475. *Et qua Nar,* &c.] Et qua Nar Umbriæ fluv. prope montes Spoletanos in Tybrim effunditur.

476. *Barbaricas.*] Cæsaris copias ex Numidis, Gallis, Germaniis aliisque barbaris nationibus conflatas, per has regiones discurrere ac vagari. *Alas.*] Alæ equitum dicuntur ab eo, quod ad similitudinem alarum utrinque protegant acies. *Hortens.*

477. *Ipsum omnes aquilas,* &c.] Imaginantur se videre eum ferociorem factum ipsis Gallis hostibus quos vicerit. *vel* ferociorem atque elatiorem ob victos hostes. Tum milites ei multos esse, eosque audaces, et ad maleficium inferendum paratos ferebant. quemadmodum fere in id genus negotiis omnia magis terribilia referri solent. hinc fuga tumultuaria, &c. Dio. lib. 41.

478. *Densisque castris.*] Præ copiarum multitudine.

479. *Nec qualem,* &c.] Tum mitem et placabilem.

Hunc inter Rhenum populos Alpesque jacentes,
Finibus Arctois, patriaque a sede revulsos
Pone sequi, jussamque feris a gentibus Urbem,
Romano spectante, rapi. sic quisque pavendo
Dat vires famæ: nulloque auctore malorum
Quæ finxere, timent. nec solum vulgus inani
Percussum terrore pavet: sed curia, et ipsi
Sedibus exiliere Patres, invisaque belli
Consulibus fugiens mandat decreta Senatus.
Tum quæ tuta petant; et quæ metuenda relinquant,
Incerti, quo quemque fugæ tulit impetus, urgent
Præcipitem populum, serieque hærentia longa
Agmina prorumpunt. credas aut tecta nefandas
Corripuisse faces, aut jam quatiente ruina
Nutantes pendere domos. sic turba per urbem
Præcipiti lymphata gradu, velut, unica rebus
Spes foret afflictis patrios excedere muros,
Inconsulta ruit. qualis cum turbidus Auster

481 *Tunc, Nunc.* 481 *Alpemque.* 485 *actore.* 486 *non.* 487 *Perculsum.* 490 *Tunc.* 490 *vel quæ.* 490 *metuendo.* 491 *urget.*

481. *Hunc inter,* &c.] Helvetios, cæterosque Gallos et Germanos sequi Cæsarem.

482. *Revulsos.*] Quasi vi extractos, compulsosque ad bellum.

484. *Spectante.*] Neque prohibente. *Pathetice,* vel, spectante, nec se patriæ direptione contaminante. *Sic quisque pavendo,* &c.] Nam ut quisque est affectus, ita rebus vel affingit, vel detrahit; amplificat extenuatve. Neque ullus temere reperitur, qui ea, qua quid acceperit fide, alteri sine additamento tradit. *Hortens.*

485. *Nulloque auctore malorum.*] Ut vel ad famam id referatur, cujus nullus certus sciretur auctor: vel ad id quod sequitur, nullo auctore malorum: quæ sibi quisque finxit mala timuit, et ob oculos velut præsentia versantur. *Hortensius.*

488. *Invisaque belli,* &c.] Senatus mandat Consulibus, *Videant ne quid detrimenti Resp. capiat, Cæsarem persequantur, delectum habeant, exercitum conscribant.* Hi urbe continuo excedunt, Capuamque ad Pomp. profecti, summam Imperii ei deferunt.

490. *Tum quæ,* &c.] Fuit ea fuga omnino turbarum ac tumultuum plena. Qui enim urbe exibant (ordinis senatorii equestrisque fere primarii homines) etsi videbantur ad bellum proficisci, tamen revera ea patiebantur quæ captis usu veniunt. Dio. lib. 41. *Huic fuga per terras, illi magis unda probatur; Et patria est, pontus jam tutior,* &c. *Quantum quisque timet, tantum fugit.* Petron.

492. *Serieque hærentia.*] Hoc est, longo ordine emigrantium in morem erumpunt ex urbe. *Hortens.*

493. *Credas aut tecta,* &c.] Uti fieri solet grassante incendio, aut terræ motu tectis ruinam minante.

495. *Nutantes.*] Minantes casum e motu terræ.

496. *Lymphata gradu,* &c.] Mente alienata, furore autem correptos credebant veteres conspexisse in fontibus Nympham aliquam, cujus iratæ spiritu agitarentur. vide quæ ad Senecæ Medeam, vers. 386. cane rabido morsi horrent conspectam lympham.

498. *Qualis cum turbidus Auster.*] Qua-

Reppulit a Libycis immensum Syrtibus æquor,
Fractaque veliferi sonuerunt pondera mali,
Desilit in fluctus deserta puppe magister,
Navitaque, et nondum sparsa compage carinæ,
Naufragium sibi quisque facit: sic urbe relicta
In bellum fugitur. nullum jam languidus ævo
Evaluit revocare parens, conjuxve maritum
Fletibus, aut patrii, dubiæ dum vota salutis
Conciperent, tenuere Lares: nec limine quisquam
Hæsit, et extremo tunc forsitan urbis amatæ
Plenus abit visu: ruit irrevocabile vulgus.
O faciles dare summa Deos, eademque tueri
Difficiles! urbem populis, victisque frequentem
Gentibus, et generis, coeat si turba, capacem
Humani, facilem venturo Cæsare prædam
Ignavæ liquere manus. cum pressus ab hoste
Clauditur externis miles Romanus in oris,
Effugit exiguo nocturna pericula vallo:
Et subitus rapti munimine cespitis agger

505 *conjuxque.* 506 *haud.* 508 *tum.* 515 *extremis.*

liter tempestate deprehensi gubernator, nautæ, vectoresque se in mare præcipitant deserta navi necdum soluta: sic, &c. de Syrtibus supra vers. 367. Et hunc locum explicat Petronius: *Ac velut ex alto quum magno inhorruit Auster*, &c. *Hic dat vela fugæ Fortunæque omnia credit.*

501. *Magister.*] Quem Pompeio et Senatui comparat; nautas vero populo.

502. *Sparsa compage.*] Navi adhuc integra, et nondum dissoluta compage seu contextura. *Sulpit.*

506. *Dubiæ dum vota*, &c.] Coss. neu conceptis votis nec peractis de more sacrificiis fugam corripuere. Plutar. Cæs.

507. *Lares.*] Domestici dii, custodes domus, Laræ nymphæ et Mercurii filii. *Ille manu trepida natos tenet: ille penates Occultat gremio, deploratumque relinquit Limen.* Petron. *Nec limine*, &c.] Nec quisquam in discessu subinde respexit, sed tanquam videndi cupiditate expletus, neque amplius videre cupiens, abiit.

508. *Extremo visu.*] Pathos a gestu. Solet enim ita plerumque fieri, ut in discessu subinde respiciamus ea, quæ fuerunt nobis jucundissima, tanquam nunquam rursum visuri. *Hortens.*

510. *O faciles.*] Amplificando rem poeta sententiose exclamat. *O faciles*, &c.] Dilatat narrationem ab exclamatione per indignationem in Deos nimis faciles in magnis rebus largiendis; sed qui gravate eas tueantur; non vero quod nequeant, sed quod nolint. *Hortens.*

511. *Urbem populis*, &c.] Exaggerat indignitatem rei a loco, quod cives, qui consueverant urbes et castra exterarum gentium expugnare; nunc Romam frequentissimam, per ignaviam et metum deserant. Addit Hyperbolen, quæ omnes gentes humanas reciperet, si eo confluerent. *Hortens.*

512. *Generis.*] *Hyperbole.*

514. *Cum pressus*, &c.] Romani in agro hostili ab hoste pressi, fossa, vallo et aggere e cespitibus subito opere congestis se tuentur: jam vero urbem bene munitam et suam, sub primum adventantis Cæs. rumorem deserunt. *Gaudet Roma fuga, debellatique Quirites Rumoris sonitu mœrentia tecta relinquunt.* Petron. Arb.

Præbet securos intra tentoria somnos.
Tu tantum audito bellorum murmure Roma
Desereris; nox una tuis non credita muris.
Danda tamen venia est tantorum danda pavorum:
Pompeio fugiente timent. tum ne qua futuri
Spes saltem trepidas mentes levet, addita fati
Pejoris manifesta fides, Superique minaces,
Prodigiis terras implerunt, æthera, pontum.
Ignota obscuræ viderunt sidera noctes,
Ardentemque polum flammis, cœloque volantes
Obliquas per inane faces, crinemque timendi
Sideris, et terris mutantem regna cometen.
Fulgura fallaci micuerunt crebra sereno:
Et varias ignis denso dedit aere formas.
Nunc jaculum longo, nunc sparso lumine lampas
Emicuit cœlo: tacitum sine nubibus illis
Fulmen, et Arctois rapiens de partibus ignem,
Percussit Latiale caput: stellæque minores

519 *nomine.* 520 *non, nox.* 521 *malorum.* 522 *tunc.* 525 *cœlum, terram implent.* 529 *nutantem.* 531 *tento.* 534 *e part.*

522. *Pompeio fugiente timent.*] *Emphatice*, Mag. illo Pompeio, gentium victore, civitatis suæ principe. *Quid tam parva queror? gemino cum Consule Magnus: Ille tremor Ponti*, &c. *Pro pudor! Imperii deserto nomine fugit: ut Fortuna levis Magni quoque terga videret.* Petron. Arbit. *Tum ne qua*, &c.] Poeta ne videatur historicis cedere, portenta etiam et prodigia refert. Quod idem facit Appianus lib. 2. de civ. bel. Monstra, inquit, præterea ac signa cœlestia mentem plerumque territabant. Nam sanguinem pluisse, deorum sudasse simulachra, plurima e cœlo tacta fuisse templa: Mulam etiam peperisse memorant, multaque alia horrenda apparuisse, quæ Reip. interitum, mutationemque portenderent. Supplicationes igitur ut in communi consternatione decretæ sunt, &c.

526. *Ignota obscuræ*, &c.] Apparebant noctu stellæ non alias visæ aut observatæ.

527. *Ardentemque polum flammis.*] Cœlum ardere visum, quod fit sublatis in altiora ventis. *Cœloque*, &c.] *Præcipites stellæ passimque volare videntur, Quum vaga per liquidum scintillant lumina mundum: Et tenues longis jaculantur crinibus ignes*, &c. Manil. 1.

528. *Crinemque*, &c. *terris mutant*, &c.] Crinitam stellam, κομήτην, diri ominis, tristia portendentem. *Nunquam spectatum impune cometam.* Claud. οὐδεὶς κομήτης ὅστις οὐ κακὸν φέρει. sed de his adi Meteorologos et Physicos.

530. *Fulgura fallaci*, &c.] E nube elisa naturaliter; in sereno non sine prodigio. *Diespiter igni corusco nubila dividens Plerumque per purum sonantes, Egit equos volucremque currum.* Horat. l. 1. Od. 34.

532. *Jaculum longo*, &c.] Ἀκοντίας βολὶς, subtilioribus commixtis constans, sursumque evolans. *Lampas*, &c.] Λύχνος, candela, fumus rarus et tenuis, in longum et latum distensus.

533. *Tacitum sine*, &c.] Sine tonitru, e nube rara vel nulla.

534. *Arctois rapiens*, &c.] Quod perraro fit, cum Notus dicatur fulminis fabricator. verum hoc, ut noto: hostes ex Septentrione adventare.

535. *Latiale caput.*] Capitolium, vel Romam caput Latii vel ædem Jovis Latialis in monte Albano.

Per vacuum solitæ noctis decurrere tempus,
In medium venere diem: cornuque coacto
Jam Phœbe toto fratrem cum redderet orbe,
Terrarum subita percussa expalluit umbra.
Ipse caput medio Titan cum ferret Olympo,
Condidit ardentes atra caligine currus,
Involvitque orbem tenebris, gentesque coegit
Desperare diem: qualem fugiente per ortus
Sole Thyesteæ noctem duxere Mycenæ.
Ora ferox Siculæ laxavit Mulciber Ætnæ;
Nec tulit in cœlum flammas, sed vertice prono
Ignis in Hesperium cecidit latus. atra Charybdis
Sanguineum fundo torsit mare. flebile sævi
Latravere canes. Vestali raptus ab ara
Ignis, et ostendens confectas flamma Latinas
Scinditur in partes, geminoque cacumine surgit,
Thebanos imitata rogos. tum cardine tellus
Subsedit, veteremque jugis nutantibus Alpes

536 *discurrere.* 540 *Titan medio.* 542 *gentemque.*
552 *Thebanosque.* 552 *tunc.*

537. *In medium venere diem.*] Apparuere medio die. *Cornuque coacto,* &c.] Luna defecit, pleno jam orbe instar solis et objectu terræ impedita, ne solem videret. *Parte alia plenos extinxit Cynthia vultus Et lucem sceleri subduxit.* Petron.

538. *Fratrem cum redderet.*] Repræsentaret Solem integra rotunditate.

540. *Ipse caput medio,* &c.] Sol jam meridionalis deliquium passus est interventu Lunæ. *Ore cruento Deformis Titan vultus caligine texit.* Petron.

543. *Qualem fugiente per ortus.*] Sicut olim in ortum reverso sole cœnam Atrei abominante. vide Senecæ Thyesten, et quæ nos ad chorum ejus ultim.

545. *Ora ferox Siculæ,* &c.] Crateras, unde flammas, fumos, et interdum lapides ardentes eructat Ætna mons Siciliæ, aperuit, neque flammas sursum misit ut solita est, sed Italiam versus inclinatas, quasi mox civili bello arsuram. *Jamque Ætna voratur ignibus insolitis.* Petron.

547. *Charybdis.*] Siculum fretum, in qua Charybdis vorago sanguinem ex imo eructavit.

548. *Flebile sævi,* &c.] Scylla saxum in freto Siculo, quam canibus marinis succinctam inguina fingunt, propter undas cavernis scopuli allisas et latrare visas, jam flebile quiddam sonuit.

549. *Vestali raptus,* &c.] Ignis Vestalis, de quo supra vers. 199. extinctus.

550. *Ostendens confectas,* &c.] Flamma sacrificii quod fiebat Jovi Latiali in monte Albano, conceptum nomine pop. Latini in feriis Latinis quotannis lib. 5. vers. 400. in duas partes divisa ascendit, divisionem et discordiam portendens. *Confectas.*] Finitas: nam peracto nocturno sacrificio Latinæ finitæ erant. Unde alibi: *Vidit flammiferas confectas nocte Latinas. Latinas.*] Ita sæpe absolute ponitur, ut subaudiatur, *ferias.* Sulpitius.

552. *Thebanos imitata rogos.*] Rogi, in quem eundem Eteocles et Polynices filii Œdipi apud Thebas mutuis concisi vulneribus fuerunt conjecti, flamma in duas se partes divisit, æterni odii testis. Stat. 1. 2. lib.

553. *Subsedit.*] Diducta in hiatum subsedit. *Veteremque jugis,* &c.] Terræ motu agitatis Alpibus excussæ nives.

Discussere nivem. Tethys majoribus undis
Hesperiam Calpen, summumque implevit Atlanta.
Indigetes flevisse deos, Urbisque laborem
Testatos sudore Lares, delapsaque templis
Dona suis, dirasque diem fœdasse volucres
Accipimus; silvisque feras sub nocte relictis
Audaces media posuisse cubilia Roma.
Tum pecudum faciles humana ad murmura linguæ,
Monstrosique hominum partus, numeroque modoque
Membrorum; matremque suus conterruit infans:
Diraque per populum Cumanæ carmina vatis
Vulgantur. tum, quos sectis Bellona lacertis
Sæva movet, cecinere deos: crinemque rotantes
Sanguinei populis ulularunt tristia Galli.
Compositis plenæ gemuerunt ossibus urnæ.
Tum fragor armorum, magnæque per avia voces
Auditæ nemorum: et venientes cominus umbræ.

555 *Calpe, summoque impl. Atlante.* Jac. Bononiens. 556 *Indigenas.* 561 *Tunc.* 565 *tunc.* 566 *monet.* 567 *Sanguineum.* 569 *Tunc.*

554. *Tethys majoribus,* &c.] Altius inundavit Oceanus occidentalis inter Calpen Hispaniæ terminum *Gibraltar* et Abylam extremum Mauritaniæ montem, pro quo videtur poeta posuisse Atlanta minorem, scil. *Errif.* prope Herculis columnas.

556. *Indigetes flevisse deos.*] Qui ex hominibus inter deos relati sunt.

557. *Lares.*] Deos domesticos, habitu peregrinantium formatos et caninis pellibus amictos. *Delapsaque templis,* &c.] Donaria, anathemata diis suspensa sponte decidisse.

558. *Dirasque diem,* &c.] Ominosas et noctis filias aves interdiu apparuisse.

560. *Media posuisse cubilia.*] Dicit feras noctu e sylvis urbem intrasse, et in medio foro sua lustra posuisse; quod quidem significabat, urbem fuga civium desertum iri, et solitudinem quandam fore. *Hortens.*

561. *Tum pecudum,* &c.] Boves locutos, ut bello Punic. 2. et Macedonico. *Pecudesque locutas.* Virgil. 1. Georgicor.

562. *Monstrosique hominum,* &c.] Habentes membra plura vel pauciora, diversa, majora, &c.

564. *Cumanæ carmina,* &c.] Sibyllæ Cumanæ carmina.

565. *Quos sectis Bellona,* &c.] Corybantes et Galli numine Bellonæ et Cybeles afflati, sectis sibi humeris et lacertis, rotatoque capite saltantes vaticinabantur tristia. vide quæ nos ad Senec. Med. 804. cervices lubricis intorquentes motibus crinesque pendulos rotantes in circulum, &c. ancipiti ferro, quod gerebant, sua quisque brachia dissecant. Apul. 8. Met.

566. *Crinemque rotantes Sanguinei.*] Non *sanguineum crinem,* ut ante: sed illi sanguinolenti, *Quos circumtonuit gaudens Bellona cruentis.* Nostrum hoc ex conjectura probant manuscripti Thuani, et regiorum unus. *Grotius.*

567. *Ulularunt.*] Tristi voce et ululatu horrenda canebant. *Galli.*] Sic fuerunt hi sacerdotes appellati, a Gallo fluvio Phrygiæ, ad quem sua Orgia exercebant; sive quod ex eo bibentes furerent. *Hortens.*

568. *Compositis plenæ,* &c.] Manes etiam placati, gemuerunt e sepulchris.

569. *Tum fragor armorum,* &c.] Sic Virg. 1. Georg. *Armorum crepitus,* &c. et Ovid. 15. Metam. *Arma ferunt,* &c. quos noster videtur hic imitatus.

570. *Venientes cominus umbræ.*] Con-

Quique colunt junctos extremis mœnibus agros,
Diffugiunt: ingens Urbem cingebat Erinnys,
Excutiens pronam flagranti vertice pinum,
Stridentesque comas: Thebanam qualis Agaven
Impulit, aut sævi contorsit tela Lycurgi
Eumenis: aut qualem jussu Junonis iniquæ
Horruit Alcides, viso jam Dite, Megæram.
Insonuere tubæ, et quanto clamore cohortes
Miscentur, tantum nox atra silentibus auris
Edidit: et medio visi consurgere Campo
Tristia Syllani cecinere oracula manes:
Tollentemque caput gelidas Anienis ad undas
Agricolæ fracto Marium fugere sepulcro.
Hæc propter placuit Tuscos de more vetusto
Acciri vates. quorum qui maximus ævo
Aruns incoluit desertæ mœnia Lunæ,
Fulminis edoctus motus, venasque calentes
Fibrarum, et monitus volitantis in aere pennæ:
Monstra jubet primum, quæ nullo semine discors

574 Stridentesque comam. 574 *Agavem.* 579 *umbris.* 580 *in med.* 584 *Marium fracto.* 586 *Artons, Artuns.* 586 *Lucæ.* 588 *motus errantis.* 588 *aera.*

spectæ prope umbræ. *Ecce inter tumulos, atque ossa carentia bustis Umbrarum facies diro stridore minatur.* Petron.

572. *Ingens Urbem cingebat Erinnys,* &c. *Thebanam qualis Agaven Impulit, aut sævi contorsit,* &c.] Furia per urbem visa, purpureos concutere crines et flagrantem obviis intendere facem. *Emergit late Ditis chorus horrida Erinnys. Et Bellona minax, facibusque armata Megæra, Letumque,* &c. Petron. Arb. Qualis Agaven stimulavit in cædem filii sui Penthei, aut Lycurgum regem Thraciæ; qui dum Bacchi odio vites exscinderet, sua sibi crura præcidit: aut Herculem, qui ab inferis reversus, immissa a Junone furia correptus, uxorem suam et liberos interfecit. Senec. Herc. Fu.

573. *Excutiens pinum.*] Agitans facem ex pinu, intentam in obvios.

578. *Insonuere tubæ,* &c.] Noctu auditæ tubæ et exercituum concursus clamoresque.

580. *Et medio,* &c.] Syllæ manes e sepulchro in campo Martio horrenda suique temporis æmula prædixerunt.

582. *Tollentemque caput,* &c.] Rusticis visus Marius emicans e sepulchro.

583. *Sepulcro.*] *Signate.* Sylla enim reversus victor Caii Marii reliquias sitas apud Anienem fluv. erutas dissipari jusserat.

584. *Tuscos de more,* &c.] Rerum divinarum atque sacrificiorum peritissimos. namque divinandi disciplinam, atque ritus ad religionem spectantes, Thusci a Græcis (hi autem a Chaldæis habuerant) percepta Romanis tradidere.

586. *Desertæ mœnia.*] Incolis vacuæ et raræ. *Lunæ.*] Primi Etruriæ oppidi, cum portu, a cujus sinu, Lunæ curvaturam referente, nomen habere videtur.

587. *Fulminis edoctus motus.*] Fulminum evocationes, aruspicinam, avium garritus et volatus callens, sic Virg. de Heleno, *interpres divum,* &c. *Et volucrum linguas et præpetis omina pennæ.* Æn. 3.

589 *Monstra jubet primum.*] Aruns

Protulerat natura, rapi, sterilique nefandos
Ex utero fœtus infaustis urere flammis.
Mox jubet et totam pavidis a civibus Urbem
Ambiri, et festo purgantes mœnia lustro:
Longa per extremos pomœria cingere fines
Pontifices, sacri quibus est permissa potestas.
Turba minor ritu sequitur succincta Gabino,
Vestalemque chorum ducit vittata sacerdos,
Trojanam soli cui fas vidisse Minervam.
Tum qui fata deum, secretaque carmina servant,
Et lotam parvo revocant Almone Cybellen:
Et doctus volucres Augur servare sinistras:
Septemvirque epulis festis, Titiique sodales:
Et Salius læto portans ancilia collo:
Et tollens apicem generoso vertice Flamen.

590 *Pertulerat.* 594 *pomaria.* 594 *jungere.* 596 *sequitur ritu.* 599 *Tunc.* 600 *Cybelem.* 602 *festus.* 604 *Attollensque.*

primum jubet prodigia procurari, monstrosos partus cremari, urbem lustrari. *Nullo semine.*] Dubito an *nullo semine*, quasi sponte nata dicat: an rectius *misto semine*: ita enim melius cohæret *discors natura.* Δημόκριτος ἔφησε γίγνεσθαι τὰ τέρατα διὰ τὸ δύο γονὰς πίπτειν. Arist. de Gen. Animal. l. 4. c. 4. *Grot. Nullo semine*, &c.] H. Grotius legit *misto semine*, propter τὸ *discors nutura*, quamvis possit de mula intelligi *sterili ex utero.*

591. *Ex utero.*] Hoc propter mulam, quæ pepererat, dixit.

593. *Ambiri.*] Circuitione solenni ac purgatione, Amburbio.

594. *Pomœria cingere fines.*] Spatium post, pone, vel proxime murum. quod neque habitari, neque arari fas erat.

595. *Pontifices*, &c.] Præcedebant Pontifices, rerum quæ ad sacra pertinent, doctores, consulti, custodes, dicti a ponte sublicio, quem fieri et restitui ab ipsis oportebat.

596. *Turba minor*, &c.] Minores sacerdotes. *Gabino.*] Toga sic in tergum rejecta, ut ejus lacinia revocata hominem cingeret. a Gabiis Volscorum opp. mos ortus, cujus cives ad subitaneum bellum ita cincti profecti, redierunt victores.

597. *Vestalemque chorum ducit.*] Numero sex. *Vittata sacerdos.*] Infulis ceu vittis, teniis caput cincta antistes Vestalium max.

598. *Trojanam Minervam.*] Palladium ab Ænea e Troja in Italiam advectum.

599. *Qui fata deum*, &c.] Quindecim viri, quibus Sibyllinos libros custodiendi inspiciendique potestas.

600. *Lotam parvo*, &c.] Qui ut Galli Cybeles sacerdotes matrem deum Pessinuntiam in Almone fluv. quotannis lavabant. Ovid. 4. Fast. *Revocant.*] MSS. quidam *referunt.* non male. *Grot.*

601. *Augur.*] Augures. *Sinistras.*] Auspicatas, quia quæ a diis missa sunt dextra, nobis sunt sinistra; *vel* quia Romanis quibus in auspiciis captandis pars antica erat Meridies; Orien , melior cœli pars, fuit sinistra.

602. *Septemvirque epulis.*] Semptemviri Epulones, quibus ludorum epulare sacrificium curæ erat. *Festis.*] Non *festus.* Sed, *Septemvir festis epulis*, curandis scil. Ita ut emendavimus, habet MS. Pateanorum. *Grotius. Titiique sodales.*] Apollinis sac. a titiis avibus, quas observare soliti sunt. dicti aliis, a Tito Tatio. Tacit. 1. Annal.

603. *Salius læto*, &c.] Salii 12. Martis sacerdotes, ancilia, hoc est, scuta (e quibus unum e cœlo cecidisse fertur regnante Numa, imperio fatale) gestantes, saltantesque.

604. *Tollens Flamen.*] Flamines præ-

Dumque illi effusam longis anfractibus urbem
Circumeunt, Aruns dispersos fulminis ignes
Colligit, et terræ mœsto cum murmure condit,
Datque locis nomen, sacris tunc admovet aris
Electa cervice marem. jam fundere Bacchum
Ceperat, obliquoque molas inducere cultro:
Impatiensque diu non grati victima sacri,
Cornua succincti premerent cum torva ministri,
Deposito victum præbebat poplite collum.
Nec cruor emicuit solitus: sed vulnere largo
Diffusum rutilo nigrum pro sanguine virus.
Palluit attonitus sacris feralibus Aruns:
Atque iram Superum raptis quæsivit in extis.
Terruit ipse color vatem: nam pallida tetris

606 *Circueunt.* 606 *diffusos.* 606 *colligit i. Fulminis.* 608 *numen.* 609 *Electa a cer. Erecta cer.* 609 *effundere.* 613 *collum, victum.* 614 *laxo.* 615 *dirum.*

cipue tres, Dialis, Martialis, Quirinalis, quasi Filamines dicti. quod licio in capite velati erant semper, ac caput cinctum habebant filo, Var. lib. 4. de L. L. a Pileo, Putarch. a flama, sacra ea est infula, Dionys. 2. vel. a flammeo, velamento capitis. Jos. Scal. in Varron. a virga lanata.

606. *Dispersos fulminis,* &c.] Dispersos ignes et fulgurita in unum redigit, tacita cum prece terræ condit, et locum appellat Bidental. vide quæ nos ad Persii Sat. 2. vers. 27. Ex cœli regionibus inquit H. Grotius. Cic. *Cæli fulgura regionibus ratis temperanto.*

607. *Mœsto cum murmure condit.*] Significat monumentum eo loco statui, aram nempe vel Puteal, cum aliqua fortasse inscriptione, quæ testaretur fulgur sub illa ara conditum. Vetus Interpres Juvenalis hoc modo explicat quid sit fulgura condere: *condi fulgura dicuntur, quotiescunque Pontifex dispersos ignes in unum redigit quadam tacita ignorataque prece, et locum aggestione consecratum it.* Salmas.

608. *Datque locis nomen.*] Ex cœli regionibus. Cicero: *Cæli fulgura regionibus ratis temperanto.*

609. *Electa cervice marem.*] Taurum egregium et eximium. *Fundere Bacchum.*] Fronti victimæ inter cornua invergere vinum.

610. *Obliquoque.*] Transverso, vel supposito. vide Thyest. Sen. vers. 692. *Molas inducere cultro.*] Salsas fruges, hordeum sale mistum, quo frons victimæ, focus et cultri aspergebantur.

611. *Impatiensque diu,* &c.] Si hostia aris admota refugeret, reluctaretur, mugitum icta daret, aut non placide caderet, ingratum censebatur sacrificium.

615. *Virus.*] Tetra et virulenta sanies.

616. *Feralibus Aruns.*] Funestis, exitialibus, *feram* enim antiqui mortem dixerunt.

617. *Extis.*] Exta sunt, quæ ex visceribus sacrificantur diis, vide quæ nos ad Sen. Thyest. vers. 763. quæ eadem et *viscera* dici videntur, Œdip. Senec. vers. 332. et 354.

618. *Terruit ipse color vatem.*] Videt enim exta maculosa, gelida, livida, tabida, putria. *Nam pallida,* &c.] Aruspices imaginatione dividebant jecur in duas partes *familiarem* et *hostilem*, deinde ex utriusque partis habitu, plenitudine, colore, &c. conjiciebant quid nobis, quid hosti esset eventurum. Cic. 2. de devin. *Quæ pars inimici, quæ pars familiaris esset. Fissum familiare et vitale tractant.* Apparet duplex fissum fuisse: unum *familiare*, ut opinor, in jecore: alterum *vitale* in aliis extis, ut pulmone: de quo Lucanus, *Parvisque secat vitalia limes.* Fissum etiam

Viscera tincta notis, gelidoque infecta cruore
Plurimus asperso variabat sanguine livor.
Cernit tabe jecur madidum: venasque minaces
Hostili de parte videt. pulmonis anheli
Fibra latet, parvusque secat vitalia limes.
Cor jacet: et saniem per hiantes viscera rimas
Emittunt: produntque suas omenta latebras.
Quodque (nefas) nullis impune apparuit extis,
Ecce videt capiti fibrarum increscere molem
Alterius capitis: pars ægra et marcida pendet,
Pars micat, et celeri venas movet improba pulsu.
His ubi concepit magnorum fata malorum,
Exclamat: Vix fas Superi quæcunque monetis
Prodere me populis: neque enim tibi summe litavi
Jupiter hoc sacrum: cæsique in viscera tauri
Inferni venere Dei. non fanda timemus:
Sed venient majora metu. Dii visa secundent,

621 *minantes.* 623 *pravusque.* 631 *o.* 631 *movetis.* 632 *nec.* 633 *pectore.* 634 *Dii.*

unum erat nostrum, alterum hostium, eratque, ut conjicio, linea quædam et limes, qui fibras in extis, ut jecore medio, bipartito secabat et dirimebat. Erat et duplex in jecore caput, unum nostrum, alterum adversariorum. Lucan. *Ecce videt cap.* Hæc Turnebus lib. 5. Advers. cap. 18. et lib. 11. cap. 27. Hic autem ab hostili parte, Cæs. scilicet læta omnia: a familiari (Romæ scil. Pompeique) infausta conjicit.

621. *Tabe jecur.*] Jecur sanie corruptum. *Venasque minaces.*] Quasi exitium et calamitatem aliquam.

622. *Pulmonis anheli.*] Quod e pulmone, ceu folle respiramus et ducimus anhelitum. *Hortens.*

623. *Parvus limes.*] Præcordia iudicat; membrana illa quæ cor et pulmones a jecore et liene dirimit, Græcis diaphragma appellatur.

624. *Cor jacet.*] Cor non palpitat. *Et saniem.*] Putridum et corruptum sanguinem. *Hiantes rimas.*] Fissuras se aperientes. *Produnt.*] Ostendunt. *Hort. Sulpit.*

627 *Capiti fibrarum,* &c.] Visa sunt etiam, inquit, magni mali argumentum duo jocinoris capita, quorum unum ab altero opprimebatur. *Impune.*] Sine gravi incommodo. *Increscere.*] Insurgere, et hoc victoriam indicat. *Sulpitius.*

628. *Pendet.*] Non movetur.

629. *Pars micat.*] Salit et palpitat. *Improba.*] Audax. *Celeri pulsu.*] Quo audacia et celeritas Cæsaris significatur.

631. *Monetis.*] Alii, *movetis.*

632. *Neque enim tibi summe litavi,* &c. *cæsique in viscera tauri,* &c.] Video me non litasse, id est, non placasse Jovem hac hostia ingrata, cujus extis dii iras suas ostenderunt. vel piaculari, qua erratum est, forte quod Jovi taurum immolari negant. vide quæ ad Sen. Medeam, vers. 61. et Hercu. Fu. vers. 299. Omnia vero apparuere tristia, ac si diis inferis litassem. Virgil. 6. Æneid. *Tum Stygio regi,* &c.

634. *Inferni venere.*] Erudite exponit, quibus Diis tauro litavit; nempe inferis, quos in viscera venisse ait. *Majora.*] Detestabiliora. *Hortens.*

635. *Dii visa secundent.*] Bene precantis, et deprecantis infortunium; imo

Et fibris sit nulla fides; sed conditor artis
Finxerit ista Tages. flexu sic omina Tuscus
Involvens, multaque tegens ambage canebat.
At Figulus, cui cura Deos, secretaque cœli
Nosse fuit, quem non stellarum Ægyptia Memphis
Æquaret visu, numerisque moventibus astra,
Aut hic errat (ait) nulla cum lege per ævum
Mundus, et incerto discurrunt sidera motu:
Aut, si fata movent, orbi, generique paratur
Humano matura lues. terræ ne dehiscent,
Subsidentque urbes? an tollet fervidus aer
Temperiem? segetes tellus infida negabit?
Omnis an infusis miscebitur unda venenis?
Quod cladis genus, o Superi? qua peste paratis
Sævitiam? extremi multorum tempus in unum
Convenere dies. summo si frigida cœlo

637 *omnia.* 642 *sine lege.* 643 *omina.* 644 *urbi.*
645 *natura.* 646 *aut toll.* 647 *segetem.* 648 *effusis.*

calamitatem imminentem, quam exta portenderent. *Hortens.*

636. *Et fibris sit nulla fides; sed conditor artis,* &c.] Et fallat aruspicina ars. neque fides habeatur Tagi artis hujus inventori. hunc autem, e sulco in agro Tarquiniensi natum puerili specie docuisse Etruscos aruspicinam, refert Cicer. 2. de divin. et Ovid. 15. Met.

637. *Omina.*] Alii *omnia.*

639. *At Figulus.*] Lucanus, antequam ad prædictionem futuri belli e figura revolutionum et planetarum perveniat, præmittit artificiose prosopographiam Figuli, cum amplificatione, ab exacta Astrologiæ scientia. *Hortens. Figulus.*] Nigidii Figuli Pythagorici summi astrologi meminit Cic. A. Gellius sæpius, et Euseb. *Deos,* &c.] Stellas, quæ nonnullis dii, vel deorum mentem, ex stellis. *Secretaque cœli.*] Motus et vires siderum.

640. *Quem non stellarum,* &c.] Qui siderum observationis judiciique ex iis peritia præibat Ægyptios astrologos, est autem Memphis nobilissima Ægypti civitas, *Cairo.*

641. *Visu.*] Inspectione et observatione. *Numerisque.*] Canoris spatiis temporum, quibus se astra per gradus movent, quadam cum harmonia, ut Cic. docet. *Sulpit.*

642. *Aut hic errat,* &c.] Si cœlum hoc volvatur certa lege et providentia divina, neque fortuito et casu (ut volunt stulti) erret, si efficacia et influxu suo superiora illa et cœlestia corpora agant in hæc inferiora: magna certe instat terrarum orbi incolisque clades. At quænam illa? Terræne hiatus? An pestis ex aeris corrupti intemperie? *Errat.*] Movetur et vertitur. *Per ævum.*] Per æternitatem.

643. *Incerto.*] Temerario et fortuito.

646. *Subsident.*] Pessum ibunt, submergentur, et obruentur. *Tollet temperiem.*] Fiet intemperatus.

647. *Segetes tellus infida negabit? Omnis an infusis,* &c.] Utrum fames e terræ sterilitate? An ex aqua veneno infecta et corrupta lues?

650. *Extremi multorum,* &c.] Exitiales e multis aspectus conspiravere in hoc unum tempus, ut sit deterrimum.

651. *Summo si frigida cœlo,* &c.] Si Saturnus obtineret in summo cœlo, id est, medio Aquarium, qui una est e sedibus Saturni; diluvium timeretur, quale fuit tempore Deucalionis. *Quod tamen*

Stella nocens nigros Saturni accenderet ignes;
Deucalioneos fudisset Aquarius imbres,
Totaque diffuso latuisset in æquore tellus.
Si sævum radiis Nemeæum Phœbe Leonem
Nunc premeres, toto fluerent incendia mundo,
Succensusque suis flagrasset curribus æther.
Hi cessant ignes. tu qui flagrante minacem
Scorpion incendis cauda, chelasque peruris,
Quid tantum Gradive paras? nam mitis in alto
Jupiter Occasu premitur, Venerisque salubre
Sidus hebet, motuque celer Cyllenius hæret,
Et cœlum Mars solus habet. cur signa meatus
Deseruere suos, mundoque obscura feruntur:
Ensiferi nimium fulget latus Orionis?

654 *jacuisset.* 656 *toti.* 657 *tuis.* 662 *habet, abest.* 663 *cum.* 664 *feruntur? Ens.*

Olympiodorus fieri posse negat nisi magni anni hyeme, ubi omnes planetæ conjuncti sunt in hyberno signo: piscibus aut Aquario.

652. *Stella frigida.*] Quod longissime a Sole recedat supra, quo is penetrare nequit, ut ad inferiores planetas. *Nigros.*] Ob propinquitatem proximorum circulorum, quum alioquin sit colore candido stella. *Hortens.*

653. *Deucalioneos.*] Quales cecidere tempore Deucalionis, et Pyrrhæ, quo mundus aquarum diluvio obrutus fuit. *Hortens.*

655. *Si sævum radiis.*] Si sol deprehensus esset in Leone, ut propria sede: periculum esset, ne conflagraret mundus. *Neque hoc fit nisi magni anni æstate.* Turnebus lib. 21. cap. 18. *Nemeæum Phœbe Leonem.*] Leonem ab Hercule in Nemea sylva interfectum, et in stellas relatum.

658. *Hi cessant ignes. tu qui flagrante,* &c.] Verum, hi planetæ non ita deprehenduntur, sed tu O Mars, in Scorpio, cujus chelæ in Libram extenduntur, dominate, quæ bella paras? *Tu qui,* &c.] Aversio ad Martem, qui cum natura calidus sit et siccus, accendit in humanis corporibus choleram, audaciam ad furorem usque et insolentiam, roburque gignit. Martis domus sunt Scorpius et Aries, pessimum omnium sidus, si deprehendatur in Scorpione. *Hortens.*

659. *Scorpion.*] Prior Scorpii pars, quæ Chelæ dicuntur, ab æquinoctiali circulo ita premitur, ut eum sustinere plane videatur. *Chelasque.*] Chelæ Scorpii brachia sunt. *Hortens. Sulpit.*

660 *Mitis in alto,* &c.] Benigna Jovis stella in casu ceu dejectione sua premitur.

661. *Venerisque salubre,* &c.] Salutaris stella Veneris, languet iners, retunditur.

662. *Motuque celer,* &c.] Mercurius alibi celer, hic hæret hebetque. *Celer Mercur.*] Celerem vocat ob id, quod novem diebus ocius ambitu permeet suum orbem quam Sol. Sedes habet Virginem et Geminos.

663. *Cœlum Mars solus habet.*] Mars solus dominus anni, in 10. regione, summum cœlum tenens in Scorp. cæteris planetis destitutis propria sua sede, et hebentibus, prævalebit producetque suos effectus, bella nefaria.

664. *Mundoque.*] Per cœlum. *Obscura.*] Et propter eclypses hoc dixit, et quia a malis futuris, et a terra contraxere nigredinem. *Sulpit.*

665. *Nimium fulget latus Orionis?*] Stella primæ magnitudinis id dextro humero, tres secundæ magnitudinis in balteo Orionis, &c. nimio fulgore portendent belli ardorem. *Latus Orionis.*] Orion sidus est, quod in suo ortu et occasu

Imminet armorum rabies: ferrique potestas
Confundet jus omne manu: scelerique nefando
Nomen erit virtus: multosque exibit in annos
Hic furor. et Superos quid prodest poscere finem?
Cum domino pax ista venit. duc Roma malorum
Continuam seriem: clademque in tempora multa
Extrahe, civili tantum jam libera bello.
Terruerant satis hæc pavidam præsagia plebem:
Sed majora premunt. nam qualis vertice Pindi
Edonis Ogygio decurrit plena Lyæo:
Talis et attonitam rapitur matrona per urbem,
Vocibus hic prodens urgentem pectora Phœbum.
Quo feror o Pæan? qua me super æthera raptum
Constituis terra? video Pangæa nivosis

669 *o Sup.* 672 *tu tantum.* 673 *turbam.*

tempestates acerrimas concitat, bellaque et cædes sæpe portendit. Effingitur in formam juvenis ense accincti. *Sulpit.*

666. *Ferrique potestas.*] Id est, vis justitiam opprimet, et jus fasque omne. Et audacia et scelus pro virtute habebuntur. *Sulpit. Ferrique potestas.*] Supra vs. 2. hujus libri.

668. *Multosque exibet,* &c.] Duravit quinque pene annos bellum civile.

669. *Et Superos,* &c.] Neque fas est, neque e Rep. votis exposcere finem hujus belli, qui non datur sine oppressione libertatis; extendatur itaque hoc bellum utcunque miserum: ut vel sic fruamur libertate.

670. *Cum domino.*] Cum Cæsare victore pax quidem brevis veniet, sed ea cum servitute. *Duc Roma,* &c.] Aversione precatur longum et diuturnum bellum civile, ut libertas tanto sit diuturnior, quam Roma simul amissura est cum pace. Atque hæc quidem dicit Martem in statione cœli minari. *Hort.*

673. *Terruerant,* &c.] Verba sunt Poetæ; licet, inquit, omnia ista prodigia, aruspicum responsa, et Mathematici prædictiones, terrorem hominum animis incutiebant; tamen fatidicæ muliercuIæ enthysiasmo agitatæ vaticinium, multo magis civium mentes percellebant. *Hortens.*

674. *Nam qualis,* &c.] Nam matrona, non levius quam solent Threissæ mulieres furore Thebani Bacchi correptæ, per montes Thessaliæ ferri, Phœbi afflatu agitata, sic vaticinata est.

675. *Edonis.*] Baccha seu Mænas, Bacchi sacerdos. Edon Thraciæ mons est, quem ita dictum volunt ab Edono Mydonis fratre germano. Hinc Edonia Threissa. *Hortens.* Non est ἡ Ἠδωνὶς, nec systolen fecit poeta, Ἡδονὶς scribens pro Ἠδωνὶς, ut vult Servius: sed legendum *Odonis.* ἡ Ὠδονίς. *Odones* Thraciæ pop. ut *Bistones.* inde Ὠδονὶς, mulier, ut Βιστονίς. *Salms. Ogygio Lyæo.*] Plena Baccho, et Bacchi furore afflata. Ogygia insula est contra Lacinium promontorium. Plin. lib. 3. c. 10. *Lyæus* Bacchus dicitur a solvendo, quod vinum immodice haustum membra solvat et enervet.

678. *Quo feror.*] Verba sunt vatis insanæ ad Phœbum, cujus numine agitata, fingit se nescire quo gentium. *Pæan.*] Apollo ἀπὸ τοῦ παίειν, vel παύειν τὰς ἀνίας. vel ab acclamatione Latonæ, cæso Pythone ἰὲ παῖ.

679. *Video.*] Ita Dis apud Petronium; *Cerno equidem gemina jam stratos morte Philippos, Thessaliæque rogos, et funera gentis Iberæ,* &c. *Pangæa nivosis Cana jugis, latosque Æmi,* &c.] Juga, montem Thraciæ; et Philippos civitatem ad radicem Æmi montis Thraciæ: *Ubi videtur noster innuere, pugnatum esse inter Pompeium et Cæsarem, quod et a plerisque aliis autoribus factum est,* a Virgilio 1. Georg. *Romanas acies iterum videre Phi-*

Cana jugis, latosque Æmi sub rupe Philippos.
Quis furor hic, o Phœbe, doce: quæ tela, manusque
Romanæ miscent acies, bellumque sine hoste est?
Quo diversa feror? primos me ducis in ortus,
Qua mare Lagæi mutatur gurgite Nili.
Hunc ego, fluminea deformis truncus arena
Qui jacet, agnosco: dubiam super æquora Syrtim,
Arentemque feror Libyen, quo tristis Erinnys
Transtulit Emathias acies. nunc desuper Alpis
Nubiferæ colles, atque aeriam Pyrenen
Abripimur. patriæ sedes remeamus in urbis:
Impiaque in medio peraguntur bella senatu.
Consurgunt partes iterum, totumque per orbem
Rursus eo. nova da mihi cernere littora ponti,

681 *me o Ph.* 681 *quo.* 681 *minasque*, Sabell. 684 *Quo ma.* 686 *dubiæ, Syrtis.* 686 *æquore.* 687 *Ardentemque.* 689 *æque aeriamque Pyr.* 690 *Arripimur.* 691 *panguntur.* 692 *iterum partes.*

lippi. Ovid. 15. Met. *Pharsalia sentiet illum, Æmathiique iterum madefient cæde Philippi.* et Floro lib. 4. cap. 2. *Et Philippicis campis, urbis, imperii, generis humani fata commissa sunt.* Locutis interim de pugna Pharsalica inter Pomp. et Cæs. At male confunduntur Philippi et Pharsalia, longe inter se dissita. Apud Pharsalum quidem in Thessalia victus est Pompeius a Cæsare. Apud Philippos in Thracia devicti Brutus et Cassius: postea ab Antonio et Octavio.

681. *Quæ tela, manusque.*] Præferam ex MS. Puteanor.

Quis furor hic, o Phœbe, doce, quod tela manusque
Romanæ miscent acies, bellumque sine hoste est.

682. *Hoste.*] Externo. *Hostis* apud majores nostros dicebatur, quem nunc *peregrinum* dicimus. Cic. 1. Off.

683. *Quo diversa feror.*] In quas diversas orbis partes rapior? *Primos me ducis in ortus.*] Ægyptum innuit, quo fugientem post Pharsalicam pugnam Pompeium Cæsar secuturus erat.

684. *Qua mare Lagæi*, &c.] Qua septem ostiis in mare lapsus colorem ejus et saporem mutat Nilus fluv. Ægypti quondam regnatæ Ptolomæo Lagi F. lib. 8. vers. 691. *Lagæi Nili.*] Hoc est Ægypti, a Ptolomæo Lago, primo rege Ægyptiorum, post Alexandri mortem.

685. *Hunc ego.*] Pompeium, ab Achilla jussu Ptolomæi obtruncandum.

686. *Dubiam Syrtim.*] Periculosam. *Syrtim.*] Supra vers. 367.

687. *Arentemque feror Libyen.*] In Africam, quo se recipient, qui pugnæ Pharsalicæ superfuerint. *Feror Libyen.*] Micyllus notat, poetis valde familiare esse, ἐλλειπτικῶς dicere, *feror Libyen, Syrtim*, pro in Libyen, Syrtim.

688. *Nunc desuper Alpis*, &c.] Expeditionem Cæsaris per montes Pyrenæos in Hispaniam designat, expugnaturi Petreium et Afranium, mox Pompeii filios ad Mundam.

690. *Patriæ sedes remeamus in urbis.*] Cæsar Romam reversus Remp. constituet.

691. *Impiaque in medio*, &c.] Interficietur Cæsar in senatu.

692. *Consurgunt partes iterum.*] Octavius et Antonius ultori Cæsaris percussores Brutum, Cassium, &c. *Totumque per orbem*, &c.] Athenas, Armeniam, Parthiam, Ægyptum, quo se devictis ad Philippos Cassio et Bruto, confert Antonius, et ipse mox ab Octavio superandus navali pugna ad Actium.

693. *Nova da mihi cernere.*] Concede,

Telluremque novam: vidi jam Phœbe Philippos,
Hæc ait: et lasso jacuit defecta furore.

695 *lapso, laxo.* 695 *deserta.*

ut videam pugnas navales alibi, quam ubi conspexi. Intelligimus autem ipsam vidisse ea, quæ in mari Hadriatico, et ad Massiliam Cæsaris tempore gesta sunt; et nunc videre alias apud Siciliam, quæ ab Augusto contra Sextum Pompeium gereatur; et in Antonium et Cleopatram in mari Actiaco. *Sulpit.*

695. *Lasso.*] Ita legendum, non *lapso*, aut *laxo*. Sic et habent MSS. Puteanor. et Thuani. *Grotius.* *Lasso jacuit defecta furore.*] *Cessit furor et rabida ora quierunt.* Virg. 6. Æneid.

M. ANNÆI LUCANI

CIVILIS BELLI,

SIVE

PHARSALIÆ,

LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

Est ubi conquestus nosci ventura Secundus,
Justitio indicto narrat fera tempora Syllæ.
Post hæc Brutus adit constanti mente Catonem;
Cui rursum nubit funesto Martia cultu.
It Capuam Magnus: late occupat omnia Cæsar:
Teque capit Domiti: sequitur tum concio Magni.
Brundusio it natus, cujus tentare remota
Auxilia: obsessusque tamen vix effugit ipse.

M. ANNÆI LUCANI

CIVILIS BELLI,

SIVE

PHARSALIÆ,

LIBER SECUNDUS.

IAMQUE iræ patuere deum, manifestaque belli
Signa dedit mundus: legesque, et fœdera rerum,
Præscia monstrifero vertit natura tumultu,
Indixitque nefas. cur hanc tibi rector Olympi
Sollicitis visum mortalibus addere curam,
Noscant venturas ut dira per omina clades?
Sive parens rerum cum primum informia regna,
Materiamque rudem flamma cedente recepit,
Fixit in æternum causas, qua cuncta coercet,

5 *visum est*. 9 *Finxit*.

1. *Iamque.*] Monstra primum ac prodigia solicitudinem, et curam sciendi quid hæc portenderent, injecerant: bella mox ex aruspicis, astrologi, Phœbadis vaticiniis prædicta, timorem et consternationem incusserant, Jovem itaque precatur poeta, ne liceat sortes futuras vel e portentis deorum, vel e præsagiis hominum præscire, fierique ex animo miseris priusquam e fato fiant. *Iræ patuere deum*, &c.] *Continuo clades hominum venturaque damna Auspiciis patuere deum*, &c. Petronius.

3. *Monstrifero tumultu.*] Qui toto orbe, tot prodigiis præcedentibus, statim coortus fuit. *Hortens.*

4. *Indixitque nefas.*] Hoc est, natura præscia rerum futurarum, ante tempus denuntiavit bellum, quo cruciatus animorum ex metu imminentium malorum gravior esset et diuturnior. *Cur hanc.*] Aversio ad Jovem, qua quærit causas, cur mortales hoc pacto præmonitos suorum malorum, et miseros esse ante tempus voluerit. *Hortens.*

7. *Sive parens*, &c.] Sive (ex sententia Stoicorum) omnia regantur fatali necessitate, et legibus, quas ab orbe condito posuit Deus, quas semel jussit, quibus semper paret; sive, ut volunt Epicurei, temere omnia et casibus eveniant; sit *Nescia mens hominum fati; sortisque futuræ*. Statius Theb. 3. *superæ seu conditor aulæ*, &c. Cic. Div. præscientia malorum cui provideri et caveri non potest, inutilis est, &c. vide et dissertationem Favorini apud A. Gellium, lib. 14. cap. 1. Senec. passim, et Boetium. *Informia regna.*] Intelligit chaos, et rudem illam materiam.

9. *Qua cuncta*, &c.] Qua lege cuncta

Stella nocens nigros Saturni accenderet ignes;
Deucalioneos fudisset Aquarius imbres,
Totaque diffuso latuisset in æquore tellus.
Si sævum radiis Nemeæum Phœbe Leonem
Nunc premeres, toto fluerent incendia mundo,
Succensusque suis flagrasset curribus æther.
Hi cessant ignes. tu qui flagrante minacem
Scorpion incendis cauda, chelasque peruris,
Quid tantum Gradive paras? nam mitis in alto
Jupiter Occasu premitur, Venerisque salubre
Sidus hebet, motuque celer Cyllenius hæret,
Et cœlum Mars solus habet. cur signa meatus
Deseruere suos, mundoque obscura feruntur:
Ensiferi nimium fulget latus Orionis?

654 *jacuisset.* 656 *toti.* 657 *tuis.* 662 *habet, abest.* 663 *cum.* 664 *feruntur? Ens.*

Olympiodorus fieri posse negat nisi magni anni hyeme, ubi omnes planetæ conjuncti sunt in hyberno signo: piscibus aut Aquario.

652. *Stella frigida.*] Quod longissime a Sole recedat supra, quo is penetrare nequit, ut ad inferiores planetas. *Nigros.*] Ob propinquitatem proximorum circulorum, quum alioquin sit colore candido stella. *Hortens.*

653. *Deucalioneos.*] Quales cecidere tempore Deucalionis, et Pyrrhæ, quo mundus aquarum diluvio obrutus fuit. *Hortens.*

655. *Si sævum radiis.*] Si sol deprehensus esset in Leone, ut propria sede: periculum esset, ne conflagraret mundus. *Neque hoc fit nisi magni anni æstate.* Turnebus lib. 21. cap. 18. *Nemeæum Phœbe Leonem.*] Leonem ab Hercule in Nemea sylva interfectum, et in stellas relatum.

658. *Hi cessant ignes. tu qui flagrante,* &c.] Verum, hi planetæ non ita deprehenduntur, sed tu O Mars, in Scorpio, cujus chelæ in Libram extenduntur, dominate, quæ bella paras? *Tu qui,* &c.] Aversio ad Martem, qui cum natura calidus sit et siccus, accendit in humanis corporibus choleram, audaciam ad furorem usque et insolentiam, roburque gignit. Martis domus sunt Scorpius et Aries, pessimum omnium sidus, si deprehendatur in Scorpione. *Hortens.*

659. *Scorpion.*] Prior Scorpii pars, quæ Chelæ dicuntur, ab æquinoctiali circulo ita premitur, ut eum sustinere plane videatur. *Chelasque.*] Chelæ Scorpii brachia sunt. *Hortens. Sulpit.*

660 *Mitis in alto,* &c.] Benigna Jovis stella in casu ceu dejectione sua premitur.

661. *Venerisque salubre,* &c.] Salutaris stella Veneris, languet iners, retunditur.

662. *Motuque celer,* &c.] Mercurius alibi celer, hic hæret hebetque. *Celer Mercur.*] Celerem vocat ob id, quod novem diebus ociore ambitu permeet suum orbem quam Sol. Sedes habet Virginem et Geminos.

663. *Cœlum Mars solus habet.*] Mars solus dominus anni, in 10. regione, summum cœlum tenens in Scorp. cæteris planetis destitutis propria sua sede, et hebentibus, prævalebit producetque suos effectus, bella nefaria.

664. *Mundoque.*] Per cœlum. *Obscura.*] Et propter eclypses hoc dixit, et quia a malis futuris, et a terra contraxere nigredinem. *Sulpit.*

665. *Nimium fulget latus Orionis?*] Stella primæ magnitudinis id dextro humero, tres secundæ magnitudinis in balteo Orionis, &c. nimio fulgore portendent belli ardorem. *Latus Orionis.*] Orion sidus est, quod in suo ortu et occasu

Imminet armorum rabies: ferrique potestas
Confundet jus omne manu: scelerique nefando
Nomen erit virtus: multosque exibit in annos
Hic furor. et Superos quid prodest poscere finem?
Cum domino pax ista venit. duc Roma malorum
Continuam seriem: clademque in tempora multa
Extrahe, civili tantum jam libera bello.
Terruerant satis hæc pavidam præsagia plebem:
Sed majora premunt. nam qualis vertice Pindi
Edonis Ogygio decurrit plena Lyæo:
Talis et attonitam rapitur matrona per urbem,
Vocibus hic prodens urgentem pectora Phœbum.
Quo feror o Pæan? qua me super æthera raptum
Constituis terra? video Pangæa nivosis

669 *o Sup.* 672 *tu tantum.* 673 *turbam.*

tempestates acerrimas concitat, bellaque et cædes sæpe portendit. Effingitur in formam juvenis ense accincti. *Sulpit.*

666. *Ferrique potestas.*] Id est, vis justitiam opprimet, et jus fasque omne. Et audacia et scelus pro virtute habebuntur. *Sulpit. Ferrique potestas.*] Supra vs. 2. hujus libri.

668. *Multosque exibet,* &c.] Duravit quinque pene annos bellum civile.

669. *Et Superos,* &c.] Neque fas est, neque e Rep. votis exposcere finem hujus belli, qui non datur sine oppressione libertatis; extendatur itaque hoc bellum utcunque miserum: ut vel sic fruamur libertate.

670. *Cum domino.*] Cum Cæsare victore pax quidem brevis veniet, sed ea cum servitute. *Duc Roma,* &c.] Aversione precatur longum et diuturnum bellum civile, ut libertas tanto sit diuturnior, quam Roma simul amissura est cum pace. Atque hæc quidem dicit Martem in statione cœli minari. *Hort.*

673. *Terruerant,* &c.] Verba sunt Poetæ; licet, inquit, omnia ista prodigia, aruspicum responsa, et Mathematici prædictiones, terrorem hominum animis incutiebant; tamen fatidicæ mulierculæ enthysiasmo agitatæ vaticinium, multo magis civium mentes percellebant. *Hortens.*

674. *Nam qualis,* &c.] Nam matrona, non levius quam solent Threissæ mulieres furore Thebani Bacchi correptæ, per montes Thessaliæ ferri, Phœbi afflatu agitata, sic vaticinata est.

675. *Edonis.*] Baccha seu Mænas, Bacchi sacerdos. Edon Thraciæ mons est, quem ita dictum volunt ab Edono Mydonis fratre germano. Hinc Edonia Threissa. *Hortens.* Non est ἡ Ἠδωνὶς, nec systolen fecit poeta, Ἠδονὶς scribens pro Ἠδωνὶς, ut vult Servius: sed legendum *Odonis.* ἡ Ὠδονὶς. *Odones* Thraciæ pop. ut *Bistones.* inde Ὠδονὶς, mulier, ut Βιστονὶς. *Salms. Ogygio Lyæo.*] Plena Baccho, et Bacchi furore afflata. Ogygia insula est contra Lacinium promontorium. Plin. lib. 3. c. 10. *Lyæus* Bacchus dicitur a solvendo, quod vinum immodice haustum membra solvat et enervet.

678. *Quo feror.*] Verba sunt vatis insanæ ad Phœbum, cujus numine agitata, fingit se nescire quo gentium. *Pæan.*] Apollo ἀπὸ τοῦ παίειν, vel παύειν τὰς ἀνίας. vel ab acclamatione Latonæ, cæso Pythone ἰὲ παῖ.

679. *Video.*] Ita Dis apud Petronium; *Cerno equidem gemina jam stratos morte Philippos, Thessaliæque rogos, et funera gentis Iberæ,* &c. *Pangæa nivosis Cana jugis, latosque Æmi,* &c.] Juga, montem Thraciæ; et Philippos civitatem ad radicem Æmi montis Thraciæ: *Ubi videtur noster innuere, pugnatum esse inter Pompeium et Cæsarem, quod et a plerisque aliis autoribus factum est,* a Virgilio 1. Georg. *Romanas acies iterum videre Phi-*

Nunc urbes excite feras: conjuret in arma
Mundus: Achæmeniis decurrant Medica Susis
Agmina: Massagetas Scythicus non alliget Ister:
Fundat ab extremo flavos Aquilone Suevos
Albis, et indomitum Rheni caput: omnibus hostes
Reddite nos populis: civile avertite bellum:
Hinc Dacus premat, inde Getes: occurrat Iberis
Alter: ad Eoas hic vertat signa pharetras.
Nulla vacet tibi Roma manus. vel perdere nomen
Si placet Hesperium Superi, collapsus in ignes
Plurimus ad terram per fulmina decidat æther.
Sæve parens, utrasque simul partesque ducesque,
Dum nondum meruere, feri. tantone novorum
Proventu scelerum quærunt, uter imperet Urbi?
Vix tanti fuerat civilia bella moveri,
Ut neuter. Tales pietas peritura querelas
Egerit: at miseros angit sua cura parentes,

48 *armis.* 49 *Achimeniis.* 49 *media.* 50 *Massageten.* 55 *hinc vert.* 56 *manus, vacet.* 57 *ignem.* 58 *flumina.* 58 *aer.* 59 *Sive.* 59 *utrosque.* 61 *Orbi.* 62 *movere.* 64 *et mis.*

Date gentibus iras.] Concitent tantum alias gentes ad arma Romana lacessenda, si omnino bellandum sit. Inde enumerat aliquot gentes immanitate barbaras, cum quibus aliquando Pop. Rom. bellum habuerit. *Hortens.*

48. *Excite feras.*] Adversus nos.

49. *Achæmeniis,* &c.] Contra nos veniant Parthi e Susis civitate Persidis. lib. 8. vers. 224. Persæ autem et Medi confuse ponuntur pro Parthis gravibus Rom. nominis hostibus, apud quos Crassus cum filio et exercitu nuper perierant.

50. *Massagetas Scythicus.*] Neque Ister prohibeat Scythas et Sauromatas quominus in nos irruant. Ad Massagetas vero non pervenit Ister, neque e Scythia fluit.

51. *Flavos Suevos.*] Bavaros, Polonos, Pomeranos, quibus cæsaries flava.

52. *Albis.*] *Elbe.* Germaniæ fluv. e montibus Bohemiæ ortus. *Indomitum Rheni caput.*] Rhenus duos habet fontes inter Rhætos, quos Augustus coercuit, non domuit. Sueton.

54. *Dacus premat, inde Getes.*] Sarmatiæ Europææ pop. *Walachi, Moldavi, Transylvani. Occurrat,* &c.] Occupentur Pompeius et Cæsar externis bellis. alter in Hispanos, alter ducat legiones in Parthos pharetratos.

56. *Nulla vacet tibi Roma manus.*] Omnes gentes Romam undique hostili animo petant. *Vel perdere,* &c.] Si vobis o Superi decretum sit funditus perdere Rom. nomen, vestra manu pereat fulmine cœlitus in terras misso.

60. *Dum nondum meruere.*] Antequam civili polluantur sanguine. *Feri.*] Percutias.

61. *Proventu scelerum.*] Ubertate scelerum. *Urbi.*] Alii, *Orbi.*

62. *Vix tanti,* &c.] Civile bellum non erat movendum, ut neuter imp. id est, pro ipsa etiam libertate tuenda. *Moveri.*] Alii, *movere.*

63. *Ut neuter.*] Nec Cæsar, nec Pompeius. An ergo tanta clade armis civilibus omnia miscere oportet, ut neuter lætam victoriam reportarit? *Peritura.*] Nil profutura.

64. *Egerit.*] Effundit; ab *egero, ris. At miseros angit,* &c.] Senes de legibus

Oderuntque gravis vivacia fata senectæ,
Servatosque iterum bellis civilibus annos.
Atque aliquis magno quærens exempla timori,
Non alios, inquit, motus tunc fata parabant,
Cum post Teutonicos victor, Libycosque triumphos
Exul limosa Marius caput abdidit ulva.
Stagna avidi texere soli, laxæque paludes
Depositum Fortuna tuum: mox vincula ferri
Exedere senem; longusque in carcere pædor.
Consul, et eversa felix moriturus in urbe
Pœnas ante dabat scelerum. mors ipsa refugit
Sæpe virum, frustraque hosti est concessa potestas
Sanguinis invisi. primo qui cædis in ictu

71 *laxæ.* 76 *hosti conc.*

fatorum questos et nimio de stamine, quod hæc in tempora durent, quod facinus admiserint dignum tam longo ævo. Juv. 10. sat.

67. *Atque aliquis*, &c.] Atque aliquis senum expressurus præsentem calamitatem, repetit civilis inter Marium et Syllam belli faciem, cui hanc confert. Audi Dionem lib. 41. Jam cum iras cupiditatesque eorum qui Romam petebant, secum expenderent, memoriaque repeterent mala superiorum temporum, quæ partim ipsi senserant, partim ex aliis audierant, cogitantes quæ et quanta Marius ac Scylla edidissent facinora, nihil de Cæsare moderati sibi pollicebantur: sed longe plura atque atrociora metuebant, quod ejus milites majori ex parte barbari erant.

68. *Tunc fata*, &c.] Priori civili bello inter Marium et Syllam.

69. *Cum post Teutonicos*, &c.] Postquam triumphasset de Jugurtha subjecta Numidia; et postea de Cimbris et Teutonibus. supra lib. 1. vers. 254.

70. *Exul limosa Marius*, &c.] C. Marius invidens, Cor. Syllæ gloriam traditi a Boccho Jugurthæ; et ambitione ardens, delatam Syllæ contra Mithridatem expeditionem, et imperium abrogare per Sulpitium trib. pl. conatus, Syllam, qui adhuc in Campania socialis belli reliquias persequebatur, irritavit. Hic itaque exercitu Romam ducto, Urbem ingressus, devictos adversarios ex S. C. hostes judicatos urbe expulit. Elapsus fuga Marius, in Minturnensium paludibus, demersus calamis et palustribus herbis tectus delituit. hinc emergens equitum strepitu territus, ab iis quos Geminianus miserat deprehensus, Minturnas in custodiam, ut publice necaretur abreptus est.

71. *Stagna avidi*, &c.] *Uvidi* MS. Puteanor. unde promptum emendare: *Stagna udi texere soli.* Nec dubitem, quin ita legendum. *Grotius.* *Uvidi texere soli.*] Bibuli. *Laxæque paludes.*] Quæ Marium demersum admitterent.

72. *Depositum.*] Reservatum ad septimum Consulatum.

73. *Exedere.*] Attrivere, consumpsere.

74. *Consul*, &c.] Cos. septimum futurus et victor ultorque hostium moriturus in urbe.

75. *Pœnas ante dabat scelerum.*] Tulit jam pœnas eorum scelerum quæ perpetraturus erat postmodo Romam reversus. *Mors ipsa*, &c.] Carnifex Minturnensium, Cimber seu Gallus, ingressus carcerem, tenebricosum, percussurus Marium, vidit ignem ex oculis Marii emicantem, audiitque vocem: *Tune homo Marium interficere audes?* Territus fugit Cimber, et Minturnenses miseratione et reverentia viri, quondam vindicis Italiæ dicti, Marium dimisere.

76. *Hosti est concessa potestas.*] Cimbro, olim e numero hostium a Mario devictorum.

77. *Sanguinis invisi.*] Marii, quem victorem oderat.

Diriguit, ferrumque manu torpente remisit;
Viderat immensam tenebroso in carcere lucem,
Terribilesque Deos scelerum; Mariumque futurum;
Audieratque pavens: Non hæc contingere fas est
Colla tibi: debet multas hic legibus ævi
Ante suam, mortes: vanum depone furorem.
Si libet ulcisci deletæ funera gentis,
Hunc Cimbri servate senem. non ille favore
Numinis, ingenti Superum protectus ab ira,
Vir ferus, et Romam cupienti perdere fato
Sufficiens. idem pelago delatus iniquo
Hostilem in terram, vacuisque mapalibus actus,
Nuda triumphati jacuit per regna Jugurthæ,
Et Pœnos pressit cineres. solatia fati
Carthago, Mariusque tulit: pariterque jacentes
Ignovere deis. Libycas ibi colligit iras,

81 *Fas, non est.* 82 *multos.* 83 *mortem.* 88 *delapsus.* 93 *diis.* 93 *sibi.*

80. *Deos scelerum.*] Furias θεοὺς ποινίμους. Dii autem utriusque sunt generis. *Mariumque futurum.*] *Emphatice.* futurum sc. crudelem ultorem.

82. *Legibus ævi.*] Morti, quæ lex ævi est.

83. *Vanum depone furorem.*] Cupiditatem mei interimendi.

85. *Hunc Cimbri servate senem.*] Me sæviturum in Romanos et inferias ex illis relaturum civibus tuis ab iis cæsis. *Non ille favore,* &c.] Non illum servabant dii quod Mario faverent, sed quod Romæ irascerentur, hoc effero viro usuri pro suo flagello.

86. *Ab ira,* &c.] Malim sic legere:

—— Non ille favore
Numinis, ingenti superum protectus at ira,
Vir ferus, &c.

Melius enim sic cohæret sensus. *Grotius.*

88. *Sufficiens.*] Qui vel unus ad eversionem urbis sufficere potuisset, si voluisset. *Hortens.* *Idem pelago delatus iniquo.*] Marius a Minturnensibus dimissus, iter mare versus per devia corripuit, se in scapham conjecit, insurgente tempestate gubernaculo fracto delatus est ad insulam Meningen, ubi receptis quibusdam sociis, auditoque filium suum cum Cethego salvos in Africam evasisse ad Hiempsalem, et ipse ad agrum Carthaginensem trajecit; ibi interdictus a Sextili prætoris lictore, ne in Africa pedem poneret. *Rénuntia,* inquit Marius, *prætori, vidisse te C. Marium exulem in ruderibus Carthaginis sedentem, haud male fortunam ejus urbis, et suarum rerum mutationem in exemplum ei proponens.* *Plutarchus.* *Et Cimbrum in Mario, Mariumque in carcere victum. Quod Consul totiens, exulque, ex exule Consul: Et jacuit Libycis compar jactura ruinis,* &c. *Manil.* 4.

89. *Hostilem in terram,* &c.] Cui interdicebatur a Prætore, hostis declaratus. *vel,* Mario infestam, qui eam subegerat.

90. *Nuda triumphati,* &c.] *Hypallage,* ipse nudus, *vel* desolata, incolis vacua, aut rara. [*Triumphati.* De quo triumpharat.

91. *Et Pœnos pressit cineres.*] Nam inter ruinas Carthaginis aliquandiu delituit. *Hortens.* *Solatia fati,* &c.] Carthagini solatio erat Marius huc miseriarum adactus: Mario, homulo, tantæ urbis excidium et ruina.

93. *Libycas.*] Efferas, immanes, quales solent esse barbarorum. *Ibi colligit iras.*] *Marius clade major, si quidem carcer, catenæ, fuga, exilium horrificaverunt dignitatem.* Florus lib. 3. cap. 2

Ut primum fortuna redit: servilia solvit
Agmina: conflato sævas ergastula ferro
Exeruere manus. nulli gestanda dabantur
Signa ducis, nisi qui scelerum jam fecerat usum,
Attuleratque in castra nefas. proh fata! quis ille,
Quis fuit ille dies, Marius quo mœnia victor
Corripuit? quantoque gradu mors sæva cucurrit?
Nobilitas cum plebe perit: lateque vagatur
Ensis: et a nullo revocatum est pectore ferrum.
Stat cruor in templis: multaque rubentia cæde
Lubrica saxa madent. nulli sua profuit ætas.
Non senis extremum piguit vergentibus annis
Præcipitasse diem: nec primo in limine vitæ
Infantis miseri nascentia rumpere fata.
Crimine quo parvi cædem potuere mereri?
Sed satis est jam posse mori. trahit ipse furoris
Impetus: et, visum est lenti, quæsisse nocentem.
In numerum pars magna perit: rapuitque cruentus

94 *dedit.* 100 *recurrit?* 102 *revocatis p. revocatum p.* 106 *non.* 106 *primo l.* 106 *limite.* 109 *ille.* 110 *visum l.* 110 *lente.* 111 *multa.* 111 *ruit.*

94. *Ut primum fortunā redit.*] Cum C. Cinna Cos. ad pop. referret de revocandis quos Senatus, ita volente Sylla, hostes judicaverat, et de adscribendo novorum civium x. tribus veteribus xxxv. a dissidentibus Coss. in media urbe disceptatum est. Cinna Urbe pulsus a Cn. Octavio collega, solicitat urbes Italicas, vires undique contrahit, servis etiam ad libertatem vocatis, reversum Marium sibi jungit, quadruplici agmine urbem intrant Cinna, Marius, Carbo, Sertorius, in adversarios desæviunt.

95. *Conflato sævas,* &c.] Manicis et catenis soluti servi, modo ergastuli clausi, capessunt arma.

96. *Nulli gestanda,* &c.] Nemo ad Marium in honore aliquo erat, nemo signifer, nisi qui scelere insignis esset, venisset nefarius in militiam.

98. *Proh fata!*] Exclamat in horribilem cædem Marianam, quum urbem ingrederetur.

100. *Quantoque gradu,* &c.] Quanta celeritate, crudelitatisque magnitudine. *Sulpit.*

101. *Nobilitas cum plebe perit.*] Lege Appianum de hac re latius de civili bell. Florum lib. 3. c. 21. Plutar. Mar.

102. *A nullo revocatum est.*] Nulli pepercere, ne iis quidem, qui ad templa Deorum statuasque confugerant. *Sulpitius.*

103. *Stat cruor in templis.*] Neque iis parcebatur, qui ad templa et aras confugerant.

105. *Non senis extremum,* &c.] Etiam senibus alterum jam pedem in Charontis cymba habentibus, mortem accelerabant. *Vergentibus annis.*] Ad mortem se inclinantibus. *Sulpit.*

106. *Primo in limine.*] Ipso ortu et principio.

108. *Crimine quo,* &c.] Ab innocentia et ætate, commiseratio.

109. *Posse mori.*] Accepisse animam quam amittant.

110. *Visum est lenti.*] Ignavi hominis videbatur, solum sontes ad pœnam rapere *Hortens. Lenti.*] Ignavi.

111. *In numerum.*] Augendo duntaxat numero, non quod in ipsis causa mortis inveniretur. *Grotius. In numerum pars magna perit.*] Promiscue tam innocentes

Victor ab ignota vultus cervice recisos,
Dum vacua pudet ire manu. spes una salutis
Oscula pollutæ fixisse trementia dextræ.
Mille licet gladii mortis nova signa sequantur,
Degener o populus, vix secula longa decorum
Sic meruisse viris, nedum breve dedecus ævi,
Et vitam, dum Sylla redit. cui funera vulgi
Flere vacet? vix te sparsum per viscera Bæbi
Innumeras inter carpentis membra coronæ
Discessisse manus: aut te præsage malorum
Antoni, cujus laceris pendentia canis
Ora ferens miles festæ rorantia mensæ
Imposuit. truncos laceravit Fimbria Crassos.
Sæva Tribunitio maduerunt robora tabo.
Te quoque neglectum violatæ Scævola dextræ
Ante ipsum penetrale Deæ, semperque calentes

116 *decorum est.* 117 *needum.* 118 *funere.*
119 *vacat?* 121 *Decerpsisse, Discerpisse, Decessisse.*

quam nocentes, ignoti pariter ac noti cadunt augendo duntaxat numero.

113. *Spes una salutis*, &c.] Dederat quippe hoc suis signum, ut interficerent quoscunque ille non resalutasset, quibus salutantibus nihil responderet, aut quibus manum osculandam non porrexisset. *Signum pacis erat dextram tetigisse tyranni.*

114. *Trementia.*] Metu mortis.

116. *Degener o populus*, &c.] O degeneres! qui licet undique mortem minitentur stricti gladii, velint tam turpi osculi obsequio debere ætatem vel longissimam: multo minus redimere brevem in vita eaque ignominiosa moram, usque dum reversus Sylla et hos qui vitam Marii munere habent, perimat.

119. *Vix te sparsum*, &c.] Vix mihi vacat flere te o Bæbi, manibus militum et turbæ discerptum.

120. *Inter carpentis.*] Discerpentis, lacerantis. *Coronæ.*] Turbæ multitudinis cingentis te.

121. *Discessisse.*] Ita reposuimus pro *discerpsisse.* M. Bæbius sectus in partes. Ita Latini usurpant vocem, *discedere.* Cicero offic. 111. *Cum terra discessisset.* Sic eadem vox infra lib. 111. usurpatur: *Discessit medium tam vastos pectus ad ictus.* Et confirmat hanc emendationem nostram MS. Puteanor. *Grotius.* *Præsage malorum.*] Qui calamitatem illam multo ante Metello prædixerat.

122. *Antoni*, &c.] M. Antonii clarissimi oratoris, qui immissores ad trucidandum illum percussores eloquentia demulserat, caput abscissum Annius Trib. detulit ad Marium cœnantem, qui caput illud per summam animi ac verborum insolentiam aliquandiu contrectatum rostris deinde affigi jussit. Val. Max. lib. 9. cap. 2. Cicer. de Oratore.

124. *Fimbria.*] Efferus Marii miles. *Crassos.*] Patrem et filium in mutuo alterum alterius aspectu: Florus lib. 3. cap. 21. filium a patre in fuga interfectum, ne in militum insequentium manus veniret, refert Appian.

125. *Tribunitio maduerunt robora tabo.*] Locus ille in carcere, unde malefici præcipitabantur, maduit sanguine Licinii Tribuni magistratus sacrosancti. *Alii exp.* Rostra, unde Tribuni perorabant, maduisse sanguine. Florus hoc ad Marium filium refert.

126. *Te quoque neglectum.*] Te spretum, quum ob pontificatum venerari te debuisset. *Sulpitius.* Grotius sensum hinc elicere non potest: forte, *Te quoque in exemplum. Violatæ dextræ.*] Id est, datæ

Mactavere focos: parvum sed fessa senectus
Sanguinis effudit jugulo, flammisque pepercit.
Septimus hæc sequitur, repetitis fascibus, annus:
Ille fuit vitæ Mario modus, omnia passo,
Quæ pejor fortuna potest, atque omnibus uso,
Quæ melior: mensoque, homini quid fata pararent:
Jam quot apud Sacri cecidere cadavera portum?
Aut Collina tulit stratas quot porta catervas,
Tunc cum pene caput mundi, rerumque potestas
Mutavit tralata locum, Romanaque Samnis
Ultra Caudinas speravit vulnera Furcas?
Sylla quoque immensis accessit cladibus ultor.

130 *Sept. hic seq. Sept. exsequitur.* 133 *hominis.* 137 *translata.*

paulo ante fidei. Vel lege *violentæ*: et interpretare, occisum a satellitibus Marii Scævolam, eo quod Marius illi manum osculandam non dedisset, quod signum erat morti addicentis. Supra habuimus:

—— spes una salutis
Oscula pollutæ fixisse trementia dextræ.

Apud Florum locus similis: *Ancharius, ipso vidente Mario confossus est, quia fatalem scilicet illam manum non porrexerat salutanti.* Grotius. *Te quoque neglectum,* &c.] Mucius, *inquit,* Scævola, pontifex max. Vestales amplexus aras tantum non eodem igne sepelitur. *dextræ Marii,* ut modo vers. 113.

127. *Ante ipsum penetrale.*] In vestibulo Vestæ: vel, ut quidam, ad aram. pathos a loco. *Hortens.*

129. *Pepercit.*] Non extinxit flammam ut cui parum esset sanguinis.

130. *Septimus hæc sequitur,* &c.] Septimus C. Marii Consulatus, namque inter sextum et septimum intercedebant 13. anni.

131. *Ille fuit,* &c.] Intra dies quam inierat consulatum tredecim, morbo laterali et insania obiit annos natus 70.

133. *Mensoque, homini quid,* &c.] Emendo ex consensu manuscriptorum:

—— mensoque hominis quid fata paterent:

Id est, menso experimentis vitæ, quæ summa esset fatorum distantia, a maxima felicitate ad maximam miseriam. *Grotius.* Vel ut Hortensius exponit, qui in adversis et secundis mensus fuerat, quid fata pararent et constituerant. *Mensoque, homini quid fata pararent.*] Experto omnes casus quos homini fata destinavissent.

134. *Jam quot apud,* &c.] Transit jam ad horrendas clades inter Syllam ex Asiâ reducem, et Marium juniorem, vicesimo ætatis suæ anno Consulem factum. *Apud Sacri cecidere,* &c.] Ad Sacriportum haud procul a Præneste, C. Marium (C. Marii filium, sive nepotem, incertum) Sylla fudit: cum autem Præneste fugisset, obsidionem ejus Sylla delegavit Lucr. Ofellæ. Marius cum per cuniculum captaret evadere, inhibitus, mortem sibi conscivit in cuniculo cum fugæ comite stricto gladio occurrens, &c. Sylla Lamponium et Telesinum Samnitium duces, qui ad Cos. obsidione exuendum advenerant, ad decimum a Porta Collina stadium consecutus magna strage fudit. *Apud Sacriportum et Collinam 70. amplius millia Sylla concidit.* Florus.

136. *Tunc cum pene,* &c.] Promiserat Marius Samnitibus, qui a suis partibus steterant, se tralaturum caput Imperii a Romanis ad Samnites. qui jam spem conceperant se majori clade pressuros et missuros sub graviori jugo Romanos, quam olim T. Veturium et Sp. Posthumium ad Furcas Caudinas, saltum abruptum in Appulia, ubi Romani a Samnitibus sub jugum missi. Liv. 9.

137. *Samnis.*] Annotat vetus ad oram MS. Puteanov. schollastes Damasippum hic indicari Samnitem, qui Marianorum fuit partium. *Grotius.*

138. *Ultra Caudinas,* &c.] Ad portam Collinam major clades accepta fuit, quam quondam exercitus Romanus acceperat a

Ille quod exiguum restabat sanguinis Urbi
Hausit; dumque nimis jam putrida membra recidit,
Excessit medicina modum, nimiumque secuta est,
Qua morbi duxere, manus. periere nocentes;
Sed cum jam soli possent superesse nocentes.
Tunc data libertas odiis, resolutaque legum
Frænis ira ruit, non uni cuncta dabantur,
Sed fecit sibi quisque nefas. semel omnia victor
Jusserat. infandum domini per viscera ferrum
Exegit famulus: nati maduere paterno
Sanguine. certatum est, cui cervix cæsa parentis
Cederet: in fratrum ceciderunt præmia fratres.
Busta repleta fuga, permistaque viva sepultis
Corpora: nec populum latebræ cepere ferarum.
Hic laqueo fauces, elisaque guttura fregit:
Hic se præcipiti jaculatus pondere dura
Dissiluit percussus humo: mortesque cruento
Victori rapuere suas: hic robora busti
Extruit ipse sui, necdum omni sanguine fuso
Desilit in flammas, et, dum licet, occupat ignes,
Colla ducum pilo trepidam gestata per urbem,

141 *jam, dumque.* 141 *putria.* 142 *Excedit.* 144 *possent soli, soli possunt.* 146 *furit.* 150 *cervix qui.* 156 *Desiliit, Desiluit.* 158 *sibi.* 159 *Dissilit.*

Samnitibus ad Furcas Caudinas. Caudinæ Furcæ, duo saltus sunt sylvestres, juxta et alti, jugorum inter se perpetuitate juncti. *Hortens.*

141. *Dumque nimis,* &c.] Cum adversariis et seditiosis optimos cives tollit, velut acrior chirurgus, qui membra sincera et sana cum putridis et corruptis excidit.

143. *Periere nocentes.*] Hinc illud Metelli: *Statue tandem quos perditurus es.* hinc 40. Senatores, Equites 1600. una tabella proscripti. et vox illa Furfidii: *Vivere aliquos debere, quibus imperaret.*

144. *Nocentes.*] Crudeles Syllani.

145. *Tunc data,* &c.] Imperatum Syllæ de Marianis occidendis non extendebat se tantum in gratiam Syllæ, sed licentiam hanc quisque convertebat in odii sui aut sceleris libidinem.

147. *Sed fecit sibi quisque nefas.*] Proposito percussoribus proscriptorum præmio talentis duobus; indicibus pari præmio; accusantibus indicio, occulentibus supplicio.

150. *Certatum est,* &c.] A filiis, quis ipsorum obtruncaret patrem.

151. *In fratrum præmia.*] In salutem quam fratris caput gerens assequebatur. *Sulpit.*

152. *Busta repleta fuga.*] Latebras quærebant in sepulchris et lustris ferarum.

154. *Elisaque.*] Strangulata.

156. *Dissiluit,* &c.] Alii, *Desiluit.*

157. *Rapuere suas.*] Præripuere, præoccupavere, ne in manus et cruciatus hostium devenirent. *Robora busti,* &c.] Ligna rogi sui.

160. *Colla ducum,* &c.] Abscissa miserorum capita, vultum ac spiritum retinentia in conspectum suum Sylla afferri voluit, ut illa oculis, quia ore nefas erat, mander et Val. Max. lib. 9. cap. 2.

Et medio congesta foro: cognoscitur illic
Quicquid ubique latet scelerum. non Thracia tantum
Vidit Bistonii stabulis pendere tyranni,
Postibus Antæi Libye: nec Græcia mœrens
Tot laceros artus Pisæa flevit in aula.
Cum jam tabe fluunt, confusaque tempore multo
Amisere notas, miserorum dextra parentum
Colligit, et pavido subducit cognita furto.
Meque ipsum memini cæsi deformia fratris
Ora rogo cupidum, vetitisque imponere flammis,
Omnia Syllanæ lustrasse cadavera pacis:
Perque omnes truncos, cum qua cervice recisum
Conveniat, quæsisse caput. Quid sanguine manes
Placatos Catuli referam? cui victima tristes
Inferias Marius, forsan nolentibus umbris,
Pendit, inexpleto non fanda piacula busto:

161 *conjecta.* 162 *jacet.* 170 *vetitis.* 172 *refectum.* 174 *cum.* 174 *tristis.*

161. *Cognoscitur illic,* &c.] Ex acervo capitum in foro congestorum, cædes clandestinæ patuere.

162. *Non Thracia,* &c.] Non tot cædibus infames fuerunt, non tot capita postibus suis affixere, Diomedes rex Thraciæ, qui equos humanis carnibus pavit; Antæus Libyæ gigas qui hospites ad palæstram provocatos victosque occidit; Œnomaus qui filiæ suæ procos curru consecutus interfecit. de his vide Mythologos, et, quæ nos ad Senecæ Herc. Fu. vs. 215. Herc. Œt. vs. 24. et Thyesten, vs. 138. quot sæviit Sylla cædibus, quot capita Romæ in foro congesta fuerunt.

163. *Bistonii stabulis,* &c.] Bistonis civitas Thraciæ, a Bistone Martis et Callirrhoes fil.

165. *Pisæa flevit in aula.*] Pisæ, civitas Elidos, regia Œnomai.

166. *Confusaque.*] Cum diu capita cæsorum confusa jacuissent, et inter se commixta, figuras et lineamenta facierum amiserunt, ut difficile esset dignoscere. *Hortens. Tabe fluunt.*] Postquam corrupta erant, parentes furtim subtrahebant, ut sepelirent. *Sulpit.*

167. *Notas,* &c.] Quibus internosci possent et a suis agnosci.

169. *Meque ipsum,* &c.] Hoc a sene suo dictum fingit Poeta.

170. *Vetitis flammis.*] Vetuerat enim Sylla, sicut et Marius comburi cadavera, ut feris alitibus prædæ essent. *Sulpit.*

171. *Syllanæ pacis.*] Per Ironiam. per *pacem* enim intelligit cædium finem, quæ parta jam victoria, facta sunt. *Sulpit.*

173. *Sanguine,* &c.] Q. Luctatius Catullus qui collega fuerat Marii, et cum eo de Cimbris triumpharat. Ubi se a Mario morti destinatum audivit, in cubiculo suo recens calce illito necdum persiccato carbonibus accensis sponte suffocatus est. In cujus ultionem Catulus frater a Sylla jam petiit sibi concedi Marium Imperatoris fratrem, quem apud Luct. Catuli sepulchrum, tanquam manes fratris placaturus, brachiis, cruribus, naso, auribus mutilatis execta lingua, oculis demum effossis, servavit aliquandiu, ut per singulorum membrorum carnificinam moreretur.

174. *Cui victima.*] Hostia sacrificata Catulo.

175. *Nolentibus umbris.*] Invitis manibus Catuli.

176. *Pendit.*] Persolvit mortuo hostiam, quæ debebatur fratri. *Hortens. Inexpleto busto.*] Hoc est, mortuo fratre, cujus justa non fuerant expleta, nisi hostia aliqua mactata, cujus sanguine litaretur. *Nefanda.*] Id est, nefarias inferias, sanguinem humanum, quo existimabat fra-

**Cum laceros artus, æquataque vulnera membris
Vidimus, et toto quamvis in corpore cæso
Nil animæ letale datum, moremque nefandæ
Dirum sævitiæ, pereuntis parcere morti.
Avulsæ cecidere manus, exactaque lingua
Palpitat, et muto vacuum ferit aera motu.
Hic aures, alius spiramina naris aduncæ
Amputat: ille cavis evolvit sedibus orbes,
Ultimaque effodit spectatis lumina membris.
Vix erit ulla fides, tam sævi criminis unum
Tot pœnas cepisse caput. sic mole ruinæ
Fracta sub ingenti miscentur pondere membra:
Nec magis informes veniunt ad littora trunci,
Qui medio periere freto. quid perdere fructum
Juvit, et, ut vilem, Marii confundere vultum?
Ut scelus hoc Syllæ, cædesque ostensa placeret,
Agnoscendus erat. Vidit Fortuna colonos
Prænestina suos cunctos simul ense recisos,
Unius populum pereuntem tempore mortis.**

180 *Durum*. 181 *exsectaque*. 188 *corpore*. 194 *receptos*. 195 *Unius et pop.* 195 *noctis*.

trem Catulum satiari posse, nondum alioqui satiatum. *Hortens.*

177. *Æquataque vulnera membris*, &c.] Singulis membris singula infligebantur vulnera et cruciatus.

180. *Parcere morti.*] Membratim cruciarent, superstes esset vita ad doloris sensum. *Ita feri*, imperavit Caligula, *ut sentiat se mori.*

182. *Muto motu.*] Non vocali.

183. *Spiramina*, &c.] Narium

184. *Orbes.*] Oculos. κύκλους, Sophocles in Œdipo. *Radice ab ima funditus vulsos simul Evolvit orbes.*] Senec. Œd. vs. 966. vide et quæ nos ibi.

186. *Vix erit ulla fides.*] Vix erit dignum fide, unum corpus capax fuisse tot pœnarum. *Criminis.*] Crudelitatis. *Sulpitius.*

187. *Sic mole ruinæ.*] Ædificiorum ruentium pondere.

189. *Nec magis informes*, &c.] Non minus lacerum et deforme fuit Marii corpus, quam eorum qui collapsorum ædificiorum ruina attriti sunt; aut qui mersi, scopulis allisi et piscium esca facti, litus appellunt. *Trunci.*] Cadavera truncata.

190. *Fructum*, &c.] Oculorum pabulum, et usuram voluptatis quam percepturus erat Sylla agnoscendo Marium.

191. *Ut vilem.*] Ut vulgarem. *Confundere.*] Deformare.

193. *Vidit Fortuna colonos.*] Signanter et emphatice exprobratur Fortunæ, Prænestino templo et cultu celebri, suorum neglectus. *Colonos.*] Habitatores.

194. *Prænestina suos*, &c.] Lucretius Præneste recepto Senatores omnes, qui Mario favissent partim interfecerat, partim in vincula conjecerat. Adveniens Sylla V. M. Prænestinorum spe salutis per P. Cethegum data, extra mœnia municipii evocata, cum abjectis armis humi corpora prostravissent, interficienda, et per agros dispergenda curavit. *Ense recisos.*] Alii habent *receptos*, quod φορτικὸν est, nec satis Latinum. At manuscriptos sequor, qui habent *ense recepto:* id est, in corpora admisso. *Grotius.*

195. *Unius populum*, &c.] Uno quasi ictu, intra spatium quo unus interfici posset.

Tunc flos Hesperiæ, Latii jam sola juventus,
Concidit, et miseræ maculavit ovilia Romæ.
Tot simul infesto juvenes occumbere leto,
Sæpe fames, pelagique furor, subitæque ruinæ,
Aut cœli, terræque lues, aut bellica clades,
Nunquam pœna fuit. densi vix agmina vulgi
Inter et exangues immissà morte catervas
Victores movere manus. vix cæde peracta
Procumbunt, dubiaque labant cervice: sed illos
Magna premit strages: peraguntque cadavera partem
Cædis: viva graves elidunt corpora trunci.
Intrepidus tanti sedit securus ab alto
Spectator sceleris: miseri tot millia vulgi
Non piguit jussisse mori. congesta recepit
Omnia Tyrrhenus Syllana cadavera gurges.
In fluvium primi cecidere, in corpora summi.

196 *Tum.* 198 *succumbere.* 200 *terræ cœlique.* 207 *tantique sedet.*
208 *misceri vulnera.* 209 *timuit.* 211 *cadavera.*

196. *Tunc flos Hesperiæ*, &c.] Quatuor legiones contrariæ partis, et in his Samnites quam plurimos, namque hi ex Italis soli Mario et Cinnæ adhæserant, in publica Villa (quæ in campo Martio erat) obtruncari jusserat.

197. *Ovilia Romæ.*] Ovilia erant in campo Martio loca septa et cancellis conclusa, in quæ per pontes, qui erant angustæ viæ, ibant Centuriæ suffragia dicturæ.

199. *Sæpe fames*, &c.] Fame, tempestate, ruinis, terræ motu, peste, bello tot periisse accepimus aliquando: In supplicium, unius jussu tot cecidisse non auditum.

200. *Bellica clades.*] *Cædes* habent manuscripti duo. *Grotius.*

201. *Nunquam pœna fuit.*] Sensus est: Tanta hominum cædes, morbis aut aliis malis ἐπιδημικοῖς interdum forte, at nunquam suppliciis imputata est. *Grotius.* *Densi vix agmina vulgi Inter*, &c. *vix cæde peracta*, &c.] Cædentibus vix erat spatium ferri stringendi, cæsis vix spatium cadendi, in turba stipata.

203. *Vir cæde*, &c.] Puto *hi* substituendum: quia sequitur, *sed illos*. Grot.

204. *Dubiaque.*] Vacillanti et semiviva. *Labant.*] Nutant huc et illuc. *Sulpitius.* *Illos.*] Semivivos.

205. *Peraguntque cadavera.*] Hoc est, mortui suo pondere vivos necabant.

206. *Elidunt.*] Comprimunt, suffocant. *Trunci.*] Eorum, quibus capita erant abscissa. *Sulpitius.*

207. *Intrepidus tanti*, &c.] Ipse editiori loco sedebat ociosus spectator. Quia et VI. M. in Circum congregatis, Senatum in ædem Bellonæ vocavit: apud quem dum verba faceret, auditu lamentabiles morientium quiritatus perterruerunt Senatores: Ille constanti et nihil mutato vultu dicere pergebat, eos animum orationi suæ adhibere jubebat, neque curare quid foris fieret: quosdam enim malos homines suo jussu castigari. Plut. Sylla.

208. *Miseri tot millia*, &c.] Centum civium M. in his Senatores xc. Consulares xv. Equestris ordinis MM. DC.

209. *Congesta recepit*, &c.] Cadavera in Tyberim projici jussa. qui injectorum haud capax, priora undis admisit, posterius vero injecta prioribus supernatarunt, non flumine demersa.

211. *In corpora summi.*] Posterius injecta cadavera, prioribus supernatarunt, non flumine demersa.

Præcipites hæsere rates, et strage cruenta
Interruptus aquis fluxit prior amnis in æquor,
Ad molem stetit unda sequens: nam sanguinis alti
Vis sibi fecit iter, campumque effusa per omnem,
Præcipitique ruens Tyberina ad flumina rivo
Hærentes adjuvit aquas: nec jam alveus amnem,
Nec retinent ripæ, redeuntque cadavera campo.
Tandem Tyrrhenas vix eluctatus in undas.
Sanguine cæruleum torrenti dividit æquor.
His ne, Salus rerum, Felix his Sylla vocari,
His meruit tumulum medio sibi tollere Campo?
Hæc rursus patienda manent: hoc ordine belli
Ibitur: hic stabit civilibus exitus armis.
Quanquam agitant graviora metus, multoque coitur
Humani generis majore in prælia damno.

212 *pro str.* 213 *interrupit.* 213 *aquis, aquæ.* 214 *jam, dum* Gr. 216 *in fl.* 218 *redduntque, redditque.* 219 *obluctatus.* 225 *agitat.* 225 *multumque.* 226 *majora.*

212. *Præcipites.*] Prono et secundo alveo discurrentes. *Hæsere.*] In cadavera. *Sulpit.* *Hæsere rates,* &c.] *Cruentis Fluctibus, ac tarda per densa cadavera prora.* Juv. 10.

213. *Prior amnis.*] Qui erat ante cadavera: nam posterior substitit, cadaverum cumulo. *Sulpit.*

214. *Ad molem stetit unda sequens.*] Ad cadaverum aggerem substitit, unda posterior. *Nam sanguinis.*] Rescribendum puto *dum*. Stetit flumen obsessum cadaveribus, donec sanguinis rivi viam fecere. *Grotius.* *Sanguinis alti vis sibi fecit iter.*] Copia sanguinis impellit undas Tyberis, qui cruore auctus inundavit, reddiditque cadavera in agros ejecta.

217. *Hærentes.*] Stagnantes, non fluentes.

218. *Redeuntque cadavera campo.*] MS. Puteanor. *redditque:* recte, ut ad amnem referatur, ut et quod sequitur verbum *dividit*. Solenne autem Lucano, et *que* ponere, pro *sed*, et tacite transire de casu in casum. Sensus ergo est: Amnem non retinent aut alveus aut ripæ; sed ipse exundans campo reddit cadavera, et mare dividit sanguine. *Grotius.*

219. *Tandem Tyrrhenas.*] Extremum conatum aquarum impeditarum in excurrendo coarguit; ut in ipso cursu a sanguine aqua se diviserit. *Hortens.*

220. *Sanguine torrenti*] Cruore, cum abundantia vehementiaque currenti. *Sulpit.*

221. *Hisne,* &c.] *En quibus actis Felicis cognomen assequendum putavit?* inquit Val. Max. lib. 9. cap. 2. quem locum lege sis. *Sylla* (inquit Solinus c. 7.) *dictus potius est, quam fuit felix.* Indignatus poeta exprobrat illi cognomenta Antiphrastica, qui se Conservatorem patriæ, Felicem, et Venustum dici voluit: liberos, Faustum Faustamque appellavit.

222. *Tumulum medio sibi tollere Campo?*] Dictatura abdicata Puteolos secessit, ubi morbo pediculari interiit magno honore in funus elatus, in campo Martio crematus est et sepultus.

223. *Hæc rursus patienda manent.*] Talia (inquit senex) nobis jam imminent, vel etiam graviora mala.

225. *Quanquam agitant,* &c.] Marius quidem exul, cum suis, reditum sibi in patriam proponebat: Sylla, adversariorum vindictam: at nostri his præmiis non contenti, acerrime de orbis imperio in certamen descendentes, quanto majora molientur?

Exulibus Mariis bellorum maxima merces
Roma recepta fuit: nec plus victoria Syllæ
Præstitit, invisas penitus quam tollere partes.
Hos alio fortuna vocas: olimque potentes
Concurrunt. neuter civilia bella moveret,
Contentus, quo Sylla fuit. Sic mœsta senectus
Præteritique memor fle[redacted]sque futuri.
At non ma[redacted]ussit pectora Bruti
Terror, et in tanta pavidi formidine motus
Pars populi lugentis erat: sed nocte sopora,
Parrhasis obliquos Helice cum verteret axes,
Atria cognati pulsat non ampla Catonis.
Invenit insomni volventem publica cura
Fata virum, casusque Urbis, cunctisque timentem,
Securumque sui; farique his vocibus orsus:
Omnibus expulsæ terris, olimque fugatæ
Virtutis jam sola fides, quam turbine nullo
Excutiet fortuna tibi; tu mente labantem
Dirige me, dubium certo tu robore firma.
Namque alii Magnum, vel Cæsaris arma sequantur:

230 *alios.* 234 *perculsit.* 237 *converteret.* 240 *virûm.* 240 *casus urb.* 245 *Erige.* 245 *Dirige: me dub.* 245 *tu certo.* 246 *sequentur, sequuntur.*

233. *Sic mœsta senectus*, &c.] In hunc modum, inquit Poeta, senex aliquis memoravit præterita, metuit futura.

234. *Bruti terror.*] Fuit hic M. Brutus Junii Bruti F. propter ingenium, studia et mores a Cicerone multum laudatus, postea percussor Cæsaris.

235. *Et.*] Pro *nec*, ut supra vs. 35.

236. *Pars populi.*] Repetatur illud *non.* *Nocte sopora.*] A circumstantia temporis nocturni, quod maxime propter silentium et tranquillitatem consultationibus captum est. Ad hæc vult ostendere, principem virum, cui salus Reipub. curæ est, non debere totam noctem stertere. *Hortens.* *Nocte sopora.*] Noctu. ursa majore, circumvolvente sua plaustra, ἅμαξαν, vel polum. Fuit autem Helice seu Calisto filia Lycaonis regis Arcadiæ, in qua Parrhasium oppidum.

238. *Cognati pulsat.*] Avunculi, erat enim Brutus Catonis ex Servilia sorore nepos. *Non ampla Catonis.*] Utpote hominis continentis et frugalis, plane Stoici; infra vs. 384. hic postea Uticæ sibi mortem conscivit.

241. *Securumque sui.*] De se minime solicitum, ut consummatum Stoicum decuit.

242. *Omnibus expulsæ*, &c.] Oratio Bruti deliberativa est, cujus scopus est et propositio, Cæsaremne an Pompeium debeat sequi; an continere se in otio, et pacem tueri: De ejus consilio alterum se secuturum. *Hortens.*

243. *Virtutis jam sola fides.*] O solum perfectæ virtutis, quam alii jamdudum expulerunt, domicilium. quo unico relicto exemplo ducti, credant homines esse virtutem. *Quam turbine*, &c.] Horat. Ode 3. l. 3. *Justum et tenacem propositi*, &c.

245. *Robore firma.*] Rationis stabilitate.

246. *Namque alii Magnum.*] Causa ambigui consilii ac dubiæ mentis, quod videat civitatem in duas partes divisam, quarum aliæ alios duces sequantur; so

Dux Bruto Cato solus erit. pacem ne tueris,
Inconcussa tenens dubio vestigia mundo?
An placuit, ducibus scelerum, populique furentis
Cladibus immistum civile absolvere bellum?
Quemque suæ rapiunt scelerata in prælia causæ:
Hos polluta domus, legesque in pace timendæ;
Hos ferro fugienda fames: mundique ruinæ
Permiscenda fides. nullum furor egit in arma.
Castra petunt magna victi mercede: tibi uni
Per se bella placent? quid tot durasse per annos
Profuit immunem corrupti moribus ævi?
Hoc solum longæ pretium virtutis habebis?
Accipient alios, facient te bella nocentem.
Ne tantum o Superi liceat feralibus armis,
Has etiam movisse manus: nec pila lacertis
Missa tuis cæca telorum in nube ferantur:

247 *eris.* 249 *ducibus placuit* 253 *ruina.* 257 *corruptis.* 258 *longe.* 260 *Ne tamen, Non tantum.* 261 *ne pila.*

adhuc neutro inclinari, sed Catonem ducem solum et ejus salubria monita velle sequi dicit. *Horteus.*

247. *Dux Bruto Cato solus erit.*] Tu mihi solus eris dux. *Pacemne tueris.*] Ut a bello et partibus omnino abstineas, in proposito constans, cum cæteri omnes labent.

248. *Inconcussa tenens.*] Perstans in stabilitate et constantia tua, etiam si nutet ruatque mundus: quippe turpissimum est virtute prædito viro de gradu dejici. *Sulpit.*

249. *An placuit,* &c.] An potius visum est te civili huic bello immiscere?

250. *Absolvere bellum.*] Probare, non improbare.

251. *Quemque suæ rapiunt.*] Quisque suam causam ut justam tuetur, quum interim civile bellum nefarium sit. *Hortens.* *Rapiunt scelerata in prælia causæ.*] Hunc Reip. libertatis defendendæ prætextus; illum P. R. beneficii assertio, suæque dignitatis atque salutis tutela; alium propter flagitia domestica, inopiam et æs alienum, timor judiciorum et legum quas bello eludant, in arma rapit: omnes privatam fidei suæ ruinam permiscere publicæ cupientes.

252. *Hos polluta,* &c.] Stupris et adulteriis cooperta, propter quæ in toga in eos legibus animadvertendum esset, quæ in bello eludunt ac evadunt. *Hortens.*

253. *Mundique ruinæ,* &c.] Æs alienum alios ad eludendos creditores, et fidem violandam in militiam trudit. Vel ut servent fidem conjuratis etiam cum totius mundi ruina. *Hortens. Sulpitius.*

254. *Permiscenda fides.*] De obæratis loquitur, qui privatam fidei suæ ruinam permiscere publicæ cupiebant. *Grotius.* *Furor egit in arma.*] Mens cæca et belli libidine acta: sed præmio ducti.

256. *Per se bella placent?*] Propter pacem, belli finem.

259. *Accipient alios,* &c.] Atqui ex distina tua a bello immunitate apparebit, te non probasse causas, quibus alii ad bellum suscipiendum excitantur, ipsi nocentes ante bellum; tu non nisi cum bello.

260. *Ne tantum,* &c.] Aversione precatur Deos, ne Catonem virum integrum malis misceri sinant, et in prælio ferro sævire in innocentes, et quidem iis manibus, quæ castæ sunt et incorruptæ. *Hort.* *Ne tantum,* &c. Atque utinam ne nunc quidem pravis et cæca cupidine actis ad bellum civibus miscereris, vir tam sanctus et integer, ut ratio belli a te solo pendere videatur.

Nec tanta incassum virtus eat. ingeret omnis
Se belli fortuna tibi. quis nolet ab isto
Ense mori, quamvis alieno vulnere labens,
Et scelus esse tuum? melius tranquilla sine armis
Otia solus ages, sicut cœlestia semper
Inconcussa suo volvuntur sidera lapsu.
Fulminibus propior terræ succenditur aer,
Imaque telluris ventos, tractusque coruscos
Flammarum accipiunt: nubes excedit Olympus
Lege deum. minimas rerum discordia turbat:
Pacem summa tenent. quam læte Cæsaris aures
Accipient tantum venisse in prœlia civem!
Nam prælata suis nunquam diversa dolebit
Castra ducis Magni. nimium placet ipse, Catoni
Si bellum civile placet. pars magna Senatus,
Et duce privato gesturus prælia Consul
Sollicitant, proceresque alii: quibus adde Catonem
Sub juga Pompeii; toto jam liber in orbe
Solus Cæsar erit. quod si pro legibus arma

263 *erat.* 264 *nolit, nollet.* 264 *in isto.* 267 *agas.* 268 *motu.* 270 *flatus.* 272 *magna.* 272 *læta.* 276 *illc.*

263. *Ingeret omnis Se belli,* &c.] Omnis belli eventus submittet se tibi, et tu bellum conficies.

264. *Quis nolet ab isto Ense mori.*] Multo est efficacius, quod habet MS. Puteanor. et R. habuit manu priore, *in isto Ense mori.* sicut induere ensem aliquis dicitur. *Grotius.*

266. *Melius tranquillâ,* &c.] Optime igitur et te dignum feceris, si omnino a bello abstinueris, intra ocium tuum securus, supra mortalia ista subvectus. non secus ac cœlestia illa corpora, immotus, imperturbatus. *Talis est sapientis animus, qualis mundi status supra Lunam. Semper illic serenum est,* &c. Sen. epist. 59.

269. *Fulminibus propior,* &c.] Infima aeris regio pontus et terra vexantur ventis, tempestatibus, fulmine: montes vero qui nubes cacumine transcendunt, in tuto positi inferiora despiciunt.

271. *Nubes excedit,* &c.] A diverso simul et remotissimo a terra loco, nempe Olympo, cujus verticem nubes excedere dicit, atque ob id non feriri. *Hortens.*

273. *Quam læte Cæsaris aures,* &c.] Quam gratum credis fore Cæsari, quantum sibi ipse placebit, si modo te e tranquillæ pacis proposito ad bellum civile protraxerit, etiamsi ad partes sibi adversas? et se solum (si diis placet) pronunciabit liberum, si post Consules (quorum fuerat sortiri Italiam, ductare exercitus, bellum gerere) et Senatum, auspiciis Pompeii privati hominis summo imperio subjectos; Cato quoque pedibus iverit in servitutem Pompeii. Vide amplum de Catone testimonium Senecæ epist. 95. et epist. 14.

280. *Toto jam liber in orbe Solus Cæsar erit.*] Qui contra Senatum suam causam armis tuebitur; nec superiorem in suis castris habebit; non Consules, non proceres, qui summam Imperii Pompeio detulerunt. *Hortens.*

281. *Quod si pro legibus arma,* &c.] Quod ad me attinet, neque Cæsaris nunc, neque Pompeii hostis sum. uter vero ip-

Ferre juvat patriis, libertatemque tueri:
Nunc neque Pompeii Brutum, neque Cæsaris hostem,
Post bellum victoris habe. Sic fatur. at illi
Arcano sacras reddit Cato pectore voces:
Summum Brute nefas civilia bella fatemur:
Sed quo fata trahunt, virtus secura sequetur.
Crimen erit Superis et me fecisse nocentem.
Sidera quis, mundumque velit spectare cadentem
Expers ipse metus? quis, cum ruat arduus æther,
Terra labet, misto coeuntis pondere mundi,
Complosas tenuisse manus? gentes ne furorem
Hesperium ignotæ, Romanaque signa sequentur,
Deductique fretis alio sub sidere reges?
Otia solus agam? procul hunc arcete furorem,
O Superi, motura Dacas ut clade, Getasque
Securo me Roma cadat. ceu morte parentem

284 *habes.* 289 *valet, volet.* 289 *spectasse.* 290 *ille.* 292 *Compressas.* 293 *bella.* 294 *Diductique.* 295 *hinc.* 296 *Sacas,* Micyll. *Daas* al.

sorum victor tandem molitus fuerit aliquid contra leges et libertatem Reipubl. adversus hunc me acerrimum profiteor hostem. Nomine utique et re habes me assertorem patriæ.

285. *Arcano sacras.*] Quasi ejus verba nihil aliud sint, quam oracula, ex divino sacrario profecta.

286. *Summum Brute nefas.*] Catonis oratio gravis et plane Catoniana, hoc est Stoicæ rigiditatis plena; tota in hoc parata est, ut Brutum refutet, et ejus argumenta de abstinendo ab armis civilibus diluat. Bruti argumentis opponit, honestum, necessarium et pium, patriæ libertatem defendere, quum illud non facere sit impium. Largitur quidem civile bellum nefarium; sed transfert in fatalem necessitatem. *Hort.*

287. *Virtus secura sequetur.*] Sed virtus mea nil sibi metuens, sequetur fatalem necessitatem. *Sulpit.*

288. *Me fecisse nocentem.*] Imposuisse mihi hanc necessitatem, ut arma induerem.

289. *Sidera quis,* &c.] Quis in tantum Stoicus est; aut cui ita in chalybem aut callum obduruere præcordia, ut terram cœlo misceri et omnia ruere videat, ipse interim supinus et compressis sedens manibus?

291. *Terra labet.*] Id est, si omnium rerum elementa confunderentur; mare ac terra cœlo miscerentur, otiosus consertis manibus sederem? *Coeuntis.*] Confundentis se. *Hortens. Sulpit.*

292. *Complosas.*] Ita MSS. Alii leg. *Compressas. Gentesne furorem,* &c.] Gentesne exteræ et remotæ venient ad partes et auxilium Imperii nostri: ego vero ignavus sedebo? procul absit a me hæc vecordia? *Furorem Hesperium.*] Civile bellum Romanum, recte *furorem* vocat, quo cives inter se, et in se mutuo arma induunt. *Hortens.*

294. *Deducti.*] Separati.

296 *Motura Dacas.*] Si Roma cadens Scythiæ populos ad commiserationem et auxilia ferenda moveret; multo justius Catonem. *Hortens. Dacas.*] Sarmatiæ pop. supra vs. 54. Sunt tamen qui nolint huic ut et Virgilio 8. Æn. et Silio 13. licentiam priorem corripiendi permittere, substituant itaque *Daas,* pop. ad mare Caspium.

297. *Ceu morte parentem,* &c.] Annon hoc dabo dolori et amori erga patriam, quod erga liberos? Nato suprema solvo

Natorum orbatum, longum producere funus
Ad tumulum jubet ipse dolor: juvat ignibus atris
Inseruisse manus, constructoque aggere busti
Ipsum atras tenuisse faces: non ante revellar,
Exanimem quam te complectar Roma, tuumque
Nomen libertas, et inanem prosequar umbram.
Sic eat: immites Romana piacula divi
Plena ferant: nullo fraudemus sanguine bellum.
O utinam, cœlique Deis, Erebique liberet
Hoc caput in cunctas damnatum exponere pœnas!
Devotum hostiles Decium pressere catervæ:
Me geminæ figant acies, me barbara telis
Rheni turba petat: cunctis ego pervius hastis,
Excipiam medius totius vulnera belli.
Hic redimat sanguis populos: hac cæde luatur,
Quicquid Romani meruerunt pendere mores.
Ad juga cur faciles populi, cur sæva volentes
Regna pati pereunt? me solum invadite ferro,
Me frustra leges et inania jura tuentem:

299 *tumulos.* 299 *vocat, juvat.* 303 *persequar.* 306 *liceret.* 308 *ut pres.* 310 *prævius.* 312 *clade.* 313 *perdere.* 314 *læva.* 316 *tenentem.*

libens: Quidni patriæ? Non te deseram o patria, non tibi deero dulce nomen, Libertas.

298. *Producere funus.*] Comitari longam pompam exequiarum. *Sulpit.*

300. *Inseruisse manus,* &c.] Rogum incendere et ignem fovere. *Idem.*

302. *Exanimem.*] Dirutam et deletam.

303. *Nomen.*] Quod mihi dulcissimum est.

304. *Sic eat.*] Sit ita, ut dii velint sibi litari universo Rom. sanguine: Cur meum morer? O utinam ad patriam expiandam, libertatemque Imperii tuendam, diis Superis, Inferisque sufficeret caput hoc meum omnibus diris devotum. ut Pub. Decii quondam pro salute exercituum in prœlio contra Samnites. Historiam, ritum, et devotionis formam lege apud Livium lib. 8. de patre; et de filio lib. 10.

306. *O utinam.*] Exclamatio pathetica, magna gravitate et dignitate verborum exornata; sed indignationis plena. Hac optat posse se suo capite suoque sanguine pacem redimere et libertatem tueri. Sunt autem cætera omnia plane Catoniana, tragicæ indignationis referta. Ad ultimum ita concludit, sibi ad Pompeium ducem eundum esse: a quo, si victor extiterit, nihil libertati sit timendum. *Hort.*

309. *Geminæ figant acies.*] Hinc Pompeiana, illinc Cæsariana.

310. *Rheni turba petat.*] Rheni accolæ Germani, Galli, qui Cæsaris signa sequuntur.

312. *Hic.*] Meus.

313. *Romani meruerunt,* &c.] Mali, flagitiosi.

315. *Me solum. Me,* &c.] Mirum in modum concitat affectus, geminatione particulæ *me,* et pronominis demonstrativi *hic:* ut erat rigidus et vehemens in dicendo. *Hortens. Me solum invadite ferro.*] Me obstantem tyrannidi.

316. *Inania jura.*] Sine vi et efficacia; quæ contemnantur nunc, quum arma invalescant. *Hortens. Inania jura.*] Oppressa.

Hic dabit, hic pacem jugulus, finemque laborum
Gentibus Hesperiis: post me regnare volenti
Non opus est bello, quin publica signa, ducemque
Pompeium sequimur? nec, si fortuna favebit,
Hunc quoque totius sibi jus promittere mundi
Non bene compertum est: ideo me milite vincat,
Ne sibi se vicisse putet. Sic fatur: et acres
Irarum movit stimulos: juvenisque calorem
Excitat in nimios belli civilis amores.
Interea, Phœbo gelidas pellente tenebras,
Pulsatæ sonuere fores. quas sancta relicto
Hortensi mœrens irrupit Marcia busto.
Quondam virgo toris melioris juncta mariti:
Mox ubi connubii pretium, mercesque soluta est
Tertia jam soboles, alios fecunda penates
Impletura datur; geminas e sanguine matris

317 *jugulis, hic.* 317 *malorum.* 319 *quin? pub.* 320 *nec non.* 323 *Nec sibi.* 324 *monuit.* 326 *gelidas Phœbo.* 330 *Conjugii.* 332 *et sang. ex sang.*

318. *Post me regnare,* &c.] Neque enim me extincto invenietur, qui libertatem armis tueatur. *Regnare.*] Atroci verbo et invidioso utitur, *regnare:* quum regni affectatores, Sp. Melium, Saturninum et alios nonnullos, vel ex levissima suspicione ad cædem rapere solerent. *Hortens.*

319. *Quin publica signa.*] Epilogus, quo hortatur Brutum, ut consociatis animis et armis, auspicia Senatus, et Pompeii sequantur. Ea *publica* quasi Pop. Romani vocat, quum Cæsaris *hostilia* sint. *Hortens. Quin publica,* &c.] Hortatur Brutum ad arma capessenda et Pompeii partes, reddita ratione.

320. *Nec, si fortuna,* &c.] Cæsarem affectare monarchiam jam dudum compertum est: de Pompeio, non liquet, hujus itaque auspicia sequar, qui non sibi, sed patriæ militat.

321. *Hunc.*] Pompeium. Nam si fortuna Pompeio faverit, satis constat, quod is non vindicabit sibi jus Mundi; hoc est, principatum et perpetuam dictaturam, quam affectat Cæsar. *Hortensius.*

323. *Ne sibi se,* &c.] Rectam esse hanc emendationem, docent MS. Puteanor. et Thuan. Hæc quoque, inquit, justa causa est, cur Pompeio militem; ut vel hinc intelligat, causam agi non suam, sed publicam: et si eadem quæ Cæsar cogitat, eundem me ipsi futurum, qui nunc sum Cæsari. *Grot.*

324. *Juvenisque.*] Bruti.

326. *Phœbo.*] Oriente Sole.

327. *Relicto Hortensi mœrens irrupit Marcia busto.*] Cato Marciam uxorem ex qua tres susceperat filios, jamque gravidam amico Hortensio postulanti cessit, quo defuncto eandem recepit. Quod illi exprobravit Cæsar: inescandi (inquiens) Hortensii causa dimisit pauperem quam postea reciperet ditatam.

328. *Irrupit.*] Ingressa est. Hanc Poeta fingit hoc loco, sua sponte Catonem adiisse, non autem accitam: et erudite in Marciæ prosopographia immoratur, sepulto Hortensio marito, sub initium civilis belli. *Meliorem maritum* vocat Catonem, cui prius nupta fuerat. *Hortens.*

329. *Melioris juncta mariti.*] Catonis.

330. *Pretium.*] Ut pater esset trium liberorum. *Mercesque soluta est.*] Ubi est matrimonii officio satisfactum, et proles suscepta, quæ est matrimonii præmium; nam ad eam suscipiendam inventum fuit. *Sulpit.*

331. *Fœcunda.*] Parata ad procreandum.

332. *Geminas,* &c.] Catonis et Hortensii.

Permistura domos, sed postquam condidit urna
Supremos cineres, miserando concita vultu,
Effusas laniata comas, concussaque pectus
Verberibus crebris, cineresque ingesta sepulcri,
Non aliter placitura viro, sic mœsta profatur:
Dum sanguis inerat, dum vis materna, peregi
Jussa Cato, et geminos excepi fœta maritos.
Visceribus lassis, partuque exhausta, revertor
Jam nulli tradenda viro. da fœdera prisci
Illibata tori: da tantum nomen inane
Connubii: liceat tumulo scripsisse, Catonis
Marcia: nec dubium longo quæratur in ævo,
Mutarim primas expulsa, an tradita, tædas.
Non me lætorum sociam, rebusque secundis
Accipis: in curas venio, partemque laborum.
Da mihi castra sequi: cur tuta in pace relinquar,
Et sit civili propior Cornelia bello?

335 *Contusaque.* 340 *lapsis, laxis.* 343 *Conjugii.*
344 *Ne dub. longo, Nec longo dub.* 345 *tedas, primas.*
346 *comitem.* 347 *laboris.* 348 *relinquor.*

334. *Supremos cineres.*] Cineres superioris mariti, Hortensii.

335. *Concussaque.*] Mss. rectius *contusaque.* Grot.

336. *Cineresque.*] Aspersa cineribus mariti.

337. *Non aliter,* &c.] Inculta, neglecta et mœrens, placitura inculto et rigido Catoni.

338. *Dum sanguis inerat, dum vis materna.*] Multis et validis argumentis probat Gronovius hic *justa* requirit, quem pudice vocat *sanguinem* et *vim maternam:* neque enim sine his justa illa matronalia sive uxoria præstantur. Sed et præcesserat ex persona Poetæ narrantis: *connubii pretium mercesque soluta est Tertia jam suboles.* Quid hoc aliud quam prioris connubii justa peracta? Porro sic etiam *justa funebria* dicuntur. Vide Gronov. Observ. lib. 4. cap. 6. *Sanguis inerat.*] Extenditur ultima in *Sanguis. Dum vis materna.*] Mater esse poteram.

339. *Jussa Cato.*] Tua, qui me tradidisti Hortensio. *Fœta.*] Prægnans.

340. *Visceribus lassis.*] Defesso et jam sterili utero; sum enim anus. *Sulpit. Partuque exhausta.*] Effœta.

341. *Da fœdera,* &c.] Recipe me in torum pudicum, ἀναφροδίτως. Infra v. 378.

342. *Illibata.*] Est autem id quod petit honestum, maxime quum addit, *illibata fœdera;* castum nempe, utpote quæ non concubitus causa eam rem petat. *Nomen inane.*] Ut Catonis uxor solummodo dicatur. *Hortens.*

343. *Liceat tumulo,* &c.] Ut sepulchro meo inscribatur: *Marcia Catonis.*

344. *Nec dubio,* &c.] Ne in dubio sit apud posteros, repudiata ne fuerim an tradita. *Grotius* legit *dubium.*

345. *Mutarim tedas,* &c.] Mutarimne primas nuptias repudiata; an ex utriusque consensu *tradita* amico Hortensio. *Hortens.*

346. *Non me lætorum.*] Neque venio particeps futura rerum lætarum, sed comes et solatium tibi in adversis.

348. *Da mihi castra sequi.*] Periculorum etiam comitem ad Corneliæ imitationem se offert. *Sulpit.*

349. *Cornelia bello?*] L. Scipionis filia, quam post mortem Juliæ duxit Pompeius, jamque sub initium belli Mytilenen ablе-

Hæ flexere virum voces, et tempora quanquam
Sunt aliena toris, jam fato in bella vocante:
Fœdera sola tamen, vanaque carentia pompa
Jura placent, sacrisque deos admittere testes.
Festa coronato non pendent limine serta;
Infulaque in geminos discurrit candida postes,
Legitimæque faces, gradibusque acclivis eburnis
Stat torus, et picto vestes discriminat auro:
Turritaque premens frontem matrona corona,
Tralata vetuit contingere limina planta.
Non timidum nuptæ leviter tectura pudorem

351 *Sint.* 356 *acclinis.* 359 *Translata vitat Translataque vetat.*

gavit, victus autem fugiensque in Ægyptum, eam receptam fugæ comitem habuit. lib. 5. vs. 722.

351. *Aliena toris,* &c.] Non contrahendis matrimoniis apta, imminente jam civili bello.

352. *Fœdera,* &c.] Hinc dilatat narrationem a ceremoniis nuptialibus Romanorum id temporis; quarum nihil tum inter eos celebratum fuit. Harum enumeratione admirabili copia narrationem amplificat. *Hortens. Fœdera sola tamen.*] Conjugii fides, citra pompam celebrem et ceremonias nuptiarum.

353. *Deos admittere testes.*] Jovem et Junonem τελείους, Venerem, Suadam, Dianam. vide Plutarch. Rom. Quæst. 2. et quæ nos ad Medeam Senecæ vs. 1.

354. *Festa coronato,* &c.] In celebritate nuptiarum postes et januam floribus et festa fronde ornabant. Juvenal. lib. 6. vs. 80.

355. *Infulaque.*] Novæ nuptæ ad limen mariti ubi venissent, postes, priusquam ingrederentur, laneis vittis et fasciis redimibant, oleoque ungebant. *Infulaque.*] Conjunct. copulat. *que,* pro *nec,* ut supra vs. 35.

356. *Legitimæque faces.*] Ἐγὼ δ᾽ οὔτι σοι πυρὸς ἀνῆψα φῶς νόμιμον ἐν γάμοις, &c. Euripides in Phœnissis. Quinque autem faces adhibebantur in nuptiis. vide quæ nos ad Sen. Thebaid. vs. 507. rationes lege apud Plutarch. Rom. Quæst. 2. et Augustin. de Civit. Dei, lib. 6. cap. 9. et lib. 7. cap. 24. *Gradibusque,* &c.] Neque lectus in honorem Genii sternitur in aula, in quem gradibus, inscenditur eburnis, stragulo acupicto auroque intertexto tectus.

357. *Discriminat.*] Dividit et variat lymbis, et lineis aureis.

358. *Turritaque premens,* &c.] Neque more nuptarum gerens coronam turriculis distinctam atque insurgentem, vitat (sic enim legit Brodæus) tangere limen. Neque enim e religione erat novam nuptam pedibus limen tangere, sed in transgressu supportabatur a Pronubis aut transiliebat. Rationes vide apud Plutarch. Rom. Quæst. 29. Si retineamus *vetuit?* Quid si sic intelligamus? Neque Berecynthia mater, Cybele turrita, quæ eadem est cum Vesta, id est, terra, vetuit hanc nuptam contingere limen Pedibus. Varro enim ref. Serv. ad 8. Ecl. Virg. opinatus est, ideo sponsas limen non tetigisse, ne a sacrilegio inchoarent, si depositura virginitatem calcarent rem Vestæ, id est, numini castissimo consecratam. J. Rutgersius leg. *metuit,* sensu quo Horat. Od. 2. lib. 2. *penna metuente solvi,* &c. Var. Lection. lib. 1. cap. 12.

359. *Tralata vetuit.*] Pro *metuit.* habent *vitat* MS. Puteanor. et Thuan. et R. antiquior. quam lectionem in textum recipiendam censeo. Et *matrona* accipiendum, non de pronuba, sed de ipsa nova nupta. *Grotius.* Fuit autem apud Romanos moris, ut domo egrediens nova sponsa, limen transiliret. Plautus in Casina: *Sensim super attolle limen pedes nova nupta.* Plutarch. ἐν Ῥωμαϊκοῖς. διατί τὴν γαμουμένην οὐκ ἐῶσιν αὐτὴν ὑπερβῆναι τὸν οὐδὸν τῆς οἰκίας, ἀλλ᾽ ὑπεραίρουσιν οἱ προπέμποντες. Plaut. in Casina: *Ubi tu es, qui colere mores Massilienses postulas?* hoc est molles. *Brodæus.*

360. *Non timidum,* &c.] Non operiebatur flammeo, velo luteo, seu rubro, quo

hin

Lutea demissos velarunt flammea vultus:
Balteus haud fluxos gemmis astrinxit amictus,
Colla monile decens; humerisque hærentia primis
Suppara nudatos cingunt angusta lacertos.
Sic, ut erat, mœsti servans lugubria cultus,
Quoque modo natos, hoc est amplexa maritum.
Obsita funerea celatur purpura lana.
Non soliti lusere sales: nec more Sabino
Excepit tristis convicia festa maritus.
Pignora nulla domûs, nulli coïere propinqui.
Junguntur taciti, contentique auspice Bruto.
Ille nec horrificam sancto dimovit ob ore
Cæsariem, duroque admisit gaudia vultu:
(Ut primum tolli feralia viderat arma,
Intonsos rigidam in frontem descendere canos
Passus erat, mœstamque genis increscere barbam.
Uni quippe vacat studiisque odiisque carenti,
Humanum lugere genus) nec fœdera prisci
Sunt tentata tori: justo quoque robur amori

362 *aut.* 365 *Sicut.* 365 *vultus.* 366 *hæc est.* 367 *velatur.* 372 *horriferam.* 373 *nulloque.* 377 *studiis odiisque.*

novarum nuptarum capita legebantur pudoris gratia, vel in subjectionis symbolum.

362. *Balteus,* &c.] Non zona gemmis distincta cinxit vestes; non monile ornabat collum.

363. *Humerisque suppara,* &c.] Ubi et vestem superiorem fuisse apparet, et primis humeris hæsisse. Cur autem dicatur *nudatos lacertos* cinxisse, ea fortasse causa est, quod Marcia recens a funere Hortensii mariti, nudis ad planctum pectore et lacertis veniebat. Subjicit enim: *Sicut erat mœsti servans lugubria cultus.* Porro eleganter Tertullianus adversus Gentes, vexillorum vela transversis hastulis alligata *suppara* vocat, et *stolas crucium* appellat. *Supparum* Nonius interpretatur, *Linteum femorale usque ad talos pendens, dictum quod subtus appareat.* At Varro lib. 4. de L. L. a subucula distinguit, et ab eo deducit quod est supra. *Alterum genus inquit, quod subtus est; a quo supparus.* Quod verisimilius *Ferrar.*

364. *Suppara.*] Supparum, subuculæ seu tunicæ genus pectora complexum. Ald. Manut. lib. 3. Quæsit. 2. per epist.

365. *Sic, ut erat,* &c.] A recenti funere mariti squallida et pullata.

367. *Funerea lana.*] Pulla.

368. *Non soliti lusere sales,* &c.] Non occinebantur, pro more nuptiarum a Sabinis ceu Fescenninis tracto, dicteria. de his vide quæ nos ad Medeam Senecæ vs. 113.

370. *Pignora nulla.*] Non liberi.

371. *Taciti.*] Sine pompa et strepitu ceremoniarum. *Contentique auspice Bruto*] Adhibito tantum Bruto quasi auspice et paranympho. Val. Max. lib. 2. cap. 1.

372. *Ille nec horrificam,* &c.] Cato non barbam posuit, non capillitium, non vultu præ se tulit lætitiam, non cum uxore rem habuit, ab illo tempore quo civile bellum parari viderat.

377. *Uni quippe vacat studiisque,* &c.] Partium studiis minime occupatus, Philosophiæ studiis vacat. quæ docent se noscere, suasque deplorare miserias.

379. *Robur amori Restitit.* Constans immotusque animus.

Restitit. hi mores, hæc duri immota Catonis
Secta fuit, servare modum, finemque tenere,
Naturamque sequi, patriæque impendere vitam;
Nec sibi, sed toti genitum se credere mundo.
Huic epulæ, vicisse famem: magnique penates,
Submovisse hyemem tecto: pretiosaque vestis,
Hirtam membra super Romani more Quiritis
Induxisse togam: Venerisque huic maximus usus,
Progenies; Urbi pater est, Urbique maritus:
Justitiæ cultor, rigidi servator honesti:
In commune bonus: nullosque Catonis in actus
Subrepsit, partemque tulit sibi nata voluptas.
Interea trepido discedens agmine Magnus,
Mœnia Dardanii tenuit Campana coloni.
Hæc placuit belli sedes, hinc summa moventis
Hostis in occursum sparsas extendere partes,
Umbrosis mediam qua collibus Appenninus
Erigit Italiam, nullo qua vertice tellus
Altius intumuit propiusque accessit Olympo.

380 *Obstitit.* 382 *causam.* 384 *magnoque.* 387 *Veneris.*
394 *Huic pl.* 394 *moventi.* 397 *nulloque a.* 398 *propiusve.*

381. *Secta fuit.*] Stoica. *Finemque tenere.*] Prospicere finem et ad eum omnia referre.

384. *Huic epulæ, vicisse famem.*] Laudat Catonem a temperantia et frugalitate. Pro deliciis habuit omne id, quod famem pellebat: pro luculentis ædibus tectum, quamvis modicum ac tenue, sub quo adversus cœli injuriam latitaret. Splendidum satis ducebat amictum penulam villosam et hirtam contra frigus et aeris inclementiam. *Hortens. Sulpitius. Huic epulæ,* &c.] Vide tamen quid de illius potationibus ad auroram protractis scribat Plutarchus in vita ejus, quod et illi objectum a Cæsare. *Magnique penates.*] Supra vs. 238.

386. *More Quiritis.*] More veterum Romanorum, qui dicebantur Quirites, vel a Curibus vel a Romulo Quirino dicto, quod hastam, quæ Sabinis Quiris est, gestare solebat. *Hirtam membra super,* &c.] Ubi *more Quiritis* non est more veterum Romanorum, ut volunt interpretes; nam et posteri Quirites, et ipse Cato: sed *Quiris* pro quolibet ex Populo, id est, plebeia vulgarique toga contecto et angusta, rudique textura confecta *Ferrarius.*

388. *Progenies.*] Sobolis procreatio.

391. *Subrepsit.*] Subintravit: nunquam enim in sua vita, et in actibus suis voluptatem admisit.

392. *Interea trepido,* &c.] Pompeius perterritus rumore adventantis propere Cæsaris, Capuam ex urbe temere profugit. hic se confirmavit, hanc belli sedem primum intendit.

393. *Mœnia Dardanii.*] Capuam, a Capy Trojano, ut quidam volunt, conditam.

394. *Belli sedes.*] Hic delectu habito copias colligere, exercitum conscribere, Cæsari summa molienti occurrere.

395. *Sparsas extendere partes.*] Mittere et dividere cohortes et copias. *Sulpit.*

396. *Umbrosis mediam,* &c.] In regione plana, qua Apennini latus modice assurgit.

Mons inter geminas medius se porrigit undas
Inferni Superique maris : collesque coercent
Hinc Tyrrhena vado frangentes æquora Pisæ,
Illinc Dalmaticis obnoxia fluctibus Ancon.
Fontibus hic vastis immensos concipit amnes,
Fluminaque in gemini spargit divortia ponti.
In lævum cecidere latus, veloxque Metaurus,
Crustumiumque rapax, et junctus Isapis Isauro,
Sennaque, et Adriacas qui verberat Aufidus undas :
Quoque magis nullum tellus se solvit in amnem,
Eridanus, fractasque evolvit in æquora silvas,
Hesperiamque exhaurit aquis. Hunc fabula primum

400 *coercet.* 402 *Delmat.* Sabel. 403 *Pontibus h. v. im. Pontibus immensos h. v. Montib.* Grot. 404 *sparsit.* 406 *Crustiniumque, Crustinumque.* 406 *juncto.* 406 *Iapis, Iaspis, Sapis.* 407 *Scenaque, Cenaque, Senaque.* 408 *volvit.* 409 *fractas dissolvit, fractas devolvit.*

399. *Mons inter geminas,* &c.] Est autem Apenninus, mons, qui Italiam in longitudinem tanquam spina dorsi secat, a sinistra parte mare Adriaticum seu Superum spectans, a dextra mare Tyrrhenum seu Inferum respiciens.

400. *Collesque coercent,* &c.] Cujus colles et latera signat coercetque a dextra in imo sinu Tyrrheni maris, urbs Pisæ a sinistra. Ancona Piceni urbs in Adriatico mari, ventis et fluctibus e Dalmatia advenientibus exposita, est enim ἀγκὼν ulna cubiti, seu sura potius Italiæ in tibiæ formam porrectæ. *Coercent.*] Constringunt utrinque.

402. *Dalmaticis.*] Hadriaticis : sumpto epitheto ab ora adversa littoris Illyrici, circa quam Dalmatia est, quæ Pannoniæ pars est, spectans ad Adriaticum mare. *Hortens.*

403. *Fontibus hic vastis,* &c.] Ex hoc Apennino oriuntur multi celebres amnes qui delabuntur in utrunque mare Superum et Inferum. Divortia aquarum sunt (inquit Turnebus Advers. lib. 14. cap. 11.) juga unde in diversa aquæ et cœlestes et perennes divertunt. *Et ipsis jugis ad divortia aquarum castra posuit.* Livius.

404. *Divortia.*] In diverticula superi inferique maris, quod longis anfractibus et mæandris divertant, priusquam maria ingrediantur. *Hortens.*

405. *In lævum cecidere latus.*] In Superum mare seu Adriaticum *golfo de Venetia.* *Metaurus.*] Umbriæ fluv. Asdrubalis clade notus.

406. *Crustumiumque rapax.*] Fl. in Flaminia. *Et junctus Isapis Isauro.*] Scribe cum MS. Puteanor. et R. A. *Et juncto Sapis Isauro.* Exstat id nomen fluminis apud Plin. III. 15. *Grotius. Isapis.*] Flaminiæ fluv. Straboni lib. 5. sed Plinio lib. 3. cap. 15. et Boccatio *Sapis. Isauro.*] Piceni fluv. Blondo et Leandro *Flogia.*

407. *Sennaque et Adriacas.*] Et *Clanis et Rubicon et Senonum de nomine Senno.* Sil. 8. *Verberat.*] Cum impetu influit. *violens obstrepit Aufidus.* Horat. lib. 3. od. 30. *Aufidus undas.*] Apuliæ fluv. Cannensi clade memorabilis, *L. Ofanio.*

408. *Quoque magis,* &c.] Padus *Po,* totius Europæ amnium longe maximus, circa ostia, excepto Danubio. *Proluit insano contorquens vortice sylvas Fluviorum rex Eridanus.* Virg. Georg. 1. non autem oritur ex Apennino, uti nec alii quidam fluvii quorum fontes poeta Apennino tribuit.

410. *Hesperiamque exhaurit aquis.*] Amnes navigabiles et lacus immensi in Padum se exonerant, ita ut flumina 30, in Adriaticum effundat. *Exhaurit aquis.*] Quicquid enim aquarum est in Italia secum videtur arripere : nam multa in eum influunt flumina. *Sulpit.* *Hunc fabula primum,* &c.] Fabula seu fama est, Phaethontis sorores versas fuisse in populos ad ripas hujus fluvii, &c. Ovid. 2. Met.

Populea fluvium ripas umbrasse corona:
Cumque diem pronum transverso limite ducens,
Succendit Phaethon flagrantibus æthera loris,
Gurgitibus raptis penitus tellure perusta,
Hunc habuisse pares Phœbeis ignibus undas.
Non minor hic Nilo, si non per plana jacentis
Ægypti Libycas Nilus stagnaret arenas.
Non minor hic Istro, nisi quod, dum permeat orbem
Ister, casuros in quælibet æquora fontes
Accipit; et Scythicas exit non solus in undas.
Dexteriora petens montis declivia Tybrim
Unda facit, Rutubamque cavum. delabitur inde
Vulturnusque celer, nocturnæque editor auræ
Sarnus, et umbrosæ Liris per regna Maricæ
Vestinis impulsus aquis, radensque Salerni
Culta Siler, nullasque vado qui Macra moratus
Alnos, vicinæ procurrit in æquora Lunæ.
Longior educto qua surgit in aera dorso,

411 *vibrasse.* 416 *Nec minor.* 418 *Nec minor.*
425 *rodensque.* 426 *Tecta.* 427 *percurrit.*

412. *Diem pronum.*] Solem præcipitem. *Transverso limite ducens.*] A via errantem.

413. *Flagrantibus loris.*] Habenis et curru ardentibus. *Idem.*

414. *Gurgitibus raptis,* &c.] Cæteris fluv. exhaustis et desiccatis, Eridanum parem fuisse extinguendo Phaethonti.

416. *Non minor hic Nilo.*] Si nactus fuisset terram planam et jacentem, instar Ægypti, per quam Nilus leniter decurrens stagnat seque extendit.

418. *Istro, nisi quod,* &c.] Max. Europæ fluv. cujus superior pars Danubius, inferior Ister vocatur, *Done, Danaw,* qui in agro Frustembelgensi non Abnoba monte, (ut olim creditum) ortus, 60. amnes receptos in Pontum defert per 6. ostia. Mela lib. 2. cap. 1.

420. *Scythicas in undas.*] In mare Ponticum.

421. *Dexteriora petens montis declivia Tybrim Unda facit, Rutubamque cavum.*] A dextra parte Apennini in mare Tyrrhenum nefluunt Tiberis per Etruriam, Romam alluens, *Tivere;* et Rutuba, quem Vibius agnoscit in Tiberim influentem. Est et alius hujus nominis Liguriæ fluv.

422. *Cavum.*] Propter riparum altitudinem.

423. *Vulturnusque celer.*] Fl. Campaniæ. *Nocturnæque editor auræ Sarnus.*] Fl. qui per Lucanos, Picentinos, et Campanos labitur, in paludes diffusus, opacas et tetras exhalat nebulas. *Scafate.*

424. *Umbrosæ.*] Sylvosæ. *Liris per regna Maricæ.*] Liris fluv. Campaniæ Minturnas præterfluens. Minturnensium autem numen Marica mater Latini regis, quæ prius Circe fuerat. Lactant. 1. fals. relig. cap. 21. hodie *Garigliano.*

425. *Vestinis impulsus aquis,* &c.] In quem se exonerant flumina Vestinorum.

426. *Siler.*] Sive Silarus Campaniæ fluv. qui alluit agros Salerni opp. Picentinorum. *Macra moratus.*] Macra Lig[illegible]riam ab Etruria disterminans, in m[illegible] prolapsus juxta Lunam portum Etruriæ, innavigabilis, quia vadosus.

427. *Alnos.*] Naves, rates.

428. *Longior educto,* &c.] Apenninus Galliam prospiciens in longitudinem per

Gallica rura videt, devexasque excipit Alpes.
Tunc Umbris Marsisque ferax, domitusque Sabello
Vomere, piniferis amplexus rupibus omnes
Indigenas Latii populos, non deserit ante
Hesperiam, quam cum Scyllæis clauditur undis,
Extenditque suas in templa Lacinia rupes,
Longior Italiâ, donec confinia pontus
Solveret incumbens, terrasque repelleret æquor.
At postquam gemino tellus elisa profundo est,
Extremi colles Siculo cessere Peloro.
  Cæsar in arma furens, nullas, nisi sanguine fuso,
Gaudet habere vias, quod non terat hoste vacantes
Hesperiæ fines, vacuosque irrumpat in agros,

429 *devexas aspicit, devexasque aspicit, devexasque accipit.*
433 *antris.* — 436 *impelleret.* 437 *excisa.*

omnem Italiam exporrectus, quem Umbri, Marsi, Samnites, Aborigenes antiquissimus Latii pop. colunt, in duo deinde se dividens brachia, altero extenditur in Rhegium promontorium Brutiorum, in Siculo mari, *Rhezo;* altero in Lacinium promontorium juxta Crotonem, *Cabo delle Colonne.* a Junonis Laciniæ columnis et templo.

429. *Gallica rura.*] Despicit Galliam Transalpinam. *Alpes devexas.*] Montes inclinatos et pendulos.

430. *Tunc Umbris.*] Prosequitur ordine tractum Apennini montis, ad Siculum mare usque, ubi terminatur.

431. *Indigenas.*] Qui in eo loco geniti sunt. *Sulpit.*

434. *In templa Lacinia.*] Juno Lacinia in Calabria colebatur in templo ditissimo atque sanctissimo, quod ei constituit Hercules, Lacinio latrone illic occiso. *Sulpit.*

435. *Longior Italia,* &c.] Atque se quondam Apenninus extendebat ulterius quam nunc est Italia, continuatus scil. junctusque Siciliæ, sed *venit medius vi pontus et undis Hesperium Siculo latus abscidit arvaque et urbes Littore diductas angusto interluit æstu.* Virgil. Æneid. 3. *Pontus.*] Mare Ionium et Siculum.

436. *Solveret.*] Dissolveret vicinitatem. dum mare Tyrrhenum vicinam Siciliam suo æstu ab Apenninis jugis abrumperet, et viam faceret inter Italiam et Siciliam, quæ conjunctæ aliquando fuerant; sed ipsum pelagus a Sicilia suum nomen retinuit, postquam æstu maris ab Italia abrupta fuit.

437. *Gemino tellus,* &c.] Hinc Ionio, inde Tyrrheno mari.

438. *Extremi colles Siculo,* &c.] Extrema pars Apennini abscissa est Peloro promontorio Siciliæ, quod Italiam prospicit, in cujus appellationem et ipse cessit. *Siculo cessere,* &c.] Ubi ergo Italia duobus æquoribus a Sicilia est avulsa; extrema Apennini juga cesserunt, interluente pelago; Siciliæ promontorio Peloro, inter quod et Rhegium angustissimum est fretum. *Hortens.*

439. *Cæsar in arma furens,* &c.] *Variæ hic implicitæ sunt conjunctiones,* uti monuimus supra vs. 35. *Sec ita disponendas arbitror.* Cæsar armis potius rem peragi quam pacate exoptans (ut lib. 1. vs. 146.) *Acer et indomitus quo spes quoque ira vocasset ferre manum, et nunquam temerando parcere ferro,* &c. *gaudensque viam fecisse ruina;* gaudet nullas habere vias nisi sanguine fuso, non gaudet quod terat Italiæ fines hoste vacantes. præsidiis vacuos irrumpat agros, nec agros vastandi occasionem offendat quacumque ruit, quod bella manu conserta hostemque non conveniat. juvat non tam portas, &c. infra lib. 3. vs. 364.

440. *Quod non terat,* &c.] Gaudet hoc ipso, quod vacuam non invenit Italiam. *Grotius.*

Supplevit Magnus, dumque ipse ad bella vocaret,
Donavit socero Romani sanguinis usum.
At te Corfini validis circumdata muris
Tecta tenent pugnax Domiti: tua classica servat
Oppositus quondam polluto tiro Miloni.
Ut procul immensam campo consurgere nubem,
Ardentesque acies percussis sole corusco.
Conspexit telis, Socii decurrite, dixit,
Fluminis ad ripas, undæque immergite pontem:
Et tu montanis totus nunc fontibus exi,
Atque omnes trahe gurges aquas, ut spumeus alnos
Discussa compage feras. hoc limite bellum
Hæreat, hoc hostis lentus terat otia ripa.
Præcipitem cohibete ducem: victoria nobis
Hic primum stans Cæsar erit. nec plura locutus,
Devolvit rapidum nequicquam mœnibus agmen.
Nam prior e campis, ut conspicit amne soluto

479 *Domiti pugnax.* 481 *campis.* 491 *nequiquam.* 492 *Namque prior campis.*

476. *Supplevit Magnus.*] Cum Cæsar in Italiam venisset, cognovit per M. Marcellum duas eas legiones, quas dixi, quæ ex S. C. debuissent ad Parthicum bellum mitti, Cn. Pompeio fuisse traditas. *Gallica damna* dicit Titurium Sab. et Cottam cæsos in Ambiorigis conspectu. *Dumque ipse.*] Eas legiones Pompeius L. Scipioni tradiderat socero suo, donec ipse eas ad reliquas copias evocaret. *Hortens.*

478. *At te Corfini,* &c.] L. Domitius Ænobarbus successor Cæsari in Galliis S. C. delegatus, se receperat in Corfinium Pelignorum oppidum cum xx. cohortibus; hunc Cæsar insequitur.

479. *Pugnax Domiti.*] Imo pusillanimis et minime militaris. Sed Poeta noster, pronioris semper in Pompeium studii, Pompeianos extollit, Cæsarianos deprimit. *Tua classica,* &c.] Tu Domiti accepisti cohortes quibus Pompeius forum sepserat in quæstione de Clodio a Milone cæso. supra libro 1. vs. 323.

480. *Oppositus quondam,* &c.] Cur enim Milo pollutus? accusatum sciunt omnes, et forum cohortibus militaribus circumseptum. Legendum est igitur, ni fallor: *Oppositus quondam pullato tyro Miloni.* Dempster.

481. *Ut procul,* &c.] Domitius cohortes v. præmisit ex oppido, qui pontem fluminis, quod erat ab oppido IIIM. passuum, interrumperent, ubi cum antecursoribus Cæsaris prælio commisso, celeriter Domitiani a ponte repulsi, se in oppidum receperunt. *Nubem.*] Pulverem a cohortibus excitatum.

482 *Ardentesque,* &c.] Ad solem fulgentes.

485. *Et tu montanis,* &c.] Aversio ad amnem, ut, quantum possit, cum omnibus fontibus e montibus delapsus, et agros inundet, et disturbet pontem.

486. *Alnos.*] Sublicas et tigna pontis ex alno vel alio quovis ligno.

487. *Discussa compage feras.*] Dissolutis juncturis pontis. *Hoc limite,* &c.] Pons interruptus moretur et retardet festinantem Cæsarem.

489. *Victoria nobis,* &c.] Hic moram trahere coactus Cæsar nobis pro victoria sit.

491. *Devolvit rapidum,* &c.] Emittit v. cohortes ex oppido.

492. *Amne soluto,* &c.] Ponte interrupto, qui fluvium coercebat? nam ligatus dicitur fluvius, qui pontem supra se habet.

Gens Hetrusca fuga trepidi nudata Libonis,
Jusque sui pulso jam perdidit Umbria Thermo.
Nec gerit auspiciis civilia bella paternis
Cæsaris audito conversus nomine Sylla.
Varus, ut admotæ pulsarunt Auximon alæ,
Per diversa ruens neglecto mœnia tergo,
Qua silvæ, qua saxa, fugit. depellitur arce
Lentulus Esculea. victor cedentibus instat,
Devertitque acies: solusque ex agmine tanto
Dux fugit, et nullas ducentia signa cohortes.
Tu quoque nudatam commissæ deseris arcem
Scipio Luceriæ: quanquam fortissima pubes
His sedeat castris, jampridem Cæsaris armis
Parthorum subducta metu: qua Gallica damna

463 *suum*. 466 *Aximon, Anximon*. 469 *Asculea*. 470 *Divertitque*.
472 *commissæ nudatam*. 473 *Nuceriæ*. 473 *firmissima*.
474 *His castris sedeat*. 475 *seducta*.

462. *Gens Hetrusca*.] Ubi in universum totius prope Italiæ studium in Pompeium commemoravit: transitione hinc refert, qui duces Pompeiani, et primum quidem in Hetruria; mox in Umbria dederint se, vel in fugam abierint. *Hortensius. Libonis*.] Præfecti tum forte Etruriæ. ad Scribonium Libonem missum Caninium Revilum legatum colloquii causa de pace conciliandа, meminit auctor Commentariorum de civili bello lib. 1. fuisse item Achaiæ ac Liburnicæ classis præfectum, lib. 3.

463. *Jusque sui pulso*, &c.] Adventu Curionis cognito, e Tignio cohortes eduxisse et profugisse Thermum reperio lib. 1. de civili bello. Sed ubi Tignium sit, non ita facile. Firmium forte aut aliud opp. Umbriæ. Tignia est Picenorum fluv.

464. *Nec gerit auspiciis*, &c.] Faustus Sylla degenerans a patris fortitudine et fortuna, fugam cepit.

466. *Varus*, &c.] Atius Varus, decurionibus Auximi Picenorum opp. ad Cæs. inclinantibus, præsidium ex oppido educit, et profugit, &c. lib. 1. com. civ. bell. *Alæ*.] Equitum propriæ vexillationes.

467. *Neglecto mœnia tergo*.] Hosti in opposito.

468. *Depellitur arce*, &c.] Asculum Picenum Lentulus Spinther cum decem cohortibus tenebat: qui Cæsaris adventu cognito, profugit ex oppido. cohortes secum abducere conatus a magna parte militum deseritur lib. 1. de civ. bel.

470. *Devertitque acies*.] A recto itinere alia circumduxit: vel potius a duce ad se avocat. *Grotius. Solusque*.] Traditis copiarum reliquiis Vibullio Rufo.

473. *Luceriæ*.] *Nuceriæ* legit Micyllus, quæ in Umbria, ubi jam erat Cæsar et in Piceno. Verum hac in parte sæpius excusandus est poeta, ut qui neque temporum neque rerum servet ordinem, ut post discessum Pompeii, qui iis rebus cognitis, quæ erant ad Corfinium gestæ, Luceria, profectus est Canusium, atque inde Brundusium, Scipio Luceriæ in præsidio relictus profugerit. fuit autem hic L. Scipio socer Pompeii.

474. *Jampridem Cæsaris*, &c.] Ad Cæsaris vires minuendas Marcellus auctor fuit patribus Senatusconsulti, quo decernebatur ut Bibulo (quem in Parthos, post cædem Crassi mittendum præ se ferebant) Pompeius legionem unam, Cæsar alteram cederet. Cæsar itaque cum unam pro se traderet, et Pompeius repetebat ab illo alteram, quam post Titurii Cottæque Cæsaris prætorum acceptam cladem, utendam illi dederat, ita utranque Cæsar suppeditavit. Has legiones habuisse Scipionem refert poeta. Dio. lib. 40. et Appian. lib. 2. de civ. bel.

Supplevit Magnus, dumque ipse ad bella vocaret,
Donavit socero Romani sanguinis usum.
At te Corfini validis circumdata muris
Tecta tenent pugnax Domiti: tua classica servat
Oppositus quondam polluto tiro Miloni.
Ut procul immensam campo consurgere nubem,
Ardentesque acies percussis sole corusco
Conspexit telis, Socii decurrite, dixit,
Fluminis ad ripas, undæque immergite pontem:
Et tu montanis totus nunc fontibus exi,
Atque omnes trahe gurges aquas, ut spumeus alnos
Discussa compage feras. hoc limite bellum
Hæreat, hac hostis lentus terat otia ripa.
Præcipitem cohibete ducem: victoria nobis
Hic primum stans Cæsar erit. nec plura locutus,
Devolvit rapidum nequicquam mœnibus agmen.
Nam prior e campis, ut conspicit amne soluto

479 *Domiti pugnax.* 481 *campis.* 491 *nequiquam.* 492 *Namque prior campis.*

476. *Supplevit Magnus.*] Cum Cæsar in Italiam venisset, cognovit per M. Marcellum duas eas legiones, quas dixi, quæ ex S. C. debuissent ad Parthicum bellum mitti, Cn. Pompeio fuisse traditas. *Gallica damna* dicit Titurium Sab. et Cottam cæsos in Ambiorigis conspectu. *Dumque ipse.*] Eas legiones Pompeius L. Scipioni tradiderat socero suo, donec ipse eas ad reliquas copias evocaret. *Hortens.*

478. *At te Corfini,* &c.] L. Domitius Ænobarbus successor Cæsari in Galliis S. C. delegatus, se receperat in Corfinium Pelignorum oppidum cum xx. cohortibus; hunc Cæsar insequitur.

479. *Pugnax Domiti.*] Imo pusillanimis et minime militaris. Sed Poeta noster, pronioris semper in Pompeium studii, Pompeianos extollit, Cæsarianos deprimit. *Tua classica,* &c.] Tu Domiti accepisti cohortes quibus Pompeius forum sepserat in quæstione de Clodio a Milone cæso. supra libro 1. vs. 323.

480. *Oppositus quondam,* &c.] Cur enim Milo pollutus? accusatum sciunt omnes, et forum cohortibus militaribus circumseptum. Legendum est igitur, ni fallor: *Oppositus quondam pullato tyro Miloni.* Dempster.

481. *Ut procul,* &c.] Domitius cohortes v. præmisit ex oppido, qui pontem fluminis, quod erat ab oppido IIIM. passuum, interrumperent, ubi cum antecursoribus Cæsaris prælio commisso, celeriter Domitiani a ponte repulsi, se in oppidum receperunt. *Nubem.*] Pulverem a cohortibus excitatum.

482 *Ardentesque,* &c.] Ad solem fulgentes.

485. *Et tu montanis,* &c.] Aversio ad amnem, ut, quantum possit, cum omnibus fontibus e montibus delapsus, et agros inundet, et disturbet pontem.

486. *Alnos.*] Sublicas et tigna pontis ex alno vel alio quovis ligno.

487. *Discussa compage feras.*] Dissolutis juncturis pontis. *Hoc limite,* &c.] Pons interruptus moretur et retardet festinantem Cæsarem.

489. *Victoria nobis,* &c.] Hic moram trahere coactus Cæsar nobis pro victoria sit.

491. *Devolvit rapidum,* &c.] Emittit v. cohortes ex oppido.

492. *Amne soluto,* &c.] Ponte interrupto, qui fluvium coercebat: nam *ligatus* dicitur fluvius, qui pontem supra se habet.

Rumpi Cæsar iter, calida prolatus ab ira,
Non satis est muris latebras quæsisse pavori?
Obstruitis campos, fluviis arcere paratis,
Ignavi? non si tumido me gurgite Ganges
Summoveat, stabit jam flumine Cæsar in ullo,
Post Rubiconis aquas. equitum properate catervæ:
Ite simul pedites: ruiturum ascendite pontem.
Hæc ubi dicta, levis totas accepit habenas
In campum sonipes: crebroque simillima nimbo
Trans ripam validi torserunt tela lacerti.
Ingreditur pulsa fluvium statione vacantem
Cæsar, et ad tutas hostis compellitur arces.
Et jam moturas ingentia pondera turres
Erigit, et mediis subrepsit vinea muris.
Ecce, nefas belli, reseratis agmina portis
Captivum traxere ducem, civisque superbi
Constitit ante pedes. vultu tamen alta minaci
Nobilitas recta ferrum cervice poposcit.

495 *fluviisque.* 497 *illo.* 502 *Torserunt validi trans ripam.* 505 *mœnia.* 508 *duxere.* 509 *ante.* 510 *ferrum erecta.*

493. *Prolatus.*] Percitus ira, ad hunc modum eos insectatur. *Hortens.*

496. *Ganges.*] Indiæ fluvius qui Cyro et Alexandro moram injecit. *Ganges.*] Hoc est, si Ganges me transitu prohibere non posset, multo minus hic fluvius meum impetum sustinebit; imo nulli amnes, post transitum Rubiconis. A majori ad minus. *Hortens.*

498. *Post Rubiconis.*] Postquam transierim Rubiconis aquas. lib. 1. vs. 185.

499. *Ruiturum.*] Quem diruere parant.

503. *Statione*, &c.] Domitianis militibus.

504. *Et ad tutas*, &c.] Cæsar legionibus adductis ad oppidum constitit, juxtaque murum castra posuit, turres erexit, tormenta paravit, vineas admovit. *Ad tutas arces.*] Intra Confinium.

505. *Turres.*] Nam e turribus missilia librabantur. *Grotius.*

506. *Vinea muris.*] Vide l. 3. vs. 487.

507. *Ecce, nefas belli*, &c.] Domitius ad Pompeium in Apuliam literas miserat, ut quanta posset celeritate obsesso subveniret, Cæsarem intercluderet. rescripsit Pompeius id se facere non posse, ut Domitius itaque se cum copiis clam Corfinio subtraheret. Literis acceptis, Dom. dissimulans, in concilio pronunciat Pompeium brevi adfuturum. ipse cum paucis concilium fugæ capit. id militibus suboluit, qui legatis ad Cæs. missis sese paratos esse portas aperire, imperata facere, et L. Domitium vivum in ejus potestatem tradere; quod proximo die factum.

508. *Civisque superbi*, &c.] Cæsaris, cui noster usque malevolus.

509. *Vultu minaci.*] Intrepido et imperterrito.

510. *Nobilitas recta*, &c.] Equites R. tribuni, senatorum liberi, senatores ad Cæs. producti; L. Domitius, P. Lentulus Spinther, Vibullius Rufus, Sex. Quintilius Varus quæstor. L. Rubius, inquit interpres Lambertus Hortensius. cui ego non assentior. video enim poetam induxisse animum, ut Pompeianis in omnibus adularetur. qui hic imbelli Domitio magnanimitatem et nobilitatem adfingit. producti quidem illi aliique complures et a Cæsare dimissi incolumes.

Scit Cæsar pœnamque peti, veniamque timeri.
Vive, licet nolis, et nostro munere, dixit,
Cerne diem. victis jam spes bona partibus esto,
Exemplumque mei: vel, si libet, arma retenta;
Et nihil hac venia, si viceris ipse, paciscor.
Fatur: et astrictis laxari vincula palmis
Imperat. heu quanto melius vel cæde peracta
Parcere Romano potuit fortuna pudori!
Pœnarum extremum civi, quod castra secutus
Sit patriæ, Magnumque ducem, totumque Senatum,
Ignosci. premit ille graves interritus iras:
Et secum: Romamne petes, pacisque recessus
Degener? in medios belli non ire furores
Jamdudum moriture paras? rue certus, et omnes
Lucis rumpe moras, et Cæsaris effuge munus.
Nescius interea capti ducis arma parabat
Magnus, ut admixto firmaret robore partes.
Jamque secuturo jussurus classica Phœbo,
Tentandasque ratus moturi militis iras,
Alloquitur tacitas veneranda voce cohortes:

513 *pars.* 514 *recepta.* 515 *esse.* 519 *est civi, cui fit.* 521 *ipse.* 521 *gravesque.* 522 *petam.* 523 *et med.* 527 *immisto.* 529 *morituri.* 530 *catervas.*

513. *Cerne diem.*] Fruere lucis usura et vitæ, *Spes bona.*] Veniæ.

514. *Mei.*] Clementiæ meæ.

515 *Et nihil hac venia.*] Neque reposcam parem gratiam, sicubi tu victor fueris.

517. *Quanto melius,* &c.] Quanto majori honori fuisset, morte affici, quam vita donari, quæ dedecus summum. imo supplicium maximum erat civi Romano ignosci, quod patria et publica arma hostilibus et privatis prætulerit.

519. *Civi.*] Romano homini maximum est supplicium, venia opus habere, quod publica arma privatis prætulerit. Antea legebatur, *cui fit.* Grotius.

521. *Premit.*] Supprimit, dissimulat.

522. *Et secum.*] Aliter hæc referunt Plutarchus, Appianus et Cæsar: Domitium cæterosque productos Cæsar a contumeliis militum conviciisque prohibet. pauca apud eos loquitur. pecunias quas in publicum deposuerat allatas ad se a Corfiniensib. Domitio reddit, permittitque illi ire quo libuisset. Ille autem Massiliam, atque hac devicta se ad Pompeium contulit, ceciditque in acie Pharsalica.

524. *Jamdudum moriture.*] Qui jamdudum statueris pugnando mori in armis. *Rue certus.*] Clausula deliberationis, qua hortatur se ipsum ad militiam, utque transeat, vel cum mortis periculo, in castra Pompeii, utcunque casura sit belli alea.

525. *Lucis rumpe moras.*] Vitam, quæ ab hoste donata, non est munus: ἐχθρῶν ἄδωρα δῶρα.

526. *Nescius interea,* &c.] Pompeius interim ignarus eorum quæ Corfinii gesta sunt, exercitum conscribit et auxiliis undique confirmat. *Capti ducis.*] Domitii.

528. *Secuturo jussurus,* &c.] Signum daturus movendi postero die castra, militum animos in pugnam explorat.

O scelerum ultores, melioraque signa secuti:
O vere Romana manus: quibus arma Senatus
Non privata dedit, votis deposcite pugnam.
Ardent Hesperii sævis populatibus agri:
Gallica per gelidas rabies effunditur Alpes:
Jam tetigit sanguis pollutos Cæsaris enses.
Dii melius, belli tulimus quod damna priores:
Cœperit inde nefas. jamjam me præside Roma
Supplicium, pœnamque petat. neque enim ista vocari
Prœlia justa decet, patriæ sed vindicis iram.
Nec magis hoc bellum est, quam cum Catilina paravit
Arsuras in tecta faces, sociusque furoris
Lentulus, exertique manus vesana Cethegi.
O rabies miseranda ducis! cum fata Camillis

534 *populantibus.* 539 *petit.* 541 *Heu mag.*
541 *parabat.* 542 *vi tecta* Ascen. 544 *miranda*

531. *O scelerum.*] Pompeii oratio tota in demonstratione versatur. habet enim vituperationem et laudem personarum, et quidem a rebus gestis. Exordio benevolentiam captat, per Exclamationem: a pietate militum erga suam patriam. *Hortens.* *Scelerum ultores.*] Armorum impie a Cæs. patriæ illatorum. ut mox vs. 539. *Melioraque signa secuti.*] Pro patria, sub quibus militant Coss. et Senatus.

532. *Romana manus.*] Libertatis patriæ studiosa.

533. *Non privata dedit.*] Ut Cæsaris sunt. *Votis deposcite pugnam.*] Alacri animo et cum acclamatione poscite signa dari belli, infra vs. 599.

534. *Ardent Hesperii,* &c.] Ferro et flamma vastatur Italia, furibundis Gallis a Cæsare immissis.

536. *Jam tetigit,* &c.] Et jam Cæsar sanguine imbuit bellum.

537. *Dii melius,* &c.] Diis gratia, quibus placuit, a Cæsare potius quam a nobis initium capere nefaria hæc bella.

539. *Neque etiam ista,* &c.] Rem honesto vocabulo et plausibili appellat; ut militum animos magis accendat, et alacriores ad vindictam reddat. Et ab exemplis ostendit, non debere hoc certamen susceptum contra nefarios cives *bellum* appellari; sed potius *conjuratio*, ut illa Catilinaria. *Hortens.*

541. *Cum Catilina,* &c.] Conjuratio illa satis nota vel pueris ex Salustio.

543. *Exertique manus vesana Cethegi.*] Alibi *nudum* appellat. Quo loco recte notavit Sulpitius, *exertum* eum dici, qui habet humerum et brachium dextrum nudatum. Etsi brachium porrigere extra togam veteres *exerere et exertum brachium* dicerent: *exertos* tamen proprie eos appellarunt, qui sine tunica, nudoque humero et brachio extra togam porrecto incederent. Hoc Cethegorum peculiare ac gentile fuisse scriptores docent. ut et Horat. lib. de Arte poet. *Fingere cinctutis non exaudita Cethegis.* *Cinctuti* dicuntur, quod loco tunicæ cinctum gestarent, hoc est, subligaculum, sive campestre, quod solas partes infra pectus velabat. *Ferrarius.* *Exertique manus,* &c.] Antiqui Cethegi (inquit Turnebus lib. 19. adv. cap: 9.) tunicas non gerebant, sed pro tunica cinctum vel campestre ab umbilico ad pedes, reliquo corpore exerto et nudo. unde toga in urbe tecti nudos exerebant lacertos. Horat. epist. ad Pisones, *cinctutis Cethegis.* noster infra libro 6. vs. 794. *nudique Cethegi.* Silius Ital. *Ipse humero exertus gentilis more.*

544. *O rabies.*] Per exclamationem exemplis ostendit, Cæsarem præpostere summos viros in republ. imitari; qui non evertere, sed conservare patriam studuerunt.

Te Cæsar, magnisque velint miscere Metellis,
Ad Cinnas, Mariosque venis. sternere profecto,
Ut Catulo jacuit Lepidus, nostrasque secures
Passus, Sicanio tegitur qui Carbo sepulcro,
Quique feros movit Sertorius exul Iberos.
Quanquam, si qua fides, his te quoque jungere Cæsar
Invideo, nostrasque manus quod Roma furenti
Opposuit. Parthorum utinam post prælia sospes,
Et Scythicis Crassus victor remeasset ab oris,
Ut simili causa caderes, qua Spartacus hostis.
Te quoque si Superi titulis accedere nostris

553 *victor Crassus.* 554 *Sparticus.*

Hortens. Cum fata.] Qui cum possis et debeas, Camillum et Metellos imitatus, servare patriam : velis in pestes et eversores patriæ degenerare, Cinnam et Marium. ita scripserat Brutus ad Atticum de Antonio : ὃς ἐν Βρούτοις καὶ Κασσίοις καὶ Κάτωσι συναριθμεῖσθαι δυνάμενος προσθήκην ἑαυτὸν Ὀκταβίῳ δίδωσιν, Plutar. in Bruto. *Camillis.*] Furius Camillus urbem a Gallis captam, Capitolium obsessum, exul, creatus Dictator liberavit pulsis Gallis.

545. *Miscere.*] Æquiparare. *Metellis.*] Numidico, Pio, Cretico, Balearico.

546. *Cinnas.*] Not. ad vs. 94. supra. *Mariosque venis.*] Supra vs. 70. et deinceps. *Sternere profecto.*] Sed dabis mihi hujus amentiæ pœnas victus, ut a Catulo Lepidus, qui Coss. inter se disceptarunt. Lepidus acta Syllæ rescindere conatus, e Gallia quam provinciam sortitus est, et ubi res novas moliebatur, revocatus a Senatu, cum exercitu ad urbem rediit : sed a Catulo collega in Campo Martio superatus, in Sardiniam fugit ; ibique non multo post, periit.

547. *Jacuit.*] Superatus fuit Lepidus a Catulo in Campo Martio. *Nostrasque,* &c.] Cn. Papirius Carbo tertium Cos. cum C. Mario creatus, reverso e bello Mithridatico Sylla, urbe profugit. sed a Metello Pio prope Faventiam superatus, in Siciliam fugit, a Pompeio captus, et damnatus capitis catenis vinctus, securi percussus est.

548. *Sicanio sepulchro.*] Pompeius enim Carbonem ex Libya in Siciliam profectum, atque inde in Corsicam fugientem, media fuga intercepit, ac capitis damnavit. *Hortens.*

549. *Quique feros movit Sertorius,* &c.] Q. Sertorius a Sylla proscriptus Hispanos ad arma movit, contra quem missus Q. Metellus Cos. mox Pompeius, ancipiti acie sæpius pugnarunt. Sertorius tandem domestico scelere et insidiis extinctus est a Perpenna belli socio in convivio.

550. *Quanquam si qua,* &c.] Collatione eorum quos recensuit contemptim, de Cæsare loquitur ; ducto argumento a majori ad minus : ut inferat cum illis etiam Cæsarem non esse conferendum : simul se Ducem a Senatu lectum ad furorem ejus frangendum. Omnia insolentiæ plena, quum Cæsarem ita contemnat, ut cum mancipio gladiatore, ejusque interitu conferat. *Hortens. Jungere Cæsar.*] Conferre, causa ac pœna.

551. *Invideo.*] Doleo. *Sulpit. Nostrasque manus,* &c.] Mihi contra te in patriam furentem, Coss. et Senatus bellum hoc demandarunt.

553. *Scythicis.*] Pro *Parthicis.*

554. *Ut simili causa caderes.*] Per speciem latrocinii, ut ille servorum manu contracta. *Qua Spartacus hostis.*] Spartacus Thrax, gladiator e ludo Lentuli Capuæ cum 70. sociis effugit, servis ad partem vocatis armatisque exercitum 70 M. confecit, legatos, prætores, Coss. Rom. devicit, a M. Crasso tandem devictus cæsusque est.

555. *Te quoque si Superi,* &c.] Spartaci victi et Sertorii debellati laudem insolenter sibi vendicat Pompeius, ad quarum rerum titulos et Cæsarem se adjecturum minatur. *Hortens. Titulis accedere,* &c.] Victoriis meis additum.

Jusserunt, valet in torquendo dextera pilo:
Fervidus hæc iterum circa præcordia sanguis
Incaluit; disces non esse ad bella fugaces,
Qui pacem potuere pati. licet ille solutum,
Defectumque vocet, ne vos mea terreat ætas.
Dux sit in his castris senior, dum miles in illis.
Quo potuit civem populus perducere liber,
Ascendi, supraque nihil nisi regna reliqui.
Non privata cupit, Romana quisquis in urbe
Pompeium transire parat. hinc Consul uterque,
Hinc acies statura ducum. Cæsarne Senatus
Victor erit? non tam cæco trahis omnia cursu,
Teque nihil Fortuna pudet. Multisne rebellis
Gallia jam lustris, ætasque impensa labori
Dant animos? Rheni gelidis quod fugit ab undis,
Oceanumque vocans incerti stagna profundi;
Territa quæsitis ostendit terga Britannis?
An vanæ tumuere minæ, quod fama furoris

557 circum. 558 dices, dicet, discas, discant, discet, discent. 560 non vos, nec vos. 561 melior. 562 perducere, liber. 564 cupis. 565 paras. 569 Gallica. 570. quos fug. 571 incerti magna prof. incertaque stagnata prof.

556. *Valet in torquendo.*] Laudat se a viribus corporis, quibus præter ætatem valeat; et confirmat milites collatione ducum et utriusque exercitus. *Hortens.*

559. *Pacem potuere pati.*] In pace vivere. vide quæ ad vs. 314. lib. 5. *Solutum, defectumque.*] Dissolutum viribus et debilitatum.

561. *Dux sit in his, &c.*] Cur mihi duci ætas illa probro sit, quæ illius militibus honori?

562. *Quo potuit, &c.*] Ecphonesis, in amentiam Populi Rom. qui Cæsaris potentiam in suam servitutem armarunt. se quidem inscendisse ad gloriæ usque fastigium summum; ac supra se nihil nisi dominationem ac tyrannidem reliquisse. *Hortens. Liber.*] Libertatem suam retinens, non delata ulli imperii summa.

564. *Non privata cupit.*] Non civis esse vult, sed tyrannus, &c.

565. *Hinc Consul.*] A partibus nostris. *Uterque.*] L. Lentulus et C. Marcellus. A. U. 705.

566. *Ducum.*] Procerum, Senatorum.

567. *Non tam cæco trahis, &c.*] Objectio a fortunæ providentia, quam dicit tam cæcam non fore, ut id fieri patiatur. *Hortens.*

568. *Multisne.*] *Invidiose.* Duobus, neque exactis iis.

570. *Rheni gelidis, &c.*] Cæsar Germanos ferro et igni populatus, in hostico per dies 18. moratus, se in Galliam recepit, rescisso post se ponte, quem in Rheno struxerat, ne Germanis usui esset. hanc Pompeius fugam calumniatur.

571. *Oceanumque vocans incerti, &c.*] Et quod causatus Oceanum Britannicum esse Gallici maris æstuaria, reciproco fluxu et refluxu, modo stagnantia, modo vadosa: repulsus est a Britannis, quibus ultro bellum intulerat. *Sed hæc Cæsaris gesta Pompeius per invidiam extenuans inducitur. Incerti profundi.*] Ob perpetuam reciprocationem. Causa inferendi belli Britannis erat, quod satis compertum haberet, ab iis auxilia Gallis transmissa fuisse. *Hortensius.*

573. *An vanæ tumuere.*] Inefficaces et

Expulit armatam patriis e sedibus urbem?
Heu demens, non te fugiunt, me cuncta sequuntur:
Qui cum signa tuli toto fulgentia ponto,
Ante bis exactum quam Cynthia conderet orbem,
Omne fretum metuens pelagi pirata reliquit,
Angustaque domum terrarum in sede poposcit.
Idem per Scythici profugum divortia Ponti
Indomitum regem, Romanaque fata morantem,
Ad mortem, Sylla felicior, ire coegi.
Pars mundi mihi nulla vacat: sed tota tenetur
Terra meis, quocunque jacet sub sole, tropheis.
Hinc me victorem gelidas ad Phasidos undas
Arctos habet: calida medius mihi cognitus axis
Ægypto, atque umbras nusquam flectente Syene.

577 *exhaustum.* 579 *Angustamque.* 585 *Phasidis.* 587 *nunquam.*

sine viribus; quasi tuo adventu territi urbem deseruerint cives, quum mea signa sint secuti. *Hortens.*

576. *Qui cum signa tuli,* &c.] Qui intra spatium 2. mensium, piratas Cilicas maria latrociniis infestantes coercui; et captis, ne ad piraticam relaberentur, agrum assignavi, deductis procul a mari los urbem Ciliciæ, a me instauratam, appellatamque Pompeiopolin.

579. *Angustaque in sede.*] Intelligit Solos, urbem Ciliciæ.

580. *Per Scythici profugum divortia Ponti.*] Per diverticula et transversas semitas sui regni in Asia minori fugientem in Armeniam, Colchos, Albanos, Hiberos, &c.

581. *Indomitum regem, Romanaque.*] Mithridatem, qui 40. annos cum Romanis bella gessit. *Fata morantem.*] Victorias et Imperium.

582. *Mortem.*] Male veneno tentatam, sed ferro exactam. lib. 10. vs. 336. *Felicior, ire coegi.*] Allusum ad cognomen Syllæ Felicis, qui Mithridatem attriverat, ut et Lucullus.

583. *Pars mundi mihi,* &c.] Vide Martial. epist. 75. lib. 5.

585. *Phasidos undas.*] Fl. max. Colchidos. quo Mithridatem Pompeius insequutus est.

586. *Arctos habet.*] Pars Septentrionalis subjecta Arcto ursæ majori. *Medius mihi cognitus axis Ægypto.*] Pars mundi Meridionalis, datus enim fuerat a Senatu tutor pueri regis Ptolemæi, item ibi sub Sylla fuerat.

587. *Umbras nunquam flectente Syene.*] Ita veteres libri, nec aliter lectum est ætate Macrobii, qui merito id reprehendit. per illos igitur dies quibus crescit Nilus, in illis locis unda oritur, umbras sine fine absumi ac deficere vult Plinius. ergo sub Cancro et Leone, per duo scilicet dodecatemoria, nullæ umbræ in illo tractu ubi fontes Nili. idem de Meroe et Syene pronunciat Lucanus lib. 10. vs. 233.

—— contraque incensa Leonis
Ora tumet: Cancroque suam torrente Syenem
Imploratus adest, nec campos liberat undis,
Donec in autumnum declinet Phœbus et umbras
Extendat Meroe.

Id est, donec ἄσκιος esse desinat Meroe; quod fit Sole in Autumnum inclinante, cum in Virginem transit. tunc enim residit et decrescere incipit. igitur ex sententia Lucani per totum Cancri signum et Leonis, Meroe sine umbra. ita certe opinatur vir magnus. Sed diversa veterum opinio fuit de Syene et Meroe, quantum ad ἀσκιότητα, ut ita loquar. Syene sub æstivo tropico Cancri, in ea solstitii medio die nullam umbram jaci scribit Plin. lib. 11. cap. 74. idem ibidem tradit apud

Occasus mea jura timet, Tethynque fugacem
Qui ferit, Hesperius post omnia flumina Bætis.
Me domitus cognovit Arabs, me Marte feroces
Heniochi, notique erepto vellere Colchi.
Cappadoces mea signa timent, et dedita sacris

588 *timent.* 591 *Emolchi.*

Meroen quæ a Syene quinque millibus stadiorum abest, bis anno umbras absumi, sole duo devicesimam Tauri partem, et quartam decimam Leonis obtinente. diversis itaque temporibus Syene et Meroe ἄσκιοι : illa tunc est, cum certam partem Cancri Sol detinet ; hæc vero eo die, quo Sol certam Leonis partem ingreditur. Lucanus quoque diversum tempus ἀσκιότητος, his duabus urbibus assignavit. de Syene loquens, Cancro eam torreri semper dicit, quia Sol in Cancri signo constitutus, supra verticem illius civitatis invenitur, quo tempore jugis ibi et incitatissimus calor, lib. 10.

—— *Cancroque suam torrente Syenen Imploratus adest.*

Et lib. 8. vs. 851.

Nam quis ad exustam Cancro torrente Syenen Ibit.

tunc enim torrentissimus æstus, cum Sol supra verticem stat, πρὸς κάθετον, ut Syenæ sub Solstitio, quo tempore medio die nullas ibi corpora jaciunt umbras. At de Meroe ita canit : lib. 10. vs. 304.

—— *quæ quamvis arbore multa*
Frondeat, æstatem nulla sibi mitigat umbra,
Linea tam rectum mundi ferit illa Leonem.

His verbis aperte indicat Meroen ἄσκιον esse, tantum cum Sol per Leonem transit. sed quid est, quod ait, Leonem rectum feriri ab illa mundi linea. hæc non intelligo. scribendum :

Linea tam rectum mundi fert illa Leonem.

adeo, inquit, rectum, et supra verticem stantem in Leone Solem fert illa mundi linea, sub qua est Meroe. *Leonem rectum*, dixit Solem in Leone contra perpendiculum stantem. Meroe ergo ipsa tunc ἄσκιος, cum quartam decimam Leonis Sol obtinet : Syene vero juxta eundem ipso solstitii die nullas habet umbras. quæ et Lucanus manifeste distinxit, Cancrum Syenæ assignans, sub quo ἄσκιος fit ; Meroæ autem Leonem. Nec forte putandum, per totos dies Cancri et Leonis nullas umbras cum Syenæ dare, aut Meroæ. Sic accipiendum cum dicit : *umbras nunquam eum flectente Syene*, per totum scil. Cancri signum, sub quo sita est. ita etiam intelligendum, ubi canit : *Meroen nulla umbra æstatem mitigare*, per totum nempe Leonis signum sic accepisse satis ostendit versus qui sequitur,

Linea tam rectum mundi fert illa Leonem.
Salmas. Plin. Exerc. pag. 422. *Umbras nusquam flectente Syene.*] Syene oppidum est Thebaidos in confinibus Ægypti atque Æthiopiæ, quæ directa et perpendiculari linea tropico subjecta, medio Solstitii die sole Cancrum ingresso, est ἄσκιος. corpora scil. arrecta umbram in neutram partem jaciunt. Alii, *nusquam*.

588. *Occasus mea jura timet.*] Hispania, cujus extremus fluvius Bætis *Gaudalquivir*, in fretum Gaditanum infunditur. quod et ipsum effluit in mare Occidentale, refluitque. *Thetynque fugacem.*] Fluens ac refluens fretum Gaditanum intelligit. *Hortens.*

590. *Arabs.*] Circa Amanum montem in expeditione ad rubrum mare.

591. *Heniochi.*] Pop. feri, juxta Colchos, ab Amphyo et Telechio, vel ut alii ref. Rheca et Amphistrato Castoris et Pollucis ἡνιόχοις, id est, aurigis, qui ibi consederant, orti. *Notique erepto vellere Colchi.*] Ab Jasone petiti, cujus notissima historia.

592. *Cappadoces mea.*] Asiæ minoris pop. *Et dedita sacris Incerti Judæa Dei.*] Primus Romanorum Cn. Pompeius, quum ex Asia victrices circumageret copias, debellatis in transitu Judæis, templi penetravit intimos recessus. Ex illo tempore vulgatum est, inquit Tacitus, *vacuam esse sedem et inania arcana.* Enimvero tenuerat antea mortalis opinio, esse intus Numen aliquod, Apim, Ammonemve, aut Anubin, cujus nomen inter ipsos modo notum, pronunciari apud exteros profanosque fas haud esset. At postquam Pompeius, jure victoriæ, adyta reseravit, palam omnibus factum est, de nihilo esse tot sacra, totque ceremonias, siquidem neminem Deum præcipue colerent. Ab eadem

Incerti Judæa Dei, mollisque Sophene.
Armenios, Cilicasque feros, Taurosque subegi.
Quod socero bellum, præter civile, reliqui?
Verba ducis nullo partes clamore sequuntur,
Nec matura petunt promissæ classica pugnæ.
Sensit et ipse metum Magnus; placuitque referri
Signa, nec in tantæ discrimina mittere pugnæ
Jam victum fama non visi Cæsaris agmen.
Pulsus ut armentis primo certamine taurus
Silvarum secreta petit, vacuosque per agros
Exul in adversis explorat cornua truncis;
Nec redit in pastus, nisi cum cervice recepta
Excussi placuere tori: mox reddita victor
Quos libet in saltus comitantibus agmina tauris
Invito pastore trahit: sic viribus impar

593 *mollesque Sophenæ, mollesque Sofenæ, mollisque Sophone.*
595 *Quid socero, bellum.* 597 *Non.* 597 *motura.*
599 *ponere.* 604 *Non redit.* 604 *repleta.*

etiam fama jactatum vulgo in Judæos est, esse eos nubium et cœli cultores. *Cunæus.* *Dedita,* &c.] Pompeius Judæam subegit, Aristobulum regem cepit. sacra vero Judaica nobis notiora, quam Lucano.

593. *Mollisque Sophene.*] Laxu soluta Asiæ regio.

594. *Armenios,* &c.] Has gentes pervagatus devicit bello Mithridatico. *Taurosque.*] Tauri montis accolas.

595. *Socero bellum.*] Cæsari, cujus filiam duxerat Pompeius.

596. *Verba ducis nullo partes,* &c.] Milites non excipiunt orationem Pompeii cum plausu et acclamatione, neque petunt signa profectionis in bellum dari. quod et ipse Pompeius advertens subtimuit, et instituto itinere omisso, se Luceria Canutium, et inde Brundusium contulit.

597. *Nec matura petunt,* &c.] Et notum Ciceronis cavillum est, qui cum in castra Dyrrachina paulo serius venisset reliquis; interrogatus per contemptum a Pompeianis, cur tardius adesset; respondit, quod mature satis veniret, quum nihil parati ad bellum inveniret. *Hortens.*

598. *Placuitque referri.*] Retro Brundusium duci cohortes.

599. *Nec in tantæ discrimina,* &c.] Neque mittere exercitum suum consternatum, fama et metu Cæsaris nondum visi in discrimen pugnæ.

601. *Pulsus ut armentis,* &c.] Sumpta est hæc comparatio e Virgil. *sed alter Victus abit, longeque ignotis exulat oris,* &c. 3. Georg.

603. *In adversis explorat cornua truncis.*] *Et tentat sese, atque irasci in cornua discit Arboris obnixus trunco, ventosque lacessit Ictibus,* &c.

604. *Nec redit in pastus,* &c.] *Post ubi collectum robur, viresque receptæ Signa movet, præcepsque oblitum fertur in hostem.* *Cervice recepta.*] Viribus cervicis rursum collectis; quippe cui omne robur in cervice ac cornibus situm sit. *Hortensius.*

605. *Tori.*] Pulpæ, musculi et densitas quædam carnis in collo et cruribus, et etiam in brachiis hominum, in qua quidem esse dicuntur vires. Virgil.

Luxuriatque toris animosum pectus.

Sulpitius. *Reddita victor.*] Recepta armenta, devictis aliis tauris, ipse ducit.

607. *Sic viribus impar,* &c.] *Redditio Comparationis,* sic Pompeius se imparem Cæsari sentiens, Cæsari Italiam cedere, ipse per Apuliam profectus, Brundusium, hinc in Macedoniam navigare instituit.

Tradidit Hesperiam, profugusque per Appula rura
Brundusii tutas concedit Magnus in arces.
Urbs est Dictæis olim possessa colonis,
Quos Creta profugos vexere per æquora puppes
Cecropiæ, victum mentitis Thesea velis.
Hanc latus angustum jam se cogentis in arctum
Hesperiæ, tenuem producit in æquora linguam,
Adriacas flexis claudit quæ cornibus undas.
Nec tamen hoc arctis immissum faucibus æquor
Portus erat, si non violentos insula Coros
Exciperet saxis, lassasque refunderet undas.
Hinc illinc montes scopulosæ rupis aperto
Opposuit natura mari, flatusque removit,
Ut tremulo starent contentæ fune carinæ.
Hinc late patet omne fretum, seu vela ferantur
In portus Corcyra tuos, seu læva petatur
Illyris Ionias vergens Epidamnus in undas.

608 *Apula.* 609 *Brundisii.* 609 *conscendit, concessit.* 611 *profūgos Creta.* 613 *Hinc.* 613 *arcum.* 614 *æquore.* 615 *quæ claudit, qua claudit.* 618 *Acciperet.* 618 *laxasque, lapsasque.* 624 *Epidaurus.*

610. *Urbs est, &c.*] Brundusium urbe condita fuit, atque habitata a Cretensibus quibusdam, qui Atheniensibus advecti navibus profugerunt e Creta cum Theseo reduce Minotauri victore. Strab. lib. 6. *Dictæis.*] Cretensibus: a Dicte, oppido Cretæ.

612. *Cecropiæ.*] Athenienses, a Cecrope primo Atheniensium rege. *Mentitis Thesea velis.*] Nigris, præ festinatione et nautarum oblivione, iisdem quibus solverant Athenis, contra mandatum patris Ægei, qui præceperat ut si victor rediret filius, alba suspenderent carbasa.

613. *Hanc latus, &c.*] Hic qua Italia cogit se in arctum (legitur et *arcum*) angustia illa porrigitur. In æquora ad formam linguæ, hoc est, terræ molliter devexæ et se coarctantis, quæ curvato sinu prætenditur mari Adriatico, ita ut portus frequenti utrinque flexu repræsentet cornua capitis cervini, unde et nomen. namque Messapiorum linguâ, ἡ κεφαλὴ τοῦ ἐλάφου καλεῖται βρεντέσιον. Strab. 6.

614. *Tenuem linguam.*] Terram tenuem, exporrectam in linguæ formam. *Sulp.*

615. *Cornibus.*] Rupibus exporrectis in formam cornuum cervinorum, quibus simillimæ sunt, et urbs ipsa caput imitatur. *Sulpit.*

616. *Nec tamen, &c.*] Neque tamen satis fidus foret hic portus, nisi objecta insula fluctus ventosque exceptos frangeret.

617. *Coros.*] Ventos ab occasu solstitiali flantes.

618. *Refunderet.*] Remitteret fluctus, quibus feritur.

620. *Flatusque removit.*] Ventos arcuit.

621. *Contentæ fune.*] Quæ non indigerent anchora. *Sulpit.*

623. *Corcyra tuos.*] Ins. *Corfu*, a dextra. *Læva petatur, &c.*] Epidamnus, quam Romani, ut Pomp. Mela lib. 2. cap. 3. vel ut Appius scribit, Corcyrenses, (propter inauspicatum nomen quasi *ἐπὶ damnum*, Dyrrachium appellaverunt) in Illyrica ora, versus mare Ionium posita.

624. *Epidamnus in undas.*] Legitur et *Epidaurus*, verum ut historiæ nostræ inserviatur, perplacet *Epidamnus*.

Huc fuga nautarum, cum totas Adria vires
Movit, et in nubes abiere Ceraunia, cumque
Spumoso Calaber perfunditur æquore Sason.
Ergo ubi nulla fides rebus post terga relictis,
Nec licet ad duros Martem convertere Iberos,
Cum mediæ jaceant immensis tractibus Alpes:
Tunc sobole e tanta natum, cui firmior ætas,
Affatur: Mundi jubeo tentare recessus.
Euphratem, Nilumque move, quo nominis usque
Nostri fama venit, quas est vulgata per urbes
Post me Roma ducem: sparsos per rura colonos
Redde mari Cilicas: Pharios hinc concute reges,
Tigranemque meum, nec Pharnacis arma relinquas,
Admoneo, nec tu populos utraque vagantes
Armenia, Pontique feras per littora gentes,
Riphæasque manus, et quas tenet æquora denso
Pigra palus Scythici patiens Mæotica plaustri,
Et quid plura moror? totos mea, nate, per ortus

625 *Hæc, Hinc.* 627 *Sanson.* 631 *sobole ex, subole e.* 636 *Parthos.* 636 *excute.* 637 *ne Ph.* 638 *in utraque.* 641 *Mæotidæ.* 642 *Sed quid.* 642 *nota.*

625. *Huc fuga nautarum.*] In portum Brundusii. *Cum totas Adria vires.*] Quando in Adriatico tempestas exoritur.

626. *Et in nubes,* &c.] Nubibus involuti non apparent montes illi Epiri.

627. *Calaber perfunditur æquore Sason.*] Insula contra Calabriam, inter Epirum et Brundusium.

628. *Ergo ubi nulla fides.*] Postquam sensit Pompeius Cæsarem se consequi, et a tergo iter fugæ interclusum: Cn. Pompeium filium natu majorem cum mandatis Brundusio ad contrahenda toto orbe auxilia misit. *Hortens. Fides rebus,* &c.] Spes Italiæ tenendæ, quæ Brundusium fugientibus erat a tergo.

629. *Nec licet ad duros,* &c.] Neque posset jam bellum transferri in Hispaniam longe dissitam atque Alpibus interclusam, quam provinciam tenebant Petreius et Afranius Pompeii legati.

631. *Cui firmior ætas.*] Cn. Pompeium filium natu majorem, missurus ad devictas a se gentes auxilia petitum.

632. *Recessus.*] Loca remota.

633. *Euphratem.*] Armeniam, unde oritur; Syriam, quam præterlabitur Euphrates. *Nilumq.*] Ægyptum, quam Nilus rigat.

634. *Quas est vulgata,* &c.] Ad quas Romanum nomen propter me victorem pervenit.

635. *Sparsos per,* &c.] Supra vs. 570.

636. *Pharios.*] Ægyptios, a Pharo ins.

637. *Meum.*] Beneficio meo in pristinum fortunæ habitum restitutum. Val. Max. lib. 5. cap. 1. *Pharnacis.*] Filii Mithridatis, cui a patre deficienti Pompeius confecto bello Bosphorum concesserat.

638. *Utraque.*] Majori et Minori. *Vagantes,* &c.] Scythas vagos ἁμαξοβίους.

639. *Pontique feras,* &c.] Maris Euxini, ἀξένου prius dicti propter immanitatem accolarum.

640. *Riphæasque manus.*] Incolas Riphæorum montium Scythiæ. *Quas tenet,* &c.] Accolas Mæotidis paludis gelu constrictæ et induratæ, ita ut per eam onusta agantur vehicula.

642. *Et quid plura moror?*] Enumerationem in compendium contrahit, et per

Bella seres, totoque urbes agitabis in orbe
Perdomitas: omnes redeant in castra triumphi.
At vos, qui Latios signatis nomine fastos,
Primus in Epirum Boreas agat: inde per arva
Graiorum, Macedumque novas acquirite vires:
Dum paci dat tempus hyems. Sic fatur: et omnes
Jussa gerunt, solvuntque cavas a littore puppes.
At nunquam patiens pacis, longæque quietis
Armorum, ne quid fatis mutare liceret,
Assequitur, generique premit vestigia Cæsar,
Sufficerent aliis primo tot mœnia cursu
Rapta, tot oppressæ dejectis hostibus arces:
Ipsa caput mundi, bellorum maxima merces,
Roma capi facilis: Sed Cæsar in omnia præceps,
Nil actum credens, dum quid superesset agendum,
Instat atrox: et adhuc, quamvis possederit omnem
Italiam, extremo sedeat quod littore Magnus,
Communem tamen esse dolet: nec rursus aperto
Vult hostes errare freto, sed molibus undas

643 *feres.* 645 Et. 645 *Latio.* 646 *arma.* 647 *Macetumque.* 650 *segnis.* 653 *tot primo.* 654 *depulsis.* 657 *credens actum.* 657 *superaret.*

totum orbem Imperii Rom. regibus, dynastis, provinciis et liberis populis denuntiet bellum populo Rom. esse, et auxilia equitum ac peditum suo nomine iis imperet. *Hortensius. Ortus.*] Orientales regiones.

644. *Omnes redeant,* &c.] Auxilio mihi adsint reges omnes et gentes, de quibus ego nostrique triumphavimus.

645. *Qui Latios,* &c.] Consules, quorum nomina in Fastis præfigebantur suis annis. lib. 5. vs. 5.

646. *Primus in Epirum,* &c.] Cum primo vento in Epirum navigate, solicitaturi Græcos et Macedonas.

647. *Macedumque.*] Pro Macedonum.

650. *At nunquam.*] Misso Pompeio ad Cæsarem redit, et ejus celeritatem in persequendis inimicis. *Hort. Nunquam patiens pacis,* &c.] Nihil detrectans. omni in re properans, solitus *Successus urgere suos: Instare favori Numinis,* ut lib. 1. vs. 148.

652. *Generique,* &c.] Pompeium propere sequutus, Brundusium cum 6. legionibus venit.

653. *Sufficerent aliis.*] Collatio Cæsaris cum ingeniis aliorum ducum.

655. *Caput mundi,* &c.] Summi imperii sedes, triumphati orbis caput.

656. *Cæsar in omnia præceps.*] Cæsar cum dubitaret quo animo Pompeius Brundusii remaneret, an ut maris Adriatici utramque partem potestate sua retineret; an inopia navium ibi restitisset. veritus ne Italiam ille dimittendam non existimaret, cupiensque simul bellum conficere, profectus Dyrrhachium Cos. ipse, ut Pompeium interciperet, exitus Brundusini portus præcludere constituit.

657. *Nil actum credens,* &c.] Hoc transcripsit Justinianus lib. 10. C. de his quibus ut indign. *Nihil enim actum credimus, dum aliquid addendum superest.*

660. *Communem tamen,* &c.] Non tulit Italiam sibi communem esse cum Pompeio, ut ne eum quidem tulerit in mari. *Hortens.*

661. *Molibus undas,* &c.] Qua fauces

Obstruit, et latum dejectis rupibus æquor.
Cedit in immensum cassus labor: omnia pontus
Haurit saxa vorax, montesque immiscet arenis:
Ut maris Ægæi medias si celsus in undas
Depellatur Eryx, nullæ tamen æquore rupes
Emineant, vel si convulso vertice Gaurus
Decidat in fundum penitus stagnantis Averni.
Ergo ubi nulla vado tenuit sua pondera moles,
Tunc placuit cæsis innectere vincula silvis,
Roboraque immensis late religare catenis.
Tales fama canit tumidum super æquora Xerxem
Construxisse vias, multum cum pontibus ausus,
Europamque Asiæ, Sestonque admovit Abydo,
Incessitque fretum rapidi super Hellesponti,
Non Eurum, Zephyrumque timens: cum vela, ratesque
In medium deferret Athon. sic ora profundi
Arctantur casu nemorum: tunc aggere multo
Surgit opus, longæque tremunt super æquora turres.
Pompeius tellure nova compressa profundi

662 *Obruit.* 666 *Athos* Sabel. 670 *Complacuit.* 671 *immersis.* 673 *Constituisse.* 675 *Ponti super Helles.* 677 *differret.* 678 *magno.*

portus erant angustissimæ, molem ab utraque parte litoris in vado jaciebat. quo vero agger, propter altitudinem aquæ contineri non posset, rates terra, cratibus ac pluteis contectas, et turribus adversus impetum et incendia munitas collocavit.

663. *Cedit in immensum cassus labor.*] Labor immensus cedit incassum. Hypallage. *Omnia pontus*, &c.] Injectas moles absorbent arenæ. ut refert Poeta secus atque auctor Commentariorum de bello civ.

665. *Ut maris Ægæi*, &c.] Neque tamen moles illæ magis portum obstruunt aut in mare eminent, quam si in lacu Averno demergatur Gaurus mons Campaniæ, aut in Ægæo mari Eryx mons Siciliæ, qui quoniam procul distat ab Ægæo, Sabellicus et alii *Athos* legendum autumant.

669. *Ergo ubi nulla*, &c.] Prosequitur Cæsaris diligentiam et studium in perficiendo opere cœpto. *Hortens. Nulla vado*, &c.] Ut modo vs. 663.

670. *Vincula silvis, Roboraque*, &c.] Rates conjunctas, et quaternis singulis anchoris firmatas.

672. *Tales fama canit*, &c.] Qualiter Xerxes μέγα φρονῶν, olim in Hellesponti freto ponte ex navibus ducto, ab Abydo urbe Asiæ in Seston urbem Europæ, pedibus trajecit exercitum. Herodot. 7. Mela lib. 2. cap. 2.

675. *Incessitque.*] Init super fretum rapidi Hellesponti. *Hortens.*

676. *Eurum*, &c.] Qui tamen, concitato pelago, pontem disjecerunt. *Cum vela*, &c.] Cum montem Macedoniæ Athon a continenti abscindi jussum circumnavigaret. *Velificatus Athos.* Juvenal. Sat. 10. vs. 180.

677. *Sic ora profundi*, &c.] Sic fauces portus Brund. ratibus roboreis e sylvis excisis et in mare dejectis coarctantur.

678. *Aggere multo*, &c.] Trabibus terra constratis.

679. *Longæque tremunt*, &c.] In quarta quaque ratium turres binarum tabulatorum excitatæ.

680. *Pompeius.*] Ubi videt ostia et

**Ora videns, curis animum mordacibus angit,
Ut reseret pelagus, spargatque per æquora bellum.
Sæpe Noto plenæ, tensisque rudentibus actæ
Ipsa maris per claustra rates fastigia molis
Discussere salo, spatiumque dedere carinis :
Tortaque per tenebras validis ballista lacertis,
Multifidas jaculata faces. Ut tempora tandem
Furtivæ placuere fugæ : ne littora clamor
Nauticus exagitet, neu buccina dividat horas,
Neu tuba præmonitos perducat ad æquora nautas
Præcepit sociis. jam cœperat ultima Virgo
Phœbum laturas ortu præcedere Chelas,
Cum taciti solvere rates. non anchora voces
Movit, dum spissis avellitur uncus arenis :**

681 *animum curis.* 682 *peragatque per æq. bellum. bellumq. per æq. spargat.* 684 *rates p. c. maris.* 689 *ne buc.* 690 *Ne tuba, Nec turba.* 690 *permonitos.* 690 *deducat.* 693 *tacitas.*

fauces aggere præclusas, omni studio et conamine laborat, ut ratibus Cæsaris perruptis refractoque aggere viam sibi aperiat Dyrrhachium trajecturo.

682. *Ut reseret pelagus.*] Ut aperiat mare, et obices solvat. *Sulpit.* *Spargatque.*] In Macedoniam transferat bellum. *Alii* machinas bellicas dissipet.

683. *Sæpe Noto plenæ.*] Pompeius naves magnas onerarias turribus trium tabulatorum instructas ad opera Cæsaris disturbanda appellebat ; sic quotidie utrinque fundis, sagittis, reliquisque telis pugnabatur, quæ naves, ut vult Luc. aggerem Cæsaris diruperunt, auctor tamen Comment. dimidiam vix operis partem a Cæs. effectam refert.

687. *Ut tempora,* &c.] Pompeius, adventu navium à Cos. Dyrrhachio remissarum, profectionem parat, ne Cæsariani milites sub ipsa profectione oppidum irrumperent, portas obstruit, vicos plateasque transversis fossis et sudibus præacutis præsepit. milites silentio naves conscendere jubet, &c. comment. 1.

688. *Clamor Nauticus.*] Nautarum solventium et se invicem cohortantium κέλευσμα.

689. *Buccina.*] Quæ vigiliarum distinctiones indicare solet.

690. *Nec tuba,* &c.] Neu tuba signum profectionis canat.

691. *Jam cœperat ultima Virgo.*] Videtur poeta ex Heliaci Virginis ortus notatione innuere Pompeium Brundusio discessisse sub Æquinoctio Autumnali circa medium Septembrem : cum ex Ciceronis epistolis, et Commentariis de bello civili (Cæsarisne illi sint, Oppii vel Hirtii) constet cœptum hoc bellum post comitia, ineunte Januario, Ariminum et alia opp. capta a Cæs. in Februario ; Pompeium excessisse Brundusio in Martio ; rediisse ad Romam Cæsarem, devicisse Pompeii duces, Marsiliam oppugnasse eadem æstate sequenti ; deinde anno in Pharsalia depugnatum. Dio tamen scribit, *Autumnum jam exiisse.* lib. 41. *Ultima virgo.*] Ultima virginis signi Zodiaci pars, quam excipit Libra, quæ dicitur Chelæ, pendetque a prima Scorpionis parte. *Hortens.*

692. *Phœbum laturas,* &c.] Sub auroram, seu potius una cum aurora, paulo ante exortum Solis Cæsarianorum stationes perrupit. *Hort. Phœbum laturas,* &c.] Videtur et matutinum tempus denotare, cum tamen Appianus 2. de civ. bel. Rom. Pompeium circa vesperam solvisse scribat. et auctor comment. sub noctem naves solvisse. *Chelas.*] Scorpii brachia, quæ tribuuntur Libræ, quæ Virginem excipit..

693. *Non anchora voces.*] A signis alti silentii in fuga Pompeii.

Dum juga curvantur mali, dumque ardua pinus
Erigitur, pavidi classis siluere magistri:
Strictaque pandentes deducunt carbasa nautæ,
Nec quatiunt validos, ne sibilet aura, rudentes.
Dux etiam votis hoc te, Fortuna, precatur,
Quam retinere vetas, liceat sibi perdere saltem
Italiam. vix fata sinunt. nam murmure vasto
Impulsum rostris sonuit mare, fluctuat unda,
Totque carinarum permistis æquora sulcis.
Ergo hostes portis, quas omnes solverat urbis
Cum fato conversa fides, murisque recepti,
Præcipiti cursu flexi per cornua portus
Ora petunt, pelagusque dolent contingere classes.
Heu pudor, exigua est fugiens victoria Magnus.
Angustus puppes mittebat in æquora limes
Arctior Euboica, qua Chalcida verberat, unda.
Hic hæsere rates geminæ, classique paratas
Excepere manus: tractoque in littora bello,
Hic primum rubuit civili sanguine Nereus.

696 classis pavidi. 697 pendentes. 697 diducunt. 700 Qua. 705 fatis. 706 litora. 710 quæ. 710 Colchida. 711 paratæ. 712 in littore, ad littora.

695. *Dum juga,* &c.] Dum antennæ inclinantur. *Pinus.*] Malus.

696. *Pavidi magistri.*] Gubernatores navium Pompeianarum.

697. *Strictaque pandentes.*] Extremum conatum nautarum oculis subjicit, in explicandis, evolvendisque velis, et velorum alis. *Hortens. Pandentes.*] Alii leg. *pendentes. Deducunt,* &c.] Explicant vela antennis substricta.

698. *Ne sibilet aura.*] Ne concussorum rudentum sonitus fugam prodat.

699. *Dux etiam,* &c.] Pompeius.

700. *Perdere,* &c.] Absque jactura relinquere, tuto discedere, deserere.

701. *Vix fata sinunt,* &c.] Non licet. neque enim sine strepitu potuere tot naves remis velisque educi e portu.

704. *Ergo hostes portis,* &c.] Brundusini Pompeianorum militum injuriis atque ipsius Pompeii contumeliis permoti, Cæsaris rebus nec fortunæ minus faventes, Cæsarianos per admotas scalas ascendentes recipiunt; qui moniti ut fossas et sudes præacutas caveant, longo itinere a Brundusinis circumducti ad portum perveniunt, duasque naves cum militibus, quæ ad moles Cæsaris adhæserant scaphis deprehendunt.

705. *Cum fato conversa fides.*] Poeta cum fato fidem mutatam esse dicit: nam cum fuga Pompeii, Brundusini fidem mutarunt. *Hortens.*

706. *Cornua portus.*] Portum cervi cornua referentem. supra vs. 613.

707. *Ora petunt.*] Ostia, portus.

709. *Limes,* &c.] Limes ille, per quem exibant Pompeianæ naves, erat angustior Euripo, qua juxta Chalcida interluit Euboicam ins. et Bœotiam.

711. *Classique paratas Excepere manus.*] Uncos ferreos, ad naves retinendas fabricatos.

712. *Tractoque in littora bello.*] Conserto prælio per noctem tumultuario cum Pompeianis, qui in duabus illis navibus pertrahebantur ad litus.

713. *Nereus.*] Mare.

Cætera classis abit summis spoliata carinis:
Ut Pagasæa ratis peteret cum Phasidos undas,
Cyaneas tellus emisit in æquora cautes,
Rapta puppe minor subducta est montibus Argo,
Vanaque percussit pontum Symplegas inanem,
Et statura redit. jam Phœbum urgere monebat
Non idem Eoi color ætheris, albaque nondum
Lux rubet, et flammas propioribus eripit astris,
Et jam Pleias hebet, fessi jam plaustra Bootæ
In faciem puri redeunt languentia cœli,
Majoresque latent stellæ, calidumque refugit
Lucifer ipse diem. pelagus jam Magne tenebas,
Non ea fata ferens, quæ, cum super æquora toto
Prædonem sequerere mari. lassata triumphis
Descivit fortuna tuis. cum conjuge pulsus,

717 Rupta. *717 subductaque m. Argo est.* *722 flexi.*
726 victor. *728 Cessavit, Deseruit.*

714. *Summis spoliata carinis.*] Alii sic accipiunt; quasi illæ, studio præcipitis fugæ mutilatæ fuissent, id quod arguit comparatio navis Argus. *Hort.* *Summis spoliata carinis.*] His duabus navibus extremis.

715. *Ut Pagasæa,* &c.] Ut Argo olim, qua Jason cum Minyis e Pagaso Thessaliæ oppido solventes petebant Colchos Phaside fluv. celebres, transmissa per Cyaneas seu Symplegadas insulas, quæ concurrere inter se finguntur, e collisione insularum deminuta est parte puppis extrema. vide quæ ad Senecæ Medeam vs. 341. et Herc. Fu. vs. 1210. *Phasidis undas.*] Colchos, ad Phasidem fluvium.

716. *Tellus emisit.*] Tellus quasi irata novis nautis, cautes emisit, ut navium transituram colliderent. *Cyaneæ cautes.*] Duæ insulæ vicinæ et parvæ in Ponto, contra Thracium Bosphorum, quæ quia olim concurrere creditæ, dictæ sunt *Symplegades*, id est, concurrentes. *Sulpitius.*

717. *Rapta puppe.*] Alii *Rupta.* *Subducta est.*] Liberata a concussu montium.

718. *Vanaque.*] Instabilis. Vel nihil nocens concurrendo. *Percussit pontum.*] Non navim. *Sulpit.*

719. *Statura redit.*] Permansura immota. *Jam Phœbum,* &c.] Jam Orientis color e pullo in croceum, mox roseum mutatur, prænunciabat Solis ortum appetere.

720. *Albaque nondum.*] Quæ Solem jam jam emersurum antecedit, cujus accessu propiore, stellæ obscurantur, quarum lucem *flammas* hoc loco nominat poeta per similitudinem. *Hortens.*

721. *Flammas propioribus,* &c.] Major lux offuscat minorem, et eo citius quo quæque vicinior est et minor.

722. *Pleias hebet.*] Vergiliæ, stellæ 7. in humero seu capite Tauri obscurantur. *Plaustra Bootæ.*] Ursa major, cujus 7. stellas lucidiores secundæ magnitudinis, plaustrum vulgo dictum Bootes sequi videtur, *custos Erymanthidos ursa Arctophylax formam terga sequentis habet.* *Fessi.*] Steph. leg. *flexi.*

723. *In faciem,* &c.] Sua luce obscurata colorem ætheris induunt.

724. *Majoresque latent stellæ,* &c.] *Diffugiunt stellæ, quarum agmina cogit Lucifer, et cœli statione novissimus exit.*

726. *Non ea fata,* &c.] Non alios insequutus, ut olim piratas Cilicas, supra vs. 576. sed fugiens. Audi Florum: Et peractum fuerat bellum sine sanguine, si Pompeium Brundusii opprimere, ut cœperat, potuisset. Sed ille per obsessi claustra portus nocturna fuga evasit. Turpe dictu. modo princeps patrum, pacis bellique moderator, per triumphatum a se mare lacerata et pene inermi nave fugiebat.

727. *Prædonem.*] Cilicas.

728. *Descivit.*] Deseruit nunc te. Alii

Et natis, totosque trahens in bella penates,
Vadis adhuc ingens populis comitantibus exul.
Quæritur indignæ sedes longinqua ruinæ.
Non quia te Superi patrio privare sepulcro
Maluerint: Phariæ busto damnantur arenæ:
Parcitur Hesperiæ, procul hoc ut in orbe remoto
Abscondat Fortuna nefas, Romanaque tellus
Immaculata sui servetur sanguine Magni.

734 procul hoc, et in, procul hinc, et in. *735 Abscondit.* *736 servatur.*

leg. *Deseruit*, male. *Grotius*. *Conjuge pulsus.*] Cornelia, supra vs. 349.

729. *Natis.*] Cneio et Sexto.

730. *Ingens populis*, &c.] Magnæ auctoritatis propter comites Coss. Senatus partem principem, et exercitum. *Exul.*] Pathos a conditione.

731. *Quæritur indignæ*, &c.] Vide Epig. 75. Martialis et quæ nos ad illud.

732. *Non quia te superi*, &c.] Aitiologia: ne Italia toties ab ipso servata, tanti viri cladem ob oculos cernat, quum omnino in fatis sit ipsi pereundum esse.

733. *Phariæ busto*, &c.] Ægyptiaca arena destinatur sceleratæ cædi et tristi sepulchro Pompeii, *sed ipsum Terra tegit Libyes: si tamen ulla tegit*. eodem epigr.

734. *Parcitur Hesperiæ.*] Ne Italia tot Pompeii victoriis servata, tot triumphorum illius spectatrix, nunc eum cernat victum, aut cæsi sanguine contaminetur.

M. ANNÆI LUCANI

CIVILIS BELLI,

SIVE

PHARSALIÆ,

LIBER TERTIUS.

ARGUMENTUM.

Tertius exponit fugientis somnia Magni,
Atque ut Trinacrias est Curio missus in urbes.
Brundusio reditum describit Cæsaris: inde
Prædanti fiscum, cui vult obstare Metellus.
Hinc populos, Magnum qui sunt in bella secuti,
Utque iter accelerans Hispanas Cæsar in oras,
Massiliam fidam vexat terraque marique:
Moxque abiens Bruto victori bella relinquit.

M. ANNÆI LUCANI

CIVILIS BELLI,

SIVE

PHARSALIÆ,

LIBER TERTIUS.

Propulit ut classem velis cedentibus Auster
Incumbens, mediumque rates tenuere profundum,
Omnis in Ionios spectabat navita fluctus:
Solus ab Hesperia non flexit lumina terra
Magnus, dum patrios partus, dum littora nunquam
Ad visus reditura suos, tectumque cacumen
Nubibus, et dubios cernit vanescere montes.
Inde soporifero cesserunt languida somno
Membra ducis: diri tum plena horroris imago
Visa caput mœstum per hiantes Julia terras
Tollere, et accenso furialis stare sepulcro.
Sedibus Elysiis, campoque expulsa piorum

2 *movere.* 3 *portus.* 7 *medios.* 9 *tunc.*

1. *Propulit.*] Quemadmodum Maro Æneam inter navigandum Carthaginis mœnia subinde respicientem facit: ita Lucanus Pompeium, soluto portu Brundusino, Italiam respectantem introducit. *Hortens. Cedentibus.*] Impulsu procedentibus. *Sulpit.*

3. *Omnis in Ionios.*] Cæteris omnibus Ionium mare prospicientibus, Pompeius solus respexit Italiam.

6. *Tectumque,* &c.] Montium fastigia nubibus obducta.

7. *Vanescere montes.*] Rarescere, dispersere vix dignosci a nubibus. vide quæ nos ad Senecæ Troada, vs. 1046.

8. *Soporifero cesserunt,* &c.] Pompeio per quietem Juliæ (de qua l. 1. vs. 113.) umbram oblatam fingit poeta.

10. *Per hiantes,* &c.] *Tellure rupta Tartaro gressum efferre.*

11. *Accenso furialis,* &c.] Instar furiæ accensis rogis et prætentis facibus adstare, indignata propter superductam Corneliam, et civile bellum.

12. *Sedibus Elysiis,* &c.] Nec mea tui cura ipsa in morte recedit. Quin et manes passura meos, ex quo bella movere cœpisti, ego e beatarum animarum sedibus in damnatorum loca detrudor. De Elysiis campis vide quæ ad Senecæ Troad. vs. 942.

Ad Stygias (inquit) tenebras, manesque nocentes,
Post bellum civile trahor. vidi ipsa tenentes
Eumenidas, quaterent quas vestris lampadas armis.
Præparat innumeras puppes Acherontis adusti
Portitor: in multas laxantur Tartara pœnas.
Vix operi cunctæ dextra properante sorores
Sufficiunt: lassant rumpentes stamina Parcas.
Conjuge me lætos duxisti Magne triumphos:
Fortùna est mutata toris: semperque potentes
Detrahere in cladem fato damnata maritos
Innupsit tepido pellex Cornelia busto.
Hæreat illa tuis per bella, per æquora signis,
Dum non securos liceat mihi rumpere somnos,
Et nullum vestro vacuum sit tempus amori,
Sed teneat Cæsarque dies, et Julia noctes.
Me non Lethææ, conjux, oblivia ripæ
Immemorem fecere tui, regesque silentum
Permisere sequi. veniam, te bella gerente,
In medias acies. nunquam tibi Magne per umbras,
Perque meos manes generum non esse licebit.

15 *Eumenides.* 15 *nostris.* 17 *lassantur.* 23 *En nupsit.* 23 *trepido.* 26 *nostro,* 31 *tibi nunquam.* 32 *genero.*

15. *Eumenidas.*] Furias tres, εὐμενῖς dictas Oresti, postquam eas consilio Apollinis placasset. *Quaterent*, &c.] Tenentes manu faces quas intentarent vestris furialibus armis incitandis.

16. *Præparat innumeras*, &c.] Neque enim una sua ratis sufficiet transvehendis animis eorum qui hoc bello perituri sunt.

17. *Portitor.*] Charon, qui vehit animas. *In multas laxantur*, &c.] Ut novis animis fiat locus. *laxatque foros Charon.* Virg. Æneid. 6. et Sen. Herc. Œt. vs. 949. *Laxatæ manes.*

18. *Vix operi*, &c.] Exercentur, imo lassantur Parcæ staminibus vitæ absolvendis.

21. *Toris: semperque potentes*, &c.] Cum conjuge, namque Cornelia fatalis est et ominosa maritis. P. Crasso prius, qui periit, apud Parthos, tibi jam futura æque perniciosa. lib. 8. vs. 90.

23. *Innupsit.*] Ita scribendum, non nupsit. Vide festum voce, *innubere*. Grot. *Tepido busto.*] Improbat Pompeii festinantiam ad nuptias novas, non servato luctus legitimo tempore, mensium scil. decem. *Tepido.*] Mei recens mortuæ, vel conjugis sui, juxta legitimum tempus 10. mensium. *Pellex Cornelia busto.*] Invidiose vocat eam pellicem, quæ intra legitimum luctus spatium nupta fuerit suo nuper marito, cujus memoriæ per illam exciderit.

24. *Hæreat.*] Licet tecum assidue sit, nullum tamen vestro vacuum erit tempus amori. *Hæreat illa tuis*, &c.] Illa licet te in bella comitetur, non tamen fruemini mutuo amore, namque te interdiu exercebit pater meus Cæsar, noctu ego tibi somnos interturbabo.

28. *Me non Lethææ.*] Neque oblivionis ille fluvius degustatus apud inferos ademit mihi tui memoriam.

29. *Regesque.*] Pluto et Proserpina.

30. *Veniam*, &c.] *Omnibus umbra locis adero*, ultrix usque sequar te, monebo

Abscindis frustra ferro tua pignora. bellum
Te faciet civile meum. Sic fata, refugit
Umbra per amplexus trepidi dilapsa mariti.
Ille, Dei quamvis cladem, manesque minentur,
Major in arma ruit, certa cum mente malorum.
Et, quid (ait) vani terremur imagine visus?
Aut nihil est sensus animis a morte relictum,
Aut mors ipsa nihil. Titan jam pronus in undas
Ibat, et igniferi tantum demerserat orbis,
Quantum deesse solet lunæ seu plena futura est,
Seu jam plena fuit: tunc obtulit hospita tellus
Puppibus accessus faciles: legere rudentes,
Et posito remis petierunt littora malo.
Cæsar, ut emissas venti rapuere carinas,
Absconditque fretum classis, et littore solus
Dux stetit Hesperio, non illum gloria pulsi
Lætificat Magni: queritur quod tuta per æquor
Terga ferant hostes. neque enim jam sufficit ulla
Præcipiti fortuna viro: nec vincere tanti,
Ut bellum differret, erat. tunc pectore curas

33 *Abscidis.* 35 *tepidi.* 35 *delapsa.* 36 *Dii.* 36 *minantur.* 37 *laborum.* 38 *Ecquid.* 41 *dimiserat, demiserat.* 45 *velo.* 50 *ferunt.* 50 *nec.* 52 *tum.*

usque, te esse Cæsaris generum.

33. *Abscindis frustra,* &c.] Frustra tentas bello extinguere jus affinitatis, namque hoc bellum te mihi reddet. *Prædicitque illi mortem.*

34. *Te faciet meum.*] His verbis ei mortem denuntiat. *Refugit,* &c.] *Frustra comprensa manus effugit imago, Par levibus ventis, volucrique simillima somno.*

36. *Ille,* &c.] Pompeius majori cum fiducia, imo obstinacia obvius it fatis.

37. *Certa cum mente malorum.*] Cum certo proposito agendi belli civilis. *Sulpitius.*

40. *Titan jam pronus,* &c.] Solis jam occidentis media pene parte, (instar lunæ semiplenæ) sub Horizonte depressa appulit Dyrrachium Pompeius.

43. *Hospita.*] Dyrrachina.

44. *Legere rudentes.*] Collectis funibus et velis, maloque inclinato subierunt portum remigio.

46. *Cæsar, ut emissas.*] Traducto Dyrrachium Pompeio, redit ad Cæsarem poeta, etiam tum in littore sedentem cum exercitu, ubi classis Pompeiana e conspectu ablata fuit. *Hortens.*

47. *Absconditque,* &c.] Propter distantiam, et globi rotunditatem.

49. *Queritur quod,* &c.] Cæsar moræ omnis impatiens, nullam percipit voluptatem e Pompeii fuga, quæ parva erat victoria supra lib. 2. vs. 70. et inique tulit evasisse Pompeium, cujus fuga bellum protraheretur, quod semel confectum voluit.

51. *Præcipiti.*] Nulla fortuna Cæsari satis erat, præcipitanti semper, et nunquam cunctanti in rebus agendis. *Nec vincere tanti.*] Nec tanti existimabat unam victoriam, ut vellet bellum protrahere, malebat enim cum periculo statim conficere. *Hort. Sulpit.*

52. *Tunc pectore,* &c.] Cæsar, etsi

Expulit armorum, pacique intentus agebat,
Quoque modo vanos populi conciret amores,
Gnarus et irarum causas, et summa favoris
Annona momenta trahi. namque asserit urbes
Sola fames, emiturque metus, cum segne potentes
Vulgus alunt. nescit plebes jejuna timere.
Curio Sicanias transcendere jussus in urbes,
Qua mare tellurem subitis aut obruit undis,
Aut scidit, et medias fecit sibi littora terras.
Vis illic ingens pelagi, semperque laborant
Æquora, ne rupti repetant confinia montes:
Bellaque Sardoas etiam sparguntur in oras.
Utraque frugiferis est insula nobilis arvis,
Nec plus Hesperiam longinquis messibus ullæ,
Nec Romana magis complerunt horrea terræ.
Ubere vix glebæ superat, cessantibus Austris,
Cum medium nubes Borea cogente sub axem,
Effusis magnum Libye tulit imbribus annum.

54 *varios*. Mod. 58 *alant*. 61 *aut med.* 68 *superant.* 70 *amnem.*

maxime e re esse arbitraretur Pompeium sequi, priusquam se transmarinis auxiliis confirmaret; partim tamen navium desiderio; partim ne quid se absente tentaretur per Galliam et Italiam, timens; nec non exercitum in Hispania sub ducibus Pompeianis veritus: in Siciliam Curione misso, in Sardiniam Valerio, &c. Ipse Iberiam cogitans ad Urbem proficiscitur.

55. *Gnarus et irarum causas.*] Sciens populi animos abalienari, a fide deficere et detrectare imperium, si quando fame et penuria laboretur; conciliari studium plebis et benevolentiam, largitione annonæ; quæ sola civium obedientiam obstringit. Cum populus *duas tantum res anxius optet, Panem et Circenses*. Juven. Sat. 10. vs. 80.

56. *Trahi.*] Conciliari.

57. *Metus.*] Obedientia.

58. *Jejuna.*] Fame pressa. *Timere.*] Studium, fidem, obsequium præstare.

59. *Curio Sicanias,* &c.] Curio itaque proprætor cum tribus legionibus missus in Siciliam, frumentatum.

60. *Qua mare tellurem,* &c.] Qua Siculum mare Rhegium et Pelorum interfluit. Vide lib. 2. supra vs. 435.

63. *Ne rupti,* &c.] Ne Apenninus et Pelorus vi undarum divulsi, rursus conjungantur.

64. *Bellaque Sardoas.*] Valerius missus est frumentatum in Sardiniam.

66. *Nec plus Hesperiam.*] Non ex alia ulla terra major frumenti copia in Italiam et Romam advehitur, quam ex insulis Sicilia et Sardinia.

68. *Ubere vix,* &c.] Vix ipsa Africa superat fertilitate has ins. Austris non flantibus.

69. *Cum medium nubes Borea.*] Cum repulsis a Borea nubibus rigata abundam messem et frugum proventum tulit. *Borea.*] Non quod in siticulosa regione Libyes, aut sub torrida zona largus imber tum cadat, sed quod terra largius humectetur rore nocturno: quo tempore effusa pluvia, et Sardoa et Sicula rura utiliter rigantur et perfunduntur.

70. *Magnum annum.*] Uberem annonam, frumentariam et ditem messem. *Hortens.*

Hæc ubi sunt provisa duci, tunc agmina victor
Non armata trahens, sed pacis habentia vultum,
Tecta petit patriæ. proh, si remeasset in urbem,
Gallorum tantum populis, Arctoque subacta,
Quam seriem rerum longa præmittere pompa,
Quas potuit belli facies! ut vincula Rheno,
Oceanoque daret! celsos ut Gallia currus
Nobilis, et flavis sequeretur mista Britannis!
Perdidit o qualem vincendo plura triumphum!
Non illum lætis vadentem cœtibus urbes,
Sed tacitæ videre metu. non constitit usquam
Obvia turba duci: gaudet tamen esse timori
Tam magno populis, et se non mallet amari.
Jamque et præcipites superaverat Anxuris arces,
Et qua Pontinas via dividit uda paludes,
Qua sublime nemus, Scythicæ qua regna Dianæ;
Quaque iter est Latiis ad summam fascibus Albam:
Excelsa de rupe procul jam conspicit Urbem,
Arctoi toto non visam tempore belli:

71 *ductor.* 72 *trahit.* 73 *ad urb.* 75 *promittere.* 76 *belli potuit.* 81 *nec const.* 81 *unquam.* 83 *Jam.* 83 *nec mal.* 85 *Pomptinas,*

72. *Non armata trahens,* &c.] Deductis in municipia cohortibus, *vel* eas pacem præ se ferentes urbem versus ducit.

74. *Arctoque subacta.*] Germanis cæterisque populis Septentrionalibus devictis.

75. *Quam seriem,* &c.] Quam speciosam triumphi pompam, quas urbium captarum et præliorum imagines potuisset præferre.

76. *Vincula Rheno.*] Vel propter pontem in Rheno constructum, et mare Britannicum tum primum a Romanis navigatum: vel propter utriusque accolas devictos.

77. *Celsos ut Gallia.*] Triumphales Imperatoris currus sequentibus Gallis et Britannis crine flavis.

79. *Plura triumphum.*] Italiæ oppida vincendo et Pompeium cum Coss. fugando.

80. *Non illum,* &c.] Non illum prætereuntem excepere urbes lætis acclamationibus, metus inhibuit gratulationem.

81. *Non constitit,* &c.] Non prodibant illi obviam urbes gratulatoriæ.

82. *Gaudet tamen,* &c.] Invidiose hoc in Cæsarem ut semper.

84. *Jamque et præcipites,* &c.] Jam prætererat Tarracinam et Anxur in arduo positam; et qua via Appia dividit paludem Pontinam in Volscis.

86. *Sublime nemus.*] Nemus Aricinum, clivus Virbii. CLX. stadia distans a Roma. *Scythicæ qua regna Dianæ.*] In sylva Aricina colebatur simulachrum Scythicæ Dianæ, huc ab Oreste translatum e Taurica regione, cæso rege Thoante. Dianæ Aricinæ sacerdos Rex dicebatur. Sueton. Calig. cap. 35. *Nemorensi regi, quod,* &c. Martial. ep. 65. lib. 9. *Quæ Triviæ nemorosa petit dum regna viator.* et noster lib. 6. vs. 74. Strabo lib. 5. Solin. cap. 8.

87. *Quaque iter est Latiis.*] Qua ad Albam longam eunt Coss. sacrificatum in Latinis feriis, supra libro 1. vs. 550.

89. *Arctoi toto non,* &c.] Adversus Gallos, Germanos, Britannos gesti, Septentrionem versus.

Miratusque suæ, sic fatur, mœnia Romæ:
Tene, Deum sedes, non ullo Marte coacti
Deseruere viri! pro qua pugnabitur urbe?
Dii melius, quod non Latias Eous in oras
Nunc furor incubuit; nec juncto Sarmata velox
Pannonio, Dacisque Getes admistus: habenti
Tam pavidum tibi Roma ducem Fortuna pepercit,
Quod bellum civile fuit. Sic fatur, et Urbem
Attonitam terrore subit. namque ignibus atris
Creditur, ut captæ, rapturus mœnia Romæ,
Sparsurusque Deos. fuit hæc mensura timoris:
Velle putant, quodcunque potest. non omnia festa,
Non fictas læto voces simulare tumultu:
Vix odisse vacat. Phœbea palatia complet
Turba Patrum, nullo cogendi jure Senatus,
E latebris educta suis: non Consule sacræ
Fulserunt sedes: non proxima lege potestas

95 *admotus.* 101 *omina fausta, omnia fausta.* 102 *Nec.* 105 *producta.*

91. *Deum sedes.*] *Roma Deum sedes.* Ovid.

93. *Dii melius.*] Dii melius prospexerunt, quod a cive potius quam ab externo hoste inferatur bellum hoc Urbi, a timido duce Pompeio desertæ. *Eous.*] Parthicum bellum, ab Oriente.

94. *Juncto Sarmata,* &c.] Quod non invadant nos Sarmatæ misti Pannoniis, Getæ Dacis, supra lib. 2. vs. 54.

98 *Namque ignibus,* &c.] Timetur ne ferro et flamma omnia devastet, neque ipsis sacris parcat.

100. *Mensura timoris.*] Tantum timebant Romani, quantum videbant Cæsarem posse; et quia omnia in eos poterat, omnia sibi ab eo metuebant. *Sulpit.*

101. *Velle putant,* &c.] Causas publici timoris ordine commemorat, hanc primum opinionem omnium animis insedisse, Cæsarem ea omnia perpetratum fuisse quæcunque potuisset, Syllæ exemplo; sed præter spem omnia evenere. *Hortens.* *Velle putant, quodcunque potest. non omnia festa.*] Th. Palmannus legendum censet, nescio an recte:

—— *non omnia fausta.*

Sed indubie melius significantiusque:

—— *non omnia fausta.*

Alludit ad morem revocandi in urbem Imperatoris, quem cum victore exercitu reducem faustis acclamationibus recipiebant, fausta illi omnia apprecantes. *Dempster.* *Non omnia fausta.*] Ut modo vs. 80.

103. *Vix odisse vacat.*] Vix animo sunt præsenti, exercendo, ut par est, odio. *Phœbea palatia,* &c.] Patres in Apollinis sedem Palatinam vocatos benigne affatum esse Cæsarem, excusasse bellum hoc susceptum dignitatis suæ tuendæ gratia adversus invidiam et injurias paucorum, hortatum ut secum curam Reip. susciperent, curarentque legatos mittendos ad Pompeium et Coss. de pace, &c. testantur omnes historici, Plutarchus,, Appianus, Dio, Florus, Oppius ceu Hircius.

104. *Nullo cogendi,* &c.] Jus enim cogendi Senatum penes Coss. vel Prætorem erat. Ab Antonio et Cassio convocatum Senatum refert Dio. lib. 41.

105. *E latebris educta suis.*] Ex sedibus suis quo se receperant.

106. *Sedes.*] Curia. *Non proxima,* &c.] Non Prætor, proximus a Coss. magistratus.

Prætor adest: vacuæque loco cessere curules.
Omnia Cæsar erat. privatæ Curia vocis
Testis adest. sedere Patres censere parati,
Si regnum, si templa sibi, jugulumque Senatus,
Exiliumque petat. melius, quod plura jubere
Erubuit; quam Roma pati. tamen exit in iram
Viribus an possent obsistere jura per unum
Libertas experta virum. pugnaxque Metellus
Ut videt ingenti Saturnia templa revelli
Mole, rapit gressus, et Cæsaris agmina rumpens,
Ante fores nondum reseratæ constitit ædis.
(Usque adeo solus ferrum, mortemque timere
Auri nescit amor. pereunt discrimine nullo
Amissæ leges: sed pars vilissima rerum
Certamen movistis opes) prohibensque rapina
Victorem clara testatur voce Tribunus:
Non nisi per nostrum vobis percussa patebunt
Templa latus, nullasque feres nisi sanguine sacro
Sparsas, raptor, opes. certe violata potestas
Invenit ista Deos. Crassumque in bella secutæ

113 *possint resistere.* 115 *Saturni.* 118 *Heu adeo.* 118 *ferrum solus.* 120 *et pars.* 124 *sine.* 124 *nostro.* 125 *violenta.*

107. *Curules.*] Sellæ majorum magistratuum, Consulum, Prætorum, Censorum, Ædilium curulium.

108. *Omnia Cæsar erat.*] Cæsar omnium magistratuum munera solus obibat. *Privatæ Curia*, &c.] Convocabantur Patres, testes futuri, actorum et consultorum Cæsaris privati hominis.

109. *Censere parati.*] Parati, Cæsari, si poposcisset, decernere regnum, divinos honores, quorum vellet cædem, exilium, proscriptionem.

111. *Melius.*] Melius fuit, optime actum est, quod, &c.

112. *Tamen exit*, &c.] Tamen libertas tentans per unum virum (Metellum scil. Trib. pl. obstantem Cæsari ærarium effracturo) an jura possent obsistere viribus, iram movet.

114. *Pugnaxque.*] Obstans Cæsari.

115. *Saturnia.*] Ærarium quod erat in æde Saturni a Tullo Hostilio condita.

118. *Usque adeo.*] Exclamatio in execrandam auri famem, qua nihil non nefarii sceleris mortales audent perpetrare. Hinc recte Virg. *Quid non mortalia pectora cogis Auri sacra fames!* Hortens.

119. *Pereunt discrimine*, &c.] Leges cum libertate perierant, nemine asserente: aurum solum invenit patronum.

122. *Testatur voce Tribunus.*] Protestatur se prohibiturum, *vel*, detestatur, exécratur.

124. *Sacro Sparsas, raptor, opes.* *certe violata*, &c.] Tribuni. Tribunitia autem potestas sacrosancta est, quam, quicunque violaverit aut pro levi habuerit, Deos expertus est ultores, uti Crassus non ita pridem qui diris et execrationibus Atteii Trib. pl. impetitus, misere in Parthis periit.

125. *Sparsas opes.*] Aspersas Tribunitio sanguine.

126. *Invenit ista Deos.*] Credebant Deos præsentes vindices adesse, si quis eam potestatem violasset.

Sæva Tribunitiæ moverunt prœlia diræ.
Detege jam ferrum. neque enim tibi turba verenda est
Spectatrix scelerum: deserta stamus in Urbe.
Non feret e nostro sceleratus præmia miles:
Sunt quos prosternas populi, quæ mœnia dones.
Pacis ad exhaustæ spolium non cogit egestas:
Bellum Cæsar habes. His magnam victor in iram
Vocibus accensus: Vanam spem mortis honestæ
Concipis: haud (inquit) jugulo se polluet isto
Nostra, Metelle, manus. dignum te Cæsaris ira
Nullus honor faciet. te vindice tuta relicta est
Libertas? non usque adeo permiscuit imis
Longus summa dies, ut non, si voce Metelli
Serventur leges, malint a Cæsare tolli.
Dixerat: et nondum foribus cedente Tribuno
Acrior ira subit: sævos circumspicit enses,
Oblitus simulare togam. tum Cotta Metellum
Compulit audaci nimium desistere cœpto.
Libertas, inquit, populi, quem regna coercent,
Libertate perit; cujus servaveris umbram,

127 *Scæva.* Scal. 127 *voverunt, moverunt.* 127 *funera.* Ascens. 128 nec. 133 *o Cæsar.* 133 *Is.* 133 *ductor.* 137 *honos.* 139 *si non.* 141 *foribus nondum.* 143 *servare.* 143 *tunc, cum.*

128. *Detege jam ferrum.*] Stringe ferrum in me; nec abstine sacrosancto sanguini fundendo, verecundia civium spectantium inhibitus. Nemo superest civis, nemo libertatis assertor in urbe.

130. *Et nostro sceleratus.*] Ex ærario publico.

131. *Sunt quos prosternas populi.*] Converte bellum tuum ad hostes potius, ex his victis redde militibus promissa munera. non feres ex ærario thesauros, quos longa pace congestos non exprimere licebit, nisi publica jusserit egestas. Hos olim (inquit Appianus) execratione publice proposita conditos fuisse memorant, ut, nisi Celtico insurgente bello, a nullo promerentur.

132. *Pacis ad exhaustæ spol.*] Inopia pecuniæ non cogit te ad diripienda impie spolia, quæ olim pax longa congessit, et in usum necessarium in æde Saturni condidit, et ad hunc usque diem intacta et inviolata servavit. *Hortens.*

134. *Honestæ,* &c.] Mea manu inflictæ.

136. *Dignum te Cæsaris,* &c.] Sacrosancta potestas tua, quam jactas usque, non faciet te dignum ira mea.

137. *Te vindice tuta relicta est Libertas?*] Tune quæso libertatem ex urbe fugientem moraris? tune libertatis solus in urbe assertor? respondet ad illud supra, vs. 129.

138. *Non usque adeo,* &c.] Non eo desperationis et confusionis venit Respublica, ut legum suarum assertorem Metellum malit quam Cæsarem.

142. *Sævos circumspicit enses.*] Admota capulo manu, dixisse fertur Cæsar: *An ignoras adolescens, difficilius esse mihi dicere hoc quam facere?*

143. *Togam.*] Pacem.

145. *Libertas, inquit, populi,* &c.] Libertas populi oppressa, obnoxia est li-

Si, quicquid jubeare, velis. tot rebus iniquis
Paruimus victi: venia est hæc sola pudoris,
Degenerisque metus, nil jam potuisse negari.
Ocyus avertant diri mala semina belli.
Damna movent populos, si quos sua jura tuentur,
Non sibi, sed domino gravis est, quæ servit, egestas.
Protinus abducto patuerunt templa Metello.
Tunc rupes Tarpeia sonat, magnoque reclusas
Testatur stridore fores: tunc conditus imo
Eruitur templo multis intactus ab annis
Romani census populi, quem Punica bella,
Quem dederat Perses, quem victi præda Philippi:
Quod tibi Roma fuga Pyrrhus trepidante reliquit,
Quo te Fabricius regi non vendidit auro,
Quicquid parcorum mores servastis avorum,

150 *avertas, avertet, avertent.* 154 *Tum.* 155 *tum.* 156 *nec motus, non tactus.* 160 *regni.*

bertati illius qui oppressit; cujus tamen retinebis imaginem, si libenter te subjicias imperatis.

147. *Tot rebus iniquis,* &c.] Et cum cæterarum rerum, legum, libertatis, &c. pertulimus jacturam, necessitate adacti; quin et thesauris etiam publicis cedamus, impetrabit degeneris metus veniam apud posteros necessitas, cui resistere in nostra manu non erat.

150. *Ocyus avertat,* &c.] Alibi audiendus vir summus, qui sic incongrue legi scribit, substituitque *avertant*, pro abeant in rem malam ista belli irritamenta. Verum verbum hoc interdum proprium est, de rebus illis, quas ex aliena in nostram potestatem et ditionem, ut plurimum fraude et malis artibus redigimus. Cic. in Verrem: *istum in Quæstura, pecuniam publicam avertisse.* Gronov. *Ocyus avertat,* &c.] Quin ocyus auferat thesaurum hunc, cujus fortasse causa bellum hoc dirum a Cæsare motum est, dirius futurum si illum obnixe detineamus.

151. *Damna movent populos.*] Ærarium populi liberi exhaustum, non fit sine publico damno: sed populi servientis egestas et thesauri exhausti, domino, non populo damnum adferunt.

153. *Patuerunt templa Metello.*] Reclusum erat ærarium, et thesauri a nemine usque in illum diem contacti, militibus rapiendi concessi.

154. *Tunc rupes Tarpeia sonat.*] Stridore cardinum resonuit saxum Tarpeium. Ita enim fores erant factæ, ut sine crepitu ac sine stridore, quia ferreæ, aperiri nequirent; ut eo fures, si qua tentarentur, se proderent. *Hortens.* *Magnoque reclusas,* &c.] Impactis securibus reclusæ fores, et stridore cardinum resonat collis Saturnius, Tarpeius, vel Capitolinus, in quo ærarium.

157. *Census populi.*] Aurum et argentum, e mulctis, tributis, donis gentium devictarum. *Punica bella.*] Primum quo mulctati sunt Carthaginenses MCC. talentis argenti. Secundum, quo mulctabantur XM. tal. arg. in L. annos æquis portionibus solvendis, sed intervenit Tertium.

158. *Perses.*] Macedoniæ rex ab Æmilio Paulo devictus. vide Plutarch. Æmilium Paul. *Philippi.*] Patris Perseæ a T. Flaminio ad deditionem compulsi. Plutar. T. Q. Flam.

159. *Quod tibi Roma,* &c.] Supra lib. 1. vs. 30.

160. *Quo te Fabricius,* &c.] Aurum a Pyrrho oblatum ut patriam desereret proderetque, recusavit Fabricius ad regem legatus.

161. *Mores servastis avorum.*] Frugalitas veterum Romanorum et parsimonia.

Quod dites Asiæ populi misere tributum,
Victorique dedit Minoia Creta Metello,
Quod Cato longinqua vexit super æquora Cypro.
Tunc Orientis opes, captorumque ultima regum
Quæ Pompeianis prælata est gaza triumphis
Egeritur: tristi spoliantur templa rapina;
Pauperiorque fuit tunc primum Cæsare Roma.
  Interea totum Magni fortuna per orbem
Secum casuras in prælia moverat urbes.
Proxima vicino vires dat Græcia bello.
Phocaicas Amphissa manus, scopulosaque Cyrrha;
Parnassusque jugo misit desertus utroque.
Bœoti coiere duces, quos impiger ambit
Fatidica Cephissos aqua, Cadmeaque Dirce,
Pisææque manus, populisque per æquora mittens
Sicaniis Alpheus aquas. Tunc Mænala liquit
Arcas, et Herculeam miles Trachinius Oeten.
Thesproti, Dryopesque ruunt, quercusque silentes

167 *Eruitur.* 169 *Magni totum.* 171 *dat vires.* 174 *Boetii.* 175 *Cadmeia.* 177 *Sicanias.* 177 *tum.* 178 *Trachinus.*

162. *Quod dites Asiæ.*] Quod ab Antiocho Syriæ, Attali legatione et hæreditate obvenit.

163. *Minoia Creta Metello.*] Minoi olim regnata Creta, a Q. Metello vastata.

164. *Quod Cato,* &c.] Missus in Cyprum adversus Ptolomæum Cato Maj. advexit VII. M. talenta.

165. *Captorumque regum*] Mithridatis Ponti, Tigranis Armeniæ, Aristobuli Judææ regis, &c. *Ultima.*] Ex remotissimis regionibus. *Ultima gaza.*] Novissima præda de regibus parta. *Grotius.*

168. *Pauperiorque,* &c.] Emphatice et invidiose in Cæsarem ære alieno prius pressum.

169. *Interea totum,* &c.] Recenset poeta catalogum populorum qui Pompeio auxilia submiserunt. 1. Europæ. 2. Asiæ. 3. Africæ. orditur a Græcia.

170. *Secum casuras,* &c.] Eandem cum Pompeio fortunam et cladem experturas.

171. *Vicino,* &c.] Pompeio jam Dyrrhachii.

172. *Phocaicas Amphissa,* &c.] Apparet eum τὴν Φωκαΐαν Ionicam urbem in Asia confudisse, et τὴν Φωκίδα Achaiæ regionem. *Salmasius.* *Amphissa manus.*] Oppido Phocidis. *Scopulosaque Cyrrha.*] Ad rupem sita.

173. *Parnassusque.*] Mons Apollinis Pythii oraculo et Musarum sede clarus, bicollis. *Jugo misit desertus utroque.*] Tithoreo et Hyampeo.

175. *Fatidica Cephissos aqua.*] Oritur Cephissus amnis e montibus Phocidis Delphico oraculo claris. *Cadmeaque Dirce.*] Dirce fons vicinus Thebis a Cadmo positis. vide quæ ad Senecæ Theb. vs. 126.

176. *Pisææque manus.*] E Pisis opp. Elidis, juxta Alpheum fluv. qui fertur subter mare ferri ad Arethusam fontem Siciliæ. Pausan. Eliacor. 1.

177. *Tunc Mænala.*] Advenerunt Arcades a Mænalo Arcadiæ monte, et Thessali a Trachyne, quam Hercules condidit sub Œta monte.

179. *Thesproti, Dryopesque.*] Epiri pop. *Ruunt.*] Properant ad castra Pompeii. *Quercusque,* &c.] Dodoneas quercus non amplius responsa dantes; fugatis columbis fatidicis. vide quæ ad Senecæ Medeam, vs. 349.

Chaonio veteres liquerunt vertice Sellæ.
Exhausit totas quamvis delectus Athenas,
Exiguæ Phœbea tenent navalia puppes,
Tresque petunt veram credi Salamina carinæ.
Jam dilecta Jovi centenis venit in arma
Creta vetus populis, Gnossasque agitare pharetras
Docta, nec Eois pejor Gortyna sagittis.
Tunc qui Dardaniam tenet Oricon: et vagus altis
Dispersus sylvis Athamas, et nomine prisco
Encheliæ versi testantes funera Cadmi.
Colchis, et Adriacas spumans Absyrtos in undas,

184 *delecta.* 184 *armis.* 185 *Gnosisque, Gnossosque, Gnossusque.* 187 *Orithon.* 190 *Colchus et.*

180. *Sellæ.*] Epiri pop. MS. P. recte *Sellæ*, sicut *Arctæ*. Est enim Græcum Σελλοὶ apud Homerum, et ex eo Strabonem et Stephanum. *Grot.*

181. *Exhausit totas*, &c.] Athenæ, utcunque delectu prius exhaustæ, e navalibus tamen suis Phœbo dicatis mittunt tres Salaminias naviculas; quæ testentur Salamina esse veri juris Atheniensium non Megarensium, uti olim controversum erat. Simul videtur allusum ad illud Horatii. *Ambiguam tellure nova Salamina futuram*; propter Cypriam. vide Senec. Troad. vers. 842. Erant item Athenis tres naves publico usui destinatæ: *Theoris*, qua vehebantur in Delum quotannis e Theseio voto; Plato in Phædone: *Paralus*, qua mittebantur Delphos aut alio rem divinam facturi; Aristophanis interpres: *Salaminia*, quæ evocatos ad judicium subveheret. Plutarchi Pericles.

182. *Phœbea navalia.*] Quod ea Phœbo dedicata essent, propter studia literarum, quibus præsidet: quanquam non Piræum, sed Tænarum revera Phœbo dedicatum erat.

183. *Tresque petunt veram*, &c.] Recenset Lucanus auxiliares copias, quæ Pompeio Magno suppetias in bello adversus C. Cæsarem venerant; interque cæteros populos recensentur et Athenienses, de quibus hæc scripsit: Sed docet, non magnas fuisse auxiliares istas Atheniensium copias, etiamsi, quotquot potuerunt, conscripti sint milites. Paucitatem istarum copiarum postea refert, tresque tantum naves cum *Salaminia* militibus instructas fuisse scribit. *Tresque petunt*, &c.] Id est, tres naves militibus instructæ sunt, quarta exspectabatur instruenda *Salaminia*. Quod vero *Salaminia* navis militibus instruitur, argumento est, rem militiamque illam cordi fuisse Atheniensibus, tantumque habitum fuisse delectum, quantus haberi potuit: nam non solebant Athenienses instruere *Salaminiam* Navem, ut docet Critolaus apud Plutarch. in Pericle, nisi πρὸς τὰς μεγάλας χρείας. *Petitus.* *Veram Salamina.*] Seneca Troadibus: *Nunquid Aiacis Salamina veram.* Manilius: *Vera Syracusis Salamis non merget Athenas.* Grotius.

184. *Dilecta Jovi*, &c.] Creta ἑκατόμπολις, in qua Jupiter natus educatusque fuit.

185. *Gnossasque*, &c. *Gortyna sagittis.*] Cretæ urbes notiss. Gnossus et Gortyna sagittarii insignes.

186. *Nec Eois.*] Non cedens Parthis arte mittendi sagittas.

187. *Dardaniam tenet Oricon.*] Heleno et Andromache Dardanis regnatam maritimam illam Epiri urbem, Virg. 3. Æn. 5.

188. *Dispersus sylvis Athamas.*] Athamanes, montes Epiri incolentes.

189. *Encheliæ versi*, &c.] Illyrii pop. quorum Urbs Cadmi et Harmonies in serpentes conversorum est monimentum. ἔγχελυς autem anguilla est *longæ cognata colubræ*, ut ait Juvenalis, Satyra 3.

190. *Colchis et Adriacas*, &c.] Tolle comma, et scribe *Absyrtis*, quomodo id nomen scribitur apud Pl. 111. 26. Strabonem quoque et Stephanum. Hæc autem Absyrtis Colchis, id est, *Colchica* vocatur, quia Medea et frater ejus Absyrtus ibi laceratus, ex Colchis erant. *Grotius.* *Colchis.*] Non Ponti illa sed Istri regio, dicta a Colchis qui ab Æeta missi ad perse-

Mansuram rudibus vocem signare figuris.
Nondum flumineas Memphis contexere biblos
Noverat: et saxis tantum, volucresque feræque,
Sculptaque servabant magicas animalia linguas.
Deseritur Taurique nemus, Perseaque Tarsos,
Coryciumque patens exesis rupibus antrum,
Mallos, et externæ resonant navalibus Ægæ.
Itque Cilix justa jam non pirata carina,
Movit et Eoos bellorum fama recessus,
Qua colitur Ganges, toto qui solus in orbe
Ostia nascenti contraria solvere Phœbo
Audet, et adversum fluctus impellit in Eurum:
Hic ubi Pellæus post Tethyos æquora ductor
Constitit, et magno vinci se fassus ab orbe est.

222 contingere. *227 extremæ.* *228 juxta.* *228 non jam.* *232 impellere.* *234 se fassus ab æquore vinci est.*

Phœnicibus suis litterarum figuras vel invenisse vel in Græciam intulisse fertur. Mela lib. 1. cap. 12.

221. *Mansuram vocem.*] Vocabula et dictiones rerum perpetuo mansuras scribere figuris elementorum, quorum inventores primi ipsi exstiterunt. *Hortensius.*

222. *Nondum flumineas Memphis.*] Necdum Ægyptii norant voces figuris literarum delineatas chartis e papyro seu junco Nilotico dissecto signare, sed per figuras animalium ἱερόγλυφα γράμματα, sensus mentis, monimenta memoriæ, vaticinia, et sapientum præcepta sermonesque saxis impresserunt. *Biblos.*] Nilus biblum gignit sive papyrum, undæ paginæ candidæ fiebant: hinc *flumineas* quasi Niloticas biblos dixit: et juncorum tenuissimis fibris stragula vela, et vestes contexebantur; et ante chartarum usum, in palmarum foliis scribere solebant. Inde in quarundam arborum libris, postea plumbeis voluminibus publica monumenta. *Memphis.*] Ægyptus, a parte totum. *Hortens.*

224. *Sculptaque animalia.*] Animalium figuræ, quæ pro litteris erant. *Magicas linguas.*] Philosophorum, sive sacerdotum, hieroglyphicas voces et dicta. *Hort.*

225. *Taurique nemus.*] Montis Asiæ, proprie ita dicitur ea pars quæ Ciciliam et Pamphyliam ab Armenia distinguit. *Perseaque Tarsos.*] Quia nomen habet a Persei talaribus ταρσός. *Grotius.* *Perseaque.*] A Perse condita urbs Ciliciæ. Alii a Tarso, Persei talaribus. vel quod ibi ungulam seu plantam fregerit Pegasus, vel παρὰ τὸ τερσανθῆναι, quod ea loca primum a diluvio exaruerint, dictam volunt, legendumque *Terseaque Tarsos*, Cœl. Rhodig. lib. 4. cap. 11.

226. *Coryciumque patens,* &c.] Portus et specus in Cilicia. de quo vide quæ Mela lib. 1. cap. 13.

227. *Mallos, et externæ resonant navalibus Ægæ.*] Ciliciæ oppid.

228. *Justa jam non pirata carina.*] Auxiliari, non prædatoria, ut olim. supra lib. 2. vs. 576.

229. *Eoos bellorum fama recessus.*] Extremas Orientis partes accolas Gangis, qui, cum reliqui fluvii a sole aversi, ille adversus solem orientem contendit.

231. *Ostia nascenti contraria.*] Miraculi simile dicit, quod Ganges contra Solem orientem in Oceanum exeat; cum reliqui amnes vel a Sole aversi, vel in Septentrionem, vel in Austrum cursum teneant. Sed et Ister adversus Solem labitur. *Nascentem Phœbum*, orientem Solem vocat. *Hortens.*

233. *Ubi Pellæus post Tethyos,* &c.] Craterus ad matrem Aristopatram scripsit, Alexandrum ad Gangem usque pervenisse: alii Hyparim itineris ejus finem fuisse referunt: fluminis autem vastitate inhibitum constitit circa Oceanum Orientalem Indi-

Quaque ferens rapidum diviso gurgite fontem
Vastis Indus aquis mistum non sentit Hydaspen;
Quique bibunt tenera dulces ab arundine succos,
Et qui tingentes croceo medicamine crinem
Fluxa coloratis astringunt carbasa gemmis.
Quique suas struxere pyras, vivique calentes
Conscendere rogos. proh quanta est gloria genti
Injecisse manum fatis, vitaque repletos,
Quod superest, donasse deis! Venere feroces
Cappadoces, duri populus nunc cultor Amani,
Armeniusque tenens volventem saxa Niphatem:
Æthera tangentes silvas liquere Coastræ.
Ignotum vobis Arabes venistis in orbem,
Umbras mirati nemorum non ire sinistras.

235 *Pontum.* 235 *ponte* Bers. 239 *coronatis.* 240 *vinique.*
244 *non cul.* 246 *Choatræ, Coatræ.*

cum, quem itineris finem statuerat. *Pellæus.*] Alexander, sic dictus a Pella, urbe Macedoniæ. *unus Pellæo juveni non sufficit orbis*, ait Satyr.

235. *Ferens rapidum.*] Μέγας τι εἶδος ἀπὸ τῶν πηγῶν, &c. Arrian. l. 5. *Diviso gurgite*, &c.] Duobus ostiis in mare influentem, et quo loco dividitur, Insulam Paralen, facit. Strab. lib. 15.

236. *Mistum non sentit Hydaspen.*] Adeo ex se vastus est.

237. *Quique bibunt tenera*, &c.] Indicam intelligit harundinem, ex qua hodie fit saccharum, quod olim non fiebat, sed aqua duntaxat exprimebatur ad potum. Itaque Saccharum priscis celebratum alius generis, et ex alia harundine. Harundo ea quæ Saccharum veteribus cognitum fert, arboreæ est magnitudinis, et *Mambu* ab Indis vocatur, et Saccharum *Mambu* hac ætate quoque appellant, quod in his harundinibus gignitur et colligitur. *Salmasius* Plin. Exercit. pag. 1298. *Quique bibunt*, &c.] Indos innuit, qui bibunt μέλι τὸ καλάμινον, τὸ λεγόμενον σάκχαρι. Arrian. in περίπλῳ maris Erythræi. saccharum expressum e succo arundinum *Suger canes.*

238. *Et qui tingentes*, &c. *Fluxa coloratis astringunt carbasa gemmis.*] Cathæi Indiæ pop. pulchritudinem omni modo adstruunt. regem ob formam eligunt, capillitia tingunt, &c. Strabo lib. 15. lineas vestes κάρπασα et ipsas gemmis distinctas zonis gemmatis cingunt. Strabo lib. 15.

239. *Carbasa.*] Lineas vestes indicat.

240. *Quique suas struxere pyras*, &c.] Brachmanes, Gymnosophistæ, philosophi Indiæ. Brachman. oppidum Ptol. vel ut alii insulas Gangis incolentes. se vitæ saturos in rogum a se extructum conjectos comburunt. Strabo lib. 15. Philostrat. 3. de Calano notum.

242. *Injecisse manum fatis.*] Intulisse sibi mortem.

244. *Non cultor Amani.*] Emenda ex Mss. Puteanor. et Thuan *non cultor Amani*. Hoc dicit, Amanum ita durum esse, ut habitari possit, coli non possit. *Grotius.* *Amani.*] Montis Ciliciæ.

245. *Niphatem.*] Fl. Armeniæ.

246. *Æthera tangentes*, &c.] Pop. incolentes extremæ Indiæ lucos, *ubi aera vincere summum*, &c. Virg. Georg. 2. *Coastræ.*] Melius *Coatræ* Ms. P. et R. recentior. Populus est ad Mæotim, Plinio memoratus lib. 6. *Grotius.*

247. *Ignotum vobis Arabes*, &c.] Quid opus erat (inquit Jos. Scaliger in Prolegomenis ad Manilium) illis inter Æquatorem et Tropicum Cancri degentibus, mirari sinistras umbras, quæ et ipsis ἀμφισκίοις aliquando sinistræ sunt. Sed respoxit poeta Arabiam Felicem seu Australem, Solem in Cancro et umbram Meridionalem quæ Occidentem spectantibus in sinistram, id est, Austrum versus projicitur,

Tunc furor extremos movit Romanus Olostras,
Carmanosque duces, quorum devexus in Austrum,
Æther, non totam mergi tamen aspicit Arcton.
Lucet et exigua velox ibi nocte Bootes.
Æthiopumque solum, quod non premeretur ab ulla
Signiferi regione poli, nisi poplite lapso
Ultima curvati procederet ungula Tauri.
Quaque caput rapido tollit cum Tigride magnus
Euphrates, quos non diversis fontibus edit
Persis, et incertum, tellus si misceat amnes,
Quod potius sit nomen aquis. sed sparsus in agros

249 *Tum.* 249 *Orestas, Oretas.* 250 *Carmannosque.* 250 *deflexus, jam flexus.* 252 *ubi.* 254 *ni.* 254 *flexo.* 256 *tollit rapido.* 257 *edet.* 258 *incertum est.* 259 *aquæ.*

quæ citra Cancri trop. positis in dextram semper. Exagitat et hunc locum Jul. Scal. Poet. lib. 6. cap. 6. Vide nostrum infra lib. 9. vs. 539. et Cæl. Rhod. lib. 1. cap. 10. Rudibus simul istis in sua patria amphisciis, translatis jam cis Tropicum, mirari licuit umbras nunquam sinistras ire. vide et comment. Solini, cap. 46.

249. *Furor extremos movit Romanus.*] Belli Romani. *Olostras.*] Mss. *Orestas.* Ego verum puto *Oretas.* Sunt enim proximi Carmanis ὠρεῖται apud Strabonem 15; Sed poeta primam syllabam corripuit, ea licentia, quam in voce *Orion* usurpari cernimus. Vide insuper Plin. lib. 6. c. 20. et 2. c. 75. *Grot. Olestras.*] Indiæ pop. Plin. l. 6. cap. 20. neque probanda lectio *Oretas* aut *Oresdas*, ut sit pop. Septentrionalis. quæ lectio tantam Jos. Scaligero in Prolegom. in Manilium præbuit ansam exagitandi Lucanum et se torquendi.

250. *Carmanosque duces*, &c.] Asiæ pop. inter Persidem et Indiam, ut volunt. quibus sub tropico Cancri vel alterius positis ursa major non tota occidit, sed prominet aliquid de capite ejus.

252. *Exigua*, &c.] Exigua noctis parte lucet, occidit sc. citius, utpote Horizonti eorum propior. *Bootes.*] Arctophylax nuncupatur. Idem et Arcturus dicitur et custos plaustri, quod plaustrum sive Septentriones sequatur ex intervallo, et quasi Septentrionibus succinctus sit.

253. *Æthiopumque solum*, &c.] Locus (inquit Glareanus) vix intelligibilis et in quo multi egregii viri frustra sudarint. forte Æthiopes ultra Æquinoctialem positos voluit poeta, dicereque Æthiopia non subest ulli e signis Septentrionalibus, nisi quod Taurinus pes ultra Æquinoctialem protendatur. Sed et hoc falsum.

255. *Ultima curvati*, &c.] Hoc videtur significare Lucanus, Æthiopiam nunquam a signifero stringi, nisi ubi æquator circulus leviter Tauri ungula contingitur circa 50. longitudinis gradum. *Procederet.*] Nisi a Tauri ungulis Æquinoctialis circuli margines contingerentur, ubi Meroe est. Cæterum quantum Æthiopia ultra tropicum hyemalem est, nullum signiferi signum habet; ut neque ii, qui intra Cancrum et circulum Arcticum habitant. *Hort.*

256. *Rapido tollit cum Tigride.*] Unde et nomen, sagittam quippe Persæ *Tigrin*, appellant.

257. *Quos non diversis fontibus*, &c.] Uterq: fluvius oritur ex Armeniæ montibus, verum non parum distantibus: vulgo tamen creditum unum habuisse fontem. Euphrates Mesopotamiam rigans, ut Ægyptum Nilus, infra Seleuciam aquas suas nomenque in Tigrim evomit. a quo per duo ostia in sinum Persicum defertur. *Non diversis.*] Boeth. Cons. philos. *Tigris et Euphrates uno se fonte resolvunt.* Grotius.

259. *Sed sparsus in agros.*] Dum per camporum planiciem funditur, eosque rigat, quotannis excursu aquarum suarum, Nilum imitatur. Inter omnes quos habet Asia, clarissimus est Euphrates, post hunc Tigris, deinde Araxes.

Fertilis Euphrates Phariæ vice fungitur undæ:
At Tigrim subito tellus absorbet hiatu,
Occultosque tegit cursus, rursusque renatum
Fonte novo flumen pelagi non abnegat undis.
Inter Cæsareas acies, diversaque signa
Pugnaces dubium Parthi tenuere favorem,
Contenti fecisse duos, tinxere sagittas
Errantes Scythiæ populi, quos gurgite Bactros
Includit gelido, vestisque Hyrcania silvis.
Hinc Lacedæmonii moto gens aspera fræno
Heniochi, sævisque affinis Sarmata Moschis,
Colchorum qua rura secat ditissima Phasis:
Qua Crœso fatalis Halys, qua vertice lapsus
Rhiphæo Tanais diversi nomina mundi
Imposuit ripis, Asiæque, et terminus idem
Europæ, mediæ dirimens confinia terræ,
Nunc hunc, nunc illum, qua flectitur, ampliat orbem.

267 Braccos. *270 Emolchi.* *276 huc, nunc illuc.*

260. *Phariæ undæ.*] Periphrasis Nili. *Hortens.*

261. *At Tigrim, &c.*] Tigris autem ante Euphratem exceptum, Taurum montem subterlapsus, mox ad lacum Thespitim in cuniculos mersus, post 25. M. pass. redditus, in Sinum Persicum prolabitur.

263. *Pelagi non abnegat, &c.*] Post longum enim et anfractuosum cursum in sinum Persicum devolvitur; uno, vel, ut alii, duobus ostiis, per agrum Susianum lapsus. *Hortens.*

264. *Inter Cæsareas acies.*] Parthi, inquit, missere neutri auxilia, gratulari sibi bellum hoc civile Romanis a se objectum, ut qui, Crasso sublato, Pompeium et Cæsarem inter se commiserint. ut lib. 1. vs. 99. Pompeianas tamen partes secutos, refert Justin. lib. 42. *Diversaque signa.*] Pompeiana.

266. *Contenti fecisse duos.*] Ut duo duces inter se committerentur: qui de principatu decertarent. *Hortens. Tinxere sagittas.*] Veneno, toxico.

267. *Errantes Scythiæ populi, &c.*] Nomades, ἁμαξόβιοι, Bactriani, populi Scythiæ, ut Bactrus, fluv. Scythiæ.

268. *Hyrcania silvis.*] Regio Asiæ, silvis nobilis.

269. *Lacedæmonii moto gens aspera fræno Heniochi.*] Equites feri ad Caucasum ad Amphyto et Telechio Lacedæmoniis Castoris et Pollucis ἡνιόχοις orti.

270. *Sarmata.*] *Russes et Tartars*, vulgo. *Moschis, Colchorum qua rura secat ditissima Phasis.*] Populi ad Hyrcanum mare, circa fontes Phasidis fluv. Colchorum ditissimi, propter vellus aureum.

272. *Halys.*] Fluvius, Lydos a Medis dirimens, Crœso fatalis ex oraculi amphibologia. Κροῖσος Ἅλυν διαβὰς μεγάλην ἀρχὴν καταλύσει. Herodot. lib. 1. *Qua vertice lapsus, &c.*] Qua Tanais e montibus Riphæis ortus Europam ab Asia disterminat.

273. *Diversi nomina mundi.*] Quod quidem nihil aliud est, quam quod disterminet Europam ab Asia: ut dextra orbis pars per Mæoticum lacum intranti, Asia: læva, Europa appelletur. Atque ita diversis ripis, diversa nomina indit Tanais: quod idem accidit Nilo, Asiæ et Africæ disterminatori. *Hortensius.*

276. *Nunc hunc, nunc illum.*] Nunc enim Asiæ, nunc Europæ largius indulget. *Grot. Qua flectitur, ampliat orbem.*] Orbis

Tunc furor extremos movit Romanus Olostras,
Carmanosque duces, quorum devexus in Austrum,
Æther, non totam mergi tamen aspicit Arcton.
Lucet et exigua velox ibi nocte Bootes.
Æthiopumque solum, quod non premeretur ab ulla
Signiferi regione poli, nisi poplite lapso
Ultima curvati procederet ungula Tauri.
Quaque caput rapido tollit cum Tigride magnus
Euphrates, quos non diversis fontibus edit
Persis, et incertum, tellus si misceat amnes,
Quod potius sit nomen aquis. sed sparsus in agros

249 *Tum.* 249 *Orestas, Oretas.* 250 *Carmannosque..* 250 *deflexus, jam flexus.* 252 *ubi.* 254 *ni.* 254 *flexo.* 256 *tollit rapido.* 257 *edet.* 258 *incertum est.* 259 *aquæ.*

quæ citra Cancri trop. positis in dextram semper. Exagitat et hunc locum Jul. Scal. Poet. lib. 6. cap. 6. Vide nostrum infra lib. 9. vs. 539. et Cæl. Rhod. lib. 1. cap. 10. Rudibus simul istis in sua patria amphisciis, translatis jam cis Tropicum, mirari licuit umbras nunquam sinistras ire. vide et comment. Solini, cap. 46.

249. *Furor extremos movit Romanus.*] Belli Romani. *Olostras.*] Mss. *Orestas.* Ego verum puto *Oretas.* Sunt enim proximi Carmanis ὠρεῖται apud Strabonem 15. Sed poeta primam syllabam corripuit, ea licentia, quam in voce *Orion* usurpari cernimus. Vide insuper Plin. lib. 6. c. 20. et 2. c. 75. *Grot. Olostras.*] Indiæ pop. Plin. l. 6. cap. 20. neque probanda lectio *Oretas* aut *Oresdas*, ut sit pop. Septentrionalis. quæ lectio tantam Jos. Scaligero in Prolegom. in Manilium præbuit ansam exagitandi Lucanum et se torquendi.

250. *Carmanosque duces,* &c.] Asiæ pop. inter Persidem et Indiam, ut volunt. quibus sub tropico Cancri vel alterius positis ursa major non tota occidit, sed prominet aliquid de capite ejus.

252. *Exigua,* &c.] Exigua noctis parte lucet, occidit sc. citius, utpote Horizonti eorum propior. *Bootes.*] Arctophylax nuncupatur. Idem et Arcturus dicitur et custos plaustri, quod plaustrum sive Septentriones sequatur ex intervallo, et quasi Septentrionibus succinctus sit.

253. *Æthiopumque solum,* &c.] Locus (inquit Glareanus) vix intelligibilis et in quo multi egregii viri frustra sudarint. forte Æthiopes ultra Æquinoctialem positos voluit poeta, dicereque Æthiopia non subest ulli e signis Septentrionalibus, nisi quod Taurinus pes ultra Æquinoctialem protendatur. Sed et hoc falsum.

255. *Ultima curvati,* &c.] Hoc videtur significare Lucanus, Æthiopiam nunquam a signifero stringi, nisi ubi æquator circulus leviter Tauri ungula contingitur circa 50. longitudinis gradum. *Procederet.*] Nisi a Tauri ungulis Æquinoctialis circuli margines contingerentur, ubi Meroe est. Cæterum quantum Æthiopia ultra tropicum hyemalem est, nullum signiferi signum habet; ut neque ii, qui intra Cancrum et circulum Arcticum habitant. *Hort.*

256. *Rapido tollit cum Tigride.*] Unde et nomen, sagittam quippe Persæ *Tigrin*, appellant.

257. *Quos non diversis fontibus,* &c.] Uterq; fluvius oritur ex Armeniæ montibus, verum non parum distantibus: vulgo tamen creditum unum habuisse fontem. Euphrates Mesopotamiam rigans, ut Ægyptum Nilus, infra Seleuciam aquas suas nomenque in Tigrim evomit. a quo per duo ostia in sinum Persicum defertur. *Non diversis.*] Boeth. Cons. philos. *Tigris et Euphrates uno se fonte resolvunt.* Grotius.

259. *Sed sparsus in agros.*] Dum per camporum planiciem funditur, eosque rigat, quotannis excursu aquarum suarum, Nilum imitatur. Inter omnes quos habet Asia, clarissimus est Euphrates, post hunc Tigris, deinde Araxes.

Fertilis Euphrates Phariæ vice fungitur undæ:
At Tigrim subito tellus absorbet hiatu,
Occultosque tegit cursus, rursusque renatum
Fonte novo flumen pelagi non abnegat undis.
Inter Cæsareas acies, diversaque signa
Pugnaces dubium Parthi tenuere favorem,
Contenti fecisse duos, tinxere sagittas
Errantes Scythiæ populi, quos gurgite Bactros
Includit gelido, vestisque Hyrcania silvis.
  Hinc Lacedæmonii moto gens aspera fræno
Heniochi, sævisque affinis Sarmata Moschis,
Colchorum qua rura secat ditissima Phasis:
Qua Crœso fatalis Halys, qua vertice lapsus
Rhiphæo Tanais diversi nomina mundi
Imposuit ripis, Asiæque, et terminus idem
Europæ, mediæ dirimens confinia terræ,
Nunc hunc, nunc illum, qua flectitur, ampliat orbem.

267 Braccos. *270 Emolchi.* *276 huc, nunc illuc.*

260. *Phariæ undæ.*] Periphrasis Nili. *Hortens.*

261. *At Tigrim,* &c.] Tigris autem ante Euphratem exceptum, Taurum montem subterlapsus, mox ad lacum Thespitim in cuniculos mersus, post 25. M. pass. redditus, in Sinum Persicum prolabitur.

263. *Pelagi non abnegat,* &c.] Post longum enim et anfractuosum cursum in sinum Persicum devolvitur; uno, vel, ut alii, duobus ostiis, per agrum Susianum lapsus. *Hortens.*

264. *Inter Cæsareas acies.*] Parthi, inquit, misere neutri auxilia, gratulari sibi bellum hoc civile Romanis a se objectum, ut qui, Crasso sublato, Pompeium et Cæsarem inter se commiserint. ut lib. 1. vs. 99. Pompeianas tamen partes secutos, refert Justin. lib. 47. *Diversaque signa.*] Pompeiana.

266. *Contenti fecisse duos.*] Ut duo duces inter se committerentur: qui de principatu decertarent. *Hortens. Tinxere sagittas.*] Veneno, toxico.

267. *Errantes Scythiæ populi,* &c.] Nomades, ἁμαξόβιοι, Bactriani, populi Scythiæ, ut Bactrus, fluv. Scythiæ.

268. *Hyrcania silvis.*] Regio Asiæ, silvis nobilis.

269. *Lacedæmonii moto gens aspera fræno Heniochi.*] Equites feri ad Caucasum ad Amphyto et Telechio Lacedæmoniis Castoris et Pollucis ἡνιόχοις orti.

270. *Sarmata.*] *Russes et Tartars,* vulgo. *Moschis, Colchorum qua rura secat ditissima Phasis.*] Populi ad Hyrcanum mare, circa fontes Phasidis fluv. Colchorum ditissimi, propter vellus aureum.

272. *Halys.*] Fluvius, Lydos a Medis dirimens, Crœso fatalis ex oraculi amphibologia. Κροῖσος Ἅλυν διαβὰς μεγάλην ἀρχὴν καταλύσει. Herodot. lib. 1. *Qua vertice lapsus,* &c.] Qua Tanais e montibus Riphæis ortus Europam ab Asia disterminat.

273. *Diversi nomina mundi.*] Quod quidem nihil aliud est, quam quod disterminet Europam ab Asia: ut dextra orbis pars per Mæoticum lacum intranti, Asia: læva, Europa appelletur. Atque ita diversis ripis, diversa nomina indit Tanais: quod idem accidit Nilo, Asiæ et Africæ disterminatori. *Hortensius.*

276. *Nunc hunc, nunc illum.*] Nunc enim Asiæ, nunc Europæ largius indulget. *Grot. Qua flectitur, ampliat orbem.*] Orbis

Quaque fretum torrens Mæotidos egerit undas
Pontus, et Herculeis aufertur gloria metis,
Oceanumque negat solas admittere Gades.
Hinc et Sithoniæ gentes, auroque ligatas
Substringens Arimaspe comas: hinc fortis Arius,
Longaque Sarmatici solvens jejunia belli
Massagetes quo fugit equo; volucresque Geloni.
Non, cum Memnoniis deducens agmina regnis
Cyrus, et effusis numerato milite telis
Descendit Perses, fraternique ultor amoris
Æquora cum tantis percussit classibus, unum
Tot reges habuere ducem. coiere nec unquam
Tam variæ cultu gentes, tam dissona vulgi
Ora. tot immensæ comites mistura ruinæ
Excivit populos, et dignas funere Magni

277 *terrens*. 277 *Mæotidas*. 279 *negant*. 279 *exmittere*, Beroaldus. 280 *Sidoniæ*, *Essedones*. 284 *Mæoniis*. 286 *Xerxes*. 287 *cladibus*. 287 *imum*. 290 *missura*.

illam partem, quam flexu declinat, ampliorem reddit.

277. *Quaque fretum torrens*, &c.] Qua Bosphorus Cimmerius emittit undas Mæotidis paludis in Euxinum mare, hinc Bosphorus Thracius in Propontidem, inde Hellespontus in Ægæum. Ita non sibi solis maris Mediterranei gloriam vendicent columnæ Herculis ad fretum Gaditanum, per quas immittitur Oceanus Occidentalis. Plin. lib. 3. procem. Solin. cap. 28. Mela lib. 1. cap. 5.

278. *Herculeis metis.*] Terminis, qui sunt circa Gades. Terrarum origo est ab occasu Solis et Gaditano freto, ubi Oceanus per fretum Herculeum in interiora maria irrumpit; quæ quod duos orbes dividant, *mediterranea* appellantur: intranti ad dextram Africa est, lævam Europa. Poeta ergo hoc loco voluit significare, maria omnia interiora a Ponto Euxino nasci, non a freto Gaditano; inde Herculi gloriam auferri, quod ipse fractione horum montium, nihil fecerit ad Oceanum introducendum. *Hortens. Beroald.*

280. *Sithoniæ gentes*, &c.] Scythiæ gentes, et in his, gens unocula Arimaspi, accolæ fluvii cognominis auriflui, et ipsi comas auro in nodum colligati: ut qui aurum ex arenis colligant.

281. *Arius*, &c. *Geloni.*] Asiæ Scythicæ populus.

282. *Longaque Sarmatici*, &c.] Scythiæ popul. qui sitim famemque levant e poto equorum sanguine. de iis Claudianus, *Et qui cornipedes in pocula vulnerat audax Massagetes*. de his Virgil. *Et lac concretum cum sanguine potat equino*. Georg. 3.

284. *Non, cum Memnoniis.*] Amplificat poeta auxiliares copias Pompeii ex collatione exercituum Cyri, Xerxis, et Agamemnonis, sed hyperbolica. *Memnoniis deducens agmina regnis Cyrus.*] Persicis et Susianis ab oriente, unde et Memnon Tithoni et Auroræ filius venit olim auxilio Priami. Alii leg. *Mæoniis*.

285. *Effusis numerato.*] Singulis singulas mittere jussis sagittas, exercitum numeravit. Herodot. 7.

286. *Descendit Perses.*] Omnia legendum *Xerxes* cum Mss. Tres enim duces nominat, Cyrum, Xerxem, Agamemnonem. *Grotius*. *Perses.*] Xerxes rex Persiæ. *Fraternique.*] Agamemnon ulturus fratris Menelai uxorem a Paride raptam.

288. *Ducem.*] Imperatorem, regem regum Agamemnona.

290. *Tot immensæ comites.*] Ut Priamo Trojam rogum, ita Pompeio victas ab illo gentes Fortuna dedit exequias et cædis so-

Exequias Fortuna dedit. non corniger Ammon
Mittere Marmaricas cessavit in arma catervas:
Quicquid ab occiduis Libye patet arida Mauris,
Usque Paraetonias Eoa ad littora Syrtes.
Acciperet felix ne non semel omnia Cæsar,
Vincendum pariter Pharsalia præstitit orbem.
Ille ubi deseruit trepidantis mœnia Romæ,
Agmine nubiferam rapto superevolat Alpem:
Cumque alii famæ populi terrore paverent,
Phocais in dubiis ausa est servare juventus
Non Graia levitate fidem, signataque jura,
Et causas, non fata, sequi. tamen ante furorem
Indomitum, duramque viri deflectere mentem
Pacifico sermone parant, hostemque propinquum
Orant Cecropiæ prælata fronde Minervæ.

293 *Marmaridos.* 294 *dedit.* 296 *simul.* 299 *rapido.*
302 *sacrataque* Mod. 305 *Pacifero.* 306 *Cecropidæ.*

cios. *Misturæ ruinæ.*] Præferendum *missuræ*, consentiente manuscriptorum auctoritate. *Grot.*

292. *Non corniger Ammon.*] Neque Africa cessavit auxilia mittere, in cujus regione Cyrenaica deserta et arenosa Jovi Ammoni sub specie arietis culto templum consecravit Liber pater. infra lib. 9. vs. 511. et lib. 10. vs. 38.

293. *Marmaricas.*] Marmarica Africæ regio est, Ægyptum versus. hoc est, *Barcha.* Alii leg. *Marmaridas.*

294. *Quicquid ab occiduis Libye patet arida Mauris,* &c.] Omnes gentes a Mauritania, quæ ultima pars est Africæ ad occasum, usque ad Paraetonium portum prope Syrtes, ortum versus.

296. *Acciperet felix,* &c.] Ne Cæsari opus esset singulas gentes [illegible]sequi, contulit huc omnes undique E[illegible]na, ut una acie Pharsalica orbem t[illegible]m subigeret Cæsar.

298. *Ille ubi deseruit.*] Post longam catalogi populorum seriem, qui tota Asia et Europa auxilia Pompeio miserunt, redit ad intermissam narrationem historiæ. *Hortens. Ille ubi deseruit,* &c.] Cæsar ab urbe profectus in alteriorem Galliam, cognovit Domitium nuper a se captum Corfinii et dimissum advenisse Massiliam, cujus urbis cives Pompeio faventes, portas Cæsari venienti occluserunt. Cæsar 15. primos Massiliensium evocatos movet, ne, dum unius hominis voluntati obtemperare velint, illi soli ex omnibus Italiæ civitatibus bell[illegible]i accersant: ita monitos ad suos dimittit. hos ad Cæsarem cum responso a suis civibus reducit poeta. *Misera.* (inquit Florus) *Massilia, quæ dum cupit pacem, belli metu in bellum incidit.*

301. *Phocais in dubiis,* &c.] Massilienses. Phocæenses quippe Ioniæ quæ est in Asia, ab Harpago Cyri præfecto pulsi, in Galliam venere Narbonensem, ubi Massiliam condiderunt.

302. *Graia levitate fidem.*] Græca gens levis fidei olim habita. πιστὸν Ἕλλας οἶδεν οὐδέν. Eurip. in Iphig. *Signataque jura.*] Sancita olim cum pop. R. fœdera.

303. *Et causas, non fata, sequi.*] Æquitatem non fortunam seq.

304. *Viri deflectere,* &c.] Cæsaris.

306. *Cecropiæ prælata fronde Minervæ.*] Gestantes manu et prætendentes frondem oleaginam pacis signum, Pallas vero præses Athenarum Cecropi quondam regnatarum, oleæ perhibetur inventrix. *Centum oratores augusta ad mœnia regis Ire jubent, ramis velatos Palladis omnes.* Virg. Æneid. 7.

Semper in externis populo communia vestro
Massiliam bellis testatur fata tulisse,
Comprensa est Latiis quæcunque annalibus ætas.
Et nunc, ignoto si quos petit orbe triumphos,
Accipe devotas externa in prœlia dextras.
At si funestas acies, si dira paratis
Prœlia discordes, lacrymas civilibus armis
Secretumque damus. tractentur vulnera nulla
Sacra manu. si cœlicolis furor arma dedisset,
Aut si terrigenæ tentarent astra gigantes,
Non tamen auderet pietas humana vel armis
Vel votis prodesse Jovi: sortisque deorum
Ignarum mortale genus, per fulmina tantum
Sciret adhuc cœlo solum regnare Tonantem.
Adde quod innumeræ concurrunt undique gentes,
Nec sic horret iners scelerum contagia mundus,
Ut gladiis egeant civilia bella coactis.
Sit mens ista quidem cunctis, ut vestra recusent

307 extremis. 308 *Massaliam.* 309 *Compressa.*

307. *Semper*, &c.] Oratio legatorum deliberativi generis est. In ea duo potissimum petunt: unum, ut sibi liceat extra partes esse: alterum, ut exclusis copiis et signis Romanis, ipse et Pompeius urbem ingrediantur. Nam et annales Italiæ et populi Rom. testantur, Massiliam in externis bellis communem fortunam, secundam et adversam cum Pop. Rom. semper tulisse. *Hortens. Semper.*] Legati fide sua modeste et constanter exposita, dissuadent bellum civile, sibi ut liceat extra partes esse petunt: non esse sui judicii discernere utra causa sit justior: sed quidvis potius pati se esse paratos, quam armatum Cæsarem admittere. *In externis populo*, &c. *ignoto si quos*, &c.] Annales vestri sunt testes satis locupletes fidei nostræ semper vobis præstitæ adversus exteros hostes, quam et nunc promptam habes si externa paras bella; si civilia, libet certe misereri eorum sortem qui arma capessunt; perfugium victis, supplicibus atque iis qui in partibus esse nolunt daturis.

313. *Lacrymas*, &c.] Per *lacrymas* commiserationem significat.

314. *Secretumque.*] Secessum quo confugiant cives qui volunt esse ab illis immunes. *Sulpit. Tractentur vulnera*, &c.] Absit, ut manus nostræ imbuantur sanguine eorum, quibus cum sacra nobis intercedunt jura.

315. *Sacra.*] Impia vulnera, nefaria et detestanda, propter bella civilia. *Si cœlicolis*, &c.] Neque nobis causas vestras expendere aut ad partes ire magis fas est, quam hominibus hoc idem facere liceret, si Dii inter se dissentirent, aut iis arma, ut olim, gigantes Terræ filii inferrent. Argument. a majori ad minus.

317. *Pietas humana.*] Homines pii.

318. *Vel votis prodesse.*] Precibus et oratione juvare.

319. *Per fulmina tantum.*] *Cœlo tonantem crederet Jovem.* Horat. Od. 5. l. 3.

322. *Nec sic horret*, &c.] Non utique opus erit populis coactis ad partes in bello hoc civili: satis passim reperietis hominum sceleratorum qui arma sumant.

324. *Sit mens ista quidem cunctis.*] Atque utinam omnibus sociis aliisque gentibus eadem mens quæ nobis, neque se bel-

Fata, nec hæc alius committat prælia miles.
Cui non conspecto languebit dextra parente?
Telaque diversi prohibebunt spargere fratres.
Finis adest rerum, si non committitis illis
Arma, quibus fas est. nobis hæc summa precandi,
Terribiles aquilas, infestaque signa relinquas,
Urbe procul, nostrisque velis te credere muris,
Excludique sinas admisso Cæsare bellum.
Sit locus exceptus sceleri, Magnoque, tibique
Tutus, ut invictæ fatum si consulat Urbi,
Fœdera si placeant, si quo veniatis inermes.
Vel, cum tanta vocent discrimina Martis Iberi,
Quid rapidum deflectis iter? non pondera rerum,
Nec momenta sumus: nunquam felicibus armis
Usa manus patriæ primis a sedibus exul,
Et post tralatas exustæ Phocidos arces,

327 *mittere.* 335 *qua ven.* 329 *hæc nobis.* 334 *et in.*
336 *si tanta vocant.* 338 *Non mom.* 339 *e sed.* 340 *translatas.*

lo huic fatali immiscerent alii quam cives Romani.

326. *Cui non conspecto,* &c.] Quis enim mente tam effera est, cujus dextræ non languorem, immo stuporem incutiat, compescatque a telis mittendis conspectus a diversa parte pater aut frater?

328. *Finis adest rerum,* &c.] Statim videbitis exitum belli hujus, nisi contra vos ipsos armaveritis externos, quibus jam olim insedit odium vestri, causa et voluntas vos ulciscendi.

329. *Quibus fas est.*] Id est, qui putant sibi licere bellum gerere civile, sine quibus necessario bellum civile interibit. *Grotius. Nobis hæc summa,* &c.] Nos summopere a te petimus, ut signis infestis animoque hostili exclusis urbem nostram amicus ingrediaris.

333. *Sit locus exceptus,* &c.] Liceat modo nostræ civitati esse a partibus liberæ, civili bello exemptæ, et loco medio, quo in colloquium et fœdera, si diis ita visum est, conveniatis inermes tu et Pompeius.

336. *Vel cum tantæ,* &c.] Aut properanti ad Hispanum bellum, in quo cardo rerum vertitur, quæ tandem causa divertendi ad nos; populum, neque ullius momenti aut ponderis ad summam victoriæ; neque felicis unquam successus in bello, utpote parvum, patria profugum, aliena in ora considentem, fidei quam belli dextra potentiorem, clariorem?

338. *Nunquam felicibus.*] Extenuant opes suas a perpetua infelicitate in bellis gerendis, in quibus majores sui fere infelicem exitum habuissent. *Hortens.*

339. *Manus exul.*] Multitudo profuga ab antiqua e Græcia patria. *Sulpit.*

340. *Et post tralatas exustæ Phocidos arces.*] Error communis Latinorum scriptorum, *Phocenses*, qui Phocaenses erant appellantium. *Phocaenses* ab urbe Asiæ Phocea condiderunt Massiliam; non Phocenses a Phocide, regione circa Parnassum. illi Φωκαιεῖς vel Φωκαεῖς dicti: isti Φωκεῖς. Non ferendum ergo Lucanum *Phocidem* dixisse pro *Phocaide*. quomodo enim ἡ Φωκὶς possit esse Φωκαῒς, aut Φωκαΐς. atque idem Lucanus paulo ante *Phocaida juventutem* de Massilitanis dixerat:

Phocais in dubiis ausa est servare juventus
Non Græca levitate fidem.

Idem Lucanus *Phocaicum* κτητικῶς usurpavit pro Phocico, a regione Phocide quæ circa Parnassum:

—— crinesque in terga solutos [fro.
Candida Phocaica complectitur infula lau-

Ubi *Phocaica laurus* manifeste pro Par-

Mœnibus exiguis alieno in littore tuti,
Illustrat quos sola fides. si claudere muros
Obsidione paras, et vi perfringere portas,
Excepisse faces tectis, et tela parati,
Undarum raptos aversis fontibus haustus
Quærere, et effossam sitientes lambere terram:
Et desit si larga Ceres, tunc horrida cerni,
Fœdaque contingi maculato carpere morsu.
Nec pavet hic populus pro libertate subire,
Obsessum Pœno gessit quod Marte Saguntum.
Pectoribus rapti matrum, frustraque trahentes
Ubera sicca fame medios mittentur in ignes,
Uxor et a caro poscet sibi fata marito.
Vulnera miscebunt fratres, bellumque coacti
Hoc potius civile gerent. Sic Graia juventus
Finierat: cum turbato jam prodita vultu
Ira ducis, tandem testata est voce dolorem.
Vana movet Graios nostri fiducia cursus.

343 *præstringere.* 345 *adversis.* 346 *eversam.* 348 *corpora.* 348 *attingere.* 349 *his pop.* 350 *quod gessit.* 351 *matrum rapti.* 356 *conturbato.*

nassia et Phocica. qua ratione fieri possit, Φωκαϊκὸν ἀπὸ τῶν Φωκέων non video. *Salmas.* Plin. Exerc. pag. 94. *Phocidos arces.*] Videtur poeta eos secutus qui Massiliam conditam volunt a Phocensibus Græciæ: cum tamen Massiliæ conditores e Phocæa urbe Ioniæ in Asia expulsi ab Harpago Cyri præfecto in Galliam concesserint. Just. lib. 43. Strabo lib. 4.

342. *Illustrat quos,* &c.] Laus gentis a fide. *Si claudere muros.*] Argumentatur a difficili ad terrendum Cæsarem ab obsidione. Docent difficulter se superari posse a signis tolerantiæ in rebus angustis. Terrent ab exemplo Saguntinorum, quos decretum est imitari. *Hortens.*

344. *Excepisse faces tectis,* &c.] Tum ad urbis defensionem, tum ad extrema omnia perferenda sumus parati, si avertatis flumina, aquam e puteis bibere; si deficiat frumentum, illa, quæ visu horrida, contractu fœda sunt, edere parati.

345. *Raptos haustus.*] Potum subtractum.

348. *Carpere.*] Ita substituimus pro *corpora.* Verbum enim desideratur. Ad hanc emendationem nostram satis prope accedit Ms. R. recentior, qui habet *corpore.* Ms. M. *attingere,* quod glossema putem. *Grotius.*

349. *Nec pavet,* &c.] Nec dubitamus tolerare quæcunque Saguntini pop. Hispaniæ tulere ab Hannibale obsessi. Liv. l. 1. Juven. sat. 15. Val. Max. lib. 6. cap. 6. Qui cum vim Punicam ulterius nequirent arcere, aurum, argentum, preciosa quæque, liberos conjugesque a se cæsos, se denique in ignem in foro extructum præcipitavere.

354. *Miscebunt fratres,* &c.] Mutua sui cæde, potius quam se immisceant Rom. bello civili.

355. *Graia juventus Finierat.*] Massiliensium legati. supra vs. 340.

357. *Ducis.*] Cæsaris.

358. *Graios.*] Massilienses. *Cursus.*] Expeditionis in Hispaniam supra versu 366.

Quamvis Hesperium mundi properemus ad axem,
Massiliam delere vacat. gaudete cohortes:
Obvia præbentur fatorum munere bella.
Ventus ut amittit vires, nisi robora densæ
Occurrant silvæ, spatio diffusus inani:
Utque perit magnus nullis obstantibus ignis,
Sic hostes mihi deesse nocet: damnumque putamus
Armorum, nisi, qui vinci potuere, rebellent.
Sed si solus eam dimissis degener armis,
Tunc mihi tecta patent. jam non excludere tantum,
Inclusisse volunt. at enim contagia belli
Dira fugant. dabitis pœnas pro pace petita:
Et nihil esse meo discetis tutius ævo,
Quam duce me bellum. Sic postquam fatus, ad urbem
Haud trepidam convertit iter: tum mœnia clausa
Conspicit; et densa juvenum vallata corona.
Haud procul a muris tumulus surgentis in altum
Telluris, parvum diffuso vertice campum
Explicat: hæc patiens longo munimine cingi
Visa duci rupes, tutisque aptissima castris.

359 *in ax.* 361 *numine.* 362 *robore.* 363 *Occurrunt.* 366 *rebellant.* 368 *Tunc et.* 368 *terra.* 371 *dicetis.* 374 *Concipit.* 376 *parvo diffusum.* 378 *tutis.*

359. *Hesperium*, &c.] Occiduam mundi plagam, in qua Hispania, *improprie*, cum axes duo sint tantum, Arcticus et Antarcticus.

360. *Gaudete cohortes: Obvia*, &c.] Expetiistis prælia vobis dari et urbes capiendas; ecce vobis fato oblata quæ poscitis.

362. *Ventus ut*, &c.] Duobus similibus ostendit, bellis suas vires crescere: unum ductum a natura ventorum; alterum ab ingenio ignis: quorum uterque deficiente materia, vires suas amittit. *Hortens.*

364. *Nullis obstantibus.*] Nulla materia obstante.

365. *Damnumque*, &c.] Supra lib. 2. vs. 440.

366. *Rebellent.*] Nobis bello resistant.

367. *Sed si solus.* &c.] Cum indignatione stomachatur id, quod legati obtulerant, modo vs. 329. atque invertit, velle Massilienses ipsum ab exercitu semotum exceptum prodere.

369. *At enim*, &c.] At vero nolunt bello civili pollui; pacem scil. exoptantes. *Ironice et Indignanter.*

372. *Quam duce me bellum.*] Quam meas partes et signa sequi. *Sic postquam fatus*, &c.] Quibus injuriis permotus Cæsar, legiones tres Massiliam adducit: turres vineasque ad oppugnationem urbis agere, naves longas 18. facere Arelate instituit. his D. Brutum præfecit, &c. 1. com. civ. bell.

374. *Vallata corona.*] Circundata ad defensionem urbis.

375. *Tumulus surgentis*, &c.] Montis cacumen in planitiem modicam extendit.

377. *Hæc patiens*, &c.] Hic tumulus, cum posset vallo circundari, visus est locus castris aptissimus.

Proxima pars urbis celsam consurgit in arcem
Par tumulo, mediisque sedent convallibus arva.
Tunc res immenso placuit statura labore,
Aggere diversos vasto committere colles.
Sed prius ut totam, qua terra cingitur, urbem
Clauderet, a summis perduxit ad æquora castris
Longum Cæsar opus, fontesque et pabula campi
Amplexus fossa, densas tollentia pinnas
Cespitibus, crudaque extruxit brachia terra.
 Jam satis hoc Graiæ memorandum contigit urbi,
Æternumque decus, quod non impulsa, nec ipso
Strata metu, tenuit flagrantis in omnia belli
Præcipitem cursum: raptisque a Cæsare cunctis,
Vincitur una mora. quantum est quod fata tenentur!
Quodque virum toti properans imponere mundo
Hos perdit Fortuna dies! tunc omnia late
Procumbunt nemora, et spoliantur robore silvæ:
Ut, cum terra levis mediam virgultaque molem

379 *conscendit.* 381 *Tum.* 382 *diverso vastos.* 384 *produxit ad, produxit in.* 385 *Summum.* 385 *fontes et.* 389 *Extremumque.* 389 *neque ipso.* 393 *unum.*

379. *Proxima pars,* &c.] Tumuli editioris altitudinem æquabat arx urbis, colli huic opposita, quibus intermedia jacebat vallis.

381. *Statura labore.*] Constatura.

382. *Aggere diversos,* &c.] Aggere conjungere urbis et castrorum colles.

383. *Sed prius ut totam,* &c.] Massilia tribus partibus mari alluitur, quartam partem, qua oppugnatu difficilior visa est propter loci naturam et arcem, Cæsar interclusit, ducto, a suis castris in edito colle positis, ad mare utrinque aggere e cespitibus instar muri pinnato et turribus distincto atque fossa: hac ratione oppidanos frumentatione et pabulatione prohibuit.

386. *Tollentia pinnas.*] Erigentia turriculas et propugnacula in similitudinem pinnarum muri. *Sulpit.*

387. *Crudaque extruxit brachia.*] Incurvus aggerum flexus, brachiorum in modum curvatos, idque cruda ac recenti terra et cespitibus herbulis, ductos ad mare usque. *Hortens.*

388. *Jam satis,* &c.] Gratulatur urbi, poeta ubique Pompeianus, fidei, constantiæ, fortitudinis gloriam.

391. *Præcipitem cursum.*] Impetum Cæsaris. *Sulpit. Raptisque a Cæsare cunctis.*] Statim vel se dedentibus vel occupatis et impulsis a Cæsare cæteris urbibus.

392. *Mora.*] Diuturna obsidione. *Quantum est quod fata tenentur.*] Non utique parum erat, quod una hæc civitas retardarit præcipitem impetum et successus fatales Cæsaris, in cujus tamen potestatem et ipsa postmodo cum totius mundi imperio necessario sit cessura. *Tenentur.*] Retinentur.

393. *Properans imponere mundo.*] Festinans præficere Cæsarem.

394. *Perdit.*] In cassum conterit. *Sulpitius. Tunc omnia late,* &c.] Caeduntur passim sylvæ, ad turres extruendas, vineas, aliasque machinas: nec non ad firmandos continendosque, lignorum strue et interjectis trabibus aggeres, ne subsideret ac diffueret levis per se terra, turrium superstructarum mole gravata.

Suspendant, structa laterum compago ligatam
Arctet humum, pressus ne cedat turribus agger:
  Lucus erat longo nunquam violatus ab ævo,
Obscurum cingens connexis aera ramis,
Et gelidas alte summotis solibus umbras.
Hunc non ruricolæ Panes, nemorumque potentes
Sylvani Nymphæque tenent, sed barbara ritu
Sacra deum, structæ sacris feralibus aræ;
Omnis et humanis lustrata cruoribus arbos.
Si qua fidem meruit Superos mirata vetustas,
Illis et volucres metuunt insistere ramis,
Et lustris recubare feræ: nec ventus in illas
Incubuit silvas, excussaque nubibus atris
Fulgura: non ullis frondem præbentibus auris,
Arboribus suus horror inest. tum plurima nigris
Fontibus unda cadit, simulacraque mœsta deorum
Arte carent, cæsisque extant informia truncis.
Ipse situs, putrique facit jam robore pallor
Attonitos: non vulgatis sacrata figuris
Numina sic metuunt: tantum terroribus addit,
Quos timeant non nosse deos. jam fama ferebat

400 *convexis.* 404 *diris altaribus.* 405 *Omnisque.* 405 *arbor.* 407 *Illic.* 410 *Fulmina.* 410 *prædantib.* Bers. *ferientibus*, al. 411 *tunc.* 417 *metuant.*

398. *Arctet humum.*] Cohibeat terram, ne sidat ac defluat. *Hortens.*

399. *Lucus erat*, &c.] Amplificatio narrationis a descriptione luci, quem Cæsar, opera excitaturus ante urbem, exscindi jussit. Hunc describit a qualitate, religione ignoti Dei, a diro sacrorum ritu, horrore arborum. *Hortensius. Nunquam violatus ab ævo.*] Inciduus.

401. *Solibus umbras.*] Radiis solaribus.

402. *Hunc non ruricolæ Panes.*] Non Dii agrestes noti, et numina rustica quæ alias colunt sylvas, Panes, Fauni, Satyri, Sylvani, Nymphæ, Dryades, &c.

403. *Barbara ritu*, &c.] Effera. Scythicæ Dianæ æmula, immolatis hostiis humanis, ut lib. 1. vs. 445.

406. *Si qua fidem*, &c.] Et si qua fide digna sit religiosa antiquitas, declinant aves illum lucum, feræ, venti, fulgura.

410. *Non ullis frondem*, &c.] Fronde (inquiunt interpretes) caret lucus propter opacitatem ramorum solis radios non admittentium. Micyllus καθ' ὑπαλλαγὴν exponit, frondibus nullas auras præbentibus. Bersmannus vice τοῦ *præbentibus*, legendum *prædantibus* conjicit ex glossemate adjecto, *rapientibus*. H. Grotius agnoscit lectionem *ferientibus*, quam ego probaverim, hac mente et dispositione. Nullis auris frondem moventibus ex se horrent arbores.

411. *Arboribus suus horror.*] Sua religio. *Hortens.*

413. *Informia truncis.*] Squalida, inculta, rudia, hinc mœrorem inducentia, cum veneratione quadam.

415. *Non vulgatis*, &c.] Lanugo qua obducuntur simulachra, eaque insolitis formis expressa.

417. *Quos timeant*, &c.] Teutatem, Hesum, Taranim; lib. 1. vs. 445. deos

Sæpe cavas motu terræ mugire cavernas,
Et procumbentes iterum consurgere taxos,
Et non ardentis fulgere incendia silvæ,
Roboraque amplexos circumfluxisse dracones.
Non illum cultu populi propiore frequentant,
Sed cessere deis. medio cum Phœbus in axe est,
Aut cœlum nox atra tenet, pavet ipse sacerdos
Accessus, dominumque timet deprendere luci.
Hanc jubet immisso silvam procumbere ferro:
Nam vicina operi, belloque intacta priori
Inter nudatos stabat densissima montes.
Sed fortes tremuere manus, motique verenda
Majestate luci, si robora sacra ferirent,
In sua credebant redituras membra secures.
Implicitas magno Cæsar terrore cohortes
Ut vidit, primus raptam librare bipennem
Ausus, et aeriam ferro proscindere quercum,
Effatur merso violata in robora ferro;
Jam ne quis vestrum dubitet subvertere silvam,
Credite me fecisse nefas. Tunc paruit omnis
Imperiis non sublato secura pavore
Turba, sed expensa Superorum, et Cæsaris ira.

418 *latebras.* 421 *Robora complexos.* 421 *circumfulsisse, circumfusisse.* 422 *populi cultu.* 423 *diis.* 426 *immenso, immerso,* Bers. 427 *priore.* 432 *torpore.* 433 *vibrare.* 435 *Affatur.* 436 *submittere.* 438 *timore.* 439 *Superumque et.*

ignotos et superstitiose cultos. *Primus in orbe Deos fecit timor.*

419. *Consurgere taxos.*] Erigi, *vel*, renasci. funesta enim arbor, ut et cupressus, quæ succisa non regerminat.

420. *Non ardentis*, &c.] Flammis, velut fatuis et lambentibus corripi arbores, neque tamen absumi, draconibus implicari.

422. *Non illum cultu*, &c.] Tanquam sacrosanctum, diis solis incolendum permittunt.

423. *Medio cum Phœbus*, &c.] Ne in Deum luci præsidem et tutelarem incidat, tanquam δαιμόνιον μεσημβρινὸν, aut Empusam meridianam, media die aut noctu nemora lustrantem, horret adire ipse sacerdos.

428. *Nudatos stabat*, &c.] Sylvis spoliatos superiori bello Gallico.

429. *Manus.*] Militum. *Verenda.*] Veneranda luci religione.

431. *In sua credebant*, &c.] Quod Lycurgo Threicio regi quondam, vites, in odium Bacchi et suorum temulentiæ tædium, incidenti.

432. *Magno terrore cohortes.*] Non *torpore*, sed pavore Deum ac religione. Virgilius: *Jam tum religio pavidos terrebat agrestes.* Grot.

435. *Merso*, &c.] Immisso, impacto.

436. *Quis vestrum*, &c.] Ne qua vos loci religio moretur, mihi vani numinis profanatio imputetur, cujus violati iras subeat caput hoc meum.

439. *Expensa Superorum.*] Cæsaris plus quam deorum iram verita.

Procumbunt orni, nodosa impellitur ilex,
Silvaque Dodones, et fluctibus aptior alnus,
Et non plebeios luctus testata cupressus,
Tunc primum posuere comas, et fronde carentes
Admisere diem: propulsaque robore denso
Sustinuit se sylva cadens. gemuere videntes
Gallorum populi: muris sed clausa juventus
Exultat. quis enim læsos impune putaret
Esse deos? servat multos Fortuna nocentes:
Et tantum miseris irasci numina possunt.
Utque satis cæsum nemoris, quæsita per agros
Plaustra ferunt: curvoque soli cessantis aratro
Agricolæ raptis annum flevere juvencis.
  Dux tamen impatiens hæsuri ad mœnia Martis
Versus ad Hispanas acies, extremaque mundi,
Jussit bella geri. stellatis axibus agger
Erigitur, geminasque æquantes mœnia turres

443 *Tum primo.* 445 *tremuere.* 449 *Nec.*
450 *cæsi nemoris, cæsi est nemoris.*

441. *Silvaque Dodones.*] Quercus Dodonæo Jovi sacræ, lib. 6. vs. 427. Dodona autem sylva in Epiro est, quercu, vel, ut Herodotus vult, fago fatidica celebris. *Fluctibus aptior alnus.*] Navigiis apta.

442. *Non plebeios,* &c.] Divitum et nobilium funeribus, propter raritatem arboris. Jos. Scal. rogis et luctibus dicata, ut quæ excisa non repullulet. *Neque harum quas colis arborum Te, præter invisas cupressos Ulla brevem dominum sequetur.* Horat. od. 14. lib. 2. Plin. lib. 16. cap. 33. Diti sacra.

443 *Posuere comas.*] Excisæ sunt.

444. *Diem.*] Lucem, solem. *Propulsaque robore,* &c.] Arboribus inter se stipatis et spissis non erat spacium excisis decidendi.

447. *Exultat.*] Deos sperans violati luci ultores.

448. *Servat multos Fortuna nocentes.*] *Multi committunt eadem diverso crimina fato, Ille crucem precium sceleris tulit, hic diadema.* Juven. sat. 13. vs. 104.

450. *Utque satis cæsum nemoris.*] Plaustra cum jumentis exiguntur ad sylvas succisas in castra et ad opera convehendas, quorum desiderio interit labor anni tempestivus agricolis.

453. *Dux tamen impatiens,* &c.] Præmiserat Cæsar C. Fabium legatum cum legionibus tribus in Hispaniam, ejecturum præsidium Afranii legati Pompeii, qui Pyrenæos saltus occupaverat; reliquis legionibus, quæ longius hyemabant, subsequi jussis, ipse navibus effectis et intra dies 30. armatis D. Brutum præfecit, C. Trebonium legatum ad oppugnationem Massiliæ reliquit, deinde cum equitibus 900. quos sibi præsidio reliquerat, in Fabii castra pervenit.

455. *Stellatis axibus.*] Turres ambulatoriæ erant, quas hoc loco describit poeta, quarum fundamenta erant non in solida terra; sed in rotis, quas *axes stellatos* hoc loco vocat Lucanus. *Hort. Stellatis axibus,* &c.] Lignisne transversariis insectis compactisque ad continendum aggerem, atque adeo ab utraque parte distinctis et stellarum more apparentibus? an rotis, quarum radii modiolo ducti stellas scintillantes imitantur? an asseribus, quibus præfixæ erant cuspides?

456. *Geminasque æquantes,* &c.] Aggerque accepit, &c. id est, super agge-

Accipit: hæ nullo fixerunt robore terram,
Sed per iter longum causa repsere latenti.
Cum tantum nutaret onus, telluris inanes
Concussisse sinus quærentem erumpere ventum
Credidit, et muros mirata est stare juventus.
Illinc tela cadunt excelsas urbis in arces.
Sed major Graio Romana in corpora ferro
Vis inerat. neque enim solis excussa lacertis
Lancea, sed tenso ballistæ turbine rapta,
Haud unum contenta latus transire, quiescit:
Sed pandens perque arma viam, perque ossa, relicta
Morte fugit: superest telo post vulnera cursus.
At saxum quoties ingenti ponderis ictu
Excutitur, qualis rupes, quam vertice montis
Abscidit impulsu ventorum adjuta vetustas,
Frangit cuncta ruens: nec tantum corpora pressa
Exanimat: totos cum sanguine dissipat artus.
Ut tamen hostiles densa testudine muros

457 *et null.* 463 *ferro, Graio.* 464 *nec enim.* 465 *tenso.* 466 *quievit.* 469 *verberis.* 471 *adjuncta.*

rem constituuntur turres duæ ambulatoriæ ceu reptiles, quæ trochleis, rotis, funibus ac nervis intus actæ procederent. Comment. 2. bel. civ. vide et Vegetium lib. 3. cap. 2.

458. *Sed per iter longum*, &c.] Hæ turres duæ ad altitudinem murorum erectæ, ita paulatim procedebant, ut nemo causam motus videre potuerit: ita enim promovebantur, ut sua sponte procedere viderentur, αὐτόματα a Græcis dicuntur, quæ se funibus ac nervis latente causa, agunt. *Hortens.*

459. *Cum tantum nutaret*, &c.] Quas moles cum viderent Massilienses nutando procedere, credebant id terræ motu, (cujus causa est ventus in cavernis terræ luctans et exitum quærens) factum, muris proinde suis timebant.

462. *Illinc tela cadunt.*] Ex iis turribus.

463. *Major Graio Romana*, &c.] Tantus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantaque multitudo tormentorum, ut eorum vim nullæ contextæ viminibus vineæ sustinere potuerint. Comment. bell. civil. 2.

465. *Tenso ballistæ turbine rapta.*] Sagittas balistis emissas, neque ossium, neque armorum vis moratur, quo minus transfixo quem destinarant, etiam ulterius evolent. Balistæ, ut et aliarum machinarum formam, vide apud Am. Marcellinum lib. 23.

467. *Relicta morte fugit.*] Egreditur relicto mortifero vulnere.

468. *Superest telo*, &c.] Post vulneratum trajectumque hominem, telum egressum ulterius evolat. *Sulpitius.*

469. *At saxum quoties*, &c.] Saxa vero balistis emissa, non minori vi quam rupes vetustate exesa et venti procella abrupta, corpora comminuit. *Obtritum perit omne cadaver More animæ.* Juven. sat. 3.

474. *Testudine muros*, &c.] Testudo proprie erat tabulatum ex trabibus factum, coriis ac ciliciis contextum adversus tela et incendium, sub qua milites latentes, viam turribus muniebant aut vineis, solum æquabant, ac muros tentabant. Comm. 2.

Tecta subit virtus, armisque innexa priores
Arma ferunt, galeamque extensus protegit umbo,
Quæ prius ex longo nocuerunt missa recussu,
Jam post terga cadunt: nec Graiis flectere jactum,
Aut facilis labor est longinqua ad tela parati
Tormenti mutare modum: sed pondere solo
Contenti, nudis evolvunt saxa lacertis.
Dum fuit armorum series, ut grandine tecta
Innocua percussa sonant, sic omnia tela
Respuit: at postquam virtus incensa virorum
Perpetuam rupit defesso milite cratem,
Singula continuis cesserunt ictibus arma.
Tunc adoperta levi procedit vinea terra,
Sub cujus pluteis, et tecta fronte latentes
Moliri nunc ima parant, et vertere ferro
Mœnia: nunc aries suspenso fortior ictu
Incussus densi compagem solvere muri

475 *armis.* 477 *tela.* 478 *Græcis.* 479 *Haud fac.* 484 *accensa.* 485 *defenso.* 487 *processit.* 489 *tunc.* 489 *vortere.* 491 *Incussu, Pulsus.*

civ. bel. et Vitruvius lib. 10. Subita autem testudo, quæ et hic innuitur, erat series scutorum supra capita sublatorum continuata in morem squammarum, qua protecti milites sagittas, saxa telaque alia declinabant.

475. *Subit virtus.*] Milites fortes subeunt tecti testudine. *Innexa priores.*] Ms. P. *prioris* recte: sed et pro *innexa* scribendum *innixa*. Is mos est testudinis, ut posterior quisque antegressi scuto innitatur. *Grotius.*

476. *Galeamque extensus,* &c.] Scutum supra caput elevatum, eos a saxorum cadentium injuria defendit. *Hortensius.*

477. *Quæ prius,* &c.] Cum jam intra balistarum destinatum jactum se recepissent Romani testudine tecti, neque expeditum esset Massiliensibus torquere balistas, ut cominus ferirent, saxa ingentis ponderis evolvebant e muris in Romanos. *Missa recussu.*] Ms. P. et T. *recessu*, quod recipiendum. Subierant mœnia, ita ut jam telis impeti non possent, sicut ante eminus impetebantur. *Grotius.*

481. *Nudis evolvunt,* &c.] Nulla machina usis.

482. *Dum fuit,* &c.] Quandiu testudo illa sibi constitit, conjuncta invicem scutotum serie, non plus Romanis nocuere dejecta a Massiliensibus saxa, quam tectis grando.

484. *Virorum.*] Massiliensium.

485. *Perpetuam rupit,* &c.] Fregit testudinem, defessis militibus Romanis.

486. *Singula continuis,* &c.] Divisa singulorum scuta cesserunt ictibus.

487. *Vinea terra.*] Vinea est machina tabulatis cratibusque constrata, crudis deinde coriis et centonibus udis tecta, sub qua obsidentes tuti murorum fundamenta subruebant.

488. *Pluteis,* &c.] Plutei hic significant tabulas et asseres, quibus armata est vineæ frons. Alias pluteus et ipse est machina, vineæ haud dissimilis. de quo vide Vegetium lib. 4.

489. *Moliri.*] Pro demoliri.

490. *Aries suspenso,* &c.] Aries erat trabs ingens, adunco præmunita ferro, transversis asseribus intra testudinem plerumque suspensa et librata, quæ a multitudine retroacta ad majorem impetum, emissa deinde propellebatur ad extra-

Tentat, et impositis unum subducere saxis.
Sed super et flammis, et magnæ fragmine molis,
Et sudibus crebris, et adusti roboris ictu
Percussæ cedunt crates, frustraque labore
Exhausto fessus repetit tentoria miles.
Summa fuit Graiis starent ut mœnia voti.
Ultro acies inferre parant: armisque coruscas
Nocturni texere faces: audaxque juventus
Erupit: non hasta viris, non letifer arcus,
Telum flamma fuit, rapiensque incendia ventus
Per Romana tulit celeri munimina cursu.
Nec, quamvis viridi luctetur robore, lentas
Ignis agit vires: teda sed raptus ab omni
Consequitur nigri spatiosa volumina fumi:
Nec solum silvas: sed saxa ingentia solvit,
Et crudæ putri fluxerunt pulvere cautes.
Procubuit, majorque jacens apparuit agger.
Spes victis telluris abit, placuitque profundo

498 *coruscis.* 499 *Nocturnis.* 505 *tenebrosa.* 506 *rigentia.*

hendos lapides, quassandos labefactandosque muros. vide Marcellin. lib. 23. et Joseph. in bello Jud.

493. *Sed.*] Romanos saxis, sudibus, facibusque submotos ab operibus et in castra compulsos, mox ipsa opera noctu incensa refert noster, sed poeta, sed Pompeianus. vide autem comment. 2. belli civ. Musculo jam labefactatæ turris pars concidit. inermes cum infulis sese porta proripiunt Massilienses, &c. supplices orant ut Cæsaris adventus expectetur. Trebonius, quia Cæsar magnopere mandaverat ne per vim oppidum expugnari pateretur, induciarum quoddam genus misericórdia motus fecit. Massilienses vero sine fide occasionem fraudis nacti, languentibus Romanis atque ocio deditis, meridiano tempore ignem operibus inferunt, quì secundo magnoque vento illatus aggerem, pluteos, testudinem, turres, tormentaque prius absumebat, quam quemadmodum accidisset animadverti posset. *Super et flammis.*] Desuper, e muris.

495. *Crates.*] Vinea et testudo cratibus tectæ.

497. *Summa fuit voti.*] Unicum Massiliensium votum fuit, ne mœnia subruta dejicerentur: alioqui stratis muris capta fuerat civitas. *Hortens.*

498. *Ultro acies inferre parant.*] Eruptiones crebræ, maxime Albicorum, factæ. *Armisque coruscas.*] Operiebant ignes scutis, ne adverterent Romani.

501. *Telum flamma fuit.*] Pro telis faces gerebant.

502. *Munimina cursu.*] Opera Rom. turrim, pluteos, &c.

503. *Luctetur.*] Difficulter corripiat et urat. *Sulpit.*

504. *Teda sed raptus,* &c.] Omnia in fumum et flammam abeunt, neque ligna tantum aggeris et operum, sed et ipsa saxa in pulverem soluta defluunt.

507. *Et crudæ cautes.*] Dura saxa. *Fluxerunt.*] In tenuem pulverem sunt dissolutæ. *Sulpit.*

508. *Procubuit.*] Agger combustis, quæ continebant eum trabibus, diffluebat.

509. *Victis.*] Romanis, ut vult poeta. *Placuitque profundo,* &c.] Bis quidem pugna certatum est navali. in superiore Brutus fuit superior.

Fortunam tentare mari. non robore picto
Ornatus decuit fulgens tutela carinas,
Sed rudis, et qualis procumbit montibus arbor,
Conseritur stabilis navalibus area bellis.
Et jam turrigeram Bruti comitata carinam
Venerat in fluctus Rhodani cum gurgite classis,
Stœchados arva tenens. nec non et Graia juventus
Omne suum fatis voluit committere robur:
Grandævosque senes mistis armavit ephebis.
Accepit non sola viros, quæ stabat in undis
Classis; et emeritas repetunt navalibus alnos.
Ut matutinos spargens super æquora Phœbus
Fregit aquis radios, et liber nubibus æther,
Et posito Borea, pacemque tenentibus Austris,
Servatum bello jacuit mare, movit ab omni
Quisque suam statione ratem, paribusque lacertis
Cæsaris hinc pubes, hinc Graio remige classis
Tollitur: impulsæ tonsis tremuere carinæ,

510 *vitis.* 520 *Puppis:* 521 *matutinus.* 523 *pulso.* 524 *jacuit bello.* 526 *puppes.*

510. *Non robore picto,* &c.] Non ornabantur, non fulgebant naves tutelare numen in puppi pictum gerentes; compingebantur tantum rudi et subitaneo modo, ut esset unde milites pugnarent; infra vs. 556.

513. *Stabilis area.*] Compingitur in modum areæ ac stabilis basis, ut in ea naumachia edi posset et pugna stataria. *Hortens.*

514. *Turrigeram Bruti comitata carinam.*] Navem Bruti prætoriam. infra vs. 553.

515. *Venerat in fluctus,* &c.] Naves longæ 12. quas Arelate fieri jusserat Cæsar, flumine Rhodani secundo deductæ in mare, stationes ad insulam Stœchada habebant. Stœchades autem tres sunt insulæ, ab ora Ligurum ad Massiliam usque dispersæ, ab ordine dictæ. στοῖχος.

516. *Nec non et Graia,* &c.] Massilienses voluerunt omnes vires navalis pugnæ eventu committere. antea quidem pugna navali certatum fuerat, sed leviter, jam L. Nasidius a Pompeio cum 16. navibus missus Domitium Massiliensesque hortatus est, ut rursus cum Bruti classe, additis suis auxiliis, confligerent.

519. *Accepit non sola viros,* &c.] Neque armant instruuntque classem tantum quam in mare deductam habuerant, sed et veteres ex navalibus productas refecerunt, &c. Com. 2. de bel. civ.

520. *Emeritas,* &c.] Sic naves vocat per vetustatem inutiles, quas reficiunt ac conscendunt. *Alnos.*] Pro navibus.

522. *Fregit aquis radios,* &c.] Reflexu. *Jamque rubescebat radiis mare, et æthere ab alto Aurora in roseis fulgebat lutea bigis.*

523. *Posito Borea.*] Quieto. *Quum venti posuere,* &c. Virg. 7. Æneid. quem locum sibi imitandum proposuit hic noster.

524. *Servatum bello,* &c.] Compositum, pacatum, quasi prælio accommodatum.

526. *Graio remige,* &c.] Massiliensi. ut ad vs. 301. supra.

527. *Impulsæ tonsis tremuere carinæ.*] *Et in lento luctantur marmore tonsæ,* id est, remi. Virg. 7. Æneid.

Crebraque sublimes convellunt verbera puppes.
Cornua Romanæ classis, validæque triremes,
Quasque quater surgens extructi remigis ordo
Commovet, et plures quæ mergunt æquore pinus,
Multiplices cinxere rates. hoc robur aperto
Oppositum pelago. lunata fronte recedunt,
Ordine contentæ gemino crevisse liburnæ.
Celsior at cunctis Bruti Prætoria puppis
Verberibus senis agitur, molemque profundo
Invehit, et summis longe petit æquora remis.
Ut tantum medii fuerat maris, utraque classis
Quod semel excussis posset transcurrere tonsis,
Innumeræ vasto miscentur in æthere voces:
Remorumque sonus premitur clamore: nec ullæ
Audiri potuere tubæ. tum cærula verrunt,
Atque in transtra cadunt, et remis pectora pulsant.
Ut primum rostris crepuerunt obvia rostra:
In puppim rediere rates, emissaque tela
Aera texerunt, vacuumque cadentia pontum.
Et jam diductis extendunt cornua proris,
Diversæque rates laxata classe receptæ.
Ut, quoties æstus Zephyris, Eurisque repugnat,

531 *æquora.* 533 *classe.* 542 *tunc.* 542 *vertunt.* 545 *puppem.* 547 *rostris.* 549 *repugnant.*

528. *Convellunt.*] Movent et vi educunt ex undis. *Sulpit.*

529. *Cornua Romanæ classis.*] Romana classis promovebatur in formam semilunæ, deductis in cornua utrinque navibus validioribus, rejectis in medium agmen liburnis et ratibus levioribus.

530. *Quasque quater.*] Et quadriremes.

531. *Et plures,* &c.] Et naves quæ pluribus remis aguntur, quinqueremes.

532. *Multiplices cinxere rates.*] Varii generis rates, biremes, uniremes.

534. *Ordine contentæ,* &c.] Biremes Liburnæ celeres, a Liburniis pop. Dalmatiæ, quibus in usu erant dictæ. *Gemino ordine.*] Sunt enim biremes. *Crevisse.*] Attollere sese.

536. *Verberibus senis agitur.*] Sed remigum ordinibus. hexeris. *Molemque profundo,* &c.] Se, ingentis magnitudinis navem et longius in mare remos utrinque protendentem.

538. *Utraque classis,* &c.] Quantum uno utrinque remorum ictu possent committi.

541. *Premitur clamore.*] Non auditur præ clamore sese hortantium et concurrentium.

543. *In transtra cadunt.*] Remis insurgunt, deinde in transtra cadunt diductis ad pectora remis. ἀντήρεις.

545. *In puppim,* &c.] Naves rostris arietantes, congressus impetu repulsæ, dissiluere in puppim *ran asterne.*

546. *Aera texerunt.*] Hyperbolice.

547. *Et jam diductis,* &c.] Et jam utraque ex parte divertuntur proræ, extenduntur cornua, classis ordines laxantur, ut naves hostiles suscipiant.

549. *Ut quoties æstus Zephyris.*] Remis

Huc abeunt fluctus, illuc mare: sic ubi puppes
Sulcato varios duxerunt gurgite tractus,
Quod tulit illa ratis remis, hæc reppulit æquor.
Sed Graiis habiles, pugnamque lacessere pinus
Et tentare fugam, nec longo frangere gyro
Cursum, nec tarde flectenti cedere clavo.
At Romana ratis stabilem præbere carinam
Certior, et terræ similem bellantibus usum.
Tunc in signifera residenti puppe magistro
Brutus ait, paterisne acies errare profundo?
Artibus et certas pelagi? jam consere bellum:
Phocaicis medias rostris oppone carinas.
Paruit, obliquas et præbuit hostibus alnos.
Tunc quæcunque ratis tentavit robora Bruti,
Ictu victa suo, percussæ capta cohæsit.
Ast alias manicæque ligant, teretesque catenæ,
Seque tenent remis: tecto stetit æquore bellum.
Jam non excussis torquentur tela lacertis,

551 *cursus.* 552 *hoc.* 552 *retulit.* 553 *capessere.* 564 *percussa et capta.* 566 *toto.*

hinc inde impellantur maris fluctus in diversas partes, non secus atque ubi venti, in contrarium quum ab æstu maris aguntur, undas rapiunt; ut lib. 2. vs. 455.

551. *Varios tractus.*] Iverunt diverso tramite et sulco.

552. *Illa.*] Quæ discessit. *Sulpitius.* *Hæc.*] Quæ venit. *Idem.*

553. *Sed Graiis habiles.*] Massilienses et celeritate navium et scientia gubernatorum confisi nostros eludebant, producta longius acie circumvenire nostros, aut pluribus navibus adoriri singulas, &c. Nostri minus exercitatis remigibus minusque peritis gubernatoribus utebantur, tum etiam gravitate et tarditate navium, ut quæ subito ex humida materia factæ fuerint impediebantur, &c. com. 1. civ. bell. *Pugnamque lacessere.*] Ita rectius quam *capessere*, ob id quod sequitur.

556. *Stabilem præbere*, &c.] Ut supra vs. 513. stabilem aream navalibus bellis stationem firmam, et pugnæ statariæ pedestri pene similem.

558. *Signifera*, &c.] Prætoria, quæ signum præfert.

559. *Paterisne acies errare profundo?*] Certasne arte et navium agilitate, quibus inferiores sumus? quin age conserto bello comminus decernamus rem, oppone itaque latera navium rostris Massiliensium.

562. *Obliquas et præbuit hostibus alnos.*] Transversas naves.

564. *Percussæ capta cohæsit.*] Ita emendavit Jo. Rutgersius lib. 1. Variar. lect. cap. 12. ex *percussa et captæ*. Naves in robustam et firmam Bruti Prætoriam actæ, rostris infixis illi adhæsere velut captæ. Ita Curtius l. 4. *In quarum alteram quinqueremis eadem concitata et ipsa rostro icta est et illam invicem tenuit.* Antea enim legebatur *percussa et capta*.

565. *Alias manicæque ligant.*] Alias Massiliens. naves uncis et manibus ferreis, harpagonibus et catenis injectis retinuerunt.

566. *Remis.*] Pectinatim connexis, vel transversis. *Tecto stetit*, &c.] Conjunctis navibus stratum non apparuit mare.

567. *Jam non excussis.*] Jam non amplius pugnatur eminus, neque ictus ex intervallo telorum conjectu infliguntur;

Nec longinqua cadunt jaculato vulnera ferro:
Miscenturque manus. navali plurima bello
Ensis agit. stat quisque suæ de robore puppis
Pronus in adversos ictus: multique perempti
In ratibus cecidere suis. cruor altus in undis
Spumat, et obducto concrescunt sanguine fluctus.
Et quas immissi traxerunt vincula ferri,
Has prohibent jungi conserta cadavera puppes:
Semianimes alii vastum subiere profundum,
Hauseruntque suo permistum sanguine pontum.
Hi luctantem animam lenta cum morte trahentes,
Fractarum subita ratium periere ruina.
Irrita tela suas peragunt in gurgite cædes:
Et quodcunque cadit frustrato pondere ferrum,
Exceptum mediis invenit vulnus in undis.
Phocaicis Romana ratis vallata carinis,
Robore diducto dextrum, lævumque tuetur
Æquo Marte latus: cujus dum pugnat ab alta
Puppe Tagus, Graiumque audax aplustre retentat,
Terga simul pariter missis et pectora telis

571 *aversos.* 572 *unda, undam, undas.* 573 *obducti concreto.* 575 *conferta,* Sabell. 577 *Auxeruntque.* 581 *quocunque.* 581 *milite.* 583 *Romana manus vallata, vallata ratis Rom.* 584 *lævum dextrumque.* 586 *Lagus.* 586 *amplustre.*

sed cominus, consertis manibus res agitur. *Hortens. Torquentur.*] Emittuntur.

568. *Nec longinqua,* &c.] Non vulnera inflicta eminus. *vel,* non tela infligentia vulnera.

569. *Navali plurima,* &c.] Res agitur conserta manu.

571. *Multique perempti.*] Imo lege Ms. P. *nullique perempti.*]

572. *In ratibus cecidere suis.*] Quomodo et a priore manu habuisse videtur Ms. T. Sensus est: De puppe ita prominentes pugnabant, ut qui caderent, non in navem suam caderent, sed in hostilem, vel in mare. *Grotius.*

573. *Obducto concrescunt.*] Antea erat *obducti concreto.* Sed ita, ut nos, Ms.

574. *Et quas immissi,* &c.] Neque per cadavera fluitantia conjungi possunt naves uncis et harpagonibus tractæ, *Cruentis Fluctibus, ac tarda per densa cadavera prora.* Juven. Sat. 10.

580. *Irrita tela suas,* &c.] Tela aberrantia ab iis in navibus in quos destinata fuerant, conficiunt alios natantes in mari.

581. *Frustrato,* &c.] Nisu irrito.

582. *Vulnus in undis.*] Quem vulneret.

583. *Phocaicis Romana,* &c.] Romana quædam navis obsessa a duabus navibus Massiliensium, militibus validis ab utraque parte navim defendentibus, diu propugnata est, ita ut neutro se inclinaret victoria.

584 *Robore diducto.*] Fortibus militibus divisis. *Sulpit.*

586. *Tagus.*] Rom. miles conatus revellere et retinere ornamentum navis Massiliensis. *Aplustre.*] Vel amplustre, ornamentum navis, quod summo malo imponitur.

Transigitur. medio concurrit pectore ferrum,
Et stetit incertus flueret quo vulnere sanguis,
Donec utrasque simul largus cruor expulit hastas,
Divisitque animam, sparsitque in vulnera letum.
Dirigit huc puppim miseri quoque dextra Telonis,
Qua nullam melius, pelago turbante, carinæ
Audivere manum: nec lux est notior ulli
Crastina, seu Phœbum videat, seu cornua lunæ,
Semper venturis componere carbasa ventis.
Hic Latiæ rostro compagem ruperat alni:
Pila sed in medium venere trementia pectus,
Avertitque ratem morientis dextra magistri.
Dum cupit in sociam Gyareus erumpere puppim,
Excipit immissum suspensa per ilia ferrum,
Affixusque rati, telo retinente, pependit.
  Stant gemini fratres, fecundæ gloria matris,
Quos eadem variis genuerunt viscera fatis:
(Discrevit mors sæva viros: unumque relictum
Agnorunt miseri, sublato errore, parentes,
Æternis causam lacrymis: tenet ille dolorem

591 *spargitque.* 591 *vulnere.* 592 *huc.* 592 *puppem.* 592 *Gelonis.* 598 *Tela.* 600 *irrumpere.* 600 *puppem.* 601 *immensum.*

588 *Transigitur.*] Non *transfigitur*, ut nonnulla exemplaria: repugnat enim quantitas antepenultimæ syllabæ. *Medio concurrit*, &c.] Utriusque hastæ cuspis sibi obvia facta est in medio corpore.

589. *Quo vulnere sanguis.*] Anticone e pectore, an postico e tergo.

591. *Divisitque animam*, &c.] Ex utroque vulnere emisit.

592. *Telonis.*] Massiliensis navis gubernatoris.

593. *Qua nullam melius.*] Qua, non alteri melius paruerunt naves, mari turbato et cursum impediente.

594. *Nec lux est*, &c.] Neque alius quisquam melius explorabat præsentiebatque venturæ diei ventos tempestatemque ex aspectu Solis aut Lunæ.

597. *Latiæ rostro compagem ruperat alni.*] Romanæ navis.

598. *Pectus*, &c. *magistri.*] Telonis.

600. *Dum cupit.*] Massiliensis quidam, occupaturus munus Telonis cæsi.

602. *Affixusque rati*, &c.] Telo, quo vulneratus est, affigebatur navi.

604. *Viscera.*] Uterus,

605. *Discrevit.*] Omnino parenthesi hic opus, quam visum est addere. *Discrevit mors sæva viros.* Imitatio Virgiliana. *Daucia Laridæ, Tymberque simillima proles, Indiscreta suis gratusque parentibus error, At nunc dura dedit vobis discrimina Pallas*, &c. lib. 10. Æneid. *Unumque relictum.*] Alterum superstitem parentes internoscendi sublata difficultate, facile noverunt, cum vehementer similes essent, ut inter vivos non dignoscerent. Allusum videtur ad illud Virgilii: *proles Indiscreta suis, gratusque parentibus error.* Hortens.

606. *Sublato errore.*] Interfecto altero.

607. *Æternis causam lacrymis.*] Qui cum fratrem cæsum repræsentet, memoriam usque illius apud parentes lugentes non sinit interire.

Semper, et amissum fratrem lugentibus offert.)
Quorum alter, mistis obliquo pectine remis
Ausus Romanæ Graia de puppe carinæ
Injectare manum: sed eam gravis insuper ictus
Amputat: illa tamen nixu quo prenderat, hæsit,
Diriguitque tenens strictis immortua nervis.
Crevit in adversis virtus: plus nobilis iræ
Truncus habet: fortique instaurat prælia læva,
Rapturusque suam procurrit in æquora dextram.
Hæc quoque cum toto manus est abscissa lacerto.
Jam clypeo, telisque carens, non conditur ima
Puppe: sed expositus, fraternaque pectore nudo
Arma tegens, crebra confixus cuspide perstat:
Telaque multorum leto casura suorum
Emerita jam morte tenet. tum vulnere multo
Effugientem animam lassos collegit in artus:
Membraque contendit toto quicunque manebat
Sanguine, et hostilem, defectis robore membris,

609 *pectore.* 611 *Injactare, Innectare.* 612 *nisu.* 616 *procumbit.* 618 *Et clyp.* 618 *conditus.* 619 *corpore.* 622 *tunc.* 623 *lapsos.* 624 *quæcumque manebant.* 625 *nervis.*

609. *Mistis obliquo,* &c.] Implicitis pectinatim remis duarum navium, Romanæ et Massiliensis. supra vs. 566.

610. *Ausus Romanæ Graia,* &c.] Vel ex hoc loco vide quam Cæsarianis iniquus sit poeta, qui Massiliensi id tribuit quod erat Acilii militis Cæsaris. idque fide trium testium locupletiss. Sueton. Cæs. cap. 68. *Acilius miles Cæsaris navali ad Massiliam prælio, injecta in puppem hostium dextra et abscissa, memorabile illud apud Græcos Cynægiri exemplum* (Herod. 6. Just. 2.) *imitatus transiliit in navem, umbone obvios agens.* Idem Plutarchus in Cæs. et Val. Max. lib. 3. cap. 2.

612. *Nixu.*] Eodem conatu et gestu.

613. *Diriguit.*] Rigida facta est, et inhorruit, navi non demissa. *Sulpit.*

615. *Truncus habet.*] Mutilatus ipse et mancus, dextra manu amputata.

616. *Rapturusque suam,* &c.] Inclinat, projecta sinistra ad intercipiendam dextram.

617. *Hæc quoque,* &c.] Læva, cum magna parte brachii.

618. *Jam clypeo,* &c.] Destitutus jam sinistra, quæ clypeum, dextra, quæ tela gestaret.

619. *Sed expositus.*] Ictibus Romanorum periculisque objectus. *Sulpitius. Fraternaque,* &c.] *Emphatice.* Nudi corporis objectu tegens fratrem armatum.

621. *Telaque multorum,* &c.] Excipit tela casura in mortem suorum ipse jam omni mortis certæ munere defunctus. *Sumpta metaphora a militibus qui stipendiis defuncti a militia eximuntur vocanturque Emeriti.*

622. *Tum vulnere,* &c.] Jamque deficientem per vulnera animam emissurus, vires, quæ reliquæ erant, collegit intenditque, ut hostilem navem insiliens, pondere suo obrueret, quæ cadaveribus pressa, ictibus quassa et soluta, tandem desedit mersa.

624. *Defectis robore membris.*] Hoc est, omnibus suis viribus destitutus, in navem hostilem insiluit, vel solo pondere ei vim illaturus, cum alia ratione nequiret. *Hortens.*

Insiluit, solo nociturus pondere, puppim.
Strage virum cumulata ratis, multoque cruore
Plena, per obliquum crebros latus accipit ictus.
At postquam ruptis pelagus compagibus hausit,
Ad summos repleta foros, desedit in undas,
Vicinum involvens contorto vertice pontum.
Æquora discedunt mersa diducta carina,
Inque locum puppis cecidit mare. multaque ponto
Præbuit illa dies varii miracula fati.
Ferrea dum puppi rapidos manus inserit uncos,
Affixit Lycidam. mersus foret ille profundo,
Sed prohibent socii, suspensaque crura retentant.
Scinditur avulsus: nec, sicut, vulnere, sanguis
Emicuit lentus: ruptis cadit undique venis,
Discursusque animæ diversa in membra meantis
Interceptus aquis, nullius vita perempti
Est tanta dimissa via. pars ultima trunci
Tradidit in letum vacuos vitalibus artus,
At tumidus qua pulmo jacet, qua viscera fervent,
Hæserunt ibi fata diu: luctataque multum
Hac cum parte viri vix omnia membra tulerunt.
Dum nimium pugnax unius turba carinæ

626 *puppem.* 629 *Sed.* 630 *completa.* 630 *descendit.* 631 *cum torta.* 631 *vortice.* 632 *descendunt.* 634 *ille.* 639 *nervis.* 642 *demissu.* 644 *Et tumid.* 647 *Cum nim.*

627. *Strage virum*, &c.] Dicit navem cadaveribus cumulatam, et transversis ictibus quassatam, solutis compagibus, tandem desedisse. *Hortensius.*

630. *Foros.*] Fori in navibus sunt tabulata, per quæ nautæ discurrunt.

635. *Ferrea dum puppi*, &c.] Immissa a Romanis harpago navi Mass. corripuit Lycidam quendam, quem dum socii retinere conantur, discerptus est divisusque, diffusus a superiore corporis parte vitalium capaci sanguinis, intercidit in mare. ita inferior pars ab imo ventre ad talos statim defecit, superior vero pars in qua pulmo, hepar, cor, cerebrum, membra vitalia, diu luctata restitit, lentiusque interiit.

638. *Scinditur avulsus.*] Sunt qui referunt hos versus a Lucano recitatos, Neronis jussu incisis sibi venis et profluente sanguine. Alii eos illum protulisse autumant, quos habes. l. 9. vs. 811. Tacitus Annal. 15.

640. *Animæ diversa*, &c. *Vita perempti.*] Sanguinis, in quo vita.

641. *Interceptus.*] Confusus et mistus.

642. *Tanta dimissa via.*] Tam spaciosa mortis porta, vulnere tam amplo.

645. *Fota.*] Mors.

646. *Vix omnia membra tulerunt.*] Vix abstulerunt, tradideruntque morti.

647. *Dum nimium*, &c.] Milites unius navis pugnæ nimis intenti, omnes se conferunt ad alterum latus, ab hostibus oppugnatum defensuri; atque ita navem pondere inclinatam invertunt.

Incumbit prono lateri, vacuamque relinquit,
Qua caret hoste, ratem: congesto pondere puppis
Versa, cava texit pelagus, nautasque carina:
Brachia nec licuit vasto jactare profundo,
Sed clauso periere mari. Tunc unica diri
Conspecta est leti facies, cum forte natantem
Diversæ rostris juvenem fixere carinæ.
Discessit medium tam vastos pectus ad ictus:
Nec prohibere valent obtritis ossibus artus,
Quo minus æra sonent, eliso ventre, per ora
Ejectat saniem permistus viscera sanguis.
Postquam inhibent remis puppes, ac rostra recedunt,
Disjectum in pelagus perfosso pectore corpus
Vulneribus transmisit aquas. pars maxima turbæ
Naufraga, jactatis morti obluctata lacertis,
Puppis ad auxilium sociæ concurrit: at illi
Robora cum vetitis prensarent altius ulnis,
Nutaretque ratis populo peritura recepto:
Impia turba super medios ferit ense lacertos:
Brachia linquentes Graia pendentia puppe,

648 *Incubuit.* 648 *reliquit.* 649 *robore.* 654 *feriere, adfixere.* 656 *obstrictis.* 658 *Dejectat.* 658 *mistus per viscera.* 659 *remi, remos.* 659 *reducunt.* 660 *Dejectum.* 660 *percusso.* 663 *in aux.* 664 *pensarent, pressarent.* 664 *arctius.* 666 *turma.*

649. *Congesto pondere*, &c.] Inversa navis, milites conclusos demersit.

651. *Brachia*, &c.] Natare non licuit.

652. *Unica diri*, &c.] Miserrima apparuit una leti facies cum interciperetur a duabus navibus concurrentibus juvenis quidam natans, rostris navium in medio juvenis pectore collisis.

657. *Æra sonent.*] Ærata rostra. *Eliso ventre.*] Compresso et contuso. *Per ora*, &c.] Sanguis intestinis mistus ejicitur ore, velut sanies.

659. *Postquam inhibent remis puppes, ac rostra recedunt*, &c.] Gronovio placet ut reponatur *remi*: sic enim mollius remis rostrisque actio et motus adscribuntur. Ergo *inhibent remis, et remiges inhibent et navem inhibent, et navem inhibent remis*, quod integrum, et denique inhibent remi; ut apud Ovid. *duo defendunt retinacula navem:* ἀντὶ τοῦ, duobus defenditur retinaculis navis. Attribuitur instrumento, quod est tractantis instrumentum. *Postquam inhibent*, &c.] A recedentibus rostris dejecto corpore, per vulnus pervium transmissæ sunt aquæ.

661. *Pars maxima*, &c.] Navis cujusdam Massiliensis fractæ milites ac nantes conati vitæ suæ consulere, sociam navem natando petunt prensantque, licet interdicti ab iis, qui in navi erant, subversionem timentibus, si illi admitterentur.

664. *Robora*, &c.] Naves sociorum.

665. *Nutaret.*] Inclinaret se et periclitaretur. *Peritura.*] Erat enim tantus numerus, ut si susceptus fuisset, navis proculdubio mergeretur. *Sulpitius.*

666. *Impia turba.*] Quia socios lædebat. *Super medios ferit ense.*] Desuper, in navi. *Lacertos.*] Navium prensantium.

667. *Graiæ.*] Massiliensi. *Pendentia puppe.*] Amputata scil.

A manibus cecidere suis: non amplius undæ
Sustinuere graves in summo gurgite truncos.
Jamque omni fusis nudato milite telis,
Invenit arma furor: remum contorsit in hostem
Alter: at hi tortum validis aplustre lacertis
Avulsasque rotant excusso remige sedes.
In pugnam fregere rates. sidentia pessum
Corpora cæsa tenent, spoliantque cadavera ferro.
Multi inopes teli, jaculum letale revulsum
Visceribus traxere suis, et vulnera læva
Oppressere manu, validos dum præbeat ictus
Sanguis et hostilem cum torserit, exeat hastam.
Nulla tamen plures hoc edidit æquore clades,
Quam pelago diversa lues. nam pinguibus ignis
Affixus tedis, et tecto sulfure vivax
Spargitur: at faciles præbere alimenta carinæ
Nunc pice, nunc liquida rapuere incendia cera.
Nec flammas superant undæ: sparsisque per æquor
Jam ratibus fragmenta ferus sibi vendicat ignis.
Hic recipit fluctus, extinguat ut æquore flammas:
Hi, ne mergantur, tabulis ardentibus hærent.

668 *Et man.* 670 *omnis fusis, omni abfusis, omni effusis*, Bers. 671 *commisit.* 672 *hic.* 672 *totum.* 672 *amplustre.* 673 *Evulsasque.* 673 *rotat.* 673 *expulso.* 673 *milite.* 676 *telis.* 677 *Vulneribus.* 677 *cepere.* 677 *viscera.* 678 *Compressere.* 679 *contorserit.* 683 *ac facil.* 685 *flammam superant undæ: superant undæ flammas.* 686 *ferox.* 687 *repetit.*

668. *A manibus.*] Quibus inhærebant.

669. *Graves in summo*, &c.] Non natantes, brachiis jam destitutos.

670. *Jamque omni fusis*, &c.] Jamque deficientibus utrinque telis, *furor arma ministrat, et quod cuique repertum Rimanti, telum ira facit*. Virg. Æneid. 1. et 7.

672. *Aplustre.*] Navis ornamentum.

673. *Rotant.*] Rotando immittunt. *Sedes.*] Transtra.

674. *Sidentia pessum.*] Subsidentia; *vel* sub pedibus jacentia. sic l. 5. vs. 616.

677. *Vulnera læva*, &c.] Ut sanguinem sisterent, viresque sibi suppeterent, quoad hastam illam suis visceribus extractam in hostem misissent: tum libenti animo spiritum emissuri.

681. *Quam pelago diversa lues.*] Quam ignis qui aquæ contrarius. *Pinguibus ignis*, &c.] Phalaricæ sagittæ e tedis oleo incendiario, pice, bitumine, nitro, sulphure et resina involutæ e balistis in naves emittuntur, qui *ignis Græcus* dictus est *Wildfier*.

684. *Pice*, &c. *cera.*] Qua naves ungebantur ad injuncturas committendas. *Rapuere incendia.*] Concepere ignem, igne correptæ sunt.

685. *Nec flammas superant undæ.*] Non extinguere valent ignes aquæ. *Sparsisque*, &c.] Et ipsa fragmenta tabulæque lacerarum ratium sparsæ corripiunt ignem.

Mille modos inter leti, mors una timori est,
Qua cœpere mori. Nec cessat naufraga virtus.
Tela legunt dejecta mari, ratibusque ministrant:
Incertasque manus ictu languente per undas
Exercent. nunc, rara datur si copia ferri,
Utuntur pelago. sævus complectitur hostem
Hostis, et implicitis gaudent subsidere membris,
Mergentesque mori. Pugna fuit unus in illa
Eximius Phoceus animam servare sub undis,
Scrutarique fretum si quid mersisset arenis,
Et nimis affixos unci convellere morsus,
Adductum quoties non senserat anchora funem.
Hic ubi compressum penitus deduxerat hostem,
Victor et incolumis summas remeabat in undas,
Sed se per vacuos credit dum surgere fluctus,
Puppibus occurrit, tandemque sub æquore mansit.
Hi super hostiles jecerunt brachia remos,
Et ratium tenuere fugam. Non perdere letum
Maxima cura fuit, multus sua vulnera puppi

690 *Quæ*. 692 *jactu*. 693 *Exertant*. 694 *sævum*. 697 *Cepheus*. 700 *Abductum*, Sabel. 700 *senserit*. 701 *comprensum penitus diduxerat*. 702 *ad undas*. 703 *dum credit*.

689. *Mille modos inter leti.*] Inter tot mortium genera, eam solam mortem timent, quæ prima ipsis occurrit; puta mergi aut uri. *Grotius. Mille modos inter leti,* &c.] Et cum innumera circumstarent mortis genera, illud tamen solum timebant, quod instaret, incendium, puta, naufragium, &c. *nec ultra Cæca timent aliunde fata*. Horat. od. 13. lib. 1.

690. *Nec cessat naufraga virtus.*] Illi qui fractis navibus nabant, se exercebant in legendis subministrandisque telis pugnantibus, et in feriendo ut poterant hoste. *Sulpit.*

691. *Tela legunt dejecta mari.*] Qui navibus fractis natant, colligunt tela fluitantia, ministrantque sociis qui sunt in ratibus, quin et debili et incerto propter fluctus ictu petunt hostes, eosque, si deficiant tela, mari submergunt, etiam cum suo periculo.

694. *Utuntur pelago.*] Mergunt hostem in mari. *Sulpit.*

696. *Mergentesque mori.*] Dum merguntur, mergere alios.

697. *Phoceus.*] Massiliensis, supra vs. 340. urinator egregius. *Animam servare.*] Spiritum retinere.

698. *Scrutarique fretum.*] E fundo aliquid repetere, et anchoram sub aquis solvere, si fune refigi non posset.

701. *Penitus deduxerat.*] Funditus demerserat, ipse emersurus, uti assuerat.

703. *Vacuos credit.*] Non occupatos navibus.

704. *Puppibus occurrit.*] Ratibus illisus, depressus est.

705. *Hi super hostiles jecerunt.*] Alii remos impedierunt, fugientes hostes moraturi.

706. *Non perdere letum.*] Ne morerentur inulti.

707. *Multus sua vulnera puppi.*] Multi ut socias tutarentur naves, interposuerunt corpora sua vulnerata hostium rostris objecta.

Affixit moriens, et rostris abstulit ictus.
  Stantem sublimi Tyrrhenum culmine proræ
Lygdamus excussa Balearis tortor habenæ
Glande petens, solido fregit cava tempora plumbo.
Sedibus expulsi, postquam cruor omnia rupit
Vincula, procumbunt oculi: stat lumine rapto
Attonitus, mortisque illas putat esse tenebras.
At postquam membris sensit constare vigorem,
Vos, ait, o socii, sicut tormenta soletis,
Me quoque mittendis rectum componite telis.
Egere quod superest animæ Tyrrhene per omnes
Bellorum casus. ingentem militis usum
Hoc habet ex magna defunctum parte cadaver:
Viventis feriere loco. sic fatus, in hostem
Cœca tela manu, sed non tamen irrita mittit.
Excipit hæc juvenis generosi sanguinis Argus,
Qua jam non medius descendit in ilia venter,
Adjuvitque suo procumbens pondere ferrum.
  Stabat diversa victæ jam parte carinæ
Infelix Argi genitor, (non ille juventæ
Tempore Phocaicis ulli cessurus in armis;
Victum ævo robur cecidit, fessusque senecta
Exemplum, non miles erat) qui funere viso,
Sæpe cadens longæ senior per transtra carinæ

710 *excussæ.* 712 *excussis.* 713 *prorumpunt, procurrunt, dissiliunt.* 715 *sensit membris.* 719 *ingentis.* 720 *defectum.* 722 *misit.* 725 *pectore.* 726 *jam victa diversæ.* 728 *cessisset.* 730 *jam mil.*

709. *Tyrrhenum.*] Militem Rom.
710. *Lygdamus.*] Miles Massil. *Balearis.*] Vide lib. 1. vs. 229.
711. *Glande petens.*] Pila plumbea.
712. *Sedibus expulsi.*] Sedes has intellige sinus oculorum.
713. *Vincula.*] Nervos.
714. *Mortisque illas putat.*] Ictum lethalem esse putat.
716. *Sicut tormenta soletis.*] Collocate me, ut balistas soletis, rectum ad projicienda tela in hostes.
718. *Egere.*] Se hortatur.
719. *Ingentem militis usum, &c.*] Intermortuusque habet quod feriatur loco viventis. *Ingentem militis usum.*] Faciet officium magni militis.
722. *Cœca tela manu.*] Sui ipsius cœci.
723. *Argus.*] Massiliensis.
724. *Qua jam non medius.*] Supra umbilicum.
725. *Adjuvitque, &c.*] Et ipse in telum procumbens addidit telo vim.
726. *Diversa.*] In prora, nam filius in puppi. mox vs. 731.
728. *Phocaicis.*] Massiliensibus. supra vs. 340.

Pervenit ad puppim spirantesque invenit artus.
Non lacrymæ cecidere genis, non pectora tundit,
Distentis toto riguit sed corpore palmis.
Nox subit, atque oculos vastæ obduxere tenebræ,
Et miserum cernens agnoscere desinit Argum.
Ille caput labens, et jam languentia colla
Viso patre levat: vox fauces nulla solutas
Prosequitur: tacito tantum petit oscula vultu.
Invitatque patris claudenda ad lumina dextram.
Ut torpore senex caruit, viresque cruentus
Cœpit habere dolor, Non perdam tempora dixit,
A sævis permissa Deis, jugulumque senilem
Confodiam. veniam misero concede parenti,
Arge, quod amplexus, extrema quod oscula fugi.
Nondum destituit calidus tua vulnera sanguis,
Semianimisque jaces, et adhuc potes esse superstes.
Sic fatus, quamvis capulum per viscera missi
Polluerat gladii, tamen alta sub æquora tendit
Præcipiti saltu. letum præcedere nati
Festinantem animam morti non credidit uni.
Inclinant jam fata ducum: nec jam amplius anceps

732 ad puppem, in puppim. 732 *spirantes.* 734 *Distensis.* 734 *tento.* 735 *subit.* 735 *late.* 737 *etiam.* 737 *labentia.* 743 *Diis.* 743 *senile.* 746 *viscera.* 747 *Semianimusque.* 748 *mersi.* 749 *Polluerit.* 750 *Præcipiti saltu. et letum, Præceps: et letum gaudens.* 751 *Festinansque.*

730. *Exemplum*, &c.] Excitator virtutis alienæ, licet viribus per annos exhaustis ipse non pugnaret. *Funere*, &c. *artus.*] Filii.

734. *Distentis toto*, &c.] Extentis manibus pedibusque extremis partibus calore destitutis et rigentibus.

735. *Nox subit*, &c.] Mortis caligo ceu animi deliquium obrepit patri exanimato e filii cæde.

737. *Ille caput.*] Argus. *Labens.*] Inclinatum.

738. *Solutas.*] In morte resolutas.

739. *Tacito tantum petit oscula vultu.*] Vultu gestuque petit extrema illa munera, osculi spiritum supremum excipientis, ut dextra oculos comprimentis. Necessitudine enim proxime conjunctus morientibus oculos clausit apud veteres, et expirantem deosculatus, fugientem ore animam excepit. *Extremo si quis super halitus errat Ore legam.* Virg. lib. 4. Æneid.

741. *Ut torpore senex caruit.*] Ubi ex animi torpore ejecto respiravit senex, ad se rediit, recepitque a dolore vires.

742. *Non perdam tempora.*] Non differam mortem. *Sulpit. Non perdam tempora dixit.*] Non fruar miseræ vitæ usura mihi a diis haud æquis concessa, sed confodiam jug.

746. *Nondum destituit*, &c.] Expecta, habebis me supremi itineris comitem, ne solo tibi superesse, antevertam certe.

748. *Quamvis capulum*, &c.] Præoccupare filii mortem festinans duplici voluit mortis anchora niti. gladium capulo tenus in viscera adegerat, inde se in mare præcipitavit.

752. *Inclinat jam*, &c.] Epilogus pugnæ navalis. Victoria inclinabat et vici

Belli casus erat: Graiæ pars maxima classis
Mergitur: ast aliæ mutato remige puppes
Victores vexere suos: navalia paucæ
Præcipiti tenuere fuga. Quis in urbe parentum
Fletus erat! quantus matrum per litora planctus!
Conjux sæpe sui, confusis vultibus unda,
Credidit ora viri, Romanum amplexa cadaver:
Accensisque rogis miseri de corpore trunco
Certavere patres. at Brutus in æquora victor,
Primus Cæsareis pelagi decus addidit armis.

757 *quanti.*

meditabantur fugam. Constat epilogus affectibus variis, a miserabili facie urbis Massiliæ, in quo ingens luctus virorum ac mulierum ortus, omnia miscebat. *Hort. Ducum.*] Massiliensium, L. Domitii et L. Nasidieni. vide adnotata ad vs. 29 et 916. supra. sed vide an dicat, inclinare fata ducum Rom. et Massil. Bruti jam victoris, Domitii victi.

753. *Graiæ pars.*] Massiliensis. supra vs. 340. Ex Massiliensium classe quinque sunt depressæ, quatuor captæ. com. civil. bell. 2.

754. *Aliæ mutato.*] Captæ.

755. *Victores.*] Romanos.

758. *Conjux sæpe sui, &c.*] Litori appulsa cadavera lacera jam atque exesa non agnoscebantur. uxores itaque cadavera Romanorum pro suis amplexæ sunt. Patres contendebant de cadaveribus, quæ suorum filiorum esse volebant, ut ea cremarent.

762. *Primus Cæsareis.*] Primus e Cæsarianis ducibus navalis pugnæ gloriam addit terrestribus Cæsaris victoriis.

M. ANNÆI LUCANI

CIVILIS BELLI,

SIVE

PHARSALIÆ,

LIBER QUARTUS.

ARGUMENTUM.

CASTRA Ducis castris ad Celsa quartus Ilerdam
Confert in tumulo, qui pene est obrutus imbri,
Enatat hinc Cæsar. Sicoris diducit et undas:
Petreique fugam sequitur vicinia, pacem
Incipit; at subita Petrei cæde repellit:
Qui mox esuriens veniam vitamque precatur.
Pugnat in Adriaca post hæc Antonius unda:
Vultejusque cadit, Libyæ te Curio mactat.

M. ANNÆI LUCANI

CIVILIS BELLI,

SIVE

PHARSALIÆ,

LIBER QUARTUS.

At procul extremis terrarum Cæsar in oris
Martem sævus agit non multa cæde nocentem,
Maxima sed fati ducibus momenta daturum.
Jure pari rector castris Afranius illis,
Ac Petrejus erat: concordia duxit in æquas
Imperium commune vices, tutelaque valli
Pervigil alterno paret custodia signo.

2 *nocentum, rubentem.* 3 *momumenta, monimenta.*

1. *At procul,* &c.] Ad Massiliam ita pugnatum fuit. Hic relicto in obsidione Bruto, ad bellum Hispanicum transit Poeta. Cæsar tribus legionibus ad Massiliam relictis, cum pari numero in Hispaniam ire perrexerat; jussis legionibus, quæ non longo intervallo sequebantur, suis vestigiis instare. *At procul.*] At transitionis particula quartum librum orditur, et quidem imitatione Virgiliana: *At regina gravi jam dudum saucia cura,* &c. Hortens. *Extremis terrarum Cæsar.*] In Hispania, Hesperia in ultima bellum gerit Cæsar.

2. *Non multa cæde nocentem.*] Duces enim Pompeiani omnium rerum inopia pressi se Cæsari dediderunt. infra vs. 254.

3. *Maxima,* &c.] Multum adjumenti et momenti allaturum Cæsari melius persecuturo summam et caput belli; postquam desiisset ipse timere, Pompeius sperare auxilium a legatis suis legionibusque in Hispania. *Fati momenta.*] Belli Imperatoribus res magni ponderis daturum. Innuit reliquum belli civilis e victoria belli Hispanici, suum exitum habiturum. *Ducibus.*] Cæsari ac Pompeio. *Hortens.*

4. *Jure pari rector castris Afranius.*] Potestate æquali, fide et amore mutuo, cura pari, et alterna imperii vice in tutandis castris. Adventu enim Vibullii Rufi a Pompeio missi, Afranius, Petrejus, Varro, legati Pompeii officia inter se partiuntur. ut Varro cum duabus legionibus ulteriorem Hispaniam tueatur: Petrejus cum duabus legionibus et auxiliis Lusitaniæ, Celtiberiæ, Cantabriæ, &c. ad Afranium proficiscatur, qui ipse Hispaniæ citerioris partem max. cum tribus legionibus obtineat: constituantque bellum ad Ilerdam propter loci opportunitatem gerere.

His præter Latias acies erat impiger Astur,
Vectonesque leves, profugique a gente vetusta
Gallorum Celtæ miscentes nomen Iberis.
Colle tumet modico, lenique excrevit in altum
Pingue solum tumulo: super hunc fundata vetusta
Surgit Ilerda manu: placidis prælabitur undis
Hesperios inter Sicoris non ultimus amnes,
Saxeus ingenti quem pons amplectitur arcu,
Hybernas passurus aquas. at proxima rupes
Signa tenet Magni: nec Cæsar colle minore
Castra levat: medius dirimit tentoria gurges.
Explicat hinc tellus campos effusa patentes,
Vix oculo prendente modum, camposque coercet
Cinga rapax, vetitus fluctus, et littora cursu
Oceani pepulisse suo: nam gurgite misto,
Qui præstat terris, aufert tibi nomen Iberus.

11 *levique.* 13 *Hylerda.* 17 *minori.*
18 *locat.* 20 *pendente.*

7. *Pervigil custodia.*] Custodes. *Alterno signo.*] Nunc enim Petrejani, nunc Afraniani vallum custodiebant. *Sulpit.*

8. *His præter Latias*, &c.] Præter Rom. legiones quinque, erant in Petreii et Afranii castris, Asturum, Vectonum, Celtiberorum (qui ex Celtis, Gallia sua relicta, et Pyrenæos saltus transgressis ad Iberum fluv. consederant oriundi;) erant et aliarum Hispaniæ utriusque gentium cohortès 80. equitum 3000. *Astur, Vectonesque.*] Gentes Hispaniæ.

10. *Gallorum Celtæ.*] Celtæ qui in Iberiam migrarunt Celtiberi sunt appellati. Celtæ enim nostra lingua Galli dicuntur, ut Cæsar inquit. *Sulpit.*

11. *Colle tumet modico*, &c.] In colle leviter ascendenti sita est Ilerda, in solo fertili, 20. M. passus ab Ibero, citra Sicorim fluv.

14. *Hesperios inter Sicoris.*] Sicoris in Pyrenæis jugis ortus labitur præter Ilerdam, et longius devectus in meridiem, tandem Ibero miscetur. *Hortens.*

15. *Pons amplectitur arcu.*] Pons iste erat ab occidua partè Ilerdæ, et in potestate Afranianorum.

16. *At proxima rupes*, &c.] In colle Ilerdæ vicino Pompeiani castra habebant.

17. *Nec Cæsar colle minore Castra levat.*] In alio sub castris Afranii Cæsar attollit castra.

18. *Medius dirimit tentoria gurges.*] Sicoris (inquit Sulpitius) interfluit utraque castra, verum cum Ilerda, et utraque castra fuisse citra Sicorim videantur ex iis quæ acta utrinque fuerint: locum hunc vix explicabilem fatetur Glareanus, nisi intelligatur aliquam Afraniorum partem ultra flumen fuisse. vide notam ad 147. vs. infra.

19. *Explicat hinc tellus.*] Hinc se per planum extendit campus ultra quam oculis possit prospici.

20. *Coercet.*] Terminat.

21. *Cinga rapax.*] Fluv. ab orientali castrorum parte, uti Sicoris ab occidua. *Vetitus fluctus.*] Nam in ipso cursu, Ibero celeberrimo omnium totius Hispaniæ amnium miscetur, vetusque nomen amittit; perinde ut Mosella, ubi Rheno fuerit confusus. *Hortens.*

22. *Gurgite misto*, &c.] Sub Ilerda influit Iberum, qui fluv. adimit nomen Cingæ, nomen dat Iberiæ.

23. *Qui præstat terris.*] Qui infinitis partibus præstantior est in Hispania, averso. *Hortens.*

Prima dies belli cessavit Marte cruento,
Spectandasque ducum vires, numerosaque signa
Exposuit: piguit sceleris: pudor arma furentum
Continuit: patriæque, et ruptis legibus unum
Donavere diem. prono cum Cæsar Olympo
In noctem subita circundedit agmina fossa,
Dum primæ præstant acies, hostemque fefellit,
Et prope consertis obduxit castra maniplis.
Luce nova collem subito conscendere cursu,
Qui medius tutam castris dirimebat Ilerdam,
Imperat, huc hostem pariter terrorque, pudorque
Impulit: et rapto tumulum prior agmine cepit.
His virtus, ferrumque locum promittit: at illis
Ipse locus. miles rupes oneratus in altas
Nititur: adversoque acies in monte supina
Hæret, et in tergum casura, umbone sequentis
Erigitur. nulli telum vibrare vacabat,
Dum labat, et fixo firmat vestigia pilo,
Dum scopulos, stirpesque tenent, atque hoste relicto

26 *puduit.* 28 *cum, dum, tunc.* 30 *perstant.* 35 *totam castris, castris tutam.* 39 *sequenti.* 40 *vacavit.* 41 *infixo.* 42 *stipesque.*

24. *Prima dies*, &c.] Primo die post castra collata, nihil gestum est, copias tantum utrinque eduxerunt atq; ostentarunt.

26. *Sceleris.*] Belli civilis.

28. *Prono cum Cæsar Olympo.*] Vespero Olympum claudente, id est, Sole occidente.

29. *In noctem subita*, &c.] Cæsar ubi cognovit per Afranium stare, quo minus prælio dimicaretur, ab infimis radicibus montis, intermissis passibus 400. castra facere constituit. a fronte contra hostem pedum 13. fossam fieri jussit. prima et secunda acies in armis permanebat. post hos opus in occulto acies tertia faciebat. sic omne prius est perfectum, quam ab Afranio intelligeretur castra muniri. Comm. 2. civ. bell.

30. *Dum primæ præstant.*] Hoc est, ante stant, ne ab Afranianis Cæsarianorum studium et labores observarentur. *Hort.* *Hostemque fefellit, Et prope*, &c.] Afranius Petreiusque operis impediendi causa, copias suas ad infimas montis radices producunt et prælio lacessunt; neque idcirco Cæsar opus intermittit, &c.

32. *Luce nova collem*, &c.] In planitie inter opp, Ilerdam et Afranii castra tumulus erat, quem si occupasset Cæsar, omni commeatu ab oppido et ponte se interclusurum hostes sperabat. eductis itaque legionibus 3. aciem instruit, unius legionis antesignanos præcurrere atque occupare eum tumulum jubet. qua re cognita, cohortes Afranii quædam breviore itinere eundem occupant, repelluntque Cæsarianos: hic autem et sub ipso oppido horis quinque pugnatum est.

34. *Hostem*, &c. *at illis.*] Afranian.

36. *His virtus*, &c. *miles rupes.*] Cæsarian.

37. *Oneratus*, &c.] Armis.

38. *Adversoque acies*, &c.] Supino pectore arduum collem ascendentes milites Cæs. et retro casuri, nisi sequentium a tergo clypeis sustentati fuissent.

42. *Hoste relicto.*] Non directo in hostem telo, non habito hostis respectu.

Cædunt ense viam. vidit lapsura ruina
Agmina dux, equitemque jubet succedere bello,
Munitumque latus lævo præducere gyro.
Sic pedes ex facili, nulloque urgente receptus,
Irritus, et victor subducto Marte pependit.
Hactenus armorum discrimina. cetera bello
Fata dedit variis incertus motibus aer.
Pigro bruma gelu, siccisque Aquilonibus hærens,
Æthere constricto pluvias in nube tenebat.
Urebant montana nives, camposque jacentes
Non duraturæ conspecto sole pruinæ:
Atque omnis propior mergenti sidera cœlo
Aruerat tellus hyberno dura sereno.
Sed postquam vernus calidum Titana recepit
Sidera respiciens delapsæ portitor Helles,

44 *equitesque.* 44 *subducere.* 45 *producere, procedere.* 50 *Primo.* 57 *dilapsæ.*

43. *Cædunt ense viam.*] Cædendo perviam faciunt. *Grotius.* *Cædunt ense viam.*] Virgulta amputantes et vepres, viam sibi aperiunt.

44. *Equitemque jubet*, &c.] Submissus a Cæsare equitatus, latera perequitans, commodiorem ac tutiorem suis receptum dat.

47. *Irritus.*] Re infecta. *Victor subducto*, &c.] Dirempto prælio, utrique se superiores discessisse existimaverunt.

48. *Hactenus armorum.*] Huc usque pugnam ad Ilerdam commemoravit: Jam describit inundationem, qua fluminibus vaste restagnantibus, in subitum discrimen adductus sit Cæsar; quod omnis evagandi facultas pabulatoribus esset adempta, itineribus diluvio aquarum insessis, et pontibus vi et impetu fluminis abruptis. Simul Poeta varias inundationis causas adfert. *Hortensius.*

49. *Variis incertus motibus aer.*] Biduo quo hæc gesta sunt, tanta tempestas coorta est, ut nunquam illis locis majores aquas fuisse constaret, &c. Comment. 2.

50. *Pigro bruma gelu*, &c.] Propter Aquilonem continuum gelida et sicca præcesserat hyems, neque nubibus gravidis dissolvi licitum congelato aere.

52. *Urebant montana nives*, &c.] Ita Virgilius; *penetrabile frigus adurat. Perusti artus membra torrida gelu*, dixit Liv. lib. 21. et Tacit. lib. 13. *Ambusti multorum artus vi frigoris.* quod prius dixerat Xenophon. ἦν δὲ χιὼν πολλὴ ψῦχος οὕτως, ὥστε τὸ ὕδωρ, &c. καὶ τῶν ἑλλήνων πολλῶν καὶ ῥῖνες ἀπεκαίοντο καὶ ὦτα. Neque tamen Aristoteli assentior, qui 4. Meteor. fieri hoc vult διὰ τὸ συνάγειν ἢ ἀντιπεριΐστασθαι τὸ θερμόν. Sed propter calorem innatum restinctum in herbis plantisque, humoremque vividum a frigore depulsum, ita ut tanquam ignis calore adustæ inarescant. ψυχρὸς ἄνεμος Βορέης πνεύσει. et mox, καταφάγεται ὄρη, καὶ ἔρημον ἐκκαύσει καὶ ἀποσβέσει χλόην ὡς πῦρ, tanquam ignis. Ecclesiast. cap. 33.

53. *Non duraturæ*, &c.] Primo sole solvendæ.

54. *Atque omnis*, &c.] Atque omnis tellus Hesperiæ, Occidenti, quo mergi videntur stellæ, subjecta, aruerat, constricta hyberno gelu et frigore.

56. *Sed postquam vernus*, &c.] Postquam vero Sol ingressus est signum Arietis quo vectus Phryxus pontum transfretasse fingitur, delapsa sorore Helle, quæ ponto nomen reliquit.

57. *Respiciens*, &c.] Effigiatur averso capite respiciens Aries.

Atque iterum æquatis ad justæ pondera Libræ
Temporibus vicere dies: tunc, sole relicto,
Cynthia quo primum cornu dubitanda refulsit,
Exclusit Boream, flammasque accepit ab Euro.
Ille suo nubes quascunque invenit in axe,
Torsi in occiduum Nabatæis flatibus orbem.
Et quas sentit Arabs, et quas Gangetica tellus
Exhalat nebulas, quicquid concrescere primus
Sol patitur, quicquid cœli fuscator Eoi
Impulerat Corus, quicquid defenderat Indos:
Incendere diem nubes oriente remotæ,
Nec medio potuere graves incumbere mundo,
Sed nimbos rapuere fuga. vacat imbribus Arctos,
Et notus; in solam Calpen fluit humidus aer.
Hic ubi jam Zephyri fines, et summus Olympi
Cardo tenet Tethyn, vetitæ transcurrere densos
Involvere globos, congestumque aeris atri

59 *tum.* 60 *reluxit.* 64 *sensit.* 66 *frustrator.*
67 *Intulerat.* 68 *nubesque.* 72 *sunt.*

58. *Æquatis ad justæ*, &c.] Æquata jam nocti die. Æquinoctio verno; perinde ac Autumnali, ubi sol Libram ingreditur.

59. *Vicere dies.*] Dies longiores fuere noctibus. *Tunc, sole relicto.*] Tunc Lunæ a coitu novæ, recedentis a Sole cornua nondum apparebant. *Si nigrum obscuro comprenderit aera cornu, Maximus agricolis pelagoque parabitur imber.* Virg. 1. Georg.

60. *Dubitanda.*] Cum suo exortu dubia est et incerta, neque cornua apparent.

61 *Boream.*] Αἰθρηγενέτην, serenitatis jam per totam hyemem auctorem, pluviæque abactorem. *Flammasque accepit ab Euro.*] Calorem ac ruborem, venti pluviæque præsagia. *Vento semper rubet aurea Phœbe.* 1. Georg.

62, *Ille suo nubes*, &c.] Eurus nubes omnes ex Eois partibus impulit in Occiduas.

63. *Nabatæis flatibus orbem.*] Eois: orientalibus. Nabatæi autem incolæ sunt Arabiæ Felicis.

64. *Gangetica.*] India, quam Ganges perlabitur.

65. *Primus*, &c.] Oriens, nobis matutinus.

66. *Cœli fuscator Eoi*, &c.] Eoum cœlum obscurans inductis nubibus Corus.

67. *Corus.*] Sive Caurus, quem Græci ἀργέστην nominant, adversus Aquilonem flat. *Hort.* *Quicquid defenderat Indos.*] Quæcunque nubes Solis æstum Indis arcuerat, ardoremque temperaverat.

68. *Incendere.*] Inflammarunt aerem, unde pluviæ et tonitrua nascuntur. *Oriente remotæ.*] Euri impetu actæ ex oriente.

69. *Graves incumbere mundo.*] Aqua plenæ.

70. *Vacat imbribus Arctos.*] Nec non ab Arcto et Noto congeruntur nubes in Hispaniam, ubi Calpe, promontorium Bæticæ, una e columnis Herculis, *Gibraltar.*

71. *In solam Calpen.*] In Hispaniam. a parte totum.

72. *Hic ubi jam Zephyri fines.*] Hic, ad extremum Occidentem, unde Zephyrus flare, et cœlum pronum mari conjungi vulgo creditur, conglobatæ nubes hærebant, ulterius progredi inhibitæ.

74. *Congestumque*, &c.] Et spatium, quo distat terra ab æthere, vix recipit congeriem nubium.

Vix recipit spatium, quod separat æthere terram.
Jamque polo pressæ largos densantur in imbres;
Spissatæque fluunt: nec servant fulmina flammas,
Quamvis crebra micent: exstinguit fulgura nimbus.
Hinc imperfecto complectitur aera gyro
Arcus, vix ulla variatus luce colorem,
Oceanumque bibit, raptosque ad nubila fluctus
Pertulit, et cœlo defusum reddidit æquor.
Jamque Pyrenææ quas nunquam solvere Titan
Evaluit, fluxere nives, fractoque madescunt
Saxa gelu. tum, quæ solitis e fontibus exit,
Non habet unda vias: tam largas alveus omnis
A ripis accepit aquas. jam naufraga campo
Cæsaris arma natant, impulsaque gurgite multo
Castra labant: alto restagnant flumina vallo.
Non pecorum raptus faciles, non pabula mersi

75 *terras.* 76 *sparsæ.* 76 *longos.* 77 *ruunt:* 78 *moriuntur, exstingunt.* 78 *fulmina.* 78 *nimbis.* 79 *Hic.* 85 *tunc.* 85 *ex font.* 86 *viam: tunc largis alveus amnis.* 87 *campis.* 90 *Nec pec.*

76. *Polo pressæ*, &c.] Nubes coactæ in aere dissolvuntur in pluviam.

77. *Spissatæque fluunt.*] Condensatæ toto æthere pluviam fundunt. *Hortens.* *Nec servant*, &c.] Extinguuntur enim a nimbis.

78. *Quamvis crebra micent.*] Versus hic jam olim mihi suspectus fuit. Et certe deest in Ms. P. et in Ms. T. ascriptus demum manu recentiore. *Grotius.*

79. *Hinc imperfecto*, &c.] Non ut alias in arcum incurvata e fulgore Solis in nubem concavam et roridam ex adverso sitam refracto, sed propter densitatem nubium, nec coloribus distincta nec arcu completa, *Concipit Iris aquas, alimentaque nubibus adfert.* attollit aquas maris refunditque in terras, *et bibit ingens Arcus.* Virg. 1. Georg. *Ecce autem bibit arcus, pluet, credo hercle hodie.* Plauti Curculio.

80. *Vix ulla variatus*, &c.] Docet in densa et obscura nube ita arcum apparuisse, ut vix fuerit conspicuus. *Hortensius.*

82. *Et cœlo defusum*, &c.] Ita emendavimus pro *diffusum.* Aquas e cœlo lapsas cœlo reddidit. *Grotius.*

83. *Jamque Pyrenææ*, &c.] Enumeratis operose restagnationis causis, earum effectus nunc commemorat. Et orditur a nivibus Alpinis Pyrenæorum montium, qui Galliam ab Hispania separant. *Hortens.* *Jamque Pyrenææ*, &c.] E Pyrenæis montibus liquefactæ defluunt nives. Ita Com. 1. de bel. civ. tum autem ex omnibus montibus nix profluit, ac summas ripas fluminis superavit, pontesque ambos, quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit, &c.

84. *Fractoque gelu.*] Glacies tot annos durata, soluta fuit.

85. *Tum, quæ solitis*, &c.] Fluvios exundantes non capit suus alveus. *Expatiata ruunt per apertos flumina campos.*

87. *Naufraga campo*, &c.] Quasi naufragi in summa aqua totis campis Cæsaris castra et milites fluitarunt.

90. *Non pecorum raptus faciles*, &c.] Cinga et Sicoris, inter quæ flum. castra Cæs. posita sunt, spatio millium 30. transiri neutrum poterat. neque frumentum supportare civitates quæ ad amicitiam Cæsaris accesserant, neque pabulatum progredi aut progressi longius redire in castra poterant, &c. Comment. 1.

Ulla ferunt sulci: tectarum errore viarum
Fallitur occultos sparsus populator in agros.
Jamque comes semper magnorum prima malorum
Sæva fames aderat: nulloque obsessus ab hoste
Miles eget, toto censu non prodigus emit
Exiguam Cererem. Proh lucri pallida tabes!
Non deest prolato jejunus venditor auro.
Jam tumuli, collesque latent: jam flumina cuncta
Condidit una palus, vastaque voragine mersit.
Absorpsit penitus rupes, ac tecta ferarum
Detulit, atque ipsas hausit: subitisque frementes
Vorticibus contorsit equos, et reppulit æstus
Fortior Oceani: nec Phœbum surgere sentit
Nox subtexta polo: rerum discrimina miscet
Deformis cœli facies, junctæque tenebræ.
Sic mundi pars ima jacet, quam zona nivalis,
Perpetuæque premunt hyemes: non sidera cœlo
Ulla videt, sterili non quicquam frigore gignit,
Sed glacie medios signorum temperat ignes.
Sic, o summe parens mundi, sic sorte secunda
Æquorei rector facias Neptune tridentis:

92 *occultis, agris.* 100 *et tec.* 101 *Depulit.* 102 *aquas,* Canter. 103 *sensit.* 104 *subjecta.* 106 *una.* 108 *nec quicquam.* 109 *æstus.* 110 *pater.*

92. *Occultos,* &c.] Aqua tectos.

93. *Jamque comes,* &c.] Restagnatio magnas difficultates Cæsaris exercitui attulit et quasi obsidione pressit. jamque commeatus inopia ad denarios 50. in singulos modios annona pervenerat, militum vires diminutæ, atque incommoda indies augebantur.

95. *Censu non prodigus emit.*] Peculio, stipendio, patrimonio.

96. *Exiguam Cererem.*] Frumenti modicum, vel panis frustum parvum. *Proh lucri pallida tabes.*] Exclamatio. insanes caupones et institores, qui panem suum ipsi famelici precio vendunt. De avaro ejusmodi qui in obsidione Prænestina murem captum ducentis potius denariis vendere, quam ipse leniendæ famis gratia edere voluit, adeoque periit, vide Liv. 23. lib. Front. 4. cap. 5. Plin. 8. cap. 57.

102. *Æstus Fortior Oceani.*] Fluctibus et impetu ipsa inundatio vehementior æstu maris.

103. *Nec Phœbum,* &c.] Neque propter tenebras densas apparuit Sol ortus, aut discernebatur dies a nocte.

106. *Sic mundi pars ima jacet.*] Quales tenebræ hyemesque perpetuæ urgent plagas extremas utrique polo subjectas, siderum aspectus expertes, frigore steriles.

109. *Sed glacie medios,* &c.] Sed suo frigore temperant æstum zonæ mediæ, ut interjectæ sint habitabiles.

110. *Sic, o summe parens mundi.*] Apostrophe ad Jovem et Neptunum, cum voto ut bellum civile diluvio mergant. *Sorte secunda,* &c.] Cui in divisione regni Saturni cecidit imperium pelagi sorte secunda.

Et tu perpetuis impendas aera nimbis:
Tu remeare vetes quoscunque emiseris æstus.
Non habeant amnes declivem ad litora cursum,
Sed pelagi referantur aquis: concussaque tellus
Laxet iter fluviis. hos campos Rhenus inundet,
Hos Rhodanus: vastos obliquent flumina fontes.
Rhiphæas huc solve nives, huc stagna, lacusque,
Et pigras, ubicunque jacent, effunde paludes:
Et miseras bellis civilibus eripe terras.
  Sed parvo Fortuna viri contenta pavore,
Plena redit, solitoque magis favere secundi,
Et veniam meruere Dei. jam clarior aer,
Et par Phœbus aquis, densas in vellera nubes
Sparserat, et noctes ventura luce rubebant:
Servatoque loco rerum, discessit ab astris
Humor, et ima petit, quicquid pendebat aquarum.
Tollere silva comas: stagnis emergere colles
Incipiunt, visoque die durescere valles.
  Utque habuit ripas Sicoris, camposque reliquit,

112 *Ut tu.* 112 *infundas.* 113 *immiseris.* 116 *Laxetur.* 119 *infunde, dissolve.* 123 *rarior aer, clarior æther.*

112. *Tu perpetuis*, &c.] Jupiter.

113. *Tu remeare*, &c.] Neptune.

114. *Non habeant amnes*, &c.] Non deferant fluvii aquas suas in mare; sed repellantur.

115. *Concussaque tellus*, &c.] Neptuni tridente, terræ motu quassata tellus iter amnibus aperiat.

116. *Hos campos Rhenus inundet.*] Huc, in Hispaniam fluvios divertant ex Germania et Gallia Rhenus atque Rhodanus, huc confluant nives e montibus Riphæis, huc stagna, lacus, paludes.

117. *Obliquent flumina.*] Obliquos habeant, et per totam longitudinem, alveis transversis emittant.

118. *Riphæas,*] Hyperboreas et Scythicas. *Sulpit.*

120. *Eripe terras.*] Libera, submergendo Cæsarem cum exercitu.

121. *Sed parvo Fortuna*, &c.] Sed destitutum ad modicum temporis Cæsarem et leviuscula calamitate territum, ampla mox et indulgentior insecuta est Fortuna.

122. *Plena.*] Favens: et tanquam propitia mater, cepit illi adblandiri. *Hort.*

123. *Veniam meruere Dei.*] Præteritam noxam insequenti successu abunde compensantes.

124. *Par Phœbus aquis.*] Dispergendis nubibus atque in raritatem et candorem vellerum attenuandis valens. *νίφεα στερεά-ροθεν, Οἷα μάλιστα πίλουσιν ἐοικότα.*

125. *Noctes ventura luce*, &c.] Longæ, tenebræ adventante luce paulatim fugabantur; ea ferme facie, quæ est diei illucescentis primulum. *Grotius.* *Noctes ventura luce rubebant.*] Sub occasum Solis, rubor erat insequentis diei serenitatis præsagium, *vel*, die illucescente primulum rubescebat cœlum, non tenebris offusum, ut modo vs. 103.

126. *Discessit ab astris*, &c.] Decidit, quicquid pluviarum in nubibus suspensum erat.

130. *Utque habuit ripas Sicoris.*] Alveo jam suo Sicorim capiente: cessante inundatione.

Primum cana salix madefacto vimine parvam
Texitur in puppim, cæsoque inducta juvenco
Vectoris patiens tumidum superenatat amnem.
Sic Venetus stagnante Pado, fusoque Britannus
Navigat Oceano: sic cum tenet omnia Nilus,
Conseritur bibula Memphitis cymba papyro.
His ratibus trajecta manus festinat utrinque
Succisum curvare nemus; fluviique ferocis
Incrementa timens, non primis robora ripis
Imposuit: medios pontem distendit in agros.
Ac ne quid Sicoris repetitis audeat undis,
Spargitur in sulcos, et scisso gurgite rivis
Dat pœnas majoris aquæ. Postquam omnia fatis
Cæsaris ire videt, celsam Petrejus Ilerdam
Deserit: et noti diffisus viribus orbis,
Indomitos quærit populos, et semper in arma
Martis amore feros, et tendit in ultima mundi.

132 *puppem.* 132 *induta.* 133 *supereminet, superemicat.* 137 *transjecta.* 139 *tenens.* 139 *rivis.* 141 *At.* 142 *fisso.* 142 *rivus.* 145 *diffusus.*

131. *Primum cana*, &c.] Imperat militibus Cæsar, ut naves faciant cujus generis eum superioribus annis usus Britanniæ docuerat, carinæ ac statumina ex levi materia fiebant: reliquum corpus navium viminibus contextum coriis integebatur. Comment. 1. *Ad eam* (inquit Plin. lib. 4. cap. 16.) *Britanni vitilibus navigiis corio circumsutis navigant.*

132. *Juvenco*, &c.] Corio bubulo, *Synecd.*

134. *Sic Venetus stagnante Pado.*] Cujusmodi navigiis utuntur Veneti se effundente Pado, Britanni in Oceano ventis placido, Ægyptii inundante Nilo. papyrus autem frutex est palustris, unde Ægyptii navigia contexunt, uti ex libro ejus vela, tegetes, funes, vestes, &c.

136. *Conseritur.*] Contexitur Ægyptiaca cymba bibula papyro. Alibi dictum Memphim regiam Ægypti fuisse, et hodie Cairum appellari. *Hortens.*

137. *His ratibus trajecta*, &c.] Naviculas has carris junctis devehit noctu Cæsar M. passuum a castris 22. quibus trajecti milites, ulteriore ripa occupata atque munita, succidit materiam ponti faciendo, quem biduo perficit. ita rei frumentariæ et pabulationi affatim consultum.

138. *Succisum curvare nemus.*] Materiam quærere ponti faciendo. *Grot. Fluviique ferocis*, &c.] Timens ne Sicoris impetuosus augeretur ac cresceret.

141. *Ac ne quid Sicoris*, &c.] Cæsar, ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum, fossas pedum 30. in latitudinem complures facere instituit, quibus partem aliquam Sicoris averteret, vadumque in eo fluv. efficeret. Comm. 1. Has prioris inundationis pœnas dedisse Sicorim dicit poeta.

143. *Postquam omnia*, &c.] Afranius et Petrejus intercluso sibi a Cæsaris equitatu frumento pabuloque, defectione item civitatum et Cæsaris amicitiam secutarum, permoti, in Celtiberiam bellum transferre statuunt, quæ in amicitia permanserat Pompeii, magnis ejus in Sertoriano bello affecta beneficiis, et quod Cæsaris nomen in barbaris erat obscurius.

145. *Orbis.*] Regionis in qua erant, ad Cæs. jam inclinantis.

146. *Indomitos*, &c.] Celtiberos.

147. *In ultima mundi.*] In ulteriorem Hispaniam.

Nudatos Cæsar colles, desertaque castra
Conspiciens, capere arma jubet: nec uærere pontem,
Nec vada, sed duris fluvium superare lacertis.
Paretur: rapuitque ruens in prœlia miles,
Quod fugiens timuisset, iter. mox uda receptis
Membra fovent armis, gelidosque a gurgite cursu
Restituunt artus, donec decresceret umbra
In medium surgente die. jamque agmina summa
Carpit eques, dubiique fugæ, pugnæque tenentur.
Attollunt campo geminæ juga saxea rupes
Valle cavæ media: tellus hinc ardua celsos
Continuat colles: tutæ quos inter opaco
Anfractu latuere viæ: quibus hoste potito
Faucibus, emitti terrarum in devia Martem,
Inque feras gentes Cæsar videt. Ite sine ullo
Ordine, ait, raptumque fuga convertite bellum,
Et faciem pugnæ, vultusque inferte minaces:
Nec liceat pavidis ignava occumbere morte:
Excipiant recto fugientes pectore ferrum.

148 *colles Cæsar.* 151 *furens.* 153 *gelidos a.* 158 *cava.* 160 *petito.* 165 *Ne.*

148. *Nudatos Cæsar colles,* &c.] De tertia vigilia Afranius atque Petrejus castra moverant, omnibus copiis Sicorim transierant, ad Iberum recto maturantes itinere. Quod ubi Cæsar per exploratores cognoverat, duas Afranianorum legiones Sicorim traduxisse, castra ad Octogesam oppidum ad Iberum positum munita, ibi naves conquisitas e quibus junctis ponte facto exercitum trajicerent: ille equites fluvium multo opere vix aversum tentare et transire jussit, magno jumentorum numero in flumine supra atque infra constituto et pedites transire ausos traduxit.

149. *Nec quærere pontem.*] Pons enim magnum circuitum habebat.

150. *Fluvium superare.*] Tranare.

151. *Paretur.*] Cuncti scil. obtemperant. *Rapuitque.*] Hoc est, celeriter amnem ingressus est. *Rapuitque,* &c.] Et persequendi hostis studiose alto et rapido flumini committunt milites Cæs. quod vel ipsi fugientes e bello vix tentassent.

152. *Mox uda receptis,* &c.] Udi gelidique a trajectione corpora reficiunt, cursuque calefaciunt ad meridiem usque, ne defessi prælio objiciantur.

155. *Jamque agmina,* &c.] Equitatus Cæsaris novissimum hostium agmen consequutus, premere eos, morari, atque iter impedire cœpit.

157. *Attollunt campo,* &c.] A millibus passuum quinque campestris itineris, exploratores, retulere, montes, difficilia atque angusta loca excipere. Laborabat itaque Cæsar ne Afraniani his angustiis occupatis et suis prohibitis, exercitu Iberum trajecto, e manibus dimissi bellum transferrent in Celtiberos et remotas gentes.

160. *Hoste potito.*] Afranianis.

161. *Faucibus.*] Angustiis. Furcis.

163. *Raptumque fuga,* &c.] Nolite pati hostem, bellum, certam victoriam vobis eripi per fugam.

164. *Et faciem,* &c. *Nec liceat,* &c.] Ne pereant ignavi et fugientes acceptis in tergo vulneribus, convertite, excipiantque adverso pectore tela.

Dixit: et ad montes tendentem prævenit hostem.
Illic exiguo paulum distantia vallo
Castra locant. postquam spatio languentia nullo
Mutua conspicuos habuerunt lumina vultus,
Et fratres, natosque suos videre, patresque;
Deprensum est civile nefas. tenuere parumper
Ora metu: tantum nutu, motoque salutant
Ense suos. mox ut stimulis majoribus ardens
Rupit amor leges, audet transcendere vallum
Miles, in amplexus effusas tendere palmas.
Hospitis ille ciet nomen; vocat ille propinquum:
Admonet hunc studiis consors puerilibus ætas:
Nec Romanus erat, qui non agnoverat hostem.
Arma rigant lacrymis, singultibus oscula rumpunt:
Et quamvis nullo maculatus sanguine miles,
Quæ potuit fecisse, timet. Quid pectora pulsas?
Quid vesane gemis? fletus quid fundis inaneis?
Nec te sponte tua sceleri parere fateris?
Usque adeone times, quem tu facis ipse timendum?

172 *Depressum.* 175 *Rumpit.* 175 *transcurrere.* 177 *propinqui.* 179 *Non.* 179 *agnosceret, cognoverat.* 183 *times?* 184 *Non.* 185 *esse.*

167. *Et ad montes*, &c.] Cæsar diverso itinere per valles maximas et saxa prærupta, angustiis et montibus occupatis, ex magnis rupibus nactus planiciem, contra hostem aciem instruxit. Afranius utrinque pressus, ibi constitit. Cæsar, intercluso omni ad Iberum itinere, quam proxime hostem potest, castra communivit.

169. *Postquam spatio*, &c.] Postquam milites hinc inde luminibus certis neque per castrorum distantiam (quæ modica erat) languentibus se mutuo agnoverunt, et in adversis castris fratres, natos, patres viderunt, admoniti statim nefarii quod inierant, belli, primum taciti se invicem conspiciebant, deinde salutabant eminus, mox amplexabantur. Petreii (inquit Commentariorum de civili bello auctor) atque Afranii ad aquationem curantium discessu, liberam nacti milites colloquii facultatem, vulgo procedunt. quem quisque in castris notum aut municipem habebat, conquirit atque vocat, agunt gratias, &c.

175. *Leges*, &c.] Quibus cautum est cum hoste colloqui aut versari.

178. *Consors puerilibus ætas.*] Connutritio atque acta simul pueritia.

179. *Nec Romanus erat.*] Quotquot erant in utrisque castris Romani, se invicem agnoscebant.

180. *Arma rigant lacrymis*, &c.] Præ lætitia dolori mista, et concordiæ studio votisque conquesti se cum hominibus necessariis et consanguineis arma contulisse.

182. *Quæ potuit fecisse, timet.*] Cædem, puta, fratris, patris, propinqui. *Quid pectora pulsas?*] Hæc ex persona poetæ condolentis militum affectus, arguentisque eos sui doloris et civilis hujus belli auctores, ut qui partes sequantur, a quibus eos dissuadet hortaturque eos ad concordiam.

184. *Sceleri parere fateris?*] Imperatori scelestum bellum jubenti.

185. *Quem tu facis*, &c.] Cujus partes tu secutus, obsequio tuo et officio potentem eum et timendum facis.

Classica det bello; sævos tu neglige cantus:
Signa ferat; cessa: jam jam civilis Erinnys
Concidet, et Cæsar generum privatus amabit.
Nunc ades, æterno complectens omnia nexu,
O rerum, mistique salus concordia mundi,
Et sacer orbis amor: magnum nunc secula nostra
Venturi discrimen habent. periere latebræ
Tot scelerum: populo venia est erepta nocenti:
Agnovere suos. proh numine fata sinistro
Exigua requie tantas augentia clades!
Pax erat, et miles castris permistus utrisque

186 *dent bellum.* 187 *ferant: cessa: ferant, celsa.* 189 *Huc.* 196 *in castris miles, et castris miles.* 196 *permixtus.*

186. *Classica det bello.*] Ita emendandum, pro *dent bellum*. Cæsar classicum canere jubeat: tu ne audi. Signa moveat, ne sequere. jam pax erit. *Grotius. Classica dent bellum, sævos tu neglige cantus. Signa ferat*, &c.] Sic vetus scriptura, cui subrogavit vir summus: *Classica det bello.* Quid? an non classica bellum dare, juxta bene dicuntur atque Buccinæ vel signa canere? Nam vulgatis sensus idem. *Classica* jussa cani ab Cæsare, *dent* potestatem pugnæ (nam qui pugnat injussu capital est) sed si classica faciant copiam prælii, tu ne audi. Nec enim, quia, cum insequenti versu dicitur: *Signa ferat*; intelligitur *Cæsar*; ideo necesse est superius tale verbum poni, ad quod idem nominativus subaudiatur. Classica igitur puta Cæsaris, ad pugnam vocent. Tale est illud Ennii in annalibus:

—— Tonsamque tenentes
Parerent, observarent, portisculus signum
Cum dare cepisset. Gronov.

Classica det bello, &c.] Imperator classicum canere jubeat; tu ne audi. Signa moveat; tu ne sequere. jam pax erit. Alii leg. *Classica dent bellum.*

188. *Cæsar generum*, &c.] Cæsar a vobis destitutus et in privatum redactus, redibit in gratiam cum Pompeio.

189. *Nunc ades*, &c.] Adsis o Concordia, mundi hujus fabricæ rerumque omnium in mundo sacrum et certum vinculum, viresque tuas experiantur isti discordes.

191. *Magnum nunc secula*, &c.] Postquam agnoverint eos esse cives suos, quos pro hostibus habuerint: satis instructi videntur ad discernendum quid faciant in posterum. periit iis omnis prætextus, sublata est omnis excusatio ignorantiæ. Manifesto omnes tenentur scelere, nisi abstineant ab hoc bello, quod infertur civibus jam non ignotis.

192. *Venturi discrimen*, &c.] Loquitur tanquam præsentia essent quæ narrat. Hactenus quæ facta sunt excusari aliquo modo possunt. In posterum vero magnum imminet periculum. nam nisi abstineatur a bello, omnes manifesto scelere contaminari necesse est. Pugnabunt in cives jam non ignotos. *Grotius. Discrimen venturi.*] Periculum instantium malorum. *Periere latebræ.*] Jam se impietatis excusare non possunt, quia viderunt se contra necessarios arma ferre. *Sulpit.*

194. *Proh, numine fata*, &c.] Sed o numina læva, fata levia, tantillam concordiæ vel speciem vel spem tanta clade compensantia. Namque ecce inter ipsa amicitiæ symbola, mensas consociatas, pocula mutua, castrenses focos, cubilia communia, jucundas utrinque recordationes actorum laborum, rerum strenue gestarum, periculorum præteritorum. Petreius, re intellecta, armat familiam; cum hac et prætoria cohorte cetratorum, barbarisque equitibus ad vallum advolat, colloquia militum interrumpit, Cæsaris milites repellit a castris, quos deprehendit, interficit, &c. flens manipulos circuit, neu se, neu Pompeium, neu Imperatorem deserant prodantque obsecrat, postulat ut renovata in duces fide jurent omnes se exercitum ducesque non deserturos, &c. Comment. 1.

196. *Pax erat*, &c.] Redit ad histori-

Errabat: duro concordes cespite mensas
Instituunt, et permisto libamina Baccho.
Graminei luxere foci: junctoque cubili
Extrahit insomnes bellorum fabula noctes:
Quo primum steterint campo, qua lancea dextra
Exierit. dum, quæ gesserunt fortia, jactant,
Et dum multa negant, quod solum fata petebant,
Est miseris renovata fides, atque omne futurum
Crevit amore nefas. nam postquam fœdera pacis
Cognita Petreio, seque, et sua tradita venum
Castra videt, famulas scelerata ad prœlia dextras
Excitat, atque hostes turba stipatus inermes
Præcipitat castris, junctosque amplexibus ense
Separat, et multo disturbat sanguine pacem.
Addidit ira ferox moturas prœlia voces:
Immemor o patriæ, signorum oblite tuorum,
Non potes hoc causæ miles præstare Senatus,
Assertor victo redeas ut Cæsare: certe
Ut vincare potes. dum ferrum, incertaque fata,
Quique fluat multo non deerit vulnere sanguis,
Ibitis ad dominum? damnataque signa feretis?
Utque habeat famulos nullo discrimine Cæsar

198 *permistu*. 201 *steterant*. 204 *revocata*. 207 *in pr*. 209 *junctas*.

am, unde digressus fuerat. Vagabantur interim in utrisque castris utrique, haud aliter, ac si pax conciliata fuisset. *Hort*.

197. *Duro concordes*, &c.] Dilatat narrationem a signis reconciliationis. Sunt enim amicitiæ symbola, mensæ communes. *Hortens*.

203. *Quod solum fata petebant*.] Culpam in fata confert, ut modo vs. 194.

204. *Atque omne*, &c.] Per hanc concordiam data est nefariæ cædis occasio.

205. *Nam postquam*, &c.] Namque legatos ad Cæsarem de pace miserant, fidem ab eo de sua, de Petreii et Afranii vita petierant, se statim signa translaturos promiserant.

207. *Famulas scelerata*, &c.] Ut modo nota ad vs. 194.

212. *Signorum oblite tuorum*.] Qui diversa, hoc est, hostium signa, nostris relictis, nunc sequaris.

213. *Non potes hoc causæ*, &c.] Quod si causæ senatus defensor non potes efficere, ut victo Cæsare libertatis patriæ victor redeas; saltem hoc potes, ut fide servata pugnes dum vincaris.

215. *Dum ferrum*, &c.] Quandiu vobis dextra armata, dum belli eventus adhuc incertus est, quandiu calidus vobis movet circum præcordia sanguis, quem pro libertate tuenda pulchre effundatis, placetne servitutis jugo colla submittere?

217. *Damnatuque signa feretis?*] Patriæ infesta, hostilia judicata Senatusconsulto, vobisque ipsis damnata.

218. *Utque habeat*, &c.] Non habita, inquit, Bersmannus, differentia inter vos et servos sceleri assuetos. Quid si dica-

Exorandus erit? ducibus quoque vita petenda est?
Nunquam nostra salus pretium, mercesque nefandæ
Proditionis erit: non hoc civilia bella,
Ut vivamus, agunt. trahimur sub nomine pacis.
Non chalybem gentes penitus fugiente metallo
Eruerent, nulli vallarent oppida muri,
Non sonipes in bella ferox, non iret in æquor
Turrigeras classis pelago sparsura carinas,
Si bene libertas unquam pro pace daretur.
Hostes nempe meos sceleri jurata nefando
Sacramenta tenent: at vobis vilior hoc est
Vestra fides, quod pro causa pugnabitis æqua.
Sed veniam sperare licet. proh dira pudoris
Funera! nunc toto fatorum ignarus in orbe
Magne paras acies, mundique extrema tenentes
Sollicitas reges, cum forsan fœdere nostro
Jam tibi sit promissa salus. Sic fatur, et omneis
Concussit mentes, scelerumque reduxit amorem.
Sic ubi desuetæ silvis in carcere clauso

229 *hac vob.* 230 *pugnantibus.* 231 *Et.* 232 *Fœdera.*

mus; citra pugnæ discrimen, id est, non belli fortuna coactos, sed sponte servire paratos? *Nullo discrimine.*] Ex illo Virgilii: *Tros Tyriusve mihi nullo discrimine agetur.* Hoc ne, inquit, orandus est Cæsar, ut nos sibi servire patiatur, hac sola lege, ne durius vos Pompeianos habeat, quam Cæsarianos suos? Nam alioqui, ut Tacitus inquit, *recentissimus quisque servorum et conservis ludibrio est.* Grotius.

219. *Ducibus quoque,* &c.] Nobis, ut modo nota ad vs. 205.

221. *Non hoc civilia bella,* &c.] Reddit causam civilium bellorum: aut ut pugnando moriantur; aut victores suam libertatem retineant. *Hortens.*

222. *Trahimur,* &c.] In servitutem abducimur, prodimur.

223. *Non chalybem gentes.*] Quorsum tela, muri, bellicosi equi, classes; si honestius libertatem pro pace tradere, quam armis tueri liceret. *Penitus fugiente,* &c.] Penitus recondito in fodinis, apud Chalybas pop. ad fluv. Thermodoonta.

228. *Hostes nempe meos,* &c.] Cæsaris milites sacramento obstricti fidem sceleste et injustæ causæ præstant: vobis se levior fides in causa justa propugnanda?

230. *Quod pro causa pugnabitis,* &c.] Ita recte Ms. Non alia causa vos hostibus ignaviores estis, quam quod justum bellum geritis. nam illos scelera obdurant. *Grot.*

231. *Sed veniam.*] Ita emendavimus pro *Et.* Est enim ἀνθυποφορά. *Grot. Proh dira,* &c.] Epilogus constat pathetica exclamatione in detestanda pacis fœdera, quæ a militibus se absente cum hoste inita sunt. *Hort. Proh dira,* &c.] Proh pudorem extinctum! Prudent. *Qui me pudoris funere perderet.*

233. *Mundique extrema,* &c.] Dum tu externa solicitas auxilia, nos jurati in causam tuam milites te hic prodimus, vitamque tuam cum hoste paciscimur.

236. *Scelerumque reduxit amorem.*] Belli et scelestæ cædis civium. sic terror oblatus a ducibus; crudelitas in supplicio, vana religio jurisjurandi, spem præsentis deditionis sustulit, mentesque militum convertit, et rem ad pristinam belli rationem redegit. Comment. 1.

237. *Sic ubi desuetæ,* &c.] Veluti feræ

Mansuevere feræ, et vultus posuere minaces,
Atque hominem didicere pati: si torrida parvus
Venit in ora cruor, redeunt rabiesque furorque,
Admonitæque tument gustato sanguine fauces:
Fervet, et a trepido vix abstinet ira magistro.
Itur in omne nefas: et quæ Fortuna Deorum
Invidia cæca bellorum in nocte tulisset,
Fecit nostra, fides: inter mensasque, torosque,
Quæ modo complexu foverunt pectora, cædunt.
Et quamvis primo ferrum strinxere gementes,
Ut dextræ justi gladius dissuasor adhæsit,
Dum feriunt, odere suos, animosque labantes
Confirmant ictu. fervent jam castra tumultu,
Et scelerum turba: rapiuntur colla parentum.
Ac velut occultum pereat scelus, omnia monstra
In faciem posuere ducum: juvat esse nocentes.
Tu Cæsar, quamvis spoliatus milite multo

242 *detinet.* 242 *ora.* 244 *nocte, in nube.* 245 *monstra.* 246 *corpora.*
251 Hic versus in Ms. tertio deinceps loco sequitur. 254 *quamvis, Cæsar.*

caveis coercitæ, feritate deposita, manum mansuetarii pati edoctæ, et rabiem exuisse visæ, degustato tamen sanguine in pristinam redeunt truculentiam.

242. *Magistro.*] Custode, rectore.

245. *Fecit nostra fides.*] Ita emendans Hugo Grotius, legit, *Fecit nostra fides*, atque ita intelligit. Potuerat bellum civile deorum et fati iniquioris videri culpa: præsertim si fortuita prælia ignotos ignotis implicuissent: nunc profecto nostra est, quia alter alterum novimus, ejusque rei certi et nobis conscii sumus nam quæ aut ignorantia, aut impetu fiunt, eorum culpa facile fato assignatur: quæ destinato καὶ ἐκ προαιρέσεως aguntur, ea non ἀτυχήματα sunt, sed ἀδικήματα. Cæterum non video cur vetus lectio *Fecit monstra fides*, tam monstro similis cuipiam videatur. Quin tentemus si quis commodus inde sensus elici possit. Petreiani, *inquit*, dum fidem jurejurando renovatam ducibus probare volunt, perpetrarunt monstrosas civium suorum cædes, quales non fortuna victoriæ insolens exercuisset in hostes deorum ira victos in ipsa confusione tumultuosi belli. Sed dispiciat lector, et infra vers. 252. appellat *monstra.*

246. *Quæ modo complexu*, &c.] Edixerat Petreius, ut, penes quem quisque sit miles Cæsaris, producatur, productos palam in Prætorio interficiunt. *Foverunt pectora.*] Addit a gestibus alios affectus, quod ea pectora confoderunt; quæ paulo ante complexi fuerant. *Hortensius.*

247. *Gementes.*] Inviti sc.

248. *Ut dextræ justi*, &c.] Postquam tamen extraxissent gladium contra jus in suos hospites, cives, propinquos sæviturum, inter feriendum, odium in suos colligunt simulque exprimunt: animos scil. prius dubios et vacillantes ictu confirmant, obdurantque.

249. *Labantes.*] Deficientes.

252. *Ac velut occultum*, &c.] Ac veluti sceleris periret laus et gratia, si celaretur: portentosas cædes proferunt, cæsorum cognatorum capita ducibus præsentant.

254. *Tu Cæsar*, &c.] Cæsarem laudat a clementia, qua confessus et veneratus, reveritus atque imitatus deos, in milites adversariorum qui in sua castra venerant, non sævierit. namque hos summa diligentia conquisitos dimiserat; præter Tribunos permultos et Centuriones, qui sua voluntate apud eum permanserunt. *Gro-*

Agnoscis superos: neque enim tibi major in arvis
Emathiis fortuna fuit, nec Phocidos undis
Massiliæ, Phario nec tantum est æquore gestum.
Hoc siquidem solo civilis crimine belli
Dux causæ melioris eris. polluta nefanda
Agmina cæde duces junctis committere castris
Non audent, altæque ad mœnia rursus Ilerdæ
Intendere fugam. campos eques obvius omnes
Abstulit, et siccis inclusit collibus hostem.
Tunc inopes undæ prærupta cingere fossa
Cæsar avet, nec castra pati contingere ripas,
Aut circum largos curvari brachia fontes.
  Ut leti videre viam, conversus in iram
Præcipitem timor est. miles non utile clausis
Auxilium mactavit equos: tandemque coactus
Spe posita damnare fugam, casurus in hostes
Fertur. Ut effuso Cæsar decurrere passu
Vidit, et ad certam devotos tendere mortem;

255 nec. *255 armis.* *257 tantum nec in æ. gestum est.* *259 spoliata.* *270 hostem.* *272 currere.*

tius. Deos tibi faventes agnoscis; qui causam tuam non felicem tantum, sed et favorabilem faciunt.

255. *Neque enim tibi*, &c.] Neque enim majorem gloriam e victoria Pharsalica Massiliensi, Alexandrina reportasti, quam ex hac tua clementiæ et iracundiæ victoria, imo et hinc Deos fortunamque tibi devinctiores demeruisti. Cic. pro Marcello, Q. Ligario, &c.

256. *Emathiis fortuna fuit.*] Pharsaliæ, lib. 1. vers. 1. *Phocidos*, &c.] Supra lib. 3. vs. 340.

257. *Phario*, &c.] Ægyptiaco. Pharos insula est et turris quæ claudit portum Alexandrinum, claustrum Ægypti maritimum.

258. *Hoc siquidem*, &c.] Quod volueris hoc scelere vacare, quo se obstrinxerunt Pompeiani, approbas causam tuam esse meliorem.

259. *Polluta nefanda*, &c.] Petreiani nefandæ cædis quasi ultricibus agitati furiis, non ausi diutius sustinere Cæsarem, aquationis, pabulationis atque omnium rerum difficultatibus circumventi, consilium capiunt de revertendo ad Ilerdam.

265. *Castra pati*, &c.] Afran. castrorum procurrentes partes et vallum duci a castris ad amnes aut fontes, non passus est Cæsar.

267. *Ut leti videre viam*, &c.] Postquam sibi vallo atque fossa circumventis et aquationi interclusis mortis necessitatem imminere vident, rem ferro decernere parant. Cæsar suos ex adverso in aciem dirigit, sed pugnæ abstinet, satius ratus sine cruore eos ad deditionem cogere, quam cum suorum periculo aut hostium multo sanguine vincere.

268. *Miles non utile*, &c.] Afraniani inopia pabuli adducti, fugam parant, et quo essent expeditiores omnia sarcinaria jumenta interfici jubent.

270. *Spe posita damnare fugam.*] Non amplius in fuga, cujus nulla jam apparet spes, fiduciam ponere. *Casurus*, &c.] Moriturus. Eduxerant enim legiones et sub castris in aciem instruxerant.

Tela tene jam miles, ait, ferrumque ruenti
Subtrahe: non ullo constet mihi sanguine bellum:
Vincitur haud gratis, jugulo qui provocat hostem.
En sibi vilis adest invisa luce juventus,
Jam damno peritura meo: non sentiet ictus;
Incumbet gladiis, gaudebit sanguine fuso.
Deserat hic fervor mentes, cadat impetus amens,
Perdant velle mori. Sic deflagrare minaces
Incassum, et vetito passus languescere bello,
Substituit merso dum nox sua lumina Phœbo.
Inde ubi nulla data est miscendæ copia mortis,
Paulatim cadit ira ferox, mentesque tepescunt.
Saucia majores animos ut pectora gestant
Dum dolor est, ictusque recens, et mobile nervis
Conamen calidus præbet cruor, ossaque nondum
Abduxere cutem: si conscius ensis adacti
Stat victor, tenuitque manus; tum frigidus artus
Alligat, atque animum subducto robore torpor,
Postquam sicca rigens astrinxit vulnera sanguis.
  Jamque inopes undæ, primum tellure refossa,
Occultos latices, abstrusaque flumina quærunt:

274 *jam nullo.* 274 *constat.* 274 *vulnere.* 275 *bello.* 276 *contempta.* 277 *nec.* 278 *Incumbens.* 279 *iste furor.* 282 *Sustinuit.* 282 *mox.* 283 *miscendi Martis.* 284 *fugit.* 286 *nobile.* 288 *Adduxere.* 288 *sic cons.* 289 *manum.* 289 *dum.* 291 *abstringit, adstrinxit, astringit, adstringit.* 293 *obstrusaque.*

273. *Tela tene jam miles.*] Cæsar suis imperat ne tela in hostes jaciant, ne irruentibus se opponant.

275. *Vincitur haud gratis,* &c.] Non moriuntur inulti et citra damnum victoris, qui desperati et morituri ruunt in media arma.

276. *Vilis adest invisa,* &c.] Mortis secura, et vitæ pertæsa.

278. *Incumbet gladiis,* &c.] Non incumbet glad. non gaudebit repetita *non.*

279. *Deserat hic,* &c.] Defervescat iis impetus iste et libido moriendi.

280. *Sic deflagrare,* &c.] Hoc modo Cæsar passus est desiderium mortis et ardorem belli, cujus nulla iis data est copia, lentescere. *Producitur,* inquit Cæs., *res aciesque ad solis occasum continentur: inde utrique in castra discedunt.*

283. *Miscendæ copia mortis,* &c.] Ita lib. 7. vs. 100. *mortesque suorum Permiscere meis.* Sed et alii leg. *miscendi copia Martis.*

285. *Saucia majores,* &c.] Non secus atque ferox animus dolore recentis vulneris ad pugnam vehementius accenditur se ulturus: quod si victor sentiens se illi vulnus inflixisse detrectet prælium, defervescunt mox saucio sanguis, robur, animus.

288. *Abduxere cutem.*] Alii legunt *Adduxere*: nam tunc ossa cutem adducunt, hoc est, attrahunt, quum cruor effunditur, quæ antequam id fiat, plena est sanguine. *Conscius.*] Qui scit ipsum moriturum. *Ensis adacti.*] Mortiferi vulneris, quod ipse inflixit. *Sulpit.*

290. *Alligat.*] Stringit, debilitat. *Subducto robore.*] Enervatis viribus.

292 *Jamque,* &c.] Aquarum indigi.

Nec solum rastris, durisque ligonibus arva,
Sed gladiis fodere suis: puteusque cavati
Montis ad irrigui premitur fastigia campi.
Non se tam penitus, tam longe luce relicta
Merserit Assyrii scrutator pallidus auri.
Non tamen aut tectis sonuerunt cursibus amnes,
Aut micuere novi, percusso pumice, fontes:
Antra nec exiguo stillant sudantia rore,
Aut impulsa levi turbatur glarea vena.
Tunc exhausta super multo sudore juventus
Extrahitur, duris silicum lassata metallis.
Quoque minus possent siccos tolerare vapores,
Quæsitæ fecistis aquæ. nec languida fessi
Corpora sustentant epulis, mensasque perosi
Auxilium fecere famem. si mollius arvum
Prodidit humorem, pingues manus utraque glebas
Exprimit ora super. nigro si turbida limo
Colluvies immota jacet, cadit omnis in haustus
Certatim obscœnos miles: moriensque recepit,

294 *Non.* 296 *et ir.* 299 *recti.* 301 *neque.* 303 *Sic.*
305 *siccos possent, siccos possit.* 311 *immunda.*
311 *manet.* 311 *haustus in omnis.*

295. *Puteusque cavati,* &c.] Mons effossus est. quoad putei altitudo ad situm campestrem descenderet. *Forsitan et scrobibus quæ sint fastigia, quæris.* Virg. 2. Georg.

296. *Premitur fastigia.*] Deprimitur, effoditur puteus excavati montis ad profunda campi, quæ *fastigia* hic nominat: proprie tamen altitudinem et summitatem operis significat *fastigium*. Hortens.

287. *Tam longe,* &c.] Tam alte in terræ viscera a dio.

298. *Assyrii scrutator.*] Quod in Assyria foditur. *Pallidus auri.*] Sulfureæ exhalatione e fodinis? an avaritia?

299. *Non tamen,* &c.] Non tamen deprehenderunt amnem subterraneum, aut fontis scaturiginem.

300. *Percusso pumice.*] Saxo. Pumex proprie is, qui in usu est corporum levigandorum fœminis ac viris; tum autem et libris. *Hortens.*

302. *Aut impulsa,* &c.] Nec minutissimi lapilli crepitant vena, id est, meatu fluentis aquæ. *Levi vena.*] Parvo aquarum rivulo.

304. *Extrahitur,* &c. *metallis.*] E fodinis.

305. *Quoque minus,* &c.] E gelidis fodinis subducti calorem aeris minus jam ferre poterant, et magis sitiebant.

306. *Nec languida,* &c.] Abstinebant a cibis ut levarent, saltem ne intenderent sitim.

308. *Auxilium fecere famem.*] Esurie enim ipsa minus sitire videbantur. *Sulpitius.* *Si mollius arvum,* &c.] E glebis terræ succulentioris humorem manibus ambabus exprimebant.

311. *Cadit omnis in,* &c.] Totus exercitus confluxit ad sordes has hauriendas plenis manibus.

312. *Moriensque recepit.*] Siti exhaustus mortique vicinus turbidam et cœnosam aquam bibit, quam servandæ vitæ certus recusasset.

Quas nollet victurus, aquas: rituque ferarum
Distentas siccant pecudes, et lacte negato,
Sordidus exhausto sorbetur ab ubere sanguis.
Tunc herbas, frondesque terunt, et rore madentes
Distringunt ramos: et si quos palmite crudo,
Arboris aut tenera succos pressere medulla.
O fortunati, fugiens quos barbarus hostis
Fontibus immisto stravit per rura veneno.
Hos licet in fluvios saniem, tabemque ferarum,
Pallida Dictæis, Cæsar, nascentia saxis
Infundas aconita palam, Romana juventus
Non decepta bibet. torrentur viscera flamma,
Oraque sicca rigent squamosis aspera linguis.
Jam marcent venæ, nulloque humore rigatus
Aeris alternos angustat pulmo meatus,
Rescissoque nocent suspiria dura palato.
Pandunt ora siti, nocturnumque aera captant.
Expectant imbres, quorum modo cuncta natabant
Impulsu, et siccis vultus in nubibus hærent.
Quoque magis miseros undæ jejunia solvant,

318 *teneræ, medullæ,* 322 *Ditæis*, Beroal. 327 *gustabat,*
328 *longa.* 329 *tamen.*

314. *Distentas siccant pecudes.*] Sugunt pecudes, et lacte deficiente saniosum exugunt sanguinem.

316. *Terunt*, &c.] Contundunt ut succum eliciant.

317. *Palmite crudo.*] Vitis palmites novitios, *crudos*, hoc est, nondum sole coctos, colligebant, unde et succum exprimebant. *Hortens.*

319. *O fortunati*, &c.] His feliciores poeta eos pronunciat qui venenatis ab hoste fontibus extincti fuere. quod fecerunt in Romanos eum prosequentes barbari hostes, Jugurtha rex Numidiæ, Mithridates Ponti rex, Juba Mauritaniæ.

321. *Hos licet in*, &c.] Quod si fontes veneno serpentium aut ferarum Cæsar coram infecisset, prudentes scientesque Petreiani parati erant bibere.

322. *Pallida.*] Pallorem inducentia. *Dictæis, Cæsar.*] Crotensibus, quam tamen in Idæ (Phrygiam autem exponit interpres) jugis nasci scribit Nicander in Alexipharmacis. *Nascentia*, &c.] Unde et nomen ἐν δ' ἀκοναίοις Θηλύφονον ἀκόνιτον ἀνεβλάστησεν ὀρόγκοις. Nicand, *Quæ quia nascuntur dura vivacia caute, Agrestes aconita vocant.* Ovidius 7. Metamorphoseos.

324. *Torrentur viscera.*] Uruntur flamma intolerabili sitis.

325. *Rigent.*] Aspera sunt. *Squamosis aspera linguis.*] Asperis, arescentibus. uti videre est in iis qui febri laborant.

327. *Alternos angustat pulmo meatus.*] Respirationes, τὴν εἰσπνοὴν δὲ ἐκπνοήν.

328. *Rescissoque*, &c.] Fatiscenti ceu ulcerato: exasperato. *Suspiria.*] Halitus, emissiones anhelæ, unde suspiriosi dicti, qui difficulter respirant. *Sulpit.*

330. *Modo cuncta*, &c.] In tempestate et inundatione Sicoris. supra versu 50.

331. *Hærent in nubibus.*] Spectant nubes pluviam non emittentes. *Sulpit.*

332. *Quoque magis miseros*, &c.] Ut magis siti irritarentur, erant inter duo

Non super arentem Meroen, Cancrique sub axe,
Qua nudi Garamantes arant, sedere: sed inter
Stagnantem Sicorim, et rapidum deprensus Iberum
Spectat vicinos sitiens exercitus amnes.
Jam domiti cessere duces, pacisque petendæ
Auctor damnatis supplex Afranius armis,
Semianimes in castra trahens hostilia turmas,
Victoris stetit ante pedes. servata precanti
Majestas, non fracta malis, interque priorem
Fortunam, casusque novos, gerit omnia victi,
Sed ducis, et veniam securo pectore poscit.
Si me degeneri stravissent fata sub hoste,
Non deerat fortis rapiendo dextera leto:
At nunc sola mihi est orandæ causa salutis,
Dignum donanda, Cæsar, te credere vita.
Non partis studiis agimur, nec sumpsimus arma
Consiliis inimica tuis. nos denique bellum
Invenit civile duces: causæque priori,

333 *axem.* 334 *Quam.* 335 *depressus.* 338 *Actor.* 342 *omina.* 345 *capiendo.* 346 *causa, sola: magna, causa.* 348 *non.*

flumina eis conspicua. Sic Ovid. *Non facile esuriens posita retinebere mensa, Fortis equus visæ semper adhinnit equæ.* Tum periphrastice, *Jejunium undæ*, sitim vocat, et *solvere*, pro irritare seu labefactare. *Sulpit. Hortens. Quoque magis.*] Et quod vehementius sitim irritare posset, objectis potentias moventibus.

333. *Meroen.*] Nili insulam. *Cancrique sub axe.*] Sub Tropico Cancri, qui limes est torridæ Zonæ.

334. *Garamantes arant.*] Libyæ pop.

337. *Jam domiti cessere duces.*] Tandem omnibus rebus obsessi, quartum jam diem sine pabulo retentis jumentis, aquæ ligni et frumenti inopia, colloquium petunt. et id si fieri possit, semoto a militibus loco, ubi id a Cæsare negatum, et palam si colloqui vellent, concessum est: datur obsidis loco filius Afranii. venitur in locum quem Cæsar deligit; audiente utroque exercitu, loquitur Afranius, &c, Comment. de bello civ, 1.

338. *Damnatis*, &c.] Abjectis, improbatoque bello.

340. *Servata precanti*, &c.] Utcunque supplex, mediam tamen quandam inter fortunam priorem prosperam atque hanc adversam, retinet dignitatem, tam ducis quam victi memor.

342. *Omnia victi*, &c.] Nec inter lætam fortunam et adversam, quicquam ejus majestati diminutum est, sed omnia victi ducis præ se tulit, hoc est officium exhibebat. *Hortens.*

343. *Securo pectore poscit.*] Impavido, in utrunque parato.

345. *Fortis rapiendo*, &c.] Qua mihi honestam mortem inferrem.

347, *Dignum donanda*, &c.] Quod te dignum existimem a quo vitæ beneficium accipiam,

348, *Non partis studiis agimur*, &c.] Non secuti sumus partes, aut Pompeianæ factionis studio arma adversus te induimus post motum hoc bellum: sed jam ante cum essemus Pompeii duces, legationis muneri, quantum in nobis erat et quoad licuit, fidem præstitimus, cedimus modo diis et necessitati fatali, neque moram injicimus Fortunæ, quo minus te evehat quo te fata vocant.

349. *Consiliis inimica tuis.*] Tuis rebus, tuæ dignitati adversantia. *Grotius.*

Dum potuit, servata fides: nil fata moramur.
Tradimus Hesperias gentes, aperimus Eoas,
Securumque orbis patimur post terga relicti.
Nec cruor effusus campis tibi bella peregit,
Nec ferrum, lassæque manus. hoc hostibus unum,
Quod vincas, ignosce tuis. nec magna petuntur.
Otia des fessis, vitam patiaris inermem
Degere, quam tribuis: campis prostrata jacere
Agmina nostra putes: nec enim felicibus armis
Misceri damnata decet, partemque triumphi
Captos ferre tui: turba hæc sua fata peregit.
Hoc petimus, victos ne tecum vincere cogas.
Dixerat: At facilis Cæsar, vultuque serenus
Flectitur, atque usum belli, pœnamque remittit.
Ut primum justæ placuerunt fœdera pacis,
Incustoditos decurrit miles ad amnes;
Incumbit ripis, permissaque flumina turbat.
Continuus multis subitarum tractus aquarum
Aera non passus vacuis discurrere venis,
Arctavit, clausitque animam: nec fervida pestis
Cedit adhuc: sed morbus egens jam gurgite plenis

351 *morantur.* 357 *da.* 357 *victis.* 357 *inermes.* 359 *feliciter.* 362 *tecum ne.* 363 *Cæsar facilis.* 364 *usus.* 366 *percurrit.* 369 *decurrere.*

351. *Nil fata moramur.*] Videmus hoc agere fortunam, ut te Orbi imponat. nos ei moram injicere nolumus. *Grotius.*

352. *Tradimus Hesperias,* &c.] Tuæ fidei tradimus exercitus nostros cum Hispaniis, ita ut tibi secura de nobis et metu occidentis liberato pandatur iter adversus Pompeium in Oriente.

353. *Securumque orbis,* &c.] Permittimus te securum esse omnium periculorum, quæ a tergo ab Hispanis et Italis possint imminere. *Hortens.*

355. *Hoc hostibus unum,* &c.] Quod incruentam tibi cedamus victoriam. quo facilior in nos debes esse, quod tuo velificati sumus consilio, qui omnem iniisti rationem vincendi sine sanguine.

356. *Nec magna petuntur.*] Petimus tantum vacationem a bello.

357. *Inermem,* &c.] Bello immunem, neque enim in partes redituri sumus adversus te, de nobis securum perinde ac si ferro tuo ad internecionem occubuissemus omnes. precamur contra, ne victi cogamur sequi tua signa victricia et triumphos.

364. *Usum belli,* &c.] Vacationem a bello et impunitatem indulget.

365. *Justæ placuerunt fœdera pacis.*] Fœdere inter duces sancito non dubiæ ut nuper, inter milites.

366. *Incustoditos,* &c.] Non interclusos, non interdictos.

367. *Turbat.*] Turbida reddit, dum procumbit bibendi avidus.

368. *Continuus multis,* &c.] Largus et sine respiratione intermissus haustus plerisque spiritum constrinxit.

369. *Venis.*] Arteriis gutturis et pulmonum fistulis.

370. *Fervida pestis,* &c.] Vehemens et ardens sitis.

371. *Morbus egens.*] Sitis inextincta, quæ bibendo crescebat.

Visceribus sibi poscit aquas. mox robora nervis,
Et vires rediere viris. O prodiga rerum
Luxuries, nunquam parvo contenta paratu,
Et quæsitorum terra, pelagoque ciborum
Ambitiosa fames, et lautæ gloria mensæ,
Discite, quam parvo liceat producere vitam,
Et quantum natura petat. non erigit ægros
Nobilis ignoto diffusus consule Bacchus:
Non auro, murrhaque bibunt: sed gurgite puro
Vita redit. satis est populis fluviusque Ceresque,
Heu miseri, qui bella gerunt. Tunc arma relinquens
Victori miles spoliato pectore tutus,
Innocuusque suas curarum liber in urbes
Spargitur. o quantum donata pace potitos
Excussis unquam ferrum vibrasse lacertis
Pœnituit, tolerasse sitim, frustraque rogasse

372 suscepit. 375 turba. 377 Dicite. 378 petit. 384 Innocuisque. 385 petitos. 386 nunquam.

372. *Mox robora nervis.*] Mox rediere militibus aqua refectis vires pristinæ.

373. *O prodiga*, &c.] Occasione a beneficio aquæ redditæ, excurrit poeta in detestationem luxus delicatorum.

374. *Parvo contenta paratu.*] Iis quæ facile parantur.

376. *Ambitiosa fames*, &c.] Neque ad delicias tantum, sed ad gloriam et ostentationem. Petron. *Ingeniosa gula est*, &c.

377. *Discite*, &c.] Ex his Afranianis, quos restituit non vinum nobile et vetus, sed aqua simplex.

379. *Nobilis ignoto*, &c.] Nobile vinum Opimio, Cæs. et Philippo, vel alio propter vetustatem ignoto nobis Consule reconditum. *Capillato diffusum consule*, inquit Juvenalis, *cujus patriam, titulumque senectus Delevit multa veteris fuligine testæ*, quem vide Sat. 5. vs. 30. et quæ nos ibi.

380. *Non auro*, &c.] Non aureis poculis murrhinisque. de quibus vide quæ nos ad epist. 113. Martial. lib. 14. *Gurgite puro.*] Aqua mera et simplici.

381. *Satis est populis*, &c.] Da mihi polentam et aquam inquit Epicurus, et cum Jove ipso de felicitate contenderim, Senec. epist. et Ælian. var. histor. lib. 4. cap. 13. ἄρτον μόνον, πρὸς γὰρ ποταμοῦ ἐκπιόντων πίνομεν. Cyrus. Ἐπεὶ τί δεῖ βροτοῖσι πλὴν δυοῖν μόνον, Δήμητρος ἀκτῆς πώματός θ' ὑδρηχόου. Menand.

382. *Heu miseri, qui bella gerunt.*] Heu quot labores subeundi, quot miseriæ perferendæ iis qui castra sequuntur. *Tunc arma*, &c.] Inter alia Cæsar responderat: se nunc id non agere ut ab illis abductum exercitum teneat ipse, quod tamen sibi difficile non sit; sed ne illi habeant, quo contra se uti possint. proinde arma tradant, exercitum dimittant, provinciis excedant, domicilium aut possessiones qui in Hispania habent, statim, reliqui ad Varum fluv. dimittantur. Comment. civ. bel. 1.

383. *Tutus*, &c.] Hispanus miles illæsus dimittitur. Cavet Cæsar ne quid eis noceatur, ne quis invitus sacramento cogatur. Addit etiam, ut quid quisque eorum in bello amiserit restituatur, &c. Comment. civ. bel. 1.

385. *O quantum*, &c. *nempe usis*, &c.] O quam pœnituit Afranianos continuati tamdiu belli, detrectatæ deditionis, rerum inopiæ ultra quam opus erat perpessæ, votorum pro felici bello ad deos non exaudientes solicite conceptorum, eoque magis cum videant victoribus restare tot pugnarum discrimina, &c.

Prospera bella Deos. nempe usis Marte secundo
Tot dubiæ restant acies, tot in orbe labores:
Ut nunquam fortuna labet successibus anceps,
Vincendum toties: terras fundendus in omneis
Est cruor, et Cæsar per tot sua fata sequendus.
Felix, qui potuit mundi nutante ruina,
Quo jaceat jam scire loco. non prœlia fessos
Ulla vocant, certos non rumpunt classica somnos.
Jam conjux, natique rudes, et sordida tecta,
Et non deductos recipit sua terra colonos.
Hoc quoque securis oneris fortuna remisit,
Sollicitus menti quod abest favor: ille salutis
Est auctor, dux ille fuit. sic prœlia soli
Felices nullo spectant civilia voto.
  Non eadem belli totum fortuna per orbem

388 *usu.* 397 *diductos.* 398 *hominis.* 398 *remisi.*
399 *pavor.* 400 *actor.*

390. *Ut nunquam fortuna,* &c.] Et quamvis fortuna constans adspiret iis prospera, multo tamen labore et sanguine victorias iis constaturas. *Labet successibus.*] Nutet, a secundis rebus, id quod incertum erat futurum. *Hortensius.*

391. *Terras fundendus in omneis,* &c.] Macedoniam, Ægyptum, Africam, Hispaniam rursus; omnes orbis partes.

392. *Per tot sua,* &c.] Per tot bellorum et fortunæ incertos eventus.

393. *Felix qui potuit,* &c.] Felices esse hos Afranianos, quibus, cum cæteræ omnes mundi partes in ruinam vacillarent, permissum est in sua tellure, lare secreto tutoque tectis, leni perfrui otio.

395. *Certos non rumpunt,* &c.] *Neque excitatur classico miles truci.* Horat. 2. ep. *Martis cui somnos classica pulsa fugant.* Tibull.

396. *Sordida tecta.*] *Humili loco sed certa sedet Sordida parvæ fortunæ domus.* Senec. Hercul. Fu. vs. 198.

397. *Et non deductos,* &c.] Quibus non opus esset finem belli expectare, ut sibi victoribus et veteranis in colonias alio deductis assignarentur agri. *Non deductos colonos.*] Antequam deducerentur; quod non contingebat nisi veteranis et victoribus. *Grot.*

399. *Sollicitus menti,* &c.] Quod partium studio vacantes neutri solicite faveant, neutri victoriam voveant, utrique ex æquo obligati; Pompeio, veteri sacramento; Cæsari, novo beneficio. Itaque male in vulgatis lib. legitur *pavor.* *Abest favor.*] Ita rectius Ms. Liberavit illos Fortuna ab una maxima molestia, studio scil. partium: Utercunque vicerit, ferent facile; alteri parti ob sacramentum vetus; alteri ob recens beneficium benevolentes. *Grotius.*

402. *Non eadem belli,* &c.] *Audite L. Florum lib. 4. cap. 2. hujus loci expositorem atque imitatorem.* Aliquid tamen adversus absentem ducem ausa fortuna est circa Illyricum, &c. Quippe cum fauces Adriatici maris jussi occupare Dolabella et Antonius, ille Illyrico, hic Corcyræo litore castra posuissent; jam maria late tenente Pompeio, repente castra legatus ejus Octavius, et Libo cum ingentibus copiis classicorum utrinque circumvenit. deditionem fames extorsit Antonio. Missæ quoque a Basilo in auxilium ejus rates, quales inopia navium fecerat, nova Pompeianorum arte Cilicum actis sub mari funibus, captæ quasi per indaginem, duas tamen æstus explicuit: una, quæ Opiterginos ferebat, in vadis hæsit, memorandumque posteris exitum dedit. Quippe vix mille juvenum manus, circumfusi un-

Constitit: in partes aliquid sed Cæsaris ausa est,
Qua maris Adriaci longas ferit unda Salonas,
Et tepidum in molles Zephyros excurrit Iader.
Illic bellaci confisus gente Curetum,
Quos alit Adriaco tellus circumflua ponto,
Clauditur extrema residens Antonius ora,
Cautus ab incursu belli, si sola recedat,
Expugnat quæ tuta, fames. non pabula tellus
Pascendis submittit equis, non proserit ullam
Flava Ceres segetem: spoliabat gramine campum
Miles, et attonso miseris jam dentibus arvo
Castrorum siccas de cespite vulserat herbas.
Ut primum adversæ socios in littore terræ
Et Basilum videre ducem: nova furta per æquor
Exquisita fugæ: neque enim de more carinas
Extendunt, puppesque levant, sed firma gerendis

404 *serit.* 405 *discurrit, decurrit.* 406 *Curitum.* 408 *extremis, oris.* 411 *protulit.* 413 *atonso.* 415 *adverso.* 417 *nec enim.* 418 *non fir.*

dique exercitus per totum diem tela sustinuit, et cum exitum virtus non haberet, ne in deditionem veniret, hortante tribuno Vulteio mutuis ictibus, in se concurrit.

404. *Qua maris Adriaci*, &c.] Qua mare Adriaticum alluit Salonas opp. Dalmatiæ in mare exporrectas. Hermolao, *Spolato.*

405. *Et tepidum*, &c.] Monstrat plagam in quam decurrit amnis. *Hortensius. Iader.*] Fluv. Dalmatiæ juxta Salonas mare Adriaticum influens, versus Occid.

406. *Curetum.*] Omnino cum Mss. legendum est *Curictum.* Curictas vocat Plinius 3. 21. Κυρακτικὴ hæc pars Straboni. *Grotius. Curetum.*] Non sunt isti Brundusini, ut vult Sulpitius, a Cretensibus oriundi, ut supra libro 2. vs. 6. 10. Non Cretenses auxiliares ut Omnibonus. Repugnat loci descriptio, et quantitas syllabæ. gesta hæc prope Salonas gr. lat. circiter 44. non Brundusium 42. 2. hoc in Italia, neque insula, illæ in Illyrico. Non sunt Κουρῆτες. Videntur ergo incolæ unius ex iis insulis quas Plin. lib. 3. cap. 26. vocat Creteas contra Liburnos sitas. illius credo quam Ptol. 2. Geograph. adjacentem Liburniæ agnoscit Curictam, cujus duo oppida sunt Phulsinium et Curicum. *Vegiam* hodie dici credit Hermolaus, Alii Nigram Melænam, ceu Cercyram autumant, unde et *Cercyræo litore* apud Florum legendum videtur.

408. *Clauditur*, &c.] Undique obsidetur classibus ab Octavio Libone. in extrema ora Dalmatiæ Cercyra insula. *Hortens. Antonius ora.*] C. Ant. Non M. Antonius qui Brundusii subsistebat copias Cæs. trajecturus.

409. *Cautus ab incursu*, &c.] Armis utique et loci natura satis munitus, nisi inopia frumenti et pabuli pressus fuisset.

415. *Ut primum*, &c.] Ubi Antonius vidit socios sub Dollabellæ signis, et Basilum in adverso sinus litore: conatus est novo fugæ genere evadere. Sed hæc aliter Florus, ut modo. *Adversæ terræ.*] Illyricæ, ubi Dolabella erat. *Sulpit.*

416. *Basilum videre ducem.*] Classis præfectum: Opiterginorum ducem.

417. *Exquisita.*] Excogitata. *Sulpit. Neque enim de*, &c.] Non in longitudinem extendunt carinam, aut puppim in altitudinem attollunt.

418. *Sed firma gerendis*, &c.] Sed contexit scaphas navium magnarum circiter sexaginta duplici ordine collocatas, quas trabibus et catenis a fronte vinctas cratibus pluteisque munivit. atque hæc raris cuppis, id est, scaphis sustentata a remigibus qui non videbantur, intra geminos

Molibus insolito contexunt robora ductu.
Namque ratem vacuæ sustentant undique cuppæ,
Quarum porrectis series constricta catenis
Ordinibus geminis obliquas excipit alnos.
Nec gerit expositum telis in fronte patenti
Remigium: sed, quod trabibus circumdedit æquor,
Hoc ferit, et taciti præbet miracula cursus,
Quod nec vela ferat, nec apertas verberet undas.
Tunc freta servantur, dum se declivibus undis
Æstus agat, refluoque mari nudentur arenæ.
Jamque relabenti crescebant littora ponto;
Missa ratis prono defertur lapsa profundo,
Et geminæ comites. cunctas super ardua turris
Eminet, et tremulis tabulata minantia pinnis.
Noluit Illyricæ custos Octavius undæ
Confestim tentare ratem, celeresque carinas
Continuit, cursu crescat dum præda secundo:
Et temere ingressos repetendum invitat ad æquor

427 *Tum.* 427 *cedentibus.* 433 *oræ.* 435 *dum crescat.*

scapharum utrinque ordines propellebatur. *Varie videtur mihi implicita et velut una a multis mista hæc relatio. Hujusmodi ratem a Marco Antonio Brundusii contextum meminit Auctor Com. de civ. bel. 3. duasque adjectas triremes. Neque de tempore convenit, ante Cæsaris adventum necne. Quid igitur faciam in tanta diversarum rerum, nominum, locorum, temporum confusione? Non ea sum fronte ut auctoris fidem velim astruere, non ea mente ut fidem tuam, lector, consarcinatis mendaciis ludificari. Itaque (qui aliorum commentatorum, ubi quid nodi inciderit mos est) levi brachio ista transeo.*

422. *Obliquas alnos.*] Trabes ex alno.

423. *Nec gerit,* &c.] Nec habet remorum ordinem cui noceri possit. *In fronte.*] In lateribus, qua extra a fluctibus maris pulsabatur. *Sulpit. Hortens.*

425. *Hoc ferit.*] Quod est intra scaphas. *Taciti cursus.*] Quod nusquam remiges apparerent.

427. *Tunc freta servantur,* &c.] Observatur æstus maris, ut cum undarum refluxu ratis jam structa deductaque trajiciat.

428. *Refluoque mari,* &c.] Tum enim altius littora attolluntur, et deteguntur. *Hortens.*

429. *Jamque relabenti,* &c.] Jamque refluo æstu se extendere videtur litus.

431. *Et geminæ comites.*] Et duæ una triremes: quas ratis turrita, tabulatis iisque pinnatis munita supereminet.

432. *Tabulata minantia pinnis.*] Eminentia excelsis pinnis: sive, quod quum moventur naves vi æstus marini, hinc illinc minentur. Sic Virgil de equo Durateo: *Mediæque minans illabitur urbi.* Pinnæ proprie murorum sunt minæ, Gr. ἐπάλξεις Belg. *De canteelen.*

433. *Noluit Illyricæ,* &c.] Octavius præfectus Pompeianæ classis ad custodiam Illyrici litoris, noluit statim ratim invadere, sed continuit se donec reliquæ triremes tutæ fugæ spe allectæ in mare descenderent.

436 *Et temere ingressos.*] Parum circumspecte promotos, elicit ad repetendum mare, quam diu pax illi esset, hoc est, hostes abessent.

Pace maris. Sic dum pavidos formidine cervos
Claudat odoratæ metuentes aera pennæ:
Aut dum dispositis attollat retia varis
Venator, tenet ora levis clamosa Molossi;
Spartanos, Cretasque ligat; nec creditur ulli
Sylva cani, nisi qui presso vestigia rostro
Colligit, et præda nescit latrare reperta,
Contentus tremulo monstrasse cubilia loro.
Nec mora. complentur moles, avideque petitis
Insula deseritur ratibus: quo tempore primas
Impulit ad noctem jam lux extrema tenebras.
At Pompeianus fraudes innectere ponto
Antiqua parat arte Cilix, passusque vacare
Summa freti, medio suspendit vincula ponto,
Et laxas fluitare sinit, religatque catenas
Rupis ab Illyricæ scopulis. nec prima, nec illa,
Quæ sequitur, tardata ratis: sed tertia moles
Hæsit, et ad cautes adducto fune secuta est.

438 *Claudit.* 439 *At cum, Ac dum.* 439 *attollit.* 442 *nostro, presso.* 447 *Impedit, Impetit.* 448 *adnectere.* 451 *laxe.* 454 *abducto*, Sabel.

437. *Sic dum pavidos*, &c.] Qualiter venator indaginem tendens suspendit formidinem ceu lineam, retis genus, id est plumis versicoloribus atque ad odorem ustulatis intertexti, quo cervi territi in veras plagas irruant. *Puniceæve agitant pavidos formidine pennæ.* Virg. 3. Georg. vide et Nemesiani Cynegetica. Pierii Hieroglyph. 7. et quæ nos ad Sen. Hippol. vs. 46.

439. *Attollat retia*, &c.] Erigat retia perticis furcatis. *Varis.*] Varæ vel vari, perticæ, furculæ quibus retia feris eriguntur, Græc. στάλικες, σχαλίδες. Belg. *Stangen.*

440. *Tenet ora levis clamosa Molossi.*] Ne latratu feras terreant. *At vos laxas Canibus tacitis mittite habenas: Teneant acres lora Molossos. Et pugnaces tendant Cressæ Fortia trito vincula collo. At Spartanos, (genus est audax Avidumque feræ,) nodo cautus Propiore liga. veniet tempus, Cum latratu cava saxa sonent. Nunc demissi nare sagaci Captent auras, lustraque presso Quærant rostro.* Senec. Hippol. versu 30: et quæ nos ibi. *Molossi.*] Canes Epirotici.

441. *Cretasque ligat.*] Cretenses canes.

444. *Contentus tremulo*, &c.] Concusso loro admonet venatorem inventæ feræ. *Loro.*] Cauda.

445. *Complentur moles*, &c.] Ratibus imponuntur milites.

446. *Insula deseritur ratibus.*] Corcyra, Curicta, Melæna de qua supra, ad vs. 406. *Quo tempore.*] Crepusculo.

447. *Impulit ad noctem.*] Ita legendum: non *impedit*, aut *impetit*. Grot.

448. *Pompeianus*, &c.] Pompeii jam partes secutus. lib. 3. vs. 228.

449. *Antiqua*, &c.] Piratica. *Vacare*, &c.] Non apparentibus in superficie maris vinculis.

453. *Tardata ratis.*] Retenta. supra ad vs. 402. *Tertia moles*, &c.] Ratis illa ingens cuppis superstructa, in qua Opitergini vehebantur.

455. *Cava saxa*, &c.] Describit rupem exesam, exporrectam et ruituræ similem, ad quam funibus adducebatur ratis illa.

459. *Restituit rupes tectum mare.*] Scopuli absorptos fluctus refundunt. Sic antea Claris. Grotius legebat: deinde vero

Impendent cava saxa mari: ruituraque semper
Stat (mirum) moles: et silvis æquor inumbrat.
Huc fractas Aquilone rates, submersaque pontus
Corpora sæpe tulit, cæcisque abscondit in antris:
Restituit rupes tectum mare, cumque cavernæ
Evomuere fretum, contorti vorticis undæ
Tauromenitanam vincunt fervore Charybdim.
Hic Opiterginis moles onerata colonis
Constitit: hanc omni puppes statione solutæ
Circueunt: alii rupes, ac littora complent.
Vultejus tacitas sensit sub gurgite fraudes.
(Dux erat ille ratis) frustra qui vincula ferro
Rumpere conatus, poscit spe prœlia nulla,
Incertus qua terga daret, qua pectora bello.
Hoc tamen in casu, quantum deprensa valebat,
Effecit virtus: inter tot millia captæ
Circumfusa rati, et plenam vix inde cohortem,
Pugna fuit, non longa quidem. nam condidit atra
Nox lucem dubiam, pacemque habuere tenebræ.
  Tunc sic attonitam, venturaque fata paventem
Rexit magnanima Vultejus voce cohortem:
Libera non ultra parva quam nocte juventus,
Consulite extremis angusto in tempore rebus.

459 *raptus.* 460 *verticis.* 464 *Circumeunt.* 464 *et lit.* 466 *ferri.* 469 *depressa.* 472 *umbra.* 473 *dubiam lucem.* 474 *Tum.* 474 *timentem.* 477 *angusto temp.*

hanc suam conjecturam damnavit; utpote cui omnes Mss. refragantur, in illis enim *raptus* legitur. *Raptus* enim vocat ipsas res raptas, corpora scilicet et naves, quæ pertracta ad has cavernas, deinde iterum evomuntur. *Grot.* *Restituit rupes tectum mare,* &c.] Scopulus absorptos fluctus refundit: instar Charybdis cui hanc rupem comparat, *imo barathri ter gurgite vastos Sorbet in abruptum fluctus, rursusque sub auras Erigit alternos.* Virg. 3. Æneid.

461. *Tauromenitanam,* &c.] Juxta Tauromenium Siciliæ opp. ostenditur Charybdis, ad cujus litus ejiciuntur, quæ illa vorago absorpserat.

462. *Opiterginis.*] Opertergium opp. est Venetorum. *Oderso* Leandro.

463. *Puppes statione.*] Pompeianæ.

465. *Tacitas.*] Insidiose positas.

466. *Ferro.*] Securi, bipenni. Alii leg. *ferri,* id est, catenas ferreas.

467. *Poscit spe,* &c.] Accingit se et hortatur suos ad pugnam, sine ulla aut fugæ aut victoriæ spe. *ut sequenti versu.*

471. *Plenam vix inde cohortem.*] Cohors decima pars est legionis, cujus numerus variat. constat plerunque 600. circiter militibus. Florus refert fuisse mille. Prima quidem in legione cohors habet pedites M. CV. equites loricatos CXXXII. Vegetius lib. 2. cap. 6.

476. *Libera non ultra,* &c.] O Juvenes libertate vestra non ultra brevem hanc noctem fruituri.

477. *Angusto in tempore rebus.*] Brevi

Vita brevis nulli superest, qui tempus in illa
Quærendæ sibi mortis habet: nec gloria leti
Inferior, juvenes, admoto occurrere fato.
Omnibus incerto venturæ tempore vitæ
Par animi laus est, et quos speraveris annos
Perdere, et extremæ momentum abrumpere lucis,
Accersas dum fata manu. non cogitur ullus
Velle mori. fuga nulla patet: stant undique nostris
Intenti cives jugulis. decernite letum,
Et metus hinc absit: cupias quodcunque necesse est.
Non tamen in cæca bellorum nube cadendum est,
Ut cum permistis acies sua tela tenebris
Involvunt. conserta jacent cum corpora campo,
In medium mors omnis abit. perit obruta virtus.

482 *superaveris, spumaveris.* 483 *momenta.* 487 *omnis abest : omnis abit.* 489 *Aut cum.* 489 *permixtis.* 489 *bella.* 490 *construta, conferta.*

utcunque, *vel,* difficili et periculoso. ut Horat. od. 10. lib. 2. *Rebus angustis animosus atque fortis appare.*

478. *Vita brevis,* &c.] Nemo queratur sibi fuisse vitam brevem, qui in illa utcunque brevi tempus habuit sibi mortis consciscendæ, priusquam adimatur.

479. *Nec gloria leti,* &c.] Neque tribuetur nobis minori laudi, mortem vicinam et in limine nobis ab hoste imminentem, nostra manu præoccupasse, quam si diuturnior ejus nobis usura esset futura. cum enim nemo exploratum habeat quamdiu sit victurus, æqua magnanimitatis laus est, breve quod superest momentum ac longissimam quam sperabas vitam incidisse, modo ipse fortiter incidas.

480. *Admoto occurrere fato.*] Non ideo minor nostra laus erit, quod mortem nobis inferemus, quæ vitari jam aut diu differri, ob vim hostium non potest. Quamdiu enim victurus sit, nemo scit. *Grotius.*

484. *Accersas dum fata.*] Quasi dicat, non jam in voluntate situm est, sed in necessitate, ut moriamur. *Hortens.* *Non cogitur ullus,* &c.] Mori cogimur: velle mori, non ita, neque enim cogitur voluntas. Verum quod urget necessitas, velimus; et in virtutem cedet necessitas. Quicquid necesse est sapiens vult.

486. *Cives jugulis.*] Romani; qui nobis non parcent. Non verisimile est (inquit Jo. Rutgersius lib. 1. cap. 12. var. lect.) Vultejum ea oratione qua suis mori potius suadebat quam in hostium potestatem venirent, tam honorifico nomine appellasse, qui Opitergini etiam erant: legit itaque *Intenti Cilices jug.* ut supra vs. 449.

487. *Metus hinc absit.*] Ita rectius quidam libri, quam *omnis abest.* Hortantis enim est oratio. *Grotius.* Quasi dicat, statuamus aliquid, quod necessitas cogit.

488. *Non tamen in cæca,* &c.] Neque carebimus pulchro fortitudinis nostræ teste, conspicui diis et hominibus, sociis ab insula spectantibus, hostibus a continenti terra et mari. jacebimusque nos inter nos, victores cum victis; non misti confusa strage tanquam cæco belli tumultu cæsi sub incerto cædis auctore, dum gloria in commune et omnes ex æquo diffunditur.

489. *Ut cum.*] Ita restituimus pro *Aut.* Grotius. Alioqui egregiorum et clarorum militum virtus ingloria est et sine laude obruitur, quando in tenebris telorum nube sternuntur; et ignoretur, quis fortiter dimicando ceciderit. Tum enim ignavissimum quemque par gloria comitatur. *Virtutem* præclara facinora dicit, quæ fortes et magnanimi milites in stataria pugna edunt. *Hortens.*

490. *Conserta.*] Confusa inter cæsorum cadavera. *Hortens.*

Nos in conspicua sociis, hostique carina
Constituere Dei. præbebunt æquora testes,
Præbebunt terræ, summis dabit insula saxis.
Spectabunt geminæ diverso e littore partes.
Nescio quod nostris magnum et memorabile fatis
Exemplum, Fortuna, paras. quæcunque per ævum
Exhibuit monimenta fides, servataque ferro
Militiæ pietas, transibit nostra juventus.
Namque suis pro te gladiis incumbere Cæsar
Esse parum scimus: sed non majora supersunt
Obsessis, tanti quæ pignora demus amoris.
Abscindit nostræ multum sors invida laudi,
Quod non cum senibus capti natisque tenemur.
Indomitos sciat esse viros, timeatque furentes,
Et morti faciles animos: et gaudeat hostis
Non pluris hæsisse rates. tentare parabunt
Fœderibus, turpique volent corrumpere vita.
O utinam, quo plus habeat mors unica famæ,
Promittant veniam, jubeant sperare salutem:
Ne nos, cum calido fodiemus viscera ferro,
Desperasse putent. magna virtute merendum est,
Cæsar ut, amissis inter tot millia paucis,
Hoc damnum, clademque vocet. dent fata recessum,

493 *Dii.* 494 *a summis.* 495 *diverso lit. diverso in lit.* 496 *quid.* 498 *bello.* 503 *Abscidit.* 503 *laudis.* 505 *teneatque.* 509 *quod.* 510 *vitam.*

497. *Quæcunque per,* &c.] Nostra, o juvenes, fides pie et fortiter Imperatori præstita superabit omnia omnium quotquot historiis mandata fuerunt exempla.

502. *Obsessis.*] Sed nos obsessi majus testimonium præstare non possumus. *Sulpitius.*

504. *Senibus capti natisque tenemur.*] Parentibus et natis, quos Saguntinorum æquantes fidem trucidaturi essemus potius quam in potestatem hostium venirent.

506. *Et gaudeat hostis,* &c.] Quod si illæ duæ simul implicitæ catenis affuissent nobis, non dubitaremus de victoria.

507. *Tentare parabunt Fœderibus, turpique,* &c.] Vel cum servitute vel inhonesta deditione conjunctæ vitæ conditionem nobis offerre, quo pertinaci mortis consilio deposito discedamus ab armis.

509. *O utinam,* &c.] Optat, ut hostes vitam promittant tantum: non quod cupiat vivere; sed ne existimetur ob rem desperatam sibi intulisse mortem, vivendi facultate concessa. Nam *veniam*, vitam intelligit. *Hortens.* *Unica famæ,* &c.] Simplex, non vim aliunde timens, non opus habens admoto occurrere fato, ut supra 480. vs. a desperationis imputatione libera.

512. *Magna virtute,* &c.] Egregio aliquo et singulari fortitudinis exemplo.

513. *Paucis.*] Cohorte una.

514. *Dent fata recessum.*] Quamvis mihi fata darent, ut incolumis possim discedere, nolim tamen præsentem mortem effugere.

Emittantque licet, vitare instantia nolim.
Projeci vitam comites, totusque futuræ
Mortis agor stimulis: furor est. agnoscere solis
Permissum est, quos jam tangit vicinia fati,
Victurosque Dei celant, ut vivere durent,
Felix esse mori. Sic cunctas sustulit ardor
Nobilium mentes juvenum: cum sidera cœli,
Ante ducis voces, oculis humentibus omnes
Aspicerent, flexoque Ursæ temone paverent:
Iidem cum fortes animos præcepta subissent,
Optavere diem. nec segnis mergere ponto
Tunc erat astra polus: nam sol Ledæa tenebat
Sidera, vicino cum lux altissima Cancro est:
Nox tum Thessalicas urgebat parva sagittas.
Detegit orta dies stantes in rupibus Istros,

515 *Permittantque.* 518 *Permissum.* 518 *leti, mortis.* 519 *Dii.* 520 *sustinuit, extulit.* 523 *flexo.* 524 *subirent.* 525 *vergere.* 528 *cum Th.*

517. *Mortis agor stimulis.*] Ardenti efferor mortis desiderio. *Diine hunc ardorem mentibus addunt Euryale, an sua cuique Deus fit dira cupido?* Afflat certe divinitus amabilis insania, divinus est hic impetus. Invident quippe miseris mortalibus Dii hoc, ut sciant, quam dulcis et felix res mors sit, quo diutius velint vivere. mori autem vicinis dulcedinem ejus præsentire solum datur. *Agnoscere solis,* &c.] Illum numinis calorem agnoscere, nobis solis Dii permisere, qui morti estis proximi; et quem Dii celant eos, qui vitam diuturnam morti anteponunt. *Hortens.*

520. *Sic cunctas,* &c.] Hac oratione mentes suorum ad voluntariam mortem incensas erexit Vultejus; in tantum, ut qui prius lacrymabundi ortum insequentis diei expavissent, alacres jam exoptarent. *Sustulit.*] Erexit et incendit ad voluntariam mortem.

523. *Flexo temone,* &c.] Anacreon:

Μεσονυκτίοις ποθ' ὥραις,
Στρέφεται ὅτ' ἄρκτος ἤδη
Κατὰ χεῖρα τὴν Βοώτου.

Flexoque Ursæ temone paverent.] Ursæ majoris plaustrum in Orientem conversum signum est præcipitantis noctis; adventantis diei, Sole existente in Geminis, Cancro, Leone. undecima enim Aprilis nobis in apice Meridionali elevatum mediam constituit noctem.

525. *Nec segnis mergere,* &c.] Jamque sidera nocturna in Horizontem properabant, nocte utpote brevi, Sole ex ultima parte Geminorum (in quos, Castor et Pollux Ledæ filii conversi sunt) ingressuro Cancrum.

526. *Sol Ledæa tenebat Sidera.*] Periphrasis est Geminorum, in quorum ultima parte Sol erat, Cancrum jam jam ingressurus; quo tempore noctes sunt contractiores et brevissimæ. *Hortensius.*

527. *Vicino cum lux,* &c.] Dies æstivus, propemodum solstitialis, qui incidit in primum punctum Cancri, signorum altissimi.

528. *Nox tum Thessalicas,* &c.] Cum matutino mergeretur oppositum signum Sagittarius. *Hortens. Urgebat parva sagittas.*] In Occidentem. Sagittario (quem Chironem Thessalicum fuisse volunt) Ceronice occidente, opposito Soli in Geminis orienti.

529. *Istros,* &c.] Istri accolas. Illyrios, hostes Opiterginorum, iis terra imminentes: a mari autem instantem Octavium Liburnici et Dalmatici litoris custodem cum classe auxiliari Græcorum quorum plerique Pompeii partes secuti sunt.

Pugnacesque mari Graia cum classe Liburnos.
Tentavere prius suspenso vincere bello
Fœderibus, fieret captis si dulcior ipsa
Mortis vita mora. stabat devota juventus,
Damnata jam luce ferox, securaque pugnæ
Promisso sibi fine manu: nullique tumultus
Excussere viris mentes ad summa paratas:
Innumerasque simul pauci terraque marique
Sustinuere manus: tanta est fiducia mortis.
Utque satis bello visum est fluxisse cruoris,
Versus ab hoste furor: primus dux ipse carinæ
Vultejus jugulo poscens jam fata retecto,
Ecquis, ait, juvenum est, cujus sit dextra cruore
Digna meo, certaque fide per vulnera nostra
Testetur se velle mori? nec plura locuto
Viscera non unus jamdudum transigit ensis.
Collaudat cunctos: sed eum, cui vulnera prima
Debebat, grato moriens interficit ictu.
Concurrunt alii, totumque in partibus unis
Bellorum fecere nefas. sic semine Cadmi
Emicuit Dircæa cohors, ceciditque suorum
Vulneribus, dirum Thebanis fratribus omen.

535 *Permisso.* 537 *manus.* 538 *simul.* 540 *ille.* 542 *En quis, Et qui,* Bers. 544 *non.* 548 *imis.* 550 *Commicuit.*

531. *Tentavere prius,* &c.] Hoc fingit poeta accidisse ex Vulteii voto supra vs. 509.

532. *Fœderibus,* &c.] Deditionis conditionibus oblatis, et vitæ pactione.

533. *Devota juventus,* &c.] Certo et destinato mortis consilio addicta, vitæ desiderio omni conclamato.

535. *Tumultus.*] Hostium cum terrore ingruentium.

536. *Summa paratas.*] Extrema. mortem.

537. *Innumerasque,* &c.] Ut supra ex Floro ad vs. 402.

540. *Ab hoste furor.*] In se invicem.

541. *Jugulo poscens,* &c.] Nudato porrectoque jugulo invitat commilitonis alicujus manum, qua pereat.

543. *Certaque fide,* &c.] Quo pignore spondeat et se pari fiducia moriturum.

546. *Collaudat cunctos.*] Moribundus Vultejus. *Sed cum,* &c.] Et ne ingratus moreretur, retulit gratiam inflicti ab illo vulneris, et cujus nomine se illi debitorem agnoverat.

548. *Concurrunt alii.*] Concurrunt ceteri ejusdem partis milites mutuisque concidunt vulneribus non aliter quam fratres illi terrigenæ nati ex Draconis dentibus a Cadmo satis. Ovid. Metam. 3. Sen. Œdip. 720.

550. *Dircæa cohors.*] Thebana. Dirce fons juxta Thebas. vide quæ ad versum 126. Thebaid. Senec.

551. *Dirum Thebanis fratribus omen.*] Infaustum omen Eteocli et Polynici qui simili fato aliquando mutuis vulneribus se confecturi erant.

Phasidos et campis insomni dente creati
Terrigenæ, missa magicis e cantibus ira,
Cognato tantos implerunt sanguine sulcos:
Ipsaque, inexpertis quod primum fecerat herbis,
Expavit Medea nefas. sic mutua pacti
Fata cadunt juvenes: minimumque in morte virorum
Mors virtutis habet: pariter sternuntque, caduntque
Vulnere letali: ned quenquam dextra fefellit,
Cum feriat moriente manu. nec vulnus adactis
Debetur gladiis: percussum est pectore ferrum,
Et jugulis pressere manum. cum sorte cruenta
Fratribus incurrant fratres, natusque parenti:
Haud trepidante tamen toto cum pondere dextra
Exegere enses. pietas ferientibus una,
Non repetisse, fuit. jam latis viscera lapsa
Semianimes traxere foris, multumque cruoris
Infudere mari. despectam cernere lucem,
Victoresque suos vultu spectare superbo,
Et mortem sentire juvat. jam strage cruenta
Conspicitur cumulata ratis: bustisque remittunt

553 *emissa.* 554 *complerunt.* 557 *nimiumque.* 562 *jugulo pr. manus. jugulos pr. manus.* 562 *sic.* 563 *occurrunt, incurrunt.* 566 *Nec.* 568 *despectant.*

552. *Phasidos.*] Atque uti *per mutua vulnera peribant Terrigenæ fratres*, nati e dentibus vigilis draconis interfecti satis ab Jasone, inter se commissi conjecto ab Jasone in medium silice et carminibus magicis Medeæ auxiliaribus. Ovid. Metam. 7. *Campis insomni*, &c.] In Colchis, quorum Phasis fluv. clariss.

555. *Ipsaque*, &c.] *Ipsa quoque extimuit, quæ tutum fecerat illum: Ut qui peti vidit juvenem tot ab hostibus unum Palluit.*

557. *Juvenes.*] Opitergini. *Minimumque in*, &c.] Minima pars fortitudinis erat mortem oppetere. In ipsa morte militariter pugnant. Ita Grotius, qui ex M. S. restituit *minimumque*, cum vulgo legatur *nimiumque*. quod et probari potest.

560. *Cum feriat moriente manu.*] Quamvis feriat manu sua ipsius morituri et ipsa mortem infligente.

561. *Percussum est*, &c.] Dum ipsi jugulos suos intendunt occurrentes, atque irruentes in sociorum gladios capulo tenus.

563. *Incurrant.*] Ita scribendum, non *incurrunt*. Grotius.

564. *Haud trepidante*, &c.] Neque minori vi et ferientes adigebant tela, id pietatis loco ducentes uno ictu conficere neque ingeminare vulnus.

567. *Foris.*] Tabulatis ratis.

568. *Despectam*, &c.] A se contemptam.

569. *Victoresque suos*, &c.] Octavianos, a quibus quasi victoribus huc rerum adacti fuerant.

570. *Sentire juvat.*] *Emphatice.* frui sensu.

571. *Bustisque remittunt*, &c.] Comburenda ac sepelienda Opiterginorum cadavera curaverunt hostes, mirati tantæ apud suos auctoritatis esse Cæsarem, tantam militum in ducem fidem. *Virtus et in hoste probatur.*

Corpora victores, ducibus mirantibus, ulli
Esse ducem tanti. nullam majore locuta est
Ore ratem, totum discurrens fama per orbem.
Non tamen ignavæ post hæc exempla virorum
Percipient gentes, quam sit non ardua virtus
Servitium fugisse manu. sed regna timentur
Ob ferrum, et sævis libertas uritur armis:
Ignoratque datos, ne quisquam serviat, enses.
Mors utinam pavidos vitæ subducere nolles,
Sed virtus te sola daret. Non segnior illo
Marte fuit, qui tunc Libycis exarsit in arvis.
Namque rates audax Lilybæo littore solvit
Curio: nec forti velis Aquilone recepto
Inter semirutas magnæ Carthaginis arces,
Et Clupeam, tenuit stationis littora notæ:
Primaque castra locat cano procul æquore, qua se

576 Percipiunt. 579 nec quis. 580 morti. 582 tum. 582 armis, oris. 586 Clypeam, Clipeam, Clepheam.

572. *Ducibus mirantibus.*] Octavio et suis.

574. *Ore ratem.*] Præconio et celebratione.

575. *Non tamen ignavæ, &c.*] Eo tamen vecordiæ ventum est atque ignaviæ, ut, licet hoc factum in aliis laude dignum prædicent, ipsi nolint vel ex hoc exemplo intelligere quam non difficile fiet servitutem excutere, se in libertatem asserere; vel sibi illata morte; vel sublatis tyrannis.

577. *Sed regna timentur, &c.*] Sed tyrannicæ potestates timentur, quia custodiis et satellitiis armantur, dum libertatem vi opprimunt. Quasi vero libertatis studiosis difficile sit scire sibi datos esse enses, ad tuendam libertatem, ne cogantur servire. *In nullius sumus potestate, cum mors in nostra.* Stoice.

578. *Libertas uritur.*] Opprimitur ab armatis. *Hortens.*

580. *Mors utinam, &c.*] Degeneres itaque et ignavi vitam cum servitute agant turpem: fortes et nobiles se sua manu in libertatem asserant.

581. *Non segnior, &c.*] Neque bello minus atroci atque adverso a Cæsarianis in Africa pugnatum est, quam fuerat in Adriatico. In Africa quoque (inquit Florus) par et virtus et calamitas Curionis fuit qui ad recipiendam provinciam missus, pulso fugatoque Varo jam superbus, subitum Jubæ regis adventum equitatumque Maurorum sustinere non potuit. Patebat victo fuga, sed pudor suasit, ut amissum sua termeritate exercitum, morte sequeretur.

583. *Namque rates, &c.*] In Siciliam Curionem Proprætorem cum legionibus 3. Cæsar miserat, jussum ut cum Siciliam recepisset protinus in Africam traduceret exercitum. ille, profugiente e provincia Catone, quartam leg. conscripserat, sed copias P. Atii Vari despiciens, duas tantum legiones et D. equites transportavit. Lilybæum Siciliæ promontorium est, quod spectat Africam; uti Pelorum, Italiam, Paebinam, Græciam. *Audax.*] Audacem eum vocat, quasi temerarium, et qui parum circumspecte res gerebat.

584. *Nec forti, &c.*] Levi et secundo vento.

585. *Inter semirutas magnæ Carthaginis arces, Et Clupeam.*] Aquilariam appulit a Clupeis M. pass. XXII. distantem. haud procul a Carthagine jam ab excidio tertii bell. Pun. modice restituta.

586. *Notæ.*] Romanis bello et pace cognitæ. *vel* Curioni fama cognita.

Bagrada lentus agit siccæ sulcator arenæ.
Inde petit tumulos, exesasque undique rupes,
Antæi quæ regna vocat non vana vetustas.
Nominis antiqui cupientem noscere causas,
Cognita per multos docuit rudis incola patres.
Nondum post genitos Tellus effeta gigantes.
Terribilem Libycis partum concepit in antris.
Nec tam justa fuit terrarum gloria Typhon,
Aut Tityos, Briareusque ferox: cœloque pepercit,
Quod non Phlegræis Antæum sustulit arvis.
Hoc quoque tam vastas cumulavit munere vires
Terra sui fœtus, quod, cum tetigere parentem,
Jam defecta vigent renovato robore membra.
Hæc illi spelunca domus: latuisse sub alta
Rupe ferunt, epulas raptos habuisse leones.
Ad somnos non terga feræ præbere cubile
Assuerunt, non sylva torum: viresque resumit
In nuda tellure jacens. periere coloni
Arvorum Libyes: pereunt, quos appulit æquor,
Auxilioque diu virtus non usa cadendi,
Terræ spernit opes: invictus robore cunctis,

588 *Bacrada.* 595 *Non.* 595 *vasta.* 596 *ferax.* 597 *nec.* 598 *Hoc quamquam.* 600 *defeta vig. revocato.* 604 *Assuerant.* 604 *resumsit.* 606 *Libyæ.*

588. *Bagrada lentus,* &c.] Fl. prope Uticam mare influens.

589. *Inde petit.*] Illinc in castra Corneliana se contulit. *Sulpit.*

590. *Antæi quæ,* &c.] Poeta, quo detur ansa fabulandi de Herculis et Antæi palæstrico certamine, accersit Ἀνταίου μνῆμα (quo de Strab. lib. ult.) e Mauritania Tingitana long. 8. lat. 30. ad colles prope Uticam. long. 30. lat. 34. Fulgentius rationem hujus fabulæ reddit.

591. *Cupientem,* &c.] Curionem, aut alium quemlibet hospitem.

593. *Nondum post genitos Tellus.*] Tellus, nondum effœta ex partu gigantum, concepit Antæum in Libya.

595. *Nec tam justa fuit,* &c.] Neque Terræ ex procreatis Typheo, Tityo, et Briareo, tanta erat gloriandi causa, quam nato Antæo.

696. *Cœloque pepercit.*] Male cessisset diis, si et hunc socium habuissent Gigantes, ubi in Thessalicis campis bellum cœlo inferebant.

598. *Hoc quoque,* &c.] Dederat et Antæo Terra mater hoc munus, ut certamine fessus, contacta terra vires auctiores resumeret, fortiorque resurgeret.

604. *Sylva torum.*] Frondes aut tabulæ.

605. *Periere coloni,* &c.] Tum Libyæ incolæ, tum advenæ ab illo in palæstram provocati victique interficiebantur.

607. *Cadendi.*] Quo enim frequentius cadebat, eo fortior resurgebat. *Sulpitius.*

608. *Terræ spernit opes.*] Neque amplius jam habuit opus beneficio matris Terræ, qua contacta sumeret roboris incrementum, satis ex se validus etiam cum staret.

Quamvis staret, erat: tandem vulgata cruenti
Fama mali, terras monstris æquorque levantem,
Magnanimum Alciden Libycas excivit in oras.
Ille Cleonæi projecit terga leonis,
Antæus Libyci. perfudit membra liquore
Hospes, Olympiacæ servato more palæstræ.
Ille parum fidens pedibus contingere matrem,
Auxilium membris calidas infudit arenas.
Conseruere manus, et multo brachia nexu.
Colla diu gravibus frustra tentata lacertis:
Immotumque caput fixa cum fronte tenetur.
Miranturque habuisse parem. nec viribus uti
Alcides primo voluit certamine totis,
Exhausitque virum: quod creber anhelitus illi
Prodidit, et gelidus fesso de corpore sudor.
Tunc cervix lassata quati: tunc pectore pectus
Urgeri: tunc obliqua percussa labare
Crura manu. jam terga viri cedentia victor
Alligat, et medium compressis ilibus arctat:
Inguinaque insertis pedibus distendit, et omnem
Explicuit per membra virum. rapit arida tellus
Sudorem: calido complentur sanguine venæ.
Intumuere tori, totosque induruit artus,

609 Quanquam. *614 perfundit.* *616 infundit.* *618 frustra gravibus.* *620 neque.* *627 artat.*

609. *Quamvis staret.*] Non se prosterneret. *Tandem vulgata,* &c.] Tandem Hercules monstrorum passim domitor, fama crudelis hujus monstri accitus, huc advenit.

612. *Ille Cleonæi.*] Hercules initurus luctam exuit pellem leonis Nemeæi a se inter Cleonas et Phliuntem cæsi.

613. *Libyci.*] Leonis Lib. exuvias. *Perfudit membra,* &c.] Hercules se oleo unxit, seu ceromate ex more patrio atque usitato in certaminibus Olympicis ab ipso institutis.

616. *Auxilium membris,* &c.] Jam usurus beneficio matris. modo vs. 608. se arena summa conspersit, quo robustior esset.

620. *Miranturque habuisse parem.*] Miratur uterque se sibi parem offendisse. *Nec viribus,* &c.] Necdum intentis usus viribus Antæum defatigarat.

622. *Exhausit.*] Defatigavit Antæum.

624. *Lassata quati.*] Debilitata inclinabat, non ut prius, *Immotum caput fixa cum fronte tenebatur.* vs. 619.

625. *Tunc obliqua,* &c.] Antæi crura supplantata Herculis manu labascebant.

626. *Jam terga,* &c.] Hercules Antæi tergum lacertis implicitum compressit, atque ipsum humi prostravit.

629. *Rapit arida,* &c.] Coercet, sistit sudorem Antæi.

630. *Calido complentur,* &c.] Recenti, quo et vires restaurantur.

631. *Totosque induruit artus.*] Lassi

Herculcosque novo laxavit corpore nodos.
Constitit Alcides stupefactus robore tanto:
Nec sic Inachiis, quamvis rudis esset, in undis
Defectam timuit reparatis anguibus hydram.
Conflixere pares; telluris viribus ille,
Ille suis. nunquam sævæ sperare novercæ
Plus licuit. videt exhaustos sudoribus artus,
Cervicemque viri siccam, cum ferret Olympum.
Utque iterum fessis injecit brachia membris,
Non expectatis Antæus viribus hostis,
Sponte cadit, majorque accepto robore surgit.
Quisquis inest terris, infessos spiritus artus
Egeritur: tellusque viro luctante laborat.
Ut tandem auxilium tactæ prodesse parentis
Alcides sensit: standum est tibi, dixit, et ultra
Non credere solo, sternique vetabere terra:
Hærebis pressis intra mea pectora membris:
Huc Antæe cades. sic fatus, sustulit alte
Nitentem in terras juvenem. morientis in artus
Non potuit nati Tellus summittere vires.
Alcides medium tenuit. jam pectora pigro

639 conferret. *644 Erigitur.* *647 condere.* *647 terræ.* *650 terra.* *651 permittere, promittere.* *652 medio.*

modo laxique artis restituuntur, jam in solidos et duros.

632. *Novo laxavit corpore nodos.*] Renovato, viribus refecto.

633. *Constitit Alcides.*] Non sine stupore admiratus est Hercul. unde Antæo vires restitutæ.

634. *Nec sic Inachiis*, &c.] Neque tantum illi metum injecit Hydra, numerosum malum, cui uno capite reciso duo repullulabant, quamvis tum tyro nec monstris assuetus, cum illa excetra certavit in Lerna, palude Argivorum, Inacho primum regnatorum; quam conflictus iste. *Quamvis rudis.*] Adhuc inexercitatus, quod is labor inter primos numeretur. *Inachiis undis.*] Palude Argivorum.

635. *Defectam.*] Truncam. *Anguibus.*] Capitibus.

637. *Nunquam sævæ*, &c.] Neque Junoni Herculis interitum anquirenti, major ex ullo laborum illi inflictorum spes hominem perdendi quam ex hoc.

639. *Siccam cum*, &c.] Non ita sudoribus exhaustam cum Atlanti succurrens sustineret humeris cœlum.

641. *Non expectatis.*] Antequam ab Hercule prosterneretur, ipse ultro labitur.

642. *Majorque.*] Validior.

643. *Quisquis inest terris.*] In Antæum transit vis Terræ, dum filio robur suggerit, exhaustæ.

649. *Huc Antæe cades.*] In pectus meum: non gremium terræ.

650. *Nitentem in terras juvenem.*] In terras delabi volentem Antæum.

651. *Submittere vires.*] Sequor Ms. T. et P. qui habent *permittere*, non vulgari significatu; sed eo, qui indicat, mitti aliquid tam feliciter, ut pertingat. *Grotius.*

652. *Medium tenuit.*] Sublevatum, in-

Stricta gelu, terrisque diu non credidit hostem.
Hinc ævi veteris custos famosa vetustas,
Miratrixque sui signavit nomine terras.
Sed majora dedit cognomina collibus istis,
Pœnum qui Latiis revocavit ab arcibus hostem
Scipio. nam sedes Libyca tellure potito
Hæc fuit. en veteris cernis vestigia valli.
Romana hos primum tenuit victoria campos.
  Curio lætatus, tanquam fortuna locorum
Bella gerat, servetque ducum sibi fata priorum,
Felici non fausta loco tentoria ponens,
Indulsit castris, et collibus abstulit omen,
Sollicitatque feros non æquis viribus hostes.
Omnis Romanis quæ cesserat Africa signis,
Tunc Vari sub jure fuit: qui robore quanquam
Confisus Latio, regis tamen undique vires

660 *tenuit primum.*

ter cœlum et terram, neque dimissum nisi morte prius rigentem.

654. *Hinc ævi veteris.*] Hinc veteres volentes sibi temporis gesta posteris commendare, indiderunt huic loco nomen. *Antæi regna et monumentum.* Plin. lib. 5. c. 1. *Famosa vetustas.*] Quæ famam rerum gestarum ad posteros transmittit: alioqui fere in malam partem accipitur, pro eo qui malam habet famam. *Hortens.*

656. *Sed majora dedit,* &c.] Serior utcunque, sed clarior nominis gloria his collibus, ex *Castris Cornelianis.* Namque hic primus castrorum locus C. Scipioni. qui Cos. traductis in Africam copiis duo eadem nocte hostium castra incendit, Syphacem regem cepit, Hannibalem 16. jam annos in Italia bellantem vincentemque revocavit in Africam ad sua tutanda.

658. *Nam sedes Libyca.*] Est is locus jugum directum, eminens in mare, utraque ex parte præruptum atque asperum, sed paulo tamen leniore fastigio ab ea parte quæ ad Uticam vergit. abest directo ab Utica paulo amplius passus mille, sed propter restagnationem maris, sex millium circuitu in oppidum pervenitur.

660. *Romana,* &c.] Romanus qui primam in Africa de Pœnis reportavit victoriam his collibus castra habuit.

661. *Curio lætatus,* &c.] Redit a digressione ad institutum.

662. *Ducum sibi fata priorum.*] Scipionum African. majoris et minoris.

664. *Indulsit castris.*] Operam dedit, incubuit metandis castris. *Hortensius. Omen.*] Prioris felicitatis victoriæque auspicium.

665. *Sollicitat.*] Provocat. *Non æquis,* &c.] Duabus legionibus et D. equitibus. supra vers. 583. *Hostes.*] Varum et Afros, quibus, viribus par non erat.

666. *Omnis Romanis,* &c.] Tubero a Pompeio missus cum imperio in Africam, portu et oppido Uticæ prohibitus est ab Atio Varo, qui ad Auximum amissis cohortibus protinus ex fuga in Africam pervenerat, atque eam sua sponte vacuam occupaverat, delectuque habito duas legiones effecerat, hominum et locorum notitia et usu ejus provinciæ nactus aditus ad ea conanda, quod paucis ante annis ex prætura eam provinciam obtinuerat. Comm. civ. bell. 1. et Cic. pro Ligario.

668. *Latio.*] Militum Italicorum. *Regis tamen,* &c.] A Juba tamen rege Mauritaniæ socio et amico Pompeii, auxilia petiit, atque accepit primum DC. equites Numidas et pedites CCCC. mox regem ipsum cum magnis copiis.

Excivit Libycæ gentis, extremaque mundi
Signa suum comitata Jubam. non fusior ulli
Terra fuit domino: qua sunt longissima regna,
Cardine ab occiduo vicinus Gadibus Atlas
Terminat: a medio, confinis Syrtibus Ammon.
At qua lata jacet, vasti plaga fervida regni
Distinet Oceanum, zonæque exusta calentis
Sufficiunt spatio, populi tot castra sequuntur,
Autololes, Numidæque vagi, semperque paratus
Inculto Gætulus equo: tum concolor Indo
Maurus, inops Nasamon, misti Garamante perusto
Marmaridæ volucres, æquaturusque sagittas
Medorum, tremulum cum torsit missile, Mazax:
Et gens, quæ nudo residens Massylia dorso

669 *Libyæ.* 671 *regni.* 674 *Et.* 674 *jacent.* 675 *Destinat, Destinet.* 675 *exuta.* 677 *Antolopes, Et Dolopes, Andolop. Aut Dolopes, Autolop.* 678 *tunc con.* 681 *Mazas.* 682 *Massalia.*

669. *Libycæ gentis.*] Malim *Libyæ gentes*, ut sit explicatio ejus, quod præcessit, *regis vires*; et cohæreat cum sequentibus. *Grotius.* *Extremaque*, &c.] Infra vs. 672.

670. *Non fusior ulli*, &c.] Non alius rex latius extendit imperium.

671. *Qua sunt longissima regna.*] In longitudinem extenduntur ab ultimo litore occiduo, qua Atlante terminatur Africa, long. gr. 6. usque ad Ammoniacam regionem, long. gr. 55.

672. *Gadibus Atlas.*] Ins. extra fretum Herculeum, in ora Bæticæ Hispaniæ. has opponit poeta Atlanti, sed quam recte, consules Geographos, excusabisque, poetis *quid libet audendi esse potestatem.* vide lib. 1. vs. 555.

673. *Syrtibus Ammon.*] De Syrtibus, lib. 1. vs. 367. de Jove Ammone, lib. 9. vs. 5. 1. et lib. 10. vers. 38. qui tamen a propiore Syrtium distat in long. 8. gr.

674. *At qua lata jacet.*] Secundum latitudinem dicit Jubæ regnum extendi ad zonam torridam et ulterius.

675. *Distinet.*] Hinc et inde tenet et exporrigitur sub torrida zona. *Sulpit.*

676. *Sufficiunt spatio.*] Extenduntur in spatium et implent eam. *Tot castra sequuntur.*] Quasi dicat, numerosa. *Sulpit.*

677. *Autololes.*] Mauritaniæ Tingitanæ pop. *Numidæque vagi.*] Nomadas respicit, domos plaustris circumferentes. Salust. de bel. Jug.

678. *Gætulus equo.*] Libyæ interioris gens equis insidens, non stratis ephippiis. quos mox vs. 602. *nudos* vocat.

679. *Inops Nasamon.*] In litore sterili Arenosæ Syrtis victitans lib. 9. vs. 410. et 458. *Garamante.*] Alii Nasamones deserta et arenosa Marmariæ, vel ut alii, Libyæ colunt.

680. *Marmaridæ volucres.*] Africæ min. pop. Ægyptum versus, pedibus velox. *Æquaturusque sagittas*, &c.] Et Mazax qui torquet missilia non minore vi et dexteritate quam Medi Parthique sagittas mittunt.

681. *Medorum, tremulum cum torsit missile, Mazax.*] Perperam legitur *Mazax.* Et apud Suetonium: *armillata et phalerata Mazucum turba*, &c. τῶν Μαζυκῶν. Nulli sunt in Africa *Mazaces* populi, sed *Mazuces* aut *Maryces*, inde et *Marices*. Stephanus: Μάζυες, οἱ Λιβύες Νομάδες. Ἑκαταῖος περιηγήσει. Μάζυς, *Marux*. Nemesianus:

Quemque coloratus Mazux deserta per arva
Pavit, et assiduos docuit tolerare labores.

Male *Mazax*. sic Βύζας, Latinis *Byzax*. Salmas. Plin. 320.

682. *Nudo residens.*] Non ephippiis strato. *Massylia dorso.*] Massyli, Virg. 4. Æneid. *Infreni Numidæ* dicti. *Numidæ*

Ora levi flectit frænorum nescia virga:
Et solitus vacuis errare mapalibus Afer
Venator, ferrique simul fiducia non est,
Vestibus iratos laxis operire leones.
  Nec solum studiis civilibus arma parabat,
Privatæ sed bella dabat Juba concitus iræ.
Hunc quoque, quo superos humanaque polluit anno,
Lege Tribunitia solio depellere avorum
Curio tentarat, Libyamque auferre tyranno,
Dum Regnum te Roma facit. memor ille doloris
Hoc bellum sceptri fructum putat esse retenti.
Hac igitur regis trepidat jam Curio fama,
Et quod Cæsareis nunquam devota juventus
Illa nimis castris, nec Rheni miles in undis
Exploratus erat, Corfini captus in arce,
Infidusque novis ducibus, dubiusque priori,
Fas utrunque putat. sed postquam languida segni

688 *parat.* 692 *regum.* 697 *raptus.* 699 *cernit.*

gens inscia freni, &c. *Cujus equum flectit non cedens virga lupatis.* Sil. Ital. 1. Μασσαίσυλοι μικροῖς ἵπποις χρώμενοι, ὀξέσι δὲ καὶ εὐπειθέσιν, ὡς ἀπὸ ῥαβδίου οἰακίζεσθαι. Strabo lib. ultim. et Martial. lib. 9. epigr. 23. equi sine frænis, &c. Liv. 55. Polyb. *Nam flecti facilis, Lascivaque colla secutus Paret in obsequium tentæ moderamine virgæ. Verbera sunt præcepta fugæ, sunt verbera freni.* Nemesian.

685. *Ferrique simul fiducia non*, &c.] Non confidit ferro, sed injecta veste leones superat. Leonum summa vis in oculo creditur. Getuli itaque contra impetum ingruentis leonis objiciunt sagum. Plin. lib. 8. cap. 16.

687. *Nec solum studiis civilibus*, &c.] Jubæ et paternum hospitium cum Pompeio, et simultas cum Curione intercedebat, quod Tribunus pl. legem promulgaverat, qua regnum Jubæ publicaverat. Comm. civ. bell. 2.

689. *Quo superos humanaque polluit anno, Lege Tribunitia.*] Quo anno ipse Tribunus a Cæsare corruptus (lib. 1. vs. 269. et infra vs. 819.) Cæsaris causam tuebatur, mox Cæsarem incitabat, quo facto et humana omnia et divina miscuit.

692. *Dum regnum te Roma facit.*] Dum unius (Cæsaris scil.) dominationi Romam subjicere parat. *Memor ille doloris*, &c.] Juba injuriæ memor, regnum se retinuisse vel ob hoc gaudet, quod Curionem ulciscatur.

693. *Sceptri fructum retenti.*] Retinuisse regnum vel ob hoc gaudet, ut Curioni posset malefacere. *Grot.*

694. *Hac igitur regis trepidat jam Curio fama.*] Curionem regis advenientis fama perterritum et hoc male habebat, quod parum confideret militibus suis, neque veteranis Cæsariis, qui sub eo in Gallia et Germania militaverant: neque firmæ satis fidei, ut qui Pompeio sacramentum dixerant, et Domitio duce suo Corfinii tradita Cæsari, missi in Siciliam cum Curione fuerant.

696. *Nec Rheni miles.*] Quia hos milites, neque Gallico, neque Germanico bello exploratus fuerat; sed Tyrones erant, qui Corfinii Pompeio sacramentum sub Domitio dixerant, ideo minus illis fidebat.

698. *Novis ducibus.*] Cæsari et Curioni. *Priori.*] Pompeio.

699. *Fas utrunque putat.*] Cum utrique dixissent sacramentum: alterum deserere, alteri adhærere. *Postquam*, &c.] Postquam advertit exercitum munia offi-

Cernit cuncta metu, nocturnaque munia valli
Desolata fuga, trepida sic mente profatur:
  Audendo magnus tegitur timor: arma capessam
Ipse prior: campum miles descendat in æquum,
Dum meus est: variam semper dant otia mentem.
Eripe consilium pugna: cum dira voluntas
Ense subit prenso, galeæ texere pudorem,
Quis conferre duces meminit? quis pendere causas?
Qua stetit, inde favet: veluti fatalis arenæ
Muneribus non ira vetus concurrere cogit
Productos: odere pares. Sic fatus, apertis
Instruxit campis acies: quem blanda futuris
Deceptura malis belli fortuna recepit.
Nam pepulit Varum campo, nudataque fœda
Terga fuga, donec vetuerunt castra, cecidit.
  Tristia sed postquam superati prœlia Vari

700 *Segni.* 700 *mœnia.* 703 *miles campum.* 705 *Erige.* 705 *pugnæ.* 705 *dum.* 705 *voluptas.* 706 *prenso et.*

ciaque sua detrectare, ad defectionem spectare, huc solicitatos a Quintilio Varo, qui fuerat cum iis Corfinii, jamque erat cum Atio Varo: hæc secum deliberat.

702. *Audendo magnus tegitur timor.*] Audendum est aliquid in prælia; simul ut timorem meum dissimulem, simul suspicionem de militum meorum fide tegam, imo tollam. Qui enim jam ociosi ducum meritis et belli causis expendendis vacant; mox, armati et in aciem producti, partibus quas sibi sequendas sumpserunt, stabunt, obliti causarum, ducum, sui.

704. *Variam mentem.*] Intermissiones variant consilia, maxime per quietem nocturnam, qua animus dubius, quod optimum factu sit, præsens tandem arripit consilium. *Hortens.*

705. *Eripe consilium pugna.*] Id rectius quam *pugnæ*. Sequentia quoque aliter quam ante distinximus. Vult enim a vacuo milite expendi causarum justa, ducum merita: ubi in acie steterint, hæc cessare. Probant hanc nostram conjecturam Ms. P. Etiam Ms. T. manu secunda. *Grotius.* *Cum dira voluntas*, &c.] Quando statuunt tectis gladiis ad hostes meos deficere. *Hortensius.*

707. *Quis conferre duces*, &c.] Quis eos inter se comparare ausus fuit, et expendere utrius causa justior sit. *Hortensius.*

708. *Qua stetit, inde favet.*] A cujus parte miles stetit, illi plus favet; quam illi, ad quem coactus venit. *Hortens.* *Veluti fatalis arenæ Muneribus.*] Sicut in muneribus gladiatoriis, non odium aut simultas committit gladiatores in lethale arenæ certamen; sed ipsa parium compositio et æmula virtus.

711. *Quem blanda futuris*, &c.] Cui fortuna, ipsum deceptura, principio favit, nam primum cum Numidis prospere pugnavit, Imperatorque est appellatus. Inde Varum pepulit, &c. *Blanda malis futuris.*] Alliciens in futuram cædem.

712. *Recepit.*] Excepit. *Sulpit.*

713. *Nam pepulit Varum*, &c.] Siquidem primum e Numidis equitibus, CXX. cæsis, reliquos in castra compulit. Varum mox in castra ad oppidum non sine magna Varianorum cæde fugavit, ita ut timens castris de tertia vigilia silentio exercitum in oppidum reduceret.

715. *Tristia sed postquam.*] Narrare nunc incipit Fortunæ ludibrium; hoc est, transit ad pugnam adversam Curionis, in qua infeliciter non modo pugnavit, sed misere periit. *Hortens.*

Sunt audita Jubæ: lætus quod gloria belli
Sit rebus servata suis, rapit agmina furtim,
Obscuratque suam per jussa silentia famam;
Hoc solum metuens incautus ab hoste timeri.
Mittitur, exigua qui prœlia prima lacessat,
Eliciatque manu, Numidis a rege secundus,
Ut sibi commissi simulator Sabbura belli:
Ipse cava regni vires in valle retentat:
Aspidas ut Pharias cauda solertior hostis
Ludit, et iratas incerta provocat umbra:
Obliquansque caput vanas serpentis in auras
Effusæ toto comprendit guttura morsu
Letiferam citra saniem: tunc irrita pestis
Exprimitur, faucesque fluunt pereunte veneno.
  Fraudibus eventum dederat fortuna: feroxque
Non exploratis occulti viribus hostis,
Curio nocturnum castris erumpere cogit,

716 *rebus.* 717 *Sit s. suis belli.* 719 *incauto.*
726 *Obliquumque, Obliquusque.* 726 *varias.* 727 *Effusi.*

716. *Lætus quod gloria belli.*] Lætus fuit victoriam de Curione sibi servatam esse.

717. *Rapit agmina furtim.*] Raptim collectas copias ducit clanculum, ne adventus sui fama ad Curionem perveniret, cavens.

719. *Hoc solum metuens,* &c.] Improvisus hactenus, hoc solum timebat ne a Curione timeretur, atque ita prælii et rei gerendæ non daretur occasio.

720. *Mittitur,* &c.] Curio, accepto regis adventu, se in Corneliana castra receperat. præmittit rex Saburam præfectum ejus, cum parvis copiis, qui et rumorem spargeret ipsum Jubam revocatum finitimo bello et controversiis Leptitanorum restitisse in regno. simulque subtractum e castris Curionem in prœlium eliceret.

723. *Ipse cava regni,* &c.] Rex cum omnibus copiis insequebatur, et sex M. pass. intervallo a Sabura consederat.

724. *Aspidas ut Pharias,* &c.] Neque aliter Curionem delusit Juba, quam solet Aspidem Æpyptiam Ichneumon, quam hebetes habentem oculos, eosque non in fronte sed in temporibus, Ichneumon caudæ suæ umbra provocat, attollentem autem ictus irritos aversus excipit, donec obliquo capite speculatus invadat in fauces aspidis virus effundentis, sed citra noxam hostis. Plin. lib. 8. cap. 24. et Nicander in Theriacis.

726. *Vanas serpentis in auras Effusæ.*] Exilientis in umbram caudæ. *Sulpit.*

728. *Irrita pestis,* &c.] Virus incassum effunditur.

730. *Fraudibus eventum,* &c.] Curio, ex perfugis quibusdam oppidanis audito Saburam adesse tantum cum levibus copiis, regem domi restitisse; adolescentiæ fervore, magnitudine animi, superioris temporis proventu, fiducia rei bene gerendæ, supra omnia fato civilis ab eo excitati commotique belli pœnas poscente, equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit, qui oppressos somno et dispersos hostes, ad magnum numerum confecit. *Eventum dederat.*] Fortuna dedit successum dolis regis. *Hortens.*

731. *Occulti viribus hostis.*] Regis insidiis, modo ad vs. 720.

732. *Curio nocturnum,* &c.] Curio cum omnibus copiis quarta vigilia exit, equites suos redeuntes convenit, e captivis quærit quis castris præsit, respondent *Suburam.*

Ignotisque equitem late decurrere campis.
Ipse sub Auroræ primos excedere motus
Signa jubet castris, multum, frustraque rogatus
Ut Libycas metuat fraudes, infectaque semper
Punica bella dolis. leti fortuna propinqui
Tradiderat fatis juvenem: bellumque trahebat
Auctorem civile suum. super ardua ducit
Saxa, super cautes abrupto limite signa.
Cum procul e summis conspecti collibus hostes
Fraude sua cessere parum, dum colle relicto
Effusam patulis aciem committeret arvis.
Ille fugam credens, simulatæ nescius artis,
Ut victor, medios aciem projecit in agros.
Tunc primum patuere doli, Numidæque fugaces
Undique completis clauserunt montibus agmen.
Obstupuit dux ipse simul, peritura que turba.
Non timidi petiere fugam, non prœlia fortes:
Quippe ubi non sonipes motus clangore tubarum
Saxa quatit pulsu, rigidos vexantia frænos
Ora terens, spargitque jubas, et surrigit aures,
Incertoque pedum pugnat non stare tumultu.

733 campis, late. *733 discurrere.* *741 conspexit.* *743 Effusus.* *743 acies.* *745 merses a. dejecit in hostes.* *748 Obstipuit.* *750 Quippe? ibi, Quippe ibi.* *752 tenens.* *752 sparsitque.*

735. *Frustraque rogatus.*] A Cn. Domitio præfecto equitum.

738. *Bellumque,* &c.] Ut modo, versu 730.

742. *Fraude sua cessere parum.*] Sabura suis imperaverat, ut simulatione timoris, paulatim cederent, ac pedem referrent: sese cum opus esset, signum prælii daturum.

744. *Ille fugam credens,* &c.] Curio ad superiorem spem addita præsentis temporis opinione, hostes fugere arbitratus, copias ex locis superioribus in campum deducit.

745. *Projecit in agros.*] Magis probem, quod est in Mss. *dejecit*, ex colle scilicet in planitiem. *Grotius.*

746. *Doli.*] A rege subsecuto, summissis auxiliis, hostium copias augeri, signo a Sabura dato equitatu hostium ab utroque cornu aciem nostram circumveniri. *Numidæque,* &c.] Spem unam salutis, proximos colles jubet suos capere Curio. hos præoccupat missus a Sabura equitatus.

749. *Non timidi petiere fugam.*] Lassatis scil. ex itinere et prælio nocturno equis, ut versic. insequente, &c. atque septis undique peditibus stipatisque, ita ut vix arma movendi daretur locus, ut mox vs. 772. *Non prœlia fortes.*] Equites labore confecti, et pauci, numero CC. (reliqui enim in itinere substiterant) quamcunque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogebant. sed neque longius fugientes prosequi, nec vehementius equos incitare poterant, Com. civ. bel. 2.

750. *Non sonipes,* &c.] Non ferocis equi *Quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum.*

753. *Incertoque pedum,* &c.] Neque ubi fortis equus et recens stare loco novit.

Fessa jacet cervix. fumant sudoribus armi:
Oraque projecta squalent arentia lingua:
Pectora rauca gemunt, quæ creber anhelitus urget:
Et defecta gravis longe trahit ilia pulsus:
Siccaque sanguineis durescit spuma lupatis.
Jamque gradum neque verberibus, stimulisque coacti,
Nec, quamvis crebris jussi calcaribus, addunt.
Vulneribus coguntur equi, nec profuit ulli
Cornipedis rupisse moras: neque enim impetus illis
Incursusque fuit: tantum profertur ad hostes,
Et spatium jaculis oblato vulnere donat.
At vagus Apher equos ut primum emisit in agmen:
Tunc campi tremuere sono: terraque soluta,
Quantus Bistonio torquetur turbine pulvis,
Aera nube sua texit, traxitque tenebras.
Ut vero in pedites fatum miserabile belli
Incubuit: nullo dubii discrimine Martis
Ancipites steterunt casus, sed tempora pugnæ
Mors tenuit. neque enim licuit procurrere contra,
Et miscere manus. sic undique septa juventus
Comminus obliquis, et rectis eminus hastis
Obruitur: non vulneribus, nec sanguine, solum
Telorum nimbo peritura, et pondere ferri.
Ergo acies tantæ parvum spissantur in orbem:

754 *artus.* 755 *horrentia.* 762 *nec.* 762 *ullis, ulli.* 763 *perfertur.* 763 *hostem.* 765 *immisit.* 771 *steterant.* 771 *et.* 776 *ac pon.*

754. *Fessa jacet cervix.*] Sed fessa jacet, &c.

760. *Addunt.*] Accelerant.

761. *Nec profuit ulli, &c.*] Neque enim profuit incitasse equum in hostem, debilis namque lassati equi incursus eo usque tantum provehebatur quo jaculis hostium equitem exponeret.

763. *Tantum profertur ad hostes.*] Eousque solum stimulis et calcaribus impellitur, ut ægre ad hostes perveniat, et præsens atque inevitabile vulnus accipiat. *Hortens.*

765. *At vagus Apher, &c.*] Numidarum vero equitum concitato cursu tremuere campi et pulvereæ nubes atque tenebræ inductæ, pulvere, tanquam vi Boreæ e Thracia flantis, excitato.

766. *Terraque soluta.*] Dissoluta in pulverem.

767. *Bistonio, &c.*] Thracio, Septentrionali. Bistonis signum est et regio Thraciæ.

770. *Nullo dubii, &c.*] Certa erat facilisque victoria, neque pugnæ mora longior, quam quæ Romanis interficiendis sufficeret.

771. *Sed tempora pugnæ Mors tenuit.*] Tempus quod pugnando conterendum fuisset, occidendo consumptum est. *Sulpitius.*

773. *Miscere manus.*] Conserta pugna contendere.

776. *Telorum nimbo peritura.*] Telo-

Ac, si quis metuens medium correpsit in agmen,
Vix impune suos inter convertitur enses,
Densaturque globus, quantum pede prima relato
Constrinxit gyros acies. non arma movendi
Jam locus est pressis: stipataque membra teruntur.
Frangitur armatum colliso pectore pectus.
Non tam læta tulit victor spectacula Maurus
Quam fortuna dabat: fluvios non ille cruoris,
Membrorumque videt lapsum, et ferientia terram
Corpora: compressum turba stetit omne cadaver.
  Excitet invisas diræ Carthaginis umbras
Inferiis fortuna novis: ferat ista cruentus
Annibal, et Pœni tam dira piacula manes.
Romanam, Superi, Libyca tellure ruinam
Pompeio prodesse nefas, votisque Senatus.
Aphrica nos potius vincat sibi. Curio fusas
Ut vidit campis acies, et cernere tantas
Permisit clades compressus sanguine pulvis,
Non tulit afflictis animam producere rebus,

778 *At si.* 781 *Constrixit.* 782 *tenentur.* 785 *dedit.* 786 *lapsus, fe.*

rum, instar grandinis fusorum multitudine et pondere.

779. *Suos inter convertitur enses, Densaturque globus.*] Suorum, globo condensatorum, dum ii, qui ab exteriori parte globi erant, referrent pedem cederentque introrsum ad declinandos hostium ictus.

783. *Frangitur armatum*, &c.] Corpora armata armatis corporibus illisa dissiliebant, frangebanturque.

784. *Non tam læta*, &c.] Neque tam lætam ex cæde Romanorum voluptatem perceperunt Mauri, quam fortuna dabat, cum non fluvios sanguinis, non mutilata et cadentia viderent corpora, ut quæ constricta et stipata sustinerent se invicem, neque cæsa deciderent ad terram: sic arbores, lib. 3. vers. 445.

788. *Excitet invisas diræ Carthaginis*, &c.] Invitet excitatas Carthaginensium umbras Fortuna ad hæc parentalia. retulerunt quippe victorum nepotes inferias Annibali, abunde parentaverunt hac cæde animis Pœnorum a suis cæsorum.

791. *Romanam*, &c.] Indoluere certe Senatus Pompeiusque in suæ causæ emolimentum cecidisse tot cives Rom. malentque victoriam hanc Afrorum nomine, quam suo relatam. *Superi, Libyca tellure*, &c.] In Deos exclamat, quod tantam cædem passi sunt fieri nulla reipub. utilitate. melius enim Afri Romam subjugassent, quam quod libertate amissa, perpetuo sub Cæsaribus serviamus. *Sulpit.* Glareanus exponit, quod Poeta velit, tum Pompeium, tum Senatum tam pium ac magnanimum videri, ut malit Afros vincere Romanos sibi, quam Pompeio ac senatui.

793. *Curio fusas*, &c.] Hortatus est Curionem Cn. Domitius, præfectus equitum, cum paucis circumsistens, ut fuga salutem peteret, seque in castra reciperet: se ab eo non discessurum pollicitus. At Curio nunquam, amisso exercitu, quem a Cæsare fidei suæ commissum acceperat, se in ejus conspectum reversurum confirmavit, atque ita prælians interfectus est. Com. civ. bel. 2.

Aut sperare fugam: ceciditque in strage suorum
Impiger ad letum, et fortis virtute coacta.
Quid nunc rostra tibi prosunt turbata, forumque,
Unde Tribunitia plebeius signifer arce
Arma dabas populis? quid prodita jura Senatus,
Et gener, atque socer bello concurrere jussi?
Ante jaces, quam dira duces Pharsalia confert,
Spectandumque tibi bellum civile negatum est.
Has urbi miseræ vestro de sanguine pœnas
Ferre datis: luitis jugulo sic arma potentes.
Felix Roma quidem, civesque habitura beatos,
Si libertatis superis tam cura placeret,
Quam vindicta placet. Libycas en nobile corpus
Pascit aves, nullo contectus Curio busto.
At tibi nos (quando non proderit ista silere
A quibus omne ævi senium sua fama repellit,)
Digna damus, juvenis, meritæ præconia vitæ.
Haud alium tanta civem tulit indole Roma,
Aut cui plus leges deberent recta sequenti.

797 *superare.* 800 *arte.* 801 *dabat.* 806 *potentes.* 807 *et cives.*

799. *Quid nunc,* &c.] Insultatio, adjecta commiseratione.

800. *Unde Tribunitia,* &c.] Tribunitiæ conciones non raro fuerant populi incitamenta, seditionum faces, classica tumultuum. Curio autem trib. pl. fuerat Cæsari inimicissimus, mox ab eo liberatus ære grandi alieno, redemptusque auro, acerrime pro Cæsare stetit, et cum tribunis pl. ad Cæsarem ex urbe tandem profugit, non parvus belli hujus civilis concitator. ut l. 1. vs. 270. &c.

801. *Prodita.*] Ære corrupta et prodita a te.

802. *Gener.*] Pompeius et Cæsar commissi.

803. *Ante jaces,* &c.] Neque tamen contigit tibi exitum hujus belli in pugna illa Pharsalica videre.

805. *Has urbi miseræ*] Deinde Poeta ecphonesin suam avertit ad civitatis primarios; qui simili fortuna luant civilia bella, quæ ipsi vel concitarunt; vel sua temeritate et amentia susceperunt. *Hort.*

806. *Jugulo sic.*] Morte vestra. *Arma potentes.*] Contra Rempubl. suscepta.

808. *Si libertatis superis,* &c.] Si deos æqua tangeret cura indulgendi nobis libertatis assertores, quam ulciscendi libertatis oppressores. *Nec, unquam,* inquit Tacitus, *atrocioribus populi Rom. cladibus, magisve justis judiciis approbatum est, non esse curæ Deis securitatem nostram, esse ultionem.*

810. *Nullo contectus Curio busto.*] Inhumatus, præda avibus Libycis.

811. *Quando non,* &c.] Cur enim taceam virtutes ejus et merita? quæ innumeris seclis canescentia per omne ævi tempus plenis gloriæ velis ferentur.

812. *Senium repellit.*] Pro oblivione et temporum injuria usurpat, qua rei memoria intercidere potest. *Hortens.*

814. *Haud alium tanta,* &c.] Erat certe summa indole, eloquentiæ laude claruit, legum propugnator acerrimus, quamdiu incorruptus stetit Reip. status.

Perdita tunc Urbi nocuerunt secula, postquam
Ambitus, et luxus, et opum metuenda facultas
Transverso mentem dubiam torrente tulerunt.
Momentumque fuit mutatus Curio rerum,
Gallorum captus spoliis, et Cæsaris auro.
Jus licet in jugulos nostros sibi fecerit ense
Sylla potens, Mariusque ferox, et Cinna cruentus:
Cæsareæque domus series; cui tanta potestas
Concessa est: emere omnes, hic vendidit Urbem.

816 *fœdera.* 821 *nostri.* 823 *acies.*

816. *Perdita tunc*, &c.] Verum corruperunt illum perdideruntque perditi civitatis mores, ambitio, luxus, avaritia. *Urbi.*] Id rectius quam *Orbi*, ob ea quæ præcedunt. *Grotius.*

818. *Transverso mentem*, &c.] A recto, bono et æquo mentem Curionis abripuere.

819. *Momentumque fuit*, &c.] Atque ita mutatus et a Cæsare corruptus dignitatem et causam ejus pertinaciter tuebatur neque minima civilis belli fax, ut qui Cæsari stimulos addiderit, ut per quem plurimi in Cæsaris partes inclinarint.

820. *Gallorum captus spoliis*, &c.] Sexcenties H. S. æris alieni contraxerat Curio. Val. Max. lib. 9. cap. 1. quo liberavit eum Cæsar.

821. *Jus licet in jugulos.*] Non improbanda lectio hæc. At Ms. P. *Jus licet in jugulos nostro sibi fecerit ense Sylla potens*, &c. Quasi dicat Romanos Romanis armis subactos; sicut alius dixit, provincias provinciarum sanguine vinci *Grot.* *Jus licet in jugulos*, &c.] Sylla quidem, Marius, Cinna, &c. vi oppresserunt libertatem, invaserunt Remp. neque id tamen sine summa impensa largitionum et stipendiorum, illi emerunt, hic vendidit.

823. *Cæsareæque domus series.*] Cæsaris successores, quibus permissus fuit Imperii clavus.

824. *Hic vendidit Urbem.*] *Vendidit hic auro patriam, dominumque superbum Imposuit.* Virg. 6. Æneid.

M. ANNÆI LUCANI

CIVILIS BELLI,

SIVE

PHARSALIÆ,

LIBER QUINTUS.

ARGUMENTUM.

QUINTUS in Ægypto narrat te, Magne, Senatum
Constituisse Ducem: tum Delphica consulit antra
Appius, et domitis rediens jam Cæsar Iberis,
Componit sævos intra sua castra tumultus.
Et Dictator abit, nec non et Consul ab urbe
Brundusium, classem recipit, Pharsalia cymba
Pene Ducis periit temeraria: navigat inde
Marcus, et in Lesbum te vir, Cornelia, mittit.

M. ANNÆI LUCANI

CIVILIS BELLI,

SIVE

PHARSALIÆ,

LIBER QUINTUS.

Sic alterna duces bellorum vulnera passos
In Macedum terras, miscens adversa secundis,
Servavit fortuna pares. Jam sparserat Æmo
Bruma nives, gelidoque cadens Atlantis Olympo:
Instabatque dies, qui dat nova nomina fastis,
Quique colit primus ducentem tempora Janum.
Dum tamen emeriti remanet pars ultima juris,
Consul uterque vagos belli per munia Patres

8 *numina.*

1. *Sic alterna.*] Epiphonemate inconstantiam Fortunæ, qua nunc hic, nunc ille victor evaserat, Quintum librum orditur. *Hortensius. Duces bellorum,* &c.] Pompeium, Italia pulsum, Massilia expugnata, et exercitibus, cum Hispaniis amissis: Cæsarem, navali clade in Adriatico accepta, et Curione cum exercitu in Africa cæso.

3. *Servavit Fortuna pares.*] Alternante tamen fortuna, reservati sunt pares de summa rerum dimicaturi in Pharsalica pugna. *Jam sparserat.*] Hyemis notatio. *Æmo.*] Thraciæ monte.

4. *Gelidoque cadens Atlantis,* &c.] Cave illud *Atlantis* secundo casu accipias. Significat enim ex occasu Vergiliarum mensem Decembrem. *Grotius. Atlantis Olympo.*] P[illegible]m. fœm. Maia vel alia e filiabus Atlantis. *Synecd.* Atlantides, Pleiades occiderant Cosmice. quod fit circiter 3. Id. Novemb.

5. *Dies, qui dat nova,* &c.] Cal. Januarii. quo die creati novi consules, eorumque nomina præfigebantur sui anni Fastis, id est, libris singulorum annorum descriptiones et gesta continentibus.

6. *Quique colit primus,* &c.] Festus nomine Jani, choragi, capitis, patris, ducisque insequentis anni. Ovid. Fast. 1. Martial. lib. 8. ep. 2.

7. *Dum tamen.*] Nondum plane peracto potestatis suæ consularis tempore. *Emeriti remanet,* &c.] Metaph. a militia. lib. 3. vs. 632.

8. *Consul uterque,* &c.] Lentulus et Marcellus Coss. in Epirum convocaverunt Senatores per officia belli dispersos.

Elicit Epirum. peregrina ac sordida sedes
Romanos cepit proceres: secretaque rerum
Hospes in externis audivit curia tectis.
Nam quis castra vocet tot strictas jure secures,
Tot fasces? docuit populos venerabilis ordo
Non Magni partes, sed Magnum in partibus esse.
Ut primum mœstum tenuere silentia cœtum,
Lentulus excelsa sublimis sede profatur:
Indole si dignum Latia, si sanguine prisco
Robur inest animis; non qua tellure coacti,
Quamque procul tectis captæ sedeamus ab urbis
Cernite: sed vestræ faciem cognoscite turbæ:
Cunctaque jussuri primum hoc decernite Patres,
Quod regnis, populisque liquet, nos esse Senatum.
Nam, vel Hyperboreæ plaustrum glaciale sub Ursæ,
Vel plaga qua torrens, claususque vaporibus axis
Nec patitur noctes, nec iniquos crescere soles,
Si fortuna ferat, rerum nos summa sequetur,
Imperiumque comes. Tarpeia sede perusta

11 *extremis.* 16 *e celsa.* 19 *castris.*

9. *Elicit Epirum.*] Pro in Epirum. Epirus celebris olim regno Pyrrhi.

10. *Secretaque rerum.*] Arcana Senatus deliberantis consilia.

11. *Hospes curia.*] Quæ jam in exteras terras translata erat. *Hortens. In externis.*] In terra et urbe aliena.

12. *Nam quis castra,* &c.] Quidni enim appellem curiam potius Senatorum, quam castra Pompeii, ubi tot simul legitimi magistratus cum insignibus suis, fascibus et securibus?

13. *Docuit populos,* &c.] Et tot conspecti simul venerabiles Senatores docuerunt populos et gentes quæ confluxerant, non convenisse omnes in partes Pompeii, sed et ipsum Pompeium fuisse partem Senatus.

15. *Mœstum tenuere,* &c.] *Hypallage.* cœtus mœstus tenuit silentia.

17. *Indole si dignum Latia.*] Si vera illa et prisca virtus Romana animis vestris insideat, nolite expendere ubi simus: sed ex tot senatorum ac civium præsentia, succurrat vobis, qui simus.

22. *Quod regnis,* &c.] Fato a vobis Senatusconsulto sciant populi, hic esse Senatum, quem penes est totius orbis terræ imperium.

23. *Nam, vel Hyperboreæ,* &c.] Quem Senatum si qua iniquæ Fortunæ procella raperet in oras Boreali Arcto vel torridæ zonæ subjectas; commigratura tamen sit Imperii summa.

24. *Plaga qua torrens.*] Circulus æquinoctialis æstu et caloribus constrictus, sub quo degentes perennem habent ἰσημερίαν. *Claususque vaporibus.*] Opponit plagæ frigidæ, intolerabilem æstum zonæ torridæ, quæ intra duos tropicos Cancri et Capricorni, quos medius dividit æquinoctialis, continetur et quasi clauditur: et æstum *vapores* vocat. *Hortens.*

25. *Nec iniquos soles.*] *Æquinoctialis* circulus non patitur noctes ac dies inæquales esse.

27. *Tarpeia sede perusta,* &c.] Confirmat ab exemplo, ibi Romam et imperium Romanum esse, ubi augustus ordo Senatorius. *Hortens. Tarpeia sede perusta.*]

Gallorum facibus, Veiosque habitante Camillo,
Illic Roma fuit. non unquam perdidit ordo
Mutato sua jura solo. mœrentia tecta
Cæsar habet, vacuasque domos, legesque silentes,
Clausaque justitio tristi fora. curia solos
Illa videt Patres, plena quos urbe fugavit.
Ordine de tanto, quisquis non exulat, hic est.
Ignaros scelerum, longaque in pace quietos
Bellorum primus sparsit furor: omnia rursus
Membra loco redeunt. en totis viribus orbis
Hesperiam pensant superi: jacet hostis in undis
Obrutus Illyricis: Libyæ squalentibus arvis
Curio Cæsarei cecidit pars magna Senatus.
Tollite signa duces: fatorum impellite cursum:
Spem vestram præstate Deis: fortunaque tantos
Det vobis animos, quantos fugientibus hostem
Causa dabat. nostrum exhausto jus clauditur anno:
Vos, quorum finem non est sensura potestas,
Consulite in medium Patres, Magnumque jubete

28 *Veiis.* 39 *Libyæ.* 41 *magna.* 42 *Diis.* 43 *nobis.* 44 *exacto.*

Lib. 1. vs. 169. urbe Rom. *Synecdoche.* Neque enim Capitolium a Gallis incensum est.

28. *Veiosque habitante Camillo.*] Camillus exulabat Ardeæ: cui, inde evocato Veios, dictatura et rerum summa S. C. tradita est.

29. *Ordo.*] Senatorius.

30. *Mœrentia tecta,* &c.] Urbem Rom. occupavit Cæsar, vacuam, mœstam oppressis legibus et indicta juris dicundi intermissione tristem.

32. *Curia solos,* &c.] Illa quam Cæsar habet. Curia non videt alios Senatores quam eos quos ambitus, majestatis læsæ alteriusve noxæ damnatos, Cæsar urbi restitutos revocavit.

35. *Ignaros scelerum,* &c.] Sub primo belli civilis motu et trepidatione consternati diffugiebant; huc tandem in Epirum convenerunt tanquam in corpus suum, Senatores et alii ordines.

37. *Viribus orbis.*] Quæ in auxilium nostrum advenerunt.

38. *Hesperiam pensant superi.*] Italiam et Hispanias amissas. *Hostis in,* &c.] Vulteius cum rate Opiterginorum. supra lib. 4. vs. 402.

39. *Libyæ,* &c.] Lib. 4. vs. [illegible].

40. *Cæsarei cecidit pars magna Senatus.*] Cæsari intimus et summo in honore habitus, et quo cæso privatur Cæsar summo suo Senatore.

41. *Fatorum impellite cursum.*] Urgete fata et quo dii faventes vocant, cum bona fiducia sequimini.

42. *Fortunaque tantos,* &c.] Successus det vobis fortes animos ad persequendum libertatis hostem, non secus atque justitia causæ dedit vobis animum relinquendæ urbis, illo invadente.

44. *Nostrum exhausto,* &c.] Potestatis nostræ Consularis imperium cum anno exacto finem habet.

45. *Vos,* &c.] Vos Senatores quorum auctoritas non est annua.

46. *In medium Patres.*] In commune. Quod vobis Reique pub. Bonum, Felix,

Esse ducem. Læto nomen clamore Senatus
Excipit: et Magno fatum patriæque suumque
Imposuit. Tunc in reges, populosque merentes
Sparsus honos, pelagique potens Phœbeia donis
Exornata Rhodos, gelidique inculta juventus
Taygeti: famâ veteres laudantur Athenæ:
Massiliæque suæ donatur libera Phocis.
Tunc Sadalen, fortemque Cotyn, fidumque per arma
Deiotarum, et gelidæ dominum Rhasipolin oræ
Collaudant: Libyamque jubent auctore Senatu
Sceptrifero parere Jubæ. proh tristia fata!
Et tibi non fidæ gentis dignissime regno,
Fortunæ Ptolemæe pudor, crimenque Deorum,

50 *honor.* 53 *Massalieque.* 54 *Sadalam, Salidam.* 54 *Cotim.* 58 *En tibi*

Faustumque sit. *Magnumque jubete Esse ducem.*] Declarato Pompeium belli ducem. Quod et prius Capuæ factum, sed adjunctis Coss.

47. *Læto nomen clamore.*] Summo omnium applausu ac suffragiis decernitur summa rei Pompeio. *Hortens.*

48. *Fatum patriæque,* &c.] Publicæ et privatæ rei fatum, fortunam et administrationem.

49. *Tunc in reges,* &c.] Collaudati reges et populi de Repub. bene meriti, iisque honores habiti, qui Senatus auspicia sequuti auxilia attulerant miserantve, quorum nonnullos pergit enumerare. *Populosque merentes.*] Bene meritos de Republ. *Grotius.*

50. *Pelagique potens Phœbeia,* &c.] Rhodos insula Carpathii pelagi classe potens, Phœbo dilecta, cujus radius semel die vel maxime nubilo lustratur ob amatam, ut fabulantur, Rhoden virginem, colosso et templo Phœbi clara, ut quæ Phœbo sorte cesserit. Pindarus 7. Olymp. Horat. od. 7. lib. 1.

51. *Gelidique inculta,* &c.] Lacedæmonii. Taygetus mons in Laconica Eurotæ fluv. vicinus.

52. *Fama.*] Sapientiæne studiorum: an victoriarum Persicarum? *Veteres laudantur Athenæ.*] Αὐτόχθονας enim se esse volebant, cujus rei insignia gestabant in verticibus, cicadas aureas.

53. *Massiliæque suæ,* &c.] Et Phocis Achaiæ regia libertate donata æque ac Massilia colonia ejus, quam tamen a Phocensibus Asiæ deductam meminimus lib. 3. vs. 340. *Libera Phocis.*] Phocis regio in Bœotia a qua Massilienses sunt oriundi, donata est libertate. *Sulpitius.*

54. *Tunc Sadalen, fortemque Cotyn.*] Equites ex Thracia D dedit Cotus et Sadalem filium misit. Com. civ. bel. 3. *Fidumque per,* &c.] DC. equites adduxit Galaniæ rex Deiotarus, pro quo extat oratio Ciceronis.

55. *Gelidæ dominum Rhasipolin.*] CC. ex Macedonia Rhasipolis, quibus ipse præerat, et ob Thraciam vicinam, *frigidam* nominat.

56. *Libyamque jubent auctore Senatu.*] Ex auctoritate Senatus decernitur Africa Jubæ.

57. *Proh tristia fata.*] Quoniam ante Africæ meminit, quam Senatus præsidiis contra vim Cæsaris firmavit; per occasionem in perfidiam Ptolomæi pueri exclamat: qui quum eum tractum defendere debuisset, quod a Senatu in regnum confirmatus, Pompeium tutorem accepisset, eum postea ad se fugientem scelerate trucidavit, parricidium cum perfidia conjungens. *Hortens.*

58. *Non fidæ gentis,* &c.] Indigne regno fidæ gentis; *vel* digne regno non fidæ gentis.

59. *Fortunæ.*] Ἔλεγχος. qui futurus erat dedecori Diis et Fortunæ tam indignum evehentibus. *Crimenque Deorum.*] Culpam in Deos transfert et Fortunam,

Cingere Pellæo pressos diademate crines
Permissum: sævum in populos puer accipis ensem:
Atque utinam in populos! donata est regia Lagi;
Accessit Magni jugulus; regnumque sorori
Ereptum est, soceroque nefas. jam turba soluto
Arma petit cœtu, quæ cum populique, ducesque
Casibus incertis, et cæca sorte pararent,
Solus in ancipites metuit descendere Martis
Appius eventus: finemque expromere rerum
Sollicitat superos, multosque obducta per annos
Delphica fatidici reserat penetralia Phœbi.
Hesperio tantum, quantum semotus Eoo
Cardine, Parnassus gemino petit æthera colle,
Mons Phœbo, Bromioque sacer: cui numine misto
Delphica Thebanæ referunt trieterica Bacchæ.
Hoc solum fluctu terras mergente cacumen

61 Permissum est: sæ. 64 Ereptum so. 69 multos ob. 71 submotus, summotus.

quod tantum pueri scelus ibi regnare jusserint, ubi Alexander orbis dominator regnavit et conditus fuit. *Hortens.*

60. *Cingere Pellæo*, &c.] Ut Dionysius hic Ptolomæus Auletæ filius, etiamnum puer Pompeii rogatu confirmaretur Ægypti rex coronareturque diademate Alexandri Magni in Pella Macedoniæ opp. nati, Alexandriæ in Ægypto conditoris. Strab. lib. 17.

61. *Sævum in populos*, &c.] Crudeliter enim imperavit.

62. *Populos.*] Tantum, et non in Pompeium etiam et sororem tuam. *Regia Lagi.*] Regnum Ægypti, quod obtinuerat Ptolomæus Lagi f. lib. 8. vers. 692.

63. *Accessit Magni jugulus.*] Et tanti muneris accepta merces; Pompeii, quem tu tutorem habueras, ad te confugientis cædes, inf. libro 8. vs. 573. *Sorori Ereptum.*] Cleopatræ, quæ regni cum fratre heres a patre relicta fuerat.

64. *Soceroque nefas.*] Pompeii cædes subtracta Cæsari, cui et insidiatus postea erat ipse rex. *Jam turba soluto.*] Jam dimissa concione arma expedivere.

66. *Cæca sorte pararent.*] Eventu ignoto et obscuro.

67. *Solus in ancipites*, &c. *Appius eventus.*] Is (inquit Val. Max. l. 1. c. 8.) belli civilis eventum explorare cupiens viribus imperii (namque Achaiæ præerat) antistitem Delphicæ cortinæ in intimam sacri specus partem coegit descendere, &c. inf. vs. 120. et 224. Idem refert Orosius lib. 6. cap. 15.

69. *Obducta per annos.*] Clausa cessante oraculo. infra vers. 111. et 131.

71. *Hesperio tantum*, &c.] In terræ umbilico, ab occasu et ortu æque distans. *Audiit et medius cœli Parnassus.* Statius et Strabo lib. 9.

72. *Gemino.*] Tithoreo et Hyampeo.

73. *Phœbo, Bromioque sacer.*] Apollini et Baccho, ἀπὸ τοῦ βρέμειν, quorum utrunque eundem esse cum Sole probat Macrob. 1. Saturn. cap. 18. Communi itaque cultu Thebanæ Mænades Bacchi ministræ, tertio quoque anno Delphis celebrant sacra in memoriam victoriæ Indicæ a Libero patre trienni expeditione partæ. *Numine misto.*] Communi cultu.

74. *Trieterica.*] Sacra Trieterica appellata sunt, quæ Libero patri, e victoria et expeditione Indica reverso, instituta fuere Thebis. Tertio quoque anno peragebantur sumptuosius et splendidius iis orgiis, quæ singulis annis celebrabantur *Hortens.*

75. *Hoc solum*, &c.] Diluvio cæteris submersis, alterum e Parnassi collibus eminuit. Ovid. 1. Metam.

Esse ducem. Læto nomen clamore Senatus
Excipit: et Magno fatum patriæque suumque
Imposuit. Tunc in reges, populosque merentes
Sparsus honos, pelagique potens Phœbeia donis
Exornata Rhodos, gelidique inculta juventus
Taygeti: fama veteres laudantur Athenæ:
Massiliæque suæ donatur libera Phocis.
Tunc Sadalen, fortemque Cotyn, fidumque per arma
Deiotarum, et gelidæ dominum Rhasipolin oræ
Collaudant: Libyamque jubent auctore Senatu
Sceptrifero parere Jubæ. proh tristia fata!
Et tibi non fidæ gentis dignissime regno,
Fortunæ Ptolemæe pudor, crimenque Deorum,

50 *honor.* 53 *Massaliæque.* 54 *Sadalam, Salidam.* 54 *Cotim.* 58 *En tibi.*

Faustumque sit. *Magnumque jubete Esse ducem.*] Declarate Pompeium belli ducem. Quod et prius Capuæ factum, sed adjunctis Coss.

47. *Læto nomen clamore.*] Summo omnium applausu ac suffragiis decernitur summa rei Pompeio. *Hortens.*

48. *Fatum patriæque,* &c.] Publicæ et privatæ rei fatum, fortunam et administrationem.

49. *Tunc in reges,* &c.] Collaudati reges et populi de Repub. bene meriti, iisque honores habiti, qui Senatus auspicia sequuti auxilia attulerant miserantve, quorum nonnullos pergit enumerare. *Populosque merentes.*] Bene meritos de Republ. *Grotius.*

50. *Pelagique potens Phœbeia,* &c.] Rhodos insula Carpathii pelagi classe potens, Phœbo dilecta, cujus radius semel die vel maxime nubilo lustratur ob amatam, ut fabulantur, Rhoden virginem, colosso et templo Phœbi clara, ut quæ Phœbo sorte cesserit. Pindarus 7. Olymp. Horat. od. 7. lib. 1.

51. *Gelidique inculta,* &c.] Lacedæmonii. Taygetus mons in Laconica Eurotæ fluv. vicinus.

52. *Fama.*] Sapientiæne studiorum: an victoriarum Persicarum? *Veteres laudantur Athenæ.*] Αὐτόχθονας enim se esse volebant, cujus rei insignia gestabant in verticibus, cicadas aureas.

53. *Massiliæque suæ,* &c.] Et Phocis Achaiæ regia libertate donata æque ac Massilia colonia ejus, quam tamen a Phocensibus Asiæ deductam meminimus lib. 3. vs. 340. *Libera Phocis.*] Phocis regio in Bœotia a qua Massilienses sunt oriundi, donata est libertate. *Sulpitius.*

54. *Tunc Sadalen, fortemque Cotyn.*] Equites ex Thracia D dedit Cotus et Sadalem filium misit. Com. civ. bel. 3. *Fidumque per,* &c.] DC. equites adduxit Galaniæ rex Deiotarus, pro quo extat oratio Ciceronis.

55. *Gelidæ dominum Rhasipolin.*] CC. ex Macedonia Rhasipolis, quibus ipse præerat, et ob Thraciam vicinam, *frigidam* nominat.

56. *Libyamque jubent auctore Senatu.*] Ex auctoritate Senatus decernitur Africa Jubæ.

57. *Proh tristia fata.*] Quoniam ante Africæ meminit, quam Senatus præsidiis contra vim Cæsaris firmavit; per occasionem in perfidiam Ptolomæi pueri exclamat: qui quum eum tractum defendere debuisset, quod a Senatu in regnum confirmatus, Pompeium tutorem accepisset, eum postea ad se fugientem scelerate trucidavit, parricidium cum perfidia conjungens. *Hortens.*

58. *Non fidæ gentis,* &c.] Indigne rego fidæ gentis; vel digne regno non fidæ nentis.

59. *Fortunæ.*] Ἔλεγχος. qui futurus erat dedecori Diis et Fortunæ tam indignum evehentibus. *Crimenque Deorum.*] Culpam in Deos transfert et Fortunam,

Cingere Pellæo pressos diademate crines
Permissum: sævum in populos puer accipis ensem:
Atque utinam in populos! donata est regia Lagi;
Accessit Magni jugulus; regnumque sorori
Ereptum est, soceroque nefas. jam turba soluto
Arma petit cœtu, quæ cum populique, ducesque
Casibus incertis, et cæca sorte pararent,
Solus in ancipites metuit descendere Martis
Appius eventus: finemque expromere rerum
Sollicitat superos, multosque obducta per annos
Delphica fatidici reserat penetralia Phœbi.
Hesperio tantum, quantum semotus Eoo
Cardine, Parnassus gemino petit æthera colle,
Mons Phœbo, Bromioque sacer: cui numine misto
Delphica Thebanæ referunt trieterica Bacchæ.
Hoc solum fluctu terras mergente cacumen

61 *Permissum est: sa.* 64 *Ereptum so.* 69 *multos ob.* 71 *submotus, summotus.*

quod tantum pueri scelus ibi regnare jusserint, ubi Alexander orbis dominator regnavit et conditus fuit. *Hortens.*

60. *Cingere Pellæo,* &c.] Ut Dionysius hic Ptolomæus Auletæ filius, etiamnum puer Pompeii rogatu confirmaretur Ægypti rex coronareturque diademate Alexandri Magni in Pella Macedoniæ opp. nati, Alexandriæ in Ægypto conditoris. Strab. lib. 17.

61. *Sævum in populos,* &c.] Crudeliter enim imperavit.

62. *Populos.*] Tantum, et non in Pompeium etiam et sororem tuam. *Regia Lagi.*] Regnum Ægypti, quod obtinuerat Ptolomæus Lagi f. lib. 8. vers. 692.

63. *Accessit Magni jugulus.*] Et tanti muneris accepta merces; Pompeii, quem tu tutorem habueras, ad te confugientis cædes, inf. libro 8. vs. 573. *Sorori Ereptum.*] Cleopatræ, quæ regni cum fratre heres a patre relicta fuerat.

64. *Soceroque nefas.*] Pompeii cædes subtracta Cæsari, cui et insidiatus postea erat ipse rex. *Jam turba soluto.*] Jam dimissa concione arma expedivere.

66. *Cæca sorte pararent.*] Eventu igneto et obscuro.

67. *Solus in ancipites,* &c. *Appius eventus.*] Is (inquit Val. Max. l. 1. c. 8.) belli civilis eventum explorare cupiens viribus imperii (namque Achaiæ præerat) antistitem Delphicæ cortinæ in intimam sacri specus partem coegit descendere, &c. inf. vs. 120. et 224. Idem refert Orosius lib. 6. cap. 15.

69. *Obducta per annos.*] Clausa cessante oraculo. infra vers. 111. et 131.

71. *Hesperio tantum,* &c.] In terræ umbilico, ab occasu et ortu æque distans. *Audiit et medius cœli Parnassus.* Statius et Strabo lib. 9.

72. *Gemino.*] Tithoreo et Hyampeo.

73. *Phœbo, Bromioque sacer.*] Apollini et Baccho, ἀπὸ τοῦ βρέμειν, quorum utrunque eundem esse cum Sole probat Macrob. 1. Saturn. cap. 18. Communi itaque cultu Thebanæ Mænades Bacchi ministræ, tertio quoque anno Delphis celebrant sacra in memoriam victoriæ Indicæ a Libero patre trienni expeditione partæ. *Numine misto.*] Communi cultu.

74. *Trieterica.*] Sacra Trieterica appellata sunt, quæ Libero patri, e victoria et expeditione Indica reverso, instituta fuere Thebis. Tertio quoque anno peragebantur sumptuosius et splendidius iis orgiis, quæ singulis annis celebrabantur *Hortens.*

75. *Hoc solum,* &c.] Diluvio cæteris submersis, alterum e Parnassi collibus eminuit. Ovid. 1. Metam.

He alludes here to the story of the Phœnicians.

Ut Tyriis: dedit ille minas impellere belli,
Ut Salaminiacum meminit mare. sustulit iras
Telluris sterilis, monstrato fine: resolvit
Aera tabificum. non ullo secula dono
Nostra carent majore Deum, quam Delphica sedes
Quod siluit, postquam reges timuere futura,
Et superos vetuere loqui. nec voce negata
Cyrrhææ mœrent vates, templique fruuntur
Justitio. nam si qua Deus sub pectora venit,
Numinis aut pœna est mors immatura recepti,
Aut pretium: quippe stimulo fluctuque furoris
Compages humana labat, pulsusque Deorum
Concutiunt fragiles animas. Sic tempore longo
Immotos tripodas, vastæque silentia rupis
Appius Hesperii scrutator ad ultima fati
Sollicitat. jussus sedes laxare verendas
Antistes, pavidamque Deis immittere vatem,

110 *steriles.* 113 *tenuere.* 114 *rogata.* 115 *feruntur.* 121 *Immotas, Non motas.* 124 *Diis.*

quam de Cadmo aut Didone. Just. 18. vel de colonis Gadium. 10. lib. 457. vs.

108. *Dedit ille minas,* &c.] Idem Apollo docuit qua ratione bella essent ineunda, uti Athenienses ligneis mœnibus se tueri jussi, Persici belli minas repulere, devicto Xerxe navali pugna ad Salamina ins. Herod. Polyb.

109. *Sustulit iras,* &c.] Sic Ægypti sterilitas e siccitate 9. annorum sublata, Thrasea a Busiride cæso. sic Phrygia sepulto Aty. Diod. Sicul. Ita Attica, postquam moniti oraculo satisfecissent Minoi.

110. *Monstrato fine.*] Id est, modo piandi. *Resolvit,* &c.] Pestis remedium denunciat. uti Thebanis, in exilium misso eo qui Laium interfecerat. Senec. Œdip. Lucanis, Palinuri placatis manibus. Virg. Æneid. 6. Romanis, Æsculapio accersito ex Epidauro. Liv. 10.

111. *Non ullo secula dono.*] Deficientis hujus oraculi causas inquirit infra vs. 131. hic deflet.

113. *Reges timuere futura.*] Sibi timentes, oracula a suis adiri vetuerunt.

114. *Nec voce negata.*] Gratulantur vero sibi Pythiæ vates Delphicæ desiisse oracula.

115. *Cyrrhææ vates.*] Phœbades.

116. *Justitio.*] Silentio. *translat.* a juris dicundi intermissione. *Nam si qua Deus,* &c.] Neque enim vitales sunt Phœbades inflatæ vel a Deo irato, mortis supplicio affectæ; vel a benigno mortis præmio, tanquam dono optimo donatæ.

118. *Quippe stimulo,* &c.] Quippe enthusiasmi impetu concussa labascit anima et nimius divini spiritus haustus reddentibus pestifer existit. Val. Max. lib. 1. c. 8.

119. *Pulsusque Deorum.*] Enthusiasmus, stimulus ille occultus numinis, quo Phœbus agitatur. *Hortens.*

121. *Immotos tripodas.*] Cortinas jam diu clausas, a nemine consultas, utpote silentes.

122. *Hesperii,* &c.] Curiosus per sortes explorator, quis nam foret eventus belli civilis.

123. *Sedes laxare verendas.*] Aperire sacrarium.

124. *Antistes.*] Sacrorum præses, templi Delphici custos. *Pavidamque.*] Dei afflantis et enthusiasmi laborem simul et discrimen subire formidantem. *Deis immittere vatem.*] *Hypallagen esse volunt interpretes.* Deum immittere in Phœbadem.

Fit fatum? Forsan terris inserta regendis,
Aere libratum vacuo quæ sustinet orbem,
Totius pars magna Jovis Cirrhæa per antra
Exit, et ætherio trahitur connexa Tonanti.
Hoc ubi virgineo conceptum est pectore numen,
Humanam feriens animam sonat, oraque vatis
Solvit, ceu Siculus flammis urgentibus Ætnam
Undat apex: Campana fremens ceu saxa vaporat
Conditus Inarimes æterna mole Typhœus.
Hoc tamen expositum cunctis, nullique negatum
Numen, ab humani solum se labe furoris
Vindicat. haud illic tacito mala vota susurro
Concipiunt. nam fixa canens, mutandaque nulli
Mortales optare vetat: justisque benignus
Sæpe dedit sedem totas mutantibus urbes,

94 *quem.* 96 *conexa, convexa.* 104 *Vendicat.* 104 *ulli.* 107 *sedem tutas, sedes notas.*

hunt quod Deus fatus est, id est, decrevit, constituit.

93. *Forsan terris inserta regendis.*] An forte densior aliqua et potentior pars inest expiratque ex hoc antro Delphico, cœlestis illius mentis et animæ mundi quæ infusa in omnes mundi partes eum librat, regit, fovet, vegetatque? *Deum namque ire per omnes Terrasque tractusque maris cœlumque profundum.* 4. Georg. et 6. Æn. Virg. *Spiritus intus alit,* &c. vide vs. 89. lib. 1.

95. *Cirrhæa.*] Chirrha opp. Phocidos haud procul a Delphis.

96. *Ætherio trahitur,* &c.] Cum superiore illo aere coit, et menti diviniori consonat.

97. *Hoc ubi virgineo.*] Hoc igitur antro Pythia correpta divino furore; quem conceptum *numen* vocat, magno boatu responsa emugit. Ipsum inquit, numen, os vatis solvit. Tum duabus similitudinibus horrendum illum sonum et vehementiam amplificat. *Hortensius.*

99. *Ceu Siculus,* &c.] Veluti Ætnæ Siculæ cacumen fumum undantem evomit.

100. *Undat apex.*] Cacumen fumum undantem effundit in sublime. *Hort.* *Campana fremens ceu saxa.*] Ceu Inarime, Ænaria, Pithecusa *Ischiæ* insula in litore Campano superjecta Typhœo effundit saxa. *Vaporat.*] Allusum ad nomen Typhonis, id est, procellæ conflagrationes ejusmodi succendentis.

101. *Inarimes æterna mole Typhœus.*] Inarimen primus dixit Virgilius ab Homeri εἰς Ἀρίμοις. vide quæ nos ad Sen. Thyest. vs. 807. et Erythræi indicem ad illud 9. Æneid. Virg. *Inarime Jovis imperiis imposta Typhœo.*

102. *Hoc tamen expositum.*] Hoc oraculum, inquit, omnibus mortalibus patet, et consulentibus sine discrimine de futuris respondetur; sed plane ænigmatice vel amphibologicôs. *Hortens.*

103. *Ab humani,* &c.] Non admittit vota impia. non ad gratiam vel odium precibus aut muneribus corrumpitur.

104. *Haud illic,* &c.] *Murmurque humilesque susurros Tollere de templis mandat.* Pers. 2. Sat.

105. *Nam fixa canens,* &c.] Cum enim fata Deum canat certa et mutari nescia, frustra voveat quis hæc mutari posse. *Desine fata Deum flecti sperare precando.* Virg. Æneid. 6.

106. *Benignus.*] Deus Apollo.

107. *Totas mutantibus urbes.*] Quia dicit *totas mutantibus*: de Phœnicibus, qui terræ motu vexati relicto patriæ solo, Sidona, unde postea a rege Ascaloniorum pulsi, Eyron condidere, intelligo potius,

Ut Tyriis: dedit ille minas impellere belli,
Ut Salaminiacum meminit mare. sustulit iras
Telluris sterilis, monstrato fine: resolvit
Aera tabificum. non ullo secula dono
Nostra carent majore Deum, quam Delphica sedes
Quod siluit, postquam reges timuere futura,
Et superos vetuere loqui. nec voce negata
Cyrrhææ mœrent vates, templique fruuntur
Justitio. nam si qua Deus sub pectora venit,
Numinis aut pœna est mors immatura recepti,
Aut pretium: quippe stimulo fluctuque furoris
Compages humana labat, pulsusque Deorum
Concutiunt fragiles animas. Sic tempore longo
Immotos tripodas, vastæque silentia rupis
Appius Hesperii scrutator ad ultima fati
Sollicitat. jussus sedes laxare verendas
Antistes, pavidamque Deis immittere vatem,

110 *steriles.* 113 *tenuere.* 114 *rogata.* 115 *feruntur.*
121 *Immotas, Non motas.* 124 *Diis.*

quam de Cadmo aut Didone. Just. 18. vel de colonis Gadium. 10. lib. 457. vs.

108. *Dedit ille minas,* &c.] Idem Apollo docuit qua ratione bella essent ineunda, uti Athenienses ligneis mœnibus se tueri jussi, Persici belli minas repulere, devicto Xerxe navali pugna ad Salamina ins. Herod. Polyb.

109. *Sustulit iras,* &c.] Sic Ægypti sterilitas e siccitate 9. annorum sublata, Thrasea a Busiride cæso. sic Phrygia sepulto Aty. Diod. Sicul. Ita Attica, postquam moniti oraculo satisfecissent Minoi.

110. *Monstrato fine.*] Id est, modo piandi. *Resolvit,* &c.] Pestis remedium denunciat. uti Thebanis, in exilium misso eo qui Laium interfecerat. Senec. Œdip. Lucanis, Palinuri placatis manibus. Virg. Æneid. 6. Romanis, Æsculapio accersito ex Epidauro. Liv. 10.

111. *Non ullo secula dono.*] Deficientis hujus oraculi causas inquirit infra vs. 131. hic deflet.

113. *Reges timuere futura.*] Sibi timentes, oracula a suis adiri vetuerunt.

114. *Nec voce negata.*] Gratulantur vero sibi Pythiæ vates Delphicæ desiisse oracula.

115. *Cyrrhææ vates.*] Phœbades.

116. *Justitio.*] Silentio. *translat.* a juris dicundi intermissione. *Nam si qua Deus,* &c.] Neque enim vitales sunt Phœbades inflatæ vel a Deo irato, mortis supplicio affectæ; vel a benigno mortis præmio, tanquam dono optimo donatæ.

118. *Quippe stimulo,* &c.] Quippe enthusiasmi impetu concussa labascit anima et nimius divini spiritus haustus reddestibus pestifer existit. Val. Max. lib. 1. c. 8.

119. *Pulsusque Deorum.*] Enthusiasmus, stimulus ille occultus numinis, quo Phœbus agitatur. *Hortens.*

121. *Immotos tripodas.*] Cortinas jam diu clausas, a nemine consultas, utpote silentes.

122. *Hesperii,* &c.] Curiosus per sortes explorator, quis nam foret eventus belli civilis.

123. *Sedes laxare verendas.*] Aperire sacrarium.

124. *Antistes.*] Sacrorum præses, templi Delphici custos. *Pavidamque.*] Dei afflantis et enthusiasmi laborem simul et discrimen subire formidantem. *Deis immittere vatem.*] *Hypallagen esse volunt interpretes.* Deum immittere in Phœbadem

Castalios circum latices, nemorumque recessus
Phemonoen errore vagam, curisque vacantem
Corripuit, cogitque fores irrumpere templi.
Limine terrifico metuens consistere Phœbas,
Absterrere ducem noscendi ardore futuri
Cassa fraude parat. quid spes (ait) improba veri
Te Romane trahit? muto Parnassus hiatu
Conticuit, pressitque Deum: seu spiritus istas
Destituit fauces, mundique in devia versum
Duxit iter: seu barbarica cum lampade Pytho
Arsit, in immensas cineres abiere cavernas,
Et Phœbi tenuere viam: seu sponte Deorum
Cirrha silet fatique sat est arcana futuri
Carmine longævæ vobis commissa Sibyllæ:
Seu Pæan solitus templis arcere nocentes,
Ora quibus solvat nostro non invenit ævo.
Virginei patuere doli, fecitque negatis

128 *Lumine.* 129 *futura.* 130 *quæ sp.* 132 *pressit dominum.*
134 *Python.* 138 *Carmina.*

Simpliciter intelligi malim. Jussum ab Appio antistitem ut Phœbadem mitteret in adytum.

125. *Castalios circum latices.*] Castalium fontem in radicibus Parnassi.

126. *Phemonoen.*] Phœbadem aliquam. Phœmonoe autem prima erat, quæ ex oraculo Delphico vaticinata est. Strabo lib. 9.

128. *Metuens,* &c.] Modo ad versum 124.

129. *Absterrere,* &c.] Volens Appium ab instituto deducere, causata est diuturnum oraculi silentium, sed frustra.

132. *Pressitque Deum.*] Obruit divinam illam vim cujus afflatu dabantur responsa. *Seu.*] Causas reddere conatur cessantis oraculi. de qua Plutarch. περὶ τῶν ἐκλελοιπότων χρηστηρίων. *Spiritus istas,* &c. *Seu barbarica,* &c.] Sive spiritus has deseruit, atque in alias mundi partes migravit. sive quo tempore Delphis a Brenno oppugnatis, terræ motu, grandine, tempestate et incendio corruere omnia, cinere spiraculis obstructis. Pausan. in Phocaic. Justin. lib. 24. de Xerxe idem ref. Herod. in Urania. vel tempore Mithridatico, cum oracula deficerent ubique, sublatis Dæmonum præstigiis atque potestate, sub adventu Christi.

134. *Barbarica cum lampade Pytho Arsit.*] Quo tempore Delphi a Brenno incensi. Nam locus ipse Πυθὼ a Græcis dicitur. *Grotius.*

135. *In cineres abiere,* &c.] Repletæ sunt cinere cavernæ; ita ut spiritus viam qua progrediatur non habeat. *Sulpit.*

136. *Seu sponte Deorum,* &c.] Seu Diis quibus Roma curæ max. est, visum fuerit ut Delphicum oraculum cesset, postquam libros Sibyllinos habeat, qui fata sua contineat, de quibus vide quæ A. Gell. lib. 1. cap. 19. et Plin. lib. 13. cap. 13.

138. *Longævæ vobis,* &c.] Tot annos viventis, *quos haberet pulveris hausti corpora,* Ovid. Met. 14.

139. *Seu Pæan,* &c.] Seu Deus non inveniat sanctos quibus, neque sanctas per quas vaticinetur.

141. *Virginei patuere doli.*] Visa est Appio virgo Pythia subdole causata oraculi silentium, cum ipsa tremebunda subterfugeret ingressum ad Deum, quem adesse negavit.

Ut Tyriis: dedit ille minas impellere belli,
Ut Salaminiacum meminit mare. sustulit iras
Telluris sterilis, monstrato fine: resolvit
Aera tabificum. non ullo secula dono
Nostra carent majore Deum, quam Delphica sedes
Quod siluit, postquam reges timuere futura,
Et superos vetuere loqui. nec voce negata
Cyrrhææ mœrent vates, templique fruuntur
Justitio. nam si qua Deus sub pectora venit,
Numinis aut pœna est mors immatura recepti,
Aut pretium: quippe stimulo fluctuque furoris
Compages humana labat, pulsusque Deorum
Concutiunt fragiles animas. Sic tempore longo
Immotos tripodas, vastæque silentia rupis
Appius Hesperii scrutator ad ultima fati
Sollicitat. jussus sedes laxare verendas
Antistes, pavidamque Deis immittere vatem,

110 *steriles.* 113 *tenuere.* 114 *rogata.* 115 *feruntur.*
121 *Immotas, Non motas.* 124 *Diis.*

quam de Cadmo aut Didone. Just. 18. vel de colonis Gadium. 10. lib. 457. vs.

108. *Dedit ille minas*, &c.] Idem Apollo docuit qua ratione bella essent ineunda, uti Athenienses ligneis mœnibus se tueri jussi, Persici belli minas repulere, devicto Xerxe navali pugna ad Salamina ins. Herod. Polyb.

109. *Sustulit iras*, &c.] Sic Ægypti sterilitas e siccitate 9. annorum sublata, Thrasea a Busiride cæso. sic Phrygia sepulto Aty. Diod. Sicul. Ita Attica, postquam moniti oraculo satisfecissent Minoi.

110. *Monstrato fine.*] Id est, modo piandi. *Resolvit*, &c.] Pestis remedium denunciat. uti Thebanis, in exilium misso eo qui Laium interfecerat. Senec. Œdip. Lucanis, Palinuri placatis manibus. Virg. Æneid. 6. Romanis, Æsculapio accersito ex Epidauro. Liv. 10.

111. *Non ullo secula dono.*] Deficientis hujus oraculi causas inquirit infra vs. 131. hic deflet.

113. *Reges timuere futura.*] Sibi timentes, oracula a suis adiri vetuerunt.

114. *Nec voce negata.*] Gratulantur vero sibi Pythiæ vates Delphicæ desiisse oracula.

115. *Cyrrhææ vates.*] Phœbades.

116. *Justitio.*] Silentio. translat. a juris dicundi intermissione. *Nam si qua Deus*, &c.] Neque enim vitales sunt Phœbades inflatæ vel a Deo irato, mortis supplicio affectæ; vel a benigno mortis præmio, tanquam dono optimo donatæ.

118. *Quippe stimulo*, &c.] Quippe enthusiasmi impetu concussa labascit anima et nimius divini spiritus haustus reddentibus pestifer existit. Val. Max. lib. 1. c. 8.

119. *Pulsusque Deorum.*] Enthusiasmus, stimulus ille occultus numinis, quo Phœbus agitatur. *Hortens.*

121. *Immotos tripodas.*] Cortinas jam diu clausas, a nemine consultas, utpote silentes.

122. *Hesperii*, &c.] Curiosus per sortes explorator, quis nam foret eventus belli civilis.

123. *Sedes laxare verendas.*] Aperire sacrarium.

124. *Antistes.*] Sacrorum præses, templi Delphici custos. *Pavidamque.*] Dei afflantis et enthusiasmi laborem simul et discrimen subire formidantem. *Deis immittere vatem.*] *Hypallagen esse volunt interpretes.* Deum immittere in Phœbadem.

Castalios circum latices, nemorumque recessus
Phemonoen errore vagam, curisque vacantem
Corripuit, cogitque fores irrumpere templi.
Limine terrifico metuens consistere Phœbas,
Absterrere ducem noscendi ardore futuri
Cassa fraude parat. quid spes (ait) improba veri
Te Romane trahit? muto Parnassus hiatu
Conticuit, pressitque Deum: seu spiritus istas
Destituit fauces, mundique in devia versum
Duxit iter: seu barbarica cum lampade Pytho
Arsit, in immensas cineres abiere cavernas,
Et Phœbi tenuere viam: seu sponte Deorum
Cirrha silet fatique sat est arcana futuri
Carmine longævæ vobis commissa Sibyllæ:
Seu Pæan solitus templis arcere nocentes,
Ora quibus solvat nostro non invenit ævo.
Virginei patuere doli, fecitque negatis

128 *Lumine.* 129 *futura.* 130 *quæ sp.* 132 *pressit dominum.* 134 *Python.* 138 *Carmina.*

Simpliciter intelligi malim. Jussum ab Appio antistitem ut Phœbadem mitteret in adytum.

125. *Castalios circum latices.*] Castalium fontem in radicibus Parnassi.

126. *Phemonoen.*] Phœbadem aliquam. Phœmonoe autem prima erat, quæ ex oraculo Delphico vaticinata est. Strabo lib. 9.

128. *Metuens,* &c.] Modo ad versum 94.

129. *Absterrere,* &c.] Volens Appium b instituto deducere, causata est diuturnum oraculi silentium, sed frustra.

132. *Pressitque Deum.*] Obruit divinam illam vim cujus afflatu dabantur responsa. *Seu.*] Causas reddere conatur cessantis oraculi. de qua Plutarch. περὶ τῶν ἐκλελοιπότων χρηστηρίων. *Spiritus istas,* &c. *barbarica,* &c.] Sive spiritus has deseruit, atque in alias mundi partes migravit, sive quo tempore Delphis a Brenno oppugnatis, terræ motu, grandine, tempestate et incendio corruere omnia, cinere oraculis obstructis. Pausan. in Phocaic. *tim.* lib. 24. de Xerxe idem ref. Herodot. in Urania. vel tempore Mithridatico, a oracula deficerent ubique, sublatis Dæmonum præstigiis atque potestate, sub adventu Christi.

134. *Barbarica cum lampade Pytho Arsit.*] Quo tempore Delphi a Brenno incensi. Nam locus ipse Πυθὼ a Græcis dicitur. *Grotius.*

135. *In cineres abiere,* &c.] Repletæ sunt cinere cavernæ; ita ut spiritus viam qua progrediatur non habeat. *Sulpit.*

136. *Seu sponte Deorum,* &c.] Seu Diis quibus Roma curæ max. est, visum fuerit ut Delphicum oraculum cesset, postquam libros Sibyllinos habeat, qui fata sua contineat, de quibus vide quæ A. Gell. lib. 1. cap. 19. et Plin. lib. 13. cap. 13.

138. *Longævæ vobis,* &c.] Tot annos viventis, *quos haberet pulveris hausti corpora,* Ovid. Met. 14.

139. *Seu Pæan,* &c.] Seu Deus non inveniat sanctos quibus, neque sanctas per quas vaticinetur.

141. *Virginei patuere doli.*] Visa est Appio virgo Pythia subdole causata oraculi silentium, cum ipsa tremebunda subterfugeret ingressum ad Deum, quem adesse negavit.

Ut Tyriis: dedit ille minas impellere belli,
Ut Salaminiacum meminit mare. sustulit iras
Telluris sterilis, monstrato fine: resolvit
Aera tabificum. non ullo secula dono
Nostra carent majore Deum, quam Delphica sedes
Quod siluit, postquam reges timuere futura,
Et superos vetuere loqui. nec voce negata
Cyrrhææ mœrent vates, templique fruuntur
Justitio. nam si qua Deus sub pectora venit,
Numinis aut pœna est mors immatura recepti,
Aut pretium: quippe stimulo fluctuque furoris
Compages humana labat, pulsusque Deorum
Concutiunt fragiles animas. Sic tempore longo
Immotos tripodas, vastæque silentia rupis
Appius Hesperii scrutator ad ultima fati
Sollicitat. jussus sedes laxare verendas
Antistes, pavidamque Deis immittere vatem,

110 *steriles.* 113 *tenuere.* 114 *rogata.* 115 *feruntur.* 121 *Immotas, Non motas.* 124 *Diis.*

quam de Cadmo aut Didone. Just. 18. vel de colonis Gadium. 10. lib. 457. vs.

108. *Dedit ille minas,* &c.] Idem Apollo docuit qua ratione bella essent ineunda, uti Athenienses ligneis mœnibus se tueri jussi, Persici belli minas repulere, devicto Xerxe navali pugna ad Salamina ins. Herod. Polyb.

109. *Sustulit iras,* &c.] Sic Ægypti sterilitas e siccitate 9. annorum sublata, Thrasea a Busiride cæso. sic Phrygia sepulto Aty. Diod. Sicul. Ita Attica, postquam moniti oraculo satisfecissent Minoi.

110. *Monstrato fine.*] Id est, modo piandi. *Resolvit,* &c.] Pestis remedium denunciat. uti Thebanis, in exilium misso eo qui Laium interfecerat. Senec. Œdip. Lucanis, Palinuri placatis manibus. Virg. Æneid. 6. Romanis, Æsculapio accersito ex Epidauro. Liv. 10.

111. *Non ullo secula dono.*] Deficientis hujus oraculi causas inquirit infra vs. 131. hic deflet.

113. *Reges timuere futura.*] Sibi timentes, oracula a suis adiri vetuerunt.

114. *Nec voce negata.*] Gratulantur vero sibi Pythiæ vates Delphicæ desiisse oracula.

115. *Cyrrhææ vates.*] Phœbades.

116. *Justitio.*] Silentio. *translat.* a juris dicundi intermissione. *Nam si qua Deus,* &c.] Neque enim vitales sunt Phœbades inflatæ vel a Deo irato, mortis supplicio affectæ; vel a benigno mortis præmio, tanquam dono optimo donatæ.

118. *Quippe stimulo,* &c.] Quippe enthusiasmi impetu concussa labascit anima et nimius divini spiritus haustus reddentibus pestifer existit. Val. Max. lib. 1. c. 8.

119. *Pulsusque Deorum.*] Enthusiasmus, stimulus ille occultus numinis, quo Phœbus agitatur. *Hortens.*

121. *Immotos tripodas.*] Cortinas jam diu clausas, a nemine consultas, utpote silentes.

122. *Hesperii,* &c.] Curiosus per sortes explorator, quis nam foret eventus belli civilis.

123. *Sedes laxare verendas.*] Aperire sacrarium.

124. *Antistes.*] Sacrorum præses, templi Delphici custos. *Pavidamque.*] Dei afflantis et enthusiasmi laborem simul et discrimen subire formidantem. *Deis immittere vatem.*] *Hypallagen esse volunt interpretes.* Deum immittere in Phœbadem.

Castalios circum latices, nemorumque recessus
Phemonoen errore vagam, curisque vacantem
Corripuit, cogitque fores irrumpere templi.
Limine terrifico metuens consistere Phœbas,
Absterrere ducem noscendi ardore futuri
Cassa fraude parat. quid spes (ait) improba veri
Te Romane trahit? muto Parnassus hiatu
Conticuit, pressitque Deum: seu spiritus istas
Destituit fauces, mundique in devia versum
Duxit iter: seu barbarica cum lampade Pytho
Arsit, in immensas cineres abiere cavernas,
Et Phœbi tenuere viam: seu sponte Deorum
Cirrha silet fatique sat est arcana futuri
Carmine longævæ vobis commissa Sibyllæ:
Seu Pæan solitus templis arcere nocentes,
Ora quibus solvat nostro non invenit ævo.
Virginei patuere doli, fecitque negatis

128 *Lumine.* 129 *futura.* 130 *quæ sp.* 132 *pressit dominum.* 134 *Python.* 138 *Carmina.*

Simpliciter intelligi malim. Jussum ab Appio antistitem ut Phœbadem mitteret in adytum.

125. *Castalios circum latices.*] Castalium fontem in radicibus Parnassi.

126. *Phemonoen.*] Phœbadem aliquam. Phœmonoe autem prima erat, quæ ex oraculo Delphico vaticinata est. Strabo lib. 9.

128. *Metuens,* &c.] Modo ad versum 124.

129. *Absterrere,* &c.] Volens Appium ab instituto deducere, causata est diuturnum oraculi silentium, sed frustra.

132. *Pressitque Deum.*] Obruit divinam illam vim cujus afflatu dabantur responsa. *Seu.*] Causas reddere conatur cessantis oraculi. de qua Plutarch. *περὶ τῶν ἐκλελοιπότων χρηστηρίων.* *Spiritus istas,* &c. *Seu barbarica,* &c.] Sive spiritus has deseruit, atque in alias mundi partes migravit. sive quo tempore Delphis a Brenno oppugnatis, terræ motu, grandine, tempestate et incendio corruere omnia, cinere spiraculis obstructis. Pausan. in Phocaic. Justin. lib. 24. de Xerxe idem ref. Herod. in Urania. vel tempore Mithridatico, cum oracula deficerent ubique, sublatis Dæmonum præstigiis atque potestate, sub adventu Christi.

134. *Barbarica cum lampade Pytho Arsit.*] Quo tempore Delphi a Brenno incensi. Nam locus ipse Πυθὼ a Græcis dicitur. *Grotius.*

135. *In cineres abiere,* &c.] Repletæ sunt cinere cavernæ; ita ut spiritus viam qua progrediatur non habeat. *Sulpit.*

136. *Seu sponte Deorum,* &c.] Seu Diis quibus Roma curæ max. est, visum fuerit ut Delphicum oraculum cesset, postquam libros Sibyllinos habeat, qui fata sua contineat, de quibus vide quæ A. Gell. lib. 1. cap. 19. et Plin. lib. 13. cap. 13.

138. *Longævæ vobis,* &c.] Tot annos viventis, *quos haberet pulveris hausti corpora,* Ovid. Met. 14.

139. *Seu Pæan,* &c.] Seu Deus non inveniat sanctos quibus, neque sanctas per quas vaticinetur.

141. *Virginei patuere doli.*] Visa est Appio virgo Pythia subdole causata oraculi silentium, cum ipsa tremebunda subterfugeret ingressum ad Deum, quem adesse negavit.

Numinibus, metus ipse fidem. tunc torta priores
Stringit vitta comas, crinesque in terga solutos
Candida Phocaica complectitur infula lauro.
Hærentem, dubiamque premens in templa sacerdos
Impulit. illa pavens adyti penetrale remoti
Fatidicum, prima templorum in parte resistit:
Atque Deum simulans, sub pectore ficta quieto
Verba refert, nullo confusæ murmure vocis
Instinctam sacro mentem testata furore,
Haud æque læsura ducem, cui falsa canebat,
Quam tripodas, Phœbique fidem. non rupta trementi
Verba sono, nec vox antri complere capacis
Sufficiens spatium, nulloque horrore comarum
Excussæ laurus, immotaque culmina templi,
Securumque nemus, veritam se credere Phœbo
Prodiderant. sentit tripodas cessare, furensque
Appius: Et nobis meritas dabis impia pœnas,

142 *cum tor.* 150 *Invictam, Instructam.* 150 *ment sac.* 150 *fauore.* 151 *fata.* 154 *errore.* 157 *sensit.*

142. *Tunc torta priores,* &c.] Hominem tamen simulato numine deceptura, se ad cortinam accingit, vittis ornatam, infula laureata redimitam, crinibus a tergo solutis.

143. *Stringit vitta comas.*] Ostendit quibus ceremoniis Pythia se adornaret, cum fingeret se in cortinam descensuram, et simulato numine oraculum adituram. *Vittæ* capitis ornamenta sunt. his hostiæ cædendæ maxime obnubebantur. *Infula,* fascia erat in diadematis formam ita concinnata, ut utrinque vittæ dependerent. *Hort.*

144. *Phocaica.*] Parnasside; quia Parnassus in Phocide.

145. *Hærentem.*] Moras texentem. *Sacerdos.*] Antistes. supra vs. 124.

146. *Illa pavens,* &c.] Metuens tamen adventum et penetrale ingredi, in limine restitit.

148. *Deum simulans.*] Se numine concepto afflatam fingens, nescia quæ simulate secum murmurat. *Quieto.*] Non extra se rapto, non vexato a Deo, ut infra vs. 168. et Virg. Æneid. 6.

149. *Nullo confusæ murmure.*] Non obscuris ambagibus; non perplexis verborum circuitionibus; qui mos Phœbo semper fuerat, ut interpretem torqueret et exerceret. *Confusæ,* &c.] Interruptæ, vel perplexæ, obscuris vera involventis.

150. *Instinctam.*] Afflatam ἐνθουσιαστικῶς. *Hortens.*

151. *Haud æque,* &c.] Non æque noxia Appio futura simulata hæc, atque illa veri oraculi verba quæ insequebantur.

152. *Tripodas.*] Oracula Phœbi vocat. *Tripodas.*] Supra vs. 81. *Non rupta trementi Verba sono, nec vox,* &c.] Cum non apparerent signa illa quæ numine afflatas comitari assolent, non verba interrupta et tremula: non vox *major nec mortale sonans.* non laurea capiti excussa comarum horrore. infra vs. 171.

155. *Immotaque culmina,* &c. *Veritam se,* &c.] Non *attonitæ magna ora domus. Non tremere omnia visa repente, Liminaque laurusque dei: totusque moveri Mons circum,* &c. Virg. 6. et 3. Æneid. arguebant Pythiam doli et metus, ut quæ veri enthusiasmi laborem horreret.

157. *Cessare, furensque,* &c.] Non solicitari oraculum, non adesse vati Deum.

158. *Et nobis meritas,* &c. *Ipsa loqui.*]

Et superis, quos fingis, ait, nisi mergeris antris,
Deque orbis trepidi tanto consulta tumultu
Desinis ipsa loqui. Tandem conterrita virgo
Confugit ad tripodas, vastisque abducta cavernis
Hæsit, et insueto concepit pectore numen,
Quod non exhaustæ per tot jam secula rupis
Spiritus ingessit vati: tandemque potitus
Pectore Cirrhæo, non unquam plenior artus
Phœbados irrupit Pæan: mentemque priorem
Expulit, atque hominem toto sibi cedere jussit
Pectore. bacchatur demens aliena per antrum
Colla ferens, vittasque Dei, Phœbeaque serta
Erectis discussa comis, per inania templi
Ancipiti cervice rotat, spargitque vaganti
Obstantes tripodas, magnoque exæstuat igne,
Iratum te Phœbe ferens: nec verbere solo
Uteris, et stimulis; flammas in viscera mergis.
Accipit et frenos: nec tantum prodere vati,

159 *antro.* 161 *Tandemque exterrita.* 162 *adducta, obducta.* 167 *irrumpit.* 170 *gereus.* 170 *Phœbeiaque, Phœbeia.* 171 *Ereptis.* 174 *solum.* 175 *Uteris, et stimulos.* 175 *ac stim.* 175 *flammasque.* 176 *Accipis.*

Et mihi quem fallis, et Deo quem fingis dabis pœnas, nisi descendas in antrum, deque hujus belli eventu respondeas vere, non tuis verbis, Deum ementita, numine non afflata.

159. *Nisi mergeris antris*, &c.] Nisi descendas in specum sacrum et certum respondeas mihi de fatis belli civilis, afflatu Apollinis, non tuis consutis technis. Eum afflatum numinis Græci ἐνθουσιασμὸν vocant. *Hortens.*

164. *Quod non exhaustæ*, &c.] Quod ventus ille ex spiramento specus non jam exhausti immisit virgini.

166. *Cirrhæo.*] Fatidico, Cyrrhææ virginis Phœbados. *Non unquam*, &c.] Nullius unquam vatis mentem plenius invasit.

167. *Mentemque priorem.*] Humanam nullo numine imbutam, sed rudem, quam spiritu fatidico implevit. *Hortens.*

168. *Hominem toto.*] Sensum sui, mentem humanam. *Sibi cedere.*] Suæ inspirationi.

169. *Aliena per antrum*, &c.] Non jam sui juris, rotata pro arbitrio Phœbi cujus instinctu agitabatur.

171. *Discussa comis.*] Horrores. ut supra vs. 154. *Non comptæ mansere comæ*, Æneid. 6.

172. *Ancipiti cervice rotat.*] In utramque partem alternatim diducta, vacillanti, ultro citroque agitata. *Vaganti.*] Sibi furibundæ et discurrenti obvios.

173. *Igne.*] Calore numinis.

174. *Iratum te Phœbe ferens.*] Utrum virgini, quæ modo illius numen fuerat ementita, quod interminatus fuerat Appius supra vs. 159. An Appio curioso futuri inquisitori? *Nec verbere solo*, &c.] Neque vero tantum verberas flagellasque animum ejus et stimulis urges; verum etiam accendis. *Hortens.*

175. *Et stimulis.*] Neque stimulas tantum atque incendis virginem ut canat futura: sed et frena injicis, ne plura vaticinetur, quam scire opus est. infra vs. 197. *ea frena furenti Concutit, et stimulos sub pectore vertit Apollo.* Æn. 6. Virg.

Quantum scire, licet. venit ætas omnis in unam
Congeriem: miserumque premunt tot secula pectus.
Tanta patet rerum series, atque omne futurum
Nititur in lucem: vocemque petentia fata
Luctantur: non prima dies, non ultima mundi,
Non modus Oceani, numerus non deerat arenæ.
Talis in Euboico vates Cumana recessu,
Indignata suum multis servire furorem
Gentibus ex tanta fatorum strage superba
Excerpsit Romana manu. sic plena laborat
Phemonoe Phœbo, dum te consultor operti
Castalia tellure Dei vix invenit, Appi,
Inter fata diu quærens tam magna latentem.
Spumea tunc primum rabies vesana per ora
Effluit, et gemitus, et anhelo clara meatu
Murmura: tunc mœstus vastis ululatus in antris,
Extremæque sonant domita jam virgine voces.
Effugis ingentes, tanti discriminis expers,
Bellorum Romane minas: solusque quietem

178 *prement.* 180 *Mittitur.* 186 *Excerpit.* 189 *te mag.* 190 *tum pr.* 192 *tum.*

177. *Venit ætas omnis,* &c.] Jamque conceperat omnia omnium ætatum fata, quæ animo furentis una quasi facie observata, enunciari et in lucem proferri poscebant.

178. *Tot secula pectus.*] Tot ætatum fata infelicis vatis animum distorquebant: nam ut antea dictum, multis ætatibus oraculum cessarat, imo in totum siluerat. *Hortens.*

179. *Tanta patet,* &c.] Exclamatio in immensam atque innumerabilem congeriem fatorum, quæ furentis animo obversabantur. *Hortens.*

180. *Vocemque petentia.*] Omnia fata luctabantur in ore, ut in lucem proferrentur. *Hortens.*

182. *Non deerat arenæ.*] Non latebat illam, non fugiebat vatis notitiam.

183. *Talis in Euboico,* &c. *Sic plena laborat,* &c.] Uti Sibylla indignata suum oraculum ab omnibus mortalibus solicitari, e cæterorum cumulo excerpta Rom. tantum fata novem libris complexa est, quos Tarquinio Superbo obtulit, &c. A. Gell. lib. 1. cap. 19. Ita Phœbas hæc inter alia enumerata vix tandem inventum et semotum Appii fatum, impulsu nominis concepti instincta, horrendo vocis sono, Appio inter obscuras verborum ambages, cecinit: *Nihil,* inquiens, *ad te hoc Romane bellum Euboiæ Cœlum obtinebis,* &c.] Val. Max. lib. 1. cap. 8. *Euboico recessu.*] In Cumæo antro.

185. *Fatorum strage.*] Cumulo sortium.

187. *Operti.*] Occulti, tecti.

188. *Castalio,* &c.] Delphico antro.

190. *Spumea tunc primum.*] Ad enthusiasmum tandem transit, post longas circumstantiarum circuitiones. Reddidit illud Virgilianum de Sibylla lib. 6. Æneid.

—— Immanis in antro
Bacchatur vates, magnum si pectore possit
Excussisse Deum, tanto magis ille fatigat
Os rabidum, fera corda domans, fingitque premendo.

193. *Extremæque,* &c.] *Ea frena furenti Incutit.* supra vs. 176. *Voces.*] Istæ quæ seq.

Euboici vasta lateris convalle tenebis.
Cætera suppressit, faucesque obstruxit Apollo.
Custodes tripodes fatorum, arcanaque mundi,
Tuque potens veri Pæan, nullumque futuri
A Superis celate diem, suprema ruentis
Imperii, cæsosque duces, et funera regum,
Et tot in Hesperio collapsas sanguine gentes
Cur aperire times? an nondum numina tantum
Decrevere nefas? et adhuc dubitantibus astris
Pompeii damnare caput, tot fata tenentur
Vindicis an gladii facinus, pœnasque furorum,
Regnaque ad ultores iterum redeuntia Brutos,
Ut peragat fortuna, taces? tunc pectore vatis
Impactæ cessere fores, exclusaque templis
Prosiluit: perstat rabies, nec cuncta locuta est.
Quem non emisit, superest Deus. ille feroces
Torquet adhuc oculos, totoque vagantia cœlo
Lumina: nunc vultu pavido, nunc torva minaci,
Stat nunquam facies: rubor igneus inficit ora,

196 *in vasta.* 197 *extruxit, obtrusit, obstrinxit.* 199 *Pæan veri.* 200 *sub prima.* 206 *furoris.* 208 *tum.* 208 *fatis.* 209 *expulsaque.* 211 *illa.*

198. *Custodes tripodes fatorum.*] Causas inquirit poeta, cur non aperte Deus prædixerit eventum belli. *Tripodes.*] Quasi tripodes custodirent fata et mundi arcana; ac non potius in solius Dei manu essent.

199. *Nullumque futuri.*] Quam nihil futurorum latere voluere Superi.

201. *Cæsosque duces.*] Cædendos, casuros. *Regum.*] Jubæ, &c. an principum?

202. *Et tot in,* &c.] Et cædes gentium miscendas funeribus civium Romanorum.

203. *An nondum,* &c.] An nihil adhuc decretum a diis de eventu belli, et Pompeii morte?

204. *Et adhuc dubitantib.*] In dubio a diis, *vel,* silentio oraculi supprimuntur. *Adhuc dubitantibus astris.*] Quasi ab astris futurorum casus pendeant.

205. *Pompeii damnare caput.*] Utrum Pompeium cædendum judicarent an non? *Tot fata tenentur.*] Hæc fata omnia supprimuntur a Phœbo, ne mortalibus proderentur. *Hortens.*

206. *Vindicis an gladii facinus.*] An forte subtices, quo melius Nemesis exigat a Cæsare pœnas civilis hujus belli, afferatque in libertatem Remp. interfecto a D. et M. Brutis Cæsare, uti a Junio Bruto quondam exacto Tarquinio?

208. *Tunc pectore vatis.*] Ita scribendum, non *fatis.* post *ille,* id est, Phœbus. *Grotius. Pectore vatis.*] Pectore irruentis vatis dissiluere fores impulsæ, ipsaque evolat.

209. *Exclusaque templis.*] Melius Mss. *expulsaque templis,* ejecta vi numinis. *Grotius.*

210. *Perstat rabies.*] Nondum Deum penitus pectore excusserat.

211. *Quem non emisit,* &c.] Phœbus adhuc vatis mentem obsidebat, eam nondum deseruerat, ut sui compos esset. *Hortens. Ille feroces.*] Phœbus.

212. *Oculos.*] Virginis Pythiæ.

213. *Non torva minaci.*] Σμερδαλέον δεδορκότι, torve.

214. *Stat nunquam facies.*] *Non vultus, non color unus.* Æneid. 6. Virg.

Liventesque genas: nec, qui solet esse timenti,
Terribilis sed pallor inest: nec fessa quiescunt
Corda; sed ut tumidus Boreæ post flamina pontus
Rauca gemit; sic multa levant suspiria vatem.
Dumque a luce sacra, qua vidit fata, refertur
Ad vulgare jubar, mediæ venere tenebræ.
Immisit Stygiam Pæan in viscera Lethen,
Quæ raperet secreta Deum. tum pectore verum
Fugit, et ad Phœbi tripodas rediere futura:
Vixque refecta cadit. nec te vicinia leti
Territat ambiguis frustratum sortibus Appi:
Jure sed incerto mundi, subsidere regnum
Chalcidos Euboicæ vana spe rapte parabas.
Heu demens, nullum belli sentire fragorem,
Tot mundi caruisse malis, præstare Deorum
Exceptâ quis morte potest! secreta tenebis
Littoris Euboici memorando condite busto,
Qua maris angustat fauces saxosa Carystos,

217 per fl. *222 tunc p.* *223 tripodas Phœbi.*

215. *Nec*, &c.] Pallor est non territæ, sed terrentis. *Grotius.*

217. *Sed ut tumidus*, &c.] Addit comparationem aptam ad subjiciendam rem oculis: a natura maris, vento commoti, quo cessante, etiamnum sævit. *Hortens.* *Boreæ post flamina pontus.*] Ponente jam et cessante Borea.

218. *Levant suspiria vatem.*] Animum vatis sedant reficiuntque, *do case.*

219. *Dumque a luce sacra*, &c.] Inter lucem illam adyti sacram et æthoream hanc in quam reditura erat: *vel* inter divinam illam raptæ mentis notitiam et hanc humanam cognitionem, Phœbus mediam injecit caliginem et soporatam rerum visarum oblivionem. Allusum simul ad Lethen fl. infernalem.

220. *Mediæ venere tenebræ.*] Quas autem tenebras, quamque caliginem, medias intervenisse dicat, non obscure mox subjicit: Oblivionem scil. omnium anteactorum vaticiniorum in mentem immisit Phœbus, ubi ad se rediit. *Hortens.*

223. *Ad Phœbi tripodas.*] Notitia futurorum se recepit in cortinam fatorum custodem.

224. *Vixque refecta cadit.*] Sic ult. vs. lib. 1. *et lasso tacuit defecta furore.* *Nec te vicinia leti*, &c.] At is ratus (inquit Valer. Max.) consiliis se Apollinis monitum, ne illi discrimini interesset, in eam regionem secessit, quæ inter Rhamnunta nobilem Attici soli partem, Carystumque Chalcidico freto vicinum interjacens, Cœlæ Eubœæ nomen obtinet, ubi ante Pharsalicum certamen morbo consumptus, prædictum a Deo locum sepultura possedit.

226. *Jure sed incerto mundi.*] Dum adhuc incertum sit, penes quem sit fatorum imperium. *Subsidere regnum.*] Sibi subjicere, invadere dolo, ἐφεδρεύειν. sic enim pro *subsistere* absolute accipias, legendum erit *regno.*

227. *Chalcidos Euboicæ.*] Chalcidos in Euboia, urbis ad Euripum sitæ, Aulidi objectæ. Ad differentiam alterius in Ætolia. *Vana spe rapte.*] Adductus in spem vanam occupandi imperium.

228. *Demens, nullum belli*, &c.] Qui sperabas tibi ullo recessu tanquam Homerica tecto nube, a tam late grassanti malo securitatem, quam nisi mors sola nemo Deorum præstare valet.

232. *Qua maris angustat*, &c.] Neque tamen est Carystos in freto Euripi, sed

Et tumidis infesta colit qua numina Rhamnus,
Arctatus rapido fervet qua gurgite pontus,
Euripusque trahit, cursum mutantibus undis,
Chalcidicas puppes ad iniquam classibus Aulim.
  Interea domitis Cæsar remeabat Iberis,
Victrices aquilas alium laturus in orbem:
Cum prope fatorum tantos per prospera cursus
Avertere Dei. nullo nam Marte subactus
Intra castrorum timuit tentoria ductor
Perdere successus scelerum: cum pæne fideles
Per tot bella manus satiatæ sanguine tandem
Destituere ducem: seu mœsto classica paulum
Intermissa sono, claususque, et frigidus ensis,
Expulerat belli furias: seu præmia miles

233 *Ranqus.* 235 *cursu nutantibus.* 237 *remeabat Cæsar.* 240 *jam.*

Cycladibus opposita in Eubœa ins. urbs. *Saxosa Carystos*, &c.] Marmore nobilis.

233. *Et tumidis infesta*, &c.] Docet, inter Carystum et fretum Chalcidicum, ex adverso Atticæ, ubi Rhamnus erat, cellam Euboicam exstitisse. *Et tumidis colit*, &c.] Et qua jacet Rhamnus Atticæ pagus, ubi colitur Nemesis superbiæ et insolentiæ vindex, quæ et hinc dicitur Rhamnusia. *Qua numina Rhamnus.*] Hujus Deæ meminerunt Catullus, Ovid. Statius. *Rhamnusia* enim dicta a pago Atticæ, ut Pausanias scribit. Quidam *Adrasteam* et *Nemesin* eandem esse dicunt. Hinc *Rhamnusia Nemesis*, dicitur in eos, quibus ob arrogantiam et fastum, fortunæ commutationem imprecamur. *Hort.* *Numina Rhamnus.*] Nemesin.

234. *Arctatus rapido*, &c.] A vicino mari Chalcidico, quod Atticam, ubi Rhamnus est, alluit, uti ex adverso Chalcidem Eubœæ. Hæc avulsa Bœotiæ fuit, modico interfluente Euripo, ita arcto, ut ponte jungatur. Hinc *arctatum* dicit, nam ibi angustissimus est Euripus. *Pontus.*] Euboicus, sive Chalcidicus. *Hort.*

235. *Euripusque trahit.*] Fretum hinc Bœotiam et Atticam, inde Euboiam ins. interluens, ponte duo jugerum junctum. *Streche de Negroponte.* Septies die ac nocte refluum eo impetu ut navigia reluctantibus ventis secum rapiat. *Trahit.*] Ex Eubœa raptat impellitque in Bœotiam adversam. *Hortens.*

236. *Aulim.*] Portum Bœotiæ Græcorum, contra Trojam conjuratione et mora classis Græcæ nobilem.

237. *Interea domitis*, &c.] A digressione redit ad historiam intermissam. Cæsar ex Hispania reversus, deviotis ducibus Pompeianis, Gadibusque receptis, tam diu circa Placentiam restitit, donec legionem seditione agitatam ad officium retraxit: auctoribus novi motus summo supplicio affectis. *Hortensius.*

238. *Alium laturus in orbem.*] In Epirum et Macedoniam contra Pompeium.

239. *Cum prope fatorum*, &c.] Cum civilis belli prosperos successus Dii pene everterunt, coorta seditione in exercitu.

242. *Perdere successus scelerum.*] Scelerum successum dicit, propter civile negotium, quo ipse civis in civem induisset arma; ac tam multorum civium sanguinem fudisset, omnibus suis victoriis. *Hort.*

244. *Seu mœsto classica*, &c.] Sive, quod militari ferocia per belli intermissionem ad Placentiam defervescente, ad ocium et pacem inclinabant: sive quod stipendia auctiora peterent ad civile hoc bellum majori precio operam venalem licebantur. Cæsaris exercitus (inquit Appianus) juxta Placentiam seditione edita, quod diutius in bello teneretur, Imperatorem cœpit conclamare. Minas porro quinque singulas olim pollicitas a Cæsare, quum Brundusii esset, instantius petebat. lib. 2. de civ. bell.

Dum majora petit, damnat causamque, ducemque,
Et scelere imbutos etiam nunc venditat enses.
Haud magis expertus discrimine Cæsar in ullo est,
Quam non e stabili, tremulo sed culmine cuncta
Despiceret, staretque super titubantia fultus,
Tot raptis truncus manibus, gladioque relictus
Pæne suo, qui tot gentes in bella trahebat,
Scit non esse ducis strictos, sed militis, enses.
Non pavidum jam murmur erat, nec pectore tecto
Ira latens: nam quæ dubias constringere mentes
Causa solet, dum quisque pavet, quibus ipse timori est,
Seque putat solum regnorum injusta gravari,
Haud retinet. quippe ipsa metus exolverat audax
Turba suos. quicquid multis peccatur, inultum est.
Effudere minas: Liceat discedere Cæsar

247 *pejora.* 248 *vindicat, vendicat.* 249 *illo.* 250 *ex stab.* 251 *Respiceret.* 252 *manib. truncus.* 256 *confringere.* 259 *sed quippe.*

248. *Venditat.*] Alii leg. *vindicat.* Id est, asserere vult, missionem petit.

249. *Haud magis expertus*, &c.] Seditionem per X. annos in Gallicis bellis non senserat, in civilibus aliquas. Sueton. in Cæsar. 69. nunquam tamen alias neque majori cum periculo expertus est, quam lubrica et instabilis esset imperatoris sedes, militaribus viris huc illuc parvo momento impulsis freti; a quibus si destitutus fuerit sibique relictus, tum denique fatebitur non suo sed militum ense pugnandum esse.

250. *Quam non e stabili.*] Id est, quam lubrica esset ejus potentia, et quam inconstans, et infirma. *Tremulo.*] Dubio et periculoso.

251. *Super titubantia fultus.*] Trementia, inconstantia et incerta.

252. *Truncus manibus.*] Orbatus, destitutus militibus. *Gladioque relictus Pæne suo.*] Jam experiebatur suo periculo, enses, quibus victoriæ fuerant partæ, non suos esse, sed militum, quorum auxilio vicerat. *Hortens.*

254. *Strictos enses.*] Enses qui stringuntur. *Grot.*

255. *Non pavidum jam murmur erat.*] Neque clancularia erat conjuratio, sed aperta seditio.

256. *Nam quæ dubias*, &c.] Metus ignominiæ ac pœnæ solet feroces militum animos constringere ac sub imperio continere, ea causa nunc non continuit militares homines a seditione. *Hortens.* *Nam quæ dubias*, &c. *quicquid multis peccatur.*] Non enim Cæsaris milites in imperio continuit, qui alios plerumque, metus, ac pavorum, qui gravatim ferunt tyranni injustum imperium, conjuratio judicatur: sed emanarat jam in plurimos seditio, qui junctæ quasi umbone phalanges præfidentius loquitabantur: et quod a multis peccatur impune fieri creditur.

258. *Seque putat solum*, &c.] Quidam sic exponunt *gravari*: Tyrannidis injustitiam gravatim ferre, ut verbum *gravari* deponentialiter, non passive accipiatur. Vel *injusta*, hoc est per injusta, ut sit ellipsis, quod et Glareano videtur arridere. Dum scil. miles putat se per injusta regna, et injustam dominationem opprimi. *Hortens.*

261. *Minas.*] Has quæ seq. *Liceat discedere*, &c.] Petitoria oratio militum generis Deliberativi est. Postulant enim absente Cæsare missionem et vacationem a militia, post tot et tantos labores exantlatos. Habes et locos Demonstratorios, quibus bellum ut nefarium et impium detestantur. Quin et Judiciales attingunt dum obiter cum Cæsare exposte-

A rabie soelerum. quæris terraque marique
His ferrum jugulis, animasque effundere viles
Quolibet hoste paras: partem tibi Gallia nostri
Eripuit: partem duris Hispania bellis:
Pars jacet Hesperia: totoque exercitus orbe
Te vincente perit. Terris fudisse cruorem
Quid juvat Arctois, Rhodano, Rhenoque subactis?
Tot mihi pro bellis bellum civile dedisti.
Cepimus expulso patriæ cum tecta Senatu,
Quos hominum, vel quos licuit spoliare Deorum?
Imus in omne nefas, manibus, ferroque nocentes,
Paupertate pii. finis quis quæritur armis?
Quid satis est, si Roma parum? jam respice canos,
Invalidasque manus, et inanes cerne lacertos.
Usus abit vitæ: bellis consumsimus ævum.
Ad mortem dimitte senes. en improba vota:
Non duro liceat morientia cespite membra
Ponere, non anima galeam fugiente ferire,
Atque oculos morti clausuram quærere dextram,
Conjugis illabi lacrymis, unique paratum

264 *Quod libet.* 268 *Rhodanoque.* 274 *parum est?*
278 *liceat duro.* 279 *glebam.*

lant de injuria facti: quod pro tantis laboribus adeo nullæ sibi habeantur referanturve gratiæ; ut suas victorias Fortunæ acceptas ferat, non virtuti militum; quod indignum toleratu. *Hort. Liceat discedere Cæsar.*] Petimus missionem, Cæsar, eamque justam a civilium bellorum furore.

263. *His ferrum jugulis.*] Qui nos jugulent. *Viles quolibet,* &c.] Nostras, apud te levi aut nullo precio habitas.

266. *Hesperia.*] In Italia.

267. *Rhodano,* &c.] Gallis et Germanis Rhodani Rhenique fluv. accolis.

270. *Cepimus expulso,* &c.] Capta Roma, neque ædes civium neque templa deorum nobis diripienda permittebantur.

272. *Imus in omne nefas.*] Arguimur quidem propter arma nefaria et scelestas rapinas, impii, sed propter paupertatem, pii: illa tibi, hæc nobis.

273. *Paupertate pii.*] Quantum enim rapinarum est, tuum est, non nostrum a pietate in Imperatorem. *Hortensius.* Vel sumus in tanta rapiendi licentia pauperes tanquam si pii et innocentes essemus. *Sulpit.*

274. *Jam respice,* &c. *Usus abit vitæ.*] Optima vitæ pars nobis periit, bellis insumpta, necdum prospeximus senectuti, aut quæsivimus canis viaticum.

275. *Et inanes lacertos.*] Ex exhaustos viribus lacertos. *Hortens.*

277. *Ad mortem dimitte senes.*] Ut domi moriamur. *En improba vota.*] *Ironice.* Quantulum est hoc votum?

278. *Non duro liceat,* &c.] Liceat tandem molliter requiescere, non duro solo usque in castris recumbere.

279. *Non anima galeam.*] Non in pugna usque morientes ferire gal. an. fu. Alii leg. *glebam.*

280. *Oculos morti,* &c.] Propinqui dextram, quæ oculos morientibus claudat. lib. 3. vs. 740.

281. *Unique paratum,* &c.] In militia

Scire rogum. liceat morbis finire senectam.
Sit præter gladios aliquod sub Cæsare fatum.
Quid, velut ignaros ad quæ portenta paremur,
Spe trahis? usque adeo soli civilibus armis
Nescimus cujus sceleris sit maxima merces?
Nil actum est bellis, si nondum comperit istas
Omnia posse manus. nec fas, nec vincula juris
Hoc audere vetant. Rheni mihi Cæsar in undis
Dux erat, hic socius. Facinus quos inquinat, æquat.
Adde, quod ingrato meritorum judice virtus
Nostra perit. quicquid gerimus, fortuna vocatur.
Nos fatum sciat esse suum. licet omne Deorum
Obsequium speres, irato milite, Cæsar,
Pax erit. Hæc fatus, totis discurrere castris
Cœperat, infestoque ducem ducem deposcere vultu.
 Sic eat, o Superi, quando pietasque, fidesque
Destituunt, moresque malos sperare relictum est;

293 *sciet.* 294 *fieres.*

enim pluribus unus rogus erigitur.

282. *Morbis*, &c.] Non ferro usque.

283. *Sit præter gladios*, &c.] Contingat nobis sub Cæsare mors naturalis, non violenta. *Hortens.*

284. *Quid, velut ignaros*, &c.] Expostulant cum Cæsare, quod impie quasi socii ad cædem Pompeii et Senatus ducantur. cujus sceleris et impietatis mercedem non obscure coarguant: exilium, cædes, et nihil non horrendi supplicii. Oblique videntur Cæsari minitari fœdam cædem aliquando, pro nefario bello. *Hort.*

286. *Nescimus cujus*, &c.] Quasi vero nesciamus, quanta maneant milites præmia, qui vel scelesta sui ducis cæde, bello civili finem imponunt.

287. *Nil actum est bellis.*] Nihil pugnando promovimus, si adhuc nondum est expertus, has nostras manus, vel ipsum trucidare posse. *Hortens.*

288. *Omnia posse manus.*] Etiam ipsum ducem de medio tollere. *Nec fas*, &c.] Neque enim tenemur jure sacramenti, quo minus hoc audeamus.

289. *Rheni mihi Cæsar.*] In bello quidem Gallico et Germanico datus es nobis dux: hoc suscepisti bellum sine imperio, nobis fretus. et quidni socii simus?

290. *Facinus quos inquinat.*] Qui eodem crimine tenentur, æquales sunt et socii. Ita Impp. Leo et Anthemius in Constitutione, Cod. Justin. 31. *Ut ex quos par facinus coinquinat et æquat, utrosque similis pœna comitetur.* Grotius.

292. *Quicquid gerimus*, &c.] Qui fortunæ suæ, non virtuti nostræ prælia feliciter gesta fert accepta.

293. *Nos fatum*, &c.] Faciemus ut intelligat felicitatem suam a nobis pendere.

294. *Obsequium speres.*] Impie hoc ab irato milite; quod ne applaudentibus quidem diis bellum sit gesturus amplius, nisi milites sibi propitios et faventes habeat. *Hortens. Irato milite.*] Et deserente te.

295. *Pax erit.*] Non poteris bellum gerere.

297. *Sic eat, o Superi.*] Deos precatur poeta, ut discordiæ et rebellionis hujus interventu dirimatur bellum civile. *Quando pietasque*, &c.] Ubi in ducibus deficit pietas et fides in patriam et cives suos, speremus a perfidia et rebellione militum finem civilis belli.

Finem civili faciat discordia bello.
Quem non ille ducem potuit terrere tumultus!
Fata sed in præceps solitus demittere Cæsar,
Fortunamque suam per summa pericula gaudens
Exercere, venit: nec, dum desæviat ira,
Expectat: medios properat tentare furores.
Non illis urbes, spoliandaque templa negasset,
Tarpeiamque Jovis sedem, matresque Senatus,
Passurasque infanda nurus. vult omnia Cæsar
A se sæva peti, vult præmia Martis amari:
Militis indomiti tantum mens sana timetur.
Non pudet, heu Cæsar, soli tibi bella placere
Jam manibus damnata tuis? hos ante pigebit
Sanguinis? his ferri grave jus erit? ipse per omne
Fasque nefasque rues? lassare, et disce sine armis
Posse pati: liceat scelerum tibi ponere finem.
Sæve quid insequeris? quid jam nolentibus instas?
Bellum te civile fugit. Stetit aggere fultus
Cespitis, intrepidus vultu, meruitque timeri

301 *dimittere.* 307 *nefanda.* 307 *certe.* 310 *o Cæs.*
311 *suis?* 313 *lassere.* 316 *fulti.*

300. *Quem non ille,* &c.] Non tamen Cæsarem. Qui (referente Suetonio) fecit ut celeriter ad officium redierint, nec tam indulgentia ducis quam celeritate. Non enim cessit unquam tumultuantibus, atque etiam obviam semper iit.

301. *Fata sed in præceps dimittere.*] Solitus præcipitare, magnisque exponere discriminibus. *Sulpit.*

303. *Venit,* &c.] Quibus rebus (inquit Appianus) commotus Cæsar, ex Massilia Placentiam magna celeritate solicitudineque pervenit, et ad milites adhuc dissidentes profectus, hunc in modum fari cœpit. *Ira,* &c. *furores.*] Militum.

305. *Non illis urbes.*] Neque enim rapinas raptusque suis negasset suo judicio quod illa improbasset; sed quo militum animos horum amore et desiderio incitatos detineret.

306. *Tarpeiamque Jovis sedem.*] Libro 1. vs. 196. *Matresque Senatus.*] Matronas, et virgines stuprandas.

309. *Sana timetur.*] Pacem appetens, detestata bellum scelestum.

310. *Non pudet, heu Cæsar.*] Per aversionem expostulat cum Cæsare Poeta, quasi illi soli bellum civile placeat. *Hort.*

311. *Manibus damnata tuis.*] Militibus, iisque feris.

312. *His ferri grave jus erit.*] Cum indignatione hæc effundit poeta: quum alioquin facultas diripiendi et ferro sæviendi posthac militibus erit, qui cædibus et rapinis semper delectati fuerunt, et tu iis gaudes. *Hortens.*

313. *Lassare, et disce,* &c.] Epilogum concludit monitione, ut tandem belli civilis tædium capiat, ut defatigetur semel post tot incommoda et pericula bellorum, maxime civilium. *Hortens.* *Sine armis,* &c.] Esse. ἰδιωτισμὸς Hispanis usitatus, Senecæ Thyestes, *posse sine regno pati.* Senec. 2. cont. 2. *potes sine viro pati.* et noster infra l. 9. vers. 110. *nescis sine rege pati.*

316. *Aggere fultus.*] Quo emineret, ad milites concionaturus.

317. *Meruitque timeri.*] Auctoritate et majestate verendus.

Non metuens: atque hæc ira dictante profatur:
Qui modo in absentem vultu, dextraque furebas
Miles, habes nudum, promtumque ad vulnera pectus.
Hic fuge, si belli finis placet, ense relicto.
Detegit imbelles animos nil fortiter ausa
Seditio, tantumque fugam meditata juventus,
Ac ducis invicti rebus lassata secundis.
Vadite, meque meis ad bella relinquite fatis:
Invenient hæc arma manus, vobisque repulsis
Tot reddet Fortuna viros, quot tela vacabunt.
Anne fugam Magni tanta cum classe sequuntur
Hesperiæ gentes, nobis victoria turbam
Non dabit, impulsi tantum quæ præmia belli
Auferat, et vestri rapta mercede laboris,
Lauriferos nullo comitetur vulnere currus?
Vos defecta senes, exhaustaque sanguine turba
Cernetis nostros jam plebs Romana triumphos,
Cæsaris an cursus vestræ sentire putatis
Damnum posse fugæ? veluti si cuncta minentur
Flumina, quos miscent pelago, subducere fontes,
Non magis ablatis unquam decresceret æquor,
Quam nunc crescit, aquis: an vos momenta putatis

328 *sequantur, sequentur.* 331 *Auferet.* 333 *despecta.* 334 *vestros.* 335 *currus.* 338 *Num magis.* 338 *descenderet, decreverit.*

318. *Non metuens.*] Dissimulato metu, inquit, Frontinus lib. 1. Stratag. cap. 9.

321. *Hic fuge.*] Alii leg. *Hinc fuge.* Quasi non simpliciter eos missos faceret, sed contemptim et cum stomacho e castris facessere juberet: quæ res supra modum milites percellit, existimantes Cæsarem retenturum eos, blandimenta multa dando. *Hort. Hoc fuge.*] Pectore hoc meo reconde ensem, et bello quod adeo tibi displicet, finem impone.

322. *Detegit imbelles,* &c.] Multa seditiose in ducem loqui, nihil audere; arguit degeneres ignavosque animos, ad fugam quam ad bellum paratiores.

225. *Vadite.*] Hinc facessite, positis armis.

326. *Invenient hæc arma manus.*] Facile inveniam novos milites qui capessant arma a quibus vos disceditis.

328 *Anne fugam Magni,* &c.] Cum videatis tantas Italorum atque Hispanorum copias sequi Pompeium fugientem et prope victum, creditisne mihi defuturos milites belli jam pene absoluti, victoriæ et triumphi comites, facili et parvo labore in vestri honoris præmia cessuros?

330. *Impulsi tantum,* &c.] Jam præcipitis et quasi peracti.

332. *Vos defecta senes,* &c.] Vos bello diutino fracti, sed propter perfidiam vestram inhonorati, turbæ et sine nomine vulgo redditi atque in fecem plebis relati, spectabitis nos triumphantes.

336. *Veluti si cuncta,* &c.] Non magis quam minueretur mare, si fontes negarent illi flumina.

339. *An vos momenta putatis,* &c.] Re-

Ulla dedisse mihi? nunquam sic cura Deorum
Se premit, ut vestræ morti, vestræque saluti
Fata vacent. Procerum motus hæc cuncta sequuntur,
Humanum paucis vivit genus. orbis Iberi
Horror, et Arctoi, nostro sub nomine miles,
Pompeio certe fugeres duce. fortis in armis
Cæsareis Labienus erat: nunc transfuga vilis
Cum duce prælato terras, atque æquora lustrat.
Nec melior mihi vestra fides, si bella nec hoste,
Nec duce me geritis, quisquis mea signa relinquit,
Nec Pompeianis tradit sua partibus arma,
Hic nunquam vult esse meus. sunt ista profecto
Curæ castra Deis, qui me committere tantis,
Non nisi mutato voluerunt milite, bellis.
Heu, quantum Fortuna humeris jam pondere fessis
Amolitur onus! sperantes omnia dextras
Exarmare datur, quibus hic non sufficit orbis.

341 *premet.* 343 *vivit paucis, paucis vivet.* 344 *sub nostro.* 349 *reliquit, relinquens, relinquet, relinquent.* 350 *Non.* 350 *tradet.* 350 *mea.* 352 *Diis.* 354 *victis, pressis, lassis.*

futat id, quo dclamaverant, Cæsarem militum virtute et labore vicisse. Respondet Deos Imperatorum non militum fata curare: infertque proinde suam victoriam a fatis, non a militibus pendere. *Momenta.*] Favorem, effectum. *Hortens. Sulpit.*

340. *Nunquam sic cura,* &c.] Cura Deum, non tam dimittit se et ad vilia descendit, ut vestris rebus vacet, plebem respiciat: de principum negotiis, Dii tantum sunt soliciti, illis cæteros omnes servire volunt.

342. *Procerum motus hæc,* &c.] Omnia hæc ad principes ducesque referuntur, qui sunt curæ Diis, et volunt multitudinis labores in illorum commoda verti. *Sulpit.*

343. *Humanum,* &c.] Ita, in paucorum (hoc est principum) utilitatem, cæteri omnes nascuntur et vivunt. *Orbis Iberi,* &c.] Qui me duce Gallos, Germanos, Hispanos debellastis, fugissetis certe, nacti Pompeium ducem. adeo præstat exercitus cervorum leone duce, &c.

345. *Fortis in armis,* &c.] Labienus, legatus meus in bello Gallico, quondam fortis et ubique victor, ex quo ad Pompeium a me defecerit, animo et fortuna simul cum fide deficiens, vagatur profugus cum duce, quem mihi prætulit. De Labieni defectione ad Pomp. vide quæ Dio, lib. 41.

348. *Nec melior mihi,* &c.] Neque tamen melius judicabo de fide vestra quam Labieni: etiamsi ad Pompeium non defeceritis, neque enim ego illum pro meo habiturus sum, nisi qui meas partes secutus fuerit.

353. *Mutato voluerunt milite.*] Firmioribus viribus ex novo milite conscripto.

354. *Quantum Fortuna,* &c.] Quanta cura me exonerat Fortuna, cui modo solicito de præmio militibus, quibus totus orbis dividendus vix sufficeret, pro strenue navata opera persumerando, jam ad manum et in promptu merces est abunda ipsorumque votis expetita, mera missio absque præmiis.

355. *Sperantes omnia.*] Qui potuissent a me omnia sperare: et est callida ad mitigandum retinendumque ratio. *Sulpit. Sperantes omnia.*] Quibus fas erat omnia a me sperare.

356 *Exarmare.*] Missas facere.

Jam certe mihi bella geram: discedite castris:
Tradite nostra viris ignavi signa Quirites.
At paucos, quibus hæc rabies auctoribus arsit,
Non Cæsar, sed pœna tenet. procumbite terræ:
Infidumque caput, feriendaque tendite colla.
Et tu, quo solo stabunt jam robore castra
Tiro rudis, specta pœnas, et disce ferire,
Disce mori. Tremuit sæva sub voce minantis
Vulgus iners: unumque caput, tam magna juventus
Privatum factura timet: velut ensibus ipsis
Imperet, invito moturus milite ferrum.
Ipse pavet, ne tela sibi dextræque negentur
Ad scelus hoc Cæsar: vicit patientia sævi
Spem ducis, et jugulos, non tantum præstitit enses.
Nil magis, assuetas sceleri quam perdere mentes,
Atque perire timet. tam diro fœderis ictu

358 *Tradita n. v. ignavis.* 359 *actoribus.* 360 *terra:* 361 *Infandumque.* 362 *stabant.* 363 *redire.* 364 *dura.* 367 *et manco.* 368 *timet.* 369 *vincit.* 370 *præbuit.* 370 *ensem.* 372 *jam diri, tam diri.*

357. *Mihi bella geram.*] *Emphatice*; non vobis, qui me deseruistis.

358. *Viris ignavi signa.*] Fortibus; namque vos ignavi estis. *Quirites.*] In alia seditione, (ref. Suetonio) ardente tunc in Africa bello, milites missionem et præmia cum ingentibus minis flagitantes, una voce qua *Quirites* eos appellarat, tam facile circumegit et flexit, ut ei milites esse se confestim responderint: et quamvis recusantem in Africam sint secuti.

359. *At paucos*, &c.] Paucos nihilominus retineo, neque ego tamen, sed pœna, seditionis hujus auctoribus infligenda, ut exemplum ad novos milites transeat. qui discant capite plectere seditiosos, ipsi simile expectent supplicium, si quid simile deliquerint. *Grotius exponit:* Disce in pœna, quod in prœlio usurpes, ferire et mortem contemnere.

360. *Procumbite terræ.*] Ut securi percutiamini.

365. *Unumque caput*, &c.] Unum Cæsarem timuerunt, quem facile fuerat in ordinem redigere, si ab eo recederent. perinde ac si ipsi enses imperium ducis executuri fuissent, renuente et detrectante imperium milite.

368. *Ipse pavet.*] Metuebat enim Cæsar, ne milites haberet, parentes imperio: et tamen militum patientia vicit exspectationem ducis. *Hortens.*

369. *Ad scelus hoc Cæsar.*] Ad interficiendos eos qui missionem et pacem optaverant.

370. *Jugulos*, &c.] Nonam legionem, apud Placentiam, totam cum ignominia missam fecit: ægreque post multas et supplices preces, nec nisi exacta de sontibus pœna, restituit. Sueton. in Cæsare. Nonæ legionis, quæ seditionis causam imprimis præstitit, decumatione constituta, gemitu ab omnibus edito, prætores genibus affusi veniam suppliciter ab ipso deposcebant. Cæsar tandem vix ira posita, hoc concessit ut C. duntaxat: et XX. seditionis principes ab omnibus eligerentur, et XII. ex his a cæteris selecti supplicio afficerentur. Appian. 2. de bello civ.

371. *Nil magis*, &c.] Nihil magis timuit, quam ne veterani ad omne scelus assueti, vel ferociam animi ponerent, vel ab ipso recederent.

Parta quies, pœnaque redit placata juventus.
Brundusium decimis jubet hanc attingere castris,
Et cunctas revocare rates, quas avius Hydrus,
Antiquusque Taras, secretaque littora Leucæ,
Quas recipit Salapina palus, et subdita Sipus
Montibus: Ausoniam qua torquens frugifer oram,
Dalmatico Boreæ, Calabroque obnoxius Austro
Appulus Adriacas exit Garganus in undas.
Ipse petit trepidam tutus sine milite Romam
Jam doctam servire togæ: populoque precanti
Scilicet indulgens, summum Dictator honorem
Contigit, et lætos fecit se Consule fastos.
Namque omneis voces, per quas jam tempore tanto
Mentimur dominis, hæc primum repperit ætas,
Qua sibi ne ferri jus ullum Cæsar abesset,
Ausonias voluit gladiis miscere secures.
Addidit et fasces aquilis, et nomen inane

374 *Brundisium.* 374 *hinc.* 375 *Hydruns.* 376 *Thoras, Tarax.* 377 *Salpina, Scalpina.* 377 *Sippus, Sipphus.* 379 *Delmatico.* Sabel. 385 *nostro.* 388 *gladiis voluit.*

374. *Decimis jubet.*] Decem dierum itineribus. Et satis quidem longis citatisque, si modo longitudinem fere Italiæ armati X. diebus sint emensi. *Hanc attingere.*] Juventutem, hoc est, exercitum.

375. *Avius Hydrus.*] Flexuosus fluvius Calabriæ.

376. *Taras.*] Fluv. juxta Tarentum. *Leucæ.*] Urbis Salentinorum.

377. *Salapina palus.*] Variant hic Mss. sed quam recepimus vera est lectio. Salapia enim paludi nomen. Plinius 111. 11. *Grot. Salapina palus.*] Salapia Apuliæ opp. Annibalis meretricio amore famosum. *Sipus.*] Sipuntum, Apuliæ urbs.

378. *Montibus.*] Gargani, qui Apuliæ mons est, hinc Austro e Calabria, inde Boreæ e Dalmatia flanti, expositus, cui subjacens promontorium in mare Adriaticum extenditur.

381. *Ipse petit trepidam,* &c.] Cæsar composita seditione, sine exercitû Romam contendit.

382. *Togæ.*] Pacis auctori Cæsari jam togato.

383. *Summum Dictator.*] Neque Senatu, aut Consule illum deligente, seipsum Dictatorem nominavit Cæsar. undecima deinde die Dictaturæ se abdicavit postquam se et P. Servilium Coss. creasset.

384. *Lætos,* &c.] Ironice. *Fastos.*] Supra versu 5. dictum, annos in libris Fastorum nominibus Consulum signari solere. Et significaturi quo anno quid gestum esset. Consulum solum ejus anni nomina citabantur. *Hortens.*

385. *Namque omnes voces,* &c.] Namque ab hoc anno, quo Cæsar, ne quod sibi ferro sæviendi jus deesset, summam imperii potestatem consulatui adnexuit, invaluere omnes illi tituli quibus tyrannis Imp. assentamur, cujusmodi sunt *Divus, semper Augustus, Pater patriæ, fundator quietis, Dominus,* &c. *Voces, per quas,* &c.] Titulos indicat assentationis plenos, quibus solebant tyrannis falso assentari, tum primum inventos. Propterea *mentimur* non quibuslibet, sed dominis; id quod servorum est, et mancipiorum abjecti fractique animi. *Hortens.*

388. *Ausonias secures.*] Consulatum urbis Romæ. *Gladiis miscere,* &c.] Imperatorum insignia insignibus Consulum.

389. *Nomen inane,* &c.] Consulis aut

Imperii rapiens, signavit tempora digna
Mœsta nota. nam quo melius Pharsalicus annus
Consule notus erit? fingit solennia campus,
Et non admissæ dirimit suffragia plebis,
Decantatque tribus, et vana versat in urna.
Nec cœlum servare licet: tonat augure surdo,
Et lætæ jurantur aves, bubone sinistro.
Inde perit primum quondam veneranda potestas
Juris inops: careat tantum ne nomine tempus,
Menstruus in fastos distinguit secula Consul.
Nec non Iliacæ numen quod præsidet Albæ
Haud meritum Latio solennia sacra subacto

397 *primo.* 398 *tantum careat.* 399 *fastis.*

etiam Imperatoris, cum rectius appellandus esset tyrannus.

390. *Signavit,* &c.] Signavit annum suum cæde Pompeii, eversione Senatus et libertatis.

392. *Fingit solennia campus,* &c.] Hinc posteaquam ad unum Cæsarem cuncta fuerint delata, omnes majorum ritus et disciplina in creandis magistratibus sublata sunt. Imaginaria quædam Comitiorum in Campo habetur species, citantur a præcone tribus, neque tamen conveniunt aut admittuntur ad distincta suffragia, frustra in cistas conjiciuntur tabellæ, si quidem Imperator vel centuriis commendat vel ipse designat creatque quem vult Consulem.

393. *Dirimit suffragia.*] Sustulit. nam Se et Servilium Cons. dixit.

395. *Nec cœlum servare licet.*] Prævaricato etiam omni jure auspiciorum. Neque enim, pro more veterum, adhibentur Comitiis centuriatis Augures tres, qui cœlum et aves observent; aut si adhibeantur, cum propter Jovem tonantem, fulgurantemve aut infausta auspicia comitia impediri oporteat; dissimulant tamen se non audisse tonitrua, et quæcunque mali ominis apparuerint auguria parati sunt jurare læta esse et auspicata. *Tonat augure surdo.*] Dissimulante augure. Nam qui sub tonitru Jovis creatus fuerat, vitio creatus dicebatur, cogebaturque se abdicare magistratui. *Hortens.*

396. *Et lætæ jurantur aves.*] Augur lætas et auspicatas aves addixisse jurabat. Inauspicatæ aves maxime erant, cornix, bubo, &c. *Hortens.*

397. *Potestas Juris inops.*] Consularis, auctoritate sua et jure privata.

398. *Careat tantum ne nomine.*] Cum autem omnia a Cæsaribus administrarentur, poterat Consulatus aboleri. Sed ideo singulis annis Coss. adhuc creati sunt, ut tempora eorum nominibus in Fastis digererentur. Vel ideo tantum consules creati sunt, ut tempora signari possent. *Hortens. Sulpit.*

399. *Menstruus in fastos,* &c.] In breve tempus, senos menses, binos, singulos, creatus Cos. Hoc enim sub Impp. postea factitatum meminere Suetonius in Caligula, Claudio, Nerone: et Tacitus lib. 17. de Othone. *In fastos.*] *In fastus* Ms. P. Et sane eo sæculo hanc vocem, ut multas alias, fuisse geminæ flexionis, indicat illud x.
Nec meus Eudoxi vincetur fastibus annus. Grotius.

400. *Iliacæ.*] Ab Ascanio Trojano conditæ. *Numen quod,* &c.] Jupiter Latialis, cui quotannis novi Coss. in monte Albano Latinas celebrabant de nocte ferias in memoriam fœderis inter Tarquinium Sup. et Lat. renovati. Macr. lib. 1. Saturn. cap. 16.

401. *Haud meritum.*] Indignum sacris, quia Latii libertatem non defenderat. *Latio solennia,* &c.] His rebus et feriis Latinis, comitiisque omnibus perficiendis XI. dies tribuit, inde ab urbe proficiscitur, Brundusiumque pervenit. Comment. 3. civ. bell. *Subacto Latio.*] Italia in potestatem redacta.

Vidit flammifera confectas nocte Latinas.
  Inde rapit cursus, et, quæ piger Appulus arva
Deseruit rastris, et inerti tradidit herbæ,
Ocyor et cœli flammis, et tigride fœta
Transcurrit: curvique tenens Minoia tecta
Brundusii, clausas ventis brumalibus undas
Invenit, et pavidas hyberno sidere classes.
Turpe duci visum est rapiendi tempora belli
In segnes exisse moras, portuque teneri,
Dum pateat tutum vel non felicibus æquor.
Expertes animos pelagi sic robore complet:
Fortius hyberni flatus, cœlumque fretumque
Cum cepere, tenent, quam quos incumbere certos
Perfida nubiferi vetat inconstantia veris.
Nec maris anfractus, lustrandaque littora nobis,
Sed recti fluctus; soloque Aquilone secandi.
Hic utinam summi curvet carchesia mali,
Incumbatque furens, et Graia ad mœnia perflet,

402 *flammigera.* 406 *Transierat.* 407 *Brundisii.* 409 *vinum rap.* 410 *hæsisse, exire.* 419 *ferens.* 419 *Graiaque.*

402. *Vidit flammifera*, &c.] Quasi dicat, Cæsar antequam ex urbe discederet, perfecit ferias Latinas, et quidem nocte, qua in monte discedebatur, cum funalibus et tædis ob tenebras. *Hortensius.*

403. *Qua piger Appulus.*] Per Apuliam incultam, et herba horridam relictam.

405. *Ocyor et cœli*, &c.] Hyperbole de tigridis catulis orbatæ velocitate, vide quæ nos ex Plinio et Solino ad 18. epigr. Martialis lib. spect.

406. *Curvique tenens.*] Lib. 2. vs. 613. *Minoia.*] A Cretensibus, quibus Minos imperavit, condita. ut lib. 2. vs. 610.

407. *Clausas ventis*, &c.] Non tentandas navibus.

408. *Pavidas hyberno.*] Tempestates hybernas minante Delphino oriente cum Cane matutino.

411. *Dum pateat tutum.*] Cæsar enim sibi turpe duxit, quum Brundusii esset, bellum trahere, ac non statim consueta sua celeritate in adversam Græciam exercitum traducere, quam diu mare tutum esset per hostes; qui jam propter anni tempus portus omnes tenebant in Græcia. *Hortens. Non felicibus æquor.*] Pompeianis, vel aliis, quos minus felices judicabat quam suos.

412. *Expertes animos*, &c.] Hujusmodi oratione confirmavit milites suos ad mare tentandum, suasitque ut impedimenta in Italia relinquerent, ipsi expediti naves conscenderent, &c. Comment. civ. bell. 3.

413. *Fortius hyberni*, &c.] Constantius dicit hybernos ventos cœlum tenere, quam vernos. *Hortens.*

415. *Perfida nubiferi*, &c.] Propter ventorum crebras mutationes sub incertis vernis sideribus.

416. *Nec maris anfractus.*] Neque per circuitum iter est, unde opus sit variis ventis: sed uno tantum constanti. Aquilone tamen commodior erat Auster. quod testatur Comm. de civ. bell. 3. *Nacti*, inquit, *Austrum; et Increbuit Auster.*

418. *Hic utinam*, &c.] Optat e vestigio citra moram, ita secundum et ferentem ventum, ut plenis velis trajiciat. *Hortens. Curvet carchesia mali.*] Vehementi flatu urgeat et inclinet summam mali partem, quo velum attollitur.

419. *Graia ad mœnia*, &c.] Epidamnum seu Dyrrhach. lib. 2. vs. 624. ab iis

Ne Pompeiani Phæacum e littore toto
Languida jactatis comprendant carbasa remis:
Rumpite, quæ retinent felices vincula proras.
Jamdudum nubes, et sævas perdimus undas.
Sidera prima poli Phœbo labente sub undas
Exierant, et luna suas jam fecerat umbras;
Cum pariter solvere rates, totosque rudentes
Laxavere sinus: et flexo navita cornu
Obliquat lævo pede carbasa, summaque pandens
Suppara velorum perituras colligit auras.
Ut primum levior propellere lintea ventus
Incipit, exiguumque tumeat, mox reddita malo
In mediam cecidere ratem: terraque relicta
Non valet ipsa sequi puppes, quæ vexerat aura.
Æquora lenta jacent alto torpore ligata.
Pigrius immotis hæsere paludibus undæ,

420 *a litt.* 423 *prodimus.* 434 *ligatæ.*

Corcyrensibus qui Phæacum insulam tenuerunt conditum. Thuc. l. 1. Strabo lib. 7. atque Apolloniam.

420. *Ne Pompeiani.*] Ne Pompeianæ e litore Dyrrhachino triremes invadant nostras onerarias ventis destitutas.

422. *Rumpite.*] Ad milites hortantis Cæsaris verba sunt, habentque celeritatis sive præcipitantiæ potius indicationem. *Hortens.*

423. *Jam dudum*, &c.] Causa præcipitationis, quod paulatim dispalescentibus nubibus verisimile esset, ventos positum iri: simul cum prospero vento, etiam portus et loca maris portui proxima aquis nudarentur. *Hortens.*

424. *Sidera prima*, &c.] Conclamantibus omnibus, *imperaret, quod vellet; quodcunque imperavissent, se æquo animo esse facturos*, pridie Non. Jan. naves solvit, impositis VII. legionibus, postridie terram attigit juxta saxa Cerauniorum, &c. Comment. civ. bell. 3.

425. *Luna suas.*] Notatio temporis vespertini.

427. *Sinus.*] Velorum sinus, *Synecdoc.* ipsa vela. *Flexo navita*, &c.] Obliquato in longitudinem navis velo, ad captandum flantem a latere ventum remittentem, cornu antennæ cum pede, id est, imo veli angulo sinistro producunt nautæ, reducto altero. *they bring fore the larboard tack.*

428. *Obliquat lævo pede.*] Pedes proprie sunt funes ad angulos velorum, quibus ea vertebantur: et nunc dextri, nunc sinistri solvebantur velorum sinus pro venti mutabilitate, et pro ut dextra vel sinistra adflaret. *Cornua* sunt extremitates antennarum. Facere ergo pedem. Belg. *De schoot vieren.* Obliquare sinus velorum, Belg. *'t Seyl aenset ten.* Sic obliquare cursum, Belg. *Laveeren.*

429. *Suppara*, &c.] Lintea supra antennam et acatium expansa. *topsails.*

430. *Ut primum*, &c.] Melius Ms. P. *Et primum.* Sequitur enim *mox.* Et primum quidem, inquit, ferens fuit ventus mox elanguit. *Grotius.* *Levior propellere*, Parum crebrescens. *Levior propellere ventus.*] Venti flatus qui naves a terra deduxerat, remittit deficitque. *Mox reddita*, &c.] Ventis flare desinentibus, laxa mali hæsere, ac in mediam navim cecidere imo ut tum ad enavigandum parum essent utilia. *Hortens.*

434. *Æquora lenta*, &c.] Jamque malacia æquor sternebatur, *becalmed.* haud aliter quam gelu astringitur Pontus Euxinus quem neque emittit Bosporus Thracius, neque impellit Ister influens septem ostiis

Sic stat iners Scythicas astringens Bosporus undas
Cum glacie retinente fretum non impulit Ister,
Immensumque gelu tegitur mare: comprimit unda,
Deprendit quascunque rates: nec pervia velis
Æquora frangit eques, fluctuque latente sonantem
Orbita migrantis scindit Mæotida Bessi.
Sæva quies pelagi, mœstoque ignava profundo
Stagna jacentis aquæ, veluti deserta rigente
Æquora natura cessant: Pontusque vetustas
Oblitus servare vices non commeat æstu,
Non horrore tremit: non Solis imagine vibrat.
Casibus innumeris fixæ patuere carinæ.
Illinc infestæ classes, et inertia tonsis
Æquora moturæ; gravis hinc languore profundi
Obsessis ventura fames. nova vota timori
Sunt inventa novo, fluctus nimiasque precari
Ventorum vires, dum se torpentibus unda

439 *non per.* 440 *sonante latentem.* 441 *findit.* 447 *Classibus.* 448 *Illic.* 452 *rabies.*

436. *Bosporus.*] Duo Bospori sunt, angusta maris freta; quorum alter Thracius, alter Cimmerius appellatur. In Bosporo Thracio, ubi Bizantium est, os Pontici maris in angustias quatuor stadiorum contractum, in Propontidem, Euxinum exonerat. Cimmerius Bosporus inter Mæotim et Euxinum Europam alluit. *Horteus.*

438. *Comprimit unda.*] Astringit, retinetque.

439. *Nec pervia velis, &c.*] Pontus et Mæotis palus, modo navigiis pervia, jam indurata, equitibus curribus et plaustris solum præstant. *orbita* autem vestigium rotæ est, ipsa rota, *Synec.* currus.

440. *Fluctuque latente.*] Quia sub glacie est.

441. *Bessi.*] Bessorum pop. Thraciæ ad Æmum montem.

442. *Sæva quies pelagi, &c.*] Ista tranquillitas stagnantis maris Cæsari magis adversa et inclemens quam sævissima tempestas, instar glacialis maris, Pontique gelu constricti nec servantis cursus vicissitudines; non æstu fluit, non reciproco fluxu refluxuque æstuat, non ex undarum motu solis splendorem et imaginem vibrat. *Solis imaginem interpretes Lunam esse volunt, referuntque hæc omnia ad Ionium mare et Cæsaris nocturnam navigationem. dispiciat Lector.*

443. *Jacentis aquæ, &c.*] Propter tranquillitatem immotæ. *Veluti deserta rigente.*] Tanquam relicta a natura quæ nunc rigere, et se non movere videtur. Vel quasi æquor a natura damnatum esset, ne fluctus suos moveret, ac consuetas vires commeandi reciprocas servaret. *Sulpit. Horteus.*

446. *Non horrore tremit.*] Sed jacet immota unda, ut ne Solis quidem imaginem huc agitatam ac tremulam in aquarum superficie vibret. *Solis imaginem* hoc loco Lunam intelligit, quæ lucem suam a Sole accipit: navigabat enim Cæsar nocte, ut modo dictum est. *Horteus.*

447. *Patuere carinæ.*] Obnoxiæ fuere.

448. *Infestæ classes.*] Hostiles, Pompeianæ, remigiis et celeritate præstantiores. *Tonsis.*] Remis: a tondendis fluctibus, sic dictæ. Virg. *Et in lento luctantur marmore tonsæ.*

449. *Gravis hinc, &c.*] Si diu maris tranquillitate detinerentur, gravis fames.

450. *Nova vota.*] Tempestates exoptantia.

452. *Dum se torpentibus, &c.*] Modo

Excutiat stagnis, et sit mare. nubila nusquam,
Undarumque minæ: cœlo languente, fretoque
Naufragii spes omnis abit. sed nocte fugata
Læsum nube diem jubar extulit, imaque sensim
Concussit pelagi, movitque Ceraunia nautis.
Inde rapi cœpere rates, atque, æquora classem
Curva sequi, quæ jam vento, fluctuque secundo
Lapsa Palæstinas uncis confixit arenas.
Prima duces vidit junctis consistere castris
Tellus, quam volucer Genusus, quem mollior Apsus
Circumeunt ripis. Apso gestare carinas
Causa palus, leni quam fallens egerit unda.
At Genusum nunc sole nives, nunc imbre solutæ
Præcipitant: neuter longo se gurgite lassat,
Sed minimum terræ vicino littore novit.
Hoc fortuna loco tantæ duo nomina famæ
Composuit: miserique fuit spes irrita mundi,
Posse duces parva campi statione diremptos

456 *dies.* 459 *cursuque.* 461 *junctis vidit.* 461 *considere.* 462 *Genesu.* 462 *Hapsus.* 463 *Hapso.* 465 *Genesum.* 466 *neutrum.* 466 *lassat.*

cesset inerti torpore stagnare, redeat in suam naturam exciteturque ventis.

454. *Cœlo languente.*] Ventis quiescentibus, nubibus nusquam apparentibus.

455. *Naufragii,* &c.] Invasitque metus famis.

456. *Læsum nube.*] Nubibus obductum.

457. *Movitque Ceraunia.*] Submovit ex oculis nautarum, agitatione fluctuum. *Hortens.* *Movitque Ceraunia nautis.*] Ceraunia Epiri montes moveri videbantur, cum naves ventis agitarentur,

458. *Atque æquora,* &c.] Et fluctus sinuosi a puppi surgentes cœpere impellere classem.

460. *Palæstinas uncis confixit,* &c.] Quid Palæstinæ cum iis, qui ex Italia in Epirum navigant? lege, quamquam nihil juvantibus manuscriptis *Apamestinas.* Nam Apameste est in prominente parte Italiæ, quæ ad Epirum accedit, contra Apsum flumen. Vide Plin. et Ptolemæum. *Grotius.* *Palæstinas.*] Palæste, urbs Orico vicina prope Ceraunia ad eum locum qui appellatur Pharsalus, omnibus navibus ad unam incolumibus milites exposuit. lib. 3. de bel. civ. *Uncis confixit arenas.*] Ancoris.

461. *Prima duces vidit,* &c.] Eo tempore Pompeius erat in Candavia. Audito vero Cæsarem advenisse et recepisse Oricum et Apolloniam; Dyrrhachio timens, adproperat. Cæsar ad fluv. Apsum castra posuit, Pompeius trans flumen.

462. *Genusus, quam mollior Apsus.*] Macedoniæ fluv.

463. *Apso,* &c. *fallens egerit unda.*] Apsus leniter fluens stagnat, ideoque navigabilis est.

464. *Causa palus.*] Causa cur navigabilis sit, quod palus leniter se in Apsum exoneret. *Hortens.*

465. *At Genusum,* &c.] Genusus torrentior est rapidiorque propter nives solutas quibus augetur.

467. *Neuter,* &c.] Neuter fluv. procul a mari oritur.

468. *Duo nomina.*] Cæsarem et Pompeium.

469. *Miserique fuit,* &c.] Jamque omnium expectatio incassum cessit: speraverant enim fore, ut duces isti, si quando

Admotum damnare nefas. nam cernere vultus,
Et voces audire datur: multosque per annos
Dilectus tibi, Magne, socer, post pignora tanta,
Sanguinis infausti sobolem, mortemque nepotis,
Te nisi Niliaca propius non vidit arena.
  Cæsaris attonitam miscenda ad prœlia mentem
Ferre moras scelerum partes jussere relictæ.
Ductor erat cunctis audax Antonius armis,
Jam tum civili meditatus Leucada bello,
Illum sæpe minis Cæsar, precibusque morantem
Evocat: O mundi tantorum causa malorum,
Quid Superos, et fata tenes? sunt cætera cursu
Acta meo, summam rapti per prospera belli

474 *infesti.* 475 *proprius.* 479 *tunc.* 481 *laborum.* 483 *belli, rapti.*

in mutuum alter alterius conspectum venisset, nefarium hoc bellum improbarent.

471. *Admotum damnare nefas.*] In procinctu quasi, et ante oculos utriusque positum.

472. *Multosque per annos,* &c.] Ex quo enim inita cum Pompeio affinitate, tradita illi in matrimonium filia sua, Cæsar Gallias obtinuit, non contigit propius vidisse Pompeium quam hic, nisi quod in Ægypto postea caput ejus oblatum conspexerit.

473. *Pignora tanta,* &c.] Nuptias Pompeii et Juliæ, quæ gravida abortum fecit mortuaque est, ut diximus lib. 1. vs. 113.

474. *Sanguinis infausti sobolem.*] Post affinitatem infelicis filiæ. *Mortemque nepotis.*] Fœtus immaturi. Ms. P. leg. *nepotum,* quod et Torrentius in Codice quodam optimo scriptum reperit: et multitudinis numero rem magis exaggerat. Tum *post pignora tanta,* legendum dicit, *post pignora rapta;* nam et sensus hoc suadere videtur. Nam profecto *sanguinis infausti sobolem,* Juliam, Cæsaris filiam intelligit; ac more suo iniquior Cæsari, *infaustum sanguinem* ait.

476. *Cæsaris attonitam,* &c.] Cæsar expositis militibus eadem nocte naves remiserat Brundusium, quibus reliquas legiones equitatusque transportaret Antonius, cujus tardior adventus Cæsarem in bella pronum remorabatur.

477. *Ferre moras scelerum.*] Cessationem prælii et cædis. nam *moras scelerum,* suo more cladem civilem vocat. *Partes.*] Copiæ. *Relictæ.*] Brundusii; nam ibi exercitui præerat Antonius. *Sulpit. Hortensius.*

479. *Jam tum civili,* &c.] Hic sub Julio Cæs. exercitatus edoctusque bellum tractare civile, quale et ipse postea moverit contra Octavium Augustum in quo victus est prope Leucad. lib. 1. vs. 43. *Meditatus.*] Ridiculum hoc, ne dicam ἀδύνατον, quasi vero Antonius eventum belli præscire potuisset. *Leucada.*] Actiacam pugnam. Nam Leucas, insula est in sinu Ambracio; item promontorium Epiri; inter quod et Actium, Octavius Antonium et Cleopatram navali certamine vicit. *Meditatus Leucada.*] Meditatus civile bellum, quod postea ad Actium gessit. *Grotius.*

480. *Illum sæpe minis Cæsar.*] Cæsar, inquit poeta, indignabundus Antonii moram, hujusmodi verbis secum stomachabatur.

482. *Quid Superos.*] Cur belli exitum remoraris? *Sunt cætera cursu,* &c.] Omnia nostro consilio, *cursu* et celeritate, feliciter et virtute sunt confecta: nihil igitur reliquum est, nisi id, quod fortuna abs te postulat, ut finem bello imponamus, *Hortens.*

483. *Summam manum.*] Summam manum rebus imponere dicimur, quum perficimus. *Sulpit.*

Te poscit Fortuna manum. num rupta vadosis
Syrtibus incerto Libye nos dividit æstu?
Nunquid inexperto tua credimus arma profundo?
Inque novos traheris casus? ignave, venire
Te Cæsar, non ire, jubet. prior ipse per hostes
Percussi medias alieni juris arenas.
Tu mea castra times? pereuntia tempora fati
Conqueror: in ventos impendo vota, fretumque.
Ne retine dubium cupientes ire per æquor:
Si bene nota mihi est, ad Cæsaris arma juventus
Naufragio venisse volet. jam voce doloris
Utendum est: non ex æquo divisimus orbem.
Epirum Cæsarque tenet, totusque Senatus:
Ausoniam tu solus habes. his terque, quaterque
Vocibus excitum postquam cessare videbat,
Dum se deesse Deis, at non sibi numina, credit:
Sponte per incautas audet tentare tenebras,
Quod jussi timuere, fretum: temeraria prono

484 *non.* 498 *videbit.* 498 *Diis.* 498 *ac.* 500 *incertas.* 500 *latebras.*

484. *Num rupta,* &c.] Num tibi iter est per mare periculosum longum aut inexploratum? non est.

485. *Libye nos dividit.*] Argumentatur a facili, ad transportandum exercitum. Nam Syrtes Libycæ nos non separant, sed sumus vicini: quum inter Calabriam, Brundusiumque et Dyrrhachium atque Epirum, fretum sit non multorum stadiorum latitudine. *Hort.*

486. *Nunquid inexperto,* &c.] Non ante a me tentato. Cæsar enim nuper admodum, cum septem legiones transvectaret, mare illud emensus fuerat: quare acerbe eum *ignavum* appellat, quod exemplum ejus imitari non audeat. *Hortens.*

487. *Venire.*] Sequi.

488. *Non ire jubet.*] Venitur ad amicos: itur ad hostes, aut in vacua. *Grot.*

489. *Percussi medias,* &c.] Appuli, fixique ancoras in litore ab hostibus occupato.

490. *Pereuntia tempora fati.*] Tua ignavia, quæ meam victoriam, mihi fato destinatam, remoretur, quam prope in manibus habeo. *Hortens.*

491. *In ventos impendo.*] Id est, frustra preces consumo meas in fretum. *Hortens.*

493. *Ad Cæsaris,* &c.] Milites mei vel e certo naufragio enatantes ad me trajici gestiunt.

494. *Voce doloris.*] Quam mihi dolor extorquet.

495. *Non ex æquo divisimus.*] Cum ego et totus Senatus Epirum: tu solus Italiam possideas, tuoque imperio regas. Proinde inæqualiter orbis divisus est. *Hort.*

497. *Terque.*] Sæpius.

498. *Vocibus excitum,* &c.] Antonium invocatum, quem interea Libo Pompeii præfectus cum classe L. navium, insula quæ contra Brundusinum portum est, occupata, egressu prohibuit.

499. *Se deesse Deis.*] Se negligere rerum bene gerendarum occasiones a Diis oblatas, Deos suis votis non deesse.

501. *Jussi timuere.*] Antonius Gabinius, et Calenus cum suis, quos præter mandatum literis evocaverat. *Temeraria prono,* &c.] Multoties expertus feliciter sibi cessisse temeraria sua.

Expertus cessisse Deo: fluctusque verendos
Classibus, exigua sperat superare carina.
Solverat armorum fessas nox languida curas:
Parta quies miseris, in quorum pectora somno
Dat vires fortuna minor: jam castra silebant:
Tertia jam vigiles commoverat hora secundos,
Cæsar sollicito per vasta silentia gressu
Vix famulis audenda parat: cunctisque relictis,
Sola placet Fortuna comes. tentoria postquam
Egressus vigilum, somno cedentia membra
Transiluit, questus tacite quod fallere posset;
Littora curva legit, primisque invenit in undis
Rupibus exesis hærentem fune carinam.
Rectorem, dominumque ratis secura tenebat
Haud procul inde domus, non ullo robore fulta,
Sed sterili junco, cannaque intexta palustri,
Et latus inversa nudum munita phaselo.
Hæc Cæsar bis terque manu quassantia tectum
Limina commovit. molli consurgit Amyclas,
Quem dabat, alga, toro. Quisnam mea naufragus, inquit,
Tecta petit? aut quem nostræ Fortuna coegit

505 *Parva.* 512 *Transiliit.* 512 *tacite est q.*
513 *primis in. primusque in.* 518 *inverso.*

502. *Fluctusque verendos Classibus, exigua,* &c.] Cum pars exercitus ob inopiam navium cum Antonio Brundusii relicta moram faceret, Cæsar moræ impatiens, tanquam nuncius, ad arcessendos eos, ardente ventis mari, nocte concubia, speculatorio navigio, solus ire tentavit. ait Florus lib. 4. cap. 2. lembo. Dio. 41, rati veloci, Appian. 2. de bell. civ. navi duodecim remorum. Plut. in Cæs.

504. *Solverat.*] Noctis notatio. *Armorum.*] Pro armatorum.

505. *In quorum,* &c.] Quorum, quo quisque fortuna est minori, eo arctiori compressus somno reficitur. ut infra vs. 527.

506. *Jam castra silebant: Tertia,* &c.] Altissima per castra quies, sub secunda noctis vigilia, e ternis in ternas horas relevatis singulis.

509. *Vix famulis audenda parat.*] Facinus, quod famulorum nemo ausus fuisset. Plutarchus refert Cæsarem servili habitu dissimulasse se. Appianus, præmisisse eum tres servos qui ratem appararent sibi tanquam Cæsaris nuncio.

511. *Somno cedentia,* &c.] Militum somno sopitorum.

512. *Questus tacite,* &c.] Inique tamen ferens vigilias adeo securas, imo neglectas.

513. *Legit.*] Lustrat, percurrit.

516. *Non ullo robore fulta.*] Nullis lignis fulta.

517. *Sterili junco.*] In sterili solo nato.

518. *Et latus,* &c.] Cujus latus inversa cymba muniebatur.

519. *Tectum,* &c.] Tenui quippe adminiculo fultum.

520. *Amyclas.*] Navitæ nomen.

521. *Naufragus.*] E naufragio, credo, enatans.

Auxilium sperare casæ? Sic fatus, ab alto
Aggere, jam tepidæ sublato fune favillæ,
Scintillam tenuem commotos pavit in ignes,
Securus belli: prædam civilibus armis
Scit non esse casas. O vitæ tuta facultas
Pauperis, angustique lares! o munera nondum
Intellecta Deum! quibus hoc contingere templis,
Aut potuit muris, nullo trepidare tumultu
Cæsarea pulsante manu? tum poste recluso,
Dux ait: Expecta votis majora modestis,
Spesque tuas laxa juvenis, si jussa secutus
Me vehis Hesperiam, non ultra cuncta carinæ
Debebis, manibusque inopem duxisse senectam.
Ne cessa præbere Deo tua fata, volenti
Angustos opibus subitis implere Penates.
Sic fatur: quanquam plebeio tectus amictu,
Indocilis privata loqui. tum pauper Amyclas:
Multa quidem prohibent nocturno credere ponto.
Nam sol non rutilas deduxit in æquora nubes,

524 trepidæ. 527 casam. 527 tanta. 531 tunc. 533 juvenis laxa. 535 manibusve. 536 Nec. 539 tunc.

524. *Aggere.*] Thoro ex alga et ulva. *Jam tepidæ*, &c.] Suscepit funem in quo servabatur ignis, *arida circum Nutrimenta dedit, rapuitque in fomite flammam.* Virg. 1. Æneid.

525. *Commotos pavit*, &c.] Nutrivit movendo, donec flamma eluxit.

527. *O vitæ tuta*, &c.] O paupertas, incolumitatis pignus! Deorum munus! cujus quanta sit utilitas nesciunt mortales. Νήπιοι οὐδ' ἴσασιν ὅσον μέγ' ὄνειαρ, &c. Hesiod.

532. *Dux ait*, &c.] Onerat nautæ animum magnificis commodorum promissis, priusquam proponat, quid sit faciendum, quidque petat. *Hortens. Votis majora modestis.*] Majora præmia quam per modestiam optare liceat.

533. *Spesque tuas*, &c.] Dilata, ad sperandum amplissima.

534. *Me vehis Hesperiam.*] Pro in Hesperiam. *Non ultra*, &c.] Non erit cur posthac victum scapha sola quærites.

535. *Duxisse senectam.*] Ut meo beneficio tranquillam quietamque senectam sis in otio et lauta vita acturus. *Hortens.*

536. *Ne cessa præbere*, &c.] Quin laxas sinum ad capienda Mercurii et bonæ Fortunæ missilia, quin pandis fores tenuis laris repente et tanquam per somnium admissurus aureum imbrem.

538. *Quanquam*, &c.] Utcunque servili habitu (teste Plutarcho) vel plebeio nuncium mentitus, non tamen potuit non magnifica et splendida loqui.

540. *Multa quidem*, &c.] Plurima hesterna tempestatum prognostica vetant me *nocte per altum Ire neque a terra permittunt solvere funem.* Noster autem suo more signa omnia congerit e Virg. 1. Georg. accersitis quæ et ipse debet Arati σημείοις et φαινομένοις.

541. *Nam sol non*, &c.] Sol enim occidens si rutilus sit, aut rubescentibus circundatus nubibus, serenitatem crastini spondet. Arat. Virg. 1. Georg. Plin. lib. 18. cap. ult.

Concordesque tulit radios: Noton altera Phœbi,
Altera pars Borean diducta luce vocabat.
Orbe quoque exhaustus medio, languensque recessit,
Spectanteis oculos infirmo lumine passus.
Lunaque non gracili surrexit lucida cornu,
Aut orbis medii puros exesa recessus:
Nec duxit recto tenuata cacumina cornu,
Ventorumque nota rubuit: tum lurida pallens
Ora tulit vultu sub nubem tristis ituro.
Sed mihi nec motus nemorum, nec littoris ictus,
Nec placet incertus, qui provocat æquora, Delphin:
Aut siccum quod mergus amat: quodque ausa volare
Ardea sublimis pennæ confisa natanti:
Quodque caput spargens undis, velut occupat imbrem,
Instabili gressu metitur littora cornix.
Sed si magnarum poscunt discrimina rerum,
Haud dubitem præbere manus: vel littora tangam

545 *Spectanteisque.* 547 *Haud.* 547 *medio.* 550 *nubes.* 552 *quod pro.*

542. *Concordesque tulit radios.*] *Nec concordes tulit radios.* ut lib. 2. vers. 35. monuimus. *Sed densa inter nubila sese Diversi erumpebant radii,* hinc ad Austrum, inde ad Boream sparsi.

543. *Diducta luce.*] Divisis radiis.

544. *Orbe quoque,* &c.] Medio concavus visus, et fulgore debilis.

545. *Lumine passus.*] Spectari se passus est, non læsa acie aspicientis. *Sulpitius.*

546. *Non gracili,* &c.] Non tenui, sed obtuso et crasso. Vel surrexit non lucida, cornu gracili: nam si cornu lunæ acuminatum, ventum præsagit. *Sulpitius. Non gracili surrexit lucida cornu.*] *Obtusis per cælum cornibus ibat.* ἀμβλείῃσι κεραίαις. Arat. *Si nigrum obscuro comprenderit aera cornu,* &c. 1. Georg.

547. *Aut orbis,* &c.] Nec clara et nubeculis vacua in medio orbis sui recessu. *Puros exesa,* &c.] Continens in medio et concavitate nubem.

548. *Nec duxit,* &c.] Resupina Lunæ cornua pluviam ab Austro præsagiunt ὑπτίη ἐκ νότοιο. Arat.

549. *Ventorumque nota rubuit.*] *Vento semper rubet aurea Phœbe.* αἰεὶ μάλ' ἐρευθὴς Πνευματίη. rubicunda fiat.

551. *Litoris ictus.*] *Resonantia longe Litora misceri, et nemorum increbrescere murmur.* Virgil. 1. Georg. οἰδαίνουσα θάλασσα.

552. *Nec placet incertus.*] Certus Delphinorum lascivientium cursus ventum ab illa parte prænunciat: incertus, ventos diversos.

553. *Aut siccum quod,* &c.] *Quum medio celeres revolant ex æquore mergi Clamoremque ferunt ad litora.*

554. *Ardea sublimis,* &c.] *Notasque paludes Deserit atque altam supravolat ardea nubem.* καὶ δ' ἂν ἐπὶ ξηρὴν ὅτ' ἐρῳδιὸς, &c. Arat. *Natanti.*] *Metaph.* Leniter volanti.

555. *Quodque caput,* &c.] *Cursans per littora cornix Demersit caput, et fluctum cervice recepit.* Cic. 1. divin. Arat. χέρσῳ ἐπιτύψε κορώνη Ἤπου καὶ ποταμοῖο ἐβάψατο &c.

557. *Sed si magnarum,* &c.] Licet ista præsagia dissuadeant navigationem, transmittam tamen, nisi id vel mare, vel venti adversi, me invitum cogant retro vertere velum, et jussis tuis non obedientem esse. *Hortens.*

Jussa, vel hoc potius pelagus, flatusque negabunt.
Hæc fatur, solvensque ratem dat carbasa ventis:
Ad quorum motus non solum lapsa per altum
Aera dispersos traxere cadentia sulcos
Sidera: sed summis etiam quæ fixa tenentur
Astra polis, sunt visa quati. niger inficit horror
Terga maris: longo per multa volumina tractu
Æstuat unda minax: flatusque incerta futuri,
Turbida testantur conceptos æquora ventos.
Tunc rector trepidæ fatur ratis: Aspice sævum
Quanta paret pelagus: Zephyrosne intendat, an Euros
Incertum est: puppim dubius ferit undique pontus.
Nubibus, et cœlo Notus est. si murmura ponti
Consulimus, Cori verrent mare. gurgite tanto,
Nec ratis Hesperias tanget, nec naufragus oras.
Desperare viam, et vetitos convertere cursus
Sola salus. liceat vexata littora puppe
Prendere, ne longe nimium sit proxima tellus.

559 *pelagus potius.* 560 *fatus.* 566 *fluctusque.* 568 *Tum.* 568 *trepidæ.* 569 *parat.* 569 *Zephyros in, Zephyrus ne in.* 569 *Eurus, Austros.* 570 *dubius puppim.* 571 *Nubilus.* 571 *e cælo.* 572 *venient Cori in mare. Cori venient mare. Cori veniunt mare. Cori ferient mare.* 573 *Hesperiam.* 574 *Desperasse.* 576 *nec.* 576 *fit.*

559. *Jussa.*] Italia. *Vel hoc potius pelagus.*] Per maris ventorumque rabiem stabit potius quam per me, quo minus trajicias.

561. *Ad quorum, &c.*] Vi ventorum sidera ac stellæ e zodiaco cadere visa sunt, quæ suo lapsu magnum sulcum traxere per aera. *Hort. Non solum, &c.*] Non illæ, quas vocant transvolantes, deciderunt tantum, sed et fixæ stellæ labascere videbantur. *Sæpe etiam stellas, vento impendente, videbis Præcipites cœlo labi.* καὶ διὰ νύκτα μέλαιναν, ὅτ' ἀστέρες ἀΐσσωσι.

564. *Visa.*] *De cœlo stella sereno, Et si non cecidit, potuit cecidisse videri.* Ovid. Metam. 2. vide Meteorologos. *Quati.*] Propter venti intermedii motum.

566. *Flatusque incerta futuri.*] Æquora diversis flatibus agitata testantur diversos ventos imminentes.

568. *Trepidæ fatur ratis.*] *Hypallage,* rector trepidus ratis.

571. *Nubibus, et cœlo Notus est.*] Nubes aguntur Noto: mare murmurat Coro. Jo. Rutgersius lib. 1. var. lect. cap. 12. ita dispungit legitque, *Nubibus et cœlo Notus est: si murmura ponti Consulimus, Cori. Veniet mare gurgite tanto, Nec ratis Hesp.*

572. *Cori verrent mare.*] Conjectura vera ducentibus Ms. qui non *venient Cori in mare,* sed *Cori venient mare* præferunt: Virg. 1. Æneid.

Ni faciat, maria ac terras cœlumque profundum
Quippe ferant rapidi secum, verrantque per auras. Grat.

Gurgite tanto.] Tempestate.

573. *Nec naufragus oras.*] Neque etiam naufragi appellemur oræ Italiæ, fluctibus et ventis adversantibus.

574. *Desperare viam.*] Una scil. superest salus, ut desperata navigatione, retro unde venimus, cursum vertamus. *Hortens.*

576. *Nec longe nimium, &c.*] Licet haud procul a terra absimus. *Hortens.*

Vidit flammifera confectas nocte Latinas.
  Inde rapit cursus, et, quæ piger Appulus arva
Deseruit rastris, et inerti tradidit herbæ,
Ocyor et cœli flammis, et tigride fœta
Transcurrit: curvique tenens Minoia tecta
Brundusii, clausas ventis brumalibus undas
Invenit, et pavidas hyberno sidere classes.
Turpe duci visum est rapiendi tempora belli
In segnes exisse moras, portuque teneri,
Dum pateat tutum vel non felicibus æquor.
Expertes animos pelagi sic robore complet:
Fortius hyberni flatus, cœlumque fretumque
Cum cepere, tenent, quam quos incumbere certos
Perfida nubiferi vetat inconstantia veris.
Nec maris anfractus, lustrandaque littora nobis,
Sed recti fluctus; soloque Aquilone secandi.
Hic utinam summi curvet carchesia mali,
Incumbatque furens, et Graia ad mœnia perflet,

402 *flammigera.* 406 *Transierat.* 407 *Brundisii.* 409 *visum rap.* 410 *hæsisse, exire.* 419 *ferens.* 419 *Graiaque.*

402. *Vidit flammifera,* &c.] Quasi dicat, Cæsar antequam ex urbe discederet, perfecit ferias Latinas, et quidem nocte, qua in monte discedebatur, cum fanalibus et tædis ob tenebras. *Hortensius.*

403. *Qua piger Appulus.*] Per Apuliam incultam, et herba horridam relictam.

405. *Ocyor et cœli,* &c.] Hyperbole de tigridis catulis orbatæ velocitate, vide quæ nos ex Plinio et Solino ad 18. epigr. Martialis lib. spect.

406. *Curvique tenens.*] Lib. 2. vs. 613. *Minoia.*] A Cretensibus, quibus Minos imperavit, condita. ut lib. 2. vs. 610.

407. *Clausas ventis,* &c.] Non tentandas navibus.

408. *Pavidas hyberno.*] Tempestates hybernas minante Delphino oriente cum Cane matutino.

411. *Dum pateat tutum.*] Cæsar enim sibi turpe duxit, quum Brundusii esset, bellum trahere, ac non statim consueta sua celeritate in adversam Græciam exercitum traducere, quam diu mare tutum esset per hostes; qui jam propter anni tempus portus omnes tenebant in Græcia. *Hortens.* *Non felicibus æquor.*] Pompeianis, vel aliis, quos minus felices judicabat quam suos.

412. *Expertes animos,* &c.] Hujusmodi oratione confirmavit milites suos ad mare tentandum, suasitque ut impedimenta in Italia relinquerent, ipsi expediti naves conscenderent, &c. Comment. civ. bell. 3.

413. *Fortius hyberni,* &c.] Constantius dicit hybernos ventos cœlum tenere, quam vernos. *Hortens.*

415. *Perfida nubiferi,* &c.] Propter ventorum crebras mutationes sub incertis vernis sideribus.

416. *Nec maris anfractus.*] Neque per circuitum iter est, unde opus sit variis ventis: sed uno tantum constanti. Aquilone tamen commodior erat Auster. quod testatur Comm. de civ. bell. 3. *Nacti,* inquit, *Austrum; et Increbuit Auster.*

418. *Hic utinam,* &c.] Optat e vestigio citra moram, ita secundum et ferentem ventum, ut plenis velis trajiciat. *Hortens.* *Curvet carchesia mali.*] Vehementi flatu urgeat et inclinet summam mali partem, quo velum attollitur.

419. *Graia ad mœnia,* &c.] Epidamnum seu Dyrrhach. lib. 2. vs. 624. ab iis

Avulsit laceros percussa puppe rudentes
Turbo rapax, fragilemque supervolitantia malum
Vela tulit: sonuit victis compagibus alnus.
Inde ruunt toto concita pericula mundo.
Primus ab Oceano caput exeris Atlanteo,
Core, movens æstus: jam te tollente furebat
Pontus, et in scopulos totas erexerat undas.
Occurrit gelidus, Boreas, pelagusque retundit:
Et dubium pendet, vento cui concidat, æquor.
Sed Scythici vicit rabies Aquilonis, et undas
Torsit, et abstrusas penitus vada fecit arenas.
Nec perfert pontum Boreas ad saxa, suumque
In fluctus Cori frangit mare: motaque possunt
Æquora subductis etiam concurrere ventis.
Non Euri cessasse minas, non imbribus atrum
Æolii jacuisse Notum sub carcere saxi
Crediderim; cunctos solita de parte ruentes
Defendisse suas violento turbine terras,

597 *congesta.* 600 *erexerit.* 602 *pareat.* 603 *vincit.* 604 *obstrusas.* 605 *profert,* 608 *cessare.* 609 *latuisse.* 610 *Credideris.*

classibus Pompeianis per tempestatem non ausis deserere litora. *Præstet.*] Conferat. blanditur enim mihi, ostendens, quod quum possit nocere, conferat beneficium. *Sulpit. Non plura locuto,* &c.] *Talia jactanti stridens Aquilone procella Velum adversa ferit.*

596. *Sonuit alnus.*] Juncturis jam fatiscentibus crepuit navicula, ut quæ jam videretur dissilire. *Hortens. Alnus.*] Cymba.

597. *Inde ruunt,* &c.] Summatim undique statim congesta omnia pericula commemorat, quæ particulatim enarrando jam dilatabit. *Hortens. Toto concita pericula mundo.*] Ab omni cœli parte.

598. *Ab Oceano caput exeris Atlanteo.*] A mari Atlantico. Corus, flat ab Occasu solstitiali, adversus Aquilonem. *Atlanteo.*] Ab Atlante monte, quem alluit in extrema Africæ ora, sic dictum mare. Deinde Cori violentia quum concitaretur mirum in modum maris æstus, fluctus in scopulos cum admirabili fremitu erecti fuerunt. *Hortens.*

601. *Occurrit gelidus Boreas.*] Coro opponit Aquilonem ex adverso insurgentem, ut ventorum lucta et prælium inter se multo violentius æstum misceat. *Retundit.*] Significanter. Nam cum dicit Boream Coro occurrisse obviam, necessario æstum retro disjecit; ut coarguat et ventorum inter se et undarum pugnam in medio Adriatico. *Hortens.*

602. *Cui concidat, æquor.*] Cui pareat, cui succumbat.

604. *Torsit.*] Retudit, retro disjecit. *Abstrusas penitus,* &c.] *Terram inter fluctus aperit: furit æstus arenis.*

605. *Ad saxa.*] Ad rupes litoris. *Suumque,* &c.] Sed frangit fluctus a se impulsos ad undas a Coro inductas.

607. *Subductus,* &c.] Etiam cessantibus ventis.

609. *Sub carcere saxi,* &c.] Æolio in antro, ventorum carcere. inf. 7. in mari Siculo.

611. *Defendisse suas,* &c.] Ne ab adversis ventis percellerentur, ne a mari concitato obruerentur terræ, a quibus ipsi flant.

Sic pelagus mansisse loco. nam parva procellis
Æquora rapta ferunt: Ægæas transit in undas
Tyrrhenum: sonat Ionio vagus Adria ponto.
Ah quoties frustra pulsatos æquore montes
Obruit illa dies! quam celsa cacumina pessum
Tellus victa dedit! non ullo littore surgunt
Tam validi fluctus, alioque ex orbe voluti
A magno venere mari, mundumque coercens
Monstriferos agit unda sinus. Sic rector Olympi
Cuspide fraterna lassatum in secula fulmen
Adjuvit, regnoque accessit terra secundo,
Cum mare convolvit gentes, cum littora Tethys
Noluit ulla pati, cœlo contenta teneri.
Tunc quoque tanta maris moles crevisset in astra,
Ni Superum rector pressisset nubibus undas.
Non cœli nox illa fuit: latet obsitus aer
Infernæ pallore domus, nimbisque gravatus

615 *Ha, A.* 616 *ille.* 617 *illo.* 618 *en orbe.* 620 *Mortiferos.*
622 *Adjuvat, et regno.* 625 *Tum, Nunc.* 625 *astris.* 628 *squalore.*

612. *Mansisse loco.* Intra sua litora et metas coercitum fuisse. *Nam parva procellis,* &c.] Non raro enim diversa maria ventis rapta miscentur aliis; uti Tyrrhenum Ægæo, Ionio Adriaticum.

615. *Ah quoties frustra,* &c.] Ah quoties tempestas illa conata est obruere fluctibus summos litoris montes, quum tellus quasi victa visa est in profundum demergere celsa cacumina a mari superata! sed frustra.

616. *Pessum,* &c.] Tmesis, pro *pessumdedit,* quum rabie fluctuum illisorum contecta vel jacuerint, vel prostrata fuerint. *Hortens.*

618. *Alioque ex orbe,* &c.] Ab alia orbis parte, et Oceano qui terram ambiens immisit vastos fluctus; *H. Grotius,* plenos belluis.

620. *Sic rector Olympi Cuspide,* &c.] Neque minus intumuit mare, quam ubi quondam Jupiter fatigatus hominum sceleribus vindicandis fulmine, decreverat universum terrarum orbem diluvio perdere; advocatis *Cærulei fratris auxiliaribus undis, Ipse tridente suo terram percussit.*

621. *In secula.*] Per tot secula; et ob tot seculorum perpetuum usum hebetatum. *Hortens.*

622. *Regnoque accessit.*] Hoc est terræ mare mixtum fuit, et mare cœlo. Vel ut Cl. Grotius recte exponit: Terra accessio facta est ejus sortis, quæ Neptuno obvenerat. *Regnoque accessit terra.*] *Mare et tellus nullum discrimen habebant. Secundo,* &c.] Mari (quod, in sortitione regnorum Saturni, Neptuno cesserat, ut Jovi cœlum, inferi Plutoni) terra accessio facta est. *Omnia pontus erant.*

623. *Convolvit gentes.*] Diluvio mersit. *Cum litora Tethys.*] *Deerant quoque litora ponto.*

624. *Cœlo contenta teneri.*] *Maria undique et undique cœlum.*

627. *Non cœli nox illa fuit.*] Non erant illæ simplices noctis ob interpositæ terræ umbram, tenebræ. *Nec una nox est: densa tenebras obruit Caligo.* Senec. Agam. 466. *Cæcaque nox premitur tenebris noctisque suisque,* Ovid. 9. Met. sed Tartareæ et infernæ. *Stygia modo nigrior unda.*

628. *Infernæ pallore domus.*] Nox enim illa ab inferis profecta videbatur; ob

Deprimitur, fluctusque in nubibus accipit imbrem.
Lux etiam metuenda perit, nec fulgura currunt
Clara, sed obscurum nimbosus dissilit aer.
Tunc Superum convexa tremunt, atque arduus axis
Insonuit, motaque poli compage laborant.
Extimuit Natura chaos: rupisse videntur
Concordes elementa moras, rursusque redire
Nox manes mistura Deis. spes una salutis,
Quod tanta mundi nondum periere ruina.
Quantum Leucadio placidus de vertice pontus
Despicitur; tantum nautæ videre trementes
Fluctibus e summis præceps mare: cumque tumentes
Rursus hiant undæ, vix eminet æquore malus.
Nubila tanguntur velis, et terra carina.
Nam pelagus, qua parte sedet, non celat arenam
Exhaustum in cumulos, omnisque in fluctibus unda est.
Artis opem vicere metus: nescitque magister
Quam frangat, cui cedat aquæ. discordia Ponti

629 *excipit.* 630 *current.* 631 *desilit.* 632 *Tunc.* 632 *tremunt, fremunt,* Ascens. 633 *Intonuit.* 633 *laborat.* 636 *Diis.* 637 *tantum.* 640 *a sum.* 643 *quacunque.* 643 *celet.* 643 *arenas.* 644 *tumulos.*

tenebras plus quam tartareas; quas densissimi nimbi inducebant in aerem, cum fontes omnes abyssi magnæ rupti essent, et cœli cataractæ apertæ forent, in quibus generatur pluvia. *Hortensius.*

629. *Fluctusque in nubibus,* &c.] *Fluctibus erigitur, cælumque æquare videtur Pontus, et inductas aspergine tangere nubes.*

630. *Lux etiam,* &c.] Fulgura nubibus et pluvia extinguuntur.

631. *Obscurum.*] Obscure.

632. *Convexa.*] Cœlum. *Axis.*] Polus.

633. *Motaque poli compage,* &c.] Vix sustinent molem mundi.

634. *Extimuit Natura chaos.*] *Mundum revelli sedibus totum suis, Ipsosque rupto crederes cælo deos Decidere, et atrum rebus induci Chaos.* Sen. Aga. 479. et noster lib. 1. vs. 74.

635. *Concordes elementa moras.*] Causas quibus conjunctæ sunt, moranturque in concordia. *Sulpit. Rursusque redire,* &c.] Dissolutis elementorum fœderibus, cœlo inferis confuso,

636. *Spes una salutis.*] Nec certior sua salutis spes Cæsari, et Amyclæ superest, quam quod nondum perierunt mund. soluti fragore.

638. *Quantum Leucadio,* &c.] E dorso fluctus æquantis altitudinem Leucatæ promontorii Cæsar et Amyclas, ceu alii nautæ si qui tum in mari erant, modo despiciunt declivitatem undæ. *Et nunc sublimis veluti de vertice montis Despicere in valles, imumque Acheronta videtur. Nunc ubi demissum curvum circumstetit æquor, Suspicere inferno summum de gurgite cælum.* 9. Metam.

643. *Nam pelagus,* &c.] *Qua unda dehiscit, Terram inter fluctus aperit, furit æstus arenis.* 1. Æneid.

644. *Exhaustum in cumulos.*] Congeritur mare in fluctus instar montium erectos.

645. *Artis opem vicere metus.*] *Ipse pavet, nec se, quis sit status, ipse fatetur Scire ratis rector: nec quid jubeatve, velitve. Tanta mali moles, tantoque potentior arte est.*

646. *Frangat.*] Navigando secet. *Discordia Ponti,* &c.] Quippe fluctibus alter-

Succrurit miseris, fluctusque evertere puppim
Non valet in fluctus: victum latus unda repellens
Erigit, atque omni surgit ratis ardua vento.
Non humilem Sasona vadis, non littora curvæ
Thessaliæ saxosa pavent, oræque malignos
Ambraciæ portus: scopulosa Ceraunia nautæ
Summa timent. Credit jam digna pericula Cæsar
Fatis esse suis. tantusne evertere, dixit,
Me Superis labor est: parva quem puppe sedentem
Tam magno petiere mari? si gloria leti
Est pelago donata mei, bellisque negamur;
Intrepidus, quamcunque datis mihi numina, mortem
Accipiam. licet ingentes abruperit actus
Festinata dies fatis: sat magna peregi.
Arctoas domui gentes: inimica subegi
Arma metu: vidit Magnum mihi Roma secundum.
Jussa plebe tuli fasces per bella negatos:

647 puppem. *648 valet: influctus vic.* *649 ponto.*
650 Sansona, Soffona, Salsona. *651 timent.* *653 tam d.*
655 parvaque in. *660 at, jam.*

nis utrinque repulsa navis non subsidere aut everti potuit.

648. *Non valet in fluctus.*] Mutavimus distinctionem, sensu aliter non constante. quo minus fluctus quis evertat navem, obstant fluctus alii. Probat hunc distinctionem Ms. T. Etiam in aliis eadem distinctio; sed pro *fluctus*, est *fluctum*. Grotius.

650. *Non humilem Sasona vadis.*] Non metuunt jam ne allidatur ratis ad humilem Sasona ins. inter Epirum et Brundusium, neque littora Thess. aut Ambracii sinus portus Leucatæ scopuloso monti et nautis formidato subjacentes: sed ne in celsa Cerauniorum juga impingant, timent fluctibus in altum jactati.

652. *Ceraunia nautæ Summa timent.*] *Diæresis*, cum Tmesis. Ἀκροκεραυνία.

653. *Digna pericula Cæsar.*] In aquis perire grave lethum cur priscis visum sit, vide quæ nos ad Senec. Aga. vs. 500.

654. *Digna Fatis esse suis.*] Tanti viri morti congrua. *Sulpit.*

655. *Parva quem puppe, &c.*] Composuit inter se per antitheton, magnum mare, et puppim parvam. Dein est ἐπίθος a loco: cum gloriosius ducat in bello terra perire pugnando, quam in mari a piscibus devorari. Quod si tamen Diis ita visum, ut hic fluctibus obruatur, unum superest, quo se consolatur; fama honesta, et rerum gestarum gloria immortalis. *Hortens.*

657. *Bellisque negamur.*] Neque dabitur bella absolvere, vel gloriosa cum victoria vel pulchra morte.

659. *Licet ingentes, &c.*] Utcunque vitæ stamen mihi, nondum quod institueram consecuto inciderint fata, non tamen me totum in morte periisse, non me hic inutiliter fuisse, sed satis vel naturæ vel gloriæ vixisse accipient posteri. Dido Virgiliana, *Vixi, et quem dederat cursum fortuna, peregi,* &c. Æneid. 4.

660. *Festinata dies.*] Nimis maturata a fatis, quum majora rerum opera patranda animo conceperim. *Hortens.*

661. *Arctoas domui gentes.*] Germanas, Gallicas, Britannicas. *Inimica subegi.*] Eorum qui honoribus meis invidi adversabantur, Pompeii, Marcelli, &c.

662. *Secundum.*] Qui modo neminem ferebat parem.

663. *Jussa plebe tuli.*] Coacta ut suf-

Nulla meis aberit titulis Romana potestas.
Nesciat hoc quisquam, nisi tu, quæ sola meorum
Conscia votorum es, me, quamvis plenus honorum,
Et Dictator eam Stygias, et Consul ad umbras,
Privatum Fortuna, mori. mihi funere nullo
Est opus o Superi: lacerum retinete cadaver
Fluctibus in mediis: desint mihi busta, rogusque,
Dum metuar semper, terraque expecter ab omni.
Hæc fatum decimus, dictu mirabile, fluctus
Invalida cum puppe levat: nec rursus ab alto
Aggere dejecit pelagi, sed pertulit unda,
Scruposisque angusta vacant ubi littora saxis,
Imposuit terræ. pariter tot regna, tot urbes
Fortunamque suam tacta tellure recepit.
  Sed non tam remeans Cæsar jam luce propinqua,
Quam tacita sua castra fuga, comitesque fefellit.
Circumfusa duci flevit, gemituque suorum,

665 *Nec sciet, Nec sciat, Nesciet.* 672 *miserabile.* 674 *protulit.* 678 *tam non.* 680 *gemitusque.*

fragia ferret. *Fasces per bella negatos.*] Consulatum, qui in bellis mihi occupato negatus fuerat, non habita ratione absentis.

664. *Nulla meis aberit*, &c.] Honores Rom. omnes gessi, Flaminis Dialis sacerdotium, Quæsturam, Ædilitatem, Præturam, Consulatum, Dictaturam.

665. *Nesciat hoc.*] Non *nesciet*. Optantis enim est. *Grotius*. *Nisi tu.*] Apostrophe ad Fortunam.

668. *Privatum.*] De meo judicio privatum me mori, quamquam enim sum et Dictator et Consul, nihil tamen ista mihi sunt, qui regiam potestatem speravi, nec ulla minore contentus esse possum: hanc nondum adeptus, privatus mihi videor. Ita in Secundo:

Non privata cupit, Romana quisquis in Urbe
Pompeium transire parat.

Non privata, id est regnum. Hic *privatum*, est, nondum Regem. *Grotius*. *Privatum.*] Privati hominis more. silenti morte.

670. *Desint mihi busta.*] Absit exequiarum et sepulchri pompa, mortem meam celari malo, quo reditum metuant hostes, sperent mei.

672. *Hæc fatum*, &c.] Hæc dicentem tollit ingens fluctus Decumanus. De quo vide quæ nos ad Senec. Agam. vs. 496. qui cymbam in scrupeam terram exposuit.

673. *Ab alto aggere.*] Per Metaph. pro fluctu, qui aggeris in morem attollebatur.

674. *Sed pertulit unda.*] Scil. in terram.

675. *Scruposisque vacant*, &c.] Ubi littus nullis rupibus fuit aut saxis periculosum.

676. *Tot regna*, &c.] Quæ omnia in tempestate modo conclamarat.

677. *Tacta tellure recepit.*] In jus et ditionem suam, terram quam reliquerat, captas provincias et regna; tum autem et fortunam, quæ et illum in maris periculo videbatur destituisse, recepit. *Hortens.*

678. *Sed non tam.*] Non vero tam rediens quam exiens latebat suos. *Remeans Cæsar*, &c.] Tum Fortunam accusans, quod felicitati ejus invidisset, nautas retroverti jubet. Navis itaque aspirante vento facile compulsa, ad fluvii oram cita regreditur. Appian. 2.

680. *Circumfusa duci flevit.*] Cæsarem vero nonnulli ob audaciam admirabantur: alii querelis prosecuti sunt, quod facinus militari potius quam imperatoria laude dignum esset aggressus. App.

Et non ingratis incessit turba querelis.
Quo te dure tulit virtus temeraria Cæsar?
Aut quæ nos viles animas in fata relinquens,
Invitis spargenda dabas tua membra procellis?
Cum tot in hac anima populorum vita, salusque
Pendeat, et tantus caput hoc sibi fecerit orbis,
Sævitia est voluisse mori. nullusne tuorum
Emeruit comitum, fatis non posse superstes
Esse tuis? cum te raperet mare, corpora segnis
Nostra sopor tenuit. pudet heu. tibi causa petendæ
Hæc fuit Hesperiæ? visum est committere quenquam
Tam sævo crudele mari? sors ultima rerum
In dubios casus, et prona pericula mortis
Præcipitare solet. mundi jam summa tenentem
Permisisse mari! tantum quid numina lassas?
Sufficit ad fatum belli favor iste, laborque
Fortunæ, quod te nostris impegit arenis?
Hinc usus placuere Deum, non rector ut orbis,

682 dire. *683 qui nos.* *684 Invisis.* *693 sæva, parva.* *695 quid tantum.* *696 belli fatum, summam belli.* *696 labor iste, faverque.*

681. *Incessit.*] *Incessit*, ab *incesso*, id est, impetiit, incusavit.

682. *Quo te dure tulit*, &c.] Benevolentia a persona Cæsaris et ejus temeritate: quam ut mitiget ac leniat, vestit honesto vocabulo virtutis. *Hortens.*

685. *Cum tot in hac*, &c.] Cum in tua tot populorum salus contineatur, et ex tua unius vita, nostra omnium pendeat. *Vitam tibi ipsi si negas, multis negas.* Sen. Thebaid.

687. *Nullusne tuorum*, &c.] Nemon' erat e tuis tam bene de te meritus, quem nolles tibi superstitem gravia omnia pati. nos quippe omnes de te pendemus, peritari certe si te rapuisset vis iniqua maris. *vel distinguas Interrogatorie, hoc sensu.* æquumne fuit te a rapido mari jactari, nos securos dormire?

690. *Pudet heu*, &c.] Dolentis exclamatio: quod cum per legatum Italicas copias evocare potuisset, ipse se in periculum tantum conjecerit. *Hortensius.*

691. *Hæc fuit Hesperiæ.*] Ut cæteras copias evocares. *Visum est committere quenquam.*] *Alii legunt hæc Interrogationis notis dispuncta, quarum unam mutare ausus, ita concipio sensum:* Crudele utique visum fuerat, si Imperator quemvis nuncium tam truci commisisset mari idque non nisi extrema urgente necessitate, quæ in mortis discrimina plerosque solet præcipitare: multo crudelius erat atque indignius, si hoc idem Imperatori suo permitterent milites. *Orationem illi per ἀποσιώπησιν deficientem esse volunt. Judicium sit penes lectorem.*

692. *Sors ultima rerum.*] Extrema necessitas et vitæ desperatio solet homines in extrema pericula præcipitare. Te nulla necessitas adegit; cur tuam vitam sævienti mari committeres. *Hortens.*

695. *Lassas?*] Conservando te, toties spontaneis periculis expositum,

696. *Sufficit ad fatum*, &c.] Quin et hoc abunde lætum cape belli et victoriæ omen, quod te ex tanto periculo fortuna nobis reddidit incolumem.

698. *Hinc usus placuere Deum.*] Itane potius uteris benignitate Deorum, ut eripiaris e naufragio temere provocato; quam ad summam Imperii consequendam?

Nec dominus rerum, sed felix naufragus esses?
Talia jactantes, discussa nocte, serenus
Oppressit cum sole dies, fessumque tumentes
Composuit pelagus ventis patientibus undas.
Nec non Hesperii lassatum fluctibus æquor
Ut videre duces, purumque insurgere cœlo
Fracturum pelagus Boream, solvere carinas,
Quas ventus, doctæque pari moderamine dextræ
Permistas habuere diu: latumque per æquor,
Ut terrestre, coit, consertis puppibus, agmen.
Sed nox sæva modum venti, velique tenorem
Eripuit nautis, excussitque ordine puppes.
Strymona sic gelidum, bruma pellente, relinquunt
Poturæ te, Nile, grues, primoque volatu
Effingunt varias, casu monstrante, figuras.
Mox ubi percussit tensas Notus altior alas:
Confusos temere immistæ glomerantur in orbes,
Et turbata perit dispersis littera pennis.
Cum primum redeunte die violentior aer
Puppibus incubuit, Phœbeo concitus ortu,
Prætereunt frustra tentati littora Lissi,

699 *Et.* 699 *esset?* 702 *pereuntibus*, Sabel. 703 *Hesperia.* 704 *puroque.* 713 *Efficiunt.* 714 *densas.* 716 *Conturbata.* 717 *velocior.* 717 *Auster.*

699. *Felix naufragus.*] Ut mergendi periculo propinquus, evaderes. *Sulpitius.*

700. *Serenus,* &c.] Orto sole, remittunt venti, sedatur mare.

703. *Hesperii lassatum,* &c. *duces.*] Qui Brundusii erant, Antonius, Gabinius, Galenus, et Posthumius.

705. *Boream.*] At Cæsar non Boream, sed Austrum idoneum ventum fuisse navigantibus, ut Oricum peterent, scribit. *Hortensius. Boream,* &c.] Nacti Austrum naves solvunt, inquit com. 3. de bell. civ.

706. *Doctæque.*] Remigum et gubernatorum. *Pari moderamine,* &c.] Agmine conjunctas et æquatis procedentes velis.

709. *Sed nox sæva,* &c.] Sed ventus nocte remittens ordinem turbavit.

711. *Strymona sic gelidum,* &c.] Sic grues, ubi a Strymone fluv. Thraciæ hyemis frigus fugientes petunt Nilum tepidum, primo egressu exprimunt volando literam Υ vel Λ vel Δ: mox ventis attritæ et disturbatæ glomerantur confusæ.

714. *Mox ubi Notus altior.*] Ventus violentior verberaverit alas extensas, sine ordine convolant glomeratæ in orbes, ut nullas figuras præ se ferant elementorum. *Hortens.*

716. *Litera pennis.*] Υ. Δ. Λ. vel alia figura quam prius referebant. *Pennis.*] Ipsis gruibus.

717. *Violentior aer.*] Ventus qui est aer immissus.

718. *Phœbeo.*] Sole oriente.

719. *Prætereunt frustra,* &c.] Hæc aliter referuntur lib. 3. comment. de civ. bell. Q. Coponius qui Dyrrhachii classi Rhodiæ præerat, naves a portu eduxit et cum jam remissiore vento nostris appropinquasset, idem Auster increbuit, ac-

Nymphæumque tenent, nudas Aquilonibus undas.
Succedens Boreæ jam portum fecerat Auster.
  Undique collatis in robur Cæsaris armis,
Summa videns duri Magnus discrimina Martis
Jam castris instare suis: seponere tutum
Conjugii decrevit onus, Lesboque remotam
Te procul a sævi strepitu Cornelia belli
Occulere. Heu quantum mentes dominatur in æquas
Justa Venus! dubium, trepidumque ad prœlia, Magne,
Te quoque fecit amor: quod nolles stare sub ictu
Fortunæ, quo mundus erat, Romanaque fata,
Conjux sola fuit. mentem jam verba paratam
Destituunt, blandæque juvat ventura trahentem
Indulgere moræ, et tempus subducere fatis.
Nocte sub extrema, pulso torpore quietis,
Dum fovet amplexu gravidum Cornelia curis
Pectus, et aversi petit oscula grata mariti:

723 diri. *723 discrimine.* *724 tutis.* *725 remota.* *729 quo.* *733 moræ, t.* *736 adversi.*

trisque præsidio fuit. usi itaque fortunæ beneficio, Dyrrhachium prætervecti, nacti portum qui appellatur Nymphæum ultra Lissum M. pass. tria, eo naves introduxerant, qui portus ab Africo tegebatur, ab Austro non erat tutus: incredibili mox felicitate Auster in Africum se vertit.

720. *Nudas Aquilonibus.*] Imo Nymphæum ab Austro non est tutum. Nec magis illud verum, quod sequitur:

Succedens Boreæ jam portum fecerat Auster.

Imo succedens Austro Africus Nymphæum fecerat portum, id est, tutum a ventorum injuria. Omnino aut quos nos habemus Cæsaris commentarios non legit Lucanus, aut non intellexit. *Grot.* *Nudas Aquilonibus undas.*] Non expositas Aquilonibus. Verum κατεχρηστικῶς. Proprie enim Austris patet Nymphæum, *vel*, portum in quem nullæ naves appellunt flante Aquilone.

722. *In robur Cæsaris armis.*] Ad belli vires firmas.

725. *Conjugii decrevit onus.*] Conjugem Corneliam. lib. 2. vers. 339 quam neque satis commode apud se retinere, neque citra molestiam a se segregare posset. *Lesboque remotam.*] In remotam inde Lesbum insulam ablegare, ne præsens spectatrix belli aleæ, utcunque caderet, adesset. *Hortens.*

727. *Æquas.*] Bonas, pias, faciles. *Grotius.* *Æquas.*] Mutuo amore connexas et ex æquo amantes, faciles, pias.

728. *Justa Venus.*] Amor conjugalis. *Dubium*, &c.] *Suspensum* (uti de Ænea suo Virg. 2. Æneid.) *et pariter comitique onerique timentem; Quem dudum non ulla*, &c.

729. *Quod nolles*, &c.] Solam uxorem volebas poni extra tela et aleam fortunæ, cui obnoxia erat Roma et totus Romæ subjectus mundus. *Sub ictu.*] Conflictu et pugna.

731. *Conjux sola fuit.*] Ea sola fuit in causa, quod prælium distuleris. *Hort.* *Mentem jam verba*, &c.] Quibus conjugem verbis aggrediatur et quæ prima exordia sumat nescit. interea donec dentur tentandi aditus et mollissima fandi tempora, mora, qua licet dolorem prorogat.

733. *Subducere fatis.*] Subtrahere necessitati, quæ instabat. *Sulpit.*

734. *Extrema*, &c.] In diem prona, somnique experte.

736. *Pectus.*] Pompeii.

Humentes mirata genas, percussaque cæco
Vulnere, non audet flentem deprendere Magnum.
Ille gemens, Non nunc, vita mihi dulcior, inquit,
Cum tædet vitæ, læto sed tempore, conjux,
Venit mœsta dies, et quam nimiumque, parumque,
Distulimus: jam totus adest in prœlia Cæsar.
Cedendum est bellis: quorum tibi tuta latebra
Lesbos erit, desiste preces tentare: negavi
Jam mihi: non longos a me patiere recessus.
Præcipites aderunt casus: properante ruina,
Summa cadunt. satis est audisse pericula Magni.
Meque tuus decepit amor, civilia bella
Si spectare potes. nam me jam Marte parato
Securos cepisse pudet cum conjuge somnos,
Eque tuo, miserum quatient cum classica mundum,
Surrexisse sinu. vereor civilibus armis
Pompeium nullo tristem committere damno.
Tutior interea populis, et tutior omni
Rege late, positamque procul fortuna mariti

739 *Mihi non vita nunc.* 742 *cum totus.* 744 *erat.* 745 *nec.* 745 *paterere.* 747 *cadent.* 748 *Nosque.* 749 *jam me jam.* 751 *Deque tuo.* 751 *miserum quatiunt, quaterent miserum, quatiunt miserum.*

737. *Cæco Vulnere.*] Efflicto amore et solicitudine de amovenda uxore, quam animo versabat, necdum cum illa communicaverat.

738. *Deprendere.*] Interpellare sermone, et quare fleret, interrogare?

739. *Non nunc, vita mihi dulcior.*] O omnis fortunæ mihi chara comes, neque lætæ minus olim quam præsentis adversæ.

741. *Mœsta dies,* &c.] Qua amovearis in tutiorem aliquem et commodiorem locum; quam nimium distuli quod ad tuam incolumitatem et Reip. gerendæ commoditatem spectat; parum, quod ad amorem nostrum.

744. *Negavi jam mihi.*] Ego id quod jucundissimum animo meo est, mihi negavi: tui scil. præsentia. tu idem in me facias.

745. *Non longos,* &c.] Non longe tamen distabis. *Cum Lesbos alioqui ins. maris Ægæi procul absit.*

746. *Præcipites aderunt casus.*] In præcipiti, et quæ cito discernentur: namque fastigium consequutæ res, repente in ruinam vergunt.

747. *Satis est audisse pericula Magni. Meque tuus,* &c.] Sufficiat tibi audivisse mea pericula: non etiam vidisse. quod quamvis tu pro tuo in me amore te exitus hujus civilis belli comitem et spectatricem præstare potes: ego tamen hoc tuo amore deceptus non rationem habuisse mei videor. cui pudori sit, in publica calamitate cum cæteri omnes sibi conjugibus et liberis interdixerint, non pari mœroris et damni conditione uti.

751. *Quatient cum classica.*] Cum omnes nationes mundi intentæ erunt in eventum instantis pugnæ. *Hortens.*

752. *Vereor civilibus armis.*] Puderet me in hoc civili bello, quo omnes conjugibus ac liberis carere debent, lætum ob uxoris præsentiam conspici. *Grotius.*

754. *Tutior interea populis.*] Regibus iis et pop. qui nostra castra et fortunam sequuntur, securius latebis et tutius.

755. *Positamque procul,* &c.] Si mihi

Non tota te mole premat. si numina nostras
Impulerint acies, maneat pars optima Magni;
Sitque mihi, si fata premant, victorque cruentus,
Quo fugisse velim. Vix tantum infirma dolorem
Cepit, et attonito cesserunt pectore sensus.
Tandem ut vox mœstas potuit proferre querelas:
Nil mihi de fatis thalami, Superisque relictum est
Magne, queri: nostros non rumpit funus amores,
Nec diri fax summa rogi: sed sorte frequenti,
Plebeiaque nimis careo dimissa marito.
Hostis ad adventum rumpamus fœdera tedæ:
Placemus Socerum. Sic est tibi cognita, Magne,
Nostra fides? credisne aliquid mihi tutius esse,
Quam tibi? nonne olim casu pendemus ab uno?
Fulminibus me sæve jubes, tantæque ruinæ
Absentem præstare caput? secura videtur

757 nostri. 758 prement. 759 firma. 761 Tandem vix. 761 perferre loquelas. 764 forte. 764 gementi. 766 tedæ? 767 Socerum? 769 nos ne olim, non olim, nos olim. 769 uno. 770 Fluminibus. 771 servare.

in prœlio sit occumbendum levior ad te semotam quam præsentem venturus est dolor. sin fusa acie sit fugiendum, te meliori meî parte incolumi, erit quo fugere velim.

756. *Non tota te mole premat.*] Ne luctu et dolore in totum te conficiat. *Hortens.*

758. *Si fata premant.*] Si adversa fortuna vexabor, et Cæsar me persequetur. *Sulpitius.*

759. *Vix tantum, &c.*] Cornelia vix sustinere valens dolorem ex his mariti verbis conceptum, primum stupuit, mox ubi ad se rediit, sic effata est.

762. *Nil mihi de fatis, &c.*] Oratio Corneliæ pathetica est. Estque hæc propositio. Indigne fero Magne, quod non morte, sed in vita abs te separor despecta. Et refutat simul causas a Pompeio adductas. *Nil mihi de fatis thalami.*] Non est cur incusem Deos aut fata quod conjugium nostrum morte dissolverint: sed te, qui me amandas et quasi per divortium dimittis eo quod cæteri omnes per belli hujus civ. tempus sibi uxoribus interdixerint, modo vs. 749.

764. *Nec diri fax summa.*] Non ultima justa funebria, non sepulchrum. *Sorte frequenti*] Vulgari admodum sorte, hoc est, divortio: quum alioqui vere amantes mors sola separet. Speciem autem divortii habet ista separatio. Ideo dicit *dimissa.* quæ vox divortio convenit. *Grotius.*

766. *Hostis ad adventum,* &c.] Quasi vero quia jam totus adest in prælia Cæsar (modo vs. 742.), nos oporteat illi gratificari, facto divortio.

767. *Placemus socerum.*] Mitigemus Cæsarem, qui turbatus est, quod simus conjuncti. *Sulpit.*

768. *Credisne aliquid,* &c.] Respondet ad illa vs. 743. *tibi tuta latebra Lesbos erit.* et vs. 754. *Tutior int.*

769. *Nonne olim,* &c.] Nonne, ex quo conjugium inivimus, communem etiam salutis atque periculi inimus sortem?

770. *Fulminibus me sæve jubes,* &c.] Me semotam cogis esse magis solicitam et miseram, quam si bello aut etiam ruinæ, quam timere videris, interessem: ipse interim securus et in utrunque paratus.

771. *Secura videtur,* &c.] Namque, cum mihi maxime in votis sit una tecum mori potius quam misera et malis obnoxia superesse tibi: tu me, sine te vivere, sine te mori cogis. quæ cum malim te ad manes comitari quam sequi, cogat tamen tandiu tibi superesse quoad tristis (quod omen

Sors tibi, cum facias etiam nunc vota, perisse,
Ut nolim servire malis: sed morte parata,
Te sequar ad manes. feriat dum mœsta remotas
Fama procul terras, vivam tibi nempe superstes.
Adde, quod assuescis fatis, tantumque dolorem
Crudelis me ferre doces. ignosce fatenti:
Posse pati, timeo. quod si sunt vota, Deisque
Audior, eventus rerum sciet ultima conjux.
Sollicitam rupes jam te victore tenebunt,
Et puppim, quæ fata feret tam læta, timebo.
Nec solvent audita metus mihi prospera belli,
Cum vacuis projecta locis a Cæsare possim
Vel fugiente capi. notescent littora clari
Nominis exilio, positaque ibi conjuge Magni,
Quis Mitylenæas poterit nescire latebras?

773 *sævire.* 774 *ad mæsta.* 777 *Crudelem.* 778 *sint.* 781 *ferat.* 781 *jam.* 781 *timebo?* 782 *bella.* 786 *possit.*

avertant Dii) tuæ cædis ad me in Lesbon fama pervenerit.

772. *Cum facias etiam nunc vota, perisse.*] Aliter hæc distinguenda hunc in modum:

——— secura videtur
Sors tibi, cum facias etiam nunc vota perisse?
Ut nolim servire malis, sed morte parata
Te sequar ad Manes, feriat dum mæsta remotas
Fama procul terras, vivam tibi nempe superstes,
Adde quod assuescis fatis, &c.

Dixerat Pompeius:

Tutior interea populis, et tutior omni
Rege late.

Regerit Cornelia, quomodo fieri possit, ut ipsa secura sit, quum Pompeius eo ipse loco se positum sentiat, ut mortuum se quam vivum malit. Nam et hoc dixerat:

——non nunc vita mihi dulcior, inquit,
Cum tædet vitæ, læto sed tempore, conjux.

Quomodo, inquit, ego secura eo, quum tibi mors in voto sit? Deinde fac me satis fortem futuram, ut tibi superesse nolim, tamen tamdiu saltem superero, donec nuntius cladis ad me advenerit. Jam vero et hoc ipsum metuo, ut satis fortis sim ad mortem capessendam, postquam a te seposita didicero te carere. *Grotius.* Vel ut Mycillus exponit: Cum facias mea vota perisse ac frustra esse: quibus illud mecum constitui, ut nolim servire malis.

774. *Feriat dum mæsta, &c.*] Et tamen, inquit, non ero nimis præceps in accersenda mihi morte; sed tam diu superstes tibi vivam, dum fama de te victo in Lesbum ad me perveniat, id quod diversum a meis votis est. *Hortensius.*

776. *Assuescis fatis, &c.*] Assuefacis me tanto dolori ferendo, quantum metuo ut perferre possim; ne interea exanimer.

768. *Quod si sunt vota.*] Quod si vota mea Dii exaudierint, ut vincas; lætus victoriæ tuæ nuncius ad me ultimam perveniet, solicitam ultra tempus et mœstam.

780. *Rupes jam te, &c.*] Lesbos ins. aspera rupibus.

781. *Fata ferat tam læta.*] Victoriæ nuncium.

782. *Nec solent audita, &c.*] Neque tamen lætus ille nuncius me liberabit metu et periculo, ut quæ in locum præsidiis nullis munitum semota, ab hoste, vel fugiente possim intercipi.

784. *Notescent litora, &c.*] Non poterit latere hostem recessus mei atque latebræ locus.

786. *Mitylenæas.*] Mitylene Lesbi urbs est.

Hoc precor extremum, si nil tibi victa relinquent
Tutius arma fuga, cum te commiseris undis,
Quolibet infaustum potius deflecte carinam:
Littoribus quærere meis. Sic fata, relictis
Exiluit stratis amens, tormentaque nulla
Vult differre mora. non mœsti pectora Magni
Sustinet amplexu dulci, non colla tenere:
Extremusque perit tam longi fluctus amoris:
Præcipitantque suos luctus: neuterque recedens
Sustinuit dixisse vale, vitamque per omnem
Nulla fuit tam mœsta dies. nam cætera damna
Durata jam mente malis, firmaque tulerunt.
Labitur infelix, manibusque excepta suorum
Fertur ad æquoreas, ac se prosternit, arenas,
Littoraque ipsa tenet, tandemque illata carinæ est.
Non sic infelix patriam, portusque reliquit
Hesperios, sævi premerent cum Cæsaris arma.
Fida comes Magni vadis duce sola relicto,
Pompeiumque fugis. quæ nox tibi proxima venit,
Insomnis. viduo tum primum frigida lecto,
Atque insueta quies uni, nudumque marito
Non hærente latus. somno quam sæpe gravata

787 *relinquunt.* 789 *Quo licet.* 791 *Exiliit.* 793 *teneri.* 795 *Præcipitatque.* 802 *portumque.* 802 *relinquit.* 803 *Hesperium.* 804 *vadit.* 805 *fugit.* 805 *quæ nox sibi, nox quæ sibi.* 806 *tunc.*

787. *Si nil tibi victa,* &c.] Si tibi ultima salus quærenda sit fuga per mare, quemlibet potius locum pete quam Lesbon, namque huc te insequentur hostes, notam mei secessus sedem.

790. *Sic fata, relictis.*] Ad eum modum locuta Cornelia exiluit e lecto amenti similis; neque osculo, neque amplexu dignata maritum, adeo graviter doluit; ut nulla mora interposita se inde abripuerit. *Hortens.*

791. *Tormentaque nulla,* &c.] Cruciatus doloris e discessu concepti.

794. *Extremusque.*] Ultimus complexus.

795. *Præcipitantque suos luctus.*] Præcipitantes accelerant, abrumpunt.

797. *Nam cætera damna,* &c.] Ad omnia anteacta damna, incommoda, miserias et calamitates, quas perpessi fuerant, jam occalluerant.

799. *Labitur infelix,* &c.] Exanimata cadit. *auras Ægra fugit, suscipiunt famulæ.*

800. *Arenas.*] In quibus relinquendus erat vir.

801. *Tenet tandemque.*] Quoad licet occupat, ægre avulsa.

802. *Non sic infelix patriam.*] Non tanto cum dolore fugiebas patriam urgente hoste, tuta scil. viro comite: a quo jam discedens videris tibi deserta, sola et meliori parte orbata.

806. *Viduo, et uni.*] Cubanti soli.

808. *Somno quam sæpe,* &c.] *Movet atque lacertos, Per somnum, corpusque petens amplectitur auras.* Alcyone Ovidiana 11. Metam.

Deceptis vacuum manibus complexa cubile est,
Atque oblita fugæ quæsivit nocte maritum!
Nam, quamvis flamma tacitas urente medullas,
Non juvat in toto corpus jactare cubili:
Servatur pars illa tori. caruisse timebat
Pompeio: sed non Superi tam læta parabant.
Instabat, miseræ Magnum quæ redderet, hora.

811 *tectas, tacitus.* 811 *urgente.*

809. *Deceptis manibus.*] Quas marito injicere voluit, qui non adfuit. *Hort.*

811. *Quamvis flamma,* &c.] Licet ardenter amat, non tamen impatiens vacuo sua corpora lecto versat: sed pudibunda suam quasi præsenti viro adservat lecti partem.

813. *Servatur pars illa tori.*] Alteram partem tori servavit Pompeio intactam. *Caruisse timebat.*] Metuebat ne Pompeium non reciperet. Atqui recepit, sed victum: quod pejus quam non recipere. *Grotius.* *Caruisse timebat,* &c.] Metuebat illa solum ne Pompeium diutino bello detentum desideraret. de absentia illius solicita: sed tristius quippiam parabant fata, recepit quippe illum citius quam expectabat; victum scil. profugum, et brevi coram interficiendum.

M. ANNÆI LUCANI

CIVILIS BELLI,

SIVE

PHARSALIÆ,

LIBER SEXTUS.

ARGUMENTUM.

Dyrrhachium in sexto, dum Magnus ab hoste tuetur,
Vallatur muro in campis et peste laborat.
Esurit et Cæsar, pugnaque erumpit aperta
Pompeius; Scævæ vires et nobile fatum,
Thessaliæque situs: mox quæ tulit illa, canuntur.
Hinc magicam Erechtho Stygias ut consulat umbras,
Sextus adit, ciet illa Deos, cogitque cadaver,
Tristia fata loqui, moritur quod carmine rursus.

M. ANNÆI LUCANI

CIVILIS BELLI,

SIVE

PHARSALIÆ,

LIBER SEXTUS.

Postquam castra duces, pugnæ jam mente propinqui,
Imposuere jugis, admotaque comminus arma,
Parque suum videre Dei, capere omnia Cæsar
Mœnia Graiorum spernit, Martemque secundum
Jam nisi de genero fatis debere recusat.
Funestam mundo votis petit omnibus horam,
In casum quæ cuncta ferat. placet alea fati

3 *dehinc cap.*

1. *Postquam castra duces.*] E castris ad Apsum fluv. vers. 461. lib. 5. uterque exercitum eduxerat eodem tempore; Pompeius noctu, ut Antonium interciperet; Cæsar interdiu, ut se cum Antonio conjungeret. Antonius de Pompeii insidiis certior per Græcos factus, castris se continuit, donec altero die ad eum Cæsar perveniret. Pompeius ne duobus exercitibus circumcluderetur, discessit et ad Asparagum Dyrrhachinorum pervenit, atque ibi castra posuit. eodem et Cæsar cum exercitu profectus, juxta eum castra posuit. *Pugnæ jam mente propinqui.*] Cæsar quidem rerum inopia et necessitate pressus conficiendæ rei cupidus ostentare aciem, provocare: Pompeius commeatu abundans, adversus hæc nectere moras, tergiversari: L. Florus.

3. *Parque suum.*] Metaph. ab arena seu Gladiatoribus sumpta. Spectatores et fautores Dii: Arena, Pharsalia: Par gladiatorum, Cæsar et Pompeius. Sic alibi: *sed par quod semper habemus, Libertas et Cæsar erunt.* Grotius. *Parque suum videre Dei.*] Sic infra vers. 91. et lib. 7. vers. 690. et Seneca lib. cur bonis viris mala fiant. *Ecce spectaculum dignum ad quod respiciat intentus operi suo Deus. Ecce par Deo dignum; vir fortis cum mala fortuna compositus. Capere omnia,* &c.] Non operæ precium ducit urbes Græcas expugnare, Pompeio soli intentus, victoriæ de illo inhians.

6. *Funestam mundo,* &c.] Quæ illum Dominum imponat victis gentibus non sine magna humani generis clade.

7. *Casum quæ cuncta ferat.*] Dubium eventum, ruinam. *Alea fati.*] Casus et periculum. Horat. *periculosæ plenum opus aleæ.* lib. 2. od. 1. *Placet alea fati.*] Hoc est, placet summam rerum in incertum

Alterutrum mersura caput. ter collibus omneis
Explicuit turmas, et signa minantia pugnam,
Testatus nunquam Latiæ se deesse ruinæ.
Ut videt ad nullos exciri posse tumultus
In pugnam generum, sed clauso fidere vallo,
Signa movet, tectusque via dumosa per arva
Dyrrhachii præceps rapiendas tendit ad arces.
Hoc iter æquoreo præcepit limite Magnus,
Quemque vocat collem Taulantius incola Petram,
Insedit castris, Ephyreaque mœnia servat,
Defendens tutam vel solis turribus urbem.
Non opus hanc veterum, nec moles structa tuetur,
Humanusque labor, facilis, licet ardua tollat,
Cedere vel bellis, vel cuncta moventibus annis.
Sed munimen habet nullo quassabile ferro,
Naturam, sedemque loci: nam clausa profundo

10 *Testatur.* 10 *Latiæ nunquam deesse.* 12 *clauso sed.*
15 *præcedit, præcessit, prævenit.* 15 *littore.* 16 *Taumanticus.* 17 *Epimeaque.*

eventum committere. Allusum est ad parœmiam, *Omnem jacere aleam*, pro eo, quod est, rem universam periclitari, et fortunæ arbitrio committere. *Hortens.*

8. *Alterutrum mersura caput.*] Pompeii vel Cæsaris. *Ter collibus omneis*, &c.] Postridie, eductis omnibus copiis, acie instructa, decertandi potestatem Pompeio fecit. ubi eum suis locis se tenere animadvertit; postero die magno circuitu, difficili angustoque itinere, Dyrrhachium profectus est, sperans Pompeium aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi posse, quod omnem commeatum totiusque belli apparatum eo contulisset, &c. comment. 3. Cæs.

10. *Testatus nunquam*, &c.] Professus se promptum paratumque ad evertendum Rom. imperium. *Nunquam Latiæ se deesse ruinæ.*] Quasi vero id esset minari Italiæ ruinam, quum dignitatem suam armis tueatur; ac toties inimicos ad pacem faciendam cohortatus, ab armis discessurus fuisset. *Hortens.*

14. *Dyrrhachii præceps*, &c.] Ita Florus: *Expugnatione*, inquit, *Dyrrhachii irrita, quippe quam vel situs inexpugnabilem faceret.*

15. *Hoc iter æquoreo*, &c.] Pompeius primo ignoravit Cæsaris consilium: mox per exploratores certior factus, castra movit expeditiori juxta litus via se antevertere eum posse sperans. Cæsar vero parvo noctis itinere intermisso, Pompeium antevenit.

16. *Taulantius incola Petram.*] Taulantii, pop. Macedoniæ, qui Dyrrhachii et Apolloniæ agros quondam tenuerunt. Strab. 7. Thucyd. 1,

17. *Insedit castris.*] Pompeius interclusus Dyrrhachio, edito loco, qui *Petra* appellatur, castra communivit. *Ephyreaque mœnia.*] Dyrrhachium conditum a Corcyræis: Corcyra a Corinthiis. Vide Strabonem et Thucydidem. *Grotius. Ephyreaque mœnia servat.*] Dyrrhachium, a Phalio Corinthio conditore. Thucyd. Strab. lib. 6. et 7. Nec non a Corcyrensibus colonis ejus, qui et a Corinthiis oriundi fuerunt. Corinthus autem *Ephyra* dicta erat ab Ephyra nympha, Oceani et Tethyos filia, inf. vs. 57.

18. *Defendens tutam*, &c.] Etiam sine exercitu satis sua natura munita.

19. *Non opus hanc veterum*, &c.] Neque tam propter mœnia, quæ plerumque in arduum quantumvis hominum manibus extructa, aut bello aut vetustate destruuntur, quam naturam et sedem loci.

23. *Nam clausa*, &c.] Nam in rupibus

Undique præcipiti, scopulisque vomentibus æquor,
Exiguo debet, quod non est insula, colli.
Terribiles ratibus sustentant mœnia cautes,
Ioniumque furens rapido cum tollitur austro,
Templa, domosque quatit, spumatq; in culmina pontus.
Hinc avidam belli rapuit spes improba mentem
Cæsaris, ut vastis diffusum collibus hostem
Cingeret ignarum, ducto procul aggere valli.
Metitur terras oculis: nec cespite tantum
Contentus fragili subitos attollere muros,
Ingentes cautes, avulsaque saxa metallis,
Graiorumque domos, direptaque mœnia transfert.
Extruitur, quod non aries impellere sævus,
Quod non ulla queat violenti machina belli.
Franguntur montes, planumque per ardua Cæsar
Ducit opus: pandit fossas, turritaque summis
Disponit castella jugis, magnoque recessu

24 *scopulisque moventibus, scopulis removentibus.* 27 *rabido.* 29 *Huc.* 34 *signa.* 35 *directaque.* 39 *turrita supremis.* 40 *recursu.*

sitam et mari undique cinctam exiguus collis, quo continenti jungitur, eam facit peninsulam.

24. *Undique præcipiti, scopulisque,* &c.] Ms. P.

—— *nam clausa profundo*
Undique et illisum scopulis removentibus æquor.

Pro *removentibus*, rectius forte *revomentibus* legas. *Grotius. Vomentibus æquor.*] Allisos fluctus rejicientibus.

26. *Terribiles ratibus.*] Proinde mœnia in scopulis sita, periculum minantur appellentibus navibus: maxime, inquit, ubi Auster a meridie cœperit sævire, et vastum Ionium mare, in Hadriaticum effuderit. *Hortens.*

28. *Spumatque in culmina.*] Spumas spargit per summa tecta.

29. *Hinc avidam,* &c.] Ita melius quam *huc.* Est enim historiæ continuatio. *Grotius.* Describit magno verborum pondere studiumque conatumque Cæsaris in obsidendo Pompeium, quantaque industria fuerit usus in ducendis aggeribus ac fossis, ut undique illius castra arctissima obsidione premerentur. *Hortens.*

30. *Diffusum collibus,* &c.] Lego *diffusus.* Cæsar enim (quo sui minori cum periculo undique frumentum commeatumque supportare possent, coercito Pompeii equitatu, simul ut Pompeium pabulatione prohiberet auctoritatemque ejus apud exteras nationes minueret) editos atque asperos colles circa Pompeii castra præsidiis tenuit, castellaque ibi communivit. Inde, ut loci cujusque natura ferebat, ex castello in castellum perducta munitione circumvallare Pompeium instituit.

31. *Ducto procul aggere valli.*] Producto e colle in collem.

34. *Ingentes.*] Sed ing. c. *Metallis.*] Fodinis, venis lapidum.

36. *Aries impellere sævus.*] De ariete, vide quæ ad vs. 490. lib. 3.

38. *Franguntur montes.*] Editioribus locis dejectis, atque humilibus exaltatis æquavit opus.

39. *Pandit fossas.*] Præ muris ducit latas fossas. *trenches.*

40. *Magnoque,* &c.] XV. mille pass. ambitu aggeris. Metaph. a venatoribus sumpta.

Amplexus fines, saltus, nemorosaque tesqua,
Et silvas, vastasque feras indagine claudit.
Non desunt campi, non desunt pabula Magno,
Castraque Cæsareo circumdatus aggere mutat.
Flumina tot cursus illic exorta fatigant,
Illic mersa suos: operumque ut summa revisat,
Defessus Cæsar mediis intermanet agris.
Nunc vetus Iliacos attollat fabula muros,
Adscribatque Deis: fragili circumdata testa
Mœnia mirentur refugi Babylonia Parthi.
En quantum Tigris, quantum celer ambit Orontes,
Assyriis quantum populis telluris Eoæ
Sufficit in regnum, subitum, bellique tumultu
Raptum clausit opus. tanti periere labores.
Tot potuere manus adjungere Seston Abydo,

42 *vastasque.* 45 *illinc.* 47 *interjacet, intermeat, interminet.* 49 *Diis.* 51 *Et, At.* 54 *claudit.* 54 *quanti.* 55 *aut jungere Seston.*

41. *Nemorosaque tesqua.*] Sunt autem *tesqua*, loca dumosa, sylvestria et aspera.

43. *Non desunt pabula Magno.*] Tantum erat septi spatium, quantum sufficeret Pompeio ad pabula, ad castra subinde mutanda, ut quod multorum fluminum fontes, cursus, et ostia contineret et quantum lassitudine conficeret Cæsarem opera lustraturum.

45. *Flumina tot cursus.*] Et hoc non solum ad amplificationem spatii; verum etiam ad copiam rerum necessariarum, quas natura loci præbebat Pompeio, pertinet; quum flumina ibi orta, longis anfractibus viarum suis cursibus lassata, ibi rursum se in mare effunderent. *Hortensius.*

47. *Intermanet agris.*] Opera Cæsaris tanta erant, ut cum mane ad ea revisenda exiret, vesperi defatigatus, in mediis agris remaneret, et pernoctaret defessus ambulando. *Hortens.*

48. *Nunc vetus Iliacos, &c.*] Fabulosa jam et vana antiquitas jactet muros Trojæ XL. M. pass. in circuitu, quos Apollo et Neptunus a Laomedonte conducti struxisse feruntur. *Ironice.*

49. *Adscribatque Deis.*] Neptuno et Apollini. *Fragili circumdata, &c.*] Parthi, simulata fuga præliari soliti, pro miraculo habeant Babylonis muros e latere cocto, latos L. cubitos, altos quadruplo amplius, in circuitu habentes stadia CCCL. *Ironice.*

51. *Quantum Tigris, &c.*] Quantum areæ occupavit Babylon quam alluit Euphrates qui in Tigrim funditur, quantum Antiochia, quam interluit Orontes, quantum Ninos regni sedes et urbs regia Assyriæ, tantum raptim clausit Cæsar aggere suo.

52. *Telluris Eoæ.*] Asiaticæ. Sunt enim fueruntque omnes enumeratæ urbes, partim in minori, et partim in majori Asia. *Hortens.*

54. *Raptum.*] Raptim acceleratum. *Sulpit. Tanti periere labores.*] Tanta Nini, Laomedontis, Semiramidis, Seleuci opera victa sunt ab hoc Cæsariano: *vel*, hi tanti Cæsaris labores et ipsi brevi in cassum ceciderе profligato Cæsare.

55. *Tot potuere manus adjungere.*] *Hæ possent et Athon capere dextræ. Et mœstum pelagus gementis Helles Intercludere ponte non natanti.* Via Domitiana Papinii libro 4. Sylvarum. *Adjungere Seston, &c.*] Ad amplificandam industriam Cæsaris, enumerat aliquot loca, multis stadiis distantia, quæ conjungere pari conatu potuissent. Sestus enim et Abydus oppida sunt maritima Hellesponti, inter se objacentia. *Seston Abydo.*] Vers. 674. lib. 2.

Ingestoque solo Phryxeum elidere pontum,
Aut Pelopis latis Ephyren abrumpere regnis,
Et ratibus longæ flexus donare Maleæ,
Aut aliquem mundi, quamvis Natura negasset,
In melius mutare locum. coit area belli:
Hic alitur sanguis terras fluxurus in omneis,
Hic et Thessalicæ clades, Libycæque tenentur.
Æstuat angusta rabies civilis arena.
  Prima quidem surgens operum structura fefellit
Pompeium: veluti mediæ qui tutus in arvis
Sicaniæ rapidum nescit latrare Pelorum:
Aut vaga cum Tethys, Rutupinaque littora fervent,
Unda Caledonios fallit turbata Britannos.
Ut primum vasto septas videt aggere terras:
Ipse quoque a tuta deducens agmina Petra
Diversis spargit tumulis, ut Cæsaris arma
Laxet, et effuso claudentem milite tendat.
Ac tantum septi vallo sibi vendicat agri,

57 *Epirenem.* 58 *flexum.* 65 *mediis.* 66 *rabidum.* 69 *septas vasto.* 72 *ut ef.* 73 *Et.* 73 *vendicet.*

56. *Ingestoque solo,* &c.] Jactis in mare molibus obstruere Hellespontum, quem Phryxus transfretavit. lib. 4. vs. 56.

57. *Aut Pelopis,* &c.] His *parvus, Lechiæ nisi vetarent, Inous freta miscuisset Isthmos.* Papin. lib. 4. Sylv. hoc est, perfosso Isthmo, lib. 1. vs. 1. Peloponnese abrumpere Ephyren, id est, Corinthum, supra vs. 17. *Abrumpere.*] Tot etiam manus potuissent Isthmum perfodere, in quo Ephyra, hoc est, Corinthus sita est. *Hort.*

58. *Et ratibus longæ,* &c.] Pervio facto Isthmo Corinthiaco, ne opus sit longa et periculosa navigatione circumire Maleam, promontorium Laconiæ, per L. millia pas. in mare protensum. *Flexus donare.*] Id est, facere rectam navigationem; et Maleam promontorium ipsum tollere.

60. *Coit area belli.*] Clauditur a Cæsare campus area et quasi arena belli, intra quam septi sunt, qui sanguinem effundent in variis orbis partibus: alii in campo Pharsalico, in Africa alii.

63. *Æstuat.*] Furit ac sævit hic intra eas angustias, ubi castra habebat Pompeius. *Hortens. Æstuat angusta,* &c.] *Æstuat infelix angusto limite mundi.* Juven. de Alexandro, Sat. 10. *Arena.*] Spatio. Translat. ab arena theatrali, in qua committuntur gladiatores.

65. *Veluti mediæ,* &c.] Uti qui in meditullio Siciliæ degit, non audit latratum Scyllæ et Charybdis in freto Siculo contra Pelorum promont.

67. *Aut vaga cum,* &c.] Ut qui in Britannia ins. versus Caledonios, Scotos, degunt, non audiunt æstum maris sævientis adversus litus Rutupinum in Cantio.

70. *Ipse quoque a tuta,* &c.] Pompeius neque a mari neque Dyrrhachio discedere volebat: quam plurimos itaque colles occupavit, et quam latissimas regiones præsidiis tenebat, Cæsarisque copias quam maxime posset, distinebat. *Petra.*] Supra vs. 16.

72. *Laxet.*] Distineat. quamplurimos enim colles occupaverat, ut copias Cæsaris distineret. *Tendat.*] Extenuet. *Hort.*

73. *Ac tantum septi,* &c.] Tantum spatii introrsum complexus fuit Pompeius, in quo scil. dispertivit copias, quantum distat Aricia a Roma. *Hortensius.*

Parva Mycenææ quantum sacrata Dianæ
Distat ab excelsa nemoralis Aricia Roma:
Quoque modo Romæ prælapsus mœnia Tybris
In mare descendit, si nusquam torqueat amnem.
Classica nulla sonant, injussaque tela vagantur:
Et fit sæpe nefas, jaculum tentante lacerto.
Major cura duces miscendis abstrahit armis.
Pompeium exhaustæ præbenda ad pabula terræ,
Quæ currens obtrivit eques, gradibusque citatis
Ungula frondentem discussit cornea campum.
Belliger attonsis sonipes defessus in arvis,
Advectos cum plena ferant præsepia culmos,
Ore novas poscens moribundus labitur herbas,
Et tremulo medios abrumpit poplite gyros.
Corpora tum solvit tabes, et digerit artus.
Traxit iners cœlum fluidæ contagia pestis

78 *immissaque, invisaque.* 80 *ducis.* 80 *abstulit.* 81 *gramina.*
82 *attrivit, subtrivit.* 84 *defensus,* 87 *abrupit, obrumpit.*
88 *dum.* 88 *dirigit.* 89 *fluide.*

74. *Parva.*] Quantum Aricia oppid. Latii prope Albam, distat a Roma: et quanto spatio ostium Tibridis a Roma distat, recto limite non flexo ad cursus fluvii, hoc est, XIV. M. pass. *Mycenææ,* &c.] Ab Oreste e Taurica translata, lib. 3. vs. 81.

75. *Aricia Roma.*] Ibid. ad vs. 86. l. 3.

76. *Quoque modo Romæ,* &c.) Quanto spatio Roma abest ab ostio Tibridis, ubi in mare Tyrrhenum effunditur, ut directum limitem metiamur, non obliquum. Quidam tradunt Ostium ab Roma XIV. millia passuum abesse. *Hortens.*

78. *Classica nulla sonant,* &c.] Neutra ex parte datur signum pugnæ. Pompeius inquit Cæs. com. 3. totis copiis dimicare non constituerat, tamen suis locis sagittarios funditoresque mittebat, qui multos e nostris vulnerabant, &c.

79. *Nefas jaculum.*] Cædes extra belli copiam. *Tentante lacerto.*] In incertum mittente præ studio exercendi.

80. *Major cura duces,* &c.] Pompeium lues, Cæsarem fames *Acrior illum Cura domat.* Virg. 3. Georg.

81. *Pompeium exhaustæ,* &c.] Erat summa inopia pabuli in castris Pompeii adeo ut foliis ex arboribus strictis, et teneris arundinum radicibus contusis equos alerent. frumenta enim quæ fuerant intra munitiones sata, consumserant: et cogebantur Corcyra atque Acarnania, longo interjecto navigationis spatio, pabulum supportare. 3. com. civ. bell.

83. *Frondentem discussit,* &c.] Herbis nudavit campos.

85. *Cum plena ferant,* &c.] Malim dum. Moriuntur equi præ fame, dum pabulum ex Corcyra atque Acarnania exspectatur longo navigationis spatio. Vide Cæsarem lib. III. Belli Civil. Sensus forte est, culmorum aridorum satis fuisse in præsepibus: sed ab equis desideratas herbas virides. *Grot. Cum plena ferant,* &c.] Ego retineo *cum.* ut sit imitatio Ovid. 7. Metam. *Acer equus quondam,* &c. *Ad præsepe gemit morbo moriturus inerti.* quod et ipse debet Virgil. 3. Georg. *Et dulces animas plena ad præsepia reddunt.*

86. *Novas poscens,* &c.] Aliunde advectas, *vel* e radicibus contusis. ut modo dict.

87. *Et tremulo medios abrumpit,* &c.] *Segnior cursu sonipes in ipso Concidit gyro dominumque prono Prodidit armo.* Oed. Sen. 1. chor.

88. *Digerit artus.*] Dissipat, consumit.

89. *Traxit.*] *Principio cælum spissa ca*

Obscuram in nubem. tali spiramine Nesis
Emittit Stygium nebulosis aera saxis,
Antraque letiferi rabiem Typhonis anhelant.
Inde labant populi, cœloque paratior unda
Omne pati virus duravit viscera cœno.
Jam riget atra cutis, distentaque lumina rumpit:
Igneaque in vultus, et sacro fervida morbo
Pestis abit, fessumque caput se ferre recusat.
Jam magis atque magis præceps agit omnia fatum:
Nec medii dirimunt morbi vitamque, necemque:
Sed languor cum morte venit, turbaque cadentum
Aucta lues, dum mista jacent incondita vivis
Corpora: nam miseros ultra tentoria cives
Spargere funus erat. tamen hos minuere labores
A tergo pelagus, pulsusque Aquilonibus aer,
Littoraque, et plenæ peregrina messe carinæ.
At liber terræ spatiosis collibus hostis
Aere non pigro, nec inertibus angitur undis:

90 *Nessus.* 91 *a nebulosis.* 95 *arcta.* 100 *peremtum.* 101 *Acta.* 101 *manent.* 102 *dum.* 102 *extra.*

ligine terris Pressit: et ignavos inclusit nubibus æstus. Ovid. 7. Metam. *Sed gravis et ater incubat terris vapor,* &c. Sen. Œd. *Iners cælum,* &c.] Non motus.

90. *Spiramine.*] Exhalatione. *Nesis.*] Ins. in Campano littore. quam agnoscit Plin. lib. 19. cap. 8. Cic. ad Attic. sæpius. et Statius 3. sylv. alii leg. *Nessus,* et de Ozolis intelligunt.

91. *Stygium,* &c.] Tetrum, lethalem, infernum.

92. *Antraque letiferi,* &c.] Speluncæ Inarimes insulæ impostæ Typhœo, qui sulfureos atque pestiferos vapores emittere dicitur. lib. 5. vs. 101. et Mela lib. 1. cap. 13.

93. *Unda,* &c.] *Constat et in fontes vitium venisse lacusque.*

94. *Duravit viscera cœno.*] Obstruxit alvum. *viscera torrentur primo.*

95. *Riget atra cutis.*] *Aret Pellis, et ad tactum tractanti dura resistit. Distentaque lumina rumpit.*] *Tum vero ardentes oculi,* et tument distentæ sanguine genæ.

96. *Igneaque in vultus.*] *Flammeæque latentis Indicium rubor est et ductus anhelitus igni,* &c. *et ægro Rubor in vultu,* &c. Sen. Œd. *Sacro fervida,* &c.] Execranda peste, *vel* sacro igne, Erysipela. quem, quia e ferventi sanguine natus sit, pestis comitem addit Cels. lib. 5.

97. *Fessumque caput,* &c.] Præ gravedine se non sustinét.

98. *Præceps agit omnia fatum: Nec medii,* &c.] Subita mors, vix morbo interveniente vitæ necique.

100. *Turbaque cadentum Aucta lues.*] Quo plures moriebantur, eo sæviebat pestifera lues magis ac magis. *Hort. Turbaque cadentum,* &c.] Cæsar ex perfugis cognoscebat, equos eorum vix tolerari, &c. ipsos valetudine non bona, cum angustiis loci et odore tetro et multitudine cadaverum, tum, &c. 3. com.

103. *Tamen hos,* &c.] Levarunt tamen pestem hanc ventus salutaris et omnium rerum copia navibus advecta.

106. *At liber terræ,* &c.] Cæsar autem non peste ex aeris aut aquæ contagione, sed frumenti inopia laborabat.

Sed patitur sævam, veluti circumdatus arcta
Obsidione, famem. nondum surgentibus altam
In segetem culmis, cernit miserabile vulgus
In pecudum cecidisse cibos, et carpere dumos,
Et morsu spoliare nemus, letumque minanteis
Vellere ab ignotis dubias radicibus herbas:
Quæ mollire queunt flamma, quæ frangere morsu,
Quæque per abrasas utero demittere fauces,
Plurimaque humanis antehac incognita mensis
Diripiens miles, saturum tamen obsidet hostem.
  Ut primum libuit ruptis evadere claustris
Pompeio, cunctasque sibi permittere terras:
Non obscura petit latebrosæ tempora noctis,
Et raptum furto soceri cessantibus armis
Dedignatur iter: latis exire ruinis
Quærit, et impulso turres confringere vallo,
Perque omneis gladios, et qua via cæde paranda est.
Opportuna tamen valli pars visa propinqui,
Quam Minuti castella vocant, et confraga densis

109 *turgentibus.* 112 *foliis.* 114 *queant.* 115 *dimittere.* 116 *ante hac, ante hoc.* 118 *raptis e. castris.* 123 *impulsi, valli, impulsu, valli.* 126 *Numici, Minici. Minuci, Mimici, Mimiti, Munici.*

109. *Nondum surgentibus altum.*] Nondum spicas fundentibus, nedum maturescentibus.

110. *Cernit miserabile vulgus.*] Videt milites herbis, gramine, foliis vesci.

112. *Letumque,* &c.] Lethales.

113. *Radicibus herbas.*] Radicis genus inventum est, quod appellatur *Chara,* ex hoc effectos admisto lacte panes, cum in colloquiis Pompeiani iis famem objectarent, vulgo in eos jaciebant. quo viso Pompeius, sibi cum feris rem esse dixit, &c. Cæsar comm. 3. et Sueton. in Cæs. cap. 68. Plutarch.

114. *Quæ mollire,* &c.] Quæcunque poterant coquere.

115. *Abrasas utero,* &c.] Asperitate esculentorum exulceratas, *plebeia radere beta.* Pers. 3. Sat. Audiebantur (inquit Cæsar, lib. 3. de bell. civ.) crebræ militum voces, prius se cortice ex arboribus victuros, quam Pompeium e manibus dimissuros.

117. *Saturum tamen obsidet hostem.*] Commeatu abundantem.

118. *Ut primum libuit,* &c.] Equis macie corruptis, conandum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimavit, cujus rei expeditiorem dedere illi facultatem Allobroges duo frates, qui a Cæsare transierunt, &c. Comm. 3. de bell. civ. prius autem facta erant uno die 6. prœlia ad Dyrrhachium et munitiones, ubi Scæva tam strenue rem gessit.

120. *Non obscura petit,* &c.] Non clam et noctu, sed palam et interdiu, per vallum et munitiones Cæsaris erumpere parat.

121. *Et raptum.*] Non vult furtim fuga dilabi, id quod speciem ignaviæ ac timiditatis præ se ferret. *Hortens.*

122. *Latis exire ruinis.*] Sed hoc fuit consilium, ut dejecta parte aggeris non exigua, suos in hostem emitteret.

123. *Et impulso,* &c.] Disjecto machinis, vallo, ferro viam per Cæsarianos facere.

126. *Minuti*] Ms. P. T. *Numici.* Grot.

Arboribus dumeta tegunt. huc pulvere nullo
Proditus agmen agit, subitusque ad mœnia venit.
Tot simul e campis Latiæ fulsere volucres:
Tot cecinere tubæ. ne quid victoria ferro
Deberet, pavor attonitos confecerat hostes.
Quod solum valuit virtus, jacuere perempti,
Debuerant quo stare loco: qui vulnera ferrent
Jam deerant, nimbusque ferens tot tela peribat.
Tum piceos volvunt immissæ lampadis ignes:
Tum quassæ nutant turres, lapsumque minantur.
Roboris impacti crebros gemit agger ad ictus.
Jam Pompeianæ celsi super ardua valli
Exierant Aquilæ: jam mundi jura petebant.
Quem non mille simul turmis, nec Cæsare toto
Auferret Fortuna locum, victoribus unus,
Eripuit, vetuitque capi: seque arma tenente,

127 *cadunt.* 129 *in camp.* 134 *et nimbus agens.* 135 *Tunc.* 135 *emissæ.* 136 *Tunc.* 137 *vomit.* 139 *rura.* 139 *patebant.*

Minuti castella vocant.] Minutio (inquit Appianus) quam plurima tolerante, ferunt quippe clypeo ejus XX. supra C. inhæsisse sagittas, &c. Cæsar cum Scævam vocat ut noster et Florus. neque tamen Minutium Scævam dictum arbitror; ut volunt quidam: Cassium Scævam appellat Suetonius et M. Cæsium Scævam Val. Max. l. 3. c. 2.

127. *Huc pulvere,* &c.] Huc legionem ducit silentio, ne pulvis concursu militum excitatus humo, adventum peditum Pompeianorum proderet. *Hort.*

128. *Mœnia venit.*] Vallum.

129. *Volucres.*] Aquilæ signa.

130. *Tot cecinere tubæ,* &c.] Hæ tubæ tantam trepidationem attulerunt hostibus, ut nihil opus esset ferro, aut justo certo prælio decernere ad obtinendam victoriam. *Hortens.*

132. *Jacuere perempti.*] Quem quisque locum cepisset, ex eo non cessit, in eo occidit fortiter pugnans.

133. *Ferrent.*] Acciperent.

134. *Nimbusque ferens.*] *Metaph.* tela instar grandinis ruentia. *Peribat.*] Cæsis dudum omnibus Cæsarianis.

135. *Piceos volvunt,* &c.] Sagittas et faces incendiarias. lib. 3. vs. 682. stupam picatam.

137. *Roboris,* &c.] Arietis. lib. 3. vs. 490.

139. *Jam mundi jura petebant.*] Mss. omnes *patebant.* ut sensus sit: Jam aditus erat ad libertatem. *Grot. Mundi jura petebant.*] Mundum in libertatem e tyrannide asserturæ.

140. *Cæsare toto.*] Quidam cum conditione locutum Poetam volunt videlicet tam fortiter pugnasse Scævam, ut etiam ipsius dux Cæsar, Pompeio multo acrior, si contra Scævam tetendisset, nihil cum omnibus copiis efficere potuisse. *Hortens. Cæsare toto.*] Totis Cæsaris copiis et viribus.

141. *Victoribus unus eripuit.*] Pompeianis jam pene victoribus eripuit victoriam.

144. *Castrorum,* &c. *Ibi sanguine multo.*] Gregarius meruit miles ante bellum Gallicum, in eo ad Centurionis dignitatem evectus est. vide Valer. Max. lib. 2. cap. 2. cujus insigne est vitis, quam ad castigandos milites gestabat Centurio. Plin. lib. 14. cap. 1. Juvenal. 8. Sat. et 14. Sat. vs. 194. Martial. l. 10. epigr. 26.

Ac nondum strato, Magnum vicisse negavit.
Scæva viro nomen: castrorum in plebe merebat
Ante feras Rhodani gentes: ibi sanguine multo
Promotus Latiam longo gerit ordine vitem.
Pronus ad omne nefas, et qui nesciret, in armis
Quam magnum virtus crimen civilibus esset.
Hic ubi quærentes socios jam Marte relicto
Tuta fugæ cernit, Quo vos pavor, inquit, abegit
Impius; et cunctis ignotus Cæsaris armis?
O famuli turpes, servum pecus, absque cruore
Terga datis morti? cumulo vos deesse virorum
Non pudet, et bustis, interque cadavera quæri?
Non ira saltem juvenes, pietate remota,
Stabitis? e cunctis, per quos erumperet hostis,
Nos sumus electi. non parvo sanguine Magni
Ista dies ierit, peterem felicior umbras
Cæsaris in vultu. testem hunc Fortuna negavit;
Pompeio laudante cadam. confringite tela
Pectoris incursu, jugulisque retundite ferrum.
Jam longinqua petit pulvis, sonitusque ruinæ,

145 *ubi.* 147 *in omne.* 152 Hic versus in quibusdam MSS. desideratur. 153 *non.* 154 *Vos pudet, et, Non pudet, e, Non pudet, haud.* 155 *o juvenes.* 160 *constringite.* 161 *impulsu.* 161 *recondite.*

146. *Ordine vitem.*] Militum centuriam.

147. *Pronus ad omne nefas.*] Quod laudi vertitur, id crimen vocat Poeta, quod nesciverit in bellis civilibus virtutem esse magnum crimen, cum liceat omnem vim armorum virtute prohibere, nedum eam, quam civis civi infert. *Hort.*

149. *Hic ubi quærentes,* &c.] Ubi vidit contubernales suos, abjectis hastis circumspicere tutum receptum ad fugam, hujusmodi verbis, ipsorum ignaviam insectatus fuit. *Hortens.*

150. *Tuta fuga cernit.*] Loca et viam qua tuti fugerent. *Pavor impius.*] In Cæsarem, cui non servatis fidem, sacramento militari datam. *Hortens.*

151. *Cunctis ignotis Cæsaris armis.*] In nullo Cæsaris bello hactenus notus.

152. *Servum pecus.*] *O imitatorum servum pecus,* inquit Horat.

153. *Cumulo deesse,* &c.] Vel, mori inter fortes, quorum hic sunt cadavera cumulata. *Sulpit. Cumulo vos deesse,* &c.] Annon vos pudet non mortem oppetere cum fortibus viris?

155. *Non ira saltem,* &c. *e cunctis, per quos,* &c.] Si nulla vos pietas in ducem retineat, sistat vos tamen ira et indignatio, namque nos visi sumus hostibus maxime idonei et imbelles, per quos erumperent, verum non impune ferent.

158. *Peterem felicior,* &c.] Felicius me mori existimarem, si occumbere licuisset Cæsare inspiciente: hoc non contigit, ita me geram ut virtus mea vel ab hoste laudetur.

160. *Confringite tela,* &c.] Irruite in tela hostium, pectore et jugulo.

162. *Longinqua petit.*] Apparet longius. *Jam longinqua petit pulvis.*] Pulvis iste et fragor belli Cæsarem dudum inscium sistet huc mox cum subsidiis.

Securasque fragor concussit Cæsaris aures.
Vincimus o socii; veniet, qui vendicet arces,
Dum morimur. movit tantum vox illa furorem,
Quantum non primo succendunt classica cantu:
Mirantesque virum, atque avidi spectare, sequuntur
Scituri juvenes, numero deprensa, locoque,
An plus quam mortem virtus daret. ille ruenti
Aggere consistit, primumque cadavera plenis
Turribus evolvit, subeuntesque obruit hostes
Corporibus: totæque viro dant tela ruinæ,
Roboraque, et moles; hosti seque ipse minatur.
Nunc sude, nunc duro contraria pectora conto
Detrudit muris, et valli summa tenentes
Amputat ense manus: caput obterit, ossaque saxo,
Ac male defensum fragili compage cerebrum
Dissipat: alterius flamma crinesque, genasque
Succendit: strident oculis ardentibus ignes.
Ut primum cumulo crescente cadavera murum
Admovere solo; non segnior extulit illum
Saltus, et in medias jecit super arma catervas,

164 *Vicimus.* 164 *vindicet.* 166 *succedunt.* 168 *depressa.* 172 *tantæque.* 179 *stridunt, stridentque.* 181 *Æquavere.*

164. *Veniet qui vindicet,* &c.] Cæsar scil. qui asseret sibi castella. Verba sunt Scævæ ad suos, accendentisque suorum animos ad defensionem. *Hortensius.*

165. *Movit tantum vox illa,* &c.] Vox illa Scævæ tantum valuit ad pugnam, quantum nulla tuba suo cantu, quoties signum dat militibus ad ineundum prælium. *Hortens.*

166. *Succendunt.*] Accendunt militares animos, quando in procinctu stant, parati ad pugnam. *Hortens.*

168. *Numero deprensa,* &c.] An virtus numero hostium obruta et iniquo loco deprensa posset aliquid amplius dare quam mortem; gloriamne an victoriam?

169. *Ille ruenti,* &c.] Scæva in summo aggere, ruinam minitanti. *Hort.*

170. *Primumque,* &c.] Suorum cadaveribus, telorum saxorumque utitur loco adversus hostes.

172. *Totæque ruinæ,* &c.] Omnis materia erat ei telum,

173. *Moles.*] Saxa. *Hosti seque ipse minatur.*] Velle se præcipitem in illos demittere.

174. *Contraria.*] Hostium. *Conto.*] Pertica.

175. *Tenentes,* &c.] Ascendentium manus prehendentes valli summa.

177. *Compage.*] Galea.

178. *Flamma crinesque,* &c.] Stuppa picata, face.

179. *Oculis ardentibus.*] In quos telum ignitum immiserat. *Sulpit.*

180. *Ut primum,* &c.] Transit ad ea, quæ defensionem Scævæ sunt insequuta. Ubi, inquit, cæsorum tantus fuit acervus, ut muro æquaretur, saltu se in medios hostes dejecit. *Hort. Cumulo,* &c.] Fossam compleverunt; vallo vel castelli muro æquata cadaverum strue.

181. *Non segnior,* &c.] Ea celeritate insiluit super cadaverum struem qua pardus solet, in venabulorum aciem.

Quam per summa rapit celerem venabula pardum.
Tunc densos intér cuneos compressus, et omni
Vallatus bello vincit, quem respicit, hostem.
Jamque hebes, et crasso non asper sanguine mucro
Percussum Scævæ frangit, non vulnerat, hostem.
Perdidit ensis opus, frangit sine vulnere membra.
Illum tota premit moles, illum omnia tela.
Nulla fuit non certa manus, non lancea felix:
Parque novum Fortuna videt concurrere, bellum,
Atque virum. fortis crebris sonat ictibus umbo,
Et galeæ fragmenta cavæ compressa perurunt
Tempora: nec quicquam nudis vitalibus obstat
Jam, præter stantes in summis ossibus hastas.
Quid nunc vesani jaculis, levibusque sagittis
Perditis hæsuros nunquam vitalibus ictus?
Hunc aut tortilibus vibrata phalarica nervis
Obruat, aut vasti muralia pondera saxi:

184 *Tum.* 184 *depressus, comprensus.* 186 *casso.* 189 *petit.*

184. *Cuneos compressus.*] Cuneus proprie est multitudo peditum cuneum repræsentans, quæ juncta cum acie primum angustior, deinde latior procedit ad ordines hostium diffringendos. *Compressus.*] Oppressus. *Omni,* &c.] Omnibus copiis, adversus quas stetit, oppressus undique.

186. *Crasso non asper,* &c.] Obtusus cæde gelatoque sanguine perdiderat usum et officium ensis.

187. *Percussum Scævæ frangit,* &c.] Vel sola vox *frangit* repetita satis ostendit horum duorum versuum alterum vacare. Ms. T. ex prima manu versum duntaxat priorem habuit; posteriorem ad marginem asscriptum. Contra in Ms. P. annotatum est priorem versum abundare. Puto hunc locum unum esse ex iis, quos in secunda editione, ut fieri solet, mutavit Lucanus; et priorem versum prius scriptum: postea ejus loco substitutum alterum, hunc in modum:

Jamque hebes et crasso non asper vulnere mucro
Perdidit ensis opus: frangit sine vulnere membra.

Est enim hoc argutius. *Grotius.*

188. *Perdidit ensis opus.*] Perdiderat usum gladii, id est, non secuit, sed fregit.

189. *Moles.*] Multitudo hostium.

191. *Parque novum.*] Inauditum certamen, quod in unum pugnarent innumeri. *Sulpit. Parque novum,* &c.] Supra vers. 3. *Bellum.*] Universas Pompeii copias, cum uno Scæva compositas.

193. *Et galeæ,* &c.] Et galea crebro ictu contusa fractaque caput ejus stringit.

194. *Nec quicquam,* &c.] Et tela hostium corpori illius fixa supplent locum fractæ loricæ et inerme pectus defendunt. *Nudis vitalibus obstat.*] Nihil prohibet quo minus feriatur in vitalibus, hoc est, in locis, in quibus est vitæ summa, ut in præcordiis, corde, &c. *Sulpit.*

196. *Quid nunc vesani jaculis.*] Aversio poetæ ad Pompeianos, cum irrisione.

198. *Phalarica.*] Genus teli missile, quo utuntur ex Phalis, id est, ex turribus et editis locis. est autem in modum hastæ valido ferro præfixa intra tubum, cujus hastile sulphure, resina, bitumine et stuppis convolvitur infuso oleo, quod incendiarium vocant, et e balista emittitur. *Sulpit. Phalarica.*] Libro 3. vers. 680.

199. *Muralia pondera saxi.*] Ingenti magnitudine.

Hunc aries ferro, ballistaque limine portæ
Summoveat: stat non fragilis pro Cæsare murus,
Pompeiumque tenet: jam pectora non tegit armis:
Ac veritus credi clypeo, lævaque vacasse,
Aut culpa vixisse sua, tot vulnera belli
Solus obit, densamque ferens in pectore silvam,
Jam gradibus fessis, in quem cadat, eligit hostem,
Par pelagi monstris. Libycæ sic bellua terræ,
Getulus densis Elephas oppressus ab armis
Omne repercussum squalenti missile tergo
Frangit, et hærentes mota cute discutit hastas.
Viscera tuta latent penitus, citraque cruorem
Confixæ stant tela feræ: tot facta sagittis,
Tot jaculis, unam non explent vulnera mortem.
Dictæa procul ecce manu Gortynis arundo
Tenditur in Scævam, quæ voto certior omni

200 *Aut.* 201 *Promoveat.* 202 *pectore.* 204 *in tot.* 208 *Sic Libycus densis, Sic Libyæ fessis.* 212 *fixa.* 214 *Cortinis.*

200. *Aries ferro.*] Lib. 3. vers. 400. *Ballistaque limine*, &c.] Machina cujus brachia tenduntur funibus nervisque ad emittenda saxa, faces, jacula. cujus formam vide apud Marcellinum l. 21. et Veget. lib. 4. cap. 22.

201. *Stat non fragilis*, &c.] Pompeii copias sustinet, victoriamque moratur.

202. *Jam pectora non tegit armis.*] Et jam turpe ducens clypeo tegi, lævam corporis partem suis carere vulneribus, atque in vita ulterius manere, abjicit clypeum, et pectore occurrit telorum multitudini.

203. *Credi clypeo, lævaque vacasse.*] Fidere clypeo: ipsum ergo clypeum abjecit, ut sinistra etiam posset hostem ferire. *Sulpit.*

204. *Aut culpa vixisse sua.*] Statuerat enim illic pro Cæsare mori. *Sulpit.*

205. *Solus obit.*] Obire vulnera, pro eo, quod est, tot vulnera infligit solus et accipit invicem, quot hostes, cum quibus res erat, dare poterant. *Sulpitius.*

206. *Jam gradibus fessis.*] Stando pugnandoque defatigatus, et ex uno corpore circumspectat aliquem ex hostium numero, in quem cum impetu corruat. *In quem cadat.*] Ut modo versu 173.

207. *Par pelagi monstris.*] Et hoc quoque libri nonnulli agnoscunt. At Ms. P. sic habet:

——— *in quem cadat eligit hostem*
Sic Libycus densis elephas oppressus ab armis, &c.

Quod et ipsum puto esse ex secunda et meliore Lucani editione. Neque immerito repudiavit illud de pelagi monstris, ut alienum ab hoc loco. *Grotius. Pelagi monstris.*] Cetis, balenis, quæ se immittentes, pondere et mole sua naves depressum eunt.

208. *Armis.*] Venatoribus, vel telis.

209. *Omne repercussum*, &c.] Corii duritie resistit telis, quod si quando penetrent, ea tamen non altius infixa mota cute discutit.

213. *Unam*, &c.] Unius Scævæ.

214. *Dictæa procul*, &c.] Cretensi. Dicte mons est, Gortyna urbs Cretæ, quæ claruit olim sagittarum et jaculorum mittendi studio. *Gortynis arundo*, est Cretensis sagitta. *Procul ecce manu*, &c.] Dilatatio narrationis ab ictu certo cujusdam sagittarii Cretensis, qui in Scævæ oculum contorsit sagittam; et qua ferocia hic eam, una cum oculo extraxerit. *Hortens.*

In caput, atque oculi lævum descendit in orbem.
Ille moras ferri, nervorum et vincula rumpit,
Affixam vellens oculo pendente sagittam
Intrepidus, telumque suo cum lumine calcat.
Pannonis haud aliter post ictum sævior ursa,
Cum jaculum parva Libys amentavit habena,
Se rotat in vulnus: telumque irata receptum
Impetit, et secum fugientem circuit hastam.
Perdiderat vultum rabies: stetit imbre cruento
Informis facies: lætus fragor æthera pulsat
Victorum: majora viris de sanguine parvo
Gaudia non faceret conspectum in Cæsare vulnus.
Ille tegens alta suppressum mente dolorem,
Mitis, et a vultu penitus virtute remota,
Parcite, ait, cives: procul hinc avertite ferrum:
Collatura meæ nil sunt jam vulnera morti:
Non eget ingestis, sed vulsis pectore telis.
Tollite, et in Magni viventem ponite castris:

216 *lævi.* 217 *rupit.* 226 *e sang.* 228 *suspensum, supremum.* 228 *furorem.* 230 *jam.* 230 *bellum.* 233 *imponite.*

216. *Orbem.*] Oculum, ut l. 2. vs. 184. *vel* sinum, in quo oculus. alterum illi excussum fuisse oculum meminere Plutarch. Suet. Appian.

217. *Moras ferri,* &c.] Oculum cui infixa erat sagitta, ruptis nervis cum ipso telo educit. *Vincula rumpit.*] Nervosas radices, quibus oculus continetur. *Sulpit.*

219. *Lumine calcat.*] Oculo.

220. *Pannonis.*] Austrica, Hungarica. *Haud aliter.*] Non secus inquit, ursa telum, quo vulnerata est, appetit. *Sulpit.*

221. *Libys.*] Venator peritus, quales habet Libye. *Amentavit.*] Hoc est, jecit ex amento seu ligula quæ telo innectitur. *Habena.*] Amento. *Sulp. Amentavit habena.*] Amento torsit.

222. *Se rotat in vulnus.*] Se rotans conatur evellere sagittam lateri hærentem.

223. *Impetit.*] Invadit. *Secum fugientem.*] Quæ secum convertitur: vel quam fugiens fert. *Circuit.*] Circuendo conatur apprendere. *Sulpit.*

224. *Perdiderat vultum rabies.*] Vultus Scævæ non præ se ferebat priorem rabiem. *Hypallage. Cruento imbre.*] Fluxu sanguinis.

226 *Victorum.*] Pompeianorum. *Majora viris,* &c.] Non minor ad æthera sublatus est clamor a Pompeianis jam se vicisse ratis vulnerato Scæva, quam si ipsum Cæsarem vulnerassent.

228. *Ille tegens alta,* &c.] Hoc Appianus refert hunc in modum. Scæva, post multa et præclara facinora edita, oculum sagitta saucius, velut quippiam dicturus, in medium prosiliit. Pompeii ductorem quondam singulari virtute cognitum ad se vocans; Serva, inquit, tibi similem, serva amicum ac curatores mihi adhibe, quoniam vulnere affligor. Accurrentibus ad illum veluti transfugam duobus e Pompeii exercitu, unum aggressus occidit, alterius humerum ense trajecit, &c. lib. 3. de bell. civ.

229. *Et a vultu,* &c.] Composuit enim vultum ad misericordiam commovendam. *Sulpit.*

231. *Collatura meæ,* &c.] Nihil additura, non profectura ad mortem sunt tela injecta: evulsa potius emittent animam.

Hoc vestro præstate duci: sit Scæva relicti
Cæsaris exemplum potius, quam mortis honestæ.
Credidit infelix simulatis vocibus Aulus:
Nec vidit recto gladium mucrone tenentem:
Membraque captivi pariter laturus, et arma,
Fulmineum mediis excepit faucibus ensem.
Incaluit virtus: atque una cæde refectus
Solvat, ait, pœnas, Scævam quicunque subactum
Speravit: pacem gladio si quærit ab isto
Magnus, adorato submittat Cæsare signa.
An similem vestri, segnemque ad fata putastis?
Pompeii vobis minor est, causæque Senatus,
Quam mihi mortis amor. Simul hæc effatus, et altus
Cæsareas pulvis testatur adesse cohortes.
Dedecus hic belli Magno, crimenque remisit,
Ne solum totæ fugerent te Scæva catervæ:
Subducto qui Marte ruis: nam sanguine fuso
Vires pugna dabat. labentem turba suorum
Excipit, atque humeris defectum imponere gaudet.
Ac velut inclusum perfosso in pectore numen,
Et vivam magnæ speciem Virtutis adorant:

236 *simulantis.* 237 *rectum.* 237 *prementem: trementem.* 244 *putatis?* 245 *minor est vobis.* 246 *est fatus, affatur.* 248 *hoc.* 249 *fugerent totæ.* 250 *non.* 251 *dedit.* 252 *defessum.*

234. *Sit Scæva relicti,* &c.] Facite ut videar potius transiisse a Cæsare, quam pro eo mortem cum gloria oppetiisse.

236. *Aulus.*] Nomen illius ductoris, cujus opem imploravit.

238. *Captivi,* &c. *ensem. Incaluit virtus.*] Scævæ.

244. *Similem vestri,* &c.] Imbellem et mortis timidum.

245. *Pompeii vobis minor est,* &c.] Vos non tam detinet amor Pompeii ac Senatus, quam me mortis desiderium: ita ut dulcius mihi sit pro Cæsare occumbere, quam superesse. *Hortens.*

247. *Cæsareas pulvis,* &c.] Excitatus a P. Syllæ adventantis militibus pulvis, honesti recessus prætextum dedit Pompeianis, ne Scævam solum fugere arguerentur.

248. *Dedecus hic belli,* &c.] Tum demum Pompeiani magno dedecore liberati fuere; quum non Te, sed Cæsarem fugere viderentur; quum pulvis procul exortus, hostis adventum testaretur. Sed falsi opinione fuere. *Hortens.*

250. *Subducto qui Marte,* &c.] Nam recipientibus se Pompeianis, quum non haberet in quos pugnaret, cecidit. *Ruis.*] Moreris. *Sulp. Subducto qui,* &c.] Qui receptui signo a Pompeianis dato, non habens in quos calidum et ministeria obeuntem sanguinem exerceas, deficis.

251. *Vires pugna dabat.*] Ex cædibus fortior evadebat. *Sulpit. Labentem turba suorum,* &c.] Deficientem socii tollunt, virtutem scil. illius venerati. cujus monimentum Deorum templis et imagini ipsius Martis suspendunt, tela illi infixa et arma viri. Vixisse eum testatur Cæs. com. 3. Cum enim Scævæ capite, hu-

Telaque confixis certant evellere membris,
Exornantque Deos, ac nudum pectore Martem
Armis Scæva tuis. felix hoc nomine famæ
Si tibi durus Iber, aut si tibi terga dedisset
Cantaber exiguis, aut longis Teutonus armis.
Non tu bellorum spoliis ornare Tonantis
Templa potes, non tu lætis ululare triumphis.
Infelix, quanta dominum virtute parasti!
  Nec magis hac Magnus castrorum parte repulsus
Intra claustra piger dilato Marte quievit,
Quam mare lassatur, cum se tollentibus Euris
Frangentem fluctus scopulum ferit, aut latus alti
Montis adest, seramque sibi parat unda ruinam.
Hinc vicina petens placido castella profundo
Incursu gemini Martis rapit: armaque late
Spargit, et effuso laxat tentoria campo:
Mutandæque juvat permissa licentia terræ.

256 *nudo.* 261 *nil tu.* 263 *revulsus.* 264 *Inter castra, Intra castra.* 265 *Austris.* 270 *lassat.*

mero, femore saucii et oculo uno orbati scutum ad Cæs. relatum esset, inventa sunt in eo foramina CCXXX. (sed ut alii referunt, CXX.) donavit eum M. CC. æris, atque ab octavis ordinibus ad primipilum traduxit, &c.

257. *Felix hoc nomine famæ*, &c. *Non tu bellorum*, &c.] Multam et veram consecuturus gloriam, si pro patria pugnans hac usus fuisses virtute in Hispanis, Cantabris, Germanisque subjugandis. hic vero periit tibi virtus, quippe cui neque triumphum læta et licentiosa acclamatione prosequi, neque spolia Jovi Capitolino referre continget, quod bello civili vincentibus negatum est. Val. Max.

262. *Dominum virtute parasti*, &c.] Dion. πολλὴν σπουδὴν ὥσπερ ποτὲ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, οὕτω τότε κατὰ τῆς τῶν Ῥωμαίων δουλείας ποιούμενοι. *Grot. Dominum virtute parasti.*] *Invidiose.* Cæsarem, cui per te Roma tuque ipse sis serviturus. Salust. 1. Hist. *Victor exercitus, qui per tot labores et vulnera nihil præter tyrannum quæsitum est.*

263. *Nec magis hac*, &c.] Pompeius hic repulsus non desistebat, magis quam fluctus maris a scopulo repercussi, quin et crebro impulsu victores tandem scopulum evertunt.

264. *Intra claustra.*] Castra undique circumvallata.

266. *Frangentem fluctus*, &c.] Crebris ictibus et diutino insultu quassam.

267. *Adest.*] Adedit, exedit. *Seram ruinam.*] Hoc est, non subitam, sed tardam ac lentam.

268. *Hinc vicina*, &c.] Pompeius ab Ægo et Roscillo Allobrogibus transfugis edoctus, transversum inter geminum aggerem ad mare vallum nondum esse perfectum, sagittariis militibusque navi missis, qui munitionum defensores a tergo peterent, ipse prima luce cum copiis accessit. cohortes itaque Cæsaris, quæ ad mare excubuerant, terra marique pressæ terga vertunt, quas Pompeiani non sine multa cæde insecuti sunt usque ad castra Marcellini. ubi Antonius cum XII. cohortibus descendere visus Pompeianos compressit. *Profundo.*] Mari. ut nota sup.

269. *Gemini.*] Terra marique, ibid.

270. *Spargit.*] Extendit, latius diffundit. *Effuso laxat tentoria campo.*] Prius circumscriptus atque inclusus gaudet jam liberiore campo.

Sic pleno Padus ore tumens super aggere tutas
Excurrit ripas, et totos concutit agros.
Succubuit si qua tellus, cumulumque furentem
Undarum non passa, ruit: tum flumine toto
Transit, et ignotos aperit sibi gurgite campos.
Illos terra fugit dominos; his rura colonis
Accedunt, donante Pado. vix prœlia Cæsar
Senserat, elatus specula quæ prodidit ignis.
Invenit impulsos presso jam pulvere muros,
Frigidaque ut veteris deprendit signa ruinæ;
Accendit pax ipsa loci, movitque furorem
Pompeiana quies, et victo Cæsare somnus.
Ire vel in clades properat, dum gaudia turbet.
Torquato ruit inde minax: qui Cæsaris arma
Segnius haud vidit, quam malo nauta tremente
Omnia Circeæ subducit vela procellæ:
Agminaque interius muro breviore recepit,
Densius ut parva disponeret arma corona.
  Transierat primi Cæsar munimina valli,

273 *tutos.* 275 *tunc.* 282 *illa.* 286 *fremente.* 287 *subducit Circeæ.*

272. *Sic pleno Padus*, &c.] Expatiatur, non secus atque Padus exundans. *vel* superat aggeres oppositos; *vel*, si qua parte aggere eversus fatiscit, irruit ac longe lateque campos inundat. *Super aggere tutas*, &c.] Superegreditur ripas munitas aggeribus. *Sulpit.*

274. *Cumulumque furentem.*] Magnam vim fluminis.

276. *Aperit sibi campos.*] Per ignotum campum fluit, quum hactenus naturalem suum cursum intra alveos retinuisset. *Sulpit. Hortens.*

277. *Illos terra fugit dominos.*] Terra alluvione attrita decedit et aliis dominis atque aliis adjicitur.

278. *Vix prœlia Cæsar*, &c.] Neque multo post, Cæsar, significatione per castella fumo facta, deductis ex præsidiis quibusdam cohortibus, eodem venit, qui, cognito detrimento, cum animadvertisset Pompeium extra munitiones egressum, &c. 3. com. Cæs.

280. *Impulsos.*] Prostratos. *Presso.*] Sedato.

281. *Frigidaque*, &c.] Non a recenti pugna calentia.

282. *Accendit pax ipsa loci.*] Pompeii quietem partam ægris oculis vidit Cæsar.

284. *Ire vel in clades properat.*] Paratus se in perniciem certam præcipitare, modo illius pacem disturbet.

285. *Torquato ruit inde minax.*] Ruit inde minatus exitium Torquato, qui a Pompeio præfectus fuerat castello expugnato. *Qui Cæsaris arma*, &c.] Qui, viso Cæsare, suos intra aggerem interiorem (castellum enim inclusum erat majoribus castris) recepit: non minus caute quam providus nauta, tempestatem ad Circæum in mari Tyrrheno ingruentem advertit, velaque contrahit.

288. *Muro breviore recepit.*] Revocavit, in interiorem aggerem qui brevier erat, ut milites compressiores haberet Torquatus. *Hortens.*

290. *Transierat primi Cæsar munimina valli, Cum super*, &c.] Cæsar ejus diei detrimentum sarcire cupiens, legionem Pompeii in castellum eductam opprimere

Cum super e totis emisit collibus agmen,
Effuditque acies obseptum Magnus in hostem.
Non sic Ætnæis habitans in vallibus horret
Enceladum spirante Noto, cum tota cavernas
Egerit, et torrens in campos defluit Ætna:
Cæsaris ut miles glomerato pulvere victus
Ante aciem, cæci trepidus sub nube timoris
Hostibus occurrit fugiens, inque ipsa pavendo
Fata ruit. totus mitti civilibus armis
Usque vel in pacem potuit cruor: ipse furenteis
Dux tenuit gladios. felix, ac libera legum
Roma fores, jurisque tui, vicisset in illo
Si tibi Sylla loco. dolet heu, semperque dolebit,
Quod scelerum Cæsar prodest tibi summa tuorum
Cum genero pugnasse pioh. Proh tristia fata!

291 *immisit.* 291 *arma.* 292 *obsessum.* 294 *Encelado sp. Notum.*
294 *sic tuta, cum tuta, cum mota.* 297 *nocte.* 299 *dimitti civilibus.*
301 *timuit.* 301 *et.* 304 *victor.* 305 *suo.*

se posse sperans, cohortes XXXIII quam potuit occultissime duxit, et munitiones castrorum, tametsi erant magnæ, aggressus, Pompeianos ex vallo deturbavit. Pompeius re nunciata quintam legionem subsidio suis duxit. ibi Cæsaris equitatus, receptui suo timens, initium fugæ faciebat. cohortes cum ex vallo Pompeium adesse et suos fugere cernerent, ne utrinque ab hoste intercluderentur, sese in fossas fuga præcipitabant. omniaque erant tumultus, timoris, fugæ plena.

293. *Non sic Ætnæis,* &c.] Catinenses atque accolæ Ætnæ non ita horrent incendium et flammas montis Ætnæ, quam Enceladο giganti fulmine icto injectam fabulantur, vento intra cavernas furente, ut Cæsariani jam trepidabant victi fugatique.

294. *Cavernas,* &c.] Lapides ignitos et globos flammarum eructat in subjectos campos.

297. *Ante aciem.*] Ante manum cum hoste consertam. *Cæci sub nube timoris.*] Quia qui timent quid sint acturi non provident. *Sulpit.*

298. *Inque ipsa,* &c.] In fatum, dum fugiunt, incidunt.

299. *Totus mitti,* &c.] Potuit hic tanta edi clades, ut Cæsarianis nulla vel spes, vel causa rebellandi superfuisset. *Sulpit.* *Totus mitti civilibus,* &c.] Atque hic debellatum fuisset civile bellum magna cum Cæsarianorum cæde; nisi Pompeius vel fato vel metu suos repressisset a persequendo hostes. Adeo ut suis amicis ipse Cæsar dixerit: *Penes hostes hodie fuisset victoria, si ducem vincere scientem habuissent.*

300. *Ipse furentes,* &c.] Pompeius continuit suos in civilem cædem furentes. Neque enim ita apte de Cæsare intelligi potest qui a suis neque auctoritate, neque hortatu, neque minis, neque precibus impetrare potuit ut consisterent.

301. *Libera legum.*] Ita Silius lib 2. *It liber campi pastor.*

302. *Vicisset in illo,* &c.] Instituisset fortunæ suæ et victoriæ; fugientes insecutus hostes, vel ad internecionem cæsos, utcunq; cives debellasset, P. Cor. Sylla, melius sciens vincere quam Pompeius, sicubi illi contigisset par facultas.

304. *Scelerum summa.*] Maximum inter scelera tua, scilicet, quod pium generum oppugnaveris. *Sulpit.*

305. *Pio.*] Tam pie parcente tibi et civibus. *Proh tristia fata,* &c.] Quam occasionem nisi omisisset ille: Non ad Uticam Africa tot vidisset cædes Jubæ regis, Scipionis, Catonis, Labieni, Pe-

Non Uticæ Libye clades, Hispania Mundæ
Flesset, et infando pollutus sanguine Nilus
Nobilius Phario gestasset rege cadaver:
Nec Juba Marmaricas nudus pressisset arenas,
Pœnorumque umbras placasset sanguine fuso
Scipio: nec sancto caruisset vita Catone.
Ultimus esse dies potuit tibi Roma malorum:
Exire e mediis potuit Pharsalia fatis.
  Deserit adverso possessam numine sedem
Cæsar, et Emathias lacero petit agmine terras.
Arma secuturum soceri, quacunque fugasset,
Tentavere sui comites divertere Magnum,
Hortati, patrias sedes, atque hoste carentem
Ausoniam peteret. Nunquam me Cæsaris, inquit,
Exemplo reddam patriæ, nunquamque videbit
Me, nisi dimisso redeuntem milite Roma.
Hesperiam potui, motu surgente, tenere,

309 *Marmoricas, Marmaridas.* 309 *pressisset nudus.* 310 *placaret.* 310 *Catonis.* 313 *Exire mediis, Exire ex med. Exire et med.* 314 *averso.* 315 *Latio.* 317 *suo.* 317 *devertere.* 317 *Magnum.* 318 *Hortatu, pa. Hortantur, pa. Hortari, pu.* 319 *Æmoniam.* 320 *patriæ reddam.* 320 *jubebit.*

treii, Fausti, Syllæ, &c. Non ad Mundam, de qua vide lib. 1. vs. 40.

307. *Et infando pollutus.*] Neque Pompeius ad ostium Nili Pelusiacum appellens, ibi periisset. lib. 8. vs. 465. *Sanguine Nilus.*] Pompeii, lib. 8. vs. 618. et deinceps.

308. *Phario, &c.*] Ptolomæo rege Ægyptio, cujus permissu jussuque interfectus est. Pharos ins. et turris ad portum Alexandrinum.

309. *Nec Juba.*] Nec Rex Juba, et Petreius, ne in manus hostis venirent, mutuis vulneribus concurrentes cecidissent. *Marmaricas, &c.*] Marmarica Africæ regio est, Ægyptum versus. *Marmaricas, &c.*] Lib. 3. vs. 293.

310. *Pœnorumque, &c.*] Neque Scipio Pompeii socer penes quem in Africa reliquiarum Pharsaliæ et imperii summa erat, ferro suo trajectus et in mare præcipitatus retulisset inferias umbris Pœnorum in secundo et tertio bello Punico gentis suæ auspiciis cæsorum.

311. *Nec sancto caruisset vita Catone.*] Neque e vivis discessisset vir integerrimus Cato, qui Uticæ sibi necem conscivit.

312. *Malorum.*] Belli civilis et libertatis oppressæ.

313. *Exire e mediis, &c.*] Potuit non fieri pugna Pharsalica. *Sulp.* *Exire e mediis, &c.*] Jamque in itinere medio incisus fuisset nervus Pharsalicæ victoriæ.

314. *Deserit adverso, &c.*] Cæsar castra et regionum in quibus infeliciter pugnarat, noctu deferens in Thessaliam se contulit.

315. *Lacero petit agmine terras.*] Duobus enim illis præliis desideravit Cæsar e suis, milites 900. equites 62. centuriones 30. tribunos mil. 10. signa miltaria 32.

316. *Arma secuturum soceri, &c.*] Pompeium ab instituto Cæsarem insequendi frustra conati sunt amici divellere: hortati ut Italiam Romamque potius repeteret.

319. *Nunquam me Cæsaris.*] Non videbit me Roma armatum, ut Cæsarem; non revertar in patriam nisi dimisso exercitu.

322. *Motu surgente.*] Initio tumultus hujus civilis.

Si vellem patriis aciem committere templis,
Ac medio pugnare foro. dum bella relegem,
Extremum Scythici transcendam frigoris orbem,
Ardentesque plagas. victor tibi, Roma, quietem
Eripiam, qui, ne premerent te prœlia, fugi?
Ah potius, ne quid bello patiaris in isto,
Te Cæsar putet esse suam. sic fatus, in ortus
Phœbeos convertit iter, terræque secutus
Devia, qua vastos aperit Candavia saltus,
Contigit Emathiam, bello quam fata parabant.
  Thessaliam, qua parte diem brumalibus horis
Attollit Titan, rupes Ossæa coercet.
Cum per summa poli Phœbum trahit altior æstas,
Pelion opponit radiis nascentibus umbras.
At medios ignes cœli, rabidique Leonis
Solstitiale caput nemorosus submovet Othrys.
Excipit adversos Zephyros, et Iapyga Pindus,

323 *acies.* 328 *Ha, A.* 328 *bello ne quid.* 330 *conduxit, contendit.* 331 *Gandavia.* 336 *opposuit.* 337 *rapidique.* 339 *aversos.* 339 *Zephyrum.* 339 *Iapida.*

323. *Si vellem patriis,* &c.] Si placuisset illorum exemplum, qui cum civili hoste in medio foro dimicantes, templa et sacra Deorum impie contaminarunt.

324. *Dum bella relegem.*] Ego certe quo bellum a patria longe submoveam, adibo extremas regiones gelidæ Arcto vel zonæ torridæ subjectas. *Relegem.*] Abigam, prohibeam. *Sulpit.*

328. *Ne quid bello patiaris,* &c.] Sed potius Cæsar te possideat, quam ut per me detrimentum capias, ullumve incommodum accipias. *Hortens.*

329. *In ortus,* &c.] Pompeius Cæsarem insecutus ad Asparagum consedit. Cæsar in veteribus castris trans Genusium amnem tantisper constitit, quoad Pompeianos aliis rebus occupatos sensit. inde per Epirum et Acarnaniam in Macedoniam iter flexit. Secutus est Pompeius per Candaviam qui mons est Illyricum a Macedonia disterminans.

331. *Candavia.*] Mons Epiri, qui Illyricum a Macedonia dirimit.

332. *Contigit Emathiam.*] Pervenit in Thessaliam regionem, locum fatalem, in quo Pompeiani funderentur a Cæsare. *Hortens. Bello quam,* &c.] Pompeii cladi, a fatis destinatam.

333. *Thessaliam,* &c.] Ab Ortu brumali mons Ossa Thessaliam terminat. vide Herodotum in Polymnia, unde hæc desumpta est chorographia.

334. *Rupes Ossæa.*] Describit autem eam regionem, maxime a montibus quinque quibus cingitur ambiturque : Sunt autem Ossa, Pelium, Othrys, Pindus et Olympus.

335. *Cum per summa,* &c.] Pelion mons adumbrat Thessaliam ab ortu Solis juxta æquatorem ; quem et Astrologi vocant *summa poli.*

337. *At medios ignes cœli,* &c.] Ad meridiem et notum (inquit Herodotus) Othryn habet. Solis itaque meridiani in æstivo tropico Cancri et inde Leonis signo, ardorem, Othrys arcet.

339. *Excipit adversos Zephyros,* &c.] Pindus mons ad Occasum situs excipit Favonium et Iapyga ventum ex Apulia flantem, atque altitudine sua Soli occidenti interjectus noctem præproperat.

Et maturato præcidit vespere lucem.
Nec metuens imi Boréan habitator Olympi
Lucentem totis ignorat noctibus Arcton.
Hos inter montes media qui valle premuntur,
Perpetuis quondam latuere paludibus agri:
Flumina dum campi retinent, nec pervia Tempe
Dant aditus pelago, stagnumque implentibus undis
Crescere cursus erat. postquam discessit Olympo
Herculea gravis Ossa manu, subitæque ruinam
Sensit aquæ Nereus: melius mansura sub undis,
Emathis æquorei regnum Pharsalos Achillis
Eminet, et prima Rhœteia littora pinu
Quæ tetigit Phylace, Pteleosque, et Dorion ira
Flebile Pieridum; Trachin, pretioque nefandæ
Lampados Herculeis fortis Melibæa pharetris:
Atque olim Larissa potens: ubi nobile quondam

340 *matutino.* 340 *præcindit, procidit.* 346 *unum.* 347 *discedit.* 352 *Teletisque, et Doridon.* 354 *sagittis.*

340. *Præcidit lucem.*] Subtrahit lucem et inumbrat Thessaliam.

341. *Nec metuens imi Borean,* &c.] Et qui radices Olympi ad Boream siti incolunt, ab Aquilonis sævitia per montis altitudinem muniti, Cynosuram et Helicen nocte lucentes non vident.

343. *Hos inter montes media,* &c.] Τὴν δὲ Θεσσαλίαν λόγος ἐστὶ τὸ παλαιὸν εἶναι λίμνην, ὥστε γε συγκεκλεισμένην πάντοθεν ὑπερμήκεσιν οὔρεσι. Herod. Polym.

344. *Perpetuis quondam,* &c. *discessit Olympo,* &c.] Stagnabat olim Thessalia in paludem montibus undique clausam, priusquam Hercules divulsis Ossa et Olympo, exitum Peneo fluv. dedit in mare, aperuitque amœnissima Tempe. Herodotus a Neptuno terræ motu factum esse refert. vide Sen. Herc. Fu. vs. 282. et Ælian. var. hist. lib. 3. cap. 1.

345. *Flumina dum campi,* &c.] Fluminum cursus non habentes exitum in mare, augebant paludem.

346. *Dant aditus pelago.*] Imo *pelagi,* ut habet Ms. P. et R. A. Maris aditus erant interclusi. *Grot.* *Stagnumque implentibus.*] In implenda Thessalia occupatis.

347. *Crescere cursus erat.*] Loco cursus crescebant. *Sulpit.*

348. *Subitæque ruinam,* &c.] Mare sensit impetum Penei emissi.

349. *Melius mansura sub undis.*] Atque utinam mansisset usque sub aquis potius, quam facta fuisset terra et arena, qua concurreret civ. bell. Rom.

350. *Emathis æquorei,* &c.] Thessalica Pharsalos regnata quondam Achilli filio Thetidis marinæ, eminuit ex aquis.

351. *Prima Rhœteia,* &c.] Eminuit Phylace urbs Pthioticæ regnata Protesilao qui in bello Troj. primus Græcorum emicuit in litus Trojanum. Rhœteum autem Troados promontorium est.

352. *Pteleosque.*] Thessaliæ urbs et nemus. *Dorion ira,* &c.] Oppidum, juxta quod Thamyris a musis in carminis certamen provocatis victus atque excæcatus fuit. Hom. 2. Iliad.

353. *Trachin.*] Thessaliæ opp. in aspero et saxoso loco conditum. τραχινόν. Heraclea postea dicta. *Pretioque nefandæ,* &c.] Magnesiæ in Thessalia civitas, patria Philoctetæ, quem Hercules donavit sagittis, incensæ ab eo in Œta pyræ precio.

354. *Fortis Melibœa.*] Philoctetæ patria, absque quo, sagittas Herculeas afferente, Troja capi non poterat. *Sulpit.*

355. *Larissa potens.*] Thess. urbs, pa-

Nunc super Argos arant: veteres ubi fabula Thebas
Monstrat Echionias: ubi quondam Pentheos exul,
Colla, caputque ferens supremo tradidit igni,
Questa quod hoc solum nato rapuisset Agave.
Ergo abrupta palus multos discessit in amnes.
Purus in occasus, parvi sed gurgitis, Æas
Ionio fluit inde mari: nec fortior undis
Labitur avectæ pater Isidis, et tuus, Œneu,
Pene gener crassis oblimat Echinadas undis:
Et Meleagream maculatus sanguine Nessi
Euenos Calydona secat. ferit amne citato
Maliacas Sperchios aquas: et flumine puro
Irrigat Amphrysos famulantis pascua Phœbi.
Quique nec humentes nebulas, nec rore madentem
Aera, nec tenues ventos suspirat Anauros.
Et quisquis pelago per se non cognitus amnis

359 *rupisset.* 360 *discedit.* 365 *Pimetis, Eimenos, Euneus, Eunees.*
367 *Melliachas, Malliachos.* 368 *Amphrissus.* 370 *vento.*

tria Achillis fortissimi e Græcis olim ad Trojam. *Ubi nobile quondam,* &c.] Ubi quondam erat Argos nobilis civitas, nunc diruta aratro vertitur.

356. *Veteres ubi fabula Thebas.*] Atque hic etiam Thebæ sunt Phthioticæ, æmula Bœoticarum. Echion unus erat e terrigenis cujus opera usus Cadmus Thebas condidit. *nota seq.*

357. *Monstrat Echionias.*] Hoc vult, Thebas Phthioticas dictas, a Thebis Bœoticis; ex eo quod Agave ibi exsilii sui sedem invenisset. *Grot. Exul.*] *Exul,* ab aliis exponitur, *mente alienata,* ab aliis, *exterminata a filio Baccharum ritus execrante.* Agave autem filium Pentheum per furorem, rata vitulum, interfecit, ad se reversa Thessaliam fuga petiit ubi filio justis persolutis, ex nomine veteris patriæ Thebas condidit. Virg. in Culice, *quo quondam victa furore Venit Nyctileum fugiens Cadmeis Agave, Infandas scelerata manus, et cæde cruenta.*

359. *Questa quod,* &c.] Desiderans reliqua membra ad rogum.

360. *Ergo.*] *Thessaliæ fluvios recitat. Abrupta palus,* &c.] Emissa angustiis per montes ab Hercule vel Ennosigæo divulsos palus prius inclusa.

361. *Purus in occasus,* &c.] Æas flumine limpido et modico in mare Ionium labitur. *Æas.*] Variant Mss. Sed veram hanc esse lectionem, docent Strabo et Plin.

362. *Nec fortior undis,* &c.] Inachus pater Ius a Jove in vaccam mutatæ, mox sibi redditæ et in Ægyptum avectæ.

363. *Et tuus, Œneu.*] Archelous, cui desponsata fuerat Deianira filia Œnei: sed Herculi victori nupta.

364. *Crassis oblimat Echinadas undis.*] Turbidus exit, limoque auget Echinadas insulas ostio suo, ante Ætoliam, objectas.

365. *Et Meleagream,* &c.] Et Euenos fluv. (juxta quem Nessus Centaurus ab Herc. quod Deianiræ vim inferre conatus esset, cæsus fuit) per Calydoniam Meleagro olim regnatam labitur.

366. *Ferit amne,* &c.] Sperchius in Maliacum sinum exit.

367. *Et flumine puro.*] Ad Amphrysum fluv. Apollo Admeti armenta pavit.

369. *Quique nec humentes,* &c.] Thessaliæ fluv. nullas auras aut nebulas exhalans. quod et nomen indicat. Sed vide Turnebum lib. 3. Adv. cap. 2.

371. *Pelago per se non cognitus.*] Hoc est, qui nomen suum secum non defert in

Peneo donavit aquas. it gurgite rapto
Apidanos: nunquamque celer, nisi mistus, Enipeus.
Accipit Asopos cursus, Phœnixque, Melasque.
Solus in alterius nomen cum venerit undæ,
Defendit Titaresus aquas, lapsusque superne
Gurgite Penei pro siccis utitur arvis.
Hunc fama est Stygiis manare paludibus amnem,
Et capitis memorem, fluvii contagia vilis
Nolle pati, superumque sibi servare timorem.
 Ut primum emissis patuerunt amnibus arva,
Pinguis Bœbicio discessit vomere sulcus:
Mox Lelegum dextra pressum descendit aratrum.
Æolidæ, Dolopesque solum fregere coloni,
Et Magnetes equis, Minyæ gens cognita remis.
Illic semiferos Ixionidas Centauros

372 et. *374 Esopus.* *374 Penisque*, Ald. *374 Melaxque.* 376 *Tytharessus.* 381 *patuere paludibus.* 382 *Bebricio, Bebrycio, Brebicio, Bœbaico.* 383 *impressum.* 385 *Ac.* 386 *magniferos.*

mare, sed Peneo, in ipso cursu miscetur. Alii legunt: *per se jam cognitus.* Hortens.

372. *It gurgite rapto*, &c.] Enipeus (inquit Strabo) accipit Apidanum. et juncti concitatiore cursu fluunt. Apollon. 1. Arg. Ovid. vero 1. Metam. *Irrequietus Enipeus, Apidanusque senex.*

374. *Accipit Asopos cursus.*] Asopos recepto Phœnicæ fluv. juxta Thermopylas in mare exit. Strab. 9. *Melasque.*] Thess. fluvius.

375. *Solus in alterius*, &c.] In Peneum incidit, neque tamen illius undis admiscetur. vult exprimere illud Homeri β'. Οὐδ' ὅγε Πηνειῷ συμμίσγεται ἀργυροδίνῃ, Ἀλλά τέ μιν καθύπερθεν ἐπιῤῥέει ἠΰτ' ἔλαιον, Ὅρκου γὰρ δεινοῦ Στυγὸς ὕδατός ἐστιν ἀποῤῥώξ.

376. *Lapsusque superne.*] Superne innatat.

377. *Pro siccis arvis.*] Pro alveo.

378. *Hunc fama est.*] Describit Titaresum ab ejus origine, et fontibus, et natura; quod cum ex sacratis undis Stygis scaturiat, nolit vili fluvio commisceri, neo ab eo labefactari. *Hortensius. Stygiis manare*, &c.] Ita Homerus. verum e Citario monte oritur.

379. *Capitis memorem.*] Originis suæ e Styge. *Fluvii contagia vilis.*] Penei, quem fluit.

380. *Timorem.*] Religionem jurisjurandi. namque Stygis *Dii jurare timent et fallere numen.* Virgilius Æneid. 6. ὅς τε μέγιστος Ὅρκος, δεινότατός τε πέλει μακάρεσσι θεοῖσι. Iliad. 15. vide quæ nos ad Senec. Herc. Fu. vs. 711.

381. *Ut primum*, &c.] *Thessaliæ incolas enumerat.*

382. *Bœbicio.*] Rescribe *Bebrycio* cum Mss. *Grot. Bœbicio.*] Alii, *Bœbiaco.* a Bœbe opp. Thess.

383. *Lelegum*, &c.] Thessaliæ opp. Plin. lib. 4. cap. 7. et Strab. lib. 7.

384. *Æolidæ.*] Thessali antiqui ab Æolo, Hellenis F. Sed et omnes Græci extra Isthmum præter Athenienses et Megarenses dicti erant diu Æoles. *Dolopesque solum*, &c.] Ætolorum pop. qui Magnesiam commigrarunt.

385. *Magnetes equis.*] Penei fluv. et Pelii montes accolæ equorum domitores optimi, ut et Centauri vicini. *Minyæ gens.*] Comites Jasonis in expeditione Colchica. *Cognita remis.*] Expeditione Argonautica.

386. *Semiferos Ixionidas*, &c.] Centauros Pelii montis accolas, quos ex nube sibi pro Junone a Jove supposita genuisse Ixion fingitur, forma superne humana, inferne equina: cum enim primi ab equis pugnarent, e longe biformes visi sunt, cum equi ora aquis immersa haberent. *Ixionidas.*] Ixionis filios et nepotes.

Fœta Pelethroniis nubes effudit in antris,
Aspera te Pholoes frangentem Monyche saxa,
Teque sub Œtæo torquentem vertice vulsas
Rhœce ferox, quas vix Boreas inverteret, ornos:
Hospes et Alcidæ magni Phole; teque per amnem
Improbe Lernæas vector passure sagittas:
Teque senex Chiron, gelido qui sidere fulgens
Impetis Æmonio majorem Scorpion arcu.
Hac tellure feri micuerunt semina Martis.
Primus ab æquorea percussis cuspide saxis
Thessalicus sonipes bellis feralibus omen
Exiluit; primus chalybem, frænosque momordit,
Spumavitque novis Lapithæ domitoris habenis.
Prima fretum scindens Pagasæo littore pinus,
Terrenum ignotas hominem projecit in undas.
Primus Thessalicæ rector telluris Itonus
In formam calidæ percussit pondera massæ,

387 *Pelotroniis.* 387 *effundit.* 388 *o Moniche.* 389 *Ætnæo, Eothos, Ethæo, Œthæ.* 390 *Rhæte.* 390 *subverteret, everteret.* 393 *Cumque.* 395 *belli.* 398 *Exuerit.* 398 *ferrumque.* 401 *Tyrrhenum.* 402 *Ionos, Ithonus, Ionus, Isus.*

387. *Fœta nubes.*] Gravida Nephele, in antro Pelethronio. *Hortens.* *Pelethroniis.*] Pelethronium, mons Thess.

388. *Pholoes frangentem.*] Montis Arcadiæ. a Pholo centauro Herculis in Nemeæum leonem proficiscentis hospite ibi sepulto. *Monyche saxa.*] Centaur. *quantos jaculetur Monychus ornos.*] Juv. Sat. 1.

389. *Sub Œtæo, &c.*] Sub Œta monte, *evulsis truncis jaculator audax.*

392. *Improbe Lernæas, &c.*] Nesse, qui cum transvectæ a te Deianiræ stuprum offerres, ab Hercule sagittis Hydræ Lernææ felle imbutis trajectus fuisti.

393. *Chiron.*] E Centauris justissime, qui in cœlum relatus, est Sagittarius. *Gelido qui sidere.*] A pedibus usque ad humeros in hyemali circulo collocatus; unde a poeta *gelido sidere fulgere* dicitur. Caput ejus solum extra eum circulum apparere videtur. *Hortens.*

394. *Impetis Æmonio.*] Thessalico arcu videris petere præcedentem Scorpion. *Majorem Scorpion arcu.*] Occupantem duorum δωδεκατημορίων spatium.

395. *Hac tellure.*] *Ad inventa jam Thessaliæ transit.* *Feri micuerunt, &c.*] Thessali, pugnæ ex equis, frænorum et ephippiis inventores erant, invicta manus et bello nata.

396. *Primus ab æquorea, &c.*] Hic percussa tridente petra Neptunus produxit bellatorem equum. cui nomen Scyphius. Pindari interp. in 4. Pyth. Non hic agitur de certamine Palladis et Neptuni, quod in Attica habitum fuit.

398. *Primus chalybem, &c.*] *Fræna Pelethronii Lapithæ, &c.* Virgil. 3. Georg.

400. *Prima fretum scindens*] Lib. 3. vs. 193. *Pagasæo littore.*] E Pagaso Thessaliæ oppido, Argonautæ solventes, petebant Colchos. vide lib. 2. vs. 715.

401. *Terrenum hominem.*] Jasonem cum magna Argonautarum manu in undas projectum, hoc est, mare ingressum primum miratur ex Thessalia. *Hortensius.*

402. *Primus Thessalicæ, &c.*] Hic primum Itonus Thessaliæ rex Deucalionis F. invenit rationem conflandi æris, argenti et auri, signandæque monetæ. *Itonus.*] Ms. R. A. et T. *Ionus.* Alias *Hyonus.* Nomen hoc alibi adhuc quære. *Grotius.*

403. *In formam percussit.*] Signavit in monetam. *Sulpit.*

Fudit et argentum flammis, aurumque moneta
Fregit, et immensis coxit fornacibus æra.
Illic, quod populos scelerata impegit in arma,
Divitias numerare datum est. hinc maxima serpens
Descendit Python, Cyrrhæaque fluxit in antra:
Unde et Thessalicæ veniunt ad Pythia laurus.
Impius hinc prolem superis immisit Aloeus,
Inseruit celsis prope se cum Pelion astris,
Sideribusque vias incumbens abstulit Ossa.
  Hac ubi damnata fatis tellure locarunt
Castra duces; cunctos belli præsaga futuri
Mens agitat, summique gravem discriminis horam
Adventare palam est. propius jam fata moveri
Degeneres trepidant animi, pejoraque versant.
Ad dubios pauci præsumto robore casus
Spemque metumque ferunt. Turbæ sed mistus inerti
Sextus erat, Magno proles indigna parente,

410 *admisit, dimisit.* 410 *Aleus, Alous.* 412 *incurrens.* 415 *iram.* 416 *palam. p.*

406. *Illic*, &c.] Ibi primum summi omnis sceleris, ipsiusque belli nefarii irritamenta.

407. *Hinc maxima serpens*, &c.] In Thessalia serpens ille *πύθων* e putredine post diluvium natus est, quem Apollo interfecit, cujus corio tripus Delphicus contectus est, inque illius serpentis cæsi memoriam instituta Pythia certamina, quorum præmium laurus.

408. *Cyrrhæaque fluxit in antra.*] Delphica. Cirrha opp. Phocidis haud procul a Delphis.

409. *Ad Pythia.*] Certamina, quorum præmium laurus. *Grotius.*

410. *Impius hinc prolem*, &c.] Hic Iphimedia uxor Aloei a Neptuno compressa peperit Otum et Ephialten, qui nonum ætatis annum ingressi, novem ulnas longi erant, et gigantibus contra Jovem opem ferentes, Pelio, quod per se prope contingit astra, imposuere Ossan, quæ cœli orbes ne volverentur impedit. *Prolem.*] Otum et Ephialten, gemellos fratres, qui ab Aloeo, *Aloidæ* dicti fuerunt. Hi cum auxilium gigantibus superis bellum facientibus ferrent, Apollinis et Dianæ sagittis confecti fuere. Virg. 6. Æneid.

*Hic et Aloidas geminos immania vidi
Corpora, &c.*

Hortens.

411. *Inseruit celsis*, &c.] Ubi Pelion, inquit, propemodum ad cœlum usque vertice suo perveniret, Ossa Pelio imposita continuit orbes cœli ne verterentur, et stellæ vias currerent, et meatum naturalem retinerent. *Hort.*

413. *Damnata fatis.*] Destinata bello civili.

414. *Cunctos belli*, &c.] Omnes inter spemque metumque soliciti, exitum dubii expectant.

416. *Palam est.*] Certo enim constabat instare prælium, neque diu futurum, quin in pugnam descenderetur, atque de summa rei omnibus utrinque copiis dimicaretur. *Hortens.*

417. *Degeneres trepidant animi.*] *Degeneres animos timor arguit*, plerisque prona est timori in pejus fides; pauci præfidenti animo meliora sperant.

418. *Ad dubios pauci*, &c.] Paucos fuisse dicit, qui bene de eventu futuræ pugnæ ominarentur. *Hortens.*

419. *Turbæ sed mistus*, &c.] Sextus Pompeii F. a patriis virtutibus degenerans,

Qui mox Scyllæis exul grassatus in undis,
Polluit æquoreos Siculus pirata triumphos.
Qui stimulante metu fati prænoscere cursus,
Impatiensque moræ, venturisque omnibus æger;
Non tripodas Deli, non Pythia consulit antra,
Nec quæsisse libet, primis quid frugibus altrix
Ore Jovis Dodona sonet, quis noscere fibra
Fata queat, quis prodat aves, quis fulgura cœli
Servet et Assyria scrutetur sidera cura,
Aut si quid tacitum, sed fas, erat. ille supernis
Detestanda Deis sævorum arcana Magorum
Moverat, et tristeis sacris feralibus aras,
Umbrarum, Ditisque fidem: miseroque liquebat
Scire parum Superos. vanum, sævumque furorem
Adjuvat ipse locus, vicinaque mœnia castris
Hæmonidum, ficti quas nulla licentia monstri

424 *venturis.* 425 *Delii.* 425 *Phicia, Cynthia.* 426 *Non.* 427 *Ære, Silva.* 431 *Detestata.* 431 *Diis.* 432 *Noverat.* 436 *scientia.*

cum ignava et pusilanima plebe timet; solicitatque artes magicas ad præcognoscendum belli eventum.

421. *Qui mox Scyllæis,* &c.] Qui postea elapsus clade ad Mundam, piraticam exercuit in mari Siculo, et cum dedecore traduxit patris de piratis profligatis triumphos.

424. *Venturisque omnibus æger.*] Pusilanimus ad bonam futurorum spem *æger, solaque libidine fortis.* Juven. Sat. 4.

425. *Non tripodas Deli, non Pythia consulit,* &c. *Assyria scrutetur,* &c. *ille supernis,* &c.] Neque tamen consulit divinationum honestiora genera, non Apollinis oraculum in Delo ins. De tripode dictum ad vers. 81. lib. 1. non oraculum Delphicum. de quo dictum l. 5. vers. 71. et deinceps: non oraculum Jovis a columba seu muliere redditum e quercu Dodonæa in Chaonio Epiri nemore. *Herodot. Euterpe.* quæ sylva glande nobilis erat, qua vescebantur primi homines ante inventas fruges; non extispicia per fibras victimarum; non auspicia per aves oscines et præpetes; non auguria per tonitrua, fulmina, fulgetra: non Astrologiam, qua claruerunt Chaldæi Assyriæ pop. aut si qua alia divinatio tacita erat, sed licita: sed ille solicitabat, sacra magica, inferna, diis superis detestata: persuasumque habebat reddi a manibus Dæmoniisque per Necromantiam ea quæ Dii aut nescirent, aut præsciri nollent.

432. *Moverat.*] Ita rescripsi pro *Noverat.* Non enim vult Sexto cognitas artes magicas: sed implorasse illum τὴν νεκυομαντείαν, ut omnibus aliis divinationibus certiorem. *Grotius. Et tristes sacris feralibus.*] Moverat item aras umbrarum, horrorem facientes infernalibus suis et diris sacris, quibus mortui evocentur. Et *fidem* etiam *Ditis,* id est, Plutonis. *Miseroque* persuasum erat, parvam admodum esse oraculorum fidem in Superis, et proinde nihil certi ab iis se accepturum. *Hortens.*

434. *Furorem,* &c.] Cupiditatem explorandi futura.

435. *Ipse locus.*] Thessalia, in qua multæ veneficæ. *Vicinaque mœnia,* &c.] Pharsalicis campis vicinæ urbes Thessalarum mul. veneficiis atque incantamentis famosarum.

436. *Ficti quas nulla,* &c.] Quarum artium nihil tam licenter fingitur, quod non superet. Simile illud Claudiani:

Transierat, quarum, quicquid non creditur, ars est.
Thessala quinetiam tellus herbasque nocenteis
Rupibus ingenuit, sensuraque saxa canentes
Arcanum ferale Magos. ibi plurima surgunt
Vim factura Deis. et terris hospita Colchis
Legit in Hæmoniis, quas non advexerat, herbas.
Impia tot populis, tot surdas gentibus aures
Cœlicolum, diræ convertunt carmina gentis.
Una per æthereos exit vox illa recessus,
Verbaque ad invitum perfert cogentia numen,
Quod non cura poli, cœlique volubilis unquam
Avocat. infandum tetigit cum sidera murmur,
Tunc Babylon Persea licet, secretaque Memphis
Omne vetustorum solvat penetrale Magorum:
Abducit superos alienis Thessalis aris.
Carmine Thessalidum dura in præcordia fluxit
Non fatis adductus amor: flammisque severi

440 *ubi.* 441 *Diis.* 442 *evexerat.* 447 *usquam.* 448 *Advocat.* 449 *Tum.* 450 *solvant.*

—— *sed quamvis veriis miracula monstris*
Ingeminent teneras vincturi carmine mentes,
Nil veris æquale dabunt.

Grotius.

437. *Quarum*, &c.] Quarum artes incredibilia efficiunt, superantque fidem.

439. *Sensuraque saxa*, &c.] Et saxa quæ sentiant sagarum incantamenta. *Vivaque saxa sua*, &c. Medea Ovid. 7. Metam.

440. *Ibi plurima*, &c.] Nascuntur plurima quæ a Diis coactis extorqueant, quæ velint veneficæ; mox vers. 446.

441. *Terris hospita Colchis.*] Medea e Colchis huc ab Jasone advecta colligebat hic herbas potentiores quam quas ipse a Ponto secum advexerat.

443. *Impia tot populis*, &c.] Deos minus audientes vota tot gentium et populorum, carmina Thessalidum sagarum flectunt, imo cogunt, penetrant quippe cœli penetralia. *Quibus obaudiunt Manes, turbantur sidera, coguntur numina, serviunt elementa.* Apul. 3. Met.

445. *Una per æthereos exit vox*, &c.] Sola vox carminum veneficarum penetrat cœlos et ad Deorum aures pervenit, quas ferit ac cogit, defertque carmina earum ad Deos, quos vel nolentes compellit pro suo arbitratu. *Hort.*

446. *Verbaque ad invitum*, &c.] Attentionemque expetit, imo exprimit vox Thess. Diis hoc agentibus neque hinc avocatis aut vacantibus gubernationi cœli et orbium.

447. *Quod non cura Poli*, &c.] Hoc est, quod numen nunquam avocatur a cura gubernandi cœli et orbium cœlestium; tamen viribus carminum Magicorum avertitur. *Hortens.*

448. *Infandum tetigit*, &c.] Ubi istæ incantationes solicitant Deos, non Chaldæi Astrologi, non sacerdotes Ægyptii (etiamsi omnes artes effundant, omnia sacra magica parent) morantur Deos, quo minus toti vacent Thessalicis sagis.

449. *Persea licet*, &c.] Assyriæ urbs, Chaldæis primo, inde Persis subdita; a Cyro sc. capta. *Memphis.*] Ægyptus.

451. *Abducit.*] Removet ab alienis sacris, et cogit sibi parere. *Sulpit. Thessalis.*] Mulier Thessala.

453. *Non fatis adductus amor.*] Non naturalis, sed vi veneficiorum immissus. Virgil. *Hæc se carminibus promittit solvere mentes Quas velit, ast aliis duras immit-*

Illicitis arsere senes. nec noxia tantum
Pocula perficiunt, aut cum turgentia succo
Frontis amaturæ subducunt pignora fetæ.
Mens hausti nulla sanie polluta veneni
Excantata perit. quos non concordia misti
Alligat ulla tori, blandæque potentia formæ,
Traxerunt torti magica vertigine fili.
Cessavere vices rerum: dilataque longa
Hæsit nocte dies: legi non paruit æther.
Torpuit et præceps audito carminè mundus:
Axibus et rapidis impulsos Jupiter urgens
Miratur non ire polos. nunc omnia complent
Imbribus, et calido producunt nubila Phœbo:
Et tonat ignaro cœlum Jove. vocibus iisdem
Humentes late nebulas, nimbosque solutis
Excussere comis. ventis cessantibus, æquor
Intumuit: rursus vetitum sentire procellas

455 *Proficiunt.* 464 *Arcibus.* 465 *tunc.* 467 *hisdem.* 470 *rursum.*

tere curas. Sulpit. *Non fatis*, &c.] Naturæ, ætati, votisque diversus amor.

454. *Nec noxia tantum*, &c.] Et plus ad amorem conciliandum valent carmina, quam philtra, quam hippomanes *nascentis equi de fronte revulsus, Et matri præreptus amor.* Virg. Æneid. 4. et Plin. lib. 8. cap. 42.

455. *Pocula perficiunt.*] Neque hoc præstant venena, sed sola carmina. *Grot.*

456. *Amaturæ subducunt pignora feræ.*] Carunculam hanc in fronte recens nati pulli, si quis præripuerit equæ quæ peperit, mater non admittit fœtum ad ubera. pignus itaque amoris appellat.

457. *Mens hausti nulla*, &c.] Carmina dementant sæpe et in furorem vertunt, etiam citra pocula veneni hausta.

458. *Quos non concordia misti*, &c.] Quos non amor conjugalis, non forma devinxit: traxit in amorem rhombus, vertigo magica, girgillo, cui filum involvitur: traxere licia incantata et nominibus eorum quos cogere volebant veneficæ, nexa, *Terna tibi hæc primum triplici diversa colore Licia circundo*, et mox: *Necte tribus nodis ternos*, &c. *Veneris dic vincula necto.* Virg. Ecl. 8.

461. *Cessavere vices rerum.*] Vicissitudines rerum e lege naturæ; ut noctis et diei, tempestatum anni, torpente carminibus cœlo nec revoluto. Saga, inquit Apuleius 1. Met. potens cœlum deponere, terram suspendere, fontes durare, montes diluere, manes sublimare, Deos infirmare, sidera extinguere, Tartarum ipsum illuminare.

463. *Torpuit.*] Non volvit se.

465. *Nunc omnia*, &c.] Splendente sole omnia pluviis mergunt veneficæ istæ. *Et evocavi nubibus fixis aquas.* Med. Sen.

467. *Et tonat ignaro cœlum Jove.*] Inscio Jove, sereno tonat æthere. *Vocibus iisdem*, &c.] His carminibus fretæ veneficæ, sacris nefandis operatæ, pedibus nudis passoque capillo vagantes nebulas inducunt aut fugant. *nubila pello, Nubilaque induco.*

469. *Ventis cessantibus*, &c.] *Sonuere fluctus, tumuit insanum mare Tacente vento.* Sen. Med. *concussaque sisto Stantia concutio cantu freta*, &c. *ventos abigoque, vocoque*, Ovid. Med. 7. Metam. Apul. 1. Met.

Conticuit turbante Noto: puppimque ferentes
In ventum tumuere sinus. de rupe pependit
Abscissa fixus torrens: amnisque cucurrit
Non qua pronus erat. Nilum non extulit æstas:
Mæander direxit aquas: Rhodanumque morantem
Præcipitavit Arar: submisso vertice montes
Explicuere jugum. nubes suspexit Olympus:
Solibus et nullis Scythicæ, cum bruma rigeret,
Dimaduere nives. impulsam sidere Tethyn
Reppulit Hæmonidum, defenso littore, carmen.
Terra quoque immoti concussit ponderis axem,
Et medium vergens nisu titubavit in orbem.
Tantæ molis unus percussum voce recessit,
Prospectumque dedit circumlabentis Olympi.
Omne potens animal leti, genitumque nocere,
Et pavet Hæmonias, et mortibus instruit arteis.
Has avidæ tigres, et nobis ira leonum

471 *cessante.* 471 *puppemque.* 476 *summisso.* 478 *Scythiæ.* 480 *Depulit.* 481 *percussum.* 481 *axes.* 482 *urgens.* 482 *nisu titubavit, titubavit nisus.* 483 *concussum.* 484 *Perspectumque.*

471. *Turbante Noto.*] In tempestate malaciam faciunt: in sereno iratum mare. *Grotius.*

472. *In ventum tumuere sinus.*] Contra ventum adversum plenis velis feruntur naves. *De rupe pependit,* &c.] De rupe proclivi præceps torrens sistitur. *Sistere aquam fluviis.* Virg. 4. Æneid.

473. *Amnisque cucurrit,* &c.] *Ripis mirantibus, amnes In fontes redire suos.* Ovid. 7. Met.

474. *Nilum non extulit æstas.*] Nilus in æstivo solstitio solitus inundatione Ægyptum rigare, carminibus inhibetur neque excrescit.

475. *Mæander direxit aquas.*] Mæander fluv, alias sinuosus l. 3. vs. 208. arte magica recto fertur cursu. *Rhodanumque morantem,* &c.] Arar leni alioqui agmine præcipitat se in Rhodanum, qui rapidissimus alias, magico carmine tardatur lib. 1. vs. 434.

476. *Submisso vertice,* &c.] Demisso in planum vertice descendunt montes campis æquati.

477. *Nubes suspexit Olympus.*] Olympus mons Macedoniæ, nubes cacumine superans, demissus arte magica videt nubes se altiores.

478. *Solibus et nullis Scythicæ.*] Media bruma, e montibus Scythiæ nullo sole illustratis solutæ defluunt nives.

479. *Impulsam sidere Tethyn.*] Mare luna et sideribus tempestuosis Arcturo, Orione, Suculis orientibus sævire solitum carminibus Thess. inhibetur et a littore arcetur.

481. *Terra quoque immoti,* &c.] Terræ motu intremuit axis: terrarum vero orbis subsidens et medio loco dimotus, mutuum supero atque infero cœlo conspectum dedit. permisitque unius loci incolis totius cœli prospectum.

484. *Prospectumque dedit.*] Terra in medio obstans vetat uno in loco videri supera cœli atque infera: quæ simul appareant, si illam e medio dimoveris. *Grot.*

485. *Omne potens,* &c.] Omne serpentum genus utcunque noxium et lethiferum, timet tamen magica carmina, quibus incantatum, sopitum, ruptumque, a veneficis ad malas artes adhibetur. *Serpens, quærens quibus Mortifera veniat, carmine audito stupet.* Sen.

Ore fovent blando: gelidos his explicat orbes,
Inque pruinoso coluber distenditur arvo.
Viperei coeunt, abrupto corpore, nodi:
Humanoque cadit serpens afflata veneno.
Quis labor hic superis, cantus herbasque sequendi,
Spernendique timor? cujus commercia pacti
Obstrictos habuere Deos, parere necesse est,
An juvat? ignota tantum pietate merentur?
An tacitis valuere minis? hoc juris in omneis
Est illis superos? an habent hæc carmina certum
Imperiosa Deum, qui mundum cogere, quicquid
Cogitur ipse, potest? illis et sidera primum
Præcipiti deducta polo: Phœbeque serena
Non aliter diris verborum obsessa venenis
Palluit, et nigris, terrenisque ignibus arsit,
Quam si fraterna prohiberet imagine tellus,
Insereretque suas flammis cœlestibus umbras.
Et patitur tantos cantu depressa labores
Donec suppositas propior despumet in herbas.
Hos scelerum ritus, hæc diræ carmina gentis
Effera damnarat nimiæ pietatis Erichtho,

488 *fovet.* 489 *antro.* 492 *pavor.* 494 *est?* 499 *illic.* 504 *Inferretque.* 505 *magnos.* 505 *depressa.*
506 Post hunc versum in quib. sequitur hic: *Addidit exceptas Lunæ de nocte pruinas.*
507 *ritus scelerum.* 507 *et.* 507 *crimina.*

488. *Ore fovent blando.*] Insontes et innocuæ lambunt.

490. *Viperei coeunt.*] Vipera in partes concisa carminibus harum restituta coit.

491. *Humanoque*, &c.] Afflatu veneficæ rumpitur serpens.

492. *Quis labor*, &c.] Quærit cum admiratione atque indignatione poeta, unde veneficæ tantum apud Deos valeant, utrum ex pacto et sponte sua; an necessario et vi coacti exaudiant ipsarum carmina et veneficiis earum obnoxii velint nolintque, quod illæ petunt.

495. *Ignota tantum*, &c.] Nescio qua; quam nemo novit mortalium. *Ironice.*

496. *Hoc juris in omneis*, &c.] Utrum jus hoc et imperium habent in omnes deos? an unum certum?

499. *Illis et sidera*, &c.] *Hanc ego de cœlo ducentem sidera vidi.* Tibul.

500. *Phœbeque serena*, &c.] Et clara luna incantata expalluit turbidà luce et terrena, non aliter atque ubi Eclipsim passa obscuratur interposita sibi Solique terra. *Facie lurida mæsta, cum Thessalicis Vexata minis, cœlum freno Propiore legit.*

503. *Fraterna prohiberet imagine tellus.*] Solis illustratione.

505. *Deprensa labores*, &c.] Lectionem hanc prætulit olim H. Grot. Ego prætulerim vulgatam: *depressa*, ut habent optimi Mss. hoc est, tracta carmine, rhombo deducta, quo propior herbas sua saliva et spuma inficiat. *Quamvis Athracio lunam spumare veneno. Sciret.* Val. Flac. 6. Arg. *Lunam despumari, stellas evelli, diem tolli, noctem teneri*, &c. Apul. Metam. 1.

507. *Gentis.*] Thessalidum cæterarum.

508. *Damnarat nimiæ pietatis.*] Improbat, rejicit, contemnit tanquam nimium in

Inque novos ritus pollutam duxerat artem.
Illi namque nefas urbis submittere tecto
Aut laribus ferale caput: desertaque busta
Incolit, et tumulos expulsis obtinet Umbris,
Grata Deis Erebi. cœtus audire silentum,
Nosse domos Stygias, arcanaque Ditis operti,
Non Superi, non vita vetat. tenet ora profanæ
Fœda situ macies, cœloque ignota sereno.
Terribilis Stygio facies pallore gravatur,
Impexis onerata comis. si nimbus, et atræ
Sidera subducunt nubes, tunc Thessala nudis
Egreditur bustis, nocturnaque fulgura captat.
Semina fœcundæ segetis calcata percussit,
Et non letiferas spirando perdidit auras.
Nec superos orat, nec cantu supplice numen
Auxiliare vocat, nec fibras illa litanteis
Novit: funereas aris imponere flammas
Gaudet, et accenso rapuit quæ thura sepulcro.
Omne nefas Superi prima jam voce precantis
Concedunt, carmenque timent audire secundum.
Viventes animas, et adhuc sua membra regentes,

515 *Nec Sup. nec.* 515 *vetant.* 520 *fulmina, flumina.* 524 *litantes, latentes,* Berol. 526 *quoque.*

se haberent pietatis. sic lib. 8. vs. 407. *Damnat apud gentes sceleris,* &c. *Erichtho.*] Nomen veneficæ sumptum ex Ovid. epist. Sapphus; *ut quam furialis Erichtho Impulit.* Maga (ut ait Apuleius lib. 2. Met. de Pamphile) primi nominis, et omnis carminis sepulchralis magistra, quæ omnem istam lucem mundi sideralis in ima Tartara et in vetustum chaos mergit.

509. *Artem.*] Necromantiam scil.

510. *Illi namque nefas,* &c.] Neque enim urbes aut tecta subibat; sed sepulchra.

514. *Cœtus audire silentum.*] Illa sciebat jura inferorum abdita et operta terris, *res altas terra et caligine mersas,* quæ viventibus nosse nefas.

515. *Non vita vetat.*] Vivis enim illa nosse non licet. *Sulp. Profanæ.*] Erichthus.

516. *Cœloque ignota sereno.*] De die aut serena luce non uspiam visa.

517. *Stygio.*] Tristi infernali.

519. *Sidera subducunt nubes.*] Obscurant Solem, Lunam, stellas. *Nudis.*] Vacuis quibus umbras expulerat. modo vs. 5. 10. *vel* per Hypallagen, ipsa nuda.

520. *Nocturnaque fulgura captat.*] Divinationem ex ignibus nocturnis.

521. *Semina fœcundæ,* &c.] *Quacunque ingreditur, florentia proterit arva, Exuritque herbas.*

522. *Et non letiferas,* &c.] *Afflatuque suo populi urbesque, domosque Polluit.*

524. *Litanteis.*] Quibus dii placantur.

525. *Funereas aris imponere,* &c.] Sacris operari infernis, quæ accendebantur igne tantum e rogis rapto.

527. *Precantis.*] Hujus veneficæ.

528. *Carmenque timent,* &c.] Horrent quippe repetitam excantationem.

529. *Viventes animas,* &c.] Eos, qui-

Infodit busto: fatis debentibus annos
Mors invita subit: perversa funera pompa
Rettulit a tumulis: fugere cadavera letum.
Fumantes juvenum cineres, ardentiaque ossa
E mediis rapit illa rogis, ipsamque, parentes
Quam tenuere, facem: nigroque volantia fumo
Feralis fragmenta tori, vestesque fluentes
Colligit in cineres, et olentes membra favillas.
Ast ubi servantur saxis, quibus intimus humor
Ducitur, et tracta durescunt tabe medullæ
Corpora; tunc omneis avide desævit in artus,
Immersitque manus oculis: gaudetque gelatos
Effodisse orbes: et siccæ pallida rodit
Excrementa manus: laqueum, nodosque nocenteis
Ore suo rupit: pendentia corpora carpsit,
Abrasitque cruces: percussaque viscera nimbis
Vulsit, et incoctas admisso sole medullas.
Insertum manibus chalybem, nigramque per artus

532 *lectum.* 533 *ardentia ossa.* 534 *ipsa.* 541 *immergitque.* 543 *laqueos.* 543 *nocentis.* 544 *rumpit.*

bus fata diuturnioris vitæ usuram erant largitura, illa interficit. Epod. 5. Horat. de Canidia.

531. *Perversa pompa.*] Quia in funere vestis pervertitur et mutatur. *Dorleans.* *Perversa funera pompa,* &c.] A sepulchris, præpostero pompæ ritu Erichtho refert cadavera defunctorum, quos ad vitam revocat, in necyomantiæ usum. *Sed et bustis et rogis reliquiæ quædam, et cadaverum præsegmina ad exitiabiles viventium fortunas petuntur.* Apul. 2. Met.

532. *Letum.*] Alii leg. *lectum.* scil. funebrem.

533. *Fumantes juvenum,* &c.] Efficaciora scil. futura in suis veneficiis omnia, quod *fumantes,* quod *juvenum,* quod *ardentia,* quod *ipsis parentibus præreptam,* parentes autem filiorum rogum face accendebant.

536. *Feralis tori.*] Vel thorum feralem ipsam pyram vocat, in qua tanquam in thoro, mortuus imponebatur. *Hortens.* *Feralis fragmenta tori.*] Feretri, vestium, et membrorum reliquias semiustas.

538. *Ast ubi servantur saxis.*] Quod si quando incidat in corpora non cremata, sed Orientalium more, condita. *Humor Ducitur.*] Temperaturæ ille humor putrescens a calore ambientis educitur; quod in corruptione fit, *vel,* sanies aromatis elicitur.

539. *Ducitur.*] Educitur. *Tracta durescunt,* &c.] Extracta sanie, *vel,* per siccitatem contracta et arescente.

542. *Orbes.*] Oculos, vel sinus, in quibus oculi, ut supra vs. 216.

543. *Excrementa manus.*] Unguium sordes et præsegmina. *Hic irresectum sæva dente livido Canidia rodens pollicem.* Hor. 5. epod. *Nocenteis.*] Alii leg. *necantis,* hoc est, strangulati, suspensi.

545. *Cruces.*] Saniem e crucibus. *Percussaque,* &c.] Madefacta nimbis et pluvia.

546. *Incoctas.*] Induratas.

547. *Insertum manibus,* &c.] Claves ferreos, quibus fixi, qui in cruce pendebant, quod est σταυρωθῆναι. Joh. 20. 25. *Hic nares et digiti, illic carnosi clavi pendentium, alibi trucidatorum servatus cruor,*

Stillantis tabi saniem, virusque coactum
Sustulit, et nervo morsus retinente pependit.
Et quacunque jacet nudum tellure cadaver,
Ante feras, volucresque sedet: nec carpere membra
Vult ferro, manibusque suis, morsusque luporum
Expectat, siccis raptura e faucibus artus.
Nec cessant a cæde manus, si sanguine vivo
Est opus, erumpat jugulo qui primus aperto.
Nec refugit cædes, vivum si sacra cruorem,
Extaque funereæ poscunt trepidantia mensæ:
Vulnere sic ventris, non, qua Natura vocabat,
Extrahitur partus, calidis ponendus in aris.
Et quoties sævis opus est, ac fortibus umbris,
Ipsa facit manes: hominum mors omnis in usu est.
Illa genæ florem primævo corpore vulsit,
Illa comam læva morienti abscidit ephebo.
Sæpe etiam caris cognato in funere dira
Thessalis incubuit membris: atque oscula fingens,
Truncavitque caput, compressaque dentibus ora

548 *tabis.* 550 *quodcunque.* 550 *nuda.* 558 *si ven.*
562 *prim. e corp. prim. a corp. prim. ex corp.* 565 *figens.* 566 *comprensaque.*

&c. Apul. 2. Met. Cathenas, manicas. infra vs. 797.

548. *Coactum.*] Collectum, congelatum.

549. *Nervo morsus retinente pependit.*] Mordicus pependit studio avellendi, sicubi nervus retineret quod illa dentibus corripuerat.

550. *Et quacunque jacet,* &c.] Ita emendavimus pro *quodcunque.* Ubicunque cadaver est, ibi ipsa ante vultures. *Grotius.*

551. *Ante feras.*] Antevertit feras et alites.

552. *Morsusque luporum,* &c.] Sed expectat mors. lup. ad majorem in veneficiis efficaciam. *Et ossa ab ore rapta jejunæ canis.* Epod. 5. Hor. *Et extorta dentibus ferarum trunca calvaria.* Apul. 3. Met.

554. *Nec cessant,* &c.] Neque cædi abstinet, si quando opus sit ad funesta sacra sanguine recens emisso, aut extis adhuc palpitantibus.

556. *Nec refugit cædes.*] Hic versus cum sequente deest in Ms. P. Forte et hoc ex emendatione Lucani, aut Argentariæ Pollæ. *Grotius.*

558. *Vulnere sic ventris.*] Per vulnus extrahit utero partum, quem aris imponat.

560. *Et quoties sævis opus est.*] Ubi opus est cruentis umbris; ibi ipsa interficit aliquem, cujus manes suscitet.

561. *Hominum mors,* &c.] Ad alia facinora alia utitur morte, cujusque ætatis: modo ephebi comas posituri, modo adolescentis primævo in flore juventæ.

562. *Florem primævo,* &c.] Lanuginem efflorescentem.

564. *Sæpe etiam caris,* &c.] Sæpe sub prætextu extremi osculi (de quo vide quæ ad vers. 710. lib. 3.) cognatis morientibus caput aliqua parte imminuit, præmordit linguam, insusurravit mandatum ad inferos. *Sagæ istæ ora mortuorum demorsicant: eaque sunt illis artis magicæ supplementa.* Apul. 2. Met.

565. *Thessalis.*] Erichtho. *Fingens.*] Alii *figens.*

Laxavit: siccoque hærentem gutture linguam
Præmordens, gelidis infudit murmura labris,
Arcanumque nefas Stygias mandavit ad umbras.
Hanc ut fama loci Pompeio prodidit: alta
Nocte poli, Titan medium quo tempore ducit
Sub nostra tellure diem: deserta per arva
Carpit iter. fidi scelerum, suetique ministri
Effractos circum tumulos, ac busta vagati
Conspexere procul prærupta in caute sedentem,
Qua juga devexus Pharsalica porrigit Æmus.
Illa Magis, magicisque Deis incognita verba
Tentabat, carmenque novos fingebat in usus.
Namque timens, ne Mars alium vagus iret in orbem,
Emathis et tellus tam multa cæde careret;
Pollutos cantu, dirisque venefica succis
Conspersos, vetuit transmittere bella Philippos,
Tot mortes habitura suas, usuraque mundi
Sanguine: cæsorum truncare cadavera Regum
Sperat, et Hesperiæ cineres avertere gentis,
Ossaque nobilium, tantosque acquirere manes.
Hic ardor, solusque labor, quid corpore Magni

567 *in gutture.* 568 *infundit.* 573 *assuetique.* 574 *Anfractos.* 574 *vagantes, vagari.* 579 *ut Mars.* 581 *Polluto.* 582 *Compressos.* 585 *advertere, avellere.* 586 *admittere.* 587 *quod.*

567. *Laxavit.*] Aperuit.

568. *Gelidis infudit murmura,* &c.] Aliquid in ore mortui immurmuravit, quasi negotium aliquod perferendum ad inferos arcanum mandaret. *Hortens.*

570. *Hanc ut fama loci,* &c.] Tandem aliquando ad ipsam veneficam transit: tempus et locum, in quo eam offendit; tum etiam quid moliretur refert. *Hortens. Pompeio.*] Sexto, Pompeii F. *Alta nocte.*] Concubia, media nocte qua Sol moridianus versatur apud Antipodas.

573. *Ministri.*] Famuli Sexti Pompeii.

575. *Sedentem.*] Veneficam Erichtho.

576. *Porrigit.*] In planum extendit. *Æmus.*] Mons Thraciæ, qui nostro aliisque auctoribus pro monte Thessaliæ usurpatur. uti dictum est ad vs. 680. l. 1.

577. *Illa Magis,* &c.] Illa solicita ne alio transferretur bellum civile, adeoque ipsa careret usu ac fructu tot cadaverum, meditabatur carmina et artes quibus retineret illud in Thessalia.

580. *Emathis.*] Thessalia.

582. *Transmittere bella.*] In alias terras transferre. *Philippos.*] Urbem Thraciæ, quæ tamen confunditur cum Pharsalo, uti adnotatum est ad vs. 680. lib. 1.

583. *Tot mortes habitura suas.*] Cadaveribus et fuso hic multarum gentium sanguine ad sua veneficia usura.

584. *Regum.*] Pompeio auxilium ferentium, *vel* principum.

585. *Hesperiæ.*] Italæ.

586. *Tantosque acquirere manes.*] Tantorum heroum manes suæ potestati atque imperio subjicere.

587. *Hic ardor,* &c.] Jam dudum ges-

Projectò rapiat, quos Cæsaris involet artus.
Quam prior affatur Pompeii ignava propago.
O decus Hæmonidum, populis quæ pandere fata,
Quæque suo ventura potes devertere cursu,
Te precor, ut certum liceat mihi noscere finem,
Quem belli fortuna paret. non ultima turbæ
Pars ego Romanæ, Magni clarissima proles;
Vel dominus rerum, vel tanti funeris hæres.
Mens dubiis percussa pavet, rursusque parata est
Certos ferre metus. hoc casibus eripe juris;
Ne subiti, cæcique ruant: vel numina torque,
Vel tu parce Deis, et Manibus exprime verum.
Elysias resera sedes, ipsamque vocatam,
Quos petat e nobis, Mortem tibi coge fateri.
Non humilis labor est: dignum, quod quærere cures,
Vel tibi, quo tanti præponderet alea fati.
Impia lætatur vulgatæ nomine famæ
Thessalis, et contra: Si fata minora moveres,

589 *prius.* 591 *divertere.* 592 *cognoscere.* 596 *perculsa.* 596 *parata.* 599 *eripe.* 601 *Quos spectat nobis, Quos p. a nob.* 601 *mihi.* 602 *dignum est quod.* 604 *vulgato.*

sil ac spe fruitur, meditata, quæ Pompeii, quæ Cæsaris occisi rapiat membra.

589. *Pompeii.*] Supra vs. 420.

590. *O decus Hæmonidum,* &c.] Petitoria oratio Sexti Pompeii. Orditur a captatione benevolentiæ ac persona veneficæ, dum illi præscientiam rerum tribuit, et plura etiam quam homini tribui debeant. *Hortens. Decus Hæmonidum.*] Thessalarum celeberrima. *Populis quæ pandere fata.*] Quæ futura præscire, impedireque ne eveniant, potes. *Quid ars magica valeat efficere, vide quæ nos ad Senecæ Medeam,* vs. 753.

591. *Devertere.*] Duo illi maxime adscribit, fatorum præscientiam, et potestatem impediendi fata. *Hortens.*

595. *Vel dominus rerum.*] Si vicerit pater. *Vel tanti funeris.*] Si occubuerit pater. *Hæres.*] Erat tamen Pompeii fil: minor natu.

596. *Dubiis percussa pavet.*] Exitus incerta. *Rursusque parata est,* &c.] Parata utique omnes perferre casus, certi modo sint priusque explorati.

597. *Hoc casibus eripe juris.*] Tu casibus iis præripe hanc in me potestatem, ne improvisi ruant in me jam ante a te edoctum.

598. *Vel numina torque.*] Compelle superos et extorque ex illis rerum certitudinem: vel exprime verum ex aliquo Manium. *Hortens.*

599. *Manibus exprime verum.*] Carminibus et veneficiis coge ut verum prædicant.

600. *Elysias resera sedes,* &c.] Aut mitte Deos; atque per Necromantiam evoca manes ex Elysiis campis. sive malis ipsam Mortem muneris sui præsciam. De Elysiis campis vide quæ nos ad Senecæ Troada. vs. 942.

603. *Vel tibi.*] *Emphatice. Quo tanti,* &c.] Quo se inclinet belli hujus fortuna et victoria.

604. *Lætatur vulgatæ,* &c.] Gaudet artis suæ et nominis gloria apud Romanos celebrata.

605. *Si fata minora moveres.*] Si unius cujuslibet aut singulorum fata vel proferri vel mutari posceres: hoc quidem in

Pronum erat, o juvenis, quos velles (inquit) in actus
Invitos præbere Deos. conceditur arti,
Unam cum radiis presserunt sidera mortem,
Inseruisse moras: et, quamvis fecerit omnis
Stella senem, medios herbis abrumpimus annos.
At simul a prima descendit origine mundi
Causarum series, atque omnia fata laborant
Si quicquam mutare velis, unoque sub ictu
Stat genus humanum: tunc, Thessala turba fatemur,
Plus Fortuna potest. sed si prænoscere casus
Contentus, faciles aditus, multique patebunt
Ad verum: tellus nobis, ætherque, chaosque,
Æquoraque, et campi, Rhodopeaque saxa loquentur.
Sed pronum, cum tanta novæ sit copia mortis,
Emathiis unum campis attollere corpus,
Ut modo defuncti, tepidique cadaveris ora
Plena voce sonent: ne membris sole perustis
Auribus incertum feralis strideat umbra.
Dixerat: et noctis geminatis arte tenebris,
Mœstum tecta caput squalenti nube, pererrat

607 *Innatos.* 607 *contenditur.* 610 *arumpimus.* 613 *actu.* 615 *at si, et si.* 616 *facilesque.* 617 *Ac verum tel.* 621 *trepidique.* 622 nec m.

nostra potestate esset, valet quippe ars nostra seni jam morti ab omnibus sideribus destinato vitam prorogare: et contra, longæ vitæ addictum, in medio ætatis cursu tollere.

608. *Cum radiis presserunt.*] Id veneficio nostro donatur, ut quum constellatio alicujus præfixerit certum mortis momentum, eam extrahamus, contemptis omnibus sideribus. *Hortens. Presserunt.*] Constituerunt mortem alicui. *Sulpit.*

611. *At simul a prima,* &c.] Verum fata illa majora e serie et ordine causarum ab æterno disposita non est artis nostræ mutare; et plus in iis valet una Fortuna quam nostræ omnium Thessalarum artes.

612. *Omnia fata laborant.*] Omnia obstant et periclitantur. *Sulpit.*

613. *Unoque sub ictu.*] Periculo et casu.

615. *Sed si prænoscere,* &c.] Sed ad eventus belli præscientiam expedita et multiplex nobis patet ratio.

617. *Tellus nobis.*] Geomantia; ex signis raptim in terra factis. *Ætherque.*] Acromantia ex avium volatu, ex ventis, et imbribus, *vel* Pyromantia; ex fulgure, fulmine et igne. *Chaosque.*] Necromantia, evocata ab inferis umbra. Chaos, hiatus et vorago æternæ noctis, id est, mortis. confusa rerum moles lib. 1. vs. 74.

618. *Æquoraque.*] Hydromantia; ex aqua. *Et campi,* &c.] Aruspicina, ex observatione extorum in victimis et pecudibus camporum et montium. *Rhodopeaque saxa.*] Rhodope Thraciæ mons est.

619. *Sed pronum,* &c.] Expeditissimam tamen omnium rationem copiae adaverum in Thess. campis affert Necromantiam: quorum unius umbra excitanda est.

621. *Modo defuncti.*] E cujus recens cæsi ore distincta et liquida vox percipiatur.

624. *Arte tenebris.*] Incantatione.

Corpora cæsorum, tumulis projecta negatis.
Continuo fugere lupi, fugere revulsis
Unguibus impastæ volucres, dum Thessala vatem
Eligit, et gelidas leto scrutata medullas
Pulmonis rigidi stantes sine vulnere fibras
Invenit, et vocem defuncto in corpore quærit.
Fata peremptorum pendent jam multa virorum,
Quem superis revocasse velit. si tollere totas
Tentasset campis acies, et reddere bello:
Cessissent leges Erebi, monstroque potenti
Extractus Stygio populus pugnasset Averno,
Electum tandem trajecto gutture corpus
Ducit, et inserto laqueis feralibus unco,
Per scopulos miserum trahitur, per saxa cadaver
Victurum: montisque cavi, quem tristis Erichtho
Damnarat sacris, alta sub rupe locatur.
Haud procul a Ditis cæcis depressa cavernis
In præceps subsedit humus: quam pallida pronis
Urget silva comis, et nullo vertice cœlum
Suspiciens, Phœbo non pervia taxus opacat.
Marcentes intus tenebræ, pallensque sub antris
Longa nocte situs, nunquam, nisi carmine factum,
Lumen habet. non Tænareis sic faucibus aer

630 *gelidi.* 631 *Invenit defuncto vocem.* 632 *pendentia, pendent tunc.* 633 *revocare.* 636 *acervo.* 645 *non pervia Phœbo t.*

626. *Tumulis,* &c.] Insepulta.

628. *Vatem.*] Cadaver vaticinio aptum.

629. *Gelidas leto,* &c.] Explorans cui sint integerrima vocis organa.

632. *Fata peremptorum,* &c.] Incertum est, quis e tanta cadaverum strue in vitam sit revocandus.

634. *Tentasset campis acies.*] Quod si tentasset omnes cæsos vitæ et prælio restituere: oportuit inferorum leges de suo jure cedere: nec citra naturæ dedecus, potensque prodigium, tot vitæ restituti in pugnam rediissent.

637. *Trajecto gutture.*] Cujus guttur ipsa unco trajecerat. *Grotius.*

640. *Victurum.*] In vitam rediturum.

641. *Damnarat sacris.*] Damnatum destinarat magicis sacris.

642 *Haud procul,* &c.] Specus dehiscentis in præceps ad Tartarum prope profundæ, sylva taxea opacæ, unde evocanda erat umbra, descriptio; qualem vide apud Virg. 6. Æneid. Senec. Œd. vs. 530. et Statium. 4. Theb.

644. *Comis.*] Inclinatis ramis.

645. *Phœbo.*] Solis radiis impenetrabile nemus e funesta taxo obumbrat. *Taxus.*] Arbor venenata, a qua toxica, quasi taxica dicta sunt. *Sulpitius.*

646. *Pallens situs.*] Squalor ac lanugo in ipsis arboribus.

648. *Non Tænareis sic faucibus.*] Non adeo obscura est vallis Tænarea, unde ad inferos aditus. Vide Statium lib. 9.

Sedit iners, mœstum mundi confine latentis,
Ac nostri: quo non metuunt emittere manes
Tartarei reges. nam quamvis Thessala vates
Vim faciat fatis, dubium est, quod traxerit illuc
Aspiciat Stygias, an quod descenderit, umbras.
Discolor, et vario furialis cultus amictu
Induitur, vultusque operitur crine soluto,
Et coma vipereis substringitur horrida sertis.
Ut pavidos juvenis comites, ipsumque trementem
Conspicit, exanimi defixum lumina vultu:
Ponite, ait, trepida conceptos mente timores:
Jam nova, jam vera reddetur vita figura.
Ut quamvis pavidi possint audire loquentem.
Si vero Stygiosque lacus, ripamque sonantem
Ignibus ostendam, si me præsente videri
Eumenides possent, villosaque colla colubris
Cerberus excutiens, et vincti terga Gigantes;

649 *mundi mæstum.* 650 *metuant.* 653 *Aspiciat, an quod Stygias.* 653 *descendit ad.* 655 *aperitur c. remoto.* 656 *Sed.* 656 *distringitur.* 658 *deflexum.* 659 *dolores.*

Theb. *Non Tænareis,* &c.] Tænarus, antrum ad radicem promontorii Maleæ in Laconia: ubi propter vastum hiatum, tetrum vaporem atque auditum strepitum descensus ad inferos patere credebatur. *Tænareas etiam fauces, alta ostia Ditis.* Virg. 4. Georg. Senec. Herc. Fu. vs. 661. *Aer iners.*] Obscurus, immotus, crassus. *Sulpit.*

649. *Mæstum mundi.*] Terminus, inter Inferos et nos.

650. *Quo non metuunt,* &c.] In quem Tænarum, *vel* in quam specum veneficæ Erichthus, reges inferni non dubitant emittere umbras, tanquam in locum vitæ mortisque medium, ambiguum.

652. *Dubium est, quod traxerit.*] Num evocarit huc umbram: an ipsa ad imos manes descenderit, id quod sequens versus declarat. *Hortens.*

655. *Operitur.*] Mss. P. et T. *vultusque aperitur crine remoto.* Hactenus scil. velaverat vultum crine: nunc eum nudat, quo sit terribilior. nam sequitur: *Et coma vipereis substringitur horrida nodis.* Grotius. *Operitur crine soluto.*] Grotius leg. *aperitur crine remoto.* sed minus probe. In sacris enim operiebantur, simulque promittebant capillos. *Nudis humeris infusa capillos.* Medea. Ovid. 7. Metam.

656. *Et coma vipereis,* &c.] Serta adhibet viperis implicita, furiarum more. *Tibi hæc cruenta serta texuntur manu, Novena quæ serpens ligat.* Med. Senec.

657. *Juvenis comites.*] Sexti P.

660. *Jam nova, jam vera,* &c.] Responsa dabit hic sub forma humana eademque placidissima vere sibi restitutus, quem vel timidissimi non horreatis.

662. *Si vero Stygiosque lacus.*] Quod si vobis ostendi possent horrenda quotquot in inferno sunt; non tamen esset vobis metuendum, me præsente, quam illa timent. *Ripamque sonantem.*] Pyriphlegethonta, lacus igneos Tartarum ambientes.

663. *Si me præsente videri.*] *Me prestante* rescriptum erat in Ms. T. quod probo. *Grot.*

664. *Eumenides.*] Furiæ. libro 7. vs. 778. *Villosaque colla colubris.*] *Stygius canis, cujus sordidum tabo caput Lambunt colubræ: viperis horrent jubæ.*

665. *Vincti terga Gigantes.*] Terræ filii,

Quis timor, ignavi, metuentes cernere manes?
  Pectora tunc primum ferventi sanguine supplet
Vulneribus laxata novis: taboque medullas
Abluit: et virus large lunare ministrat.
Huc quicquid fetu genuit Natura sinistro
Miscetur. non spuma canum, quibus unda timori est,
Viscera non lyncis, non diræ nodus hyænæ
Defuit, et cervi pasti serpente medulla:
Non puppim retinens, Euro tendente rudentes,
In mediis echeneis aquis, oculique draconum,
Quæque sonant feta tepefacta sub alite saxa:
Non Arabum volucer serpens, innataque rubris
Æquoribus custos pretiosæ vipera conchæ,
Aut viventis adhuc Libyci membrana cerastæ,
Aut cinis Eoa positi Phœnicis in ara.

667 *tum.* 670 *sinistra.* * 671 *timori.* 672 *duræ.* 673 *Pasti cervi.* 673 *medullæ.* 674 *puppem.* 675 *eschinus, echinus.* 679 *Libycæ.*

qui Diis bellum inferre ausi a Jove fulminati in Tartarum dejiciebantur, catenis manus post terga revincti.

666. *Quis timor, ignavi,* &c.] Si ego ostenderem vobis omnia horrenda, quæ in inferno sunt, non esset vobis metuendum: quippe manes metuunt me præsentem. *Sulpit.*

667. *Pectora tunc primum,* &c.] Quibus artibus mortuo animam restituerit, et quæ monstra rerum ad id adhibuerit, nunc ostendit. *Hortens. Supplet.*] Implet.

668. *Laxata novis.*] Aperta ad recipiendum novum sanguinem.

669. *Virus large lunare ministrat.*] Spumam seu salivam lunarem magnæ in magicis efficaciæ supra vs. 105.

670. *Sinistro miscetur.*] Infelici, monstroso et damnato. *qualia multa enumerat.*

671. *Canum, quibus unda timori est.*] Rabidorum. namque et ipsi canes rabidi, et ii quos momordere, horrent aquæ conspectum. Plin. lib. 8. cap. 40. *Nec formidatis auxiliatur aquis.* Ovid.

672. *Nodus hyænæ.*] Spina. Hyænæ collum et juba continuitate spina porrigitur. Plin. lib. 37. cap. 10.

673. *Cervi pasti serpente medulla.*] Cervi spiritu serpentes e latebris extrahunt, eorum elidunt et vorant. atque hinc juvenescere creduntur. ἔλαφος, ἀπὸ τοῦ ἐλᾶν ὑπὸ ὄφεις. Solin. 32. cap. Plin. 11. cap. 83. vide quæ nos ad Martial. epigr. 29. lib. 12.

674. *Puppim retinens,* &c. *echeneis aquis.*] Pisciculus, qui carinis adhærens, naves retinere creditur: unde et nomen ἔχειν τὰς νῆας. Remora. in veneficiis quoque infamis, &c. Plin. lib. 9. cap. 15. et lib. 32. cap. 1. *Ruant venti licet, sæviant procellæ,* &c.

675. *Oculique draconum.*] Quibus melle tritis inuncti, oculi redduntur impavidi adversus nocturnas imagines.

676. *Quæque sonant feta,* &c.] Actites, in aquilæ nido repertus lapillus, quasi prægnans, quassus quippe sonat. Plin. lib. 19. cap. 3. Alias Gagates.

677. *Volucer serpens.*] Iaculus serpens, qui se ex arborum ramis vibrat. lib. 9. vs. 720. et Plin. lib. 8. cap. 23.

678. *Æquoribus custos pretiosæ vipera conchæ.*] Vipera in mari Erythræo, quæ conchas in quibus uniones sive margaritæ nascuntur observat.

679. *Membrana cerastæ.*] Exuvium serpentis. de quo Plin. lib. 8. cap. 23. et Nicander in Theriacis. *Squamea Cyniphei tenuis membrana chelydri,* Ovid. 7. Metam. noster lib. 9. vs. 716. et 851.

680. *Phœnicis in ara.*] Avis unicæ, e cujus ætate confectæ seque cremantis ci-

Quo postquam viles, et habentes nomina pestes
Contulit: infando saturatas carmine frondes,
Et quibus os dirum nascentibus inspuit, herbas
Addidit, et quicquid mundo dedit ipsa veneni:
  Tunc vox Lethæos cunctis pollentior herbis
Excantare Deos, confundit murmura primum
Dissona, et humanæ multum discordia linguæ.
Latratus habet illa canum, gemitusque luporum.
Quod trepidus bubo, quod strix nocturna queruntur,
Quod strident ululantque feræ, quod sibilat anguis,
Exprimit, et planctus illisæ cautibus undæ,
Silvarumque sonum, fractæque tonitrua nubis.
Tot rerum vox una fuit. mox cætera cantu
Explicat Hæmonio; penetratque in Tartara lingua.
  Eumenides, Stygiumque nefas, pœnæque nocentum,
Et Chaos innumeros avidum confundere mundos,
Et Rector terræ, quem longa in secula torquet
Mors dilata deum, Styx, et, quos nulla meretur
Thessalis, Elysios, cœlum, matremque perosa

683 *Et quibus os durum, Et dirum quibus os.* 686 *confudit.* 689 *nocitura.* 690 *strident.* 691 *cantibus.* 699 *Elysii.*

neribus nova oritur. Plin. lib. 10. cap. 2. Ovid. Metam. 15.

681. *Quo postquam viles*, &c.] Ubi ad hunc specum, ista rerum monstra coegit, quas *pestes* Lucanus nuncupat, κατ᾽ αὔξησιν *Hortens.* *Et habentes nomina.*] Suspicor legendum *nec habentes nomina*, sic enim Ovidius, quem noster imitatus. Metam. 7. *His et mille aliis postquam sine nomine rebus Propositum inst.* &c. quadrabit simul cum præcedenti *viles.* ut *vile et sine nomine vulgus.* *Pestes.*] Venena et monstra.

682. *Saturatas.*] Excantatas.

683. *Os dirum*, &c.] Suum ipsius Erichthus.

687. *Dissona et humanæ.*] Dissona, aliena a voce humana, composita sc. ex omnibus sonis, cantibus, sibilis, ululatibus, &c.

691. *Illisæ cautibus undæ.*] Non *cantibus.* hanc etiam lectionem probant Mss. omnes. Sonum enim dicit illum inter alios, quem fluctus edunt impacti scopulis. Et proprie hic ponitur *planctus*: ut, *plangunt littora fluctus.*

693. *Tot rerum vox*, &c.] Clausula herendarum vocum, quibus in necromantia venefica utebatur. *Hortens.*

694. *Penetratque in Tartara lingua.*] Exauditur ab inferis excantatio ejus. *Sulpit.*

695. *Eumenides.*] Invocatio furiarum, et quantum rerum damnatarum est apud inferos; ut in vota et preces adsint; ut corpus positum ad canendum eventura animent. *Hortens.* *Eumenides, Stygiumque nefas*, &c.] Sic Sibylla 6. Æneid. Virg. *Dii quibus imperium est animarum, umbræque silentes, Et Chaos et Phlegethon*, &c. Et Medea Senec. *Vos precor vulgus silentum, vosque ferales deos, Atque Chaos cæcum*, &c.

696. *Chaos innumeros.*] Lib. 1. vs. 47.

697. *Rector terræ*, &c.] Pluto, Dis. Jupiter Stygie cui in sortione regni Saturni contigit terra infera, cui vitæ tædium.

698. *Styx.*] Palus inferorum.

699. *Thessalis.*] Venefica. *Elysios*, se-

Persephone, nostræque Hecates pars ultima, per quam
Manibus et mihi sunt tacitæ commercia linguæ:
Janitor et sedis laxæ, qui viscera sævo
Spargis nostra cani: repetitaque fila sorores
Fracturæ: tuque o flagrantis portitor undæ
Jam lassate senex ad me redeuntibus umbris;
Exaudite preces, si vos satis ore nefando,
Pollutoque voco, si nunquam, hæc carmina fibris
Humanis jejuna cano si pectora plena
Sæpe dedi, et lavi calido prosecta cerebro:
Si quis, qui vestris caput, extaque lâncibus infans
Imposuit, victurus erat, parete precanti.
Non in Tartareo latitantem poscimus antro,
Assuetamque diu tenebris, modo luce fugata
Descendentem animam: primo pallentis hiatu
Hæret adhuc Orci. licet has exaudiat herbas
Ad manes ventura semel. Ducis omina nato
Pompeiana canat noti modo militis umbra,

700 *nostrique.* 700 *maxima.* 704 *Tracturæ.* 709 *dedi, lavi.* 710 *Si quisquam nostris.* 717 *nostri modo, modo nostri.*

lum.] Supra vs. 600. *Matremque perosa Persephone.*] Ad superos redire nolens degustatis mali punici granis 7. *Nec repetita sequi curet Proserpina matrem.* Virg. 1. Georg.

700. *Nostræque Hecates.*] Hecate, quæ in cœlo Luna, in terris Diana, in inferis est Proserpina: cujus beneficio mihi cum diis Manibus, murmuris commercia et colloquia.

701. *Tacitæ commercia linguæ.*] Murmurantis et susurrantis. Nam veneficis intima familiaritas fuit cum Hecate et Tisiphone. *Hortens.*

702. *Janitor.*] Cerbere, κρέας βορῶν, id est, *carnem vorans*, inferni janitor, umbrarum terror.

704. *Fracturæ.*] Grotius legendum autumat *Tracturæ*, hoc est, Parcæ iterum neturæ fila, quæ semel absolveratis, et revocaturæ in vitam cadaver hoc. *Portitor undæ*, &c.] Charon, Stygis et Pyriphlegetontis portitor.

705. *Jam lassate senex.*] Aversio ad Charontem, quem crebro trajiciendo lassatum fingit, propter laboris perpetui assiduitatem. *Hortens.* *Jam lassate senex*, &c.] Vehendis ultro citroque umbris, quas ego evoco.

706. *Nefando.*] Diris carminibus et carne humana depasto.

707. *Si nunquam*, &c.] Quis gustaverim prius carnem humanam.

708. *Pectora plena*, &c.] Prægnantis mulieris; *vel* alvo extracti fœtus, ut supra vs. 558. et vs. seq.

709. *Prosecta cerebro.*] Exta quæ Diis prosecentur.

710. *Si quis*, &c.] Si extractum alvo infantem et mox victurum aris vestris imposui. *Lancibus infans*, &c.] Vasis, quæ in sacris exta exciperent.

712. *Non in Tartareo*, &c.] Non peto ut redeat umbra diu retenta in imo Tartaro: sed recenter emissa, nec dum a Charonte transvecta, ita, ut licet, carmine meo et veneficiis excitetur, non tamen nisi semel Styga trajiciat.

716. *Ducis omina nato.*] Umbra militis sui et modo defuncta canat Sexto patris sua fata et eventum.

717. *Noti modo militis umbra.*] Ms. P.

Si bene de vobis civilia bella merentur.
Hæc ubi fata caput, spumantiaque ora levavit,
Aspicit astantem projecti corporis umbram,
Exanimes artus, invisaque claustra timentem
Carceris antiqui. pavet ire in pectus apertum,
Visceraque, et ruptas letali vulnere fibras.
Ah miser, extremum cui mortis munus iniquæ
Eripitur, non posse mori. miratur Erichtho
Has fatis licuisse moras, irataque morti
Verberat immotum vivo serpente cadaver:
Perque cavas terræ, quas egit carmine, rimas
Manibus illatrat, regnique silentia rumpit.
Tisiphone, vocisque meæ secura Megæra,
Non agitis sævis Erebi per inane flagellis
Infelicem animam? jam vos ego nomine vero
Eliciam, Stygiasque canes in luce superna
Destituam: per busta sequar, per funera custos,
Expellam tumulis, abigam vos omnibus urnis.

718 *geruntur.* 721 *Exanimesque.* 723 *irruptas.* 724 *Ha.* 724 *munus mortis.* 726 *fati.* 727 *innatum.* 729 *rupit.* 731 *agitas.* 732 *ego vos jam, at ego vos jam.* 733 *Stygiosque.* 734 *cunctis.*

et TH. et R. A. *nostri modo militis umbra.* Recte. *Grotius.*

718. *Si bene de vobis,* &c.] Si modo in beneficium vestrum et rem cedant bella civilia.

721. *Invisaque claustra,* &c.] Trepidantem redire, e libertate qua frui jam cœperat, in pristinum corporis carcerem, δέμας, σῆμα

722. *Carceris antiqui.*] In quo paulo ante anima condita fuerat. *Hortensius.*

724. *Ah miser.*] Commiseratio poetæ. *Extremum,* &c.] Cui negatur libere in morte mori. *Cui mortis munus iniquæ.*] Imo: *cui mortis munus inique Eripitur, non posse mori.* Quomodo habent Mss. R. A. et T. *Grotius.*

726. *Has fatis licuisse moras.*] Quod licuerit animæ tamdiu detrectare imperium suum non extemplo corpus ingressæ.

727. *Vivo serpente cadaver.*] Flagello anguineo. more furiarum. *Angue ter excusso,* &c. *vivo manus aera verberat hydro.* Statius et Senecæ Megæra in Thyeste.

728. *Perque cavas terræ.*] Carminibus enim effecerat, ut terra se in hiatum diduceret, per quem cum manibus colloquia misceret. *Hortens. Egit carmine.*] Aperuit, rimas agere fecit.

729. *Manibus illatrat,* &c.] *Graviore manes voce et attonita ciet.* Œdip. Sen. vs. 568. *Atque hic Tiresias nondum adventantibus umbris, Testor, ait,* &c. Stat. Theb. *Regnique silentia rumpit.*] Nam cum apud inferos nulla vox ab umbris audiatur, Erichtho eo vocem immittit. *Hortens.*

730. *Tisiphone.*] Furiæ. *Vocisque meæ secura.*] Negligens, non obsecuta meæ voci.

731. *Erebi per inane.*] Per regionem umbrarum, exilem Plutonis domum.

732. *Jam vos ego nomine,* &c.] Non vos ut prius Eumenidas, Erinnys, ultrices pœnarum ciebo: sed infernas et Stygias canes: sed ἁρπυίας, μεγάλοιο Διὸς κύνας Apollonius lib. 2. atque ita excitatas detinebo in luce neque ad inferos reverti patiar.

734. *Per funera custos.*] Custos sepulchrorum unde vos arcebo.

Teque Deis, ad quos alio procedere vultu
Ficta soles, Hecate, pallenti tabida forma,
Ostendam, faciemque Erebi mutare vetabo.
Eloquar immenso terræ sub pondere, quæ te
Contineant, Ennæa, dapes, quo fœdere mœstum
Regem noctis ames, quæ te contagia passam
Noluerit revocare Ceres. tibi pessime mundi
Arbiter immittam ruptis Titana cavernis,
Et subito feriere die. Paretis? an ille
Compellandus erit, quo nunquam terra vocato
Non concussa tremit, qui Gorgona cernit apertam,
Verberibusque suis trepidam castigat Erinnym,
Indespecta tenet vobis qui Tartara; cujus
Vos estis superi; Stygias qui pejerat undas?
  Protinus astrictus caluit cruor, atraque fovit
Vulnera, et in venas extremaque membra cucurrit.

739 *quæ te, terræ.* 740 *Ethnea.* 743 *tutis, totis.* Bers. 746 *excussa.* 746 *crevit.* 748 *Inspectata.* 748 *qui vobis.*

736. *Teque Deis*, &c.] Teque, Hecate, exhibebo Diis spectandam nativo vultu, quo palles apud inferos.

739. *Eloquar immenso*, &c.] Referam quam vili cibo vescaris apud inferos. Δηλονότι ταῦτα ἐστὶν Ἑκάτης βρώματα, Ἀφασὶν οὗτος μαινίδας καὶ τριγλίδας. Antiphanes apud Athenæum lib. 7. cap. 18.

740. *Ennæa.*] Proserpina; ab Enna Siciliæ opp. ubi rapta est a Plutone. *Quo fœdere mœstum*, &c.] Incesto, erat enim filia Jovis et Cereris. Ceres autem ipsa filia Saturni et Opis.

741. *Contagia passam*, &c.] Cibi infernalis. Ascalaphi enim judicio cum insimulata esset gustasse apud inferos VII. grana mali punici, incisa est omnis spes revertendi ad superos.

742. *Tibi pessime mundi*, &c.] Gigantes Θεομάχους, imo Tartaro emissos solutosque tibi injiciam, inferorum et tenebrarum rex; teque in lucem, quam horres, extraham. vel per terram carmine meo fatiscentem immittam tibi solis radios.

744. *Paretis?*] Meis scil. carminibus magicis? an alius gravior ac truculentior accersendus erit, qui te cogat parere jussui meo? *Ille Compellandus erit.*] Dæmogorgon Deorum princeps, sive Demiurgus ille sit, (Platonis) Deus summus, omnium rerum creator, cujus nomen arcanum et ineffabile inter cætera Deorum nomina citare nefas, nisi summa urgente necessitate. Ita Tiresias in necyomantia 1. Theb. Stat. *Scimus enim et quicquid dici noscique timetis, Et turbare Hecaten, ni te Tymbræe vererer, Et triplici mundi summum, quem scire nefastum est; Illum sed taceo.*

745. *Quo nunquam*, &c.] Cujus nomine vel citato, terra concutitur.

746. *Qui Gorgona cernit apertam.*] Qui clypeum in quo Medusæ caput est homines convertens in lapides, sine periculo cernit, ipse Demogorgon omni Gorgone quam cæteri timent, superior.

748. *Indespecta tenet vobis qui Tartara.*] Omnium scil. firmamentum, anima mundana, inaccessum incolens et Tartari abyssum summæ profunditatis, quo visus vester pertendere non valuit. *Cujus Vos estis superi.*] Qui vobis loco est inferior.

749. *Stygias qui pejerat undas.*] Neque legi adstrictus, ut timeat pejerare Stygem, quod cæteri Dii horrent. supra vs. 378.

750. *Protinus astrictus*, &c.] Sic minata auditur venefica intratque anima cadaver.

Percussæ gelido trepidant sub pectore fibræ:
Et nova desuetis subrepens vita medullis,
Miscetur morti. tunc omnis palpitat artus:
Tenduntur nervi: nec se tellure cadaver
Paulatim per membra levat, terraque repulsum est,
Erectumque simul. distento lumina rictu
Nudantur. nondum facies viventis in illo,
Jam morientis erat. remanet pallorque rigorque;
Et stupet illatus mundo. sed murmure nullo
Ora astricta sonant. vox illi, linguaque tantum
Responsura datur. dic, inquit Thessala, magna,
Quod jubeo, mercede mihi: nam vera locutum
Immunem toto mundi præstabimus ævo
Artibus Hæmoniis: tali tua membra sepulcro,
Talibus exuram Stygio cum carmine silvis,
Ut nullos cantata magos exaudiat umbra.
Sit tanti vixisse iterum: nec verba, nec herbæ
Audebunt longæ somnum tibi solvere Lethes,
A me morte data. tripodas, vatesque deorum
Sors obscura tenet. certus discedit, ab umbris

752 *tepido.* 753 *subrepsit.* 756 *repulsum.* 757 *Ereptumque.* 757 *semel.* 757 *nictu*, Bers. 759 *Sed.* 761 *stricta.* 767 *cunctata,* 769 *senium.* 771 *decat.* 771 *discedat.*

752. *Trepidant.*] Palpitant vitalia.

756. *Terraque repulsum est.*] Repente erigit se in pedes.

757. *Distento lumina rictu.*] Sinus oculorum aperiuntur. Catachresis in *rictu.* Sunt qui *nictu* legant.

759. *Jam.*] Alii leg. *Sed;* quid si, *Nec.* facies non erat viventis plane, nec tamen mortui, sed semivivi, intermortui.

760. *Murmure nullo.*] Compresso ore nondum vocem emittit.

761. *Ora adstricta.*] Nullam adhuc vocem edebat. *Tantum*, &c.] Ad interrogata veneficæ, non ultro secutura et libera.

763. *Nam vera locutum*, &c.] In æternum præstabo te liberum si modo vera referas, ne quis te magus in vitam revocet, tuamque interpellet quietem.

765. *Artibus Hæmoniis.*] Thessalicis veneficiis. *Tali tua*, &c.] Docet quibus artibus et qua ratione id præstabit,

766. *Talibus sylvis.*] Tali ligno rogum in quo combureris, instruam, additis diris et horrendis carminibus, ut umbra tua excantata, omnes magos facile contemnat, et ad eorum veneficia obsurdescat. *Hortensius.* *Talibus silvis.*] Lignis incantatis.

769. *Lethes.*] Quietæ pacis. Lethe fingitur amnis apud inferos, cujus aqua pota rerum oblivionem inducit.

770. *Tripodas, vatesque*, &c.] Phœbades et Deorum vates consulti, non reddunt oracula dilucide, sed ambagibus suis, dubios et incertos auditores dimittunt. *Hortens.*

771. *Sors.*] Responsum sive oraculum obscurum. *Tripodas*, &c. *Sors obscura tenet.*] Oraculorum responsa incerta sunt et ambigua. Necromantiæ vera et certa refert. de tripode vide quæ ad vs. 81. sup.

Quisquis vera petit, duræque oracula mortis
Fortis adit. ne parce, precor. da nomina rebus,
Da loca, da vocem qua mecum fata loquantur.
Addidit et carmen, quo, quicquid consulit, umbram
Scire dedit. Mœstum fletu manante cadaver,
Tristia non equidem Parcarum stamina, dixit,
Respexi, tacitæ revocatus ab aggere ripæ:
Quod tamen e cunctis mihi noscere contigit umbris,
Effera Romanos agitat discordia manes,
Impiaque infernam ruperunt arma quietem.
Elysias alii sedes, ac Tartara mœsta
Diversi liquere duces: quid fata pararent,
Hic fecere palam. tristis felicibus umbris
Vultus erat. vidi Decios, natumque, patremque,
Lustrales bellis animas, flentemque Camillum,
Et Curios; Syllam de te Fortuna querentem.
Deplorat Libycis perituram Scipio terris

772 *diræque.* 778 *Aspexi.* 781 *æternam.* 781 *rapuerunt.* 781 *secula pacem.* 786 *Instabiles.*

772. *Oracula mortis.*] Manes consultos, necromantiam.

773. *Fortis adit.*] Fortis et intrepidus ex mortuis oracula petit. *Ne parce precor.*] Precor ne verearis vera proloqui. *Da nomina rebus.*] Ede fata nominatim, hoc loco, voce clara.

775. *Addidit et carmen.*] Et alio carmine præparavit umbram, præstititque illi facultatem sciendi quæcunque interrogarentur.

776. *Mœstum fletu,* &c.] Umbra lacrymis effusis respondit.

777. *Tristia non equidem,* &c.] Non datum est mihi novæ umbræ necdum Stygem transvectæ, plane scire quid parent fata: quod vero ex aliis umbris nosse licuit, pandam.

779. *Quod tamen e cunctis,* &c.] Glareanus, desiderari hic verbum aliquod dicit: aut *dicam*, aut simile quid.

780. *Effera Romanos,* &c.] Civilis hujus belli furor ad Romanorum umbras devenit. quarum alias felices ex Elysio pulsas interturbata quiete: alias impias ex imo Tartaro ruptis catenis fugientes, Elysium capessentes novis sceleстis cedentes. inf. 790. adverti testari quid fata parent.

783. *Diversi.*] Ex diversis emigrantes locis.

786. *Lustrales bellis animas.*] Expiatorias, eorum scil. qui se pro exercituum salute devoverant in bellis contra Samnites, lib. 2. vs. 308. *Camillum.*] Lib. 2. vs. 544.

787. *Curios.*] Curium Dentatum, hominem continentiss. pauperem, sed auro Samnitum incorruptum, qui Pyrrhum Italia expulit, de Lucanis et Sabinis triumphavit l. 1. vs. 169. *Syllam de te Fortuna querentem.*] De quo vide librum 2. vs. 139. et deinceps, qui cum ubique Fortuna usus fuisset secunda, se Felicem cognominavit, filium Faustum. ut lib. 2. vs. 221. cujus tamen umbra de fortunæ iniquitate queritur ob partes patricias a Cæsare oppressas, in quibus et filius suus Faustus cum suis interceptus periit, ora inter exercitus dissensione.

788. *Scipio terris,* &c.] Scipio Æmilianus vel Africanus deplorat L. Scipionem Pompeii socerum perituram in Africa, quam ipse debellaverat supra vs. 311.

Infaustam sobolem. major Carthaginis hostis,
Non servituri mœret Cato fata nepotis.
Solum te Consul depulsis prime tyrannis
Brute pias inter gaudentem vidimus umbras.
Abruptis Catilina minax, fractisque catenis
Exultat, Mariique truces, nudique Cethegi.
Vidi ego lætantes popularia nomina Drusos;
Legibus immodicos, ausosque ingentia Gracchos.
Æternis chalybum nodis, et carcere Ditis
Constrictæ plausere manus: camposque piorum
Poscit turba nocens. regni possessor inertis
Pallentes aperit sedes, abruptaque saxa
Asperat, et durum vinclis adamanta, paratque
Pœnam victori. refer hæc solatia tecum,
O juvenis, placido manes, patremque, domumque,
Expectare sinu, regnique in parte serena
Pompeio servare locum. nec gloria parvæ

789 *subolem.* 789 *et major.* 797 *Æterni chalybis, Æternis chalybis.* 799 *Noscit.*

789. *Major Carthaginis hostis,* &c.] Cato Major (qui ficis ex Africa advectis et in senatu delatis, omni suæ de quacunque re sententiæ adjecit: *Videri sibi et delendam Carthaginem*) mœret fata Catonis Minoris, qui ne dominatum Cæsaris videret, sibi mortem conscivit Uticæ lib. 2. vs. 247. et deinceps. et supra vs. 311.

791. *Consul depulsis,* &c.] L. Junius Brutus regum exactor, primus cum Tarquinio Collatino Consul fruitur læta spe Cæsaris olim interficiendi a sua progenie M. et D. Brutis.

793. *Catilina minax*] Seditiosus Reip. ruinam molitus. notus vel pueris e Salustio. *Catenis.*] Quibus vinctus erat in Tartaro.

794. *Mariique truces.*] C. Marius libro 2. vs. 69. et deinceps; cum fratre M. et filio. *Nudique.*] Silius It. *Ipse humero exertus gentili more,* &c. *Nudique.*] Lib. 2. vs. 543. *Cethegi.*] Catilinariæ conjurationis socii.

795. *Popularia nomina Drusus.*] Liv. Drusus trib. pl. populi et sociorum favorem emeriturus legem Agrariam et frumentariam perferre conatus est, et Socios ad spem civitatis erexit domi suæ postea occisus.

796. *Ausosque ingentia Gracchos.*] Tib. et C. Gracchi fr. Trib. pl. seditionibus vexarunt Remp. promulgatis legibus Agraria, Frumentaria, Judiciaria.

797. *Æternis chalybum nodis.*] Ferreis vinculis in Tartaro coerciti Gracchi et cæteri.

798. *Plausere manus.*] Gratulati discordiæ et tumultui Reip. quia similes curæ, nec ipsa in morte recedunt. *Camposque piorum.*] Damnatorum manes poscunt sibi Elysium, ut novis e bello civili advenis locus sit.

799. *Regni possessor,* &c.] Pluto laxat Tartara lib. 3. vs. 17. et parat arcta in pœnas nocentum, saxa prærupta et obtusa asperat, adamantinas catenas refingit.

802. *Victori.*] Cæsari et suis libertatis Reip. oppressoribus.

803. *Patremque, domumque.*] Cæsarianis Tartara parari Pompeio Pompeianisque Elysium.

804. *Regnique in parte serena.*] In campo Elysio.

805. *Nec gloria parvæ,* &c.] Neque solicitus invideas Cæsari victori vitæ superstitis moram, brevem utique futuram; ut qui intra quadriennium in vestrum ordi-

Sollicitet vitæ: veniet quæ misceat omneis
Hora duces. properate mori, magnoque superbi
Quamvis e parvis animo descendite bustis,
Et Romanorum manes calcate Deorum.
Quem tumulum Nili, quem Tybridis abluat unda,
Quæritur, et ducibus tantum de funere pugna est.
Tu fatum ne quære tuum cognoscere: Parcæ,
Me reticente, dabunt: tibi certior omnia Vates
Ipse canet Siculis genitor Pompeius in arvis:
Ille quoque incertus, quo te vocet, unde repellat,
Quas jubeat vitare plagas, quæ sidera mundi.
Europam miseri, Libyamque, Asiamque timete:
Distribuit tumulos vestris fortuna triumphis.
O miseranda domus, toto nihil orbe videbis
Tutius Emathia. Sic postquam fata peregit;
Stat vultu mœstus tacito, mortemque reposcit.

810 *abluit.* 814 *armis.* 815 *ipse.* 817 *Libyen.* 818 *Distribuet.* 819 *nil.*

nem redigetur, et ipse cæsus ad vos descendet.

807. *Hora duces.*] Fatalis: qua acerrime inter se confligent Cæsariani et Pomp. *Properate mori,* &c.] Vos igitur libentes fatis obviam ite, qui, utcunque magni funeris pompa destituti fueritis; apud inferos tamen calcabitis umbras victrices, vos patriæ libertatis propugnatores in Elysio beati sub pedibus videbitis illos patriæ oppressores in imo Tartaro cruciatos.

809. *Romanorum manes calcate Deorum.*] Jul. Cæsaris et insequentium Imperatorum, per ἀποθέωσιν in Martio campo solenni funere relatorum in numerum Deorum, cujus pompam vide apud Herodianum lib. 4.

810. *Quem tumulum Nili.*] Et cum tellus æqua recludatur victori victisque; de modo tamen et loco omnis hæc est disceptatio uter in litore Ægyptio prope Nilum; uter in campo Martio ad Tiberim sit comburendus. illud Pompeio, hoc Cæsari continget. *Abluat unda,*] *Alluat* Ms. P. rectius. *Grot.*

811. *Ducibus tantum,* &c.] De ea re solum quæstio est, uter circa Nilum, hoc est, uter in Ægypto; rursum uter circa Tybrim Romæ exhalabit animam. *Hort.*

812. *Tu.*] Sexte.

813. *Tibi certior omnia Vates.*] Umbra patris tui in somnis tibi apparens in Sicilia ostendet tibi tua fata, *venturaque bella, Et quo quemque modo fugiasque ferasque laborem, Expediet.* Fictio poetica.

814. *Pompeius in arvis.*] *Oris* Ms. P. quod rectum puto. *Undis* habebat Ms. R. A. *Grotius.*

817. *Europam miseri, Libyamque,* &c.] Nulla orbis pars erit vobis tuta; nulla vestra clade et ruina vacabit. Pater cadet circa Libyam in litore Alexandrino: filii; Cneius, in Europa, ad Mundam in Hispania, a Cæsare victus, Sextus, in Asia, interceptus ab Antonianis militibus interibit. Ita funera vestra dividentur in tres orbis partes a patre Pompeio triumphatas. *Pompeios juvenes Asia atque Europa, sed ipsum Terra tegit Libyes: si tamen ulla tegit. Quid mirum toto si spargitur orbe? jacere Uno non poterat tanta ruina loco.* Martial. epist. 7. lib. 1. *Et quasi non posset tot tellus ferre sepulchra, Divisit cineres.* Petron. Arbit. de Pompeio, Crasso, Cæsare.

819. *Toto nihil orbe,* &c.] E Thessalica enim clade elapsi omnes.

820. *Fata.*] Eventum belli, et Pompeiorum fata. *Peregit.*] Mortuus iste in vitam revocatus.

821. *Mortemque reposcit.*] Rursus mori petit.

Carminibus magicis opus est, herbisque, cadaver
Ut cadat, et nequeunt animam sibi reddere fata
Consumto jam jure semel. Tum robore multo
Extruit illa rogum: venit defunctus ad ignes:
Accensa juvenem positum strue linquit Erichtho,
Tandem passa mori. Sextoque ad castra parentis
It comes: et cœlo lucis ducente colorem,
Dum ferrent tutos intra tentoria gressus,
Jussa tenere diem densas nox præstitit umbras.

824 *Tunc.* 825 *vadit.* 826 *liquit.* 829 *inter.*

822. *Carminibus magicis*, &c.] Reddendus jam morti ope veneficæ, cujus arte evocatus fuerat factusque juris sui, neque enim in jam semel defunctum Parcæ jus habuerunt.

824. *Robore multo*, &c.] E ligno pyram struit, juvenemque vitæ modo restitutum comburit.

828. *Cœlo lucis ducente colorem.*] Illucescentem jam Auroram Erichtho carminibus suis inhibuit tardavitque, donec Sextus cum suis in castra rediisset.

M. ANNÆI LUCANI

CIVILIS BELLI,

SIVE

PHARSALIÆ,

LIBER SEPTIMUS.

ARGUMENTUM.

Septimus ut Magni narravit somnia, plorat
Fata Ducis, mox turba omnis sibi prælia poscit:
Censet idem cupidus facundo Tullius ore:
Dux dat id invitus: scribit tum dira poeta
Prodigia, instructas acies, factura Ducumque
Verba suis animos, et prælia gesta, fugamque:
Invehitur posthæc in te sævissime Cæsar,
Damnans Pharsali completos sanguine campos.

M. ANNÆI LUCANI

CIVILIS BELLI,

SIVE

PHARSALIÆ,

LIBER SEPTIMUS.

Segnior Oceano, quam lex æterna vocabat,
Luctificus Titan nunquam magis æthera contra
Egit equos, currumque polo rapiente retorsit:
Defectusque pati voluit, raptæque labores
Lucis: et attraxit nubes, non pabula flammis,
Sed ne Thessalico purus luceret in orbe.
At nox felicis Magno pars ultima vitæ
Sollicitos vanas decepit imagine somnos.

1 *vacaret.* 3 *cursumque.* 7 *Magni.*

1. *Segnior*, &c.] Pugnam Pharsalicam Poeta narraturus, initium ducit a Chronographia, hoc est ab exortus diei descriptione, quo prælium inituri erant. *Hortensius. Segnior Oceano.*] Tardior quam æterna motus lege erat permissum, Sol ex Eoo mari videbatur oriri: vultu mœstior quam alias contra primi motoris cursum niti, quasi in ortum reverti a rapida contrarii cursus vertigine victus. lib. 1. vers. 543.

2. *Luctificus Titan.*] Sol, sive dies ille fatalis, qui exercitibus Romanis luctum et calamitatem allaturus erat.

3. *Retorsit.*] Contra mundum, a quo tamen ab ortu in occasum raptus fuit. *Hortens.*

4. *Defectusque pati voluit.*] Tanquam Eclipsin passurus deficere et laborare cœpit. *Raptæque labores.*] Interventu enim lunæ laborat Sol, ac lux nobis aufertur.

5. *Attraxit nubes.*] Aliud signum, cur Sol horruerit videre instantem cladem. *Hortens. Pabula flammis.*] Lib. 1. vs. 415.

6. *Ne Thessalico purus*, &c.] Ne puris conspicuus radiis pugnæ Thessalicæ interesset.

7. *Nox.*] Pompeius per quietem sibi visus est theatrum a se extructum ingredi, applaudente populo et multis ornare spoliis templum Veneris victricis. Quo insomnio partim confirmatus est, partim territus, metuens ne Cæsari, qui ad Venerem genus suum referebat, gloriam ipse adferret. Plutarch. et Appian. et Florus. *Felicis Magno.*] Namque exinde prospera Pompeii fortuna deficere *ruere et sublapsa referri* cœpit.

Nam Pompeiani visus sibi sede theatri
Innumeram effigiem Romanæ cernere plebis,
Attollique suum lætis ad sidera nomen
Vocibus, et plausu cuneos certare sonanteis.
Qualis erat populi facies, clamorque faventis,
Olim cum juvenis, primique ætate triumphi
Post domitas gentes, quas torrens ambit Iberus,
Et quæcunque fugax Sertorius impulit arma,
Vespere pacato, pura venerabilis æque
Quam currus ornante toga, plaudente Senatu,
Sedit adhuc Romanus eques. Seu fine bonorum
Anxia venturis ad tempora læta refugit:
Sive per ambages solitas contraria visis
Vaticinata quies, magni tulit omina planctus:
Seu vetito patrias ultra tibi cernere sedes,
Sic Romam fortuna dedit. Ne rumpite somnos,

9 est visus. 13 faventum. 14 estate. 16 quacunque. 22 Magni. 22 omnia.

9. *Pompeiani,* &c.] A Pompeio extructi ad formam illius quod in Mitylene viderat. sed angustioris et capacioris. Tacit. lib. 14. et Plin. lib. 7. cap. 3. et lib. 36. cap. 15.

12. *Cuneos certare,* &c.] Spectatores, in ordinibus graduum ad formam cunei in angustum a fronte contractorum, sedentes. vide Lips. de Amphith. 13. et Buling. de Circo cap. 34. *Certare sonanteis.*] Certatim applaudere.

13. *Qualis erat populi facies.*] Quali lætitia plausuque exceptus fuerat olim ex Hispania reversus, et de Sertorio triumphans ante legitimam ætatem permissu senatus.

14. *Juvenis.*] Annos 24. natus.

15. *Quas torrens,* &c.] Hispanas. libro 4. vs. 23.

16. *Quæcunque,* &c.] Lib. 2. vs. 549. *Fugax Sertorius.*] Exul et fugitivus ex urbe et Italia in Hispanias, quas ad arma concitavit. Proscriptus ergo in ulteriore Hispania bellum ingens excitavit. *Hortensius.*

17. *Vespere pacato.*] Hispania, ad Occidentem sita. *Pura venerabilis,* &c.] Non minus conspicuus clarusve toga candida et pura, qua etiam dum novus pene tyro et primas juventutis metas ingressus induebatur, quam picta illa et palmata qua triumphant consoles.

18. *Plaudente Senatu.*] *Emphatica.* Senatu scil. triumphum indulgente, atque applaudente juveni Pompeio equiti, nec dum ordinis Senatorii.

19. *Eques Romanus.*] Nondum Senatorii ordinis: quod nemini antea contigerat, ut eques Rom. juvenis XXIV. annos natus, ante legitimam ætatem permissu totius Senatus triumpharet. *Hortens.* *Seu fine bonorum,*&c.] Seu (inquit poeta somnii hujus causam anquirens) mens rerum lætarum adesse finem rata, per quietem recurrit ad solatium præsentium malarum ex memoria præteritarum.

21. *Sive per ambages,* &c. *Seu vetito patrias,* &c. *Sic Romam,* &c.] Sive, quod non raro fit, ut somnia repræsentent contrarium. ita hic Pompeio oblatus est plausus pro planctu; sive, cum non daretur Pompeio exinde Romam videre, voluit fortuna eam ab illo cerni; per quietem et somnii imaginem.

22. *Omina.*] Præsentiones magnorum malorum. *Hortens.*

24. *Ne rumpite somnos,* &c.] Apostrophe pathetica ad stationarios castrorum vigiles, ut cum silentio excubias agant, neque buccinæ vigilias distinguentis sonitu

Castrorum vigiles, nullas tuba verberet aures.
Crastina dira quies, et imagine mœsta diurna
Undique funestas acies feret, undique bellum.
Unde pares somnos populi, noctemque beatam?
O felix, si te vel sic tua Roma videret.
Donassent utinam Superi, patriæque, tibique
Unum, Magne, diem, quo fati certus uterque
Extremum tanti fructum caperetis amoris.
Tu velut Ausonia vadis moriturus in urbe:
Illa rati semper de te sibi conscia voti
Hoc scelus haud unquam fatis hærere putavit,
Sic se dilecti tumulum quoque perdere Magni.
Te misto flesset luctu, juvenisque, senexque,
Injussusque puer: lacerasset crine soluto
Pectora femineum, ceu Bruti funere, vulgus.
Nunc quoque tela licet paveant victoris iniqui,
Nuntiet ipse licet Cæsar tua funera, flebunt:
Sed dum thura ferent, dum laurea serta Tonanti.

28 somnos populis? populi somnos. 32 munus. 42 ferunt.

Pompeio somnum et somnium interrumpant: cum crastina dies abunde calamitatum sit allatura.

28. *Unde pares somnos populi.*] O utinam populo Rom. similis somnus et nox tam beata contingeret, qua te vicissim adspiceret ille talem, qualis tibi visus es per insomnium! *Grotius, vel*, unde tibi alius ejusmodi somnus imaginem populi referens concilietur, felici utique, si te vel ita somniantem Roma videret?

30. *Donassent*, &c.] O abunde felicem utrumque, si et Pompeio et Romæ, quamvis cladis suæ futuræ certis, unius diei moram indulsissent Dii, quia supremis mutui amoris officiis, extremis osculis et salutatione fruerentur.

33. *Tu velut Ausonia*, &c.] Tu proficisceris in bellum fiducia victoriæ plenus, et quasi e prœlio Romam reversurus et in urbe moriturus.

34. *Illa rati semper*, &c.] Roma assueta votis certis de te tuisque victoriis eandem jam fiduciam conceperat. neque enim putavit tam crudele fatum tibi impendere ut prælio victus fugeres, ut alibi quam in patria caderes, spoliareturque ipsa tuo busto et tumulo.

35. *Fatis.*] Transfert calamitatis causam in fata, quibus ita visum fuit; ut ita misere post hanc unam adversam pugnam tantus vir, princeps Reipubl. exstingueretur. *Hortens.*

37. *Te misto flesset luctu.*] Quod si tibi contigisset in patria mori; quam solenni omnis ordinis, sexus, ætatis, luctu et pompa funebri elatus fuisses.

38. *Injussusque puer.*] Scal. conjicit leg. *Investisque puer.*

39. *Bruti funere.*] T. Brutum liberatorem urbis, exactorem Tarquinii, matronæ Rom. defunctum luxerunt per annum, ut parentem et violatæ pudicitiæ vindicem.

40. *Nunc quoque tela*, &c.] Et nunc vel invito Cæsare victore deflebunt te: idque in publica lætitia ac victoriæ gratulatione.

42. *Sed dum thura ferent*, &c.] Et tamen hac parte miseri, quod non publico luctu et planctu conceptum de te dolorem profiteri et persequi datur: sed illum alta mente supprimere, concoquere, et gemitu tantum testari. Nonnulli leg. *odere*, verum *edere*, hoc est, suppressere, concoxere. *Thura ferent*, &c.] Id quod in publi-

O miseri, quorum gemitus edere dolorem,
Qui te non pleno pariter planxere theatro.
Vicerat astra jubar, cum misto murmure turba
Castrorum fremuit, fatisque trahentibus orbem,
Signa petit pugnæ. miseri pars maxima vulgi
Non totum visura diem, tentoria circum
Ipsa ducis queritur, magnoque accensa tumultu
Mortis vicinæ properanteis admovet horas.
Dira subit rabies: sua quisque, ac publica fata
Præcipitare cupit: segnis, pavidusque vocatur,
Ac nimium patiens soceri Pompeius, et orbis
Indulgens regno, qui tot simul undique gentes
Juris habere sui vellet, pacemque timeret.
Nec non et reges, populique queruntur Eoi
Bella trahi, patriaque procul tellure teneri.
Hoc placet, o Superi, cum vobis vertere cuncta
Propositum, nostris erroribus addere crimen.
Cladibus irruimus, nocituraque poscimus arma:
In Pompeianis votum est Pharsalia castris.

43 *odere, egere.* 45 *turbæ.* 47 *pugnæ mis.* 47 *ultima.* 50 *admonet, admovet.* 53 *soceri patiens.* 58 *vobis cum.* 58 *perdere.* 59 *Prop. est.*

co luctu et lætitia ob victoriam partam fieri solebat. *Hortens.*

45. *Vicerat astra jubar.*] Sol oriens obscuraverat astra. *Cum misto murmure turbæ, &c.*] Pompeius pugnæ periculum formidabat, statuebatque tempore et inopia atterere et debellare homines armis invictos. Neque tamen diutius licebat illi per suorum et sociorum præcipitantiam tam salutari frui consilio. Milites ocium, socii moram, principes ambitum ducis increpabant. Sic præcipitantibus fatis, prœlio sumpta est Thessalia, et urbis, imperii, generis humani fata commissa sunt. Plut. et Florus.

46. *Fremuit.*] Dicit turbam castrensem fremuisse, pugnæque signa poposcisse, et Pompeii cunctationem incusasse. *Hortens. Trahentibus orbem.*] In perniciem.

47. *Signa petit pugnæ.*] Signum apud Romanos pugnæ committendæ erat paludamentum purpureum seu coccinum supra Prætorium expansum.

48. *Non totum visura diem.*] Interitura ante noctem.

50. *Mortis vicinæ.*] Rutgersius legit, *Morti vicinæ*. lib. 1. Var. lect. c. 12. *Admovet.*] Accelerat.

53. *Soceri Pompeius.*] Cæsaris. *Et orbis indulgens regno.*] Arguebatur segnis et a dignitate ad ambitionem declinans bellum protrahere, quo diutius cum imperio esset et tantis tamque illustribus imperaret viris. Appellabatur *Agamemnon, rex regum*, &c. Plut. et App.

55. *Pacemque timeret.*] Ne pace confecta imperium deponere cogeretur.

58. *Hoc placet, o Superi, &c.*] Conquestio poetæ expostulantis, cur ita Diis visum sit ut eos, quos errore cæcos in perniciem missuri sint, etiam cladis suæ auctores argui velint.

61. *In Pompeianis votum est Pharsaliæ castris.*] Dimicatio de rerum summa in campis Pharsalicis a Pompeianis expetitur votis ardentissimis.

Cunctorum voces Romani maximus auctor
Tullius eloquii, cujus sub jure, togaque
Pacificas sævus tremuit Catilina secures,
Pertulit, iratus bellis, cum rostra forumque
Optaret, passus tam longa silentia miles.
Addidit invalidæ robur facundia causæ.
  Hoc pro tot meritis solum te, Magne, precatur,
Uti se Fortuna velis, proceresque tuorum
Castrorum, regesque tui cum supplice mundo
Affusi, vinci socerum patiare rogamus.
Humani generis tam longo tempore bellum
Cæsar erit? merito, Pompeium vincere lente,
Gentibus, indignum est, a transcurrente subactis.
Quo tibi fervor abit? aut quo fiducia fati?
De Superis ingrate times? causamque Senatus
Credere Diis dubitas? ipsæ sua signa revellent,
Prosilientque acies. pudeat vidisse coactum.
Si duce te jusso, si nobis bella geruntur,
Sit juris quocunque velint concurrere campo.

64 timuit. 68 Fortuna. 69 te, Magne. 72 Humano generi. 73 lentum, tarde. 74 te trans. 77 tua. 80 quodcunque velim.

62. *Cunctorum voces Romani*, &c.] Omnium nomine Pompeium allocutus est Cicero, dono quodam (ut ait Quintilianus) providentiæ genitus, in quo totas vires suas eloquentia experiretur, qui Consul nefarios Catilinæ Rempub. evertere aggressi conatus, prudentia advertit, consilio suppressit, auctoritate extinxit.

63. *Jure, togaque.*] Scholiastes Juvenalis citat hoc, legitque *jure togato*.

65. *Iratus bellis.*] Iniquo ferens animo conciones suas et forenses causas destineri sileroque inter bella.

67. *Addidit invalidæ robur.*] Causam infirmam per se probabilem sua facundia reddidit Cicero, de ineundo sc. prælio. *Hortens.*

68. *Hoc pro tot meritis*, &c.] Fortuna supplex invitat, ut velis pristina sua et assueta benignitate uti.

71. *Affusi.*] Ad genua tua prostrati, more supplicum. *Hortens. Patiare rogamus.*] Facta tantum pugnæ copia.

72. *Humani generis*, &c.] Ab indigno; quasi dicat, tam diu Cæsar humanas gentes bellis infestabit, ut nunquam sit futurus illi finis bellandi. *Hortens.*

73. *Merito*, &c.] Gentes olim a te summa celeritate et quasi in transcursu devictæ, eædemque sub te jam militantes queruntur, neque id injuria, tibi hanc tamdiu in manibus hærere victoriam.

76. *Superis ingrate times?*] Quorum propensam benignitatem tot præliis victor expertus es.

79. *Si duce te jusso.*] Non jubente. Posses et *justo* scribere, id est legitimo. *Si duce te jusso.*] Si tibi Senatus, non tu Senatui imperas, si te Senatus publicæ causæ et belli ducem creavit: permitte illi hoc juris ut suo arbitrio, ubi res, tempus, locus postulant, prælium conserat.

80. *Sit juris quocunque velint.*] Imo *velim*, vt habent Mss. Loquitur autem Cicero, non ex sua tantum, sed et ex Senatus persona. *Grotius.*

Quid mundi gladios a sanguine Cæsaris arces?
Vibrant tela manus: vix signa morantia quisquam
Expectat: propera, ne te tua classica linquant.
Scire Senatus avet, miles te, Magne, sequatur,
An comes. Ingemuit Rector, sensitque Deorum
Esse dolos, et fata suæ contraria menti.
Si placet hoc, inquit, cunctis, si milite Magno,
Non duce tempus eget, nil ultra fata morabor.
Involvat populos una Fortuna ruina,
Sitque hominum magnæ lux ista novissima parti.
Testor Roma tamen Magnum, quo cuncta perirent,
Accepisse diem. potuit tibi vulnere nullo
Stare labor belli: potuit sine cæde subactum,
Captivumque ducem violatæ tradere Paci.
Quis furor, o cæci, scelerum? Civilia bella
Gesturi; metuunt, ne non cum sanguine vincant.
Abstulimus terras, exclusimus æquore toto,
Ad præmaturas segetum jejuna rapinas
Agmina compulimus, votumque effecimus hosti

82 *quisque.* 87 *cunctis, inquit.* 88 *non ul.* 91 *quidem.* 93 *coactum.* 94 *Romanæ.*

81. *Quid mundi gladios.*] Mora distines. *Arces?* &c.] Ne milites non imperium tuum morati, neque te cunctabundum expectantes revulsis signis prælium ineant. *vel*, ne te deserant, atque a te deficiant.

84. *Sicre Senatus avet.*] Utrum imperium hoc a Senatu delatum absolute tibi arroges, tanquam sub te Senatus militet: an æquam potestatem Senatui impertias.

85. *Rector.*] Pompeius. *Deorum esse dolos*, &c.] Et animo quasi calamitatem præsagiente timuit, ne furore et belli ardore divinitus incitata multitudo, ipsum adversus institutum, rationes, et consilia ad bellum traheret.

87. *Si placet hoc, inquit*, &c.] Si eo ventum sit imprudentiæ et vecordiæ, ut obsequio meo quam imperio et ductu Senatus uti malit: per me non stabit, quo minus sibi fata sua accersant.

89. *Involvat populos.*] *Epitrope.*

91. *Testor Roma.*] *Apostrophe. Magnum, quo cuncta perirent.*] Me fatalem hunc prælii diem non e mente mea instituisse, non approbasse; sed ab aliis mihi obtrusum atque imperatum tulisse.

92. *Potuit tibi vulnere nullo.*] Potuit sine sanguine Cæsar debellari, tempore et rerum inopia ad deditionem et pacis conditiones impulsus.

94. *Captivumque ducem*, &c.] Cæsarem captum in nostram potestatem redigere, ac tradere in pristinam pacem, quam ipse prior violavit. *Hortens.*

95. *Civilia bella.*] Quod contra factum oportuit, ut civili sanguini parceremus.

97. *Abstulimus terras*] Hostem victum fugavimus. *Exclusimus æquore toto.*] Maria late tenent nostræ classes, hoste navibus destituto.

98. *Ad præmaturas*, &c.] Rei frumentariæ inops hostis, segetes vix dum maturas rapit.

99. *Votumque effecimus hosti.*] In necessitatem pugnæ et illam desperationem redegimus, ut ferro quam fame emori malint, modo non moriantur inulti.

Ut mallet sterni gladiis, mortesque suorum
Permiscere meis. belli pars magna peracta est
His, quibus effectum est, ne pugnam tiro paveret:
Si modo virtutis stimulis, iræque calore
Signa petunt. multos in summa pericula misit
Venturi timor ipse mali. fortissimus ille est,
Qui promptus metuenda pati, si comminus instent,
Et differre potest. placet hæc tam prospera rerum
Tradere fortunæ? gladio permittere mundi
Discrimen? pugnare ducem, quam vincere, malunt.
Res mihi Romanas dederas Fortuna regendas:
Accipe majores, et cæco in Marte tuere.
Pompeii nec crimen erit, nec gloria bellum.
Vincis apud Superos votis me Cæsar iniquis:
Pugnatur. quantum scelerum, quantumque malorum
In populos lux ista feret! quot regna jacebunt!
Sanguine Romano quam turbidus ibit Enipeus!
Prima velim caput hoc funesti lancea belli,
Si sine momento rerum, partisque ruina

100 *mortemque.* 102 *Iis.* 108 *gladiis.* 109 *malunt?* 114 *Pugnetur.*

101. *Belli pars magna,* &c. *multos in summa,* &c. *fortissimus ille est,* &c.] Bonam jam belli hujus partem transactam videtis; cum vel tirones nostri pugnam deposcant. sed videant, ne per temeritatem potius et insolentiam imperiti rerum atque recenti victoria nimis elati hoc faciant, quam consulto et ex vera fortitudine, quæ præcipit mediocritatem servandam in adeundis declinandisve periculis. hosti itaque indulgeamus fugam sternamusque potius aureum fugienti pontem, quam eum desperatum lacessamus. Multos timor in extremum periculum ex desperatione rapuit. Magis itaque fortes nos præstabimus hostem instantem differendo, quam si prompte et cum fiducia formidabilia aggressi manum conseramus.

107. *Hæc tam prospera,* &c.] Res prosperas adeo certas exponere aleæ fortunæ?

108. *Gladio permittere,* &c.] Cruento Marti, cujus alea anceps.

110. *Res mihi Romanas,* &c.] Apostrophe ad Fortunam.

111. *Majores.*] Auctiores factas auspiciis consiliisque meis. *Et cæco in Marte tuere.*] Et tu, si rem bello temerario contra consilia et prudentiam geri velis, ipsa geras.

112. *Pompeii nec crimen erit.*] Nec mihi crimini detur clades accepta belli non ex animo meo suscepti, nec laudi victoria, si qua eveniat.

113. *Vincis apud Superos,* &c. Faciliores expertus es deos ad exaudienda vota tua o Cæsar iniqua, ut qui sanguine civili rem discerni cupis; quam mea, qui cunctando rem restituere citra cruorem voluerim. Impetrasti pugnam.

115. *Quot regna,* &c.] Quot reges in servitutem redigет, si vincat, Cæsar?

116. *Enipeus.*] Thessaliæ fluv. lib. 6. vs. 373.

117. *Prima velim caput.*] Utinam ego primus in bello cadam, modo id fiat sine partium mearum damno et calamitate.

118. *Sine momento.*] Motu, mutatione, aut calamitate. *Sulpit.*

Casurum est, feriat: neque enim victoria Magno
Lætior. aut populis invisum, hac clade peracta,
Aut hodie Pompeius erit miserabile nomen.
Omne malum victi, quod sors feret ultima rerum,
Omne nefas victoris erit. Sic fatur, et arma
Permittit populis, frœnosque furentibus ira
Laxat: et ut victus violento navita Coro
Dat regimen ventis, ignavumque arte relicta
Puppis onus trahitur. trepido confusa tumultu
Castra fremunt, animique truces sua pectora pulsant
Ictibus incertis. multorum pallor in ore
Mortis venturæ est, faciesque simillima fato.
Advenisse diem, qui fatum rebus in ævum
Conderet humanis, et quæri Roma quid esset,
Illo Marte palam est. sua quisque pericula nescit,
Attonitus majore metu. quis littora ponto
Obruta, quis summis cernens in montibus æquor,
Ætheraque in terras dejecto sole cadentem,
Tot rerum finem, timeat sibi? non vacat ullos
Pro se ferre metus: Urbi, Magnoque timetur.

120 *invis. clade, invis. hac cæde.* 122 *fors.* 122 *fert.* 129 *ore est.* 130 *Mortis venturæ, fac. Et mors ventura est, f.* 130 *letho.* 137 *fines.* 137. *illos.*

119. *Neque enim victoria.*] Neque enim victoria e civium sanguine parta majori erit mihi lætitiæ quam mora.

120. *Aut populis invisum*, &c.] Victor, invidia carere non potero, ut qui effuso sanguine civium vicerim: victus, utique miser ero, causa damnabitur ex eventu. infra vs. 260.

122. *Omne malum victi.*] Victi calamitas recidet in scelus et dedecus victoris.

123. *Sic fatur*, &c.] *Sed audi Plutarchum.* Illi, inquit, Domitius, scil. Favonius, Afranius et alii hæc dictitantes, Pompeium existimationis retinendæ cupidum, amicorumque verecundia victum compulerunt, uti optimis consiliis omissis, voluntates ipsorum et spes sequeretur. Quod sane vel navis gubernatorem haud æquum erat facere, multo minus tot gentium atque exercituum imperatorem, qui tanquam malus medicus cupiditatibus male sanorum ducum indulsit, metuens scil. ne salutem afferendo molestus esset; *in vita Pompeii.*

125. *Coro.*] Corus, ventus qui adversus Aquilonem flat ab occasu solstitiali. *Coro.*] Lib. 1. vs. 406.

126. *Dat regimen ventis.*] Permittit.

129. *Ictibus incertis..*] Vario affectuum et consiliorum impulsu.

130. *Mortis venturæ est.*] Ex mortis metu. *Fato.*] Morti.

131. *Advenisse diem*, &c.] Vident adesse diem et prœlium quo dimicabitur de rerum summa, reip. libertate, aut perpetua monarchia. in commune itaque timet quisque de se securus.

132. *Quid esset.*] Civitas ne libera mansura, an sub unius imperium redigenda?

135. *Quis summis*, &c.] Cui enim vacet sibi soli timere, cum videat universi machinam labascere ruereque, terris maria misceri, et terras cœlo?

Nec gladiis habuere fidem, nisi cotibus asper
Exarsit mucro. tunc omnis lancea saxo
Erigitur: tendunt nervis melioribus arcus:
Cura fuit lectis pharetras implere sagittis.
Auget eques stimulos, frænorumque aptat habenas.
Si liceat Superis hominum conferre labores,
Non aliter, Phlegra rabidos tollente Gigantes,
Martius incaluit Siculis incudibus ensis:
Et rubuit flammis iterum Neptunia cuspis,
Spiculaque extenso Pæan Pythone recoxit,
Pallas Gorgoneos diffudit in ægida crines,
Pallenæa Jovi mutavit fulmina Cyclops.
Non tamen abstinuit venturos prodere casus
Per varias Fortuna notas. nam Thessala rura
Cum peterent, totus venientibus obstitit æther:
Inque oculis hominum fregerunt fulmina nubes:

139 *ni.* 139 *cautibus.* 141 *Exuitur.* 143 *arctat, optat.* 145 *rapidos.* 147 *Erubuit.* 148 *retorsit.* 149 *ægide.* 150 *Pallanea.* 150 *fulgura.* 152 *natura, ventura.* 153 *aer.* 154 *fulgura.*

139. *Nec gladiis,* &c.] Quin et tela, tanquam parum acuta in civium cædem, subigunt cotibus.

140. *Exarsit mucro.*] Splenduit. *Lancea saxo.*] Cuspis lanceæ retusa acuminatur cote subacta.

143. *Stimulos.*] Calcaria.

144. *Si liceat Superis,* &c.] *Si parva licet componere magnis.*

145. *Non aliter, Phlegra,* &c.] Ita, ubi Gigantes Diis bellum indicebant in Phlegræis campis, quos alii in Italia fuisse volunt, inter Cumas et Neapolim, alii in Macedonia, quod innuit poeta in *tollente*, hoc est, montibus congestis, Pelio superimposita Ossa,&c.erigente. *Phlegra.*] Phlegræi campi intra Cumas jacent et Neapolim. *Hort.*

146. *Martius incaluit Siculis,*&c.] Sicula fornace recoxit Cyclops Martis frameam, Neptuni tridentem, Apollinis sagittas in Pythone conficiendo hebetatas, anguineos crines in capite Medusæ quos Pallas gestabat in ægide, scuto ceu lorica sua; fulmina quibus mox Jupiter usurus erat contra Gigantes apud Pallenen opp. Macedoniæ, quam et Phlegram olim dictam Stephanus ex Eudoxio tradit,et Eustathius in catalogo.

150. *Pallenæa,* &c.] Pallene enim est oppidum Macedoniæ seu Thraciæ, quod et Phlegra aliquando dictum fuit; *Fulmina* ergo *Pallenæa* vocat Poeta, vel quibus mox Jupiter apud Pallenen contra Gigantes usus est. *Hort. Cyclops.*] Quispiam e ministris Vulcani: *Brontes aut Steropes aut nudus membra Pyracmon.*

151. *Non tamen abstinuit,* &c.] De prodigiis quæ Pompeio cladem portendebant, vide quæ fusius referunt Plut. in Pomp. et Cæs. vitis, Appian. lib. 2. de bello civ. Dio lib. 31. Cæs. comment. 3. Val. Max. lib. 1. c. 6. Cn. *inquit Val. Max.* Pompeium Jupiter omnip. abunde monuerat, ne cum C. Cæsare ultimam belli fortunam experiri contenderet: Egresso a Dyrrhachio adversa agmini ejus fulmina jaciens, examinibus apum signa obscurando, subita tristitia implicatis militum animis, nocturnis totius exercitus terroribus, ab ipsis altaribus hostiarum fuga, &c. die autem prœlii constat in delubris Deum sua sponte signa conversa, &c. *Prodere.*] Significare variis portentis futuræ pugnæ eventum. *Hortens.*

153. *Obstitit æther.*] Terruit, ne procederent.

154. *Fregerunt fulmina nubes.*] Nubes refringebant fulmina in faciem et oculos adversos.

Adversasque faces, immensoque igne columnas,
Et trabibus mistis avidos typhonas aquarum
Detulit, atque oculos ingesto fulgure clausit.
Excussit cristas galeis, capulosque solutis
Perfudit gladiis, ereptaque pila liquavit:
Æthereoque nocens fumavit sulfure ferrum.
Nec non innumero cooperta examine signa,
Vixque revulsa solo, majori pondere pressum
Signiferi mersere caput, rorantia fletu,
Usque ad Thessaliam Romana, et publica signa.
Admotus Superis discussa fugit ab ara
Taurus, et Emathios præceps se jecit in agros;
Nullaque funestis inventa est victima sacris.
At tu, quos scelerum Superos? quas rite vocasti
Eumenidas Cæsar? Stygii quæ numina regni?

155 *immensasque.* 156 *Phitonas, Siphonas, Pythonas.* 157 *injecto.* 157 *fulmine.* 158 *Exclusit.* 159 *erectaque.* 160 *fulgure.* 162 Hic versus cum duobus sequentibus in quibusdam non reperiuntur. 165 *dispersa.*

155. *Adversasque faces.*] Æther detulit ex adverso Meteora ignita λύχνους instar facis in superiore parte accensos. *Immensoque,* &c.] Ignis perpendicularis exhalationes formam columnæ pyramidalis referentes; δόκοις, exhalationibus formam trabis repræsentantibus in longum porrectis.

156. *Avidos typhonas.*] Mss. habent *pythonas:* et exponunt scholiastæ, ignes forma serpentum. Forte *siphonas* legendum. Plin. 11. 49. *Ex eodem genere et in longum veluti fistulam nubes aquam trahit.* Grotius. *Typhonas aquarum.*] Ventos vorticosos qui sine fulmine effringunt nubes; fulmina non ignita, Plin. lib. 2. cap. 48.

158. *Excussit cristas galeis.*] De effectibus istiusmodi fulminis subtilis, discutientis, et urentis, vide Philosophos meteorolog.

160. *Æthereoque nocens fumavit sulfure ferrum.*] Fulmine, quod sulfureæ est naturæ.

161. *Nec non innumero,* &c.] Vide quæ ad vers. 132. supra.

162. *Vixque revulsa solo.*] Signa vix e solo emovit signifer multa vi nixus et inclinatus, quod mali erat ominis. *Majori pondere pressum.*] Quo violentius extrahebat, hoc magis pronum caput in terram fuit. vel majori onere pressus, caput demittere cogebatur. *Hort. Sulp.*

163. *Rorantia fletu,* &c.] Maduere quasi fletu aut sudore simulachra deorum quæ secum ferebant Romani, adhuc publica, donec ea privati juris fecisset pugna Pharsalica.

164. *Publica signa.*] Anaphora est. nam vox *signa* præcessit eadem periodo, versu ante quarto. Dicit autem illa signa fuisse publica Populi Rom. usque ad pugnam Pharsalicam. Postea enim nulla in Cæsarem nisi privata arma. Similis locus Taciti: *Postquam Bruto et Cassio cæsis nulla jam publica arma.* Grot.

165. *Admotus Superis,* &c.] Supra ad vers. 152. et lib. 1. vers. 613. Nunquam imminentis ruinæ manifestiora prodigia, fuga victimarum, examina, insignes interdiu tenebræ. Florus lib. 4. c. 2.

167. *Nullaque funestis,* &c.] Quæ litaret, aut victoriam significaret.

168. *At tu, quos scelerum Superos?*] Infestus ubique Cæsari poeta Stygios illum Deos nefarii sceleris auctores et Furias solicitasse insimulat; quem tamen Appianus refert nocte media perfectis sacris invocasse Martem, parentemque suam Venerem, templum Victoriæ faventi vovisse, &c.

169. *Eumenidas.*] Furias sic dictas κατ'

Infernumque nefas? et mersos nocte furores?
Impia tam sæve gesturus bella litasti?
Jam dubium monstrisne Deum, nimione pavori
Crediderint: multis concurrere visus Olympo
Pindus, et abruptis mergi convallibus Æmus,
Edere nocturnas belli Pharsalia voces,
Ire per Ossæam rapidus Bœbeida sanguis:
Inque vicem vultus tenebris mirantur apertos,
Et pallere diem, galeisque incumbere noctem,
Defunctosque patres, et cunctas sanguinis umbras
Ante oculos volitare suos. sed mentibus unum
Hoc solamen erat, quod voti turba nefandi
Conscia, quæ patrum jugulos, quæ pectora fratrum
Sperabat, gaudet monstris, mentisque tumultu,
Atque omen scelerum subitos putat esse furores.
Quid mirum, populos, quos lux extrema manebat
Lymphato trepidasse metu? præsaga malorum
Si data mens homini est, Tyriis qui Gadibus hospes

172 *nimioque.* 174 *mersus.* 176 *Boetida.* 178 *gladiisque.* 179 *Defunctos volitare patres, et san.* 180 *ululare.* 182 *vulnera.* 183 *tumultus.* 185 *vocabat.* 186 *trepidare.*

ἀντίφρασιν, quasi quidvis potius quam propitias et benignas. *Hortens.*

172. *Jam dubium monstrisne Deum.*] Dubium est apparuerintne illa prodigia, an Panico timore perterriti Pompeiani sibi visi sint audire noctu clomorem strepitumque bellicum, videre concursus montium, lacus fluere sanguine, per tenebras aperte videri facies suorum, pallere diem, tenebras circumfundi galearum nitori, parentum et consanguineorum umbras sibi ob oculos versari.

173. *Concurrere.*] Concertare, ut mons monti illideretur. *Sulpit.*

176. *Ossæam Bœbeida,* &c.] Lacum Thessaliæ ad radicem Ossæ. *Bœbeida.*] Mss. variant: Sed veram esse hanc lectionem, docet nos Strabo libro IX. *Grotius.*

177. *Mirantur apertos.*] Imo *opertos*, ut habet Mss. consensus. Vident alter alterius ora subitis tenebris obducta. *Grotius. Apertos.*] Insignes erant interdiu tenebræ, inquit, Florus.

178. *Incumbere.*] Circumfusam esse.

180. *Sed mentibus unum,* &c.] Quod qui utrinque scelesto et impio furebant voto interficiendi patres fratresque, non potuerunt terreri his monstris; quinimo fruebantur, et omen hinc capiebant perpetrandi sceleris quod conceperant.

181. *Voti turba nefandi.*] Omnia hæc de Pompeianis militibus intelligenda sunt, quos extrema lux vere manebat. Nec obstat illud; *Quod* patrum jugulos, &c. In utroque enim exercitu, tum in fratres, tum in omnes paria vincendi erant desideria. *Hortensius.*

185. *Quid mirum,* &c.] Quid vero mirum, si hi, cum loci, tum mortis vicina (in qua multa præscire sæpe datur) mente correpti futuram cladem præsagierint: cum et Romani passim in extremis orbis partibus degentes, eo die mœsti fuerint, neque tamen mœroris causam scirent?

186. *Lymphato.*] Lib. 1. vers. 496.

187. *Tyriis qui Gadibus.*] Ins. extremæ Hispaniæ, in qua civitas colonia Tyriorum.

Adjacet, Armeniumque bibit Romanus Araxem:
Sub quocunque die, quocunque est sidere mundi,
Mœret, et ignorat causas, animumque dolentem
Corripit: Emathiis, quid perdat, nescit in arvis.
Euganeo, si vera fides memorantibus, Augur
Colle sedens, Aponus terris ubi fumifer exit,
Atque Antenorei dispergitur unda Timavi,
Venit summa dies, geritur res maxima, dixit:
Impia concurrunt Pompeii et Cæsaris arma.
Seu tonitrus, ac tela Jovis præsaga notavit:
Aera seu totum discordi obsistere cœlo,
Prospexitque polos: seu lumen in æthere mœstum,
Solis in obscuro pugnam pallore notavit.
Dissimilem certe cunctis, quos explicat, egit
Thessalicum Natura diem: si cuncta perito
Augure mens hominum cœli nova signa notasset,
Spectari e toto potuit Pharsalia mundo.
O summos hominum, quorum Fortuna per orbem
Signa dedit, quorum fatis cœlum omne vacavit.

189 *in sid.* 191 *nescit quid perdat in, q. perdat, nescius.* 198 *Æthera.* 198 *obsidere.* 199 *Perspexitque.* 199 *numen.* 200 *Solus.* 204 *Spectari to.*

188. *Araxem.*] Armeniæ fluv.

189. *Sub quocunque die.*] Sub quacunque cœli plaga.

191. *Quid perdat,* &c.] Libertatem suam, pugna hac in Pharsalicis campis oppressam.

192. *Euganeo,* &c.] Patavii, C. Cornelius, divinandi scientia nobilis, cum eo die quo depugnatum est auguria observaret, primo tempus ipsum pugnæ notavit, idque iis qui aderant significavit: deinde ad observanda signa iterum conversus, divino quodam furore afflatus exiluit, vociferatus, *Vincis o Cæsar,* &c. Plut. in Cæs. Patavini autem dicti sunt Euganei, Henetis et Trojanis oriundi.

193. *Aponus terris,* &c.] Aliis, urbs in agro Patavino: Aliis, fluvius. Mihi fons videtur esse ex Suetonio in Tib. cap. 14.

194. *Antenorei Timavi.*] Fluv. in regione Venetorum, ad cujus fontem Antenor Troja profugus Patavium condidisse fertur. Virg. 1. Æneid. *Dispergitur unda.*] Septem, *aliis novem* ostiis in mare exire creditus, qui tamen ipse hodie vix extat.

197. *Seu tonitrus,* &c.] Sive illud e tonitru et fulminibus adverterit, sive e siderum dispositione, sive e tristi cœli, Solis, ætherisque facie. Fuit enim ille dies omnibus aliis dissimilis: quem si observassent periti ubique augures, non fuerat difficile cladem Pharsalicam in omni mundi parte sensisse.

198. *Aera seu totum,* &c.] Sive animadvertit, cœlestia corpora pugnare cum mundo; ac recusare naturæ lege cursum suum torquere. *Hortens.*

199. *Prospexitque.*] *Perspexitque* habent omnes Mss. *Grotius.*

205. *O summos hominum.*] Lucanus summos *homines* vocat, quos Maro *Romanos rerum dominos.* *O summos hominum.*] O quanti erant Romani, quantæ supra alias omnes gentes Diis curæ; ut quorum rebus notandis signandisque universum cœlum intentum caverit.

Hæc et apud seras gentes, populosque nepotum,
Sive sua tantum venient in secula fama,
Sive aliquid magnis nostri quoque cura laboris
Nominibus prodesse potest: cum bella legentur,
Spesque metusque simul, perituraque vota movebunt:
Attonitique omnes veluti venientia fata,
Non transmissa legent, et adhuc tibi, Magne, favebunt.
Miles ut adverso Phœbi radiatus ab ictu
Descendens totos perfudit lumine colles,
Non temere immissus campis: stetit ordine certo
Infelix acies. cornus tibi cura sinistri
Lentule, cum prima, quæ tum fuit optima bello,
Et quarta legione, datur: tibi numine pugnax
Adverso, Domiti, dextri frons tradita Martis.
At medii robur belli fortissima densant

207 *nepotes.* 210 *dum bella leguntur, dum b. gerentur.* 214 *radiantis.* 215 *perfundit.* 216 *Nec tem.* 217 *cornu.* 218 *tunc.* 218 *belli.* 220 *dedita.*

207. *Hæc et apud,* &c.] Atque bella hæc ubi posteri acceperint vel fama vel ex historiarum monimentis, carminis forte hujus mei labore, si modo is sit qui vitalitatem mereatur: varie afficientur, spe bona solicitisque votis (sat scio) Pompeio favebunt. Neque enim legent audientve tanquam transacta et præterita, sed cum studio et affectu tanquam præsentia et eventura.

208. *Sua fama,* &c.] Quæ multis post seculis in rebus humanis erunt, et ad posteritatem fama hujus pugnæ ac cladis perveniet. *Hortens.*

211. *Peritura vota movebunt.*] Id est, desiderabunt frustra lectores, ut Pompeius victor futurus sit. *Sulpit.*

214. *Miles ut adverso,* &c.] Narrat Poeta, quo ordine Pompeius prior suam aciem instruxerit, et quos quibus cornibus præfecerit. *Hortens.* *Miles.*] Exercitus Pompeii qui importunitate omnium coactus contra animi sui sententiam et consilium pugnare, eduxit copias, aciem instruxit. *Adverso Phœbi.*] Orientis Solis radii a fronte percusserunt Pompeianos instructos, Cæsari autem ab ortu Sol aversus profuit.

215. *Perfudit lumine,* &c.] Proinde Cæsar ortum; Pompeius occasum tenebat. *Lumine colles.*] Armorum fulgore.

216. *Non temere immissus campis.*] Prudenter et optimo consilio instructus. Quippe nihil temere facturus Pompeius videbatur. *Appian.*

217. *Infelix acies.*] Iniquo fato cessura, et vincenda. *Cornus tibi cura,* &c.] Lentulo quidem dextrum cornu tribuit Appianus, quod Pompeio Plutarchus, uti sinistrum Domitio. Cæsar autem refert Pompeium præfuisse sinistro cornu, in quo erant legiones duæ, Prima et Tertia sub initio dissensionis a Cæsare traditæ ex S. C. Quod verisimilius est, ut validissimum exercitus firmamentum objiceretur Cæsari, qui erat in dextro cornu cum Sylla et decima legione.

219. *Pugnax.*] Quam pugnax fuerit iste L. Domitius (nam Cn. Domitius a Cæsare stetit mediamque aciem tenuit) vide quæ ad vs. 479. lib. 2.

220. *Adverso, Domiti.*] Recte. Namque Corfinii obsessus, a suis militibus Cæsari traditus et ab eo demissus. l. 2. Massiliensi classi præfectus et inde victus aufugit. lib. 3. hic victus cæsusque est. infra vs. 600. *Dextri frons,* &c.] Cornu dextrum.

221. *At medii robur,* &c.] Mediam aciem tuebatur Scipio Pompeii socer,

Agmina, quæ Cilicum terris deducta tenebat
Scipio, miles in hoc, Libyco dux primus in orbe.
At juxta fluvios, et stagna undantis Enipei,
Cappadocum montana cohors, et largus habenis
Ponticus ibat eques. sicci sed plurima campi
Tetrarchæ, regesque tenent, magnique tyranni,
Atque omnis Latio quæ servit purpura ferro.
Illuc, et Libye Numidas, et Creta Cydonas
Misit: Itureis cursus fuit inde sagittis:
Inde truces Galli solitum prodistis in hostem:
Illic pugnaces commovit Iberia cetras.
Eripe victori gentes, et sanguine mundi
Fuso, Magne semel, totos consume triumphos.
  Illo forte die Cæsar statione relicta,
Ad segetum raptus moturus signa, repente
Conspicit in planos hostem descendere campos,
Oblatumque videt votis sibi mille petitum

223 *Libyæ.* 226 *et pl.* 228 *regno.* 229 *Illic.*
232 *Illuc, Illinc.* 232 *Celtas.*

cum 8. legionibus, quas secum habuerat in Syria cui præfuit. advocatus inde a Pompeio per literas. Adjuncta Ciliciensi legione, et cohortibus quas ex Hispania traduxerat Afranius.

223. *Miles in hoc,* &c.] Hic militabat sub Pompeio, sed æquo classicorum et prætoris honore; pugnæ mox Pharsalicæ reliquias in Africam traduxit, atque ibi dux creatus est contra Cæsarem.

224. *At juxta fluvios,* &c.] Robur et fiducia belli in Italis erat. Sociorum copiæ hinc inde ad ostentationem prolatæ. Dextrum cornu muniverat Pompeius Enipeo amne, cui Cappadocas et Ponticos equites adjecisse videtur.

225. *Cappadocum,* &c.] Quorum regem fuisse Ariarathem, paulo ante demonstravimus. Ipsa regio montosa est, unde opinor poetam Cappadocum *cohortem montanam* appellare; sive adeo, quod castra sua in collibus, unde descendebant, habuerint. *Hortens. Largus habenis.*] Laxis usus loris.

227. *Tetrachæ.*] Tetracha, qui quartam regni partem tenet. *Regesque tenent.*] Omnes purpurati dynastæ et principes auxiliares.

228. *Quæ servit purpura ferro.*] Summatim omnes purpurati Reges, dynastæ ac principes subjecti imperio Rom. *Hort.*

229. *Creta Cydonas.*] Sagittarios misit Creta ins. cujus Cydon urbs.

230. *Ituræis cursus fuit inde sagittis.*] Iturœi pop. Cœl. Syriæ. Plin. lib. 3. cap. 23. Strab. lib. 16. Flav. Vopis. Virgil. Georg. 2. *Ityreos taxi torquentur in arcus.*

231. *Galli.*] Allobroges qui a Cæs. ad Pomp. profugerant lib. 6. vs. 268. et alii forte. *Solitum prodistis in hostem.*] Cæsarem, contra quem in Gallia olim pugnabatis.

232. *Iberia.*] Hispania. *Cetras.*] Scuta brevia lunata.

233. *Eripe victori gentes.*] Collatas huc omnes undique gentes objice Cæsari, o Pompei, internecione delendas; ita non erunt quibus imperet, de quibus triumphet.

235. *Illo forte die Cæsar,* &c.] Cæsar, desperata belli copia ea nocte tres legiones emiserat frumentatum. ubi vero aciem Pompeii longius a vallo progressam videret, suos convocari jussit, et lætus pugnam apparat.

Tempus, in extremos quo mitteret omnia casus.
Æger quippe moræ, flagransque cupidine regni,
Cœperat exiguo tractu civilia bella
Ut lentum damnare nefas. discrimina postquam
Adventare ducum, supremaque prœlia vidit,
Casuram et fati sensit nutare ruinam,
Illa quoque in ferrum rabies promptissima, paulum
Languit, et casus audax spondere secundos
Mens stetit in dubio, quam nec sua fata timere,
Nec Magni sperare sinunt: formidine mersa,
Prosilit hortando melior fiducia vulgo.
O domitor mundi, rerum fortuna mearum,
Miles, adest toties optatæ copia pugnæ.
Nil opus est votis: jam fatum accersite ferro.
In manibus vestris, quantus sit Cæsar, habetis.
Hæc est illa dies, mihi quam Rubiconis ad undas

244 *Casuram fati sensit, Casuram et fatis sensit, Casuram fatis sensit, Casuram sensit fati.* 248 *superare.* 250 *regni.* 252 *fata.* 252 *arcessite.*

239. *In extremos casus*, &c.] Quo tempore de summa rei dimicaret. *Hortensius.*

240. *Æger quippe moræ.*] Moræ impatientem et certaminis de rerum summa studio ardentem tædere cœperat belli protracti.

241. *Exiguo tractu.*] Parvo momento; vel parvo spatio quo pugna differebatur. *Sulpit.*

242. *Discrimina postquam*, &c.] Verum ubi in procinctu ultimum discrimen adesse vidit; subsedit illi aliquantum ferox animus. *Sed hæc maligne in Cæsarem, ut omnia noster, neque enim illi unquam major alacritas et fiducia, ut testantur omnes historici.*

245. *In ferrum.*] In pugnam. quasi Cæsar delectatus fuisset rabie pugnandi. *Hortens.*

247. *Nec sua fata timere.*] Neque enim sua felicitas permisit illi desperare; neque Pompeii advertenti felicitatem, erat cur valde speraret.

248. *Formidine mersa*, &c.] Quoniam vero ducis sciebat esse, secum metuere omnia; coram milite, nihil: suos oratione cohortaturus, *Spem vultu simulat, premit altum corde timorem.*

249. *Melior fiducia.*] Dubius erat spei metusque: sed metu suppresso, spem aperit, ut quæ utilior incitandis militum animis. Dux secum metuere omnia debet; coram milite, nihil. *Grot.* Vel *fiducia.*] Qui melius videret suis rebus, quam vulgus militum, quos ad pugnam hortaretur. *Hortens.*

250. *O domitor*, &c.] Oratio Cæsaris ad milites, generis deliberativi, hortatoria est, ad prælium fortiter ineundum. Captat benevolentiam, reddit attentos: narrat: perstringit adversarium. Hortatur a spe commodorum, et primum quidem a præcedentibus promissis. Perorat apte. *Hortens. Mundi*, &c.] Galliæ, Germaniæ, Britanniæ, Hispaniæ CCCC. fere nationibus patriæ additis, ut habet Appianus in oratione quam Cæsari affingit, quam si placet cum hac conferas.

251. *Adest toties optatæ*, &c.] Copia pugnæ quam toties optavimus data, non ociosis votis, sed strenuis gladiis fabricanda est nobis fortuna nostra.

253. *In manibus vestris.*] Fortunam, virtutem, liberalitatem, fidem Cæsaris, totum denique Cæsarem, quantus est, habetis.

254. *Mihi quam Rubiconis.*] Lib. 1. vs. 359.

Promissam memini, cujus spe movimus arma,
In quam distulimus vetitos remeare triumphos.
Hæc eadem est hodie, quæ pignora, quæque penates
Reddat, et emerito faciat vos Marte colonos.
Hæc, fato quæ teste probet, quis justius arma
Sumserit, hæc acies victum factura nocentem est.
Si pro me patriam ferro flammisque petistis,
Nunc pugnate truces, gladiosque exolvite culpa.
Nulla manus belli, mutato judice, pura est.
Non mihi res agitur, sed vos, ut libera sitis
Turba, precor, gentes ut jus habeatis in omneis.
Ipse ego privatæ cupidus me reddere vitæ,
Plebeiaque toga modicum componere civem:
Omnia dum vobis liceant, nihil esse recuso.
Invidia regnate mea. nec sanguine multo
Spem mundi petitis: Graiis delecta juventus

258 *emeritos.* 258 *nos.* 260 *nocentem.* 261 *flammaque.* 262 *gladioque exolvite culpas, gladioque ex. culpam, gladiisque exolv. culpas.* 268 *nil.* 270 *dilecta.*

256. *In quam distulimus,* &c.] Quæ fortiter et prospere gesta dabit, nobis dilatos negatosque triumphos. Vel qui dies non solum nobis dabit victoriam, sed belli civilis finem: distulimus enim triumphos superiores de bello Gallico et Britannico, quos inimici nobis negarunt. *Hortens.*

257. *Quæ pignora,* &c.] Quæ vos hostes declaratos restituat patriæ, conjugibus, liberis: quæ vos stipendiis defunctos debellatoque bello militiæ eximat, agrisque donet.

258. *Et emerito.*] Ita melius quam *emeritos.* Hæc dies bello debellato, colonos vos faciet. *Grot. Emerito.*] Alii, *emeritos.*

259. *Hæc fato teste.*] Hodie fatum, hoc est, prædestinatio divina testabitur præsenti nostra victoria; nostrane causa justior sit, an inimicorum. *Hortens. Fato quæ teste,* &c.] Ita Cic. pro Ligario de hac ipsa causa. *Nunc melior certe ea judicanda est, quam etiam Dii adjuverunt.* lib. 1. vs. 128. et Cæsar apud Appianum. *Hæc dies cunctorum adferet judicium.*

261. *Si pro me,* &c.] Lib. 1. vs. 378.

262. *Gladiosque.*] Justitiam causæ gladiis adstruite. *Exolvite culpa.*] Si enim Dii victoriam dederint, ea testabitur culpam in inimicis esse, ac vos juste gladios strinxisse. *Hortens.*

263. *Mutato judice.*] Sub adversario judice.

266. *Ipse ego privatæ cupidus,* &c.] Intra urbem enim nec Dictatores, nec Coss. nec alii magistratus in alia veste quam in prætexta fuere: extra urbem paludati. Quoties ergo Dictatores propter negotia urbana creati, ii prætexta more reliquorum. Sylla deposita Dictatura, et ejus insigni toga prætexta, togæ communi, id est, puræ reddidit; quod et Cæsar de se hic ait. *Ferrarius. Privatæ,* &c. *Plebeiaque toga.*] Me in ordinem redigere.

269. *Invidia regnate mea.*] Vestra licentia cedat in invidiam meam. mihi invideatur, modo vos regnetis. *Nec sanguine multo.*] Non difficile est (inquit Cæsar apud Appianum) tyrones inexpertosque viros ab his, qui laboribus ac præliis assueti sunt, superari, &c. et hæc de Italis loqui me putare. Sociorum quippe nulla cura aut ratio habenda est, neque enim cum illis pugnandum credite. Mancipia sunt e Syria, Phrygia et Lydia ad fugiendum continuo serviendumque parata, &c.

270. *Graiis delecta juventus.*] Delicati ac molles Græci, lingua et ludis quam manu et armis promptiores.

Gymnasiis aderit, studioque ignava palæstræ,
Et vix arma ferens, et mistæ dissona turbæ
Barbaries; non illa tubas, non agmine moto
Clamorem latura suum. civilia paucæ
Bella manus facient: pugnæ pars magna levabit
His orbem populis, Romanumque obteret hostem.
Ite per ignavas gentes, famosaque regna,
Et primo ferri motu prosternite mundum:
Sitque palam, quas tot duxit Pompeius in urbem
Curribus, unius gentes non esse triumphi.
Armeniosne movet, Romana potentia cujus
Sit ducis? aut emptum minimo vult sanguine quisquam
Barbarus Hesperiis Magnum præponere rebus?
Romanos odere omnes, dominosque gravantur,
Quos novere, magis. sed me Fortuna meorum
Commisit manibus, quorum me Gallia testem
Tot fecit bellis. cujus non militis ensem
Agnoscam? cœlumque tremens cum lancea transit,
Dicere non fallar, quo sit vibrata lacerto.
Quod si signa ducem nunquam fallentia vestrum
Conspicio, faciesque truces, oculosque minaces:

273 *toto.* 280 *triumphum.* 282 *nimio.* 282 *quisque.* 283 *his superis.* 286 *quarum.* 289 *fallor.*

272. *Vix arma ferens*, &c.] Imbelles Barbari linguis confusi, disciplinæ inexperti et inepti, neque laturi ipsa concurrentium agminum signa et clamores. *Mistæ dissona turbæ.*] Turba barbarorum confusa diversarum gentium linguis, quæ res vehementer in prælio victoriæ obest; ubi nulla gens in pugna alterius linguam intelligit. *Hortens.*

274. *Civilia paucæ*, &c.] Non adeo multi cives sunt adversus quos dimicandum est, maximus pugnæ labor versabitur in conficiendis gentibus externis, levandoque orbe his populis Rom. nominis hostibus.

277. *Ite per ignavas gentes.*] Sternite ac proculcate ignavas has et infames gentes promiscue hic collectas.

280. *Curribus.*] Triumphis. *Unius gentes non esse triumphi.*] Non dignas esse, de quibus unus agatur triumphus.

281. *Armeniosne movet*, &c. *Romanos odere omnes.*] Creditisne gentes has externas curare quis Rom. Imperio præsit? aut sanguinis sui vel minima impensa laboraturos, ut Pompeius rebus Italicis præficiatur? Imo odere Romanos, quibus gravate serviunt: et eos quam nos impensius; quos meminerunt sibi servitium hoc imposuisse.

282. *Aut emptum minimo.*] Ita Ms. non *nimio*. An externi vel minimum sanguinis impendere velint rei ad se non pertinenti? *Grotius.*

285. *Sed me Fortuna meorum.*] Pompeius se hostibus victis: at ego me amicis victoribus, quorum virtus, fides, probitas toties mihi spectata est in Gallicis bellis, credidi.

287. *Cujus non militis.*] Tela propa singulorum meorum novi.

288. *Lancea transit cœlum.*] Velut per aera. *Sulpit.*

290. *Ducem.*] Me.

Vicistis. videor fluvios spectare cruoris;
Calcatosque simul Reges, sparsumque Senatus
Corpus, et immensa populos in cæde natantes.
Sed mea fata moror, qui vos in tela ruentes
Vocibus his teneo. veniam date bella trahenti:
Spe trepido: haud unquam vidi tam magna daturos
Tam prope me Superos: camporum limite parvo
Absumus a votis. ego sum, cui Marte peracto,
Quæ populi, Regesque tenent, donare licebit.
Quone poli motu, quo cœli sidere verso,
Thessalicæ tantum, Superi, permittitis oræ?
Aut merces hodie bellorum, aut pœna paratur.
Cæsareas spectate cruces, spectate catenas,
Et caput hoc positum rostris, effusaque membra,
Septorumque nefas, et clausi prœlia campi.
Cum duce Syllano gerimus civilia bella.
Vestri cura movet. nam me secura manebit
Sors quæsita manu: fodientem viscera cernet
Me mea, qui nondum victo respexerit hoste.
Dii, quorum curas abduxit ab æthere tellus,

294 *minanteis.* 295 *bella furentes, cæde furentes.* 300 *populus.* 300 *libebit.* 301 *Quove.* 302 *promittitis.* 303 *parata est.* 305 *oppositum.* 309 *Mors.* 310 *victum r. hostem.*

292. *Vicistis.*] Jam dudum certa vobis in manu est victoria.

295. *Mea fata.*] Victoriam meam.

297. *Trepido.*] Gestio, exulto.

298. *Tam prope me Superos.*] Tam quasi in procinctu præsentes et propitios.

299. *Votis.*] Victoria expetita. *Ego sum*, &c.] *A spe amplissimorum præmiorum eos accendit.*

301. *Quone poli motu*, &c.] Duplex interrogatio. Simile loquendi genus in decimo; *quantosne tumores Mente gerit famulus Magni cervice revulsa.* Grotius. *Quone poli motu*, &c.] Qua cœli facie et influxu permissum est Thessaliæ, ut sit tanti certaminis area? infra, vs. 847. Quo ne, id est, quonam, ut lib. 10. vs. 99.

304. *Cæsareas spectate cruces.*] *A metu pœnarum*, quæ me et vos pœnæ et cruciatus manent, si victi fuerimus.

305. *Caput hoc positum rostris.*] Caput hoc meum affixum rostris, qualia Syllanis temporibus facta vidimus.

306. *Septorumque nefas.*] Hoc est, Comitii, in quo stans populus Rom. suffragia ferre solebat. *Septa* hæc loca vocabantur in Campo Martio inclusa tabulatis, specie ovilium. Hinc et *septa* pro ovilibus subinde ponuntur. quare per epexegesin addit, *clausum campum.* Hortens. *Septorumque nefas.*] Vide quæ ad vs. 196. lib. 2.

307. *Duce Syllano.*] Pompeio crudelitatem Syllæ, cujus magister equitum fuerat, referenti. lib. 1 vs. 326.

308. *Nam me secura*, &c.] De vobis solicitus sum. quid de me faciam, certum est. namque hæc dextra, si non victoriam mihi, necem certe dabit.

311. *Dii.*] O Dii, Romano huic discrimini intenti, illi e nobis concedite victoriam qui majorem clementiam in victos exerciturus sit. *Quorum curas tellus*, &c.] Qui curatis terrena et Romanum imperi-

Romanusque labor, vincat, quicunque necesse
Non putat in victos sævum distringere ferrum,
Quique suos cives, quod signa adversa tulerunt,
Non credit fecisse nefas. Pompeius in arcto
Agmina vestra loco vetita virtute moveri
Cum tenuit, quanto satiavit sanguine ferrum!
Vos tamen hoc oro juvenes, ne cædere quisquam
Hostis terga velit: civis, qui fugerit, esto.
Sed dum tela micant, non vos pietatis imago
Ulla, nec adversa conspecti fronte parentes
Commoveant: vultus gladio turbate verendos
Sive quis infesto cognata in pectora ferro
Ibit, seu nullum violabit vulnere pignus,
Ignoti jugulum tanquam scelus imputet hostis.
Sternite jam vallum, fossasque implete ruina,
Exeat ut plenis acies non sparsa maniplis.
Parcite ne castris: vallo tendetis in illo,
Unde acies peritura venit. vix cuncta locuto

313 *invictos, et victos.* 315 *credunt.* 316 *nostra.* 317 *Continuit.* 318 *Ast ego vos, Vos autem hoc.* 318 *quamvis.* 324 *sive ullum, sed nulla.* 324 *pectus.* 325 *impetat.* 329 *plura.*

um. *Abduxit ab æthere.*] Removit, ut non solum cœlestia consideretis. *Sulpit.*

312. *Quicunque necesse*, &c. *Quique suos cives.*] Qui non sævit in eos cives qui contra se arma induerint. qui victis et in suam potestatem redactis parcit. Quod ego usque feci.

315. *Pompeius in arcto.*] Pompeius vero, cum ad Dyrrhachium vos gemini valli angustiis clausos et fortitudinem vestram exercere loco iniquo impeditos oppressisset, ad satietatem cives cecidit. lib. 6. vs. 168.

318. *Ne cædere quisquam*, &c.] Nolite hostes fugientes tam insequi, quam oppositos et pertinaciter in acie resistentes invadere.

319. *Civis, qui fugerit, esto.*] Fugientes civium loco habete. Cæsar quippe multo ante Romæ testatus fuerat, se inter amicos habiturum eos qui neutram partem sequerentur. Pompeius vero discedens ab urbe in senatu dixerat, eodem se habiturum loco, qui in castris Cæsaris fuissent.

320. *Sed dum tela micant.*] Adversis autem et repugnantibus ne parcite. etiamsi fuerint cognati, fratres, verendi patres.

322. *Gladio turbate verendos.*] Ferite faciem venerandorum patrum. *Sulpit.*

325. *Ignoti jugulum tanquam scelus imputet hostis.*] Ita legit H. Grotius ex M. S. hoc sensu: Etiamsi quis propinquum nullum invenerit quem occidat, cædem ego ignoti cujusvis tanto in beneficio accipiam, quam si mea causa parricidium fecisset. *vel*, pro scelere habeat externi hostis jugulum petere, cum propinqui ad manum. Cæteri leg. *impetat*, hac mente: Quicunque contra stabit resistetque, ejus jugulum petite, nullo discrimine, cognatus ne an alienus sit, habito. *Micyl.*

326. *Sternite jam vallum*, &c.] *Cæsar apud Appianum.* Ad pugnam exeuntes diruite mœnia, fossas opplete, ut nihil nisi victores abeamus. Videant nos hostes ipsi destitutos castris, sciantque nobis ex necessitate injunctum esse, eorum castris potiri, aut in prœlio cadere.

328. *Vallo tendetis in illo.*] Tentoria figetis intra vallum Pomp. castrorum.

Cæsare, quemque suum munus trahit, armaque raptim
Sumta viris: celeres capiunt præsagia belli;
Calcatisque ruunt castris: stant ordine nullo,
Arte ducis nulla: permittunt omnia fatis.
Si totidem Magni soceros, totidemque petentes
Urbis regna suæ funesto in Marte locasses,
Non tam præcipiti ruerent in prœlia cursu.
 Vidit ut hostiles in rectum exire catervas
Pompeius, nullasque moras permittere bello,
Sed Superis placuisse diem: stat corde gelato
Attonitus: tantoque duci sic arma timere
Omen erat. premit inde metus, totumque per agmen
Sublimi provectus equo: Quem flagitat, inquit,
Vestra diem virtus, finis civilibus armis,
Quem quæsistis, adest. totas effundite vires;
Extremum ferri superest opus, unaque gentes
Hora trahit. quisquis patriam, carosque penates,
Qui sobolem, ac thalamos, desertaque pignora quærit,
Ense petat: medio posuit Deus omnia campo.

331 *Sumta Ceresque viris. Sumta viris: celeris. Sumta, viri celeres. Sumta virisque Ceres.* 331 *rapiunt.* 333 *nulla, permittuntque.* 335 *locasset.* 336 *ad pr.* 340 *tenere.* 342 *prævectus, pervectus.* 343 *dies.* 344 *diffundite.* 345 *belli.*

331. *Celeres capiunt præsagia belli.*] Festini demoliuntur vallum castrorum, tanquam victoriæ omen capientes suprema Cæsaris verba: *Vallo tendetis in illo, unde,* &c.

332. *Ordine nullo, Arte ducis nulla.*] Imo instructis opt. consilio ordinibus procedebant. Dextro enim cornu ubi erat decima legio præfuit Sylla, et ipse Cæsar contra Pompeium (supra versu 217.) restitit: Antonius sinistrum cornu tenebat, ubi legio Nona adjuncta Octava: in media acie erat Cn. Domitius. Ne vero a multitudine equitum circumveniretur, celeriter ex tertia acie singulas cohortes detraxit, atque ex his quartam instituit, equitatuique opposuit, &c. comment. civ. bell. 3.

334. *Si totidem Magni soceros.*] Ea celeritate ruebant in prœlium, ac si singuli fuissent Cæsares; singuli sibi hac pugna regnum appetiissent.

335. *Locasses.*] Nostra emendatio est. antea *locasset*. *Si locasses*, hoc est, si quis locasset: *In cœlum jusseris, ibit.* Si tamen cum Mss. malis *locasset*, refer ad Cæsarem. Si, inquit, Cæsar totidem alios Cæsares in acie constituisset, non poterant magis ad pugnam calere. *Grot.*

337. *In rectum,* &c.] Recta ex adverso in se tendere.

339. *Gelato.*] Formidine. sic supra de Cæsar. vs. 242.

341. *Omen erat.*] Inauspicatum. *Premit inde metus.*] Supprimit, dissimulat. *premit altum corde timorem.*

342. *Quem flagitat.*] In discrimen rerum.

343. *Finis civilibus armis.*] Ultimus belli labor.

346. *Una hora trahit.*] Unius horæ prœlium tot gentes orbis vocat in periculum vitæ; ut vel succumbant; vel victores patriæ, conjugibus et liberis suis restituantur. *Hort.* *Quisquis patriam.*] Sibi quisque reditum ad suos ense, in hoc prœlio struat.

Causa jubet melior Superos sperare secundos:
Ipsi tela regent per viscera Cæsaris, ipsi
Romanas sancire volent hoc sanguine leges.
Si socero dare regna meo, mundumque pararent,
Præcipitare meam fatis potuere senectam.
Non iratorum populis urbique Deorum est
Pompeium servare ducem. quæ vincere possent
Omnia contulimus. subiere pericula clari
Sponte viri, sacraque antiquus imagine miles.
Si Curios his fata darent, reducesque Camillos
Temporibus, Deciosque caput fatale voventes,
Hinc starent. primo gentes oriente coactæ,
Innumeræque urbes, quantas in prœlia nunquam
Excivere manus. toto simul utimur orbe.
Quicquid signiferi comprensum id limite cœli
Sub Noton, et Borean hominum sumus, arma movemus.
Nonne superfusis collectum cornibus hostem
In medium dabimus? paucas victoria dextras
Exigit: at plures tantum clamore catervæ

351 *sentire.* 358 *reducesve.* 359 *Deciosve.* 363 *compressum, compressum est.* 363 *cycli.* 364 *simul.* 367 *et pl.*

349. *Causa jubet melior,* &c.] Conscientia (inquit Pompeius apud Appianum) causa nobis optima, pro libertate enim et patria pugnamus, jure legum freti, opinione recta, totque præcellentibus stipati viris, &c.

351. *Sancire leges.*] Leges per Cæsarem prope eversas rursum stabilire et confirmare. *Hort. Hoc sanguine.*] Cæsaris. *Leges.*] Libertatem.

352. *Si socero dare,* &c.] Si orbis imperium in Cæsarem conferre statuissent Dii; me certe patriæ libertatis defensorem e vita sustulissent: Me vero propitii in vivis retinere voluerunt.

355. *Quæ.*] Tanta præterea potentia, tam ingentes apparatus, &c. Pompeius apud Appianum. *Vincere possent.*] Victoriam conferre.

356. *Subiere pericula,* &c.] Totque præcellentibus stipati viris, quorum pars Senatorii ordinis est, pars equestris, &c. Pomp. apud Appian. Reges item, tetrarchæ, dynastæ, multique alii nobilitate et gravitate venerandi.

357. *Sacraque imagine miles.*] Veterani milites; quique illustribus majoribus orti sunt; quorum imagines recensere possent. *Hortens.*

358. *Si Curios his fata darent,* &c.] Si jam Curius Camillus, Decii (de quibus dictum lib. 2. vs. 544. lib. 6. vs. 787. et lib. 2. vs. 308.) in vivis essent, continentissimi illi viri et constantissimi patriæ assertores, a nostra parte starent.

360. *Primo gentes.*] Ultima ex Asia adsunt auxiliares.

362. *Toto simul utimur orbe.*] Totius orbis viribus.

363. *Quicquid signiferi,* &c.] Ex omni pop. subjecto Zodiaco, ab extremo Noto ad ultimum Boream degentes habemus auxilia.

365. *Nonne superfusis collectum,* &c.] Annon facile erit expansa acie et equitatu circumvenire hostes nobis numero longe cedentes? Cæsar habuit cohortes 80. quæ summa erat 22,000. quem numerum Pompeius duplo superabat, præter externos. Cæsari erant 1000. equites, Pompeio 7000.

Bella gerent. Cæsar nostris non sufficit armis.
Credite pendentes e summis mœnibus urbis
Crinibus effusis hortari in prœlia matres.
Credite grandævum, vetitumque ætate Senatum
Arma sequi, sacros pedibus prosternere canos:
Atque ipsam domini metuentem occurrere Romam.
Credite, qui nunc est, populum, populumque futurum
Permistas afferre preces. hæc libera nasci,
Hæc vult turba mori. si quis post pignora tanta
Pompeio locus est, cum prole, et conjuge supplex,
Imperii salva si majestate liceret,
Volverer ante pedes. Magnus, nisi vincitis, exul,
Ludibrium soceri, vester pudor, ultima fata
Deprecor, ac turpes extremi cardinis annos,
Ne discam servire senex. Tam mœsta locuti
Voce ducis flagrant animi, Romanaque virtus
Erigitur, placuitque mori, si vera timeret.
  Ergo utrinque pari concurrunt agmina motu
Irarum: metus hos regni, spes excitat illos.
Hæ facient dextræ, quicquid non expleat ætas
Ulla, nec humanum reparet genus omnibus annis,
Ut vacet a ferro. gentes Mars iste futuras
Obruet, et populos ævi venientis in orbem

373 dominum. 374 populus. 379 Volveret. 379 ni. 385 procurrunt, concurrent. 385 motu. 386 Irarum metus, hos, regni spes. 390 Obruit.

369. *Credite pendentes, &c.*] Credite matronas Romæ et Senatores per ætatem arma sequi impotentes, ipsam urbem timentem ne libertatem amittat, cives jam viventes et postmodo nascituros, me denique cum conjuge et liberis supplicem, si fas est, implorare operam vestram hodie strenue navatam.

375. *Hæc libera nasci.*] Futura postera.

376. *Hæc vult.*] Præsens. *Pignora tanta.*] Res, quæ vobis debent esse charissimæ, uxores, Senatum, Romam, libertatem vestram et posteritatis.

380. *Ultima fata, &c.*] Exilio, imo ipsa morte fœdiorem gravioremque servitutem deprecor, in senectute multo magis gravem et sub ipsa vitæ meæ clausula.

381. *Extremi cardinis annos.*] Ut enim januæ in cardinibus versantur; ita ultima vitæ humanæ pars in senectute vertitur. Extremus enim vitæ cardo est senectus, in qua ultima ætas se vertit. *Sulpit. Hortens.*

383. *Romanaque.*] Si quidem vere Pompeius timeret, ne interiret Rom. libertas, *vel* si Rom. virtus vere tim.

386. *Metus hos, &c.*] Metus tyrannidis Pompeianos: spes summi imperii Cæsarianos.

387. *Hæ facient dextræ.*] Hoc prælium eam hominum cædem dabit, cui restituendæ non sufficient omnes anni insequentes, etiam in pace perpetua acti.

389. *Ut vacet.*] Quantumvis. *Vacet a ferro.*] Vivat in pace. *Sulpit.*

390. *Et populos ævi, &c.*] Et auferet

Erepto natale feret. tunc omne Latinum
Fabula nomen erit: Gabios, Veiosque, Coramque
Pulvere vix tectæ poterunt monstrare ruinæ,
Albanosque lares, Laurentinosque penates
Rus vacuum, quod non habitet nisi nocte coacta
Invitus, questusque Numam jussisse, Senator.
Non ætas hæc carpsit edax, monimentaque rerum
Putria destituit: crimen civile videmus,
Tot vacuas urbes. Generis quo turba redacta est
Humani? toto populi qui nascimur orbe,
Nec muros implere viris, nec possumus agros.
Urbs nos una capit: vincto fossore coluntur
Hesperiæ segetes: stat tectis putris avitis
In nullos ruitura domus: nulloque frequentem
Cive suo Romam, sed mundi fæce repletam,

393 *teste.* 394 *Laurentanosque.* 395 *quo non.* 395 *ni.* 396 *questus.* 396 *Senatus.* 397 *carpit.* 397 *regum.* 398 *Putrida destituit: cr. Putria: destituit cr.* 400 *nascitur.* 401 *Non.* 401 *non.* 402 *juncto.*

venturæ ætatis prolem, sublatis iis, qui sobolem propagassent.

391. *Erepto natale feret.*] Pro *auferet*, tollet e rebus humanis, ut ex iis nulli procreentur. *Ævi venientis*, pro temporis insequentis populos. Et *natale* pro natali dixit. *Hortens.* *Tunc omne Latinum*, &c.] Vix fidem inveniet apud posteros nomen et gloriam Italiæ tantam fuisse.

392. *Gabios.*] Italiæ urbem in via Prænestina, a Rom. 20. M. pass. *Veiosque.*] Etruriæ opp. 18. M. pass. ab Urbe. *Coramque.*] Latii pop. inter Velitram et Senam.

394. *Albanosque lares.*] Longam Albam a Tullo Hostilio eversam dirutamque. *Laurentinosque.*] Laurentum, oppid. Latii maritimum, regnum Latini.

395. *Rus vacuum*, &c.] Omnes has urbes desolatas et vastas factas ostendent ruinæ, et loca inculta, nisi quod novi Coss. in monte Albano celebrent Ferias Latinas ex instituto Numæ, l. 5. vers. 401. *Nocte coacta.*] Id est, ipse coactus ad sacra, quæ illic fiunt Jovi Albano in Latinis feriis ex vetere Numæ Pompilii instituto. Cæterum Latinæ feriæ erant conceptivæ, ut ipsi vocabant, quæ singulis annis a magistratibus in dies certos vel incertos concipiebantur, quibus pro communi salute totius Latii, Jovi Latiali, in monte Albano sacra fiebant, idque a præfecto urbis Latinarum feriarum causa creato. In his feriis populis Latinis carnes dividebantur ex præscripto vetusti fœderis inter Romanos et Latinos percussi, Sp. Cassio, et Posthumo Cominio Coss. *Hort.* *Nocte coacta.*] Ipse Senator coactus, *vel* nocte, qua coactæ urbes Lat. 47. ejus sacri participes conveniant.

397. *Non ætas hæc carpsit edax.*] Neque has urbes edax vetustas absumpsit; sed civile bellum in culpa, lib. 1. vs. 24. *Monumentaque rerum*, &c.] Sensus est: crimen civile in causa est, cur videmus tot putria monumenta collapsarum urbium, quæ nulla ætas diminuit. Vel videmus tot urbes vacuas, esse crimen civile. *Hortens.*

398. *Crimen civile*, &c.] Italiæ ædificia non ætas destituit, sed jacent culpa belli civilis. Vide proœmium Pharsaliæ. *Grotius.*

402. *Vincto fossore*, &c.] Agros servitia compedibus vincta colunt, domi civili bello extinctis.

404. *In nullos ruitura domus.*] Ut quæ incolis destituta sit.

405. *Mundi fæce repletam.*] Colluvie omnium gentium. Juven. Sat. 3. vs. 61. *quota portio fæcis Achææ*, &c.

Cladis eo dedimus, ne tanto in tempore bellum
Jam posset civile geri: Pharsalia tanti
Causa mali. cedant feralia nomina Cannæ,
Et damnata diu Romanis Allia fastis.
Tempora signavit leviorum Roma malorum:
Hunc voluit nescire diem. proh tristia fata!
Aera pestiferum tractu, morbosque fluentes,
Insanamque famem, permissasque ignibus urbes;
Mœniaque in præceps laturos plena tremores
Hi possent explere viri: quos undique traxit
In miseram Fortuna necem, dum munera longi
Explicat eripiens ævi, populosque, ducesque,
Constituit campis: per quos tibi Roma ruenti
Ostendat quam magna cadas. quo latius orbem
Possedit, citius per prospera fata cucurrit.
Omne tibi bellum gentes dedit omnibus annis:

406 tanto temp. tanto in corpore. 407 possit. 414 timores. 419 Ostendit. 419 quæ.

406. *Ne tanto in tempore bellum.*] A pugna Pharsalica, ad nostram usque tempestatem quamvis triumvirale bellum, non pauca hominum millia absumpserit. *Hortens.*

407. *Pharsalia tanti.*] Ea in Pharsalicis campis clades sustulit omnem exinde civilis belli segetem, tam parvo civium numero superstite.

408. *Cedant feralia nomina Cannæ.*] Cladi huic Pharsalicæ cedant Cannæ. (lib. 2. vers. 46.)

409. *Damnata diu Romanis Allia fastis.*] XVII. Kal. Sextiles, Alliensis in fastos (de quibus lib. 5. vers. 5.) relatus inter atros dies, quod eo die Tribuni militum legiones ad Alliam fluv. educentes, a Gallis victi sunt et Urbem amiserint.

410. *Tempora signavit,* &c.] Fasti loquuntur leviores illas clades Alliensem et Cannensem, tacent hanc Pharsalicam gravem et tristem memoratu.

412. *Aera pestiferum tractu.*] Suffecissent hi qui in prœlio Pharsalico occiderunt reparandis damnis humani generis e peste et morbis contagiosis, e fame, incendiis, terræ motibus. *Morbosque fluentes.*] Contagiosos, qui urbes exhauriunt. *Hortens.*

414. *In præceps laturos,* &c.] Id est, hi viri explere potuissent tremores laturos mœn a urbium in præceps.

415. *Quos undique traxit.*] Quos ab omni orbis terræ parte in unam hanc cladem contractas protrivit fortuna.

416. *Dum munera longi,* &c.] Dum una quasi synopsi explicitas fortuna rursus eripuit tot multorum annorum victorias et triumphos.

417. *Explicat eripiens,* &c.] Dum ipsa fortuna *explicat*, id est, detegit sese, qualis esset (nam prius visa est favorabilis) eripiens scil. Romæ, munera longi ævi, id est, quicquid per tot sæcula contulerat, una hora auferens. quasi dicat, hoc prœlio Fortuna tot sæculorum munera, victorias et triumphos Romano imperio rursum eripuit. *Badius. Glarean.* Vel *eripiens munera*, id est, subtrahens eos, qui intra multos annos nati sunt. *Explicat.*] In pugna extendit. *Sulpitius.*

419. *Quam magna cadas.*] Hinc enim Roma videre poterat, quas vires habuisset, et quam magnas amisisset. *Hortens.* *Quo latius orbem,* &c.] Breviori gyro Roma e summa rerum cecidit, quam quo tam amplum nacta fuerat imperium.

421. *Omne tibi bellum gentes.*] Singulis annis singula bella tibi adjecerunt alias post alias gentes.

Te geminum Titan procedere vidit in axem.
Haud multum terræ spatium restabat Eoæ,
Ut tibi nox, tibi tota dies, tibi curreret æther,
Omniaque errantes stellæ Romana viderent.
Sed retro tua fata tulit par omnibus annis
Emathiæ funesta dies. hac luce cruenta
Effectum, ut Latios non horreat India fasces,
Nec vetitos errare Daas in mœnia ducat:
Sarmaticumque premat succinctus Consul aratrum:
Quod semper sævas debet tibi Parthia pœnas,
Quod fugiens civile nefas, redituraque nunquam
Libertas, ultra Tigrim, Rhenumque recessit,
Ac, toties nobis jugulo quæsita, negatur,
Germanum, Scythicumque bonum: nec respicit ultra
Ausoniam: vellem, populis incognita nostris:
Vulturis ut primum lævo fundata volatu

429 *Dachas, Dachos, Dathas, Dacas.* 431 *sævas semper.* 434 *Ha.* 434 *vagatur.*

422. *In axem.*] Ad Septentrionem et meridiem.

423. *Haud multum terræ.*] Restabant Parthi tantum et Indi armis subigendi, ut ab Oriente ad Occidentem universus terrarum orbis Rom. imperio subjiceretur.

425. *Romana viderent.*] Romanis subdita.

426. *Sed retro tua fata tulit.*] Sed unus hic Thessalici prœlii dies tot retro annorum felicia fata subvertit. *Par omnibus annis.*] Qui tantum damnum attulit, quantum utilitatis omnes anni superiores. *Sulp.*

427. *Hac luce cruenta,* &c.] Hoc prœlio factum est, ut Romani Imperii majestas et gloria fieret contemptior apud exteras gentes, Indos, Daas, Sarmatas, Parthos.

428. *Fasces.*] Coss. summum Imperium.

429. *Nec vetitos errare Daas.*] Neque Scythiæ popul. ἁμαξοφορήταις vagis urbes constituat Consul.

430. *Sarmaticumque premat succinctus Consul.*] Neque Sarmatis urbis loca designet Consul succinctus; quod fiebat aratro, subjunctis vacca et tauro, sulcum ducente ubi mœnia ponerentur.

431. *Quod semper sævas debet.*] Quod Romani non ulti sunt Crassos cæsos, legiones victas et signa ablata. lib. 1. vs. 10.

432. *Quod fugiens civile nefas.*] Quod periit nobis libertas, fuga extra Rom. Imperii terminos avecta, fugiens civile nefas, nunquam reditura.

433. *Ultra Tigrim.*] Quasi dicat, ultra terminos Imperii Romani. Sed cum infra dicat Germanis et Scythis concessam libertatem, vereor ne *Tanaim*, sit legendum, quem ultra Scythæ, ut trans Rhenum Germani. ultra Tigrim certe Parthi regnabantur, non autem liberi erant. Itaque opponit Tacitus: *Acrior Arsacis regno Germanorum libertas.* Grotius. *Tigrim, Rhenumque.*] *Tanaim* legi oportere videtur. propter *Scythicum* quod sequitur, et cui convenit, uti *Rheno Germanum.* Parthi ultra Tigrim agnoverunt regem: ut mox vs. 442. Scythiæ ultra Tanaim liberi erant.

434. *Jugulo quæsita.*] Mortis discrimine, dum tyrannos e medio tollere aggredimur.

435. *Germanum, Scythicumque bonum.*] Libertas; bonum quo fruuntur Germani et Scythæ.

436. *Vellem,* &c.] Quam libertatem utinam Romani non novissent unquam; sed ab Urbe condita ad hæc usque Thess. cladis tempora sub regibus serviissent.

437. *Vulturis ut primum,* &c.] Ubi augurio captato de nomine novæ urbi impo-

Romulus infami complevit mœnia luco,
Usque ad Thessalicas servisses Roma ruinas.
De Brutis, Fortuna, queror. quid tempora legum
Egimus, aut annos a Consule nomen habentes?
Felices Arabes, Medique, Eoaque tellus,
Quam sub perpetuis tenuerunt fata Tyrannis.
Ex populis, qui regna ferunt, sors ultima nostra est,
Quos servire pudet. Sunt nobis nulla profecto
Numina: cum cæco rapiantur secula casu,
Mentimur regnare Jovem. spectabit ab alto
Æthere Thessalicas, teneat cum fulmina, cædes?
Scilicet ipse petet Pholoen? petet ignibus Oeten,
Immeritæque nemus Rhodopes, pinusque minanteis?
Cassius hoc potius feriet caput? astra Thyestæ
Abstulit, et subitis damnavit noctibus Argos:
Tot similes fratrum gladios, patrumque gerenti
Thessaliæ dabit ille diem? mortalia nulli
Sunt curata Deo. cladis tamen hujus habemus
Vindictam, quantam terris dare numina fas est.

440 *longum.* 446 *rapiuntur.* 448 *fulgura, clades.* 449 *petit.* 449 *petit.* 450 *minanteis.* 451 *Casus?* 451 *feriat.* 452 *Impulit, Intulit.* 454 *dedit.* 456 *quantum.* 456 *fas est, terris.*

nendo, Remo sex vultures apparuerunt, Romulo 12. atque illius tempus hujus superaret numerus.

438. *Infami complevit mœnia luco.*] Ad quod asylum in luco, a Romulo ad augendum imperium, apertum confugere servi, judiciis obnoxii, scelerati. *Aut pastor fuit, aut illud quod dicere nolo.* Juven. Sat. 8. vs. ult.

439. *Thessalicas ruinas.*] Cladem Pharsalicam.

440. *De Brutis.*] De Junio Bruto, qui ejecto Tarquinio ult. regum, libertatem intulit, quam diu retentam amittere jam grave est, libet queri. *Quid tempora,* &c.] Quid prodest summa æquitate sub legibus vixisse, et Coss. quorum nominibus numerantur signanturque anni. lib. 5. vs. 5.

442. *Arabes,* &c.] Qui semper regibus paruerunt.

444. *Ex populis,* &c.] Nos omnium postremi in id jugum ex libertate incidimus, quod non nisi gravate et cum pudore perpetimur.

446. *Cum cæco rapiantur,* &c.] Frustra, ut video, Deos esse credimus, frustra timemus Jovem, siquidem hæc scelera non curet vindicare, si quidem hæc tam lentus videat, tam lentus puniat. *Vitam regit fortuna, non providentia.*

449. *Scilicet ipse,* &c.] *Feriunt summos fulmina montes.* Sed quid montes meruere pati? quin Cæsar potius fulminatur?

451. *Cassius hoc potius feriet caput?*] Et cur Cæsaris caput reservatur potius Cassii (unius e percussoribus Cæs.) ferro, quam tuo fulmine jam feritur? *Astra Thyestæ.*] Jup. repulit Solem in ortum, execratus scelus Atrei in fratrem (vide Senecæ Thyesten et quæ nos ad ult. chorum) cur non idem hic facit detestatus præsentia hinc inde tot parricidia?

452. *Argos.*] Mycenas Argis vicinas, Pelopidarum sedem.

455. *Cladis.* Ironice.

Bella pares Superis facient civilia divos:
Fulminibus manes, radiisque ornabit, et astris,
Inque Deum templis jurabit Roma per umbras.
Ut rapido cursu fati suprema morantem
Consumsere locum: parva tellure dirempti,
Inde manum spectant, vultusque agnoscere quærunt,
Quo sua pila cadant, aut qua sibi fata minentur,
Facturi quæ monstra forent. videre parentes
Frontibus adversis, fraternaque comminus arma,
Nec libuit mutare locum: tamen omnia torpor
Pectora constrinxit: gelidusque in viscera sanguis
Perculsa pietate coit: totæque cohortes
Pila parata diu tensis tenuere lacertis.
Dii tibi non mortem, quæ cunctis pœna paratur,
Sed sensum post fata tuæ dent, Crastine, morti,

461 *redemti.* [462 Hi duo versus varie leguntur. In quib. *Quo sua pila cadant, aut quæ sibi fata minentur, Inde manum spectant, tempus quo noscere possent.* In quib. *Quam s. p. c. aut quam s. f. minentur.* In quibusd. *Inde manus spectant, vultusque agnoscere quærunt Quo sua p. c. aut qua s. f. minentur.* In quib. *Inde manum sp. tempus quo noscere possunt, Quo s. p. c. aut quæ sibi fata minentur*, vel, *quæ sibi fata minentur.* Modius, *Unde manus spectant, vultusque agnoscere possunt, Quo sua p. c. et quæ s. f. minentur,* In quibusd. *Unde manus spectent, vultusque agnoscere possent.*] 466 *licuit.* 467 *constringit: contraxit.* 467 *gelidus.* 468 *Percussa, Commota.* 469 *paterna.* 471 *sensus.* 471 *mortis, menti.*

457. *Bella pares.*] Bellum hoc rerum summam deferet Imperatoribus, qui in deorum numerum referentur.

458. *Fulminibus.*] Hæc propter fulmina 2. ode Horat. et stellam crinitam quæ per septem dies continuo fulsit, credita Cæsaris in cœlum recepti anima. Suet. Cæs. cap. 88. Virgil. 9. Ecl. quia et simulachro Cæsaris stellam in vertice addiderunt. *Manes*] Animas Cæs.

459. *Inque Deum templis.*] *Emphatica Ironia*: quasi præsentiora sint numina umbræ Imperatorum quam ipsi Dii. *Jurabit Roma per umbras.*] *Jurandasque tuum per nomen ponimus aras.* Horatius 1. epist. lib. 2.

461. *Parva tellure dirempti.*] Ubi jam inter duas acies tantum erat relictum spatii, quantum satis esset ad concursum utriusque exercitus: subit recordatio affinitatis, et pœnitentiæ indicia manarunt lacrymæ.

462. *Inde manum spectant.*] Multis e diversis lectionibus hanc concinnavimus. Ubi propius hostem ventum est, aspiciunt quos petant vultus, quæ ipsis minentur manus, quæ denique facturi essent scelera. *Grotius.* *Inde manum spectant,* &c.] Multitudinem exponit Micyllus. Supra vs. 320. dixerat Cæsar se agnoscere suos ex ensibus et lanceis singulos, jusseratque non parcere suis. Quid igitur si ita intelligamus? circumspiciunt utrinque si quem in adversa acie agnoscant ex armis telisque aut vultu, ut habeant in quem pila mittant, amicorum, hospitum, cognatorum cædes, imo monstrosa parricidia perpetraturi.

464. *Quæ monstra.*] Crudeles cædes aut scelera. *Sulpit.*

466. *Mutare locum.*] Recedere aut progredi. *Itala natio,* inquit Appianus, *magno silentio immota restitit.* *Torpor constringit.*] Omnes exanimati stabant, et perculsi: inter tot enim virorum millia qui concursuri erant, multa horrenda contigerunt præter opinionem. *Hort.*

470. *Dii tibi non mortem.*] Imprecatur poeta æternas pœnas sensumque mortis Crastino, qui commisit acies.

471. *Crastine morti.*] Erat hic Crasti-

Cujus torta manu commisit lancea bellum,
Primaque Thessaliam Romano sanguine tinxit.
O præceps rabies, cum Cæsar tela teneret,
Inventa est prior ulla manus! tunc stridulus aer
Elisus lituis, conceptaque classica cornu:
Tunc ausæ dare signa tubæ: tunc æthera tendit,
Extremique fragor convexa irrumpit Olympi:
Unde procul nubes, quo nulla tonitrua durant.
Excepit resonis clamorem vallibus Æmus,
Peliacisque dedit rursus geminare cavernis:
Pindus agit gemitus, Pangææque saxa resultant,
Oetææque gemunt rupes. vocesque furoris
Expavere sui tota tellure relatas.
Spargitur innumerum diversis missile votis.
Vulnera pars optat, pars terræ figere tela,
Ac puras servare manus. rapit omnia casus;
Atque incerta facit, quos vult, Fortuna nocentes.
Sed quota pars cladis jaculis, ferroque volanti
Exacta est? odiis solus civilibus ensis

474 *ductor bella.* 475 *illa.* 476 *concentaque.* 477 *condit.* 478 *irrupit, et rumpit.* 482 *fremitus.* 483 *Osseæque.* 483 *fremunt.* 485 *in numerum.* 486 *affigere.* 487 *omina.* 489 *Et.* 490 *studiis.*

nus in exercitu Cæsaris evocatus, hoc est, emeritus miles, qui in gratiam imperatoris iterum sponte militabat. is signo dato, *Sequimini me*, inquit, *manipulares mei qui fuistis, et vestro imperatori quam constituistis operam date*, &c. simul respiciens Cæsarem; *Faciam*, inquit, *hodie imperator, ut aut vivo mihi aut mortuo gratias agas*, &c. Com. 3. Cæs. qui mox adacto in os gladio, sic inter cadavera repertus, libidinem ac rabiem qua pugnaverat, ipsa novitate vulneris præferebat. Florus lib. 4. cap. 2.

475. *Inventa est*, &c.] Promptiorne in pugnam quam ipsius Cæsaris? *Manus.*] Crastini. *Tunc stridulus aer.*] Statim, inquit Appianus, lituorum sono et tubarum clangore acuuntur in prælium. nec non præcones et præfecti hinc inde discurrentes, exercitum, per partes hortabantur.

476. *Classica.*] Classicum est et ipsa tuba, vel sonus quo milites convocari et ad pugnam etiam excitari solebant: hinc *Classicum canere*, pro ad rem quampiam excitare. *Horteus.*

477. *Tendit.*] Pro intendit et implet.

478. *Extremique fragor*, &c.] Concurrentium clamor pervenit ad convexa cœli; vel (ut constet poetæ numerus montium) Olympi montis Thessaliæ, qui secundam aeris regionem, in qua nubes et tonitrua, cacumine superat.

480. *Æmus.*] Mons Thraciæ. lib. 6. vers. 579.

481. *Peliacisque dedit*, &c.] Resonum clamorem et Echo reddiderunt cavernæ Pelii montis Thess.

482. *Pindus agit.*] Mons Thess. *Pangææque saxa resultant.*] Mons Thraciæ. lib. 1. vers. 679.

483. *Vocesque furoris*, &c.] Milites pugnantes expavere resonos repercussosque a montibus suos clamores.

485. *Spargitur*, &c.] *Vulnera pars optat*, &c.] Alii certa ferire, alii irrita errare sua tela volunt.

489. *Sed quota pars*, &c.] Minimum tamen cædis a sagittis et jaculis, multo maximum a gladiis.

Sufficit, et dextras Romana in viscera ducit.
Pompeii densis acies stipata catervis,
Junxerat in seriem nexis umbonibus arma.
Vixque habitura locum dextras, ac tela movendi
Constiterat, gladiosque suos compressa tenebat.
Præcipiti cursu vesanum Cæsaris agmen
In densos agitur cuneos: perque arma, per hostem
Quærit iter, qua torta graves lorica catenas
Opponit, tutoque latet sub tegmine pectus.
Hac quoque perventum est ad viscera: totque per arma
Extremum est, quod quisque ferit. civilia bella
Una acies patitur, gerit altera: frigidus inde
Stat gladius; calet omne nocens a Cæsare ferrum.
Nec Fortuna diu rerum tot pondera vergens,
Abstulit ingenteis fato torrente ruinas.
Ut primum toto diduxit cornua campo
Pompeianus eques, bellique per ultima fudit:
Sparsa per extremos levis armatura maniplos

491 *duxit.* 493 *Duxerat, Vinxerat.* 495 *timebat.* 498 *catervas.* 499 *tutumque.* 500 *arva.* 503 *sanguine.* 504 *vertens.* 506 *deduxit.*

492. *Pompeii densis acies,* &c.] Clypeis junctis testudine facta ad excipienda tela et primum excursum infringendum constitit acies Pompeiana ex præcepto ipsius. Cæsaris itaque milites, cum a Pompeianis non concurri viderent, usu periti, sua sponte cursum represserunt et ad medium fere spatium constiterunt; ubi parvo intermisso temporis spatio, respiratione facta, resumptis viribus renovatoque cursu, pila miserunt, celeriterque gladios strinxerunt. Neque vero Pompeiani huic rei defuerunt. nam et tela exceperunt, et impetum legionum tulerunt, et ordines conservarunt, pilisque missis ad gladios redierunt. Comment. 3. de civ. bell.

497. *In densos cuneos.*] Cuneus proprie est multitudo peditum cuneum repræsentans; quæ juncta cum acie, primum angustior, deinde latior procedit, ad ordines hostium diffringendos. *Cuneos.*] Vide lib. 6. vs. 184.

498. *Catervas.*] Hamos et licia loricæ, quæ conserta est ex annulis seu catenulis.

501. *Extremum est.*] Intima pars.

502. *Una acies patitur.*] Pompeiana. *Altera.*] Cæsariana.

503. *Stat gladius.*] A Pompeiana parte. *Calet omne,* &c.] Contra Cæsarianorum gladii stricti, calido sanguine assidue maduerunt. *Hortens.*

504. *Nec Fortuna diu rerum.*] Nec fortuna belli erat diu anceps: statim ad Cæsarem inclinavit. *Pondera vergens.*] Ita Ms. Hoc est, librans velut eventu dubio. *Grotius.*

505. *Fato torrente.*] Præcipiti et declivi instar torrentis.

506. *Ut primum toto diduxit,* &c.] Equites a sinistro Pompeii cornu, universi procurrerunt; omnisque multitudo sagittariorum se profudit. quorum impetum noster equitatus non tulit, verum paulum loco motus cessit. equites Pompeiani hoc acrius instare et se turmatim explicare, aciemque nostram a latere aperto circuire cœperunt, &c. mox ad vers. 521.

507. *Per ultima belli fudit.*] Equites Pompeiani postquam dextrum et sinistrum cornu in planitiem deduxerunt, in apertam et ultimam pugnam, manipulares levis armaturæ, insequuti fuerunt. *Hortens.*

508. *Levis armatura.*] Levis armaturæ milites, Ferentarii, Sagittarii, Fundito-

Insequitur, sævasque manus immittit in hostem.
Illic quæque suo miscet gens prœlia telo:
Romanus cunctis petitur cruor: inde sagittæ,
Inde faces, et saxa volant, spatioque solutæ
Aeris, et calido liquefactæ pondere glandes.
Tunc et Ituræi, Medique Arabesque, soluto
Arcu turba minax, nusquam rexere sagittas:
Sed petitur solus, qui campis imminet aer:
Inde cadunt mortes: sceleris sed crimine nullo
Externum maculant chalybem; stetit omne coactum
Circa pila nefas: ferro subtexitur æther,
Noxque super campos telis conserta pependit.
  Tum Cæsar metuens, ne frons sibi prima labaret
Incursu, tenet obliquas post signa cohortes:
Inque latus belli, qua se vagus hostis agebat,
Immittit subitum non motis cornibus agmen.
Immemores pugnæ, nulloque pudore timendi

510 *Illinc, miscens.* 512 *tela.* 512 *sagittæ.* 513 *liquescere.* 514 *soluti.* 516 *æther.* 518 *chalybem maculant.* 519 *aer.* 521 *Tunc.* 524 *Emittit, Emisit, Immisit.* 524 *motum.* 525 *tenendi.*

res, Balistarii. Veget. lib. 2. *Manipulos,* &c.] Manipulus proprie est contubernium militum, qui conjunctis quasi manibus dimicabant: trigesima pars legionis.

511. *Inde sagittæ.*] A militibus levis armaturæ.

512. *Spatioque solutæ,* &c.] Per attritionem aeris intermedii ex veloci motu liquefactæ sunt pilæ plumbeæ in figuram glandium formatæ, et fundis emissæ. Motu autem accensos colliquescere plumbeos sagittarum mucrones fatetur Aristot. lib. de cœlo et Meteor. *Non secus exarsit quam cum Balearica plumbum Funda jacit, volat illud, et incandescit eundo: Et, quos non habuit, sub nubibus invenit ignes.* Ovid. Metam. 2:

514. *Ituræi,* &c.] Supra vs. 230.

515. *Nusquam rexere sagittas.*] In nullum direxere adversas: sed in aerem misere, unde caderent letiferæ.

517. *Mortes.*] Pro sagittæ mortiferæ. *Sceleris sed crimine.*] Sed scelere vacabant hæ sagittæ ab externis gentibus in Romanos missæ. nefas cumulatum admiserunt civium utrinque pila.

518. *Extremum maculant chalybem.*] Quia nemini lethale vulnus infixerunt, sed leniter extrema cuspis sanguine imbuta fuit. *Stetit omne coactum,* &c.] Sed soli Romani qui pilis utebantur, coactim cædem faciebant. *Hortens.*

519. *Æther.*] Telorum nube obductus. In umbra itaque (inquit Lacon) pugnabitur.

521. *Tum Cæsar metuens,* &c.] Ubi Cæsar advertit equitatum suum impetum Pompeianorum equitum et sagittariorum non ferre, quartæ aciei quam ex cohortium numero instituerat, ut subsidio esset equitatui et dextro cornui, signum dedit. illi celeriter procurrentes tanta vi in Pompeii equites, fecerunt, ut eorum nemo consisteret, omnesque conversi incitata fuga montes peterent. quibus summotis omnes sagittarii et funditores destituti inermes sine præsidio interfecti sunt.

523. *Vagus hostis agebat.*] Pompeianus eques, turmatim se explicans et discurrens ad circumeundum aciem Cæsaris. *Hortens.*

524. *Subitum non motis cornibus agmen.*] Cohortes illas subsidiarias quartæ aciei, e 3000, peditibus.

525. *Immemores pugnæ,* &c.] Pompe-

Præcipites fecere palam, civilia bella
Non bene barbaricis unquam commissa catervis.
Ut primum sonipes transfixus pectora ferro,
In caput effusi calcavit membra regentis:
Omnis eques cessit campis, glomerataque pubes
In sua conversis præceps ruit agmina frænis.
Perdidit inde modum cædes, ac nulla secuta est
Pugna: sed hinc jugulis, hinc ferro bella geruntur.
Nec valet hæc acies tantum prosternere, quantum
Inde perire potest. Utinam Pharsalia campis
Sufficiat cruor iste tuis, quem barbara fundunt
Pectora, non alio mutentur sanguine fontes.
Hic numerus totos tibi vestiat ossibus agros:
Aut si Romano compleri sanguine mavis,
Istis parce precor: vivant Galatæque, Syrique,
Cappadoces, Gallique, extremique orbis Iberi,
Armenii, Cilices: nam post civilia bella
Hic populus Romanus erit. Semel ortus in omneis
It timor, et fatis datus est pro Cæsare cursus.
Ventum erat ad robur Magni, mediasque catervas;

532 secuta. 535 valet. 537 fortes. 538 hostibus. 540 Seresque. 543 Romanus erit populus. 543 orsus.

iani equites auxiliares terga vertentes ostenderunt civilis belli momentum non bene creditum fuisse his externis et barbaris. *Timendi.*] Spernendi, quia fugere non pudebat.

528. *Ut primum, &c.*] Ubi equi Pompeianorum, quartæ illius aciei telis saucii, excusserunt pronos sessores; fugam capessunt equites.

532. *Perdidit inde modum cædes.*] Non temperatum est cædibus; non interficiendi modus servatus est.

533. *Sed hinc jugulis.*] Jugulantur Pompeiani, cadunt Cæsariani. vide quæ ad vers. 617. infra.

534. *Nec valet hæc acies, &c.*] Nec sufficiunt Cæsariani conficiendis Pompeianis, utpote quorum multo major numerus.

536. *Sufficiat cruor iste tuis.*] Nec Romano sang.ruberent fluvii.

538. *Hic numerus totos tibi.*] Barbarorum, externorum. *Vestiat ossibus agros.*] Tegat, spargat.

540. *Istis parce precor.*] Istis externis gentibus parce, ut sint, qui bello finito, civitate donati Romam tueantur. *Galatæque, &c.*] Pop. Asiæ juxta Paphlagoniam Gallogræci.

541. *Extremique orbis Iberi.*] Occidui orbis incolæ Hispani.

543. *Semel ortus in omneis, &c.*] Ubi a paucis trepidari cœpit, omnes in fugam ruunt. quod Cæsari victoriæ momentum dedit. *Tunc*, inquit Florus, *terrore latius dato, turbantibus invicem copiis, reliqua strages quasi una manu facta est. Nec ulla res magis exitio fuit, quam ipsa exercitus magnitudo.*

544. *Fatis datus est pro Cæsare cursus.*] In fatis fuit, ut Cæsar victoria potiretur, et prospere rem gereret. *Hortens.*

545. *Robur Magni, &c. Constitit hic bellum.*] Firmissimas copias quæ erant circa Pompeium. Cohortes illæ quartæ aciei eodem quo fuderant equitatum impetu, sinistrum cornu, pugnantibus etiam

Quod totos errore vago perfuderat agros:
Constitit hic bellum, fortunaque Cæsaris hæsit.
Non illic regum auxiliis collecta juventus
Bella gerit, ferrumque manus movere togatæ:
Ille locus fratres habuit, locus ille parentes.
Hic furor, hic rabies, hic sunt tua crimina Cæsar.
  Hanc fuge mens partem belli, tenebrisque relinque,
Nullaque tantorum discat, me vate, malorum,
Quam multum bellis liceat civilibus, ætas.
Ah potius pereant lacrymæ, pereantque querelæ.
Quicquid in hac acie gessisti Roma, tacebo.
  Hic Cæsar, rabies populi, stimulusque furoris,
Ne qua parte sui pereat scelus, agmina circum
It vagus, atque ignes animis flagrantibus addit.
Inspicit et gladios, qui toti sanguine manent,
Qui niteant primo tantum mucrone cruenti,
Quæ presso tremat ense manus, quis languida tela,
Quis contenta ferat, quis præstet bella jubenti,
Quem pugnare juvet, quis vultum cive perempto
Mutet: obit latis projecta cadavera campis.

546 *profuderat.* 548 *Illic non regum aux. Non huic aux. regum.* 549 *rogatæ:* 554 *liceat bellis.* 555 *Ha, Ao.* 556 *gemistis, gestasti.* 557 *furorum, malorum, furorque.* 560 *Conspicit.* 560 *manant*; hic autem versus in quib. postponitur sequenti. 562 *prenso.* 563 *tela.*

tum ac resistentibus in acie Pompeianis, circumierunt, eosque a tergo sunt adorti. Et tertiam aciem, quæ quieta hucusque fuerat, Cæsar procurrere jussit, quos recentes cum Pompeiani sustinere non possent, universi terga verterunt. Comment. 3. civ. bell.

546. *Errore vago*, &c.] Certamine multiplici.

547. *Hæsit.*] Retardata est.

548. *Non illic regum*, &c.] Non hic steterunt reges socii, auxiliares copiæ et senatus; sed Romani utrinque milites iidemque cognati, fratres, patres, filii.

549. *Togatæ.*] Præfert hanc lect. e Ms. 2. Grotius. videtur tamen loqui de copiis sociorum. feratur itaque et altera lectio *rogatæ*, id est, exoratæ et accitæ ad suppetias ferendas.

551. *Hic furor, hic rabies.*] Inter cives, cognatos, &c.

552. *Hanc fuge mens*, &c.] Per Apostrophen ad seipsum, fingit se prætermissurum horrendam civilis hoc in loco pugnæ faciem, quam tamen maxime et nimium exaggerat.

555. *Pereant lacrymæ.*] Ne deploremus, ne conqueramur, ne utamur hac pietate. *Sulpit.*

556. *Tacebo.*] Ne questu recrudescat dolor.

557. *Rabies populi.*] Œstrum Bellonæ, incitator suorum circumquaque percurrit.

559. *Ignes animis*, &c.] Incitamenta crudelitatis.

560. *Inspicit et gladios.*] Advertit quo animo, quibus viribus, quo vultu quisque pugnet.

562. *Quæ presso*, &c.] Quis timide et quasi invitus feriat, quis alacriter.

563. *Quis præstet bella jubenti.*] Quis jussu potius quam voluntate pugnet.

Vulnera multorum totum fusura cruorem
Opposita premit ipse manu. quacunque vagatur
Sanguineum veluti quatiens Bellona flagellum,
Bistonas aut Mavors agitans, si verbere sævo
Palladia stimulet turbatos ægide currus,
 Nox ingens scelerum, et cædes oriuntur, et instar
Immensæ vocis gemitus, et pondere lapsi
Pectoris arma sonant, confractique ensibus enses.
Ipse manu subicit gladios, ac tela ministrat,
Adversosque jubet ferre confundere vultus.
Promovet ipse acies: impellit terga suorum:
Verbere conversæ cessantes excitat hastæ.
In plebem vetat ire manus, monstratque Senatum.
Scit cruor imperii qui sit, quæ viscera legum:
Unde petat Romam, libertas ultima mundi

568 *quatiens veluti.* 570 *stimulat.* 570 *cursus.* 571 *scelerum, cædesque. scelerum est, cædes.* 574 *subigit.* 575 *contundere.* 579 *quis sit.* 579 *regum.*

566. *Vulnera multorum*, &c.] Suorumne pie; an adversariorum crudeliter?

568. *Bellona.*] Belli dea, Martis soror, furialis Enyo. *Flagellum.*] Quo bellantes instigare fingitur.

569. *Bistonas aut Mavors agitans.*] Thracas, a Bistone urbe et stagno, cui bellicosæ genti Mars præsidere creditur. *Gradivumque patrem Geticis qui præsidet agris.* Virg. 3. Æneid.

570. *Ægide currus.*] Scutum ceu lorica Palladis, in quo caput Medusæ homines in lapides convertens, et respicere videtur ad Palladis apparatum et suppetias contra Martem, Venerem et Troas. Homer Iliad. ε.

571. *Nox ingens scelerum.*] Confusio cœca, nullo habito discrimine.

572. *Et pondere lapsi.*] Homericum illud expressit, quod in Iliade frequens est: Δούπησεν δὲ πεσὼν, ἀράβησε δὲ τεῦχ' ἐπ' αὐτῷ.

574. *Subicit gladios.*] Subjicit. subministrat.

575. *Adversosque jubet*, &c.] Multus in eo prælio Cæsar fuit, mediusque inter imperatorem et militem Voces quoque obequitantis exceptæ, altera cruenta, sed docta et ad victoriam efficax; *Miles faciem feri*: altera ad jactationem composita; *Parce civibus*. Florus. præceperat Cæsar suis, ut tela in ora et facies adversariorum intentarent. fore enim ut juvenes formosi faciei suæ timentes vultus tegerent vel averterent. Sed stratagema hoc consilio tam levi vix tanto Imperatore dignum videtur Jano Rutgersio lib. 1. var. lect. cap. 4. longe itaque aliud fuisse consilium putat. Cæsarem scil. veritum ne suorum militum ardor, conspectis popularibus et propinquis defervesceret, imperasse ut vultus eorum ferro turbarentur, ne agnoscerentur, et huc faciunt quæ supra vs. 320. et 465. et infra vs. 627.

578. *Monstratque Senatum.*] In quem omnem pugnæ rabiem convertant; ut qui belli et injuriarum causæ et frontes essent; quum a plebe culpa omnis abesset.

579. *Scit cruor imperii*, &c.] Id est, novit, quorum cæde ipse ad imperium pervenire posset; quibus superstitibus difficile foret. Scit, quorum sanguine imperium redimere potest. *Hortensius. Imperii qui sit.*] Senatus scil. quo fuso expeditior sibi ad summum imperium sternatur iter. *Quæ viscera legum.*] Emendatio est nostra, eleganti, ni fallimur, metaphora. Ante, *Regum*. atqui Regibus, nihil cum Senatu, de quo hic sermo. Illi enim seorsim apud sua quisque auxilia. *Grotius. Legum.*] Alii leg. *rerum*.

580. *Unde petat Romam.*] A quibus Im-

Quo steterit ferienda loco. permista secundo
Ordine nobilitas, venerandaque corpora ferro
Urgentur: cædunt Lepidos, cæduntque Metellos,
Corvinosque simul. Torquataque nomina legum,
Sæpe duces, summosque hominum te, Magne, remoto.
Illic plebeia contectus casside vultus,
Ignotusque hosti, quod ferrum Brute tenebas!
O decus imperii, spes o suprema Senatus,
Extremum tanti generis per secula nomen,
Ne rue per medios nimium temerarius hostes,
Nec tibi fatales admoveris ante Philippos,
Thessalia periture tua. nil proficis istic
Cæsaris intentus jugulo: nondum attigit arcem

584 *regum.* 586 *contentus.* 588 *o spes.* 589 *generis tanti.* 592 *istinc.* 593 *attentus.*

perium Romanum petat, quibus extorqueat monarchiam. *Libertas ultima.*] Libertatis propugnatores summi et ultimi.

581. *Permista secundo,* &c.] Equitibus permistus senatus. tres enim Rom. ordines, Patritius, Equester, Plebeius.

582. *Venerandaque corpora,* &c.] Nobiles illustrium familiarum viri cujusmodi paucos enumerat, Lepidos, Metellos, Val. Corvinos, Manlios Torquatos.

584. *Torquataque nomina legum.*] Qui legunt *regum* multum torquentur ut *Torquata nomina* concilient *regibus*. Alii intelligunt reges torquatos ענקם duces torquibus ornatos. Alii familiam Manliorum cui cognomen Torquati a torque detracta Gallo cæso qui eum in singulare certamen provocaverat, Liv. lib. 7. A. Gell. lib. 9. cap. 13. et regium illud insigne Torquatis convenire volunt. Grotius emendat *legum* ut modo vs. 579. *legum nomina,* hoc est, liberæ reipublicæ. Hanc si admittamus correctionem; concipio, Torquatos severissimos assertores legum dici, sicut *Manliana imperia,* severa illa et rigida propter filium securi feriri jussum, &c. Liv. lib. 8. vel respici ad libertatem et Consulare imperium, quod noster *legum* nomine sæpe exprimit. supra versu 440. et lib. 9. 267. 385. 560. Nomina autem Torquata, id est, ipsos Torquatos ut mox vers. 589. Nodum vero solvisse litemque sustulisse videtur, qui legit: *Torquataque nomina regum Sæpe duces.* Lepidos scil. Metellos, Corvinos, Torquatos, illustres viros, quorum auspiciis Reges ipsi sæpe militaverint. sic lib. 8. vers. 207. et lib. 10. vs. 136. et lib. 3. vers. 88. *Nomina legum.*] Sic et antehac Grotius legendum censuit; sed deinde sequutus est Cl. Joh. Rutgersium, qui distinctione locum sic sanat: *Torquataque nomina, Regum Sæpe duces,* &c. Grotius.

585. *Sæpe duces, summosque hominum.*] Cædunt tribunos, consulares, senatores, summos omnes excepto Pompeio.

586. *Illic plebeia,* &c.] Illic Marcus Brutus plebeiis armis tectus latuit Cæsarianos jussos petere viros principes, modo vers. 578.

587. *Quod ferrum Brute tenebas.*] Quo postmodo Cæsarem eras occisurus, ut libertatem restitueres.

589. *Extremum tanti,* &c.] Ultimæ gentis Brutorum a Junio Bruto, qui reges exegit, ortorum. quem tamen absque virili stirpe periisse refert Dionys. Halicarn.

590. *Ne rue per medios,* &c.] Parce tibi neque per temeritatem accerse tibi mortem prœmaturam. reserva te ad facinus oportuniore tempore perpetrandum.

591. *Nec tibi fatales,* &c.] Non in hoc civili bello in Pharsalia, sed altero et tuo, in Philippis ab Antonio et Octavio victus. vide quæ ad vs. 680. l. 1.

593. *Nondum attigit,* &c.] Nondum est assecutus ἀκμὴν et summum Imperii, ut mereatur cadere manu Bruti, cujus familiæ opus est reges tollere. vivat regnetque prius, ut, &c.

Juris, et humanum culmen, quo cuncta reguntur
Egressus, meruit fatis tam nobile letum:
Vivat, et, ut Bruti procumbat victima, regnet.
  Hic patriæ perit omne decus: jacet aggere magno
Patritium campis commista plebe cadaver.
Mors tamen eminuit clarorum in strage virorum
Pugnacis Domiti; quem clades fata per omneis
Ducebant. nusquam Magni fortuna sine illo
Succubuit: victus toties a Cæsare, salva
Libertate perit: tunc mille in vulnera lætus
Labitur, ac venia gaudet caruisse secunda.
Viderat in crasso versantem sanguine membra
Cæsar, et increpitans; Jam Magni deseris arma,
Successor Domiti: sine te jam bella geruntur.
Dixerat: ast illi suffecit pectora pulsans
Spiritus in vocem, morientiaque ora resolvit.
Non te funesta scelerum mercede potitum,
Sed dubium fati Cæsar,. generoque minorem
Aspiciens, Stygias Magno duce liber ad umbras
Et securus eo: te sævo Marte subactum,
Pompeioque graveis pœnas, nobisque daturum
Cum moriar, sperare licet. non plura locutum
Vita fugit, densæque oculos pressere tenebræ.

594 *columen.* 594 *premuntur.* 595 *Ingressus.* 598 *non mista.* Sabel. 599 *emicuit.* 602 *Succumbit.* 604 *et ven.* 605 *volventem, solventem.* 607 *Succensor.* 613 *sævo te.* 614 *duci.* 615 *Cum morior, Dum moriar.* 616 *texere, vertere.*

594. *Humanum culmen*, &c.] Nondum superavit summum honorem Roman. quo cuncta reguntur.

597. *Decus.*] Nobiles patricii, ut seq. *Aggere magno.*] In magno acervo. *Hort.*

600. *Pugnacis Domiti.*] L. 2. vs. 479. *Quem clades*, &c. *nusquam Magni.*] Supra vs. 220.

602. *Salva*, &c.] Patria nondum in servitutem redacta.

603. *Tunc mille in vulnera*, &c.] Ipsene multis vulneribus confossus? an inter saucios omni ex parte et cadentes? L. vero Domitius ex castris in montem refugiens, cum vires cum lassitudine defecissent, ab equitibus est interfectus. Cæs. comment. 3.

604. *Venia gaudet caruisse secunda.*] Primam enim consecutus fuerat ad Corfinium. vide l. 2. vs. 512. et quæ ad vs. 522.

607. *Successor Domiti.*] Quia successurum se Cæsari in bellum Gallicum speraverat. *Grotius. Successor Domiti.*] Lib. 2. vs. 478.

612. *Stygias Magno*, &c.] Morior tamen liber, te nondum victoriam plene consecuto, nedum summum Imperium, necdum patriam a te oppressam conspiciens.

616. *Densæque oculos*, &c.] Σκότος δέ οἱ ὄσσ' ἐκάλυψεν. Homer.

Impendisse pudet lacrymas in funere mundi
Mortibus innumeris, ac singula fata sequentem
Quærere, letiferum per cujus viscera vulnus
Exierit; quis fusa solo vitalia calcet;
Ore quis adverso, demisso faucibus ense,
Expulerit moriens animam: quis corruat ictu,
Quis steterit, dum membra cadunt: qui pectora telis
Transmittant, aut quos campis affixerit hasta:
Quis cruor emissus perruperit aera venis,
Inque hostis cadat arma sui: quis pectora fratris
Cædat, et, ut notum possit spoliare cadaver,
Abcisum longe mittat caput: ora parentis
Quis laceret, nimiaque probet spectantibus ira
Quem jugulat, non esse patrem. mors nulla querela
Digna sua est, nullosque hominum lugere vacamus.
Non istas habuit pugnæ Pharsalia parteis,
Quas aliæ clades: illic per fata virorum
Per populos hic Roma perit: quod militis illic,

619 *vulnera ferrum.* 621 *dimissam.* 621 *in faucibus.* 622 *ictus.* 623 *cadant.* 623 *quis pectora tela*; vel, *telo. quis pectore tela*, Mod. 624 *Transmittat, vel, Transmutet, vel.* Mod. 624 *defixerit.* 625 *emissis.* 628 *Abscissum.* 631 *nullos.*

617. *Impendisse pudet*, &c.] Digreditur rursum ab instituto in excusationem, quamobrem non persequatur ordine singulorum cædem, et circumstantias cladis non persequatur. Et quum dicit *in funere mundi*, amplificatio cladis est, quasi in ea mundus concidisset. *Hortens. Impendisse pudet*, &c.] In tanta clade, quanta mundi summo Imperio grave inflixit vulnus, non libet, non vacat singulas mortes et vulnera lacrymis luctuque prosequi. Ex Pompeiano exercitu circiter millia XV. ceciderunt: in deditionem venerunt amplius millia XXIV. Cæsar non amplius CC. desideravit. Sed in his centuriones XXX. Comment. 3.

618. *Singula fata.*] Diversos casus et diversa mortis genera. *Hortens.*

620. *Vitalia.*] Sunt proprie interioris corporis, in quibus maxime vita sita est, ut Cor, cerebrum, hepar et intestina, &c. *Hortens.*

620. *Ore quis adverso.*] Ita intercidit Crastinus. supra ad vs. 471.

623. *Dum membra.*] Truncatus membra. *Qui pectora telis*, &c.] Mss. *quis pectora tela Transmittat*. Grotius.

625. *Perruperit aera venis.*] Prosilierit, et auctoris arma consperserit.

628. *Abcisum longe*, &c.] Ut impius possit eum tanquam ignotum spoliare, neque agnoscatur esse frater.

629. *Nimiaque probet*, &c.] Et jam lacerum, apud eos, qui cum indignatione spectaret, patrem esse diceret.

631. *Sua est.*] Singulari et propria, ut modo vs. 617.

632. *Non istas habuit*, &c.] Dilatat amplificationem hujus cladis cum aliis comparatæ: modo, et eventu, mox vs. 638. *Partes.*] Formam pugnæ et sortem. *Sulpitius.*

633. *Aliæ clades.*] Ad Trasimenum, Trebiam, Ticinum, Alliam, Cannas, &c. *Illic per fata virorum.*] Ibi numerabantur milites cæsi: hic gentes et populi.

Mors hic gentis erat: sanguis ibi fluxit Achæus,
Ponticus, Assyrius: cunctos hærere cruores
Romanus, campisque vetat consistere torrens:
Majus ab hac acie, quam quod sua secula ferrent,
Vulnus habent populi: plus est quam vita, salusque,
Quod perit: in totum mundi prosternimur ævum.
Vincitur his gladiis omnis, quæ serviet, ætas.
Proxima quid soboles, aut quid meruere nepotes
In regnum nasci? pavide num gessimus arma?
Teximus aut jugulos? alieni pœna timoris
In nostra cervice sedet. post prœlia natis
Si dominum Fortuna dabas, et bella dedisses.
  Jam Magnus transisse Deos, Romanaque fata
Senserat infelix: tota vix clade coactus
Fortunam damnare suam. stetit aggere campi
Eminus, unde omneis sparsas per Thessala rura
Aspiceret clades, quæ bello obstante latebant.
Tot telis sua fata peti, tot corpora fusa,
Ac se tam multo pereuntem sanguine vidit.
Nec, sicut mos est miseris, trahere omnia secum

635 *sanguis ubi, ibi sanguis, sanguis tibi.* 640 *toto m. p. ævo. totum m. prosternitur ævum.* 641 *Vincimus.* 641 *serviat.* 643 *regno.* 643 *pavidi.* 643 *non.* 647 *traxisse.* 648 *tanta vix, vix tota.*

635. *Sanguis ibi fluxit Achæus.*] Ibi nationis alicujus unius sanguis fusus est, hic multarum promiscue: Romani autem permisti copia fecit ut instar torrentis flueret.

636. *Cunctos hærere cruores.*] Ingentem Romanorum cædem eo indicat argumento; quod hærentem sanguinem barbarorum cruor ille impulerit. *Sulpitius.*

637. *Torrens.*] Copia Romani cruoris fluentis. *Sulpit.*

638. *Quam quod sua secula ferrent.*] Illa tempora pati possent: nam antea Punicis, modo Syllanis et Marianis prœliis erant attrita. *Sulpit.*

639. *Plus est quam vita.*] Perit scil. libertas pop. Rom. eaque posteris in perpetuum interitura.

643. *In regnum nasci.*] In servitutem sub Impp. *Pavide num gessimus arma?*] Nunquid nos timide libertatem propugnavimus? Annon jugulum nostrum et cervicem gladiis opposuimus, quo posteros servitute eximeremus?

644. *Alieni pœna timoris.*] Nos pœnam damus timoris posterorum: proinde, o Fortuna, cum dederis posteris dominos, quibus servient, hoc est, Cæsares et Tyrannos; eadem via et bellum et pugnas illis ipsis dedisses; non autem nobis; aut certe utrisque. *Hortensius.*

645. *Post prœlia natis.*] Si vellet Fortuna posteris libertatem adimere, par erat ut et bellum iis daret, quo ipsi pro se decertarent.

647. *Transisse Deos.*] A se ad Cæsarem. *Ferus omnia Jupiter Argos Transtulit.* Virg. 2. Æneid.

648. *Tota vix clade,* &c.] Nondum coactus tota clade accepta incusare suam fortunam.

651. *Quæ bello obstante latebant.*] Quas per tumultum et concursum pugnantium prius cernere non licuit.

654. *Nec, sicut mos est miseris,* &c.] Ne-

Mersa juvat, gentesque suæ miscere ruinæ:
Ut Latiæ post se vivat pars maxima turbæ,
Sustinuit dignos etiam nunc credere votis
Cœlicolas, voluitque sui solatia casus:
Parcite, ait, Superi cunctas prosternere gentes:
Stante potest mundo, Romaque superstite, Magnus
Esse miser. si plura juvant mea vulnera, conjux
Est mihi, sunt nati; dedimus tot pignora fatis.
Civiline parum est bello, si meque, meosque
Obruat? exiguæ clades sumus, orbe remoto?
Omnia quid laceras? quid perdere cuncta laboras?
Jam nihil est Fortuna meum. sic fatur: et arma,
Signaque, et afflictas omni jam parte catervas
Circuit, et revocat matura in fata ruentes,
Seque negat tanti. nec deerat robur in enses
Ire duci, juguloque pati, vel pectore letum:
Sed timuit strato miles ne corpore Magni
Non fugeret, supraque ducem procumberet orbis:
Cæsaris aut oculis voluit subducere mortem.

656 vivat post se. 658 *vovitque.* 659 *jam S.* 664 *Obruet? Obruit? Obruis?* 666 *fatus.* 671 *At.* 671 *miles strato.*

que tamen voluit, quod in rebus deploratis et desperatis solent miseri, omnia secum obruere.

655. *Mersa.*] Perdita et obruta, et desperata in pugna. *Sulpit.*

656. *Ut Latiæ post,* &c.] Neque tanta accepta clade indignabatur Deos supplicibus votis precari, ut sibi reliquum exercitum præstarent incolumem.

657. *Dignos.*] Deos scil. ad quos vota fundat, et preces. *Hortens.*

658. *Voluitque sui solatia casus.*] Optavit salutem reliquorum, quæ erat ei solatio maximo in tanta ruina. *Sulpit.*

659. *Parcite,* &c.] Sufficiat iræ vestræ hæc mea calamitas; vel si ulterius in me animadvertere visum sit, uxorem liberosque meos devoveo pro salute gentium et Rom. Imperii.

664. *Exiguæ clades sumus,* &c.] Annon satis est clades nostra, nisi et totus orbis nobiscum ruat? *Orbe remoto.*] Si mundus nobiscum non perierit. *Sulpitius.*

668. *Revocat matura in fata ruentes.*] Receptui canit. Sed audi Cæsarem 3. com. Pompeius, ut equitatem suum pulsum vidit; atque eam partem, cui maxime confidebat, perterritam animadvertit, aliis diffisus, acie excessit, protinusque se in castra equo contulit, et iis centurionibus quos in statione ad prætoriam portam posuerat, clare, ut milites exaudirent, tuemini, inquit, castra, et defendite diligenter, si quid durius acciderit, ego reliquas portas circumeo, et castrorum præsidia confirmo. hæc cum dixisset se in prætorium contulit, summæ rei diffidens, et tamen eventum expectans.

669. *Seque negat tanti.*] Negat se tanti esse pretii, ut pro se in mortem præcipitent, et Cæsarianis, jam rebus perditis, trucidandos objiciant. *Hortens.* *Nec deerat robur,* &c.] Audacia eundi in prœlia non deerat Pompeio, neque vitæ contemptus, sed noluit suos in ruinam et necem secum trahere.

673. *Cæsaris aut oculis voluit,* &c.] Voluit præterea necem suam subtrahere Cæ-

Nequicquam. infelix, socero spectare volenti
Præstandum est ubicunque caput. sed tu quoque conjux
Causa fugæ, vultusque tui: fatisque probatum
Te præsente mori. Tunc Magnum concitus aufert
A bello sonipes, non tergo tela paventem,
Ingenteisque animos extrema in fata ferentem.
Non gemitus, non fletus erat, salvaque verendus
Majestate dolor, qualem te, Magne, decebat
Romanis præstare malis. non impare vultu
Aspicis Emathiam: nec te videre superbum
Prospera bellorum, nec fractum adversa videbunt.
Quamque fuit læto per treis infida triumphos,
Tam misero Fortuna minor. jam pondere fati
Deposito securus abis: nunc tempora læta
Respexisse vacat: spes nunquam implenda recessit:
Quid fueris nunc scire licet. fuge prœlia dira,
Ac testare Deos, nullum qui perstet in armis,
Jam tibi Magne mori: ceu flebilis Africa damnis,

674 Nequiquam, Nec quicquam. 675 *modo.* 676 *probatum est, negatum, negatum est.* 677 *Tum.* 680 *nec fl.* 685 *letos.* 690 *Attestare.* 690 *præstet, perstat.*

saris oculis: simul se vivum reddere uxori. sed frustra. in fatis namque erat ut præsente conjuge obtruncaretur, caputque ejus Cæsari offerretur, lib. 8. vs. 18. et lib. 9. vs. 1035.

676. *Fatisque probatum.*] Miror Mss. omnes habere, *fatisque negatum.* Forte scripserit Lucanus *rogatum*, ut allusio sit, ad legum rogationes. *Grotius.*

679. *Ingentesque animos*, &c.] Magnanimi ducis et constantis exemplar in Pompeio describitur. qui ne in extremis quidem perculsus animo fuerit, neque gemuerit; sed dolor verenda majestate eluxit, &c. *Hortens.*

682. *Non impare vultu.*] Non immutato propter adversa: eodem, quo prius tulisset prospera.

685. *Quamque fuit læto.*] Sensus est: Fortuna ut fuit infida Pompeio in secundis rebus; ita in adversis fuit illo minor, quod eum de mentis suæ constantia dejicere non valuerit. *Hortens.* *Treis infida triumphos.*] 1. Africanum, devictis Carbone, Domitio et Hiarba rege, qui Domitio auxilium tulerat. 2. Hispanicum, de Sertorio et Perpenna. lib. 2. vs. 549. et 3. Ponticum de Mithridate, Tigrane, &c.

686. *Pondere fati*, &c.] Levatus onere imperii, quod tibi fatum commiserat.

687. *Nunc tempora læta.*] Nunc tibi ocium est frui memoria anteactæ felicitatis: postquam insatiata spes plura acquirendi interjerit.

689. *Quid fueris nunc*, &c.] E collatione præsentium adversarum intelliges quantæ fuerint res tuæ prosperæ. *Tum denique*, inquit ille apud comicum, *omnes nostra intelligimus bona, quum quæ in potestate habuimus, amisimus.*

690. *Ac testare Deos*, &c.] Et quum post discessum tuum e prœlio Pharsalico major pars cladis contigerit, Deos testes citare licet, eos non tua gratia, sed publicæ libertatis causa in armis perstitisse et cecidisse, qui interjerint; ut et eos, qui post mortem tuam in Africa, in Hispania et Ægypto ceciderunt.

691. *Tibi mori*] Non tua gratia, sed publicæ libertatis causa. *Ceu flebilis Africa.*] In qua Cato, Scipio, rex Juba et multi alii perierunt. *Hortens.*

Et ceu Munda nocens, Pharioque a gurgite clades,
Sic et Thessalicæ post te pars maxima pugnæ.
Non jam Pompeii nomen populare per orbem,
Nec studium belli: sed par, quod semper habemus,
Libertas, et Cæsar erunt: teque inde fugato
Ostendet moriens, sibi se pugnasse, Senatus.
Nonne juvat pulsum bellis cessisse, nec istud
Prospectare nefas, spumanteis cæde catervas?
Respice turbatos incursu sanguinis amnes,
Et soceri miserere tui. quo pectore Romam
Intrabit factus campis felicior istis?
Quicquid in ignotis solus regionibus exul,
Quicquid sub Phario positus patiere tyranno;
Crede Deis, longo fatorum crede favori.
Vincere pejus erat. prohibe lamenta sonare,
Flere veta populos: lacrymas, luctusque remitte.

692 *Pharioque g. Pharioque in g. Phario quæ g.* 693 *magna ruinæ, maxima turbæ.* 694 *Pompeius.* 697 *Ostendit.* 698 *illud.* 699 *Prospectare, Perspectasse.* 704 *et a Phario.* 704 *patiare.* 707 *vetes.*

692. *Et ceu Munda nocens.*] Ad Mundam victi fuerunt liberi Pompeii postea: in quo prælio periclitatus fuit Cæsar; ut de inferenda sibi nece cogitaret. ut alibi recensuimus. *Pharioque a gurgite.*] Quum Ptolomæus rex Alexandrinus, summum civilis belli scelus peregisset, fœdusque amicitiæ cum Cæsare, medio Pompeii capite sanxisset; ut Florus inquit. *Hortens.*

693. *Sic et Thessalicæ.*] Aversio iterum ad Pompeium, quod post ejus mortem, maxima pars pugnantium civium in Thessalia peribunt pro salute et libertate patriæ. Major enim pars cladis Thessalicæ contigit absente jam Pompeio; ideoque illi non magis imputari potest, quam quæ post mortem ejus acciderunt. *Grot. Hortens.*

694. *Populare.*] Nobile habebitur et celebre amplius per totum orbem. Vel gratum populo. Est et *populare*, quod sit unius populi. humile item et obscurum. *Hortens.*

695. *Nec studium belli.*] Pugnandi libido. sed libertatis retinendæ, et Cæsaris interficiendi unicum studium erat. *Hortens. Par.*] Lib. 6. vs. 3.

696. *Libertas, et Cæsar erunt.*] Commissi pugnabunt libertas et Cæsar, illa ut se tueatur, Cæsar ut excutiat libertatem et monarchiam inducat.

697. *Sibi se pugnasse.*] Suæ libertatis tuendæ gratia.

700. *Respice turbatos,* &c.] Imo fruere optimo solatio fugæ tuæ, quod non vides tantam civium stragem.

701. *Soceri miserere tui.*] Cæsaris, qui parta per tot civium cædem victoria, multo miserior futurus est quam tu victus. *Quo pectore Romam.*] Quo animo, qua conscientia?

704. *Phario,* &c.] Ptolomæo. lib. 8. vs. 618.

705. *Crede Deis,* &c.] Judicium deorum et longa faventium fatorum series tibi fidem faciant id quod melius est tibi evenisse, ἀδικεῖσθαι ἢ ἀδικεῖν, vinci quam vincere in bello civili. *Longo fatorum crede favori.*] Perpetuus in te Deorum favor, fidem tibi faciat, e duobus malis id tibi evenisse, quod erat minus. Minus malum est bello civili vinci, quam vincere. Ni ita esset, victorem te fecissent Dii, quos tibi bene velle dubitare non debes. *Grotius.*

707. *Remitte.*] Reprime, prohibe. *Sulpitius.*

Tam mala Pompeii, quam prospera mundus adoret.
Aspice securus vultu non supplice reges:
Aspice possessas urbes, donataque regna,
Ægyptum, Libyamque, et terras elige morti.
  Vidit prima tuæ testis Larissa ruinæ
Nobile, nec victum fatis caput: omnibus illa
Civibus effudit totas per mœnia vires
Obvia ceu læto: prœmittunt munera flentes:
Pandunt templa, domos: socios se cladibus optant.
Scilicet immenso superest ex nomine multum,
Teque minor solo: cunctas impellere gentes
Rursus in arma potes, rursusque in fata redire.
Sed quid opus victo populis, aut urbibus, inquit?
Victori præstate fidem. Tu Cæsar in alto
Cædis adhuc cumulo patriæ per viscera vadis:
At tibi jam populos donat gener. avehit inde
Pompeium sonipes: gemitus, lacrymæque sequuntur:
Plurimaque in sævos populi convicia divos.

708 *adiret.* 715 *lento.* 715 *promittunt.* 716 *de clad.* 719 *bella.* 719 *referre.* 720 *ac urb.* 721 *prestare.* 722 *tumulo.*

709. *Vultu non supplice.*] Jubet eum, vultu non mœsto aspicere tot reges, quos in regnum restituerit; et urbes quas libertate donarit. *Hortens.*

710. *Possessas urbes.*] Pompeiopolim. libro 2. vs. 578. *Donataque regna,* &c.] Ægyptum Ptolomæo, cui ipse tutor a Senatu datus fuerat: Libyam Jubæ, Tigrani Armeniam, Pharnaci Pontum, Ariobarzani Cappadociam.

712. *Vidit prima tuæ,* &c.] Pompeius, ubi jam castra oppugnari et hostem intra vallum versari vidit, equum nactus, detractis insignibus imperatoriis, decumana porta se e castris ejecit, protinusque equo citato Larissam contendit, neque ibi constitit, &c. Comment. 3. Cæs.

713. *Nobile,* &c.] Constantiam atque animi magnitudinem retinens in rebus utcunque adversis.

714. *Civibus effudit,* &c.] Larissæi humaniter et honorifice excepto opem offerunt.

715. *Obvia ceu læto.*] Tanquam victori procedens obviam.

718. *Teque minor solo,* &c.] Aliorum opinione æque venerandus ac prius; sua non ita; rejicit itaque rationes et spem omnem comparandi copias et renovandi belli.

719. *Rursusque in fata redire.*] Iterum fortunam tentare. *In fata redire.*] In bella et mortem. *Sulpit.*

720. *Victo.*] Mihi, Pompeio.

721. *Victori.*] Cæsari. *Tu Cæsar.*] Apostrophe poetæ ad Cæsarem.

722. *Cumulo cædis.*] Congerie cadaverum. *Vadis per viscera.*] Calcas cadavera et adhuc plures interficis. *Sulpit.*

723. *At tibi jam populos,* &c.] Fuga te victorem testatus Pompeius permittit tibi populos. *Avehit inde,* &c.] Neque Larissæ constitit; sed paucos suorum ex fuga nactus nocturno itinere non intermisso, comitatu equitum XXX. ad mare pervenit, navemque frumentariam conscendit.

724. *Gemitus, lacrymæque sequuntur.*] Simul oppidani Pompeium discedentem lacrymis prosequuti fuerunt, atque in Divos, quasi iniquos in hac pugna, multa convicia jecerunt. *Hortens.*

Nunc tibi vera fides quæsiti Magne favoris
Contigit, ac fructus. felix se nescit amari.
  Cæsar ut Hesperio vidit satis arva natare
Sanguine, parcendum ferro, manibusque suorum
Jam ratus, ut viles animas, perituraque frustra
Agmina permisit vitæ. sed castra fugatos
Ne revocent, pellatque quies nocturna pavorem;
Protinus hostili statuit succedere vallo,
Dum fortuna calet, dum conficit omnia terror,
Non veritus grave ne fessis, ac Marte subactis
Hoc foret imperium. non magno hortamine miles
In prædam ducendus erat: victoria nobis
Plena viri, dixit: superest pro sanguine merces,
Quam monstrare meum est: nec enim donare vocabo,
Quod sibi quisque dabit. cunctis en plena metallis
Castra patent: raptum Hesperiis e gentibus aurum
Hic jacet: Eoasque premunt tentoria gazas.
Tot regum fortuna simul, Magnique coacta
Expectat dominos: propera procedere miles
Quos sequeris: quascunque tuas Pharsalia fecit,
A victis rapiantur opes. nec plura locutus

726 *Magne, vera.* 734 *cum conf.* 735 *aut M. haud M.* 736 *Non foret.* 739 *neque.* 741 *ex gent.* 744 *præcedere.* 746 *rapiuntur, rapientur.* 746 *sic milite jusso.*

726. *Nunc tibi vera fides,* &c.] Ignis hic periculi et adversitatis probavit tibi verum amorem eorum quorum fidem in prosperis exploratam habere non datur; cum plures fortunam quam amicitiam colant.

728. *Hesperio.*] Italorum.

730. *Viles animas, perituraque frustra.*] Plebeios et gregarios milites, nec sibi summum Imperium captanti futuros impedimento.

731. *Sed castra fugatos,* &c.] Cæsar, Pompeianis ex fuga intra vallum compulsis, nullum spatium perterritis dari oportere existimans, milites cohortatus est, ut beneficio fortunæ uterentur castraque oppugnarent; qui etsi magno æstu fatigati (nam ad meridiem res erat producta) tamen ad omnem laborem animo parati, imperio paruerunt. *Castra.*] Pompeii.

732. *Pavorem.*] Pompeianorum.

735. *Marte subactis.*] Defatigatis pugna.

739. *Nec enim donare vocabo.*] Quod sibi dare possit, cuique vestrum in manu est, neque enim pro donis ea imputabo.

740. *Plena metallis.*] Mox vs. 752.

741. *Hesperiis,* &c.] Hispaniis, quæ cum Italia in divisione Pompeio obtigerant, lib. 1. vs. 4.

742. *Eoasque premunt.*] Orientales, Asiaticas divitias.

743. *Coacta.*] Congesta.

744. *Dominos.*] Vos. *Præcedere miles,* &c.] Præoccupare castra et antevertere hostes fugientes in castra.

745. *Tuas.*] Tui juris.

746. *A victis rapiantur opes.*] Scribe ex fide Mss. *rapiuntur*. Nisi præcedis Pompeianos, jam illi rapient supellectilem

Impulit amentes, aurique cupidine cæcos
Ire super gladios, supraque cadavera patrum,
Et cæsos calcare duces. quæ fossa, quis agger
Sustineat pretium belli, scelerumque petentes?
Scire volunt, quanta fuerint mercede nocentes.
Invenere quidem spoliato plurima mundo,
Bellorum in sumptus congestæ pondera massæ:
Sed non implerunt cupientes omnia mentes.
Quicquid fodit Iber, quicquid Tagus expulit auri,
Quodque legit dives summis Arimaspus arenis,
Ut rapiant, parvo scelus hoc venisse putabunt,
Cum sibi Tarpeias victor desponderit arces:
Cum spe Romanæ promiserit omnia prædæ:
Decipitur, quod castra rapit. capit impia plebes
Cespite patricio somnos: vacuumque cubile

749 cæcos. 749 deos. 751 ruunt. 754 implevit. 755 extulit, expluit, expuit. 756 Quod leg. 757 putabant. 758 disponderit. 760 petit. rapit omnia. rapit: capit infima. 761 somnum. 761 stratumque.

quæ in castris est, quæque vobis victoriæ jure debetur. *Nec plura locutus.*] Hic quoque prior editio habuit, *sic milite jusso*, quod manuscripti testantur. *Grotius.*

748. *Ire super gladios.*] Nullam impietatem verentur perpetrare, auri ac prædæ siti. *Hortens.*

749. *Quæ fossa*, &c.] Ecphonesi concludit rabiem invadentium castra. *Hort.*

752. *Invenere quidem spoliato*, &c.] Captis castris, luxuriam, victoriæ fiduciam, et vanitatem Pompeianorum videre licuit, offenderunt enim triclinia strata, magnum argenti pondus expositum, tabernacula myrto et hedera coronata, &c. Plut. Pomp. et Cæs. comment. 3. *Spoliato mundo.*] Quod illuc omnes prope totius Asiæ populorum opes propemodum congestæ essent; quas hic vocat spolia totius mundi. *Hortensius.*

753. *Massæ.*] Auri et argenti.

754. *Sed non implerunt*, &c.] Hanc lectionem probat H. Grotius, cujus exemplar secutus sum. Mihi vero perplacet quam habent lib. vulgati. *Sed non implevit cupientes omnia mentes, Quicquid fodit Iber*, &c. hac mente: Invenerunt quidem in castris Pompeii, aurum Hispanum et Orientis gazæ, uti Cæsar proposuerat supra vs. 740. Sed aurum hoc Hispanum in castris raptum non sufficit militibus Cæsarianis omnia cupientibus et ipsam Romam sibi diripiendam ex ducis promisso sperantibus.

755. *Iber.*] Hispanus. Hispania olim celebris erat fodinis auri, argenti, ferri. *Tagus expulit auri.*] Lusitaniæ fluv. *auriferi ripa beata Tagi.* Ovid. 15. el. lib. 1. Amor.

756. *Arimaspus arenis.*] Scythiæ gens unocula, accolæ fluvii cognominis auriflui, et ipsi comas auro in nodum colligati: ut qui aurum ex arenis colligant. *Arimaspus arenis.*] Lib. 3. vs. 281.

757. *Ut rapiant, parvo*, &c.] Quamvis hæc omnia rapiant, putabunt tamen hæc non respondere meritis belli civilis gesti.

758. *Tarpeias victo desponderit arces.* Rom. lib. 1. vs. 196.

760. *Decipitur.*] Quasi sibi ac suis multo plura promisisset, quam inventa fuerunt. *Hortens. Decipitur*, &c.] *He is bid losse.* ut qui sibi Romæ direptionem promiserit.

761. *Cespite patricio somnos.*] Tabernaculis patriciorum et recenti cespite constratis.

Regibus infandus miles premit: inque parentum,
Inque toris fratrum posuerunt membra nocentes:
Quos agitat vesana quies, somnique furentes:
Thessalicam miseri versant in pectore pugnam.
Invigilat cunctis sævum scelus, armaque tota
Mente agitant, capuloque manus absente moventur.
Ingemuisse putes campos, terramque nocentem
Inspirasse animas, infectumque aere totum
Manibus, et superam Stygia formidine noctem.
Exigit a meritis tristeis victoria pœnas,
Sibilaque et flammas infert sopor: umbra perempti
Civis adest: sua quemque premit terroris imago.
Ille senum vultus, juvenum videt ille figuras:
Hunc agitant totis fraterna cadavera somnis:
Pectore in hoc pater est, omnes in Cæsare manes.
Haud alios nondum Scythica purgatus in ara
Eumenidum vidit vultus Pelopeus Orestes:
Nec magis attonitos animi sensere tumultus,
Cum fureret, Pentheus; aut cum desisset, Agave.

764 *somnoq; fruentes:* Canter. 765 *pectora.* 768 *putem, putat, putant.* 769 *infestumque.* 770 *superum.* 771 *miseris.* 774 *figuram.* 775 *pericula.* 778 *radit.* 780 *fugeret.* 780 *aut cum descisset, aut deseruisset.*

762. *Parentum, Inque toris fratrum.*] Cæsorum aut fugatorum.

763. *Nocentes.*] Scelerati, parricidæ.

764. *Quos agitat,* &c.] Dormientibus horrenda per quietem objiciuntur somnia: animis observantur scelerata pugnæ Thessalicæ arma.

766. *Invigilat cunctis sævum scelus.*] Scelerum conscientia vexantur, etiam dum dormiunt. *Sulpit.*

767. *Moventur.*] Quasi vibrantes gladium, quem tamen non tenent.

768. *Ingemuisse putes campos,* &c.] Terram gemitu animas emisisse crederes, atque umbras et manes per aerem superioris hemisphærii infernali terrore tenebrosum volitasse.

769. *Inspirasse.*] Inspirando emisisse.

770. *Superam noctem.*] Tenebras nocturnas nostri hemisphærii plenas fuisse territamentis, et malorum dæmonum et furiarum occursibus. *Sulpit.*

771. *Exigit a meritis,* &c.] Quasi Cæsariani pro victoria Diis graves pœnas dederint. Sed quas pœnas luerint, ipse statim infert. *Hortens.*

772. *Sibilaque et flammas,* &c.] Et per somnium repræsentantur iis Furiæ intentantes vipereos sibilantesque crines et faces.

776. *Pectore in hoc pater est.*] Hujus menti obversatur umbra patris cæsi. *Omnes in Cæsare manes.*] Omnes omnium manes territant Cæsarem.

777. *Haud alios nondum Scythica,* &c.] Qualiter *Agamemnonius scenis agitatus Orestes Armatam facibus matrem et serpentibus atris Cum fugit,* priusquam oraculo monitus Tauricam Dianam in Scythia peteret, ubi a sorore Iphigenia Deæ sacerdote agnitus expiatusque est: placatæque furiæ *Eumenides* appellatæ.

778. *Pelopeus Orestes.*] Pelopis nepos.

779. *Nec magis attonitos,* &c.] *Eumenidum veluti demens videt agmina Pentheus,* &c. Æneid. 4. Virgil.

780. *Aut cum desisset, Agave.*] Ita legit H. Grotius, hoc sensu: Non magis

Hunc omnes gladii, quos aut Pharsalia vidit,
Aut ultrix visura dies, stringente Senatu,
Illa nocte premunt: hunc infera monstra flagellant.
Et quantum pœnæ misero mens conscia donat,
Quod Styga, quod manes, infestaque Tartara somnis
Pompeio vivente videt! Tamen omnia passo,
Postquam clara dies Pharsalica damna retexit,
Nulla loci facies revocat feralibus arvis
Hærentes oculos. cernit propulsa cruore
Flumina, et excelsos cumulis æquantia colles
Corpora, sidentes in tabem spectat acervos,
Et Magni numerat populos: epulisque paratur
Ille locus, vultus ex quo, faciesque jacentum
Agnoscat. juvat Emathiam non cernere terram,
Et lustrare oculis campos sub clade latenteis.
Fortunam, Superosque suos in sanguine cernit.
Ac ne læta furens scelerum spectacula perdat,
Invidet igne rogi miseris, cœloque nocenti

782 *victrix.* 784 *Heu qu. misero pœnæ.* 785 *ingestaque.* 785 *corpora.* 791 *fidentes, depressos.* 791 *exspectat.* 792 *populos numerat.* 793 *jacentes.* 795 *Lustrare et campos oculis, Sed lustrare ocul. camp.*

externati erant, aut Pentheus cum Agave fureret: aut ipsa Agave cum furere desiisset et scelus suum agnosceret. Sic Pers. Sat. 5. *Postquam destertuit esse Mæonides.* Alii leg. *descisset*, id est, a mente discessisset. Ja. Rutgersius putat leg. *aut desævisset Agave.* cum M. S. habeant, *aut deseruisset Agave.* eadem mente qua Grotius *desisset* legit. sic lib. 5. vs. 303.

782. *Ultrix visura dies.*] Qua in Senatu a conjuratis confossus 23. vulneribus casurus erat.

783. *Infera monstra flagellant.*] Ultrices furiæ et carnifex conscientia.

786. *Pompeio vivente videt.*] Quo mortuo, majoribus furiis exagitabitur. *Tamen omnia passo.*] *Quin animum ab odio ad veritatem historiæ averte, lector.* Cæsar prima luce omnes eos qui in monte consederant, ex superioribus locis in planitiem descendere, atque arma projicere jussit, quod ubi sine recusatione fecerunt, passisque palmis, projecti ad terram, flentes ab eo petierunt salutem; consolatus consurgere jussit, et pauca apud eos de lenitate sua locutus, omnes conservavit; militibusque suis jussit, ne qui eorum violarentur, neu quid desiderarent. *Multo certe minus in umbras sævitum crediderim, aut pavisse oculos cæsorum spectaculo, aut sepulchra et rogos negavisse.*

788. *Nulla loci,* &c.] Tristis et horrendus stragis aspectus non revocat.

790. *Et excelsos,* &c.] Et strues congestorum cadaverum æquas collibus.

791. *Sidentes in tabem,* &c.] Depressos et manantes sanie.

794. *Non cernere terram.*] Quin tectum constratumque cadaveribus solum spectare juvat.

796. *Fortunam, Superosque,* &c.] Quoties contemplatur acervos cæsorum, reputat apud se, suam felicitatem, quæ ei suorum Divorum beneficio contigit. *Hortens. Superosque,* &c.] Martem et Venerem quos ante prœlium invocaverat. supra ad vs. 168.

798. *Invidet igne rogi miseris.*] Invidet cadaveribus rogum. ἀρχαϊσμὸς. Nam cum Genitivo dici, *Invideo tibi gloriæ*: et cum

Ingerit Emathiam. non illum Pœnus humator
Consulis, et Libyca succensæ lampade Cannæ
Compellunt, hominum ritus ut servet in hostes:
Sed meminit nondum satiata cædibus ira,
Cives esse suos. Petimus non singula busta,
Discretosque rogos: unum da gentibus ignem:
Non interpositis urantur corpora flammis.
Aut generi si pœna juvat, nemus extrue Pindi:
Erige congestas Oetæo robore sylvas,
Thessalicam videat Pompeius ab æquore flammam.
Nil agis hac ira: tabesne cadavera solvat,
An rogus, haud refert: placido Natura receptat
Cuncta sinu, finemque sui sibi corpora debent.
Hos, Cæsar, populos si nunc non usserit ignis,
Uret cum terris, uret cum gurgite ponti.
Communis mundo superest rogus, ossibus astra
Misturus. quocunque tuam Fortuna vocabit,

801 *hostem.* 806 *generis.* 808 *ut videat.* 810 *Aut.* 810 *difert.* 815 *animam.* 815 *locabit.*

Abl. *Invideo tibi gloria,* testatur Diomedes lib. 1. *Cæloque nocenti,* &c.] Hypallage. Ingerit Emathiam exhalantem tetros cadaverum odores, qui corrumpant aerem.

799. *Ingerit Emathiam.*] Id est, immittit aerem pestiferum in Emathiam, qui ex cadaverum corruptione inficiebatur. *Sulpit. Non illum Pœnus,* &c.] Neque illum monet exemplum etiam crudelissimi hostis Rom. Annibalis, qui P. Æmylii ad Cannas interfecti cadaver conquisitum honorifice sepeliit; ut cives dignetur jure humanæ sepulturæ. Eundem honorem præstiterat Marcello insidiis intercepto, verum id in Apulia. Liv. lib. 13. et lib. 37.

800. *Succensæ lampade Cannæ.*] Rogus ad Cannas ab Annibale Pœno accensus.

801. *Hominum ritus.*] Jus humanum sepeliendi mortuos. *Hortens.*

802. *Sed meminit,* &c.] *Invidiose,* quasi dicat, quod majori odio cives prosequitur Cæsar, quam hostes Annibal.

803. *Cives esse suos.*] Quos majori odio habebat, quam Hannibal hostes. *Sulpit. Petimus,* &c.] Poeta, ex persona cæsorum.

806. *Aut generi si pœna juvat,* &c.] Aut si velis Pompeium male urere, unam omnibus extrue pyram e sylvis Pindi montis et Œtæ, quam ex æquore prospiciat ille.

809. *Nil agis hac ira.*] Frustra inquit, sævis in mortuos, impotentia hac tua animi. Quid enim refert, ignene absumantur cadavera, et in cineres redigantur; an humi putrescant tabe et vermibus conficiantur. *Hortens.*

810. *Placido Natura.*] Natura omnia quæ composuit in sua elementa rursus dissolvit.

811. *Sibi.*] Naturæ.

814. *Communis mundo superest rogus.*] Ex opinione Platonis in Timæo, et Cic. qui lib. de Nat. Deorum ait, Certa temporum revolutione ex incremento contrariorum incendia et diluvia fieri. Et Phœbus Ovidianus: *Esse quoque in fatis reminiscitur affore tempus, Quo mare, quo tellus, correptaque regia cæli Ardeat, et mundi moles operosa laboret.* Metam. 1.

815. *Quocunque tuam,* &c.] *Nulla certior tamen Rapacis Orci fine destinata Aula Cæsaris manet Umbram: quid ultra tendis? Æqua tellus Cæsari recluditur, Plebisque fæci.*

Hæ quoque eunt animæ. non altius ibis in auras,
Non meliore loco Stygia sub nocte jacebis.
Libera Fortunæ mors est: capit omnia tellus
Quæ genuit: cœlo tegitur, qui non habet urnam.
Tu, cui dant pœnas inhumato funere gentes,
Quid fugis hanc cladem? quid olentes deseris agros?
Has trahe Cæsar aquas: hoc, si potes, utere cœlo.
Sed tibi tabentes populi Pharsalica rura
Eripiunt, camposque tenent victore fugato.
Non solum Hæmonii funesta ad pabula belli
Bistonii venere lupi, tabemque cruentæ
Cædis odorati Pholoen liquere leones.
Tunc ursi latebras, obscœni tecta, domosque
Deseruere canes, et quicquid nare sagaci
Aera non sanum, motumque cadavere sentit.
Jamque diu volucres civilia castra secutæ
Conveniunt. vos, quæ Nilo mutare soletis
Threicias hyemes, ad mollem serius Austrum
Istis aves. nunquam se tanto vulture cœlum
Induit, aut plures presserunt aera pennæ.

816 *erunt, sunt.* 817 *Nec.* 817 *latebis.* 818 *Fortuna.* 820 *Tum.* 820 *manes.* 822 *Has bibe; Abstrahe.* 823 *Pharsalia.* 825 *Nec.* 828 *ursæ.* 828 *obscænæ, obscæna.* 830 *sensit.* 831 *bella.* 834 *Itis.* 834 *nusquam.* 834 *tanto se.*

816. *Non altius ibis in auras*] Anima tua non ibit in cœlum, ut vulgo creditum fuit post mortem tuam: sed ad inferos descendet, propter tuam tyrannidem. *Hort.*

818. *Fortunæ.*] Alii *Fortuna*, hoc est, Mortui ab injuria fortunæ liberi sunt.

819. *Cælo tegitur*, &c.] *Nec tumulum curo, sepelit Natura relictos.* Mæcenatis citat Sen. epist. 93.

821. *Quid fugis hanc cladem?*] Et quid tandem non capis diuturniorem hujus spectaculi fructum? quin bibis aquas sanguine corruptas, quin uteris aere hoc infesto? *Ironice.*

824. *Camposque tenent.*] Cum ergo Cæsar propter graveolentiam aeris infecti, putredine et fætore cadaverum cogatur discedere; cæsi ibi relicti, manent, quodammodo camporum possessores. *Hort.*

825. *Non solum Hæmonii*, &c.] Neque solum ad dilanianda devorandaque cadavera in Thessalis campis venere lupi Threicii, supra vs. 569. et ursi, canes, grues, vultures, &c.

827. *Pholoen.*] Montem Arcadiæ. libro 3. vs. 198.

830. *Non sanum.*] Cadaveris odore mutatum et corruptum.

831. *Volucres civilia*, &c.] Vultures et volucres aliæ. *τάφοι ἔμψυχοι*, quæ et triduo præsagire, et loginquo odorari cadavera creduntur. Plin. libro 10. cap. 6.

832. *Vos, quæ Nilo*, &c.] Primum grues per aversionem memorat. Hæ ex ultimis in ultima abeunt: harum abscessu gens Pygmæorum inducias habet, cum iis dimicantium. *Hortensius. Vos, quæ Nilo*, &c.] Lib. 5. v. 711. et Senec. Œd. v. 604.

833. *Serius*, &c.] Hic quippe moratæ.

834. *Nunquam*, &c.] Plenus fuit vulturibus aer.

835. *Pennæ.*] Volucres.

Omne nemus misit volucres, omnisque cruenta
Alite sanguineis stillavit roribus arbor.
Sæpe super vultus victoris, et impia signa
Aut cruor, aut alto defluxit ab æthere tabes,
Membraque dejecit jam lassis unguibus ales.
Sic quoque non omnis populus pervenit ad ossa,
Inque feras discerptus abit: non intima curant
Viscera, nec totas avide sorbere medullas:
Degustant artus. Latiæ pars maxima turbæ
Fastidita jacet; quam sol, nimbique, diesque
Longior Emathiis resolutam miscuit arvis.
 Thessalica infelix quo tanto crimine tellus
Læsisti Superos, ut te tot mortibus unam,
Tot scelerum fatis premerent? quod sufficit ævum,
Immemor ut donet belli tibi damna vetustas?
Quæ seges infecta surget non decolor herba?
Quo non Romanos violabis vomere manes?
Ante novæ venient acies, scelerique secundo
Præstabis nondum siccos hoc sanguine campos.
Omnia majorum vertamus busta licebit,

837 *arbos.* 840 *laxis.* 844 *Degustantque.* 845 *nimbusque.* 847 *Thessalia, Thessaliæ.* 847 *quid tantum.* 851 *surgat.*

836. *Cruenta,* &c.] Sanguis stillabat ab arboribus, quo alites partem prædæ congesserant.

841. *Sic quoque non omnis,* &c.] Neque feræ discerpunt cadavera, aut nudant ossa, non rimantur viscera; in tanta abundantia sufficit degustasse pleraque fastidiose et dente superbo.

842. *Inque feras abit.*] Convertit se in carnem ferarum, quæ illa carne alebantur. *Sulpitius. Inque feras discerptus abit.* Ita Juven. sat. 14. *tota novalia sævos In ventres abeant.* et Ovid. 8. Metam. *demisso in viscera censu.*

844. *Latiæ pars maxima,* &c.] Quod tantus esset cæsorum numerus et multitudo, ut non potuerint omnes depasci. *Hortens.*

846. *Emathiis resolutam miscuit.*] Putredine corruptam, in terram Thessalicam redegerunt. Corpora enim sive condita fuerint, sive insepulta relinquantur, resolvuntur in terram diuturnitate et longitudine temporis, quod omnia absumit. *Hort.*

847. *Thessalica infelix.*] Detestatur Thessaliam tam miserandæ cladi dirisque fatis damnatam, ut supra vs. 301.

849. *Quod sufficit ævum.*] Quænam ævi diuturnitas poterit eluere et abolere memoriam tanti damni?

851. *Quæ seges surget.*] Hoc est, nulla seges in Thessalicis campis surget, quin sit decolor futura et purpureo colore infecta. *Hortens. Decolor herba.*] A sanguine hic fuso,

852. *Manes*] Qui in sepulchris errant, nec nisi justis solutis Styga transvehuntur.

853. *Ante novæ venient acies.*] Antequam aboleantur prioris hujus belli civilis vestigia, hoc eodem campo necdum a priori sanguine exsiccato, confligent hinc Antonius et Octavius; inde Brutus et Cassius secundo bello nefario. Quod tamen prope Philippos urbem Macedoniæ commissum est. uti dictum ad vs. 80. lib. 1.

855. *Omnia majorum,* &c.] Quod si omnia Romanorum ossa et cineres veli-

Et stantes tumulos, et qui radice vetusta
Effudere suas, victis compagibus, urnas:
Plus cinerum Hæmoniæ sulcis telluris aratur,
Pluraque ruricolis feriuntur dentibus ossa.
Nullus ab Emathio religasset littore funem
Navita, nec terram quisquam movisset arator,
Romani bustum populi: fugerentque coloni
Umbrarum campos, gregibus dumeta carerent:
Nullusque auderet pecori permittere pastor
Vellere surgentem de nostris ossibus herbam;
Ac, velut impatiens hominum, vel solis iniqui
Limite, vel glacie nuda, atque ignota jaceres,
Si non prima nefas belli, sed sola tulisses.
O Superi, liceat terras odisse nocenteis.
Quid totum premitis, quid totum absolvitis orbem?
Hesperiæ clades, et flebilis unda Pachyni,
Et Mutina, et Leucas puros fecere Philippos.

860 *puppem.* 861 *aratro.* 864 *committere.* 866 *At.* 870 *qui totum solvitis.* 871 *ora.* 871 *Pachinni.*

mus eruere e tumulis tam integris quam vetustate collapsis; minora tamen erunt his quæ semisepulta eruuntur inter arandum ab agricolis Thessalicis.

856. *Et stantes tumulos.*] Tam integros adhuc tumulos, quam vetustate collapsos. *Grotius. Radice vetusta,* &c.] Imo sepulchri fundo, nisi respiciat potius caprificum quæ de epate enata disjicit monimenta. Plin. lib. 16. cap. 19. Juven. Sat. 10. vs. 145. Martial. lib. 10. epist. 2.

857. *Victis compagibus.*] Solutis vetustate commissuris.

859. *Ruricolis feriuntur dentibus ossa.*] Aratrorum. *Hoc dentem tenuat terram renovantis aratri.* Ovid.

860. *Nullus ab Emathio,* &c.] Te O Thessalia nemo frequentaret nauta, arator, pastor, nemo habitaret, fugerent omnes tanquam execrandum locum, gentium et pop. Rom. bustum, umbris frequentatum; imo tanquam desolatam terram et inhabitabilem sub torrida zona ceu frigida; si modo tu ut prima, ita sola fuisses nefarii belli arca: Sed alia jam loca pari clade damnata te excusatam et scelere hoc absolutam præstant.

866. *Impatiens hominum.*] Inhabitabilis. *Solis iniqui,* &c.] Inter utrumque Tropicum, zona torrida.

867. *Nuda,* &c.] Desolata, inculta propter frigus, uti in zonis frigidis.

869. *O Superi,* &c.] Exclamatio ad Superos: ut fas sit odisse eas terras, in quibus tanta damna sunt accepta a Pop. Rom. toto orbe. Clades toto orbe acceptas, tribus versibus sequentibus perstringit; ut non sola dicatur Thessalia nefas belli, hoc est, civile bellum tulisse. *Hort.*

870. *Quid totum premitis,* &c.] Cur damnatis; et mox in participationem sceleris admissas absolvitis crimine toto orbis partes?

871. *Hesperiæ clades.*] Bellum civile in Hispania ad Mutinam maxime, ut lib 1. vers. 40. *Pachyni.*] Promontorii Siciliæ. ubi navali prœlio victus est Sext. Pompeius, ab Agrippa auspiciis Augusti.

872. *Mutina.*] Lib. 1. vers. 41. *Leucas.*] Lib. 1. vers. 43. *Puros fecere Philippos.*] Quod innocentes, et Romano cruore immaculatos et inexecrabiles. *Sulpit.*

M. ANNÆI LUCANI

CIVILIS BELLI,

SIVE

PHARSALIÆ,

LIBER OCTAVUS.

ARGUMENTUM.

Octavo in Lesbum fugiens per devia Magnus
Navigat, et conjunx lacrymando abducta reliquit
Deflentem populum: properans tum nauta monetur,
Tendat ut ad Cilices, ubi Sextus, turba Ducumque
Decernunt, quo sit Dux confugiturus, atroxque
Ægyptus legitur; venientem regia prodit,
Conjugeque et nato coram confodit Achillas:
Ambustum Codrus truncum clam texit arena.

M. ANNÆI LUCANI

CIVILIS BELLI,

SIVE

PHARSALIÆ,

LIBER OCTAVUS.

JAM super Herculeas fauces, nemorosaque Tempe,
Hæmoniæ deserta petens dispendia sylvæ,
Cornipedem exhaustum cursu, stimulisque negantem
Magnus agens, incerta fugæ vestigia turbat,
Implicitasque errore vias. pavet ille fragorem
Motorum ventis nemorum, comitumque suorum.
Qui post terga venit, trepidum, laterique timentem

5 *Implicitai.* 7 *ferit, redit.*

1. *Jam super.*] Exordium ducit a fuga Pompeii statim post amissam pugnam. Pompeius hostes intra munitiones intuitus, projectis insignibus imperii, sive potius Imperatoriis, ut Cæsar ait, equo sedens, decumana porta, quatuor duntaxat comitantibus egressus, citato cursu Larissam contendit, &c. *Hortens.* *Jam super.*] Felicem utcunque in malis Pompeium, *inquit Florus*, si eadem ipsum, quæ exercitum ejus, fortuna traxisset. Superstes dignitati suæ vixit, ut cum majore dedecore per Thessalica Tempe equo fugeret, pulsus Larissa: in deserto Ciliciæ scopulo, fugam in Parthos, Africam vel Ægyptum agitaret: ut denique in Pelusiaco litore, imperio vilissimi regis; consiliis spadonum, et, ne quid malis desit, Septimii desertoris sui gladio trucidatus, sub oculis uxoris suæ liberorumque moreretur. *Herculeas fauces, &c.*] Dissidia inter Ossam et Olympum, qua per Tempe exit Peneus in sinum Thermaicum, libro 6. vs. 345. in confinibus Thessaliæ et Macedoniæ, Thermopylas dictas a thermis ibi Herculi sacris.

2. *Dispendia sylvæ.*] Circuitus, erroresque cum itineris dispendio, ut mox vs. 4.

3. *Cornipedem exhaustum cursu.*] Equum fessum, neque se promoventem, utcunque stimulis fossum.

4. *Incerta fugæ vestigia turbat.*] Non unum rectum cursum regia via servat; sed modo hac, modo illac, per itinerum ambages fugit: ne si persecutores tergo institissent, in regia via vestigia deprehendi potuissent. *Hortens.*

5. *Implicitasque errore vias.*] Quæ lateant fallantque insequentes. *Pavet ille fragorem.*] *Nunc omnes terrent auræ, sonus excitat omnis Suspensum.* Æneid. 2. Virg. *non sine vano Aurarum et sylvæ metu*, &c. Horat. 23. od. lib. 1.

Exanimat. quamvis summo de culmine lapsus,
Nondum vile sui pretium scit sanguinis esse,
Seque memor fati tantæ mercedis habere
Credit adhuc jugulum, quantum pro Cæsaris ipse
Avulsa cervice daret. deserta sequentem
Non patitur tutis fatum celare latebris
Clara viri facies. multi Pharsalica castra
Cum peterent, nondum fama prodente ruinas,
Occursu stupuere ducis, vertigine rerum
Attoniti: cladisque suæ vix ipse fidelis
Auctor erat. gravis est Magno, quicunque malorum
Testis adest. cunctis ignotus gentibus esse
Mallet, et obscuro tutus transire per orbem
Nomine: sed longi pœnas Fortuna favoris
Exigit à misero, quæ tanto pondere famæ
Res premit adversas, fatisque prioribus urget.
Nunc festinatos nimium sibi sentit honores,
Actaque lauriferæ damnat Syllana juventæ.
Nunc et Corycias classes, et Pontica signa

8 *lapsus, summo.* 9 *facinus.* 10 *tantum.* 11 *quantam.* 14 *rura.* 16 *Occursum.* 18 *Actor.* 19 *cunctisque.* 20 *urbes.* 21 *pœnas longi.* 24 *sensit.*

8. *Quamvis summo,* &c.] Utut victus jam et neglectus, pristinæ tamen fortunæ et gloriæ memor, magno æstimari cervicem suam credit eodemque precio a Cæsare expeti, quo ipse Cæsaris emeret.

9. *Nondum vile sui pretium.*] Quasi dicat, Pompeius scit, sanguinis sui pretium nondum esse vile. An, nondum scit Pompeius sanguinis sui pretium esse vile, quod in Ægypto Spadonis jussu interficeretur. *Sulpit. Hortens.*

12. *Deserta sequentem,* &c.] Pompeius notus non potuit celare calamitatem suam, utcunque per deserta fugeret.

15. *Peterent.*] Pompeio auxilium laturi.

16. *Vertigine rerum.*] Subita mutatæ fortunæ vicissitudine.

17. *Cladisque suæ,* &c.] Vix ipse Pompeius, cladis suæ nuncius fidem iis comprobavit.

18. *Gravis est Magno.*] Cum dolore et rubore excipit obvios in conscientiam et testimonium suæ calamitatis: seq. ratio.

21. *Sed longi pœnas,* &c.] Quo lætior fuerit, eo jam tristior est fortuna, famam gravans et prosperis *fatis contraria fata rependens.*

22. *Quæ tanto pondere famæ.*] Quo cursus felicitatis in vita humana major est, et perpetuo florentior, eo casus in adversis durior, et simul ad ferendum acerbior.

23. *Fatisque prioribus urget.*] Priorem secundam Fortunam calamitatis hujus gravitate compensat. *Hortens.*

24. *Nunc festinatos,* &c.] Jam intelligit præcoces sibi honores habitos non esse constantes. fortunam quæ e carceribus festinanter evolarit, sub meta lassatam deficere. Martial. de Scorpo: *Curribus illa tuis semper properata, brevisque Cur fuit et vitæ tam prope meta tuæ.* lib. 10. epist. 50.

25. *Actaque lauriferæ,* &c.] Triumphum de Hiarba et gestis in Africa, quem egit 24. annos natus, Sylla graviter ferente, obstante atque negante triumphum illi decernendum; ut qui hæc gessisset sub alienis auspiciis, idque ante maturam ætatem.

26. *Nunc et Corycias classes.*] Piget de

Dejectum meminisse piget. sic longius ævum
Destruit ingentes animos, et vita superstes
Imperio. nisi summa dies cum fine bonorum
Affuit, et celeri prævertit tristia leto,
Dedecori est fortuna prior. quisquam ne secundis
Tradere se fatis audet, nisi morte parata?
Littora contigérat, per quæ Peneius amnis
Emathia jam clade rubens exibat in æquor.
Inde ratis trepidum, ventis, et fluctibus impar,
Flumineis vix tuta vadis evexit in altum:
Cujus adhuc remis quatitur Corcyra, sinusque
Leucadii, Cilicum dominus, terræque Liburnæ,
Exiguam vector pavidus correpsit in alnum.
Conscia curarum secreta in littora Lesbi
Flectere vela jubes, qua tum tellure latebas
Mœstior, in mediis quam si, Cornelia, campis

27 Devictum. *27 pudet.* *30 Affluat.* *30 prævertat.* *31 Dedecori f.* *32 suprema?* *35 ac.* *35 flatibus.* *38 dominus Cilicum.* *39 rector.* *39 correxit.* *39 alvum.* *41 jubet.* *41 tunc, nunc.*

tanto gloriæ culmine dejectum meminisse classes a se ductas contra Cilicas piratas, lib. 2. vs. 376. et triumphum de Mithridate rege Ponti.

27. *Sic longius ævum*, &c.] Ὄλβος δ' ἐν ἐς μακρὸν ἀνδρῶν ἔρχεται. Pind. in Pythiis. Felicitas, nisi adsit matura mors, ludibrio ferme homines exponit, felix exitus coronat opus, *la sera loda la dia*. vitam mors. *Nemo ante obitum felix.* τέρμα τοῦ βίου ὀλβίζει. Juvenal. Sat. 10. de Mario, Pompeio, &c.

28. *Destruit ingentes animos*, &c.] Sic nocuit magnanimis clarisque viris vixisse diutius, et in vita post amissum imperium remanere. *Sulpit.*

30. *Prævertit tristia leto, Dedecori.*] Fecimus cohærere cum sequenti commate. Sententia est: Felicitatem, ni adsit matura mors, ludibrio ferme homines exponere. *Grotius.*

33. *Litora contigerat.*] Supra vers. 1. *Per quæ Peneius*, &c. *Flumineis*, &c.] Per Tempe usque ad mare iter fecit. ibi noctis reliquum in piscatoria casula exegit: circa auroram in fluviatilem lembum ingressus, de comitibus ingenuos ad se recepit, &c. inde oram legens, ad justæ magnitudinis onerariam pervenit, cui præerat Peticius quidam Romanus, qui cum Pompeium de facie nosset, eum et quos is jubebat, recepit, &c. Plut. et Appian.

36. *Flumineis vix tuta vadis.*] Navis non bellica, ac ne oneraria quidem, sed fluvialis. *Grotius.*

37. *Cujus adhuc remis quatitur Corcyra*, &c.] Pompeius, cujus præfecti longe lateque classibus tenebant Corcyram, sinum Ambracium prope Leucadem, et oram Liburniæ in mari Adriatico, olim Cilicum piratarum domitor, jam domitus. lib. 3. vs. 228. ipse in cymba, mox in oneraria vehitur.

40. *Conscia curarum*, &c.] Tu Cornelia quam noverat solicitam animi de belli eventu pendere, mones Pompeium ut jubeat cursum dirigi ad Lesbon, ubi tu semota eras a strepitu belli, lib. 5. vs. 722. Alii leg. *jubet*, id est, Pompeius, et referunt *conscia* ad *litora*. *Littora Lesbi.*] In Lesbo insula, oppidum Mitylene est, ubi initio belli uxorem seposuerat. Lesbus imprimis nobilitate vini commendatur. Unde et calices Lesbii. Insula proverbiis aliquot veteribus nobilitata est. *Lesbia regula*, &c. Hortens.

42. *Mœstior*, &c.] Vide ipsius Corneliæ rationes lib. 5. vers. 767.

Emathiæ stares. tristeis præsagia curas
Exagitant: trepida quatitur formidine somnus:
Thessaliam nox omnis habet: tenebrisque remotis
Rupis in abruptæ scopulos extremaque currens
Littora, prospiciens fluctus, nutantia longe
Semper prima vides venientis vela carinæ,
Quærere nec quicquam de fato conjugis audes.
En ratis, ad vestros quæ tendit carbasa portus,
Quid ferat ignoras: sed nunc tibi summa pavoris
Nuntius armorum tristis, rumorque sinister
Victus adest conjux. quid perdis tempora luctus?
Cum possis jam flere, times. tunc puppe propinqua
Prosiluit, crimenque Deum crudele notavit,
Deformem pallore ducem, vultusque prementem
Canitie, atque atro squalentes pulvere vestes.
Obvia nox miseræ cœlum, lucemque tenebris
Abstulit, atque animam clausit dolor: omnia nervis
Membra relicta labant: riguerunt corda, diuque
Spe mortis decepta jacet. jam fune ligato
Littoribus, lustrat vacuas Pompeius arenas.
Quem postquam propius famulæ videre fideles,
Non ultra gemitus tacitos incessere fata

44 *somni:* 46 *curris.* 47 *fluctu.* 47 *mutantia.* 48 *videns, videt.* 49 *facto.* 49 *audet.* 53 *fletus?* 54 *times?* 55 *Pr..s..it.* 57 *Canitiem.* 57 *crineis.* 58 *vox.* 59 *animum.* 61 *depressa jacet, dejecta jacent.* 63 *famulæ propius.* 64 *fatum.*

44. *Trepida quatitur,* &c.] Interdiu solicita de belli eventu, noctu per quietem Thessalia obversatur menti.

45. *Tenebrisque.*] Oriente die.

47. *Nutantia longe.*] Quæ videntur nutare, quum vento huc illuc flectuntur, et hac illacve casum minari et navim evertere ex intervallo putes. *Hortensius.*

49. *Quærere nec quicquam,* &c.] Ne forte audias quod præsaga mens somniabat aut suspicabatur.

50. *En ratis,* &c.] Hæc Plutarchus ad hunc modum. ut Mitylenen appulit, nuncium in urbem misit ad Corneliam, cui aliis de Cæsare ad Dyrrhachium profligato et bello prope confecto, intentæ cogitationibus, ille salutatione omissa, lacrymis magis quam voce mandatum referens, properare jussit, si Pompeium una et aliena advectum navi cernere vellet.

53. *Victus adest conjux.*] Non est quod ulterius sis solicita et timori insumas tempora luctus. desine timere, adest ecce victus conjux, suæ cladis nuncius, tibi justi doloris causa. *Quid perdis tempora luctus?*] Non debes lugendi tempora metu consumere. Times, cum jam sit quod lugeas: victus maritus scilicet. *Grotius.*

55. *Prosiluit.*] Cornelia obvia prosiluit. *Crimenque Deum,* &c.] Advertit inclementiam Deorum, conjugis cladem et fugam.

58. *Obvia nox miseræ cœlum.*] Caligo oculis oborta est ex animi deliquio, et præ mœrore Cornelia decidit exanimis.

61. *Spe mortis decepta jacet.*] Nam frustrata mortis desideratæ spe, ad se rediit.

64. *Non ultra gemitus,* &c.] Famulæ

Permisere sibi, frustraque attollere terra
Semianimem conantur heram: quam pectore Magnus
Ambit, et astrictos refovet complexibus artus.
Cœperat in summum revocato sanguine corpus
Pompeii sentire manus, mœstamque mariti
Posse pati faciem: prohibet succumbere fatis
Magnus, et immodicos castigat voce dolores.
Nobile cur robur Fortunæ vulnere primo,
Femina, tantorum titulis insignis avorum,
Frangis? Habes aditum mansura in secula famæ,
Laudis in hoc sexu, non legum jura, nec arma,
Unica materia est conjux miser. erige mentem,
Et tua cum fatis pietas decertet, et ipsum,
Quod sum victus, ama: nunc sum tibi gloria major.
A me quod fasces, et quod pia turba Senatus,
Tantaque discessit regum manus: incipe Magnum
Sola sequi. deformis, adhuc vivente marito
Summus, et augeri vetitus dolor: ultima debet

66 *corpore.* 75 *neque.* 77 *discertet.* 78 *nam.* 81 *ab hac.*

non permisere sibi incusare inclementiam fatorum ultra tacitos questus, hoc est, temperaverunt sibi ejulatu et vociferationibus lamentorum, Pompeium scil. reveritæ, et ne heræ dolorem accenderent.

66. *Pectore Magnus*] Amplexatur.

68. *In summum,* &c.] Ad se redire; sanguine, qui in repentina consternatione ad cor refluxerat, se jam remittente atque in extremas partes effundente.

70. *Faciem.*] Adspectum; ad quem prius exanimis deciderat. *Succumbere fatis.*] Cedere adversæ fortunæ.

72. *Nobile cur robur,* &c.] Pompeii oratio consolatoria est, qua fractum animum adversis fatis mariti consolatur, et quidem argumentis, quibus in præsenti potest, accommodatis. Initio captat benevolentiam a dignitate generis, personæ Corneliæ, tecte simul eam incusans fracti animi. *Hortens. Robur.*] Animi fortitudinem. *Robur.*] Animi firmitatem.

73. *Avorum.*] Scipionum.

74. *Habes aditum,* &c.] Contigit tibi seges et materia æternæ et summæ laudis, quam fœminis consequi datur. neque enim fœminarum gloria est jus dicere, aut arma ferre; sed fides maritis præstita, *Tristi materiam tempore laudis habet.*

75. *Non legum jura,* &c.] Etenim miser maritus est uxori suæ fideli, in adversis laudis materia; quam non in administratione togata, aut in jure dicendo; nec in mediis armis, consequeris. *Hort.*

77. *Et tua cum fatis pietas,* &c.] Si fata dejecerunt e culmine gloriæ Pompeium; tu contra, qua potes pietate eum adjuta in afflictis rebus, unde materia laudis tibi apposita est. *Hortens.*

78. *Quod sum victus, ama.*] Quasi dicat, multo magis tibi in adversa fortuna sum amandus, quam in secunda: ut amicus certus in re incerta cernitur: ita multo magis pia et bona uxor in tristibus. *Hortens.*

79. *A me quod fasces,* &c.] Erit enim veri amoris argumentum; et non te viri amasse fortunam; sed virum ipsum, quem ab aliis desertum sequaris. *Sulpit.*

81. *Deformis,* &c.] Haud decet impendere vivo marito, perinde atque conclamato et mortuo, dolorem extremum et cui nihil addi potest; ne videare vitam æque ac mortem lugere.

82. *Ultima debet,* &c.] Ultimum conjugalis fidei officium est luctus.

Esse fides, lugere virum. tu nulla tulisti
Bello damna meo. vivit post prœlia Magnus,
Sed Fortuna perit: quod defles, illud amasti.
Vocibus his correpta viri, vix ægra levavit
Membra solo, taleis gemitu rumpente querelas:
O utinam in thalamos invisi Cæsaris issem
Infelix conjux, et nulli læta marito!
Bis nocui mundo: me pronuba duxit Erinnys,
Crassorumque umbræ, devotaque manibus illis
Assyrios in castra tuli civilia casus:
Præcipitesque dedi populos, cunctosque fugavi
A causa meliore Deos. o maxime conjux,
O thalamis indigne meis, hoc juris habebat
In tantum Fortuna caput! cur impia nupsi,
Si miserum factura fui? nunc accipe pœnas,
Sed quas sponte luam. quo sit tibi mollius æquor,
Certa fides regum, totusque paratior orbis,
Sparge mari comitem. mallem felicibus armis

86 *correcta*. 90 *junxit*.

85. *Sed fortuna perit.*] Sed vide ne fortunam meam eversam lugendo, videaris eam quam me habuisse chariorem.

88. *O utinam*, &c.] Optat se Cæsari nupsisse potius olim, quam Pompeio; quod jam bis suo connubio, duo clarissimi conjuges, infelices bellis fuissent. Culpam in se transfert, quasi per ipsam fatalis ea fuisset calamitas: ut cuicunque ea nupsisset, ad extremam miseriam esset redactus. Et his et similibus argumentis usa, hortatur virum, ut se in mare projiciat, et pœnas de se exigat. *Hortens.* *O utinam*, &c.] Quo illius fortunas gravaret connubium meum, maritis usque fatale.

89. *Infelix conjux*, &c.] P. Crasso Marci F. qui cum patre apud Parthos periit, prius nupta: nunc Pompeio. Idem questa inducitur a Plutarcho. Video, inquit, te, marite, non tua sed mea fortuna ad unicum navigium recidisse, qui ante Corneliæ nuptias quingentis navibus per hoc æquor vehebaris, &c. in vita Pompeii.

90. *Me pronuba duxit Erinnys.*] Infelicibus auspiciis nuptiarum querela. sic Hypsiphile Ovidiana. *Nam mihi nec Juno nec Hymen, sed tristis Erinnys Prætulit infaustas sanguinolenta comas*: et Senecæ Medea vs. 16. et Octavia vs. 23. *Illa, illa meis tristis Erinnys Thalamis Stygios prætulit ignes.*

91. *Crassorumque umbræ*, &c.] Patris et filii manes me illis infausta execrati atque insequuti miserunt æque infelici cladis omine in civilia hæc bella.

92. *Assyrios.*] Parthicam cladem.

93. *Præcipitesque dedi.*] Ego exercitum Romanum in cladem illam præcipitavi. Ego Deos averti a parte Senatus, qui justam belli causam habebat. *Hortensius.*

95. *Hoc juris habebat.*] Tantum potestatis, ut fatalem me conjugem tibi daret.

96. *In tantum Fortuna caput.*] Quasi Fortuna suum jus solum in homines plebeios, ac non in triumphales habeat homines; quum nulli magis sunt ruinæ propiores, quam tales. *Hort.*

97. *Pœnas.*] Mei devoventis se pro tua salute, et fortunæ mutatione in melius.

100. *Comitem.*] Me. *Mallem felicibus armis.*] Atque utinam me prius devovissem, ante hanc cladem, pro tua victoria,

Dependisse caput: nunc clades denique lustra
Magne tuas. ubicunque jaces civilibus armis
Nostros ulta toros, ades huc, atque exige pœnas,
Julia crudelis, placataque pellice cæsa,
Magno parce tuo. sic fata, iterumque refusa
Conjugis in gremium, cunctorum lumina solvit
In lacrymas. duri flectuntur pectora Magni,
Siccaque Thessaliæ confundit lumina Lesbos.
Tunc Mitylenæum pleno jam littore vulgus
Affatur Magnum: Si maxima gloria nobis
Semper erit tanti pignus servasse mariti,
Tu quoque devotos sacro tibi fœdere muros
Oramus, sociosque lares dignare vel una
Nocte tua: fac Magne locum, quem cuncta revisant
Secula; quem veniens hospes Romanus adoret.
Nulla tibi subeunda magis sunt mœnia victo.
Omnia victoris possunt sperare favorem:
Hæc jam crimen habent. quid, quod jacet insula ponto,

103 *ec.* 107 *plectuntur.* 108 *confudit.* 109 *Tum.* 109 *jam plene.* 114 *revisent.* 116 *magis s. tibi.*

id quia non contigit, nunc denique expia clades tuas mea cæde.

101. *Clades denique lustra.*] Expia, purga cæde mea et his inferiis. *Sulpit.*

102. *Ubicunque jaces.*] Apostrophe ad Juliam, quam in odium adducens, civili clade ultam fuisse dicit conjugium suum. *Sulpit.* *Ubicunque jaces,* &c.] Lege quæ Juliæ umbra minatur Pompeio, lib. 3. vs. 21.

104. *Placata.*] Mitior facta. *Pellice cæsa.*] Occisa me, quæ sum pellex tua, et tuo viro conjuncta. *Sulpit.* *Pellice cæsa.*] Invidiose et indignanter hoc in se, ut lib. 3. vs. 23.

108. *Siccaque Thessaliæ,* &c.] Et commiseratio uxoris hic in Lesbo expressit Pompeio lacrymas, quod non fecit clades in Thessalia accepta.

109. *Tunc Mitylenæum,* &c.] Mitylenæos, ut refert Plutarchus, salutatum egressos et ut in urbem intraret orantes, hoc recusato, monuit: uti bono animo essent, et victori parerent Cæsari, bono et clementi viro.

111. *Pignus servasse mariti.*] Corneliam, uxorem Pompeii, apud nos depositam a bello.

112. *Tu quoque devotos.*] Propositio petitionis, ut ad se dignetur diverti in hospitium, et civitate communi vel noctem unam secum uti. *Hortens.* *Fœdere muros.*] Societatis et hospitii.

114. *Fac Magne locum,* &c.] Ab honesto: ipsis honorificum futurum perpetuo, quod tantus vir Mitylenen se hospite dignatus fuerit. Adeo summi viri, honori ac gloriæ sunt civitatibus, a quibus humaniter ad communionem rerum suarum invitantur. *Hortens.* *Quem cuncta,* &c.] Te hospite primum e bello recepto, honoratum.

116. *Nulla tibi subeunda.*] Commendant citra jactationem, officium, et Mitylenæorum benevolum erga eum animum: commendant verecunde suam urbem quam aliis anteponant jure hospitii. *Hortens.*

118. *Hæc jam crimen habent.*] Nostra hæc civitas jam Cæsari damnata est officii erga te tuamque, infra vs. 134. *Crimen.*] Hospitii culpam. *Sulp.* *Quid, quod jacet*

Cæsar eget ratibus? Procerum pars magna coibit
Certa loci. noto reparandum est littore fatum.
Accipe templorum cultus, aurumque Deorum
Accipe: si terris, si puppibus ista juventus
Aptior est, tota, quantum valet, utere Lesbo.
[Accipe: ne Cæsar rapiat, tu victus habeto.]
Hoc solum crimen meritæ bene detrahe terræ,
Ne nostram videare fidem felixque secutus,
Et damnasse miser. tali pietate virorum
Lætus, in adversis, et mundi nomine gaudens
Esse fidem, Nullum toto mihi, dixit, in orbe
Gratius esse solum, non parvo pignore vobis
Ostendi. tenuit nostros hac obside Lesbos
Adfectus: hic sacra domus, carique penates,
Hic mihi Roma fuit. non ulla in littora puppim
Ante dedi fugiens, sævi cum Cæsaris iram
Jam scirem meritam, servata conjuge, Lesbon,
Non veritus tantam veniæ committere vobis

120 *notum.* 120 *reparandum l.* 120 *bellum.* 121 *celorum.* 124 Hunc versum plerique libri non habent. 131 *parvo non.* 133 *ullo in littore puppim, ullo in littore puppes.*

insula.] Persuadent a tuto, apud se manere aliquamdiu eum posse: quod difficile sit Cæsari cum classe in Lesbum penetrare: tum convenit omnis nobilitas ad defendendum te, et arcendum hostem a littore. *Hortens.*

119. *Procerum pars.*] Huc e bello convenient nobiles, qui sciant te huc venisse ad conjugem.

120. *Noto reparandum,* &c.] Quo appulisti a bello Mithridatico, auditum artium professores.

122. *Si puppibus ista juventus.*] Non sat habent aurum sacrum et profanum offerre, nisi etiam promittant se juventutem terra marique armaturos. *Hort.*

124. *Accipe.*] Versus iste νόθος, non habetur in Ms. F. Modii novantiq. 95. epist.

125. *Hoc solum crimen,* &c.] Hoc opprobrium a nobis bene de te meritis averte, ne videaris fidem nostram in adversis rebus suspectam habuisse et damnasse, quam in prosperis approbasti.

128. *Mundi nomine.*] Non sui causa gaudet, sed generis humani nomine, quod tam profligato sæculo fides aliqua superesset, ipse alioqui beneficio non usurus. *Grotius. Mundi nomine gaudens.*] Ut qui non penitus profligasset fidem, cujus hæc civitas edidisset specimen et promptitudinem erga Pomp. et pop. Rom. in rebus creperis, bonum augurium atque exemplum cæteris futurum, mox vs. 140.

130. *Non parvo pignore vobis.*] Cornelia vobis commissa.

131. *Hac obside.*] Cornelia, quasi in pignus fidei data. *Sulpit.*

133. *Hic mihi,* &c.] Declarat, nusquam se maluisse uxorem seponere, quam apud eos, quorum ædes, domos suas, suos penates, adeoque Romæ loco duxerit. *Hortens.*

136. *Non veritus tantam,* &c.] Me vestræ fidei credere non dubitans, quem si vos prehensum Cæsari traderetis, facile eum vobis conciliaretis, impetrata exceptæ hospitio Corneliæ venia.

Materiam. sed jam satis est fecisse nocentes:
Fata mihi totum mea sunt agitanda per orbem.
Heu nimium felix æterno nomine Lesbos,
Sive doces populos, Regesque admittere Magnum,
Seu præstas mihi sola fidem. nam quærere certum est
Fas quibus in terris, ubi sit scelus. accipe numen,
Si quod adhuc mecum es, votorum extrema meorum:
Da similes Lesbo populos, qui Marte subactum
Non intrare suos infesto Cæsare portus,
Non exire vetent. dixit, mœstamque carinæ
Imposuit comitem. cunctos mutare putares
Tellurem, patriæque solum: sic littore toto
Plangitur, infestæ tenduntur in æthera dextræ:
Pompeiumque minus, cujus Fortuna dolorem
Moverat, ast illam, quam toto tempore belli
Ut civem videre suam, discedere cernens
Ingemuit populus: quam vix si castra mariti
Victoris peteret, siccis dimittere matres
Jam poterant oculis: tanto devinxit amore
Hos pudor, hos probitas, castique modestia vultus,

137 *Materiem.* 140 *Regemque.* 141 *præstes.* 141 *nunc.* 143 *malorum.* 148 *locum:* 149 *æthere.* 153 *vulgus: quamvis.* 155 *Non, Vix.* 155 *toto.* 155 *devicit.*

137. *Fecisse nocentes.*] Obnoxios et expositos invidiæ et odio Cæsaris; cur vos in inimicis propter me possit habere. *Hort.*

138. *Fata mihi totum,* &c.] Fortuna mea mihi tentanda est, errando per totum terrarum orbem; dum vel sedem tutam, vel fideles opes invenero, quibus adjuter. *Hortens.*

141. *Quærere certum est,* &c.] Statui enim experiri, quæ gentes Senatui et pop. Romano fideles sint; quæ infidæ.

142. *Accipe numen,* &c.] Et tu, si quis deorum etiamdum mihi faveat, exaudi ultimum hoc votum meum.

146. *Dixit, mœstamque,* &c.] Postquam Pompeius Mitylenseis honorifice pro effusa humanitate in se, conjugem in navem excepit, jam jam soluturus portum. Et ad dilatandam narrationem, refert, quanto planctu insulanorum dimissi sint. Hanc comploratione mire amplificat Poeta. *Hortens.*

147. *Cunctos mutare putares.*] Crederes Mitylenæos omnes in exilium pulsos e patrio solo migrasse, in discessu Pompeii et Corneliæ; adeo undique plangebatur ab omnibus.

149. *Infestæ tenduntur,* &c.] Tanquam Deos inclementiæ incusantes.

150. *Pompeiumque minus.*] Neque tangebantur tantum discessu Pompeii, quantum Corneliæ.

155. *Tanto devinxit amore.*] Exclamatione causam amoris reddit, a virtutibus Corneliæ, quæ illos sibi usque adeo devinxerant. Laudat eam a verecundia ingenua, probitate, modestia, et humilitate, et animi tranquillitate. *Hortens.*

156. *Castique modestia,* &c. *Stantis adhuc,* &c.] Cornelia stantis fati, id est, cujus fortuna adhuc erat integra (ut infra vs. 223. *æterni Martis Alanos.* Hellenismum alii esse volunt pro *stante fortuna)* vixit non minori cum modestia,

Quod submissa nimis, nulli gravis hospita turbæ,
Stantis adhuc fati vixit quasi conjuge victo.
Jam pelago medios Titan demissus ad ignes,
Nec quibus abscondit, nec si quibus exerit orbem,
Totus erat: vigiles Pompeii in pectore curæ
Nunc socias adeunt Romani fœderis urbes,
Et varias regum mentes, nunc invia mundi
Arva super nimios soles, Austrumque jacentis.
Sæpe labor mœstus curarum, odiumque futuri
Projecit fessos incerti pectoris æstus,
Rectoremque ratis de cunctis consulit astris;
Unde notet terras; quæ sit mensura secandi
Æquoris in cœlo; Syriam quo sidere servet:
Aut quotus in plaustro Libyam bene dirigat ignis.
Doctus ad hæc fatur taciti servator Olympi:
Signifero quæcunque fluunt labentia cœlo,

159 *in ig.* 161 *Pomp. pect.* 164 *jacentes. jacentem.* 166 *Dejecit.* 168 *sequenti.* 171 *ad hoc.*

quam si fracta fuisset adversa Fortuna.

159. *Jam pelago medios,* &c.] Erat jam Solis occidentis sphæræ pars media supra horizontem, pars altera infra diem illis deferentis, si qui sunt Antipodes qui opponunt pedibus vestigia nostris. Namque hoc plerisque veterum controversum fuit etiam contra demonstrationes Mathematicas.

160. *Nec, si quibus exerit orbem.*] Antipodibus, quibus oritur, quum nobis Sol occidit. *Sulpit.*

161. *Vigiles Pompeii,* &c.] Pompeium insomnem et solicitum tenebat meditatio quos reges, quas gentes socias, quas mundi partes adiret.

163. *Invia mundi.*] Deserta Libyæ, zonam torridam et ulterius.

164. *Arva super nimios,* &c.] Rursum inter navigandum deliberabat apud se, num in deserta Libyæ se reciperet, aut Æthiopes, &c. *Nimios Soles.*] Æstus prope intolerabiles zonæ torridæ, quæ inter circulum Cancri est et Capricorni, quo Cæsar non penetrabit. Hæ regiones subjectæ sunt austro. *Hortens. Jacentis.*] Non jacentes. Grotius.

165. *Sæpe labor mœstus curarum.*] Interdum ut mentis solicitudinem et tædium cogitandi de futuris levaret, convertit se ad disputationem de astris et ratione cœli visque inquirenda a gubernatore navis.

166. *Projecit.*] Repulit. *Fessos æstus.*] Defatigatas cogitationes.

168. *Quæ sit mensura secandi.*] Percunctatur gubernatorem navis de stellis ad quas naviget in has vel in illas terras, ad quas stellas dirigat navigationis cursum. *Hortens.*

169. *Syriam quo sidere servet.*] Quam stellam observans in Syriam naviget, et cum Pompeium de his regionibus adeundis varia animo versantem consilia respicere videatur poeta, tum et illud, *Namque Helice Graios, Tyrios Cynosura per altum Dirigit.*

170. *Quotus in plaustro,* &c.] Quota stella ursæ majoris observatur navigantibus in Africam.

171. *Taciti servator Olympi.*] Gubernator. Sic Palinurus Virg. 3. Æneid. *Sidera cuncta notat tacito labentia cœlo.*

172. *Signifero cœlo.*] Signifer circulus, Zodiacus: hic a Philosophis obliquus dicitur; quia Æquinoctialem circulum oblique secat: et is est, qui duodecim illa signa cœlestia continet. *Signifero quæcunque,* &c.] Non observamus stellas in Zodiaco et illa cœli parte quæ revoluta nobis occidit: sed sidera vicina polo Arctico, qui nobis semper sublimis certos signat

Nunquam stante polo, miseros fallentia nautas
Sidera non sequimur: sed qui non mergitur undis
Axis inocciduus, gemina clarissimus Arcto:
Ille regit puppes. hic cum mihi semper in altum
Surget, et instabit summis minor Ursa ceruchis;
Bosporon, et Scythiæ curvantem littora pontum
Spectamus. quicquid descendet ab arbore summa
Arctophylax, propiorque mari Cynosura feretur,
In Syriæ portus tendet ratis. inde Canopos
Excipit Australi cœlo contenta vagari,
Stella timens Borean: illa quoque perge sinistra,
Trans Pharon: in medio tanget ratis æquore Syrtim.

177 *Surgit.* 179 *descendit.* 181 *tendit.* 183 *perga.* 184 *tangit.* 184 *Syrtes.*

cursus, juxta quem maxime fulgent duo sidera Helice et Cynosura.

173. *Nunquam stante polo.*] Ubi nulla cœli pars stabilis stellas præfert, ad quas dirigatur cursus.

175. *Axis.*] Axis est linea recta, per sphæræ centrum ducta, circa quam sphæra convertitur. Poli sunt duo puncta, quæ axem sphæræ utrinque terminant. Ille qui nobis in Europa degentibus semper apparet, dicitur Borealis vel Septentrionalis, et etiam polus Arcticus, Alter vero polus Australis vel Meridionalis dicitur et Antarcticus, quod per diametrum oppositus sit polo Arctico. Hic nunquam nobis conspicitur, et tantum sub nostro hemisphærio delitescit, quantum alter supra idem hemisphærium attollitur. ut Virgil. *Hic vertex nobis semper sublimis: at illum Sub pedibus Styx atra videt, manesque profundi. Gemina Arcto.*] Duabus ursis, majore et minore.

177. *Ceruchis.*] Cornibus antennarum, ex κέρας et ἔχω.

178. *Bosporon, et Scythiæ,* &c.] Hoc vult nauta dicere, Navigantibus hinc in Bosphoron Scythicum aut Thracium, et Pontum, versus Septentrionem, stella polaris ascendit ad Zenith, seu punctum verticale, quod, per *antennas, summam arborem et malum*, intelligit, id est, polus Arcticus elevatur. Navigantibus contra in Syriam, versus meridiem: stellæ polares Bootes et Ursa minor descendunt a summitate mali seu puncto verticali, Horizontem versus, hoc est, polus deprimitur, atque elevatur Canopus, fulgida stella in gubernaculo Australi navis Argus sideris Meridionalis, quæ non videtur nisi Rhodo in Austrum pergentibus. *nusquam invenies,* inquit Manilius, *fulgere Canopum, Donec Niliacas per Pontum veneris oras.*

179. *Quicquid descendit,* &c.] Quantum deprimitur poli Arctici, tantum elevatur Æquatoris, et in Austrum tendimus. *Descendet ab arbore summa.*] Non *descendit.* nam sequitur *feretur.* Quare et mox *tendit,* in *tendet* mutavimus. *Grotius. Ab arbore summa.*] Id est, quando polus, Arctophylax et minor ursa a summo malo descendunt, recta excursus est in Syriam. *Hortens.*

180. *Arctophylax.*] Qui et Bootes vocatur, cujus sinistram manum circulus Arcticus includit, ut neque occidere, neque oriri videatur. *Hortens. Cynosura.*] Ursa minor, quæ Bootæ opposita est. *Sulpit.*

181. *Inde Canopos.*] Remota, nec ascendens Septentrionalibus conspicua. *Canopos.*] Stella australis ingens et clara, nostris regionibus ignota; Berenices crinis dicta. ejus meminit Plinius lib. 6. et Vitruvius lib. 9. *Sulpit.*

183. *Stella timens Borean.*] Metuit ne Borea nubes impellente, obscuretur. *Illa quoque perge sinistra.*] Si in sinistram teneas a Canopo trans Pharon, illidetur navis Syrtibus.

184. *Pharon.*] Pharus insula est in ingressu portus Alexandrini. *Hortens. Pharon.*] Lib. 10. vs. 57. et 509. *Syrtim.*] Lib. 1, vs. 367.

Sed quo vela dari, quo nunc pede carbasa tendi
Nostra jubes? dubio contra cui pectore Magnus,
Hoc solum toto, respondit, in æquore serva,
Ut sit ab Emathiis semper tua longius oris
Puppis, et Hesperiam pelago, cœloque relinquas:
Cætera da ventis. comitem, pignusque recepi
Depositum: tunc certus eram, quæ littora vellem;
Nunc portum Fortuna dabit. Sic fatur: at ille
Justo vela modo pendentia cornibus æquis
Torsit, et in lævum puppim dedit, utque secaret,
Quas Asiæ cautes, et quas Chios asperat, undas,
Hos dedit in proram, tenet hos in puppe rudentes.
Æquora senserunt motus, aliterque secante
Jam pelagus rostro, nec idem spectante carina,
Mutavere sonum. non sic moderator equorum,
Dexteriore rota lævum cum circuit orbem,
Cogit inoffensæ currus accedere metæ.

186 *cui contra.* 189 *cœlo pelagoque.* 191 *tum.* 192 *et ille.* 194 *puppem.* 195 *Asine, Sacine, Syriæ, Sasinæ, Lasinæ.* 195 *asperet.* 197 *altumque.* 198 *inspectante.* 199 *nec sic.* 200 *axem.*

185. *Quo nunc pede carbasa.*] Utro? dextro an sinistro veli angulo imo? *wodsām the tacke.* libro 5. vs. 428. *Tendi nostra jubes.*] Dirigi cursum.

188. *Ut sit ab Emathiis,* &c.] Thessaliam atque Italiam relinque, ad Orientem tendens.

190. *Comitem, pignusque.*] Uxorem Corneliam, quam in Lesbo deposueram. *Hortens.*

191. *Littora vellem.*] Ante receptam uxorem, Lesbon volui petere.

193. *Justo modo.*] Pari altitudine et planitie. *Sulpit.*

194. *In lævum puppim dedit.*] In lævam flexit.

195. *Quas Asiæ cautes,* &c. *undas.*] Fretum inter Asiæ litus et Chion insulam a sinistra. male legitur *Asinæ caut.*

196. *Hos dedit in proram,* &c.] Alterum veli angulum protendit, reducto altero. ut vs. 428. lib. 5.

197. *Æquora senserunt motus.*] Motus, navis; ut fit ubi contra maris æstum luctatur nauta.

198. *Jam pelagus rostro, nec idem,* &c.] Cursu in obliquum mutato. neque procurrente ut prius æquatis antennis navi. majori impetu et fragore prora eruit fluctus.

199. *Non sic moderator equorum.*] Non secus atque auriga in curuli certamine contendit, interiore rota quam proxime stringere metam, quo breviore gyro circumeat. *Non sic moderator equorum, Dexteriore rota,* &c.] *Lævus orbis* in metæ flexu interior, dexter exterior. Hic tamen, naturalior motus, ut docet philosophus, ἀπὸ δεξιῶν ἐπ' ἀριστερά equos naturaliter ad sinistram flectere tradunt equarii. Hæc ratio ergo quod in certamine curuli equi ad sinistram flecterent, ac sinistro gyro interiore metas lustrarent; quia hic motus et conversio equis familiarior et magis ex natura. Hinc absolute *interior* Latinis pro sinisterior, ut *interior comes, interior sponda,* &c. Etenim in hac circumactione quæ κατὰ φύσιν est, interior orbis et propior centro sinister habetur. *Salmasius Plin.* Exercit. pag. 936.

200. *Dexteriore rota,* &c.] Sinistra rota immobili, dum dextra vertitur.

201. *Inoffensæ,* &c.] Evitatæ et intactæ.

Ostendit terras Titan, et sidera texit.
Sparsus ab Emathia fugit quicunque procella,
Assequitur Magnum: primusque a littore Lesbi
Occurrit natus, procerum mox turba fidelis.
Nam neque dejecto fatis, acieque fugato
Abstulerat Magno reges Fortuna ministros:
Terrarum dominos, et sceptra Eoa tenentes
Exul habet comites. jubet ire in devia mundi
Deiotarum, qui sparsa ducis vestigia legit.
Quando, ait, Emathiis amissus cladibus orbis
Qua Romanus erat, superest fidissime regum
Eoam tentare fidem, populosque bibentes
Euphraten, et adhuc securum a Cæsare Tigrim:
Nec pigeat Magno quærentem fata, remotas
Medorum penetrare domos, Scythicosque recessus,
Et totum mutare diem, vocesque superbo
Arsacidæ perferre meas: Si fœdera nobis

202 *Offendit Titan terras.* 203 *Hæmonia.* 204 *primus a l. primusque ab. l.* 205 *comitum, currit.* 212 *Quo.* 214 *securum Cæs.* 215 *Ne.* 217 *motare.* 218 *vobis.*

202. *Ostendit terras Titan.*] A periphrastica matutini temporis descriptione redit ad historicam narrationem. Post fugam Pompeii, totis castris fuga facta est. Cn. Pompeii filium *majorem* natu, patrem secutum dicit Poeta, et simul cum eo Orientales reges, atque inter hos Deiotarum, Gallo-Græciæ regem, pro quo exstat oratio Ciceronis ad Cæsarem. *Hort. Et sidera texit.*] Oriens sol obscuraverat sidera.

203. *Sparsus ab Emathia.*] Quicunque e clade Pharsalica fugerant, sequuti sunt Pompeium.

205. *Natus.*] Natu minor, Sextus. ad lib. 9. vs. 45. *Procerum.*] Senatorum, et ducum. *Pompeius fugiens cum duobus Lentulis, Sextoque filio et Favonio,* &c. Vel. Patercul. lib. 2.

206. *Dejecto.*] Victo.

208. *Sceptra Eoa.*] Regna Orientalia.

209. *Jubet ire in devia mundi Deiotarum.*] Deiotarum regem Gallo-Græciæ mittit in remotissimas terras minoris Asiæ ad arma solicitanda.

210. *Qui sparsa ducis vestigia legit.*] Qui fugientem Pompeium assecutus fuerat.

211. *Quando, ait, Emathiis.*] Pompeii ad Deiotarum oratio.

212. *Quo Romanus erat.*] Qua parte, et quousque Imperio Romano subjectus est. *Hortens.*

213. *Eoam tentare fidem.*] Auxilia et opes Orientales sollicitare ad arma contra Cæsarem, pro majestate Senatus. *Hortens. Populosque bibentes Euphraten.*] Armeniæ et Mesopotamiæ pop.

214. *Tigrim.*] Tigris accolas.

215. *Magno quærentem fata.*] Quo mihi fata recuperes.

217. *Totum mutare diem.*] Subire aliud cœli clima, ubi propter loci distantiam et mundi inclinationem variatur diei ratio. Alii leg. *motare*, id est, excitare totum Orientem. *Superbo.*] Recenti de Crassis victoria, lib. 1. vs. 10.

218. *Arsacidæ.*] Regi Parthorum, denominato ab Arsace auctore imperii. *Fœdera nobis,* &c.] Exceptis (inquit Florus lib. 3. cap. 5.) Parthis, qui fœdus maluerunt: et Indis, qui nos adhuc non noverant, omnis Asia inter Rubrum et Caspium et Oceanum Pompeianis domita vel oppressa signis tenebatur.

Prisca manent, mihi per Latium jurata Tonantem,
Per vestros astricta magos, implete pharetras,
Armeniosque arcus Geticis intendite nervis:
Si vos o Parthi, peterem cum Caspia claustra,
Et sequerer duros æterni Martis Alanos,
Passus Achæmeniis late decurrere campis,
In tutam trepidos nunquam Babylona coegi:
Arva super Cyri, Chaldæique ultima regni,
Qua rapidus Ganges, et qua Nysæus Hydaspes
Accedunt pelago, Phœbi surgentis ab igne
Jam propior, quam Persis, eram: tamen omnia vincens
Sustinui nostris vos tantum deesse triumphis,
Solusque e numero regum telluris Eoæ,
Ex æquo me Parthus adit. nec munere Magni
Stant semel Arsacidæ. quis enim post vulnera cladis
Assyriæ, justas Latii compescuit iras?

220 *obstricta.* 224 *discurrere.* 227 *trepidus.* 229 *Nam.*
231 *Solusque ex, Solus et e.* 232 *nunc.*

219. *Per Latium jurata Tonantem.*] Per Jovem Imperii Rom. præsidem a nobis, et Deos vestros a magis sapientibus, sacerdotibusque jurata.

220. *Astricta.*] Firmata. *Magos.*]. Sapientes, sacerdotes. *Sulpit. Implete pharetras.*] Instruite et parate arma auxiliaria. Parthi autem arcubus præliabantur, quos cum per pacem remitterent, in contrarium flectebant.

221. *Armeniosque arcus Geticis.*] Parthicos.

222. *Si vos o Parthi.*] Avertit orationem a Deiotaro ad Parthos, cum quibus humaniter egit, tum, quum persequeretur Alanos, ut Poeta dicit, et peteret portas Caspias, quas *claustra Caspia* vocat. *Hortens. Caspia claustra.*] Caspiæ portæ sunt fauces montium Caspiorum inter Medos et Parthos. Sed de aliis furcis seu faucibus Armeniam versus est intelligendum: cum Pompeius huc non pervenerit. uti nec ad Alanos Scythiæ Europææ pop. sed Albanos potius, qui Caspiis claustris et Parthis viciniores. De his item Plut. in Pomp. et Tacit. Annal. 12. 13. 15. atque ita legendum apud Suet. in Domitiano cap. 2.

223. *Æterni Martis Alanos.*] Qui semper in armis sunt, qui induruerunt assueti bellis.

224. *Achæmeniis.*] Persicis, ab Achæmeni de tribu, e qua Reges Persarum, a filio Ægei. Steph. *Late decurrere campis.*] In ocio et pace.

225. *In tutam trepidos,* &c.] Non repressi, neque in urbem Imperii sedem fugavi.

226. *Arva super Cyri.*] Ultra regnum Persarum. lib. 6. vs. 449.

227. *Ganges.*] Indiæ fluvius. *Nysæus Hydaspes.*] Nysam urbem Indiæ a Baccho conditam præterfluens.

228. *Accedunt pelago.*] In mare Indicum labuntur. *Phœbi surgentis,* &c.] Propior eram Orienti soli quam ipsi Persæ.

232. *Ex æquo me Parthus adit.*] Par, liber, non triumphatus. *Nec munere Magni.*] Neque incolumitatem et pacem semel tantum meo debent beneficio, quin et post victos Crassos, dissuasi ego in Senatu, ne bellum Parthis inferretur, durante sc. bello Gallico.

233. *Arsacidæ.*] Parthi, ab Arsace primo Parthorum rege. *Quis enim post vulnera.*] Quis post cæsos Crassos, patrem et filium a Parthis, continuit populum Rom. ne ea clades vindicaretur, nisi ego? *Hortensius.*

Tot meritis obstricta meis, nunc Parthia ruptis
Excedat claustris vetitam per secula ripam,
Zeugmaque Pellæum. Pompeio vincite Parthi;
Vinci Roma volet. regem parere jubenti
Ardua non piguit, positisque insignibus aulæ
Egreditur famuli raptos indutus amictus.
In dubiis tutum est inopem simulare tyranno.
Quanto igitur mundi dominis securius ævum
Verus pauper agit! dimisso in littore rege,
Ipse per Icariæ scopulos, Ephesumque relinquens,
Et placidi Colophona maris, spumantia parvæ
Radit saxa Sami: spirat de littore Coo
Aura fluens: Gnidon inde fugit, claramque relinquit
Sole Rhodon, magnosque sinus Telmessidos undæ

235 *astricta.* 240 *ruptos.* 242 *domitd.* 244 *populos.* 246 *Eoo.* 248 *Themessidos.*

235. *Tot meritis*, &c.] Concludit enumerationem meritorum, dimittitque Regem cum mandatis ad Parthos; ut terminos regni libere transeant, et Romanis secum bellum inferant. *Hortens.*

236. *Claustris vetitam per secula ripam.*] Terminis constitutis intra Euphratem, quem Phraates cum Tigranem generum suum a Pompeio exposceret, Imperii metam et terminum pactus est.

237. *Zeugmaque Pellæum.*] Syriæ ad Euphratem opp. ab Alexandro Macedone conditum. et ubi fluvium ponte e navibus junxerat, catenas in urbe servatas esse suo tempore refert Plin. lib. 34. cap. 15. *Pellæum.*] Macedonicum, seu Alexandri: Pella enim urbs Macedoniæ. Hinc unus *Pellæo juveni non sufficit orbis.* Hortens. *Pompeio vincite Parthi.*] In meam gratiam et partes potius quam Cæsaris sit.

238. *Regem.*] Deiotarum.

239. *Positisque*, &c.] Posito habitu regio.

240. *Egreditur famuli.*] Deiotarus rex Pompeio mandanti paruit; atque haud melius vestitus quam famulus, positis regiis ornamentis, egreditur e navi in littus. Addit *amictus raptos*, quasi in re trepida raptim acceptos. *Hortens.*

241. *Inopem simulare tyranno.*] Regi assumere habitum pauperis.

243. *Demisso in litore rege.*] Exposito Deiotaro cum mandatis ad Parthos, in littore Asiatico.

244. *Ipse per Icariæ.*] Pompeius. *Icariæ scopulos.*] Icariæ ins. nihil inter scopulos. *Ephesumque relinquens.*] Ioniæ in Asia maritimam urbem celebrem.

245. *Placidi Colophona maris.*] In maris quippe sinus pulcherrimi est Colophon. *Spumantia parvæ.*] Ioniæ insulæ.

246. *Sami.*] Maris Carpathii insul. *Coo.*] Samo vicina est Cos ins.

247. *Aura fluens.*] Ab occasu ventus commodus leniter spirat, inter Asiam et Coum insulam, cursum in Ortum flectentibus. Est autem Cous sive Cos in eodem mari contra Cariam, et illi sinui obtenta, in quo Halicarnassus quondam fuit nobilissima insula; inter quam et Chium Samos media est. Cous Hippocratem dedit principem medicorum, Pythagoræ. Hinc prodiit Apelles ille incomparabilis pictor. Cous Æsculapii templum habuit, vetustissimi omnium Medicorum, qui ob dignitatem et excellentiam artis præstantissimæ, divinos honores meruisse proditur. Cous vinum præstantissimum ferre tradit Strabo. *Hort. Gnidon.*] Extremam Cariæ urbem in promontorio sitam, liberam, forma peninsulæ: hanc Dores habitarunt. *Claramque Sole Rhodon.*] Rhodos insula Carpathii pelagi, classe potens, Phœbo dilecta: hinc et Colosso et templo Phœbi clara. *Hortens. Claramque*, &c.] Lib. 5. vs. 51.

248. *Sinus Telmessidos.*] Sinus, ad Telmessum oppidum Cariæ. *Telmessidos un-*

Compensat medio pelagi. Pamphylia puppi
Occurrit tellus: nec se committere muris
Ausus adhuc ullis, te primum parva Phaselis
Magnus adit. nam te metui vetat incola rarus,
Exhaustæque domus populis; majorque carinæ
Quam tua turba fuit. tendens hinc carbasa rursus
Jam Taurum, Tauroque videt Dipsanta cadentem.
Crederet hoc Magnus, pacem cum præstitit undis
Et sibi consultum? Cilicum per littora tutus
Parva puppe fugit: sequitur pars magna Senatus
Ad profugum collecta ducem: parvisque Synedris,
Quo portu mittitque rates recipitque Selinus,
In Procerum cœtu tandem mœsta ora resolvit
Vocibus his Magnus: Comites bellique, fugæque,
Atque instar patriæ, quamvis in littore nudo,
In Cilicum terra, nullis circundatus armis
Consultem, rebusque novis exordia quæram,
Ingenteis præstate animos: non omnis in arvis

249 *Compensat: medio, pelago Pam.* 251 *Phasele, Phalese.* 254 *hic.* 255 *Dipsonta, Dipsunta, Dimpsanta, Dipsana.* 256 *hinc, huc.* 259 *Sinedris, Celendris.* 260 *mittit puppes.* 260 *Silinis, Selinis, Salinis, Selirus, Silenis.* 261 *cœtum.* 265 *meis.* 266 *armis.*

dæ.] Variant nonnihil Mss. Sed vera hæc lectio. *Telmessus* urbs apud Plinium: apud Strabonem et Stephanum Τελμισσός. Est in confinio Lyciæ et Cariæ. *Grotius.*

249. *Compensat medio pelagi.*] Compendium magni sinus facit, recta per medium pelagus navigatione. Legitur et *Compensat, medio pelagi Pamph. Medio pelagi.*] Priori periodo hæc verba asscripsimus. Sunt enim opposita, *medium pelagi*, et, *magni sinus. Compensare* est, compendifacere. Seneca Hippolyto: *Qua via longum compensat iter.* vs. 85. *Grotius. Pamphylia puppi.*] Asiæ Minoris regio Ciliciæ vicina.

250. *Muris Ausus adhuc ullis.*] Oppido ulli, vs. 136. supra.

251. *Te primum parva Phaselis.*] *Phaseli* vocante casu Ms. P. rectius. *Grotius. Phaselis.*] Pamphyliæ opp. Attaleam dicit Plutarchus eum primum intrasse.

253. *Majorque carinæ.*] Pauciores incolæ erant quam comites Pompeii.

254. *Tendens,* &c.] Hinc navigans.

255. *Taurum.*] Montem Ciliciæ. *Dipsanta cadentem.*] Ciliciæ fluv.

256. *Crederet hoc Magnus.*] Credidisset hoc quondam Pompeius, cum maria hæc profligatis piratis pacasset, fore aliquando ut sibi profugo hoc tuto itinere opus esset?

259. *Synedris,* &c.] Ins. vel potius ad ostium Selinuntis fluv. Ciliciæ. Sunt qui intelligant consessum Senatorium, συνέδριον. Alii leg. *Celendris* opp. litorale. Strabo lib. 14. Plin. lib. 5. cap. 27.

260. *Selinus.*] Et hic variant manuscripti. Sed vera hæc lectio. Selinus fluvius est Ciliciæ apud Strabonem. *Grotius.*

261. *In Procerum,* &c.] Metuens Pompeius celeritatem hostis, ne rebus imparatis superveniret Cæsar, de loco perfugii et secessus deliberavit, ipse Parthiam prætulit; alii Africam et Jubam; Theophanes Lesbius Ægyptum suasit et persuasit. Plutarch. et Appian. Patercul.

263. *Instar patriæ.*] Referentes patriam, *vel* pondus atque auctoritatem patriæ habentes.

266. *Non omnis in arvis,* &c.] Etsi in

Emathiis cecidi, nec sic mea fata premuntur,
Ut nequeam relevare caput, cladesque receptas
Excutere. an Libycæ Marium potuere ruinæ
Erigere in fasces, plenis et reddere fastis:
Me pulsum leviore manu Fortuna tenebit?
Mille meæ Graio volvuntur in æquore puppes,
Mille duces: sparsit potius Pharsalia nostras,
Quam subvertit opes. sed me vel sola tueri
Fama potest rerum, toto quas gessimus orbe,
Et nomen, quod mundus amat. vos pendite regna
Viribus, atque fide, Libyen, Parthosque, Pharonque,
Quænam Romanis deceat succurrere rebus.
Ast ego curarum, proceres, arcana mearum
Expromam, mentisque meæ quo pondera vergant.
Ætas Niliaci nobis suspecta tyranni est:
Ardua quippe fides robustos exigit annos.
Hinc anceps dubii terret solertia Mauri:
Namque memor generis Carthaginis impia proles

269 *Libyæ.* 269 *carinæ.* 270 *et plenis.* 271 *pressum.* 271 *livore.* 274 *juvare.* 276 *pandite signa.* 277 *Libyam.* 278 *Quem non.* 279 *vobis arè.* 280 *Exponam.* 280 *pondere.*

campis Pharsalicis infeliciter pugnavi, non tamen in totum perii; neque ita res meæ afflictæ sunt, ut spes nulla ad reparandum bellum supersit. *Hortens.*

267. *Premuntur.*] Non sunt adeo prostrata.

269. *Excutere.*] Repellere damnum et oblivisci. *Sulp. An Libycæ Marium.*] Marium post carcerem Minturnensem et latebras in ruinis Carthaginis, lib. 2. vs. 89. Fortuna ad septimum provexit Consulatum. Me manu minus gravi depressit. Quid obstat quo minus et restituat?

270. *Erigere in fasces.*] Provehere ad Consulare imperium. *Hortens. Plenis et reddere Fastis.*] Annalibus, in quibus acta et anni per Consulatus recensentur. *Hort.*

271. *Leviore manu.*] A Cæsare, cujus potentia et vires tantæ non sunt, quantæ Syllæ fuerunt. *Hortens.*

272. *Mille meæ.*] Synecdoche Hyperbolica. *Graio volvuntur,* &c.] Ad Corcyram enim et in Adriatico classes illi integræ erant et præfecti.

273. *Sparsit potius.*] Extenuat acceptam cladem, ut comitum animos erigat, ne in adversis frangantur; sed ut multo magis recordatione præsentium virium confirmentur. *Hortens.*

276. *Nomen, quod mundus amat.*] Quo nimium fretus erat. lib. 1. vs. 135. *Pendite regna,* &c.] Expendite, deliberate ad quem tanquam fidelem et viribus præstantem confugiamus, ad Jubamne Numidarum regem in Africa; an Phraaten Parthiæ; an ad Ptolomæum Ægypti regem.

277. *Libyen, Parthosque,* &c.] Per *Libyen,* Jubam Regem Numidarum. per *Parthos,* Phraaten: per *Pharon,* Ptolemæum puerum adhuc Regem indicat; qui omnes in fide et amicitia Pop. Romani erant. *Hortens.*

280. *Mentisque,* &c.] Quo consilia mea inclinent.

281. *Niliaci nobis,* &c.] Ptolomæi, *qui tum puero quam juveni propior Ægypti rex erat* Patero.

282. *Ardua quippe,* &c.] Eximia, certa, in rebus arduis præstita.

283. *Solertia Mauri.*] Jubæ astutia.

284. *Namque memor,* &c.] Jubam Pœnis oriundum vult poeta, ingenio vafro,

Imminet Hesperiæ, multusque in pectore vano est
Annibal, obliquo maculat qui sanguine regnum,
Et Numidas contingit avos: jam supplice Varo
Intumuit, viditque loco Romana secundo.
Quare agite, Eöum comites properemus in orbem.
Dividit Euphrates ingenti gurgite mundum,
Caspiaque immensos seducunt claustra recessus,
Et polus Assyrias alter noctesque, diesque
Vertit, et abruptum est nostro mare discolor unda,
Oceanusque suus. regnandi sola voluptas.
Celsior in campis sonipes, et fortior arcus;
Nec puer, aut senior letales tendere nervos
Segnis, et a nulla mors est incerta sagitta.
Primi Pellæas arcu fregere sarissas,
Bactraque Medorum sedem, murisque superbam
Assyrias Babylona domos. nec pila timentur
Nostra nimis Parthis, audentque in bella venire,
Experti Scythicas, Crasso pereunte, pharetras.

285 *multus in.* 290 *ingentem.* 291 *educunt.* 292 *Proh polus.* 293 *nostrum.* 296 *Non.* 301 *audent.* 301 *ad.* 302 *sagittas.*

perfidia et odio nominis Romani referre Annibalem.

286. *Obliquo maculat,* &c.] Qui regni Libyæ jus ad se ex laterali descensu pertinere vult. Alii ex *obliquo et macula,* nothum fuisse intelligunt.

287. *Jam supplice Varo,* &c.] Insolens factus est, quod Actius Varus subsidium ab illo petiisset, et quod Curione cum exercitu deleto res Romanas vidisset suis inferiores.

289. *Eoum,* &c.] Parthiam. Locum hunc examinat redarguitque Jos. Scal. in prolegom. ad Manil.

290. *Dividit Euphrates.*] Ad vs. 236. supra.

291. *Caspiaque immensos,* &c.] Ad vs. 222. supra.

292. *Et polus Assyrias,* &c.] Parthiam, atque Indiam, pro qua videtur Assyriam dixisse. cum nulla sit pars Assyriæ quæ polum Antarcticum videat.

293. *Et abruptum est,* &c.] Et Oceanus Indicus alius est a nostro, cujus pars Mare rubrum, diversi a nostro coloris; ut volunt. sed vide quæ nos ad Senec. Thyest. vs. 370.

294. *Regnandi sola voluptas.*] Regnandi solo studio arma meditantur et capessunt.

295. *Celsior in campis sonipes.*] Equi illis altiores et forociores quam nostri.

296. *Nec puer.*] Ab ineunte ætate sagittis mittendis instituuntur. *Letales tendere,* &c.] Mox vs. 304.

298. *Primi.*] Parthi primi et soli retuderunt impetum Alexandri. *Pelleas arcu,* &c.] Macedonicas hastas. Pella urbs Macedoniæ Alexandri patria. *Sarissas.*] Hastas Macedonicas. *Hortens.*

299. *Bactraque Medorum sedem.*] Sibi subjecerunt Medos, quorum urbs Bactra regia Bactrianæ; et Assyrios, quorum regia Babylon. *Murisque superbam.*] Lib. 6. vs. 50.

302. *Experti Scythicas.*] Ab exemplo Crassorum probat, quantum Parthi viribus et rei militaris peritia valuerint. *Hortens.* *Experti Scythicas.*] Facto periculo in eo prœlio, quo Crassi devicti sunt, nostra pila

Spicula nec solo spargunt fidentia ferro;
Stridula sed multo saturantur tela veneno.
Vulnera parva nocent, fatumq. in sanguine summo est.
O utinam non tanta mihi fiducia sævis
Esset in Arsacidis! fatis nimis æmula nostris
Fata movent Medos, multumque in gente Deorum est.
Effundam populos alia tellure revulsos,
Excitosque suis immittam sedibus ortus.
Quod si nos Eoa fides, et Barbara fallunt
Fœdera; vulgati supra commerci amundi
Naufragium Fortuna ferat. non regna precabor,
Quæ feci; sed magna feram solatia mortis
Orbe jacens alio, nil hæc in membra cruente,
Nil socerum fecisse pie. sed cuncta revolvens
Vitæ fata meæ, semper venerabilis illa
Orbis parte fui: quantus Mæotida supra!
Quantus apud Tanaim toto conspectus in ortu!
Quas magis in terras nostrum felicibus actis
Nomen abit, aut unde redit majore triumpho?

304 *satiantur.* 306 *lævis, ferri.* 309 *ab tellure.* 315 *nihil.* 316 *pium.* 316 *resolvens.* 319 *orbe!*

esse suis sagittis inferiora. *Scythicas pharetras.*] Parthicas nuncupat: sunt enim Parthi a Scythis oriundi. *Hortens.*

305. *Vulnera parva nocent.*] Leve utique vulnus lethale est a veneno quo tinguntur sagittæ.

306. *O utinam,* &c.] Atque utinam mihi non instaret necessitas opem implorandi a Parthis, gente sæva, nostri æmula invidaque, nec habenti minus favoris divini.

309. *Alia tellure revulsos.*] Præter Parthos.

310. *Ortus.*] Orientis populos.

311. *Quod si nos Eoa fides.*] Occupat, quod objici posset, nihil firmæ spei et certæ fiduciæ in Barbaris ponendum esse; a quibus nuper admodum, exercitus Rom. una cum Imperatore Crasso cæsus fuit. *Hort. Et Barbara.*] Cum Parthis, supra vs. 218. et 236.

312. *Vulgati supra commercia,* &c.] Quod si Parthorum fides, et fœdus inter nos nuper renovatum me fallat; non recuso naufragium dignitatis meæ, vitæ et bonorum, quod Fortuna detulerit me extra conspectum nostrorum hominum; Vel apud eas gentes, cum quibus nobis nullum commercium est. *Hortens.*

314. *Sed magna feram,* &c.] Levius feram dignitatis meæ ruinam et fortunæ naufragium ex oculis nostrorum remota ad extremas ignotasque gentes, quibuscum nobis nullum commercium: quam si me conferrem in regna quæ a me devicta suis regibus reddidi, lib. 7. vs. 710. eritque mihi solatio ibi interire, ubi nec crudelitati Cæsaris, neque officiis sim obnoxius; solanti me recordatione rerum a me illic gestarum.

318. *Quantus Mæotida supra.*] Quas victorias et triumphos retuli e Mithridate, Tigrane, &c. ultra Mæotim paludem et Tanaim!

320. *Quas magis,* &c.] In nullas certe magis.

321. *Nomen abit.*] Pro *abiit*, quasi dicat, in nullas terras, nominis mei splendor magis abiit, quam in has. *Majore trium-*

Roma fave cœptis: quid enim tibi lætius unquam
Præstiterint Superi, quam, si civilia Partho
Milite bella geras, tantam consumere gentem,
Et nostris miscere malis? Cum Cæsaris arma
Concurrent Medis, aut me Fortuna necesse est
Vindicet, aut Crassum. sic fatus, murmure sentit
Consilium damnasse viros: quos Lentulus omneis
Virtutis stimulis, et nobilitate dolendi
Præcessit, dignasque tulit modo Consule voces:
  Siccine Thessalicæ mentem fregere ruinæ?
Una dies mundi damnavit fata? secundum
Emathiam lis tanta datur? jacet omne cruenti
Vulneris auxilium? solos tibi, Magne, reliquit
Parthorum Fortuna pedes? quid transfuga mundi
Terrarum totos tractus, cœlumque perosus,
Adversosque polos, alienaque sidera quæris,
Chaldæos culture focos et barbara sacra

322 *lectius, levius.* 324 *geram.* 324 *tantas c. gentes.* 326 *Concurrant.* 327 *Crassos.* 327 *sensit.* 332 *secunda.* 333 *Emathia.* 334 *relinquit.* 337 *Aversosque.* 338 *deos.*

pho.] Nam e Mithridatico bello domum reversus, triumpharat uno tempore de piratis toto mari ejectis; quodque Romanis maris imperium restituisset: quod Asiam, Pontum, Armeniam, Paphlagoniam, Cappadociam, Ciliciam, &c. armis subegisset. Omnibus terris a Mæoti lacu, ad Rubrum mare subactis, merito postea in concione gloriatus est, de rebus a se gestis; quodque Asiam, quam ultimam Rom. Imperii provinciam acceperat, finibus longe propagatis, mediam reddidisset. *Hortens.*

323. *Partho*, &c.] Qui aut victor restituet me, aut victus pœnas dabit Crassorum, vacante interim a civili bello milite Rom.

326. *Medis.*] Parthis.

327. *Me vindicet aut Crassum.*] Quasi dicat, cum Partho milite aut vincemus in ultionem nostram; aut ita attenuabitur, ut Crassi umbras ulciscamur, et sit multo Romanis inferior, quod sequenti oratione declarat. *Sulpit.*

328. *Consilium damnasse viros.*] Consilium suum de Parthis adeundis improbari a suis. *Lentulus omneis.*] Orationem hanc Theophani Lesbio adscribit Plut. in Pomp.

329. *Nobilitate dolendi.*] Nobili dolore et commiseratione.

330. *Modo Consule voces.*] Qui paulo ante Consulatum gesserat.

331. *Siccine Thessalicæ.*] Hac oratione Lentulus argumentis contrariis dissuadet, decernitque Ægyptum esse petendam. *Sulpit.*

332. *Una dies mundi*, &c.] Unane illa infeliciter in Thessalia pugnata dies damnavit totum mundum in extremam et æternam calamitatem? lata quasi perpetuæ felicitatis sententia pro victoribus unius diei? *Secundum Emathiam lis.*] Fertur tota sententia pro victoribus in Emathia. *Sulpit.*

333. *Jacet omne cruenti.*] Nihil ne post acceptam hanc cladem superest auxilii.

335. *Parthorum Fortuna pedes.*] Quorum ad pedes tu supplex accidas opem imploraturus. *Transfuga mundi.*] Parthos ultra Æquinoctialem statuit, ut supra vs. 292. Assyrios.

338. *Focos et barbara sacra.*] Aras. Alii leg. *deos.* in idem recidunt. Ignem scil. Deum Chaldæorum.

Parthorum famulus? quid causa obtenditur armis
Libertatis amor? miserum quid decipis orbem,
Si servire potes? te, quem Romana regentem
Horruit auditum, quem captos ducere reges
Vidit ab Hyrcanis, Indoque a littore, silvis,
Dejectum fatis, humilem fractumque videbit,
Extolletque animos Latium vesanus in orbem,
Se simul, et Romam Pompeio supplice mensus?
Nil animis, fatisque tuis effabere dignum:
Exiget ignorans Latiæ commercia linguæ,
Ut lacrymis se, Magne, roges. patimurne pudoris
Hoc vulnus, clades ut Parthia vindicet ante
Hesperias, quam Roma suas? civilibus armis
Elegit te nempe ducem. quid vulnera nostra
In Scythicos spargis populos, cladesque latenteis?
Quid Parthos transire doces? solatia tanti
Perdit Roma mali, nullos admittere Reges,
Sed civi servire suo. juvat ire per orbem

339 *causæ.* 339 *ostenditur.* 339 *armis!* 342 *audito.*
355 *Perdet.* 355 *nullosque.*

339. *Quid causa*, &c.] Aut quid libertatis studium prætextimus belli causam, si modo Parthis nos servituros projiciamus?

341. *Te*, &c.] O, quanto Romani nominis dedecore, atque damno tuo, consilium hoc iniisti? cristas utique tollent Parthi, Romanosque omnes præ se contempserint: ubi viderint te Imperatorem summum et *caput Romæ*, *laurigeros ageret cum læta triumphos*, animo tam abjecto ad pedes suos prostratum. *Romana regentem.*] Res Romanas; Imperium.

342. *Ducere reges.*] Ante triumphalem currum.

343. *Ab Hyrcanis*, &c.] Ex remotis Asiæ regionibus, ad Hyrcaniam et Indiam vergentibus.

344. *Dejectum fatis.*] Ab indigno. Qui tot triumphis clarus, in his regionibus celebreris, eo amentiæ redactus es, ut uno prœlio fusus, animum fractum et abjectum habeas: talem te his gentibus cum ludibrio nominis ac dignitatis præbeas. *Hortens.*

345. *Extolletque animos.*] Ab inutili et publico Imperii Rom. incommodo. Illico Parthus, comperto tam parum virium esse in Imperatore summo, Populi Rom. animum eriget, et collectis viribus bellum faciet Italiæ; suis opibus, et Populi Rom. viribus æstimatis, quum te supplicem viderit. *Hortens.*

347. *Nil animis*, &c.] Et quam indignum erat animo tuo et rebus tuis gestis, supplicare Parthis? quorum linguæ cum imperitus sis, lacrymis agendum est implorandumque fletu auxilium.

350. *Clades ut Parthia*, &c.] Ut cladem Pharsalico prœlio acceptam prius Parthi vindicent, quam nos cladem ab iis acceptam ad Carras? *Grotius.*

352. *Quid vulnera nostra*, &c.] Damna bello accepta, quæ hostes celare prudentius erat, cur prodis illis?

354. *Quid Parthos transire doces?*] Quid occasionem præbes transeundi Euphratem, imperii sui limitem? *Solatia tanti*, &c.] Et cum Roma soletur se post bellum, quod civi potius serviat suo quam regibus externis: per te solatio hoc illa frustrabitur.

Ducentem sævas Romana in mœnia gentes,
Signaque ab Euphrate cum Crassis capta sequentem ?
Qui solus regum, fato celante favorem,
Defuit Emathiæ, nunc tantas ille lacesset
Auditi victoris opes, aut jungere fata
Tecum, Magne, volet ? non hæc fiducia genti est.
Omnis in Arctois populus quicunque pruinis
Nascitur, indomitus bellis, et Martis amator.
Quicquid ad Eoos tractus, mundique teporem
Labitur, emollit gentes clementia cœli.
Illic et laxas vestes, et fluxa virorum
Velamenta vides. Parthus per Medica rura,
Sarmaticos inter campos, effusaque plano
Tigridis arva solo, nulli superabilis hosti est
Libertate fugæ : sed non, ubi terra tumebit,
Aspera conscendet montis juga ; nec per opacas
Bella geret tenebras incerto debilis arcu,

358 *sequente?* 361 *haud.* 362 *genti.* 364 *mortis.* 366 *Ibitur.* 368 *Media.* 370 *nullo superabitur hoste.* 372 *conscendit juga montis.*

357. *Romana.*] Contra patriam.

358. *Signaque ab Euphrate.*] Lib. 1. vers. 10.

359. *Qui solus regum,* &c.] Quando exitus belli erat in dubio, Phraates non misit tibi auxilium : an utique credis opem illum tibi victo laturum contra victorem, de quo multa audiit ?

361. *Aut jungere fata.*] Tecum se in discrimen conjicere, qui clade affectus, ipse omnibus relictis fugeris. *Hortens.*

363. *Omnis in Arctois,* &c.] Septentrionales populi, inquit Vegetius lib. 1. cap. 2. remoti a solis ardoribus, inconsultiores quidem, sed tamen largo sanguine redundantes, sunt ad bella promptissimi. Nationes vero Solivicinæ, nimio calore siccatæ, amplius quidem sapiunt, sed minus habent sanguinis ; et propterea fiduciam cominus pugnandi non habent, et metuunt vulnera. Idem Arist. Herodot. et Vitruvius lib. 5. et Rob. Valturius lib. 6. de re Militari, cap. 8. Respondet autem ad illud Pompeii, supra vs. 395.

364. *Martis.*] Alii *mortis*, ut l. 1. v. 461.

365. *Mundique teporem.*] Plagam cœli tepidam.

367. *Laxas vestes, et fluxa.*] Quod et mollitiem arguebat apud Romanos ; *Malthinus tunicis demissis ambulat.*] Horatius.

368. *Parthus per Medica rura.*] In camporum quidem planitie præstant plurimum Parthi, sagittis eminus et fuga inter pugnandum freti : in montosis vero minimum valent.

371. *Libertate fugæ.*] Inter suos, inquit, in pugna insuperabiles sunt in campis planis, non armorum vi, sed, alacritate fugæ, qua pugnant. Nam medio pugnæ ardore, ex improviso certamen deserunt, mox ex fuga redeunt in pugnam ; et cum maxime te vicisse putes, tum præcipuum instet discrimen. *Sed non ubi terra tumebit.*] In planis quidem campis fugiendo refugiendoque in pugna plurimum prætant ; at in locis, quæ collibus assurgunt, deprimunturque convallibus, minimum valent. *Hortensius.*

372. *Per opacas,* &c.] Per opaca vallium, inquiunt. Quid si, noctis ? neque enim noctu fugientem insequi Crassum sustinebant Parthi. Plutarchus in Crasso.

Nec franget nando violenti vorticis amnem,
Nec tota in pugna perfusus sanguine membra
Exiget æstivum calido sub pulvere solem.
Non aries illis, non ulla est machina belli:
Haud fossas implere valent: Parthoque sequente
Murus erit, quodcunque potest obstare sagittæ.
Pugna levis, bellumque fugax, turmæque vagantes,
Et melior cessisse loco, quam pellere, miles.
Illita tela dolis, nec Martem comminus unquam
Ausa pati virtus, sed longe tendere nervos,
Et, quo ferre velint, permittere vulnera ventis.
Ensis habet vires, et gens quæcunque virorum est,
Bella gerit gladiis. nam Medos prœlia prima
Exarmant, vacuæque jubent remeare pharetræ.
Nulla manus illis; fiducia tota veneni est.
Credis, Magne, viros, quos in discrimina belli
Cum ferro venisse parum est? tentare pudendum
Auxilium tanti est, toto divisus ut orbe
A terra moriare tua? tibi barbara tellus
Incumbat? te parva tegant, ac vilia busta,
Invidiosa tamen, Crasso quærente sepulcrum.

374 *gurgitis.* 375 *profusus.* 376 *Exigit.* 378 *Aut.* 378 *sequenti.* 382 *usquam.* 384 *Ut q. f. valent.* 385 *virorum.* 387 *vacuaque, pharetra.* 390 *misisse.* 391 *tanto.* 391 *in.* 393 *civilia.*

374. *Nec franget*, &c.] Non flumina, ubi opus est tranare didicerunt.

375. *Nec tota in pugna*, &c.] Neque vulneratus perseverabit per diem totum æstivum in pugna, pulveris et solis patiens.

377. *Aries illis.*] Lib. 3. vs. 490.

378. *Implere valent.*] Cratibus, fascibus, terra, trabibus, ad oppugnanda castra.

379. *Murus erit*, &c.] Illæsum te præstabit, quicquid sagittas arcere valet.

380. *Pugna levis*, &c.] Resp. ad illud, vs. 295. supra.

381. *Et melior*, &c.] Fugæ aptior quam pugnæ.

382. *Dolis.*] Veneno.

384. *Et, quo ferre velint.*] Tela incertum ubi casura temere emittere.

385. *Ensis habet vires.*] Statuaria pugna et comminus gladiis præliari virorum, hoc est, fortium est. *Et gens quæcunque virorum est.*] Parthos notat ut effeminatos, imbelles. Sic Rex Epiri Alexander, se in viros incidisse dicebat, Alexandrum Philippi Macedonis filium in feminas. *Grotius.*

386. *Nam Medos*, &c.] Sed vide Plutarchum in Crasso, ubi Romanos hæc spes falsos habuit, aderant quippe cameli sagittis onusti, unde conversi Parthi pharetras reficerent.

388. *Nulla manus illis.*] Nulla vis in ictibus inferendis.

390. *Parum est.*] Nisi et venenum addant. *Tentare pudendum*, &c.] Tantine facis tam inhonestum et imbelle auxilium, ut moriare.

391. *Toto divisus.*] Ut supra vs. 289.

392. *A terra moriare tua.*] Resp. ad illud Pompeii, vs. 311. supra.

394. *Quærente sepulcrum.*] Non habente sepulc. feris alitibusque projecto.

Sed tua sors levior, quoniam mors ultima pœna est,
Nec metuenda viris. at non Cornelia letum
Infando sub rege timet. num barbara nobis
Est ignota Venus, quæ ritu cæca ferarum
Polluit innumeris leges, et fœdera tedæ
Conjugibus, thalamique patent secreta nefandi
Inter mille nurus? epulis vesana, meroque
Regia, non ullos exceptos legibus horret
Concubitus: tot femineis complexibus unum
Non lassat nox tota marem. jacuere sorores
In regum thalamis, sacrataque pignora matres.
Damnat apud gentes sceleris non sponte peracti
Oedipodionias infelix fabula Thebas:
Parthorum dominus quoties sic sanguine misto
Nascitur Arsacides? cui fas implere parentem,
Quid rear esse nefas? proles tam clara Metelli
Stabit barbarico conjux millesima lecto.
Quanquam non ulli plus regia, Magne, vacabit
Sævitiæ stimulata Venus, titulisque virorum.

395 *melior*. 395 *pœna, pœnæ est*. 396 *Non*. 397 *non*. 397 *vobis*. 400 *ne fandi*. 401 *nurus*. 402 *ullis*. 402 *audet* 404 *laxat*. 404 *una*. 405 *fratrum*. 405 *matrum*. 407 *Oedipodionidas, Oedipodionas*. 413 *stimulante*.

395. *Quoniam mors*, &c.] Quoniam mors, ærumnarum requies est et malorum ultimum.

396. *Non Cornelia*.] Sed dedecus omni leto gravius timet.

399. *Innumeris leges*.] Rex quot libet, alii, quot possunt alere.

400. *Patent secreta nefandi*.] In propatulo sunt, vel in communi inter multas.

401. *Inter mille nurus*.] Prosequitur infandos et illicitus coitus concubitusque gentis Parthicæ; et quidem in Rege tam potenti, qui citra discrimen vago concubitu, cum quibuslibet commiscetur. *Hortens*. *Epulis vesana*, &c.] Rex satur et ebrius nullos horret concubitus, vel legibus interdictos. Alii leg. *non ullis*.

402. *Non ullos*.] Ita rescripsimus pro, *ullis*. Nullos horret concubitus interdictos legibus. *Grotius*.

403. *Tot femineis complexibus*.] Ecphonesis in dissolutam libidinem virorum.

404. *Jacuere sorores*, &c.] Quin et sorores incestant, et quod nomen inviolatum debet esse, matres.

406. *Damnat apud gentes*, &c.] Male audiunt Thebæ in Bœotia, nomine Œdipodis, qui matrem Jocastam duxit. vide argumentum nostrum in Œdip. Senecæ. Quamvis ille hoc per ignorantiam admiserit, quod hi scienter et sponte.

408. *Parthorum dominus*, &c.] Et ex hujusmodi incestu sæpe nascitur ipse rex.

409. *Implere parentem*.] Prægnantem facere. sic Ovid. 11. Metam. *ingentique implevit Achille*.

410. *Metelli*.] Cornelia L. Scip. Metelli filia.

411. *Millesima lecto*.] Multis posthabita, quanquam (et hoc corrigit) ut Crasso tibique insultet, cum nulla frequentius consueverit.

412. *Quanquam*, &c.] Correctio. Et tamen in nullam fœminarum regia libido magis sæviet, quam in Corneliam; idque propter Crassum et Pompeium, quos habuit maritos, Principes Senatus. *Hortens*.

Nam quo plura juvent Parthum portenta, fuisse
Hanc sciet et Crassi: ceu pridem debita fatis
Assyriis, trahitur cladis captiva vetustæ.
Hæreat Eoæ vulnus miserabile sortis;
Non solum auxilium funesto a rege petisse,
Sed gessisse prius bellum civile pudebit.
Nam quod apud populos crimen socerique, tuumque
Majus erit, quam quod vobis miscentibus arma,
Crassorum vindicta perit? incurrere cuncti
Debuerant in Bactra duces, et ne qua vacarent
Arma, vel Arctoum Dacis, Rhenique catervis
Imperii nudare latus, dum perfida Susa
In tumulos prolapsa ducum, Babylonque jacerent.
Assyriæ paci finem, Fortuna, precamur:
Et, si Thessalia bellum civile peractum est,
Ad Parthos, qui vicit eat. gens unica mundi est,
De qua Cæsareis possim gaudere triumphis.
Non tibi, quamprimum gelidum transibis Araxem,
Umbra senis mœsti Scythicis confixa sagittis
Ingeret has voces? Tu, quem post funera nostra

415 *seu.* 415 *dedita.* 420 *neque.* 421 *si vobis, si nobis.* 422 *concurrere.* 425 *Susis.* 426 *jaceret.* 427 *pacis.* 428 *Thessaliæ.* 429 *vincit.* 430 *Cæsarei possunt g. triumphi.* 431 *Num.* 431 *tibi, cum primum, primum tibi cum.* 331 *transibis ad axem, transibit Araxem.* 432 *infixa.* 433 *Ingerat.* 433 *ad vo.*

414. *Portenta.*] Monstrosæ libidinis incitamenta.

416. *Assyriis.*] Per antonomasiam, *Parthos* intelligit. *Hortens.* *Cladis captiva vetustæ.*] Tanquam cæsi ibi prioris mariti præda illi debita.

417. *Hæreat Eoæ.*] Quod si grave illud Crassianæ cladis damnum tibi in mentem subeat. *Æoæ sortis.*] Calamitatem cladis vocat a Parthis acceptam.

419. *Prius bellum,* &c.] Quam Crassum vindicasse.

420. *Socerique.*] Cæsaris.

422. *Crassorum vindicta perit?*] Quasi dicat Poeta, prius Crassorum mortem vindicare par fuit, quam arma in cives sumere. *Hortens.* *Crassorum vindicta perit?* Lib. 1. vs. 10.

423. *Bactra duces.*] Parthos, quibus subdita est Bactra. supra vs. 299.

424. *Vel Arctoum Dacis.*] Et vel bellum Gallicum atque Germanicum omisisse subductis inde præsidiis copiisque omnibus contra Parthos mittendis.

425. *Perfida Susa.*] Urbs Mediæ, regia vetus Persarum, latrociniis et gentis perfidia famosa.

426. *Ducum,* &c.] Crassorum, tanquam illis rogi atque inferiæ.

427. *Paci finem.*] Fœderis exitum, belli initium.

428. *Thessalia bellum,* &c.] Pro, in Thessalia. Legitur et *Thessaliæ.*

429. *Qui vicit eat.*] Victor Cæsar. *Gens unica mundi est.*] Utcunque alias infestus, non tamen Cæsari triumphum de Parthis inviderim.

431. *Non tibi,* &c.] Prosopopœia umbræ Crassi usus, dissuadet Pompeium. *Araxem.*] Armeniæ fluvium. *Hort.*

Ultorem cinerum nudæ speravimus umbræ,
Ad fœdus, pacemque venis? tum plurima cladis
Occurrent monimenta tibi: quæ mœnia trunci
Lustrarunt cervice duces, ubi nomina tanta
Obruit Euphrates, et nostra cadavera Tigris
Detulit in terras, ac reddidit. ire per ista
Si potes, in media socerum quoque, Magne, sedentem
Thessalia placare potes. quin respicis orbem
Romanum? si regna times projecta sub Austro,
Infidumque Jubam, petimus Pharon, arvaque Lagi.
Syrtibus hinc Libycis tuta est Ægyptus: at inde
Gurgite septeno rapidus mare summovet amnis:
Terra suis contenta bonis, non indiga mercis,
Aut Jovis, in solo tanta est fiducia Nilo.
Sceptra puer Ptolemæus habet tibi debita, Magne,
Tutelæ commissa tuæ. quis nominis umbram
Horreat? innocua est ætas: ne jura, fidemque,
Respectumque Deum veteris speraveris aulæ.

434 *et nudæ.* 435 *tunc.* 437 *ducis.* 439 *istas.* 442 *protenta.* 443 *armaque.* 450 *nec jura.* 451 *superaveris.*

434. *Nudæ speravimus.*] Insepultæ.

435. *Tum plurima cladis.*] Hæc ex persona Lentuli.

436. *Quæ mœnia trunci.*] Ad quas urbes per ludibrii pompam missa sunt capita ducum. filii caput hastæ præfixum Parthi adequitantes ostenderunt patri: patris caput et manum Surena in Armeniam ad Orodem præmisit Seleuciam, &c. Plutarch. Crass.

437. *Nomina tanta.*] Nobiles et fortes viros.

439. *Ire per ista,* &c.] His si potes te supplicem abjicere, non video cur et Cæsari non possis supplicare in media Thessalia.

441. *Quin respicis,* &c.] Quin respicis potius amicos et socios populi Rom. et hos petimus.

443. *Infidumque Jubam.*] Vers. 288. supra. *Petimus Pharon.*] Quin petimus Ægyptum? cujus Pharos insula, et Ptolemæus Lagi filius, rex libro 1. vs. 692.

444. *Syrtibus hinc Libycis.*] Syrtes duæ sunt, major et minor sinus in mari Libyco, propter fluctus arenasque affluentes ac refluentes importuosi atque navigantibus infesti. Hinc concludit natura sua munitam esse Ægyptum. *Syrtibus.*] Lib. 1. vs. 367. *Hinc Libycis.*] Ad occasum. *Inde,* &c.] Ad ortum, Asiam versus, Nilus septem ostiis in mare infunditur.

447. *Jovis.*] Pluviæ. ut quæ a Nilo inundatur. Heliodor. lib. 9. Diod. Sic. et Tibullus de Nilo. *Te propter nullos tellus tua postulat imbres, Arida nec pluvio supplicat herba Jovi.*

448. *Sceptra puer Ptolemæus.*] Resp. ad illud Pompeii supra vs. 281.

449. *Nominis umbram,* &c.] Titulum tantum, et imaginariam regii nominis majestatem.

450. *Ne jura fidemque.*] Ita malaimus quam *nec.* Sensus est: Regnandi jus veteribus haud tuto credi: meliores esse Reges juvenes. *Gr. Ne jura,* &c.] In veterum quidem regum aulis non facile inveneris jura, fidem, religionem, ubi periit jam dudum pudor: a regibus novis pietatem expecta. Alii leg. *nec sperav.*

Nil pudet assuetos sceptris: mitissima sors est
Regnorum sub rege novo. Non plura locutus
Impulit huc animos quantum spes ultima rerum
Libertatis habet! victa est sententia Magni.
  Tunc Cilicum liquere solum, Cyproque citatas
Immisere rates, nullas cui prætulit aras
Undæ diva memor Paphiæ, si numina nasci
Credimus, aut quemquam fas est cœpisse deorum.
Hæc ubi deseruit Pompeius littora, totos
Emensus Cypri scopulos, quibus exit in Austrum,
Inde maris vasti transfuso vertitur æstu:
Nec tenuit Casium nocturno lumine montem,
Infimaque Ægypti pugnaci littora velo
Vix tetigit, qua dividui pars maxima Nili
In vada decurrit Pelusia septimus amnis.
Tempus erat, quo Libra pares examinat horas
Non uno plus æqua die, noctique rependit

454 *sors.* 455 *habes!* 460 *Hic.* 462 *transverso.* 463 *Casion, gratum.* 465 *tenuit.* 468 *una.*

454. *Impulit huc.*] In Ægyptum ut iretur persuasit. *Sulpit. Quantum,* &c.] *Epiphonema.* Quantum libertatis, παῤῥησίας assumunt sibi homines in rebus desperatis.

456. *Cilicum liquere solum,* &c.] E Cilicia solvens in Cyprum ins. trajecit Pompeius.

457. *Nullas cui prætulit aras.*] *Quam coluisse Venus terris magis omnibus unam Fertur, ubi templum Divæ, centumque Sabæo Thure calent aræ sertisque recentibus halant.*

458. *Undæ diva memor Paphiæ.*] Memor Cyprii maris, in quo nata Venus e spuma maris et testiculis Cœli dicitur. vide quæ ad vs. 273. Senec. Hipp. *Si numina nasci.*] Ἐπανόρθωσις. Si modo nascantur numina, et non sint æterna.

460. *Hæc ubi deseruit Pompeius,* &c.] Navibus aliis, inquit Cæsar 3. com. additis actuariis, in Ciliciam, atque inde in Cyprum pervenit. ibi cognoscit arcem ante captam sui excludendi causa, &c. Pompeio itaque pecunia societatis sublata et æris magno pondere ad militarem usum in naves imposito, et 2000. hominum armatis, Pelusium pervenit.

462. *Transfuso vertitur æstu.*] Mari Cyprum et Ægyptum interfuso. Alii leg. *transverso,* id est, cursum direxit ex transverso maris.

463. *Nec tenuit Casium.*] Nullus hic locus Casio monti, qui post aliquanto memoratur. Mss. habent; *Nec tenuit gratum nocturno lumine montem.*] Chimæram intelligit, montem noctibus flagrantem, ut loquitur Plinius vers. 27. *Grotius. Nec tenuit Casium.*] Neque Casium promontorium, quod petebat tenuit: sed vento adversante et velis reluctantibus, infra Casium appulit, qua Nilus septimo eoque ultimo et amplissimo ostio juxta Pelusium in mare exit. *Nocturno lumine montem.*] Noctu, lucente luna. *vel* face nocturna, velut in Pharo, viam navigantibus dirigente.

464. *Pugnaci litora velo.*] Reluctanti adversus ventum.

467. *Tempus erat,* &c.] Erat jam æquinoctium autumnale, Sole Libram ingresso. *Libra die somnique pares ubi fecerit horas.* Virg. Georg. 1. *Examinat horas.*] Allusum ad examen libræ.

468. *Non uno plus æqua die.*] Unum tantum diem æquans nocti, deinceps im-

Lux minor hybernæ verni solatia damni.
Comperit ut regem Casio se monte tenere,
Flectit iter: nec Phœbus adhuc, nec carbasa languent.
Jam rapido speculator eques per littora cursu
Hospitis adventu pavidam compleverat aulam.
Consilii vix tempus erat: tamen omnia monstra
Pellææ coiere domus: quos inter Achoreus
Jam placidus senio, fractisque modestior annis,
(Hunc genuit custos Nili crescentis in arva
Memphis vana sacris; illo cultore Deorum
Lustra suæ Phœbes non unus vixerat Apis;)
Consilii vox prima fuit, meritumque, fidemque,
Sacraque defuncti jactavit pignora patris.
Sed melior suadere malis, et nosse tyrannos,
Ausus Pompeium leto damnare Pothinus;

471 *sidera.* 475 *manus:* 478 *una.* 479 *vexerat, duxerat.* 481 *jactanti.* 483 *damnasse.*

minuit dies, rependitque noctibus, quantum deperierat iis, post æquinoctium vernum. *Rependit.*] Pensat, reddit. *Sulpit.*

470. *Comperit ut regem,* &c.] Ibi casu, *inquit Cæsar*, rex erat Ptolomæus, puer ætate, magnis copiis cum sorore Cleopatra gerens bellum, quam regno expulerat, &c. Ad eum Pompeius misit, ut pro hospitio, atque amicitia patris, Alexandria reciperetur, atque illius opibus in calamitate tegeretur.

471. *Nec Phœbus adhuc.*] Nondum Sol occiderat, et venti spirabant.

472. *Speculator eques,* &c.] Legatione Pompeii certiorem factum regem scribunt historici omnes: non speculatu.

474. *Monstra,* &c.] Sceleratissimi homines regi a consiliis: Phorinus eunuchus, Theodorus Chius rhetor et Achillas Ægyptius.

475. *Pellææ coiere domus.*] Domum Pellæam, regiam Alexandrinam vocat: vel ob Alexandrum urbis conditorem: vel propter primum Ptolemæum Lagi, qui Macedo fuerit. *Hortens. Pellææ.*] Lib. 5. vers. 60. *Achoreus.*] Fictitium nomen.

477. *Hunc genuit custos Nili.*] Patria illi erat Memphis, Ægypti quondam regia, ad Nilum sita, *gran Cairo.* ubi puteus erat, in quo notabantur incrementa Nili, Nilometrium. *Custos Nili.*] Memphis dicitur hic custos Nili, sive quod sita sit in ripa Nili; sive quod totius Ægypti quondam regia fuit. *Hort.*

478. *Vana sacris.*] Vanæ superstitionis. vide quæ nos ad 5. sat. Juven. vs. 1. *Illo cultore Deorum.*] Sub quo sacerdote multi boves, quos Ægyptii pro Diis colebant, fuerant cæsi.

479. *Lustra suæ.*] Lunaria, quæ sunt 5. mensium. *Phœbes non unus,* &c.] Lunæ, cujus bicornis imaginem Apis bos Dei vice cultus in dextro habebat latere, macula candicante. Plin. lib. 8. cap. 46. Porphyr. lib. de abst. carn. et Plutar. de Iside, et infra vs. 833. *Non unus vixerat.*] Grandem senectutem ejus sacerdotis periphrastice circumscribit. *Non unus.*] Plurimus bos eorum, quos colit Ægyptius, perierat. Per *Apim* enim bovem intelligit. Eum, ut Plinius ait, non est fas certos vitæ excedere annos. Mersumque in sacerdotum fonte enecant, quæsituri luctu alium quem substituant, et donec invenerint mœrent, derasis etiam capitibus, nec tamen unquam diu quæritur. *Sulpit.*

480. *Consilii vox prima fuit.*] Achoreus primus dixit sententiam, commemoravitque officia Pompeii erga patrem Ptol.

482. *Melior suadere malis.*] Qui melius sciebat mala regibus consulere, et subservire tyrannorum voluntati,

Jus, et fas multos faciunt Ptolemææ nocenteis.
Dat pœnas laudata fides, cum sustinet, inquit,
Quos Fortuna premit. fatis accede, Deisque,
Et cole felices, miseros fuge. sidera terra
Ut distant, et flamma mari, sic utile recto.
Sceptrorum vis tota perit, si pendere justa
Incipit: evertitque arces respectus honesti.
Libertas scelerum est, quæ regna invisa tuetur,
Sublatusque modus gladiis. facere omnia sæve
Non impune licet, nisi dum facis. exeat aula
Qui volet esse pius. virtus, et summa potestas
Non coeunt: semper metuet, quem sæva pudebunt.
Non impune tuos Magnus contemserit annos;
Qui te nec victos arcere a littore nostro
Posse putat. neu te sceptris privaverit hospes,
Pignora sunt propiora tibi: Nilonque, Pharonque,
Si regnare piget, damnatæ redde sorori.
Ægyptum certe Latiis tueamur ab armis.
Quicquid non fuerit Magni, dum bella geruntur,

485 *laudanda.* 487 *terræ.* 489 *prendere.* 491 *injusta.* 493 *cum fa.* 494 *vult.* 498 *neu nos, nec te.* 500 *pudet.*

486. *Fatis accede, Deisque.*] Fove eos quibus Dii et fata favent.

487. *Sidera terra,* &c.] A simili collationem facit, honesti et utilitatis. *Hort.*

488. *Distant.*] Differunt, pugnant.

489. *Sceptrorum vis tota perit.*] Quasi vis regnorum pereat, si justitiæ ratio habeatur, et simul etiam honesti: e contrario vero regna conservari libertate scelerum dicit, quamvis sint invisa propter tyrannidem. *Hortens.*

490. *Arces respectus honesti.*] Regna, quæ tutantur custodiæ et arces. Senec. Thyest. vs. 453. et 640.

491. *Libertas scelerum est.*] Scelerata. *manu Sceptra obtinentur: omnis in ferro est salus,* &c. Lycus apud Senec. in Herc. Fu. vs. 340.

492. *Sublatusque modus gladiis.*] Crudelitas, cædis modum nesciens. *Facere omnia sæve.*] Tutius sævitur, si libertas audaciorum sævitia reprimatur.

493. *Nisi dum facis.*] Nostra est emendatio, Continuanda enim scelera docet, juxta illud: *Per scelera semper sceleribus tutum est iter,* ut Seneca inquit. *Grotius.*

496. *Non impune,* &c.] Quasi contemptu annorum regis advenerit Pompeius.

498. *Neu te sceptris,* &c.] Potius quam regnum tuum invadat hospes, trade sorori Cleopatræ a te ejectæ. ita vs. 440. supra. Procuratores pueri (inquit Cæsar, com. 3.) sive timore adducti, ne solicitato exercitu regio Pompeius Alexandriam Ægyptumque occuparet, sive despecta ejus fortuna consilium ineunt, &c.

499. *Pignora sunt propiora.*] Sororem intelligit.

502. *Quicquid non fuerit Magni.*] Quicquid Pompeius non invaserit, dum bellum civile geritur; nec Cæsar occupabit, *Hortens. Quicquid non fuerit Magni.*] Non fecimus nos nocentes durante bello, neque accessimus partibus Pompeii: certe post bellum cavebimus ne victorem Cæsarem irritemus, infra vs. 531.

Nec victoris erit. toto jam pulsus ab orbe,
Postquam nulla manet rerum fiducia, quærit
Cum qua gente cadat: rapitur civilibus umbris.
Nec soceri tantum arma fugit: fugit ora Senatus,
Cujus Thessalicas saturat pars magna volucres.
Et metuit gentes, quas uno in sanguine mistas
Deseruit: regesque timet, quorum omnia mersit:
Thessaliæque reus, nulla tellure receptus,
Sollicitat nostrum, quem nondum perdidit, orbem.
Justior in Magnum nobis, Ptolemæe, querelæ
Causa data est. quid sepositam, semperque quietam
Crimine bellorum maculas Pharon, arvaque nostra
Victori suspecta facis? cur sola cadenti
Hæc placuit tellus, in quam Pharsalica fata
Conferres, pœnasque tuas? jam crimen habemus
Purgandum gladio, quod nobis sceptra Senatus
Te suadente dedit, votis tua fovimus arma.
Hoc ferrum, quod fata jubent proferre, paravi
Non tibi, sed victo. feriam tua viscera, Magne:
Malueram soceri: rapimur, quo cuncta feruntur.
Tene mihi dubitas an sit violare necesse,

505 *armis.* 506 *sed et arma.* 509 *omina, agmina.* 514 *vestra.* 516 *Pharsalia.* 520 *parati, paratur.* 521 *pectora.* 522 *ferentur.* 523 *Tu ne.*

504. *Postquam nulla, &c.*] Cum nulli Regum fidat; quum nihil spei et opis superait ad recolligendas vires, quærit et implorat aliena auxilia, ut habeat, cum quibus cadat. *Hortens.*

505. *Rapitur civilibus umbris.*] Exagitatur a manibus eorum, qui bello civili perierunt.

510. *Thessaliæque reus, &c.*] Belli in Thessalia male gesti damnatus. Damnatus a Diis clade Pharsalica, inquit H. Grotius.

513. *Quid sepositam, &c.*] Apostrophe ad Pompeium. quem incusat perturbandi regni pacati: amovendo a se ingratitudinis crimen.

514. *Pharon.*] Ægyptum, a parte totum. *Hortens.*

515. *Suspecta facis.*] Atque adeo vindicanda. *Cadenti, &c.*] Tibi victo, rebus possum ruentibus.

517. *Tuas.*] Quas ab iis, qui te excipient non levius atque a te exposcet Cæsar. *Jam crimen habemus, &c.*] Jam dudum Cæsari sumus invisi; quasi votis faventes tibi, quo suadente confirmavit nobis regnum Senatus. quod crimen bello vindicabit Cæsar, nisi nos tua cæde iram illius avertamus.

520. *Hoc ferrum, &c.*] Inviti itaque neque ingrati, sed salutis nostræ necessitate coacti inferimus cædem tibi non quasi optime a nobis merito, sed quia victo, quem tueri non erit nobis tutum.

521. *Non tibi, &c.*] Ut Pompeio et hospiti paterno, sed victo. *Hortens.*

522. *Malueram soceri.*] Atque utinam victus fuisset Cæsar: tibi o Pompei multo libentius illum interfecissemus, fortunam utique secuti.

523. *An sit violare necesse.*] Ostendo necesse esse, quia licet, quia possum.

Cum liceat? quæ te nostri fiducia regni
Huc agit infelix? populum non cernis inermem,
Arvaque vix refugo fodientem mollia Nilo?
Metiri sua regna decet, viresque fateri
Tu Ptolemæe potes Magni fulcire ruinam,
Sub qua Roma jacet? bustum, cineresque movere
Thessalicos audes, bellumque in regna vocare?
Ante aciem Emathiam nullis accessimus armis:
Pompeii nunc castra placent, quæ deserit orbis?
Nunc victoris opes, et cognita fata lacessis?
Adversis non deesse decet, sed læta secutos.
Nulla fides unquam miseros elegit amicos.
Assensere omnes sceleri. lætatur honore
Rex puer insueto, quod jam sibi tanta jubere
Permittunt famuli. sceleri delectus Achillas.
Perfida qua tellus Casiis excurrit arenis,
Et vada testantur junctas Ægyptia Syrtes,
Exiguam sociis monstri, gladiisque carinam

525 *num cer.* 526 *refugi f. m. Nili?* 532 *quem.* 536 *lætatus.* 537 *insolito.* 537 *licere, libere.* 538 *Permittant.* 538 *dilectus.* 539 *exultat, occurrit.* 541 *cladisque carinam, cladisque ruinam.*

Neque enim possem te lædere, si Romanarum rerum potireris: nunc quia non potiris, ob hoc ipsum necesse quoque est id faciam, ne videar tui tutelam suscipere. Simplicior tamen sensus esset, vocibus transpositis: *Tene mihi dubitas cum sit violare necesse, An liceat?* Seneca pater: *Necessitas, magnum humanæ imbecillitatis patrocinium, omnem legem frangit.* Grot.

524. *Cum liceat.*] Facta nobis a fatis tui potestate.

525. *Populum non cernis, &c.*] Nostrum Ægyptium, agris jam decrescente Nilo intentum. revocatur autem Nilus in totum intra ripas Sole Libram ingresso, supra vs. 467. *Inermem populum.*] A tenuitate regni: quasi dicat, quum tantæ non sint opes nostræ, ut auxilia inde tibi possis polliceri. *Hortensius.*

527. *Metiri sua regna decet.*] Si vires nostras recte metiamur: non sufficimus rebus Pompeii sustentandis.

528. *Tu Ptolemæe potes.*] Quasi dicat, non: a majori ad minus. Roma, domina rerum non potest sustentare ruinam Pompeii, multo minus tu. *Hortens.*

529. *Bustum, &c.*] Cladis Pharsalicæ reliquias in nos convertere?

531. *Nullis accessimus armis.*] Neque Cæsaris, neque Pompeii.

534. *Adversis non deesse decet, &c.*] Si modo prosperam illius fortunam secuti fuissemus, non decuerat ab illo in adversis defecisse.

536. *Sceleri.*] Scelerato Photini consilio atque sententiæ.

538. *Sceleri delectus Achillas.*] Interficiendo Pompeio deligitur Achillas, pædogogus quondam regis, nunc præfectus exercitui.

539. *Perfida qua tellus Casiis.*] Ad pedem Casii montis, qua vada et brevia referunt Syrtes vicinas, inter Leptim scil. et Alexandriam.

541. *Exiguam sociis, &c.*] Achillas (inquit Plutarch.) assumpto Septimio, tribuno quondam mil. sub Pompeio, et Salvio centurione sub eodem, atque tribus aut quatuor famulis præterea, ad navim Pompeii advectus est.

Instruit. o superi, Nilusne, et barbara Memphis,
Et Pelusiaci tam mollis turba Canopi
Hos animos! sic fata premunt civilia mundum!
Sic Romana jacent! ullusne in cladibus istis
Est locus Ægypto? Phariusque admittitur ensis?
Hanc certe servate fidem civilia bella:
Cognatas præstate manus, externaque monstra
Pellite, si meruit tam clarò nomine Magnus
Cæsaris esse nefas. tanti Ptolemæe ruinam
Nominis haud metuis? cœloque tonante profanas
Inseruisse manus impure, ac semivir audes?
Non domitor mundi, nec ter Capitolia curru
Invectus, regumque potens, vindexque Senatus,
Victorisque gener; Phario satis esse tyranno
Quod poterat, Romanus erat. quid viscera nostra
Scrutaris gladio? nescis puer improbe, nescis
Quo tua sit fortuna loco: jam jure sine ullo
Nili sceptra tenes! cecidit civilibus armis

545 *nullus ne in cl. ullus ne cl.* 547 *præstate.* 548 *prebete.* 550 *ruina.* 551 *an.* 553 *vectus.* 554 *In curru.*

542. *O Superi.*] Per indignationem exclamatio, quod modica cymba instruitur a monstris hominum, quæ totius orbis Imperatorem sit ad cædem exceptura. Et Pompeii majestatem amplificat. *Hortensius. Memphis.*] Supra, vs. 477.

543. *Pelusiaci tam mollis*, &c.] Parum convenit hoc epitheton. Pelusium enim est opp. ad extremum Nili ostium, orientem versus; Canopos vero maxime ad Occasum, urbs impurissima, et omnium libidinum domicilium.

544. *Hos animos.*] Sulp. *habebit.* sic Juv. Sat. 1. vs. 89. *alea quando Hos animos?*

545. *Sic Romana jacent!*] Indignatur jus esse barbaris iisque mollibus Ægyptiis in jugulum Pompeii.

546. *Pharius admittitur ensis.*] In cæde Pompeii, ut barbarus et Ægyptius ensis feratur ad cædem civis Romani Imperatoris, et quidem Maximi omnium, quos Roma habuit. *Hortens.*

547. *Hanc certe servate*, &c.] Ut a civibus suis potius quam externis his monstris juguletur Pompeius.

550. *Cæsaris esse nefas.*] In gratiam Cæsaris occidi. Ab ipso Cæsare, inquit, H. Grotius. *Tanti Ptolemæe ruinam.*] Apostrophe ad regem, quem vel ultionis divinæ metus vel Pompeii gloria, vel quod erat Romanus (in quem nihil liceret regi Ægyptio) deterruisset a tanto scelere.

551. *Cœloque tonante profanas.*] Non reveritus Jovem, quem cœlo tonantem credimus regnare. Horat. ode 5. lib. 3. scelera vel regum ipsorum, in quos imperium habet, vindicaturus.

552. *Inseruisse manus impure.*] Manus interposuisse tuas. *Semivir audes.*] Imbellis et mollis puer.

553. *Ter Capitolia.*] Libro 7. versu 685.

554. *Regumque potens, vindexque Senatus.*] Vindex libertatis et dux belli a Coss. et Senatu dictus, sub quo et reges militarunt.

556. *Nostra.*] Romana.

558. *Jam jure sine ullo.*] Omni jam impetui exponeris, destitutus auctoritate tutoris, illiusque qui tibi Ægypti regnum confirmabat. lib. 9. vs. 132.

Qui tibi regna dedit. Jam vento vela negarat
Magnus, et auxilio remorum infanda petebat
Littora: quem contra non longa vecta biremi
Appulerat scelerata manus: Magnoque patere
Fingens regna Phari, celsæ de puppe carinæ
In parvam jubet ire ratem, littusque malignum
Incusat, bimaremque vadis frangentibus æstum,
Qui vetet externas terris advertere classes.
Quod nisi fatorum leges, intentaque jussu
Ordinis æterni miseræ vicinia mortis
Damnatum leto traherent ad littora Magnum;
Non ulli comitum sceleris præsagia deerant.
Quippe fides si pura foret, si regia Magno
Sceptrorum auctori vera pietate pateret;
Venturum tota Pharium cum classe tyrannum.
Sed cedit fatis, classemque relinquere jussus
Obsequitur, letumque juvat præferre timori.
Ibat in hostilem præceps Cornelia puppim,

560 *negante.* 561 *Magnus et.* 562 *longum.* 564 *celsa.* 567 *vetat.* 567 *appellere, avertere.* 568 *ni.* 575 *cessit, cecidit.* 575 *sociosque.*

560. *Jam vento vela negarat.*] Appropinquans litori vela demiserat.

562. *Quem contra non longa,* &c.] Interim cymba appropinquante (ait Plutarchus) mature Septimius surrexit, Romanoque sermone Pompeium imperatorem salutavit; et Achillas Græcis verbis eum excipiens in cymbam transire jubebat vadum ibi causatus, et mare ob arenæ multitudinem triremi non esse navigabile.

563. *Scelerata manus.*] Supra vs. 541. *Magnoque patere.*] Septimius (inquit Appianus) dextram, regis nomine Pompeio obtulit, et ad amicum filium tuto monuit accedere.

566. *Bimaremque vadis,* &c.] Vadis utrinque æstu allisis et fluctu vario impulsis. Hinc Libyco, inde Ægyptio (inquit Sulpitius) mari inter se collidentibus, propter æstum ostiorum Nili interjecti.

568. *Quod nisi fatorum leges.*] Quod nisi fatale fuisset et divinitus provisum ut hic Pompeius cadaret, multa illum præsagia deterruisse poterant.

572. *Quippe fides si pura foret,* &c.] Qui erant cum Pompeio, ubi viderunt non regio more, non magnifice Pompeium excipi, sed ad hoc officium paucos una cymba venire, suspectam habuere eam contemptionem, Pompeiumque hortati sunt, uti navem in altum detruderet, dum adhuc extra jactum teli esset. Plut. Simul et naves in lit. &c.

573. *Sceptrorum auctori,* &c.] Cujus suasu et beneficio regnum a Senatu Ptolomæo fuerat confirmatum.

576. *Letumque juvat præferre timori.*] Emori mavult, quam vel suspicari fidem vel mortem formidare. ita Juvenal. 8. Sat. *Summum crede nefas animam præferre pudori.*

577. *Ibat in hostilem,* &c.] Ire parabat comes viro. Salutata (inquit Plutarchus) Cornelia, quæ jam tum mariti exitum lamentabatur, &c. ad uxorem et filium conversus hos Sophoclis Iambos protulit: ὅστις καὶ πρὸς τύραννον ἐμπορεύεται Κείνου 'στι δοῦλος, κἂν ἐλεύθερος μόλῃ. Hac postrema voce suos allocutus, cymbam conscendit.

Hoc magis impatiens egresso deesse marito,
Quod metuit clades. remane tememaria conjux,
Et tu nate precor, longeque e littore casus
Expectate meos: et in hac cervice tyranni
Explorate fidem. dixit: sed surda vetanti
Tendebat geminas amens Cornelia palmas:
Quo sine me crudelis abis? iterumne relinquor
Thessalicis summota malis? numquam omine læto
Distrahimur miseri. poteras non flectere puppim,
Cum fugeres alio, latebrisque relinquere Lesbi,
Omnibus a terris si nos arcere parabas?
An tantum in fluctus placeo comes? Hæc ubi frustra
Effudit, prima pendet tamen anxia puppe:
Attonitoque metu nec quoquam avertere visus,
Nec Magnum spectare potest. stetit anxia classis
Ad ducis eventum, metuens non arma, nefasque;
Sed ne submissis precibus Pompeius adoret
Sceptra sua donata manu. transire parantem
Romanus Pharia miles de puppe salutat
Septimius: qui, proh superum pudor, arma satelles
Regia gestabat posito deformia pilo,
Immanis, violentus, atrox, nullaque ferarum
Mitior in cædes. quis non, Fortuna, putasset
Parcere te populis, quod bello hæc dextra vacasset,
Thessaliaque procul tam noxia tela fugasses?

579 *timuit.* 579 *classes.* 580 *longoque.* 581 *sed in.* 582 *tum.* 582 *dura.* 584 *iterumque.* 586 *num.* 586 *puppem.* 587 *latebrasque.* 588 *e ter.* 590 *Effundit.* 591 *Attonitosque.* 592 *puppis.* 601 *hoc.* 601 *vacaret.* 602 *quod.* 602 *fugasset.*

578. *Hoc magis.*] Hac de causa.

579. *Remane*, &c.] Inquit Pomp.

585. *Nunquam omine læto.*] Non sine cladis omine secernimur, quod dudum summota e Pharsalia, sum experta.

586. *Non flectere puppim.*] Non divertisse, sed me in Lesbo reliquisse: si me denuo eras a te semoturus, neque passurus tecum una terram tangere.

593. *Non arma, nefasque.*] Non gladios et cædem nefariam.

594. *Ne submissis, &c.*] Ne se indigne supplicem projiceret ad genua regis a se creati.

596. *Romanus Pharia.*] Ad vers. 562. et 563. supra.

597. *Qui, proh superum pudor.*] Qui olim sub Pompeio duxerat ordinem in bello prædonum jam stipator et famulus Ptolomæi Ægyptiaca gerit arma, positis Romanis.

601. *Parcere te populis, &c.*] Septimium amovendo, qui si prœlio interfuisset Thessalico, ingentem editurus fuerat stragem.

Disponis gladios, ne quo non fiat in orbe,
Heu, facinus civile tibi. victoribus ipsis
Dedecus, et nunquam Superum caritura pudore
Fabula; Romanus Regi sic paruit ensis,
Pellæusque puer gladio tibi colla recidit
Magne tuo. qua posteritas in secula mittet
Septimium fama? scelus hoc quo nomine dicent,
Qui Bruti dixere nefas? jam venerat horæ
Terminus extremæ, Phariamque ablatus in alnum
Perdiderat jam jura sui. tum stringere ferrum
Regia monstra parant. ut vidit comminus enses,
Involvit vultus: atque indignatus apertum
Fortunæ præbere caput, tunc lumina pressit,
Continuitque animam, ne quas effundere voces
Posset, et æternam fletu corrumpere famam.
At postquam mucrone latus funestus Achillas
Perfodit, nullo gemitu consensit ad ictum:
Despexitque nefas, servatque immobile corpus,
Seque probat moriens, atque hæc in pectore volvit:
Secula Romanos nunquam tacitura labores

604 *crudele.* 611 *alvum.* 612 *tunc stringere, constringere.* 615 *præstare.* 617 *Possit.* 618 *Sed.* 619 *Effodit.* 619 *consentit.* 620 *Respexitque.*

603. *Disponis gladios*, &c.] Verum non annovisti hunc, quo parceres populis: sed ut in omni orbis parte dispositos haberes civilium facinorum ministros.

605. *Nunquam Superum*, &c.] Non sine deorum inclementiæ nota vulgandum facinus.

607. *Pellæusque puer gladio*, &c.] Ensis Romani Septimii jussu regis barbari ejusque pueri obtruncavit Magnum. Indigna omnia!

609. *Fama.*] Infamia. *Sulpit. Scelus hoc quo*, &c.] Quo nomine designabunt hoc Septimii scelus illi, qui Brutum Cæsaris tyranni percussorem, appellant *Parricidam*; factumque ipsum *nefas?*

611. *Phariamque ablatus in alnum*, &c. *ut vidit comminus enses.*] Cum jam procul a sua triremi avectus nullam benignam mentionem ad se factam audivisset, Septimium intuitus: *Non ego te*, inquit, *commilitonem olim meum agnosco?* atque is capite tantum annuit, &c. terræ vero appropinquante cymba, multisque ad litus confluentibus aulicis velut honoris et salutandi causa, Pompeium ut facilius surgeret, Philippi manum apprehendentem Septimius a tergo ense trajecit. post hunc Salvius, inde Achillas gladios strinxere: Pompeius nihil se indignum neque agens neque locutus, utraque manu rogam faciei prætendens, emisso tantum suspirio ictus excepit, &c. Plut. Pomp.

612. *Perdiderat jam jura sui.*] Erat jam sub alterius potestate. *Sulpit.*

617. *Æternam famam.*] Fortitudinis et constantiæ hactenus servatæ. *Sulpit.*

619. *Nullo gemitu consensit ad ictum.*] Patienter ictum recepit.

621. *Seque probat moriens.*] Magnum morte æque ac vita se præstat. *Atque hæc in pectore volvit.*] Atque hæc secum in animo versat Pompeius moriens.

622. *Secula Romanos*, &c.] Puta jam

Attendunt, ævumque sequens speculatur ab omni
Urbe ratem, Phariamque fidem. nunc consule famæ.
Fata tibi longæ fluxerunt prospera vitæ.
Ignorant populi, si non in morte probaris,
An scieris adversa pati. ne cede pudori,
Auctoremque dole fati. quacunque feriris,
Crede manum soceri. spargant, lacerentque licebit.
Sum tamen, o superi, felix, nullique potestas
Hoc auferre Deo. mutantur prospera vita:
Non sum morte miser. videt hanc Cornelia cædem,
Pompeiusque meus. tanto patientius oro
Claude dolor gemitus: natus, conjuxque peremptum
Si mirantur, amant. talis custodia Magno
Mentis erat: jus hoc animi morientis habebat.
  At non tam patiens Cornelia cernere sævum
Quam perferre nefas, miserandis æthera complet
Vocibus: o conjux, ego te scelerata peremi:
Letiferæ tibi causa moræ fuit avia Lesbos,

628 *Auctoremne.* 628 *quocunque.* 629 *manus.* 630 *nullaque.* 631 *Deo est.* 631 *vitæ:* 635 *ament.* 637 *sævam.* 638 *necem.* 640 *obvia, invia.*

præsentes posterosque omnes observare qua mente mortem oppetas, vel indigne sic Ægyptiis insidiis et perfidia exceptus. vide ut extremus hic actus anteactæ vitæ fabulæ respondeat.

627. *Ne cede pudori.*] Ne tibi pudori aut dolori sit, quod jussu pueri et manu desertoris occideris: sed crede te ipsa Cæsaris manu cadere. *Grotius.*

630. *Nullique potestas,* &c.] Neque hanc fortis animi felicitatem mihi auferre in manibus Deorum est.

631. *Mutantur prospera vita.*] Simul cum fortuna mea deficit et vita. neque ultra res prosperas vivo, morte miserias præveniente. infra vs. 703. et libro 9. vs. 208. *Felix Priamus: Felix, quisquis bello moriens, Omnia secum consumpta videt.* Senec. in Troad. vs. 157.

632. *Non sum morte miser.*] Quia mors malum non est, et in mea constantia persevero; et fretus recta conscientia, post triumphos animo tranquillo morior. *Videt hanc Cornelia cædem..*] Consolatur se Pompeius, quod in conspectu suorum cadat, hoc est, Conjugis et Sexti Pompeii filii. Pathos a sexu et ætate. *Hortens.*

634. *Peremptum,* &c.] Si animi mei in morte magnitudinem cum admiratione intueantur, amant certe.

635. *Talis custodia Magno.*] Talem habuit Pompeius moderationem, imperium sui, et constantiam in morte. *Custodia.*] Ratio, temperantia, moderatio. *Sulpit.*

636. *Jus hoc animi.*] Imperium et potestatem, ut dolori non cederet. *Sulpit.*

637. *At non tam patiens.*] Gravius ferens conspectum trucidati mariti, quam ipsa necem latura fuisset.

638. *Miserandis æthera,* &c.] Uxor et amici ejus hæc intuentes ejulatu qui in terram usque exaudiri posset edito, sublatis ancoris summa celeritate fugerunt, ventusque alto incumbens eos juvit, ut ne volentibus quidem persequi Ægyptiis licuisset. Plut. et Appian.

639. *Ego te scelerata peremi.*] Dum me semotam in Lesbo petitum diverteres.

640. *Letiferæ tibi causa,* &c.] Conjicit Cæsarem vel a Cæsare missos antevenisse, qui Pompeium interficiendum curarent.

Et prior in Nili pervenit littora Cæsar.
Nam cui jus alii sceleris? sed quisquis in istud
A superis immisse caput, vel Cæsaris iræ,
Vel tibi prospiciens, nescis crudelis, ubi ipsa
Viscera sint Magni: properas, atque ingeris ictus,
Qua votum est victo. pœnas non morte minores
Pendat, et ante meum videat caput. haud ego culpa
Libera bellorum, quæ matrum sola per undas,
Et per castra comes, nullis absterrita fatis,
Victum, quod reges etiam timuere, recepi.
Hoc merui conjux in tuta puppe relinqui?
Perfide parcebas? te fata extrema petente
Vita digna fui? moriar, nec munere regis.
Aut mihi præcipitem nautæ permittite saltum:
Aut laqueum collo tortosque aptate rudentes:
Aut aliquis Magno dignus comes exigat ensem.
Pompeio præstare potest, quod Cæsaris armis
Imputet. o sævi, properantem in fata tenetis?
Vivis adhuc conjux, et jam Cornelia non est
Juris, Magne, sui. prohibent accersere mortem:
Servor victori. sic fata, interque suorum
Lapsa manus, rapitur, trepida fugiente carina.
At Magni cum terga sonent, et pectora ferro,

642 *tanti.* 642 *quidquid.* 644 *proficiens.* 649 *nullisque.* 649 *exterrita.* 650 *quem reg.* 653 *Digna fui vita?* 653 *vulnere.* 655 *aptare, artate* 660 *sui?* 660 *arcessere.* 663 *sonant, fovent,* Sabell. 663 *ferrum,* Sabell.

642. *Quisquis in istud,* &c.] Quicunque permissus es a Diis vel missus a Cæsare ad interficiendum Pompeium.

644. *Nescis crudelis,* &c.] Ego illi cor sum et vitalia, et quam sibi superesse voluit: tu ingeris Pompeio ictus, parte ea qua voluit mori, quin me pete, majores luet pœnas si me truncatam viderit, quam quod ipse jugulatur.

647. *Haud ego culpa,* &c.] Neque enim ego vaco culpa, ut quæ sola e fœminis Rom. comes fuerim civilis belli.

650. *Victum,* &c.] Pompeium excepi, in Lesbo.

652. *Perfide parcebas.*] Qui me deseruisti *comitem supremum iter carpere paratam, non ego perfidum dixi sacramentum,* &c. Horat. lib. 2. od. 17.

653. *Moriar, nec munere regis.*] Mortem inveniam, utut Ptolomæi beneficio illam non impetrarim.

654. *Præcipitem.*] In mare.

656. *Exigat ensem.*] Immittat. *Sulpit.*

657. *Pompeio præstare,* &c.] Qui Pompeio beneficium hoc præstiterit, vacabit culpa, quæ in Cæsaris conferetur crudelitatem.

659. *Vivis adhuc conjux,* &c.] Etiam te nondum mortuo, amisi libertatem, negaturne mihi jus mortis, ut in potestatem victoris redigar?

662. *Lapsa manus.*] Decidit exanimata. ut lib. 5. vs. 799. et supra vs. 58.

663. *At Magni cum terga,* &c.] Dila-

Permansisse decus sacræ venerabile formæ,
Iratamque Deis faciem, nihil ultima mortis
Ex habitu, vultuque viri mutasse, fatentur
Qui lacerum videre caput. nam sævus in ipso
Septimius sceleris majus scelus invenit actu:
Ac retegit sacros, scisso velamine, vultus
Semianimis Magni, spirantiaque occupat ora,
Collaque in obliquo ponit languentia transtro.
Tunc nervos, venasque secat, nodosaque frangit
Ossa diu: nondum artis erat caput ense rotare.
At postquam trunco cervix abscissa recessit,
Vendicat hoc Pharius dextra gestare satelles.
Degener, atque operæ miles Romane secundæ,
Pompeii diro sacrum caput ense recidis,
Ut non ipse feras? o summi fata pudoris!
Impius ut Magnum nosset puer, illa verenda
Regibus hirta coma, et generosa fronte decora
Cæsaries compressa manu est; Pharioque veruto,
Dum vivunt vultus, atque os in murmura pulsant
Singultus animæ, dum lumina nuda rigescunt,

665 *nil.* 667 *illo.* 671 *Colla quoque.* 673 *nec dum.* 674 *abcisa.* 676 *operis, secundi.* 677 *Pompeio.* 678 *proh sum.* 679 *verenda est.* 681 *comprensa.* 682 *vivit.*

tat narrationem copiose ab iis, quæ cædem consecuta sunt. Pompeius utraque manu ad frontem obducta, multis uno tempore ictibus confossus, nullam emisit vocem, tanti viri majestate indignam; sed suspirio tantum edito, obtulit corpus percussoribus feriendum. *Hortens.* *Sonent.*] Ictibus.

664. *Permansisse*, &c.] Supra vs. 613.

665. *Ultima mortis.*] Extremum mortis tempus.

669. *Velamine.*] Toga qua faciem involverat. supra vers. 613. *Vultus*, &c.] Spirantis adhuc caput prehendit et crudeliter lanians amputavit, nec uno, uti jam ense rotato artis est, ictu.

670. *Occupat ora.*] Prendit adhuc spirantis caput. *Sulpit.*

673. *Nondum artis erat rotare*, &c.] Nondum norant artifices, caput uno ictu, rotato ense amputare. *Sulpit.*

675. *Pharius*, &c.] Achillas, cui delegatum hoc negotium, caput sibi ad regem sumit deferendum. *Satelles Pharius.*] Ptolomæi regis ministrum, Achillam vocat.

676. *Degener*, &c.] O degener Septimi, tune primas tanti sceleris suscepisti partes, ut tibi honoris, quem hinc petebas, secundæ cederent? Primum vulnus inflixerat Septimius et caput absciderat; quod non ipse jam gestat, sed Achillas. *Operæ secundæ.*] Τῶν δευτερείων, partium secundarum. a fabulis ductum. Major enim Achillæ dignitas qui caput gestavit, quam Septimii, qui abscissum gestare ipse non potuit. *Grotius.*

679. *Impius ut Magnum*, &c.] Ptolemæus, ut Pompeium agnosceret, caput illius a cæde recens contemplatus tractavit.

681. *Pharioque veruto.*] Et caput etiamdum spirans et palpitans Ægyptio pilo suffixum est.

683. *Nuda rigescunt.*] Non clausa; aperta.

Suffixum caput est, quo nunquam bella jubente
Pax fuit: hoc leges, campumque, et Rostra movebat.
Hac facie Fortuna tibi Romana placebas.
Nec satis infando fuit hoc vidisse tyranno:
Vult sceleri superesse fidem. tunc arte nefanda
Submota est capiti tabes, raptoque cerebro
Adsiccata cutis, putrisque effluxit ab alto
Humor, et infuso facies solidata veneno est.
  Ultima Lageæ stirpis, perituraque proles,
Degener, incestæ sceptris cessure sororis,
Cum tibi sacrato Macedon servetur in antro,
Et regum cineres extructo monte quiescant,
Cum Ptolemæorum manes, seriemque pudendam,
Pyramides claudant, indignaque Mausolea:
Littora Pompeium feriunt, truncusque vadosis
Huc illuc jactatur aquis. adeone molesta
Totum cura fuit socero servare cadaver?
Hac Fortuna fide Magni tam prospera fata

686 *Romana t. fortuna.* 688 *sceleris superesse fidem, superesse fidem sceleri.* 689 *tactoque.* 690 *Exsiccata.* 693 *sorori.* 694 *servatur.* 695 *obstructo.* 695 *in monte.*

684. *Quo nunquam, &c.*] Caput, pacis semper amans, in Senatu, comitiis, foro potens; felix et toties triumphale. *laurigeros ageres cum læta triumphos, Hoc tibi Roma caput erat.* Martial. ep. 70. lib. 3.

685. *Leges.*] Forum. *Campum.*] Comitia. *Rostra.*] Senatum. *Sulpit.*

688. *Fidem.*] Monimentum, quo Pompeium a se occisum fidem faciat. *Tunc arte nefanda, &c.*] Ab intimo humor arte educitur.

691. *Infuso facies, &c.*] Medicamentis et aromatibus, quibus condiuntur cadavera, conservatum est Pompeii caput Cæsari deferendum, lib. 9. vs. 1035.

692. *Ultima Lageæ stirpis.*] Invectiva Apostrophe ad Ptolomæum, ultimum regum Ægypt. e progenie Lagi, cujus filius Ptolomæus Alexandro mortuo Ægyptum occupavit, posterisque suis reliquit. *Perituraque proles.*] Periit brevi post hæc in pugna contra Cæsarem. navigio depresso a fugientibus, et ipse, ut creditur, immersus flumine. Regis corpus, inquit Florus, obrutum limo repertum est in aureæ loricæ honore et Plutarch et Patercul.

693. *Incestæ sceptris cessure sororis.*] Sororis Cleopatræ, cujus nuptias a patre consecutus fuerat, moriens ei regnum reliquit.

694. *Macedon servetur in antro.*] Corpus Alexandri Magni serv. in immani sepulchri mole.

696. *Cum Ptolemæorum manes.*] Cum Ptolomæo omnes Ægypti continua serie post Alexandrum reges conditos tegant Pyramides. De quibus vide quæ nos ad Martial. epist. 1. *Pudendam.*] Luxu et ignavia perditam.

697. *Indignaque.*] Quibus illi erant indigni. *Mausolea.*] Sepulchra et monimenta illius æmula, quod Mausolo regi Cariæ ab uxore Artemisia extructum erat.

698. *Littora Pompeium feriunt.*] Post hæc, Magni *jacet ingens littore truncus.* neque jacet, sed alliditur littori, pulsatum arenis, ludibrium pelagi. ut mox.

700. *Totum cura fuit, &c.*] Æque ac caput. modo vs. 691.

701. *Hac fortuna, &c.*] Inconstanti,

Pertulit: hac illum summo de culmine rerum
Morte petit: cladesque omneis exegit in uno
Sæva die, quibus immunes tot præstitit annos:
Pompeiusque fuit, qui nunquam mista videret
Læta malis: felix nullo turbante Deorum,
Et nullo parcente miser. semel impulit illum
Dilata Fortuna manu. pulsatur arenis,
Carpitur in scopulis, hausto per vulnera fluctu
Ludibrium pelagi: nullaque manente figura,
Una nota est Magno capitis jactura revulsi.
  Ante tamen Pharias victor quam tangat arenas.
Pompeio raptim tumulum Fortuna paravit,
Ne jaceat nullo, vel ne meliore sepulcro.
E latebris pavidus decurrit ad æquora Cordus.
Quæstor ab Idalio Cinyrææ littore Cypri
Infaustus Magni fuerat comes. ille per umbras
Ausus ferre gradum, victum pietate timorem
Compulit, ut mediis quæsitum corpus in undis
Duceret ad terram, traheretque ad littora Magnum.
Lucis mœsta parum per densas Cynthia nubes

702 *illo.* 703 *imo.* 704 *immunem.* 706 *malorum.* 712 *victor Pharias.* 714 *non.* 715 *Codrus.* 716 *Icario.* 716 *Cynareæ, Cyrenaæ, Cyrinæi, Cyneræi, Cinerei, Cyreneæ, Cyreni, Cirene.* 716 *Ponti.* 717 *Infausti.* 720 *in lit.*

prout ipsa levis Dea est, quæ more Scorpii cauda ferit. *tantum in illo viro a se discordante Fortuna, ut cui modo ad victoriam, terra defuerat, deesset ad sepulturam.* Paterc.

702. *Pertulit.*] Ad exitum deduxit.

703. *Exegit in uno,* &c.] Omnes calamitates et mala, quæ antehac fuisset passurus, immisit uno hoc die. *Sulpit. In uno* &c.] Fr. Modius e l. Weidneri legit *in imo*. ea mente, qua supra vs. 29. Sed placet *in uno:* ut opponatur dies unus infelix tot annis felicibus; et propter *semel,* quod seq. vers. 707.

705. *Fuit,* &c.] Unus mortalium fuit, qui, &c.

711. *Una nota est Magno.*] Hoc solum agnoscitur; quod capite caret.

712. *Pharias.*) Ægyptias, a Pharo ins. *Victor.*] Cæsar.

713. *Pompeio raptim,* &c.] Hæc Plutarchus ad hunc modum refert: Illi capite amputato truncum nudum ex cymba projecerunt: quem Philippus libertus Pompeii, qui in cymbam una cum Pompeio ingressus fuerat, discedentibus iis, qui aspectu saturabantur, aqua marina abluit, sua tunica involvit et rogo e fragmentis naviculæ piscatoriæ extructo impositum cremavit, a sene quodam Rom. adjutus.

715. *E latebris.*] Ubi latuerat, ut furtim Pompeium sepeliret. *Sulpitius. Cordus.*] Quæstor Pompeii, ut vult poeta.

716. *Idalio.*] Idalus, mons Cypri. Veneri sacer. *Cinyrææ.*] A rege Cinyra. Pindari Nem. ode 8. et Pythior ode 2.

717. *Infaustus Magni fuerat comes.*] Ms. P. *Infaustus fugæ,* unde scribere liceat: *Infaustusque fugæ fuerat comes.* Grotius. *Per umbras.*] Noctu.

721. *Lucis mœsta,* &c.] *Et Lunam in nimbo nox intempesta tenebat.*

Præbebat; cano sed discolor æquore truncus
Conspicitur. tenet ille ducem complexibus arctis
Eripiente mari: nunc victus pondere tanto
Expectat fluctus, pelagoque juvante cadaver
Impellit. postquam sicco jam littore sedit,
Incubuit Magno, lacrymasque effudit in omne
Vulnus, et ad superos, obscuraque sidera fatur:
Non pretiosa petit cumulato ture sepulcra
Pompeius, Fortuna, tuus: non pinguis ad astra
Ut ferat e membris Eoos fumus odores,
Ut Romana suum gestent pia colla parentem,
Præferat ut veteres feralis pompa triumphos,
Ut resonent cantu tristi fora, totus ut ignem
Projectis mœrens exercitus ambiat armis.
Da vilem Magno plebeii funeris arcam,
Quæ lacerum corpus siccos effundat in ignes.
Robora non desint misero, nec sordidus ustor.
Sit satis, o superi, quod non Cornelia fuso
Crine jacet, subicique facem complexa maritum

724 *nam.* 727 *infudit.* 734 *tristi cantu.* 734 *ignes.* 735 *ambigat.* 737 *effundit.*

722. *Discolor æquore.*] Diversi a mari coloris.

724. *Eripiente mari.*] Refluo.

725. *Fluctus.*] Veniliam quæ cadaver sublevaret.

726. *Sedit.*] Truncus Pompeii.

728. *Obscuraque sidera fatur.*] Ut modo vs. 723.

729. *Non pretiosa,* &c.] Non poscit *nidorem thuris Eoi, Et Cilicum messes, volucrique exempla superbæ Cinnama, et Assyrio manantes gramine succos.* qualia funeribus felicium cumulate infunduntur.

731. *Eoos fumus odores.*] Arabicos, Indicos, Panchæi thuris odores.

732. *Ut Romana suum,* &c.] Non ut tanquam pater patriæ efferatur, a nobilissimis civibus feretrum subeuntibus.

733. *Præferat ut veteres,* &c.] Non ut in funebri pompa præferantur rerum gestarum tituli et insignia, non triumphorum suorum imagines.

734. *Cantu tristi fora.*] Epicediis et næniis deplorantium ad tibiam. *Totus ut ignem,* &c.] Ut militari more exercitus demissis hastis ter rogum circumeat. *Ter circum accensos cincti fulgentibus armis Decurrere rogos, ter mœstum funeris ignem Lustravere in equis, ululatusque ore dedere.* Virg. 11. Æneid.

735. *Projectis armis.*] Demissis. nam per terram hastas trahebant. *Sulpit.*

736. *Plebeii funeris arcam.*] Orcinianam spondam, popularem sandapilam, qua plebeii vilesque efferebantur. *angustis ejecta cadavera cellis Conservus vili portanda locabat in arca.* Horat. Satyr. 8. lib. 1.

737. *Siccos effundat in ignes.*] In quos nulla conjiciuntur aromata, *Thurea dona, dapes, fuso crateres olivo.* Æneid. 6.

738. *Robora non desint misero.*] Ligna quibus uratur. *Sordidus ustor.*] Vespillo saltem.

739. *Quod non Cornelia fuso.*] Quod non adest mariti funeri Cornelia, quæ virum defleat fuso crine humum verrens, solo pectus affligens, &c. vide quæ Senecæ Troad. vers. 83. et nostrum, l. 2. vs. 28.

740. *Subicique facem,* &c.] Subjici facem funebrem, quod officium defuncto

Imperat, extremo sed abest a munere busti
Infelix conjux, nec adhuc a littore longe est.
Sic fatus, parvos juvenis procul aspicit ignes,
Corpus vile suis, nullo custode cremantes.
Inde rapit flammas, semustaque robora membris
Subducens, Quæcunque es (ait) neglecta, nec ulli
Cara tuo, sed Pompeio felicior umbra,
Quod jam compositum violat manus hospita bustum,
Da veniam: si quid sensus post fata relictum est:
Cedis et ipsa rogo, paterisque hæc damna sepulcri,
Teque pudet, sparsis Pompeii manibus, uri.
Sic fatur: plenusque sinus ardente favilla
Pervolat ad truncum; qui fluctu pœne relatus
Littore pendebat. summas dimovit arenas,
Et collecta procul laceræ fragmenta carinæ
Exigua trepidus posuit scrobe. nobile corpus
Robora nulla premunt, nulla strue membra recumbunt:
Admotus Magnum, non subditus, accipit ignis.
Ille sedens juxta flammas, O maxime, dixit,
Ductor, et Hesperii majestas nominis una,
Si tibi jactatu pelagi, si funere nullo

741 a funere, in funere. *742 ab lit.* *745 flammis.* *746 Subducit.* *747 Pompeii.* *748 violet.* *748 ultima.* *752 fatus:* *753 Prævolat, Evolat.* *754 semovit.* *760 Victor, Auctor.* *761 nudo.*

præstabant necessitudine devincti, sed aversa facie *subjectam more parentum Aversi tenuere facem.* Virg. 6. Æneid.

741. *Munere busti.*] Ita Ms. non *funere.* Dolet enim Corneliam ultimum marito officium subjiciendi facem non præstitisse. *Grotius.*

743. *Juvenis.*] Cordus.

744. *Vile suis.*] Neglectum, non custoditum suis.

745. *Inde rapit flammas.*] Ab illo rogo.

747. *Felicior umbra.*] Quia rogum nacta.

748. *Quod jam,* &c.] Ignosce mihi rogum tuum violanti.

750. *Cedis et ipsa rogo.*] Et ipsa videris tardius uri quo Pompeio cedas pyræ tuæ partem. *Damna sepulchri.*] Faces rogo subtractas, pyræ reliquias.

751. *Sparsis Pompeii manibus, uri.*] Inhumatis, adeoque ex Platonicorum opinione, errantibus per ripas Stygis centum annos: *Centum errant annos, volitantque hæc littora circum.* Virg. 6. Æn. vel fluctu jactantis.

752. *Plenusque sinus,* &c.] Ipse sinu vestis, arena, ut verisimile est, strato, prunas ferens.

755. *Collecta,* &c.] Supra ad vs. 715.

756. *Nobile corpus,* &c.] Hypallage. Nobile corpus non premit robora. ut versu seq. extrui enim pyra e roboreis fissilibus solebat, atque illi medio imponi cadaver.

761. *Si tibi jactatu pelagi.*] Nisi forte fluctibus jactari aut funere carere malles, quam habere tam vile.

Tristior iste rogus; manes, animamque potentem
Officiis averte meis: injuria fati
Hoc fas esse jubet; ne ponti belua quicquam,
Ne fera, ne volucres, ne sævi Cæsaris ira
Audeat: exiguam, quantum potes, accipe flammam
Romana succense manu. Fortuna recursus
Si det in Hesperiam, non hac in sede quiescent
Tam sacri cineres: sed te Cornelia, Magne,
Accipiet, nostraque manu transfundet in urnam.
Interea parvo signemus littora saxo,
Ut nota sit busti; si quis placare peremptum
Forte volet, plenos et reddere mortis honores;
Inveniat trunci cineres, et norit arenas,
Ad quas, Magne, tuum referat caput. hæc ubi fatus,
Excitat invalidas admoto fomite flammas.
Carpitur, et lentum Magnus distillat in ignem,
Tabe fovens bustum. sed jam percusserat astra
Auroræ promissa dies: ille, ordine rupto
Funeris, attonitus latebras in littore quærit,
Quam metuis demens isto pro crimine pœnam,
Quo te fama loquax omneis accepit in annos?
Condita laudabit Magni socer impius ossa.
I modo securus veniæ, fassusque sepulcrum

763 *adverte*, 764 *jus*. 772 *busto*. 773 *mortis reddere*, 777 *distillat Magnus*. 779 *præmissa, permissa*. 781 *Quid*. 781 *funere culpam*. 784 *Sis modo*,

763. *Officiis averte meis.*] Ignosce tenuitati hujus officii mei; noli advertere funeris exilitatem, quam excuset prementis fati injuria.

767. *Recursus*, &c.] Reditum mihi felicem in Italiam.

771. *Saxo.*] Quod denotet busti locum.

772. *Placare peremptum.*] Justa et inferias rite solvere.

775. *Caput.*] Quod his cineribus deest.

777. *Distillat in ignem.*] Collapsus in cineres.

778. *Tabe.*] Adipe.

779. *Promissa dies.*] Alii leg. *præmissa*. per hypallagen, Aurora præmissa diei. Sed hanc lectionem præfert Sabellicus, exponitque: ut ab Aurora intelligatur dies promitti illius splendore. *Rupto*, &c.] Interrupto, non continuato consummatoque funeris officio.

781. *Quam metuis demens.*] Non potest non exclamare Poeta in timiditatem Cordi ustoris; cui quum pro pio officio, non gratiæ solum haberi debuissent, verum etiam præmium debebatur; insuper fugit adventante luce, quasi pœnam ob malam noxam meritus fuisset. *Hortens.*

782. *Quo te fama*, &c.] Quo famæ immortalitatem consecutus es.

783. *Socer impius.*] Ipse Cæsar.

784. *I modo securus.*] Hortatur eum, ut securus eadem via Ptolemæum at per-

Imperat, extremo sed abest a munere busti
Infelix conjux, nec adhuc a littore longe est.
Sic fatus, parvos juvenis procul aspicit ignes,
Corpus vile suis, nullo custode cremantes.
Inde rapit flammas, semustaque robora membris
Subducens, Quæcunque es (ait) neglecta, nec ulli
Cara tuo, sed Pompeio felicior umbra,
Quod jam compositum violat manus hospita bustum,
Da veniam: si quid sensus post fata relictum est:
Cedis et ipsa rogo, paterisque hæc damna sepulcri,
Teque pudet, sparsis Pompeii manibus, uri.
Sic fatur: plenusque sinus ardente favilla
Pervolat ad truncum; qui fluctu pœne relatus
Littore pendebat. summas dimovit arenas,
Et collecta procul laceræ fragmenta carinæ
Exigua trepidus posuit scrobe. nobile corpus
Robora nulla premunt, nulla strue membra recumbunt:
Admotus Magnum, non subditus, accipit ignis.
Ille sedens juxta flammas, O maxime, dixit,
Ductor, et Hesperii majestas nominis una,
Si tibi jactatu pelagi, si funere nullo

741 a funere, in funere. 742 ab lit. 745 flammis. 746 Subducit. 747 Pompeii. 748 violet. 748 ultima. 752 fatus: 753 Prævolat, Evolat. 754 semovit. 760 Victor, Auctor. 761 nudo.

præstabant necessitudine devincti, sed aversa facie *subjectam more parentum Aversi tenuere facem.* Virg. 6. Æneid.

741. *Munere busti.*] Ita Ms. non *funere.* Dolet enim Corneliam ultimum marito officium subjiciendi facem non præstitisse. *Grotius.*

743. *Juvenis.*] Cordus.

744. *Vile suis.*] Neglectum, non custoditum suis.

745. *Inde rapit flammas.*] Ab illo rogo.

747. *Felicior umbra.*] Quia rogum nacta.

748. *Quod jam,* &c.] Ignosce mihi rogum tuum violanti.

750. *Cedis et ipsa rogo.*] Et ipsa videris tardius uri quo Pompeio cedas pyræ tuæ partem. *Damna sepulchri.*] Faces rogo subtractas, pyræ reliquias.

751. *Sparsis Pompeii manibus, uri.*] Inhumatis, adeoque ex Platonicorum opinione, errantibus per ripas Stygis centum annos: *Centum errant annos, volitantque hæc littora circum.* Virg. 6. Æn. vel fluctu jactantis.

752. *Plenusque sinus,* &c.] Ipse sinu vestis, arena, ut verisimile est, strato, prunas ferens.

755. *Collecta,* &c.] Supra ad vs. 715.

756. *Nobile corpus,* &c.] Hypallage. Nobile corpus non premit robora. ut versu seq. extrui enim pyra e roboreis fissilibus solebat, atque illi medio imponi cadaver.

761. *Si tibi jactatu pelagi.*] Nisi forte fluctibus jactari aut funere carere malles, quam habere tam vile.

Tristior iste rogus; manes, animamque potentem
Officiis averte meis: injuria fati
Hoc fas esse jubet; ne ponti belua quicquam,
Ne fera, ne volucres, ne sævi Cæsaris ira
Audeat: exiguam, quantum potes, accipe flammam
Romana succense manu. Fortuna recursus
Si det in Hesperiam, non hac in sede quiescent
Tam sacri cineres: sed te Cornelia, Magne,
Accipiet, nostraque manu transfundet in urnam.
Interea parvo signemus littora saxo,
Ut nota sit busti; si quis placare peremptum
Forte volet, plenos et reddere mortis honores;
Inveniat trunci cineres, et norit arenas,
Ad quas, Magne, tuum referat caput. hæc ubi fatus,
Excitat invalidas admoto fomite flammas.
Carpitur, et lentum Magnus distillat in ignem,
Tabe fovens bustum. sed jam percusserat astra
Auroræ promissa dies: ille, ordine rupto
Funeris, attonitus latebras in littore quærit,
  Quam metuis demens isto pro crimine pœnam,
Quo te fama loquax omneis accepit in annos?
Condita laudabit Magni socer impius ossa.
I modo securus veniæ, fassusque sepulcrum

763 *adverte*. 764 *jus*. 772 *busto*. 773 *mortis reddere*. 777 *distillat Magnus*. 779 *præmissa, permissa*. 781 *Quid*. 781 *funere culpam*. 784 *Sis modo*.

763. *Officiis averte meis.*] Ignosce tenuitati hujus officii mei; noli advertere funeris exilitatem, quam excuset prementis fati injuria.

767. *Recursus*, &c.] Reditum mihi felicem in Italiam.

771. *Saxo.*] Quod denotet busti locum.

772. *Placare peremptum.*] Justa et inferias rite solvere.

775. *Caput.*] Quod his cineribus deest.

777. *Distillat in ignem.*] Collapsus in cineres.

778. *Tabe.*] Adipe.

779. *Promissa dies.*] Alii leg. *præmissa*, per hypallagen, Aurora præmissa diei. Sed hanc lectionem præfert Sabellicus, exponitque: ut ab Aurora intelligatur dies promitti illius splendore. *Rupto*, &c.] Interrupto, non continuato consummatoque funeris officio.

781. *Quam metuis demens.*] Non potest non exclamare Poeta in timiditatem Cordi ustoris; cui quum pro pio officio, non gratiæ solum haberi debuissent, verum etiam præmium debebatur; insuper fugit adventante luce, quasi pœnam ob malam noxam meritus fuisset. *Hortens.*

782. *Quo te fama*, &c.] Quo famæ immortalitatem consecutus es.

783. *Socer impius.*] Ipse Cæsar.

784. *I modo securus.*] Hortatur eum, ut securus eadem via Ptolemæum at per-

Depressum tumulo, quod non legat advena rectus,
Quod nisi monstratum Romanus transeat hospes.
Noxia civili tellus Ægyptia fato,
Haud equidem immerito Cumanæ carmine Vatis
Cautum, ne Nili Pelusia tangeret ora
Hesperius miles, ripasque æstate tumentes.
Quid tibi sæva precer pro tanto crimine tellus?
Vertat aquas Nilus, quo nascitur orbe, retentus,
Et steriles egeant hybernis imbribus agri,
Totaque in Æthiopum putres solvaris arenas.
Nos in templa tuam Romana accepimus Isin,
Semideosque canes, et sistra jubentia luctus,
Et quem tu plangens hominem testaris Osirim:

821 *Impressum.* 823 *fato est.* 828 *retento.* 831 *recepimus.*

821. *Rectus.*] Nisi inclinet se ad legendum.

823. *Noxia civili tellus*, &c.] Apostrophe ad Ægyptum, adjecta imprecatione; ut divertatur Nilus, sterilisque fiat Ægyptus.

824. *Haud equidem immerito*, &c.] Exitium illud, Romanis impendere e carmine Sibyllino interpretati sunt XV. viri, si Ptolomæus Auletes a Gabinio, qui tum Syriæ præfuit, ex auctoritate Pompeii et S. C. reduceretur. de qua re Cic. multa in lib. 1. epist. fam. poeta refert ad rem Pompeii præsentem.

826. *Hesperius miles ripasque*, &c.] Ex membranis Andinis Gronovius ita legit: *ripasque æstate carentes.* Æstatis opus est in fluviis ut decrescant et laxe contineantur; hyemis, ut intumescant, et ripas egrediantur. Quibus alterutrum horum consueto tempore non accidit, vel *æstate* vel *hyeme carere*, ob perpetuum earundem partium anni effectum deficientem elegantissime dicuntur per notam μετωνυμίαν caussæ efficientis. Sic media æstate hyemem, ait esse Statius in Tiburtina Vopisci villa:

Talis hyems tectis, frangunt sic improba Solem
Frigora, Pisæumque domus non æstuat annum.

Hyems tectis, quæ nimium æstatis calorem arcent et procul habent. *Gronov. Ripasque æstate tumentes.*] Nili, qui Sole in Cancro, Leone, Virgine inundat, lib. 10. vs. 210. et deinceps.

828. *Quo nascitur orbe.*] Lib. 1. vs. 20.

829. *Hybernis imbribus agri.*] Tempestuosis inundationibus, rarissime enim pluit in Ægypto.

830. *Totaque in Æthiopum.*] Deserta fias, arenosa, qualia incolunt Æthiopes supra Ægyptum.

831. *Nos in templa*, &c.] Expostulatio indignabunda. Nos recepimus sacra vestræ Isidis Romam translata, cui in campo Martio templum constituimus cum 9. dierum sacrorum ceremoniis. Erant et plures Isidis ædes. *Isin.*] Eandem cum Io, quam Ægyptii colebant sub specie vaccæ, ut et Osirim sub imagine bovis maris. *Herodot.* 3. Illam denotantes terram seu rerum naturam Osiri, id est, Soli suppositam, e qua conjunctione nascuntur omnia. Lunam, alii esse autumant. vide Diod. Sic. lib. 1. et Plutarchum, lib. de Iside. *Lucian.* περὶ Θυσιῶν. Cœl. Rhod. lib. 5. cap. 12.

832. *Semideosque canes.*] Anubin. Deum canino capite pictum. sive quod tempus significet; ut Macrob. 1. Saturn. cap. 20. vel Horizonta; ut Cœl. Rhod. lib. 5. cap. 12. vel Nilum producentem Cynocephalos serpentes, crocodilos, &c. ut Diod. Sicul. lib. 1. sive Mercurium; ut Strabo lib. 17. sive Canem stellam referat, qui Solis recessus seu Nili inundationis tempus denotat. *Sistra jubentia luctus.*] Crepitacula ex ære aut argento: adhibita in sacris Isidis, modum luctus indicentia.

833. *Quem tu plangens*, &c.] Cujus obitum plangendo, hominem non deum testaris fuisse Osirim, regem Ægypti a Typhone fratre cæsum, ab Iside uxore diu

Tu nostros Ægypte tenes in pulvere Manes.
Tu quoque cum sævo dederis jam templa tyranno,
Nondum Pompeii cineres o Roma petisti:
Exul adhuc jacet umbra ducis. si secula prima
Victoris timuere minas; nunc excipe saltem
Ossa tui Magni si nondum subruta fluctu
Invisa tellure sedent. quis busta timebit?
Quis sacris dignam movisse verebitur urnam?
Imperet hoc nobis utinam scelus, et velit uti
Nostro Roma sinu: satis o nimiumque beatus,
Si mihi contingat manes transferre revulsos
Ausoniam, si tale ducis violare sepulcrum.
Forsitan aut sulco sterili cum poscere finem
A Superis, aut Roma volet feralibus Austris,
Ignibus aut nimiis, aut terræ tecta moventi:
Consilio, jussuque Deum transibis in urbem,
Magne, tuam, summusque feret tua busta sacerdos.

836 *piasti:* 838 *accipe.* 840 *Inversa,* Sabell. 841 *Qui sacris.* 841 *umbram?* 844 *remissos.* 846 *compescere.* 847 *astris.* 848 *nimbis.*

quæsitum. Diod. Sicul. lib. 1. de cujus cultus apud Ægyptios ratione CL. V. atque extra omnem ingenii, curæ, judicii aleam positus Joan. Seldenus eruditissime disserit in Syntagmate 1. de DIS Syris, cap. 3. et 2. Syntagmate cap. 10. ubi exactissima mensium computatione Osiridis ἀφανισμὸν, ζήτησιν, εὕρεσιν ad Solis accessum et recessum redigit. Neque fortassis absurdum fuerit et cultum hunc ad Nilum referre, qui iisdem mensibus inundans Isidi, id est, terræ conjungitur, et in Typhona, id est, mare lapsus deperit. cum, ut ipse ibidem docet, Osiris a Siri, hoc est, Nilo denominetur.

834. *Manes.*] Pompeii, qui nobis numinis instar.

835. *Tu quoque,* &c.] Apostrophe ad Romam, immemorem Pompeii et ingratam. *Tyranno,* &c.] Cæsari, cui in numerum Deorum relato Augustus templum consecravit et divinos honores instituit. *Suet.*

837. *Si secula prima,* &c.] Quod si metu Cæsaris, quoad vixit hoc officio supersederint: quin nunc tandem petit aliquis?

840. *Invisa tellure sedent.*] Ægypto, terra infesta et meritum funeris honorem negante.

841. *Urnam.*] Ossa semiusta et cineres, quæ urnis condi solita. quod si timido huic vespilloni ad manum fuisse urnam crederem, et supra vers. 788. legissem *confestaque in urnam Parva clausit humo.* Sed et alii *umbram* hic legunt.

842. *Nobis utinam scelus.*] Mihi honori et pio officio futuro quod illi pro scelere habent, inquit poeta.

843. *Sinu.*] Ossa suorum peregre defunctorum amici solebant in sinu referre. *Retulit ossa sinu cari Nigrina mariti.* Martial. epist. 31. lib. 9. Sen. cons. ad Albican. cap. 2.

844. *Manes transferre.*] Cineres illius transferre in Italiam.

846. *Forsitan.*] Erit credo tempus, ubi ad avertendam sterilitatem, pestem, incendia aut terræ motum consulta oracula docebunt Pompeii ossa et cineres ex Ægypto transferenda in Urbem: ita demum cessuram iram Deorum. vide quæ ad vs. 109. l. 5. *Sulco sterili*] Sterilitati.

847. *Feralibus.*] Pestiferis.

848. *Ignibus.*] Incendiis. *Terræ tecta moventi.*] Terræ motui.

850. *Summusque feret tua,* &c.] Cine-

Nam quis ad exustam Cancro torrente Syenen
Ibit, et imbrifera siccas sub Pleiade Thebas
Spectator Nili: quis rubri stagna profundi,
Aut Arabum portus mercis mutator Eoæ,
Magne, petet, quem non tumuli venerabile saxum,
Et cinis in summis forsan turbatus arenis
Advertet? manesque tuos placare jubebit,
Et Casio præferre Jovi? nil ista nocebunt
Famæ busta tuæ. templis, auroque sepultus
Vilior umbra fores: nunc est pro numine summo,
Hoc tumulo Fortuna jacens. augustius aris
Victoris Libyco pulsatur ab æquore saxum.
Tarpeiis qui sæpe Deis sua tura negarunt,
Inclusum fusco venerantur cespite fulmen.

851 *exquatam.* 852 *umbrifera.* 857 *Avertet? Avertat?* 857 *juvabit, libebit, licebit.* 860 *es pro nomine.* 861 *Fortuna, jacens.* 861 *angustius.* 862 *in æq.* 863 *negarant, negarent.* 864 *fusco venerentur, Tusco venerantur.* 864 *nomen numen.*

res foret Pontif. max. Tumulus obrutus et statuæ excessæ, ætate mea (inquit Appianus) ab Hadriano Imp. summa diligentia perquisita et inventa erigebantur, ut ab omnibus dignosci possent.

851. *Nam quis ad.*] Idque commodius nostris futurum. quos in Ægyptum navigantes invitabit veneranda Pompeii memoria ad visendum, placandum, adorandum, ipsius tumulum. *Exustam*, &c.] Lib. 2. vers. 587.

852. *Imbrifera siccas*, &c.] Thebas Ægyptiacas, in exusta regione siccas, quamvis subjectæ sint Tauro signo Zodiaci: in cujus humero septem stellæ dictæ Pleiades, seu Virgiliæ: *Navita eas Hyadas Graius ab imbre vocat.* Ovid. 5. Fast. ab ὕω, pluviam enim ortæ inducunt.

853. *Rubri stagna profundi.*] Maris Erythræi. de quo vide quæ ad Senec. Thyest. vers. 370.

854. *Mercis mutator Eoæ.*] Qui merces mutat sub sole recenti.

857. *Advertet?*] Ita recte Mss. *Grotius.*

858. *Casio.*] Qui in monte Casio colitur. *Præferre Jovi?*] Potius visere. *Ista nocebunt.*] Utcunque humilia et vilia.

860. *Nunc est pro numine summo.*] Fortuna quodammodo ipsa hic cum Pompeio cui semper faverat, sepulta inquit Grotius. Alii exponunt ut Fortuna sit Vocandi casus.

861. *Augustius aris.*] Saxum hoc Pompeii in littore undis allisum augustius est quam templum Cæsari dicatum.

863. *Tarpeiis qui sæpe Deis*, &c.] Qui Diis Capitolinis, Jovi, Junoni, Apollini, Minervæ, Marti negarunt sacrificia, venerabuntur ossa ustulata Pompeii, signata saxo hoc, cui Cordus *Inscripsit sacrum semusto stipite saxum.* ut supra vers. 792. Alii fuscum exponunt cespitem terram Ægypti, cui nomen a nigredine, ut probat CL. V. Jo. Seldenus, Synt. de DIS Syris 1. cap. 4.

864. *Inclusum fusco venerantur*, &c.] Nollem a me sollicitatum hunc locum. Nam omnes Mss. ut et vulgati, habent *Thusco.* Sensus est; Non mirum, si Pompeius tam vili tumulo conditus honoratur: nam et multi, qui in Capitolio sacrificare insuper habent, venerantur molem terream, cui ab aruspice inclusum est aliquid, quod erat fulminatum. Supra lib. 1.

——Aruns dispersos fulminis ignes
Colligit et terræ mæsto cum murmure condit.

Hominem fulmine exanimatum cremari fas non est: condi terra religio tradidit, est apud Plinium. *Grotius.*

Proderit hoc olim, quod non mansura sepulcri
Ardua marmoreo surrexit pondere moles.
Pulveris exigui sparget non longa vetustas
Congeriem, bustumque cadet, mortisque peribunt
Argumenta tuæ. veniet felicior ætas,
Qua sit nulla fides saxum monstrantibus istud:
Atque erit Ægyptus pòpulis fortasse nepotum
Tam mendax Magni tumulo, quam Creta Tonantis.

865 *mensura.* 865 *sepulcris, futuris.* 868 *mortique.*

865. *Proderit hoc olim*, &c.] Bene tibi cedet quod tam vile et cito interiturum nactus es sepulchrum, sterneturque tibi ad immortalitatem gradus, ita ut Ægyptiis de sepulchro tuo, nusquam tamen comparente gloriantibus, non majorem fidem posteri sint habituri, quam Cretensibus habita est de Jove apud eos sepulto. unde vana et mendax dicitur Creta, quasi vero Dii sint mortales: vide J. Seldenum in Titulis honorum. l. 1. c. 7. Callimach. hym. 16. Κρῆτες ἀεὶ ψεῦσται. καὶ γὰρ τάφον ὦ ἄνα, σεῖο Κρῆτες ἐτεκτήναντο, σὺ δ' οὐ θάνες, ἐσσι γὰρ ἀεί.

M. ANNÆI LUCANI

CIVILIS BELLI,

SIVE

PHARSALIÆ,

LIBER NONUS.

ARGUMENTUM.

SPIRITUS in nono Magni petit æthera: pugnæ
Relliquiasque Cato Libyæ transportat in oras,
Et cum Pompeiis Magnum Cornelia luget.
Quem Cato commendans Cilices, castigat, et inde
Per Syrtes agitur, Libycas quoque calcat arenas:
Hammonemque tuens serpentum senta peragrat.
Dux et ab Emathia Trajanam vectus in urbem,
It Pharon, et generi lacrymas pia conspicit ora.

M. ANNÆI LUCANI

CIVILIS BELLI,

SIVE

PHARSALIÆ,

LIBER NONUS.

AT non in Pharia manes jacuere favilla,
Nec cinis exiguus tantam compescuit umbram:
Prosiluit busto, semustaque membra relinquens,
Degeneremque rogum, sequitur convexa Tonantis.
Qua niger astriferis connectitur axibus aer:
Quodque patet terras inter, lunæque meatus
Semidei manes habitant, quos ignea virtus
Innocuos vitæ patientes ætheris imi
Fecit, et æternos animam collegit in orbes.
Non illuc auro positi, nec ture sepulti

5 *apsibus*, Sabell. 6 *Quoque jacet.* 8 *vita.* 9 *internos*, Sabell.

1. *Manes jacuere favilla.*] Pompeii anima. absolvit autem poeta ἀποθέωσιν Pompeii.

4. *Sequitur convexa Tonantis.*] Beatarum animarum sedem repetit, campos Elysios, de quibus vide quæ nos ad Senec. Troada, vers. 942. Hos alii in Hispania, alii in insulis Fortunatis locant. Platonicorum alii in summo loco tertii ordinis ex ter quaterna elementorum divisione, in cœlo scilicet quod terra ἀπλανὴς dicitur, alii vero in regione proxime Lunam, quam vitæ mortisque confinium esse volunt, &c. Macrobius in Somn. Scipion. lib. 1. cap. 11.

7. *Semidei manes habitant.*] Ἀνδρῶν ἡρώων θεῖον γένος, quos ἥρως, id est, aeris filios corpore solutos emicare et cum Dæmonibus habitare volunt aeris in campis. *Quos ignea virtus.*] *Quos ardens evexit ad æthera virtus.* Virg. 6. Æn. *Igneus* quippe *est illis vigor et cœlestis origo.*

8. *Innocuos vitæ*, &c.] Non gravatos, non corruptos inferiorum contage, verum sedem suam appetentes.

9. *Orbes.*] Sphæras.

10. *Non illuc auro positi*, &c.] Non illuc semper ascendunt Cæsares aureis conditi loculis, eburneis auratisque elati lectis, argo, thure cremati, &c. qui mos est referendi Imperatores in numerum Deorum, Herod. lib. 4.

Perveniunt. illic postquam se lumine vero
Implevit, stellasque vagas miratur, et astra
Fixa polis, vidit quanta sub nocte jaceret
Nostra dies, risitque sui ludibria trunci.
Hinc super Emathiæ campos, et signa cruenti
Cæsaris, ac sparsas volitavit in æquore classes;
Et scelerum vindex in sancto pectore Bruti
Sedit, et invicti posuit se mente Catonis.
Ille ubi pendebant casus, dubiumque manebat,
Quem mundi dominum facerent civilia bella,
Oderat et Magnum, quamvis comes isset in arma
Auspiciis raptus patriæ, ductuque Senatus.
At post Thessalicas clades jam pectore toto
Pompeianus erat. patriam tutore carentem
Excepit, populi trepidantia membra refovit,
Ignavis manibus projectos reddidit enses:
Nec regnum cupiens gessit civilia bella,
Nec servire timens. nil causa fecit in armis
Ipse sua: totæ post Magni funera partes
Libertatis erant: quas ne per littora fusas
Colligeret rapido victoria Cæsaris actu,

11 *puro.* 12 *miratus.* 15 *Emathios.*
20 *dominum mundi facerent, dominum facer. mundi.* 21 *esset.* 25 *Excipit, et pop.*
27 *Non.* 28 *Nil.* 29 *Ille.* 29 *sui.*

11. *Illic postquam*, &c.] *Insuetum postquam miratus lumen Olympi Sub pedibus vidit nubes, et sidera.* Virg. ecl. 5.

13. *Vidit quanta*, &c.] Vide Platonis Gorgiam, et de Rep. atque Cic. de somnio Scip.

16. *Classes.*] Quæ integræ adhuc erant circa Corcyram.

17. *Et scelerum vindex*, &c.] Et vindicaturus scelestum bellum a Cæsare summæ dominationis studio susceptum, transfudit se quasi per μετεμψύχωσιν in pectus Bruti, qui eum interfecturus erat, et Catonis.

19. *Ille ubi pendebant casus.*] Cato, dum incertus esset belli exitus, patriæ et civium a se mutuo cæsorum misertus, Pompeium et Cæsarem ex æquo oderat, veritus ne victor imperium invaderet.

28. *Nec servire timens.*] Ut, cui perfecto Stoico semper ad manum libertatis portus, mori parato. τίς ἐστι δοῦλος τοῦ θανεῖν ἄφροντις ὤν.

29. *Partes.*] Copiæ Pompeii.

30. *Quas ne per litora fusas.*] Pompeius Cæsarem in Thessaliam persecuturus, multis suorum Dyrrhachii relictis præfecit Catonem, quem usque verebatur ne sibi obstaret quo minus victoria liceret ex suo animo uti. Is itaque accepta apud Pharsalum clade, statuit suos in Italiam trajicere, si modo Pompeius periisset, sin superesset, copias quas habebat illi servare. atque hoc animo Corcyram ad classem trajecit. Plutarchus. sed aliter hæc Appianus.

31. *Victoria Cæsaris actu.*] Cæsar victor, pro expeditione et celeritate solita.

Corcyræ secreta petit, ac mille carinis
Abstulit Emathiæ secum fragmenta ruinæ.
Quis ratibus tantis fugientia crederet ire
Agmina? quis pelagus victas arctasse carinas?
Dorida tunc Malean, et apertam Tænaron umbris,
Inde Cythera petit: Boreaque urgente carinas
Creta fugit: Dictæa legit, cedentibus undis,
Littora. tunc ausum classi præcludere portus
Impulit, ac sævas meritum Phycunta rapinas
Sparsit: et hinc placidis alto delabitur auris
In littus Palinure tuum: (neque enim æquore tantum
Ausonio monimenta tenes; portusque quietos
Testatur Libye Phrygio placuisse magistro.)
Cum procul ex alto tendentes vela carinæ
Ancipites tenuere animos, sociosne malorum,
An veherent hostes: præceps facit omne timendum
Victor, et in nulla non creditur esse carina.
Ast illæ puppes luctus, planctusque ferebant,
Et mala vel duri lacrymas motura Catonis.

34 *fulgentia.* 35 *junctas.* 36 *Maleamque*, hic autem versus cum sequenti non est in quib. 39 *percludere.* 40 *ruinas.* 42 *nec enim.* 43 *Ausoniæ.* 44 *Testaris.* 44 *Libyæ.* 44 *marito.* 45 *Tum.* 47 *precibus.* 49 *illi.*

32. *Corcyræ secreta petit.*] Inf. sub Epiro, ubi erat Pompeii classis. *Mille carinis.*] Synecdoche Hyperbolica.

34. *Quis ratibus*, &c.] Cladis Pharsalicæ reliquias.

35. *Arctasse carinas.*] Contraxisse, angustum reddidisse, texisse.

36. *Dorida tunc*, &c.] Navigationem Catonis, e Corcyra in Africam descripturus, narrat loca, quæ prænavigarit. *Hort. Malean.*] Malea promontorium est Laconiæ, quam incoluere Dores. *Apertam Tænaron.*] Lib. 6. vs. 648. *Tænaron apertam.*] In cujus promontorio spelunca erat, per quam aditus erat ad inferos. *Hortens.*

37. *Cythera petit.*] Insulam Peloponnesi, hodie *Cerigo.*

38. *Fugit.*] Prænavigantibus et provectis recedere videtur; causam vide ad Sen. Troad. vs. 1044. *Dictæa legit.*] Cretensia. Dicte urbs et mons Cretæ.

39. *Ausum classi*, &c.] Phycunta opp. cum promontorio Cyrenaicæ regionis. quia portum Catoni præclusit, expugnavit et militibus suis diripiendum concessit.

40. *Impulit.*] *Forced. Phycunta.*] Urbs Cyrenaicæ contra Tænarum. Meminerunt Plinius iv. 12. vers. 5. Stephanus etiam. *Grotius.*

42. *Palinure tuum.*] Promontorium Cyrenaicæ regionis in Africa, a Palinuro Æneæ navis magistro denominatum, ut et illud Pæstani sinus in Italia.

44. *Testatur Libye.*] Ante fuit *Libyæ.* Non Italia sola, sed et Africa testatur tutos portus Palinuro placuisse, et ab ipso dictos. *Grot. Testatur Libye*, &c.] Neque Africa minus quam Italia testatur tutos portus placuisse Palinuro atque ab eo nomen accepisse. *Phrygio Magistro.*] Æneæ. *Hortens.*

45. *Cum procul*, &c.] Ubi, conspectis navibus in quibus erant Cornelia et Sextus Pompeius cum suis, Cato dubitare cœpit utrum Cæsaris essent an Pompeii.

50. *Duri lacrymas.*] Stoici, ἀπαθοῦς.

Nam postquam frustra precibus Cornelia nautas
Privignique fugam tenuit, ne forte repulsus
Littoribus Phariis remearet in æquora truncus,
Ostenditque rogum non justi flamma sepulcri:
Ergo indigna fui, dixit, Fortuna, marito
Accendisse rogum, gelidos effusa per artus
Incubuisse viro, laceros exurere crines,
Membraque dispersi pelago componere Magni?
Vulneribus cunctis largos infundere fletus?
Ossibus, et tepida vestes implere favilla?
Quicquid ab extincto licuisset tollere busto,
In templis sparsura Deum. sine funeris ullo
Ardet honore rogus: manus hoc Ægyptia forsan
Obtulit officium grave manibus. o bene nudi
Crassorum cineres! Pompeio contigit ignis
Invidia majore Deum. similisne malorum
Sors mihi semper erit? nunquam dare busta licebit
Conjugibus: nunquam plenas plangemus ad urnas?
Quid porro tumulis opus est, aut ulla requiris
Instrumenta dolor? non toto pectore portas
Impia Pompeium? non imis hæret imago

52 *recisus, revulsus.* 54 *usti.* 56 *gelidosque.* 57 *lacerosque.* 59 *variis.* 59 *effundere.* 60 *trepida.* 64 *Abstulit.* 67 *nusquam.* 69 *anne ulla.* 70 *toto in pectore, tanto pect.* 71 *quia nominis.*

51. *Frustra precibus,* &c.] Frustra laborabat retinere Sextum Pomp. natum ex Æmylia, et cæteros in litore Ægyptio, desiderio atque expectatione trunci conjugis, si forte illum fluctu relabente delapsum possent excipere.

54. *Non justi,* &c.] Indigni Pompeio.

55. *Ergo indigna,* &c.] Querulatoria oratio Corneliæ, quæ invita a nautis ab Ægyptio mari avecta fuit. *Fortuna.*] Ad Fortunam vertitur oratio. Recenset aliquot pietatis officia, quæ marito Pompeio in funere præstare potuisset. *Hortensius.*

56. *Accendisse rogum.*] De more luctus. vide lib. 2. vers. 21. et ad Senec. Troada, vers. 83.

60. *Ossibus,* &c.] Mulieres autem ossa sinu legebant. *Modo in eundem sinum, ex quo tres nepotes emiseris, ossa trium nepotum recepisti.* Senec. ad Albinam cap. 2.

61. *Quicquid,* &c.] Cineres et ossa.

62. *Sine funeris ullo.*] Idem questus erat Cordus lib. 8. vs. 729. et deinceps.

63. *Manus hoc Ægyptia.*] Ita et Cordus, lib. 8. vs. 762.

64. *O bene nudi,* &c.] Feliciores illi qui inhumati abjecti, quam Pompeius cui tam despicatus et vilis contigit ignis quasi Deorum odio.

68. *Conjugibus.*] P. Crasso prius, nunc Pompeio negata. *Plenas plangemus ad urnas?*] Cinere et ossibus. Respicit ad cenotaphia, quæ in acie desideratis vel naufragio amissis accumulata sunt ab amicis representantia omnes ceremonias et officia vera sepultis debita. *οὓς δὲ μὴ εὕρισκον, κενοτάφιον αὐτοῖς ἐποίησαν μέγα,* Xenoph. 6. *ἀναβάσεως.*

69. *Quid porro tumulis opus est.*] Sed

Visceribus? quærat cineres victura superstes.
Nunc tamen hic, longe qui fulget luce maligna,
Ignis, adhuc aliquid, Phario de littore surgens
Ostendit mihi, Magne, tui: jam flamma resedit,
Pompeiumque ferens vanescit Solis ad ortus
Fumus, et invisi tendunt mihi carbasa venti.
Non mihi nunc tellus Pompeio siqua triumphos
Victa dedit, non alta terens Capitolia currus
Gratior: elapsus felix de pectore Magnus:
Hunc volumus, quem Nilus habet, terræque nocenti
Non hærere queror: crimen commendat arenas.
Linquere, si qua fides, Pelusia littora nolo.
Tu pete bellorum casus, et signa per orbem,
Sexte, paterna move: namque hæc mandata reliquit
Pompeius vobis in nostra condita cura,
Me cum fatalis leto damnaverit hora,
Excipite o nati bellum civile, nec unquam,
Dum terris aliquis nostra de stirpe manebit,
Cæsaribus regnare vacet. vel sceptra, vel urbes
Libertate sua validas impellite fama
Nominis: has vobis parteis, hæc arma relinquo.
Inveniet classes quisquis Pompeius in undas
Venerit: et noster nullis non gentibus hæres
Bella dabit: tantum indŏmitos, memoresque paterni

73 *Num tamen hinc, Hunc tamen hinc, Non tamen hinc.* 75 *recedit.* 79 *tenens.* 83 *Pelusinaque*, Hic autem versus in quibusdam præponitur 78, in al. 79. in al. 81. 85 *nam hæc.* 85 *relinquit.* 87 *fatali.* 90 *Cæsareis.*

quid, &c. ἐπανόρθωσις. cum pectus meum sit tumulus illius et monimentum vivum?

72. *Victura superstes.*] Quæ diu conjugi superesse cupit; quod ad me, vitæ tædet.

73. *Maligna.*] Non clara, sed tenui et paupertina. vel ingrata, ut modo vers. 64.

75. *Flamma resedit.*] Rectius Ms. P. *residit.* Sequitur *vanescit.* Grotius.

76. *Solis.*] Oriente die.

78. *Non mihi nunc tellus*, &c.] Non ulla tellus Pompeio triumphata, gratior jam mihi est, quam hæc, quæ utcunque nocens, illius ossa habet.

80. *Elapsus felix.*] Felicitatem Pompeii nolo ulterius recordari; fortuna illius lætiori nolo frui, tristiori malo, infra vs. 112.

87. *Me cum fatalis*, &c.] Repetit Cornelia Pompeii mandata ad liberos, fidei suæ curæ commissa.

90. *Vacet.*] Immune sit, labore et periculo vacuum. *Sceptra*, &c.] Regna et urbes liberas impel.

92. *Nominis.*] Mei, quod sufficiet ad partes, ad arma, ad classes et exercitus comparandos.

93. *Quisquis Pompeius.*] Uter e filiis, sive quis alius Pompeii nomine.

95. *Bella dabit.*] Ad arma excitabit gentes quascunque.

Juris habete animos. uni parere decebit,
Si faciet partes pro libertate, Catoni.
Exolvi tibi, Magne, fidem, mandata peregi.
Insidiæ valuere tuæ, deceptaque vixi,
Ne mihi commissas auferrem perfida voces.
Jam nunc te per inane chaos, per Tartara, conjux,
Si sunt ulla, sequar: quam longo tradita leto
Incertum est: pœnas animæ vivacis ab ipsa
Ante feram. potuit cernens tua vulnera, Magne,
Non fugere in mortem: planctu contusa peribit:
Effluet in lacrymas: nunquam veniemus ad enses,
Aut laqueos, aut præcipites per inania jactus.
Turpe mori post te solo non posse dolore.
Sic ubi fata, caput ferali obducit amictu,
Decrevitque pati tenebras, puppisque cavernis
Delituit: sævumque arcte complexa dolorem
Perfruitur lacrymis, et amat pro conjuge luctum.
Illam non fluctus, stridensque rudentibus Eurus
Movit, et exurgens ad summa pericula clamor:
Votaque sollicitis faciens contraria nautis,
Composita in mortem jacuit, favitque procellis.
Prima ratem Cypros spumantibus accipit undis:

96 *meos.* 97 *faciat.* 104 *funera.* 105 *concussa.* 109 *obduxit.* 111 *compressa.* 112 *luctus, fletum.* 114 *insurgens.* 117 *rates.*

96. *Juris habete,* &c.] Quod mihi a Senatu datum ad gerendum hoc bellum.

98. *Exolvi tibi.*] Apostrophe ad maritum. *Fidem, mandata peregi.*] Quibus te periculis objiciens me tibi superesse voluisti, quo mandata hæc ad filios tuos perferrem.

99. *Insidiæ valuere tuæ.*] Quod me in navi relicta, solus in cymbam Ægyptiacam descenderis. Habent tamen illæ momentum aliquod, quod tua mandata ad filium pertuli. *Hortens.*

100. *Auferrem.*] Ut omnino vobis hæc patris mandata declararem. *Hort.*

101. *Chaos per Tartara.*] Lib. 1. vs. 74.

102. *Si sunt, sequar.*] Nisi et fabula manes sint. *Quam longo,* &c.] Vitam, quamcunque mihi fata extenderint, luctu et cruciatu reddam amaram.

103. *Incertum est.*] Ignoro mortis meæ tempus, quam me discruciando et torquendo doloribus miseram animam anticipabo. *Sulpit.*

104. *Feram.*] Auferam.

105. *Non fugere in mortem.*] Non separari a corpore. *Sulpit.*

106. *Nunquam veniemus,* &c.] Non erit opus vi extrinsecus: sufficiet dolor internus.

107. *Per inania.*] Per aerem.

112. *Perfruitur lacrymis.*] Delectationem capit in lacrymis.

115. *Contraria nautis,* &c.] Moram in Ægyptio litore expetens. naufragium et mortem: cum nautæ abitum et salutem voverent.

Inde tenens pelagus, sed jam moderatior, Eurus
In Libycas egit sedes, et castra Catonis.
Tristis, ut in multo mens est præsaga timore,
Aspexit patrios comites a littore Magnus,
Et fratrem: medias præceps tunc fertur in undas.
Dic ubi sit, germane, parens: stat summa, caputque
Orbis, an occidimus? Romanaque Magnus ad umbras
Abstulit? hæc fatur: quem contra talia frater.
O felix, quem sors alias dispersit in oras,
Quique nefas audis: oculos, germane, nocenteis
Spectato genitore fero. non Cæsaris armis
Occubuit, dignoque perit auctore ruinæ.
Rege sub impuro Nilotica rura tenente,
Hospitii fretus Superis, et munere tanto
In proavos, cecidit donati victima regni.
Vidi ego magnanimi lacerantes pectora patris:
Nec credens Pharium tantum potuisse tyrannum,
Littore Niliaco socerum jam stare putavi.
Sed me nec sanguis, nec tantum vulnera nostri
Affecere senis, quantum gestata per urbes
Ora ducis, quæ transfixo sublimia pilo

118 *moderantior.* 121 *Ut vidit.* 122 *et medias.* 130 *regna.* 131 *Hospitiis, Officiis.* 134 *crede.* 136 *funera.* 136 *patris.* 137 *urbem.* 138 *deformia.*

118. *Tenens pelagus.*] Sibi vindicans imperium pelagi.

119. *Catonis.*] Qui jam erat ad Palinurum, supra vers. 12.

121. *Magnus,* &c.] Cn. Pompeius major natu filius Pompeii, quem e Pharsalica clade elapsum cum Catone in Africam trajecisse refert. In Hispaniam tamen profectum solicitasse Iberos et Celtiberos tradit Appianus.

122. *Et fratrem,* &c.] Cato oram Africæ legens (inquit Plutarchus in Catone min.) in Sext. Pompeium incidit, Magni Fil. natu minorem; is ei patrem in Ægypto necatum refert. *Præceps fertur in undas.*] Celer navi occurrit. *Sulpitius.*

124. *Romanaque Magnus.*] Res Romanas, quæ ab illo pendebant.

126. *O felix.*] O te felicem. *O felix una ante alias Priameia virgo.* Virgilius Æneid. 3. *Alias dispersit in oras.*] Qui neque interfuisti, neque vidisti quæ nos. *Sulpit.*

127. *Quique nefas audis.*] Neque visu læsisti pietatem et venerationem.

130. *Impuro Nilotica.*] Incesto, impio, perfido Ptolomæo.

131. *Hospitii fretus.*] Fretus Diis hospitii præsidibus, et beneficentia qua sibi demeruerat reges Ægyptios Auleten in regnum auctoritate sua restituens, jure hospitalitatis cum patre ejus Lathyro usus, et Dionysio huic, cui tutor a Senatu datus erat confirmato regno.

135. *Socerum.*] Cæsarem. sic Cornelia lib. 8. vers. 641.

137. *Per urbes.*] *Per urbem,* Mss. omnes. *Grotius.*

138. *Ora ducis.*] Amplificatio crudelitatis in cæde paterna. Itaque pater ratus eum jus hospitalitatis servaturum, et Superos ipsumque Jovem, qui juri hospitali

Vidimus: hæc, famā est, oculis victoris iniqui
Servari, scelerisque fidem quæsisse tyrannum.
Nam corpus Phariæne canes, avidæque volucres
Distulerint, an furtivus, quem vidimus, ignis
Solverit, ignoro. quæcunque injuria fati
Abstulit hos artus, Superis hæc crimina dono:
Servata de parte queror. Cum talia Magnus
Audisset: non in gemitus, lacrymasque dolorem
Effudit; justaque furens pietate profatur:
Præcipitate rates e sicco littore nautæ;
Classis in adversos erumpat remige ventos:
Ite duces mecum: nunquam civilibus armis
Tanta fuit merces, inhumatos condere manes,
Sanguine semiviri Magnum satiare tyranni.
Non ego Pellæas arces, adytisque retectum
Corpus Alexandri pigra Mareotide mergam?
Non mihi Pyramidum tumulis evulsus Amasis,
Atque alii reges Nilo torrente natabunt?
Omnia dent pœnas nudo tibi, Magne, sepulcra:
Evolvam busto jam numen gentibus Isin,
Et tectum lino spargam per vulgus Osirim,

141 *Phariine, Phariæque.* 142 *Distulerat.* 144 *carmina.* 147 *Effundit, Diffudit.* 148 *ex sic.* 150 *nusquam.* 154 *Meotide.* 155 *avulsus.* 157 *sepulcri.* 158 *Involvam.* 159 *Nilo.*

præsidet reveriturum, crudeliter in nostro conspectu necatus fuit. *Hortens.* *Ora ducis.*] Lib. 8. vers. 681.

140. *Scelerisque.*] Lib. 8. vers. 688. indicia sceleris.

143. *Solverit.*] In cineres verterit. lib. 8. vers. 755. *Ignoro.*] Quod in mari, ex tanto intervallo, nihil certi videre potuerint.

144. *Dono.*] Condono, ignosco.

145. *Servata de parte queror.*] De capite illius in adventum Cæsaris servato.

147. *Justaque furens.*] Conjunctiva *que*, pro discretiva *sed*. lib. 1. vs. 252. et lib. 2. vs. 35.

148. *Præcipitate,* &c.] Decorum hic servat Poeta, in oratione juvenilis ætatis, immodice vehementis, nulloque judicio præcipitantis se ad vindictam. *Hortens.*

152. *Sanguine semiviri.*] Ptolemæum cædere inferias Pompeio.

153. *Non ego Pellæas,* &c.] Commemorat vindictæ genera varia. Primum vult refodere corpus Alexandri Magni, et aliorum regum sepulchra demoliri, et ossa eorum dispergere in flumine, &c. *Hortens.* *Pellæas.*] Alexandriam. *Adytisque retectum,* &c.] Sepulchro effossum Alexandri corpus. lib. 8. vs. 694.

154. *Mareotide mergam.*] Ægypti palude.

155. *Pyramidum.*] Vide quæ nos ad epist. 1. Martial. b. *Amasis.*] Ægypti rex. Herodot. lib. 2. Plin. 36. cap. 12.

157. *Nudo.*] Insepulto.

158. *Isin.*] Eandem cum Io, quam Ægyptii colebant sub specie vaccæ, ut et Osirim sub imagine bovis maris. vide lib. 8. vs. 831.

159. *Tectum lino,* &c.] Osirim a fratre Typhone dilaniatum Isis uxor tela lini re-

Et sacer in Magni cineres mactabitur Apis,
Suppositisque Deis uram caput. has mihi pœnas
Terra dabit: linquam vacuos cultoribus agros;
Nec, Nilus cui crescat, erit: solusque tenebis
Ægyptum genitor, populis superisque fugatis.
Dixerat, et classem sævas rapiebat in undas.
Sed Cato laudatam juvenis compescuit iram.
  Interea totis audito funere Magni
Littoribus sonuit percussus planctibus æther:
Exemploque carens, et nulli cognitus ævo
Luctus erat, mortem populos deflere potentis.
Sed magis, ut visa est lachrymis exhausta, solutas
In vultus effusa comas, Cornelia puppe
Egrediens, rursus geminato verbere plangunt.
Ut primum in sociæ pervenit littora terræ,
Collegit vestes, miserique insignia Magni,
Armaque, et impressas auro, quas gesserat olim,
Exuvias, pictasque togas, velamina summo
Ter conspecta Jovi, funestoque intulit igni.
Ille fuit miseræ Magni cinis. accipit omnis
Exemplum pietas, et toto littore busta

161 *Diis.* 163 *tenebit.* 164 *pop. gen.* 165 *ad undas.* 169 *nullo.* 176 *fecerat.*

cœpit. hinc statuæ ejus et sacerdotibus linese vestes. *Linigeri calvi*, &c.] Martial. epigr. 29. lib. 12. vide lib. 10. vs. 175. *Osirim.*] Lib. 1. vs. 835.

160. *Et sacer in Magni*, &c.] Et bovem, qui Apin Deum repræsentat, et post certos annos in puteum demergitur, mactabo ad tumulum Pompeii. de Api, vide quæ ad vs. 479. et 833. lib. 8.

161. *Deis*, &c.] Deorum statuis.

163. *Solusque tenebis.*] Lib. 8. vs. 803.

167. *Interea*, &c.] Sparsa miserabili catastrophe exitus Pompeii, redintegratur planctus in littore Africo, cum amplificatione ejus hyperbolica. *Hortens.*

170. *Mortem populos.*] Ut populi deflerent mortem potentis viri, Pompeii. *Hellenism.*

171. *Sed magis*, &c.] Sed major ingeminatur planctus, ubi visa est Cornelia.

174. *Sociæ.*] Africæ, ubi Cn. Pompeius et Cato.

175. *Vestes*, &c.] Efferebantur illustres viri apud Rom. in pompam funebrem, conspicui insignibus honorum quos gessissent. In imaginaria hac sepultura Pompeio suo hunc honorem præstat Cornelia. Illustrium item virorum bustis injecta atque una cremata fuisse arma, et quæ illis in vita fuerant charissima, docet Virgil. in funere Miseni, Æneid. 6.

177. *Pictasque togas.*] Palmatas, id est, palmis pictas, quas gerebant triumphantes.

178. *Ter conspecta Jovi.*] Jovi Capitolino conspecta, in tribus triumphis, lib. 7. vs. 685.

179. *Cinis.*] Imaginarium bustum, loco veri cineris. *Accipit*, &c.] Corneliæ pietatem et cæteri imitari repræsentativa extruunt busta et cenotaphia suis quisque amicis qui in Thessalia occubuerant.

180. *Et toto littore busta.*] Totum rogis lucet litus, non secus atque ubi pastores Apuli agros et montes igne per hyemem

Surgunt Thessalicis reddentia manibus ignem.
Sic, ubi depastis submittere gramina campis,
Et renovare parans hybernas Appulus herbas,
Igne fovet terras, simul et Garganus, et arva
Vulturis, et calidi lucent buceta Matini.
Non tamen ad Magni pervenit gratius umbram,
Omne quod in Superos audet convicia vulgus.
Pompeiumque Deis obicit, quam pauca Catonis
Verba, sed a pleno venientia pectore veri.
Civis obit (inquit) multo majoribus impar
Nosse modum juris, sed in hoc tamen utilis ævo,
Cui non ulla fuit justi reverentia, salva
Libertate potens, et solus plebe parata
Privatus servire sibi, rectorque Senatus,
Sed regnantis, erat. nil belli jura poposcit:
Quæque dari voluit, voluit sibi posse negari.
Immodicas possedit opes: sed plura retentis

185 *buxeta.* 186 *umbras.* 190 (*dixit*). 190 *multum.* 192 *nulla.* 196 *Quodque.*

depascunt ad renovanda gramina eliciendasque novas herbas.

182. *Sic, ubi depastis,* &c.] Collatio incendii littoralis in busto Pompeii, cum igne Appulo, quoties pastores in Appulia ignem in herbis immittunt, et quidem hyeme, ut renoventur et novas eliciant. *Hortens.*

184. *Garganus, et arva Vulturis.*] Montes Apuliæ.

185. *Buceta Matini.*] Boum pascua. Al. *buxeta*, male.

186. *Non tamen ad Magni,* &c.] Inter omnia vero quæ vulgus in defuncti Pompeii laudes jactabat, indignam ejus calamitatem et cædem Deorum inclementiæ objiciens; nihil pervenit ad Pompeii umbram gratius, quam funebris oratio a Catone habita.

190. *Civis obit.*] Oratio Catonis laudatorii generis. Laudat enim Pompeium jam defunctum, ab heroicis virtutibus, quibus inter omnes Romanos eminebat; sed præcipue a singulari modestia, quæ raro in summos viros et triumphales incidere solet. *Hortensius. Obit.*] Pro obiit. *Multo majoribus,* &c.] Qui defecit quidem a priscorum Rom. moderatione et justitia, sed tamen utilis.

192. *Cui non ulla.*] Micyllus sic hunc locum exponit: Sed in hoc tamen scilicet, quod se ultra civem non extulit; et semper minus potestatis ac juris, quam ei concedebatur, sibi usurpavit. Profuit ac utilis fuit huic ævo, cui nulla reverentia justi est, hoc est, quando omnes jus ac fas contemnunt ac negligunt, suo quisque arbitrio viventes et agentes; profuit itaque vel aliis etiam exemplum exhibendo. Laudat ergo Pompeium, vel isto nomine, quod corrupto seculo, tum præsenti, tum Syllano, potens esset salva libertate, quam alii oppressum irent. *Hortens. Cui non ulla fuit.*] Cui, ævo nostro scil. *Salva libertate fuit.*] In tantum potentiæ evectus, quantum civi consequi licet salva libertate, neque tamen se extulit supra civem, utcunque plebs illi servire prompta fuerit. *In id evectus supra quod adscendi non potest.* Vell. Paterc. 2.

195. *Regnantis.*] Liberi. cuncta regentis, cui et ipse Pompeius parebat. *Nil belli jura poposcit.*] Neque enim bello tam potens in animo habuit vi senatum cogere.

197. *Retentis intulit.*] Quam ipse sibi retinuit.

Intulit: invasit ferrum, sed ponere norat.
Prætulit arma togæ: sed pacem armatus amavit.
Juvit sumta ducem, juvit dimissa potestas.
Casta domus, luxuque carens, corruptaque nunquam
Fortuna domini. clarum, et venerabile nomen
Gentibus, et multum nostræ quod proderat urbi.
Olim vera fides Sylla Marioque receptis
Libertatis obit: Pompeio rebus ademto
Nunc et ficta perit. non jam regnare pudebit:
Nec color imperii, nec frons erit ulla Senatus.
O felix, cui summa dies fuit obvia victo,
Et cui quærendos Pharium scelus obtulit enses:
Forsitan in soceri potuisses vivere regno.
Scire mori, sors prima viris, sed proxima cogi.
Et mihi, si fatis aliena in jura venimus,
Da talem Fortuna Jubam: non deprecor hosti
Servari, dum me servet cervice recisa.
Vocibus his major, quam si Romana sonarent
Rostra ducis laudes, generosam venit ad umbram
Mortis honos: fremit interea discordia vulgi
Castrorum, bellique piget post funera Magni:

202 *carum.* 206 *Et nunc.* 208 *leto.* 210 *potuisset.* 213 *Fac.*

198. *Intulit.*] In ærarium publ. *Invasit ferrum, sed ponere norat.*] Suscepit bellum, sed et ponere norat.

204. *Olim vera fides Sylla Marioque.*] Vera libertas jamdudum temporibus Marii et Syllæ periit, cujus tamen species aliqua retenta est, Pompeio vivente: jam vero illo mortuo et de specie illa libertatis et imagine Imperii atque Senatus actum est. *Receptis*, &c.] In urbem vicissim reversis ad internecionem adversarum partium, lib. 2. vers. 69. et deinceps.

207. *Nec color.*] Species. *Frons.*] Neque verecundia. *Hortens.*

208. *O felix*, &c.] Eum tempestiva morte felicem appellat. nam si vixisset, in servitutis discrimen potuisset incidere. Seneca in Troade act. *Felix Priamus, felix quisque bello moriens, omnia secum consumpta videt.* Sulpit. *O felix.*] Lib. 8. vers. 360.

209. *Quærendos.*] Vel expetendos. *Emphasis. Pharium scelus.*] Ægyptiorum scelus.

210. *Soceri.*] Cæsaris. *Regno.*] Invidiose.

211. *Scire mori*, &c.] Mortem, Stoicum ab omnibus miseriis portum, libenter oppetere, sibique consciscere. *Cogi.*] Aliunde illata morte perire.

213. *Talem Fortuna Jubam*, &c.] Qualem habuit Pompeius Ptolemæum, potius quam victori reservet, me vel sic detruncatum servet.

215. *Vocibus his major.*] Ut supra vs. 186.

216. *Rostra ducis laudes.*] Pro rostris enim in foro Rom. habebantur hujusmodi orationes funebres.

217. *Vulgi*, &c.] Ab armis discedere cupientis.

Cum Tarcho in motu linquendi signa Catonis
Sustulit; hunc rapta fugientem classe secutus
Littus in extremum, tali Cato voce notavit:
O nunquam pacate Cilix! iterumne rapinas
Vadis in æquoreas? Magnum Fortuna removit:
Jam pelago pirata redis. tunc respicit omneis
In cœtu, motuque viros: quorum unus aperta
Mente fugæ, tali compellat voce regentem:
Nos Cato, da veniam, Pompeii duxit in arma,
Non belli civilis amor, partesque favore
Fecimus. ille jacet, quem paci prætulit orbis,
Causaque nostra perit: patrios permitte penates,
Desertamque domum, dulcesque revisere natos.
Nam quis erit finis, si nec Pharsalia, pugnæ,
Nec Pompeius erit? perierunt tempora vitæ,
Mors eat in tutum: justas sibi nostra senectus
Prospiciat flammas. bellum civile sepulcra
Vix ducibus præstare potest. non barbara victos
Regna manent: non Armenium mihi sæva minatur,
Aut Scythicum Fortuna jugum: sub jura togati
Civis eo. quisquis Magno vivente secundus,

219 *Tum.* 219 *Tarchon motus, Turchodimotus.* 222 *placate.* 223 *Tendis in, Tendis ad. Vadis ad.* 224 *In pel.* 224 *tunc.* 226 *Catonem.* 227 *Pompeius.* 229 *protulit.* 232 *finis erit.* 232 *non.*

219. *Cum Tarcho in motu linquendi.*] In medio animorum motu signum secessioni dedit. Frigidius ante: *Cum Tarchon motus.* Sed in Ms. P. inter lineas ascriptum erat *alias: dimotus*, quod viam præit ad veram lectionem *Tarcondimotus.* ita enim apud Florum nominatur hic Cilicum Princeps, et Græce Dioni eodem modo Ταρκονδίμοτος. Apud Cæsarem corrupte legi videtur *Tarcundarius*, et apud Strabonem Ταρκοδήμεντος. *Grotius. In motu linquendi signa Catonis sustulit.*] In motu secessionis et relinquendi Catonem sustulit signa. Ita H. Grotius emendat, cum prius legeretur: *Cum Tarchon motus linquendi.* Tarcho autem dux Cilicum.

220. *Fugientem,* &c.] Abitum et fugam apparantem.

223. *Magnum,* &c.] Lib. 2. vs. 576.

225. *Aperta,* &c.] Reddita ratione consilii sui et secessionis.

226. *Regentem.*] Catonem.

228. *Partesque favore.*] In illius gratiam partes has secuti sumus.

229. *Quem paci prætulit orbis.*] Cujus arma et signa sequi paci prætulit orbis.

230. *Causaque nostra.*] Et cum illo, nostra quoque belli causa.

233. *Perierunt tempora,* &c.] Consumimus in bellis, a quibus liceat discedere ut domi tuto moriamur.

234. *Justas Prospiciat flammas.*] Rogos.

236. *Vix ducibus.*] Bene *vix*: nam non totus Pompeius sepultus est, et quidem miserande: alii vero quum innumeri sint, sepeliri non possunt. *Sulpit. Non barbara,* &c.] Neque enim servitutem sub Parthis aut Scythis duram metuo, sed sub Romano levem, quam subeo libens potius quam bella ulterius sequar.

Hic mihi primus erit: sacris præstabitur umbris
Summus honor: dominum, quem clades cogit, habebo:
Nullum, Magne, ducem. te solum in bella secutus,
Post te, fata sequar: neque enim sperare secunda
Fas mihi, nec liceat. Fortuna cuncta tenentur
Cæsaris: Emathium sparsit victoria ferrum:
Clausa fides miseris, et toto solus in orbe est,
Qui velit, ac possit victis præstare salutem.
Pompeio, scelus est bellum civile, perempto,
Quo fuerat vivente, fides. si publica jura,
Si semper patriam sequeris Cato, signa petamus
Romanus quæ Consul habet. sic ille profatus
Insiluit puppi, juvenum comitante tumultu.
Actum Romanis fuerat de rebus; et omnis
Indiga servitii fervebat littore plebes:
Erupere ducis sacro de pectore voces:
  Ergo pari voto gessisti bella juventus,
Tu quoque pro dominis, et Pompeiana fuisti,
Non Romana manus? quod non in regna laboras,

241 *honos*. 241 *clades quem*. 243 *tua fata*. 243 *nec*. 245 *spargit*. 249 *Quod*. 252 *Insiliit*. 253 Hic versus cum sequenti in quibusdam non legitur.

240. *Sacris præstabitur umbris Summus honor.*] Summus a me honor habebitur semper umbris memoriæ Pompeii, det modo veniam lasso jam militiæ, ut adversarium victorem potius induam dominum, quam victarum partium sequar ullum ducem.

243. *Fata sequar.*] Fortunam atque exitum belli hujus. *Secunda*, &c.] Prospera, victoriam harum partium, vel pristinam libertatem excusso omnino servitio.

244. *Nec liceat.*] Ostendit se sorti suæ acquiescere, et simul rebellionis tollit suspicionem, et felicitatem Romano precatur imperio. *Sulpit.*

245. *Emathium*, &c.] Victoria Cæsaris dissipavit Pompeianos et reliquias cladis Pharsalicæ.

246. *Clausa fides.*] Bello victis negatur fides et victoris in supplices clementia. *Toto solus in orbe est.*] Altero a contendentibus cæso, Imperii summa in potestatem superstitis cedat.

251. *Consul.*] Cæsar.

252. *Insiluit puppi.*] Propere conscendit navem. *Tumultu.*] Turba.

254. *Indiga servitii*, &c.] In servitutem prona plebs.

255. *Erupere*, &c.] In hunc modum locutus est Cato.

256. *Pari voto*, &c.] Eodem voto quo Cæsariani. tu pro Pompeii dominatu, ut illi pro Cæsaris, non utique pro libertate Rom.

257. *Tu quoque pro dominis.*] Oratio Catonis ad milites generis Judicialis est: Exordium ab acerba reprehensione quod pro Pompeio, non pro libertate patriæ, arma sumpsisse dicantur, quod jam eo mortuo, illa deponere studeant, quasi res ad umbilicum perducta sit: qua in re, inquit, se testari servos Pompeii, non defensores libertatis Romanæ fuisse. Nunc vero illo sublato e rebus humanis, cum nondum alicujus dominatui subjecti sint, malint adhuc liberi; Cæsaris servi esse sine sanguine, quam secum adversus illum consociare arma. *Hortens.*

258. *Quod non in regna*, &c.] Post-

Quod tibi, non ducibus, vivis, moriensque quod orbem
Acquiris nulli, quod jam tibi vincere tutum est,
Bella fugis, quærisque jugum cervice vacante,
Et nescis sine rege pati. nunc causa pericli
Digna viris. vestro potuit Pompeius abuti
Sanguine: nunc patriæ jugulos ensesque negatis,
Cum prope libertas. unum Fortuna reliquit
Jam tribus e dominis. pudeat: plus regia Nili
Contulit in leges, et Parthi militis arcus.
Ite o degeneres, Ptolemæi munus et arma
Spernite. quis vestras ulla putet esse nocenteis
Cæde manus? credet facileis tibi terga dedisse,
Credet ab Emathiis primos fugisse Philippis.
Vadite securi: meruistis judice vitam
Cæsare, non armis, non obsidione subacti.
O famuli turpes, domini post fata prioris
Itis ad hæredem. cur non majora mereri,
Quam vitam, veniamque libet? rapiatur in undas

259 *Quid.* 259 *morerisque.* 259 *quid.* 261 *vaganti, vagante, vacantem.* 262 *lege.* 263 *potuit vestro, potuit nostro.* 266 *ex dom.* 269 *nulla.* 269 *putat.* 276 *juvat?*

quam autem spei dominationis summæ silam incisum est; postquam tuæ libertati asserendæ, non ducis, qui cecidit, partibus es superstes; quia mortis tuæ discrimine neutri regnum confirmasti, et quia jam minimo cum labore et periculo te in libertatem vindicare licet, tu ab armis discedis: collo servitutis jugum ferre parato.

261. *Cervice vacante.*] Libera ab omni jugo, hoc est, servitute. *Hortens.*

262. *Sine rege pati.*] Sine rege et domino esse. lib. 5. vs. 314. non potes esse liber. *Causa pericli.*] Libertatis ergo.

263. *Abuti sanguine.*] Adempta libertate, et regno sibi constituto.

264. *Jugulos ensesque.*] Mortem et vires. *Sulpit.*

266. *Tribus e dominis.*] Pompeio, Crasso, Cæsare lib. 1. vs. 4. quorum fœdera et affinitates jam olim metuens Cato exclamavit Remp. nuptiarum lenocinio corruptam prodi. Appianus. *Plus regia Nili.*] Ad libertatem nostram tuendam plus profuit Ptolemæus, qui Pompeium; plus Parthi, qui Crassum sustulerunt.

268. *Ite o degeneres.*] Contemptim per exclamationem eos facessere jubet, qui a virtute Romana degeneratis, indigni nomine Romano, qui Ptolemæi munus, hoc est, libertatem spernitis. Cum tolleret Pompeium, vobis vestram libertatem restituit; qui vivus eam adimere potuisset. Et cum dicit manus eorum non esse nocentes cæde; exprobrat eos minime fortiter pugnasse pro libertate. *Hortens.* *Ptolemæi munus.*] Libertatem a Ptolemæo donatam simul cum bello deserere.

269. *Quis vestras, &c.*] Quis credat vos strenue pugnando manus vestras cæde hostium cruentasse? imo credet potius fugam a vobis in Pharsalico prœlio cœptam.

271. *Philippis.*] Ad vs. 680. lib. 1.

275. *Hæredem.*] Dominatus successorem. *Cur non majora mereri.*] Sed cur non et majora suscipitis scelera, quo ampliora a Cæsare accipiatis præmia quam veniam et vitam? Cur non Corneliam, juvenes Pompeios, vel me prodentes, perdentesve melius de Cæsare meremini, quam ipse Ptolemæus?

Infelix Magni conjux, prolesque Metelli:
Ducite Pompeios: Ptolemæi vincite munus.
Nostra quoque inviso quisquis feret ora tyranno,
Non parva mercede dabit. sciat ista juventus
Cervicis precio bene se mea signa secutam.
Quin agite, et magna meritum cum cæde parate:
Ignavum scelus est tantum fuga. dixit: et omneis
Haud aliter medio revocavit ab æquore puppes,
Quam simul effetas linquunt examina ceras,
Atque oblita favi non miscent nexibus alas,
Sed sibi quæque volat, nec jam degustat amarum
Desidiosa thymum: tum si sonus increpat æris,
Attonitæ posuere fugam, studiumque laboris
Floriferi repetunt, et sparsi mellis amorem:
Gaudet in Hyblæo securus gramine pastor
Divitias servasse casæ: sic voce Catonis
Inculcata viris justi patientia Martis.
Jamque actu belli non doctas ferre quietem
Constituit mentes, serieque agitare laborum.
Primum littoreis miles lassatur arenis.
Proximus in muros, et mœnia Cyrenarum
Est labor: exclusus nulla se vindicat ira:

277 conjux Magni. *279 ferat.* *280 sciet.* *281 me sua.* *282 clade.* *283 Ignavi.* *285 effectas.* *288 at Phrygii.* *288 ut crepat, increpet.* *290 Floriferi.* *290 sacri.* *293 Incunctata.* *295 seriemque.* *295 malorum.* *296 luxatur.*

277. *Prolesque Metelli.*] Hujus filia erat Cornelia, Scipionis scil. Metelli filia.

278. *Ptolemæi munus.*] Quod gratius ei futurum est, quam quod ille Pompeium sustulerat ferro. *Hortens.*

280. *Sciat.*] Probo quod habent Mss. P. et T. *sciet*. Grotius.

281. *Cervices precio.*] Mere. *Bene se mea signa.*] Sibi utiliter.

283. *Ignavum scelus est tantum fuga.*] Fuga est simplex defectio; nisi et aliud adjungatis scelus.

284. *Haud aliter medio revocavit.*] Cilicas secedere volentes ad officium et in castra revocat: non secus atque apum examina in alveos reducuntur tinnitu æris.

285. *Simul.*] Ubi, postquam. *Effetas linquunt examina ceras.*] Fetu destitutos favos.

286. *Non miscent nexibus alas.*] Non in formam uvæ ceu racemi pendent ab arbore βοτρυδὸν, neo conglobatim volant.

287. *Tum si sonus increpat æris.*] Al. *at Phrygii sonus ut crepat æris.* Virgil. 4. Georg. *Tinnitusque cie et Martis quate cymbala circum.*

289. *Studiumque laboris*, &c.] *Ipse Intima more suo sese in cunabula condent.*

291. *Hyblæo.*] Hybla, Siciliæ mons floribus et mellificiis clarus.

292. *Divitias.*] Apes.

294. *Jamque actu belli*, &c.] Jamque ne per ocium ad seditiones relaberentur, militaribus operibus eos exercuit.

296. *Lassatur arenis.*] Exercitatione vel itinere.

298. *Exclusus nulla se vindicat ira.*]

Pœnaque de victis sola est, vicisse, Catoni.
Inde peti placuit Libyci contermina Mauris
Regna Jubæ, sed iter mediis Natura negabat
Syrtibus: has audax sperat sibi cedere virtus.
Syrtes vel primam mundo Natura figuram
Cum daret, in dubio pelagi terræque reliquit.
(Nam neque subsedit penitus, quo stagna profundi
Acciperet, nec se defendit ab æquore tellus:
Ambigua sed lege loci jacet invia sedes:
Æquora fracta vadis, abruptaque terra profundo,
Et post multa sonant projecti littora fluctus.
Sic male deseruit, nullosque exegit in usus
Hanc partem natura sui.) vel plenior alto
Olim Syrtis erat pelago, penitusque natabat:
Sed rapidus Titan ponto sua lumina pascens,
Æquora subduxit zonæ vicina perustæ:

299 *Pœna est.* 299 *devictis sola est, devictis solum.* 299 *Catonem.* 300 *Libycis.* 301 *sed tunc.* 301 *vetabat.* 302 *superat.* 303 *primum.* 304 *terræ pelagique.* 311 *planior.*

Sed Plutarchus in Catone Min. refert, eum profectum Cyrenen, receptum fuisse, cum paucis ante diebus Labienus inde esset exclusus.

299. *Pœnaque*, &c.] Non crudeliter usus est victoria; non aliam sumpsit de hostibus pœnam, præter ipsos vicisse: id illi supplicii satis visum. *De victis.*] Antea ubique fuit, *devictis*. *Catoni* autem habent et Ms. *Grot.*

300. *Inde peti placuit*, &c.] Ibi (id est, Cyrenis, inquit Plutarchus) cum inaudiisset Scipionem a Juba susceptum, et una esse Atium Varum cum copiis quem Pompeius Africæ præfecerat: hyeme durante ad eos itinere terrestri contendit. *Eorum copias*, inquit Paterculus, *auxerat M. Cato, ingenti cum difficultate itinerum, locorum inopia, perductis ad eos legionibus. qui, cum summum ei a militibus deferretur imperium, honoratiori parere maluit.* lib. 2.

302. *Syrtibus.*] Lib. 1. vs. 367. *Has audax sperat sibi cedere virtus.*] Et tamen Catonis virtuti nulla via erit invia.

303. *Syrtes vel primam*, &c.] Utrum (inquit poeta, in rationis Physicæ de natura Syrtium inquisitionem digressus) Natura vel naturæ molitor Deus, cum e rudi Chao cætera omnia eximeret loca, hæc reliquerit indigesta atque indiscreta: sive olim in totum mari contecta, jam a rapido vicini Solis calore exhausta alibi emineant vadosa, procedente vero tempore in totum exhalarint humorem et in terram penitus solida sint futura.

305. *Neque subsedit penitus.*] Neque litore arcet maria, sed incerto sinu est mare vadosum, alternis fluxus atque refluxus vicibus dubium, terræ ac maris mira inæqualitate.

307. *Invia sedes.*] Inaccessa, quod in eas accessus, nisi cum præsenti periculo non sit. *Ambigua lege.*] Natura conditioneque incerta. Est enim æquor vadosum, et terra mari intermista. *Sulpitius.*

309. *Et post multa littora.*] Post multos arenarum spissosque cumulos. *Sulp.*

312. *Natabat.*] Mersa erat.

313. *Rapidus Titan*, &c.] Sol et sidera maris fluctibus et exhalationibus ali opinabantur Stoici et alii vet. Arist. lib. 2. Meteor. et hos secuti poetæ, *convex polus dum sidera pascet.* Æneid. 1. Virgil. vide lib. 1. vs. 415.

314. *Subduxit.*] Attraxit magna ex parte. *Perustæ.*] Torridæ.

Et nunc pontus adhuc Phœbo siccante repugnat.
Mox ubi damnosum radios admoverit ævum,
Tellus Syrtis erit: nam jam brevis unda superne
Innatat, et late periturum deficit æquor.
  Ut primum remis actum mare propulit omne
Classis onus, densis fremuit niger imbribus Auster
In sua regna furens: tentatum classibus æquor
Turbine defendit, longeque a Syrtibus undas
Egit, et illato confregit littore pontum.
Tum quarum recto deprendit carbasa malo
Eripuit nautis, frustraque rudentibus ausis
Vela negare Noto, spatium vicere carinæ,
Atque ultra proram tumuit sinus. omnia si quis
Providus antennæ suffixit lintea summæ,
Vincitur, et nudis avertitur armamentis.
Sors melior classi, quæ fluctibus incidit altis,
Et certo jactata mari. quæcunque levatæ
Arboribus cæsis flatum effudere prementem:
Abstulit has ventis liber contraria volvens

316 *radiis.* 319 *protulit.* 323 *inlato, inalto.* 324 *Tunc.* 324 *quorum.* 324 *velo.* 328 *suffigit.* 331 *mari est.* 332 *celsis.* 332 *frementem.* 333 *liber ventis.*

315. *Et nunc pontus,* &c. *repugnat.*] Obstat adhuc, quo minus in terram solidam tutus abeat. quod temporis processu fiet.

319. *Ut primum,* &c.] Describit periculosam Catonis navigationem ad Jubam Mauritaniæ Regem. *Hortens.* *Ut primum,* &c.] Poeta Catonem partem itineris classe emensum usque ad Tritonidem paludem fingit. *Actum mare.*] *Ictum mare* Ms. P. *aptum mare,* Ms. R. R. *Grotius.*

320. *Classis onus.*] Milites navi vectos.

321. *In sua regna furens.*] In regiones Meridionales. *Tentatum classibus,* &c.] Auster impetu arcuit mare tentatum classibus, repulitque undas longe a Syrtibus: idem Auster objecit ponto cumulos arenæ ingestos interruptis undis.

323. *Illato confregit littore portum.*] Emenda ex Ms. P. *In lato confregit littore pontum.* Id est, non in vadis. *Grotius.*

324. *Tum quarum,* &c.] Vela tenta impellens Auster, non passus ea a nautis dimitti, fractis funibus rapuit.

326. *Vela negare Noto, spatium,* &c. *ultra proram,* &c.] Cumque rudentibus nautæ frustra tentarent submittere vela, sinus velorum propellebantur ultra proram.

327. *Omnia si quis,* &c.] Quod si quis vela collecta antennæ substrinxisset, vincitur tamen vi Austri, et avertitur a cursu quem intenderat, spoliata velo antenna.

329. *Avertitur.*] Hoc est, ab incepto navigationis cursu disjicitur. *Nudis armamentis.*] Armamenta proprie sunt armorum collectiones. Hinc in navibus *armamenta* dicuntur navalia instrumenta; ut vela et funes nautici. *Hortens.*

330. *Sors melior classi,* &c.] Minus vexabantur illæ naves quæ altum tenuerunt mare, evitatis his incertis inter Syrtes undis.

331. *Quæcunque levatæ,* &c.] Quæ leviores factæ succisis malis ventum effudere.

333. *Abstulit has ventis liber.*] Mss. *Abs-*

Æstus, et obnixum victor detrusit in Austrum.
Has vada destituunt, atque interrupta profundo
Terra ferit puppes: dubioque obnoxia fato
Pars sedet una ratis, pars altera pendet in undis.
Tunc magis impactum brevibus mare, terraque sævit
Obvia consurgens: quamvis elisus ab Austro,
Sæpe tamen cumulos fluctus non vincit arenæ.
Eminet in tergo pelagi procul omnibus arvis,
Inviolatus aqua, sicci jam pulveris agger,
Stant miseri nautæ, terræque hærente carina
Littora nulla vident. sic partem intercipit æquor:
Pars ratium major regimen, clavumque secuta est,
Tuta fuga, nautasque loci sortita peritos,
Torpentem Tritonos adit illæsa paludem.
Hanc, ut fama, Deus, quem toto littore pontus
Audit ventosa perflantem murmura concha,
Hanc et Pallas amat: patrio quæ vertice nata
Terrarum primam Libyen (nam proximà cœlo est,

337 *ima.* 338 *impactis brevibus, impactum brevius, impactum est brevius.* 338 *sæpe.* 340 *vicit.* 341 *undis.* 342 *nam.* 345 *secutæ.* 348 *portus.* 349 *litora.* 350 *patrio quod, patrioque e.*

tulit has liber, ventis contraria volvens. Melius. *Grot. Abstulit has,* &c.] Æstus obvius sui juris, ut contra quem non obnitebantur vela, has eripuit ventis.

334. *Obnixum.*] Contra quem obnitebantur. *Victor detrusit in Austrum.*] Æstus potentior vento.

335. *Has.*] Alias. *Interrupta profundo.*] Nam terram interruptam mari, arenas appellat, quæ vento collectæ, mare vadosum reddunt. *Hortens.*

336. *Terra ferit puppes.*] Arena. *Dubioque,* &c.] Arenane an aquis sit peritura.

337. *Pars sedet una ratis.*] Prora hæret in vado, puppis fluctuat in undis.

338. *Brevibus mare,* &c.] *The flats, the sholes. In brevia et Syrtes urget, miserabile visu, Illiditque vadis, atque aggere cingit arenæ.*

341. *Tergo pelagi,* &c.] *Dorso maris.* Virg. Æneid. 1.

342. *Pulveris agger.*] Multum arenæ, in modum montis congestæ. *Hortensius.*

344. *Sic partem intercipit æquor.*] Sic navium aliæ a Syrtibus retinebantur, aliæ gubernatorum peritia e Syrtibus in altum provectæ appellebant, ostium fluvii Tritonis juxta Tritonida paludem in Africa Propria. Mela lib. 1. c. 7.

347. *Torpentem paludem.*] Ob naturam palustrem. *Hortens.*

348. *Deus.*] Triton, Neptuni tubicen.

349. *Perflantem,* &c.] *Cærula concha exterrentem freta.* Æneid. 10. Virgil. *conchaque sonanti Inspir.* &c. Ovid. 1. Metam.

350. *Hanc et Pallas amat.*] Ut quæ ibi primum apparuisse dicitur in terra proximiore cœlo. hinc *Pallantias* dicta Callimacho et Plin. et Solin. cap. 40. palus, quam Triton amnis inflexit. ubi speculatam se artium deam crediderunt. *Patrio quæ vertice nata.*] E cerebro Jovis nata, Ovid. Fast. 3. summa quippe aeris regio tribuitur Minervæ, ut media Jovi et infima Junoni.

351. *Terrarum primam Libyen,* &c.] Ægyptum, inquit Marcellinus lib. 22. omnium antiquissimam, nisi quod super anti-

Ut probat ipse calor) tetigit: stagnique quieta
Vultus vidit aqua, posuitque in margine plantas,
Et se dilecta Tritonida dixit ab unda.
Quam juxta Lethes tacitus prælabitur amnis
Infernis, ut fama, trahens oblivia venis:
Atque insopiti quondam tutela draconis,
Hesperidum pauper spoliatis frondibus hortus.
Invidus, annoso famam qui derogat ævo,
Qui vates ad vera vocat. Fuit aurea silva,
Divitiisque graves, et fulvo germine rami,
Virgineusque chorus nitidi custodia luci,
Et nunquam somno damnatus lumina serpens,
Robora complexus rutilo curvata metallo.
Abstulit arboribus pretium, nemorique laborem
Alcides: passusque inopes sine pondere ramos
Rettulit Argolico fulgentia poma tyranno.
His igitur depulsa locis, ejectaque classis
Syrtibus, haud ultra Garamantidas attigit undas:
Sed duce Pompeio Libyes melioris in oris

356 *ripis.* 358 *spoliatus.* 359 *qui famam.* 361 *gravis.* 361 *flavo.* 361 *gramine.* 367 *Detulit.* 367 *Eristheo.* 370 *Sub.*

quitate certat cum Scythis. de quo certamine vide quæ Justinus lib. 2. et Claudian. in Eutropium. Herodotns tamen cum Phrygiis Ægyptios contendisse refert l. 2.

355. *Quam juxta Lethes*, &c.] Circa extimum Syrtium cornu, Berenicen civitatem alluit Lethon (ita appellat Solinus c. 40.) amnis inferna ut putant, exundatione prorumpens, et apud pristinos vates latice memoratus oblivionis. Quamvis longe a Tritonide palude distant Lethon ceu Lethe fluv. et Hesperidum horti.

357. *Insopiti quondam tutela draconis.*] Pervigilis draconis, sive ille pastor fuerit custodiens χρύσεα μῆλα, id est, pecora, nativo rutila colore, ut Athenæus vult lib. 3. cap. 7. ceu mala citrea Medica, aurea involverit sinuosus amnis, ut Plinius lib. 5. cap. 1.

358. *Hesperidum pauper*, &c.] Hesperi filiarum, Ægles, Arethusæ et Hesperethusæ, quarum hortum Solin. cap. 37. Virg. 3. Æneid. et Plin. lib. 5. cap. 5. in Mauritania Tingitana ponunt, atque idem Plin. lib. 5. c. 1. ad Syrtim Man. Sed Claudianus 1. laud. Stiliconis, ad Tritonem fluv.

359. *Invidus*, &c.] Maligni est antiquitati fidem derogare, et in poetis fidem requirere.

361. *Divitiisque graves.*] Aureis pomis.

362. *Virgineusque chorus*, &c.] Hesperides, modo ad vs. 358.

364. *Robora*, &c.] Arbores auriferas.

365. *Abstulit arboribus pretium.*] *Alcida adortus nemoris opulenti domos Aurifera vigilis spolia serpentis tulit.* Sen. Herc. Fur. vs. 238.

367. *Argolico*, &c.] Eurystheo Argivorum regi, qui jussu Junonis fuit Herculi ἐργοδιώκτης.

368. *His igitur*, &c.] Classis par Syrtibus provecta sub Pompeio non ultra litus Garamantum, appulit meliorem Africæ partem, ubi Varus. sed vide quæ ad vs. 120. supra.

370. *Sed duce Pompeio.*] Filio magni Pompeii.

Mansit. at impatiens virtus hærere Catonis
Audet in ignotas agmen committere gentes,
Armorum fidens, et terra cingere Syrtim.
Hæc eadem suadebat hyems, quæ clauserat æquor.
Et spes imber erat, nimios metuentibus ignes:
Ut neque sole viam, nec duro frigore sævam,
Inde polo Libyes, hinc bruma temperet annus:
Atque ingressurus steriles, sic fatur, arenas.
O quibus una salus placuit mea castra secutis
Indomita cervice mori, componite mentes
Ad magnum virtutis opus, summosque labores.
Vadimus in campos steriles, exustaque mundi,
Qua nimius Titan, et raræ in fontibus undæ,
Siccaque letiferis squalent serpentibus arva,
Durum iter. ad leges, patriæque ruentis amorem
Per mediam Libyen veniant, atque invia tentent,
Si quibus in nullo positum est evadere voto,
Si quibus ire sat est. neq; enim mihi fallere quenquam
Est animus, tectoque metu perducere vulgus.
Hi mihi sint comites, quos ipsa pericula ducent,

371 *Catoni.* 373 *terram.* 375 *imbris.* 375 *æstus.* 377 *temperat.* 379 *signa.* 379 *secuti.* 386 *Libyam veniant, veniant Libyen.* 387 *oppositum.* 889 *producere.* 390 *Ii.* 390 *sunt.*

371. *At impatiens,* &c.] Supra versu 300.

373. *Terra cingere Syrtim.*] Terrestri itinere circuire.

374. *Hæc eadem suadebat hyems.*] Timebat quippe tempestates hyeme jam claudente maria sperabatque clementius iter bruma mitigante regionis calorem. Ita, inquit Plutarchus, per Africam hyberno tempore suos traduxit, haud multo pauciores decem millibus, spatio 30. dierum. Strab. ult. lib.

877. *Inde polo,* &c.] Inde ab æstu Austrino: hinc a frigore Boreali. *Hortens.*

379. *O quibus una salus.*] Exhortatoria oratio, Catonis personæ conveniens, tetrica ac dura, ad tolerantiam laborum, quos subituri sunt per deserta Libyæ. Proponit pericula æstus et sitis; tum autem discrimina a serpentum morsibus. Sed his rursum opponit libertatem, quam vindicaturi sint, ni malint Cæsarem dominum. *Hortens. Una scelus.*] Sola; nam sine libertate nolumus esse salvi. *Sulpit.*

380. *Indomita.*] Libera, non subjugata Cæsari. *Sulpitius.*

382. *Vadimus in campos,* &c.] Quicunque forti estis animo et patriæ amantes; sequimini me libertatem petentes per deserta, sitim, æstum, discrimina serpentum, &c.

385. *Durum iter ad leges.*] Ad leges decusque patriæ tuendum, fortes invitat: molles, qui servire possunt, repellit a se ad Cæsarem. *Sulpit.*

387. *In nullo voto positum.*] Id est, qui nulla vota faciunt evadendi. *Sulpitius.*

389. *Perducere.*] Deludere, vel detinere.

390. *Ipsa pericula ducent.*] Hoc est, qui causa experiendi pericula veniunt. *Sulpit.*

Qui me teste, pati, vel quæ tristissima, pulcrum,
Romanumque putant. at qui sponsore salutis
Miles eget, capiturque animæ dulcedine, vadat
Ad dominum meliore via. dum primus arenas
Ingrediar, primusque gradus in pulvere ponam,
Me calor æthereus feriat, mihi plena veneno
Occurrat serpens; fatoque pericula vestra
Prætentate meo: sitiat, quicunque bibentem
Viderit: aut umbras nemorum quicunque petentem,
Æstuet: aut equitem peditum præcedere turmas,
Deficiat; si quo fuerit discrimine notum
Dux, an miles eam. serpens, sitis, ardor, arenæ,
Dulcia virtuti: Gaudet patientia duris.
Lætius est, quoties magno sibi constat, honestum.
Sola potest Libye turbam præstare malorum,
Ut deceat fugisse viros. Sic ille calentes
Incendit virtute animos, et amore laborum,
Irreducemque viam deserto limite carpit:
Et sacrum parvo nomen clausura sepulcro

391 *qui.* 392 *putent.* 395 *primosque.* 405 *potes.* 405 *turba, turma.* 405 *laborum.* 406 *doceat.* 406 *paventes.* 408 *In reducemque.* 409 *parvo sacrum.*

392. *Romanumque putant.*] Romano, id est, forti viro dignum. *At qui sponsore salutis.*] Qui vero adeo ignavi sunt, ut saluti suæ et vitæ plus consulant quam honesto et libertati; iis patet mollior et facilior ad turpem servitutem via.

394. *Dominum meliore via.*] Cæsarem libertatis oppressorem. *Primus arenas,* &c.] Septem continentibus diebus iter factum est, cum ipse agmen pedes duceret, neque unquam equo aut jumento uteretur. Cœnabat etiam sedens; nam post Pharsalicam cladem, priori id luctui addiderat, ut nunquam nisi dormiendi causa accumberet. Plutarch. in Catone Min. Strabo vero in ult. lib. refert eum 30. diebus Syrtim lustrasse.

396. *Me calor æthereus.*] Rigidum Catonem delineat diserte, dum se ducem ad omnium periculorum tolerantiam offert.

398. *Bibentem.*] Me.

404. *Lætius est.*] Omnis virtus quo circa difficiliora versatur eo laudabilior est et major. *Sulpit.*

405. *Sola potest Libye,* &c.] Timiditatis et turpis fugæ crimine absolvet nos iter hoc per Libyæ pericula omni hoste graviora sponte susceptum. *Libye turbam præstare,* &c.] Quasi dicat, Cum alias turpe sit viris fugere malorum metu, quale quiddam post pugnam Pharsalicam accidisse videri potest: Libya, quia tot malis abundat, ignominiam et turpitudinem hanc tollet. Neque enim malorum metu fugisse videbimur, quum ultro malorum turbam petamus, eamque terram peragremus, unde periculorum plus metuendum sit, quam si hosti obviam iremus. Loquitur ut Stoicus; docent enim Stoici *ἀπάθειαν*, voluntque a sapiente, omnem metum ac perturbationem abesse debere. *Micyllus.*

408. *Irreducemque,* &c.] Per quam non erit redeundum.

409. *Et sacrum parvo,* &c.] Et Cato securus fati, quod eum hic manebat, invasit Libyam sibi fatalem.

Invasit Libye securi fata Catonis.
Tertia pars rerum Libye, si credere famæ
Cuncta velis: at si ventos cœlumque sequaris,
Pars erit Europæ. nec enim plus littora Nili,
Quam Scythicus Tanais primis a Gadibus absunt:
Unde Europa fugit Libyen, et littora flexu
Oceano fecere locum: sed major in unam
Orbis abit Asiam. nam cum communiter istæ
Effundant Zephyrum, Boreæ latus illa sinistrum
Contingens, dextrumque Noti, discedit in ortus,
Eurum sola tenens. Libycæ quod fertile terræ est,
Vergit in occasus: sed et hæc non fontibus ullis
Solvitur: Arctoos raris Aquilonibus imbres
Accipit, et nostris reficit sua rura serenis.
In nullas vitiatur opes; non ære, nec auro
Excoquitur, nullo glebarum crimine, pura,

411 *Libye rerum.* 412 *aut si.* 413 *Par.* 413 *neque.* 414 *quamvis.* 414 *ab Gad.* 415 *flexo.* 416 *Oceani.* 417 *adit, abis.* 419 *distendit.* 420 *Libyæ, Libyes.* 423 *jura.*

411. *Tertia pars rerum Libye.*] Si vulgarem admittas orbis divisionem, Africa est tertia orbis pars: ita et Salustius in bello Jug. *In divisione*, inquit, *orbis terræ plerique in parte tertia Africam posuere: pauci, tantummodo Asiam et Europam esse, sed Africam in Europa*, &c.

412. *At si ventos*, &c.] At si ventorum cœlique revoluti rationem sequaris; Africam complectitur Europa, quæ duæ conjunctæ, excepto quod interluat mare Mediterraneum, Occidentalem conficiunt orbis medietatem, uti Asia Orientalem.

413. *Nec enim plus litora Nili.*] Neque enim Nilus qui Africam, in divisione tripartita, ab Asia disterminat, remotior est a Gadibus ins. extremæ Hispaniæ; quam Tanais fluv. qui cum Euxino, in quem prolabitur, Europam ab Asia dividunt. *Nili.*] Nilus Asiam ab Africa; Tanais ab Europa disterminat. Et ab occasu Europam ab Africa ita dividit, ut per fretum Gaditanum ortum petenti, Europam lævam, Africam dextram habeat. *Fugere Libyam* videtur Europa, quod ab interluente medio mari interraneo sevulsa sit. *Hortens.*

415. *Unde Europa fugit Libyen.*] Ad quas Gades, Europa separatur ab Asia interjectu maris Mediterranei. *Et littora fluxu.*] Malim *flexu*. Grotius.

416. *Sed major in unam*, &c.] Et tamen Asia est major orbis terrarum pars, quam Europæ conjuncta Africa.

417. *Nam cum communiter istæ*, &c.] Cum Africa et Europa in Orientem effundant Zephyrum; illa a Noto, hæc a Boreali parte: Asia sola se extendens utrinque ad Austrum a dextra, ad Boream a sinistra. vendicat sibi totum Eurum.

420. *Libycæ*, &c.] Libyes pars occiduæ fertilior est, sicca tamen. Plin. libro 5. cap 22.

422. *Arctoos raris.*] A Septentrione immissos. *Aquilonibus imbres*, &c.] Boreas enim qui nobis serenus est, illis pluviam inducit: ut Auster contra nobis humidus et imbrifer, illis serenus.

424. *In nullas vitiatur opes*, &c. *penitus terra est.*] Pura enim et simplex terra, ubere tantum glebæ potens, non sterilescit admistione venarum metallorum. sic Pers. Sat. 2. *Et Calabrum coxit vitiato murice vellus.* Juvenal. sat. 3. *nec ingenuum violarent marmora tophum.* et infra vs. 519.

425. *Glebarum crimine.*] Crimen terræ

Et penitus terra est. tantum Maurusia genti
Robora divitiæ, quarum non noverat usum:
Sed citri contenta comis vivebat, et umbra,
In nemus ignotum nostræ venere secures:
Extremoque epulas, mensasque petivimus orbe.
At quæcunque vagam Syrtim complectitur ora
Sub nimio projecta die, vicina perusti
Ætheris, exurit messes, et pulvere Bacchum
Enecat, et nulla putris radice tenetur.
Temperies vitalis abest: et nulla sub illa
Cura Jovis terra est: Natura deside torpet
Orbis, et immotis annum non sentit arenis.
Hoc tam segne solum raras tamen exerit herbas,
Quas Nasamon gens dura legit, qui proxima ponto
Nudus rura tenet, quem mundi barbara damnis
Syrtis alit. nam littoreis populator arenis
Imminet, et nulla portus tangente carina,
Novit opes. sic cum toto commercia mundo
Naufragiis Nasamones habent. hac ire Catonem

426 *Sed, Sic.* 426 *Maurisia.* 428 *cedri.* 428 *umbris.* 432 *porrecta.*

est aurum et argentum producere. *Sulpitius.*

426. *Tantum Maurusia genti.*] Tantum Mauritaniæ divitiæ sunt citri arbores, quarum tamen usum non noverunt ultra quam umbris earum gaudebant: nostris vero in summo precio et honore sunt lectuli et mensæ e citro. *Accipe felices Atlantica munera sylvas: Aurea qui dederit dona, minora dabit.* Martial. epigr. 89. lib. 24. vide Plin. lib. 13. et 15. cap. 5.

430. *Extremoque orbe.*] E Mauritania. *Epulas.*] Esculenta et poculenta. *At quæcunque*, &c.] Orientalis vero Africæ pars quæ in Meridiem excurrit, Syrtes complexa, zonæ torridæ subjecta aut vicina, solis æstu exusta, in totum sterilis est.

431. *Vagam.*] Instabilem.

432. *Sub nimio projecta die.*] In meridiem extenta, qui nimis illic æstuat. *Sulpi.*

433. *Bacchum.*] Vites.

434. *Nulla putris radice tenetur.*] Soluta in pulverem, non habet arbores.

436. *Jovis terra est.*] Cœli et ætheris; pulviæ, ut lib. 8. vs. 447. *vel* simpliciter, Dei.

437. *Orbis.*] Illa orbis terræ pars. *Immotis.*] Inaratis. *Annum non sentit arenis.*] Anni vices et vires. nec messes autumni, &c.

438. *Segne solum.*] Infæcundum.

439. *Nasamon gens dura legit*, &c.] Nasamones Africæ pop. in solo arenoso, vicini Syrtibus. quarum naufragiis victitant, quippe obsident littora et æstu destituta navigia notis sibi vadis occupant. Curt. 4. quas antea *Mesammones* Græci appellavere, quia medios inter arenas sitos. *Sulpit.*

440. *Nudus.*] Pauper. *Mundi damnis.*] Præda omnium qui incidunt in Syrtes. diripiunt enim naves et naufragos. *Sulpit.*

441. *Nam littoreis*, &c.] Et quamvis portus atque commercii expertes sint, fruuntur tamen mercibus et opibus ab omni orbis parte, rapientes scil. naves Syrtibus allisas.

444. *Habent.*] Habere videntur ob naufragia.

Dura jubet virtus. illic secura juventus
Ventorum, nullasque timens tellure procellas,
Æquoreos est passa metus. nam littore sicco,
Quam pelago, Syrtis violentius excipit Austrum,
Et terræ magis ille nocet, non montibus ortum
Adversis frangit Libye, scopulisque repulsum
Dissipat, et liquidas e turbine solvit in auras:
Nec ruit, in sylvas, annosaque robora torquens
Lassatur: patet omne solum, liberque meatu
Æoliam rabiem totis exercet arenis:
Et non imbriferam cum torto pulvere nubem
In flexum violentus agit: pars plurima terræ
Tollitur, et nunquam resoluto vertice pendet.
Regna videt pauper Nasamon errantia vento,
Discussasque domos: volitantque a culmine raptæ
Detecto Garamante casæ. non altius ignis
Rapta vehit: quantumque licet consurgere fumo,
Et violare diem, tantum tenet aera pulvis.
Tum quoque Romanum solito violentior agmen

445 *illi.* 446 *sentire.* 447 *nam in lit.* 448 *accipit.* 449 *nocens.* 449 *illum.* 450 *Libyæ.* 450 *scopulusque.* 450 *revulsum.* 451 *se turb.* 455 *Et non umbriferam.* 455 *contorto.* 456 *Inflexus.* 456 *maxima, ultima.* 458 *certantia.* 463 *violentius.*

445. *Illic secura,* &c.] Atque hic Romani securi jam, uti credebant, ventorum; experti sunt graviores procellas in terra quam quæ in æquore timentur.

447. *Æquoreos metus.*] Pericula, quæ solent in mari timeri. *Sulpit.* *Nam littore sicco.*] In plana enim et exposita regione juxta Syrtes, violentius furit Auster quam in pelago; majores hic arenæ quam ibi aquarum fluctus concitans.

449. *Non montibus ortum,* &c.] Non habet illa pars Africæ montes, scopulos aut sylvas quæ venti impetum frangant et aerem resolvant: sed patet, exposita rapidis ventis.

450. *Libye.*] Ita rescribendum pro *Libyæ.* Grotius.

451. *E turbine.*] Ita maluimus quam *se.* Grotius.

454. *Æoliam rabiem,* &c.] Ventorum ex Æoli antro ruentium rabiem.

455. *Non imbriferam.*] Ὑφ' ἓν. Nubem non imbriferam, hoc est, areniferam. *Grot.* *Non imbriferam.*] Sed areniferam.

457. *Et nunquam,* &c.] Neque unquam in aere suspenditur, more nubis imbriferæ resoluta.

458. *Regna videt,* &c.] Describit Catonis laboriosum iter per deserta Libyæ, ad Ammonis templum apud Garamantas. Finitimi hi Psyllis sunt, a Garamante Apollinis filio nominati, qui illic de suo nomine oppidum Garamantum condidit. *Hortens.* *Regna videt,* &c.] Urbes et terram quam possidet, *vel* casas et tuguria. ut ecloga 1. Virg. *mea regna videns.* Cic. 1. de Oratore, *nisi in tuo regno essemus.*

461. *Rapta vehit.*] Quæcunque rapuit, favillam, flammam, fumum.

462. *Et violare diem.*] Obscurare lucem diei.

463. *Violentior.*] Ventus.

Aggreditur, nullusque potest consistere miles,
Instabilis raptis etiam, quas calcat, arenis.
Concuteret terras, orbemque a sede moveret,
Si solida Libye compage, et pondere duro
Clauderet exesis Austrum scopulosa cavernis:
Sed quia mobilibus facilis turbatur arenis,
Nusquam luctando stabilis manet: imaque tellus
Stat, quia summa fugit. galeas, et scuta virorum,
Pilaque contorsit violento spiritus actu,
Intentusque tulit magni per inania cœli.
Illud in externa forsan longeque remota
Prodigium tellure fuit: delapsaque cœlo
Arma timent gentes, hominumque erepta lacertis
A Superis demissa putant. sic illa profecto
Sacrifico cecidere Numæ, quæ lecta juventus
Patritia cervice movet: spoliaverat Auster
Aut Boreas populos ancilia nostra ferentes.
Sic orbem torquente Noto Romana juventus
Procubuit, metuensque rapi, constrinxit amictus,
Inseruitque manus terræ: nec pondere solo,
Sed nixu jacuit, vix sic immobilis Austro,

469 *quod.* 471 *quod.* 474 *extrema.* 475 *dilapsaque.* 477 *dimissa.* 482 *timuitque.* 482 *mori, constringit. rapi, perstringit.* 484 *nisu.*

465. *Raptis etiam.*] A vento subtractis.

466. *Concuteret terras.*] Quod si Africa durati esset soli, quod ventis resisteret; aut cavernosa, quæ ventos clauderet: ventorum procul dubio rabie dimoveretur e loco. *Orbemque a sede moveret.*] Illam orbis partem, Libyam.

470. *Luctando stabilis manet.*] Resistendo ventorum flatibus.

471. *Stat.*] Non concutitur. *Fugit.*] Cedit Austro.

472. *Spiritus.*] Ventus. *Actu.*] Impulsu.

473. *Intentusque tulit magni.*] Continuus, non intermittens. *Per inania cœli.*] Per aera.

474. *Illud in externa,* &c.] Videtur poeta non tam ad miracula, et præmonita Deorum referre has pluvias prodigiosas, quam ad rationem Physicam. atque in illorum inclinare sententiam, qui opinantur illa, quæ ita per pluviam decidunt, vi ventorum in sublime evecta e longinquis locis ferri atque inde decidere, quanquam hæc alii a calore Solis attrahi atque ex aptitudine materiæ mutari credunt. Arist. 5. Phys. cap. 2. et de gen. animal. lib. 4. cap. 4.

477. *Sic illa profecto.*] Ita fortasse ancile illud quod Numæ tempore e cœlo decidisse creditur, aliunde huc vento delatum est.

478. *Sacrifico cecidere Numæ.*] Sacrorum et religionis institutori. *Lecta juventus,* &c.] Salii, sacerdotes Martis, e Patritiis lecti. lib. 1. vs. 603.

481. *Orbem torquente,* &c.] Arenas, terram Libycam, ut supra vs. 466.

483. *Nec pondere solo.*] Vix prono in terram nixu saburrati tuebantur se Romani, quo minus ab Austro abriperentur.

484. *Nixu.*] Conatu, ne raperentur. *Sulpit.*

Qui super ingenteis cumulos involvit arenæ,
Atque operit tellure viros. vix tollere miles
Membra valet, multo congestu pulveris hærens.
Alligat et stantes affusæ magnus arenæ
Agger, et immoti terra surgente tenentur.
Saxa tulit penitus discussis proruta muris,
Effuditque procul miranda sorte malorum:
Qui nullas videre domos, videre ruinas.
Jamque iter omne latet: nec sunt discrimina terræ
Ulla, nisi ætheriæ medio velut æquore flammæ.
Sideribus novere vias: nec sidera tota
Ostendit Libycæ finitor circulus oræ,
Multaque devexo terrarum margine celat.
Utque calor solvit, quem torserat aera ventus,
Incensusque dies, manant sudoribus artus:
Arent ora siti: conspecta est parva maligna
Unda procul vena: quam vix e pulvere miles

491 *Effunditque.* 491 *miseranda.* 495 *movere.* 495 *viam.* 495 *nota.* 499 *Exarsitque dies*, ac deinceps addunt sequentia: *Jam mundi spissior ignis, Jam plaga, quam nullam Superi mortalibus ultra A medio fecere die, calcatur, et humor in Noton omnis abit, manant*, &c. 501 *qua visa pulvere, quam vix in pulvere.*

485. *Qui super ingenteis*, &c.] Allusum videtur ad historiam Psyllorum, qui Nasamonibus vicini, cum ab Austro valido et diutino aliquando vexarentur, contra illum tanquam hostem profecti, interierunt congestu arenæ universi oppressi. Herod. lib. 4. A. Gell. lib. 16. cap. 11.

489. *Agger*, &c.] Aggestis arenæ cumulis, et tenacissimo sabulo, quod præaltum et vestigio cedens ægre moliuntur pedes.

493. *Jamque iter omne latet.*] Viarum scil. signis arena obrutis.

494. *Ætheriæ medio*, &c.] Stellæ velut navigantibus observatæ. Inter Syrtes, quamvis terra pergentibus, iter sideribus destinatur, nec aliter cursus patescit. Nam putris soli faciem aura mutat, &c. Solinus cap. 40.

495. *Tota.*] Alii, *nota*, id est, Australia nobis Septentrionem versus positis ignota, non visa.

496. *Finitor Circulus oræ.*] Horizon ille ab ὁρίζω. terminat enim et dividit superius hemisphærium ab inferiori.

497. *Devexo terrarum*, &c.] Inclinato, sub terra demerso.

498. *Utque calor solvit*, &c.] Simulatque aer venti agitatione refrigeratus, increscente die incaluit.

499. *Incensusque dies*, &c.] Versus hic aliquot omisimus inepte ex loco inferiore repetitos: qui et in Ms. deerant. *Grotius. Incensusque dies.*] Vulgati lib. habent. *Incensusque dies (jam mundi spissior ignis, Jam plaga, quam nullam Superi mortalibus ultra A medio fecere die, calcatur, et humor In Noton omnis abit) manant sud.* &c. quam Parenthesin, inepte ex loco inferiore repetitam, omisit Grotius, quod in Ms. deerat.

500. *Maligna*, &c.] Cœnosa vel tenui lama.

501. *Quam vix*, &c.] Simile quiddam de Alexandro refert Q. Curtius lib. 7. et Plut. in vita Alex.

Corripiens, patulum galea confudit in orbem,
Porrexitque duci. squalebant pulvere fauces
Cunctorum: minimumque tenens dux ipse liquoris
Invidiosus erat. Mene, inquit, degener unum
Miles in hac turba vacuum virtute putasti?
Usque adeo mollis, primisque caloribus impar
Sum visus? quanto pœna tu dignior ista,
Qui populo sitiente bibas! sic concitus ira
Excussit galeam, suffecitque omnibus unda.
Ventum erat ad templum, Libycis quod gentibus unum
Inculti Garamantes habent: stat corniger illic
Jupiter, ut memorant, sed non aut fulmina vibrans,
Aut similis nostro, sed tortis cornibus Ammon.
Non illic Libycæ posuerunt ditia gentes
Templa: nec Eois splendent donaria gemmis.
Quamvis Æthiopum populis, Arabumque beatis
Gentibus, atque Indis unus sit Jupiter Ammon,
Pauper adhuc Deus est, nullis violata per ævum
Divitiis delubra tenens: morumque priorum

502 *Sustulit, et galeæ convexum infudit, Sustulit, et galeæ conversum infudit.* 504 *ferens.* 505 *ne me.* 506 *putastis?* 508 *tu pœna es, pœna es tu.* 508 *ista es.* 513 *ut.* 513 *librans, vibrat.* 516 *altaria.* 519 *et nul.* 520 *moremque.*

505. *Invidiosus erat.*] Invidiæ obnoxius, si solus bibisset. *Mene inquit.*] Castigat milites exordio orationis, a personæ suæ virtute, et laborum periculorumque tolerantia. *Hortens.*

510. *Suffecitque omnibus unda.*] Nemine desiderante illud cui abstinuisset dux.

511. *Ventum erat,* &c.] Transit ad descriptionem templi Jovis Ammonis. Jovem a forma: templum a paupertate et cultus tenuitate. *Hortens.*

512. *Stat corniger illic Jupiter.*] Jup. arietina forma, vel umbilico tenus (ut habet Q. Curtius lib. 4.) arieti similis, cultus. quod hic Libero patri exercitum ducenti, siti fatigato, et Jovis patris imploranti auxilium, statim viso ariete, fons exiluit arenis. vide Dio. Sic. lib. 17. et Herod. Euterp.

514. *Ammon.*] Ab ἄμμου. quod in Cyrenaica regione arenosa templum illi conditum sit. Pausan. in Messen. a pastore ejusdem nominis dici eum auctor est. quid si a חמן solario, simulachro Jovis in excelso loco extructo.

517. *Beatis,* &c.] Divitibus, Felicis Arabiæ incolis. *Icci beatis nunc Arabum invides gazis.* Horat. 29. ode lib. 1.

518. *Unus sit Jupiter Ammon.*] Unum, commune, et summum numen. cujus oraculum non Pythio cedit. Æthiopes autem Africani dicti sunt Indi. Philostratus lib. 3. de vita Apollonii vocat γενὸς ἰνδικὸν. lib. 6. ἀπὸ τῶν ἰνδῶν ἥκοντας, et ἀποίκους ἰνδῶν. Euseb. in lib. post. *Æthiopes ab Indo fluv. surgentes juxta Ægyptum consedere.* Virgil. 4. Georg. de Nilo: *Usque coloratis amnis devexus ab Indis.*

519. *Nullis violata,* &c.] Sic Juvenalis sat. 11. vs. 116. *Fictilis et nullo violatus Jupiter auro.* et supra 424. vs.

520. *Morumque priorum,* &c.] Priscæ simplicitatis, incorruptæ fidei.

Numen Romano templum defendit ab auro.
Esse locis Superos testatur silva per omnem
Sola virens Libyen. nam quicquid pulvere sicco
Separat ardentem tepida Berenicida Lepti,
Ignorat frondes: solus nemus extulit Ammon.
Silvarum fons causa loco, qui putria terræ
Alligat, et domitas unda connectit arenas.
Sic quoque nil obstat Phœbo, cum cardine summo
Stat librata dies: truncum vix protegit arbor:
Tam brevis in medium radiis compellitur umbra.
Deprensum est hunc esse locum, qua circulus alti
Solstitii medium signorum percutit orbem.
Non obliqua meant, nec Tauro Scorpius exit
Rectior, aut Aries donat sua tempora Libræ,
Aut Astræa jubet lentos descendere Pisces.

524 *trepida proremptida, tepida Ptolemaida*, Bers. 525 *abstulit, attulit.* 526 *putrida.* 528 *Hic, Hoc.* 530 *complectitur.* 531 *hoc esse solum.*

521. *Romano templum*, &c.] Ne polluatur auro templum more Romano. *In templis quid facit aurum?* Pers. 2. Satyr.

522. *Esse locis Superos testatur.*] Templo Ammonis fons proximat (inquit Solinus cap. 40.) Soli sacer, qui humoris nexibus humum stringit, favillam etiam in cespitem solidat. In qua gleba non sine miraculo lucus viret, undique secus agris arentibus. Plin, lib. 2. c. 106. Curtius 4. Mela lib. 1. cap. 8. *Silva per omnem*, &c.] Fontibus et sylvis numina inesse credebat antiquitas.

523. *Nam quicquid*, &c.] Reliqua omnis regio inter Leptin Minorem, quæ Libyphœnicum Africæ urbs est et Pentapolitanam regionem (quam Berenicida vocat a Berenice una e quinque urbibus, nomen sortita a Berenice Ptolomæi uxore, cum prius Hesperis dicta fuerit) arbores non habet. Plin. lib. 5. cap. 5. Strab. ult.

525. *Solus nemus extulit Ammon.*] Sola Ammonitis arbores producit. *Extulit Ammon.*] Male libri, *abstulit*, aut *attulit*. Sola Ammonitis arbores erigit. *Grot.*

526. *Silvarum fons causa loco.*] Modo ad vs. 522.

528. *Sic quoque*, &c.] Et quamvis sylva sit, non tamen arcet solem. Alii leg. *Hic quoque*. *Cardine summo.* &c.] Medio cœlo perpendiculariter. vide quæ ad vs. 587. lib. 2.

529. *Truncum vix protegit arbor.*] Arboris frondes vix opacant truncum.

531. *Circulus alti*, &c.] Tropicus æstivus (qui Proclo est vertici proximus) tangitur a Zodiaco. vel colurus solstitialis. *Al.* Æquinoctialis.

533. *Non obliqua meant.*] Lucanus (inquit Jos. Scal. in prolegomenis ad Manilium) quum legisset apud rudiores priscæ Matheseos magistros sub recta sphæra Zodiacum ad verticem esse, et omnia signa propterea oriri recte: (quod utique falsum est, cum obliquatio quædam sit etiam sub Æquatore) sciret autem sub Tropico Cancrum culminare omnium signorum Borealissimum, hinc putavit totum quòque Zodiacum μεσουρανεῖν, et consequenter omnia signa recte oriri, &c. Atque adeo quia medius signorum ordo culminat, ideo ipsa non obliqua meare, sed recta, &c. *Nec Tauro Scorpius exit*, &c.] Recte et æqualiter ascendunt descenduntque opposita sibi in Zodiaco signa, Taurus et Scorpius, Aries et Libra, Virgo et Pisces, Gemini et Sagittarius, Cancer et Capric. Leo et Aquarius.

535. *Aut Astræa.*] Virginem indicat, signum æstivum, Piscibus hyemali signo oppositum. *Hortens.*

Par Geminis Chiron, et idem quod Carcinos ardens
Humidus Ægoceros: nec plus Leo tollitur Urna.
At tibi, quæcunque es Libyco gens igne diremta,
In Noton umbra cadit, quæ nobis exit in Arcton.
Te segnis Cynosura subit: tu sicca profundo
Mergi plaustra putas, nullumque in vertice semper
Sidus habes immune maris, procul axis uterque est,
Et fuga signorum medio rapit omnia cœlo.
  Stabant ante fores populi, quos miserat Eos,
Cornigerique Jovis monitu nova fata petebant:
Sed Latio cessere duci: comitesque Catonem
Orant, exploret Libycum memorata per orbem
Numina, de fama tam longi judicet ævi.
Maximus hortator scrutandi voce Deorum
Eventus Labienus erat. sors obtulit, inquit,
Et fortuna viæ, tam magni numinis ora,
Consiliumque Dei: tanto duce possimus uti
Per Syrtes, bellique datos cognoscere casus.
Nam cui crediderim Superos arcana daturos,
Dicturosque magis, quam sancto vera Catoni?

536 *Carcinus.* 537 *non.* 539 *ad Arctos.* 540 *Et.* 541 *summo.* 542 *mari, tibi.* 544 *misit Eous.* 549 *hortatu, orator.*

536. *Par Geminis Chiron.*] Sagittarius, Geminis objectus. *Hortens.* *Et idem quod Carcinos ardens.*] Quia nobis Septentrionem versus sitis Cancer æstivi solstitii signum est; ut Capricornus, hiemalis: *Neque tamen Ammonitis sub Æquatore est, sed citra Tropicum Cancri.*

538. *At tibi, quæcunque es,* &c. *Te segnis Cynosyra subit: tu sicca,* &c.] Iis vero, qui a nobis dividuntur torrida zona, aut quorum zenith Sol Cancrum versus transierit; umbra projicitur in Austrum, ut nobis in Arcton. iis, Ursa minor, quæ, cum polo vicinior sit, tardius moveri videtur, sub Horizonte est. iis Ursa major, quæ nobis maris immunis est, hoc est, non occidit, subit Horizontem mari mergi visa.

542. *Axis uterque est.*] Polus uterque Arcticus atque Antarcticus.

543. *Et fuga signorum,* &c.] Medius inter utrumque polum circumvolvitur Zodiacus. *Fuga signorum.*] Revolutio signorum, quæ fugere observantibus videntur in occasum, omnia sidera secum trahit, ut adventante luce, jam minus minusque appareant: ita inter utrumque axem rapitur volviturque Zodiacus. *Hortens.*

544. *Stabant ante fores populi.*] Aderant ex Asia et Oriente populi ad limen templi Jovis Ammonis oracula consulturi: qui tamen Catoni cesserunt, si quid vellet.

545. *Nova fata.*] Oracula.

548. *Numina memorata.*] Jovis Ammonis responsum, cujus oraculum perinde ut Apollinis Delphici, per totum orbem celebre habebatur. *Hortens.*

549. *Maximus hortator,* &c.] Comites, et Labienus maxime Catonem orant, ut celebris hujus oraculi fidem experiatur, consulatque de hujus belli eventu.

550. *Labienus erat.*] Lib. 5. vs. 346.

551. *Ora.*] Oracula.

554. *Arcana daturos.*] Declaraturos arcana.

Certe vita tibi semper directa supernas
Ad leges, sequerisque Deum. datur ecce loquendi
Cum Jove libertas: inquire in fata nefandi
Cæsaris, et patriæ venturos excute mores:
Jure suo populis uti, legumque licebit,
An bellum civile perit. tua pectora sacra
Voce reple: duræ saltem virtutis amator
Quære quid est virtus, et posce exemplar honesti.
Ille Deo plenus, tacita quem mente gerebat,
Effudit dignas adytis e pectore voces.
Quid quæri Labiene jubes? an liber in armis
Occubuisse velim potius, quam regna videre?
An sit vita nihil, sed longam differat ætas?
An noceat vis ulla bono? Fortunaque perdat
Opposita virtute minas? laudandaque velle
Sit satis, et nunquam successu crescat honestum?
Scimus, et hoc nobis non altius inseret Ammon.
Hæremus cuncti Superis, temploque tacente
Nil facimus non sponte Dei: nec vocibus ullis

556 *discreta.* 562 *et duræ.* 562 *semper.* 564 *quas.* 565 *de pect.* 668 *sed longa? an diff, nec longa? an diff. sed longa an auferat. seu longa? an diff.* 569 *bonis?* 571 *ut nunquam, et nusquam.* 572 *inferet.* 574 *agimus nisi.* 574 *non.*

556. *Supernas.*] Divinas.

558. *Inquire in fata,* &c.] Exquire, explora, quo in statu futura sit patria: liberane; an frustra a nobis ad libertatem propugnandam sumptis armis, tyrannide oppressa.

559. *Excute.*] Explora, an suis legibus et libertate victuri sint populi; an frustra bellum civile fiat, et tyranni sint dominaturi.

563. *Exemplar honesti.*] Ut exitus hujus belli causam honestam et virtutem eorum qui pro patriæ libertate pugnaverint comprobet.

565. *Dignas adytis e pectore voces.*] *Erratis nisi illam vocem non M. Catonis, sed oraculi creditis. Quid enim est oraculum? Nempe voluntas divina hominis ore enunciata. Et quem tandem antistitem sanctiorem invenire sibi divinitas potuit, quam Catonem?* Senec. controvers. lib. 1. proœm.

566. *An liber in armis,* &c.] An hæc, quæ jamdudum constant, neque opus habent oraculo consulto? potiorne scil. sit mors quam servitus? &c.

568. *Longam differat ætas.*] Ita reposuimus, cum alii, *longa an differat*, alii aliter haberent. *Longam differt ætas*, hoc est, producit, non tamen mutat. Hoc quærere ex Ammone nihil necesse est. Scitum est Stoicum, ut et cætera. Seneca: *Non est vita major quæ longior*: et alia in hanc sententiam, Epist. LXXIII. *Grot.*

569. *Perdat,* &c.] Cum forti nocere non possit.

571. *Et nunquam,* &c.] Et honestum non recipit majus aut minus laudis, quod successu gaudeat aut careat.

572. *Et hoc nobis,* &c.] Neque hoc melius et plenius Jovis ipsius oraculum nobis ingeret, quam nos sciamus.

573. *Hæremus cuncti Superis.*] Inest nobis animæ divinæ particula auræ, est *Deus in nobis; sibi quisque profecto Est Deus*; et vel tacente oraculo, Deum sequimur et fato paremus.

Numen egit: dixitque semel nascentibus auctor
Quicquid scire licet: sterileis nec legit arenas,
Ut caneret paucis, mersitque hoc pulvere verum:
Estne Dei sedes nisi terra, et pontus, et aer,
Et cœlum, et virtus? Superos quid quærimus ultra?
Jupiter est quodcunque vides, quocunque moveris.
Sortilegis egeant dubii, semperque futuris
Casibus ancipites: me non oracula certum,
Sed mors certa facit: pavido, fortique cadendum est.
Hoc satis est divisse Jovem. Sic ille profatur:
Servataque fide templi discedit ab aris,
Non exploratum populis Ammona relinquens.
Ipse manu sua pila gerens, præcedit anheli
Militis ora pedes: monstrat tolerare labores,
Non jubet: et nulla vehitur cervice supinus,
Carpentove sedens. somni parcissimus ipse est,
Ultimus haustor aquæ. cum tandem fonte reperto
Indiga cogatur latices potare juventus,
Stat, dum lixa bibat. Si veris magna paratur
Fama bonis, et si successu nuda remoto
Inspicitur Virtus, quicquid laudamus in ullo

576 *ne elegit.* 578 *Estque.* 578 *ubi.* 580 *quodcunque.* 583 *timido.* 583 *cavendum.* 584 *profatus.* 587 *gerit, regit, tenens.* 590 *Carpentoque.* 592 *laticis.* 594 *sed.* 595 *illo.*

575. *Dixitque semel,* &c.] Et nobis omnibus nascentibus inseruit Deus scientiam recti, atque discrimen boni ac mali.

576. *Sterileis nec legit arenas.*] Neque seclusit veritatem in oraculis solis, aut elegit sibi arenosum hunc Libyæ locum, unde fata promeret paucis.

578. *Estne Dei sedes.*] Ita recte Ms. non *Estque.* Ullane alia Dei sedes est, quam Universum, et Mens Sapientis? *Grotius.*

579. *Superos quid quærimus,* &c.] Si quicquid videmus Deus est: si omnia quæ sub cœlo sunt, opificis præsentiam et magnitudinem testantur, quorsum consuluerimus Ammonem. *Hortensius.*

584. *Hoc satis est,* &c.] Nascentibus semel dictasse. vs. 575. modo.

585. *Servataque fide,* &c.] Salva oraculi fide; non diminuta aut derogata Jovis ibi culti fide.

586. *Populis Ammona relinquens.*] Orientalibus, ut supra vs. 544. ipse non exploravit.

587. *Præcedit anheli.*] Supra versu 304.

588. *Tolerare labores.*] Mss. *Vapores.* Grotius.

589. *Nulla vehitur.*] Non lectica, non curru.

591. *Cum tandem fonte reperto.*] Quo loco repererit fontem, incertum. Captat Poeta occasionem ad divagandum in descriptionem serpentum, quorum Africa ferax est. *Hortens.*

595. *Quicquid laudamus,* &c.] Majores fortuna superarunt Catonem, illos Cato vera virtute.

Quis timuit? quem, qui recto se lumine vidit,
Passa Medusa mori est? rapuit dubitantia fata,
Prævenitque metus: anima periere retenta
Membra: nec emissæ riguere sub ossibus umbræ.
Eumenidum crines solos movere furores:
Cerberus Orpheo lenivit sibila cantu:
Amphitryoniades vidit, cum vinceret, Hydram:
Hoc monstrum timuit genitor, numenque secundum
Phorcus aquis, Cetosque parens, ipsæque sorores
Gorgones: hoc potuit cœlo pelagoque minari
Torporem insolitum, mundoque obducere terram.
E cœlo volucres subito cum pondere lapsæ:
In scopulis hæsere feræ: vicina colentes
Æthiopum totæ riguerunt marmore gentes.
Nullum animal visus patiens, ipsique retrorsum
Effusi faciem vitabant Gorgonis angues.
Illa sub Hesperiis stantem Titana columnis
In cautes Atlanta dedit:- cœloque timente

638 *se recto lumine vidit, vidit se lum. recto.* 639 *morientia.* 646 *Cetoque, certosque, Cetusque.* 647 *pelago cœloque.* 648 *abducere.* 652 *visum est patiens.* 654 *Ipsa.*

639. *Mori est?*] Sensu mortis affici. *Dubitantia fata.*] Dubitationem et moram mortis, ut lib. 3. vs. 645.

641. *Sub ossibus umbra.*] Animæ retentæ et manentes in saxis.

642. *Eumenidum crines,* &c.] Collatione hujus cum aliis monstris, amplificat. Furiæ anguicomæ conspectu tantum inducunt furorem. l. 7. vs. 178.

643. *Cerberus Orpheo,* &c.] Orphei *carminibus stupens Demittit atras bellua centiceps auras.* Horat. ode 13. lib. 2.

644. *Amphitryoniades vidit.*] Hercules impune vidit Hydram, quam contudit.

645. *Genitor.*] Suus. *Numenque secundum.*] Deus marinus. Neptuni F. et illi proximus. pater Gorgonum ex Cetonympha, seu, ut alii volunt, monstro marino.

646. *Cætosque parens.*] Lege *Cetoque* cum Mss. Apollonius bibliothecæ l. 1. φόρκου δὲ καὶ κητοῦς φορκίδες γοργόνες: unde et hoc apparet, quod præcedit *genitor et numen secundum aquis,* de eodem Phorco dici. Grot. *Sorores Gorgones.*] Sthenio et Euriale sorores Medusæ, quæ Gorgonum sola mortalis erat.

647. *Hoc potuit.*] Hoc monstrum, id est, Medusa. *Cœlo pelagoque.*] Metonymia. *Minari.*] In saxa vertere, petrificare, ut loquuntur Philosophorum filii.

648. *Torporem insolitum.*] Hoc est, in saxa vertere.

649. *Cum pondere.*] Quia saxeæ.

650. *Hæsere feræ.*] Saxeæ scil. factæ.

651. *Riguerunt marmore gentes.*] Obduruerunt in saxum.

652. *Visus patiens.*] Potest impune videre.

653. *Angues.*] Anguineæ comæ.

654. *Illa sub Hesperiis,* &c.] Illius caput gestans Perseus, Atlanta regem Mauritaniæ ad Occidentem prope Herculis columnas Calpen et Abylam de gente Titanum, fuit enim Japeti filius, in saxum vertit. Ovid. Metam. 4.

655. *Cœloque timente,* &c.] Quo tempore, in Phlegræis campis, l. 7. vs. 145: Gigantum *quisque parabat Injicere angui-*

Olim Phlegræo stantes serpente gigantes,
Erexit montes, bellumque immane Deorum
Pallados e medio confecit pectore Gorgon.
Quo postquam partu Danaes, et divite nimbo
Ortum Parrhasiæ vexerunt Persea pennæ
Arcados auctoris citharæ, liquidæque palæstræ,
Et subitus præpes. Cyllenida sustulit Harpen,
Harpen alterius monstri jam cæde rubentem,
A Jove dilectæ fuso custode juvencæ:
Auxilium volucri Pallas tulit innuba fratri,
Pacta caput monstri: terræque in fine Libyssæ
Persea Phœbeos converti jussit ad ortus,
Gorgonis averso sulcantem regna volatu:
Et clypeum lævæ fulvo dedit ære nitentem,
In quo saxificam jussit spectare Medusam,

656 *Phlegræos.* 657 *Verterat in.* 658 *in med.* 664 *cæso.* 668 *Gorgones.* 668 *adverso.* 668 *meatu.*

pedum captivo brachia cœlo Centum, quæ turba magnum terrorem intulerat Jovis, Medusæ caput a Pallade in pectore gestum Gigantes in saxa mutavit, atque ita auxit montes, quos illi alios aliis superstruxerant. *Timente Olim.*] Non est hic ponendum comma: cohærent enim cum sequentibus. Quo tempore cœlum gigantes timuit, auxit ipsa montes, mutatis in saxa gigantibus. *Grotius.*

656. *Phlegræo.*] Phlegræi campi duo fuerunt; alter in Græcia, a Phlegra valle Thessaliæ, in qua gigantes cum Cœlestibus pugnarunt, a φλέγω, *uro.* ubi enim hoc bellum exarsit; Terra belli concitatrix fuit. Alter in Italia, haud procul a Cumis, ubi gigantes Herculem vicisse feruntur. *Hortens.*

659. *Quo postquam.*] Ad Gorgadas scil. insulas maris Atlantici, Gorgonum domos. *Partu Danaes.*] Perseo F. Danaes e Jove in aureum imbrem converso, per impluvium decidenti in sinum virginis atque illi fucum facienti. Ter. Eun.

660. *Parrhasiæ vexerunt Persea pennæ.*] Talaria Mercurii, qui Arcas perhibetur. Parrhasium autem Arcadiæ opp. est.

661. *Arcados auctoris.*] Periphrasis Mercurii. *Arcados auctoris*, &c.] Sic Horat. lib. 1. ode 10. *curvæ citharæ parentem* canit. *Qui feros cultus hominum recentum Voce formavit cautus et decoræ More palæstræ.* vel ut D. Heinsius legit, *humore palæstræ*, id est, oleo, ceromate, ut noster *liquidæ*, id est, unctæ.

662. *Subitus præpes.*] Perseus subito volucer. *Cyllenida sustulit Harpen.*] Falcatum Mercurii gladium. Ovid. 5. Metam. *Cyllenide confodit harpe.*

663. *Alterius monstri*, &c.] Argi centoculi, cujus custodiæ Juno Io in juvencam mutatam tradiderat. Ovid. Metam. 1.

664. *Dilectæ juvencæ.*] Ius, mutatæ in juvencam, quam Jupiter amabat. *Hortens.*

665. *Innuba.*] Virgo, casta. *Fratri.*] Perseo Jovis F.

666. *Pacta caput monstri.*] Clypeum æneum specularem concessit Perseo, et pugnæ rationem docuit, ea conditione ut Medusæ caput ad ipsam perferret. *Terræque in fine Libyssæ.*] In ultima Africa. supra vs. 659.

668. *Averso sulcantem*, &c.] Aversa facie ne Medusam contueretur pervolantem Gorgadas ins.

669. *Et clypeum lævæ*, &c.] Ovid. 4. Metam. Perseus refert. *Si tamen horrendæ, clypei, quam læva gerebat, Ære repercusso formam aspexisse Medusæ. Dumque gravis somnus colubros ipsamque tenebat, Eripuisse caput collo.*

Quam sopor æternam tracturus morte quietem
Obruit haud totam. vigilat pars magna comarum,
Defenduntque caput protenti crinibus hydri:
Pars jacet in medios vultus, oculique tenebras.
Ipsa regit trepidum Pallas, dextraque tremente
Perseos aversi Cyllenida dirigit Harpen,
Lata colubriferi rumpens confinia colli.
Quos habuit vultus lunati vulnere ferri
Cæsa caput Gorgon! quanto spirasse veneno
Ora rear! quantumque oculos effundere mortis!
Nec Pallas spectare potest: vultusque gelassent
Perseos adversi, si non Tritonia densos
Sparsisset crines, texissetque ora colubris.
Aliger in cœlum sic rapta Gorgone fugit.
Ille quidem pensabat iter, propiusque secabat
Æthera, si medias Europæ scinderet urbes;
Pallas frugiferas jussit non lædere terras,
Et parci populis. Quis enim non præpete tanto
Æthera respiceret? Zephyro convertitur ales,
Itque super Libyen, quæ, nullo consita cultu,

673 *Defenditque.* 673 *protentis.* 675 *Pallas trepidum, Pallas. trepidum.* 675 *trementem.* 677 *Jacta.* 678 *humati.* 679 *spirare.* 682 *aversi.* 684 *rapta sic.* 684 *subit.* 685 *prensabat.* 686 *Aere.* 686 *ascenderet, finderet.* 689 *conspiceret?*

671. *Æternam tracturus,* &c.] Lethalem illi somnum illaturus.

672. *Comarum.*] Colubrorum, quos pro crinibus habuit.

674. *Oculique tenebras.*] Somno solutum oculum.

676. *Dirigit Harpen.*] Pallas regit ensem falcatum, ne ictus aberret. *Hortens.*

678. *Lunati vulnere ferri.*] Ita Ms. Harpes descriptio quæ falcata. *Grotius.* *Lunati vulnere.*] Harpes, falcati ensis.

681. *Gelassent,* &c.] Gelu obriguissent in saxum.

682. *Adversi.*] Alii, *aversi.* Emphatice.

683. *Ora colubris.*] Medusæ.

684. *Aliger in cœlum.*] Reddita per digressionem fabula Medusæ, inde et Persei; adfert hunc in aerem; et dicit quam orbis partem petiverit; non Europam, sed Libyam; in quam cum guttæ sanguinis e capite Medusæ defluerent; factum est ea orbis pars tot serpentum generibus scateat. *Hort.* *Aliger.*] Perseus alatus. *Gorgone fugit.*] Medusæ capite.

685. *Ille quidem pensabat iter.*] Perseus sibi videbatur mage compendiosum initurus iter, si Europam transvolaret. lib. 8. vs. 249. Sed vetuit Pallas.

686. *Scinderet urbes.*] Ita Ms. hoc est, transvolaret. *Grotius.*

687. *Lædere terras.*] Sanguineis guttis in serpentes conversis. supra vs. 619.

688. *Parci populis.*] Ne Medusæ caput a Perseo alite gestum suspicientes in saxa mutarentur. *Præpete tanto.*] Tanta ave. *Hortens.*

689. *Zephyro convertitur ales.*] Zephyri secundi flatu avertitur in Libyæ deserta, Soli Zodiacum peragranti subjectæ, atque æstui expositæ.

Sideribus, Phœboque vacat: premit orbita solis,
Exuritque solum: nec terra celsior ulla
Nox cadit in cœlum, lunæque meatibus obstat,
Si flexus oblita vagi per recta cucurrit
Signa, nec in Borean, aut in Noton effugit umbram.
Illa tamen sterilis tellus, fœcundaque nulli
Arva bono, virus stillantis tabe Medusæ
Concipiunt, dirosque fero de sanguine rores,
Quos calor adjuvit, putrique incoxit arenæ.
   Hic, quæ prima caput movit de pulvere tabes,
Aspida somniferam tumida cervice levavit.
Plenior huic sanguis, et crassi gutta veneni
Decidit: in nulla plus est serpente coactum.
Ipsa caloris egens gelidum non transit in orbem
Sponte sua, Niloque tenus metitur arenas.
Sed quis erit nobis lucri pudor? inde petuntur
Huc Libycæ mortes, et fecimus aspida mercem.
At non stare suum misèris passura cruorem,

694 *fuit.* 695 *efficit.* 695 *umbra.* 696 *nullo.* 701 *notavit.* 702 *crasso g. veneno.* 704 *Illa.* 706 *modus?* 707 *merces.* 708 *Et non.*

691. *Sideribus, Phœboque vacat.*] Exposita est æstui Solis et siderum. *Sulpit.* *Orbita solis.*] Vestigium. iter sub Zodiaco ab utroque Tropico obliquans Æquatorem.

692. *Nec terra celsior ulla,* &c.] Atque Africa sub Æquatore altior est omni alia terra, inquit poeta, unde umbra terræ interpositæ Soli et Lunæ altius extenditur et pleniorem efficit Lunæ Eclipsin. Pulchra ac plausibilis plenæ Eclipseos phantasia: non tamen utique vera, cum non tumor orbis terrarum, qui ex omni parte æqualis est, sed trium corporum, Solis, Terræ, Lunæ concentricitas Eclipsin reddat.

694. *Si flexus oblita,* &c.] Ubi Luna, quæ ad 5. gradus ab Ecliptica utrinque deflectit quandoque, jam non ita deviat: sed intra gradum unum et quinque minuta ab Ecliptica in latitudinem ad Austrum vel Boream, signis subjecta, et Soli, qui Eclipticam usque tenet, opposita. *Per recta cucurrit.*] Ad differentiam signorum obliquorum. Sunt autem signa recta: Cancer, Leo, Virgo, Libra, Scorpius, Sagittarius.

698. *Rores.*] Guttas, supra vs. 619.

700. *Quæ prima,* &c.] Quæ ex pulvere animato et sanguine Medusæ primum nata est.

701. *Somniferam.*] Quod ictis, somnum letiferum inducat. Et qui ab ea percussus sit, Ælianus negat, ultra quatuor horas eum vivere posse. Huic infestus hostis est Ichneumon. *Hort.* *Somniferam.*] Plures, inquit Solinus capite 40. diversæque sunt aspidum species, verum dispares effectus ad nocendum. Dipsas siti interficit. Hypnale somno necat, teste etiam Cleopatra, emitur ad mortem. Ὑπναλὸν δ' ἐπὶ νῆνας ἄγει βιότοιο τελευτήν. Nicand. Ther. *Tumida cervice levavit.*] Colla aspidum intumescere nullo ictus remedio, &c. Plin. lib. 8. cap. 23.

703. *Plus est.*] Veneni.

704. *Gelidum non transit,* &c.] Non transit in gelidas orbis partes, nisi capta et asportata venalis. *Emitur ad mortem aspis,* inquit Solin. cap. 40.

707. *Et fecimus aspida mercem.*] Quia ex Libya petita, in Europa pretio venditur.

708. *At non stare,* &c.] Hæmorrhois morsu sanguinem elicit, &c. Sol. ibid.

Squamiferos ingens Hæmorrhois explicat orbes:
Natus et ambiguæ coleret qui Syrtidos arva
Chersydros, tractique via fumante Chelydri:
Et semper recto lapsurus limite Cenchris:
Pluribus ille notis variatam pingitur alvum,
Quam parvis tinctus maculis Thebanus Ophites:
Concolor exustis, atque indiscretus arenis
Ammodytes: spinaque vagi torquente Cerastæ:
Et Scytale sparsis etiam nunc sola pruinis
Exuvias positura suas: et torrida Dipsas:
Et gravis in geminum surgens caput Amphisbæna:
Et Natrix violator aquæ, Jaculique volucres,
Et contentus iter cauda sulcare Pareas:
Oraque distendens avidus spumantia Prester:

709 *Squamigeros.* 711 *tectique.* 713 *tinguitur, ringitur.* 716 *Hammodites.* 717 *phitalis.* 719 *vergens.* 719 *Amphisibæna: Amphisisena?* 721 *Phareas: Parias: Pharias.*

Αἷμα δὲ ἐκ ῥινῶν τε καὶ αὐχένος ἠδὲ καὶ ὤτων &c. Nicand. Theriac.

709. *Hæmorrhois.*] Pestiferum serpentis genus, hujus morsu, corpus sanguine exhauritur: ex *αἷμα* et *ῥέω, fluo.* Est et morbi species, ut Medicorum filii testantur. *Orbes.*] Gyros et sinuosa volumina. *Hortens.*

710. *Natus et ambiguæ*, &c.] Terra et aqua degens, amphibium serpentis genus. unde et nomen ex χέρσος καὶ ὕδωρ. ἀλλ' ὅταν ὕδωρ Σείριος ἀζήνῃσι, &c. Nicand Ther.

711. *Fumante.*] Graveolente, a tractu serpentis. *Chelydri.*] Δρυίνας Nicandro, cujus interpretem vide. ἔστι δε ὄφις, ὃς ἐν ἀεννάῳ λίμνῃ διατρίβει, &c.

712. *Et semper recto*, &c.] Non in spiras sinuosus: Ἰθεῖαν δ' ἄμοτος ἐπιδρομάδην στίβον ἕρπει. Nicand.

713. *Pluribus ille notis*, &c.] Serpens, milii instar maculis distinctus, magis variegatus, inquit poeta, quam marmor in Bœotia effossum, quod *Ophites* dicitur quia maculis instar serpentum distinguitur.

716. *Atque Ammodytes*, &c.] Serpentis genus, arenæ concolor. ex ἄμμος et ὁδὸς, vel δύμι. *Torquente.*] Flexuosa et vacillanti instar naviculæ. sic enim Nicander: Αὔταρ ὅγε σκαιὸς μεσάτῳ ἐπαλίνδεται ὁλκῷ, &c. *Cerastæ.*] Ἀπὸ τοῦ κέρατος. Cerastæ enim præferunt quadrigemina cornicula (Nicandro bina tantum) quorum ostentatione, veluti esca illice, solicitatas ad se aves perimunt. Sol. cap. 40. Pl. l. 8. cap. 23.

717. *Scytale sparsis.*] Scytale tanta præfulget tergi varietate ut, &c. In hoc tamen squammarum nitore hyemales exuvias prima ponit. Solin. c. 40. et Nicander in Ther. *Etiam nunc sola.*] Aliæ enim serpentes vere tandem exuunt se.

718. *Torrida Dipsas.*] Sitim morsu inducens. sup. vs. 610. et mox vs. 638. Luc. dialog. περὶ διψάδων.

719. *Gravis in geminum*, &c.] Amphisbæna consurgit in caput geminum, quorum alterum in loco suo est, alterum in ea parte qua cauda, &c. Solin. c. 40. Plin. lib. 8. c. 23. et Nicander. ἀμφισβαίνης, ex ἀμφὶ et βαίνω, quod utraque ex parte ingrediatur, nomen habet Amphisbæna.

720. *Natrix violator aquæ.*] Ὕδρος, serpens aquaticus. *Jaculique volucres.*] Nicandro ἀκοντίας ἠδὲ μύαγροι. Jaculi serpentes subeunt arbores, e quibus se vibrant et quasi missili evolant tormento. Solin. et Plin. locis citatis et infra vs. 822.

721. *Contentus iter*, &c.] Pareas, serpens pedibus duobus, quos prope caudam habet, innitens. Suidas. *Pareas.*] Variant valde in hoc nomine Mss. Sed vera hæc est lectio. Παρείας Aristophani, Hyperidæ et aliis. *Grot.*

722. *Oraque distendens*, &c.] Infra, vs. 791. *Prester.*] Ἀπὸ τοῦ πρήθω.

Ossaque dissolvens cum corpore tabificus Seps.
Sibilaque effundens cunctas terrentia pestes,
Ante venena nocens, late sibi submovet omne
Vulgus, et in vacua regnat Basiliscus arena.
Vos quoque, qui cunctis innoxia numina terris
Serpitis, aurato nitidi fulgore Dracones,
Pestiferos ardens facit Africa, ducitis altum
Aera cum pennis, armentaque tota secuti
Rumpitis ingentes amplexi verbere tauros.
Nec tutus spatio est Elephas: datis omnia leto:
Nec vobis opus est ad noxia fata veneno.
Has inter pestes duro Cato milite siccum
Emetitur iter: tot tristia fata suorum,
Insolitasque videns parvo cum vulnere mortes.
Signiferum juvenem Tyrrheni sanguinis Aulum
Torta caput retro Dipsas calcata momordit.
Vix dolor, aut sensus dentis fuit: ipsaque leti
Frons caret invidia: nec quicquam plaga minatur.
Ecce subit virus tacitum, carpitque medullas

729 *Letiferos.* 733 Hic versus in quib. non extat. 736 *videt.* 739 *dentis sensus.*

723. *Ossaque dissolvens,* &c.] Infra, vs. 776. et allusum ad etymon, παρὰ τὸ σήπειν.

724. *Sibilaque effundens,* &c.] Sibilo omnes (inquit Plin. lib. 8. cap. 21.) fugat serpentes, &c. alios olfactu necat. Idem cap. 4. lib. 29. et Solinus cap. 40. et Nicander in Theriacis, Οὐκ ἄρα δὴ κείνου συμμερχθέα κνώδαλα γαίης ἰυγὴν μίμνουσιν, &c. Sibilo, halitu, et aspectu necat.

726. *Basiliscus arena.*] Ἑρπηστῶν βασιλεύς. Nicand. candida in capite macula quasi quodam diademate insignitus. Plin. lib. 8. cap. 21. Solin. cap. 43. et Avicenna.

727. *Vos quoque,* &c.] Serpentes alati, sacri habiti, ut quorum formam Dii assumpsisse credantur, alibi innoxii, in Africa pestiferi. Plin. cap. 4. lib. 29. *Innoxia numina,* &c.] Ἀγαθοὶ δαίμονες, quos Latini *genios* vocant. Solinus enim tradit, ora draconibus adeo parva, ut mordere non possint. præterea innoxius eorum morsus, quod veneno careant. ideo veteribus in delitiis et oblectamentis, eosque *agathodæmones* vocabant. *Salmas,*

730. *Armentaque,* &c.] Volatu insequimini armenta. Strab. lib. ult. Nican. Ther.

731. *Verbere tauros.*] Spiris et cauda.

732. *Nec tutus spatio est Elephas.*] Spatium elephantis dixit de magnitudine ac mole illius belluæ. ut Juvenal. *Spatium admirabile rhombi.* Salmas. *Elephas.*] Elephantis quia frigidissimus inest sanguis, a Draconibus expetitur. de modo insidiarum et certaminis vide Solinum cap. 38. et 43. Plinius lib. 8. cap. 11. et 12. Philostrat. lib. 3. vit. Apollonii.

733. *Nec vobis opus,* &c.] Draco non habet venena. Plin. cap. 4. lib. 29. vim habet majorem in cauda quam in dentibus.

734. *Has inter pestes.*] In ea expeditione septem diebus continuabat iter Cato, ut scribit Plutarchus. Præibat omnes pedes, neque equo, neque ullo jumento usus fuit: Sedendo cœnam capiebat, &c. *Hortens.*

737. *Signiferum juvenem,* &c.] Poeta dilatat vires horum serpentum, in militibus Catonis ictis.

740. *Frons caret invidia.*] Vulneris species, vel os, et, ut vocant, orificium erat pusillum et contemnendum. ut modo vs. 736.

Ignis edax, calidaque incendit viscera tabe.
Ebibit humorem circum vitalia fusum
Pestis, et in sicco linguam torrere palato
Cœpit. defessos iret qui sudor in artus
Non fuit, atque oculos lacrymarum vena refugit.
Non decus imperii, non mœsti jura Catonis
Ardentem tenuere virum, quin spargere signa
Auderet, totisque furens exquireret agris,
Quas poscebat aquas sitiens in corde venenum.
Ille vel in Tanain missus, Rhodanumque, Padumque
Arderet, Nilumque bibens per rura vagantem.
Accessit morti Libye, fatique minorem
Famam Dipsas habet terris adjuta perustis.
Scrutatur venas penitus squalentis arenæ:
Nunc redit ad Syrtes, et fluctus accipit ore:
Æquoreusque placet, sed non et sufficit, humor.
Nec sentit fatique genus, mortemque veneni:
Sed putat esse sitim: ferroque aperire tumentes
Sustinuit venas, atque os implere cruore.
Jussit signa rapi propere Cato: discere nulli
Permissum est hoc posse sitim. sed tristior illa
Mors erat ante oculos: miserique in crure Sabelli
Seps stetit exiguus, quem fixo dente tenacem

743 *Et bibit.* 743 *circa.* 744 *torquere.* 747 *mœsti non.* 748 *ne.* 749 *totusque.* 757 *non sibi.* 759 *timentes.* 761 *Cato: dicere, discedere.* 764 *flexo.*

743. *Ebibit humorem, &c.*] Vitalem absumit humorem et sitim lethalem inducit. Δήγματι δ' ἐμφλέγεται κραδίη, &c.

746. *Non fuit.*] Inaruerat.

747. *Non decus imperii, &c.*] Non Aquila quam gerebat, non auctoritas Catonis continuit in officio Aulum siti flagrantem.

748. *Quin spargere signa.*] Mss. *ne spargere signa Auderet.* Grotius. *Spargere.*] Projicere.

751. *Ille vel in Tanaim.*] Amplificatio morbi.

753. *Accessit morti Libye, &c.*] Sitis pestem auxit, æstus regionis torridæ, qui Dipsadis vires adjuvit.

755. *Scrutatur.*] Aulus.

756. *Fluctus, &c.*] Salsos, marinos.

759. *Tumentes, &c.*] Sanguine fervido, vel ingurgitatione aquæ marinæ. Dipsadis morsus comites (inquit Dioscorides lib. 8.) sunt tumor quidam solutus, satis contenta vehementer, nunquam explebilis, &c. Δαχθεὶς ἀμέτρητον δέχεται ποτὸν εἰσόκε νηδὺς Ὀμφαλὸν ἐκρήξειε χέει δ' ὑπερέχθεα φορτόν. Nicand.

760. *Os implere cruore.*] Sanguinem suum bibere.

761. *Signa rapi propere Cato.*] Quæ projecerat Aulus modo vs. 748. *Discere nulli, &c.*] Sic ut nos emendavimus habent Mss. *Grot. Discere nulli.*] Noluit quemquam hoc scire, ne sitim nimium timerent. *Idem.*

762. *Illa.*] Siti et morte Auli.

763. *Mors erat, &c.*] Militis Sabelli.

764. *Seps stetit, &c.*] Hujus morsum

Avulsitque manu, piloque affixit arenis.
Parva modo serpens; sed qua non ulla cruentæ
Tantum mortis habet. nam plagæ proxima circum
Fugit rupta cutis, pallentiaque ossa retexit.
Jamque sinu laxo nudum est sine corpore vulnus.
Membra natant sanie: suræ fluxere: sine ullo
Tegmine poples erat: femorum quoque musculus omnis
Liquitur, et nigra distillant inguina tabe.
Dissiluit stringens uterum membrana, fluuntque
Viscera: nec, quantum toto de corpore debet,
Effluit in terras: sævum sed membra venenum
Decoquit: in minimum mors contrahit omnia virus.
Vincula nervorum, et laterum textura, cavumque
Pectus, et abstrusum fibris vitalibus, omne
Quidquid homo est, aperit pestis. natura profana
Morte patet: manant humeri, fortesque lacerti:
Colla, caputque fluunt. calido non ocyus Austro
Nix resoluta cadet, nec solem cera sequetur.
Parva loquor; corpus sanie stillasse perustum:
Hoc et flamma potest. sed quis rogus abstulit ossa?
Hæc quoque discedunt, putresque secuta medullas
Nulla manere sinunt rapidi vestigia fati.

765 *arenæ.* 768 *rapta.* 769 *nudum, est nudum.* 769 *vulnere pectus.* 772 *Linquitur.* 772 *destillant.* 773 *Dissolvit.* 774 *de toto.* 777 *junctura.* 778 *obstrusum.* 781 *fluit.* 782 *cadit.*

multo tristiorem fuisse canit Poeta, quem dentibus inflixit Seps vulnificus, quem manu retractum pilo terræ affixit Sabellus miles, vide vs. 723. *Hortens. Stetit.*] Inhæsit mordens, *Sulpit.*

766. *Parva modo serpens.*] Mole et magnitudine corporis non ita magna, sed, &c. *Sed qua non,* &c.] Ictus Sepium statim putredo sequitur. Solin. cap. 40. σὴψ δὲ καλεῖται παρὰ τὸ σήπειν τοὺς πληγέντας. Scholiastes Nicandri.

767. *Plagæ,* &c.] Vulneri vicina.

768. *Retexit.*] Nudavit.

769. *Sinu laxo nudum est.*] Orificio vulneris dilatato. *Sine corpore vulnus.*] Carne. *Inque omni nusquam corpore corpus erat.* Martial. epigr. 7. lib. Spect.

773. *Dissiluit.*] Dissoluta est cutis. *Sulpit. Stringens.*] Peritonæum.

774. *Nec quantum,* &c.] Nec quantum corruptum est excidit; sed uritur et consumitur antequam cadat. *Sulpitius.*

775. *Sævum sed membra,* &c.] Corpus veneno absumptum in minorem sui modum redigitur.

777. *Vincula nervorum,* &c.] Nervi, costæ cratesque pectoris.

779. *Natura.*] Interior corporis pars.

780. *Manant.*] Diffluunt tabe.

782. *Nix resoluta cadet.*] Melius quam *cadit:* ut cohæreat cum *sequetur.* Grotius. *Nec solem cera sequetur.*] Neque cera liquescet celerius.

785. *Hæc quoque,* &c.] Sed hic ossa quoque absumuntur.

Cyniphias inter pestes tibi palma nocendi est:
Eripiunt omnes animam, tu sola cadaver.
Ecce subit facies leto diversa fluenti.
Nasidium Marsi cultorem torridus agri
Percussit Prester. illi rubor igneus ora
Succendit, tenditque cutem, pereunte figura,
Miscens cuncta tumor toto jam corpore major:
Humanumque egressa modum super omnia membra
Efflatur sanies, late tollente veneno,
Ipse latet penitus congesto corpore mersus:
Nec lorica tenet distenti corporis auctum.
Spumeus accenso non sic exundat aheno
Undarum cumulus: nec tantos carbasa Coro
Curvavere sinus. tumidos jam non capit artus
Informis globus, et confuso pondere truncus.
Intactum volucrum rostris, epulasque daturum
Haud impune feris, non ausi tradere busto,
Nondum stante modo, crescens fugere cadaver.
Sed majora parant Libycæ spectacula pestes.
Impressit dentes Hæmorrhois aspera Tullo
Magnanimo juveni, miratorique Catonis.
Utque solet pariter totis se effundere signis

789 *subiit.* 790 *Marci.* 790 *perfidus.* 795 *pollente, torrente.* 796 *morsus.* 797 *actum.* 798 *exultat.* 799 *tanto, tantum.* 800 *Curavere.* 800 *nec jam, non jam.* 808 *totis ef.*

787. *Cyniphias*, &c.] Libycas serpentes, a Cinyphe Africæ Propriæ fluvio.

789. *Diversa fluenti.*] Contraria. illa enim absumpserat; hæc tumefacit.

791. *Illi rubor*, &c.] Prester quem percusserit, distenditur, enormique corpulentia necatur extuberans. Solinus cap. 40.

792. *Pereunte figura.*] Ut inflatum jam non cognoscas eundem esse, latet quippe mersus conglobato corpore. ut seq.

796. *Ipse latet.*] Ipse Nasidius. *Hort.*

797. *Tenet.*] Coercet. *Auctum.*] Incrementum tumefacti corporis. *Sulpitius.*

798. *Spumeus accenso*, &c.] Non sic intumescit bulliens aqua; non velorum sinus vento turgidi.

801. *Truncus.*] Non enim apparebat caput.

802. *Intactum volucrum rostris.*] Neque enim sustinuerunt eum tangere, quo busto et sepulchro inferrent.

803. *Haud impune feris.*] Epulas scil. venenatas, et feris quoque et alitibus exitiosas futuras.

804. *Nondum stante modo.*] Etiam post mortem intumescens cadaver.

805. *Pestes.*] Serpentes.

806. *Impressit dentes Hæmorrhois.*] Hæmorrhois morsu sanguinem elicit, et dissolutis venarum commerciis, quicquid animæ est, evocat per cruorem. Solin. cap. 40. et Nicand. in Ther.

807. *Miratorique Catonis.*] Imitatori, vel studioso.

808. *Utque solet*, &c.] Sic per totum ejus corpus cruor effluxit, ut solet in spar-

Corycii pressura croci: sic omnia membra
Emisere simul rutilum pro sanguine virus.
Sanguis erant lacrymæ: quæcunque foramina novit
Humor, ab his largus manat cruor: ora redundant,
Et patulæ nares: sudor rubet: omnia plenis
Membra fluunt venis: totum est pro vulnere corpus.
At tibi Leve miser fixus præcordia pressit
Niliaca serpente cruor: nulloque dolore
Testatus morsus subita caligine mortem
Accipis, et Stygias somno descendis ad umbras.
Non tam veloci corrumpunt pocula leto,
Stipite quæ diro virgas mentita Sabinas
Toxica fatilegi carpunt matura Sabæi.
  Ecce procul sævus sterilis se robore trunci
Torsit, et immisit (Jaculum vocat Africa) serpens:
Perque caput Pauli transactaque tempora fugit.

812 *iis.* 816 *cruore.* 820 *duro.* 820 *Sabæas.* 822 *steriles e, sterili se.*
823 *emisit (Jac. v. A.) serp. immisit jaculum, volat Africa s.*
824 *trajectaque, transacti.* 824 *corpora.*

sionibus theatralibus, crocus vino aut aqua dilutus e syphonibus et tubis latentibus ejaculatus diffundi. vide Martial. epigr. 3. lib. Spect. et lib. 5. cap. 26. Apul. lib. 10. Miles. Senec. procem. lib. 10. controv. Lips. de Amphitheatro c. 16. *Signis.*] E statuis quoque emittebatur imber hic odoratus, κρόκος ὁ ῥαινόμενος.

809. *Corycii pressura croci.*] Corycus mons Ciliciæ croco nobilis.

811. *Sanguis erant lacrymæ.*] Vide quæ ad vs. 638. lib. 3.

813. *Omnia plenis.*] Supra vs. 709.

815. *At tibi Leve miser.*] *Vele* habent Mss. Avertit narrationem ad alium militem, Levum nomine, quem serpente ictum canit. *Hortens.*

816. *Niliaca serpente cruor,* &c.] *Niliacus serpens,* id est, Ægyptia, proprie Aspis. hæc in sacris Isidis cum tumido collo, caput arduum attollens circumferebatur. Sic Lucanus: *Aspida somniferam tumida cervice levavit.* Græce ὑπνάλη ἀσπὶς, aspis somniculosa, quod nullo sensu doloris, quasi somno solutos extinguat, quos pupugit. *Salmas.* vel *Niliaca* propter Cleopatram quæ aspide admota sibi necem conscivisse creditur. vel quod Ægypti reges solebant diademata figuris aspidum discriminata gestare. vel quod limo gaudeat. sic enim Nicander: μελαινομένη ὑπὸ βώλῳ, Αἰθιόπων. οἵηντε πολύστομος εἰς ἅλα Νεῖλος Πλησάμενος κατέχευεν ἄσιν. *Nulloque dolore,* &c.] Καμάτου δ' ἄτερ ὄλλυται ἀνὴρ Ὑπναλέον, &c. ut supra, ad vs. 701.

819. *Non tam veloci,* &c.] Non tam præsentem inferunt mortem venena quæ fatilegi Sabæi decerpunt ex arbore referente betullam, e qua Romani magistratus, Sabinis auctoribus, virgas gestabant. prius legebatur, *virgas mentita Sabæas,* id est, thureas virgas unde colligitur thus.

820. *Virgas Sabinas.*] Ante *Sabæas* inepte: cum versu altero sequatur vox, *Sabæi.* Nec verum est thuris arbori taxum similem, unde toxica; imo abieti potius aut piceæ. At virgæ Sabinæ essent eæ, quas Sabinis auctoribus Romani magistratus usurpavere. At has ferme ex betulla fuisse, ait Plin. *Grot.*

822. *Ecce procul sævus.*] Aliud exemplum Jaculi serpentis, qui sagittæ in modum per tempora Pauli militis se transmisit. *Hortens. Procul sævus,* &c.] Supra vs. 720. et lib. 6. vs. 677.

Nil ibi virus agit: rapuit cum vulnere fatum.
Deprensum est, quæ funda rotat, quam lenta volaret,
Quam segnis Scythicæ strideret arundinis aer.
Quid prodest miseri Basiliscus cuspide Murri
Transactus? velox currit per tela venenum,
Invaditque manum: quam protinus ille retecto
Ense ferit, totoque simul demittit ab armo:
Exemplarque sui spectans miserabile leti
Stat tutus pereunte manu. quis fata putaret
Scorpion, aut vires maturæ mortis habere?
Ille minax nodis, et recto verbere sævus,
Teste tulit cœlo victi decus Orionis.
Quis calcare tuas metuat Salpuga latebras?
Et tibi dant Stygiæ jus in sua fila sorores.
Sic nec clara dies, nec nox dabat atra quietem,
Suspecta est miseris in qua tellure jacebant.
Nam neque congestæ struxere cubilia frondes,
Nec culmis crevere tori: sed corpora fatis
Expositi volvuntur humo, calidoque vapore

825 *ubi.* 828 *Muri, Murris, Mauri, Maura.* 829 *membra.* 831 *dimisit, dimittit.* 832 *mirabile.* 832 *fati.* 833 *vivus.* 833 *putavit.* 834 *virus.* 835 *torto.* 837 *Salpiga, Scalpiga, Salpyga, Salpugu, Solipugia, Solipagna, Salpiuga,* Volater. 840 *Quis picta.* 843 *Exposita, Expositis.*

825. *Nil ibi virus agit.*] Neque enim tam veneno, quam ipso vulnere læsit.

826. *Deprensum est,* &c.] Deprensum est, glandem e funda, sagittam e Parthi arcu lentam et segnem esse, si Jaculo serpenti comparentur.

828. *Quid prodest miseri.*] Si etiam post mortem venenum ejus diffunditur. *Basiliscus.*] Quod de torpedine fertur.

830. *Quam.*] Manum tactam veneno basilisci, ne totum corpus eo corrumperetur, præputavit. *Hortens.*

833. *Quis fata putaret.*] Quis crederet Scorpium tantas habere vires accelerandæ mortis. *Hortens.*

835. *Recto.*] Ictu caudæ recto.

836. *Teste tulit cœlo,* &c.] Habet cœlum, in quo recepti sidus ejus fulget, clarum testem virium suarum in Orione interficiendo.

837. *Quique tuas calcare timent Salpuga latebras.*] Ita meliores libri, nec rescribendum *solpuga.* Isidorus et ipse Hispanus: *salpuga serpens est quæ non videtur.* verum hujus animalculi nomen, *solipugu,* ὀλεσιττεὶς, quod depravatum, efferunt, qui *salpugas,* et qui *solifugas* scribunt. Nam *solipuga* minutulum illud animal dicitur, quod tam acriter pungat, ut totum videatur esse punctura. *Salmasius* Plin. Exercit. pag. 100. *Quis calcare tuas,* &c.] Nec minus clara exitii documenta (inquit Plinius lib. 8. cap. 29.) sunt etiam ex contemnendis animalibus, &c. mox citra Cynomolgos Æthiopas late deserta regio est, e Scorpionibus et Solpugis gente sublata.

839. *Sic.*] Hoc periculo et malo. *Sulp.*

840. *Suspecta.*] Scil. tellus. *Suspecta est miseris.*] Ms. T. rectius connectit cum superioribus.
Suspecta miseris in qua tellure jacebant.
Ut sit trajectio Lucano frequens: *suspecta miseris ipsa terra, in qua cubabant.* Grotius.

842. *Nec culmis crevere tori.*] Neque

Alliciunt gelidas nocturno frigore pestes:
Innocuosque diu rictus torpente veneno
Inter membra fovent: nec, quæ mensura viarum,
Quisve modus norunt, cœlo duce: sæpe querentes,
Reddite Dii, clamant, miseris, quæ fugimus, arma:
Reddite Thessaliam. patimur cur segnia fata
In gladios jurata manus? pro Cæsare pugnant
Dipsades, et peragunt civilia bella Cerastæ.
Ire libet qua Zona rubens atque axis inustus
Solis equis: juvat ætheriis adscribere causis
Quod peream, cœloque mori. nil Africa de te,
Nec de te Natura queror: tot monstra ferentem,
Gentibus ablatum dederas serpentibus orbem:
Impatiensque solum Cereris, cultore negato
Damnasti, atque homines voluisti deesse venenis.
In loca serpentum nos venimus: accipe pœnas,
Tu quisquis Superum commercia nostra perosus,
Hinc torrente plaga, dubiis hinc Syrtibus orbem
Abrumpens, medio posuisti limite mortes.

847 *Quisque.* 848 *arva.* 854 *nihil.* 855 *Fortuna.* 855 *querar.* 858 *veneno.* 861 *oram.*

enim in regione deserta suppetebant frondes aut culmi ad toros extruendos.

844. *Gelidas nocturno,* &c.] Serpentes innocuas propter frigus nocturnum.

845. *Innocuos rictus.*] Ora serpentium innoxia dum frigerent; sed ubi concaluerant, mordebant.

846. *Fovent.*] Dormientes inscii. *Sulpit.* *Quæ mensura viarum.*] Amplificatio malorum. Quum ita passim aliis super alia incommodis jactarentur, illud mali accedebat, ut nescirent itineris finem. *Hortens.*

847. *Cœlo duce.*] Stellis observatis, ut supra vs. 493.

849. *Segnia fata.*] Segnibus et ignavis congrua. mortem ignavam.

850. *In gladios jurata manus?*] Milites astricti belli sacramento et pugnæ devoti.

851. *Dipsades,* &c.] Supra vs. 738. et 715.

852. *Ire libet qua Zona rubens.*] Quin eamus potius ad loca torridiora: ut cœli intemperiei mortem debeamus potius quam serpentibus. *Grotius.* Zona torrida, et Solis intra Tropicos meatui subjecta regio.

853. *Ætheriis causis.*] Id est, fato et astris, quæ nos huc egerunt. *Sulpit.*

854. *Nil Africa de te.*] Neque enim Africa in culpa quam serpentum nutricem Natura desolatam esse et incultam voluit: sed nos, qui huc advenimus, Diis iratis et numine sinistro.

856. *Ablatum orbem.*] Desertum, inhabitabilem: et quo privaveras gentes. *Sulpit.*

858. *Damnasti.*] Ut a serpentibus coleretur, quæ hominibus nocere non possent. *Sulpit.*

859. *Accipe pœnas.*] Nostræ temeritatis.

860. *Commercia nostra perosus.*] Iter hoc et transitum vetitum.

861. *Hinc torrente plaga,* &c.] In terra hac damnata serpentibus inter Zonam torridam et Syrtes positis.

862. *Abrumpens.*] Separans regionem serpentum, quam inter Syrtes et regionem torridam collocasti. *Sulpit.*

Per secreta tui bellum civile recessus
Vadit; et arcani miles tibi conscius orbis
Claustra petit mundi. forsan majora supersunt
Ingressis. coeunt ignes stridentibus undis,
Et premitur natura poli. sed longius ista
Nulla jacet tellus, quam fama cognita nobis
Tristia regna Jubæ. quæremus forsitan istas
Serpentum terras: habet hoc solatia cœlum:
Vivit adhuc aliquid. patriæ non arva requiro,
Europamque, alios soles, Asiamque videntem.
Qua te parte poli, qua te tellure reliqui
Africa? Cyrenis etiam nunc bruma rigebat.
Exiguane via legem convertimus anni?
Imus in adversos axes: evolvimur orbe:
Terga damus ferienda Noto. nunc forsitan ipsa est
Sub pedibus jam Roma meis. solatia fati
Hæc petimus: veniant hostes, Cæsarque sequatur
Qua fugimus. sic dura suos patientia questus

867 *istinc.* 868 *jacens.* 868 *quæ, et.* 870 *hæc.* 870 *cœli: letum.* 872 *calentem.* 874 *tunc.* 876 *evolvimus orbem:* 877 *ipsa.* 878 *fatis.*

863. *Per secreta,* &c.] Et jure opt. nobis hoc evenit: qui civilis belli reliquias velimus transferre per regiones a te semotas et homini negatas, secreta tua scrutaturi.

865. *Claustra petit mundi.*] *Ferit* habent Mss. quod efficacius. *Grot. Claustra mundi,* ubi orbis terrarum clauditur Oceano Atlantico; ubi terrarum finis. *Hort.*

866. *Coeunt ignes stridentibus undis.*] Ubi cœlo devexo et prono, sidera merguntur in occidentali Oceano, ex opinione Posidonii philosophi, quem poetæ vulgo inservientes sequuntur, opinati occidentem Solem in æquore stridere more ferri candentis in aqua extincti. Juvenal. Sat. 14. *sed longe Calpe relicta Audies Herculeo stridentem gurgite solem.*

867. *Et premitur natura poli.*] Arcticus polus depressior hic est, quam apud nos est. Et quo longiores recessus Africæ petimus, hoc magis deprimitur, et æstus hic augetur. *Hortens. Sed longius ista,* &c.] Ultra hanc terram non est alia, excepta Mauritania, regno Jubæ, qua forte hæc serpentibus damnata terra clementior est.

869. *Quæremus.*] Quærere poterimus. *Sulpit.*

870. *Solatia cœlum.*] Quod non funditus interiimus omnes.

872. *Europamque,* &c.] Europamque Asiamque videntem alios meatus solis.

874. *Cyrenis.*] Cyrenæ sunt inter Ægyptum et Syrtes, conditæ a Batto Theræorum duce. Hanc urbem Apolloniam postea dictam Stephanus credit; et eam a Cyrene Hypsei filia dictam credit: vel a Cyre, fonte regionis. *Hortens. Cyrenis,* &c.] Modo cum Cyrenis essemus, hiems erat. unde nobis tam subito æstus? tam brevi interstitio mutavimus legem anni?

876. *Adversos axes.*] Antarcticum polum. *Orbe.*] Nostri orbis parte, horizonte nostro.

877. *Terga damus,* &c.] Qui nobis prius adversus erat et a pectore. *Forsitan ipsa.*] Forte apud Antipodas versor.

880. *Sic dura suos.*] Clausula querelæ militis; atque hinc transit in laudes Catonis ab humanitate, et benevolentia erga milites suos. *Hortens. Patientia.*] Militis, id est, ipse miles patiens.

Exonerat: cogit tantos tolerare labores
Summa ducis virtus, qui nuda fusus arena
Excubat, atque omni Fortunam provocat hora.
Omnibus unus adest fatis: quocunque vocatur
Advolat, atque ingens meritum, majusque salute
Contulit, in letum vires: puduitque gementem
Illo teste mori. quod jus habuisset in ipsum
Ulla lues? casus alieno in pectore vincit,
Spectatorque docet magnos nil posse dolores.
Vix miseris serum tanto lassata periclo
Auxilium Fortuna dedit. gens unica terras
Incolit a sævo serpentum innoxia morsu
Marmaridæ Psylli: par lingua potentibus herbis:
Ipse cruor tutus, nullumque admittere virus,
Vel cantu cessante, potest. natura locorum
Jussit ut immunes misti serpentibus essent.
Profuit in mediis sedem posuisse venenis.
Pax illis cum morte data est. fiducia tanta est
Sanguinis: in terram parvus cum decidit infans,

882 *nudus.* 884 *miseris.* 884 *vocatus.* 888 *al. pectore.*
896 *mixtis, mixti.* 899 *terras.*

881. *Exonerat.*] *Expletur lacrymis, egeriturque dolor.* Ovid.

883. *Fortunam provocat hora.*] Vide quæ ad vs. 21. lib. 10.

884. *Omnibus,* &c.] Omnium suorum militum.

886. *In letum vires.*] Confirmatis morientibus edoctisque mortem contemnere

887. *Illo teste mori.*] Catone præsente.

888. *Casus alieno,* &c.] Ipse in militum animis vincit malum, dum constantiam ipsis adspirat; et dum adstat edocens, fortem virum non dolere, neque affectibus jus esse in virtutem.

889. *Nil posse dolores.*] Ms. P. *labores.* Grotius.

891. *Gens unica terras,* &c.] Supra Garamantes Psylli fuerunt, contra noxium virus muniti incredibili corporis firmitate. soli morsibus anguium non interibant, &c. Solinus cap. 40. Herodot. lib. 4. Plin. lib. 8. cap. 25.

893. *Marmaridæ Psylli.*] Incolæ regionis Marmaricæ. A. Gell. l. 16. c. 11. *Par lingua potentibus herbis.*] Ad incantandos serpentes, vel exugendum venenum. Terrori sunt serpentibus (inquit Plin.) tactu ipso levant percussos, suctuve modico, lib. 28. cap. 3.

895. *Vel cantu cessante.*] Etiam citra incantationem.

896. *Immunes.*] Illæsi.

898. *Pax illis cum morte* [illegible] *est.*] Tu scribe: *Pax illa cum morte data est.* Hoc est, cum illo genere mortis, pax illis fato et dono Deum concessa est; venena illis [illegible] &c.] Nequ[illegible] veneno extinguuntur. [illegible]

899. *Sangu*[illegible] modo vs. [illegible] etiam in prole sua recens edita. *In terram parvus,* &c.] Recens editos serpentibus offerebant: si essent partus adulterini, matrum crimina plectebantur interitu parvulorum: si pudici, probos ortus a morte paterni sanguinis privilegium tuebatur. Sic originis fidem probabant venenis indicantibus. Solinus cap. 40.

Ne qua sit externæ Veneris mistura timentes,
Letifica dubios explorant aspide partus.
Utque Jovis volucer, calido cum protulit ovo
Implumes natos, solis convertit in ortus:
Qui potuére pati radios, et lumine recto
Sustinuere diem cœli, servantur in usus,
Qui Phœbo cessere, jacent: sic pignora gentis
Psyllus habet, si quis tactos non horruit angues,
Si quis donatis lusit serpentibus infans.
Nec solum gens illa sua contenta salute,
Excubat hospitibus, contraque nocentia monstra
Psyllus adest populis. qui tunc Romana secutus
Signa, simul jussit statui tentoria ductor,
Primum quas valli spatium comprendit arenas
Expurgat cantu, verbisque fugantibus angues.
Ultima castrorum medicatus circuit ignis.
Hic ebulum stridet, peregrinaque galbana sudant,
Et tamarix non læta comis, Eoaque costos,
Et panacea potens, et Thessala centaurea:

900 *extremæ.* 903 *ad ortus.* 908 *donatus.* 909 *contemta.* 913 *Primo.* 913 *quam.* 914 *Expugnat.* 917 *costus.*

902. *Jovis volucer,* &c.] Haliæetus implumes etiamnum pullos suos percutiens subinde cogit adversos intueri Solis radios: quod si quem conniventem advertit, præcipitat e nido velut adulterinum atque degenerem; illum cujus acies firma contra steterit, educat. Plin. lib. 10. cap. 3. Quam rem elegantissime expressit Claudianus in Præfat. in tertium Consulatum Honorii Aug.

906. *Sic pignora gentis.*] Ad eundem modum Psyllus facit; si qui liber[illegible] horrent serpentum[illegible] stridere [illegible] *Hortens.* [illegible] extincti. Juve[illegible]

910. *Hospitibus relicta Audie*[illegible] quibus subveniat. [illegible] *solem.*

911. *Psyllus adest p[illegible]lis.*] Psyllos etiam secum duxit Cato in itinere per Syrtes; hi morsos a serpentibus sanant, ore venenum exugentes, ipsasque bestias incantationibus demulcent. Plutarch. in Catone Minore.

912. *Simul jussit,* &c.] Simul ac castra metari jussit Cato.

915. *Medicatus circuit ignis.*] Odore et suffitu herbarum adversus noxia animalia efficacium, e quibus paucas enumerat. de quibus vide quæ Nicand. et Plin. 25. cap. 14. 5. 6. 9. et 10.

916. *Ebulus.*] Græce χαμαιάκτη, quasi pumila sambucus. Belg. *Wilde vlier, adick. Stridet.*] In igne crepat. *Peregrinaque galbana.*] Exoticum gummi. Dat Galbanum Syria in monte Amano e ferula, quam ejusdem nominis resinæ modo stagonitin ap[illegible]t, &c. syncerum si uratur, fugat nidore serpentes. Plin. lib. 12. cap. 25. [illegible] Igne liquefactæ.

917. *Et tamarix.*] Tamarix, seu myrica. Belg. *Tamarisch boom. Non læta comis.*] Humilis scil. et tenuis. *Eoaque costos.*] Indica et Arabica.

918. *Potens.*] Respicit ad ἔτυμον. παρὰ τὸ πᾶν et ἀκεῖν. *Thessala centaurea.*] Gr. κενταύριον μέγα, falso pro Rapontico habitum a multis. Belg. *Groote santorie. Thessala centaurea.*] A Chirone Thessalo inventa.

Peucedanumque sonat flammis, Erycinaque thapsos,
Et larices, fumoque gravem serpentibus urunt
Abrotanum, et longe nascentis cornua cervi.
Sic nox tuta viris. at si quis peste diurna
Fata trahit, tunc sunt magicæ miracula gentis,
Psyllorumque ingens et rapti pugna veneni.
Nam primum tacta designat membra saliva,
Quæ cohibet virus, retinetque in vulnere pestem.
Plurima tum volvit spumanti carmina lingua
Murmure continuo, nec dat suspiria cursus
Vulneris, aut minimum patiuntur fata tacere.
Sæpe quidem pestis nigris inserta medullis
Excantata fugit: sed si quod tardius audit
Virus, et elicitum, jussumque exire repugnat;
Tunc superincumbens pallentia vulnera lambit,
Ore venena trahens, et siccat dentibus artus,
Extractamque tenens gelido de corpore mortem
Expuit: et cujus morsus superaverit anguis,

919 *sonans.* 919 *thapsus, tapsos. taxos, taxus.* 927 *tunc.* 928 *nec dant, ne dent.* 929 *haud.* 929 *nimium.* 931 *perit.* 931 *exit, audet.* 933 *Tum.* 934 *exsiccat.* 935 *Extinctamque.* 936 *superaverat.*

919. *Peucedanum.*] Stataria herba, seu fœniculus porcinus. Belg. *Verckens venckel. Erycinaq. thapsos.*] Sic Nicand. Θρινακίην μὲν ῥίζαν ἕλευ γναλθέα θάψου: ubi commentator, Θρινακίην δὲ τὴν ῥίζαν τῆς θάψου λέγει. διὰ τὸ ἐν Σικελίᾳ γίνεσθαι. Quod in Sicilia nascatur. Eryx autem Siciliæ.

920. *Larices.*] Larix Græc. λάριξ Al. *Lerchenbaum. Gravem,* &c.] Plin. lib. 21. cap. 21.

921. *Abrotanum.*] Abrotonum mas. Gr. Ἀβρότονον ἄῤῥεν. Belg. *Averone, averruyt.* Abrotonum femina, Græce Ἀβρότονον θῆλυ. Belg. *Cypres. Longe nascentis.*] Vivacis; *vel,* procul ab Africa nascentis. Cervos, inquit Plinius, Africa propemodum sola non gignit. Plin. l. 8. cap. 33. *Cornua cervi.*] Singulare abigendis serpentibus odor adusto cervino cornu. Plin. lib. 8. c. 32. Solin. 31. cap.

922. *Sic nox,* &c.] Ad hunc modum, per hos suffitus, et earum rerum suffumigationes et odores, milites ea nocte a serpentibus tuti fuerunt. *Hortens. Peste diurna,* &c.] Percussus a serpente interdiu contraxit venenum lethale.

924. *Psyllorumque,* &c.] Excantando et exugendo luctantur Psylli adversus venenum. *Pugna veneni.*] Diserte. Luctantur et excantando et exsugendo Psylli cum veneno. *Hortens.*

925. *Saliva,* &c.] Ophiogenas saliva contra ictus serpentum mederi, tradit Plin. lib. 7. cap. 2. et plura de saliva, lib. 28. cap. 4.

928. *Nec dat suspiria,* &c.] Non ut ante, *dant,* et *haud,* ne dari negetur cursus: quum sensus sit, celeritatem vulneris suspiria non permittere. *Grotius. Nec dat suspiria,* &c.] Neque periculum vulneris properandam desiderantis medelam permittit incantatorem respirare aut carmen intermittere.

929. *Fata tacere.*] Mors accelerans.

932. *Elicitum.*] Carmine,

933. *Tunc superincumbens.*] Ad versum 893. supra.

934. *Dentibus.*] Levi morsu.

935. *Mortem.*] Venenum lethale.

936. *Et cujus morsus,* &c.] Quin et

Jam promptum Psyllis vel gustu nosse veneni.
Hoc igitur levior tandem Romana juventus
Auxilio, late squalentibus errat in arvis.
Bis positis Phœbe flammis, bis luce recepta
Vidit arenivagum surgens fugiensque Catonem.
  Jam illis magis, atque magis durescere pulvis
Cœpit, et in terram Libye spissata redire.
Jamque procul nemorum raræ se tollere frondes:
Surgere congesto non culta mapalia culmo.
Quanta dedit miseris meliores gaudia terræ,
Cum primum sævos contra videre leones!
Proxima Leptis erat, cujus statione quieta
Exegere hyemem nimbis flammisque carentem.
  Cæsar ut Emathia satiatus clade recessit,
Cætera curarum projecit pondera, soli
Intentus genero: cujus vestigia frustra
Terris sparsa legens, fama duce tendit in undas,
Threiciasque legit fauces, et amore notatum

937 *venenum.* 938 *melior tandem, tandem levior.* 942 *illic, illi.* 943 *terras.* 944 *reverti.* 944 *raræ nemorum.* 944 *attollere.* 945 *visa.* 948 *quietam.* 950 *sede, cæde.* 953 *premens.* 953 *ad und.*

gustu veneni dignoscere valent, a quo serpente quis fuerit ictus. *Superaverit.*] Id est, cujus anguis morsus vicerit ac dejecerit hunc militem. *Hortens.*

938. *Levior tandem.*] Minori cum periculo.

940. *Bis positis Phœbe flammis.*] Notatio duorum mensium. sed vide quæ ad vers. 394. supra, quasi dicat, Duos menses erravit M. Cato per deserta et arenosa illa et periculorum plena loca.

942. *Jamque illis magis, atque,* &c.] Evaserant jam ex profundis arenis Libyæ, quum ad terram solidam, hoc est, glebosam et frugum arborumque fœcundam venirent. *Hortens.*

943. *Terram,* &c.] Solidam, glebosam et fœcundam.

944. *Raræ se tollere frondes.*] A signis mitioris ingenii soli; quum nemora et mapalia, xxx. diebus non visa in conspectu haberent. *Hortens.*

945. *Congesto,* &c.] Culmo et stipula tectæ casæ et tuguria.

947. *Cum primum,* &c.] Quod argumentum erat non longe abesse armenta.

948. *Leptis erat.*] Minor. Libyphœnicum Africæ urbs.

950. *Cæsar ut Emathia.*] Poeta ad Cæsaris res a pugna Pharsalica redit ad historiæ seriem. *Hortens. Cæsar ut Emathia,* &c.] Cæsarem duos dies in Pharsalo commoratum, ut sacris intenderet et exercitum recrearet, scribit Appianus. Plutarchus autem et ipse Cæsar contra. Victorem scil. omnibus rebus relictis persequendum sibi Pompeium existimavisse ne bellum renovare posset: paucos itaque dies in Asia moratum, cum audisset Pompeium Cypri visum, conjectasse eum in Ægyptum iter habere, cum legionibus duabus et equitibus 800. Alexandriam pervenisse. Poeta eum per Troadem circumducit, ut fabulandi ansam captet.

953. *Fama duce.*] Acceperat enim in Orientem eum fugam intendisse. *Hortensius. Tendit in undas.*] Ad mare descendit.

954. *Threiciasque legit fauces.*] Bosphorum Thracium, Propontidem et augus-

Æquor, et Eroas lacrymoso littore turres,
Qua pelago nomen Nepheleias abstulit Helle.
Non Asiam brevioris aquæ disterminat usquam
Fluctus ab Europa, quamvis Byzantion arcto
Pontus, et ostriferam dirimat Chalcedona cursu,
Euxinumque ferens parvò ruat ore Propontis.
Sigæasque petit famæ mirator arenas,
Et Simoentis aquas, et Graio nobile busto
Rhœtion, et multum debentes vatibus umbras.
Circuit exustæ nomen memorabile Trojæ,
Mágnaque Phœbæi quærit vestigia muri.
Jam silvæ steriles, et putres robore trunci
Assaraci pressere domos, et templa deorum
Jam lassa radice tenent: ac tota teguntur
Pergama dumetis: etiam periere ruinæ.
Aspicit Hesiones scopulos, silvasque latentes

955 *heroas.* 956 *pelagi.* 956 *attulit.* 958 *arctat.* 963 *Rhœteum.* 964 *exhaustæ.* 964 *venerabile.* 967 *Assarici.* 968 *laxa, lapsa.* 969 *et jam.* 970 *silvas scopulosquo.* 970 *patentes.*

tias Hellesponti. *Amore notatum*, &c.] Leandri et Herus, quem cecinit Musæus, dein Ovidius in epist. inter tranandum mersum: quod ubi comperisset Hero, se quoque turri præcipitasse.

955. *Eroas*, &c.] Erus puellæ, in Sesto in Europa. *Lacrymoso.*] Quod cum Hero Leandrum inter tranandum mergi procul prospectaret, se quoque ipsa e turri præcipitasse. *Hortens.*

956. *Qua pelago nomen*, &c.] Helle filia Nepheles et Athamantis, cum Phryxo fratre novercæ insidias fugiens, ariete quo vehebatur delapsa, Hellesponto nomen dedit. *Abstulit Helle.*] Euxino ponto nomen suum abstulit Helle puella in eo submersa; ut non Euxinus Pontus diceretur amplius, sed Hellespontus ab Helle.

957. *Non Asiam*, &c.] Hic enim fretum angustissimum, 7. nempe stadiorum, Europam ab Asia dividit Hellespontus. Byzantio, hoc est, *Constantinopoli* in Europa, opposita Chalcedone in Asia. Polyb. lib. 4.

960. *Euxinumque ferens*, &c.] Qua Propontis exceptas per Thracium Bosphorum Euxini aquas emittit per Hellespontum in mare Ægeum, libro 3. vs. 278.

961. *Sigæasque.*] Litus Trojanum; a Sigæo promontorio, Achillis tumulo nobile. *Petit.*] Petit Cæsar Troadem, cujus promontorium est Sigæum. *Hort.* *Famæ mirator arenas.*] Cæsar, veterem hujus loci famam admiratus, simul originis suæ sedem visurus.

962. *Simoentis aquas.*] Fluv. Troados.

963. *Rhœtion.*] Rhœteum promontorium, Ajacis Telamonii sepulchro nobile. Mela lib. 1. Strab. 13. *Multum debentes*, &c.] Manes et sepulchra Achillis et Ajacis, Homero aliisque poetis decantata. A quibus res gestæ eorum celebratæ sunt, et ne interciderint assertæ.

965. *Phœbæi quærit vestigia muri.*] Quo Phœbus et Neptunus mercedem cum Laomedonte pacti Trojam cinxerant.

967. *Assaraci.*] Regia Trojani filii Trois.

968. *Lassa radice tenent.*] Propter vetustatem ruitura.

970. *Hesiones scopulos.*] Scopulum, cui Hesione filia Laomedontis sorte exposita ceto a Neptuno immisso alligata fuerat, quam tamen Hercules liberavit. *Silvasque latentes*, &c.] In quibus Anchisen Venus dignata est concubitu. *vel*, Anchisæ domum

Anchisæ thalamos; quo judex sederit antro:
Unde puer raptus cœlo: quo vertice Nais
Luserit Oenone: nullum est sine nomine saxum.
Inscius in sicco serpentem pulvere rivum
Transierat, qui Xanthus erat: securus in alto
Gramine ponebat gressus; Phryx incola manes
Hectoreos calcare vetat. discussa jacebant
Saxa, nec ullius faciem servantia sacri;
Herceas, monstrator ait, non respicis aras?
O sacer, et magnus vatum labor, omnia fato
Eripis, et populis donas mortalibus ævum.
Invidia sacræ Cæsar ne tangere famæ:
Nam, si quid Latiis fas est promittere Musis,
Quantum Smyrnæi durabunt vatis honores,
Venturi me, teque legent: Pharsalia nostra
Vivet, et a nullo tenebris damnabitur ævo.
Ut ducis implevit visus veneranda vetustas,
Erexit subitas congestu cespitis aras,

971 *vindex sedit in antro: judex sedit in antro.* 975 *siccus.* 979 *Hectoreas.* 980 *leto.* 982 *Cæsar sacræ.* 982 *non, nec.* 985 *te meque.* 986 *damnabimur.* 987 *potestas.* 988 *congesti.*

quæ *secreta arboribusque obtecta recessit.* Virg. Æneid. 2.

971. *Quo judex,* &c.] Paris, ubi de forma trium Dearum judicat.

972. *Puer raptus cœlo.*] Ganymedes filius Trois, ab aquila Jovis raptus. *Quo vertice Nais,* &c.] Quo monte, sc. Ida, Nympha Oenone se Paridi indulserit.

973. *Nullum est sine nomine saxum.*] Nullus in Troade mons, scopulus, aut promontorium caret suo monimento.

974. *Inscius.*] Cæsar.

975. *Qui Xanthus erat.*] Nobilem olim, nunc vix apparentem Xanthum Troados rivulum. *Securus in alto,* &c.] Nulla religione aut loci veneratione motus, nescius ibi latuisse sepulchrum Hectoris, donec ab incola Phryge admonitus agnosceret.

978. *Sacri.*] Templi aut aræ, ut respiciat ad seq. *Herceas aras,* alii leg. *Hectoreas.*

979. *Herceas,* &c.] Jovis Hercei, ἕρκος: quod inter aulam et parietem in domus penetrali coleretur, ad hanc aram Priamus cæsus Virg. 2. Æneid. Juven. sat. 10. vs. 268. Ovid. in Ibin. *Cui nihil Hercei profuit ara Jovis.*

980. *O sacer,* &c.] Exclamatio poetæ in laudem poeseos, quæ omnibus his monimentis, sepulchris, aris, templis diuturnior, virtutem reddit vivacem et dignos laude viros vetat mori. *Carmina quam donant fama perennis erit.* Propert. *Solaque non norunt hæc monimenta mori.* Martial. lib. 10. epist. 2.

982. *Invidia sacræ,* &c.] Noli invidere huic meo operi, quo tua qualiacunque facta legentur, vitalitatem.

984. *Smyrnæi durabunt,* &c.] Homeri, quem suum inter alias civitates sibi civem vindicat Smyrna. Ἑπτὰ πόλεις διερίζουσι περὶ ῥίζαν Ὁμήρου, Σμύρνα, Ῥόδος, Κολοφῶν, Σαλαμὶν, Χίος, Ἄργος, Ἀθῆναι. A. Gell. libro 3. cap. 11.

985. *Pharsalia nostra,* &c.] Opus hoc nostrum. vide quæ ad inscriptionem in fronte lib. 1.

986. *Damnabitur ævo.*] Abolebitur.

987. *Ut ducis,* &c.] Postquam Cæsar satis perlustrasset hæc Trojæ monumenta,

Votaque thuricremos non irrita fudit in ignes.
Dii cinerum, Phrygias colitis quicunque ruinas,
Æneæque mei, quos nunc Lavinia sedes
Servat et Alba lares, et quorum lucet in aris
Ignis adhuc Phrygius, nullique aspecta virorum
Pallas, in abstruso pignus memorabile templo,
Gentis Juleæ vestris clarissimus aris
Dat pia thura nepos, et vos in sede priori
Rite vocat: date felices in cætera cursus:
Restituam populos. grata vice mœnia reddent
Ausonidæ Phrygibus, Romanaque Pergama surgent.
Sic fatus, repetit classes, et tota secundis
Vela dedit Coris, avidusque urgente procella
Iliacas pensare moras, Asiamque potentem
Prævehitur, pelagoque Rhodon spumante relinquit.
Septima nox Zephyro nunquam laxante rudentes
Ostendit Phariis Ægyptia littora flammis.
Sed prius orta dies nocturnam lampada texit,
Quam tutas intraret aquas. ibi plena tumultu
Littora, et incerto turbatas murmure voces

989 *thuriferos.* 993 *Phrygiis.* 993 *tuorum.* 994 *obstruso.* 995 *carissimus.* 996 *non, priore.* 998 Ante hunc versum in quib. hic extat: *Constituam sparsas acies, replebo ruinas.* 1003 *Provehitur.* 1003 *reliquit.* 1004 *lassante.* 1007 *ubi.* 1008 *incertas turbato.*

990. *Dii cinerum.*] Manes et umbræ, Dii et Lares.

991. *Mei.*] A quo originem ego duco. *Quos nunc,* &c.] Lib. 1. vs. 196.

993. *Ignis adhuc Phrygius.*] Vestalis. lib. 1. vs. 199. *Nullique,* &c.] Palladium, simulachrum Palladis Trojanæ in templo Vestæ asservatum tanquam pignus imperii, quod viris conspici nefas.

995. *Gentis Juleæ,* &c.] Ego, Julius Cæsar, ab Iulo Æneæ F. originem ducens.

996. *Priori.*] Pristina, antiqua.

998. *Grata vice.*] Invicem excitaturi et condituri sunt Romani urbes in Phrygia; ut Julienses condiderunt in Italia. *Hortens.*

999. *Romanaque.*] A Romanis condita.

1002. *Iliacas pensare moras.*] Redimere moram quam Ilii fecerat.

1004. *Septima nox.*] Appianus tribus diebus pelago profectum, eum Alexandriam pervenisse tradit. *Hortens.*

1005. *Phariis Ægyptia,* &c.] In Pharo ins. et turri quæ claudit portum Alexandriæ extruebantur faces præluoendis navibus nocturna suggerentes ministeria: Ammian. Marcel. lib. 22. Plin. lib. 36. cap. 12. Solin. cap. 45.

1006. *Nocturnam,* &c.] Phariam facem obscuravit.

1007. *Tutas intraret aquas.*] Portum Alexandriæ. *Ibi plena,* &c.] Ibi primum e navi egrediens (inquit Cæsar com. de bello civ. 3.) clamorem militum audit, quos rex in oppido præsidii causa reliquerat: et concursum ad se fieri videt, quod fasces anteferrentur, in hoc omnis multitudo majestatem regiam minui prædicabat, &c.

Accipit: ac dubiis veritus se credere regnis
Abstinuit tellure rates. sed dira satelles
Regis dona ferens, medium provectus in æquor,
Colla gerit Magni, Phario velamine tecta:
Ac prius infanda commendat crimina voce.
  Terrarum domitor, Romanæ maxime gentis;
Et, quod adhuc nescis, genero secure perempto;
Rex tibi Pellæus terræ pelagique labores
Donat, et, Emathiis quod solum defuit armis,
Exhibet: absenti bellum civile peractum est.
Thessalicas Magnus quærens reparare ruinas,
Ense jacet nostro: tanto te pignore Cæsar
Emimus: hoc tecum percussum est sanguine fœdus.
Accipe regna Phari nullo quæsita cruore:
Accipe Niliaci jus gurgitis: accipe quicquid
Pro Magni cervice dares; dignumque clientem
Castris crede tuis, cui tantum fata licere
In generum voluere tuum. nec vile putaris
Hoc meritum, facili nobis quod cæde peractum est.
Hospes avitus erat: depulso sceptra parenti

1009 *Perspicit.* 1009 *muris.* 1015 *Et quid.* 1016 *belli pelagique.* 1016 *laborem.* 1017 *arvis.* 1019 *quærens Magnus.* 1021 *totum.* 1021 *est percussum sang, percussum sang.* 1022 *Suscipe.* 1022 *labore.* 1025 *redde.* 1026 *valuere.* 1027 *nobis facili quod, facili quod nobis.* 1028 *depulsoque, pulsoque,* Bers.

1010. *Satelles.*] Theodotus Chius rhetor, pædagogus regis, quem postea M. Brutus ubi in Asia deprehendisset, omni prius cruciatu laceratum occidit. Plut. in Pompeio et Bruto. sed Appian. eum a Cassio crucifixum refert.

1011. *Regis dona ferens,* &c.] A rege missum caput Pompeii et annulum (ut refert Plutarchus) cujus insigne erat Leo ensem gestans.

1015. *Quod adhuc nescis.*] Alexandriæ primum de Pompeii morte cognovit Cæsar. Plut.

1016. *Pellæus terræ pelagique.*] Ægyptius. Ptolemæi enim oriundi erant a Macedonibus lib. 5. vs. 60. et lib. 8. vs. 692. et lib. 10. vs. 86. *Labores.*] Laborum tuorum mercedem.

1018. *Absenti.*] Tibi.

1019. *Thessalicas Magnus.*] Narratio plausibilis, et rei accommoda, ut grata victori futura. *Hortens.*

1022. *Phari.*] Alexandriæ vel Ægypti.

1023. *Niliaci.*] Ægypti, quam Nilus inundat.

1024. *Dignumque clientem.*] Ptolemæum.

1026. *Nec vile putaris.*] Commendat officium ab utili, quum alioquin propter merita ejus in patrem suum, illi parcere debuisset. Sed tamen ut Cæsaris rebus studere videretur; contempto jure hospitalitatis, amicum paternum non veritus fuit interficere. *Hort.*

1028. *Hospes avitus erat.*] Jure hospitalitatis usus fuerat Pompeius cum Ptolem. Lathyro avo hujus Ptolem. Dionysii. *Depulso,* &c.] Auctoritate sua Ptolemæum Auletem in regnum restituit. supra vs. 132.

Reddiderat. quid plura feram? tu nomina tanto
Invenies operi, vel famam consule mundi.
Si scelus est, plus te nobis debere fateris,
Quod scelus hoc non ipse facis. sic fatus, opertum
Detexit, tenuitque caput. jam languida morte
Effigies habitum noti mutaverat oris.
Non primo Cæsar damnavit munera visu,
Avertitque oculos: vultus, dum crederet, hæsit:
Utque fidem vidit sceleris, tutumque putavit
Jam bonus esse socer; lacrymas non sponte cadentes
Effudit, gemitusque expressit pectore læto,
Non aliter manifesta putans abscondere mentis
Gaudia, quam lacrymis. meritumq; immane tyranni
Destruit, et generi mavult lugere revulsum,
Quam debere caput. qui duro membra Senatus
Calcarat vultu, qui sicco lumine campos
Viderat Emathios, uni tibi Magne negare
Non audet gemitus. o sors durissima fati!
Hunccine tu Cæsar scelerato Marte petisti,

1030 *famæ.* 1040 *potest.* 1041 *quid la.* 1042 *mavult generi.* 1042 *remissum.* 1044 *Calcavit.* 1047 *Hunc o.*

1029. *Tu nomina tanto*, &c.] Si non invenias quo nomine hoc factum appelles, require famam quo nomine mundus insigniat; officii certe, imo beneficii.

1030. *Vel famam consule mundi.*] Quo nomine hoc regis nostri factum appellandum sit. *Hortens.*

1035. *Non primo damnavit.*] Non aversatus fuit, non rejecit, quo minus acciperet. *Hortens.*

1036. *Dum crederet, hæsit.*] Donec exacte cognosceret esse Pompeii caput, sustinuit videre.

1038. *Bonus esse socer.*] Præ se ferre pietatem et naturam boni soceri. *Lacrymas*, &c.] Sed contra quam noster hæc in Cæsaris invidiam narret, vide quæ Plutarchus in Cæs. Appian. 2. et Val. Max. lib. 5. cap. 1. referunt Cæsarem aversatum primum caput allatum; mox, ut aspexit, oblitum hostis, soceri vultum induisse, tum proprias tum filiæ lacrymas reddidisse, caput plurimis et preciosis odoribus cremandum curasse, &c. *Non sponte cadentes.*] De hoc fletu Cæsaris, vide Dionis verba cum his Lucani valde consentientia. *Grotius.*

1040. *Non aliter manifesta.*] Immodicus est Poeta in Cæsaris falsis lachrymis perstringendis; Cæsaribus propter libertatem sublatam passim infestus. *Hortens.*

1041. *Meritumque*, &c.] Et lacrymis suis minuit, imo evertit gratiam meriti Ptolemæi. *Immane.*] Horrendum et detestabile Ptolemæi meritum de occiso Pompeio, vel hoc nomine evertit, quod lugeat cæsum. quare officium sibi non gratum esse ostendit. *Hortens.*

1042. *Et generi*, &c.] Et mavult lacrymas impendere capiti Pompeii quem oderat, quam obnoxius esse aut gratias debere regi pro hoc beneficio.

1043. *Quam debere.*] Quam obnoxius esse regi. *Hortens. Senatus*, &c.] Senatorum in campis Thes. cæsorum,

1044. *Sicco lumine.*] Siccis oculis, id est, non lacrymantibus.

1046. *O sors durissima.*] Exclamatio pathetica in Cæsarem et in miserabilem et fatalem sortem Pompeii. *Hort.*

Qui tibi flendus erat? non misti fœdera tangunt
Te generis? nec nata jubet mœrere, nepos que?
Credis apud populos Pompeii nomen amantes
Hoc castris prodesse tuis? fortasse tyranni
Tangeris invidia, captique in viscera Magni
Hoc alii licuisse doles, quererisque perisse
Vindictam belli, raptumque e jure superbi
Victoris generum. quisquis te flere coegit
Impetus, a vera longe pietate recessit.
Scilicet hoc animo terras, atque æquora lustras,
Necubi suppressus pereat gener. o bene rapta
Arbitrio mors ista tuo! quam magna remisit
Crimina Romano tristis Fortuna pudori,
Quod te non passa est misereri, perfide, Magni
Viventis! nec non his fallere vocibus audes,
Acquirisque fidem simulati fronte doloris.
  Aufer ab aspectu nostro funesta satelles,
Regis dona tui: pejus de Cæsare vestrum,
Quam de Pompeio meruit scelus, unica belli
Præmia civilis, victis donare salutem
Perdidimus. quod si Phario germana tyranno
Non invisa foret, potuissem reddere regi,

1052 *Angeris.* 1053 *aliis.* 1058 *bone.* 1061 *non te passa.* 1061 *perfida.* 1062 *audet.* 1063 *Adquiritque.* 1063 *simulato.* 1064 *funeste.* 1069 *Hæc.*

1048. *Qui tibi flendus erat?*] Cujus cædes posset tibi elicere lacrymas. *Misti fæd.*] Affinitas.

1049. *Nata jubet,* &c.] Julia, et immaturus infans cujus abortum fecerat. lib. 1. vs. 113.

1051 *Fortasse tyranni,* &c.] Fortasse invides Ptolemæo facinus istud; cujus maluisses te auctorem.

1054. *E jure superbi.*] Ex potestate tua.

1057. *Scilicet.*] Ironice.

1058. *O bene rapta,* &c.] O quam bene tibi erepta est Pompeii vitæ necisque potestas: ne tum ipsi, tum Senatui dedecori foret vita a te donari.

1059. *Quam magna remisit crimina.*] Quam magnam dedecoris culpam removit Fortuna a Senatu atque Pompeio; quibus fuisset summum dedecus, si Pompeium Cæsar vita donasset. *Sulpitius.*

1062. *Nec non his,* &c.] Et persuades iis te serio dolere, cum id vultu tantum simules: Ad fidem veri doloris ficta hac oratione usus.

1064. *Aufer ab aspectu.*] Verba Cæsaris sunt, ad militem regium, caput Pompeii offerentem. *Hortens. Aufer ab,* &c.] Supra vs. 1035.

1066. *Unica belli,* &c.] Clementiæ meæ gloriam. Quam innumeris Cæsar præstitit. qua ex clementia majorem laudem et gloriam fuit consecutus, quam ex tot anteactis victoriis.

1068. *Quod si Phario,* &c.] Quod nisi regi vestro intercederent cum sorore Cleopatra inimicitiæ, in promptu mihi esset quo illi parem referrem gratiam: sororis scil. caput pro hac cervice Pompeii.

Quod meruit; fratrique tuum pro munere tali
Misissem Cleopatra caput. secreta quid arma
Movit, et inseruit nostro sua tela labori?
Ergo in Thessalicis Pellæo fecimus arvis
Jus gladio? vestris quæsita licentia regnis?
Non tuleram Magnum mecum Romana regentem:
Te Ptolemæe feram? frustra civilibus armis
Miscuimus gentes, si qua est hoc orbe potestas
Altera, quam Cæsar: si tellus ulla duorum est.
Vertissem Latias a vestro littore proras:
Famæ cura vetat, ne non damnasse cruentam,
Sed videar timuisse Pharon. nec fallere vos me
Credite victorem: nobis quoque tale paratum
Littoris hospitium: nec sic mea colla gerantur,
Thessaliæ fortuna facit. majore profecto,
Quam metui poterat, discrimine gessimus arma:
Exilium, generique minas, Romamque timebam:
Pœna fugæ Ptolemæus erat. sed parcimus annis,
Donamusque nefas. sciat hac pro cæde tyrannus
Nil venia plus posse dari. vos condite busto
Tanti colla ducis: sed non, ut crimina tantum

1073 *movimus armis.* 1077 *toto.* 1078 *una.* 1078 *duorum.* 1081 *vosmet. posse.* 1082 *paratum est.* 1083 *hospitium est.* 1085 *credi.* 1085 *poterant.* 1089 *credite.*

1072. *Nostro sua tela labori?*] Civili bello.

1073. *Ergo in Thessalicis,* &c.] Quasi vero victoria mea Thessalica, regi Ægyptio potestatem dederim interficiendi Pompeium.

1076 *Frustra civilibus armis,* &c.] Frustra civili bello inter me et Pompeium, totis concussi viribus orbis, dimicatum est de summo imperio, si etiamdum æmulum habeam; et dominatus hujus cœlum duos admittat soles.

1079. *Vertissem Latias,* &c.] Fugerem certe litus hoc, scelus vestrum detestatus, nisi famæ meæ consulerem, arguererque timuisse vos potius quam damnasse.

1080. *Famæ cura vetat.*] Ut consulerem famæ meæ, huc appuli, ne videar approbasse vestrum scelus, et ausum temerarium. *Hortens.*

1084. *Thessaliæ.*] Victoria mea in Pharsalia.

1086. *Exilium,* &c.] Ego dumtaxat timebam exilium, minas Pompeii, et Rom. inimicitias si modo et prælio victus fugissem: sed ecce major his omnibus metus, major pœna a Ptolemæo.

1087. *Annis,* &c.] Pueritiæ regis, qui vixdum sui juris est, huic scelus imputamus. vel quod alieno consilio sit admissum.

1089. *Nil venia plus.*] Nullum majus præmium accipere posse, quam veniam. *Subpit. Vos condite busto,* &c.] Caput Pompeii ad se delatum (inquit Appianus) minime intueri voluit, verum sepeliri statim jussit. Templum quoque exiguum ante urbem condidit, quod indignationis Sacellum appellavit. lib. de civ. bell. 2.

Vestra tegat tellus. justo date thura sepulcro,
Et placate caput, cineresque in littore fusos
Colligite, atque unam sparsis date manibus urnam.
Sentiat adventum soceri, vocesque querentis
Audiat umbra pias. dum nobis omnia præfert,
Dum vitam Phario mavult debere clienti,
Læta dies rapta est populis: concordia mundo
Nostra perit: caruere Deis mea vota secundis,
Ut te complexas positis felicibus armis
Affectus abs te veteres, vitamque rogarem,
Magne, tuam: dignaque satis mercede laborum
Contentus par esse tibi. tunc pace fideli
Fecissem, ut victus posses ignoscere divis,
Fecisses ut Roma mihi. nec talia fatus
Invenit fletus comitem, nec turba querenti
Credidit: abscondunt gemitus, et pectora læta
Fronte tegunt, hilaresque nefas spectare cruentum
(O bona libertas) cum Cæsar lugeat, audent.

1091 *victo.* 1091 *membra, busta.* 1093 *urnam, unam.* 1098 *Diis.*
1100 *Effectus a te, affectus a te.* 1105 *in fletus.* 1105 *comitum.* 1105 *loquenti.*

1091. *Thura sepulcro,* &c.] Plurimis et preciosis odoribus cremandum curavit, &c. Plut. in Cæs. et Val. Max. lib. 5. cap. 1.

1092. *Cineresque,* &c.] Divisi corporis collectos cineres una urna et tumulo condite.

1095. *Dum nobis,* &c.] Dum omnia, quam me tutiora credit.

1096. *Plurio,* &c.] Regi Ægyptio, cui ipsi tutor à Senatu Pompeius datus fuerat, et cujus patri avoque intercesserant jura hospitalitatis cum Pompeio.

1097. *Læta dies rapta est populis.*] Salutis datæ, reditionis in gratiam, et concordiæ in æternum.

1098. *Deis secundis.*] Faventibus Diis, qui optarim concordiam inter nos aliquando coituram.

1099. *Felicibus armis.*] Victricibus.

1100. *Affectus abs te veteres.*] Amorem pristinum, et ut velles vitæ a me donatæ munere frui.

1102. *Par esse tibi.*] Vide vs. 125. l. 1.

1103. *Ut victus,* &c.] Ut non esset, cur cladem tuam Deorum inclementiæ imputares.

1104. *Ut Roma mihi.*] Ut, propter te O Pompeii servatum, Roma mihi ignosceret quod arma induissem. *Nec talia fatus invenit fletus.*] Neque tamen propterea invenit, qui fletum illius suis lacrymis prosequerentur. neque enim creditus illius dolor verus fuisse, dissimulabant itaque dolorem læta fronte.

1107. *Nefas spectare.*] Caput Pompeii.

1108. *O bona libertas.*] Ironice, quasi non audeant mentem et affectus vultu testari.

M. ANNÆI LUCANI

CIVILIS BELLI,

SIVE

PHARSALIÆ,

LIBER DECIMUS.

ARGUMENTUM.

INTREPIDE decimo victor, per templa vagatus
Admittit Regem; Cleopatraque supplicat ipsi.
Pax fit, et immenso celebrant convivia sumptu;
Ostentantur opes. consultus Achoreus ortus
Nile tuos aperit cursusque. Photinus Achillam
Ductorem in Latium mittit; qui pugnat ab alta
Obsessus cum Rege domo; noctuque per æquor
Classe Pharon vectus, metuens se immittit in undas.

M. ANNÆI LUCANI

CIVILIS BELLI,

SIVE

PHARSALIÆ,

LIBER DECIMUS.

Ut primum terras Pompeii colla sequutus
Attigit, et diras calcavit Cæsar arenas:
Pugnavit fortuna ducis, fatumque nocentis
Ægypti, regnum Lagi Romana sub arma
Iret; an eriperet mundo Memphiticus ensis
Victoris, victique caput. tua profuit umbra
Magne, tui socerum rapuere a sanguine manes,
Ne populus post te Nilum Romanus haberet.
Inde Paratoniam fertur securus in urbem

2 *Cæsar calcavit.* 8 *Nec.* 8 *habebit. amaret. habebat.* 9 *securus fertur.* 9 *ab urb.*

1. *Ut primum terras,* &c.] Cæsar confisus fama rerum gestarum, infirmis auxiliis proficisci non dubitaverat; atque omnem sibi locum tutum fore existimabat. *Hortens. Pompeii colla sequutus.*] Theodotum, qui Pompeii caput a rege missum Cæsari obtulerat. lib. 9. vs. 1010.

2. *Diras calcavit,* &c.] Propter Pompeium ibi trucidatum. *Arenas.*] Litus.

3. *Ducis.*] Cæsaris.

4. *Regnum Lagi,* &c.] Utrum Ægyptum Cæsar sub Romano imperio redigeret: an Ægyptii Cæsarem æque ac Pompeium e medio tollerent.

5. *Memphiticus ensis.*] Gladius Ægyptiorum, quo Pompeium interemerant. *Hortens.*

6. *Tua profuit.*] Cæsari, inquit Badius, ut hinc monitus sibi caveret ne in easdem insidias incideret. Grotius autem sic: Pompeii honori hoc Dii dederunt, nè populi Romani esset Ægyptus post ipsius mortem, quod futurum fuerat, nisi Cæsar populo Rom. imperium omne cum libertate ademisset. *Umbra.*] Mors.

7. *Rapuere,* &c.] Eripuere cædi.

8. *Nilum.*] Ægyptum.

9. *Paratoniam fertur.*] Alexandriam, a Paratonio portu et opp. Ægypti, non longe ab Alexandria. Ptol. *Canobo. Securus in urbem,* &c.] Ociosus, inquiunt interpretes. Cæsar enim, ut refert Appianus, dum rex moram circa Casium montem ageret, vacavit gratulationibus, urbis atque templorum lustrationi, disputationibus Philosophorum. Ego autem horum

Pignore tam sævi sceleris, sua signa sequutus.
Sed fremitu vulgi fasces, et jura querentis
Inferri Romana suis, discordia sensit
Pectora, et ancipites animos, Magnumque perisse
Non sibi. tum vultu semper celante timorem,
Intrepidus Superum sedes, et templa vetusti
Numinis, antiquas Macetum testantia vires,
Circuit: et nulla captus dulcedine rerum,
Non auro, cultuque deum, non mœnibus urbis,
Effossum tumulis cupide descendit in antrum.
Illic Pellæi proles vesana Philippi
Felix prædo jacet: terrarum vindice fato
Raptus: sacratis totum spargenda per orbem
Membra viri posuere adytis: Fortuna pepercit
Manibus, et regni duravit ad ultima fatum.
Nam sibi libertas unquam si redderet orbem,

14 *tunc.* 14 *pavores.* 15 *venusti.* 21 *jacet terrarum.* 22 *tantum.* 25 *si, sibi.* 25 *nusquam.*

pace sic intelligo. Cæsar admonitus, ut sibi caveret, exemplo Pompeii ab iis trucidati (quod *pignus sceleris* vocat Poeta) ingressus est urbem securus, id est, monitus septusque suis cohortibus. itaque signa simpliciter, vel, ut illi *fasces* accipio.

10. *Secutus.*] Scribe auctore Ms. P. *secutam*, et refer ad urbem, Alexandriam nimirum, quæ Cæsarianam se, Pompeii cæde probasse videri volebat. *Grotius.*

11. *Sed fremitu vulgi fasces.*] Cæs. com. de civ. bell. 7. refert: Concursum ad Cæs. fieri, quod fasces anteferrentur. in hoc omnis multitudo majestatem regiam minui prædicabat.

13. *Magnumque perisse.*] Pompeium non ab Ægyptiis cæsum in suam gratiam.

14. *Tum vultu semper,* &c.] Satagebat enim salutis suæ, cui intentus erat, Alexandrinorum deliciis minime vacans, utcunque fiduciam præ se ferebat.

19. *Antrum.*] Alexandri et ab illo regum Ægyptiorum conditorium: σῶμα dictum refert Strabo quod corpus Alexandri e Babylone huc tulerit condideritque Lagi filius. Curtius libro 10.

20. *Illic Pellæi,* &c.] Exspatiatur ab historiæ serie, in gesta Alexandri tragica, ut hac copia exornet dilatetque narrationem. *Hortens. Pellæi proles.*] Alexander F. Philippi regis Macedoniæ, in cujus urbe Pella natus est Alexander. *Vesana Philippi.*] Cui non unus suffecit orbis. non mortalis parens. Animal (ut appellat eum Seneca lib. 2. de Benef. cap. 10.) tumidissimum. Addo temulentissimum, crudelissimum.

21. *Felix prædo jacet.*] Felicitatem Alexandri æque feliciter exprimit Apuleius lib. 1. Florid. Fortuna, inquiens, sua major fuit: successusque ejus amplissimos et provocavit ut strenuus, et æquiparavit ut meritus, et superavit ut melior: solusque sine æmulo clarus, adeo ut nemo ejus audeat vel sperare virtutem, vel optare Fortunam. *Terrarum vindice fato Raptus.*] Raptus morte, quæ sola potuit vindicare terras ab illo subactas.

22. *Orbem,* &c.] Orientalem maxime, cui gravis et exitialis fuisset.

24. *Manibus,* &c.] Cineribus qui hic condebantur, neque prout meritus ipse fuerat, dispergebantur. *Ad ultima fatum.*] Ad eversionem regni Ægyptii, et ultimos Ægypti reges.

25. *Nam sibi libertas,* &c.] Orbi enim, si quando erit se in libertatem vindicaturus, nihil aliud erit Alexandri gloria et memoria quam ludibrium et pessimum ambitionis superbiæ, et regnandi cupidi-

Ludibrio servatus erat, non utile mundo
Editus exemplum, terras tot posse sub uno
Esse viro. Macetum fines, latebrasque suorum
Deseruit, victasque patri despexit Athenas:
Perque Asiæ populos fatis urgentibus actus
Humana cum strage ruit, gladiumque per omnes
Exegit gentes: ignotos miscuit amnes,
Persarum Euphraten, Indorum sanguine Gangen:
Terrarum fatale malum, fulmenque, quod omnes
Percuteret pariter populos, et sidus iniquum
Gentibus. Oceano classes inferre parabat
Exteriore mari. non illi flamma, nec undæ,
Nec sterilis Libye, nec Syrticus obstitit Ammon.
Isset in occasus, mundi devexa secutus,
Ambissetque polos, Nilumque a fonte bibisset:
Occurrit suprema dies, naturaque solum
Hunc potuit finem vesano ponere regi:
Qui secum invidia, qua totum ceperat orbem,
Abstulit imperium; nulloque hærede relicto,
Totius fati lacerandas præbuit urbes.

28 *vires.* 34 *per.* 35 *populos pariter.* 38 *obfuit.*

tatis exemplum. *Si redderet orbem.*] Si orbis unquam suæ libertati restitueretur, ad visum ab ludibrium cineres servati fuissent.

26. *Non utile mundo.*] Pessimo exemplo unus homo tot regna subegit, et sub jus imperiumque suum coegit. *Hortensius.*

28. *Macetum fines.*] Genitivus plur. ut Macedum, syncopate.

29. *Victasque patri,* &c.] Magnam Græciæ partem Philippi dolis et auro subactam sibique relictam tanquam imperium non satis amplum contempsit. vide Plut. Q. Curt. Polyb. Justin. Arrian.

31. *Ruit,* &c.] Turbavit, fœdavit sanguine.

33. *Persarum Euphraten.*] Sanguine scil.

35. *Sidus iniquum,* &c.] Velut pestilentis influentiæ sidus terris.

36. *Oceano classes inferre parabat.*] Oceani Indici visendi studio, flumini ignoto caput suum totque fortissimorum virorum salutem permisit. *Curt.*

37. *Exteriore mari.*] Quod ambit terras ad Orientem et Meridiem. *Flamma.*] Æstus Solis.

38. *Sterilis Libye,* &c.] Iter per deserta Libyæ ad Jovis Ammonis templum supra Syrtim majorem. Diod. 17. Arrian. Curt. et Plut.

40. *Ambissetque polos.*] Orbe circuito, et sub jus suum redacto. *Nilumque a fonte bibisset.*] Strabo refert Alexandrum cum Sesostre rege Ægypti statuisse lustrare Æthiopiam ut fontes Nili quæreret. vide infra vs. 272.

41. *Occurrit suprema dies.*] Sed fatum et lex naturæ incidit vitæ simul et voti filum.

42. *Vesano ponere regi.*] Ut sup. vs. 20.

43. *Qui secum invidia,* &c.] Qui eadem invidia qua vivus non tulit imperii æmulum; ita moriens nec uni reliquit Imperium, quasi fataliter invidens alteri tantam magnitudinem.

45. *Lacerandas præbuit urbes.*] Inter duces suos dividendas. Divisionem vide apud Curtium lib. 10.

Sed cecidit Babylone sua, Parthoque verendus.
Proh pudor! Eoi propius timuere sarissas,
Quam nunc pila timent populi. licet usque sub Arcton
Regnemus, Zephyrique domos, terrasque premamus
Flagrantis post terga Noti: cedemus in ortus
Arsacidum domino. non felix Parthia Crassis
Exiguæ secura fuit provincia Pellæ.
Jam Pelusiaco veniens a gurgite Nili
Rex puer, imbellis populi sedaverat iras,
Obside quo pacis Pellæa tutus in aula
Cæsar erat: cum se parva Cleopatra biremi,
Corrupto custode Phari laxare catenas,
Intulit Emathiis ignaro Cæsare tectis:
Dedecus Ægypti, Latio feralis Erinnys,
Romano non casta malo. quantum impulit Argos,
Iliacasque domos facie Spartana nocenti,
Hesperios auxit tantum Cleopatra furores.

46 *Parthisque.* 48 *non.* 48 *Arcto.* 50 *cedamus.* 50 *ad.* 53 *Jamque Pelusina.* 58 *Impulit.* 59 *Latii.* 61 *Iliadumque*

46. *Sua.*] In suam potestatem redacta Babylone Parthorum metropoli et regia. *Parthoque verendus.*] Parthis formidandus.

47. *Eoi propius*, &c.] Macedonum hastas plus timuerunt Parthi quam pila nostra.

48. *Licet usque sub Arcton*, &c.] Nos Romani subjecimus nobis orbem ab Arctoa parte, Occidentali, Meridionali: soli obstant nobis Parthi, quo minus in Orientem proferamus Imperium.

51. *Non felix Parthia Crassis*, &c.] Et tamen Parthia Crassis et exercitibus nostris exitiosa; a Macedonibus, quorum oppidum exiguum est Pella, devicta est, et metropolis ejus quasi in provinciam redacta facta victori Alexandro regia secura.

52. *Secura fuit.*] Parthia quæ de Crassis triumphat, Macedonibus paruit, quorum oppidum Pella. *Grotius.*

53. *Pelusiaco*, &c.] A Casio monte prope Pelusium lib. 8. vers. 470. et ad vers. 463.

54. *Rex puer.*] Ptolemæus. *Iras.*] Tumultum Alexandrinorum. supra ad versum 11. et indignationem Photini.

55. *Obside quo tutus.*] Rege præsente satis tutus Cæsar ab injuria inimicorum esse videbatur. *Hortens.*

57. *Laxare catenas.*] Ut laxaret sibi carcerem, quo custodiebatur, inquit Bersmannus. Ego de catenis portum Alexandrinum obstruentibus dici opinor. Scribit enim Plutarchus, Cæsarem ad se ex agro accivisse Cleopatram regno ejectam. Quæ cum Apollodoro Siculo lembum ingressa, nocte ingruente ad regiam pervenit, cumque latere aliter non posset, stragulo se illigatam ab Apollodoro ad Cæs. per fores apportari passa est, &c.

58. *Emathiis ignaro Cæsare tectis.*] Alexandrinis, ab Alex. Macedone conditis; *vel* Cæsaris victoris in Emathia.

59. *Dedecus Ægypti.*] Invectiva Apostrophe ad Cleopatram. *Latio feralis Erinnys.*] Ita Virg. de Helena: *Trojæ ac patriæ communis Erinnys.* cui noster hanc confert.

60. *Romano*, &c.] Nunc in Cæsare, postea in Antonio.

61. *Spartana nocenti.*] Helena.

62. *Furores.*] Insanæ libid. et belli illius, quod Antonius Augusto inferebat, furores.

Terruit illa suo, si fas, Capitolia sistro,
Et Romana petit imbelli signa Canopo,
Cæsare captivo Pharios ductura triumphos:
Leucadioque fuit dubius sub gurgite casus,
An mundum ne nostra quidem matrona teneret.
Hoc animi nox illa dedit, quæ prima cubili
Miscuit incestam ducibus Ptolemaida nostris.
Quis tibi vesani veniam non donet amoris,
Antoni? durum cum Cæsaris hauserit ignis
Pectus, et in media rabie, medioque furore,
Et Pompeianis habitata manibus aula,
Sanguine Thessalicæ cladis perfusus adulter
Admisit Venerem curis, et miscuit armis
Illicitosque toros, et non ex conjuge partus?
Proh pudor! oblitus Magni, tibi Julia fratres
Obscœna de matre dedit: partesque fugatas
Passus in extremis Libyes coalescere regnis,
Tempora Niliaco turpis dependit amori,
Dum donare Pharon, dum non sibi vincere mavult.

63 *ipsa.* 69 *Ptolemeida.* 71 *ignes.* 74 *Thessaliæ.*
75 *Ad Venerem misit curas.* 76 *natos?* 81 *ne sibi.*

63. *Terruit illa suo,* &c.] *Dum Capitolio Regina dementes ruinas Funus et imperio parabat,* Horatius od. 37. lib. 1. *Sistro,* &c.] *Regina in mediis patrio vocat agmina sistro.* Virg. Æneid. 8. Est autem sistrum, crepitaculum ex ære aut argento tinnulum, per cujus laminam incurvam ungulæ trajectæ erant: quod crispanti brachio agitatum redderet argutum sonum.

64. *Imbelli signa.*] *Contaminato cum grege turpium Morbo virorum.* Horatius. *Canopo.*] Ægyptiis et vilissima Canopi plebe. 8. vers. 543. Juvenal. Sat. 1. vers. 26. et Sat. 6. vers. 85.

65. *Cæsare.*] Augusto.

66. *Leucadioque fuit,* &c.] Sinu maris Ambracii sub Leucate promontorio Epiri, lib. 1. vers. 43.

69. *Miscuit ducibus.*] Miscuit Cleopatram ducibus Rom. Cæsari, et Antonio postea. *Hortens. Ptolemaida nostris.*] Cleopatram, Ptolemæi filiam.

70. *Quis tibi vesani,* &c.] Exclamatio poetæ per aversionem in turpem libidinem Cæsaris; qui in medio belli ardore, laxui ac voluptati indulsit, præcipue quum inter medios hostes suos versaretur, qui generum suum Pompeium occiderant. Ab exemplo majori: Si Cæsar hoc sibi permisit in armis, cur non Antonius in otio? *Hortens.*

71. *Ignis.*] Alii, *ignes.*

72. *Media rabie,* &c.] Belli. menses autem 9. ibi moratum refert Appianus.

73. *Et Pompeianis,* &c.] Etiamdum sibi in aula illa observari visa Pompeii modo ab iis cæsi umbra.

76. *Non ex conjuge partus?*] Filium Cæsarionem susceptum ex Cleopatra muliere barbara.

77. *Magni,* &c.] Cui filia Julia nupta fuerat.

78. *Partesque fugatas.*] Pompeianas, sub Scipione, Catone, &c.

79. *Coalescere regnis.*] Vires colligere.

81. *Donare Pharon,* &c.] Cleopatræ, quam fratre interfecto postea præfecit Ægypti regno.

Quem formæ confisa suæ Cleopatra sine ullis
Tristis adit lacrymis, simulatum comta dolorem,
Quem decuit, veluti laceros dispersa capillos,
Et sic orsa loqui: Si qua est o maxime Cæsar
Nobilitas, Pharii proles clarissima Lagi,
Exul in æternum sceptris depulsa paternis,
Si tua restituat veteri me dextera fato,
Complector regina pedes. tu gentibus æquum
Sidus ades nostris. non urbes prima tenebo
Femina Niliacas: nullo discrimine sexus
Reginam scit ferre Pharas. lege summa peremti
Verba patris, qui jura mihi communia regni,
Et thalami cum fratre dedit. puer ipse sororem,
Sit modo liber, amet: sed habet sub jure Pothini
Affectus, ensesque suos. nil ipsa paterni
Juris habere peto: culpa, tantoque pudore
Solve domum: remove funesta satellitis arma,
Et regem regnare jube. quantosne tumores
Mente gerit famulus, Magni cervice revulsa!
Jam tibi (sed procul hoc avertant fata) minatur.

84 *Quam.* 85 *est mi o.* 87 *externum.* 87 *expulsa.* 87 *parentis.* 88 *Ni.* 88 *restituit.* 89 *Complectar.* 89 *tangentibus.* 90 *sola.* 94 *thalamos.* 94 *Ille.* 95 *Si.* 95 *amat:* 96 *nihil.* 97 *inire.* 99 *tantosne, quantosve.* 99 *timores.*

84. *Quem decuit,* &c.] Ita emendat Grotius, cum prius legeretur, *Quam decuit.* ut sit admirantis.

85. *Si qua est o maxime Cæsar.*] Oratio Cleopatræ petitoria est. petit summatim in regni sui partem restituatur, unde a fratre et ejus tutoribus per summam injuriam sit ejecta. Movet affectus simul a præsenti exsilii sui statu. *Hortens.*

86. *Pharii proles clarissima Lagi.*] Ego regina, filia Ptolemæi, proles Lagi. lib. 8. vs. 692.

89. *Complector regina pedes.*] *Cleopatra regis soror affusa Cæsaris genibus, partem regni reposcebat,* inquit Florus lib. 4. cap. 2. *Æquum,* &c.] Salutare, me in jus meum redditurum, supra vs. 35. vocaverat Alexandrum *sidus iniquum gentibus.*

90. *Non urbes,* &c.] *Occupatio.* Neque, inquit, hoc novo fiet exemplo, ut regnet mulier, patre enim meo ejecto, sororem meam natu majorem in regno constituerunt.

92. *Summa peremti,* &c.] Testamentum patris, quo ex æquo cum fratre hæres relicta sum, necnon conjux illius.

95. *Sub jure Pothini,* &c.] Potestatem suam Pothini eunuchi auctoritati subjectam.

97. *Culpa,* &c.] Hoc dedecore et turpitudine; ut pro arbitrio servorum regnetur.

98. *Satellitis arma.*] Achillæ præfecti regii a Pothino solicitati contra Cæs. infra vs. 398.

99. *Quantosque tumores.*] Quantum fastum gerit in pectore ob Pompeium interfectum. Trahit adversarium in invidiam Cæsaris. *Hortens.* *Quantosne tumores.*] Quantosnam? duplici interrogatione. ut lib. 7. vs. 301.

101. *Jam tibi.*] Exaggerat invidiam

Sat fuit indignum, Cæsar, mundoque tibique,
Pompeium facinus meritumque fuisse Pothini.
Nequicquam duras tentasset Cæsaris aures:
Vultus adest precibus, faciesque incesta perorat.
Exigit infandam corrupto judice noctem.
Pax ubi parta duci, donisque ingentibus emta est;
Excepere epulæ tantarum gaudia rerum:
Explicuitque suos magno Cleopatra tumultu
Nondum translatos Romana in secula luxus.
Ipse locus templi, quod vix corruptior ætas
Extruat, instar erat: laqueataque tecta ferebant
Divitias, crassumque trabes absconderat aurum.
Nec summis crustata domus, sectisque nitebat
Marmoribus: stabatque sibi non segnis Achates,
Purpureusque lapis, totaque effusus in aula
Calcabatur Onyx: Hebenus Mareotica vastos

104 *Nec quicquam.* 106 *Cæsare.* 107 *pacta.* 107 *emta;* 112 *Extruet.* 114 *Non.*

ominatione mali majoris, quod tamen deprecatur. *Hortens.*

103. *Pompeium*, &c.] Scelestam Pompeii cædem, qua te sibi demereri voluit. *Pothini.*] Ita ubique scribendum hoc nomen, non ut ante fuit *Photini*. Nam Græcum est Ποθεινὸς, non Φωτεινὸς, quod et lex versuum repudiat. *Grotius.*

104. *Nequicquam.*] Frustra, inquit, sua blandiloquentia tentasset Cæsarem, sed forma eum movit. *Hortens. Nequicquam*, &c.] Satis enim formæ venustas commendabat eam.

105. *Incesta.*] Propter illicitum conjugium fratris et sororis. *Hortens. Perorat.*] Persuasit. Forsan pro *exorat* dixit; hoc est, orando induxit. *Idem. Perorat.*] Aderat puellæ forma, inquit Florus, et quæ duplicaretur ex illo, quod talis passa videbatur injuriam.

106. *Judice noctem.*] Cæsare, inter ipsam et fratrem judice.

107. *Pax ubi parta.*] Compositis inter se rebus et reconciliata fratri Cleopatra, extruitur convivium. *Duci.*] Ptolemæo. *Donisque ingentibus empta est.*] Debuerat pater ejus qui tum rex erat Cæsari septingenties HS. inde quadringenties petebat ad alendum exercitum. Plut. in Cæs.

109. *Tumultu.*] Strepitu et murmure ministrorum. *Sulpit.*

111. *Ipse locus templi*, &c.] Domus regia referebat majestatem templi, melius extructi atque exornati quam ferant exornentque seriora secula, atque adeo corruptiora.

113. *Crassumque*, &c.] Laminæ aureæ.

114. *Crustata domus.*] Crustare, crustam ducere sive applicare. Parietes crustati, crusta marmoris tecti. *Hortensius.*

115. *Stabatque sibi*, &c.] Copulativa pro adversativa. vide lib. 1. vs. 252. Sed stabat sibi, id est, per se solidus non incrustatus et alteri insertus, Achates lapis, de quo Plin. lib. 37. cap. 10. Solin. cap. 12.

116. *Purpureusque lapis.*] Porphyrites. Plin. lib. 36. cap. 7. vel Sardus. *Totaque effusus*, &c.] Pavimenta sternuntur Onychite marmore. *Calcatusque tuo sub pede lucet Onyx.* Martial. lib. 12. epigr. 50.

117. *Ebenus quamvis Mareotica vastos Non*, &c.] Perperam hodie legitur *Mareotica*. nec enim in Mareotide aut Ægypto nascitur ebenus; sed in Meroe Æthiopiæ. Stephanus: Μερόη, μητρόπολις Αἰθιόπων καὶ νῆσος. gentile Μεροΐτης. unde *Meroetica ebenus*. hoc verissimum. idem paulo post:

Non operit postes, sed stat pro robore vili
Auxilium, non forma domus. ebur atria vestit,
Et suffixa manu foribus testudinis Indæ
Terga sedent, crebo maculas distincta Smaragdo.
Fulget gemma toris, et Iaspide fulva supellex:
Strata micant: Tyrio quorum pars maxima succo
Cocta diu, virus non uno duxit aheno;
Pars auro plumata nitet; pars ignea cocco,
Ut mos est Phariis miscendi licia telis.
Tum famulæ numerus turbæ, populusque minister,
(Discolor hos sanguis, alios distinxerat ætas:)
Hæc Libycos, pars tam flavos gerit altera crines,
Ut nullas Cæsar Rheni se dicat in arvis
Tam rutilas vidisse comas. pars sanguinis usti
Torta caput, refugosque gerens a fronte capillos.

118 *Nili.* 120 *Et suffecta, Et suffulta, At suffecta.* 121 *crebra.* 123 *micant Tyrio.* 123 *fuco.* 123 *lentum,* In quib. autem ante hunc versum hic reperitur: *Hic torus, Assyrio cujus pars maxima succo.* 124 *diu virus.* 127 *Tunc.* 128 *distrinxerat.* 128 *ostrum:* 129 *fulvos.* 130 *nullis.* 130 *undis.*

—— *nigris Meroe fœcunda colonis Læta comis ebeni.* Plin. lib. 12. cap. de Ebeno. *Salmas.* Plin. Exercit. p. 387. *Hebenus.*] Postes non incrustantur Hebeni ligno: sed ex ipso solidæ stant columnæ. *Mareotica vastos,* &c.] Ægyptia, a Mareotide palude. licet *sola India nigrum fert ebenum,* ut canit poeta lib. 2. Geor. Herodotus tamen lib. 3. in Æthiopia nasci scribit. vide Plin. lib. 12. cap. 4. et lib. 6. cap. 30. infra vers. 304. Solin. cap. 65. Dioscorid. libro 1. capite 137.

119. *Auxilium,* &c.] Columna ad sustentandum; non incrustamentum ad ornatum. *Ebur atria vestit.*] Fores operiebantur putaminibus testudinis Indicæ in laminas dissectis, et gemmis intertextis distinguebantur. vide quæ nos ad vs. 94. Satyr. 11. Juvenalis.

123. *Strata micant:* &c.] Alii leg. *Hic torus, Assyrio cujus pars maxima succo Strata micant Tyrio, quorum pars maxima lentum Cocta diu virus.* Sed illa quam nos retinuimus simplicior est et verior. *Tyrio quorum,* &c.] Purpureo, a Tyro ubi optimus purpurarum piscatus, cujus piscis, qui et murex dicitur, sanguine ceu flore quem ore habet moriensque expuit, finguntur vestes purp.

124. *Virus.*] Medicatum liquorem, succum, tincturam. Martial. epigr. 50. lib. 1. et lib. 4. epigr. 4. *Non uno duxit aheno.*] [illegible]; bis tinctum innuit, dibaphum. Plin. lib. 9. cap. 30.

125. *Plumata nitet.*] Intertexta auro atque varii coloris liciis; qualia opera Græci πολύμιτα vocant. Martial. epigramm. 150. lib. 14. *Igneo cocco.*] Splendida coccineo colore. vide quæ ad epigramm. 24. lib. 4. Martial.

126. *Phariis.*] Ægyptiis a Pharo ins. in portu Alexandrino. *Licia.*] Sunt fila, quibus in telis, textrices implicant stamina. Accipiuntur nonnunquam pro ipsis staminibus. *Hortens.*

129. *Libycos.*] Nigros, adustos, tortos.

130. *Rheni se dicat in arvis.*] In Germania. Germani autem flava cæsarie pulchri sunt. Tacit. de Germ.

132. *Torta caput.*] *Tortis crinibus Æthiopes,* inquit Martialis lib. Spect. ep. 3. *Refugosque gerens,* &c.] Rejectos in cervicem, in supera reflexos, et Solis vapore adustos.

Nec non infelix ferro mollita juventus,
Atque execta virum. stat contra fortior ætas,
Vix ulla fuscante tamen lanugine malas.
  Discubuere toris reges, majorque potestas
Cæsar: et immodice formam fucata nocentem,
Nec sceptris contenta suis, nec fratre marito,
Plena maris rubri spoliis, colloque, comisque
Divitias Cleopatra gerit, cultuque laborat.
Candida Sidonio perlucent pectora filo,
Quod Nilotis acus compressum pectine Serum
Solvit, et extenso laxavit stamina velo.
Dentibus hic niveis, sectos Atlantide silva
Imposuere orbes; quales ad Cæsaris ora
Nec capto venere Juba. proh cæcus, et amens
Ambitione furor, civilia bella gerenti
Divitias aperire suas, incendere mentem
Hospitis armati. non sit licet ille nefando
Marte paratus opes mundi quæsisse ruina:

135 *fuligine.* 136 *illic.* 137 *fuscata.* 138 *sceptro c. suo.* 140 *tulit.* 141 *prælucent.* 142 *comprensum est.* 143 *expanso, extemplo.* 144 *sectosque.* 146 *Ne.* 149 *scilicet.* 150 *pressisse.*

133. *Ferro mollita juventus.*] Castrata. Spadones scil. et Eunuchi. *male pubescentibus annus Surripuere viros; exectaque viscera ferro, In Venerem fregere: atque ut fuga mobilis aut Circumscripta mora properantes differat annos, Quærit se natura nec invenit.* Petr. Arb.

134. *Execta.*] Emasculata. *Virum.*] Virilitatem.

135. *Lanuginie malas.*] Non castrati juvenes, investes tamen atque imberbes.

136. *Reges.*] Ptolemæus et Cleopatra. *Majorque potestas Cæsar.*] Et regibus major Cæsar.

137. *Fucata.*] Quasi fuco adulterata ac depicta. *Hortens.*

139. *Maris rubri spoliis.*] Gemmis, margaritis. de Mari rubro, vide quæ nos ad Senecæ Thyest. vs. 370.

140. *Cultuque laborat.*] Gravatur gemmis. vel solicita est de cultu.

141. *Sidonio perlucent pectora filo.*] Amicta e tenuissimis filis. Pollux lib. 7. cap. 16. *Non sic in Tyria sindone tutus eris,* epigr. 19. lib. 4. Martial.

142. *Nilotis acus,* &c.] Ægyptia. *picti tunica Nilotide Mauri,* Martialis epigr. 6. lib. 10.

143. *Solvit,* &c.] Ut rariora essent fila, discrevit.

144. *Dentibus hic niveis.*] Pedibus eburneis sustentatas rotundas mensas citreas e Mauritania petitas. *felices Atlantica munera sylvas.* Martial. epigr. 89. lib. 4. vide quæ nos ad epigr. 43. lib. 2. Martial. *Tu Libycos Indis suspendis dentibus orbes.* et Juven. Sat. 11. *latos sustinet orbes Grande ebur. Sectos Atlantide sylva.*] A materia mensarum, quæ citrinis tabulis compactæ erant. Citrus arbor nobilis est, quæ sola in Mauritania ad montem Atlantem nascitur. *Hortensius.*

145. *Ora.*] Conspectum.

146. *Nec capto,* &c.] Vide Plin. libro 13. cap. 15. *Proh cæcus,* &c.] Exclamatio in intempestivum luxum et splendorem apparatus nuptialis in medio ardore belli civilis. *Hortens.*

149. *Non sit licet,* &c.] Etiamsi Cæsar non esset.

Sed cum tanta meo vivat sub pectore virtus,
Tantus amor veri, nihil est quod noscere malim
Quam fluvii causas per secula tanta latentes,
Ignotumque caput: spes sit mihi certa videndi
Niliacos fontes; bellum civile relinquam.
Finierat, contraque sacer sic orsus Achoreus:
Fas mihi magnorum Cæsar secreta parentum
Prodere, ad hoc ævi populis ignota profanis.
Sit pietas aliis, miracula tanta silere:
Ast ego cœlicolis gratum reor, ire per omnes
Hoc opus, et sacras populis notescere leges.
Sideribus, quæ sola fugam moderantur Olympi,
Occurruntque polo, diversa potentia prima
Mundi lege data est. Sol tempora dividit anni,
Mutat nocte diem, radiisque potentibus astra
Ire vetat, cursusque vagos statione moratur.

189 *mallem.* 190 *latentis.* 193 *Edere.* 193 *ab hoc.*
197 *cælicolas.* 201 *ævi.*

Chrysippo medico in Ægyptum profectus, anni rationem reversus Græcis tradidit et Ephemeridas scripsit. Laert. lib. 8. Strabo lib. 14. Columel. lib. 10. Censorinus. hujus autem fastis, id est, rationi anni Cæsar dicit suam anni correctionem non cessuram. qua observationi veteri adjecit X. dies ut annum CCCLXV. dies efficerent, et ne quadrans deesset, quarto quoque anno unus dies intercalaretur. Plutarchi Cæs. et Macrob. lib. 1. Saturn. c. 14. Solin. cap. 3. Sueton. Cæs. *Fastibus annus.*] Utcunque Servius erroris Lucanum insimulare ausus sit, *Fastum* tamen pro dierum computatione in quarta declinatione usurparunt auctores boni. Varro in Ephemeride: *Cæsar fastus correxit.* Columella 10. *Sequor nunc Eudoxi et Metonis fastus.* et Horat. utriusque declin. 2. et 4.

194. *Fas mihi magnorum,* &c.] Achoreus narrationem orditur a pia deprecatione culpæ, quo majorum secreta, quæ hactenus latuerunt homines profanos, sit proditurus. Allusit ad Virgilii illud Sinonis lib. 2. Æneid. *Fas mihi Graiorum sacrata resolvere jura* Hortens.

195. *Profanis.*] Non initiatis.

196. *Pietas.*] Religio.

199. *Sideribus,* &c.] Planetæ, qui adverso motu ab Occasu scil. in Ortum retardant rapidum motum quo decima sphæra ab Ortu in Occasum recte decurrens reliquos orbes secum trahit, aliam atque aliam sortiuntur motus rationem, adeoque potentiam. *Moderantur fugam.*] Regunt revolutionem cœli. Vultque eo indicare sidera certis vicibus oriri et occidere, et temperato cursu suo volvi. *Hortens.*

200. *Occurrunt polo.*] Id est, contra cœlum moventur.

201. *Sol tempora dividit anni.*] Medius planetarum; temporum, terrarum, siderum et cœli rector.

202. *Mutat nocte diem.*] Cum veteribus, qui τοὺς τῶν πλανωμένων στηριγμοὺς, a Sole fieri credebant. errasse nostrum monet Jos. Scal. in prolegom. ad Manil. *Radiisque potentibus.*] Solem, inquit Sulpitius, cæteri planetæ venerari videntur, ut Regem. Et quum propius accessere, sunt in statione, et fiunt retrogradi: unde Sol moderator reliquorum dicitur luminum.

203. *Cursusque vagos statione moratur.*] Ipse sub Ecliptica certus vagos cæterorum cursus moderatur. Neque enim de planetis stationariis et retrogradis aliquid innotuisse veteribus verisimile est. Sed de

Luna suis vicibus Tethyn, terrenaque miscet.
Frigida Saturno glacies, et zona nivalis
Cessit. habet ventos, incertaque fulmina Mavors.
Sub Jove temperies, et nunquam turbidus aer.
At fecunda Venus cunctarum semina rerum
Possidet. immensæ Cyllenius arbiter undæ est.
Hunc ubi pars cœli tenuit, qua mista Leonis
Sidera sunt Cancro, rapidos qua Sirius ignes
Exerit, et varii mutator circulus anni
Ægoceron, Cancrumque tenet, cui subdita Nili
Ora latent: quæ cum dominus percussit aquarum
Igne superjecto, tunc Nilus fonte soluto
Exit, ut Oceanus lunaribus incrementis
Jussus adest: auctusque suos non ante coarctat,
Quam nox æstivas a Sole receperit horas.

204 *Tethym.* 206 *flumina.* 211 *rabidos, rapido.* 212 *Excierit.* 214 *quem cum.* 217 *Justus.* 217 *actusque.*

stationibus planetarum Plin. lib. 2. cap. 15. 16. et 17.

204. *Lunæ suis.*] Æstum maris Lunæ motui tribuerunt veteres. Pomp. Mela lib. 3. cap. 1. et interp. Vadian. *Vicibus.*] Crescentis ac decrescentis Lunæ. *Tethyn,* &c.] Mare reciproca agitatione nunc accedens litora, nunc recedens.

205. *Frigida Saturno glacies.*] De virtutibus et qualitatibus planetarum consulendi Astrologi, qui de his plenius et planius.

209. *Cyllenius.*] Mercurius. Hoc sidus etiam nonnunquam Apollinis appellatur, medium inter Venerem et Lunam. *Hortens. Undæ est,*] Fluminum, adeoque Nili. *Cessit Mercurio locus imbrifer.* Avienus.

210. *Hunc ubi pars,* &c.] Ubi Mercurius in Julii principio, pervenit ad extremum gradum Cancri qua Leonem contingit, vicinus Caniculæ et Tropico Cancri cui subjacent ignoti fontes Nili, tum arbiter unde Mercurius laxat fontes fluminis directe subjecti, facitque effervescere, non secus ac Luna motu suo tumefacit mare. modo vs. 204.

211. *Sirius,* &c.] Septem inundationis Nili causas ponit, e quibus secunda haud dubie vera est, et optimis quibusque auctoribus placita. *Sirius* est stella magna et lucida in fronte canis. Hujus exortu amplissimæ vires in terra sentiuntur. Tum poetæ nonnunquam *Sirium* pro æstate usurpant. *Hortens.*

212. *Mutator circulus anni,* &c.] Zodiacus; in quo taxatur a Jos. Scal. in proleg. ad Manil. quod ex duobus Tropicis unum facit, et Zodiacum non solem dirigit ad puncta Solstitialia. Nullo modo probantur mihi interpretes, qui Meridianum intelligunt Trop. utrunque intersecantem.

214. *Dominus aquarum.*] Mercurius.

215. *Nilus fonte soluto,* &c.] Nilus crescere incipiens nova Luna post solstitium; Sole Cancrum transeunte, modice; Leonem; abundantissime, in Virgine, residet, revocatur intra ripas, Sole in Libra, hoc est, in æquinoctio autumnali, lib. 8. vs. 467. Herod. lib. 2. Plin. lib. 5. cap. 9. Solin. cap. 34. et 45. Strabo lib. ult. Diod. Sic. lib. 1. Seneca lib. 4. nat. q. cap. 2. Marcel. lib. 22. Heliod. lib. 9. Philo lib. 1. de vita Mosis. Card. de Subtilit. lib. 2. et 21. Jul. Cæs. Scal. exercit. 47.

216. *Lunaribus incrementis.*] Quando scil. Oceanus crescente ac decrescente luna, magis minusve accedit receditve reciproco suo æstu. *Hortens.*

218. *Nox æstivas,* &c.] Notatio æquinoctii autumnalis.

Vana fides veterum, Nilo, quo crescat in arva,
Æthiopum prodesse nives. non Arctos in illis
Montibus, aut Boreas. testis tibi sole perusti
Ipse color populi, calidique vaporibus Austri.
Adde, quod omne caput fluvii, quodcunque soluta
Præcipitat glacies, ingresso vere tumescit
Prima tabe nivis: Nilus neque suscitat undas
Ante Canis radios, nec ripis alligat amnem
Ante parem nocti Libra sub judice Phœbum.
Inde etiam leges aliarum nescit aquarum:
Nec tumet hybernus, cum longe sole remoto
Officiis caret unda suis: dare jussus iniquo
Temperiem cœlo, mediis æstatibus exit.
Sub torrente plaga, ne terras dissipet ignis,

219 *veterum est.* 219 *quod, quæ.* 221 *testes.* 221 *sibi, mihi.* 222 *calidisque.* 222 *labe.* 225 *nec.* 226 *neque.* 232 *neu.*

219. *Vana fides veterum, Nilo.*] E septem causis inundationis Nili, quas ponit noster, secunda hæc veteribus Anaxagoræ, Euripidi, et aliis gravissimis auctoribus placita validissimis nititur argumentis, ad quæ diluenda nimis debiles sunt poetæ confutationes. Sole enim apud nos in Cancri tropico existente ultra Capricorni circulum sita hyems est, et nives in Lunæ montibus conceptæ a Sole redeunte, quod iis ver est, dissolvi possunt. Sed et hanc opinionem refutat Jo. Bapt. Scortia lib. 2. de Nili incremento, cap. 12. *Quo crescat in arva.*] Mss. habent, *quæ.* vulgati *quod.* Veteres autem quos dicit, sunt Anaxagoras et Euripides. *Grotius.* Refutat hic eorum opinionem qui incrementum et exundationem Nili ex nivibus liquefactis in montibus Æthiopiæ provenire arbitrentur. *Hortens.*

220. *Non Arctos in illis,* &c.] Et tamen recessus a circulo Capricorni ad Antarcticum æque se habet quoad frigus, ac noster a circulo trop. Cancri.

223. *Quodcunque soluta,* &c.] Atqui hoc versus Antarcticum sitis vernum tempus est.

225. *Tabe nivis.*] Solutione.

226. *Ante Canis radios.*] Ante exortum caniculæ, in mense Julio: Sole Leonem ingresso. *Nec ripas,* &c.] Neque revocatur in alveum ante æquinoctium autumnale lib. 8. vs. 467. Jo. Leo Africanus lib. 8. cap. 4. et lib. 9. cap. 26. Hieron. Fracastorius tract. de Nilo. M. Ant. Sabellicus Ennead. 1. l. 3. Goropius in Niloscopio. Card. de Subt. lib. 21. Cæs. Scal. exerc. 47.

227. *Ante parem nocti Libra,* &c.] Diodorus scribit Nilum augeri ab Solstitio usque ad æquinoctium autumnale, subinde crescentem, *τῆς πληρώσεως τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τῶν θερινῶν τροπῶν ποιούμενον, αὔξεσθαι μὲν μέχρι τῆς ἰσημερίας τῆς μετοπωρινῆς ἀεὶ δ' ἐπάγειν νέαν ἰλὺν* Nam post æquinoctium, Sole adhuc in Libra constituto, centesimo die a solstitio, redire intra suas ripas ac residere incipit Nilus. In Cancro enim sensim ac modice primum crescit, in Leone plenissimus fluit, pigrescit in Virgine et lentior meat, adhuc tamen crescit; at in Libra post æquinoctium revocatur intra ripas et retro cedit. *Salmas.* Plin. exercit. pag. 436. *Phœbum.*] Diem.

228. *Aliarum nescit aquarum.*] Aliorum fluminum, quæ hyeme crescunt, æstate decrescunt.

230. *Officiis caret unda suis.*] Officium Nili est arva irrigare; hoc autem præstare non potest nisi a Sole excitetur. ideo hyeme se ripis tenet. *Grotius Officiis caret unda suis.*] Incremento ad irrigationem Ægypti. *Iniquo,* &c.] Ferventiætheri.

232. *Torrente plaga.*] Zona torrida. *Ignis.*] Calor excandescens.

Nilus adest mundo, contraque incensa Leonis
Ora tumet: Cancroque suam torrente Syenen,
Imploratus adest: nec campos liberat undis,
Donec in autumnum declinet Phœbus, et umbras
Extendat Meroe. quis causas reddere posset?
Sic jussit Natura parens decurrere Nilum:
Sic opus est mundo. Zephyros quoque vana vetustas
His adscripsit aquis, quorum státa tempora flatus,
Continuique dies, et in aere longa potestas:
Vel quod ab occiduo depellunt nubila cœlo
Trans Noton, et fluvio cogunt incumbere nimbos:
Vel quod aquas toties rumpentis littora Nili
Assidue feriunt, coguntque resistere flatus.
Ille mora cursus, adversique obice ponti
Æstuat in campos. sunt qui spiramina terris
Esse putent, magnosque cavæ compagis hiatus.
Commeát hac penitus tacitis discursibus unda
Frigore ab Arctoo medium revocata sub axem,

235 *adit:* 236 *Phœbus declinet.* 237 *possit?* 238 *potens.* 238 *discurrere.* 239 *ventos, flatus.* 239 *quos.* 240 *adscribit.* 241 *aera magna.* 244 *rumpenteis.* 245 *Assiduo, flatu,* vel *fluctu. Assidue, fluctus.* 246 *obice mundi.* 248 *putant.* 249 *hic.*

233. *Adest mundo.*] Ad refrigerium et temperiem subvenit Ægypto.

234. *Suam torrente Syenen.*] Sibi subjectam. vide lib. 2. vs. 587.

235. *Imploratus adest.*] In auxilium quasi advocatus.

237. *Meroe,* &c.] In qua ins. torridæ zonæ subjecta breves aut nullæ rejiciebantur umbræ. infra vs. 305.

239. *Zephyros quoque,* &c.] Improprie Etesias Aquilones (qui a Rhiphæis et Septentrione flantes pellere pluvia nubila in Austrum, et Nilum versus fontes repulsum quo minus in mare se exoneret, adeoque exundet, sistere dicuntur) vocat Zephyros et ab Occasu flare facit. vide Jos. Scal. in prolegom. ad Manilium. Cæterum hanc opinionem discutit refutatque Jo. Bapt. Scortia lib. 2. de natura et increm. Nili, cap. 13. 14. et 15.

242. *Vel quod,* &c.] Quod Democriti placitum est. *Ab occiduo cœlo.*] Unde Zephyri spirant.

244. *Vel quod aquas,* &c.] Quod Thaleti visum est. *Toties rumpentis,* &c.] Alia causa incrementi: quasi Libycum mare assiduo impulsu suo et violentia aquarum feriat septem ostiorum Nili littora et oneret ea ratione omnes ejus alveos aquis, ad inundationem usque. *Hortens.*

245. *Flatus.*] Ms. P. *Flatu, Flatus.*] Venti.

246. *Ille mora cursus,* &c.] Nilus impeditus ab Etesiis ex adverso flantibus, quo minus in mare delabatur, exundat. Ammian. Marcel. lib. 22. Solin. cap. 45. Plin. lib. 5. cap. 9. Herod. 2. *Adversique obice Ponti.*] Objectu maris, ex quo tantum aquarum invehitur. *Hort.*

247. *Sunt qui.*] Quarta incrementi Nili causa, sed absurda, quam tamen Memphitici sacerdotes tradebant. *Spiramina terris.*] Canales et meatus subterraneos.

249. *Unda.*] Fluvii, ut mox versu 252.

250. *Medium revocata sub axem.*] Sub Æquatorem aut torridam zonam cui subjacet Meroe. infra vs. 305.

Cum Phœbus pressit Meroen, tellusque perusta
Illuc duxit aquas, trahitur Gangesque, Padusque,
Per tacitum mundi: tunc omnia flumina Nilus
Uno fonte vomens non uno gurgite perfert.
  Rumor, ab Oceano, qui terras alligat omnes,
Exundante procul violentum erumpere Nilum,
Æquoreosque sales longo mitescere tractu.
  Nec non Oceano pasci Phœbumque polumque
Credimus: hunc, calidi tetigit cum brachia Cancri,
Sol rapit, atque undæ plus, quam quod digerat aer
Tollitur. hoc noctes referunt, Niloque refundunt.
  Ast ego, si tantam jus est mihi solvere litem,
Quasdam, Cæsar, aquas post mundi sera peracti
Secula, concussis terrarum erumpere venis,
Non id agente Deo, quasdam compage sub ipsa
Cum toto cœpisse reor, quas ille creator,
Atque opifex rerum certo sub jure coercet.
  Quæ tibi noscendi Nilum Romane cupido est,
Et Phariis, Persisque fuit, Macetumque tyrannis:

253 *In tac.* 254 *profert.* 258 *polosque.* 260 *degerit.* 261 *hunc.* 262 *fat.* 269 *Hæc Ph.*

251. *Phœbus pressit Meroen.*] Meroen premit Sol cum obtinet quartam decimam Leonis partem.

253. *Per tacitum mundi.*] Per secretos meatus illos subterraneos. *Tunc omnia flumina Nilus.*] His fluminibus non sufficit unus Nili alveus, adeoque exundat fluv.

255. *Rumor ab Oceano.*] Alii sunt, qui opinantur feruntque Nilum ab illo Oceano, qui terras ambit, exæstuante, incrementum aquarum capere, fluctus vero marinos salsuginem amittere atque dulcescere longo cursu. hanc opinionem examinat atque rejicit Scortia lib. 2. de Nilo, cap. 11.

258. *Nec non Oceano,* &c.] Alia opinio. Sidera aquis pasci, ut lib. 1. vs. 415. et lib. 9. vs. 313. aquarum itaque a Sole in Cancro attrectarum partem a sideribus non digestam in Æthiopia deorsum noctu decidere, atque hinc Nilum crescere Herodoti sententia. vide cap. 19. lib. 2. Scortiæ de incremento Nili.

262. *Ast ego,* &c.] Ego reor alios fluvios e venis vi concussis erupisse ante orbem conditum; alios accepisse ortum et leges certas a Deo in ipsa mundi creatione. Nilum autem hanc incrementi legem a prudenti Deo etiam tum accepisse. hanc tanquam universalem causam a nostro positam ut et ab Aristide in oratione Ægyptiaca, pro levi refutat Jô. Baptista Scortia lib. 2. de natura et incremento Nili, cap. 1. Refutatis deinde variis aliorum opinionibus docet cap. 17. Nilum aquis pluviis crescere.

265. *Compage sub ipsa.*] In prima mundi coagmentatione.

266. *Cum toto cœpisse reor.*] Cum rerum universitate.

268. *Quæ tibi noscendi,* &c.] Enumerat Cæsari reges, qui eodem studio cognoscendi originem Nili tenebantur: ut reges Ægyptiorum, Persarum, Macedonum; deinque omnis ætatis mortales operam dedisse, ut ejus rei cognitionem posteris traderent. *Hortens.*

269. *Et Phariis,* &c.] Sesostri, Cambysæ, Alexandro, ut seq.

Nullaque non ætas voluit conferre futuris
Notitiam: sed vincit adhuc natura latendi.
Summus Alexander regum quos Memphis adorat,
Invidit Nilo, misitque per ultima terræ
Æthiopum, lectos: illos rubicunda perusti
Zona poli tenuit; Nilum videre calentem.
Venit ad occasum, mundique extrema Sesostris,
Et Pharios currus regum cervicibus egit:
Ante tamen vestros amnes Rhodanumque, Padumque,
Quam Nilum de fonte bibit. vesanus in ortus
Cambyses longi populos pervenit ad ævi,
Defectusque epulis, et pastus cæde suorum,
Ignoto te, Nile, redit. non fabula mendax
Ausa loqui de fonte tuo est, ubicunque videris,
Quæreris: et nulli contingit gloria genti,
Ut Nilo sit læta suo. tua flumina prodam,
Qua Deus undarum celator, Nile, tuarum
Te mihi nosse dedit. medio consurgis ab axe,
Ausus in ardentem ripas attollere Cancrum:

272 quem. *275 carentem.* *276 occasus.* *277 cursus.* *279 ad ort.* *286 Quæ.* *287 cum surgis.*

270. *Futuris.*] Posteris. ἐσσομένοισι.

271. *Sed vincit*, &c.] Necdum enim inventi sunt ejus fontes.

274. *Lectos.*] Electos viros, qui ortum Nili indagarent.

276. *Sesostris.*] Sesostrin hunc Tzetzes Chiliad. 3. cap. 69. Var. hist. refert Assyriorum regem fuisse, et regibus curru junctis vectum triumphasse. Idem Plin. lib. 33. cap. 3. Val. Flac. Sed vide Herodoti Euterpen.

278. *Ante tamen*, &c.] Neque tamen invenit magis quam vestrorum fluv. fontes. Notatio τοῦ ἀδυνάτου.

280. *Cambyses.*] Persarum rex, Cyri F. qui patris imperio adjecit Ægyptum. *Longi ævi*, &c.] Μακροβίους Æthiopas. Herod. lib. 3. Plin. lib. 6. cap. 30.

281. *Defectusque epulis*, &c.] Destinarat Cambyses triplex bellum, navale contra Carthaginenses; alterum terrestre contra Ammonios: tertium in Macrobios Æthiopas, deficiente autem in itinere commeatu, ingens fames exercitum invasit: unde decimum quenque militem sorte ductum edebant, &c. Herod. 3.

282. *Non fabula mendax.*] Ita ut non falsum sit quod de Nili origine dicitur, *Nemini notam esse.*

286. *Qua.*] Quatenus.

287. *Medio consurgis ab axe.*] A Meridie (innuit autem polum Antarcticum) in Septentrionem recto cursu defertur Nilus, nisi quod sinuoso flumine modo Arabiam ex æquo alluat. *Inde Africam ab Æthiopia dispescens*, &c. Plin. lib. 5. cap. 9.

288. *Ausus in ardentem*, &c.] Alveo quidem contentus, a Cataractis, quæ sub Cancro sunt ante per arenosa et squalentia fluens, quandoque se terra condens et post dierum aliquot itinera erumpens. *In ardentem ripas*, &c.] Contra Septentrionem cursum ad Cancri Solstitialem tropicum vertere. *Hortens.*

In Borean is rectus aquis, mediumque Booten:
Cursus in occasum flexu torquetur, et ortus,
Nunc Arabum populis, Libycis nunc æquus arenis:
Teque vident primi, quærunt tamen hi quoque, Seres,
Æthiopumque feris alieno gurgite campos:
Et te terrarum nescit cui debeat orbis.
Arcanum natura caput non prodidit ulli,
Nec licuit populis parvum te, Nile, videre,
Amovitque sinus, et gentes maluit ortus
Mirari, quam nosse tuos. consurgere in ipsis
Jus tibi solstitiis, aliena crescere bruma,
Atque hyemes adferre tuas: solique vagari
Concessum per utrosque polos. hic quæritur ortus,
Illic finis aquæ. late tibi gurgite rupto
Ambitur nigris Meroe fecunda colonis,
Læta comis hebeni: quæ, quamvis arbore multa

290 *Curris et.* 290 *occasus.* 290 *flexus.* 290 *in ort.* 300 *efferre, perferre.* 301 *Concessum est.* 302 *tibi late.* 302 *repto.*

289. *Is.*] Defluis. *Rectus aquis.*] Directe adversum Boream. *Mediumque Booten.*] Astronomica ratione amplius monstrat vagum lapsum Nili. Est autem Bootes, sidus, quod *Arctophylax* etiam vocatur. βοώτης bubulcus: *Arctophylax* custos ursæ. stella haud procul ab ursa majore, et tanquam bubulcus plaustrum sequi videtur. *Hortensius.*

290. *Cursus in occasum,* &c.] Scribe aut *occasus,* cum Ms. R. A. et T. aut *certum,* cum Ms. P. *Grotius.*

291. *Æquus.*] Benignus.

292. *Primi te vident.*] Apud eos enim primum apparet. *Sulpitius. Seres Æthiopumque.*] Æthiopiæ gens, ut placet Heliodoro l. 9. Indiæ pop. ut Orosio lib. 3. cap. 24. Non itaque in tantum errat aut hallucinatur noster quantum a Jos. Scal. ad Manilium arguitur. vide quæ ad lib. 1. vers. 19. Glareanus conjicit legend. *seri* ut opponatur τῷ *primi.*

293. *Feris alieno,* &c.] Præterveheris advena ex alibi orto fluv.

295. *Arcanum natura,* &c.] Fontes Nili ignotos, quos tamen Ptolemæus et alii e Lunæ montibus oriri referunt: Vitruvius ex Atlante Mauritaniæ, Jubam secutus.

296. *Parvum.*] Nascentem. *Sulpitius.*

298. *Consurgere in ipsis Jus tibi solstitiis, aliena crescere bruma, Atque hiemes efferre tuas.*] Hiemes vocat abundantiam aquarum, quam in nostro orbe tempore fere hiberno experimur. Scribo autem *efferre,* ut habent quidam codices et vetustissima Romana editio, non *adferre.* Plinius in Panegyr. *quia piger Nilus cunctanter alveo sese ac languide extulerat.* Gronovius. *Consurgere,* &c.] Crescere, exundare, ut supra vs. 215. et deinceps.

299. *Solstitiis.*] Solstitio æstivo. *Aliena crescere bruma.*] Diversa ab aliis fluv. ratione. supra vs. 228.

300. *Hyemes adferre tuas.*] Incrementum tuum, quasi hybernum.

301. *Per utrosque polos.*] Per terras longe ab utraque Æquatoris parte recedentes ad utrunque polum. *Hic quæritur ortus.*] Apud nos ad Arcticum sitos, de origine tua quæstio est.

302. *Illic finis aquæ.*] Apud Antarcticos, de exitu et ostiis. *Gurgite rupto,* &c.] Dividente se Nilo et Meroen ins. circundante.

304. *Hebeni.*] Supra vs. 117. *Quæ quamvis,* &c.] Meroen premit Sol cum ob-

Frondeat, æstatem nulla sibi mitigat umbra:
Linea tam rectum mundi ferit illa Leonem.
Inde plagas Phœbi, damnum non passus aquarum,
Præveheris, sterilesque diu metiris arenas,
Nunc omnes unum vires collectus in amnem
Nunc vagus, et spargens facilem tibi cedere ripam.
Rursus multifidas revocat piger alveus undas,
Qua dirimunt Arabum pòpulis Ægyptia rura
Regni claustra Philæ. mox te deserta secantem,
Qua dirimunt nostrum rubro commercia Pontum,
Mollis lapsus agit. quis te tam lene fluentem
Moturum tantas violenti gurgitis iras,
Nile, putet? sed cum lapsus abrupta viarum
Excepere tuos, et præcipites cataractæ,
Ac nusquam vetitis ullas obsistere cautes
Indignaris aquis: spuma tunc astra lacessis:

305 *vindicat.* 307 *In pl.* 308 *Provehetis.* 310 *sibi.* 312 *populos.* 313 *Physæ.* 314 *Ponto.* 316 *totas.* 319 *At.*

tinet decimam quartam partem Leonis. vide lib. 1. vs. 587.

306. *Linea tam rectum,* &c.] Illa regio linea tam perpendiculari Soli in Leone subjacet.

307. *Plagas Phœbi.*] Zonam torridam. *Damnum non passus aquarum.*] Diminutionem, attrahentibus illum Sole et sideribus.

308. *Metiris arenas.*] Pervagatis per arenas steriles. *Hortens.*

309. *Nunc omnes unum,* &c.] Modo in uno amne, omnibus suis aquarum viribus collectis decurrit: nunc vagus egreditur ripas suas, quæ facile undarum impetui cedunt. *Hortens.*

311. *Rursus multifidas,* &c.] Paulo post redit aqua in alveos suos, ubi Ægyptus, inquit. ab Arabia dividitur. Et monstrat locum, quasi digito, ubi *Philæ* sunt, quas claustra regni vocat. *Hortensius.*

312. *Qua dirimunt Arabum,* &c.] Ubi Ægyptus ab Arabia dividitur, ad Philas opp. Straboni lib. 17. Ptolem. et Heliodoro lib. 8. sed Plinio ins. l. 5. cap. 9. et Senec. lib. 4. cap. 2.

313. *Claustra Philæ.*] Fines. vel alludit ad τὰς πύλας. Solinus cap. 45. Catadupas appellat Nili claustra. *Mox te deserta secantem.*] Rursum lentior fluit per ea deserta, qua Rubrum mare dirimit nostrarum gentium commercia. *Hortens.*

314. *Qua dirimunt,* &c.] Qua non ita multum Mediterraneum mare ab Erythræo ceu rubro dividitur.

317. *Sed cum lapsus,* &c.] Nec alibi torrentior, vectus aquis properantibus ad locum Æthiopum, qui Catadupi vocantur, novissimo Cataracte inter occursantes scopulos non fluere immenso fragore sed ruere creditur. postea lenis, &c. Plin. lib. 5. cap. 9.

318. *Præcipites cataractæ.*] Partim enim, ut Mela inquit, asper decurrit, propter cataractas, hoc est præcipites et torrentes undarum, ex asperis et urgentibus scopulorum angustiis lapsus, qui in Nilo multi sunt, ob crebra insularum, rupiumque e medio alveo extantium impedimenta: mitem alioquin et dulcissimi haustus fluvium, immania rupium obstacula ita exasperant, ut sævus, non sua culpa insurgat. *Hortens.*

319. *Ac nusquam,* &c.] Atque indignaris ullas cautes obsistere tuis aquis, nusquam alibi inhibitis.

320. *Spuma tunc astra lacessis.*] Frequentia illic saxa scopulis similia aquam

Cuncta fremunt undis: ac multo murmure montis
Spumeus invictis canescit fluctibus amnis.
Hinc, Abaton quam nostra vocat veneranda, vetustas
Terra potens, primos sentit percussa tumultus,
Et scopuli, placuit fluvii quos dicere venas,
Quod manifesta novi primum dant signa tumoris.
Hinc montes Natura vagis circumdedit undis,
Qui Libyæ te, Nile, negant: quos inter ut alta
In convalle jacens stat molibus unda receptis.
Prima tibi campos permittit, apertaque Memphis
Rura, modumque vetat crescendi ponere ripas.

321 *tremunt.* 321 *ac multo in, a nullo.* 322 *invitis.* 322 *albescit.* 323 *Abatos.* 324 *sensit.* 324 *perculsa.* 326 *Qui.* 328 *negent.* 328 *et alta, in alta.* 329 *It con.* 329 *jam molibus, jam mollibus. stat montibus.* 329 *quietis.* 330 *opertaque.* 330 *Nymphis.* 331 *timet.*

magna vertigine mirabilique allisam reflectunt, inque contrarium cursum spumis agunt redundantibus, &c. Diod. Sic. Senec. Nat. quæst. 4. scopulis asperatur, &c. Solin, cap. 45. Mela lib. 1. cap. 9.

323. *Hinc Abatos, quam nostra vocat veneranda vetustas Petra patens, primos sentit percussa tumultus.*] Sic legendum. nam male est etiam in optimis, *Terra potens.* petra est et saxum, non terra. *tumultus* autem vocat, Nili tumores et auctus. Locum Sen. Natural. Quæst. IV. totum Lucanus versibus expressit. Sequitur enim:

Et scopuli placuit fluvii quos dicere venas.

Πηγὰς Νείλου Græci vocant. deinde

Quod manifesta novi primum dant signa tumoris.
Hos montes natura vagis circumdedit undis
Qui Libyæ te Nile negent: quos inter ut alta
In convalle jacens stat molibus unda quietis.

Sic legendi hi versus, qui vulgo non tam sinceri. montium objectu pressum ait Nilum Seneca, ne in latitudinem excederet. Lucanus montes a natura vagis aquis Nili circumdatos, qui eum Libyæ negarent. nam si in latitudinem excederet, Libyam utique perfunderet, non Ægyptum. at montibus illis pressus et coercitus recta exit in Ægyptum. inter montes illos Nilum, ut alta in convalle molibus quietis stare dicit: nam moles aquarum quietæ ac veluti stantes in profundo et alto alveo, qui veluti convallis locum obtinet, inter duos montes altissimos. Fontem ergo venasque Nili inter Syenen et Elephantinen Ægyptii constituebant in medio duorum eminentium saxorum. vide *Salm.* Plin. Exerc. pag. 439. latius et accuratius hac de re disserentem. *Abaton quam,* &c.] Petra seu insula Nili prope Philas ad primum cataractam; inaccessibilis, unde nomen.

325. *Placuit fluvii,* &c.] Quos nonnulli fontes Nili credebant.

326. *Quod manifesta,* &c.] Quod hic primum intra alveum fluere, hinc increscere apparet. *Signa tumoris.*] Hic tumorem, pro mole aquæ posuit. *Salmas.*

327. *Hinc montes,* &c.] Subinde insulis impactus, totidem incitatus irritamentis, postremo inclusus montibus, &c. Plin. lib. 5. cap. 9.

328. *Qui Libyæ te Nile.*] Qui te ab Africa divertunt. *Quos inter ut alta,* &c.] Nostra est mutatio. antea fuit *et.* in quibusdam *in,* et versu sequente pro *in, it.* Alveus fluminis montes inter, convallis obtinet speciem. Olim sic conjeceramus legendum; sed tutius Mss. sequi: *quos inter in alta It convalle tacens jam moribus unda receptis.* Non jam cum tumultu ruit, sed silentii et modestiæ retinens labitur. *Grot.* *Quos inter,* &c.] Inter quos montes Nilus flagrans obtinet convallis speciem.

330. *Prima tibi campos,* &c.] Memphis prima urbs est planæ et jacentis Ægypti, unde exundare incipit Nilus, nullis ripis fluvium coercentibus. vetatque ripas ponere modum crescendi.

Sic velut in tuta securi pace trahebant
Noctis iter mediæ: sed non vesana Pothini
Mens imbuta semel tam sacra cæde, vacabat
A scelerum motu. Magno nihil ille perempto
Jam putat esse nefas: habitant sub pectore manes,
Ultricesque Deæ dant in nova monstra furorem.
Dignatur viles isto quoque sanguine dextras,
Quo Fortuna parat victos perfundere Patres;
Pœnaque civilis belli, et vindicta Senatus
Pene data est famulo. procul hoc avertite fata
Crimen, ut hæc Bruto cervix absente secetur.
In scelus it Pharium Romani pœna tyranni,
Exemplumque perit. struit audax irrita fatis,
Nec parat occultæ cædem committere fraudi:
Invictumque ducem detecto Marte lacessit.
Tantum animi delicta dabant, ut colla ferire
Cæsaris, et socerum jungi tibi, Magne, juberet:
Atque hæc dicta monet famulos perferre fideles

332 *tanta.* 332 *secutus p. trahebat.* 334 *sacra jam, sacra tam, sacrata.* 335 *Ah sc.* 335 *nil.* 337 *umbræ.* 337 *furores.* 338 *Pharias.* 339 *paret.* 340 *belli, vin.* 347 *feriret.* 349 *præferre.*

332. *Sic velut in tuta,* &c.] Hujusmodi colloquiis totam noctem, quasi nullum esset bellum, exemerunt. Et sic porro ad historiam redit. *Hortens.*

334. *Cæde.*] Pompeii.

335. *Magno perempto nihil,* &c.] Interfecto jam Pompeio, omnia sibi licere existimabat; ergo novum scelus animo agitabat. *Hortens.*

336. *Manes.*] Umbra Pompeii.

337. *Dant in nova monstra furorem.*] Excitant hominis animum ad novum furorem, et immane scelus audendum, quod nunc *nova monstra* appellat. *Hortens.*

338. *Miles.*] Eunuchi Pothini et Achillæ. *Isto quoque,* &c.] Cæsaris, ut modo Pompeii.

340. *Pœnaque civilis belli,* &c.] Patrum et Bruti dextris ereptæ libertatis vindicibus fatr-is, pene præripuerat Cæsaris cædem famulus Pothinus.

342. *Bruto cervix,* &c.] M. Bruto Cæsaris interfectore futuro, lib. 7. vs. 586.

343 *It scelus in Pharium*] Ægyptiorum conatu et insidiis, a quibus nefas est, eum occidi. *Hortens. In scelus it Pharium,* &c.] Pœna a Cæsare tyranno sumenda Romanis pene factum erat scelus Ægyptiorum, et tyrannicidæ gloria atque exemplum prope perierat.

344. *Exemplumque perit.*] Quod tyrannus jure a suis debeat occidi. *Hort.* Vel factum Bruti, quod sit posteritatem in Tyrannos excitaturum. *Sulpit. Irrita fatis.*] Quæ in fatis non erat perficere.

345. *Nec parat occultæ,* &c.] Erat in procuratione regni propter ætatem pueri nutricius ejus eunuchus Pothinus. is primum inter suos queri atque indignari cœpit, regem ad dicendam causam evocari: deinde adjutores quosdam conscios sui nactus ex regiis amicis, exercitum a Pelusio clam Alexandriam evocavit atque Achillam, quem omnibus copiis præfecerat incitatum suis, et regis inflatum pollicitationibus, quæ fieri vellet, literis nunciisque edocuit. *Cæs. com. civ. bell. 3.*

Ad Pompeianæ socium sibi cædis Achillam,
Quem puer imbellis cunctis præfecerat armis,
Et dederat ferrum, nullo sibi jure retento,
In cunctos, in seque simul. Tu mollibus, inquit,
Nunc incumbe toris, et pingues exige somnos:
Invasit Cleopatra domum. nec prodita tantum est,
Sed donata Pharos. cessas accurrere solus
Ad dominæ thalamos? nubet soror impia fratri:
Nam Latio jam nupta duci est: interque maritos
Discurrens Ægypton habet, Romamque meretur.
Expugnare senem potuit Cleopatra venenis.
Crede miser puero: quem nox si junxerit una,
Et semel amplexus incesto pectore passus
Hauserit obscœnum titulo pietatis amorem,
Meque, tuumque caput, per singula forsitan illi
Oscula donabit. crucibus, flammisque luemus
Si fuerit formosa soror. nil undique restat
Auxilii: rex hinc conjunx, hinc Cæsar adulter:
Et sumus, ut fatear, tam sæva judice sontes.
Quem non e nobis credet Cleopatra nocentem
A quo casta fuit? per te, quod fecimus una,

352 *retentum, retecto, relicto*, Bers. 355 *perdita*. 357 *thalamos dominæ?* 357 *nupsit, nubit*. 360 *ducem*. 368 *et fat*. 369 *ex nob* 369 *credit*. 370 *per te, et quod*.

353. *Tu mollibus*, &c.] Ex obliquo segnitiem illius arguens: Achillam ad cædem Cæsaris excitat.

355. *Domum*. Regiam.]

356. *Sed donata Pharos*.] Sed palam donatum est Cleopatræ a Cæsare Ægypti regnum. *Cessas accurrere solus*.] Cessas, vel si solus esses neque tali exercitu instructus, accurrere ad has nuptias opprimendas et præveniendas?

357. *Nubet soror*, &c.] Ita feci ex Ms. in quibus *nubit*. vulgati pejus *nupsit*. Grotius. *Nubet soror impia fratri*.] Procul dubio efficiet Cæsar cui illa jam vice uxoris est, ut Cleopatra concilietur Ptolemæo.

359. *Discurrens*, &c.] Per vices. *Meretur*.] Noctibus.

360. *Senem potuit*.] Cæsarem. *Venenis*.] Philtris, veneficiis amoris, illecebris et lenociniis formæ.

361. *Crede miser puero*.] Ms. *puerum*. Crede jam Cleopatræ Ptolemæum, illi inquam, quæ senem Cæsarem potuit in amorem sui pellicere. *Grotius*. *Crede miser puero*.] Ironice.

362. *Incesto pectore passus*.] Sororis, quam duxerit in matrimonium.

363. *Hauserit*, &c.] Incestum velaverit conjugii nomine.

366. *Si fuerit formosa soror*.] Si forma sororis fratri placere cœperit.

368. *Sæva judice sontes*.] Cleopatra.

369. *Nocentem*, &c.] Vel hoc nomine. quod non et nos cum illa consuetudinem habuimus.

370. *Per te*.] Obtestatio. *Quod fecimus una*.] Obtestatur Achillam per scelera et nefaria inter se perpetrata, ut quam primum cum exercitu approperet: obtestatur per fœdus, sanguine Pompeii

Perdidimusque nefas, perque ictum sanguine Magni
Fœdus, ades: subito bellum molire tumultu:
Irrue: nocturnas rumpamus funere tedas,
Crudelemque toris dominam mactemus in ipsis
Cum quocunque viro. nec nos deterreat ausis
Hesperii Fortuna ducis. quæ sustulit illum,
Imposuitque orbi, communis gloria nobis:
Nos quoque sublimes Magnus facit. aspice littus
Spem nostri sceleris: pollutos consule fluctus
Quid liceat nobis: tumulumque e pulvere parvo
Aspice Pompeii non omnia membra tegentem.
Quem metuis, par hujus erat. non sanguine clari:
Quid refert? nec opes populorum, ac regna movemus.
Ad scelus ingentis fati sumus. adtrahit illos
In nostras Fortuna manus. en altera venit
Victima nobilior. placemus cæde secunda

380 *a pul.* 381 *tegente.* 383 *opus.* 383 *et reg.* 384 *ingentes facti*

medio fuso ceu libamine, percussum. *Hortensius.*

371. *Perdidimusque nefas.*] Male collocavimus, nullum consecuti illius præmium; nisi et novum hoc scelus adjungamus. *Ictum sanguine Magni*, &c.] Allusum ad morem faciendi fœderis.

373. *Tedas.*] Nuptias.

375. *Cum quocunque viro.*] Ptolemæo, seu Cæsare. *Nec nos deterreat*, &c.] Occupat quod objici posset, quo a cæde deterrerentur. Cæsarem bellis tot victorem et fortunatum esse: Periculum fore, ut consilium infeliciter caderet. *Hesperium ducem*, Cæsarem vocat. *Hortens.*

376. *Sustulit illum.*] Evexit.

377. *Communis gloria nobis.*] Occupat occupatione gloriam communem ex cæde utriusque Pompeii et Cæsaris paranda. *Hortens.*

378. *Nos quoque*, &c.] Nos quoque gloriam hanc cum Cæsare dividimus: ille devicit, nos interfecimus. *Litus.*] In quo cæsus est Pompeius, ubi jacet sepultus.

379. *Spem nostri sceleris.*] Quod jubeat nos sperare idem posse in Cæsare. *Pollutos*, &c.] Cæde Pompeii.

382. *Quem metuis*, &c.] Cæsaris Fortuna et gloria non majores sunt quam fuere illæ Pompeii. *Non sanguine clari.*] *Object.* Sed nos, inquies, non sumus genere clari.

383. *Quid refert?*] *Solut.* Neque tamen nos (quod illi fecerunt) solicitavimus populos et reges in nostra auxilia et ad exequendum quod proposuimus. ad quod ipsi per nos sufficimus. *Nec opes populorum.*] Nec opes populorum movemus; sed ipse se ultro offert nobis, et ad scelus ingentes facti sumus, postquam semel occidimus Pompeium. *Hortens.*

384. *Ad scelus ingentis fati sumus.*] Magnum est fatum nostrum et potens ad scelera. Ita Grotius qui hanc lectionem probat. Alteram lectionem, *Ad scelus ingentes facti sumus*, adstruere poterit illud Lyci apud Senec. in Herc. Fu. vs. 337. *nobiles non sunt mihi Avi, nec altis inclytum titulis genus: Sed clara virtus*, &c. *prosperum autem*, ut habetur in eadem tragœdia vs. 250. *ac felix scelus Virtus vocatur. Adtrahit*, &c.] *Illos* scil. populos, ipsa fortuna ultro nobis conciliat et quasi in manus tradit. Altera victima hic objecta, qua gentes ac populos externos placemus. *Micyllus.*

385. *Altera*, &c.] Cæsar.

386. *Placemus cæde secunda*, &c.] *Rituale verbum* quando priore litatum non sit. *Metaphora a sacris.*

Hesperias gentes. jugulus mihi Cæsaris haustus
Hoc præstare potest, Pompeii cæde nocentes
Ut populus Romanus amet. quid nomina tanta
Horremus, viresque ducis, quibus ille relictis
Miles erit? nox hæc peraget civilia bella,
Inferiasque dabit populis, et mittet ad umbras,
Quod debetur adhuc mundo, caput. ite feroces
Cæsaris in jugulum: præstet Lagea juventus
Hoc regi, Romana sibi. tu parce morari:
Plenum epulis, madidumque mero, Venerique paratum
Invenies: aude: Superi tot vota Catonum,
Brutorumque tibi tribuent. Non lentus Achillas
Suadenti parere nefas. haud clara movendis,
Ut mos, signa dedit castris, nec prodidit arma
Ullius clangore tubæ: temere omnia sævi
Instrumenta rapit belli. pars maxima turbæ
Plebis erat Latiæ: sed tanta oblivio mentes
Cepit, in externos corrupto milite mores,
Ut duce sub famulo, jussuque satellitis irent,
Quos erat indignum Phario parere tyranno.

387 *irtus.* 388 *spectare.* 395 *jam par.* 397 *Superos.* 398 *segnis.* 399 *prœbere.* 400 *Et mox.* 400 *non.* 402 *parat.* 403 *mentis.*

387. *Jugulus mihi,* &c.] Cæsaris invisi cæde conciliabimus nobis Romanos offensos de Pompeii.

388. *Nocentes.*] Nos Ægyptios, quos odit. *Sulpit.*

390. *Quibus ille relictis,* &c.] Quos titulos et nomina si illi adimas, nil nisi miles est. sic lib. 5. vs. 366. *privatum factura juventus.*

391. *Nox hæc peraget.*] A facili: una hac nocte, interfecto Cæsare, finem imponemus bello civili. *Hortens.*

392. *Inferiasque dabit populis.*] Cæsarem, tanquam sacrificium umbras cæsorum pop. placaturum.

394. *Præstet Lagea juventus,* &c.] In castris tuis milites Ægyptii præstent hanc libertatis gratiam regi suo, quem Cæsar apud se tenet tanquam captivum: Romani (ut mox vs. 403.) sibi oppressore scil. libertatis Cæsare cæso.

397. *Catonum,* &c.] Catonis, Scipionis, Bruti, &c. quibus hoc maxime in votis est.

398. *Non lentus Achillas,* &c.] Dum Cæsar laboraret controversias regum componere: subito exercitus regius, equitatusque omnis venire Alex. nunciatur, &c. Cæs. com. civ. bell. 3.

400. *Nec prodidit arma.*] Silentio petebat Alexandriam, ut incautum ac securum Cæsarem opprimeret. *Hortens.*

402. *Pars maxima turbæ,* &c.] Erant cum Achilla copiæ, ut neque numero, neque genere hominum, neque usu rei militaris contemnendæ viderentur: millia enim viginti in armis habebat. hæ constabant ex Gabinianis militibus: qui jam in consuetudinem Alexandrinæ atque licentiam venerant, et nomen disciplinamque pop. Romani dedidicerant, uxoresque duxerant, &c. Cæs. com. civ. bel. 3.

403. *Sed tanta,* &c.] Indignationem hujusmodi vide apud Horat. Ode 5. l. 3.

405. *Duce.*] Achilla.

406. *Phario parere tyranno.*] Ipsi regi Ægyptio.

Nulla fides, pietasque viris, qui castra sequuntur,
Venalesque manus: ibi fas, ubi maxima merces:
Ære merent parvo: jugulumque in Cæsaris ire
Non sibi dant. proh fas! ubi non civilia bella
Invenit imperii fatum miserabile nostri?
Thessaliæ subducta acies in littore Nili
More furit patrio. quid plus te, Magne, recepto
Ausa foret Lagea domus? dat scilicet omnis
Dextera, quod debet Superis: nullique vacare
Fas est Romano. Latium sic scindere corpus
Diis placitum: non in generi, socerique favorem
Discedunt populi. civilia bella satelles
Movit, et in partem Romanam venit Achillas.
Et nisi fata manus a sanguine Cæsaris arcent,
Hæ vincent partes. aderat maturus uterque:
Et districta epulis ad cunctas aula patebat
Insidias: poteratque cruor per regia fundi
Pocula Cæsareus, mensæque incumbere cervix.
Sed metuunt belli trepidos in nocte tumultus,
Ne cædes confusa manu, permissaque fatis

408 *ubi fas.* 408 *ibi maxima, ubi proxima.* 409 *Æra.* 417 *placitum est.* 417 *soceri generique.* 418 *jura.* 419 *Romani.* 420 *Et ni.* 422 *destricta, distincta.* 426 *infusa.* 426 *permistaque.*

408. *Venalesque manus.*] Non ex animo suo aut se in libertatem vindicaturi; sed stipendio conducti.

410. *Non sibi dant.*] Hoc est, non sua sponte et auctoritate mortem Cæsaris petunt, ut hostis, sed stipendio conducti, quo ad nulla non flagitia impellantur, id sunt facturi. *Hort. Ubi non civilia bella,* &c.] Milites Rom. qui non interfuerant prælio Pharsalico, hic tamen in Ægypto civili sanguine manus imbuere parant, sic lib. 8. vs. 601.

413. *Magne.*] Aversio ad Pompeium. qui si revivisceret; quid Ægyptii plus contra Cæsarem efficere potuissent, quam eo mortuo jam fecerunt. *Hortens. Te, Magne,* &c.] Si Pompeium exceptum tuerentur armis Ægyptii?

414. *Dat scilicet omnis,* &c.] Omnis ubique Rom. dextra se immiscet bello huic civili ita volentibus Superis.

416. *Latium sic scindere Diis placitum.*] Ita Diis visum res Rom. et vires unitas divellere et dissolvere factionibus; neque his Pompeii et Cæsaris, sed tertias partes se quoque ingerit satelles Ægyptius Achillas.

420. *Et nisi fata manus.*] Et nisi fatis reservatus esset Cæsar interficiendus Romæ; hic certe ab his fuisset oppressus.

421. *Aderat maturus uterque.*] Pothinus intra, Achillas extra urbem. Plutarchus refert, tonsorem Cæsaris, hominem timidissimum, dum omnia curiose exploraret, percepisse insidias Cæsari strui ab Achilla et Pothino, indiciumque rei detulisse, Cæsarem cœnaculum præsidio cinxisse, et Pothinum interfici jussisse. Achillam vero fuga in castra elapsum intulisse ei difficillimum bellum, &c. Aliter Cæs. lib. 3. de bello civil.

422. *Districta.*] Impedita, distracta.

426. *Ne cædes confusa,* &c.] Ne qua forte et ipse rex Ptolemæus in tumultu pereat.

Te, Ptolemæe, trahat. tanta est fiducia ferri.
Non rapuere nefas: summi contenta facultas
Est operis: visum famulis reparabile damnum,
Illam mactandi dimittere Cæsaris horam.
Servatur pœnas in aperta luce daturus.
Donata est nox una duci, vixitque Pothini
Munere Phœbeos Cæsar dilatus in ortus.
  Lucifer a Casia prospexit rupe, diemque
Misit in Ægyptum primo quoque sole calentem:
Cum procul a muris acies non sparsa maniplis,
Nec vaga conspicitur, sed justos qualis ad hostes
Recta fronte venit. passuri comminus arma,
Laturique ruunt. at Cæsar mœnibus urbis
Diffisus, foribus clausæ se protegit aulæ,
Degeneres passus latebras. nec tota vacabat
Regia compresso: minima collegerat arma
Parte domus: tangunt animos iræque, metusque:
Et timet incursus, indignaturque timere.
Sic fremit in parvis fera nobilis abdita claustris,
Et frangit rabidos præmorso carcere dentes.
Non secus in Siculis fureret tua flamma cavernis,
Obstrueret summam si quis tibi Mulciber Ætnam.

427 *belli.* 428 *contenta.* 429 *populis.* 430 *Aptam.* 433 *prolatus, deductus.* 435 *calente:* 437 *Non.* 437 *junctos.* 439 *Jacturique.* 439 *sed* 440 *Diffusis.* 446 *rapidos.* 447 *Nec.* 448 *Mulcifer.*

428. *Non rapuere nefas.*] Non itaque temere et raptim aggressi sunt facinus. *Summi contenta,* &c. *visum famulis.*] Visum est iis occasionem hanc omittere atque oportunius resumere die insequente.

433. *Dilatus in ortus.*] In lucem sequentis diei, ut sine regis periculo res geri posset, cædem differre placuit. *Hortensius.*

434. *Lucifer.*] Notatio Auroræ. *Casia prospexit rupe.*] Monte Casio, qui ad Orientem Alexandriæ est. libro 8. vs. 463.

435. *Primo quoque,* &c.] Recte quippe orto.

437. *Sed justos,* &c.] Sed collecta et instructa.

438. *Passuri comminus,* &c.] Achillas copiis suis fidens, paucitatemque militum Cæsaris despiciens, occupabat Alexandriam, præterea oppidi partem quam Cæsar cum militibus tenebat, &c. Cæs. comment. 3.

439. *At Cæsar mœnibus,* &c.] Cæsar a percussoribus Pompeii obsessus in regia, quamvis exigua manu, ingentis exercitus molem mira virtute sustinuit. *Florus.*

441. *Nec tota vacabat Regia compresso.*] Neque suffecit parva Cæsaris manus tuendæ toti regiæ.

445 *Sic fremit in parvis,* &c. *Non secus in Siculis.*] Indignatur, instar Leonis caveæ inclusi, clathros mordicus prehendentis; furitque non secus atque Ætna. lib. 5. vs. 99. si quis foramina illius obstruere laboret.

448. *Mulciber.*] Vulcane. *Apostrophe.*

Audax Thessalici qui nuper rupe sub Æmi,
Hesperiæ cunctos proceres, aciemque Senatus,
Pompeiumque ducem, causa sperare vetante,
Non timuit, fatumque sibi promisit iniquum,
Expavit servile nefas, intraque penates
Obruitur telis; quem non violasset Alanus,
Non Scytha, non fixo qui ludit in hospite Maurus.
Hic, cui Romani spatium non sufficit orbis,
Parvaque regna putat Tyriis cum Gadibus Indos,
Ceu puer imbellis, ceu captis femina muris
Quærit tuta domus: spem vitæ in limine clauso
Ponit, et incerto lustrat vagus atria cursu:
Non sine rege tamen; quem ducit in omnia secum,
Sumturus pœnas et grata piacula morti;
Missurusque tuum, si non sint tela, nec ignes,
In famulos Ptolemæe caput. sic barbara Colchis
Creditur ultorem metuens regnique, fugæque,
Ense suo, fratrisque simul cervice parata
Expectasse patrem. cogunt tamen ultima rerum
Spem pacis tentare ducem: missusque satelles

449 *nuper qui.* 451 *superare vetantem.* 452 *permisit.* 454 *Obstruitur.* 456 *non solum.* 458 *vel.* 462 *mortis, matri.* 463 *arma.* 466 *suum.* 468 *tentasse.*

449. *Audax Thessalici*, &c.] Cæsar, qui nuper in Pharsalicis campis nimium ausus est, nimium speravit; jam trepidavit. *Amplificatio. Æmi.*] Thraciæ quidem montis: sed nostro semper fere Thessaliæ.

451. *Causa sperare vetante.*] Iniqua, nec felicem exitum promittente.

452. *Fatum iniquum.*] Injustam victoriam. *Sulpit.*

453. *Servile nefas.*] Scelesta Achillæ satellitis regii arma.

454. *Quem non violasset.*] *Altera exaggeratio. Alanus.*] Scythiæ Europææ pop.

455. *Non fixo*, &c.] Non Mauri inhospitales, qui per lusum et exercendi gratia hospites pro scopo positos sagittis configunt.

456. *Hic, cui Romani*, &c.] Hic cui non suffecit Romanum imperium ab Indis usque in Oriente ad Gades in Occidente, insulam in qua colonia Tyriorum. *omnes terræ quæ sunt a Gadibus usque ad Gangem.*

459. *Tuta domus*, &c.] Pars erat regiæ exigua, in quam ipse habitandi causa initio erat inductus, &c. Cæs. com. civ. bell. 3.

461. *Non sine rege tamen.*] Regem ut in sua potestate haberet, Cæsar effecit, magnamque regium nomen apud suos auctoritatem habere existimans, &c. Ibid. *Omnia secum.*] Loca omnia, vel eventum omnem.

462. *Pœnas.*] A rege.

464. *Famulos Ptolemææ caput.*] Achillam et alios. *Sic barbara Colchis.*] Non secus ac Medea insequentem patrem aurei velleris proditi vindicem morata est, fratrem Absyrtum discerpendo dispergendoque. vide quæ nos ad Sen. Med. vs. 44.

466. *Cervice parata.*] Ad omnem eventum et casum mortis. *Hortens.*

467. *Cogunt tamen*, &c. *missusque satelles*, &c.] Missi a rege ad Achillam Serapion et Dioscorides, (inquit Cæs. com. & civ. belli) quos ille; priusquam audiret,

Regius, ut sævos absentis voce tyranni
Corriperet famulos, quo bellum auctore moverent.
Sed neque jus mundi valuit, neque fœdera sancta
Gentibus: orator regis, pacisque sequester,
Æstimat in numero scelerum ponenda tuorum
Tot monstris Ægypte nocens. non Thessala tellus,
Vastaque regna Jubæ, non Pontus, et impia signa
Pharnacis et gelido circumfluus orbis Ibero
Tantum ausus scelerum, non Syrtis barbara, quantum
Delitiæ fecere tuæ. premit undique bellum,
Inque domum jam tela cadunt, quassantque penates.
Non aries uno moturus limina pulsu,
Fracturusque domum; non ulla est machina belli:
Nec flammis mandatur opus: sed cæca juventus
Consilii, vastos ambit divisa penates,
Et nusquam totis incursat viribus agmen.

471 *nec.* 473 *Æstimat, Æstimet.* 473 *hæc ponenda.* 479 *Jamque d.* 482 *Non fl.* 483 *diversa.*

ant, cujus rei causa missi essent cognosceret, corripi ac interfici jussit, &c.

469. *Absentis tyranni,* &c.] Regis Ptolemæi.

471. *Jus mundi valuit.*] Jus gentium, quo sacrosancti sunt legati.

472. *Sequester.*] Mediator, legatus.

473. *Æstimat in numero.*] Conjectura nostra est: *Res minima in numero.* Sensus mihi videtur: Legati cædes apud alias gentes maximum est scelus; sed inter Ægypti scelera minimum. Nihil me movent Mss. Itaque persevero in veteri conjectura, *Res minima*: nisi malis, *res ima.* Legati autem hi regii vocabantur Dioscorides et Serapio: ut ex Livio ad hunc locum notat vetus Scholiastes in Ms. P. Sed et in commentario de bello Alexandrino eadem exstat historia. *Grotius. Æstimat in numero.*] Æstimationem seu specimen dat scelerum Ægypti.

474. *Monstris,* &c.] Sceleribus. *Non Thessala tellus.*] *Amplificatio.* Non bellum Thessalicum, quo cum Pompeio conflixit. non Africum, quo Scipionem et Jubam Mauritaniæ regem devicit: non Ponticum, quo Pharnacem Mithridatis F. occasione civilis belli capta, patrium regnum in potestatem suam redigere conatum vidit, vicit, Ponto expulit: non Hispanica bella, quorum altero Petreium et Afranium Pompeii duces; altero Cn. et Sext. filios Pompeii devicit. Non hæc omnia tantum afflixere Cæsarem, quantum delicati isti famuli atque Eunuchi Ægyptii.

475. *Vastaque regna Jubæ.*] Ad versum 670. *Impia signa,* &c.] Propter defectionem a patre. lib. 1. vs. 336. et l. 1. vs. 637. necnon conatum Bithyniam, Cappadociam, et Armeniam invadendi, principesque ad defectionem pertrahendi.

476. *Gelido,* &c.] Hispania, *quam torrens ambit Iberus.* lib. 7. vs. 15.

478. *Deliciæ fecere.*] Ne virilia quidem portenta, Pothinus atque Ganymedes. Florus lib. 4. cap. 2. *Tuæ.*] Tuæ o Ægypte.

479. *Inque domum,* &c.] Primo impetu domum ejus irrumpere conatus est, &c. Cæs. com. civil. bell. 3.

480. *Non aries uno,* &c.] Oppugnationem domus, quam Cæsar tenebat, describit. *Hortens. Aries uno moturus.*] Ad vs. 300. lib. 3.

482. *Nec flammis mandatur opus.*] Nec incendium parant. *Cæca juventus.*] Expers consilii.

Fata vetant, murique vicem fortuna tuetur.
Necnon et ratibus tentatur regia, qua se
Protulit in medios audaci margine fluctus
Luxuriosa domus. sed adest defensor ubique
Cæsar, et hos aditus gladiis, hos ignibus arcet:
Obsessusque gerit (tanta est constantia mentis)
Expugnantis opus. piceo jubet unguine tinctas
Lampadas immitti junctis in bella carinis.
Nec piger ignis erat per stuppea vincula, perque
Manantes cera tabulas: et tempore eodem
Transtraque nautarum summique arsere ceruchi.
Jam prope semustæ merguntur in æquore classes,
Jamque hostes, et tela natant. nec puppibus ignis
Incubuit solis: sed quæ vicina fuere
Tecta mari longis rapuere vaporibus ignem:
Et cladem fovere Noti, percussaque flamma
Turbine, non alio motu per tecta cucurrit,
Quam solet ætherio lampas decurrere sulco,

485 *ducem.* 490 *fiducia menti.* 491 *tactas.* 492 *immittit.* 492 *vela.* 495 *summæque.* 496 *quoque.* 496 *æquora.* 497 *Hinc.* 498 *Incumbit.* 498 *qua.* 499 *crebris.* 499 *ignes;* 500 *Ut clad,* 501 *terga.* 502 *aeria.*

485. *Fata vetant,* &c.] Cæsaris Fortuna hostibus ademit consilium, illique præstitit incolumitatem.

486. *Necnon et ratibus tentatur regia.*] Eodem tempore pugnatum est ad portum (inquit Cæsar com. 3.) dum naves longas occupare hostes conarentur; quarum erant auxilio L. missæ ad Pompeium, quæ prœlio in Thessalia facto domum redierant, præter XXII. constratas, quæ præsidii causa Alexandriæ esse consueverant; quas si occupassent, classe Cæsaris erepta, portum ac mare totum in sua potestate haberent, commeatu auxiliisque Cæsarem prohiberent, &c. *Qua se,* &c.] Regiæ enim pars in quam Cæsar habitandi causa initio erat inductus, habebat aditum ad portum et ad reliqua navalia. Cæs. comm. 3.

488. *Luxuriosa domus.*] Vel propter comessationem nocturnam ita a Lucano descriptam: vel propter magnificentiam regiam et eximio splendore structam. Monstrat locum, ubi redintegrata pugna fuerit, ad portum scil. circa navalia. *Hort.*

491. *Piceo jubet.*] Phalaricas, ad versum 681. lib. 3.

492. *Junctis in bella carinis.*] Navibus quæ præsidii causa Alexandriæ esse consueverant. modo ad vs. 486.

493. *Stuppea vincula,* &c.] Funes nauticos et tabulas pice unctas. ut l. 3. vs. 683.

495. *Summique arsere ceruchi.*] Οἱ κεροῦχοι, cornu habentes, a κέρας et ἔχω. ceruchus est funis rudens, antennarum cornua firmans, suasque habens in puppi ansas, quibus religatur. alii ipsas antennas sic dictas volunt a cornubus quæ habent. *Ceruchi.*] Cornua antennarum. lib. 8. vs. 177.

497. *Nec puppibus ignis,* &c.] Dum Cæsar coactus suæ saluti consulere classem incendio amoliretur, longius a navali grassatus ignes celeberrimam Ptolemæi Philadelphi bibliothecam absumpsit. Plutarch.

502. *Quam solet,* &c.] Ad vs. 532. lib. 1. *de cælo lapsa per umbras Stella facem ducens multa tum luce cucurrit.* mox, *tum longo limite, sulcus Dat lucem,* &c. Virg. Æneid. 2.

Materiaque carens, atque ardens aere solo.
Illa lues clausa paulum revocavit ab aula
Urbis in auxilium populos. nec tempora cladis
Perdidit in somnos, sed cæca nocte carinis
Insiluit Cæsar, semper feliciter usus
Præcipiti cursu bellorum, et tempore rapto.
Tunc claustrum pelagi cepit Pharon: insula quondam
In medio stetit illa mari, sub tempore vatis
Proteos: at nunc est Pellæis proxima muris,
Illa duci geminos bellorum præstitit usus:
Abstulit excursus et fauces æquoris hosti;
Cæsaris auxiliis aditus et libera ponti
Ostia permisit. nec pœnas inde Pothini
Distulit ulterius: sed non qua debuit ira,
Non cruce, non flammis, rabido non dente ferarum:
Heu facinus, cervix gladio male cæsa pependit:
Magni morte perit. necnon subrepta paratis

503 *toto.* 504 *paulum clausa.* 505 *auxilio populum.* 506 *in somnis.* 507 *felicibus.* 509 *Hinc, Cum, Nunc.* 513 *et cursus, incursus.* 514 *Cæsar et a. ut vidit, Cæsar a. aditus ac.* 515 *non fatum meriti pœnasque, non mortem meriti pœnasque, nunc fatum meriti pœnasque.* 516 *qua non.* 517 *avido, rapuit.* 517 *leonis:* 518 *gladio cervix.*

503. *Materiaque*, &c.]. Pabulo, ignis alimento.

504. *Lues clausa paulum.*] Incendium. Ita Virg. Æneid. 5. *lentusque carinas Est vapor, et toto descendit corpore pestis. Revocavit ab aula*, &c.] Revocavit multitudinem a regiæ obsidione ad incendium restinguendum.

505. *Nec tempora cladis*, &c.] Neque incendii tempus ita impendit somno, ut sibi deesset.

506. *Perdidit in somnos.*] Ita recte Ms. *In somnos perdere*, est impendere somno, ita ut rebus melioribus. *Grotius. Carinis*, &c.] Confestim ad Pharum navibus milites exposuit.

509. *Claustrum pelagi cepit Pharon.*] Hæc enim insula (ait Cæsar comm. 3.) objecta Alexandriæ portum efficit, &c. mox vs. 513. et supra vs. 57. *Insula quondam*, &c.] Pharos Alexandriæ nunc ponte conjungitur, olim, ut Homerico carmine proditum est, ab iisdem oris cursu diei totius abducta, &c. Mela lib. 2. cap. 7.

511. *Proteos.*] Qui rex Ægypti fuit tempore belli Trojani. Diod. Sic. et Herod. lib. 1. *At nunc est*, &c.] A superioribus regibus in longitudinem pass. nongentorum in mare jactis molibus, angusto itinere, et ponte cum oppido jungitur. Cæs. com. 3. civ. bell.

512. *Illa duci geminos*, &c.] Neque enim per pontem in Pharon excurrere, neque e portu solvere in mare poterant hostes. Iis autem (inquit Cæs. com. 3.) invitis, a quibus Pharos tenetur, non potest esse, propter angustias, navibus introitus in portum.

515. *Nec pœnas inde Pothini.*] Hæc dum apud hostes geruntur, Pothinus nutricius pueri et procurator regni, cum ad Achillam nuncios mitteret hortareturque ne negotio desisteret, neve animo deficeret, indicatis deprehensisque internunciis, a Cæsare est interfectus. Cæsar com. civ. bell. 3.

519. *Magni morte perit.*] Gladio et eo mortis genere quo Pompeius lib. 8. vs. 671. *Necnon subrepta paratis*, &c.] Interim Arsinoe filia minor Ptolemæi regis, va-

A famulo Ganymede dolis pervenit ad hostes
Cæsaris Arsinoe: quæ castra carentia rege
Ut Proles Lagea tenet, famuloque Tyranni
Terribilem justo transegit Achillea ferro.
Altera, Magne, tuis jam victima mittitur umbris.
Nec satis hoc Fortuna putat. procul absit, ut ista
Vindictæ sit summa tuæ. non ipse tyrannus
Sufficit in pœnas, non omnis regia Lagi.
Dum patrii veniant in viscera Cæsaris enses,
Magnus inultus erit. sed non auctore furoris
Sublato cecidit rabies: nam rursus in arma
Auspiciis Ganymedis eunt: ac multa secundo
Prœlia Marte gerunt. potuit discrimine summo
Cæsaris una dies in famam, et secula mitti.
Molis in exiguæ spatio stipantibus armis,
Dum parat in vacuas Martem transferre carinas
Dux Latius, tota subiti formidine belli
Cingitur: hinc densæ prætexunt littora classes,
Hinc tergo insultant pedites: via nulla salutis:

532 nullo, multo. 534 *Solus.* 534 *exiguo, exilio.* 536 *subito.* 537 *protexunt.*

suam possessionem regni sperans, ad Achillam se ex regia trajecit, unaque bellum administrare cœpit. sed orta celeriter inter eos de principatu controversia, cum alter alteri insidiaretur, et summam imperii ipse obtinere vellet; præoccupat Arsinoe per Ganymedem eunuchum, nutricium suam, atque Achillam interficit. Cæs. com. civ. bell. 3. et Hirtius 4.

521. *Arsinoe.*] Filia Ptolemæi minor, Arsinoe.

522. *Achillea ferro.*] Accusativus Græcus ab Ἀχιλλεύς. vel Achilla nominat. Ion. in prima Decl. ut Xerxea Herod. lib. 7.

524. *Altera, Magne,* &c.] Ptolemæus, qui paulo post ad suos elapsus e prœlio fugiens receptusque in navigium, eo demerso multitudine adnatantium, periit. Hirt. com. 4. de bell. Alex. *Regis ipsius corpus obrutum limo repertum est in aureæ loricæ honore.* Florus lib. 4. cap. 2. et Paterc.

525. *Procul absit,* &c.] Requirit Poeta majorem victimam, tum autem et præstantiorem Pompeio; caput nempe ipsius regis Ptolemæi, quod victimam Pompeii umbris dignam suo more arbitratur. *Hortensius.*

528. *Dum patri,* &c.] Donec ipse Cæsar a partibus Rom. in curia cadat Pompeii manibus victima.

529. *Auctore furoris,* &c.] Achilla cæso, Arsinoe sine ullo socio et custode omne imperium obtinebat, exercitus Ganymedi traditur. Hirt. 4. com.

532. *Potuit discrimine.* &c.] Vel unum illud Cæsaris summo cum discrimine factum meretur in omne ævum propagari.

534. *Molis in exiguæ,* &c. *Dum parat,* &c.] In aggere. *Plut.* Circa oppugnationem pontis. Suet. Cæs. cap. 64. dum milites navibus impositos trajicere in Pharon et propugnare pararet, eruptione hostium subita compulsus in scapham, a multis Ægyptiorum navibus petitus in mare se conjecit, ac per ducentos passus natans ad suos evasit incolumis, elata læva, ne libelli, quos tenebat, madefierent. Hirtius, Suetonius, Plutarchus, Diod. &c.

Non fuga, non virtus, vix spes quoque mortis honestæ.
Non acie fusa, nec magnæ stragis acervo
Vincendus tunc Cæsar erat, sed sanguine nullo.
Captus sorte loci pendet, dubiusne timeret,
Optaretne mori; respexit in agmine denso
Scævam perpetuæ meritum jam nomine famæ
Ad campos Epidamne tuos; ubi solus apertis
Obsedit muris calcantem mœnia Magnum.

539 *non.* 540 *non.* 540 *acervis.* 543 *Optaret re.* 543 *respexerat agmine, respexit sanguine.* 544 *Epidaure, Epidamne.*

542. *Captus sorte loci pendet.*] Obsessus atque loci iniquitate pressus, in dubio erat utrum fugeret an mortem fugæ præferret.

543. *Respexit in agmine denso,* &c.] Subiit illius animum memoria et imago Scævæ, qui unus in mediis hostibus fortiter Dyrrhachii sustinuit Pompeii copias, victoriamque ejus moratus est. vide lib. 6. vs. 141. et deinceps.

545. *Epidamne tuos.*] Ad vs. 624. l. 2. *Apertis.*] Dirutis. *vel* æquatis cadaverum strue, ut lib. 6. vs. 180.

546. *Obsedit muris calcantem.*] Propugnavit castellum sibi creditum, unum ex iis, quibus Cæsar Pompeium ad Dyrrhachium circumvallare instituit. lib. 6. vs. 29. et 125. *Mœnia Magnum.*] Vallum dirutum et solo æquatum. *Jam Pompeianæ celsi super ardua valli Exierant Aquilæ.* lib. 6. vs. 138.

PHARSALIÆ LUCANI FINIS.

PETRONII ARBITRI

SPECIMEN

BELLI CIVILIS.

Ecce, belli civilis ingens opus quisquis attigerit, nisi plenus literis, sub onere labetur. Non enim res gestæ versibus comprehendendæ sunt, quod longe melius historici faciunt, sed per ambages, deorumque ministeria, et fabulosum sententiarum tormentum præcipitandus est liber spiritus; ut potius furentis animi vaticinatio appareat, quam religiosæ orationis sub testibus fides.* tanquam si placet hic impetus; etsi nondum recepit ultimam manum.

PETRONII ARBITRI

SPECIMEN

BELLI CIVILIS.

ORBEM jam totum victor Romanus habebat,
Qua mare, qua terræ, qua sidus currit utrumque,
Nec satiatus erat. gravidis freta pulsa carinis
Jam peragrabantur. si quis sinus abditus ultra,
Si qua foret tellus quæ fulvum mitteret aurum,
Hostis erat: fatisque in tristia bella paratis
Quærebantur opes. non vulgo nota placebant
Gaudia: non usu plebeio trita voluptas:
Assyria concham laudabat miles in unda.
Quæsitus tellure nitor certaverat ostro.
Hinc Numidæ crustas, illinc nova vellera Seres,
Atque Arabum populus sua despoliaverat arva.
Ecce aliæ clades, et læsæ vulnera pacis.
Quæritur in silvis Mauri fera: et ultimus Ammon
Afrorum excutitur. ne desit bellua dente
Ad mortes preciosa suas. premit advena classes
Tigris, et aurata gradiens vectatur in aula,
Ut bibat humanum populo plaudente cruorem.
Heu pudet effari, perituraque prodere fata:
Persarum ritu male pubescentibus annis
Surripuere viros; exsectaque viscera ferro
In venerem fregere: atque ut fuga mobilis ævi

Circumscripta mora properantes differat annos,
Quærit se natura, nec invenit. omnibus ergo
Scorta placent, fractique enervi corpore gressus,
Et laxi crines, et tot nova nomina vestis,
Quæque virum quærunt. Ecce Afris eruta terris
Citrea mensa, greges servorum, ostrumque renidens
Ponitur, ac maculis imitatur vilibus aurum,
Quæ sensum turbant. hostile ac mobile lignum
Turba sepulta mero circumvenit: omniaque orbis
Præmia, correptis miles vagus extruit armis.
Ingeniosa gula est. Siculo scarus æquore mersus
Ad mensam vivus perducitur, inde Lucrinis
Eruta littoribus vendunt conchylia cœnas,
Ut renovent per damna famem. jam Phasidos unda
Orbata est avibus: mutoque in littore tantum
Solæ desertis adspirant frondibus auræ.
Nec minor in campo furor est, emptique Quirites
Ad prædam strepitumque lucri suffragia vertunt.
Venalis populus, venalis curia Patrum:
Est favor in precio, senibus quoque libera virtus
Exciderat, sparsisque opibus conversa potestas,
Ipsaque majestas auro corrupta jacebat.
Pellitur a populo victus Cato: tristior ille est
Qui vicit, fascesque pudet rapuisse Catoni.
Namque hoc dedecus est populi, morumque ruina.
Non homo pulsus erat; sed in uno victa potestas
Romanumque decus. quare tam perdita Roma
Ipsa sui merces erat, et sine vindice præda.
Præterea gemino deprensam gurgite prædam
Fœnoris illuvies, ususque exederat æris.
Nulla est certa domus, nullum sine pignore corpus:
Sed veluti tabes tacitis concepta medullis
Intra membra furens curis latrantibus errat.
Arma placent miseris, ditritaque commoda luxu
Vulneribus reparantur. inops audacia tuta est.

Hoc mersam cœno Romam, somnoque jacentem
Quæ poterant artes sana ratione movere,
Ni furor, et bellum, ferroque excita libido?
Tres tulerat Fortuna duces; quos obruit omnes
Armorum strue diversa feralis Enyo.
Crassum Parthus habet: Libyco jacet æquore Magnus:
Julius ingratam perfudit sanguine Romam.
Et, quasi non posset tot Tellus ferre sepulcra,
Divisit cineres. hos gloria reddit honores.
Est locus exciso penitus demersus hiatu,
Parthenopen inter, magnæque Dicarchidos arva,
Cocytia perfusus aqua, nam spiritus extra
Qui furit effusus funesto spargitur æstu.
Non hæc autumno tellus viret, aut alit herbas
Cespite lætus ager. non verno persona cantu
Mollia discordi strepitu virgulta loquuntur:
Sed chaos, et nigro squallentia pumice saxa
Gaudent ferali circumtumulata cupressu.
Has inter sedes Ditis pater extulit ora,
Bustorum flammis, et cana sparsa favilla:
Ac tali volucrem Fortunam voce lacessit:
Rerum humanarum, divinarumque potestas,
Fors, cui nulla placet nimium secura potestas,
Quæ nova semper amas, et mox possessa relinquis;
Ecquid Romano sentis te pondere victam?
Nec posse ulterius perituram extollere molem?
Ipsa suas vires odit Romana juventus,
Et quas struxit opes, male sustinet. aspice late
Luxuriam spoliorum, et censum in damna furentem.
Ædificant auro, sedesque ad sidera mittunt:
Expelluntur aquæ saxis: mare nascitur arvis;
Et permutata rerum statione rebellant.
En etiam mea regna petunt. perfossa dehiscit
Molibus insanis tellus, jam montibus haustis
Antra gemunt: et dum varios lapis invenit usus,

Inferni manes coelum sperare jubentur.
Quare age, Fors, muta pacatum in prœlia vultum,
Romanosque cie, ac nostris da funera regnis.
Jampridem nullo perfundimus ora cruore,
Nec mea Tisiphone sitientes perluit artus
Ex quo Sullanus bibit ensis, et horrida tellus
Extulit in lucem nutritas sanguine fruges.
Hæc ubi dicta dedit, dextræ conjungere dextram
Conatus, rupto tellurem solvit hiatu.
Tunc fortuna levi defudit pectore voces:
O Genitor, cui Cocyti penetralia parent,
Si modo vera mihi fas est impune profari,
Vota tibi cedent: nec enim minor ira rebellat
Pectore in hoc, leviorque exurit flamma medullas.
Omnia, quæ tribui Romanis arcibus, odi;
Muneribusque meis irascor: destruet istas
Idem, qui posuit, moles Deus. est mihi cordi
Quippe cremare viros, et sanguine pascere luxum.
Cerno equidem gemina jam stratos morte Philippos,
Thessaliæque rogos, et funera gentis Iberæ.
Jam fragor armorum trepidantes personat aures.
Et Libyæ cerno tua Nile gementia claustra,
Actiacosque sinus, et Apollinis arma timentes.
Pande age terrarum sitientia regna tuarum,
Atque animas arcesse novas. Vix navita Porthmeus
Sufficiet simulacra virûm traducere cymba,
Classe opus est. tuque ingenti satiare ruina
Pallida Tisiphone, concisaque vulnera mande.
Ad Stygios manes laceratus ducitur orbis.
Vix dum finierat, quum fulgure rupta corusco
Intremuit nubes, elisosque abscidit ignes.
Subsedit pater umbrarum, gremioque reducto
Telluris, pavitans fraternos palluit ictus.
Continuo clades hominum venturaque damna
Auspiciis patuere Deûm. namque ore cruento

Deformis Titan vultus caligine texit.
Civiles acies jam tum spirare putares.
Parte alia plenos extinxit Cynthia vultus,
Et lucem sceleri subduxit. rupta tonabant
Verticibus lassis montis juga, nec vaga passim
Flumina per notas ibant morientia ripas.
Armorum strepitu cœlum furit, et tuba Martem
Sideribus transmissa ciet; jamque Ætna voratur
Ignibus insolitis, et in æthera fulmina mittit.
Ecce inter tumulos, atque ossa carentia bustis
Umbrarum facies diro stridore minatur.
Fax stellis comitata novis incendia ducit;
Sanguineoque recens descendit Jupiter imbre.
Hæc ostenta brevi solvit Deus. Exuit omnes
Quippe moras Cæsar, vindictæque actus amore
Gallica projecit, civilia sustulit arma.
Alpibus aeriis, ubi Graio nomine, pulsæ
Descendunt rupes, et se patiuntur adiri,
Est locus Herculeis aris sacer. hunc nive dura
Claudit hiems, canoque ad sidera vertice tollit.
Cœlum illinc cecidisse putes. non solis adulti
Mansuescit radiis, non verni temporis aura:
Sed glacie concreta rigens, hiemisque pruinis
Totum ferre potest humeris minantibus orbem.
Hæc ubi calcavit Cæsar juga milite læto,
Optavitque locum, summo de vertice montis
Hesperiæ campos late prospexit, et ambas
Intentans cum voce manus ad sidera, dixit:
Jupiter omnipotens, et tu Saturnia Tellus,
Armis læta meis, olimque onerata triumphis:
Testor ad has acies invitum arcessere Martem;
Invitas me ferre manus: sed vulnere cogor,
Pulsus ab urbe mea, dum Rhenum sanguine vinco;
Dum Gallos iterum Capitolia nostra petentes
Alpibus excludo: vincendo, certior exul:

Sanguine Germano, sexagintaque triumphis,
Esse nocens cœpi. quanquam quos gloria terret,
Aut qui sunt, qui bella volunt? mercedibus emptæ,
Ac viles operæ; quorum est mea Roma noverca:
Ut reor, haud impune; nec hanc sine vindice dextram
Vinciet ignavus. victores ite ferentes,
Ite mei comites, et causam dicite ferro.
Namque omnes unum crimen vocat: omnibus una
Impendet clades. reddenda est gratia vobis:
Non solus vici. quare, quia pœna trophæis
Imminet, et sordes meruit victoria nostra,
Judice fortuna cadat alea. sumite bellum,
Et tentate manus. certe mea causa peracta est,
Inter tot fortes armatus nescio vinci.
Hæc ubi personuit, de cœlo Delphicus ales
Omina læta dedit, pepulitque meatibus auras.
Nec non horrendi nemoris de parte sinistra
Insolitæ voces flamma sonuere sequenti.
Ipse nitor Phœbi vulgato lætior orbe
Crevit, et aurato præcinxit fulgure vultus,
Fortior ominibus movit Mavortia signa
Cæsar; et insolito gressu prior occupat haustus.
Prima quidem glacies, et cana juncta pruina
Non pugnavit humus, mitique horrore quievit:
Sed postquam turmæ nimbos fregere ligatos,
Et pavidus quadrupes undarum vincula rupit,
Incaluere nives, mox flumina montibus altis
Undabant modo nata: sed hæc quoque jussa putares.
Stabant et vincta fluctus stupuere pruina:
Et paullo ante lues jam concidenda jacebat.
Tum vero malefida prius vestigia lusit,
Decepitque pedes. passim turmæque virique,
Armaque congesta strue deplorata jacebant,
Ecce etiam rigido concussæ flamine nubes
Exonerabantur, nec rupti turbine venti

Deerant, aut tumida confractum grandine cœlum:
Ipsæ jam nubes ruptæ super arma cadebant,
Et concreta gelu Ponti velut unda ruebat.
Victa erat ingenti Tellus nive, victaque cœli
Sidera, victa suis hærentia flumina ripis;
Nondum Cæsar erat: sed magnam nixus in hastam
Horrida securis frangebat gressibus arva.
Qualis Caucasea decurrens arduus arce
Amphitryoniades; aut torvo Jupiter ore,
Quum se verticibus magni demisit Olympi,
Et periturorum disjecit tela Gigantum.
Dum Cæsar tumidas iratus deprimit arces:
Interea volucer motis conterrita pennis
Fama volat, summique petit juga celsa Palati:
Atque hoc Romano attonito fert omnia signa:
Jam classes fluitare mari, totasque per Alpes
Fervere Germano perfusas sanguine turmas.
Arma, cruor, cædes, incendia, totaque bella
Ante oculos volitant. ergo pulsata tumultu
Pectora per dubias scinduntur territa causas.
Huic fuga per terras, illi magis unda probatur;
Et patria est Pontus jam tutior. est magis, arma
Qui tentata velit: fatisque jubentibus actus,
Quantum quisque timet, tantum fugit. ocior ipse
Hos inter motus populus, miserabile visu,
Quo mens icta jubet, deserta ducitur urbe.
Gaudet Roma fuga, debellatique Quirites
Rumoris sonitu mœrentia tecta relinquunt.
Ille manu trepida natos tenet: ille penates
Occultat gremio, deploratumque relinquit
Limen, et absentem votis interficit hostem.
Sunt qui conjugibus mœrentia pectora jungant,
Grandævosque patres; onerisque ignara juventus
Tu, pro quo metuit, tantum trahit. omnia secum
Hic vehit imprudens, prædamque in prælia ducit.

Ac velut ex alto quum magnus inhorruit Auster,
Et pulsas evertit aquas, non arma ministris,
Non regimen prodest: ligat alter pondera pinus,
Alter tuta sinu tranquillaque littora quærit:
Hic dat vela fugæ, Fortunæque omnia credit.
Quid tam parva queror? gemino cum Consule Magnus,
Ille tremor Ponti, sævi quoque terror Hydaspis,
Et piratarum scopulus: modo quem ter ovantem
Jupiter horruerat; quem fracto in gurgite Pontus,
Et veneratus erat submissa Bosporus unda,
Proh pudor! Imperii deserto nomine fugit,
Ut Fortuna levis Magni quoque terga videret.
Ergo tanta lues Divum quoque numina vidit:
Consensitque fugæ cœli timor. ecce per orbem
Mitis turba Deum, terras exosa furentes
Deserit; atque hominum damnatum avertitur agmen,
Pax prima ante alias, niveos pulsata lacertos
Abscondit galea victum caput, atque relicto
Orbe fugax Ditis petit implacabile regnum.
Huic comes it sincera Fides, et crine soluto
Justitia, ac mœrens lacera Concordia palla.
At contra, sedes Erebi qua rupta dehiscit,
Emergit late Ditis chorus, horrida Erinnys,
Et Bellona minax, facibusque armata Megæra:
Letumque, Insidiæque, et lurida Mortis imago.
Quas inter Furor, abruptis ceu liber habenis
Sanguineum late tollit caput, oraque mille
Vulneribus confossa cruenta casside velat.
Hæret detritus lævæ Mavortius umbo,
Innumerabilibus telis gravis: atque flagranti
Stipite dextra minax terris incendia portat.
Sentit terra Deos, mutataque sidera pondus
Quæsivere suum. namque omnis Regia cœli
In partes diducta ruit: primumque Dione
Cæsaris acta sui ducit. comes additur illi

Pallas, et ingentem quatiens Mavortius hastam;
Magnaque cum Phœbo soror, et Cyllenia proles
Excipit, ac totis similis Tirynthius actis.
Infremuere tubæ, ac scisso Discordia crine
Extulit ad superos Stygium caput. hujus in ore
Concretus sanguis, contusaque lumina flebant.
Stabant ærati scabra rubigine dentes;
Tabo lingua fluens, obsessa draconibus ora,
Atque intertorto laceratam pectore vestem
Sanguineam tremula quatiebat lampada dextra.
Hæc ut Cocyti tenebras, et Tartara liquit,
Alta petit gradiens juga nobilis Appennini,
Unde omnes terras, atque omnia littora posset
Aspicere, ac toto fluitantes orbe catervas:
Atque has erumpit furibundo pectore voces:
Sumite nunc gentes accensis mentibus arma;
Sumite, et in medias immittite lampadas urbes.
Vincetur quicunque latet: non femina cesset,
Non puer, aut ævo jam desolata senectus.
Ipsa tremat Tellus, lacerataque tecta rebellent.
Tu legem, Marcelle tene: tu concute plebem
Curio, tu fortem ne supprime Lentule Martem.
Quid porro tu Dive tuis cunctaris in armis?
Non frangis portas? non muris oppida solvis,
Thesaurosque rapis: nescis tu Magne tueri
Romanas acies? Epidauria mænia quære,
Thessalicosque sinus humano sanguine tinge.
Factum est in terris, quicquid Discordia jussit.

SUPPLEMENTUM

L U C A N I.

LIBRI SEPTEM.

AUTHORE

THOMA MAJO,

ANGLO.

SUPPLEMENTUM

L U C A N I.

LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM.

Rex Ptolemæus a Cæsare dimissus bellum parat Oraculum Serapidis. Ptolemæi mors.

SUPPLEMENTUM

LUCANI.

LIBER PRIMUS.

PERDIDERANT Freta sæva minas, et ab Æquore tutus,
Tutus ab insidiis imbellibus, et scelerata
Ægypti rabie consedit littore Cæsar,
Vindictam spirans, tantaque efferbuit ira,
Quantam non Pharii potuit restinguere regni
Exitium. justa est belli data causa gerendi:
Sed pudor, et magnam premit indignatio mentem
Bella dari tam justa, aut mollem audere Canobum
Cæsareas iras, infestaque tela mereri,
Quæ vix armipotens est ausa lacessere Roma;
Nec damno tantas iras leviore luisset
Quam libertatis jactura, et funere Magni.
Quod tamen incolumis per tanta pericula Cæsar
Evasit, Superis poteras ignoscere, Roma,
Si sola Ægyptus redivivæ vulnera dextræ
Et sævos posthac gladios sensura fuisset.
Inferias tibi, Magne, pias hæc bella dedissent
Et gratas Latio. Pharia de clade triumphum
Victori placida donasset fronte Senatus,
Templa coronasset votis, plausuque superbum
Spectasset læto currum Romana juventus.
Hæc patriæ forsan victoria conciliasset
Cæsaris arma suæ, ni dira sequentia bella,

Ni Libycæ clades, et tristis funera Mundæ
Victrices alio fœdassent crimine dextras.
At Nili scelerata cohors, quæ sceptra dedisset
Reginæ Arsinoe, subito mutata rebellat,
Fœmineum Imperium, fastusque exosa superbos
Eunuchi Ganymedis, et implet castra tumultu.
Nec pavidum murmur; consensu audacia crevit,
Tantaque turba metu pœnarum solvit ab omni.
Nec mora; Delecti ad Tentoria Cæsaris ibant
Invita Arsinoe, pacem Regemque petentes,
Et delictorum veniam, dirumque Photinum
Ut scelerum authorem, et sævum execrantur Achillam,
Qui facinus merita jam tandem morte luissent.
Ausonius Ductor, quamvis jam fervidus ira,
Pacem optans, Phariaque timens regione teneri
Dum procul Æmathiæ coeant fragmenta ruinæ,
Dum, quas dispersit clades Pharsalica, rursus
Jungantur vires, et castra hostilia crescant,
Castigat primo dictis; mox fronte serena
Dat veniam precibus; nec tanta Cæsaris ira
Dignatur viles populos, impendere totos
Irarum fluctus cupiens civilibus armis.
Nil nisi Romani Imperii patriæque ruinas
Aut scelera esse suis aut digna pericula fatis
Credit, et imbellem Ptolemæum in regna remittit.
Quid tandem, miserande puer, tibi proderit ista
Libertas, quam morte lues, regnique ruina?
Tutior ah longe custodia Cæsaris esset
Quam data libertas; nec cum captivus agebas,
Esse nocens poteras. te sævi Cæsaris ira
Liberat ut fieres. Phariæ nam noverat aulæ
Perfidiam, moresque tuos, tua crimina sperans
Ut mox justa cadas Cleopatræ victima regno;
Cujus adulterii pretium Nilotica sceptra
Donabit Cæsar, dulcique impendet amori.

Nec Latium versuta Ducem spes ista fefellit.
Namque infelicem Ptolemæum in regna remissum
(Sive Ægyptiacæ fuit inconstantia gentis,
Seu Regis vitium) confestim oblivio cepit
Et dextræ fideique datæ; nova bella parabat
Consiliis pravis, et spe delusus inani,
Inque suam accelerat properantia fata ruinam.
Et ne subsidiis accrescant castra marinis
Cæsarea, instructam disponit in æquora classem,
Qua levis Ægypto disterminat unda Canobum.
Inceptum visa est primum Fortuna juvare.
Incidit in classem hanc sociis divisa carinis
Cæsaris una ratis, quæ fortem Euphranora vexit:
Hanc omni Phariæ puppes statione solutæ
Circumeunt. periit numeris oppressa Triremis.
Regius interea per Deltam Exercitus ibat
Terrestris, multasque via muniverat arces.
Jam belli molem pulcherrima Delta tenebat,
Delta Ægyptiaci decus atque opulentia regni;
Per cujus virides sinuato gurgite campos
Huc illuc ludit Nilus, gyrisque recurrens
Nunc ambit, nunc implicitis intersecat undis
Pinguia culta suis, et nigra ditat arena.
Huic nomen terræ dat littera Delta triformi.
Oceano Boreale latus defenditur, in quem
Infundit sese septeno gurgite Nilus.
Quæ restant latera inde duo, duo brachia Nili
Ultima constituunt. hæc inter brachia, quinque
In mare gurgitibus per Deltam volvitur amnis.
Magnus ab Æthiopum campis nigrantibus amnis
Volvitur, atque uno longe decurrit in alveo
Usque ad planitiem, qua surgit maxima Memphis
Pyramidum aggeribus totum celebrata per orbem.
Indulsit nimium faciles telluris opimæ
Fertilitas fruges populo, nimiumque pepercit

Agricolæ manibus, tanti jactura laboris
Ut fieri possit; moles ut vulgus inanes,
Vanaque Pyramidum miracla stupesceret Orbis,
Tot potuere manus steriles invertere glebas,
Emendare solum, muris circumdare terras,
Et tanto imbellem munimine cingere gentem,
Ut non incursum populi timuisset Eoi,
Non Persarum acies, pharetrataque robora Susæ,
Nec Macedum æratæ cessisset præda Phalangi
Fertilis Ægyptus; sed inexpugnabilis armis,
Atque sui juris seclum mansisset in omne.
  Volvitur a Memphi partito gurgite Nilus,
Extremoque Eurum versus ferit æquora cornu
Ad Pelusiacas arces; at gurgite mollis
Alluit Occiduo littus portumque Canobi.
Huic dedit antiquum Menelai Navita nomen,
Littore (si famæ credas) tumulatus in isto,
Cum Pharii justus tenuit diademata regni
Proteus. eripuit Paridi castissimus ille
Tindarida, et nullo vitiatam crimine servans
Post Trojam excisam ferro flammisque marito
Reddidit. hæc tellus inter duo flumina Delta est
Dives opum, dives pecorum, lætisque colonum
Frugibus exaturans, atque urbibus inclyta magnis.
Quid Butum, Butive lacum, quo gentibus olim
Niliacis responsa dabat Phœbeia mater:
Quid sævam hospitibus memorem Busiridis urbem,
Funestasque aras? teve Urbs pulcherrima, nomen
Cui Venus ipsa dedit? vel te delubra Minervæ
Alta tenens Sais, quam rex Psammiticus olim
Condidit? antiquæ juxta stant mœnia Mendes,
Qua Deus Arcadiæ Pan pastoralis in urbe
Relligione patrum colitur. cum matribus illic
(Ut perhibent) capri coiere, et semine misto
Fœdavere uteros. olim sic ille creatus,

Qui pueri nimio Cyparissi ardebat amore.
Ante tamen quam rex Ptolemæus ab urbe Canobo
Per Deltam transire parat, (nam nota Canobo
Templa Serapis habet) scrutari oracula divûm,
Et belli casus cupit explorare futuros.
Hic Deus alta tenens molli delubra Canobo,
Quem serpentina Nilotica terra figura
Vicinique colunt, non voce oracula reddit,
Corniger ut Libycis colitur qui Syrtibus Ammon;
Non esuve, fameve, velut Memphiticus Apis,
Certa boni, fative mali præsagia pandit;
Nec Phœbo similis Cyrrhæo, Virginis implet
Concussos artus miseræ, quam pœna recepti
Numinis, aut pretium mors immatura sequatur;
Erudit at placide humanam per somnia mentem,
Nocturnaque quiete docet; nulloque labore
Hic tantum parta est pretiosa scientia, nullo
Excutitur studio verum. mortalia corda
Tunc Deus iste docet, cum sunt minus apta doceri,
Cum nullum obsequium præstant, meritisque fatentur
Nil sese debere suis; tunc recta scientes
Cum nil scire valent. non illo tempore sensus
Humanos forsan dignatur numen inire,
Cum propriis possunt per se discursibus uti,
Ne forte humana ratio divina coiret.
Jamque Sacerdotes Regem in penetralia templi
Duxerunt. Tyrio resplendens sanguine et auro
Stratus erat lectus, quo tu, Ptolemæe, recumbens
Fatidici infelix captas præsagia somni.
Sacratos intrant templi sola illa recessus
Somnia, quæ Deus ipse creat; nam cætera cuncta,
Quæ vel temperies varias, variosve sequuntur
Corporis humores, vel quæ repetita diei
Aut studia, aut curæ finxerunt somnia, templo
Exteriore volant multas imitantia formas.

Illic præ reliquis fuscam exhilarantia noctem
Formosa specie, roseisque volantia pennis
Sanguinea apparent, templique in margine ludunt.
His quoque de Veneris campo, placidoque vireto
Mille pharetrati fratres, gens mollis Amorum
Occurrunt noctu, et templo consortia jungunt.
Illic flammatis alis, vel fulguris instar
Nocturnæve facis, per summa cacumina templi
Somnia de flava nascentia bile, volatu
Irato strepitant, tanquam hostem quærere semper
Audacem, et sævas assueta lacessere pugnas;
Excelsoque parant cœlum superare volatu.
At contra timide tenebrosa per atria templi
Quæ nigra de bile fluunt, demissius ibant,
Nocturnæque ut aves strident feralibus alis,
Inter busta volant, et fœdis sola sepulchris
Invitant Stygios mœsta ad consortia Manes.
Illic per postes, albataque mœnia templi
Ignavo incessu, tardæ testudinis instar,
Somnia, quæ pituita creat, trepidantia serpunt;
Ne si forte cadant, liquidis mergantur in undis;
Nam semper vana falluntur imagine lymphæ.
Hæc inter volitant imitantia mille figuris
Quicquid agunt homines passim; totidemque feruntur
Quot patitur magnus diversa negotia Mundus,
Aut objecta tenet. cedunt hæc somnia cuncta
Divinis, quæ dat Numen, longeque remota
Non ardent templi sacros intrare recessus.

Nocte fere media Ptolemæi pectora somnus
Vicerat optatus, cum jam divina Serapis
Somnia, mutandum Ægypti narrantia regnum,
Miserat. incessu tardo delubra petebat
Bos niger ingenti specie; geminisque micabat
Pelle insignitus stellis; quarum altera tergo,
Altera fronte fuit media. lugubre videtur

Mugire, atque oculis lacrymas effundere nigris,
Confectus macie, tanquam qui pabula nulla
Gustasset mœrens. post majestate decora
Incedit, quamvis pullato fœmina cultu
Turrigero laceros effundens vertice crines,
Atque catenatos tendens post terga lacertos.
Tum, velut inferni plorarent carcere Manes,
Erupit subito tumulis lacrymabile murmur
Ex imis, scindi regalia Mausolea
Vidit, et erupto Ptolemæum exire sepulchro
Lagæum primo, reliquos hunc ordine reges
Pone sequi, miseræ crudelia fata gementes.
His vero attonitus visis Ptolemæus (ab omni
Nam gelidus trepido manavit corpore sudor)
Excusso somno templum circumspicit omne,
Talia Divorum quærens ostenta; sed illa
Quæ vidit, clausis, oculis non vidit apertis.
Jamque sacerdotes veniunt, et somnia Regis
Audita horrentes, hinc lamentabile fatum,
Atque propinquantem regni dixere ruinam
Niliaci. tum Diis patriis lustrantur, et aras
Incendunt votis. sed Dii propiore ruina
Te, Ptolemæe, prement. casus, miserande, futuros
Dum patriæ narrat, celat tua fata Serapis.
 Interea valido Mithridates agmine nuper
Per Cilicum populos Syriæque extrema coacto,
Ad Pelusiacam properans pervenerat arcem,
Quæ viridem Ægyptum Syriæ disterminat arvis.
Nam tota Ægyptus claustris munita duobus
Nititur; accessum prohibens arx ista pedestrem,
Ut Pharos æquoreum. tanti sunt mœnia regni.
Sed non egregium omnino Pelusia tardant
Claustra Ducem. una dies arcemque expugnat et urbem.
Inde rapit celeri Mithridates agmine cursum,
Et se Cæsareis properat conjungere castris.

Hoc metuens equitum præmiserat agmina turmis
Obvia Cæsareis Ptolemæus; dum sibi castra
Colle locat celso, late qui despicit omnem
Planitiem, Ægyptus qua terram effusa patentem
Explicat. Est proprio Mons undique robore tutus:
Difficilem declive solum, præruptaque saxa
Una parte dabant ascensum: tuta palude
Pars alia est: rapido pars tertia cingitur amne.
Sola angusta aditus ad montem præbuit Isthmos.
Sed non castrorum tanto munimine tutum
Se satis esse ratus, procul illo arcere parabat
Cæsaris occursum; pontes, aditusque remotos
Milite custodit præmisso, et dissita longe
Flumina necquicquam (infelix) defendere tentat.
Nam neque Romanis animis fiducia cessit
Contra hostes, contraque locos pugnare paratis:
Virtutem Phariæ nec sustinuere catervæ
Ausoniam. Cedunt ripis, et terga per agros
Præcipites dantes victoribus omnia linquunt.
Contectam vidit castris Ptolemæus ab altis
Corporibus terram, rubefactaque cæde suorum
Prata quibus steterant, proprii præsagia fati
Tristia concipiens animo; dum castra petentes
Quos fuga servavit pauci, non viribus augent
Auxiliove suos, implent sed cuncta timore.
Quorum victores fugientia terga secuti
Instabant; acrique ad Regia castra tumultu
Perveniunt; quæ jam Cæsar conamine toto,
Dum fortuna calet, dumque omnia plena timore,
Impiger aggreditur; nec adhuc victoria certa
Esse videbatur, Pharii dum castra tenebant.
Ite viri, dixit, belloque imponite finem.
Virtutis pretium, mercedem sanguinis, auro
Argentoque referta tenent tentoria Regis;
Niliacas gemmas, Erythræo e littore conchas,

Totque simul Procerum congestas undique gazas,
Quæ vobis debentur, ait, nunc sumere restat,
Et rapere a victis. Nec prædam quærere tantam
Segnis erat miles; parvam primo occupat Isthmon.
(Sola aditum hœc præbens disjungit ab amne paludem)
Illam præcipue pubes Ægyptia servat.
Illic concurrunt, oriturque miserrima cædes.
Hos formido ingens, et si vincantur in armis
Desperata salus: prædæ spes excitat illos.
Illic immensa rabie decernitur; amnis
Atque palus multo fœdantur utrinque cruore,
Semianimesque artus, et saucia corpora volvunt;
Quæ gemino pereunt fato. dumque hostibus hostes
Conseruere manus, alternaque brachia nexu
Robusto tenuere, cadunt in flumina juncti;
Nec furiosa illic linquunt certamina; pugna
Contendunt ambo collapsi flumine vana;
Nam victum Stygias sequitur cito victor ad umbras.
Dumque omnes illa castrorum parte feroces
Concurrere manus Phariæ; celsum undique Cæsar
Contemplans montem, prærupta parte videbat
(Qua miseris est collis inexpugnabilis esse
Niliacis visus) nullo custode teneri;
Confestimque leves illuc jubet ire catervas
Quas Carfulenus duxit. nec dura videntur
Hæc mandata Ducis; scandunt acclivia saxa,
Præcipitemque locum capiunt. mors opprimit indé
Niliacos, poterat minimo unde labore repelli.
Jam Carfulenus per collem ascenderat audax,
Cumque levi intrarat Ptolemæi castra cohorte.
Attoniti fugiunt custodes; castra tumultu
Implentur; subitis perculsi casibus omnes
Huc illuc miseri discurrunt; quidve relinquant,
Quidve petant capti non norunt. Cæsariani
(Dum trepidant intus, dum conficit omnia terror)

Acriter instantes irrumpunt undique castris.
Implorat frustra veniam gens victa; furentes
Nec tenuit Cæsar gladios; mactare nocentes
Imperat, invisoque orbem purgare cruore.
Pars turbæ miseræ Latiis nutrita sub armis,
Et de Romuleis legionibus ante fuisset.
Hos olim e Syria duxit Gabinius audax
Exulis auxilio regis, belloque peracto
Pila satellitio Phario Romana reliquit.
Tempore torpuerant vires, luxuque Canobi
Cœperunt fracti veteres dediscere ritus,
Atque Ægyptiacos paulatim assumere mores.
 Non procul a castris fugiens conspexit in undis
Rex miser haud magno pendentem a fune carinam;
Et cito conscendens, comites de littore jussit
Solvere, purpureos humeris dejecit amictus,
Ne nosci fugiens poterat. sed dura salutem
Fata negant; misero detracta insignia solum
Hoc Ptolemæe dabant, ut vilior umbra jaceres.
Namque hanc de castris Ægyptia turba carinam
Assequitur fugiens, properantque ascendere cuncti.
Cæsarei urgebant gladii post terga; fugasset
Jam timor officium; pavidis reverentia nulla
Regis erat, nimio dum pondere victa carina
Deficit, et rapidis Ptolemæus mergitur undis.
 Plebeio extinctus fato, gelidoque sepultus
Rex, Ægypte, tuus Nilo jacet, ultima tantæ
Et miseranda domus soboles. non Mausoleis
Excelsis habitant Manes, non Regia templis
Condita, marmoreis aut montibus ossa quiescunt
Lagææ de more domus, quæ funera luxu,
Divitiisque solet nimiis violare sepulchra.
 Quam breve crudeles regnum Ptolemæe dederunt
Dii tibi! non aliter Pharium diadema gerebas
Hostia quam tristem gestat moritura coronam.

Sed breviora tamen si Dii tibi regna dedissent,
Ad Styga venisses felicior umbra, priusquam
Sanguine Niliacas perfudit Magnus arenas,
Depulso qui sceptra tuo dedit ante parenti,
Te nunc occisi, rex ingratissime, Magni
Manibus inferias Cæsar (quem demeruisse
Crimine sperasti) mittit; Generique perempti
Ne possit debere nefas, ulciscitur ipse,
Inque tua titulum pietatis cæde requirit.

Pellæam tendens victor jam Cæsar ad urbem,
Ne Ducis adventum tanti, justasque timeret
Iras Victoris sibi conscia turba rebellis,
Præmittit veniam cunctis, trepidantia solvens
Corda metu; leges populo, proavitaque jura
Se concessurum affirmans, et debita stirpi
Lagææ dudum Pharii diademata regni.

SUPPLEMENTUM

LUCANI.

LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

Cæsar amore Cleopatræ captus in Ægypto moratur, dum L. Scipio cum Rege Juba bellum in Africa renovant. Cæsar Pharnacem vincit.

SUPPLEMENTUM

L U C A N I.

LIBER SECUNDUS.

Splendida Pellæam celebrant jam festa per urbem,
Et Ducis Ausonii laudes ad sidera tollunt
Servati Cives (dum passim altaria fumant)
Votaque Diis solvunt. nescis, gens impia, nescis
Cui causæ hanc debes veniam, patriæque salutem:
Non hanc semideive Canes, aut barbara præstant
Numina, queis ritu persolvis vota profano;
Nec Ducis inflectunt animum fulgentia tecta,
Non veterum monumenta Ducum, non templa Deorum,
Nec Macedûm cineres Regis, quos Cæsar adorat
Plus aris templisque tuis: sed inania sacra,
Infirmosque Deos facie Cleopatra potente
Protegit, et stupro redimit Memphitica sceptra.
Nec visum est æquum Cœlestibus, ut meliori
Deberent causæ tam turpia regna salutem.
  Jamque sui Pharias regnans Cleopatra per urbes
Authorem fati regali splendida cultu
Excipit, et magno celebrat convivia luxu.
Atria fulgebant tali laqueata paratu
Qualem magna solent, sed jam ruitura, studere
Regna, quibus veteres, quas longa potentia fecit,
Ostentantur opes, vitiis alimenta futuris.
Sed non divitiæ, non auro fulva supellex,

Gemmative tori passim, pictive tapetes
Cæsareos pascunt oculos, nec talia curat,
Dum prope sidereo cunctis splendoribus ore
Præradiat, vultuque movet Cleopatra superbo.
Hanc videt, huic oculis et pectore totus inhæret;
Quoque magis cernit, magis ardet; cætera visu
Splendida quæ primo, sordent objecta secundo:
Fœmineus decor augetur, crescitque revisus.
Purpureas stupet ille comas, et candida colla,
Queis gemmis lux major inest. abscondere formam
Divitiæ eximiam, non exornare videntur;
Quamvis non desunt Erythræo e littore gemmæ,
Non spolia Eoi Gangis, non quicquid in undis
Volvitur Assyriis, aut dives mittit Hydaspes;
Non Arabum ex petris viridi splendore Smaragdus,
Nec lapis auratus, quem dat Mareotica tellus.
Sidereis Adamas radiis hebetatur ocelli,
Quoque minus lucet, formæ magis auget honorem.
Sapphirum pulchro pendentem pectore vincunt
Cærula venarum violaria; labra Rubinus
Non rosea æquaret, nisi primo victa fuisset,
Et pudor augeret quem dat Natura ruborem.
  Ausonius Ductor jamdudum saucius, ignem
Concipit inde novum, nimioque accenditur æstu;
Nec placidam celare studet, sed pascere flammam;
Quænam (inquit) nostris obstare potentia votis,
Aut quæ fama potest? quid sic durissima virtus
Oppugnata ageret? facies absolveret ista
Judice raptorem cœlo, nam talia quondam
Stupra Deis summis celebres tribuere poetæ,
Æthere qui toties posuere Tonantis amicas,
Et forma eximias fecere Heroidas astra.
Temporibus si visa illis Cleopatra fuisset,
Non coma Niliacæ Berenices aurea cœlo
Fulsisset, pulchræ nec Pleiades astra fuissent;

Non stupri pretium radiantia plaustra tulisset
Callisto, aut Bacchi conjux formosa coronam,
Donec partem aliquam Cleopatræ stella sereni
Nobilitare Poli certam dignata fuisset.
Jupiter exemplum mihi sit, quem sæpe coegit
Sævus Amor magno furtim descendere cœlo:
Vel potius nostra absolvant delicta Tonantem,
Cæsareumque Jovi veniam det nomen amoris.
Ne, Cæsar, tua vota time; non pervigil ista
Hesperidum Serpens fulgentia poma tuetur,
Nec nimio forma est hæc custodita pudore.
Sed puerilis Amor, vanique Cupidinis ignes,
Pectora qui stimulare solent innoxia vulgi,
Pastoresque rudes urunt, rurisque puellas,
Non tibi rem peragunt, Cæsar; nec causa domare
Vulgaris potuit Reginæ corda superbæ;
Formosamve tuis Cleopatram amplexibus offert
Dulcis amor Veneris: sed regni insana Cupido,
Majestas, nimiisque optata potentia votis.
Hic amor affectus alios Ptolemæidis omnes
Pectore sustulerat. penitus si nullus inesset
Venarum calor, aut artus depasceret ignis,
Lascivos tamen amplexus in Cæsaris isset
Frigida, et Ambitio solvisset tanta pudorem.
Quæ te causa fidem, Cæsar, violare coegit,
Visceraque in patriæ sceleratos impulit enses
Æmathios Latio perfundens sanguine campos,
Illa pudicitiam Reginæ in pectore vicit,
Prostituitque tibi. nec quisquam Cæsaris altos
Suspiciat posthac animos, cum spiritus idem
Fœmineum impellit pectus. qua Cæsar, eadem
Ambitione nocens facta est Cleopatra; fidelis
Nec manet hic civis, nec conjux illa pudica.
Ne tamen illicito Cæsar videatur amori,
Non patriæ vicisse suæ, (nam Ægyptia tellus

Victa licet, nondum Latia est provincia facta,
Sed sceptro subjecta manet) veritusque rebellem
Niliacum subito populum, si regna teneret
Fœmina, dum stirpis Lagææ mascula proles
Vivat adhuc, puerum Ptolemæum lustra videntem
Vix bina, Arsinoes, quam duxerat ante, sororis
Conjugio avulsum Cleopatræ jungit, et illum
Immaturum annis Phario diademate cingit.
Hunc vocat Ægyptus Regem, Cleopatra maritum;
Defunctique locum fratris supplere videtur
Conjugio et regno. quid præter nomina vana
Conjugii, regnique, puer miserande, tenebis?
Quid præter titulos, thalamum dum Cæsar adulter
Possidet, et regnum conjux Cleopatra gubernat?
Nec rivalis adhuc fieri puerilibus annis
Cæsareive potes thalami, regnive sororis.
Sed tenera poteris felix ætate videri,
Qua non incesti cognosces gaudia lecti,
Obscœnoque carens fructu, noxaque carebis.
Conjugium innocuum magis hoc est, quo minus aptum;
Conjugis incesti sine crimine nomen habebis,
Et sine curarum retinebis pondere regnum.
Humenti Nox atra polos involverat umbra,
Inque vicem Phœbi redeuntia sidera cœli
Ornarant vario faciem, cum captus amore
Illicito Ductor Latius, vinoque solutus,
Dulcibus indulget votis, tandemque cupito
Reginæ fruitur thalamo, pulcherrima lecti
Gaudia degustans. tantum suadere potestas,
Donaque, et illustris gestarum gloria rerum
Fœmineæ poterant menti. nec crimen inesse
Concubitu nimium tali, Cleopatra, putabunt
Qui Ptolemæorum thalamos, consuetaque jura
Incestæ novere domus, fratremque sorori
Conjugio junctum, sacræ sub nomine tedæ

Majus adulterio delictum. turpius isset
(Quis credit?) justi ad thalamos Cleopatra mariti;
Utque minus lecto peccaret, adultera facta est.
Pœna tamen sequitur; furtivi pignus amoris,
Cæsareo infelix, fatis generatus iniquis
Cæsaris Augusti cadet olim victima ferro
Cæsareos tristans cognata cæde Penates.
Tempora dum Phario Ductor dependit amori
Ausonius, Libycis iterum fragmenta ruinæ
Thessalicæ terris coeunt, quæ magnus agebat
Scipio dux belli. cum quo (jam Cæsaris hostis,
Quamvis ille truces toties sub Cæsare Gallos
Stravisset) fortis stabat Labienus in armis.
Hic sanctus Cato privata non concitus ira,
Sed patriæ imperium, et communia signa secutus
Militat; injustis hic stat Petrejus in armis,
Oblitus fidei, terris quem Cæsar Iberis
Donasset vita; et Varus, cui cesserat omnis
Affrica, Romanis quæ tum sub fascibus esset,
Quam ditione potens olim Carthago tenebat.
Delectas Libyæ turmas, et Punica secum
Agmina ducebat Varus, fallacia corda,
Membra leves: rubris induti vestibus ibant
Ut fusum in bello hac celarent arte cruorem.
Sub Varo populos sitientibus arida venis
Cyrene Barceque suos ad prœlia mittunt,
Quæque Afris Siculos permiscuit Æa colonos.
Tabraca bellantes Tyrio de sanguine turmas
Mittit, et antiqua Phœnicum stirpe creatos
Dat populos Libycis dilectus regibus Hippo;
Atque Utica, et tanto Thapsus post inclyta bello.
Advenit his Libyco regum Juba maximus orbe,
Qui jam Cæsarea lætum de clade triumphum
Duxerat; infelix cecidit cum Curio fraude
Deceptus. domino imperium non latius ulli

Contigit. Occiduo de cardine terminat Atlas:
Parte alia Thera, et confinis Syrtibus Ammon.
Undique diversæ gentes, populique remoti
Conveniunt ad signa Jubæ. fulgentia signa
Medorum antiqua Mauri de stirpe tulerunt.
Atque inopes, qui cum mundo commercia solis
Naufragiis Nasamones habent. Garamantes iniquo
Sub cœlo positi, steriles qui semper arenas
Squallidaque arva tenent solis fœcunda venenis.
Cumque his Marmaridæ medicas egere catervas,
Serpentum morsus cantu curare parati.
Audaces Numidæ, et frænorum nescia turba
Massyli, levibus norunt qui flectere virgis
Ora ferocis equi; gregibusque assueta ferarum
Gens Getula viros mittit, qui comminus iras
Indomitorum ausi sunt irritare leonum.
Autololesque vagi, pedibus qui vincere cursum
Venatoris equi celerem, cervique fugacis
Assueti; atque Mibæ vicino Sole perusti,
Qui ferrum infamant, scelerataque tela venenis;
Et membra hirsuta capri qui pelle teguntur
Cyniphii venere Macæ; fortisque juventus
Quam Vaga, quamque Uzzita dabat, quam regia Zama
Nutrivit, vexilla Jubæ comitantur euntis.
Scipiadæ, Latiisque Aquilis hæc agmina jungit
Rex Juba; jamque actis intendunt viribus omnem
(Cum primum Zephyro putris se gleba resolvit)
In Latium belli casum transferre futuri.
Sed celer in cunctis, semperque inferre suëtus
Nunquam bella pati Cæsar, mox irrita fecit
Hæc decreta Ducum, bellumque huc attulit omne.
Heu nimium cito Marmaricis cernetis in oris,
Quam vos Hesperia statuistis quærere terra.
  Dulcibus interea illecebris, luxuque Canobi
Captus, et afflatus fallente Cupidine Cæsar,

Lascivas ducit Veneris sub numine noctes,
Oblitus Libyæ tantas coalescere vires,
Fortunamque suam, et surgentia regna morantes.
Talibus illecebris, et molli fractus amore
Formosæ Oechalidos Reginæ dicitur olim
Maximus Alcides. humeros non fulva leonis
Terga Cleonæi velant, nodosavè fortem
Clava armat dextram; domitores mille laborum
Desidia incipiunt duri torpere lacerti.
Nec jam vindicibus pacati viribus orbis
Terrentur Reges: sed plus Junonis iniquæ
Spes sævas facie formosa fœmina juvit,
Quam poterant ferratæ acies, aut omnia terræ,
Aeris, Oceanique, et Ditis monstra profundi.
Sed longo Fortuna Ducem torpere veterno
Non patitur tantum, medio nec Cæsaris acta
Deficere in cursu; sive accelerare ruinam
Romanam cupit inconstans, exosa potentem
Jam populum, et vires nimias quas fecerat ipsa:
Sive Deam puduit, leges venerandaque jura
Cæsaris ignavæ solum debere salutem
Desidiæ, et potius statuisset perdere Marte
Quam sic servare; ut bellum, quod struxerat olim,
Destrueret rursum Imperii fastigia tanti:
Nec plus res Latias facie Cleopatra nocente
Quam gladii ultores, et Thessala castra juvarent.
Non tamen a Phariis primo civilia bella
Deliciis traxere Ducem, tantumve soporem
Excussere tubæ Latiæ. rex debilis illum
Et cito casurus Pharnaces excitat, ut non
Ipse ruat solus: sed secum nobilioris
Fata trahat populi. sic cum Leo magnus apertis
Dormivit campis, passim formidine nulla
Illæsi carpsere greges sua pabula; parvus
Forte culex stimulis audacibus ora leonis

Cum pupugit, somno excusso fera nobilis ira
Infrendens magna, postquam protriverit hostem
Exiguum, nondum vindictam nactus, in omnem
Prosiluit campum, grassataque sanguine multo
Stravit equos, stravit tauros, armentaque tota
Exigui culicis temeraria facta luerunt.
Munere Pompeii Pharnaces impius olim
Cimmerium, et pretium sceleris, diadema recepit.
Natus erat magno Ponti Mithridate, potentis
Qui populis Asiæ quondam, Graiisque subactis
Æmula Romanis per terras arma gerebat.
Qui victus tandem, et Pompeii viribus omni
Exutus regno, nati impietate nefandi
Proditus est, ceciditque minor sic gloria Magno.
Pharnacem nimia nunc ambitione tumentem,
Cum paribus dudum signis concurrere signa
Romanasque acies, et tantæ robora gentis
In se civili movit conversa furore,
Quærendi regnum pepulit spes vana paternum.
Quem fallax primo juvit Fortuna, futuris
Deceptura malis; Urbisque ad mœnia magnæ,
Quam debellati Mithridatis struxerat olim
Pompeius monumentum ingens, devicit iniquis
Te, Domiti infelix, fatis; ad nota tulerunt
Mœnia barbarici Romana piacula Manes.
Lucida jam novies repararat cornua Phœbe
Ex quo Niliacas devenit Cæsar in oras,
Reginæque tument vitiati pondera ventris.
Quam verbis abiens solatur Cæsar amicis:
O fortunarum rectrix Cleopatra mearum,
Cæsaris et fatum, qui cætera fata gubernat,
Me nunc bella vocant. crudelis amantibus arma
Crudelisque sibi Pharnaces impia movit,
Exitioque suo nostrum interrumpit amorem.
Tu cohibe lacrymas; devictus sentiet hostis

Cæsaris armati gemitus, et clade suorum
Agnoscet quanta Cleopatræ amplexibus ira
Divellor. Sed non nostris concurrere turmis
Debilis audebit Pharnaces. arma relinquet,
Quæ temere sumpsit, subito: nomenque fugabit
Cæsaris invalidas acies. avellor amore,
Non ad bella vocor; citius victoria cedet
Nunc quam pugna mihi; facilis venit, ecce, triumphus.
Verum ut te caream, nec erit victoria læta,
Nec laurus jucunda mihi; non ipsa triumpho
Quæ comes est, tantum pensabit gloria damnum.
A te discedam tristis, pulcherrima rerum,
A te, quæ fusca Ægypti lucentibus arva
Irradias oculis, et splendidiora Deorum
Tramite cœlesti, cui lactea nomina Græci
Antiqui tribuere, facis; sine qua mihi tellus
Nulla placet, triste exilium Roma ipsa videtur.
Sed nos hinc majora vocant certamina; nondum
Attigit optati Cæsar fastigia regni.
Quantos debet adhuc nobis Fortuna triumphos!
Quantaque civilis, quod restat, prœmia belli
Te, Cleopatra, manent! formam hanc venerabitur orbis
Sideream. Australi populi qui littore degunt,
Et nunquam Oceano fulgentia plaustra Bootæ
Mersa vident: et quæ septem subjecta Trioni
Gens jacet, in cujus nunquam regione Canopus
Cernitur, hoc tantum cœlo contenta vagari,
Nomen adorabunt Cleopatræ: littore gentes
Occiduo, et quæ surgentem videt India Solem.
Cum Nilo Tybris tibi serviet, et tua regna
Defendent Aquilæ nostræ, Romanaque signa;
Dum Reges inter famulos Cleopatra superbos,
Et sceptris subjecta suis nova sceptra videbit.
Talia nam (si nota satis mihi Numina) spondet
Hoc bellum Regina tibi. nunc fata sequenda,

Et cito quo ducunt, uteri per cara tumentis
Pignora, civilis belli post fata revertar.
At blandis Cleopatra dolis instructa, venustas
Cui niveæ frontis tanta est, ut luctus, et ipsæ
Vel lacrymæ deceant, lacrymis sic infit obortis:
Non tanti facio, Cæsar, mea vota precesque,
Ut decreta Ducis tanti mutare valerent,
A quibus humani generis fortuna per orbem
Pendet; queis stellæ, queis Numina cuncta vacabunt.
Audax relligio nimium, Pietasque superba
Censetur, quæ magna optat mutare Deorum
Consilia. ah potius flammæ, votisque resistam
Ipsa meis, dulcemque sibi Cleopatra negabit
Cæsaris aspectum, quam tanta negotia, totque
Bellorum laurus tardabit nostra voluptas.
Sed tamen ignoscas paulum si, Cæsar, amori
Indulget Cleopatra suo, si vivere tecum
Exoptat, si castra sequi victricia. non pax
Tutior ulla mihi quam classica Cæsaris essent.
Quo propius bellum sub te Ductore secuta,
Hoc magis a belli fuero terrore remota.
Sed jam jussa sequar, Phariisque videbor in oris
Tutela secura tua, magnique putabo
Cæsaris Occiduis Alcidæ a Gadibus usque
Eoum Gangen victricem extendere dextram,
A Thule ad populos Austri. tam dissita Mundo
Littora nulla jacent, ut jam divortia longa
Inter nos faciant, si sit tam Cæsar amando
Quam vincendo celer. lacrymas tam sponte cadentes
Combibit ore avido Cæsar, repetitaque jungit
Oscula. Niliacis tandem digressus ab oris,
Tendit in Armeniam Libycis velocior Austris
Pharnacem exquirens; altæ hunc prope mœnia Zelæ
Invenit, et solo conspectu fundit inertem.
Tam cito devictus pugnæ non ulla reliquit,

Sed tantum monumenta fugæ; nec fama loquetur
Pharnacis de bello aliud, quam tempore Cæsar
Quod venit, viditque hostes, et vicit eodem.
 Heu quantum famæ Magni fuga detrahit illa
Pharnacis timidi, dum Cæsariana juventus
Mollitiem cernit gentis? non digna triumpho,
Nec titulis tantis jam Pontica regna subacta
Armenosque putant victos. non destruit illo
In bello Cæsar tantum diademata regis,
Sed Magni decus; exultans cum talia fatur:
O felix Pompei, cui nomina tanta subactæ
Degeneres istæ gentes, laurosque dederunt,
Quando ego pugnaces Gallos, fortesque Sicambros
Vincendo, nullum videor meruisse triumphum.
Fatum bella tibi si transalpina dedisset,
Nostrarum forsan nosses discrimina laudum.
Non hæc omnino civilia bella fuissent.
 Sed majora vocant illinc discrimina belli
Victrices Aquilas. Libycis consedit in arvis
Scipio Romanis cinctus legionibus, hostis
Securus nimium, gelidi cum jam Capricorni
Terga premens, horas contraxerat inde diurnas
Phœbus; et acris Hyems cursum frænarat aquarum,
Nudaque vestierat niveis nemora alta pruinis.
Sed præceps Cæsar, quem nunquam in bella ruentem
Tempestas, tristesve Hyemes potuere morari,
Ter jam Romulea factus Dictator in urbe
Vela dedit ventis, paullumque moratus in oris
Sicaniis, iterum Lilybæo a littore solvit,
Et prætervehitur magnæ Carthaginis arces
Semirutas, Clupeamque videns, male littora nota
Damnat, ubi infelix perituris Curio turmis
Appulit. infaustas oras, Uticamque relinquit,
(Quam Cato tum legum vindex justissimus armis

Præsidioque tenet, nomen qui sumet ab urbe,
Æternamque urbi reddet per sæcula famam)
Inde Adrumetum tendens, ubi Scipio belli
Ingentis Ductor Romanis stabat in armis.

SUPPLEMENTUM

LUCANI.

LIBER TERTIUS.

ARGUMENTUM.

Levia aliquot Ducum prœlia. Cn. Pompeius a Catone objurgatus in Hispaniam navigat. Pugna Thapsiaca, et Victoria Cæsaris describitur.

SUPPLEMENTUM

L U C A N I.

LIBER TERTIUS.

Jamque propinquabat bellum, Libyaque nefandi
Concurrunt iterum gladii, quos Thessala tellus
Vidisset. pugna cur, Dii, voluistis in illa
Restare exiguum necquicquam sanguinis urbi?
Ut flueret torrente novo, fieretque secundum
Hic civile nefas? una num clade pudebat
(Quantumvis magna) Romanam excindere gentem?
Aut una tanti populi regione jacere
Non est passa graves tristis Fortuna ruinas?
Jam Roma in Libya est. Latii quæ terra triumphos
Spectasset toties, jam tristia vulnera spectat.
  Sed levibus tantum pugnis contenta parumper
Fortuna, extremi differt certamina Martis,
Tot subito gentes, perituraque millia leto
Condemnare pudet; nec adhuc feralia Thapsi
Arva Jubæ casus magni, vel triste videbunt
Scipiadæ exitium, donec coeuntia signa
Ductorum, atque aliquos belli Rhuspina tumultus
Vidit, et exhibuit tantæ præludia cladis.
  Scipiadæ a castris Rex (in sua regna reversus
Quæ longe infestis populatur Sittius armis)
Discedit paullum; plenamque hostilibus armis
Advenit Libyen una legione, relicto

Robore militiæ Lilybæo in littore Cæsar.
Nec de more suo dederat mandata relictis
Militibus quo conveniant, quæ signa sequantur,
Quemve petant portum, permittens omnia fatis,
Fortunæque suæ fidens. Cur, Cæsar inique,
Non pudet in minimis toties instare favori
Fortunæ, et toties casus tentare per omnes?
Non tibi sat visum est, bello quod semper aperto
Res agit illa tuas, et tantos conficit hostes
Cum plena pugnas acie, sine milite ni te
Protegat, et tua prospiciens temeraria cœpta
Dirigat in melius, Ducis objectumque periclis
Privatis toties redimat caput? an tibi parvum est
Effugisse Phari insidias, parvaque carina
Nocturni tutum vicisse pericula ponti?
Cur Divæ, imperium tibi quæ promiserit orbis,
Casibus exiguis pretiosum absumis amorem?
Postquam Adrumeti frustra corrumpere fidum
Confidium, qui Scipiadæ servaverat urbem
Præsidiis, Cæsar tentaverat, ordine certo,
Instructaque redit legione, nec urbe potiri,
Sed tuto remeare cupit. Sed vix fuga tanto
Induperatori concessa est tuta: frequentes
Confidii erumpunt Equites, atque agmina turbant.
Summaque Ductoris laus est, et Cæsare digna
Rhuspinam salvis potuisse redire catervis.
Sola urbes inter Libycas jam Cæsarianæ
Perfugium tenui restat Rhuspina cohorti.
Hinc iterum Ductor fatis egressus eisdem
Dum cepit Leptim, et firmavit robore, pæne
Amisit rursus reditum. Labienus in armis
Acer erat, validisque vias præcluserat omnes
Insidiis. Virtute opus est, et Cæsare toto.
Fortunaque ejus summa jam tempus egebat:
Et vicere viri virtus, fortunaque. visæ

Tempore sunt apto insidiæ; victorque cruento
Perque viros, perque arma viam mucrone recludit;
Bisque fugam Cæsar solam vincendo paravit.
  Dum prope signa Ducum vidit Rhuspina duorum,
Infestasque Aquilas, Uticæ Pompeius agebat.
Hanc Cato præsidiis tenuit; cum sic Cato sanctus
Alloquitur juvenem, et dictis castigat amicis.
Surge animis Pompei, magnum patris assere nomen,
Et generis fatum tanti. scrutare remotos
Terrarum tractus, per regnaque dissita quære
Quantus erat fama genitor, quantasque reliquit
Nominis hæredi solo vel nomine vires.
Pompeii nato gladios quæ terra negabit?
Quæ tibi non classes (armis pacata paternis)
Æquora præbebunt? hostis te viribus æquum
Tanta facit fama, et mundo venerabile nomen.
Si libet Occiduos Orbis tentare recessus,
Hispanosque armare truces, tua signa sequetur
Cantaber, et Celtis sociatus nomen Iberus;
Et tota Herculeis pubes a Gadibus, altos
Ad Pyrenæos, extremaque littora mundi.
Si nihil omnino patriæ miseranda moveret
Afflictæ facies, si nil moritura moveret
Libertas, possesque hilaris servire tyranno:
Te privata tamen facerent mala Cæsaris hostem.
Si pater arma tuus pro libertate gerebat,
Nullus in Emathiis plus, quam tu, perdidit arvis:
Sed sibi si genitor campo pugnavit in illo,
Multo sunt tua damna illic majora, tibique
Abstulit Imperium victoria Cæsaris orbis.
Sed bona, quæ moriens Genitor tibi vera reliquit
Sunt vitæ exemplum, et gestarum imitatio rerum.
Hæc tibi perpetuo, quæ non invisa potestas
Cæsaris, aut fortuna potest auferre, manebunt.
Labentem Patriam teneris suscepit ab annis,

Nullus adhuc titulis, nulloque insignis honore:
Nec vires habuit nisi quas virtute paravit.
Quantos ille Duces juvenili ardore subegit,
Cum Marii mæstam lacerasset factio Romam,
Et miseram assiduis implesset cædibus urbem!
Quot tum pro patria felicia bella peregit!
Illius auspiciis audax est Carbo peremptus,
Et cecidit terris Sertorius exul Iberis.
Præclarum Libyco (dignus tunc nomine Magni)
Duxit (adhuc Romanus Eques) de Rege triumphum.
Hæc fecit, nondumque tuos excesserat annos.
Sed tu cur Libycis resides privatus in oris?
Unius auxilium dextræ præstare valebis
Hic tantum Patriæ. procul hinc tu collige vires,
Et libertati Ductor succurre cadenti:
Vel dignam tantis Natalibus oppete mortem.
Nil contra juvenis; sed tanquam Roma Catonis
Ex ore admoneat, promantve Oracula vocem.
Obsequitur citius dicto, et dans carbasa ventis
Digreditur Libycis nunquam rediturus ab oris,
Ut cadat Europa magnus, Ductorque per agros
Tot ferat Hispanos Romanæ vulnera gentis,
Quot prima Æmathiis victoria Cæsaris arvis
Proxima vel faciet Libycis. nimis invida quanquam
Nobilis, o Pompei, longæ tibi fata negarunt
(Quæ patri dederant) felicia tempora vitæ:
Morte tamen patrem æquabis, magnaque ruina,
Nec fera fatalem vincet Pharsalia Mundam.
  Sicaniis Cæsar vires jam nactus ab oris
Protinus Uzzitæ excelsum prope mœnia montem
Occupat. huc ducunt collatis undique signis
Rex Juba Scipiadesque suas ad prœlia turmas.
Conspectu Uzzitæ bellum jam constitit omne.
Scipio detrectat pugnam; nec dulcia tantis
Uzzitæ fato damnantur cladibus arva:

Quamvis ter Cæsar certaminis acer amore
Instruit armatus acies, ter provocat hostes.
Sed nullam pugnæ cum spem superesse videbat,
Destituit rursus montem, et læto omine Thapsi
Nocte iter emensus, fatalia venit in arva.
Illic Vergilius valido castella tenebat
Milite, Scipiadæ fidus, causæque Senatus.
Scipiadæ, Regisque Jubæ vexilla sequuntur
Ad Thapsum, quamvis cladis præsaga futuræ
Æthera non cessant dare signa minacia. lumen
Horridius tenebris præbebant fulgura. stellæ
Insolitæ visæ; intonuit sine nubibus aer;
Et fragor armorum nocturnas terruit auras.
Ærata mœstus manavit casside sudor;
Et dura attonitis ardebant pila maniplis.
Vix poterant infausta examine tecta revelli
Signa solo; noctu Libycorum audita leonum
Murmura sæva. solum Thapsi, montesque moveri
Cœliferumque Atlanta putant. non læta videtur
Ulla avis; infaustus bubo, nocturnaque castris
Strix queritur. nec cum Superi mortalibus ista
Prodigia ostendunt, clades vitare futuras,
Sed tantum trepidare docent. feralia Thapsi
Scipiadæ peritura acies jam venit in arva,
Quæ tot damnassent crudelia fata ruinis.

Æquore, quo Siculis Libye disjungitur oris,
Alluitur longo tractu peninsula Thapsus
Qua spectat Borean: adversa parte palude
Cingitur: in medio est aditus terrestris ad urbem.
Hanc Isthmon quamvis non late extenditur, altum
Dividit in medio stagnum, binasque relinquit
Angustas utrinque vias. hæc Cæsar ad ora
Exteriora Isthmi pervenerat agmine læto,
Castraque munierat vallis fossaque profunda
Qua Thapsum spectant; ne forsan terga suorum

In pugna opprimerent hostes ex urbe ruentes.
Sed fauces pene angustas obsederat Isthmi
Scipio; Cæsareis adversaque castra locasset
Magnum opus intendens, si non cita pugna daretur,
Aggeribus structis, ductaque ad littora fossa,
Deceptos illis includere faucibus hostes.
Sed cœptum celare suum, vel ferre paratus
Incursum belli, pulchro instruit ordine turmas.
Romanas medio legiones ipse gubernat;
Tot varias dextro gentes sua signa secutas
Rex Juba ducebat cornu; lævumque tenebat
In Libycis Varus, Gallis Labienus in armis
Teutonicisque ferox; alarum frontibus, altis
Aggeribus bello similes stabant Elephantes.
His juncti Getuli Equites, Numidæque steterunt.
Pone feras variæ gentes levia arma gerebant,
Armati jaculis Mauri, pharetrisque veneno
Illita gestabant scelerati spicula Mibæ.
Cæsaris at postquam instructam procedere vidit
Scipiades aciem, clara sic voce cohortes
Incitat: oh Romana manus, spes sola Senatus,
Et patriæ tutela, animis sic robora posset
Addere Ductoris facundia, quanta diserto
Argumenta darent miseræ tot vulnera Romæ,
Viribus extinctæ leges, venerandaque jura,
Ipsaque libertas armis oppressa nefandis?
Si patriæ clades, si publica damna movere
Nil poterant mentes, cui non Pharsalia luctus
Exhibuit proprios, privataque funera? quis non
Aut fratres illic, aut natos mœret ademptos?
Jam nunc ultrices spectant tot pignora dextras,
Tot chari Manes. tanto hic nos justius arma
Induimus quam Thessalicis Pompeius in arvis,
Quanto Thessalicis augentur crimina campis
Cæsaris. accedent tam justæ Numina causæ.

Nec, quoniam Emathia cecidit sub Cæsare Roma,
Vos transisse Deos, Romanaque jura perosos
Credite. Pompeio solitum Fortuna negavit
Non Urbi auxilium; toties lassata triumphis
Privati, verita est ne, si cecidisset in arvis
Æmathiis Cæsar, deceptus crederet Orbis
Non Romæ sed Pompeio donasse triumphum,
Privatique fuisse Deam. non amplius Urbem
Destituet Fortuna suam, fatisve nefandi
Cæsaris Ausoniæ sacras succumbere leges
Imperiumque sinet. non sunt hæc signa Deorum
Iratorum Urbi (si me non omnia fallunt)
Ductorem vobis Libyco pugnantibus orbe
Quod dant Scipiadem. felicia nominis hujus
Fata hic, aut Afros non est memorare necesse
(Quos non ulla potest regio nescire) triumphos.
Talia fas nobis sperare est; non minor armat
Nos pietas: Latii nec nominis Hannibal hostis
Cæsare deterior. patriæ junxere salutem
Cum vestra Superi. manibus reddetur eisdem
Roma sibi et vobis. virtute accersite fatum.
Communi proprios cum libertate Penates,
Conjugia atque domos istis conquirite campis.
Militis erigitur virtus, animosa cohortes
Ira subit Latias, pugnæque accendit amore.
Nec minus interea vario clamore fremebat
Dissona turba Jubæ, et belli undique signa petebat.
Cæsar, ut optatum Diis advenisse secundis
Pugnandi vidit tempus, sic voce cohortes
Incitat audaces: dextris victricibus iste
Ultimus en sudor, quî tot mercede labores
Pensabit digna, qui tot livore negatos
Hactenus, et magna meritos virtute triumphos
Asseret. ista dies quascunque aut Gallia laurus,
Aut Rheni gentes, aut victa Britannia debent

Virtuti dudum vestræ, nuperve subactæ
Promittunt gentes, invitis hostibus, omnes
Invito livore dabit. longeque triumphum
Majorem de rege Juba victoribus addet.
Nec dubitare mihi fas est; fallentia nunquam
Signa, truces oculos video, vultusque minaces.
Victores novisse suos, fragmenta ruinæ
Æmathiæ discant. Dixisset plura; repente
Cum fera de dextro cecinerunt classica cornu,
Prosiliuntque artes (nec eas retinere Tribunus
Centuriove potest) ad prælia sponte catervæ.
Non inhibet Cæsar, sed laxat fræna furori.
Carcere sic pronus nimium ad certamina currus
Cum forte erumpit, lorisque auriga retentis
Frustra inhibere studet, tandem dat victus habenas.
  Utraque jam tanto concurrunt agmina motu,
Quanto (si longæ flexum natura Malææ
Donaret nautis) adversis bina coirent
Æquora gurgitibus. pulsat fragor æthera, montes
Undique vicini excipiunt, resonantque furentes
Pugnantum voces. Siculas it clamor ad oras.
Huncque repercutiunt Lilybeia saxa, timentque
Vel sonitum belli terra retinere quieta.
Non ita pinifero Boreas cum Thracius Ossæ
Incubuit, resonant quassatæ turbine silvæ;
Murmure nec tanto Nilus, cum de Cataractis
Præcipitat duris illisas cautibus undas
Astra lavans, surdas habitantibus obstruit aures.
Scipiadæ dulcis stimulat vindicta catervas:
Cæsareas ingens premit indignatio turmas,
Quod nova defuncto succedant prælia Magno:
Inventusque alius Ductor civilibus armis.
Sanguine merguntur campi, vicinaque multo
Tincta cruore palus; et quod tot vulnera rubrum
Emittunt flumen, fœcundam putria terræ

Alligat in glebam, et steriles connectit arenas.
Inter utramque aciem volitat feralis Enyo,
Lampada funestam quatiens. reseraverat antrum
Tartareus Rector pallens, utque arma nefanda
Spectarent, caperentque sui solatia fati,
Invisas illic Libyes emiserat umbras.
Undique consedere arvis, nigraque corona
Infecere diem, versatilis umbra Jugurthæ,
Hannibalis sævi Manes, captique Syphacis.
Qui nunc eversas secum Carthaginis arces
Ignovere Deis, postquam feralia campi
Prœlia Thapsiaci, et Latios videre furores.
Sed tamen Ausoniæ civilia vulnera dextræ
Afra luet tellus, et plus vastabitur, ætas
Proxima quam reparare potest. inarata jacebunt
Arva, ruentque suis vacuatæ civibus urbes.
Quæque viri coluere, feræ nunc rura tenebunt.
Qua Reges olim per gentes jura dederunt,
Tigris erit, Pardusque et habebunt regna leones.
Innocuus vivet Serpens, et nulla, venenis
Dum deerunt homines, pestis censebitur Orbi.
  Cæsareis leviter percussi pectora telis
In sua conversis Elephantes agmina frænis
Præcipites rabie currunt. tum robore densos
Indomito turbant cuneos, atque agmina Regis
Prosternunt confusa Jubæ. nil arte valebant
Rectores miseri, nil vi; Fortuna regebat
Sola feras, contraque suos pro Cæsare misit.
Illi hostes, illi socii, dum nemo gubernat,
Quos Fortuna facit. vicinum Elephantibus agmen
Getuli, Numidæ equites crudeliter illic
Calcabantur humi. vasta pars mole ferarum
Contrita est; fossas pars præcipitatur in altas.
Tunc infelices tutela orbati Elephantum
Tot Libyæ populi, et gentes levia arma gerentes

Cæduntur cumulis passim, jugulisque fatigant
Cæsareos solis; nec stantes amplius hosti
Hic bellum sed præda manent. hastilibus igne
Duratis quid Bamuræ jam nuda juventus?
Quid levibus contra Romanos comminus hostes
Autololes jaculis? nil illis ignea plantæ
Vis prodest, cursusque levi velocior aura.
Non bene Cyniphiis hirsuti tegmina capri
Pectora defendunt. vix contra Cæsaris enses
Æs ferrumque valent. implentur sanguine fossæ.
Mœsta madet tellus, et de tot gentibus unus
Purpureus cæsis infecit pascua torrens.
Non Juba per mortes hominum, privataque fata,
Sed gentes pariter cæsas, populosque jacentes
Metitur quantis pereunt sibi regna ruinis.
Nec sua post tantam cladem munita putavit
Castra satis, miseram victis præstate salutem;
Sed cum Petreio fugiens tentoria cunctis
Splendida divitiis hosti permisit avaro.
Quæ cito Cæsarei victorum terga sequentes
Diripiunt, opibusque Jubæ, tantisque potiti
Bellorum exuviis, operum mercede, priusquam
Sanguinolenta fuit victoria plena, fruuntur.
 Sed non tam celeri bellum pro Cæsare cursu,
Qua Latiis stabat vallatus Scipio turmis
Atque pares fulsere Aquilæ, Fortuna peregit.
Hic incerta diu varii stetit alea belli
Hic hæsit fatum, et dubiis victoria pennis
Inter utrumque agmen visa est volitare; repellit
Viribus hæc acies vires; alternaque dextras
Crimina civiles fœdant; dum maxima regnant
Hic odia, hic cædes; animos in prœlia tanquam
Causa mala augeret; tantoque ardentior ira
Quo scelerata magis. dubitant ostendere fata
Quid tandem Romæ fortunave Cæsaris esset.

Ex acie tandem Libycæ fugere cohortes
Quæ duce sub Varo steterant; dare terga coactus
Dux simul; et tu Gallorum, Labiene, tuorum
Corpora cæsa videns, Thapsi funesta relinquis
Arva gemens; aliis demum civilibus armis,
Romanisque iterum servate furoribus; arvo
Pars Latiæ cladis Mundano magna jacebis.
Nec fato occumbes (acerrime Cæsaris hostis)
Dum potis est certare suo cum Cæsare Roma.
  Scipio ut adversas videt increbrescere vires,
Cedentesque suas, nec jam reparabile bellum,
Fluctuat ancipiti divisus pectora cura;
Ingerat an medios sese moriturus in hostes,
Ut populi caput Hesperii, Ductorque Senatus
Summo in honore cadat felix, Stygiasque per undas
Maxima Romani descendat nominis umbra:
An speraret adhuc, atque ultra fidere fatis
Ausoniis, tantoque velit superesse dolori.
Decepit tandem fiducia vana futuri
Successus miserum, pulchrumque excussit amorem
Mortis: ut Æmathia, caput oblatura superbo
Victori, Magnum spes dira fefellerat olim.
Hos animo casus volventem concitus aufert
Scipiadem ex acie Sonipes; cum territa passim
Agmina cœperunt toto discurrere campo;
Cedentesque Equites tutas petiere latebras
Montibus Uzzitæ, peditum pars magna petebat
Castra Jubæ, si forte brevem præstare salutem
Defessis alti poterant munimina valli.
Sed postquam se deceptos, et castra cruentis
Cæsareis possessa vident, tum tela cohortes
Victæ projiciunt, et inermia brachia tendunt.
Sed nihil (oh rabies civilis dira furoris)
Profuit heu miseris submissio. cæde nefanda
Sternuntur, quamvis gladios inhibere suorum

Contendit Cæsar frustra, et clamore furentes
Increpuit magnô, cives nunc esse memento,
Non hostes, miles; partum virtute triumphum
Cur feritate nova maculas? hæc sanguine sero
Quam paris Invidia est plus quam Victoria nobis.
Sæpius hæc mœstus clamat; pars nullaque belli
Civilis tum Cæsar erat. sed perdere cives
Quæ toties poterant, non jam servare valebant
Jussa Ducis. jugulant miseranda cæde cohortes
Scipiadæ, strictisque odium mucronibus explent
Invito Duce Cæsarei. et qui jussa per annos
Tot Ducis implessent magni crudelia semper,
Nunc solum, cum justa dedit mandata, rebellant.
Jam vero ingentem pro Cæsare fata ruinam
Sparsissent campis, et tecta cadavere tota
Planities funesta jacet. tandemque sequendo
Defessas Cæsar revocans ad signa cohortes,
Prospera divitiis Regum certamina donat.

SUPPLEMENTUM

L U C A N I.

LIBER QUARTUS.

ARGUMENTUM.

JUBA et Petreius se mutuis vulneribus interficiunt. Scipionis et Catonis fata describuntur.

SUPPLEMENTUM

LUCANI.

LIBER QUARTUS.

NON funesta tamen clades quas fecerat omnes
Terra capit Thapsi; tantæve jacere ruinæ
Angusto potuere loco. quot fata per oras
Thapsiacæ spargent ingentia vulnera pugnæ,
Ne non diversis famam regionibus olim
Funera tantorum faciant divisa virorum!
  Rex Juba Petreio et paucis comitantibus urbem
Ad Zamam Imperii sedem, qua pignora cara
Uxoresque suas, gazasque reliquerat omnes,
Advenit infelix. sed jam clausere rebelles
Zamenses Regi portas, victoque negarunt
Introitus, odium sævi crudele tyranni
Ausi fortuna tandem pereunte fateri.
Nil precibus, mistisve minis, vultuve moventur.
Perdita majestas victo; penditque prioris
Jam Juba sævitiæ pœnas. oh sera tyranni
Cognitio! dum regna manent, se nescit amatum
Invisumve suis. affectus sola latentes
Servorum pandit Fortuna adversa: sed illa,
Quæ post regna venit, cui nulla potentia juncta est,
Cognitio torquet miseros; nec reddere grates,
Nec licet ulcisci. seros (et non nisi tantum
Ut doleant) oculos aperit Fortuna tyrannis.

Exclusi rapido fugiunt per devia cursu,
Et Villam, paucis equitum stipantibus, intrant
Rex Juba Petreiusque simul. tum fessa quiete
Corpora componunt stratis, ægrosque per omnes
Devolvunt animos casus, solamina donec
Ultima lassatis ingens audacia præbet.
Continuo instaurant epulas, plenisque Lyæo
Discumbunt mensis. postquam compressus edendi
Est amor; intrepido tandem sic inchoat ore,
Petreiumque toris Juba Rex affatur ab altis:
En Romane vides quo nos Fortuna redegit:
Sola relicta salus clementia Cæsaris; at non
Nos duo tam fuimus temnendi Cæsaris hostes,
Adversusve illum tam innoxia gessimus arma,
Ut veniam liceat salvo sperare pudore,
Oblatave frui. quæ non dant arma salutem,
Dent libertatem nobis. me certa manebit
Libertas ferro; nec dignam credere vitam
Hanc possum votis, ut supplice Rege superbus
Intumeat Cæsar; nec quem vidisset honore
In summo forsan (si vel Pompeius in arvis
Thessalicis olim, vel nostris Scipio terris
Vicisset) me jam captivum Roma videbit,
Regia præbentem ridenda Quiritibus ora
Ante triumphantes currus, ut victa Syphacis
Atque catenati traxerunt colla Jugurthæ.
Nec Juba ridendum, nec erit miserabile nomen
Cæsareis. non corda mihi, non tela, manusve
Ad letum desunt: sed te, Petreie, supremæ
Participem facio famæ, mortisque decoræ.
Causa reos eadem junxit, fortunaque victos;
Nunc eadem virtus morientes jungat utrosque.
Stringe ensem, et mecum pariter nunc utere dextra.
Quæramus pulchram per mutua vulnera mortem,
Et libertatem citius quis donet amico

Contendat feralis Amor. Petreius ense
Sic breviter stricto: Libycorum maxime Regum,
Cujus honoratum per sæcula nomen habebit
Ausonia, hanc laudem cui me debere fatebor,
(Nec pudet Hesperium Ductorem discere, tanto
Rege docente, mori) Latius gaudebit honore
Hoc Genius, ne te captivum Roma videret,
Quem libertates nostras legesque tuentem
Laudavit toties, sociique infamia Regis
Cæsaris injustos posset decorare triumphos.
Roma Jubæ, sicut Masinissæ, nomen amabit;
Nec meliore nota signabit Cæsaris acta
Quam Catilinæ olim, et diri consulta Cethegi.
Dixerat, et totis concurrunt viribus ambo,
Grataque dant referuntque per ictus vulnera crebros.
Crederet hoc quisquam, tanto conamine, tanta
Pugnatum virtute mori, non vincere? tandem
Petreius cecidit. retine, Petreie, parumper
Festinantem animam, clamat Juba, dum comes umbræ
Umbra tuæ hoc gladio ad Stygias demittitur undas
Quis regni posthac confidet viribus? aut quem
Gloria decipiet sceptri, soliive suberbi
Lubrica majestas? cunctis desertus ad umbras
Nudus eo, nuper Libyco Juba maximus orbe.
At vobis, populi infidi, et tibi, Zama rebellis.
Sit Latium precor usque jugum grave, perfidiamque
Hanc vestram domino domino pejore luatis.
Tunc iterum gladio pectus ferit; evolat acer
Spiritus, æternæque oculos clausere tenebræ.
  Ecce alios luctus, aliudque per æquora funus
Nobile Thapsiacis Fortuna vehebat ab arvis.
Scipio Dux belli tanta de clade superstes
Non dedignatus parva tentare carina
Et sola Libycum pelagus, properabat ad oras
Hispanas, ubi Pompeii civilia cogunt

Rursus in arma viros; sed tempestate repulsus
In portum Hipponis vehitur. se Scipio sentit
Cum nave amissum; nec portum evadere vento
Opposito licuit. clara tum voce dolorem
Testatus clamat: pelagusque ipsæque procellæ,
Et conjurati pugnant pro Cæsare venti.
Oh utinam Thapso cecidissem, strage virorum
Mistus; nec tanto placuisset vita superstes
Imperio, (Ductor summo Romanus honore
Ad Stygias venissem undas,) aut ante tulisset
Hanc male servatam potius Pharsalia vitam
Quam Thapso infelix duxissem bella Senatus,
Ultaque Scipiadem vidisses Africa victum.
Vos claræ majorum animæ, quos Africa sensit
Sæpe triumphantes, ut cum Carthaginis altæ
Excidio, captusque Syphax, claraque fugatus
Hannibal ex acie testantur, fata Nepotis
Ne pudeat vestri, miserandaque bella videre.
Nam neque me Libye vicit: sed viribus ipsa
Scipiadem, seseque suis hic Roma subegit.
Cum patria a patria vincor, moriorque cadente
Libertate libens. misere hunc Numina ventum
Adversum, ut morerer, ne spe delusus inani
Optarem forsan tanto superesse dolori.
Hispanas iterum Romana ad prælia gentes
Pompeii cogant juvenes, legesque requirant,
Et libertates: mea tunc fortuna peracta est.
Et quanquam hæc armata manus testabitur orbi
Me terra potuisse mori: placet æquore mergi,
Ignotumque illic funus per sæcla manere.
Oh nunquam veniat fluitans ad littora truncus,
Ne Libyca condatur humo; victique futuris
Scipiadæ ostentent monumenta nepotibus Afri
Tunc latus ense fodit; nec eo contentus in æquor
Prosilit; emissi spargit pars transtra carinæ

Sanguinis: æquoreos tingit pars altera fluctus;
Migrantique animæ fatum non sufficit unum.
Demersum monstris jacet, eheu, præda marinis
Nobile Scipiadæ corpus; nec colliget urna
Flebilis hos cineres; nec tanto nomine dignas
Exequias tibi Roma dabit; passisve capillis
Scipiadem, extremum generis, lugebit ademptum.
Agmina de campis passim fugientia cunctas
Implessent magnis Libyæ terroribus oras.
Præsidiis tum forte Uticam Cato nobilis urbem
Ausoniis tenuit; qui nota clade Senatus
Scipiadæque fuga, victorem arcere parabat,
Hortaturque suos alacer defendere muros.
Sed frustra; heu nimium trepidantia pectora sensit,
Et victum fama non visi Cæsaris agmen.
Tum Cato militibus vultu immutatus eodem
Ignovit pavidis. ultro fugientibus ipse
Prospexit, classes portu contraxit ab omni
Vicino, remosque dedit properantibus aptos.
Cunctorumque, suam quamvis projecerat ipse,
Non dedignatur Ductor curare salutem.
Solatus cives Uticæ, et trepidantia verbis
Pectora confirmans placidis, quam certa supersit
Spes illis veniæ, victis clementia quanta
Cæsaris, edocuit. talis cupit ipse videri
Civibus, ut qui non donatam a Cæsare vitam
Sperneret. illum etiam, cui non durissima virtus
Affectus celare suos permiserat unquam,
Quem nullus simulare timor docuisset, aperto
Vel deflexisset rigidi de tramite veri,
Tandem mortis amor cogit simulare Catonem.
Orbarant homines jam luce silentia Noctis
Inque vicem fessis donarant regna quietem;
Cum gratos cuncti, quos cura dolorque sinebant,
Carpebant somnos; sed non tranquilla Catonem

Exemit virtus curis mortalibus, alto
Ut jaceat somno oppressus: sed libera mentis
Erigat ut se vis, contempleturque futura
Sæcula, et æternos vitæ immortalis honores
  Ante tamen contemplatrix quam dogmata veræ
Scrutari possit Sophiæ, moralibus apte
Præceptis purganda anima est; prius ejiciendi
Affectus pravi, cunctæque e pectore sordes,
Ira nocens, et luxuries, et fœda libido.
Hos igitur motus animi (purgantia sicut
Corporis humores pravos medicamina tollunt)
Moralis plene educat Medicina, priusquam
Divinum, summumque bonum scrutarier ausa
Sit contemplando, ne densis pressa tenebris
Mens erret cæca, et vitiis decepta fatiscat.
Sic longa virtute fuit mens sancta Catonis
Purgata; atque illi vitæ immortalis honorem
Jam contemplanti divini fata Platonis
Phædonem tradunt. cum lætus talia fatur.
Salve sancte liber Superis demisse Catoni;
Dirige tu cursum, vitæque extrema meantis
Instrue; non alium moriturus quæro magistrum;
Nec restare alias voluerunt Numina curas.
Jamque mori certo liceat mihi discere, quid sit
Mors, quid vita fuit, quid erit; num nulla futura est;
An vivant animæ post funera; præmia justis
Quæ restent: quæ sacrilegos vindicta manebit.
  Dum contemplatur, mentis se libera tollit
Nec turbata acies, abstractaque corpore vires
Exercere suas contendit pura facultas.
Tunc volitans excelsa petit, nimiumque remotæ
A terris, quo non oculi, non organa sensus
Corporei penetrare valent, fulgentia cœli
Corpora scrutatur; nec eis contenta, requirit
Splendoris fontem cuncti, lucisque beatum

Principium, æternique Dei vestigia adorat.
Hæc magis atque magis cœlestia discere tentat
Contemplans anima: at cæcis obducta tenebris,
Et depressa gravi connexu corporis, ipsa
Se non posse videre videt. solatia sola hæc,
Quod meliore frui post mortem lumine sperat.
Immortalem animam spes hæc probat: aut tibi frustra
Spem dedit omnipotens: frustra te jussit amare
Quæ nunquam poteris cognoscere, cur Sapientes
Dum terris vivunt spernunt terrena, nec aurum,
Regna, voluptates quærunt, quæ sola videntur
Splendida: sed quæ non cernunt cœlestia tantum
Depereunt, si non cœlestia gaudia tandem
Exciperent; sed non illuc ascendere possunt
Corpora, quæ gravia, et terrenis mista creantur
Principiis, in quæ tandem resoluta redibunt,
In terramque cadent. animæ est cœlestis origo,
Igneus atque vigor, substantia pura, suique
In toto similis, variis nec partibus illa
Composita est; ideo nullo dissolvitur ævo;
Sed sibi corporea laxata a carcere vivit.
Felices posthac animæ, quas corpora nullis
Fœdarunt vitiis nullaque libidine morsas
Detinuere olim, quæ, dum sub carne latebant,
Contemplatrices abstractæ a carne volarant
Sæpius ad cœlos, cœlis post fata, quibuscum
Fœdera sanxerunt viventes sacra, locantur,
Æternaque illic lætantes luce fruuntur:
At tenebrosæ animæ, nimium quæ carnibus olim
Demersæ jacuere suis, queis tetra libido
Atque voluptates, solum quas sensus alebat,
In terris notæ, posthac de carne solutæ
Aspectum cœli, cum quo commercia nullæ
Viventes habuere, timent, nec luce fruuntur:
Sed tenebris dilecta nimis prope corpora semper

Ferales errant umbræ, mœstæque sepulchra
Bustaque fœda colunt. hinc noctu spectra videntur,
Quæ terrent homines, animæ sunt ista Malorum,
Quæ, quoniam crassæ sunt, corporeæque, videntur.
Quam diversæ (inquit) restant post funera sortes!
Credo equidem, divine Plato, te dogmata vera
Hæc ipsum docuisse Deum. Deus ipse sequendam
(Aut Natura homines ratioque innata fefellit)
Proposuit virtutem, et præmia debita justis.
Hæc, quoniam justos injusta potentia fraudat
Sæpius in terris, et gens humana rebellat,
Solvere post mortem justissimus ipse tenetur.
Funera non metuit Sapiens suprema; nec illi,
Qui contemplando toties super astra levavit
Carnoso abstractam penitus de carcere mentem,
Corporis atque animæ faciens divortia tanta
Quanta homini licuit, mors formidanda venire
Aut ignota potest. nam Mors divortia tantum
Plena hæc, quæ sapiens toties optasse videtur
Et toties tentasse, facit, Superosque petenti
Libertatem animæ claustris concedit apertis.
Si sæpe impatiens vitam projecit Amator,
Atque manu pectus propria perfodit, ut umbra
Defunctam Stygias sponsam sequeretur ad umbras.
(Qua tamen haud illo conceditur orbe potiri)
Num Sapientum animæ summi quæ gaudia cœli
Depereunt, verique boni capiuntur amore,
Quo nequeunt in carne frui, de carcere tandem
Corporeo solvi, claustrisque exire recusent,
Cum Deus ipse foras aperit, licitamque meanti
Dat natura viam. at donec Deus ille creator,
Qui terrena animam primo statione locavit,
Evocat, haud illa statione excedere fas est.
Hic dubitans hæsit paulum Cato. non datur ergo
Sponte mori victis (inquit:) nec obire Catoni

Dum dabit injustus Victor mandata, licebit?
Cæsaris expectem gladios, atque in caput istud
Jus illi agnoscam Superi? Dominumque fatebor
Esse meum, quem Roma suum decreverat hostem,
Quemque ego damnaram. non justum injusta dederunt
Bella potestatem? non sic, oh Numina certe
Humanas placuit vobis confundere leges,
Et dare jus sceleri. sed si non sponte Catoni
Projicere hanc lucem fas est, at crimine vitam
Grandius est retinere nefas. quam grande putarem
Esse nefas nobis, turpem producere vitam
Cæsaris imperiis, et regna injusta probare!
Quam Romæ damnosa forent exempla Catonis!
Pompeii juvenes, qui nunc ad prælia gentes
Hispanas armant, patriæque impendere vitas
Non dubitant, justæ posthac non credere causæ,
Sed pulchris fortasse volunt desistere cœptis,
Nec libertatem per tanta pericula, per tot
Ærumnas quærent, cum nobis regna probentur,
Et non displiceat duro servire Catoni.
Ah potius fragilem hanc sit fas abrumpere vitam
Quam te, Libertas, violem. sed Numina si te
Nunc tandem jussere mori, tua funera saltem
Prosequar, et Stygias liber comitabor ad umbras.
Non ultra dubitare licet. Tunc pectora dextra
Nuda ferit, moriensque cadit; morientis ad ictum
Undique concurrunt famuli, labentia tollunt
Membra viri, vulnus refovent; mortique quietem
Eripiunt tantum, dum, quam projecerat ipse
Tanto animo, heu frustra, contendunt reddere vitam.
Impatiens lucis propria Cato vulnera dextra
Dilacerat; mortemque docet non posse negari!
  Cæsar Thapsiaca Victor de clade reversus
Tendit Adrumetum, cum jam victoria passim
Securum præstabat iter. non arma, nec ullæ

Insidiæ clausere vias. ignoscit ubique
Supplicibus; cum nulla videt restare pericla,
Tutaque fortuna facta est clementia tanta.
Inde Uticam advenit Cæsar, fatoque Catonis
Audito ingemuit; questusque, ob invide, dixit,
Cur odio moreris nostri? vitamque relinquis
Ne non Cæsareæ bonitati injuria fiat?
Heu tibi crudelis nimium moriendo fuisti,
Ut moriendo mihi posses crudelior esse.
Durior interitu, quam vita armisque fuisti,
Hostis es; atque odium nostri, quod sanguine nostro
Non potuisti unquam, voluisti sanguine saltem
Nunc satiare tuo, teque ipsum impendere damno
Cæsaris. evitas nostrum, crudelis, amorem,
Ut luctum facias. mihi quid clementia prodest,
Cui non Romani dubitant præponere mortem?
Infelix Magnus sese committere fraudi
Barbaricæ potius quam nostro elegit amori.
Sed tamen ille suas sperans reparare ruinas
Auxilium infido, non mortem, a Rege petivit,
Quam tamen invitus subiit. tu sponte peristi
Invidiam facture mihi. sed detrahet illam
Invidiam, et spes injustas clementia vincet.
Deflebo funus, natumque amplectar honore;
Nec me crudelem victo fore sentiet Orbis.

Dans veniam Cæsar timidis Uticensibus, agmen
Defessum reficit, paulumque moratus in urbe
Munimenta videns, circumspicit undique latam
Planitiem. prope silva stetit (regionibus illis
Rara nimis) non ampla tamen, quam lentus alebat
Bagrada, qui siccas illic connectit arenas.
Horrida silva fuit, conjunctis aera ramis
Obscurum et tristes exclusis Solibus umbras
Complectens, nemus hoc ingressus Cæsar opacum,
Antrum immane videt nigro squalore repletum,

Et marcente situ, quem nox ibi longa creasset.
Infecit gravidas erumpens halitus auras.
Attonito terrore loci, tandemque roganti
Rem notam populis astans Libys incola narrat.
  Hæc, Cæsar, multos jam non habitata per annos
Antra immensa olim monstrum exitiale tenebat
Pestis, et ira Deum, serpens cui sæcula nulla
Produxere parem terris; non tanta palude
Lernæa tumuit reparatis anguibus Hydra;
Nec qui poma Draco custodiit aurea; nec, quem
Servantem vigili Phryxæum lumine vellus
Somniferis tandem domuit Medea venenis.
Nec tu Phœbeis Python confixe sagittis
Tantus eras, populis species incognita primis.
Serpente in tanto potuisset Gorgonis omne
Absumi virus; Libycis nec majus arenis
Hoc monstro, semen si defluxisset in unum,
Pestiferæ tabes generasset tota Medusæ.
Tam longum sese (centum porrectus in ulnas
Quippe fuit) volvit Serpens per fluminis undas,
Ut quoties gyris distendit terga solutis
Adversa prædam potuit deprendere ripa.
Sæpe illic Tigris spumantes oblita rictus,
Atque cruentati taurorum cæde Leones
Flumina dum libant, monstri conduntur in alvo.
  Atque utinam his tantum prædis contenta fuisset
Ingluvies; periere homines, quicunque per æstum
Umbrosæ fessi petierunt tegmina silvæ,
Aut quicunque istos, adverso numine ducti,
Advenere viri gelidos haurire liquores.
Nam simul ac nigro Serpens caput extulit antro
Horrendus, totamque implerunt sibila sylvam,
Attonitos timor invasit; non ulla salutis
Spes manibus, non ulla fuga. deprendere prædam
Distendit subito toto se corpore Serpens:

Sæpius in flumen, monstrum vitare nefandum,
Desiluere viri: sed non præstare salutem
Flumen eis potuit. nantes correpsit in undis,
Nec mergi licuit miseris, pejora manebant
Fata illos, monstri obscœna conduntur in alvo.
Sic impune diu Sylva grassatus in ista
Egressus tandem est, et se ad majora paravit.
Quid pecudum strages, quid singula fata virorum
Persequar? haud vacat hic privatas dicere clades.
In populos furit, et totis cum gentibus atrox
Bella gerens, ausus Romana lacessere castra est:
Cum primum turmas Libyes ad littora duxit
Regulus Ausonias, et in his consederat arvis,
(Quis mihi de tanto credet certamine) solus
Invasit totas acies. exercitus ille,
Qui sibi promisit Libyæ, et Carthaginis altæ
Imperium, quem tot gentes, mundique timebat
Tertia pars, uno vix se defendit ab Angue.
Dux capere arma jubet, nec solis ensibus illic,
Aut pilis, sed ballistis, quæ mœnia summa
Et turres quaterent, monstro nova bella parari.
Protinus insonuere tubæ; tunc erigit alte
Se, dirumque caput Serpens attollit in auras
Undique despiciens campos, tantusque videtur
Quantus is est geminas cœlo qui dividit Arctos.
Tunc asper sævit; Stygias de gutture diro
Exhalans nebulas, et flammea lumina torquet.
Squamea cum volvit sublatus terga, putares
Excelsum ad pugnas castellum sponte moveri.
Distantum longe subito se immittit in ora.
Hos morsu, afflatu necat hos, hos tollit in altum,
Ut casu interimat miseros; totasque cohortes
Sternit humo, latas cauda dum verrit arenas.
Consternuntur equi passim, frænisque rebelles
Invitos sævi dominos Serpentis ab ira

Dum fugiunt campo portant. cessere manipli,
Tergaque vertissent (si fas est credere) cuncti,
Ni tandem valido contortum hostile lacerto,
Dum sese arrectu tollit, sub pectore diro
Hæsisset. fluxit sanies de vulnere nigra.
Horrendum immugit tum primum vulnera passus
Longævus Serpens, caudaque flagellat arenas
Iratus; cuncti clamorum ad sidera tollunt,
Speque alacres validi mittunt per inane lacertis
Undique pila. ferit pars magna innoxia tergum
Squammosum monstri; crepitantque sonantia tela,
Ut sonat æstivus salientis grandinis imber
Tegmina tectorum feriens. hastilia quædam
Fortunata magis maculoso vulnera ventri
Infligunt. solus levibus penetrabilis illi
Venter erat telis. nigro humectantur arenæ
Sanguine Serpentis, fœcundæque ante venenis
Gorgonea de tabe, novo nunc semine tristes
Concipiunt iterum pestes, et monstra nefanda.
Nec minus iratus Serpens, tantique doloris
Impatiens sævit campis, et corpora leto
Prosternit. levibus necquicquam prœlia pilis
Aut jaculis tantum tentasset miles in hostem;
Robore ni tandem demissa Phalarica magno
Immensi spinam fregisset pondere dorsi.
Tum fractus vires, et tanto languidus ictu
Decubuit. solito non sese attollere nisu
Jam potuit, patulo tantum minitatur hiatu,
Et nebulas læsis expirat faucibus atras
Sic quoque lethalis, tandem stridore per áuras
Tormento volitat Trabs acta, caputque nefandum
Discutit, et cerebro nigras dispergit arenas.
Horrendus tandem Serpens tot jugera magno
Ventre premens, ipsa metuendus morte jacebat.
  Postquam oculos silvæ miracula tanta vetustæ

Cæsaris implessent, Utica discessit ab Urbe,
Et victi per regna Jubæ victricia ducens
Agmina, regalis famosa ad mœnia Zamæ
Pervenit. Ducis hic Petreii animosa Jubæque
Funera cognoscens, animo tam tristia fata,
Fortunæque vices summæ miseratur amaras.
Tunc Urbe exceptus Zamenses laudat, et illis
Præficit imperio Crispum. Maurusia tellus
Romula de tanto facta est Provincia Regno.
Inde Uticam remeans, ventis dans carbasa, Sardon
Appulit, atque illa paullum tellure moratus,
Tutus ad Ausoniæ pervenit littora Cæsar.

SUPPLEMENTUM

L U C A N I.

LIBER QUINTUS.

ARGUMENTUM.

TRIUMPHI Cæsaris quatuor continuis diebus. Templum Veneri extructum. Pompeii Juvenes bellum in Hispania renovant.

SUPPLEMENTUM

L U C A N I.

LIBER QUINTUS.

Romuleas arces celeri victoria fama
Cæsaris intrasset. Fictis certare parati
Obsequiis complent Phœbeia palatia Patres.
Aque quater denis (quamvis devicta sit ipsa
Illo Roma die) decernunt vota diebus.
Cæduntur Tauri, gratoque altaria thure
Cuncta calent. nec tot sunt templa ornata coronis,
Cum Latio audita est olim victoria felix
Scipiadæ, et fusus Zamensibus Hannibal arvis.
Aut cum Teutonicis intravit mœnia victor
Exuviis Marius. non plus felicibus armis
Externisve unquam lætata es, Roma, tropæis,
Quam nunc amissa pro libertate triumphas.
  Tum justo, meruit quem Gallia victa triumpho,
Dilatoque diu, jungunt Decreta Senatus
Tres alios, veteres ut possit Cæsar honore
Obscurare Duces, pompasque excedere cunctas;
Utque triumphales utroque a cardine laurus
Ornarent pariter currus: Australibus illa
Splendida divitiis, Boreæ generosior ista
Robore et exuviis: ut pictis mista Britannis
Agmina Niliaca incedant, ut sole perustos
Mazaces albo comitentur corpore Suevi:

Ut Galli Armenis juncti, Maurisque Sicambri
Spectentur pariter populis: longeque remotæ
Tot possint Gentes, et quas commercia nunquam
Junxissent, Latiis junctæ nunc ire catenis,
Communemque simul vinctæ deflere ruinam.
Ut cunctos pariter fontes, captivaque Tibris
Flumina Cæsareis videat depicta tabellis.
Inde catenati lugens Germania Rheni
Fata sui sedeat: Nilus septemfluus illic
Cornua fracta gemens: frænato ut gurgite Gallis
Inde suis Rhodanus, Mauris hinc Bagrada ploret.
Nec majorem ullo sese Urbs Romana triumpho
Fortunamque suam potuisset cernere, si non
Ipsa triumphatæ partis pars magna fuisset.
Tot clarus titulis, tot bellorumque superbus
Exuviis, Tyrio Cæsar spectabilis ostro
Mœnia sublimi intravit Romana Triumpho,
Quadrijugis vectus niveis, quos pascua mittunt
Clitumni læta, et sacræ victoribus undæ.
Dicito Calliope, quot gentes quattuor illis
Quos Ponto, Ægypto, Libye, Gallisque subactis
Ducebat Cæsar, spectabat Roma triumphis.
Quam diversa fuit facies, quam corpore toto
Ornatus populis varius, quam dissona lingua,
Dum fluvios tabulis pictos, dum facta metallis
Oppida, bellorum series, diversaque pugnæ
Tot genera ostendit; varie et fabricata ministri
Arma, Ducum exuvias, argenti pondera et auri,
Captaque magnorum portant diademata Regum.
Sed si non tantæ dignaris singula pompæ
Dicere Calliope, saltem miserabile magni
Vercingetorigis fatum reticere putato
Esse nefas, quem bellantem tot viderat annos
Gallia, collatis toties cum Cæsare signis,
Et toties renovantem acies, proavita tueri

Jura, jugumque suis Romanum avertere Gallis.
Hic, quem dura Ducis nimium sententia morti
Damnasset, residens indignabunda pheretro
Dejicit ora: tegit frontem diffusa minacem
Cæsaries; diis iratus, vitamque perosus
Captivam, domini gladios optare videtur.
  Ecce alia in Phario facies miseranda triumpho
Corda movet vulgi. incessit Regina catenis
Arsinoe, passis per candida colla capillis,
Et teneras, modo quæ gessere Ægyptia sceptra,
Auratis palmas manicis religata tenebat.
Quamvis Arsinoen non hic sententia mortis
Dura manet, parcit clementia Cæsaris illi:
Aut donat Victor, Cleopatræ captus amore,
Germanæ veniam, Phariamque remittit ad aulam.
Heu quantum, Cleopatra, tibi, si capta perisset
Hic soror, abstulerat crimen Fortuna futurum!
Nam miseræ Arsinoe donatam a Cæsare vitam
Crimine majori posthac soror impia tollet.
  Maxima sed populi subiit miseratio mentes,
Cum videre Afro pueri captiva triumpho
Ora Jubæ; cujus Libyco rex maximus Orbe
Nuper erat Genitor, qui tot modo regna, tot urbes,
Tot populos lata tenuit ditione remotos.
Quis Latius, miserande puer, tam obtusa gerebat
Pectora, quem tua non ætas innoxia movit?
Aut quis te tanto dejectum culmine regni
Immerita hostili præbentem colla catenæ
Non mœrens animo vidit? sed cæca futuri
Mens hominum. felix, quæ tam miseranda videtur,
Sors tua, Magne puer; vinclis felicior istis
Es Juba, quam magni maneant si regna parentis,
Et stet firma tuis tellus Maurusia sceptris.
Illa dies quæ te captivum fecerit, illa
Transtulit in melius (quis crederet?) illa futuræ,

(Tristis visa licet) posuit fundamina famæ.
Moribus Ausoniis primis nutritus ab annis,
Barbarie exutusque, tuo felicia posthac
Tempora constituens orbi, moderamine justo
Commissas olim regni tractabis habenas.
(Nam te post casus tantos ad culmina Regni
Evehet Augustus Cæsar, solioque locabit.)
Præterea excultus studiis, miranda relinques
Ingenii monumenta tui, calamique perennis
Docti fama tibi per sæcula cuncta manebit.
Sed non Pharnacis captiva Quiritibus ora
Armeno potuit Cæsar monstrare triumpho.
Ille fuga evasit. vehitur fugientis imago;
Et VENI, VIDI, VICI, tria verba superbo
Portantur curru totum narrantia bellum.
Romanos animos, plus quam spectacula viva,
Tristia fata Ducum tabulis depicta movebant.
Illic mœsta videt civilia vulnera Roma,
Et proprias luget clades; illic sua quisque
Funera Romanus, cognataque damna recenset.
Inter Barbaricas strages, et funera Regum
Extera, magnates Libyæ, cæsosque per Alpes
Gallorum Proceres; proprio qua pingitur ense
Rex Juba transfixus convivia mœsta cruentans,
Demersusque sui Nili Ptolemæus in undis,
Monstrantur Latiæ mortes, absumptaque bellis
Maxima Cæsareis Romanæ nomina gentis.
Hic cum Rege Juba Petreius, Afranius illic:
Illic Torquatus moriens, hic Sulla jacebat.
Nec procul hinc oculis agnoscunt flentibus ora
Scipiadæ, puppi jam desilientis ab alta.
Te quoque, Sancte Cato, fodientem viscera dextra,
Et properanti animæ lacerantem vulnera cernunt.
Verum inter Procerum tot mortes una tacetur.
Nec tabulæ mœstis monstrare Quiritibus audent

Flebile Pompeii fatum, ne tanta triumphos
Tristaret clades. sed mors ea sola relicta.
Quæ tum præcipue populo expectata fuisset,
Altius infixa est quærentibus, et bene cuncti
Jam sine picturis Magni miserabile letum,
Et seriem tantæ possunt memorare ruinæ.
Quis numerare queat variæ spectacula pompæ?
Quot campis ludi? nova quot certamina Circo
Spectentur populis? quantoque madescit arena
Sanguine nobilium dat quas Hyrcana ferarum
Sylva, aut monstriferis nutrit Getulia campis?
Quin et nocturnæ præfulgent undique pompæ,
Delectantque, parat cum post spectacula Cæsar
Nocte redire domum toto famulante Senatu.
Cum mediam cernunt Elephantes ire per urbem,
Et lucem gestare: forum via lactea visum est:
Tot simul accensis Elephantum terga micabant
Ignibus, atque ibant cœlestibus æmula signis.
Nec tantas Victoris opes spectacula vana
Testantur solum: sed duratura per ævum
Exurgunt opera, et sæclis miranda futuris.
Nam templum Veneri, domus a qua Julia nata est,
Aut pius, aut tanta sublatus origine Cæsar
Magnificum extruxit, spoliisque ornavit opimis.
Ut formosa Venus tanto videatur honore
Plus Jovis Uxorem, et Tritonida vincere, quam cum
Aurea poma illi nemorosæ in vallibus Idæ
Judicium Paridis Priamo fatale dedisset.
Plusque Dioneæ veneratur numina Mundus,
Quam vel Junonem vel Pallada: dignius orbi
Nomen Judææ censetur stirpis origo
Quam Superum Regina, aut vertice nata Tonantis,
Interiora auro radiabant lumina Templi
Marmorei, aurotæque trabes, cælataque multa
Arte micant simulachra Deûm, et spirantia signa,

Hic Troja antiqua, et Veneris Phrygiique videntur
Anchisæ thalami, decantatumque Poetis
Frondescit nemus Idæum, quod debuit olim
Vatibus, hic tantis debens pictoribus Ida.
Hic torus exurgit mollis, quem mater Amorum
Progeniem terris, tantosque datura nepotes
Cum juvene Anchisa quondam Venus aurea pressit,
Concubitumque hominis pulcherrima passa Dearum est.
Æneas juxta Soboles stat, corpore talis
Formoso, qualis semper florente juventa
Exultat Phœbus: frœnata aut Tigride qualis
Bacchus odoratis curru descendit ab Indis:
Troius Æneas, cui tantum Musa Maronis
Donavit felix famam per sæcula, quantam
Mæonius Graïo vates præstabat Achilli.
Illic eximiæ visa est pietatis imago,
Cum bonus Æneas, Troja pereunte, parentem
Grandævum attollens humeris, per tela, per ignes
Hostiles rapuit. non illi Laomedontis
Arsuræ curantur opes, non fulva supellex,
Nec sparsæ passim per tanta incendia gazæ:
Sed Genitor, Phrygiique lares, et sacra Deorum.
Pone patrem sequitur fortem formosus Iulus,
Unde genus nomenque suum gens Julia duxit.
Condidit hic Albam longam, multosque per annos
Imperio rexit. longo dehinc ordine picti
Post primum Albani Reges monstrantur Iulum.
Donec Iuleam Tullus Rex diruit Albam,
Transtulit et Romæ cives. hinc ordine rursus
Reges atque Duces Latii, Romanaque fata
Usque ad Cæsarei monstrantur tempora regni,
Quos vetus Alba iterum Romam vicisse videtur.

Robore sed quamvis munita potentia tanto,
Cæsaris, et populi plausu firmata videtur:
Nutat adhuc, et plus terris quatietur Iberis

Quam vel Thessalicis, vel Thapsi tristibus arvis.
Maxima adhuc restant discrimina, maxima bella,
Quæ juvenes facient Pompeii nomine tanto
Non indigna. truces vicinos Gadibus illi
Herculeis armant populos. Hispania sedes
Tertia bellorum, et Romani scena furoris.
  Currit ad occasus, extremaque littora Mundi
Jam civile nefas, qua sese Hispania pandit
Ultima. non ulli populo majora videntur
(Cum vastus fessos exacta luce jugales
Proluit Oceanus) rutilantis corpora Phœbi.
Atque ideo propiora suæ putat incola terræ
Deceptus, tanquam sese illic ætheris alti
Convexum inclinet. sed majus ab æquore tanto
Surgentes reddunt nebulæ, densique vapores
Objectum, radios oculi diffundere sueti.
Hinc non ulla vident surgente crepuscula Phœbo,
Nec fugiente. dies oritur cum Sole, caditque.
  Tota jacet corii specie diffusa bovini
Terra Hispana, mari cincta undique, et insula pœne
Facta, nisi gelida quod Pyrenæus ab Arcto
Mons interpositus Gallis disterminat agris.
Facturum tantis montem divortia terris
Excelsum posuit Natura, et vertice cœlum
Æquantem summo. nudum est, et gramine nullo
Vestitum, quod Gallorum præpinguibus arvis
Objicitur Boreale latus: contraque cacumen
Qua steriles terræ campos prospectat Iberæ,
Frondosum silvas densas, et pascua læta
Ostendit; tanquam Galli felicibus arvis
Divitias mons iste suas concesserat, utque
Vestiret sese, terras spoliarat Iberas.
  Nubifero, famæ si credas, nomina monti
Pyrene miseranda dedit. regnabat in illo
Monte Bebryx Genitor, parvaque excepit in aula
Hospitio Alcidem formosa armenta petentem

Geryonis. visa est Alcidæ regia virgo
Pyrene, placuitque nimis, deceptaque tandem
Hospitis invicti placido succumbit amori.
Conjugium Alcides miseræ, tedasque jugales
Si modo Geryonis victor remearit ab arvis,
Promittit; sed fata negant crudelia tedas.
Nec prius Alcides vincit, quam funere tristi
Pyrene formosa jacet. timet illa Parentem
Iratum; nec jam vitiati pondera ventris
Ulterius celare valet. queribunda pererrat
Frondosas latebras, et vasti devia montis;
Solaque furtivum sylvis deplangit amorem.
Amphitryoniadem falsum, tardumve vocabat;
Donec plorantis frustra, magnique vocantis
Herculis auxilium leto crudelior ipso
Bellua formosæ laceravit virginis artus.

Amphitryoniades tristem Bebrycis ad aulam
Jam victor rediens, amissa virgine demens
Et formidandus luctu, per lustra ferarum,
Per juga, perque alti frondosa cacumina montis
Tendebat, sponsæ quærens vestigia charæ,
Pyrenenque suam mœsto clamore vocabat.
Pyrenen silvæ, Pyrenen antra ferarum,
Et curvæ toto resonabant monte cavernæ.
Ingemuit locus ipse; feræ tremuere, metuque
Montani latuere fures; nec quærere prædam
Immanes audent ursi, torvive leones,
Dum nemore atque jugis graditur Tyrinthius altis,
Sed postquam laceros artus, atque ora puellæ
Deformata suæ cognovit, fata Deosque
Multum incusavit lacrymans. tunc oscula charis
Relliquiis repetita dedit; supremaque plangens
Funera, Pyrenen tumulavit montibus illis.
Diruet hanc (inquit) molem non longa vetustas.
Famaque tum tua major erit; tumulique ruina
Augebit tumulum. toto tunc monte jacebis,

Ut juga tuta tenet Bacchus Niseia sepultus.
Mons erit iste tuus. consensit fama. tenentque
Pyrenes isti nomen per sæcula montes.
Pompeii juvenes instructo milite Gades
Linquentes, bellum omne locant, qua pinguia Bætis
Culta secans, sua felici dat nomina terræ.
Oppida cepissent primo regionibus illis
Ateguam, atque Ucubin, et nomen clade futura
Funestum Ausoniæ Mundam, et te grata Camœnis
Corduba, doctorum cunis fœcunda virorum.
Undique Pompeiis vires Hispania mittit.
Hic præter Latias Aquilas, Romanaque signa,
Quæ Varus, duxitque acer Labienus, Iberi
Pugnaces coeunt. hic trux stat Cantaber, armis
Qui vitam impendit solis, gens nescia pacis
Aut siccæ mortis, ferro prævertere sueta
Imbelles annos : decus esse abrumpere vitam,
Naturæque putant segnem donare senectam.
Augurii sacri, divinarumque peritam
Flammarum pubem dives Gallecia mittit.
Callaici veniunt, qui, dempto Marte, laborem
Non ullum novere viri. nam semina sulcis
Injicit, et duro glebas invertit aratro
Fœmina, dum manibus peraguntur bella virorum.
A Minii ripis patrii venit impiger Astur,
Auriferique Tagi fulgentia signa ferebat
Incola, deciduum consuetus cernere Solem.
Et Vasco insuetus galeis, et Concanus audax,
Qui se Massagetum dura de stirpe fatetur
Cornipedis consuetus equi potare cruorem.
Celtiberi, bello qui corpora cæsa suorum
Igne cremant, creduntque nefas si forte jacentum
Exanimes fera vel volucris depascitur artus.
A ripis rapidi veniunt Sucronis, et omnes
Hispanæ gentes, quæcunque aut funera Magni
Ulcisci, aut Latios cupiunt nutrire furores.

SUPPLEMENTUM

L U C A N I.

LIBER SEXTUS.

ARGUMENTUM.

Pugna navalis cum tempestate describitur. funestum Mundæ prælium. Cn. Pompeius Varus, et Labienus interfecti sunt.

SUPPLEMENTUM
L U C A N I.
LIBER SEXTUS.

Excipit Oceanus civilia bella priusquam
Hispanas tangant terras, et tristia Pontus
Pompeianarum gestat præludia cladum.
Qua Tartessiacas extremum littus ad oras
Extendit Libye, Pompeii nomine Varus
Æquora custodit: pro Cæsare Didius illuc
Classibus advenit. vicinaque littora utrinque
Æquoris angusti belli videre furorem,
Et terris tumuere suis. vix pugna coorta est
Cum variis subito tumuerunt æquora ventis.
Fluctibus insurgit totum mare; plusque pericli
Quam gladii hostiles tempestas atra minatur.
Et Tingitanis primo ruit Auster ab oris,
Corus ab Occiduo pelago, violentus Ibero
Littore surgebat Boreas, et flatibus undas
Reppulit adversis. variis vexata procellis
Æquora confusos tollunt ad sidera fluctus.
Nil aliud dubio flatu voluisse videtur
Quam turbare mare, et sceleratum abrumpere bellum
Æolus, aut mediis undis utramque, priusquam
Sanguine civili madeant, immergere classem.
Sed rabiem Oceani vicit, ventique furorem
Bellandi vesanus amor; tantisque ruebat
Militis impietas ad prælia dira procellis,
Quantis Mercator, quamvis avidissimus, undas
Æquoreas tentare neget; nec vellera Parmæ,
Indum ebur, aut rubro pretiosas æquore conchas
Auderet tali ratibus conquirere cœlo.
  Jamque propinquabant classes, validisque lacertis

Sulcatas vertere undas, tonsisque secabant
Excussis: fluctu spumabant cærula cano.
Innumeræ pariter tolluntur ad æthera voces.
Nec jam remorum sonitus, clangorve tubarum
Audiri poterant: hominum clamore premuntur:
Sed remos, vocesque hominum sonitumque tubarum
Bacchantes venti, tempestatesque sonoræ
Exuperant. nimbis pariter jaculisque diurna
Lux periit, densis et inhorruit unda tenebris,
Tum rostra haud visis sonuerunt obvia rostris.
Occurrunt aliæ proprio conamine naves:
Hostibus objiciunt alias agitata procellis
Æquora, et invitas forsan concurrere cogunt.
Navibus elidunt naves, hominumque furori
Additur ira maris. cunctos geminata pericla,
Dissimilesque metus urgent caligine tanta.
Dum pugnant alii, pelagi sarcire ruinas
Contendunt alii, et propiorem avertere mortem.
Nec jam pugnantes pro Cæsare Didius audax
Hortari poterat, nec in ordine vertere classem:
Non Pompeianis Varus mandata valebat
Militibus dare: nec voces fragor æquoris ullas
Jam sinit audiri; ventis, fatoque relinquunt
Omnia, et attonitas classes Fortuna regebat
Prælia committens. rostro perfossa carina
Subsidet, et fatum nescit cui debeat, hosti,
An tempestati. nec sola fragoribus auris
Terretur: sed nox oculis obducitur atra.
Nec tamen est tenebrosa satis: sed tristius illis
Exoritur lumen tenebris, et fulgura ponto
Crebra micant, lucisque reposcere regna videntur.
Quam Sol non potuit depellunt fulgura noctem,
Illic dum tumidis forte oppugnatur in undis
Pompeiana ratis, nec se defendere contra
Hostiles valet incursus, et capta videtur,
Vendicat iratum pelagus sibi: gurgite pinus

Mergitur, et rapuit victoribus unda triumphum.
Ast alias jam possessas victore carinas
Obruit, et cito devictos ulciscitur æquor.
Contra utramque diu classem Fortuna videtur
Pugnare, atque odiis vexare hostilibus ambas.
Finivit tandem dubii certamina Martis,
Ostenditque quibus cœli pelagique labores
Ipsa excivisset tantos. victoria classi
Cæsareæ jam plena fuit, quam Didius audax
Erubuit vento aut pelagi debere procellis.
  Amissam Varus classem videt. obruta ponto
Pars jacuit: pars victores possessa vehebat.
Relliquias secum fugientibus inde carinis
Carteiæ ad portum vexit, ratibusque relictis
Emensus tellure vias, hinc castra petebat
Pompeii juvenis. toto tunc milite frustra
Mœnia Pompeius munitæ obsederat Ullæ.
  Interea cursu celeri (quo bella solebat
Conficere) Hispanas properabat Cæsar ad oras.
Quem Roma egressum dena bis luce Saguntus
Excipit, Urbs fidei clarum per sæcula nomen,
Et crimen quondam Superum. quod non nisi magno
Deleri excidio potuit Carthaginis altæ.
Urbis ad Occiduum nitidis it Duria Lymphis
Culta rigans vicina, atque in Mare tendit Iberum.
Sed Ducis haud tanti cursum vel Duria tardat,
Vel rapidæ Sucronis aquæ, montesve corusci,
Queis faciunt dites argentea nomina venæ.
Inde rapit cursum flavæ per littora Bætis,
Et procul egressus totis te, Corduba dives,
Obsidione premit turmis, non spe potiundæ,
(Præsidiis urbem validis nam Sextus habebat)
Sed trahat obsessæ ut Pompeium a mœnibus Ullæ.
Quod juxta evenit. namque obsidione relicta
Pompeius totis sectatur viribus hostem

Jam pugnæ cupidus; sed non certamen iniquo
Cæsar inire loco statuit: verum agmine moto
Progressus, Salsi non magnas transilit undas,
Ateguamque capit subita feliciter arte.
 Ategua amissa, veritus Pompeius Iberas,
Fortuna quassante fidem, ne perderet urbes
Et reliquas, uni properat committere pugnæ
Spes omnes, viresque suas, hostemque secutus
Ocyus, ad Mundæ fatalia pervenit arva.
Castra locat tumulo modico, qui desuper omnem
Planitiem late despectat, Cæsaris unde
Ante oculos positas potuit numerare cohortes.
 Nulla hic auguria, aut tantæ prænuntia cladis
Prodigia implerant campos aut aera; nullæ
Vel per inane faces, vel diræ arsere cometæ.
Non signis examen apum, liquefactave pila
Fulmine; non volucres, non exta minacia terrent.
Plus tamen hic mœrent omnes, metuitque silentes
Turba Deos, tanquam clades immanior omni
Ostento his campis, et inenarrabile damnum
Immineat Mundæ. tacito portenta timore
Quæ nulli fecere Deûm, sibi quisque creabat.
In Pompeianis per mœsta silentia castris
Ancipites errant animi. nunc improba vota
Concipiunt, et spes diras, umbrasque videntur,
Horridaque ante oculos mortis simulachra futuræ
Cernere: lymphata rursus formidine pallent.
Nec, quamvis sperare nimis fortuna vetabat
Cæsaris, exoptant victas producere vitas.
Danda tamen venia est illis, cum Cæsaris audax
Bella timet miles, Latium qui sæpe cruorem
Hauserat; et patriæ toties in viscera fortes
Incipiunt trepidare manus. exercitus Orbis
Ille triumphati domitor, victorque Senatus
Romani, qui tam præceps in bella ruisset
Thessala, Thapsiacisque ausus prævertere campis

Jussa Ducis, jam jussa timet, sonitumque turbarum;
Nec sibi desuetum potis est celare timorem.
Sed minus ut vulgi pavidos mirere tumultus,
Tristis ad hæc Cæsar funestæ prælia Mundæ
Ipse venit. consueta deest fiducia, nec frons
Illa Duci est, ex qua toties felicia belli
Ante tubas hilaris tulerat præsagia miles.
Lubrica fortassis mœsto tunc pectore dona
Fortunæ expendens, quantisque agitata procellis
Sint humanarum metuenda cacumina rerum,
Per tot Magnorum quas fecerat ipse ruinas,
Formidare suam discit. felicia Magni
Tempora dinumerat; totque inviolata per annos
Prosperitas, similisque suæ, Pharsalia donec
Tam longas evertit opes, in mente recursat.
Et Magni casum, postquam fastigia Magni
Attigerat, jam visa levis Fortuna minari.
Hæc mœste reputat Cæsar, mentemque labantem
Corripit, iratus tacite; tandemque cohortes
Alloquitur vultu cæcum celante timorem.
Bellorum Comites, qui nulla pericula, mille
Vicistis plusquam Herculea virtute labores,
En vobis toties truncata repullulat Hydra,
Ultimus hic labor est; infirma atque ultima colla
Exerit; hic virtus eadem, quæ prima recidit,
Et robusta magis, resecet postrema, nec ultra
Crescere civilis permittat semina belli,
Quæ post tot clades imbellis Iberia nutrit.
Sanciet hæc nobis pacem victoria, totus
Exarmatus erit post hæc certamina Mundus.
Sed qui sunt, qui bella parant? qui Cæsaris enses,
Et totidem bellis victricia signa lacessunt?
Destituet plebs ista Ducem non sponte secuta,
Sed casu. num Pompeii pugnabit amore
Quem non novit adhuc? num vanam nominis umbram
Plusquam Cæsareas vires, quas nuper Ilerda

Vincentes vidit, populus formidat Iberus?
At vero si qua est Legio Romana sub armis
Pompeii; rudibus constat tyronibus, aut his
Qui vobis victi fugientia terga dederunt,
Et veterem adducunt secum ad nova castra timorem.
Quæ toties victus faciet jam prælia Varus?
Hispanisve geret Labienus transfuga plusquam
Aut prius Æmathiis, Libycis aut gesserit arvis?
Ite mei comites, belloque imponite finem.
Dixerat; at nullo excipiunt clamore cohortes
Verba Ducis, nec stridentes accendere possunt
Dejectos animos litui, conceptare cornu
Classica; nec quanquam ad pugnam de colle propinquo
Decurrunt Pompeiani, procedere campo
Longius, aut rapido (ut mos est) occurrere cursu
(Tum primum trepidus) veteranus Cæsaris audet.
Quod simul ut vidit magna inflammatus ab ira,
Deseritisne Ducem, et faciet nece Cæsaris (inquit)
Vos timor emeritos hodie? simul arripit hastam
Ductor, et adversos solus defertur in hostes.
Obstupuere illi, quibus hæc miracula, miles
Cæsareus timidus, temerarius ipse, videntur.
Vix oculis primo credunt; mox in caput audax
Undique pila volant; donec, vincente pudore,
Non virtute metum, cunctis exercitus armis
Ad Ducis auxilium procurrit, et impia tanta
Tunc rabie, quanto detrectavere timore,
Bella gerit, redimat Romano ut sanguine culpam,
Et dira faciat funesta piacula cæde.
At primo pugnæ gentes utrinque furore
Diffugiunt, solis peragendaque bella relinquunt
Ensibus Ausoniis; aliis nec egebat Enyo,
Pallida nec plures Alecto optabat. in omne
Suffecere nefas hæ dextræ. hic constitit atrox
Pugna; pars urgent acies, animique, paresque
Irarum stimuli. magnis hortatibus ambo

Inter spemque metumque Duces discurrere primo
Cœperunt, frustraque suos impellere, donec
Lassati excedunt pugna: collemque propinquum
Ductor uterque capit. diri hinc discrimina belli,
Totque cruentatos enses, tot stragis acervos
Dum tristes spectant, vix formidare vacabat,
Vix sperare, Duces subiit miseratio sola,
Feralisque timor, ne non victoria mœsto
Ulla, sed ambobus lugenda tragœdia campo
Restaret, Latiusque illic procumberet Orbis.
Ultima Cæsarei restare pericula credunt:
Et Pompeiani post hæc spirare recusant
Prælia. pugnaces animos agit æmula virtus.
Utque magis stupeas, cunctis incognita bellis
In totis subito sunt orta silentia campis
Dum media fervent rabie; nulloque virorum
Audito clamore, manus movere furentes.
Ad Pompeianas tandem Victoria partes
Se trahere est visa, et paulatim cedere retro
Cæsarei cœpere; fuga vix Centuriones
A turpi retinere queunt; cum fortia Cæsar
Pectora denudans stricto sic ense profatur:
Non tibi jam Fortuna levis, quæ condere summa
Exoptas potius quam condita summa tueri,
Irascor; satis ampla mihi, quæ nulla tacebunt
Sæcula, fecisti, fateor. transferre favorem
Jam te, Diva, decet, mundo ne ignota potestas
Sit tua, meque Deum deceptus crederet orbis.
Dixerat; et certa fodisset pectora dextra.
Sed Fortuna (velut prope summa pericula mater
Stare sinit puerum interdum, ut majora timenti
Gratius auxilium veniat) submittit alumno
Unde minus speratur opem. nam castra Bogudes
Extra aciem positus, prædæ perductus amore
Pompeiana petit. contra hunc ad castra tuenda
Ex acie educit Labienus quinque cohortes.

Perdidit infelix Pompeium hic casus, et omne
Mutavit belli fatum. pro Cæsare falsus
It timor, et cunctis Labienus terga dedisse
Creditur; illa suos debellat opinio, spemque
Cæsareis creat. errorem monstrare, metumve
Tantum inhibere studet frustra Pompeius; acerbo
Prodita diffugit casu miseranda juventus.
  Infelix Varus toties devictus ab armis
Cæsareis, quem tot per clades fata tulissent,
Jam male servatam cupiens abrumpere vitam
Irruit in medios enses, in vulnera lætus
Mille ruit moriens; post tot certamina cladi
Huic superesse pudet, cumuloque deesse virorum.
  At miser ut totis rediens Labienus in arvis
Pompeianorum vidit fugientia signa,
Erroremque simul fatalem audiverat, amens
Me miserum exclamat! tantæ, fortuna, ruinæ
Me facis authorem? per me crudelia fata
Ausoniam subigunt? hac hac fuge prodite miles,
Hoc aperi pectus, tristemque ulciscere cladem:
Aut pœnas sument pro vobis Cæsaris enses.
Tum vero, ut Leo Getulis in saltibus ardens,
Qui venatorum telis cingentibus, ultro
Assilit in ferrum, sese ingerit ipse periclis,
Et cupide letum gladio molitur ab omni.
Tandem vita fugit Stygias irata sub umbras.
  Jam stragis cumulos, et ineluctabile damnum
Viderat infelix tumulo Pompeius ab alto,
Et quamvis lucem damnat, sperare juventus
Integra persuadet; necquicquam a tristibus arvis
Aufugit, heu terra statim moriturus in ista.
Sed fratrem Hispanas abscondent fata per urbes,
Cæsaris ut possit post mortem tristia rursus
Bella, et Romanos olim renovare furores.
  Impia jam cædes oritur, passimque per agros
Palantes cædunt insano ardore furentes

Cæsarei, et tanto saturant crudelius iras
Victores, quanto plus tristia bella timebant
Ante tubas dudum. nec jam fugientibus ullam
Vicinæ latebræ, vel Pompeiana salutem
Castra dabant miseris, infirmave mœnia Mundæ.
Nam cito diripiunt victores castra; citaque
Vi Mundam expugnant; dum (quod vix ulla tacebunt
Sæcula, vel credent forsan) pro cespite fossas
Corporibus complent, faciuntque cadavera muros.
Nec solum ante tubas, sed post hæc prælia tristis
Cæsar erat; quanti victoria constitit illa,
Et quam mœsta siet civili gloria bello
Sero animum subiit. miseræ nunc vulnera Romæ,
Nunc sua, Victorisque nefas crudele recenset,
Invidiamque simul; victricem pœna coactus
Fortunam damnare suam; quæ clade triumphum
Obruit, et tanto mersisset sanguine Lauros.
Talia dum mœsto volvebat pectore Cæsar,
Pompeii caput abscissum Cenonius affert.
Ingemit, et tantæ lacrymis agnoscit obortis
Fata domus; subiit magni Genitoris imago,
Atque Ægyptiaco miserandum in littore funus.
Quærenti fatum juvenis Cenonius infit:
Cum modo Pompeius Mundæ funesta per arva
Tot stragis cumulos, tot corpora cæsa suorum
Infelix vidit, nec jam reparabile damnum,
Vectus equo celeri Carteiæ ad littora fugit,
Ut portum nactus notum, dare carbasa ventis
Posset; at insidias veritus, nostrosque sequentes,
Littora deseruit rursus, sylvamque propinquam
Consilii incertus petiit. nos terga secuti
Instamus, sylvamque oculis scrutamur opacam;
Quærentesque diu frustra, sub tegmine fagi
Umbrosæ tandem defessum, et vulnera claudum
Pompeium aspicimus solum, (proh tristia sortis
Humanæ specula, et pompæ documenta caducæ!)

Pompeium illum (inquam,) qui tecum, o maxime Cæsar,
Tot modo stipatus legionibus, et comitatus
Gentibus innumeris, tam longo tempore fatis
Pugnavit dubiis, jam cinctum milite nullo
Vidimus. ut tradat se hortamur; at ille minaci
Intrepidus vultu, nunquam me Cæsaris inquit
Captivum, victum quamvis, Fortuna videbit.
Abscissum videat caput, et cervice revulsa
Hæredem agnoscat Magni, nec dedecus illud,
Quod fatum Genitoris erat, mihi Roma putabit.
Non tam vile tamen caput hoc, certamine nullo
Ut vobis tradatur, erit. dum tela supersunt,
Non gratis moriar. tum pugnam ingressus iniquam
In mediosque ruens, sine spe, sine viribus, omnes
Nos pariter sola adjutus virtute lacessit.
Nec vitam, quam tanto animo projecerat ipse,
Servandi nobis conceditur ulla potestas.
Invasit ferrum, ceciditque in vulnera lætus,
Et tandem invito mortem sibi vendicat hoste.
Tum Cæsar lacrymans, generosum quærite truncum,
Thuriferis collecta rogis componite membra
Cum capite, et dignam tantis date Manibus urnam.

Digressus Munda Cæsar securus ab omni
Bellorum strepitu victricia signa per urbes
Sustulit Hispanas. jam Gades, Corduba dives,
Hispalis, atque omnes, quascunque interluit undis
Bætis Anasve suis, victori tradere sese
Non dubitant Urbes. populi, gentesque remotæ
Sub juga jam veniunt. abjectis Cantaber armis,
Callaicusque ferox, et Celta, atque impiger Astur
Exposcunt veniam, pacemque a Cæsare quærunt.
Nil terris olim venerabile nomen Iberis
Jam valuit Magni. cunctos Fortuna clientes
Transtulerat; solus jam possidet omnia Cæsar.
Nec mirum obtineat terras si solus Iberas,
Qui sine rivali Romanas obtinet arces.

SUPPLEMENTUM

L U C A N I.

LIBER SEPTIMUS.

ARGUMENTUM.

Honores Cæsari a Senatu decreti. bellum in Parthos parat. conjuratio in Cæsarem. Prodigia. Cæsar in Senatu occiditur.

SUPPLEMENTUM

L U C A N I.

LIBER SEPTIMUS.

JAM se post clades tantas, tot vulnera gentis
Ausoniæ, et strages populorum, absumpserat ipsum
Civilis furor, et terris pax alma refulsit.
Defessis iterum rebus sperare quietem
Cœperunt populi, non tristia bella timebant,
Omnia dum tenuit Cæsar, nec in orbe potestas
Altera, nec fuerit communis Roma duobus.
Hunc supra invidiam Fortuna evexerat; hujus
Regnum amat, ut tutum, populus. nam quem magis optet
Custodem pacis, quam qui fortissimus armis
Semper erat, nulloque unquam devictus ab hoste.
Plebs libertatem, sola contenta salute,
Romula projecit; nec post tot prælia pacem,
Quamvis cum Domino veniat pax ista, recusat.
  Nec solum vulgus domino servire paratum
Cæsaris imperium votis amplectitur: illud
Et Procerum pars magna cupit; tranquillaque Patres
Tempora lassati exoptant; quos (fulgura summos
Ut feriunt montes) feriunt discrimina sævi
Præcipue belli, et gaudens feralis Enyo
Sanguine nobilium semper nec nomen inane.
Jam libertatis (dudum ipsa eversa fuisset)
Sanguine jam retinere student. vix ipsa videtur

Libertas tanti. neque ficto Cæsaris augent
Obsequio titulos. sed vero pectore tantos,
Ne sibi Rege minor videatur Cæsar, honores
Decernunt, quantos nequeat privatus habere.
Perpetuum Dictatorem, patriæque parentem
Appellant Patres; denos ut Consul in annos
Designaretur statuunt; altaque Curuli
Ipse ut supremus Romana Censor in urbe
Veste triumphali indutus, lauroque sederet
Perpetua ornatus. nec non de Principe Numen
Ut fieret Victor, donant altaria, Sacra,
Altaque templa, quibus pulcherrima juncta Dearum
Illius astabat statuæ Clementia sacræ.
Cæsareo faciunt Vestales nomine vota.
Et quo quæque die victoria contigit illi
(Civilis quanquam) celebrantur festa per urbem.
Crederet hoc aliquis, cum sint feralia fastis
Et Trebia, et Cannæ Romanis nomina; Mundæ,
Thessaliæ, Thapsique dies jam læta vocentur
Tempora! Pompeiique necem, sanctique Catonis,
Scipiadæque albis designet Roma lapillis.
Nullus restat honor, quem non assumere possit
Jam sibi, victori tanta est concessa potestas.
  Quid nunc imperio securam Cæsaris urbem,
Et tandem optata, pro libertate, quiete
Lætantem, possit civilia rursus in arma,
Rursus in horrendas populos impellere clades?
Quid tantas Victoris opes, stabilitaque regna
Eruere? an non tam facile est suprema tueri
Quam dare Diis Superis? an non mortalibus ulla
Firma datur, nullisque malis violanda potestas?
Nullane livorem poterit transcendere virtus?
Nec tantum meriti spatium est, quod non capit ulla
Invidiæ rabies? oh summis lubrica semper
Et minitans statio! non te tua plurima virtus

Securum Cæsar præstat, non robur in armis,
Non bonitas, tantasque æquans Clementia vires.
Supplicibus frustra veniam, victisque salutem;
Exulibusque urbem permittis; Romula frustra
Imperia exornare studes, dum legibus Orbem
Emendas prudens, aut oppida diruta condis
Magnificus. tantis jamdudum extincta ruinis
Per te stat Carthago, novisque impleta Colonis
Exurgit, nuribus non jam metuenda Latinis.
Tu quoque restauras, Latiisque habitanda Corinthi
Mœnia das Bimaris; nec famam auctoribus ullam
Detrahis antiquis; sed adhuc retinere vetusta
Nomina permittis totum vulgata per orbem.
  Non tamen hæc fatum avertunt, nec regna tueri
Usurpata diu possunt. non mentibus ulla
Conciliare jugum generosis munera possunt;
Nec libertatem Clementia pensat ademptam.
Invidiæ stimulos ergo ut lenire furentis,
Et capite insidias, quas maturare quietem
Non nescit, Cæsar factis avertere possit,
Nec non externo maculas abstergere bello
Civiles; cum jam Crassi vindicta perisset
Debita jamdudum Latio; jussu ille Senatus
(Ne patrum imminui videatur sacra potestas)
Decretoque togæ, mandari Parthica bella
Suppliciter petiit, felix ut more retento
Romulei antiquo populi, legionibus iret
Tessera. sicque alacri compellat voce Senatum:
Si mihi, conscripti Patres, quæsita potestas
Esset, ut immani sævaque tyrannide solus
Regnarem; ut quodcunque jubet furor impius, aut mens
Ægra metu, aut suadet luxus, vel prava libido
Exequerer: tanto non tempore dissimulata
Consilia, et furiæ latuissent pectoris hujus;
Jamdudum gladios sensisset Roma nefandos.

Sed non nos vitiis famulantia gessimus arma,
Nec factura urbi, sed detractura tyrannos.
Libertatis erit custos victoria nostra,
Et legum. nec si non hæc perspecta fuissent
Numinibus, nostræ favissent numina causæ.
Cur gravis aut metuenda, Patres, sit nostra potestas,
Quæ vitam tot devictis dedit hostibus, et tot
Exulibus reditum? quis jussu Cæsaris unquam
Dum siluere tubæ, jugulatus condidit hostis?
Scipiadæ chartas post Thapsi bella cremavi
Non lectas, ne quos Victor deprendere possem,
Et punire hostes. potius quam cæde tueri
Nobilium hanc vitam, nescire pericula nostra
Elegi. nec non invitus (Numina testor)
Civilem sumpsi gladium, dum præmia justa
Bellorum bello conquirere, proque triumphis,
Quos tot trans Alpes annos, Pontumque Britannum,
Et Rhenum merui vincendo, vincere cogor
Rursus; et invidiam his armis, quibus ante feroces
Edomui Britonas, Suevos, Gallosque, domare.
His iisdem forsan, vobis mandantibus, armis
(Si non in patriam paucorum injuria bellum
Vertisset) Latiis Babylon spoliata tropæis
Jamdudum nostros lenisset clade dolores,
Ultimaque Ausonias tremuissent Bactra Secures.
Hæc jam bella mihi Numen peragenda reliquit.
Ad Parthos, Patres, si vos decernitis, ibo;
Et simul ac Tauri de cornibus aureus exit
Phœbus, ad Eoas victricia signa pharetras
Convertam. Ausonias Aquilas, amissaque signa
Aut referam aut moriar; dignis aut cladibus ultus
Tunc erit, aut cæso comitatus Cæsare Crassus.
Assensere Patres: placuit tam nobile bellum,
Et tantus Ductor. cui Parthica bella Senatus
Nequicquam mandat. cœptis ingentibus obstant

Fata; nec Ausoniæ decus hoc, nec Cæsaris armis
Concedunt. iterum redeunt civilia bella,
Et populi abrumpit tristis Fortuna quietem.
Sola quies jam Cæsar erat. cum Cæsare rursus
Pax Romana perit. cujus mors dira pianda est
Cladibus innumeris, laceroque cruentior orbi
Quam tot viventis feralia bella fuissent.
Fata Ducis mortem accelerant; pars magna Senatus
Conjurat trepidi; nec qui de parte stetissent
Adversa solum, et noti jam Cæsaris hostes
Spurius, et Naso, Rubrius, Servilius audax,
Donatusque semel venia Ligarius, atque
Cæcilius: sed qui vulgo creduntur amici
Illius adjungunt sese; Tribonius inter
Hos fuit, et Casca, et Cimber; nec Cassius acer
Defuit insidiis, qui libertatis ademptæ
(Quamvis Urbana Prætura a Cæsare nuper
Donatus) vindex nunquam non esse volebat.
Jungitur his Decimus notissimus inter amicos
Cæsaris, Ingratus, cui trans-Alpina fuisset
Gallia Cæsareo nuper commissa favore.
Non illum conjuncta fides, non nomen amici
Deterrere potest. nec adhuc sat firma videtur
Conjurata manus, quamvis pars tanta Senatus
Totque simul Proceres sanxissent fœdera dira:
Te quoque flos juvenum Latiorum, et nobile nomen
Brute, petunt cœpti socium, cædisque nefandæ
Participem; ut tantæ pietatem obtendere culpæ,
Et dare jus sceleri posset venerabile Bruti
Nomen apud populos. hic libertatis ademptæ
Et patriæ vindex natalibus esse videtur
A Superis designatus, tua, maxime Brute,
Progenies, primus qui nomine Consulis annos
Signasti Latios, pulsis ex urbe tyrannis.
Urbis erat Prætor Brutus: cui Cassius arctis

Junctus amicitiis (ut eodem junctus honore)
Et tunc immensis cupiebat jungier ausis.
Hunc quoque, cum notas intravit Cassius ædes,
Invenit mœstum, et tacite surgentia regna
Damnantem. Tales versat dum pectore curas,
Cassius aggreditur. non vanis, Brute, querelis
Tempus eget. sat jam votis, tacitoque dolori
Concessum est, sat consiliis: nunc vindice dextra
Utendum. ultorem sperat te Roma, tuamque
Libertas oppressa manum jam Brute requirit.
Hoc a te expectat populus, taciteque precatur.
Hæc sellis statuisque tuis inscripta legebas
Auctore ignoto. non a te munera vana
Venatus ludosque petunt, aut talia: sola
Reddita libertas Bruto Prætore videtur
Dignum munus eis. forsan dum regna relinquat
Cæsar, et imperium, quod per tot bella petebat,
Deponat sponte expectas. non sufficit illi
Dictatoris honor, quia libera novit honorem
Roma illum. quodcunque potest donare Senatus
Posse negare putat; nec jam suprema potestas,
Victori satis est, nisi sit quoque sola potestas,
Vera ideo imperii quærens insignia, sceptrum
Et diadema petit. probat hoc (quod vidimus omnes)
Sacra Tribunorum, dum detraxere coronam
Cæsareæ nuper statuæ, violata potestas.
An coram populo (quamvis tum respuit) illi
Obtulit invito diadema Antonius audax?
An non ut populum tentaret, ut ambitiosis
Artibus hoc sciret, quo vultu regna, priusquam
Se Regem faceret, pateretur Romula pubes?
Mactetur Dominus: libertatemque (parato
Servitio quamvis) reddat mors Cæsaris Urbi.
Et festinanda est; si paulum, Brute, moramur
Dum redeat læto post Parthica bella triumpho,

Majore invidia cædes peragenda manebit.
Ingemuit Brutus, tristique has pectore voces
Edidit: oh Cassi, frustra quod numina nobis
Imposuere jugum, jam detrectamus acerbum.
An libertatem Superi, causamque Senatus
Tot damnaverunt bellis, tot cladibus, ut jam
Insidiis possint, et proditione tueri?
Ah potius bello pereat, quo crevit, aperto
Libertas populi Latii, quam cæde dolosa,
Fraudibus, et gladio occulto videatur egere.
Talibus insidiis hostes, civesque nefandos
Vincere Romani duxere ignobile prisci.
Incertæ potius patriam permittere belli
Fortunæ voluit, quam sic te tollere, Pyrrhe,
Fabritius. nec non, quamvis Sertorius audax
Hostis erat patriæ, turpis Perpenna vocatur
Proditor a cunctis. quis tanto sanguine Sullam
Carnificem imbutum positurum regna putavit?
Quis tamen occultis tantum mactare tyrannum
Insidiis conatus erat? quis Cæsaris audet
Præferre Imperio crudelia tempora Sullæ,
Ni furias præferre Deis audebit? ut illi
Degeneres nimium Proceres, pavidique vocantur
Qui tantum subiere jugum: sic Cæsaris ista
Virtuti et meritis ingrata vocabitur ætas;
Plusque senes illi damnabunt crimina nostra
Tempora qui sævi meminere immania Sullæ.
Sed me præcipue miserum qua cuncta notabit
Posteritas fama, quem tanto Cæsar amore,
Totque sibi meritis semper devinxit? iniqua
Est mea sors; liber nequeo gratusque manere.
Oh utinam tunc, cum plebeia casside tectus
Cæsaris intentus jugulo per tela ruebam,
Thessalica Brutus cecidisset strage, priusquam
Donasset vita victor; tunc liber ad umbras

Venissem Stygias; vel si pia Numina dextram
Hanc bene rexissent, uno feliciter ictu
(Ni sibi Pompeius regnum quoque victor in illo
Quæsisset campo) libertas parta fuisset.
Expecta, oh Cassi, quid tandem Numina nobis,
Quidve hostes facient Parthi? Cui talia contra
Cassius; exoptes Parthis si Brute triumphum
De Latio, patriæ es factus, non Cæsaris hostis:
Quod procul avertant Superi. rationibus erras
Brute tuis: ingrata vocas quæ justa vocabit
Posteritas: et dum vis non ingratus haberi,
Impius es. nec, quæ patriæ sunt debita, donis
Privati debere potes. corrupta vocatur
Hæc non justa fides. quo plus te dona ligarunt
Illius, hoc magis et patriæ justusque piusque.
Heu quantam, tibi si non esset Cæsar amicus,
Detraheret famam facto Fortuna merenti!
Cum plus privatis affectibus indulgere
Quam patriæ servire tuæ te crederet Orbis.
Si tamen exemplis opus est, illum aspice priscum
Brutorum generis, libertatisque parentem,
Romanos primus qui nomine Consulis annos
Signavit. proprios natos dum regna favebant,
Supplicio affectos spectavit fronte serena.
Exuit ille patrem Brutus, dum civis haberi
Vult pius. an tibi plus sunt munera Cæsaris, illi
Quam Natura fuit? sed justior ultio nostra
Tempore jam facta est. pro libertate vetusta
Tot confirmata magnæ per secula Romæ
Quid nunc egisset Brutus, qui talia fecit,
Cum nova libertas, et Reges nuper abacti?
Hac postquam juvenem flexisset Cassius arte,
Cum Decimo Proceres reliqui venere, dataque
Acceptaque fide sanxerunt fœdera dira;
Et libertatem amissam, quam sanguine tanto

Tot bellis frustra quæsissent, quæque Deorum
Decretis nunquam reditura reliquerat orbem,
Cæsaris infanda decepti cæde requirunt.
Jamque propinquabant Martis tibi, maxime Cæsar,
Fatales Idus; nec tanta instantia possunt
Funera Dii celare; dies nec Vatibus illa
Auguribusque venire potest ignota; loquuntur
Hoc solitæ volucres, hoc exta minacia fatum.
Has Idus frustra monuit Spurinna timendas,
Sol quoque mœsta dedit tantæ præsagia mortis;
Lugenti similem, madida nunc Iride cinctum,
Nunc caput obscura tectum ferrugine Solem
Attoniti videre homines; pecudesque locutæ.
Destituere amnes cursum; terræque cavernas
Spiritus erumpens detexerat. Imbre tumescens
Eridanus subito vicinos merserat agros:
Et subito ad ripas rediens per prata reliquit
Innumeros angues, et prodigiosa nigrorum
Corpora Serpentum: totidem prope Tibridis ora
Destituit pisces refluum Mare littore sicco.
Cæsaream propiora necem sed signa notabant.
Nam quos victor equos finito Marte sacrarat
Cæsar, et emeritos bellis permiserat alto
Depasci nemore, et per dulcia rura vagari,
Ante necem Domini multis luxere diebus.
Non illis amnes, non illis pascua curæ;
Sed lacrymis prata humectant. cædemque cruentam
Præcedente die, cum lauri regia ramum
Ore avis exiguum volitans gestaverat, illam
E sylvis volucrum crudelis turba secuta est;
Et Pompeiana captam laceravit in aula.
Horrida prodigiis aderat nox ultima vitæ
Cæsareæ; diris urbata Palatia monstris
Excutiunt somnum cunctis, et flebile totis
Ædibus auditur murmur. patuere reclusæ

Sponte fores; raucum dederant crepitantia Martis
Arma sonum; mœstisque canes ululatibus implent
Atria; ferales effundit sæpe querelas
Stryx nocturna suas, infaustaque carmina Bubo.
Morpheus intravit media jam nocte cubile
Quo Tyrio formosa cubans Calphurnia lecto,
Carpebat magno teneros cum conjuge somnos.
In faciem occisi vertens se Cæsaris astat
Ante torum miseræ, lacerata veste cruentus;
Vulnera mille patent, qualem te crastina, Cæsar,
Lux populo ostendet. diris exterrita visis
Ingemit, et lacrymans Calphurnia brachia somno
Per lectum prensura virum movet; invenit illum
Incolumem; sed vix (nam jam turbata soporem
Excussit) putat incolumem; vix sensibus ipsa
Credidit, attonitæ tam somnia fixa manebant.
Oscula dat mœstæ Cæsar, causamque doloris
Quærenti, visum narrat Calphurnia triste.
Quod dum narrat, adhuc trepidat, lachrymasque recentes
Effundit, pectusque ulnis amplexa virile
Sidereis, orat ne vana hæc somnia credat,
Neve ostenta Deûm contemnat; Martis ut Idus,
Quæ male tunc aderant, et quid Spurinna moneret,
Quidque alii vates, reputet; nec jam sua tantis
Præmonitus signis nescire pericula vellet.
Utque manere domi placeat; lucemque sequentem
Hanc unam, si non propriæ donare saluti,
Conjugis at saltem vellet donare timori.
Hispanas iterum, dum tanta pericula restant,
Dimissas nuper monuit revocare cohortes,
Et stipatores fidos. non esse pavoris
Sed pietatis opus Divorum ostenta timere.
Cui Cæsar contra: plus me Calphurnia luctus
Et lacrymæ movere tuæ, quam tristia Vatum
Responsa, infaustæ volucres, aut ulla dierum

Vana superstitio poterant. ostenta timere
Si nunc inciperem, quæ non mihi tempora posthac
Anxia transirent? quæ lux jucunda maneret?
Aut quæ libertas? frustra servire timori
(Dum nec luce frui, nec mortem arcere licebit)
Cogar, et huic capiti, quod Roma veretur, Aruspex
Jus dabit, et vanus semper dominabitur Augur.
Si mortem mihi Roma paret, dubiæne saluti
Proderit una dies? aut cur differre laborem
Quam nequeo vitare necem? semperne timere
Exoptem potius quam certa occumbere morte?
Cur tam insidias timeam? cur Roma salutem
Non potius nostram exoptet? partaque quiete
Cæsaris imperio post tot civilia bella,
Post rabiem tantam lassatus gaudeat Orbis?
Pax mundi mea sola salus; nece Cæsaris enses
Stringentur rursus, rursus lacerabitur Orbis,
Mœstaque Romano tingetur sanguine tellus.
Sed si non homini satis esset cura diei,
Ni nocturna alias facerent insomnia curas,
Dic mihi, nam Morpheus nobis contraria misit
Somnia, queis potius credes? hac nocte volasse
Ad cœlum, dextramque Jovis tetigisse, serena
Et majestate indutus sedisse videbar.
Quid nisi fausta, et magna mihi hæc (si credere vellem
Talibus omnino) portendere somnia possunt?
Jam Jubar Auroræ pallentia vicerat astra.
Prosiluit stratis Cæsar, mœstæque reliquit
Conjugis amplexus; magnæque capacia turbæ,
Et tantos pariter mox exceptura clientes
Magnifico splendent excelsa Palatia cultu.
Festini Proceres, magnique ad limina Patres
Luce salutatum prima venere, domumque
Admissi implerunt. animus non omnibus unus.
Cæsarea quidam vere lætantur honore:

Pars alia Invidiæ stimulis agitata nefandis.
Quem mactare parant, falso venerantur honore,
Et funesta animis, linguis dum fausta precantur.
Ante alios Decimus, cui fallere nomen amici
Præcipue dederat, Ductorem sæpe morantem
Incitat: et spretis hortatur adire Senatum
Prodigiis. tandem patrum famulante caterva
Progreditur Cæsar, quamvis ostendere cædem
Venturam Superi non cessavere minaces.
Progreditur tamen, atque (oh mira potentia fati)
Dum transit, chartam oblatam, quæ nomina tanta
Conjuratorum, facinusque ex ordine totum
Detegit, ante sinu, quam sit perlecta, recondit,
Funestamque intrat fatis urgentibus ædem.
Cæsaris intenti jugulo stant undique Patres
Et conjurati Proceres; altamque Curulem
Circundant. primo aspectu cecidere parumper
Audaces animi, et fortes tremuere lacerti,
Jam pæne inceptum damnant. armare videtur
Ingens fama Ducem, majestas laurea frontis,
Terribilis decor, et gestarum gloria rerum.
Nunc fortuna viri nimium comperta, favorque
Perpetuus Superum terrent. nec quantus in armis
Cæsar, ut audaci stipatus milite turmas
Fuderat hostiles toties, totiesque per omnes
Terrarum tractus victricia signa tulisset,
Mentibus occursat: sed quanta pericula solus
Vicit, Fortuna tantum comitante Deisque,
Qualiter Ægypti insidias, Pontique procellas
Nocturnas, sævosque intra sua castra tumultus
Militis irati evasit. cur jam caput istud
Numina destituant? versant dum talia, rursus
Pectoribus vindicta redit, pellitque timorem
Libertatis amor nimius. Primusque Curulem
Tullius accedens tanquam pro fratre rogatum,

Purpureum ex humeris subito divellit amictum.
Mirantique Duci primum prope guttura vulnus
Dat Casca. haud impune quidem; nam brachia Casca
Transfigit Cæsar primumque ulciscitur ictum,
Prosiliens alio tardatur vulnere, donec
Circumstare videt strictis pugionibus omnes,
Sentit se Cæsar funesta indagine cingi.
Et qui ferratas acies, densasque catervas
Rupisset toties campo, tutamque per hostes
Fecerat ense viam, nulla virtute togatas
Infidias vitare potest. obvolvit amictu
Tum caput, et vultum, dum Martia pectora præbet
Tot manibus fodienda; tegit, reprimitque querelas,
Ne tantam possit gemitu corrumpere famam,
Interea tacito secum hæc in pectore volvens,
Hoc saltem, Fortuna, placet, quod nulla superbo
Victori capitis nostri est concessa potestas,
Nec Domini jussu pereo. mactatus iniquis
Insidiis, quas Roma mihi subjecta paravit,
Occumbo Princeps Orbis, numerumque Deorum
Aucturus posthac. tandem per vulnera mille
Spiritus erumpit: sævis qui semper in armis
Inviolatus erat, violatæ victima pacis
Hic cadit: atque togæ, quas bello læserat, ædes
Ipse suo moriens perfundit sanguine Cæsar.

FINIS.

INDEX

IN

LUCANUM.

PRIOR NUMERUS LIBRUM, POSTERIOR VERSUM DENOTAT.

INDEX

INDEX

C.

INDEX

F.

G.

I.

K.

L.

M.

INDEX

N.

O.

P.

Q.

R.

V.

FINIS.

Londini imprimebat J. F. Dove, in Area quæ est Divi Joannis.